qQ
115
M2
NH

Magyar földrajzi társaság, Budapest, Balaton-bizottság

A BALATON
TUDOMÁNYOS TANULMÁNYOZÁSÁNAK
EREDMÉNYEI.

A NAGYMÉLTÓSÁGÚ MAGYAR KIRÁLYI FÖLDMÍVELÉSÜGYI ÉS A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA

A M. FÖLDRAJZI TÁRSASÁG BALATON-BIZOTTSÁGA.

II

MÁSODIK KÖTET.

A BALATON-TÓNAK ÉS PARTJÁNAK BIOLOGIÁJA.

2

MÁSODIK RÉSZ.

A BALATON FLÓRÁJA.

I. SZAKASZ.

FÜGGELÉK.

A BALATONI KOVAMOSZATOK.

Smithsonian Institution
National Museum

IRTA

Dr. PANTOCSEK JÓZSEF.

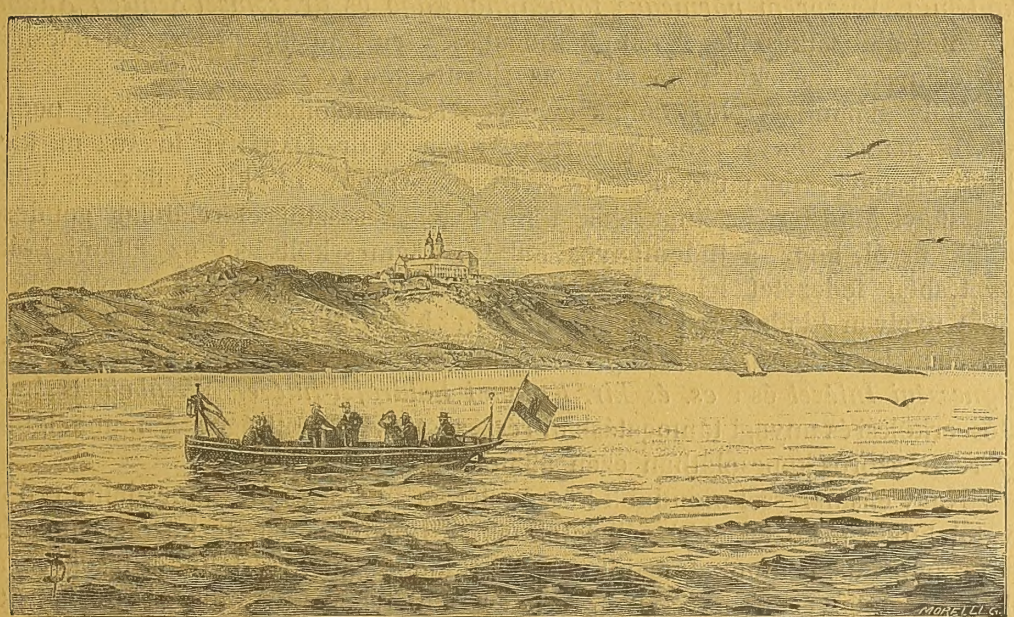

TIZENHÉT TÁBLÁVAL.

BUDAPEST, 1902.

KILIÁN FRIGYES M. K. EGYETEMI KÖNYVÁRÚS BIZOMÁNYA.

A BALATON

TUDOMÁNYOS KUTATÁSÁNAK EREDMÉNYEI.

A NAGYMÉLTÓSÁGÚ MAGYAR KIRÁLYI FÖLDMÍVELÉSÜGYI ÉS A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL.

KIADJA

A M. FÖLDRAJZI TÁRSASÁG BALATON-BIZOTTSÁGA.

HÁROM KÖTETBEN.

A M. FÖLDRAJZI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYA 1891 márczius 7-ik rendes ülésében az elnök indítványára elhatározta, hogy a Magyar birodalom egyes vidékeinek földrajzi tanulmányozását a Balaton alapon kutatásával elkezdi és egy bizottságra ruházta a hazánk nagy tavának tudományos felkutatását illető feladatot. A Balaton-Bizottság 1891 márczius 15-én az ország jelesebb szakférfiaiból megalakult és azonnal munkához látott.

Minthogy a M. Földrajzi Társaság elegendő anyagi eszközök felett nem rendelkezik, a Balaton-Bizottság törekvése meddő maradt volna, ha a *Földmívelésügyi-*, valamint a *Vallás-* és *Közoktatásügyi Ministerium*, a *M. Tud. Akadémia*, *Veszprém vármegye törvényhatósága* és *dr. semsei Semsey Andor* úr nemes áldozatkészséggel nem támogatják és a kitűzött programm létesítésére tetemes összegeket nem adnak a Bizottságnak.

Mély hálánkat tolmácsoljuk e helyen is pártolóinknak, legfőkép pedig gróf Bethlen András, gróf Festetich Andor és dr. Darányi Ignácz m. kir. földmívelésügyi-, nemkülönben dr. Wlassics Gyula m. kir. vallás- és közoktatásügyi Minister uraknak, kik több éven keresztül előrelátólag gondoskodtak arról, hogy a tudományos kutatás tetemes költségei az állami költségvetésben fedezetet leljenek és a tudományos eredmények magyar meg német nyelven kiadassanak; azonfelül a m. kir. Földmívelésügyi Ministerium kebelében lévő *Vízrajzi osztály*, a *m. kir. Országos Meteorologiai és Földmágnességi Intézet* és a *cs. és kir. Katonai Földrajzi-Intézet Wienben* is hathatós erkölcsi és anyagi támogatásban részesítették a Bizottságot. A munkálatok egy része szoros kapcsolatban ezen állami intézetekkel folyt.

Nagy elismeréssel mondunk köszönetet az állami- és magánuradalmi erdőhivataloknak, a közlekedési vállalatoknak, a Balaton melletti közönségnek és nagyszámú külső munkatársainknak a beküldött adatokért, tudósításokért, a sok kedvezményért és a vendégszeretetért, a melyben kutatóinkat részesítették.

Az immár tizenegy évi munka eredményeiből számottevő részek vannak már a nyilvánosság előtt; és reméljük, hogy rövid időn az egész munka be lesz fejezve.

508.2
M2

A BALATON
TUDOMÁNYOS TANULMÁNYOZÁSÁNAK
EREDMÉNYEI.

A NAGYMÉLTÓSÁGÚ MAGYAR KIRÁLYI FÖLDMÍVELÉSÜGYI ÉS A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA

A M. FÖLDRAJZI TÁRSASÁG BALATON-BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK KÖTET.

A BALATON-TÓNAK ÉS PARTJÁNAK BIOLOGIÁJA.

MÁSODIK RÉSZ.

A BALATON FLÓRÁJA.

I. SZAKASZ.

FÜGGELÉK.

A BALATONI KOVAMOSZATOK.

IRTA

Dr. PANTOCSEK JÓZSEF.

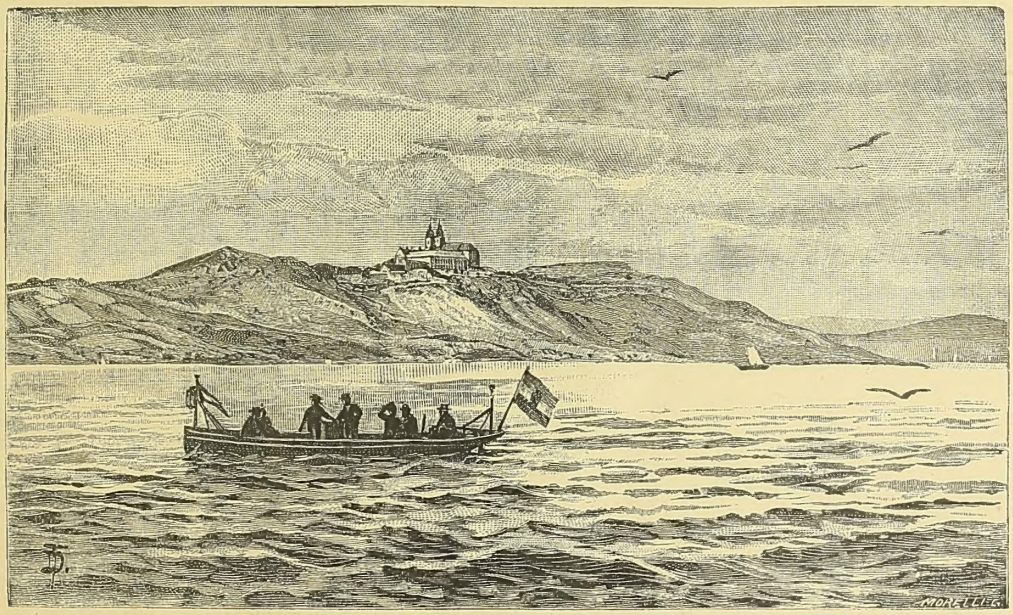

5 TÁBLÁVAL ÉS 156 SZÖVEGKÖZTI ÁBRÁVAL

BUDAPEST, 1902.

KILIÁN FRIGYES M. K. EGYETEMI KÖNYVÁRÚS BIZOMÁNYA.

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

II. SZAKASZ FÜGGELÉKE.

A BALATON KOVAMOSZATAI

ÍRTA

DR. PANTOCSEK JÓZSEF,

A POZSONYI M. KIR. ÁLLAMI KÓRHÁZ IGAZGATÓ-ORVOSA.

---

17 AUTOGRAFÁLT TÁBLÁN 378 ÁBRÁVAL.

ELŐSZÓ.

A magyar tavak kutatását évtizedek óta sikeresen folytatván, el sem képzelhető, hogy hazánk legnagyobb tavát, a költői Balatont több izben nemcsak egyedül, de 1897. április havában THUM, a híres lipcsei mikrographus társaságában fel ne kerestem volna.

Kutatásaim czélja a kovamoszatok gyűjtése és feldolgozása volt. E czélból a Balatonnak nemcsak a tó felületén lebegő pelagikus alakjait gyűjtöttem össze erre alkalmas plankton-hálóval, de a tó fenekén, az iszap felületén élőket merítő segítségével, a tó partján, növényeken, köveken, czölöpökön és a tócsákban élőket pedig közvetetlen gyűjtéssel.

Sok fáradsággal és viszontagsággal járó gyűjtéseimet, mondhatom, siker koronázta, mert feldolgozási módszerem által sikerült nemcsak szebbnél-szebb, szemet gyönyörködtető mikroszkopiai készítményt előállítani, de azoknak górcső alatti türelmes átkutatásával 300-nál több kovamoszat-fajt és alfajt, és ezek közül systematikusaink nem kis megbotránkoztatására nem egy új fajt is meghatározhatni, és így a balatoni életre vonatkozó ismereteinket nem kis mértékben növelni.

Mert ámbár ISTVÁNFFY GYULA barátom a balatoni bizottság kiadványaiban 1897-ben megjelent «A Balaton moszatflórája» című jeles és eredeti munkájában a kovamoszatokat is teljesen felkarolta, azoknak 151 faját és 70 válfaját leírja és ismerteti, e dolgozatommal e jeles munka kiegészítőjeképen annál is inkább a nyilvánosság elé véltem léphetni, mert a természettudományi kutatások akkor eredményesek, ha a természetbúvárok czéltudatos búvárkodása s együttes működése a tudományt az őt megillető polczra emeli, s ez által lerántja a rejtélyt borító sűrű fátyolt. Ezt a czélt a természetbuvár, ép úgy mint a szorgalmas méh, vagy a fürge, fáradhatatlanul dolgozó hangya, csakis a helyes munkamegosztással érheti el, mert manapság, mikor a leíró természetrajz oly óriási arányokban fejlődött, teljes lehetetlenség arra gondolni is, hogy egy természetbúvár a természetrajznak egy egész országát

feldolgozni képes legyen. A leíró természetbúvárnak feladata csakis monografiák teljes feldolgozása lehet.

És mert a kovamoszatokat, a láthatatlan életnek eme remekeit csak úgy tanulmányozhatjuk sikeresen, ha minden egyes észlelt alaknak hű rajzát a górcső alatt elkészítjük, s azt a rendelkezésünkre álló literaturával és gyűjteményekkel összehasonlítjuk és mert hazai irodalmunk hazai recens kovamoszatokra vonatkozó leíró és ábrázoló dolgozatokkal eddig még nem rendelkezik, elhatároztam magamat, hogy minden egyes, általam a Balatonban gyűjtöttt kovamoszatnak nemcsak leírását, de azokról egyszersmind górcső alatt a legjelesebb apochromatikus lencsékkel, az ABBÉ-féle camera lucida segítségével készített rajzaimat is közlöm, ezzel nemcsak észleléseimnek helyes voltát óhajtom bizonyítani, — a lerajzolt alakok eredeti szerzői példányai a 6000 készítményt meghaladó «*Bacillaria*» gyűjteményemben bármikor is megtekinthetők, — de e növénycsaládnak hazánkban is új és lelkes mívelőket kivántam szerezni.

És hogy ez úgy legyen, kérve kérem a tudomány oszlopait, a tudomány Maecenásait, legyenek azon, hogy a magyar tavak mentén mielőbb és mennél több biologiai állomás létesüljön, biztosítsák és állandósítsák az eddigi balatoni állomásnak létét továbbra is. Mert ezeknek felállításával, fentartásával és komoly tudósokkal való betöltésével érhető el ama magasztos czél teljességében, melyet a magyar földrajzi társaság Balaton-bizottsága maga elé kitűzött.

Pozsony, 1901. május hó 30-án.

Dr. Pantocsek József.

I. BEVEZETŐ RÉSZ.

A KOVAMOSZATOK ÉLETE A BALATONBAN.

A bacilláriák a nagy tóban ugyanazt az életmódot folytatják, melyet más vizekben.

1. Élnek ők tömegesen vagy a tóparti iszapban, vagy a sík vízben élő parti növények szárain, levelein, a vízbe merült köveken, czölöpökön s más idegen tárgyakon, hol azokat ellepve, olivabarna szinezetük által a gyűjtőt jelenlétükre figyelmeztetik. Ezek az úgynevezett parti kovamoszatok;

2. mint fenéklakók, a tó fenekén, melynek felső organikus detritustól szaturált rétegét sürű nemez alakjában, abban hemzsegve, lakják;

3. vagy mint a tó vizében, annak felületétől a fenékig folyton-folyvást szabadon, active úszkáló, lebegő, itt szaporodó, itt fejlődő, soha a víz fenekére el nem merülő, azt teljesen kerülő, valóban lebegő életet folytatnak.

Ezen utóbbi életmódot a Balatonban épp úgy, mint más szárazföldi tavakban, csakis egy-két faj éli, pl. a felette hosszúra, $^1/_2$—$^3/_4$ milliméterre nőtt *Nitzschia perlonga* Pant., mely óriási bacillaria már szabad szemmel is felismerhető, vagy a *Nitzschia sigmoidea,* a hosszú szalagokban élő *Fragillaria mutabilis, Fragillaria capucina,* az apró *Cyclotella balatonis* és a *Cyclotella ocellata.*

Ezen felsorolt igazi pelagikus fajok azok, melyek nagyobb számú arányban a *Peridineák (Ceratium hirundinella),* a *Rotatoriák* és a *Copepodák* társaságában *a* ***valódi planktont*** *alkotják,* s *mely ős táplálék mennyiségétől, fejlődhetőségétől a tavak halbősége egyesegyedül függ.*

De a tó fenekén sürű nemezként elterülő bacillariák asszimiláló lények lévén, festenytartóikban lerakódott diatomin segélyével nemcsak a tó vizében oldott szénsavas vegyülékekkel táplálkoznak, de néha, kivált napos időben, oly nagy mennyiségben választják el gáz alakjában az oxygeniumot, hogy a gázbuborékok a bacillaria-alkotta nemezt a fenékiszap felületétől lassan felemelik, úgy, hogy az tenyérnyi nagyságú czafatokban az iszap felületéről leválván, a gázbuborékok által a tó felületére emeltetik és itt a víz felületén addig, míg az összes kivált oxygen el nem illant, a vízáramnak engedve, a hullámmenet által hajtva úszkál, hogy később ismét a víz alá merülve, a tó fenekére kerüljön. *Ezen biologiai jelenség* ***ál-planktonnak*** *neveztetik.*

Hatalmas hullámverés a parti kövekhez, czölöpökhöz, fatörzsökhöz, a parti növényzethez, kocsánok vagy kocsonyaszerű teleppel tapadó bacillariákat szintén

etörheti vagy lemoshatja, és mi természetesebb, hogy az eredetileg rögzített alakok egy ideig szintén a víz felületén lebegni és a valódi plankton alakjával vegyülni fognak, de ezek sohasem eredeti, hanem csak accessorius alakok.

A plankton mivoltáról, gazdagságáról, felosztásáról írnom nem kell, annál is inkább, mert ezen felette érdekes és napirenden lévő tárgyat Istvánffy Gyula barátom «A Balaton moszatflórája» című és a maga nemében irodalmunknak első úttörő és lelkiismeretes munkájának 8—27. lapjain bőségesen tárgyalja, az olvasót a természet eme titkába teljesen bevezetvén. De ajánlom azonkívül dr. Carl Apstein: «Das Süsswasserplankton»; E. Haeckel: «Planktonstudien»; Fr. Schütt: «Das Pflanzenleben der Hochsee»; dr. C. Schröter & dr. O. Kirchner: «Die Vegetation des Bodensees»; dr. C. Schröter: «Die Schwebeflora unserer Seen» (Das Phytoplankton) című munkáit.

A PLANKTON- ÉS A BENTHOS-BACILLARIÁK GYŰJTÉSÉRŐL.

Értéknélkülinek nem tartom, ha a kezdő búvárt a mikroszkopikus világ gyűjtésébe bevezetem.

A planktont kúpalakú kis selyemhálóval gyűjtjük, úgy, hogy a hálót a csolnakból a tóba vetjük, s azt vagy 20 méter távolságra a csolnaktól tetszés szerinti időn át, pl. félóráig a tó siklapján magunk után vontatjuk, s azt a vízből kiemelve, tartalmát, mely a kúp végén lévő tartóban összegyülemlik, annak nyitása után palaczkokban felfogjuk; vagy a hálót a tó fenekére leeresztjük és lassú ütemben függélyes irányban a tó felületére, illetve a csolnakba felhúzzuk, s tartalmát a gyűjtőből ismét más palaczkba felfogjuk. A gyűjtött anyagot még a hely szinén csekély Formaldehyd hozzátevése által (pl. egy liter folyadékra 20 grammot) conserváljuk.

A felületi gyűjtésekre használt háló, hogy az könnyű legyen, abrincsa spanyol nádból készüljön, a függélyes gyűjtésekhez pedig az abrincs, hogy a háló inkább sülyedhessen, nem rozsdásodó fémsodronyból készüljön. Az abrincs átmérője 20 cm. A háló hossza, mely 20. számú szürő selyemből készül, 50 cm. A háló végén alkalmazott és fémből készült gyűjtőnek átmérője pedig 3·5 cm.

A tó felületén úszkáló, szabad szemmel látható tenyérnyi, ököl nagyságú diatoma-nemezt a passziv vagy álplanktont gyűjtő botunkra erősített kis hálóval kifogjuk.

Algologiai botnak legjobban a kihúzható, egy tokban egyesített halászbotot használhatjuk, melynek végére a gyűjtésre szolgáló kanalat, kis háromfogas gereblyét, vagy a kis hálót csavarral rászoríthatjuk.

A tó iszapját a merítő segélyével merítjük a tó fenekéről bármily mélységből is. A merítő egy erős, súlyos, vastag aczélpléhből készült kúpalakú edény, melynek oldalát súlyosabbra készíthetjük, úgy, hogy az minden körülmények között, ha a fenékre kerül, csakis az oldalán feküdhessen. Szélei élesek legyenek, hogy a fenéktalajba vonás közben jól bejuthasson. A merítőre erős, egészséges, lúdtoll vastagságú tiszta lenkötél erősíttetik, melyre a merítőtől vagy két méter távolságra 2 kg. ólom- vagy vas-súlyt erősítünk.

A merítőt a csolnakból a tóba bocsátjuk és a hogy az a feneket érte, vagy 5—10 percz után a csolnakba vontatjuk. A kötél a tó mélységének megfelelő hoszszal bírjon, sőt annál $^1/_3$-dal hosszabb legyen.

A tópartról a barnás szinezetű vagy bársonyszerű, laza lerakodású területeket kanállal leemeljük, vagy annak segélyével a vízbe merült tárgyakról a barnás és feltünően szinezett moszatokat lekaparjuk, a gereblye segélyével a vízi növényeken élősdi módon élőket mindenestől kiemeljük, s a gyűjtött anyagot, melyet előbb tartalmára a felette praktikus algakeresővel, egy 200-szor nagyító lencsével értékükre vizsgáljuk, erre való széles szájú, egészséges parafával záró és etiquettel ellátott üvegedényekbe gyűjtjük (a nagymennyiségű iszapot alkalmas pléhdobozokba) s a gyűjtést számmal ellátva, rögtön a szükséges észlelési és gyűjtési jegyzettel a naplóba iktatjuk.

A planktonhálók, az algavizsgáló és egyéb a gyűjtéshez szükséges, valamint az összes mikroszkopizáló anyagot legjobb minőségben E. Thum-nál, Johannes-Allee 3, Leipzig — vásároljuk, mely czéget, ki engem évtizedek óta a legjobban kiszolgált, a legmelegebben ajánlom.

A GYŰJTÖTT ANYAGNAK FELDOLGOZÁSA.

Hazaérve, a gyűjtött anyagnak feldolgozásához fogunk. Az anyagnak egy részét 20. számú selyemszitán át sok víz segélyével átszitáljuk. A szitán visszamaradott anyagot lombikban sósavval vízfürdőben 24 órán át kilúgozzuk. Az oldás a sósav behatásával roppant vehementiával történhetik, úgy, hogy a lombikból az összes kiszitált anyag is kibugyoghat, miért is a sósavat csak a legcsekélyebb mennyiségben és nagyobb időközökben addig öntjük az anyagra, míg a gázalakban való szénsavelválás meg nem szünik, s csak ennek az eljárásnak a befejeztével teszszük az anyagot a vízfürdőbe, hol azt 24 órán át oldás czéljából melegítjük.

Ennek befejeztével az anyag felett levő sósavat leöntjük, az anyagot megfelelő nagyságú üvegbe öntjük, s azt vízzel addig lúgozzuk, míg a víz a kék lakmusz-papirt veresre nem festi.

A kilúgozott anyagot, hogy abból a szerves anyagot elpusztítsuk, ismét lombikba öntjük, s ahhoz csekély mennyiségű, 100 gramm anyagra 10 gramm kali bichromikumot, 50—80 gramm desztillált vizet és szintén úgy, nagy elővigyázattal, közönként, míg az anyagnak felpezsgése tart, 150 gramm angol kénsavat finom sugárban öntünk. Az anyagot a lombikban ismét 48 órán át vízfürdőben melegítjük.

Minden szerves anyagnak elpusztítása, illetve elégése után az anyagról, mely most már úgyszólván csakis kevés kvarczhomokból és tiszta bacillaria-héjakból fog állani, a kénsavat leöntjük, az anyagot pedig bőséges vízzel addig mossuk, míg a vízbe mártott kék lakmusz-papir színelváltozást nem mutat.

Az anyagot, ha szükséges, ismét 10 % lúgoldatban főzzük, úgy, hogy az anyagról a közönséges vizet leöntjük, arra ismét vagy 200 gramm desztillált vizet s ebbe 10 gramm 10 %-os lúgoldatot (Natrii caustici 10·0, Aqu. destillatae 100·0. S. 10 % lúgoldat) öntünk.

Az oldatot lombikban 10 perczen át forraljuk. A lúg a piszkot és az agyagos

részeket oldja. A lúgot ismét nagy mennyiségű desztillált vízzel mindaddig mossuk, míg a vörös lakmusz-papir színét kékre többé nem változtatja át.

A teljesen tiszta anyagot iszapolás által súlya szerint különféle fajsúlyú részekre osztjuk, úgy, hogy az anyagot egy centiméter magasságig, egy 3 cm. széles, 30 cm. magas üveghengerbe öntjük, és reá desztillált vizet, úgy, hogy a vízoszlop a henger széléig érjen. Most az edény felső nyilását tenyerünkhöz szorítva, az üledéket 2—3-szor felzavarjuk. Felzavarás után a hengert $^1/_2$ perczig állva hagyva, az ezen idő alatt leülepedett anyagról a vízoszlopot gyűjtő edénybe öntjük, s az első hengerben addig folytatjuk a fél percznyi anyagüllepítést, míg az üledék feletti víz teljesen tiszta. Ezen, leginkább durva kvarcz szemekből álló, diatoma nélküli, teljesen kilúgozott anyaggal többé nem törődünk. A gyűjtőpohárból a leülepedett anyagot az üveghengerbe téve, avval ugyanígy járunk el, mint az első kisérletnél, csakhogy most az anyagnak egy és fél percznyi időt engedünk leülepedésre, azután az anyagot 30 percz alatt engedjük ülepedni. A 30 percznyi várakozási idő alatt leülepedett anyagról leöntött és felgyűjtött vízmennyiséget még két órai várakozási idővel engedhetjük újból leülepedhetni.

Így tehát a fajsúly szerinti első ülepedés mindazon bacillariákat fogja tartalmazni, melyek 30 másodperczen, a másik, melyek egy és fél percz alatt, a harmadik, melyek 5 percz alatt, és esetleg a negyedik, melyek 2 óra alatt ülepedtek le.

Az ily módon nyert tiszta anyagot széles szájú, egészséges, finom parafadugaszszal záró üveghengerekben alkohol alatt szoktuk conserválni, és ezen anyagokból készítjük a bacillaria-készítményeket.

A BACILLARIÁK GÓRCSÖVI KÉSZÍTMÉNYEINEK ELŐÁLLÍTÁSI MÓDJA.

A tisztított anyagból kautschukkal borított, tölcsér alakú kis pipetta segélyével csekély mennyiséget teszünk egy széles mély óraüvegbe elhelyezett kellő mennyiségű tiszta desztillált vízbe. Az óraüvegben lévő vizet, azt az asztallapra reászorítva, s a bal kézzel rotáló mozgásba hozva, látni fogjuk, hogy a vízben a diatomák könnyű pehelyszerű felhőcske alakjában az anyagból felemelkedve a vízben úszkálnak. Most az óraüveget kissé ferdére emelve, az úszkáló bacillariákat a pipettával kiemeljük, s a kihalászottakat ismét más, készen álló óraüvegbe desztillált vízbe helyezzük. Ezt a kezelést az első óraüveggel addig folytatjuk, míg csak az anyagból bacillariahéjak felszállanak.

A kilúgozott, jól felkavart anyagot a másik óraüvegecskéből egy 10 négyzet czentiméter nagyságú fémlapra, előre reáhelyezett tiszta fedőlemezekre csepegtetjük. Az igen sík, vízszintesen álló fémlemezen elhelyezett fedőlemezkéken a cseppeket üvegbura alatt kellő melegségi fok mellett elpárolgás által kiszáradni engedjük.

Az így kiszáradott tárgylemezek praeparált oldalára pipetta segélyével benzolt csepegtetünk, hogy a benzol a héjakból a levegőt kiszorítsa, a benzol cseppekre pedig Tolu- vagy Styrax-oldatot. A barna színű gyantaoldatok a benzol érintkezésével színüket sárgára változtatják, miért is a további munkával addig várunk,

míg a cseppek fel nem tisztulnak, a míg egyenlő, tiszta, átlátszó színt nem öltenek. A Styrax-oldattal praeparált fedőlemezkét, hogy a gyanta beszáradjon burok alatt két napig is állva hagyjuk, s csak azután fogunk a praeparatum végleges elkészítéséhez, mely procedurát azonban a Tolu-oldattal kezelt praeparatumnál a cseppnek teljes felderülése után folytatjuk. A teljesen átlátszó tárgylemezeket a praeparált oldallal lefelé, kifogástalanul tiszta tárgylemezre fektetjük, a fedőlemezt csekély alkohol láng felett addig melegítjük, míg a gyanta fel nem forr, erre a fedőlemezkét tűvel könnyedén a tárgylemezre szorítva, kihülni hagyjuk, mire már górcsővi vizsgálatra kész praeparatummal rendelkezünk.

Tárgylemeznek az angol mintát 26—76 mm., fedőlemezkének a 10—15 mm. átmérőjű 0·15 mm. vastagságú kerek alakot választjuk.

A fedőlemez oldalán a tárgylemezre kifolyt gyantát, benzol vagy xylolba mártott finom rongygyal ledörzsöljük, magát a fedőlemezkének szélét forgó asztalkán, arra való ecset segélyével záró gyantakarikával ellátjuk, mire leginkább az úgynevezett Maskenlackot, vagy a gyönyörű kinézésű Witt-féle Schellack-oldatot használjuk. Természetes, hogy befejezésül a praeparatumot mindkét oldalán czímlapocskával látjuk el, melyre a praeparatumnak tartalma, száma, lelőhelye, a fedőlemeznek vastagsága, a záróanyagnak neve és a kikészítőnek, a gyűjtőnek neve, a gyűjtésnek és elkészítésnek ideje feljegyeztetik.

A kovamoszatok eredményes tanulmányozása csakis egy tökéletesen felszerelt górcső használata mellett történhetik. Az eszközt elsőrendű czégektől vásároljuk, mert csak úgy nyerünk biztonságot az instrumentumnak minden tekintetben való tökéletességéről.

A górcső legyen legalább is olyan kivitelű, mint a Reichert-féle III. számú legújabb kivitelű eszköz, csakhogy a tárgyasztalka az általam leírt tárgyjelzővel (Dr. J. Pantocsek: Über Indicatoren. Zeitschrift für wissenschaftliche Microskophie und für mikroskophische Technik Band V. 1888 pg. 39—42.) legyen bevésve. Az optikai felszerelés legyen Reichert szerint 3., 6., 9. számú száraz tárgylencsékből, egy legalább is 1·40 numeric. apertur. biró $^1/_{18}$″ olajba mártható lencséből és egy 3. számú mikrométer szemlencséből, melylyel a testek felmérése történik, és végül egy Reichert által modifikált Abbé-féle új rajzoló készülékből.

A górcsőveli megfigyelésekre legalkalmasabb egy pormentes csendes szoba, melynek ablaka észak felé nézzen. Rendesen csak nappal szórt fénynél dolgozunk, de ha az ég borus, az idő ködös s világítás elégtelen, a mesterséges világításhoz fordulunk, melynek forrásául legjobb, ha egy primitiv, lapos kanóczú, kis méretű közönséges üvegpetroleumlámpát minden állvány nélkül használunk, melyet a górcső tükrétől 30—40 cm.-re távolságra állítunk.

Minden egyes megfigyelt és tanulmányozott kovamoszatról rajzot készítünk, mely mellé a nagyítást, mely alatt a rajz készült, a lelőhelyet, a készítmény számát, a megfigyelt alaknak a készítményben meghatározott helyét, a megfigyelésnél használt lencse szerkezetét és a megfigyelt kovamoszatnak méreteit, a sávok számát, stb. feljegyezzük. A rajzot további összehasonlítás végett meg kell őrizni.

Magától értetődik, hogy a kovamoszatok studiumának megkezdése előtt a búvár már a mikroszkopia minden titkaiba teljesen be legyen vezetve, mit Harting, Dippel, Behrens és végül Tannhofer műveinek áttanulmányozásával el is fog érni.

IRODALOM.

A balatoni kovamoszatok tanulmányozásánál általam használt literaturának felsorolása, valamint a leíró szövegben használt rövidítéseknek magyarázata.

Apst. = Apstein C.: Das Süsswasserplankton. Methode und Resultate der quantitativen Untersuchung, mit 113 Abbildungen. Kiel, Leipzig, 1896.

J. Br. = Brun J.: Diatomées des Alpes et du Jura et de la Region Suisse et Français des environs de Geneve 9 pl. Geneve, 1880.

Castrac. = Castracane F.: Studio su le Diatomee del lago di Como; Atti dell' Accad. Pontif. nuov. Linc. Roma 1882 tom. XXXV. pg. 119—129, cum tabula.

Cleve. = Cleve P. T.: Synopsis of the Naviculoid Diatoms Part. I., II. with. 9 plates. Stockholm, 1894—1896.

Cleve Grun. = Cleve P. T. et Grunow A.: Beiträge zur Kenntniss der arctischen Diatomeen plates 7. Stockholm, 1880.

Deby. = Deby J.: Analysis of the Diatomaceus Genus Campylodiscus plates 15. London, 1891.

De Toni. = De Toni J. Bapt.: Sylloge Algarum. Vol. II. Bacillarieae Patavii, 1891.

Donk. = Donkin A.: The Natural History of the Britisch Diatomaceae. Parts 1—3, plates 12. London, 1871—1872.

= Ehrenberg C. G.: Organisation, Systematik und geographische Verhältnisse der Infusionsthierchen. Mit 8 Kupfertafeln. Berlin, 1830.

— Zur Erkenntniss der Organisation in der Richtung des kleinsten Raumes. Mit 15 Kupfertafeln. Berlin, 1832—1834.

— Zusätze zur Erkenntniss grosser Organisation im kleinen Raume. Mit 1 Kupfertaf. Berlin, 1836.

— Die Infusionsthierchen als vollkommene Organismen. Ein Blick in das tiefere Leben der Natur, nebst einen Atlas von 64 colorirten Kupfertafeln. Leipzig, 1838.

— Verbreitung und Einfluss des mikroskopischen Lebens in Süd- und Nord-Amerika. Mit 4 Tafeln. Berlin, 1841—1843.

— Passatstaub und Blutregen. Ein grosses organisches, unsichtbares Wirken und Leben in der Atmosphäre. Mit 6 colorirten Kupfertafeln. Berlin, 1849.

— Mikrogeologie. Das Erden und Felsen schaffende Wirken des unsichtbar kleinen selbstständigen Lebens auf der Erde. Mit 41 Tafeln. Leipzig, 1854—1856.

— Über mächtige Gebirgsschichten, vorherrschend aus mikroskopischen Bacillarien unter und bei der Stadt Mexico. Mit 3 Tafeln. Berlin, 1869.

— Über die wachsende Kenntniss des unsichtbaren Lebens als Felsbildende Bacillarien in Californien. Mit 3 Tafeln. Berlin, 1870.

— Mikrogeologische Studien über das kleinste Leben der Meeres-Tiefgründe aller Zonen und dessen geologischen Einfluss. Mit 12 Tafeln und 1 Situationskarte. Berlin, 1873.

— Fortsetzung der mikrogeologischen Studien als Gesammtübersicht der mikroskopischen Palaeontologie gleichartig analysirter Gebirgsarten der Erde, mit specieller Rücksicht auf den Polycystinen-Mergel von Barbados. Mit 30 Tafeln. Berlin, 1875.

— Das unsichtbar wirkende Leben der Nordpolarzone am Lande und in den Meeres-Tiefgründen bei 300-mal verstärkter Sehkraft nach Materialien der Germania. Mit 4 Tafeln (S. A. Die zweite deutsche Nordpolarfahrt.) Leipzig, 1875.

Eyferth III. = Eyferth B.: Einfachste Lebensformen des Thier- und Pflanzenreiches. III-te vollständig neu bearbeitete und vermehrte Auflage von Dr. W. Schönichen und Dr. A. Kalberlach. Mit über 700 Abbildungen auf 16 Tafeln in Lichtdruck. Braunschweig, 1900.

Gallik Oszwald: Az édesvízi Diatomaceákról (Bacillariák) általában, azon fajok felsorolásával melyeket vidékünkön találtam; Pannonhalmi szent Benedek-rendiek gymnasiumi értesítője 1885/1886. Pápa, 1886.

— A *Navicula ambigua* E. és *N. cuspidata* Kg. oszlása; Term.-rajzi Füz. XV. köt. 1. r. 1892.

Grun. = Grunow A.: Über neue oder ungenügend gekannte Algen. Mit 5 Tafeln. Erste Folge: Diatomaceen. Familie Naviculaceen; Verhandl. d. Zool.-bot. Ges. Bd. X. Wien, 1860.

— Die österreichisch. Diatomaceen nebst Anschluss einiger neuen Arten von anderen Localitäten und einer kritischen Übersicht der bisher bekannten Gattungen und Arten. Erste Folge:

Epithemieae, Meridioneae, Diatomeae, Entopyleae, Surirelleae, Amphipleureae. Mit 6 Taf. Zweite Folge: Familie Nitzschieae. Mit 1 Tafel. Verhandl. d. Zool.-bot. Ges. Wien, 1862.

Grun. Über einige neue und ungenügend bekannte Arten und Gattungen von Diatomnceen. Mit 2 Tafeln. Verhandl. d. Zool.-bot. Gesellsch. Wien, 1863.

— Über die von Herrn Gerstenberger und Rabenhorst's Decaden ausgegebenen Süsswasser-Diatomaceen und Desmidiaceen von der Insel Banka nebst Untersuchung über die Gattung Ceratoneis und Frustulia. Mit zwei Tafeln; Rabenhorst: Beiträge. Heft II. Leipzig, 1865.

— Reise Seiner Majestät Fregatte Novara um die Erde. Botanischer Theil. I. Band. Algen. Mit 11 Tafeln. Wien, 1867.

— Algen und Diatomaceen aus dem Kaspischen Meere; J. Dr. O. Schneider's Naturwissenschaftl. Beitr. zur Kenntniss der Kaukasusländer. Mit 2 Tafeln. Dresden, 1878.

— Beiträge zur Kenntniss der fossilen Diatomeen Österreich-Ungarns. Mit 2 Tafeln; Beitr. zur Palaeontologie Österr.-Ungarns und des Orients. Bd. II. Wien, 1882.

— Die Diatomeen von Franz-Josephs-Land. Mit 5 Tafeln; Denkschr. der k. k. Akademie der Wissensch. Bd. XLVIII. Wien, 1884.

Gutwinszky Roman: Przycznek do znajomósci okrzemek tatrzanskich (Bacillariaceae tatrenses). Krakow, 1888.

Habirschaw's Catalogue of the Diatomaceae Genewa, New-York, 1885.

Hazslinszky F.: Magyarhon és társországai moszatviránya; Math. és Term.-tud. Közlöny, V. köt., 2. füz. Pest, 1867.

Hérib. = Héribaud Josef le Frére: Les Diatomées d'Auvergne avec 9 plantes. Clermont-Ferand. Paris, 1893.

Istvf. = Istvánffy Gy.: A Balaton moszatflórája, 18 szöveg közötti zinkografált ábrával; A Balaton tudom. tanulmányozásának eredményei. Kiadja a Magy. Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. II. köt. 1. rész. Budapest, 1897.

Kirch. = Kirchner O.: Die Algen Schlesiens in F. Cohn's Kryptogamenflora von Schlesien. Bd. II. Breslau, 1878.

Kirchner O. u. Schröter C.: Die Vegetation des Bodensees. Mit 2 Tafeln. Lindau, 1896.

Kg. = Kützing Dr. F. T.: Synopsis Diatomearum oder Versuch einer systematischen Zusammenstellung der Diatomeen. Mit 7 Tafeln. (Aus der Linnaea besonders abgedruckt.) — Halle, 1834.

— Die kieselschaligen Bacillarien oder Diatomaceen. Mit 30 Tafeln; Nordhausen, 1844.

Müller O.: Rhopalodia, ein neues Genus der Bacillariaceen. Mit 2 Tafeln; Engler's Bot. Jahrbüch. Bd. XXII. Leipzig. 1895.

— Die Bacillarien im Plankton des Mügelsees; Zeitschr. für Fischerei und deren Hilfswiss. Mittheilungen des deutschen Fischervereines. Berlin, 1895

— Über Achsen, Orientirungs- und Symetrie-Ebenen bei den Bacillarien. Mit einer Tafel; Berichte der bot. Gesellsch., Bd. XIII. Berlin, 1896.

— Bacillariales aus den Hochseen des Riesengebirges. Mit 1 Tafel; Forschungsberichte der biolog. Station zu Plön, Bd. VI. 1898.

Nave J.: Anleitung zum Einsammeln, Praepariren und Untersuchen der Pflanzen mit besonderer Rücksicht auf die Kryptogamen.

Nitzsch D. Christian Ludwig: Beitrag zur Infusorienkunde oder Naturbeschreibung der Zerkarien und Bacillarien. Mit 6 illuminirten Kupfertafeln; Neue Schriften der naturforschenden Gesellschaft zu Halle. Band III. Heft 1. Halle, 1817.

O'Meara E.: Report on the Irish Diatomaceae. Pt. I. (all. publ.) 9 plat.; Proc. R. J. Ac. Sci. II. ser. 2. Vol. Dublin, 1876.

Pant. = Pantocsek J.: Beiträge zur Kenntniss der fossilen Bacillarien Ungarns. Theil I—III. Mit 102 Tafeln. Nagy-Tapolcsány, 1886—1892.

Pedicino N. A.: Pochi studi sulle Diatome viventi presso al cune terme dell' isola d'Ischia. Tav. 2; Atti Accad. sci. fis. Vol. III. Nr. 20. Napoli, 1867.

Pelletan J: Les Diatomées, Histoire naturelle, preparation classification et description des principales espéces avec une introduction á l'étude des Diatomées par M. Julien Deby et un exposé de la classification des Diatomées par M. Paul Petit, Planches et Vignettes, Paris, 1888—1889

Peragall. = Peragallo H. et M.: Les Diatomées marinees de France. Paris, 1897.
Peragallo M.: Catalogue Général des Diatomées. Clermond Ferrand, 1897.
Pfitzer E.: Über Bau und Entwickelung der Bacillarien. Mit 6 Tafeln; Bot. Abh. aus dem Geb. der Morph. und Phys. Heft 2. Bonn, 1871.
Pritch. = Pritchard A.: History of Infusoria including the Desmidiaceae and Diatomaceae Britisch and Foreign. Illustrated by 40 pl. Edit. IV. London, 1861.
Rbh. = Rabenhorst L.: Die Bacill. Sachsens. Ein Beitrag zur Fauna von Sachsen. Fasc. I—VII. Dresden, 1849—1850.
— Die Süsswasser-Diatomeen (Bacillarien) für Freunde der Mikroskopie. Mit 10 Tafeln. — Leipzig, 1853.
— Flora Europaea Algarum aquae dulcis et submarinis. Sectio I. Algas Diatomaceas complectens, cum figuris generum omnium xylographice impressis. Lipsiae, 1864.
Rattray J.: A diatomeaceous deposit from Nord Tolstoa Lewis I Pl.; Trans. Roy. Soc. Edinburg, Vol. XXIII. Pars II. 1888.
Reichelt H.: Fossile Bacillarien eines Kalktuffes aus Mexico. Mit 1 Tafel; Zeitschrift für angewandte Mikroskopie. V. 1899.
A. Schm. Atl. = Schmidt Adolf: Atlas der Diatomaceenkunde. Aschersleben, 1874—1900. Heft 1—54.
Schröter C.: Die Schwebeflora unserer Seen (Das Phytoplankton); Neujahrsblatt, herausgegeben von der naturforschenden Gesellschaft in Zürich für das Jahr 1897.
Schütt F.: Bacillariales in Engler A. u. Prandel K.'s Die natürlichen Pflanzenfamilien I. Theil 1. Abh. b. Bogen 1—10 (Schluss) Lieferung 143—145, pg. 31—153. Leipzig, 1896.
Schultze E. A.: A descriptive list of the Staten Island Diatoms; Bull. Torrey Bot. Club. vol. XIV. pg. 69, 1 pl.; vol. XIV, pg. 109, 1 pl.; vol. XVI. pg. 98, 1 pl. New-York, 1887—89.
Schuhmann J.: Die Diatomeen der hohen Tatra. Mit 4 Tafeln; Verh. der k. k. Zool.-Bot. Gesellsch. Wien, 1867.
— Beiträge zur Naturgeschichte der Diatomeen; Verhandl. der k. k. Zool.-Bot. Gesellsch. Bd. XIX. Wien, 1869.
— Preussische Diatomeen. Mit 2 Tafeln; Schriften der Physik.-Oekonom. Gesellschaft zu Königsberg, 1862, nebst Nachtrag I. 1864, mit 1 Tafel; II. 1867. mit 3 Tafeln; III. 1869, mit 1 Tafel.
W. Sm. = Smith Rew. William: Synopsis of the Britisch Diatomaceae with remarks on their structure, functions and distributions and instructions for collecting, and preserving specimen. Vol. I., II., plates 69. London, 1853—1856.
Ströse K.: Das Bacillarienlager bei Kliecken in Anhalt. 2 Tafeln; Festschr. zur XXXVII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner zu Dessau in den Tagen von 1—4. Oktober 1884 (Herzogliches Realgymnasium zu Dessau).
Suringar W. Fr. R.: Algae Japonicae musei botanici Lugduno Batavi cum tab. 25. Harlemi, 1870.
Tempére J.: Le Diatomiste. Journal special s'occupant exclusivement de Diatomées et de tout ce qui s'y rattache. Paris, 1890—1896.
— Le Micrographe Préparateur; Journal de Mierograyhie Générale, de technique mierographique et Revue des Journeaux Francais et étrangers. Vol. I—IX. Paris, 1893—1901.
Truan y Luard Alf.: Ensayo sobre la Synopsis de las Diatomeas de Asturias. Parts I. II. — Lamin 8; Anales de la Soc. espanola de Hist. nat. Tom. XIII., XIV. Madrid, 1884—85.
V. H.: S. = Van Heurck Henri: Synopsis des Diatomées de Belgique. Planches 141 Anverse, 1880—85.
V. H.: D. = Van Heurck Henri: A Treatise on the Diatomaceae. Containing introductory remarks on the structure, life, history, collection, cultivation and preparation of Diatoms, and a description and figure typical of every known genus, as well as a description and figure of every species found in the Nord-Sea and countries bordering it, including Great Britain, Belgium etc. Illustrated by about 2000 figures. Translated by Wynne E. Baxter Fr. R. M. S. F. G. S. London, 1896.
Weisse = Weisse Dr. J. F.: Mikroskopische Untersuchung des Guano. Mit 2 Tafeln; Bulletin der Ph. Math. Acad. de Sci. Vol. XII. Sct-Petersburg, 1867.
Wolle: D. = Wolle Francis: Diatomaceae of North-America, illustrated with twenty three hunderd figures from the author's dravings on one hunderd and twelwe plates. Bethlehem Pa.; 1890.
Zacharias Otto: Forschungsberichte aus d. biolog. Station zu Plön, 1893. und Fortsetzung.

II. LEÍRÓ RÉSZ.

KOVAMOSZATOK. BACILLARIAE. Nitzsch.

I. rend: HASADÉKOSAK (RAPHIDEAE) H. L. Sm. 1871.

Pánczéloldal, közepén egyenes irányú, hasadékszerű vonallal (Raphe), evvel szemközt leginkább összehajló irányú sávokkal vagy bordákkal.

I. család: NAVICULACEAE.

I. csoport: CYMBELLEAE.

I. nem: Amphora Ehrb. 1831.

Oszlánykák (Frustulae) rendesen szabadok, az övoldalról tekintve leginkább kerülékesek (elliptikus), ritkán négyszögletesek (quadrangularis), összehúzottak (constrictus) vagy felfuvottak (inflatus). A sejtek leginkább félhold- vagy csónakalakúak, a héjoldalok (epitheka és hypotheka, vagyis átkaroló felső és átkarolt alsó héjoldalok) részaránytalanok, íves hát- és bevájt hasoldallal. Hasadékvonal a hasoldal felé hajlított; hátoldali sávok hosszabbak a hasoldaliaknál; övhártya (pleura) leginkább ránczos, egyetlen, a hasoldalon felfekvő, a hátoldalra áthaladó, itt megszakadó endochromlemezzel.

1. ***Amphora balatonis*** Pant. n. s.

Sejtek csónakalakúak, tompa, kerekded végűek, hasadékvonal ívszerűen hajlított, az övhártya (pleura) ránczos; sávok 15 – 10 μ-ban, a hátoldali részben három íves hosszvonalba, hasoldali részben egy hosszvonalba sorozvák, a középcsomó tájban szélesebb, csupasz, szalagszerű sáv által megszakítvák. Sejthossza 26·4 μ, sejtszélessége 16·8 μ.

Frustulis cymbiformibus 26·4 μ longis, 16·8 μ latis, cum polis rotundatis. Raphe arcuata, striis 15 in 10 μ, dorsalibus, in lineas longitudinales tribus, ventralibus, in lineam longitudinalem solitariam dispositis, omnibus ad nodulum centralem a strauro nudo transverse interruptis. Pleura plicata.

Balatoni iszapban. Siófok, szántódi rév (I. tábla, 2. ábra).

2. *Amphora libyca* E.

E.: Bericht. 1840, pg. 205. — Americ. tb. III. 1, fig. 42 etc. — Mikg. tb. V. 1, fig. 26 etc., — Nordpol. tb. II, fig. 14, — Abh. 1870, pg. 73, tb. II. 1, fig. 69; Kg.: Bac. pg. 107, tb. 29, fig. 28; Rabh.: S. D. pg. 21, tb. 9, fig. 3, — Flor. Alg. Eur. pg. 92; Pritch.: Inf. pg. 883, tb. 12, fig. 38, Weisse: Guano tb. 1, fig. 11; Schm.: Atlas tb. 26, fig. 102—105; Kirch.: Alg. pg. 190; De Toni: Syllg. pg. 384; Synon.: *Amphora affinis* Kg.: Bac. pg. 107, tb. 30, fig. 66, *A. abbreviata* Bleisch., *A. ovalis* var. *affinis* V. H.: Syn. pg. 59, tb. 1, fig. 2; V. H.: Diat. pg. 127; Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 2.

Sejtek csónakalakúak, tompa végekkel, sávok egyközűek, középcsomó táján csupasz, széles sáv által megszakítvák, pontozottak, 13—10 μ-ben. Sejt hossza 28—29 μ, szélessége 13—13·5 μ.

Frustulis cymbiformibus cum polis obtusis 28—29 μ longis, 13—13·5 μ latis. Striis transversis parallelis punctatis 13 in 10 μ, ad nodulum centralem, vita transversa interruptis.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi révpart (I. tábla, 3. ábra).

3. *Amphora amphora* (E.) Pant.

Synon.: *Amphora ovalis* Kg.: Bac. pg. 107, tb. 5, fig. 35—39; Rabh.: S. D. pg. 31, tb. 9, fig. 1; — Fl. Eur. Alg. pg. 91; W. Sm.: B. D. I, pg. 19, tb. 2, fig. 26; Pritch.: Inf. pg. 883, tb. 7, fig. 5—6; Schm.: Atl. tb. 26, fig 106—111; Brun.: Alp. pg. 53, tb. I, fig. 6; V. H.: Syn. pg. 59, tb. I, fig. 1; V. H.: D. pg. 127, tb. I, fig 15; Wolle: D. tb. I, fig. 29—32; De Toni: Syll pg. 411; Cleve: Syn. pg. 104; Istvf.: Balat. pg. 78: *Navicula amphora* E.: Erkennt. 1831, pg. 80, Nr. 5; — Infus. 1838, pg. 188, Nr. 249, tb. 14, fig. 3; *Frustulia ovalis* Kg.: Syn. 1834, pg. 11, tb. 1, fig. 5; *Frustulia copulata* Kg.: Syn. pg. 13, tb. 1, fig. 6; *Cyclotella ovalis* Bréb.: Consp. pg. 20. Collect: V. H.: Typ. Nr. 1.

Sejtek csónakalakúak, tompa véggel, sejthossza 70·8—71 μ, sejtszélessége 16·8—17 μ; hasadékvonal ívesen hajlított, sávok 10 μ-ben 12, pontozvák, a belső vájt szél közepe felé megszakítvák.

Valvis cymbiformibus obtusis 70·8—71 μ longis, 16·8 – 17 μ latis; rhaphe arcuata, striis 12 in 10 μ punctatis, ad marginem internum concavum interruptis.

Balatoni iszapban. Siófok, szántódi rév (I. tábla, 1. ábra).

4. *Amphora pediculus* (Kg.) Grun.

Synon.: *Cymbella pediculus* Kg.: Bac. pg. 80, tb. 5, fig. VIII etc.; *A. minutissima* W. Sm.: Br. D. I, pg. 20, tb. 2, fig. 30; *Amphora ovalis* Kg. var. *pediculus* V. H.: Syn. tb. I, fig. 6—7; V. H.: Diat. pg. 127, tb. I, fig. 19; Istvf.: Balat. pg. 79. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 3. sub *Amphora ovalis* Kg. var. δ *Pediculus* Kg.

Sejtek aprók, 14·4—15 μ hosszú, 9 μ széles csónakalakúak, kerekded, befelé hajlított végekkel. Sávok 10 μ-ben 13, párhuzamosan haladók, a sejt közepén csupasz, kiszélesedett szalaggal.

Valvis parvulis 14·4—15 μ longis, 9 μ latis, cymbiformibus cum polis obtusis; striis transversis parallelis 13 in 10 μ ad medium valvae cum vita dilatata nuda ornatis.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi révpart (I. tábla, 4. ábra).

II. NEM: Cymbella AG. 1830.

Oszlánykák (frustulae) szabadok vagy kocsányosak. Sejtek csónakidomúak, a hasoldal felé a narancsgyümölcs ékecskéihez hasonlóan ékszerűen összenyomvák. Sejtek részaránytalanok, íves hát- és bevájt hasoldallal. Hasadékvonal egyenes vagy hajlított. Hátoldali sávok hosszabbak a hasoldaliaknál. Sejtek rendszerint elágazottan telepeket alkotnak, melyek az alaphoz rögzítvék, kocsányról könnyen elválók s mint elválottak, szabad mozgással vízben úszók, endochrom lapok *Amphorá*-val megegyezők.

a) Hasadékvonal egyenes irányú.

5. ***Cymbella Ehrenbergii*** KG. var. ***hungarica*** PANT. n. v.

Sejtek tömöttebbek a főalaknál. Szélesen lándzsaalakú, hossza 99—110 μ, szélessége 33—35 μ. Sávok erőteljesek, pontozottak, 10 μ-ben 6—8.

Recedit a specie, valvis multo crassioribus, late lanceolatis, 99—110 μ longis, 33—35 μ latis, cum polis parum productis, subrostratis. Zona hyalina rhaphem cingente multo angustior et striis longioribus quam in specie. Striis punctatis, ad nodulum centralem 6, polos versus 8 in 10 μ omnibus subradiantibus.

Balatoni iszapban, Siófok, Balaton-Füred, szántódi révpart (I. tábla, 9. ábra).

6. ***Cymbella Lóczyi*** PANT. n. s.

A. SCHM.: Atl. tb. 71, fig. 74. sine nomine.

Sejtek lándzsásidomúak, egyenes hasoldali széllel, domború hátoldallal, nyújtott, kerekded végekkel. Sejthossz 39—42 μ, sejtszélesség 12—16 μ; sávok erősek, pontozottak; hasoldali sávok száma 10 μ-ben 10—13, hátoldaliak száma 10 μ-ben 8—12.

Valvis sublanceolatis, 39—42 μ longis, 12—16 μ latis, polos versus productis, subcapitatis; margine ventrali plano, dorsuali magis convexo; striis subradiantibus, in latere ventrali densioribus, 10—13 quam in latere dorsuali 8—12 in 10 μ, validis, punctatis.

Balatoni iszapban és parti tócsákban, Siófok, szántódi rév, Sóstó (I. tábla, 10—11. ábra).

Ezen ritkaságot LÓCZY LAJOS egyetemi tanár úrnak, kedves barátomnak, mint a Balaton biologiai kutatása megalapítójának szentelem.

7. ***Cymbella Schmidtii*** GRUN.

A. SCHM.: Atl. tb. 9, fig. 48; DE TONI: Syll. pg. 369; CLEVE: Syn. I, pg. 161.

Sejtek aprók, hosszuk 28—29 μ, szélességük 7—7·5 μ, hátoldalon hullámosan haladó, hasoldalon egyenes széllel és ékszerű végekkel. Sávok párhuzamosak, 10 μ-ben 15.

Valvis parvulis 28—29 μ longis, 7—7·5 μ latis, late linearibus cum polis cuneatis et margine dorsuali triundulato. Striis paralellis 15 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi révpart, Balatonfüred (II. tábla, 20. ábra)

8. ***Cymbella reducta*** Pant. n. s.

Sejtek aprók, szálasak, egyenesek, ép élűek, ékalakú végekkel, hosszuk 27—28 μ, szélességük 6·5—7 μ; sávok 10 μ-ben 16—17, párhuzamosak, halaványok.

Valvis parvulis, linearibus directis, 27—28 μ longis, 6·5—7 μ latis, polis apiculatis, marginibus planis; rhaphe directa a zonula nuda hyalina perangustata cincta. Striis transversis parallelis, obscuris 16—17 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi rév (II. tábla, 21. ábra).

var. ***tumida*** Pant. n. v.

Sejtek vastagodottak, kihegyesedett végűek, hosszuk 24 μ, szélességük 6·5 μ; sávok 10 μ-ben 14, párhuzamosak.

Recedit a specie valvula tumidiori, 24 μ longa, 6·5 μ lata; striis parallelis validioribus, 14 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok (II. tábla, 22. ábra).

b) Hasadékvonal hajlított.

9. ***Cymbella balatonis*** Grun.

A. Schm.: Atl. tb. 10, fig. 19. Synon. *C. helvetica* Kg. var.? *balatonis* Cleve: Syn. I. 174

Sejtek aránytalanul szélesen lándzsásak, hosszuk 90—95 μ, szélességük 22—23·5 μ, a kerekded végek felé kissé összehúzottak s nyújtottak, majd lapos hass igen domború hátszéllel; kiszélesedő, a hasadékvonalat kisérő csupasz határral (zona), mely a végek felé igen jellemzően lángszerűen kihegyesedő; sávok pontozottak, 10 μ-ben 6—12.

Valvis elongatis, assymetrice lanceolatis, polos obtusos versus productis, modice contractis, 90—95 μ longis, 22—23·5 μ latis; margine ventrali subplano, dorsuali maxime convexo; rhaphe directa, tandem polos versus ad marginem dorsualem modice inflexa, a zona hyalina nuda dilatata, polos versus characteristice acutissime, ad figuram flammeam contracta cincta; striis transversis subradiantibus punctatis, medio 6—8, ad polos 12 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart. A Balatonnak felette jellemző alakja, mely nem igen gyakori (I. tábla, 12. ábra).

var. ***angustata*** Pant. n. v.

Nyúlánkabb, hosszabb alakja által a fajtól elüt. Sejt hossza 123—125 μ, sejt szélessége 18—19 μ. Sávok száma 10 μ-ben 8.

Recedit a specie statura graciliori longiori, valvis 123—125 μ longis, 18—19 μ latis, striis 8 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi révpart (I. tábla, 14. ábra).

10. ***Cymbella helvetica*** Kg. var. ***elongata*** Pant. n. v.

Karcsú, nyújtott, 109—103 μ hosszaságú, 17—18 μ szélességű sejtekkel; sávok száma 10 μ-ben 6—7.

Recedit a specie Kützingiana valvis elongatis, 100—103 μ longis, 17—18 μ latis, striis remotioribus 6—7 in 10 μ.

Balatoni iszapban, szántódi révpart, ritka. (I. tábla, 13. ábra).

11. ***Cymbella Vaszaryi*** Pant. n. s.

Sejt csónakformájú, nyujtott, karcsú, 122·5 μ hosszaságú, 20·4 μ szélességű; sarkok kerekdedek, tompák. A hasszél közepe felé jellemzően bevájt. A hasadékvonalat környező csupasz tér nyujtott, a középcsomó táján nagyban kiszélesedő, sarkoknál pedig hirtelenül a hátszél felé hajló, itt hegyes lángképű. Sávok áthatók, erőteljesek, pontozottak, 10 μ-ben 6—8.

Valva cymbiformis, magis elongata 122·5 μ longa, 20·4 μ lata, polos versus obtusa, ventre characteristice inciso; zona hyalina, nuda elongata, ad nodulum centralem magis dilatata, polos versus ad dorsum flexa, flammea, acuta; striis transversis punctatis, subradiantibus validis 6—8 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, igen ritka (I. tábla, 15. ábra).

Ezen jellemző fajt Vaszary Kolos Ő Eminentiájának, Magyarország herczegprimásának, mint hálás tanítvány, szentelem.

12. ***Cymbella aspera*** (E.) Hérib.

Hérib.: D. Auv. pg. 99, tb. III, fig. 10. Synon.: *Cocconema asperum* E.: Berl. 1840; Microg. tb. V. 1, fig. 1, etc.; Herib.: D. d Auv. tb. III, fig. 10; Wolle: Diat. tb. 34, fig. 14; Cleve: Synops. pg. 175; *Cymbella gastroides* Kg.: Bac. 1844, pg. 79, tb. 6, fig. 4*b*; Rbh.: S. D. tb. 7, fig. 2; Pritch.: Inf. tb. 14, fig. 18—20; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 79; Weisse: Badeschlamm, pg. 358, tb. I, fig. 9; Borsc.: Bac. tb. I, fig. 7; Pfitzer: pg. 79, tb. IV, fig. 11; Schm.: Atl. tb. IX, fig. 1, 2 etc.; Grun.: Franz-Jos.-Land D. pg. 25, tb. I, fig. 7; V. H.: Syn. pg. 63, tb. II, fig. 8; Truan D.: Ast. tb. I, fig. 5; Wolle: Diat. tb. VII, fig. 4, etc.; De Toni: Syll. pg. 361; V. H.: Diat. pg. 146, tb. I, fig. 35; Istvf.: Balat. pg. 76; Schütt: Bacill. pg. 138, fig. 253. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 20; Möller: Typenplatte, II. Gruppe, 6. Reihe, 18; Temp. et Per. Coll. Nr. 374.

Sejtek 98—180 μ hosszúak, 23·5—32·5 μ szélesek, szélességük által feltünők, csónakalakúak, igen domború hátoldallal, végek kerekdeden tompítvák; sávok, 10 μ-ben 12, pontozottak; a hasadékvonalat kisérő csupasz, sima tér kiszélesedett.

Valvis cymbiformibus 98—180 μ longis, dorsum versus magis convexis et sic valde dilatatis 23·5—32·5 μ latis; apicibus obtusis rotundatis, margine ventrali levissime concavo, medioque subprominente; rhaphe leniter arcuata, zona hyalina, ampla, circa nodulum centralem paulo dilatata, cincta; striis transversis subradiantibus punctatis, ventralibus densioribus 12 in 10 μ, dorsualibus remotioribus 8 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Balatonfüred, Siófok (I. tábla, 6. ábra).

13. ***Cymbella lanceolata*** E. var. ***longissima*** Pant. n. v.

Sejtek 204—210 μ hosszúak, 35 μ szélesek, hosszúkásan csónakalakúak, szélesen kerekded végekkel; a hasadékvonalat kisérő meztelen terület a középcsomók táján kiszélesedő, a hasfali oldal felé kivájt; a pontozott sávok sokkal sürűbbek mint a fajnál; a hasoldaliak sürűbbek 10 μ-ben 10—12, mint a hátoldaliak, itt 10 μ-ben 8—10.

Valvis elongato cymbiformibus, cum polis obtusis rotundatis: longitudo valvae 204—210, latitudo 35 μ. Margine dorsuali convexo, ventrali ad medium valvae modice inflato; rhaphe leniter arcuata, a zona hyalina dilatata, polis versus rotundata, in parte ventrali ad nodulum centralem leniter concava, cincta; striis subradiantibus punctatis, ventralibus ad medium valvae 10, polos versus 12 in 10 μ, dorsualibus ad medium valvae 8, polos versus 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart (I. tábla, 7. ábra).

var. ***inflata*** Pant. n. v.

Sejtek 187—190 μ hosszúak, 34·2 μ szélesek, hosszúkásan csónakalakúak összehúzott tompa végekkel; hasoldal széle enyhén bevájt, a közepe táján ellenben feltünően kidomboruló; hátoldali szél domború; a hajlított hasadékvonal keskeny, csupasz, hosszúkás tér által szegélyezett, mely a középcsomó felé láthatóan kiöblösödik. Sávok pontozottak, 10 μ-ben 13—16.

Valvis 187—190 μ longis elongatis, cymbiformibus, polos versus attenuatis, cum polis rotundatis obtusis, ad medium valvae magis inflatis, et hic usque ad 34·5 μ dilatatis; rhaphe leniter arcuata, a zona hyalina nuda, angustata, tandem ad nodulum centralem parum dilatata, cincta; striis subradiantibus, punctatis 13—16 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart (I. tábla, 8. ábra).

14. ***Cymbella Nerei*** Pant. n. s.

Sejtek 82·5 μ hosszúak, 15·2 μ szélesek, hosszúkásan ívesen hajlítvák, kerekded végekkel; a hajlított hasadékvonalat környező csupasz terület csupán a középcsomó táján a hasi oldal felé kivájt, a végek felé jellemzően háromszögletesen kiszélesedő; sávok pontozottak, majd a hasadékvonalig haladók, 10 μ-ben 9.

Valva 82·5 μ longa, 15·2 μ lata, cymbiformis, elongata, cum polis obtusis, rotundatis; zona hyalina, rhaphem cingens, angusta, nuda, tantum ad nodulum centralem latere ventrale excavata, polos versus characteristice trianguliter dilatata; striis subradiantibus transversis punctatis 9 in 10 μ.

Iszapban, Sóstó, szántódi csárda mögött. Igen ritka (I. tábla, 5. ábra).

15. ***Cymbella austriaca*** Grun.

in Schmidt: Atl. tb. 71, fig. 67—68; Cleve: Synop. I, pg. 163.

Sejtek 45—46 μ hosszúak, 11—12 μ szélesek, ívesek, kerekded végekkel; lapos hasi oldallal, sávok pontozottak; a hasadékvonalat környező mező csupasz, hosszúkás, a sejt középcsomója felé kissé kiszélesedő; sávok pontozottak, 10 μ-ben 9—11.

Valvis assymetricis, 45—46 μ longis, 11—12 μ latis, ventre planis, dorso convexis, polos versus obtusis, rotundatis; rhaphe leniter arcuata, a zona hyalina nuda, ad nodulum centralem modice dilatata cincta; striis subradiantibus tranversis, punctatis 9—11 in 10 μ.

Iszapban, Sóstó, szántódi csárda mögött (I. tábla, 16. ábra).

16. ***Cymbella hebetata*** Pant. n. s.

Sejtek 63—64 μ hosszúak, 15—15·5 μ szélesek, csónakalakúak, egyenes irányú, csupán a sejt közepe felé kidudorodó hasoldallal és nagyban kidomborodó íves hátoldallal. Sejtvégek jellemzően csonkítottak; hasadékvonal íves, a hátoldal felé hajlított végekkel; a hasadékvonalat környező csupasz mező a sejt közepe táján öblösen kiszélesedő; itt a hasi oldallal szemben a hasoldali sávoktól különálló három jellemző ponttal; sávok pontozottak, 10 μ-ben 9—11.

Valvis cymbiformibus 63—64 μ longis, 15—15·5 μ latis, ad ventrem modice inflatis, dorso maxime arcuatis, polos versus characteristice truncatis; rhaphe arcuata, polos versus ad dorsum inflexa, a zona hyalina nuda, ad nodulum centralem magis dilatata et hic in parte ventrali cum poris tribus solitariis a striis ventralibus remote dispositis ornata, cincta; striis 9—11 in 10 μ, punctatis.

Iszapban, Sóstó, szántódi Rév-csárda mögött (I. tábla, 18. ábra).

17. ***Cymbella cistula*** (Hempr.) Kirch.

Kirchner: Alg. Schl. pg. 189; J. Brun: D. Alp. pg. 58, tb. 3, fig. 18; V. H.: Syn. pg. 64, tb. 2, fig. 12—13; Pell.: Diat. I, pg. 51, tb. 2, fig. 3, 4; Wolle: D. tb. 6, fig. 6, etc.; De Toni: Syll. pg. 365; Cleve: Synops. I, pg. 173; V. H.: Diat. pg. 147, tb. 1, fig. 40; Istvf.: Balat. pg. 77; Schütt: Bac. pg. 35, fig. 28; Eyferth: III, pg. 216, tb. VII, fig. 45. Synon.: *Bacillaria cistula* Hmpr.: Symb. Phys. tb. II, fig. IV, 10; *Cocconema cistula* E.: Abh. 1829, pg. 15; W. Sm.: Br. D. I, tb. 23, fig. 221; Schm: Atl. tb. X, fig. 1, etc. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 24; Temp. Perag.: Coll. Nr. 524.

Sejtek csónakalakúak, 3—4-szer oly hosszúak mint szélesek, 84—90 μ hosszúak, 19—20 μ szélesek, majd egyenes has- és igen domború hátoldallal és kiszélesedő kerekded végekkel. A hajlított hasadékvonal elég tágas csupasz tér által a pontozott sávoktól elválasztatik. Sávok száma 10 μ-ben 8.

Valvis semiovatis 84—90 μ longis, 19—20 μ latis; margine dorsuali valde arcuato, ventrali subplano, medio paululum inflato, polis obtusis rotundatis; rhaphe incurva, area nuda latiuscula, ad nodulum centralem unilateraliter melius dilatata; striis transversis subradiantibus, punctatis 8 in 10 μ. Frustulis stipitatis, stipitibus elongatis subramosis.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart; Sóstóban szántódi révcsárda mellett (II. tábla, 28. ábra).

var. ***angustior*** Pant. n. v.

Az íves sejtek keskenyebbek és rövidebbek a fajnál, a sávok pedig sűrűbbek; egyenes has- és domború hátoldallal. Sejt hosszúsága 60—61·5 μ, szélessége 12—12·5 μ. Sávok száma 10 μ-ben 8.

Valvis cymbiformibus, 60—61·5 μ longis, 12—12·5 μ latis, angustatis, polos versus rotundatis, obtusis; striis transversis, subradiantibus 8 in 10 μ.

Sóstóban, szántódi révcsárdánál (II. tábla, 26. ábra).

var. ***inflata*** Pant. n. v.

Az íves sejtek hasi oldalukon jellemzően kidomborodottak, a középcsomók körül elterülő tágas csupasz területben a hasoldali sávoktól elálló, jellemző 2—3 magános ponttal. Sejt hosszúsága 79—80 μ, szélessége 12·5 μ, sávok pontozottak, 10 μ-ben 8—9.

Valvis cymbiformibus, cum polis obtusis rotundatis, 79—80 μ longis, 12·5 μ latis, in latere ventrali melius inflatis, et hic etiam ad nodulum centralem cum 2—3 poris a striis remote stantibus ornatis; area nuda rhaphem cingente longitudinalis, ad nodulum centralem sat dilatata; striis transversis subradiantibus, punctatis 8—9 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi révpart (II. tábla, 27. ábra).

18. ***Cymbella cymbiformis*** (Kg.) Brèb.

Brèb.: Alg. Fal. pg. 49, tb. 7; J. Brun: D. Alp. pg. 57, tb. 3, fig. 12; Schm.: Atl. tb. 9, fig. 76—79; tb. 10, fig. 13, 27; P. Petit: List. Diat. tb. 4, fig. 6; V. H.: Synops. pg. 64, tb. 2, fig. 11; Truan: D. Astur. pg. 31, tb. 1, fig. 7, 8; Wolle: D. tb. 5, fig. 10; tb. 7, fig. 28; De Toni: Syll. pg. 363; Pant.: Foss. Bac. Ung. III, tb. 10, fig. 174; Cleve: Synop. I, pg. 172; V. H.: D. pg. 147, tb. I, fig. 38; Schütt.: Bac. pg. 138, fig. 253 B. C. Synon.: *Cocconema cymbiforme* E.: Bericht der Berl. Ak. 1836, pg. 53; Inf. pg. 225, tb. 19, fig. 8; Amerik. tb. III. 1, fig. 36; tb. IV. 1, fig. 37; Microg. tb. XVI. 3, fig. 40, etc.; Abh. 1870, tb. II. 1, fig. 30; Nordpol. tb. 2, fig. 50—57; Kg.: Bac. pg. 80, tb. 6, fig. 12; Rabh.: S. W. D. pg. 23, tb. 7, fig. 1; Flor. Eur. Alg. pg. 82; W. Sm.: Br. D. I, pg. 76, tb. 23, fig. 220; *Frustulia cymbiformis* Kg.: Syn. 1834, pg. 11, tb. I, fig. 10; *F. coffeaeformis* Kg.: Alg. Dec. II. Nr. 11. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 22; Temp. Perag.: Coll. Nr. 40, 524.

Héjak nyújtottak, csónakalakúak, 49—60 μ hosszúak, 10—11 μ szélesek, tompa, kerekded végekkel; hasadékvonal a végek felé a hátoldal felé hajlított, sávok egyközűen haladók, 10 μ-ben 9—10, pontozottak.

Valvis cymbiformibus, 49—60 μ longis, 10—11 μ latis, polis obtusis, rotundatis; rhaphe polos versus ad marginem dorsualem inflexa; striis 9—10 in 10 μ, punctatis, dorsualibus subradiantibus, ventralibus parallelis.

Balatoni iszapban, Balatonfüred, forrás kifolyásában, Arács (XVI. tábla, 335. ábra).

19. ***Cymbella gibbosa*** Pant. n. s.

Sejtek aprók, 36 μ hosszúak, 12·6 μ szélesek. Felette íves hát- és közepén púposan felfújt hasi oldalokkal, kerekded végekkel, a hajlított hasadékvonal végsarkai a hátoldal felé külön elálló ponttal jelölvék. Sávok egyközűen haladók, elállók, 10 μ-ben 10.

Valvis coarctatis, 36 μ longis, 12·6 μ latis, dorso magis convexis, ventre maxime inflatis, polis obtusis, rhaphe arcuata, polos versus unilateraliter poro majore solitario ornata; striis 10 in 10 μ parallelis.

Balatoni iszapban, Balatonfüred (I. tábla, 19. ábra).

20. ***Cymbella hungarica*** (Grun. sub ***Cocconema***)

in A. Schm.: Atl. tb. 9, fig. 38; tb. 10, fig. 16, 17; tb. 71, fig. 37, 38.

Az igen apró sejteket jellemzik az íves hát-, az egyenes hasoldal, s a nyújtott kerekded végek. Sejtek aprók, 32 μ hosszúak, 8 μ szélesek, íves hát-, egyenes irányú hasi oldallal, nyújtott kerekded végekkel; sávok, 10 μ-ben 9—10, pontozottak; hasadékvonal ívesen haladó, eléggé tágas, csupasz területben.

Valvis cymbiformibus, 32 μ longis, 8 μ latis, polos obtusis versus modice productis; rhaphe leniter arcuata, a zona hyalina, sat lata cincta; striis punctatis subradiantibus 9—11 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi révpart (II. tábla, 24. ábra).

var. ***crassior*** Pant. n. v.

Sejtek 35 μ hosszúak, 9·8—10 μ szélesek, tömöttebbek, a hasi oldal közepén felfuvottak; sávok finomabbak, csupaszok, 10 μ-ben 10—11.

Valvis longioribus, crassioribus in latere ventrali melius inflatis, 35 μ longis, 9·8—10 μ latis; striis nudis 10—11 in 10 μ.

Balaton partján, Siófok (II. tábla, 25. ábra).

21. ***Cymbella signata*** Pant. n. s.

Sejtek aprók, 32·5—34 μ hosszúak, 8·5 μ szélesek, kerekded, kissé előrenyomuló végekkel, íves hát-, majd egyenes hasi oldallal, sávok párhuzamosak, simák, 10 μ-ben 8—10; hasadékvonal sima, kivált a sejt középcsomói felé kiszélesedett; itt a hasi oldalon a sávoktól távol álló elkülönített ponttal.

Valvis parvulis 32·5—34 μ longis, 8·5 μ latis, ad ventrem planis, dorso magis convexis, polis modice productis, obtusis; rhaphe arcuata, a zona hyalina nuda ad porum centralem parum dilatata et hic in latere ventrali cum poro solitario signata, cincta; striae 8—10 in 10 μ punctatae, subradiantes.

Balatoni iszapban, Balatonpartmenti tócsákban, Siófok (I. tábla, 17. ábra; II. tábla, 23. ábra).

22. ***Cymbella subaequalis*** Grun.

V. H.: Syn. pg. 61, tb. 3, fig. 2. tb. supl. A. fig. 1; De Toni: Syllog. pg. 151; Pellet.: D. I. pg. 242, fig. 161; V. H.: D. pg. 143, tb. 1, fig. 26. Collectiones: V. H.: Typen Nr. 29; Temp.; Peragall. Coll. Nr. 331.

Sejtek hosszúkásan lándzsásak, 28—30 μ hosszúak, 8—8·5 μ szélesek, tompa kerekded fejecsszerű végekkel, domború hát-, majd egyenes hasi oldallal; hasadékvonal egyenes irányú tágas ládzsaalakú csupasz mező által kerített; sávok száma 10 μ-ben 10—11, egyközűen haladók, a középcsomó felé irányítvák.

Valvis elongato lanceolatis, 28—30 μ longis, 8—8·5 μ latis, cum polis parum productis, subcapitatis, obtusis, rotundatis; dorso convexo, ventro subplano, parum inflato; rhaphe directa, a zona hyalina dilatata lanceolata, cincta; striis 10—11 in 10 μ radiantibus.

Balatonpart menti tócsákban, Arács, forrás kifolyásában Siófok (XVII. tábla, 366. ábra).

23. *Cymbella amphicephala* Naegl.

Kg.: Spec. Alg. pg. 890. Rabh.: Fl. Eur. Alg. I. pg. 79; Schm.: Atl. tb. 9, fig. 62, 64—66; tb. 71, fig. 52; V. H.: Syn. pg 61, tb. 2, fig. 6; Wolle: D. tb. 7, fig. 15; De Toni: Syll. pg. 350; Istvf.: Balat. pg. 75; Cleve: Syn. I. pg. 164; V. H.: D. pg. 142, tb. 1, fig. 25. Synon.: *C. naviculiformis* Hbg.: Consp. Crit. pg. 108, tb, 1, fig. 2. Collectiones: Möller: Typenpl. Gruppe II, Reihe 6, Nr. 14; V. H.: Typ. Nr. 19; Cleve et Möller: D. Nr. 29.

Héjak aprók, 19—20 μ h., 7·2—7·5 μ sz., egyenetlen oldalúak, domború hát- majd lapos hasi oldallal, nyújtott fejecskéjű tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, sávok 10 μ-ben 11—12, pontozottak.

Valvis anguste ellipticis, 19—20 μ longis, 7·2—7·5 μ latis, inaequilateralibus, apicibus parum productis, subcapitatis, margine dorsuali valde convexo, ventrali subplano; rhaphe directa; striis 11—12 in 10 μ subtiliter punctatis, in latere ventrali parallelis, dorsualibus subradiantibus.

Balatoni iszapban, Tihanyi kút, Arács, forrás kifolyásában (XVII. tábla, 367. ábra).

24. *Cymbella microcephala* Grun.

V. H.: Syn. pg. 63, tb. 8, fig. 36—39; De Toni: Syll. pg. 353; Cleve: Syn. I, pg. 160; V. H.: D. pg. 145, tb. 1, fig. 34. Collectiones: V. H.: Typ. 211.

Héjak keskenyek, nyújtottak, fejecskéjű tompa végekkel, 28—29 μ hosszúak, 5·4—5·6 μ szélesek, domború hát- majd lapos hasi oldallal; hasadékvonal egyenes irányú, sávok a középcsomó felé haladó iránynyal, 10 μ-ben 15—16.

Valvis anguste lanceolatis, 28—29 μ longis, 5·4—5·6 μ latis, subcapitatis; rhaphe recta; striis 15—16 in 10 μ subradiantibus.

Balatonparti tócsákban, Siófok (XVII. tábla, 372. ábra).

25. *Cymbella Mölleriana* Grun.

A. Schm.: Atl. tb. IX, fig. 71—75; Cleve: Synops. I, pg. 167.

Sejtek hosszúkásan lándzsásak, tompa kerekded végekkel; 37—40 μ hosszúak, 9—10 μ szélesek, hasadékvonal egyenes irányú; sávok a kiszélesedő középcsomó felé irányítvák, egyközűen haladók, 10 μ-ben 11—13, 12—15.

Valvis paulum assymetricis, 37—40 μ longis, 9—10 μ latis, irregulariter lanceolatis, cum polis rotundatis, obtusis; rhaphe directa; nodulo centrali orbiculari dilatato; striis 11—13, 12—15 in 10 μ, subradiantibus.

Balatonpart menti források kifolyásában, tócsákban, Siófok, Árács (XVII. tábla, 377. ábra).

III. nem: Encyonema Kütz. 1833.

Oszlánykák, kocsonyás csövekben élők. Sejtek többé-kevésbbé csónakalakúak, az egyenes irányú, a sejt sarkait nem érő hasadékvonal által egyenetlen két részre osztvák. Festékhordó lapok (chromatophorok) hasonlóak a Cymbelláéval.

26. *Encyonema paradoxum* Kg.

Kg.: Synops. pg. 61, tb. VI, fig. 43, tb. VII, fig. 102; Bac. pg. 82, tb. 22, fig. 1; Rabh.: S. D. pg. 24, tb. 7, fig. 3, 4; Schm.: Atl. tb. 10, fig. 67—69; Wolle: D. tb. 8, fig. 23. Synon.: *Gloionema paradoxum* Leiblein: Flora 1830, pg. 334, tb. 1, fig. 11; *Gloionema Leibleinii* Ag.: Consp. pg. 31; *Gleonema paradoxum* E.: Infus. pg. 237; Microg. 35, A. 7, fig. 8, 9, etc.; *E. prostratum* β W. Sm.: Br. D. II, pg. 68, tb. 54, fig. 345 β.

Sejtek erőteljesek, vastagok, 66—70 μ hosszúak, 20—21 μ szélesek, csónakalakúak, hatalmasan íves hát- ésdomboruló hasoldallal; hasadékvonal erőteljes, egyenes irányú, hasoldal felé szög alatt hajlított végekkel; sarkok szélesen kerekdedek, jobban a hasoldal felé irányítvák; sávok, 10 μ-ben 6—9, hatalmasak, pontozottak; a hasadékvonalat környező csupasz öv tágas, kivált a középcsomó tájon öblösen kiszélesedő.

Valvis assymetricis, semiellipticicis, 66—70 μ longis, 20—21 μ latis, robustis, cum polis dilatatis, obtusis, ad ventrem leniter inclinatis; rhaphe recta, polos versus ad ventrem inclinata, a zona hyalina nuda, dilatata, ad nodulum centralem melius sinuata, cincta; striis validis, punctatis, 6—9 in 10 μ, medio valvae subradiantibus, polos versus parallelis.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart (II. tábla, 29. ábra). Már hatalmasan kifejlődött alakjánál fogva kiváló állandó faj.

27. *Encyonema prostratum* (Berk.) Kg.

Kg.: 1844, Bac. pg. 82, tb. 25, fig. 7; Ralfs: A. N. H. 1845, pg. 182, tb. 18, fig. 3; Rabh.: S. D. pg. 24, tb. 7, fig. 1; Pritch.: Inf. pg. 878, tb. 7, fig. 49 etc.; W. Sm.: B. D. II, pg. 68, tb. 54, fig. 345; Hass.: Alg. pg. 349, tb. 100, fig. 10; Schm.: Atl. tb. 10, fig. 64—69; tb. 71, fig. 6—7; Kirch.: Alg. Schl. pg. 189; M. D. tb. 14, fig. 10; V. H.: Syn. pg. 65, tb. 3, fig. 9—10; Truan: D. Ast. tb. 1, fig. 12; Pell.: D. I, pg. 229, fig. 136; De Toni: Syll. pg. 371; Wolle: D. tb. 8, fig. 24; V. H.: D. pg. 148, tb. 1, fig. 44; Istvf.: Balat. pg. 77. Synon.: *Monema prostratum* Berk. Clea: Of. Br. Alg. tb. 4, fig. 3, 1832; *Schizonema prostratum* Grev.; *Cymbella encyonema* Hbg.: Consp. 1863, pg. 110; *C. prostratum* Brun: D. Alp. pg. 55, tb. 3, fig. 15; *C. prostrata* Cleve: Syn. I, pg. 167; Schütt: Bac. pg. 139, fig. 254; Eyferth: III, pg. 216, tb. 7, fig. 46; Collectiones: Rbh.: Exs. Nr. 26; Rbh.: Alg. Nr. 321; Sm.: Sp. Typ. Nr. 147; Eulenst.: Sp. Typ. Nr. 34; Möller: Typ.; V. H.: Typ. 34.

Sejtek vastagok, rövidek, 55—58 μ hosszúak, 18—18·5 μ szélesek, íves hát-, egyenesen haladó, csupán közepén hatalmasan felfújt hasi oldallal; sarkok szélesek, kerekdedek, rövid, egyenes irányú hasadékvonallal, melyet a sarkokon a hasi oldal felé elszigetelten álló egyetlen vastag pont kisér; a hasadékvonalat környező csupasz terület tágas, kivált a középcsomók felé öblösen kiszélesedő. Sávok vastagok, pontozottak, 10 μ-ben 8—12.

Valvis vastis, 55—58 μ longis, 18—18·5 μ latis, in latere ventrali magis inflatis, cum polis dilatatis, rotundatis; rhaphe abreviata, directa, polos versus cum poro solitario distincta et zona hyalina nuda ad nodulum centralem ampla ornata; striis crassis punctatis 8—12 in 10 μ, subradiantibus.

Balatoni iszapban, Balatonfüred, Siófok, Sóstóban szántódi révcsárda mögött. (II. tábla, 30. ábra.)

28. *Encyonema validum* Pant. n. s.

Sejtek 19—20 μ hosszúak, 9 μ szélesek, tömöttek, aprók, íves háttal, erősen felfújt hasi oldallal, a has felé hajlított kerekded sarkokkal; hasadékvonal a sarkokig érő, egyenes irányú Sávok vastagok, pontozottak, majd egyközű iránnyal 10 μ-ben 11.

Valvis 19—20 μ longis, 9 μ latis, vastis, ad marginem ventralem, inflatis, polis inflexis, rotundatis; rhaphe directa, usque ad polos percurrente, a zona hyalina sat distincta, cincta; striis crassis punctatis 11 in 10 μ in latere ventrali parallelis, in latere dorsuali subradiantibus.

Balatoni iszapban, Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (II. tábla, 31. ábra).

29. *Encyonema caespitosum* Kg.

Kg.: Spec. A. pg. 61; Rabh.: S. D. pg. 24, tb. 7, fig. 5; W. Sm.: B. D. II, pg. 68, tb. 55, fig. 346; Rabh.: Fl. Eur. Alg. pg. 85; Schm.: Atl. tb. 10, fig. 56, etc.; tb. 71, fig. 11—12; V. H.: Syn. pg. 65, tb. 3, fig. 18, tb. Supl. A fig. 3; Kirch.: Alg. Schles. pg. 189; Truan.: D. Ast. pg. 32, tb. I, fig. 10; Pell.: D. I, pg. 230, fig. 137; Wolle: D. tb. 8, fig. 20; De Toni: Syll. pg. 372; V. H.: D. pg. 150, tb. I, fig. 46. Synon.: *Cymbella caespitosum* J. Brun: D. Alp. pg. 56, tb. 3, fig. 16. Collectiones: Cl.: M. D. 58; Sm.: Sp. T. 145; V. H.: Typ. Nr. 35; Tp. P. D. Fr. 246; Tp. Perg.: D. M. 288.

Sejtek aprók, 24—24·5 μ hosszúak, 9 μ szélesek, felette domború háttal és az oldal közepén felette kiemelkedő hassal; sarkok erősen nyújtvák, befelé hajlítottak, kerekdedek; hasadékvonal a sarkok felé hajlított, a sarkokig érő; sávok majd párhuzamosan haladók, pontozottak, 10 μ-ben 11.

Valvis late cymbiformibus, 24—24·5 μ longis, 9 μ latis, in latere ventrale magis inflatis, cum polis parum productis, ad ventrem leniter inflexis, obtusis, rotundatis; rhaphe directa, tandem ad polos parum inflexa, a zona hyalina nuda, parum dilatata cincta; striis punctatis 11 in 10 μ, dorsualibus, subradiantibus, ventralibus parallelis.

Balatoni iszapban, Balatonfüred, Siófok, szántódi rév, Sóstóban, szántódi révcsárda mellett (II. tábla 32. ábra).

30. *Encyonema lacustre* (Ag.) Pant.

Synon.: *Schizonema lacustre* Ag.: Syst. pg. 10.; A. Schm.: Atl. tb. 71, fig. 1—5; *Colletonema lacustre* Kg.: S. A. pg. 105; Pritch: pg. 926; V. H.: Syn. pg. 111, tb. 15, fig. 40; De Toni: Syll. pg. 275, V. H.: D. pg. 238, fig. 38; pg. 239, tb. 5, fig. 216; Istvf.: Balat. pg. 74; *C. subcoherrens* Thw. Ann. Ser. 2. Vol. 1, tb. 12, fig. 6; W. Sm.: B. D. II. pg 70, tb. 56, fig. 353; *Pinnularia subcoherrens* Brun, D. A. pg. 81, tb. 8, fig. 19; *Cymbella lacustris* Cleve: Synops I. pg. 167. Collectiones: Möller: Typ. pl. Gruppe IV Reihe 4. 21; V. H: Typ. 155.

Sejtek keskenyek, 35—38 μ hosszúak, 8—8·5 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, kerekded sarkokkal; hasadékvonal inkább a hasoldal felé közeledő, egyenes irányú,

a sarkokig nem hatoló, a végeknél egyoldalúan különálló ponttal. A hasadékvonalat kisérő, és a pontozott sávoktól (10 μ-ben 8—10) elválasztó csupasz terület igen tágas, a középcsomók táján kiválóan kiszélesedő.

Valvis attenuatis lanceolatis, 35—38 μ longis, 8—8·5 μ latis, polis rotundatis; rhaphe directa abreviata, nunquam usque ad polos percurrente, ad polos unilateraliter poro majore solitario notata et area nuda magis dilatata, cincta; structura exicentrica; striis ad medium valvae subradiantibus, superioribus, subparallelis, omnibus punctatis, 8—10 in 10 μ.

Balatoni iszapban, szántódi révpart A II. tábla, 33. ábra készült Van Heurck-féle 155. számú készítményből, mely Angolországból származik. A II. tábla, 34. ábra készült szántódi révparti készítményből.

31. ***Encyonema Ungeri*** Grun.

Schm.: Atl. tb. 10, fig. 63.

Sejtek 45—50 μ hosszúak, 10·8—11 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, közepükön kevéssé felfuvottak; sarkok kerekdedek; a hasadékvonal tágas csupasz mező által szegélyezett s a középcsomók felé hajlított, különben egyenes irányú, a sarkokig nem érő; sávok pontozottak, 10 μ-ban 9—11.

Valvis 45—50 μ longis, 10·8—11 μ latis, lanceolatis, elongatis, medio distincter inflatis, cum polis rotundatis; rhaphe abreviata, ad porum centralem inflexa, polos versus directa, a zona hyalina nuda, sat dilatata, cincta; striis robustis, punctatis 9—11 in 10 μ, in medio valvae radiantibus, demum convergentibus, et parallelis, apice versus eximie radiantibus.

Balatoni iszapban, szántódi révpart (II. tábla, 35. ábra).

IV. nem: Brèbissonia Grun. 1860.

Foszlánykák, kocsánosak, elágazó telepeket alkotók, sejtek egyenesen lándzsásak vagy majd rhombalakúak; középcsomó nyujtott, hasadékvonal egyenes irányú, övoldal ékidomú, festenytartók, mint a Cymbella-nemnél.

32. ***Brèbisonia Boeckii*** (E.) Grun.

Grun.: Verh. 1860, pg. 512; O. Meara: Ir. D. pg. 238, tb. 29, fig. 22; De Toni: Syll. pg. 311; V. H.: D. pg. 244, fig. 44; Cleve: Synops. I, pg. 125; Perag.: D. Fr. pg. 51, tb. 7, fig. 17. Synon.: *Cocconema Boeckii* E.: Abh. 1833, pg. 241; E.: Inf. pg. 224, tb XIX, fig. V; Kg.: Bac. pg. 81, tb. 6, fig. 5; Pritch: Inf. pg. 878, tb. VII, fig. 48; *Doryphora Boeckii* W. Sm.: Brit. D. I, pg. 77, tb. XXIV, fig. 233; *Navicula Boeckii* Heib.: Consp. pg. 85; *Vanheurckia Boeckii* Schütt. I.: Bac. pg. 131, fig. 236. Collectiones: Cleve Möller: D. Nr. 21; V. H.: Typ. Nr. 150.

Sejtek lándzsásak, nyujtottak, sarkok tompák, középcsomó nyujtott, hasadékvonal egyenes irányú, keskeny csupasz tér által környezett; sávok egyközűen haladók, finoman pontozottak. Sejt hossza 76·5 μ, sejt szélessége 14·5 μ; sávok száma 10 μ-ben 14—15.

Valvis elongato lanceolatis, subrhombicis, 76·5 μ longis, 14·5 μ latis; apicibus obtusis, rotundatis, nodulo centrali elongato; rhaphe directa; striis subradiantibus transversis, subtiliter punctatis, 14—15 in 10 μ.

Balatoni planktonban, szántódi és tihanyi rév között gyüjtve, 1901. május 13-án, délután 3 órakor, napos időben (XVI. tábla, 333. ábra).

V. NEM: Stauroneis E. 1843.

Oszlánykák, szabadok, vagy egymáshoz fűzötten rövid lánczokat alkotók, vagy kocsányos csövekben élők; sejtek lándzsásak, finom sávos rajzzal, kiszélesedő szálas középcsomókkal; festenyhordók, a Navikuláéval hasonlóan elhelyezettek, vagyis két nagy lemezzel, melyek az övoldalhoz simulnak s melyek a sejtosztásnál az övszalagoktól a sejtfalakra vándorolnak, s az övszalagokon függélyes behorpadások által osztatnak.

33. *Strauroneis phoenicenteron* E.

E.: Am. tb. 2, 5, fig. 1, etc., Microg. tb. 39, 3, fig. 105, etc.; E.: Abh. 1870, tb. 2, 1, fig. 9, etc.; Kg.: Bac. 104, tb. 3, fig. 53; Rbh.: S. D. pg. 47, tb. 9, fig. 1; W. Sm.: B. D. 1. 59, tb. 19, fig. 185; Pritch.: Inf. pg. 913, tb. 9, fig. 139, etc.; Brun: D. Alp. pg. 88, tb. 9, fig. 7; V H.: Syn. pg. 67, tb. 4, fig. 2; Truan: D. Ast. pg. 33, tb. 1, fig. 14; Pant.: Foss. Bac. III, tb. 8, fig. 131; Wolle D.: tb. 8, fig. 12, etc; V. H.: Diat. pg. 158, fig. 30, tb. 1, fig. 50; Cleve: Synops. I, pg. 148. Synon.: *Navivula phoenicenteron* E. Inf. pg. 175, tb. 13, fig. 1; Schütt: Bac. pg. 129, fig. 230; Eyferth: Ed. III, pg. 208, tb. 7, fig. 34; *Cymbella phoenicenteron* Ag.: Consp. pg. 10; *Bacillaria phoenicenteron* Nitsch: Beitr. pg. 92, tb. 4, fig. 12; *St. Brunnii* Per. in Herib.: D. Auv. pg. 76, tb. 3, fig. 22. Collectiones: W. Sm.: Typ. 496; Möller: Typenpl. III. Gruppe, 5. Reihe, 1; V. H.: Typ. 40.

Sejtek 134—150 μ hosszúak, 26—28 μ szélesek, lándzsásak, sarkok kerekdedek, hasadékvonal kettős, tágas meztelen területtől környezve, mely által a pontozott, sugárszerűen haladó sávoktól elválasztatik; középcsomó harántan haladó, széles, csupasz szalagként a pánczél közepén elterülő; sávok pontozottak, 10 μ-ban 17.

Valvis lanceolatis, 134—150 μ longis, 26—28 μ latis, ad apices obtusos modice attenuatis; rhaphe longitudinalis, polos versus hamulifera, a zona hyalina nuda, cincta; stauro amplissimo transverso, versus margines valvae melius dilatato, striis radiantibus, 17 in 10 μ granulatis.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart, Sóstó, szántódi révcsárda mellett (II. tábla, 38 ábra).

34. *Stauroneis amphilepta* E.

E.: Am. tb 1, fig. 9, etc.; Kg.: Bac. pg. 105, tb. 29, fig. 16; Herib.: D. Auv. pg. 77, tb. III, fig. 18. Synon.: *St. lanceolata* Kg.: Bac. pg. 104, tb. 30, fig. 24; Brun: D. Alp. pg. 89, tb 9, fig. 5.

Sejtek 112·5—114 μ hosszúak, 17—17·5 μ szélesek, szélesen lándzsásak, kerekded sarkok felé kissé összehúzottak; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó

széles; a pánczélon keresztszalagként áthaladó, kiszélesedő. Sávok pontozottak, 10 μ-ben 18—20.

Valvis late lanceolatis, ad polos obtusos parum constrictis, 112·5—114 μ longis, 17—17·5 μ latis; rhaphe directa, polos versus hamuliforme inflexa; stauro transverso, lato dilatato; striis punctatis, radiantibus 18—20 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred (II. tábla, 36. ábra).

35. *Stauroneis gracilis* E.

E.: Am. tb. 1, 2, fig. 14; E.: Microg. tb. 16, 1, fig. 41, etc.; Abh. 1870, tb. 2, 1, fig. 41; W. Sm.: Br. D. I. 59, tb. 19, fig. 186; Brun: D. A. pg. 89, tb. 9, fig. 6; Truan: D. Ast. pg. 33, tb. 1, fig. 15; Wolle: D. tb. 8, fig. 10; V. H.: Diat. pg. 159, tb. 25, fig. 702. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 41.

Sejtek 80—80·5 μ hosszúak, 14·5 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, sarkok felé kissé összehúzottak, sarkok kerekdedek, hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó csupasz, harántszalagként a pánczélon áthaladó; sávok ferde irányúak, csupaszok, 10 μ-ban 18.

Valvis elongato lanceolatis, apices rotundatos versus modice constrictis, 80—80·5 μ longis, 14·5 μ latis; rhaphe directa; stauro transverso aequaliter modice dilatato, totam valvam usque ad marginem percurrente; striis nudis, subradiantibus 18 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Balatonfüred (II. tábla, 37. ábra).

36. *Stauroneis anceps* E.

E.: Am. tb. 2, 1, fig. 18; Kg.: B. pg. 105, tb. 29, fig. 4; Rbh.: S. D. pg. 48, tb. 9, fig. 14; W. Sm.: Br. D. I, pg. 60, tb. 19, fig. 191; Brun.: D. A. pg. 89, tb. 9, fig. 1, 2; Truan: D. Ast. pg. 34, tb. 1, fig. 18; V. H.: Syn. pg. 68, tb. 4, fig. 4, 5; Wolle: D. tb. 8, fig. 4; Schum.: Preuss. D. tb. 2, fig. 27; De Toni: Syll. pg. 211; V. H.: D. pg. 160, tb. 1, fig. 55; Istvf.: Balat. pg. 72. Collectiones: V. H.: Typ. 43

Sejtek hosszúkásan lándzsásak, 45—46 μ hosszúak, 9 μ szélesek, sarkok felé hosszúkásan nyujtottak, kissé összenyomottak; sarkok fejecsesek, kerekdedek; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó szalagszerűen harántan kiszélesedő, az egész pánczélon áthaladó; sávok ferdék, 10 μ-ben 33.

Valvis elongato lanceolatis, polos versus productis, apicibus capitatis, 45—46 μ longis, 9 μ latis; rhaphe directa; stauro transverso, parallelo; striis radiantibus nudis 33 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Balatonfüred (III. ábra, 41. ábra).

37. *Stauroneis producta* Grun.

V. H.: Syn. tb. 4, fig. 12; *St. parvula* Cleve var. *producta* Cleve: Synop. I, pg. 149.

Sejtek aprók, 19—20 μ hosszúak, 5·5 μ szélesek, szélesen lándzsásak, tompa kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, középcsomó táján harántan elterülő csupasz szalag; sávok igen finomak, párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 28.

Valvis parvulis 19—20 μ longis, 5·5 μ latis, late lanceolatis cum polis obtusis; stauro transverso; striis 28 in 10 μ transversis parallelis, nudis.

Balatoni iszapban, Balatonfüred (II. tábla, 42. ábra).

38. *Stauroneis balatonis* Pant. n. s.

Sejtek 42—43 μ hosszúak, 9 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, nyujtott hegyes végekkel; hasadékvonal egyenesen haladó, középcsomó széles, a széleket érintő szalagként a sejt közepén elterülő. Sávok finomak, ferde irányúak, 10 μ-ben 30.

Valvis elongato lanceolatis, 42—43 μ longis, 9 μ latis, cum apicibus subacutis; rhaphe directa; stauro transverso, nudo, sat dilatato; striis subtilibus 30 in 10 μ, radiantibus.

Balatoni iszapban, Siófok (II. tábla, 39., 40. ábra).

34. *Stauroneis legumen* E. var. *balatonis* Pant. n. v.

Sejtek aprók, 25—26 μ hosszúak, 6—6·3 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, hegyes végekkel, oldalok öblös kifakadással; barázdávonal egyenes irányú, középcsomó haránt szalagként kiszélesedő, oldalvást öblösen végződő. Sávok felette finomak, párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 30.

Valvis lanceolatis, 25—26 μ longis, 6—6·3 μ latis, acuminatis, margine incisis; rhaphe directa; stauro transverso, dilatato, nudo; striis parallelis 30 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart (II. tábla, 43., 44. ábra).

40. *Stauroneis Smithii* Grun. var. *incisa* Pant. n. v.

Sejtek aprók, 18·9 μ hosszúak, 5·4 μ szélesek, domborúak, ládzsásak, hegyes végekkel, a sejt közepén összehúzottak; barázdavonal egyenes irányú; középcsomó szalagszerűen kiszélesedett; sávok párhuzamosan haladók, finomak, 10 μ-ben 33.

Valvis maxime convexis, 18·9 μ longis, 5·4 μ latis, late lanceolatis, acutis, medio valvae constrictis; rhaphe directa, stauro transverso dilatato; striis transversis, parallelis, 33 in 10 μ, usque ad apicem non percurrentibus, propter convexitatem valvae quasi pulvinulos quatuor constituentes.

Balatoni iszapban, Siófok (II. tábla, 45. ábra).

VI. nem: Mastogloia Thw. 1848.

Oszlánykák, rendesen szabadok, ritkábban kocsonyás alapban fejlődők; alakra hosszúkásak, lándzsásak, kerekdedek vagy piskóta-alakúak; pánczéloldal széles kerettel, mely az övoldalra, mint közszalag áthatol, és apró harántfalak által a pánczél mindkét szélén jellemző apró kamarákra osztott. Két festenytartóval (chromatophorok) s két pyrenoiddal; festenytartók a sejtmag körül a sejtsarkig haladók, a nélkül, hogy a pánczél oldalfalát érintenék.

41. ***Mastogloia Grevillei*** W. Sm.

W. Sm.: B. D. II. pg. 65, tb. 62, fig. 389; Grg.: M. J. 1856, tb. 1, fig. 16; Pritch.: pg. 925; Grun: 1860, pg. 575; Rbh.: A. E. pg. 261; Jan. et Rbh.: Hond. pg. 9, tb. 4, fig. 9; V. H.: S. pg. 71, tb. 4, fig. 20; De Toni: Syll. pg. 315; Schmidt: Atl. tb. 185, fig. 1, 2; Cleve: Syn. II, pg. 146; V. H.: D. pg. 155, tb. 2, fig. 65; Peragallo: D. M. Fr. pg. 31, tb. 5, fig. 18; Istvf.: Balat. pg. 75, fig. 2. Collectiones: V. H.: Typ. 48; — Temp. Per.: D. M. 242.

Sejtek hosszúkásak, aprók, 36—38 μ hosszúak, 8·5—9 μ szélesek, előre húzott tompa sarkokkal; oldalkamarák, 10 μ-ben 6, jól kifejlettek; középcsomó nagy, kerekded; sávok, 10 μ-ben 9—10, ferde irányban a központ felé haladók, pontozottak; hasadékvonal egyenes irányú, a sarkokig terjedő.

Valvis parvis 36 - 38·5 μ longis, 8·5—9 μ latis, linearibus, utroque fine obtuse cuneatis, loculamentis 6 in 10 μ; nodulo centrali, magno, rotundo; rhaphe directa; striis transversis, radiantibus 9—10 in 10 μ validis, punctatis.

Balaton-partmenti tócsákban, Siófok (III. tábla, 46. ábra).

42. ***Mastogloia Dansei*** (Thw.) W. Sm.

W. Sm.: B. D. II, pg. 64, tb. 62, fig. 388; Pritch. pg. 924, tb. 15, fig. 30; Rbh.: A. E. pg. 261; O. M.: Jr. D. pg. 326; Danf.: Balt. pg. 16; V. H.: S. pg. 70, tb. 4, fig. 18; D. pg. 155, tb. 2, fig. 64; Schm.: Atl. tb. 185, fig. 5—8; Cleve: Syn. II, pg. 152, sub *M. elliptica* Ag. var. *Dansei;* Perag.: D. M. Fr., pg. 36, tb. 6, fig. 43—44. Synon.: *Dickieia Dansei* Thw.: A. N. H. 1848, pg. 171, tb. XII, fig. K. 1—4; De Toni: Syll. pg. 310. Collectiones: V. H.: Typ. 46, 47; Temp. Perag.: D. M. 141.

Sejtek 26—27 μ hosszúak, 8·5—9 μ szélesek, hosszúkásak, tojásdadok, aprók, tompa végekkel, oldalkamarák, 10 μ-ben 4, szélesek; sávok, 10 μ-ben 15—16, sűrűek, finomak, pontozottak, ferdén a középcsomók felé haladók. Barázdavonal egyenes irányú.

Valvis lineariellipticis, 26—27 μ longis, 8·5—9 μ latis, cum polis obtusis; loculamentis 4 in 10 μ; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato rotundato; striis 15—16 in 10 μ, punctatis, radiantibus.

Balaton melletti tócsákban, Siófok, szántódi révcsárda (III. tábla, 47., 48. ábra).

43. ***Mastogloia elliptica*** (Ag.) Cleve.

Cleve: Synop. II, pg. 152; Synon.: *Frustulia elliptica* Ag.: Syst. pg. 311; Kg.: Synop. pg. 10; *M. Dansei* Thw. var. *elliptica,* V. H.: Syn. tb. 4, fig. 19; Danf. B. pg. 16, tb. 1, fig. 3; V. H.: D. pg. 155; Peragallo: D. M. Fr. pg. 36, tb. 6, fig. 45. Collectiones: V. H.: Typ. 103, 106.

Sejtek 24—25 μ hosszúak, 9·5 μ szélesek, kerekdedek, aprók; oldalkamarák 10 μ-ben 8; barázdavonal egyenes irányban haladó, a sarkokig terjedő; sávok finomak, dültek 10 μ-ben 17—20.

Valvis ellipticis, 24—25 μ longis, 9·5 μ latis loculamentis 8 in 10 μ; rhaphe directa; striis 17—20 in 10 μ, radiantibus.

Balaton melletti tócsákban, Siófok (III. tábla, 49. ábra).

44. ***Mastogloia balatonis*** Pant. n s.

Sejtek 36 μ hosszúak, 12 μ szélesek, hosszúkásak, végek felé összehúzottak, fejecsesek; oldalkamrák terjedelmesek, 10 μ-ben 5; barázdavonal egyenes irányú; sávok, 10 μ-ben 18, finomak, dültek.

Valvis elongato ellipticis 36 μ longis, 12 μ latis, cum polis productis capitatis; loculamentis 5 in 10 μ, rhaphe directa, nodulo centrali dilatato; striis 18 in 10 μ punctatis subradiantibus.

Balatonmenti pocsolyákban, Siófok (III tábla, 50. ábra).

45. ***Mastogloia Smithii*** Thw. var. ***amphicephala*** Grun.

Cleve. Möll.: Diat. Nr. 161; V H.: S. tb. 4, fig. 27; Schm.: Atl. tb. 185, fig. 13—14; Cleve: Synops II, pg. 152; Perag.: D. m. Fr. pg. 37, tb. 6, fig. 42; Synon.: *Mastogloia capitata* Grev.: M. J. n. S. II. pg. 235, tb. 10, fig. 11, 12. Collectiones: Temp. Perag.: Nr. 141.

Sejtek 31·2—32 μ hosszúak, 11 μ szélesek, kerekdedek, előre nyujtott fejecseket alkotó végekkel; oldalkamarák, 10 μ-ben 4—5, aprók, a szélekhez szorítvák; barázdavonal egyenes, a fejecsekig ható; sávok egyközűen haladók, finoman pontozottak, 10 μ-ben 17—18.

Valvis parvulis 31·2—32 μ longis, 11 μ latis, ellipticis, cum polis productis, capitatis; loculamentis maxime abreviatis marginalibus, 4—5 in 10 μ; rhaphe directa; nodulus centralis minus distinctus; striis 17—18 in 10 μ transversis parallelis, punctatis.

Balatoni iszapban, Balaton-menti tócsákban, Siófok (III. tábla, 51. ábra).

VII. nem: Navicula Bory 1822.

Sejtek hosszúkásak, lándzsásak, tojásdadok vagy kerekdedek, teljesen részarányosak, rövidebb haránt- s legalább háromszorta hosszabb hossztengelylyel. Pánczélhasadék vonallal, két sarkcsomó és egy középcsomóval. Pánczél felülete bordás vagy sávos; két lemezalakú festenytartóval, melyek az oldalra támasztvák, ezek a sejtosztásnál az övoldalról a pánczéloldalra haladnak, s ott ferde bevágásokkal osztatnak.

a) PINNULARIAE.

***maiores.**

46. ***Navicula nobilis*** (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 98, tb. 4, fig. 24; Donk.: B. D. pg. 68, tb. 11, fig. 1; Truan: D. Ast. pg. 35, tb. 1, fig. 19; V. H.: Syn. pg. 73, tb. 5, fig. 2; A. Schm.: Atl. tb. 43, fig. 1; De Toni: Syll. pg. 9; Wolle: D. tb. 13, fig. 2—4; V. H.: D. pg. 162, fig. 2; pg. 164, tb. 2, fig. 67. Synon.: *Pinnularia nobilis* E.: Abh. 1840, pg. 20; Am. tb. 2, 1, fig. 25, etc.; Microg. tb. 39, 3, fig. 94, etc.; Rbh.: S. D. pg. 44, tb. 6, fig. 2; Flor.

Eur. Alg. pg. 209; W. Sm.: Br D. I. pg. 54, tb. 17, fig. 161; Brun: D A. pg. 84, tb. 8, fig. 6; Kirchner: A. S. pg. 174; Cleve: Synops II, pg. 92. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 2. Reihe, 1; V. H.: Typ. 52.

Héjak 214—250 μ hosszúak, 30—31 μ szélesek, egyenes irányúak, igen nyujtottak, láthatóan felfujt középpel és kissé kiszélesedő kerekded végekkel; barázdavonal kettős, csavarszerű, a széles végpontokban kampósan végződő. Bordák, 10 μ-ben 6, szélesek, a héj közepe táján hajlítvák, feljebb párhuzamosan haladók; a barázdavonalat környező csupasz mező tágas.

Valvis magnis, 214—250 μ longis, 30—31 μ latis elongatis, medio et polos rotundatos versus leniter inflatis; nodulis terminalibus et centrali dilatatis; rhaphe duplex, contorta, apicibus versus arcuata ab area magis dilatata, nuda cincta; costis crassis 6 in 10 μ medio radiantibus, ad polos versus transversis parallelis.

Balatoni iszapban, Siófok, szántódi révpart, Balatonfüred (III. tábla, 55. ábra).

47. *Navicula major* Kg.

Kg.: Bac. pg. 97, tb. 4, fig. 19, 21; Donk.: B. D. pg. 69, tb. 11, fig. 2; Pritch.: Inf. pg. 896, tb. 7, fig. 65; Truan: D. Ast. pg. 35, tb. 1, fig. 20; V. H.: Syn. pg. 73, tb. 5, fig. 3, 4; Schm.: Atl. tb. 42, fig. 8; Wolle: Diat. tb. 13, fig. 3; Cleve: Syn. II, pg. 89; V. H. D. pg. 165, tb. 2, fig. 69; Eyferth: Ed. III, pg. 205, tb. 7, fig. 28; Syn.: *Pinnularia major* Rbh.: S. D. pg. 42, tb. 6, fig. 5; W. Sm.: Br. D. I, pg. 54, tb. 18, fig. 162; *Pinnularia nobilis* var. *major* Brun: D. A. pg. 84, tb. 8, fig. 1. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 2. Reihe, 2; V. H.: Typ. 54.

Sejtek 115—130 μ hosszúak, 17—20 μ szélesek, hosszúkásak, közepükön többé-kevésbbé felfuvottak, kerekded végekkel; hasadékvonal erőteljes, tágas, hosszúkás, kampósan hajlított végekkel, a vég- és középcsomóknál öblösen kiszélesedő csupasz mezőtől környezve; bordák erősek, a középcsomó tájban ferdén, a pánczél többi részén egyközűen haladók, 10 μ-ben 6—8.

Valvis linearibus 115—130 μ longis, 17—20 μ latis, cum polis rotundatis; rhaphe directa, contorta, cum apicibus inflexis, a zona hyalina nuda longitudinali dilatata, medio valve et polos versus sinuata cincta; costis robustis 6—8 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart, tócsák Balaton mentén, Siófok, Sóstó szántódi révcsárdánál és Fehérvárnál (III. tábla, 54. ábra).

48. *Navicula distinguenda* (Cleve) Pant.

Synon.: *Navicula viridis* Kg.: Bac. tb. IV, fig. 18; *Pinnularia viridis* W. Sm.: Brit. D. I. tb. 18, fig. 163 a; *Pinn. viridis* var. *distinguenda* Cleve: Diat. of. Fin. pg. 22, tb. 1, fig. 1; *Pinn. distinguenda* Cleve: Synops II, pg. 92.

Sejtek 100—112 μ hosszúak, 20·5—21 μ szélesek, rövidebbek, szélesebbek, a barázdavonalat környező csupasz mező a sejt középcsomója táján öblösebb; bordák rövidebbek, vastagabbak, 10 μ-ban 8.

Valvis brevioribus, latioribus 100—112 μ longis, 20·5—21 μ latis, cum polis rotundatis, zona hyalina rhaphem cingente ad nodulum centralem melius sinuosa; costis brevioribus et validioribus 8 in 10 μ.

Balatoni iszapban, Siófok (III. ábra, 53. ábra).

49. ***Navicula viridis*** (Nitzsch) Kg.

Kütz.: B. pg. 97, tb. 4, fig. 18, etc.; Truan: D. Ast. pg. 35, tb. 1, fig. 21; Schm.: Atl. tb. 42, fig. 11—14, etc.; V. H.: Syn. pg. 73, tb. 5, fig. 5; De Toni: Syn. pg. 111; Wolle: Diat. tb. 13, fig. 1, 7, 8; Istvf.: Balat. pg. 64. Synon.: *Bacillaria viridis* Nitzsch:: Beitr. 1817, tb. 6, fig. 1, 3; *Pinnularia viridis* E.: Inf. pg. 182; Am. tb. 1, fig. 7, etc.; Mikg. tb. 39, 3, fig. 96, etc.; Abh. 1862, pg. 65, tb. 1, fig. 8, 1870; tb. 2, 1; Weisse: Staubfall 1854, pg. 278, tb. I, fig. 2a; Badeschlamm 1860, pg. 359, tb. III, fig. 40; Suring.: Jap. pg. 14, tb. 2, fig. 20; Brun: D. Alp. pg. 83, tb. 8, fig. 5; Pfitz.: Unt. pg. 40, tb. 1, fig. 1—4; Borzc: Diat. tb. 1, fig. 1; *Pinnularia medioconstricta* Rbh.: Alg. Sachs. Nr. 952; Cleve: Synop. II, pg. 91; V. H.: Diat pg. 165, tb 3, fig. 70; Schütt.: Bac. pg. 124, fig. 226. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 2. Reihe, 4; V. H.: Typ. 56.

Sejtek 68—86 μ hosszúak, 19—20 μ szélesek, hosszúkásak, kerekded végekkel és egyközű egyenes oldalokkal; barázdavonal egyenes, egyenesen haladó, csavart, a végeknél kampósan hajlított, a vastag, össze nem folyó, a sejt közepén dült irányú, a sejt vége felé párhuzamosan, a végeknél emelkedően haladó bordáktól tágas, a közép- és végcsomóknál kiválóan kiöblösödő csupasz terület által elválasztatik. Bordák száma 10 μ-ben 8—10.

Valvis elongatolinearibus, cum polis rotundatis et lateribus directis, parallelis, 68—80 μ longis, 19—20 latis; rhaphe directa, torquata a costis validis crassis nunquam confluentibus, sed remotis 8—10 in 10 μ, per aream nudam, ad poros polares et ad porum centralem magis sinuata, separata.

Balaton-menti tócsákban, Siófok, Sóstó, Fehérvár (III. tábla, 58. ábra).

var. ***pachyptera*** Pant. n. v.

Héjak hosszabbak, szélesebbek, bordák, 10 μ-ben 6, szélesek, egymással össze nem folyók, a hasadékvonaltól tágasabb meztelen mező által elválasztvák. Sejthossza 108 μ, szélessége 18 μ.

Valvis longioribus, validioribusque quam in specie; costis validioribus, remotioribus 6 in 10 μ, zona hyalina nuda rhaphem cingente dilatata. Longitudo valvae 108 μ, latitudo 18 μ.

Balaton-menti tócsákban, Siófok, Sóstó, Fehérvár mellett (III. tábla, 57. ábra).

var. ***parallelestriata*** Pant. n. v.

Sejtek aprók, 43·2 μ hosszúak, 10·8 μ szélesek, tömöttek, egyenes oldalokkal, kerekded, tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, csavart, végek felé kampósan hajlított; középcsomó tágas, kerekded; bordák egyközűen haladók, 10 μ-ben 10.

Valvis parvulis, vastis, directis, 43·2 μ longis, 10·8 μ latis; polis rotundatis, obtusis; rhaphe directa, contorta, ad polos hamuliforme inflexa; costis validis, transversis, parallelis, 10 in 10 μ.

Iszapban: Sóstó, Fehérvár (III. tábla, 58a. ábra).

50. *Navicula isostauron* (E.) Pant.

Synon.: *Stauroptera isostauron* E.: Amer. pg. 135, tb. IV. 2, fig. 1; E.: Mikrog. tb. 16, 1, fig. 7; *Navicula viridis* var. *icostauron* Grun. in Cleve: Grun. Arct. D. pg. 27, tb. 1, fig. 14; *Navicula icostauron* var. *conifera* Brun in Herib.: Diat. Auv. pg. 91, tb. 2, fig. 2; *Pinnularia isostauron* Cleve: Synops II, pg. 93.

Héjak rövidebbek, keskenyebbek, az elkülönítetten álló vastag bordák a szalagszerűen kiszélesedett középcsomó által, mely a héj széléig halad, megszakítvák. Sejt hossza 50—51 μ, szélessége 9·5—10 μ. Bordák száma 10 μ-ben 10.

Valvis minoribus 50—51 μ longis, 9·5—10 μ latis; costis densioribus, remotis 10 in 10 μ, in parte media valvae per nodulum centralem stauro lato dilatato usque ad marginem valvae percurrente interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 59. ábra).

51. *Navicula commutata* Grun.

in Schm.: Atl. tb. 45, fig. 35. Synon.: *Pinnularia viridis* W. Sm.: Br. D. I, tb. 18, fig. 163a; *Pinnularia Heuflerii* Pedicino: Ischia tb. 2, fig. 17; *Pinnularia sudetica* Hilse in Rbh.: Alg. Eur. Nr. 1023; *Pinnularia viridis* (Nitzsch) Kg. var. *commutata* Cleve: Syn. II, pg. 91; Istvf.: Balat. pg. 64.

Héjak 54—55 μ hosszúak, 10·5—11 μ szélesek, hosszúkásak, kerekded végekkel, egyenes, egyközűen haladó oldalakkal; hasadékvonal egyenes irányú, a középcsomó és végek táján kiöblösödő meztelen mező által bekerítve; bordák sürűek, 10 μ-ben 14—16, összefutók.

Valvis elongatis, 54—55 μ longis, 10·5—11 μ latis, cum lateribus directis parallelis, polibusque rotundatis; rhaphe directa, a zona hyalina ad polum centralem et poros polares sinuata, dilatata, cincta. Costis confluentibus 14—16 in 10 μ subparallelis, medio radiantibus, polos versus adscendentibus.

Balatonmenti pocsolyákban: Siófok (III. tábla, 52. ábra).

52. *Navicula cardinalis* (E.)

O. Mear.: Ir. Diat. pg. 341, tb. 30, fig. 2; Schm.: Atl. tb. 44, fig. 1, 2; V. H.: Syn. pg. 74; — tb. supl. A. fig. 5; De Toni: Syll. pg. 12; Wolle: Diat. tb. 10, fig. 45, etc.; V. H.: D. pg. 165, tb. 2, fig. 72; Synon.: *Stauroptera cardinalis* E.: Abh. 1840, pg. 213; E.: Am. tb. I. 2, fig. 1, etc.; E.: Micrg. tb. 39. 3, fig. 101, 109 etc.; *Pinnularia cardinalis* W. Sm.: Br. D. I, pg. 55, tb. 19, fig. 166; Brun: D. A. pg. 85, tb. 8, fig. 23; *Stauroneis cardinalis* Kg.: Bac. pg. 106, tb. 29, fig. 10. Collectiones: Möller: Typl. III. Gruppe, 2. Reihe 8; V. H.: Typ. Nr. 60.

Héjak 185—200 μ hosszúak, 28—29 μ szélesek, hosszúkásak, egyenes oldalokkal, kerekded végekkel; barázdavonal csavarodott, kampós végekkel; középcsomó szalagszerűen a szélekig kiszélesedő; bordák hatalmasak, összefutók, egyközűen haladók, 10 μ-ben 5.

Valvis elongatis, 185—200 μ longis, 28—29 μ latis, cum polis tumidis, late rotundatis; rhaphe directa contorta, cum apicibus inflexis, a zona hyalina circa nodulum centralem in formam vittae latae, valvam transverse transeunte dilatata, cincta; costis 5 in 10 μ, robustis subparallelis, confluentibus.

Balatoni iszapban: Siófok (III. tábla, 56. ábra).

53. *Navicula Mágócsyi* Pant. n. s.

Héjak hosszúkásak, a tompa, kerekded végek felé kissé keskenyedők, 54 μ hosszúak, 9 μ szélesek; barázdavonal a középcsomók felé hajlított, különben egyenes irányú; középcsomó öblösen kiszélesedő; bordák vastagok, elállók, majd párhuzamosan haladók, közepükön sáv által jelölvék, 10 μ-ben 8.

Valvis linearibus, polos rotundatos versus paulatim attenuatis, 54 μ longis, 9 μ latis, costatis; costis 8 in 10 μ, valde distantibus, subparallelis, medio stria unica, lineam longitudinalem eficiente notatis; rhaphe ad nodulum centralem valde dilatatum inflexa.

E szép fajt Mágócsy Dietz Sándor egyetemi tanár úrnak dedikálom.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 60. ábra).

** minores.

54. *Navicula borealis* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 96, tb. 28, fig. 68, 72; — S. A. pg. 77; Pritch.: Inf. pg. 907, tb. 7, fig. 74; Grun.: Abh. 1860, pg. 518; Schum.: H. T. D. pg. 74, tb. 4, fig. 55; Lagerst.: 1873, pg. 24, tb. 1, fig. 4; O. Meara: I. D. pg. 345, tb. 30, fig. 14; V. H.: Synop. pg. 76, tb. 6, fig. 3, 4; A. Schm.: Atl. tb. 45, fig. 15—21; Pellet.: Diat. I. pg. 250, fig. 169; De Toni: Syllog. pg. 20; Wolle: D. tb. 9, fig. 23, 24; V. H.: D. pg. 170, tb. 2, fig. 77; Istvf.: Balat. pg. 64. Synon.: *Pinnularia borealis* E.: Abh. 1841, pg. 420; — Amerika pg. 95, tb. I. 2, fig. 6, tb. IV. 1, fig. 5, tb. IV. 5, fig. 4; — Microg. tb. XVI, III, fig. 3, etc.; — Abh. 1871, pg. 142, tb. I. Isola di Sora fig. 10; — Nordpol pg. 465, tb. 2, fig. 52; Rbh.: S. D. tb. 6, fig. 19; W. Sm.: Br. D. II, pg. 94; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 216; Weisse: Guano tb. 2, fig. 57; Brun: D. Alp. pg. 82, tb. 8, fig. 11; Kirch.: Alg. Schl. pg. 175; Cleve: Synop. II. pg. 80; *Pinnularia latestriata* Greg.: Micr. Journ. II, pg. 98; *Pinnularia hebridensis* Greg.: l. c. pg. 98; *Pinnularia chilensis* Bleisch: Hedvig. II, Nr. 5, tb. 4, fig. 1, 2; Rbh.: Alg. Nr. 885. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 2. Reihe 9; Sm.: Sp. Typ. Nr. 253; Cleve-Möll.: D. Nr. 141; V. H.: Typ. pg. 62, 63.

Sejtek aprók, 28—30 μ hosszúak, 8·1—8·3 μ szélesek, egyenes irányúak, hullámos oldalakkal, tompa, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, alsó sarkok egy oldal felé hajlítvák; bordák hatalmasak, egyközűen haladók, 10 μ-ben 7.

Valvis parvulis, 28—30 μ longis, 8·1—8·3 μ latis, directis, cum lateribus undulatis, polis rotundatis; rhaphe directa, cum polis inferioribus unilateraliter inflexis; costis validis, 7 in 10 μ, transversis parallelis.

Balaton-menti tócsákban: Siófok (III. tábla, 60a. ábra).

55. *Navicula Degenii* Pant. n. s.

Héjak hosszúkásak, 62—63 μ hosszúak, 10·5—11 μ szélesek, a tompa, kerekded végek felé keskenyedők; barázdavonal egyenes irányú; a csupasz egyenes irányú mező igen tágas, a középcsomó táján kiváltképen szalagszerűen a héj oldaláig haladó, ott a bordákat megszakítván; bordák durvább állományúak, a sejt közepe táján, a központ felé dült irányúak, míg a sejt felsőbb részeiben egyközűen, vagy a végpont felé dülten haladók, 10 μ-ben 10.

Valvis linearibus elongatis, 62—63 μ longis, 10·5—11 μ latis, polos rotundatos versus paulatim attenuatis; rhaphe directa, a zona hyalina nuda dilatata et medio valvae formae vittae lata, valvam transverse ad marginem percurrente et hic costas interrumpente, cincta; costis eximiis, densioribus, 10 in 10 μ, medio valvae subradiantibus, dein subparallelis, polos versus autem ad polos inclinatis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (III. tábla, 61. ábra).

A ritka fajt, mely a *N. Brèbissoni*-val rokon, melytől azonban máris a sejtek nagysága és a bordák minősége által feltünően elüt, Dégen Árpád, hazánk egyik kiválóbb botanikusának szentelem.

56. *Navicula Brèbissonii* Kg.

Kg.: Bac. pg. 93, tb. 3, fig. 49 etc.; Rbh.: S. W. D. pg. 38, tb. 6, fig. 54; Lagerst.: Spetsb. D. pg. 22, tb. 1, fig. 2; Schm.: Atl. tb. 44, fig. 17—18; O. Meara: Ir. D. pg. 350, tb. 30, fig. 24, 25; Weisse: Badeschlamm 1860, pg. 359, tb. I, fig. 33; Truan: D. Ast. pg. 41, tb. 2, fig. 13; V. H.: S. pg. 77, tb. 5, fig. 7; De Toni: Syll. pg. 23; Wolle: D. tb. 10, fig 26; V. H.: Diat. pg. 171, tb. 2, fig. 82; Istvf.: Balat. pg. 64. Synon.: *Pinnularia stauroneiformis* W. Sm.: Br. D. I, pg. 57, tb. 19, fig. 178a; Pedicino: Ischia pg. 12, tb. 2, fig. 21; *Pinnularia Brébissonii* Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg. 222; Brun: D. A. pg. 83, tb. 8, fig. 15; Cleve: Synop. II, pg. 78. Collectiones: Möller: Typpl. III. Gruppe, 2. Reihe 6; V. H.: Typ. Nr. 58.

Héjak hosszúkásak, 31—59 μ hosszúak, 7—10 μ szélesek, tompa, kerekded végekkel; barázdavonal egyenes irányú; bordák, melyek a sejt közepe táján széles, a sejt széléig haladó s szalagszerűen kiszélesedő, a barázdavonalat környező csupasz mező által megszakíttatnak, vékonyak, sürűen elhelyezvék, a sejt közepe táján a központ felé dülten, a sejt többi részén majd egyközűen haladnak, a sejt felső részén a végek felé dűlten elhelyezvék. Bordák vékonyak, sávszerűek, 10 μ-ben 9—13.

Valvis linearibus, ellipticis, minoribus, 31—59 μ longis, 7—10 μ latis, polos versus rotundatis, paulatim attenuatis; rhaphe directa, a zona hyalina apices versus angustata, medio ad figuram stauro, nudo, lato, totam valvam transverse percurrente, cincta; costis tenuis 9—13 in 10 μ, ad medium valvae radiantibus, demum subparallelis, polos versus autem, ad polos inclinatis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart. Balatonmenti tócsákban: Siófok, Fehérvári Sóstó (III. tábla, 63. ábra).

var. ***subconstricta*** Pant. n. v.

Sejtek aprók, 31·2 μ hosszúak, 7·2 μ szélesek, hosszúkásak, közepükön kissé összehúzottak, tompa, kerekded végekkel, erőteljes, a középen szalagszerűen kiszélesedett középcsomó által megszakított apró bordákkal, barázdavonal egyenes irányú, sarkok felé kampós; bordák száma 10 μ-ben 11.

Valvis elongatis medio leniter constrictis, 31·2 μ longis, 7·2 μ latis, cum apicibus obtusis, rotundatis; rhaphe directa, apice versus hamulifera; costis abreviatis, sat crassis 11 in 10 μ, medio stauro interruptis, subradiantibus, demum subparallelis et adscendentibus.

Balatoni tócsákban: Siófok, Fehérvári Sóstó (III. tábla, 62. ábra).

var. ***diminuta*** Grun.

V. H.: Syn. pg. 77, tb. 5, fig. 8; De Toni: Syll. pg. 24; V. H.: D. pg. 171, tb. 2, fig. 84; Cleve: Synop. II, pg. 78.

Sejtek aprók, 32—32·4 μ hosszúak, 8 μ szélesek, tompa, kerekded végekkel, egyenes hasadékvonallal, a középcsomót harántan nagyban kiszélesedő, a szélig érő, itt a sávokat megszakító csupasz szalaggal. Sávok bordaképűek, 10 μ-ben 10.

Valvis parvulis, 32—32·4 μ longis, 8 μ latis, cum polis rotundatis, obtusis; rhaphe directa, ad nodulum centralem cum vitta transversa, hic strias interrumpente ornatis; striis subradiantibus 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, Fehérvári Sóstó (XVII. tábla, 376. ábra).

57. ***Navicula balatonis*** Pant. n. s.

Héjak 45—47 μ hosszúak, 11—13 μ szélesek, vastagok, közepükön kissé összehúzódottak, a sarkok felé keskenyedők, lándzsásan végződők; barázdavonal erőteljes, hatalmas, egyenes irányú; bordák erőteljesek, 10 μ-ben 10, egymástól elállók, dült irányúak, a sejt közepe táján a szalagszerűen kiszélesedő és a pánczéloldalt harántan átszelő középcsomó által megszakítvák.

Valvis late elongatis, leniter constrictis, 45—47 μ longis, 11—13 μ latis, cum polis sublanceolatis; rhaphe directa valida; costis 10 in 10 μ validis, distantioribus, subradiantibus, medio valvae a stauro nudo interruptis; area nuda, rhaphem cingens valde dilatata, rhomboidea.

Balatoni iszapban és tócsákban: Siófok (III. tábla, 64. ábra).

58. ***Navicula stauroptera*** Grun. var. ***interrupta*** Cleve.

Cleve: Synops. pg. 83. Synon.: *Navicula stauroptera* Grun.: Verh. 1860, pg. 516, tb. 4, fig. 18—19; — Fr. J. L. D. pg. 98, tb. 1, fig. 18; A. Schm.: Atl. tb. 44, fig. 41; V. H.: Syn. pg. 77, tb. 6, fig. 7; De Toni: Syll. pg. 25; V. H.: D. pg. 171, tb. 2, fig. 85; *Navicula tabellaria* V. H.: Syn. pg. 78, tb. 6, fig. 8; V. H.: Diat. pg. 172, tb. 2, fig. 87.

Sejt 59—60 μ hosszú, 9 μ széles, hosszúkás, kiszélesedő oldalokkal s gömbösen kiszélesedő sarkokkal; bordák, melyek dülten haladnak, a pánczél közepén

a szalagszerűen kiszélesedő s a sejtfal széléig haladó középcsomó által megszakítvák 10 μ-ben 19.

Valvis linearibus, elongatis, medio valvae et polos versus inflatis 59—60 μ longis, 9 μ latis, costatis; costis abreviatis 19 in 10 μ radiantibus, polos versus adscendentibus, medio valvae stauro interruptis; rhaphe directa, hamulifera ab area nuda, dilatata, cincta.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 65. ábra).

var. ***parva*** Grun.

V. H.: Syn. pg. 17, tb. 6, fig. 6; De Toni: Syll. pg. 25; V. H.: D. pg. 172, tb. 2, fig. 86; Wolle: D. tb. 10, fig. 3.

Az előbbenitől karcsú alkata, majd egyenes szélei s sokkal kisebb alakjai által elütő. Sejt hossza 47 μ, szélessége 8 μ; bordák száma 10 μ-ben 10.

Valvis linearibus parvis, margine subrecto, polis modice inflatis; longis 47—48 μ, latis 8 μ; costae longiores 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 66. ábra).

59. ***Navicula Karstenii*** Pant. n. s.

Sejtek 45—46 μ hosszúak, 9—10 μ szélesek, hosszúkásak, közepükön összehúzódottak, a tompa kerekded végek felé előre húzottak; bordák 10 μ-ben 12—13, finomak sávszerűek, majd egyközűen haladók; hasadékvonal egyenes irányú.

Valvis linearibus elongatis, medio valvae constrictis, bigibbis, polos rotundatos versus attenuatis 45—46 μ longis, 9—10 μ latis; rhaphe directa; costis subtilibus 12—13 in 10 μ subradiantibus, polos versus ascendentibus.

Balaton melletti tócsákban: Siófok (III. tábla, 67. ábra).

E szép fajt dr. Karsten György, a Kielben lakó szerencsés Bacillaria-kutatónak szentelem.

60. ***Navicula mesolepta*** E. var. ***stauroneiformis*** Grun.

Grun.: Verh. 1860, pg. 520, tb. 4, fig. 22b; A. Schm.: Atl. tb. 44, fig. 52, 53; V. H.: Syn. tb. 6, fig. 15; De Toni: Syll. pg. 32; Istvf.: Balat. pg. 65; Cleve: Synops. II, fig. 76. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 2. Reihe, Nr. 7.

Sejtek 40—41 μ hosszúak, 9 μ szélesek, hosszúkásak, hullámos szélekkel, kerekded végekkel és a sejt közepén a bordákat megszakító szalagszerűen kiszélesedő és a pánczéloldalt áthaladó középcsomóval; bordák elállók, 10 μ-ben 12—13, dült irányúak.

Valvis linearibus triundulatis, cum apicibus rotundatis 40—41 μ longis, 9 μ latis; costis distantioribus 12—13 in 10 μ subradiantibus, subparallelis, polos versus adscendentibus, medio valvae per staurum transversem dilatatum interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 68. ábra).

61. ***Navicula appendiculata*** (Ag.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 93, tb. 3, fig. 28 etc.; Rbh.: S. D. pg. 56, tb. 8, fig. 78; Grun.: Verh. 1860, pg. 552, tb. 4, fig. 29; Suringar: Alg. Jap. pg. 11, tb. 1, fig. 4; Brun:

D. A. pg. 69, tb. 7, fig. 27; V. H.: S. pg. 79, tb. 6, fig. 18, 20; De Toni: Syll. pg. 28; Cleve: Syn. II, pg. 75; V. H.: D. pg. 173, tb. 2, fig. 93; Istvf.: Balat. pg. 65. Synon.: *Frustulia appendiculata* Ag.: Icon. Alg tb. 1. Collectiones: Cleve-Möller: D. Nr. 249.

Sejtek 28—29 μ hosszúak, 6—6·3 μ szélesek, aprók, hosszúkásak, előre nyujtott tompa végekkel; bordák elállók, 10 μ-ben 16—17, dült irányúak, a sejt közepén a tágas szalagszerűen kiszélesedő középcsomó által megszakítvák; hasadékvonal egyenes irányú.

Valvis angustis, linearibus 28—29 μ longis, 6—6·3 μ latis, polos-versus attenuatis, obtusis; rhaphe directa, a zona hyalina nuda, ad medium valvae valde dilatata, usque ad marginem valvae percurrente et hic costas interrumpente, cincta; costis delicatis 16—17 in 10 μ, distantioribus, radiantibus, transversis, parallelis, polos versus autem ascendentibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 71. ábra).

var. ***irrorata*** Grun.

in V. H.: Synops tb. 6, fig. 30, 31.

Sejtek 20 μ hosszúak, 4 μ szélesek, igen aprók, keskenyek; bordák finomak, a sejt közepén a szalagszerűen kiszélesedő középcsomó által megszakítvák 10 μ-ben 26—27.

Valvis parvulis, linearibus, angustis, 20 μ longis, 4 μ latis, polos rotundatos versus parum constrictis; rhaphe directa, a zona hyalina in medio valvae ad figuram stauri totam valvam percurrente et hic costas interrupente, cincta; costis delicatissimis distantibus 26—27 in 10 μ, subradiantibus, tranversis, parallelis, ad polos autem adscendentibus.

Balaton menti tócsákban: Siófok (III. tábla, 70. ábra).

62. ***Navicula budensis*** Grun.

in V. H.: Synops. tb. 6, fig. 27—28 Synon.: *N. appendiculata* (Ag.) Kg. var. *budensis* De Toni: Syll. pg. 29; Cleve: Synops. II, pg. 75.

Sejtek 28—29 μ hosszúak, 5·6 μ szélesek, hosszúkásak, fejecses végek felé összehúzottak, közepükön kissé felfuvottak; hasadékvonal egyenes irányú; a hasadékvonalat környező csupasz tér a sejt középcsomója táján széles, a pánczéloldalt harántan átható, itt a bordákat megszakító szalagként kiszélesedő; bordák 10 μ-ben 14—16, dült irányúak, áthatók, párhuzamosan haladók, a végek felé felemelkedő iránnyal.

Valvis linearibus 28—29 μ longis, 5·6 μ latis, medio leniter inflatis, polos capitatos versus constrictis; rhaphe directa a zona hyalina ad nodulum centralem ad formam stauro valde dilatata et hic costas interrumpente cincta; costis delicatis, 14—16 in 10 μ subradiantibus, transverse parallelis, ad polos autem adscendentibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 72. ábra).

63. *Navicula cincta* (E.) Cleve.

Cleve: Synops. II, pg. 16; V. H.: S. pg. 82, tb. 7, fig. 13, 14; De Toni: Syll. pg. 39; V. H.: D. pg. 178, tb. 3, fig. 105. Synon.: *Pinnularia cincta* E.: Microg. tb. X. 2, fig. 6; *Pinnularia Heufleri* Pedicino: Ischia tb. 2, fig. 17; *Navicula Kützingiana* H. L. Sm.: Am. Q. T. M. 1878, pg. 13, fig. 3. Collectiones: Sm. Spec. T. Nr. 256; Cleve: Möll. D. Nr. 106; V. H.: Typ. Nr. 82.

Sejtek keskenyek, lándzsásak, nyujtottak 36 μ hosszúak, 6·3 μ szélesek, tompa kerekded végekkel; hasadékvonal erőteljes, egyenes irányú, hajlított végekkel, középcsomó öblösen kiszélesedő, sávok a középcsomó táján dült irányúak, a végek felé felemelkedő iránynyal, 10 μ-ben 10—11.

Valvis angustis, lanceolatis, elongatis, cum polis obtusis, 36 μ longis, 6·3 μ latis; rhaphe directa, ad polos inclinata; nodulo centrali majori, ovale dilatato; striis 10—11 in 10 μ, ad nodulum centralem radiantibus, ad polos adscendentibus.

Balaton menti források kifolyásában: Arács (XVI. tábla, 340. ábra).

64. *Navicula pygmaea* (E.) Pant.

Synon.: *Pinnularia pygmaea* E.: Microg. tb. X, 1, fig. 9; *Navicula hungarica* Grun.: Verhandl. 1860, pg. 539, tb. III, fig. 30; — Foss. D. Oest.-Ung. pg. 156, tb. XXX, fig. 42; Schum.: Preuss. D. 1867, pg. 48; — 1869, pg. 88, tb. II, fig. 24; — D. d. hoh. Tatra pg. 76; Istvf.: Balat. pg. 66; De Toni: Syllog. pg. 47; Cleve: Synop. II, pg. 16.

Sejtek aprók, 20—25 μ hosszúak, 5—6 μ szélesek, szálasan lándzsás alakúak, kissé felfuvódott középpel, kerekded tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, sávok erőteljesek, 10 μ-ben 9—10, a sejt közepén dült, a sejt vége felé haránt és felszálló iránynyal, a legvégsőbb sáv kiváltképen kiemelkedő.

Valvis parvulis, 20—25 μ longis, 5—6 μ latis, oblongis, medio leniter inflatis, cum polis obtusis, rotundatis; rhaphe directa; nodulo centrali distincto; striis eminentis, 9—10 in 10 μ, medio radiantibus, polos versus adscendentibus et transversis; stria terminalis semper evidenter incrassata, quasi prominens.

Balatoni iszapban, partmenti köveken: Siófoki molo (III. tábla, 74 a. ábra).

65. *Navicula capitata* E.

E.: Inf. pg. 185; De Toni: Syll. pg. 63. Synon.: *Pinnularia capitata* E.: Berichte 1840; Microg. tb. 35, A. fig. 4 etc.; *Pinn. signata* E.: Microg. tb. 34. 6, A. fig. 7; *Pinnularia garganica* Rbh.: S. D. tb. 6, fig. 41; *Navicula inflata* W. Sm.: Br. D. I, tb. 17, fig. 158; *Navicula globiceps* Lagerst.: Spitz. D. pg. 27, tb. 2, fig. 5, (non Greg.); *Navicula humilis* Donk.: B. D. pg. 67, tb. 10, fig. 7; V. H.: Syn. pg. 85, tb. 11, fig. 23; V. H.: D. pg. 182, tb. 3, fig. 127; *Navicula hungarica* Grun. var. *humilis* De Toni: Syll. pg. 47; Istvf: Balat. pg. 67; *Navicula hungarica* Grun. var. *capitata* (E.) Cleve: Syn. II, pg. 16. Collectiones: V. H.: Typ. 70.

Sejtek aprók, 19—20 μ hosszúak, 7—7·5 μ szélesek, hosszúkásak, közepükön felfuvottak, a végeknél összehúzottak, végek gömbölyűek, fejecsesek; bordák,

10 μ-ben 6—7, erőteljesek, dült irányúak, a sarkok felé a fejecsek alatt kettős egymást érintő erőteljes bordával; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedett.

Valvis parvulis 19—20 μ longis, 7—7·5 μ latis, medio inflatis, cum polis productis, capitatis; rhaphe directa, nodulus centralis circulariter dilatatus; costae validae 6—7 in 10 μ distantes, subradiantes, demum subparallelae, ad polos adscendentes, hic infra polum cum costa bilaterali duplice signata.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (III. tábla, 74. ábra).

66. *Navicula dicephala* E.

E.: Inf. pg. 185; Kg.: Bac. pg. 96, tb. 28, fig. 60, 62; W. Sm.: Br. D. I, pg. 53, tb. 17, fig. 157; Grun.: Verh. 1860, pg. 538, tb. IV, fig. 45; — Foss. D. Oest-Ung. pg. 145, tb. XXX, fig. 55; Pritch.: Inf. pg. 902; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 199; O. Meara: Ir. D. pg. 416, tb. 34, fig. 30; Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 34; A. Schm.: Atl. tb. 72, fig. 29, 33; V. H.: Syn. pg. 87, tb. 8, fig. 33, 34; Ströse: Kliecken pg. 10, tb. 1, fig. 4; E. A. Schulze: Stat. Isl. D. pg. 71, tb. 66, fig. 8; Pellet.: D. I. pg. 260, fig. 190; De Toni: Syll. pg. 57; Wolle: D. tb. 17, fig. 21; Istvf.: Balat. pg. 67; Cleve: Synop. II, pg. 21; V. H.: D. pg. 188, tb. 3, fig. 138. Synon.: *Pinnularia dicephala* E.: Amerik. tb. II, 1, fig. 29; — Microg. tb. VI, fig. 10b; Rbh.: S. D. pg. 44, tb. 6, fig. 44; Brun: D. Alp. pg. 76, tb. 7, fig. 34; *Navicula bicapitata* Truan: D. Astur. pg. 38, tb. I, fig. 24. Collectiones: Sm.: Spec. Typ. Nr. 264.

Sejtek aprók, 24—28 μ hosszúak, 8—10 μ szélesek, egyenes oldalokkal, nyujtott, fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó oldalvást kiszélesedő; sávok dült irányúak, 10 μ-ben 9—10.

Valvis parvulis, 24—28 μ longis, 8—10 μ latis, directis, cum polis capitatis; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato, rectangulo; striis, 9—10 in 10 μ, radiantibus.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok, Puszta-Szántód. Fertői iszapban: Nezsider (V. tábla, 105a. ábra).

67. *Navicula salinarum* Grun.

Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 33, tb. 2, fig. 34; V. H.: Syn. pg. 82, tb. 8, fig. 9; De Toni: Syll. pg. 40; V. H.: D. pg. 178, tb. 3, fig. 108; Cleve: Synops. II, pg. 19. Synon.: *Navicula Carassius* Grun.: (non E.) Verhandl. 1860, pg. 537, tb. 3, fig. 31, tb. 4, fig. 11. Collectiones: Cleve et Möll.: D. Nr. 107; V. H.: Typ. Nr. 95.

Sejtek 33—34 μ hosszúak, 7—7·5 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, nyujtott fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; bordák, 10 μ-ben 14—15, dült irányúak, erőteljesek, elállók, a sejt sarkai felé, felszálló iránnyal.

Valvis elongatis, lanceolatis 33—34 μ longis, 7—7·5 latis, polos rotundatos, subcapitatos versus, attenuatis; rhaphe directa; nodulo centrali orbiculariter dilatato; costis manifestis, distantibus, 14—15 in 10 μ, subradiantibus, denum adscendentibus.

Balatoni iszapban: Siófok (III. tábla, 73. ábra).

b) RADIOSAE.

68. *Navicula oblonga* Kg.

Kg.: Bac. pg. 97, tb. 4, fig. 21; Grun.: Verh. 1860, pg. 523; Schum.: D. H. T. pg. 72, tb. 3, fig. 46; A. Schm.: Atl. tb. 47, fig. 63—68; O. Meara: Ir. D. pg. 344, tb. 30, fig. 10; V. H.: Syn. pg. 81, tb. 7, fig. 1; De Toni: Syll. pg. 37; Truan: Diat. Ast. pg. 40, tb. 2, fig. 9; Pant.: Foss. B. III, tb. 8, fig. 142; Wolle: D. tb. 21, fig. 10; Cleve: Synops. II, pg. 21; V. H.: D. pg. 177, tb. 3, fig. 100; Istvf.: Balat. pg. 65. Synon.: *Frustulia oblonga* Kg.: Alg. exs. Nr. 84; Synops. pg. 20, tb. 2, fig. 24; *Pinnularia oblonga* Rbh.: S. D. pg. 45, tb. 6, fig. 6; Rbh.: Flor. Alg. Eur. I, pg. 213; W. Sm.: Br. D. I, pg. 55, tb. 18, fig. 165; Brun: D. A. pg. 82, tb. 8, fig. 3. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 2. Reihe, Nr. 19.

Sejtek 124—125 μ hosszúak, 14—14·6 μ szélesek, nyujtottak, hosszúkásak, középtájon leginkább felfuvottak, kiszélesedő kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, sarkok felé kampósan hajlított; középcsomó öblösen kiszélesedő, sávok 10 μ-ben 8—9, dült irányúak, vastagok, a sejt felső harmadában a sejt végéig tompa szög alatt hajlottak.

Valvis elongatis, linearibus, 124—125 μ longis, 14—14·6 μ latis, medio inflatis, polos versus rotundatis; rhaphe directa, ad polos hamuliforme inflata; porus centralis, circulariter dilatatus; striae validae, 8—9 in 10 μ, medio subradiantibus, in superiore parte valvae usque ad polos flexuosis, geniculatis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (IV. tábla, 76. ábra).

var. ***directa*** Pant. n. v.

Sejtek a fajnál apróbbak, 86·2—86·5 μ hosszúak, 13—13·2 μ szélesek, egyenes irányú szélekkel, a végek kerekdedek; sávok, 10 μ-ben 7—10, erőteljesek, a sejt felső harmadában térdesen hajlítvák, a végcsomók körül is elhelyezvék.

Valvis 86·2—86·5 μ longis, 13—13·2 μ latis, directis, ad polos rotundatos versus leniter attenuatis; striis validis 7—10 in 10 μ, medio valvae radiantibus, superioribus, geniculatis.

Balatonparti tócsákban: Puszta-Szántódi Sóstó, Fehérvári Sóstó (IV. tábla, 77. ábra).

var. ***subcapitata*** Pant. n. v.

Sejtek 90 μ hosszúak, 13·5 μ szélesek, végek felé nyujtottak, fejecs idomúak. Bordák erőteljesek, 10 μ-ben 6—8.

Valvis ad polos productis, subcapitatis, 90 μ longis, 13·5 μ latis; costis validis 6—8 in 10 μ.

Balaton menti források kifolyásában: Arács (XVI. tábla, 337. ábra).

69. *Navicula Reinhardtii* Grun.

in Cleve Grun.: Arct. D. pg. 32; V. H.: S. pg. 86, tb. 7, fig. 5, 6; A. Schm.: Atl. tb. 70, fig. 23, 25; De Toni: Syll. pg. 52; Wolle: D. tb. 23, fig 17? Istvf.: Balat. pg. 67; Cleve: Syn II, tb. 20; V. H.: D. pg. 185, tb. 3, fig. 132. Synon.: *Stau-*

roneis Reinhardtii Grun.: Verh. 1860, pg. 566, tb. 6, fig. 19; *Navicula vernalis* Donk.: M. J. 1869, pg. 293, tb. 18, fig. 5; *Stauroptera truncata* Rbh.: S. D. pg. 49, tb. 9, fig. 12; Brun: D. Alp. pg. 91, tb. 8, fig. 14. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 3. Reihe, 16; V. H.: Typ. Nr. 79.

Sejtek 37—38 μ hosszúak, 15·6—16 μ szélesek, kerekdedek, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, sarkok felé kampósan hajlított; sávok erőteljesek, a sejt közepén egyenes irányúak, különben ferdén dülöttek, 10 μ-ben 7—9.

Valvis ellipticis 37—38 μ longis, 15·6—16 μ latis, cum polis rotundatis; rhaphe directa, ad polos hamulifera; nodulus centralis transverse dilatatus; striis validis, 7—9 in 10 μ; in media parte valvae una directa longiori et duabus abreviatis, ceteris radiantibus.

Balaton menti tócsák: Siófok. Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart. (IV. tábla, 78. 79. ábra).

var. ***producta*** Pant. n. v.

Sejtek hosszabbak, nyujtottak, középcsomó sokkal tágasabb, inkább szalagszerű. Sejt hossza 53—54 μ, szélessége 14·8—15·2 μ; sávok száma 10 μ-ben 8—9.

Valvis longioribus quam in specie, 53—54 μ longis, 14·8—15·2 μ latis, productis, lanceolato ellipticis, cum polis obtusis; nodulo centrali magis dilatato, stauroneiformi; striis validioribus, distantibus 8—9 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 80. ábra).

70. ***Navicula radiosa*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 91, tb. 4, fig. 23; O. Meara: Jr. D. pg. 407, tb. 34, fig. 3; Grun.: Verh. 1860, pg. 526; Schum.: D. H. Tatr. pg. 69, tb. 3, fig. 42; A. Schm.: Atl. tb. 47, fig. 50—52: Brun: D. A. pg. 78, tb. 8, fig. 2; V. H.: S. pg. 83, tb. 7, fig. 20; Truan: D. Ast. pg. 39, tb. 1, fig. 32; Wolle: D. tb. 21, fig 6, 7; De Toni: Syll. pg. 42; Cleve: Synops. II, pg. 17; V. H.: D. pg. 180, tb. 3, fig. 112; Istvf.: Balat. pg. 66. Synon.: *Pinnul. radiosa* Rabh.: S. D. pg. 43, tb. 6, fig. 9; W. Sm.: Br. D. I, pg. 56, tb. 18, fig. 173; *Pinnul. acuta* Ströse: Klicken fig. 2. Collectiones: Cleve-Möller: D. Nr. 250; V. H.: Typ. 85.

Sejtek 57·5—58 μ hosszúak, 9·6—10·8 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, nyulánkak, tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, középcsomó öblösen kiszélesedő; sávok dült irányúak, a sejt felső részében felszálló iránnyal, 10 μ-ben 8—10.

Valvis angustis, lanceolatis, 57·5—58 μ longis, 9·6—10·8 μ latis, inconspicue attenuatis, apicibus subacutis; rhaphe directa; nodulo centrali circulariter dilatato; striis punctatis, 8—10 in 10 μ subradiantibus, ad polos adscendentibus.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred. Fehérvári Sóstó (IV. tábla, 81., 82. ábra).

71. *Navicula vulpina* Kg.

Kg.: Bac. pg. 92, tb. 3, fig. 43; V. H: Syn. pg. 83, tb. 7, fig. 18; De Toni: Syll. pg. 41; Wolle: D. tb. 111, fig. 10; Cleve: Synops II, pg. 15; V. H.: D. pg. 179, tb. 3, fig. 111. Collectiones: V. H.: Typ. 132.

Sejtek 77—78 μ hosszúak, 12 μ szélesek, hosszúkásan lándzsa-alakúak, nyujtott hegyes végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kiszélesedő; sávok ívesen dült irányúak, a sejt vége felé felszállók, 10 μ-ben 12.

Valvis angustis, lanceolatis, 77—78 μ longis, 12 μ latis, apicibus leniter attenuatorostratis, subobtusis; nodulo centrali dilatato; striis 12 in 10 μ, punctatis mediis arcuatoradiantibus, superioribus adscendentibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 83. ábra).

72. *Navicula peregrina* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 97, tb. 28, fig. 52; Grun.: Verh. 1860, pg. 523; O. Meara: J. D. pg. 408, tb. 34, fig. 6; A. Schm.: Atl. tb. 47, fig. 57—60; V. H.: Syn. pg. 81, tb. 7, fig. 2; Truan: D. Ast. pg. 40, tb. 1, fig. 34; De Toni: Syll. pg. 38; Wolle: D. tb. 12, fig. 20—22; Cleve: Synops. II, pg. 18; V. H.: D. pg. 177, tb. 3, fig. 101; Istvf.: Balat. pg. 65. Synon.: *Pinnularia peregrina* E.: Am. tb. I. 1, fig. 5, 6, etc.; W. Sm.: Br. D. I, pg. 56, tb. 28, fig. 170; Rabh.: S. Diat. pg. 43, tb. 6, fig. 10. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 77.

Sejtek 62·1—62·5 μ hosszúak, 9·9—10·2 μ szélesek, hosszúkásak, lándzsásak, nyujtott, kerekdeden tompított végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó körüli csupasz mező tojásdadon kiszélesedő; sávok erősek, pontozottak, a sejt közepén dült irányúak, a sejt közepén felemelkedők 10 μ-ben 11—14.

Valvis lanceolatis, angustis, 62·5—62·5 μ longis, 9·9—10·2 μ latis, polis obtusis versus, levissime attenuatis; rhaphe directa; nodulus centralis ab area nuda, ovata, dilatata, cinctus; striis validis, 11—12 in 10 μ subradiantibus, polos versus adscendentibus.

Székesfehérvári Sóstó (IV. tábla, 84., 86. ábra). Összehasonlítás végett közlöm a 86. ábra alatt egy amerikai példánynak rajzát, mely az utahi Salt-Lakeból származik.

73. *Navicula Kefvingensis* (E.) A. Sghm.

A. Schm.: Atlas tb. 47, fig 61, 62. Synon.: *Navicula peregrina* (E.) A. Schm. var. *Kefvingensis* Cleve: Synops. II, pg. 18; *Pinnularia Kefvingensis* E.: M. Ber. Berlin, 1840, pg. 215; Microg. tb. X. 1, fig. 12; X. 2, fig. 4, 5.

Sejtek nyujtottan lándzsás alakúak, keskenyek, 44—45 μ hosszúak, 9—10 μ szélesek, nyujtott, kerekded tompa végekkel, egyenes irányú hasadékvonallal, öblös középcsomóval; sávok a sejt közepén dült, a sejt sarkai felé felemelkedő iránnyal. Sávok száma 10 μ-ben 8—10.

Valvis anguste lanceolatis, 44—45 μ longis, 9—10 μ latis, cum polis modice productis, subcapitatis, rotundatis; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato ovali; striis centralibus radiantibus, ad polos sitis adscendentibus, 8—10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XVII. tábla, 352. ábra).

74. *Navicula avenacea* Brèb.

Grun.: Caspi D. pg. 15, tb. 4, fig. 23; Cleve: Synop. II, pg. 15. Synon.: *Navicula viridula* var. *avenacea* V. H.: Syn. pg. 84, tb. 7, fig. 27; De Toni: Syll. pg. 43; V. H.: D. pg. 180, tb. 3, fig. 117. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 88.

Sejtek 38—40 μ hosszúak, 9·5—10 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, nyujtott végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kiöblösödő; sávok 10 μ-ben 9—12, dült irányúak, pontozottak.

Valvis elongato lanceolatis, ad polos attenuatis, 38—40 μ longis, 9·5—10 μ latis; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato, ovali; striis 9—12 in 10 μ, radiantibus, punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok. Fehérvári Sóstó (XVII. tábla, 362. ábra).

75. *Navicula slesvicensis* Grun.

in Möller Typenpl.; V. H.: Syn. tb. 7, fig. 28—29. Synon.: *Nav. viridula* Kg. var. *slesvicensis* V. H.: Syn. pg. 84, tb. 7, fig. 28, 29; De Toni: Syll. pg. 44; V. H.: D. pg. 180, tb. 3, fig. 118; — var. *minor* A. Schm.: Atl. tb. 47, fig. 48; Cleve: Synops. II, pg. 15; *Pinnul. slesvicensis* Fresen.: Senckb. Abh. tom. IV pg. 68, tb. 4, fig. 25—29. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 2. Reihe 16; V. H.: Typ. Nr. 89.

Sejtek 36—40 μ hosszúak, 9—10 μ szélesek, aprók, hosszúkásak, a végek felé összehúzottak, kerekded fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes; a középcsomó körüli csupasz táj kerekdeden kiszélesedő; sávok pontozottak, a sejt közepe táján ívesen dült irányúak, fejecsek felé emelkedő irányúak, 10 μ-ben 10.

Valvis parvis elongatis, 36—40 μ longis, 9—10 μ latis, modice inflatis; apicibus productis, constrictis, rotundatis, subcapitatis; rhaphe directa; nodulo centrali ab area nuda hyalina circulariter dilatata cincto; striis 10 in 10 μ punctatis, in medio valvae arcuato radiantibus, demum adscendentibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (III. tábla, 69. ábra).

76. *Navicula cryptocephala* Kg.

Kg.: Bac. pg. 95, tb. 3, fig. 26; Rbh.: S. D. pg. 33, tb. 6, fig. 71; Rbh.: Fl. Eur. Alg. I, pg. 198; O. M.: Ir. D. pg. 414, tb. 34, fig. 25; W. Sm. B. D. I, pg. 53, tb. 17, fig. 155; Donk.: B. D. pg. 37, tb. 5, fig. 14; V. H.: S. pg. 84, tb. 8, fig. 1, 5; De Toni: Syll. pg. 46; Wolle: D. tb. 10, fig. 13; V. H.: D. pg. 180, tb. 3, fig 122; Istvf.: Balat. pg. 66. Collectiones: V. H.: T. 25.

Sejtek 27—28 μ hosszúak, 5·4—5·8 μ szélesek, lándzsásak, csőrös, fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, a középcsomók körüli meztelen táj kerekdeden kiszélesedő; sávok dültek, 10 μ-ben 15—16.

Valvis parvis, lanceolatis, 27—28 μ longis, 5·4—5·8 μ latis, rostrato capitatis; rhaphe directa; nodulo centrali ab area nuda hyalina sat dilatata cincto; striis punctatis, radiantibus, 15—16 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (IV tábla, 85. ábra).

77. *Navicula rhynchocephala* Kg.

Kg.: Bac. tb. 30, fig. 35; W. Sm.: B. D. I, pg. 47, tb. 16, fig. 132; Pritch.: Inf. pg. 900, tb. 7, fig. 68; Grun.: Verh. 1860, pg. 529, tb. 2, fig. 31 b; Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 33, tb. 2, fig. 33; Rbh.: S. D. pg. 39, tb. 6, fig. 68; Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg 196; Schum: D. T. pg. 68, tb. 3, fig. 39; Donk.: B. D. pg. 38, tb. 6, fig. 4; A. Schm.: Atl. tb. 47, fig. 28—29; O. M.: Ir. D. pg. 316, tb. 34, fig. 31; Brun: D. A. pg. 80, tb. 7, fig. 19; V. H.: Syn. pg. 84, tb. 7, fig. 31; De Toni: Syll. pg. 44; Wolle: D. tb. 9, fig. 34, etc.; Cleve: Synops. II, pg. 15; V. H.: D. pg. 181, tb. 3, fig. 119; Istvf.: Balat. pg. 66. Synon.: *N. cryptocephala* var. *rhynchocephala* Ströse: Klieck. tb. 1, fig. 3. Collectiones: V. H.: T. Nr. 90.

Sejtek aprók, 45·5—46 μ hosszúak, 11·5—12 μ szélesek, keskenyen lándzsásak, nyujtott tompa fejecsekkel; hasadékvonal egyenes; középcsomó körüli táj hosszúkásan, öblösen kiszélesedett; sávok dült irányúak, 10 μ-ben 10.

Valvis parvis, late lanceolatis, 45·5—46 μ longis, 11·5—12 μ latis, ad fines sensim attenuatis, leniter constrictis, apicibus obtuso rotundatis; rhaphe directa; poro centrali a zona hyalina, nuda, producta, lanceolata, cincto; striis 10 in 10 μ, subradiantibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (IV. tábla, 87. ábra).

78. *Navicula notabilis* Pant.

Pant.: Foss. Bac. Ung. II, pg. 51, tb. 5, fig. 95.

Sejtek hosszúkásan lándzsásak, hegyes végűek, majd ferdénydedek (rhombicus); hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó körüli meztelen terület kiszélesedő; sávok dült irányúak, a sejt vége felé egyközűen haladók. Sejt hossza 42·3 μ, szélessége 10·8 μ; sávok száma 10 μ-ben 10—12.

Valvis sagittato subrhombicis, 42·3 μ longis, 10·8 μ latis, cum polis attenuatis, leniter rotundatis; rhaphe directa; poro centrali ab area nuda sat dilatata, cincto; striis punctatis 10—12 in 10 μ, radiantibus, ad polos subparallelis.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 90. ábra).

79. *Navicula secreta* Pant. n. s.

Sejtek lándzsásak, nyujtottak, 48—49 μ hosszúak, 9·8—10 μ szélesek; kissé felfuvódott középpel s nyujtott, keskenyedő végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiöblösödő; sávok 10 μ-ben 17—18, dült irányúak, egyközűen haladók.

Valvis lanceolatis, oblongis 48—49 μ longis, 9·8—10 μ latis, ad medium valve modice inflatis, ad polos modice productis, obtusis, rotundatis; rhaphe directa; nodulo centrali elliptice dilalato; striis radiantibus, 17—18 in 10 μ.

Ezen új faj megkűlönböztetendő a *Nav. botanica* Grun.-tól a sávok iránya által, melyek a *Nav. secreta*-nál dültek, míg a *Nav. botanica*-nál felszálló iránynyal

bírnak. A szintén hasonló *Nav. falaiensis* Grun.-tól megkülönböztethető, már állandóan nagyobb méretei és széjjelálló sávok által.

Recedit a *Navicula botanica* Grun. striis omnibus radiantibus, nunquam adscendentibus; a *Navicula falaisiensis* Grun. jam statura constanter majori et striis remotioribus.

Balatonmenti források kifolyásában: Arács (XVI. tábla, 338. ábra).

80. *Navicula lanceolata* Kg.

Kg.: Bac. pg. 94, tb. 30, fig. 48; Rbh.: S. D. pg. 39, tb. 6, fig 77; Grun.: Verh. 1860, pg. 527, tb. 2, fig. 27; Schum.: Pr. D. 1862, tb. 9, fig. 38; A. Schm.: Atl. tb. 47, fig. 49; Clev. Grun.: Arct. D. pg. 35; V. H.: Syn. pg. 88, tb. 8, fig. 16; Lagerst.: 1884, pg. 50, fig. 5 a; Wolle: D. tb. 9, fig. 32; Cleve: Synops. II, pg. 22; De Toni: Syll. pg. 57; V. H.: D. pg. 186, tb. 3, fig. 139; Istvf.: Balat. pg. 67. Synon.: *Frustulia lanceolata* Agardh: Flora X, pg. 626; Kg.: Syn. pg. 14, tb. 1, fig. 13; *Nav. cryptocephala* var. *rhynchocephala* Ströse: Klieck. D. fig. 3, 6. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 96.

Sejtek 36·5—37·5 μ hosszúak, 9—9·2 μ szélesek, lándzsásak, aprók, hegyes végűek; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó tágas üres terület által körítve; sávok dült irányúak, csupán a középső egyenes irányú, 10 μ-ben 10.

Valvis parvis elongatis, lanceolatis, polos rostratos versus leniter attenuatis, 36·5—37·5 μ longis, 9—9·2 μ latis; rhaphe directa; nodulus centralis dilatatus; striis 10 in 10 μ punctatis, radiantibus.

Balatoni iszapban és tócsákban: Siófok (IV. tábla, 89. ábra).

var. ***producta*** Pant. n. v.

Sejtek hosszabbak, nyulánkabbak, 55·5 μ hosszúak; 9·5—10 μ szélesek; sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis productis, longioribus et gracilioribus quam in specie, 55·5 μ longis, 9·5—10 μ latis; striis 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: szántódi révpart (XV. tábla, 330. ábra).

var. ***rostrata*** Pant. n. v.

Sejtek 29—30 μ hosszúak, 8 μ szélesek, aprók, szélesen lándzsásak, csőrös végűek; középcsomók körüli csupasz terület tojásdadon kiszélesedő; sávok dült irányúak, 10 μ-ben 5—6.

Valvis parvulis, late lanceolatis, rostratis, 29—30 μ longis, 8 μ latis, cum area nodulum centralem cingente nuda dilatata; striis punctatis 5—6 in 10 μ subradiantibus, polos versus subparallelis.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 91. ábra).

81. *Navicula menisculus* Schum.

Schum.: P. D. II, Nr. 56, tb. 2, fig. 33. Synon.: *Nav. peregrina* E. var. *menisculus* Grun.: in V. H.: Syn. pg. 82, tb. 8, fig. 20—22; V. H.: D. pg. 178, tb. 3, fig. 103; De Toni: Syll. pg. 39; *Nav. gastrum* var. *upsalensis* Grun.: in Clev. Möller: D. Nr. 242; V. H.: Syn. pg. 82, tb. 8, fig. 23, 24; forma: *upsalensis* Grun. in V. H.: D. pg. 178, tb. 3, fig. 104; Cleve: Synops. 11, pg. 18; *Navic. peregrina* var. *menisculus* Istvf.: Balat. pg. 65. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 190.

Sejtek 27—29 μ hosszúak, 9—11 μ szélesek, aprók, szélesen lándzsásak; középcsomó kiszélesedő; sávok dült irányúak, pontozottak, 10 μ-ben 10.

Valvis parvulis, 27—29 μ longis, 9—11 μ latis, late lanceolatis, cum polis subrostratis; rhaphe directa; nodulus centralis dilatatus; striis punctatis 10 in 10 μ radiantibus.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (IV. tábla, 92., 95. ábra).

82. *Navicula placentula* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 94, tb. 28, fig. 37; Cleve et Grun.: Arct. D. pg. 34, tb. 2, fig. 36. Synon.: *Pinnularia placentula* E.: Am. tb. III, 7, fig. 22; Microg. tb. 12, fig. 19; *Navicula pusilla* Donk.: B. D. pg. 20, tb. 3, fig. 6; De Toni: Syll. pg. 55; Wolle: D. tb. 9, fig. 35; Cleve: Synop. II, pg. 22; *Nav. gastrum* var. *placentula* V. H.: S. pg. 87, tb. 8, fig, 26, 28; V. H.: D. pg. 187, tb. 3, fig. 135; Istvf.: Balat. pg. 67.

Sejtek 34—35 μ hosszúak; 14·5—15 μ szélesek, szélesen-lándzsásak, összehúzott fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó öblösen kiszélesedő; sávok pontozottak, a sejt közepén ivesek, a sarkok felé dült irányúak, 10 μ-ben 9.

Valvis late lanceolatis, ellipticis, 34—35 μ longis, 14·5—15 μ latis, apicibus parum productis, obtusis, subcapitatis; nodulo centrali dilatato; striis 9 in 10 μ, punctatis, medio valvae arcuatis, caeterum radiantibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 103. ábra).

83. *Navicula gastrum* (E.) Kg,

Kg.: Bac. pg. 84, tb. 28, fig. 56; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 224; Schum.: Preuss. D. 1862, pg. 179, 182, tb. VIII, fig. 33; Pritch.: Inf. pg. 900; Donk.: Br. D. pg. 22, tb. 3, fig. 10; Cleve Grun.: Arct. D. pg. 31; V. H.: Syn. pg. 87, tb. 8, fig. 25, 27, 32; V. H.: D. pg. 185, tb. 3, fig. 134; Grun.: Beitr. Foss. D. Oest.-Ung. pg. 144, tb. 30, fig. 51; Pant.: Foss. B. Ung. III, tb. 3, fig. 48; Wolle: D. tb. 10, fig. 2; De Toni: Syll. pg. 53; Cleve: Synop. II, pg. 22. Synon.: *Pinnularia gastrum* E.: Amer. pg. 133, tb. III, 7, fig. 22; — Microg. tb. V, 1, fig. 12; tb. XV, A. fig. 23; — Abh. 1870, tb. II, fig. 14; tb. III, 1, fig. 15; Rbh.: S. D. pg. 44, tb. 6,

fig. 15.; Ströse: Kliecken pg. 9, tb. I, fig. 1 a, 1 b; *Navicula varians* Greg.: Trans. Micr. Soc. III, 1855, pg. 10, tb. II, fig. 27, 28.

Sejtek aprók, 26—27 μ hosszúak, 11 - 12·5 μ szélesek, kerekdedek, kissé nyujtott, széles tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedett; sávok dült irányúak, pontozottak, a sejt közepén rövidebbek, 10 μ-ben 7—9.

Valvis parvulis, 26—27 μ longis, 11—12·5 μ latis, ellipticis, polos obtusos versus parum attenuatis, productis; rhaphe directa, nodulo centrali elliptico, dilatato; striis, 7—9 in 10 μ, radiantibus, punctatis, medio valvae abreviatis.

Balatoni iszapban és planktonban: Siófok, szántódi révpart (V. tábla, 108 a. ábra).

84. *Navicula styriaca* (Grun.) Pant.

Pant.: Foss. B. Ung. III, tb. 6, fig. 102, etc. Synon.: *Nav. gastrum* var. *styriaca* Grun.: Foss. D. Öst.-Ung. pg. 144, tb. 30, fig. 50; Grun.: Fr. J. D. pg. 98, tb. 1, fig. 35; De Toni: Syll. pg. 54; *Nav punctata* var. *assymetrica* Lagerst.: Spitzb. D. pg. 29, tb. 2, fig. 7; *Nav. amphibola* Cleve: D. Fin. pg. 33; Cleve: Synops. II, pg. 45.

Sejtek 30·5—31 μ hosszúak, 11·5—12 μ szélesek, kerekdedek, előre nyujtott fejecsekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kiszélesedő; sávok pontozottak, dült irányúak, 10 μ-ben 10—12.

Valvis elliptico lanceolatis, 30·5—31 μ longis, 11·5—12 μ latis, apicibus rostratis, truncatis; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato, transverso; striis punctatis, radiantibus, 10—12 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (V. tábla, 108. ábra).

85. *Navicula anglica* Ralfs.

Ralfs: in Pritch.: Inf. pg. 900; Donk. Br. D. pg. 35, tb. 5, fig. 11; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 193; O. Meara: Ir. D. pg. 414, tb. 24, fig. 24; V. H.: Syn. pg. 87, tb. 8, fig. 29; Wolle: D. tb. 10, fig. 1; V. H.: D. pg. 187, tb. 3, fig. 136; Cleve: Synops. II, pg. 22; Perag.: D. mar. Fr. pg. 99, tb. 12, fig. 19. Synon.: *Navicula gastrum* var. *anglica* Grun.: in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 34; *Navicula placentula* var. *anglica* Grun.: in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 34; De Toni: Syll. pg. 56; *Navicula tumida* W. Sm.: Br. D. I, pg. 53, tb. 17, fig. 146; Brun: D. Alp. pg. 74, tb. VII, fig. 14; *Navicula tumida γ. genuina* Grun: Verh. 1860, pg. 537, tb. IV, fig. 43 a. Collectiones: Sm.: Spec. Typ. 247; V. H.: Typ. Nr. 99; Temp. Perag.: D. m. Nr. 358, 567.

Sejtek aprók, 29—28 μ hosszúak, 10·5—11 μ szélesek, hosszúkásan kerekdedek, nyujtott fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó apró, kerekded; sávok dült irányúak, pontozottak, 10-ben 9.

Valvis elongato ellipticis, 26—28 μ longis, 10·5—11 μ latis, ad polos obtusos, leniter attenuatis, subcapitatis; rhaphe directa; nodulo centrali rotundato; striis, 9 in 10 μ, subradiantibus punctatis.

Balatoni iszapban: Szántódi rév, Siófok, Balatonfüred (V. tábla, 109 a. ábra).

var. ***subsalsa*** Grun.

in Cleve: Synops II, pg. 22. Synon.: *Navicula tumida* var. *subsalsa* Grun.: Verh. 1860, pg. 537, tb. 4, fig. 43 b, c; Clev. Grun.: Arct. D. pg. 34; *Navicula anglica* Donk.: Br. D. tb. 5, fig. 11 b; *Navicula anglica* var. *salina* Grun. in V. H.: Syn. pg. 87, tb. 8, fig. 31; V. H.: D. pg. 187, tb. 3, fig. 137; *Navicula placentula* var. *anglica* Istvf.: Balat. pg. 67.

Sejtek 27·5—28 μ hosszúak, 11·5—12 μ szélesek, lándzsásak, csőrös végekkel; középcsomó harántan kiszélesedő; sávok pontozottak, dült irányúak, 10 μ-ben 10.

Recedit a specie valvis lanceolatis et polis rostratis. Longitudo valvae 27·5—28 μ latitudo 11·5—12 μ; nodulus centralis, transverse dilatatus; striis arcuato radiantibus, punctatis, 10 in 10 μ.

Balaton-menti tócsákban: Siófok (V. tábla, 109. ábra).

86. ***Navicula pusilla*** W. Sm.

W. Sm.: Br. D. I, pg. 52, tb. 17, fig. 145; V. H.: Syn. pg. 99, tb. 11, fig. 17; De Toni: Syll. pg. 129; Wolle: D. tb. 10, fig. 18, 19; Cleve: Syn. II, pg. 41; V. H.: D. pg. 215, tb. 4, fig. 186; Istvf.: Balat. pg. 69. Synon.: *Navicula tumida* var *subsalsa* Grun.: Verhandl. 1860, pg. 537, tb. 4, fig. 43 b, c; *Navicula pusilla* var. *spitzbergensis* Grun.: Arct. D. pg. 40. Collectiones: Cleve Möller: D. Nr. 158; V. H.: Typ. Nr. 119.

Az apró, 26·5—27 μ hosszú és 10·5—11 μ széles sejtek kerekdedek, vagy lándzsásak, fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok pontozottak, dült irányúak, 10 μ-ben 15—16.

Valvis parvulis, ellipticis, vel elliptico-lanceolatis, 26—27 μ longis, 10·5—11 μ latis, cum polis rostratis, capitatis; rhaphe directa; nodulus centralis dilatatus; striae 15—16 in 10 μ punctatae, radiantes.

Balatoni iszapban és parti tócsákban: Siófok, szántódi révpart (V. tábla, 110. ábra).

c) ELEGANTES.

87. ***Navicula siófokensis*** Pant. n. s.

Sejtek nagyobbak, 55·8—60 μ hosszúak, 18—19 μ szélesek, kerekdeden lándzsás alakúak, tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, erőteljes; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok erőteljesek, finoman pontozottak, ívesen dült irányúak; 10 μ-ben 8—9.

Valvis elliptice-lanceolatis, 55·8—60 μ longis, 18—19 μ latis, cum polis obtusis; rhaphe directa valida; nodulus centralis valde dilatatus; striis crassis, 8—9 in 10 μ, subiliter punctatis, arcuato-radiantibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 88., 98. ábra).

88. ***Navicula differta*** Pant. n. s.

Sejtek 61—61·5 μ hosszúak, 16·2—16·5 μ szélesek, hosszúkásan kerekdedek, kerekded végekkel; hasadékvonal erőteljes; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok hatalmasak, pontozottak, ívszerűen dült irányúak, 10 μ-ben 10—12.

Valvis majoribus, 61—61·5 μ longis, 16·2—16·5 μ latis, eloganto-angusteellipticis, cum polis obtusis, rotundatis; rhaphe directa, valida; nodulo centrali dilatato, rotundo; striis crassis, 10—12 in 10 μ, subiliter punctatis arcuato-radiantibus.

Balatoni iszapban, part-menti tócsákban: szántódi révpart. (IV. tábla, 97. ábra.)

89. ***Navicula Sancti Benedicti*** Pant. n. s.

Sejtek 71—71·5 μ hosszúak, 20·2—20·7 μ szélesek, hosszúkásan kerekdedek, kerekded végekkel; hasadékvonal erőteljes; középcsomó kerekded, tágas; sávok hatalmasak, nem pontozottak, ívesen dült irányúak, 10 μ-ben 9—10.

Valvis elongato-ellipticis, cum polis rotundatis, 71—71·5 μ longis, 20·2—20·7 μ latis; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato; striis crassis, nudis, arcuato-radiantibus, 9—10 in 10 μ.

Balatoni iszapban, parti tócsákban: szántódi révpart (IV. tábla, 99. ábra).

d) ELLIPTICAE.

90. ***Navicula elliptica*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 38, tb .30, fig. 55; Rbh.: Fl. Alg. Eur. I, pg. 179; W. Sm.: Br. D. II, pg. 92; Pritch.: Inf. pg. 899; Donk.: Br. D. pg. 7, tb. 1, fig. 6; A. Schm.: Atl. tb. 7, fig. 23, etc.; O. Mear.: Ir. D. pg. 384, tb. 32, fig. 21; Brun: D. A. pg. 77, tb. 8, fig. 13; Truan: D. Ast. pg. 37, tb. 1, fig. 29; V. H.: Syn. pg. 92, tb. 10, fig. 10; De Toni: Syll. pg. 89; Cleve: Synop. I, pg. 92; V. H.: D. pg. 201, tb. 4, fig. 156; Istvf.: Balat. pg. 68; Perag.: D. mar. Fr. pg. 128, tb. 21, fig. 16. Synon.: *Navicula ovalis* W. Sm.: Br. D. I, pg. 48, tb. 17, fig. 153; *Pinnularia elliptica* Rbh.: S. D. pg. 42, tb. 6, fig. 23 b, c; *Pinnularia cocconeis* Rbh.: S. D. pg. 42, tb. 6, fig. 18; *Cocconeis striata* E.: Abh. 1841, pg. 313; — Amer. pg. 82, tb. III, 1, fig. 30; — Microg. tb. XIII, 2, fig. 16; *Cocconeis finnica* E.: Infus. pg. 194; — Mbr. 1843, pg. 217; — Microg., tb. XVII, 2, fig. 19! Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 3. Reihe, 6; Temp. Perag.: D. Nr. 273, 561, 579.

Sejtek 23—25 μ hosszúak, 12—12·5 μ szélesek, kerekdedek; hasadékvonal vastag, egyenes irányú; középcsomó öblösen kiszélesedő, sávok erőteljes pontok által alkotvák, ívesek, 10 μ-ben 12.

Valvis ellipticis, 23—25 μ longis, 12—12·5 μ latis; rhaphe crassa, directa; nodulo centrali dilato, elliptico; striis grosse-punctatis, arcuatis, 12 in 10 μ.

Balatoni iszapban, parti tócsákban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (IV. tábla, 100 ábra).

var. ***grosse-punctata*** Pant. n. v.

Sejtek 52·2—53 μ hosszúak, 27·5—28 μ szélesek, nagyok, kerekdedek. A vastag hasadékvonal mindkét oldalon, két erőteljes, közepén felfujt, különben egyenesen haladó barázda által követtetik. Középcsomó kerekdeden kiszélesedő. Sávok hatalmas pontok által alkotvák, íves irányúak. 10 μ-ben 8—10.

Valvis ellipticis, 52·2—53 μ longis, 27·5—28 μ latis, rhaphe directa, crassa, a duabus sulcis longitudinalibus, medio inflatis, cincta; nodulo centrali elliptico, dilatato; striis arcuatis, grosse-punctatis, 8—10 in 10 μ, punctis 8 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (IV. tábla, 93. ábra).

91. *Navicula ovalis* Hilse var. *pumila* Grun.

Grun.: Foss. D. Ö. U. pg. 150, tb. 30, fig. 61. Synon: *Navicula parmula* Brèb. sec. Grun.: l. c.; Cleve: Synops. pg. 92.

Sejtek 21—21·6 μ hoszúak, 12·4—12·6 μ szélesek, aprók, kerekdedek; hasadékvonal erőteljes, egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedett; sávok ívesek, pontozottak, 10 μ-ben 12.

Valvis parvis, ellipticis, 21—21·6 μ longis, 12·4—12·6 μ latis; rhaphe directa; nodulo centrali elliptico, dilatato; striis 12 in 10 μ, grosse punctatis.

Balatoni iszapban: szántódi révpart (IV. tábla, 104. ábra).

92. *Navicula oblongella* Naeg.

in Kg.: Sp. Alg. pg. 890. Synon.: *Navicula elliptica* var. *oblongella* V. H.: S. pg. 92, tb. 10, fig. 12; V. H.: D. pg. 201, tb. 4, fig. 157; De Toni: Syll. pg. 90; *Navicula ovalis* var. *oblongella* Cleve: Syn. I, pg. 93. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 108.

Sejtek 19—20 μ hosszúak, 9·4—9.6 μ szélesek, aprók, hosszúkásan kerekdedek; hasadékvonal egyenesen haladó, erőteljes; középcsomó kiszélesedett; sávok finomak, csupaszok, ívesen haladók, 10 μ-ben 12.

Valvis elongato-ellipticis, 19—20 μ longis, 9·4—9·6 μ latis; rhaphe crassa, directa; nodulo centrali dilatato; striis 12 in 10 μ, arcuatis, nudis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok (IV. tábla, 101. ábra).

var. *directa* Pant. n. v.

Az apró sejtek 22·5—23 μ hosszúak, 7—7·5 μ szélesek, hosszúkásak, kerekded végekkel; az erőteljes hasadékvonal mindkét oldalt, egy-egy egyenesen haladó, íves barázda által környezve; sávok finomak, ívesek, 10 μ-ben 22.

Valvis elongatis, 22·5—23 μ longis, 7—7·5 μ latis, cum polis rotundatis; rhaphe directa, sat crassa, a duabus sulcis arcuatis cincta; nodulo centrali dilatato; striis 22 in 10 μ arcuatis.

Balatoni iszapban, part menti tócsákban: Siófok, Szántódi révpart (IV. tábla 102. ábra).

93. *Navicula scutelloides* W. Sm.

W. Sm.: Br. D. II. pg. 91; Greg.: Not. of. S. n. sp. of br. frh. W. D. 1856. IV. Q. I. M. S. pg. 4, tb. 1, fig. 15; Grun.: Verh. 1860, pg. 535, tb. 5, fig. 15; Schum.: Pr. D. I. pg. 20, fig. 22; A. Schm.: Atl. tb. 6, fig. 34; Ströse: Kliecken tb. 1, fig. 11; O. Meara: Ir. D. pg. 381, tb. 32, fig. 15; De Toni: Syll. pg. 133; Cleve: Synops. II, pg. 40; V. H.: D. pg. 211, tb. 27, fig. 763.

Sejtek 19·4—19·8 μ hosszúak, 12·8—13 μ szélesek, kerekdedek, igen aprók; hasadékvonal egyenes irányú, erőteljes; középcsomó nagyban kiszélesedő; sávok erőteljes pontok által alkotvák; dült irányúak, 10 μ-ben 6—7.

Valvis suborbicularibus, 19·4—19·8 μ. longis, 12·8—13 μ. latis; rhaphe directa, nodulo centrali dilatato; striis 6—7 in 10 μ., grosse punctatis, alternante longioribus brevioribusque, subradiantibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 105. ábra).

e) STAURONEIDEAE.

94. ***Navicula Tuscula*** (E.) V. H.

V. H.: Syn. pg. 95, tb. 10, fig. 14; Wolle: D. tb. 22, fig. 10; De Toni: Syll. pg. 113; Cleve: Synops. II, pg. 19; V. H.: D. pg. 206, tb. 4, fig. 166; Istvf.: Balat. pg. 68. Synon.: *Pinnularia tuscula* E.: 1840. Berl. Bericht. pg. 21; *Stauroptera tuscula* E.: Microg. tb. VI, I, fig. 13; *Stauroneis punctata* Kg.: Bac. pg. 106, tb. 21, fig. 9; W. Sm.: B. D. pg. 61, tb. 19, fig. 189; Donk.: B. D. pg. 36, tb. 5, fig. 12; *Stauroptera punctata* Rbh.: S. D. pg. 50, tb. 9, fig. 11. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 111.

Sejtek 46—48 μ. hosszúak, 15 μ. szélesek, hosszúkásak, fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, középcsomó harántan szalagszerűen kiszélesedő; sávok ívesek, pontozottak, 10 μ.-ben 11—13.

Valvis elongato-ellipticis, capitatis; 46—48 μ. longis, 15 μ. latis; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato, stauroformi; striis 11—13 in 10 μ. punctatis, arcuatis.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart (IV. tábla, 94. ábra).

f) ASSYMETRICAE.

95. ***Navicula Apsteinii*** Pant. n. s.

Sejtek 25—25·5 μ. hosszúak, 11·4—11·7 μ. szélesek, aprók, szélesen lándzsásak, tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó szalagszerűen kiszélesedő, egyoldalúan nagyobb, különállóan álló ponttal diszítve; sávok dült irányúak, pontozottak, 10 μ.-ben 8—10.

Valvis late-lanceolatis, cum polis truncatis, 25—25·5 μ. longis, 11·4—11·7 μ. latis; rhaphe directa; nodulo centrali, late dilatato, unilateraliter cum poro solitario ornato; striis 8—10 in 10 μ. subradiantibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IV. tábla, 96. ábra).

Ezen jellemző fajt dr. Apstein Károly-nak Kielben, a «Das Süswasserplankton» című mű híres szerzőjének szentelem.

g) FORMOSAE.

96. ***Navicula permagna*** (Bailey) Edw.

Edw.: Microg. Journ. 1860, pg. 129; Ralfs in Pritch.: Inf. pg. 907; Lewis: Proc. Ac. n. s. Phil. 1861, pg. 70; Gerville: 1866, T. M. S. XIV, pg. 127, tb. 12, fig. 18—21; V. H.: Syn. pg. 102, tb. 11, fig. 1; De Toni: Syll. pg. 143; Wolle: D. tb. 17, fig. 3, 4; Cleve: Synops. I, pg. 59; Perag.: D. m. Fr. pg. 76, tb. 10, fig 8; V. H.:

D. pg. 218, tb. 5, fig. 202. Synon.: *Pinnularia permagna* Bail.: Microg. Obs. pg. 40, tb. 2, fig. 28, 38. Collectiones: Möll.: Typenpl. III. Gruppe, 3. Reihe, 15; V. H.: Typ. Nr. 134.

Sejtek 124—130 μ hosszúak, 37—38 μ szélesek, szélesen lándzsásak, majd hegyes végekkel; hasadékvonal erőteljes, egyenesirányú; középcsomó egyenlőtlenül öblösen kiszélesedő; sávok, 10 μ-ben 12—13, finomak, sűrűek, dült iránynyal, a a sejtoldal felé párhuzamosan haladó egy-egy íves szalag által megszakítvák.

Valvis late-lanceolatis, 124—130 μ longis, 37—38 μ latis, cum polis subacutis; rhaphe directa, tandem ad nodulum, centralem parum inflexa; nodulo centrali, praecipue unilateraliter dilatato; striis 12—13 in 10 μ, transversis, radiantibus, ad marginem valvae per vittam nudam, arcuatam, marginem parallele sequentem, interruptis.

Fertő iszapjában: Nezsider (V. tábla, 106. ábra).

Ezen kiváló ritka remek fajt, a melyet eddig csupán Florida, Belgium és Holsteinből ismerünk, összehasonlítás céljából itt jegyzem meg, már azért, mert azt Grunov még 1860-ban idézett híres munkájában a Fertőből *Navicula elegans* név alatt sorolja fel.

97. *Navicula Fenzlii* Grun.

Grun.: Verh. 1863, pg. 153. Synon.: *Navicula elegans* Grun.: Verh. 1860, pg. 534, tb. 4, fig. 37; *Navicula Grunowii* O. Meara: Irish D. pg. 362, tb. 31, fig. 17; *Navicula amphisbaena* var. *Fenzlii* V. H.: Syn. pg. 192, tb. XI, fig. 5; Cleve: Synop. I, pg. 59; V. H.: D. pg. 219, tb. 5, fig. 206; Istvf.: Balat. pg. 70; Peragall.: D. mar. France pg. 76, tb. 10, fig. 9.

Sejtek lándzsásan kerekdedek, 64·8 μ hosszúak, 27·6 μ szélesek, kissé nyujtott kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, a középcsomó táján egy oldalra kitérő belső végekkel; középcsomó kerekdeden kiszélesedő sávok 10 μ-ben 11—12, dült irányúak, egyközűen haladók, a sejtszél felé azzal párhuzamosan haladó íves sáv által megszakítvák.

Valvis elliptice-lanceolatis, 64·8 μ longis, 27.6 μ latis, ad polos obtusis; rhaphe directa, tandem, ad polos inferiores internos, unilateraliter inflexa; nodulo centrali elliptico, magis dilatato; striis 11—12 in 10 μ, subradiantibus ad marginem valvae vitta longitudinali, nuda, arcuata, interruptis.

Balatoni planktonban: Szántód és Tihany között (XVI. tábla, 343. ábra).

98. *Navicula amphisbaena* Bory.

Bory: Encyc. méth. 1824; Turp.: Dict. cl. tb. 1, 2, fig. 2; E.: Abh. 1830, pg. 110; — Inf. pg. 178, pg. 218, tb. 13, fig. 7; — Amerik. pg. 129, tb. 3, I, fig. 2, etc.; — Microg. tb. 10, 1, fig. 7, etc.; — Abh. 1870, tb. 2, 1, fig 31; — Nordpol. pg. 461, tb. 2, fig. 33; Hass.: Alg. pg. 430, tb. 102, fig. 5; Kg.: Bac. pg. 95, tb. 3, fig. 41; Rbh.: S. D. pg. 40, tb. 6, fig. 66; W. Sm.: Br. D. pg. 57. tb. 17, fig. 147; Pritch.: Inf. pg. 899, tb. 7, fig. 72; Donk.: B. D. pg. 36, tb. 7, fig. 13; Weisse: Badeschlamm

1860, pg. 359, tb. 3, fig. 37; — Ladoga-See 1864, pg. 660, tb. 4, fig. 26; Grun.: Verh. 1860, pg. 534, tb. 2, fig 36; O. M.: Ir. D. 363, tb. 31, fig. 18: Brun: D. A. pg. 72, tb. 7, fig. 17; V. H.: S. pg. 102, tb. 11. fig. 6; E. A. Schulze: A descr. list of St. Isl. D. in T. B. Club 1887, pg. 70, tb. 66, fig. 3; Truan: D. Ast. pg. 41, tb. 2, fig. 18; Wolle: D. tb. 19, fig, 23; Perag.: D. m. Fr. pg. 77, tb. 10, fig. 10; Cleve: Syn. I, pg. 58; V. H.: D. pg. 219, tb. 5, fig. 203; Istvf.: Balat. pg. 70. Collectiones: Möll.: Typenpl III. Gruppe, 3. Reihe, 11; V. H.: Typ. Nr. 130.

Sejtek 53·5—54·5 μ hosszúak, 20·4—21 μ szélesek, kerekdedek, fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, erőteljes, végek felé kissé kampósan behajlítot; középcsomó tágas, rhombikus csupasz tér által köríttetik; sávok rövidek, dült irányúak, a széllel egyenközűen haladó csupasz sáv által megszakítvák, 10 μ-ben 21—23.

Valvis ellipticis, capitatis 53·5—54·5 μ longis, 20·4—21 μ latis; rhaphe directa, valida ad polos hamuliforme inflexa, ab area nuda hyalina perlata, oblongo-elliptica cincta; striis radiantibus, 21—23 in 10 μ, abreviatis, a linea hyalina arcuata cum margine parallele percurrente, interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok. Fehérvári Sóstóban (V. tábla, 107. ábra).

h) NODOSAE.

99. *Navicula Schilberszky* Pant. n. s.

Sejtek 36 μ hosszúak, 10·8—13·5 μ szélesek, aprók, hosszúkásak, közepükön kissé felfúvottak, nyujtott kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó hatalmasan kiszélesedő, mindkét oldalt félhold alakú sávozott folttal; sávok párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 20.

Valvis lineari-ellipticis, 36 μ longis, medio inflatis, 10·8—13·5 μ latis, ad polos rotundatos 7·2 μ latis, protractis; rhaphe directa; nodulo centrali sat dilatato, in utroque latere cum macula lunata striata notato; striis parallelis, 20 in 10 μ.

Balatoni iszapban és források kifolyásában: Siófok, Arács (V. tábla, 111. ábra; XVI. tábla, 341. ábra).

A fajt dr. Schilberszky Károly tanárnak Budapesten szentelem.

var. *gibba* Pant. n. v.

Sejtek 44—45 μ hosszúak, 9—9·3 μ szélesek, közepük és a végük feltünően felfúvottak.

Recedit a specie valvis 44—45 μ longis, medio et ad polos magis inflatis, gibbosis, medio valvae 14 μ, ad polos 9—9·3 μ latis.

Balatonpartmenti források kifolyásában, iszapban: Arács, Balatonfüred (XVI. tábla, 345. ábra).

100. ***Navicula laevissima*** Kg.

Kg.: in Péragallo: D. m. Fr. pg. 6, tb. 8, fig. 25 secunda! — non Grun.: Arct. D. pg. 45, tb. 2, fig. 52, nec V. H.: S. tb. 13, fig. 13, nec V. H.: D. pg. 225, tb. 27, fig. 775.

Sejtek aprók, 38·4 μ hosszúak, 10·8 μ szélesek, hosszúkásan kerekdedek, kissé felfúvott középpel, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok egyközűen haladók, párhuzamosak, 10 μ-ben 16.

Valvis elongato-ellipticis, medio valvae parum inflatis, 38·4 μ longis, 10·8 μ latis, cum polis obtusis; rhaphe directa; nodulo centrali dilatato, elliptico; striis 16 in 10 μ parallelis.

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (V. tábla, 112. ábra).

101. ***Navicula integra*** W. Sm var. ***gibba*** Pant. n. v.

Sejtek 20·7 μ hosszúak, 8 μ szélesek, hosszúkásan kerekdedek, közepükön kissé felfúvottak, kihegyesedő végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok egyközűen haladók, 10 μ-ben 16.

Valvis elongato-ellipticis, medio parum inflatis, 20·7 μ longis, 8 μ latis, cum polis apiculatis; rhaphe directa; nodulo-centrali dilatato, elliptico; striis 16 in 10 μ, subradiantibus, parallelis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (V. tábla, 113. ábra).

102. ***Navicula binodis*** E.

E.: Ber. 1840, pg. 18; Kg.: Bac. pg. 100, tb. 3, fig. 35; Rbh.: S. W. D. pg. 41, tb. 5, fig. 5; W Sm.: Br. D. I, pg. 53, tb. 17, fig. 159: Grun.: Verh: 1860 pg. 551, tb. 2, fig. 42; O. M.: Ir. D. pg. 416, tb. 34. fig 29; Donk.: Br. D. pg. 38, tb. 6, fig. 3; Schum.: D. H. Tat. pg. 77, tb. 4, fig. 60; Brun: D. A pg. 68, tb. 7, fig. 18; V. H.: Syn. pg. 108, tb. supl. B. fig. 33; E. A. Schulze: A descrip. list of St. Isl. D. in Torr. Bot. C. 1887, pg. 71, tb. 66, fig. 7; Wolle: D. tb. 17, fig. 23; De Toni: Syll. pg. 165; Cleve: Syn. I, pg. 129; V. H.: D. pg. 229, tb. 5, fig. 235; Istvf.: Balat. pg. 71. Collectiones: V. H.; Typ. Nr. 71.

Sejtek aprók, 22·5 μ hosszúak 7·2 μ szélesek, közepükön összehúzódvák, így az oldal hullámos; végek csőrszerűek; hasadékvonal egyenes irányú; sávok párhuzamosak, egyközűek, 10 μ-ben 30—32 μ.

Valvis parvulis, 22·5 μ longis, 7·2 μ latis, medio constrictis, apicibus rostratis; rhaphe directa, striis 30—32 in 10 μ, parallelis, transversis.

Balatoni iszapban part menti tócsákban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (V. tábla, 114. ábra).

103. ***Navicula Frickei*** Pant. n. s.

Sejtek aprók, 33·3 μ hosszúak, 12·6 μ szélesek, hullámos szélűek, tompa végűek; hasadékvonal egyenes irányú; sávok egyközűek, párhuzamosan haladók, 10 μ-ban 20.

Valvis parvis, 33·3 μ longis, 12·6 μ latis, medio constrictis et sic margine undulato subpanduriforme; apicibus parum productis, obtusis; rhaphe directa; striis 10 in 10 μ transversis, parallelis.

Balatoni iszapban: szántódi révpart (V. tábla, 115. ábra).

A fajt dr. Friedrich Fricke algologgnak Bremen-ben szentelem.

i) SCULPTAE.

104. ***Navicula Sculpta*** E.

E.: Ber. 1840, pg. 18; — Microg. tb. 10, I, fig. 5; Fresenius: Üb. einige Diat. in Seckenb.: Ab. IV. pg. 66, tb. 4, fig. 14—16; A. Schm.: Atl. tb. 49, fig. 46—48; V. H.: S. pg. 100, tb. 12, fig. 1; De Toni: Syllog. pg. 139; Pant.: Foss. Bac. Ung. II. pg. 53, tb. 11, fig. 191; Wolle: D. tb. 9. fig. 44, 45; Cleve: Syn. II, pg. 6; V. H.: D. pg. 216, tb. 4, fig. 194; Peragallo: D. m. Fr. pg. 62, tb. 8, fig. 2, 3. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 3. Reihe, 19; V. H.: Typ. Nr. 123; Temp.-Perag.: Nr. 41, 506.

Sejtek 78 μ hosszúak, 36 μ szélesek, lándzsásak, kerekdedek, nyujtott csőrszerű végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, a végeknél kampósan hajlított; középcsomó egyoldalúlag szalagszerűen kiszélesedő; sávok pontozottak, 10 μ-ben 18, rövidek, a panczéloldallal haladók, a hasadékvonal mindkét oldalon függélyesen haladó egy-egy pontsorozattal.

Valvis late ellipticis, 78 μ longis, 36 μ latis, apicibus parum attenuatis, obtusis; rhaphe directa, ad polos hamuliforme inclinata; striis transversis, subradiantibus, abreviatis, grosse punctatis 18 in 10 μ, prope rhaphem, depressione valvae majuscula nuda interruptis, circa rhaphem seriem singulam longitudinalem punctorum efficientibus; nodulo centrali, unum marginem versus, lateraliter producto et sic pseudostaurum unilateralem efficiente..

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (V. tábla, 118. ábra).

var. ***delicata*** Perag.

Perag.: D. m. Fr. pg. 63, tb. 8, fig. 4.

Sejtek 45·6 μ hosszúak 15·6 μ szélesek, a fajnál felénél kisebbek; sávok sürűbbek, 10 μ-ben 18—20.

Valvis lanceolatis, 45·6 μ longis, 15·6 μ latis, cum polis attenuatis, productis, obtusis; rhaphe, figura zonae hyalinae, sicut in specie; striis 18—20 in 10 μ, subtiliore punctatis.

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (V. tábla, 116. ábra).

var. ***rostrata*** Pant. n. v.

Sejtek 72 μ hosszúak, 27 μ szélesek, szélesen lándzsásak, csőrszerű végűek; a sávokat megszakító üres terület igen tágas; sávok rövidek pontozottak, 10 μ-ban 12.

Valvis late-ellipticis, rostratis, 72 μ longis, 27 μ latis; area nuda, strias interrumpente, distincta; striae 12 in 10 μ punctatae.

Fertőtó iszapjában: Nezsider (V. tábla, 117. ábra).

105. ***Navicula sphaerophora*** E.

E.: Amer. pg. 131, tb. III. 4, fig. 3; Kütz.: B. pg. 95, tb. 4, fig. 7; Rbh.: S. D. pg. 40, tb. 6, fig. 65: — Flor. Alg. Eur. I, pg. 191; W. Sm.: Br. D. I. pg. 52, tb. 17, fig. 148; Grun.: Verh. 1860, pg. 540, tb. 2, fig. 34; Donk.: Br. D. pg. 34, tb. 5, fig. 10; O. Mear.: Ir. D. pg. 360, tb. 31, fig. 11; A. Schm.: Atl. tb. 49, fig. 49—51; Brun: D. A. pg. 67, tb. 7, fig. 16; V. H.: Synop. pg. 101, tb. 12, fig 2, 3; Wolle: D. tb. 17, fig. 13; V. H.: D. pg. 216, tb. 4, fig. 195; Istvf.: Balat. pg. 69; Peragallo: D. m. Fr. pg. 63, tb. 8, fig. 5. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 3. Reihe, 18; V. H.: Typ. Nr. 124; Temp.-Perag.: Nr. 343. 452.

Sejtek 79·2—80 μ hosszúak, 23·4—23·8 μ szélesek, lándzsásan kerekdedek, fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes, mindkét oldalt függélyesen haladó pontsor által környezve; középcsomó egyoldalúan, szalagszerűen a sejt oldalfaláig haladó, itt-ott a sávokat magszakítja; a sávok s a hasadékvonal közötti csupasz terület tágas, kerekdeden lándzsás alakú; sávok pontozottak, dült irányúak, 10 μ-ben 13.

Valvis elliptico-lanceolatis, 79·2—80 μ longis, 23.4—23·8 μ latis, infra polos constrictis, apicibus capitato-rotundatis; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter dilatato, in forma vittae unilateraliter, dilatatae, usque ad marginem valvae percurrente et hic strias interrumpente; area nuda hyalina, rhaphem cingente dilatata; striis 13 in 10 μ transversis, subradiantibus, punctatis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart, a szántódi révcsárda mögötti és a fehérvári Sóstóban (V. tábla, 121. ábra).

var. ***laticeps*** Pant. n. v.

A fajtól széles fejecsei, karcsúbb és kisebb alakja, továbbá a hasadékvonalat követő csupasz térnek teljes hiánya által feltünő. A középcsomó feltünően egyoldalúan kiszélesedő. Sejt hossza 53 μ, szélessége 15·3 μ; sávok száma 10 μ-ben 20.

Recedit a specie ob valvulas angustiores, minoresque, 53 μ longis, 15·3 μ latis, ob polos late capitatos, praecipue autem per zonam hyalinam rhaphem sequentem, carentem et pseudostauro unilateraliter dilatato; striis punctatis, 20 in 10 μ, valvam usque ad rhaphem percurrentibus, transversis radiantibus.

Fehérvári Sóstóban (V. tábla, 119. ábra).

106. ***Navicula denudata*** Pant. n. s.

Sejtek 47·7 μ hosszúak, 12 μ szélesek, karcsúak, lándzsásan kerekdedek, nyujtott fejecsekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó széles szalagként a panczél oldalt harántan áthaladó, a sejt széléig érő; sávok finoman pontozottak, párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 20.

Valvis lanceolato-ellipticis, angustis, 47·7 μ longis, 12 μ latis, cum polis productis elongatis, capitatis; rhaphe directa; nodulo centrali in forma pseudostauro perlato, totam valvam usque ad marginem percurrente; striis 20 in 10 μ, punctatis transversis, usque ad rhaphem percurrentibus.

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (V. tábla, 127. ábra).

107. ***Navicula polygramma*** (E.) Schum.

Schum.: Diat. h. Tat. pg. 75, tb. 4, fig. 56; Cleve: Synops. II, pg. 6. Synon.: *Stauroneis polygramma* Ehrb.: Am. pg. 135, tb. III, 6, fig. 30; *Navicula bohemica* E.: Microg. tb. 10, 1, fig. 4a; — Abh. 1870, tb. 2, 1, fig. 34; Fresen.: Über ein. Diat. in Seck.: Abh. IV, pg. 65, tb. IV, fig. 10—13; A. Schm: Atl. tb. 49, fig. 43—45; Wolle: D. tb. 9, fig. 46; *Navicula fossilis* E.: Microg. tb. 10, 1, fig. 6; *Navicula trigamma* Fresen.: Über ein. Diat. in Seck.: Abh. IV, pg. 64, tb. 4, fig. 1—9; *Frustulia bohemica* Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 228; De Toni: Syll. pg. 279; Peragallo: D. m. Fr. pg. 62, tb. 8, fig. 1. Collctiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 3. Reihe, 20; V. H.: Typ. Nr. 123; Temp.-Perag.: Nr. 167.

Sejtek 68—120 μ hosszúak, 20·5—28 μ szélesek, kerekdedek, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, kampós végekkel; középcsomó tágas, négyszögűen kiszélesedő a sejt közepére szorítkozó, sejtfalakat el nem érő; a hasadékvonalat környező csupasz terület tágas; sávok pontozottak, 10 μ-ben 16—17, pontok a hasadékvonal előtt a sávokat elhagyják, itt leginkább minden oldalt 2—3 hosszvonalként haladók, különben a pontok hullámos hosszrendszerben elhelyezvék.

Valvis lanceolato-ellipticis, 68—120 μ longis, 20·5—28 μ latis, obtusis, ad rhaphem cum lineis longitudinalibus 2—3, medio interruptis, punctato-striatis ornatis; striis transversis punctatis, 16—17 in 10 μ, punctis in lineas aliquod undulatis, seriatis; lineis longitudinalibus aproximatis; ad medium valvae cum pseudostauro laevi, perspicuo, dilatato, marginem valvae nunquam tangente.

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban. A Fertő iszapjában és parti tócsáiban: Nezsider (V. tábla, 122. ábra).

108. ***Navicula perdurrans*** Pant. n. s.

Sejtek 62—65 μ hosszúak, 20·4—20·6 μ szélesek, lándzsásan kerekdedek, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, végeknél kampósan hajlított; középcsomó nagyon kiszélesedő, 9·6—9·8 μ széles szalagként az egész pánczélon át harántan a pánczél szélekig áthaladó, a sávokat itt egész terjedelmükben megszakító; sávok ívesen a hasadékvonalig haladók, pontozottak, pontos, hullámos vonalakba sorozvák, 10 μ-ben 8—9.

Valvis late lanceolato-ellipticis, cum polis rotundatis, 62—65 μ longis, 20·4—20·6 μ latis; rhaphe directa, hamulifera; pseudostauro valde dilatato, 9·6—9·8 μ lato, totam valvam usque ad marginem transverse percurrente et hic strias interrumpente; striis 8—9 in 10 μ, arcuato-radiantibus, usque ad rhaphem percurrentibus, punctatis; punctis in lineas longitudinales undulatas ordinatis

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (V. tábla, 120. ábra).

109. *Navicula pannonica* Grun.

Grun. Verhandl. 1860, pg. 541, tb. 4. fig. 40.

Sejtek 102 μ hosszúak, 25·2 μ szélesek, hosszúkásan kerekdedek, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, kampós végekkel; középcsomó széles harántszalagként a pánczélt majd a szélekig áthaladó, itt a sávokat megszakító; sávok pontozottak, 10 μ-ben 18—20, a hasadékvonalig ívesen haladók; pontok hullámos hosszvonalakat alkotók, melyek közül a hasadékvonalat érintő, mint leghosszabb, a haránt szalagba behatol.

Grunow faját Cleve és Peragallo műveikben a *Navicula polygrammá*-val egyeztetik és ahhoz vonják. Nézetem szerint ezen faj olyannyira elütő a *Navicula polygrammá*-tól ha csak az én 122—123. ábrámat összehasonlítjuk, hogy a külön jellegek a fajnak állhatatosságát és becsét biztosítják. A *Navicula pannonicá*-hoz legközelebb áll a *Navicula Macraeana* Pant.: in Foss. Bac. Ung. II, pg. 50, tb. 8, fig. 155, mely mint ásatag alak a gyöngyöspatai menilitekben, vagy palákban és meszes márgákban fordul elő.

Valvis oblongo-lanceolatis, cum apicibus obtusis, 102 μ longis, 25·2 μ latis; rhaphe directa, ad polos hamuliforme inflexa; pseudostauro, fere ad marginem valvae transverse percurrente et hic strias interrumpente, magis dilatato 7·6 μ lato; striis arcuato-transversis, 18—20 in 10 μ, usque ad rhaphem percurrentibus, punctatis, in lineas longitudinales, undulatas, ordinatis, ad rhaphem proximis longioribus quam alteris usque in psudostauro, percurrentibus.

Speciem *Grunowianam* Cleve in Synopside, Peragallo autem in Diat. mar. de France, ad *Naviculam polygrammam* pertinere cum ea in omnibus aequalam dicant. Sed *Navicula pannonica* Grun. tantas characteres prestantes habet, et a *Navicula polygramma* E. jam ob strias punctatas usque ad rhaphem percurrentes et ob formam pseudostauro toto coelo diversa. Proxima *Navicula pannonicae* autem, species fossilis, nota ex stratis meniliticis ad Gyöngyöspatam sitis — nempe *Navicula Macraeana* Pant. qua in meis: Beitr. z. Kenntn. der Fossil. Bac. Ung. tom. II. pg. 50 describta et in tb. 8, fig. 155 delineata.

Fertő iszapjában: Nezsider (V. tábla, 123. ábra).

k) LIMOSAE.

110. *Navicula lacunarum* Grun.

Grun.: in V. H.: Syn. tb. 12, fig. 31. Synon.: *Stauroneis bacillum* Grun.: Verh. 1863, pg. 155, tb. IV, fig. 16a, b.

Sejtek aprók, 39—45 μ hosszúak, 7·2—8 μ szélesek, szálasak, hosszúkásak, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó 7—8 μ széles, a sejt oldalt harántan a szélekig átfutó, itt a sávokat megszakító szalagként kiszélesedett; sávok egyközűek, 10 μ-ben 20—22, párhuzamosan a hasadékvonalig haladók.

Valvulis linearibus, elongatis, 39—45 μ longis, 7·2—8·4 μ latis, cum polis obtusis, rotundatis; rhaphe directa; pseudostauro dilatato 7—8 μ lato, usque ad marginem epithekae percurrente; striis transversis, parallelis, 20—22 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok. A szántódi révpart melletti Sóstóban (V. tábla, 125., 126. ábra).

111. *Navicula fasciata* Lagerst.

Lagerst.: in Sötvatt. Diat. fr. Spetsberg pg. 34, tb. 2, fig. 11.

Sejtek 30 μ hosszúak, 7·2 μ szélesek, aprók, hosszúkásak, lándzsásak, nyujtott, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó harántan kiszélesedő, a sejt oldalszéléig érő; sávok egyközűen, párhuzamosan haladók, a sejt közepén a szalagszerű középcsomó által megszakítvák, 10 μ-ben 18.

Valvis parvulis, 30 μ longis, 7·2 μ latis, oblonge-lanceolatis, cum polis attenuatis, rotundatis; rhaphe directa; pseudostauro usque ad marginem epithekae percurrente, 7·2 μ lato, hic strias transversas, parallelas 18 in 10 μ interrumpente.

Balatoni iszapban: Siófok (V. tábla, 128. ábra).

112. *Navicula silicula* E.

E. Abh. 1841, pg. 419; — Microg. tb. VI, 1, fig. 16 etc. Synon.: *Navicula limosa* Kg.; Bac. pg. 101, tb. 3, fig. 50; Donk.: Br. D. pg. 73, tb. 12, fig. 6a! Brun: D. Alp. pg. 73, tb. 7, fig. 12a; V. H.: Syn. pg. 103, tb. 12, fig. 18; Truan: D. Ast. pg. 44, tb. 2, fig. 17; V. H.: D. pg. 219, tb. 5, fig. 207; Istvf.: Balat. pg. 70; *Navicula gibberula* apud Wolle: D. tb. 10, fig. 38; *Navicula limosa* Kg.: *α) genuina, β) gibberula, γ) inflata* Grun: Verh. 1860, pg. 544—545, tb. 5, fig. 8a, b, c. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 3. Reihe, 22; V. H.: Typ. Nr. 135.

Sejtek 57—67·5 μ hosszúak, 12—15 μ szélesek, hosszúkásak, hullámos széllel, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden, vagy szögletesen nyujtott, kiszélesedő; sávok egyközűek, párhuzamosak, 10 μ-ben 16—20.

Valvis linearibus, elongatis, 57—67·5 μ longis, 12—15·6 μ latis, cum margine undulato et apicibus obtusis, rotundatis; rhaphe directa, ad porum centralem inflexa; nodulo centrali elliptico, aut angulato, dilatato; striis 16—20 in 10 μ transversis parallelis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (VI. tábla, 143., 144. ábra).

113. ***Navicula alpestris*** Grun.

Grun.: Verh. 1860, pg. 545, tb. 5, fig. 4; V. H: Synops. tb. XII, fig. 30. Synon.: *Caloneis alpestris* Cleve: Synops. I, pg. 53.

Sejtek nyujtottak, szálasak, kerekded végekkel, a szélekkel párhuzamosan haladó vonallal, 51—52 μ hosszúak, 10·8—11 μ szélesek; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok 10 μ-ben 24, a hasadékvonalig érők, egyközűen, párhuzamosan, vízszintes irányban haladók

Valvis lineari-oblongis, 51—52 μ longis, 10·8—11 μ latis, ad marginem cum vitta longitudinali signata; apicibus rotundatis; rhaphe directa; nodulo centrali magno, elliptico; striis 24 in 14 μ, transversis, parallelis.

Balatonmenti források kifolyásában: Arács (XVI. tábla 334. ábra).

var. ***inflata*** Pant.

Feltünően felfuvódott, közepe által a fajtól elütő. Sejt hossza 63·6 μ, szélessége 10·8 μ.

Recedit a species valvis ad medium magis inflatis, 63·6 μ longis, 10·8 μ latiis.

Balatonmenti források kifolyásában: Arács (XVI. tábla, 336. ábra).

l) BACILLAE.

114. ***Navicula bacilliformis*** Grun.

Grun.: in Cleve Grun.: Arct. D. pg. 44. tb. 2, fig. 51; V. H.: Syn. tb. 13, fig. 11; Pant.: Foss. Bac. Ung. III, tb. 3, fig. 49; V. H.: D. pg. 224, tb. 27, fig. 774; De Toni: Syll. pg. 161; Cleve: Synops. pg. 131.

Sejtek aprók, 28 μ hosszúak, 7·2 μ szélesek, egyenes szélűek, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó öblösen kiszélesedő; sávok párhuzamosak, egyközűek, kissé ívesen hajlítottak, 10 μ-ben 15.

Valvis parvulis 28 μ longis, 7·2 μ latis, directis, cum polis obtusis; rhaphe directa; nodulo centrali sinuato; striis 15 in 10 μ modice arcuatis, incurvis, subradiantibus.

Balatonmenti tócsákban: Siófok. Fehérvári Sóstó (VI. tábla, 150. ábra; XVII. tábla, 375. ábra).

115. ***Naviculi pseudobacilllum*** Grun.

Grun.: in Cleve Grun.: Arct. D. pg. 45, tb. 2, fig. 52; V. H.: Syn. pg. 106, tb. 13, fig. 9; De Toni: Syll. pg. 161; Cleve: Synops I, pg. 157; V. H.: D. pg. 224, tb. 5, fig. 224.

Sejtek aprók, 31—36 μ hosszúak, 7 μ szélesek, szálasak, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó öblösen kiszélesedő; sávok ívesen haladók, 10 μ-ben 11—12.

Valvis 31—36 μ longis, 7 μ latis, directis, obtusis; rhaphe directa; nodulo centrali sinuato; striis arcuato incurvis, 11—12 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (VI. tábla, 147. ábra).

m) VITTATAE.

116. *Navicula leptostigma* (E.) Cleve.

Cleve: Synops. II, pg. 24, tb. 1, fig. 37. Synon.: *Pinnularia leptostigma* E.: Mgeol. tb. 33, 12, fig. 25.

Sejtek 31·5 μ hosszúak, 14·5 μ szélesek, lándzsásan kerekdedek, tompa végűek; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó nyujtott, kiszélesedő; sávok dült irányúak, 10 μ-ben 18.

Valvis late-elliptice-lanceolatis 31·5 μ longis, 14·5 μ latis, cum polis obtusis; rhaphe directa; nodulo centrali transverse dilatato; striis radiantibus 18 in 10 μ.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Arács (VI. tábla, 141. ábra).

117. *Navicula pupula* Kg.

Kg.: Bac. pg. 93, tb. 30, fig. 40; — *Navicula pupula* var. *genuina* Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 45, tb. 2, fig. 53; V. H.: Syn. pg. 106, tb. 13, fig. 15, 16; Wolle: D. tb. 23, fig. 19, 20; Cleve: Synops. I, pg. 131; V. H.: D. pg. 225, tb. 5, fig. 226; Istvf.: Balat. pg. 71. Synon.: *Stauroneis tatrica* Güttw. Mat. Flor. Galic. II. 1890, pg. 24, tb. 1, fig. 20; *Schyzostauron tatricum* De Toni: Syll. 226.

Sejtek 25—40 μ hosszúak, 7—9 μ szélesek, nyujtott hullámos szélekkel, tompa kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó harántan futó, széles szalagként kiszélesedő; sávok finomak, dült irányúak, 20 μ-ben 24—26.

Valvis 25—40 μ longis, 7—9 μ latis, elongatis, ad medium valvae inflatis, vel elongato lanceolatis, cum polis obtusis rotundatis; rhaphe directa; nodulo centrali ad formam stauri, totam valvam transverse percurrente, dilatata; striis 24—26 in 10 μ, radiantibus.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (VI. tábla, 145., 146. ábra).

n) CUSPIDATAE.

118. *Navicula cuspidata* Kg.

Kg.: Bac. pg. 94, tb. 3, fig. 24, 37; Rbh.: S. D. pg. 37, tb. 5, fig. 16; — Flor. Eur. Alg. pg. 170; W. Sm.: Br. D. I, pg. 47, tb. 16, fig. 131; Pritch.; Inf. pg. 905, tb. 12, fig. 5; Fresen.: Über einig. Diat. pg. 66, tb. 4, fig. 17—24; Donk: Br. Diat. pg. 39, tb. 6, fig. 6; Grun.: Verh. 1860, pg. 528; — Banka Diat. tb. 2, fig. 16; Ströse: Kliecken tb. I, fig. 22; Kirchner: Alg. pg. 178; Brun: D. A. pg. 66, tb. 7, fig. 6; O. Meara: Ir. Diat. pg. 357, tb. 31, fig. 1; Suring.: Alg. Jap. pg. 12, tb. 1, fig. 16 a—c; V. H.: Syn. pg. 100, tb. 12, fig. 4; E. A. Schulze: A descrip. list of St. Isl. D. in Bull. Tor. Bot. Club 1887, pg. 72, tb. 66, fig. 11; Truan: D. Ast. pg. 36, tb. 1, fig. 36; Wolle: D. tb. 12, fig. 16; Cleve: Syn. I, pg. 130; Schmd.: Atl. tb. 211, fig. 34, 35, 36; V. H.: D. pg. 214, tb. 4, fig. 190; Istvf.: Balat. pg. 69; Eyferth: Einf. Lebensfor. III, pg. 206, tb. 7, fig. 33; Gallik O.: A *Navicula ambigua*

E. és *Navicula cuspidata* Kütz. oszlása: Természetr. füz. XV, 1892, tb. II, fig. 20. Synon.: *Bacillaria fulva* Nitzsch.: Beiträge zur Infusorienkunde 1817, pg. 87, tb. III, fig. 13—17! ex parte; *Navicula fulva* E. Inf. pg. 177, tb. 13, fig. 6 p. p.; *Navicula amphisphaenia* E.: Microg. tb. 9, 1, fig. 16, etc.; *Pinnularia amphisphaenia* E.: Abh. 1875, pg. 138; *Frustulia cuspidata* Kg.: Syn. pg. 21, tb. 2, fig. 26; *Vanheurckia cuspidata* Brèb.: Ann. Soc. phyt. microg. de Belgique I. pg. 205. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 4. Reihe, 3; V. H.: Typ. Nr. 120.

Sejtek 89—105 μ hosszúak, 20·4—23 μ szélesek, hosszúkásan lándzsásak, könnyedén előre nyujtott és kerekded végekkel; hasadékvonal erőteljes, egyenes irányú; sávok egyközűek, párhuzamosak, harántan áthaladók, pontozottak 10 μ-ben 18—20.

Valvis elongatis, late-lanceolatis, 89—105 μ longis, 20·4— 23 μ latis, polos rotundatos versus, leniter attenuatis; rhaphe crassa, directa; striis 18—20 in 10 μ punctatis, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok. Fehérvári Sóstóban (VI. tábla, 130. ábra).

forma: ***craticularis*** F. Heribaud.

F. Heribaud: D. d'Auv. pg. 107, tb. 4, fig. 15.

Sejt hossza 104—105 μ, szélessége 23 μ, harántrekeszek száma 10 μ-ben $1^1/_2$—2; sávok száma 10 μ-ben 20—21.

Valvis 104—105 μ longis, 23 μ latis, loculamenitis $1^1/_2$— 2 in 10 μ striae 20—21 in 10 μ.

Fehérvári Sóstóban, 1897. április 26. A szántódi révcsárda melletti Sóstóban 1897. április 27-én (VI. tábla, 129. ábra).

110. *Navicula ambigua* E.!

E.: 1843, Amerik. pg. 129, tb. II, 2, fig. 9! — Microg. tb. XV, A. fig. 11; Kg.: 1844, Bac. pg. 95, tb. 28, fig. 66; Rbh.: S. D. pg. 40, tb. 6, fig. 59; — Fl. Eur. Alg. pg. 192; W. Sm.: Br. D. I. pg. 51, fig. 14; Grun.: Verh. 1860, pg. 529, tb. 4, fig. 33; Donk.: Br. D. pg. 39, tb. 6, fig. 5; Schum.: Pr. D. tb. 2, fig. 14; Brun: D. A. pg. 67, tb. 7, fig. 23; O. Meara: Ir. D. pg. 360, tb. 31. fig. 10; V. H.: Syn. pg. 100, tb. 12, fig. 6: Truan: D. Ast. pg. 37, tb. 1, fig. 28; Pedicino: D. viv. de is. d'Ischia pg. 10, tb. 2, fig. 4, 6; Gallik O.: Természetrajzi Füzetek 1892. pg. 46, fig. 1—19; V. H.: D. pg. 214, tb. 4, fig. 192; Istvf.: Balat. pg. 69. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 121.

Sejtek 58·5—60 μ hosszúak, 15·5—15·8 μ szélesek, kerekdeden lándzsásak, végek felé összehúzottak; sarkok erőteljesek; hasadékvonal erőteljes, egyenes irányú; sávok harántan haladók, egyközűek, párhuzamosak, 10 μ-ben 20—22.

Valvis elliptice-lanceolatis, 58·5—60 μ longis, 15·5—15·8 μ latis, ad polos capitatos, leniter constrictis; rhaphe directa; striis 20—22 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok, szántódi révpart. Fehérvári Sóstóban (VI. tábla, 131. ábra).

120. ***Navicula Elsae Thum*** Pant. n. s.

Synon.: *Navicula cuspidata* var. *Heribaudii* M. Peragallo: in Herib. Diat. d'Auv. pg. 108, tb. 4, fig. 16.

Sejtek hosszúkásan lándzsásak, 96—103 μ hosszúak, 21·5—23 μ szélesek, végek felé könnyedén előre nyujtvák, végek tompák; hasadékvonal erőteljes, egyenes irányú; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok sugárszerűen dült irányúak, erősen pontozottak, 10 μ-ban 10—14.

Valvis elongato-lanceolatis, ad apices obtusos, leniter attenuatis, 96—103 μ longis, 21·5—23 μ latis; rhaphe directa, crassa; nodulo centrali elliptice dilatato; striis 10—14 in 10 μ, punctatis, radiantibus.

Navicula cuspidatá-val csakis a pánczél alakjára megegyező, a sávok iránya, pontozata azonban teljesen elütő.

Species optima, qua recedit ab *Navicula cuspidata* nodulo centrali elliptice dilatato, striis grosse punctatis, distantioribus, semper radiantibus.

Fehérvári Sóstóban (VI. tábla, 132. ábra).

Ezen szép fajt a Lipcsében lakó Thum Elza kisasszonynak szentelem, ki igen ügyes alga-kutató és praeparáló.

forma: ***craticularis*** Pant.

Sejt hossza 103 μ, szélessége 22·8 μ, rekeszek száma 10 μ-ben $1^1/_2$—2.
Longitudo valvae 103 μ, latitudo 22·8 μ, loculamenta $1^1/_2$—2 in 10 μ.
Fehérvári Sóstóban (VI. tábla, 133. ábra).

o) AFFINES.

121. ***Navicula Topia*** Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, szálasak, kerekded végekkel, 47·5—48 μ szélesek; hasadékvonal egyenes irányú; sávok egyközűen, párhuzamosan, vízszintes irányban haladók, 10 μ-ben 20, pontozottak.

Valvis elongatis, angustis, ad polos obtusis, rotundatis, 47·5 μ longis, 10·8—11 μ latis; rhaphe directa; striis transversis, parallelis, punctatis, 20 in 10 μ.

Balatonpartmenti források kifolyásában: Arács (XVI. tábla, 324. ábra).

122. ***Navicula Iridis*** E.

E.: Am. pg. 130. tb. 4, 1, fig. 2; Kütz.: Bac. pg. 92, tb. 28, fig. 42: Donk.: B. D. pg. 30, tb. 5, fig. 6; Rbh.: Fl. Eur. Alg. pg. 171; A. Schm.: Atl. tb. 49, fig. 2; V. H.: Syn. pg. 103, tb. 13, fig. 1; Wolle: tb. 18, fig. 4; Cleve: Syn. I. pg. 69; V. H.: D. pg. 220, tb. 5, fig. 212; Istvf.: Balat. pg. 70. Synon.: *Pinnularia Iridis* Rbh.: S. D. pg. 42, tb. 6, fig. 1; *Navicula firma* var. *major* Grun.: Verh. 1860, pg. 543, tb. 5, fig. 1! *Navicula firma* W. Sm.: B. D. I, pg. 48, tb. 16, fig. 138; non Kg.!

Sejtek nagyok, 115·2 μ hosszúak, 21·6 μ szélesek, hosszúkásak, szálasak, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, a kerekdeden kiöblösödő, közép-

csomóba nyúló végekkel, melyek ellenkező irányúan hajlítottak; sávok, 10 μ-ben 22—23, párhuzamosak, pontozottak, a sejt szélével párhuzamosan haladó két-két íves hosszsávval.

Valvis linearibus, elongato-ellipticis, 115·2 longis, 21·6 μ latis, cum apicibus rotundatis; rhaphe directa, polis medianis opposite hamuliforme incurvis; striis parallelis, 22—23 in 10 μ punctatis, prope marginem sulcis duabus longitudinalibus interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (VI. tábla, 134. ábra).

123. *Navicula firma* Kg.

Kg.: Bac. pg. 92, tb. 21, fig. 10; A. Schm.: Atl. tb. 49, fig. 3. Synon.: *Navicula firma* var. *major* Ströse (non Grun.): Klieken pg. 10, tb. 1, fig. 5 A; Wolle: D. tb. 19, fig. 10; De Toni: Syll. pg. 155.

Sejtek 85 μ hosszúak, 16·8 μ szélesek, hosszúkásan kerülékdedek, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, alsó végeknél ellenkező irányban kampósan hajlított; sávok, 10 μ-ben 16—17, egyközűek harántan haladók, párhuzamosak, pontozottak, a héj széle felé mély, csupasz barázda által megszakítvák.

Valvis elongato-ellipticis, 85 μ longis, 16·8 μ latis, apicibus rotundatis; nodulo centrali magno lateraliter dilatato; rhaphe directa, ad polos medianos opposite uncinato arcuata; striis 16—17 in 10 μ, punctatis, transversis, parallelis, ad marginem sulco profundo, nudo, arcuato, interruptis.

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VI. tábla, 136. ábra).

var. *diminuta* Pant. n. var.

Sejtek a fajnál felénél kisebbek, 46·8 μ hosszúak, 14·4 μ szélesek, keskenyebbek; a pontozott sávok lazábban elhelyezvék, 10 μ-ben 14—15.

Valvis minoribus 46·8 μ longis, 14·4 μ latis, elongato-ellipticis, apicis rotundatis; rhaphe directa, ad polos centrales hamulifera; nodulo centrali, transverse dilatato; striis 14—15 in 10 μ punctatis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (VI. tábla, 137. ábra).

124. *Navicula Columnaris* E.

E.: Ber. 1846, pg. 163; Microg. tb. 14, fig. 23; A. Schm.: Atl. tb. 49, fig. 1; Wolle: D. tb. 18, fig. 1; Heribeaud: D. Auv. pp. 113.

Sejtek 98 μ hosszúak, 19·8 μ szélesek, hosszúkásak, nyujtott tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, kampósan hajlított, s ellenkezően néző alsó végekkel; sávok egyközűek, 10 μ-ben 22, pontozottak, a héj széleivel egyközűen haladó mély, csupasz, sáv által megszakítvák.

Valvis elongatis, truncatis, 98 μ longis, 19·8 μ latis; rhaphe directa, polis medianis opposite uncinato arcuatis; poro centrali dilatato, sinuoso; striis 22 in

10 μ, transversis, parallelis, punctatis, ad marginem valvae, vitta nuda, arcuata, marginem parallele sequentem, interruptis.

Balatoni iszapban: Siófok (VI. tábla, 135. ábra).

125. *Navicula amphirrhynchus* E.

E.: 1843. Amer. pg. 129, Nr. 135, tb. 3, 1, fig. 10; Kg.: Bac. pg. 95, tb. 21, fig. 11, tb. 28, fig. 47; W. Sm.: Br. D. I. pg. 51, tb. 16, fig. 142; V. H.: Syn. tb. 13, fig. 5; Truan.: D. Ast. pg. 39, tb. 2, fig. 5; Wolle: Diat. tb. 14, fig. 3, 4; tb. 19, fig. 13; Synon.: *Navicula affinis* var. *amphirrhynchus* Brun: D. Alp. pg. 72, tb. 7, fig. 20; — *Navicula Iridis* var. *amphirrhynchus* V. H.: D. pg. 221, tb. 5, fig. 214; Istvf.: Balat. pg. 70.

Sejtek 58·5 μ hosszúak, 13·5 μ szélesek, szálasak, nyujtott, tompa végekkel; hasadékvonal egyenes, alsó végek ellenkező irányban kampósan hajlítvák; középcsomó öblös, kerülékdeden kiszélesedő; sávok, 10 μ-ben 20, pontozottak, harántan, egyközűen haladók, a héj szélei felé egyenes irányú, csupasz sáv által megszakítvák.

Valvis linearibus, elongatis, 58·5 μ longis, 13·5 μ latis, apicibus protractis; truncatis; rhaphe directa, ad polos medianos opposite uncinato inclinata; nodulo centrali sinuoso, dilatato; striis, 20 in 10 μ, punctatis, transversis, parallelis, ad marginem valvae per vittam longitudinalem, interruptis.

Fehérvári Sóstóban (VI. tábla, 138. ábra).

126. *Navicula Borbássii* Pant. n. s.

Sejtek 61·2 μ hosszúak, 11·7 μ szélesek, szálasak, kissé nyujtott tompa végekkel; az egyenes irányú, hasadékvonalat a sávoktól, mély, vályúszerű barázda választja el; középcsomó kerekdeden kiszélesedő; sávok pontozottak, egyközűen, párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 15—16.

Valvis linearibus, elongatis, 61·2 μ longis, 11·7 μ latis, ad polos truncatis; rhaphe directa, a striis sulco amplo divisa; nodulo centrali elliptice, dilatato; nodulis polaribus distinctis; striis 15—16 in 10 μ punctatis, subradiantibus, transversis.

A szántódi révcsárda melletti Sóstóban (XV. tábla, 326. ábra).

E szép fajt Borbás Vincze budapesti tanárnak, hazánk kiváló növénybúvárának ajánlom.

127. *Navicula peisonis* Grun.

Grun.: Verh. pg. 544, tb. 3, fig. 28; A. Schm.: Atl. tb. 49, fig. 24—26; Istvf.: Balat. pg. 71.

Sejtek aprók 27·6 μ hosszúak, 9·6 μ szélesek, szálasan hosszúkásak, ékesen megnyujtott végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok, 10 μ-ben 23—25, párhuzamosak, harántan haladók, vékonyak, a héj széle felé ezzel párhuzamosan haladó íves sáv által megszakítvák.

Valvis parvis, linearibus, oblongis, 27·6 μ longis, 9·5 μ latis, cum apicibus cuneato-productis, obtusiusculis; rhaphe directa; striis transversis, parallelis,

23—25 in 10 μ, a sulcis duobus longitudinalibus, cum margine parallele percurrentibus interruptis.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred, szántódi révpart (VI. tábla, 140. ábra).

128. *Navicula dubia* E.

E.: Amer. pg. 130, tb. 2, 2, fig. 8; — Microg. tb. 38, II. 82; Kütz.: Bac. pg. 96, tb. 28, fig. 61; Greg.: M. I. 1856, tb. 1, fig. 3; Schum.: Pr. D. I. N. pg. 21, tb. 2, fig. 25; A. Schm.: Atl. tb. 49, fig. 24; Wolle.; D. tb. 17, fig. 22; Synon.: *Navicula ambigua* E.: Microg. tb. III. 4, fig. 14; — tb. 15 A fig. 41; — B. fig. 15; — Nordpol. tb. 2, fig. 34; Rbh.: S. D. pg. 40, tb. 6, fig. 59 (non Kg.!); *Navicula Iridis* var. *dubia;* V. H.: Syn. pg. 104, tb. Supl. B. fig. 32; V. H.: D. pg. 221, tb. 5, fig. 215; *Navicula peisonis* var. *capitata* Istvf.: Balat. pg. 71. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 79.

Sejtek 27·9 μ hosszúak, 8·1 μ szélesek, aprók, hosszúkásak, kerülékdedek, fejecses végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok, 10 μ-ben 30—32, igen finomak, a sejt oldalával párhuzamosan haladó sáv által megszakítvák.

Valvis parvulis, linearibus, oblongis, 27·9 μ longis, 8·1 μ latis, ad polos constrictis, subcapitatis; rhaphe directa; striis 30—32 in 10 μ, subtilissimis, parallelis, transversis, ad marginem valvae cum vitta longitudinali ornatis.

Balatoni iszapban: szántódi révpart (VI. tábla, 139. ábra).

var. ***signata*** Pant. n. v.

Különbözik a fajtól a héj oldalain látható pikkelyszerű képződmény által, mely a héj közepén piskótaszerű rajzot alkot.

Sejt hossza 29·7 μ, szélessége 9 μ; az egyközűen, párhuzamosan haladó sávok száma 10 μ-ben 22—24.

Valvis parvulis, 29·7 μ longis, 9 μ latis, elongato-oblongis, cum apicibus subcapitatis, truncato-rotundis; rhaphe directa; striis transversis, parallelis, 22—24 in 10 μ, margine a linea gibbosa, marginem sequentem et quasi figuram panduraeformem constituente, interruptis.

Balatoni iszapban: szántódi révpart (VI. tábla. 141. ábra).

p) MINUTISSIMAE.

129. *Navicula atomoides* Grun.

Grun.: in V. H.: Syn. pg. 107, tb. 14, fig. 11—14; V. H.: D. pg. 227, tb. 5, fig. 230. Synon.: *Navicula minima* Gr. var. *atomoides* Cleve: Synops. I, pg. 128. Collectiones: V. H.: Typ. 219.

Sejtek aprók 13·5 μ hosszúak, 4·5 μ szélesek, kerülékdedek; hasadékvonal egyenes irányú; sávok, 10 μ-ben 26—28, egyközűen haladók, gyakrabban a harántan kiszélesedő középcsomó által megszakítvák.

Valvis parvulis, 13·5 μ longis, 4·5 μ latis, ellipticis; rhaphe directa; striis

transversis parallelis, 26—28 in 10 μ, saepe in medio valvae, per nodulum centralem transverse dilatatum, interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (VI. tábla, 140. ábra).

130. *Navicula minuscula* Grun.

Grun.: in V. H.: Syn. tb. 14, fig. 3; Cleve: Synops. II. pg. 4.

Sejtek aprók, szélesen lándzsásak, 24·3 μ hosszúak, 9·9 μ szélesek, majd hegyes végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó apró; sávok 10 μ-ben 24—25, harántan, egyközűen haladók.

Valvis minusculis, late-lanceolatis, 24·3 μ longis, 9·9 μ latis, cum polis subacutis; rhaphe directa; nodulo centrali parvulo; striis 24—25 in 10 μ, transversis parallelis.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok (V. tábla, 124. ábra)

131. *Navicula istriana* (Grun.) Pant.

Synon.: *Navicula minuscula* (Grun.) var. *istriana* Grun.: in V. H.: Syn. tb. 14, fig. 4; *Navicula bahusiensis* (Grun.) Cleve var. *istriana* (Grun.) Cleve: Synops. II, pg. 4.

Sejtek aprók, 27·5—28 μ hosszúak, 6·2—6·3 μ szélesek, lándzsásak, kicsőrösödő végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok egyközűen haladók, 10 μ-ben 24—25.

Valvis linearibus, lanceolatis, cum polis subrostratis, 27·5—28 μ longis, 6·2—6·3 μ latis; rhaphe directa; striis transversis parallelis, 24—25 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (VI. tábla, 151. ábra).

VIII. nem: Van Heurckia Bréb. 1868.

Sejtek *Navicula*-félék, szabadok, ritkán kocsonyás csövekben tenyészők, hasadékvonal két, a közép- és sarkcsomókat összekötő üvegszerű borda által kerített. Festenytartók, mint a *Naviculá*-nál.

132. *Vanheurckia rhomboides* (E.) Bréb.

Bréb.: Monogr. gen. *Vanheurckia* pg. 4, nr. 3; V. H.: Syn. pg. 112, tb. 17, fig. 1—2; Truan: D. Ast. pg. 46, tb. 2, fig. 1; V. H.: D. pg. 240, tb. 5, fig. 249. Synon.: *Navicula rhomboides* E.: Amer. tb. III. 1, fig. 15; Kg.: Bac. pg. 94, tb. 28, fig. 45; W. Sm.: Br. D. I. pg. 46, tb. 16, fig. 129; Rbh.: Flor Alg. Eur. I, pg. 171; Grun: D. Banka pg. 12, tb. 2, fig. 14; Wolle: D. tb. 17, fig. 9, 10; tb. 22, fig. 21; *Frustulia rhomboides* De Toni: Syll. pg. 277; Istvf.: Balat. pg. 71; Cleve: Synops. I, pg. 122. Collectiones: Möller: Test.; Thum.: Test.; V. H.: Typ. Nr. 160; Temp.-Peragallo: D. Nr. 219.

Sejtek rhombosan lándzsásak, 49—60 μ hosszúak, 13—14 μ szélesek; hasadékvonal egyenes irányú; sávok felette finomak, egyközűen, párhuzamosan, harán-

tan haladók, 10 μ-ben 26—28, pontozottak. A pontsorozatok hosszirányban haladó sávsorozatot alkotók.

Valvis rhomboideo-lanceolatis, 49—60 μ longis, 13—14 μ latis, apices versus attenuatis, leniterque constrictis; rhaphe duplici a filis duabus approximatis continuis efformata; striis 26—28 in 10 μ, transversis, parallelis, punctatis; punctis lineas longitudinales constituentibus.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban; Siófok (VI. tábla, 148. ábra; XVI. tábla, 344. ábra).

IX. NEM: Scoliopleura GRUN. 1860.

Sejtek szabadok, a függélyes tengely irányában csavartak, S-szerű övoldallal. Héjak igen domborúak. Hasadékvonal többé-kevésbbé S-szerűleg hajlított. Sávok harántan vagy ferde irányban egyközűen haladók.

133. *Scoliopleura Peisonis* GRUN.

GRUN.: Verh. 1860, pg. 554, tb. 5, fig. 25; CLEVE: Synops. I. pg. 105, tb. 1, fig. 14; PERAGALLO: D. m. Fr. pg. 154, tb. 28, fig. 7—8.

Sejtek 64—65 μ hosszúak, 14·3—14·5 μ szélesek, domborúak, szélesen hosszúkásak, kerekded végekkel; hasadékvonal ferde irányú, sávoknál két, vele egyközűen haladó barázdával; középcsomó öblösen kiszélesedő; sávok egyközűen haladók, pontozottak, 10 μ-ben 13.

Valvis magis convexis, lineari-oblongis, 64—65 μ longis, 14·3—14·5 μ latis, obtusis; rhaphe obliqua, ad strias transversas parallelas, punctatas 13 in 10 μ duabus sulcis longitudinalibus cincta; nodulo centrali elliptico, dilatato.

Fertő iszapjában: Nezsider (VII. tábla, 152. ábra).

134. *Scoliopleura balatonis* PANT. n. s.

Sejtek 38·7 μ hosszúak, 16·2 μ szélesek, hosszúkásan kerülékdedek, kerekded tompa végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó tágas; sávok, 10 μ-ben 13—14, ferde irányúak, pontozottak, hosszirányban haladó, közelebb a hasadékvonalhoz álló, avval párhuzamosan haladó két barázdával.

Valvis elongato-ellipticis, obtusis, 38·7 μ longis, 16·2 μ latis; rhaphe directa, a duabus sulcis longitudinalibus strias transversas obliquas punctatas, 13—14 in 10 μ, interrumpentibus cincta.

Balatoni iszapban, Balatonparti tócsákban: Siófok, Balatonfüred (VII. tábla, 153. ábra).

var. *ovalis* PANT. n. v.

Sejtek 37·8 μ hosszúak, 14·4 μ szélesek, tojásdadok, kisebbek, szélesebbek a fajnál, sávok, 10 μ-ben 13, igen ferde irányúak; a hasadékvonalat kisérő hosszirányú barázdák hiányoznak.

Valvis ovatis, obtusis, 37·8 μ longis, 14·4 μ latis, striis transversis maxime obliquis punctatis, 13 in 10 μ; sulcis longitudinalibus, rhaphem cingentibus carente.

Balatoni iszapban: Siófok (VII. tábla; 154. ábra).

X. NEM: Pleurosigma W. Sm. 1853.

Sejtek szabadok, ritkán kocsonyás tömegben tenyészők, hosszirányúak. Héjak és a hasadékvonal S-szerűen hajlítottak. Középcsomó apró. Sávok iránya a balatoni fajoknál derékszögletű. Sejtek, övoldalról tekintve, egyenes irányúak. Festenytartók: karélyos két endochromlap, melyek az övszalagokon vannak felfektetve.

135. *Pleurosigma acuminatum* (Kg.) Grun.

Grun.: Verh. 1860, pg. 561, tb. 4, fig. 6; Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 56; V. H.: Syn. pg. 117, tb. 21, fig. 12; De Toni: Syll. pg. 252; Rbh.: Flor. Alg. Europ.I, pg. 239; Brun: D. A. pg. 94, tb. 5, fig. 12; Peragallo: Pleurosig. pg. 20, tb. 7, fig. 36, 37; V. H.: D. pg. 256, tb. 7, fig. 274; Eyferth: III, pg. 210, tb. VII, fig. 38; Istvf.: Balat. pg. 73; Cleve: Synop. I, pg. 114. Synon: *Frustulia acuminata* Kg.: Linnea VIII, pg. 555; — Synop. Diat. pg. 27, tb. II, fig. 36; *Pleurosigma lacustrae* W. Sm.: Br. D. I, pg. 68, tb. 21, fig. 217. Collectiones: Möller: Typenpl IV. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 9; V. H.: Typ. Nr. 181.

Sejtek 73·5—75 μ hosszúak, 11·5—11·8 μ szélesek, lándzsásak, S-szerűen hajlítottak, kerekded végekkel; hasadékvonal S-szerűen hajlított; középcsomó kerekdeden kitágított; sávok függélyesen és harántan haladók, párhuzamos iránynyal, 10 μ-ben 16—18.

Valvis lanceolato-sigmoideis, 73·5—75 μ longis, 11·5—11·8 μ latis; polis obtusis rotundatis; rhaphe sigmoidea; nodulo centrali elliptico, dilatato; striis longitudinalibus et transversis, 16—18 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart, Balatonfüred (VII. tábla, 159. ábra).

136. *Pleurosigma Kützingii* Grun.

Grun.: Verh. 1860, pg. 561, tb. 6, fig. 3; Truan: D. Ast. pg. 52, tb. 3, fig. 16; Peragallo: Pleurosig. pg. 22, tb.8, fig. 22; Wolle: D. tb. 32, fig. 13; Cleve: Synops. I, pg. 115. Synon.: *Fleurosigma gracilentum* Rbh.: Fl. Alg. Eur. pg. 240; — Alg. Nr. 1006; *Pleurosigma Spencerii* var. *Kützingii* Grun.: in Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 59; V. H.: Synop. pg. 118, tb. 21, fig. 14; De Toni: Syll. pg. 254; V. H.: D. pg. 257, tb. 7, fig. 277. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 187.

Sejtek 67·5—68 μ hosszúak, 10 μ szélesek, lándzsásan S-szerűek, hegyesebb végekkel; hasadékvonal S-szerűen hajlított; sávok függélyesek és harántan haladók, 10 μ-ben 28.

Valvis lanceolato-sigmoideis, 67·5—68 μ longis, 10 μ latis, subacutis; rhaphe sigmoidea; nodulo centrali, elliptice-dilatato; striis perpendicularibus et transversis, parallelis, 28 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (VII. tábla, 157. ábra).

137. *Pleurosigma attenuatum* (Kg.) W. Sm.

W. Sm.: Br. D. I, pg. 68, tb. 22, fig. 216; Grun.: Verh. 1860, pg. 560; Cleve et Grun.: Arct. Diat. pg. 54; Brun: D. Alp. pg. 93, tb. 5, fig. 13; V. H.: Syn. pg. 117, tb. 21, fig. 11; Truan: D. Ast. pg. 50, tb. 3, fig. 7; De Toni: Syll. pg. 248; Peragallo: Pleurosig. pg. 16, tb. 7, fig. 9; Wolle: D. tb. 30, fig 2; Cleve: Synops. I, pg. 115; V. H.: D. pg. 255, tb. 7, fig, 271: Istvf.: Balat. pg. 73; Eyferth: III, pg. 210, tb. 7, fig. 37. Synon.: *Frustulia attenuata* Kg.: Synop. Diat. pg. 27, tb. II, fig. 35; *Navicula attenuata* Kg.: B. pg. 102, tb. 4, fig. 28; *Gyrosigma attenuatum* Rbh.: S. D. pg. 47, tb. 5, fig. 5a. Collectiones: Möller: Typenpl. IV. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 6; V. H.: Typ. Nr 182.

Sejtek 202·5 μ hosszúak, 20—25 μ szélesek, hosszúkásak, lándzsásan S-alakúak, tompa, kerekded végekkel; hasadékvonal a végeknél S-szerűen hajlított; középcsomó kerülékdeden kiszélesedő; sávok hossz- és harántirányúak, 10 μ-ben 13.

Valvis elongato-lanceolato-sigmoideis, 202·5 μ longis, 20—25 μ latis, cum polis obtuso-rotundatis; rhaphe ad polos sigmoidea; nodulo centrali elliptice-dilatato; striiis longitudinalibus, 13 in 10 μ, ad marginem valvae carrentibus; transversis, 13 in 10 μ, usque ad marginem valvae percurrentibus et hic fasciam striolatam constituentibus.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred, szántódi rév. A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VII. tábla, 160. ábra).

138 *Pleurosigma Spencerii* (Quek.) W. Sm

W. Sm. Ann. Mag. Nat. Hist. (2) IX. pg. 12, tb. 2, fig. 15; — Br. D. I. pg. 68, tb 22, fig. 218; Rbh.: Flor. Europ. Alg. I. pg. 240; Brun.: D. Alp. pg, 94, tb. 5, fig. 14; Suring.: Alg. Jap. pg. 14, tb. 2, fig. 21; Wolle: D. tb. 30, fig. 6—8. Synon.: *Pleurosigma Spencerii* var. *Smithii* Grun.: Arct. D. pg. 59; V. H.: Syn. pg. 118, tb. 21, fig. 15; Peragallo: Pleurosig. pg. 22, tb. 8, fig. 22; De Toni: Syll. pg. 253; Istvf.: Balat. pg. 73; Cleve: Synop. I. pg. 117; V. H.: D. pg. 257, tb. 7, fig. 276. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 186.

Sejtek 72—73 μ hosszúak, 12·4—12·6 μ szélesek, S-szerűen lándzsásak, tompa, kerekded végekkel; hasadékvonal a végek felé S-szerűen hajlított; középcsomó hosszúkásan kiszélesedő; sávok hossz- és harántirányúak, 10 μ-ben 22 hossz- és 20 harántsávval.

Valvis elongato-lanceolato-sigmoideis, 72—73 μ longis, 12·4—12·6 μ latis, ad polos obtusis, rotundatis; rhaphe directa, ad polos sigmoidea; nodulo centrali oblongo, elliptico; striis longitudinalibus 22 transversalibus 20 in 10 μ

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Sifok, szántódi révpart (VII. tábla, 158. ábra).

139. *Pleurosigma Peisonis* Grun.

Grun.: Verh. 1860, pg. 562, tb. 6, fig. 8; Rbh.: Flor. Europ. Alg. pg. 241. Synon: *Pleurosigma Spencerii* var. *Peisonis* Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 60; Peragallo: Pleuro-

sig. pg. 24, tb. 8, fig. 27; De Toni: Syll. pg. 255; Istvf.: Balat. pg. 73. Synon.: *Gyrosigma Wansbeckii* (Donk.) Cleve: var. *Peisonis* Cleve: Synop. I, pg. 119.

Sejtek 111—112 μ hosszúak, 10·8 μ szélesek, hosszúkásak, S-szerűen lándzsásak, tompa végekkel; hasadékvonal a végek felé S-szerűen hajlított, excentricus; középcsomó hosszúkásan kerülékded; sávok hossz- és harántirányúak, 10 μ-ben 29 hossz- és 26 harántsávval.

Valvis elongato-lanceolato-sigmoideis, 111—112 μ longis, 10·8 μ latis, apicibus obtusis; rhaphe sigmoidea apice versus plus-minus excentrica; nodulo centrali oblongo; striis longitudinalibus 29 in 10 μ, transversis 26 in 10 μ.

Fertő-tavi iszapban: Nezsider (VII. tábla, 161. ábra).

Tribus: GOMPHONEMAEAE.

XI. nem: Rhoicosphenia Grun. 1860.

Sejtek nyelesek, övoldalban ékalakúak; ékek hajlítottak; héjak ékalakúak, csupán a felső héjhasadékvonallal, egy közép- és egy-egy sarki-csomóval. Festőanyag tartója egy nagy endochromlemez, mely az övszalagra fekszik.

140. *Rhoicosphenia curvata* (Kg.) Grun.

Grun.: Novara. pg. 8; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 112; Brun: D. Alp. pg. 41, tb. 6, fig. 21; V. H.: Syn. pg. 127, tb. 26; fig. 1, 2; Truan: D. Ast. pg. 55, tb. 4, fig. 11; De Toni: Syll. pg. 437; Wolle: D. tb. 27, fig. 17 etc.; Cleve: Synop. II, pg. 165; V. H.: D. pg. 275, tb. 7, fig. 319; Istvf.: Balaton pg. 82; Schütt.: Bac. pg. 137, fig. 252; A. Schm.: Atl. tb. 213, fig. 1–5; Eyferth: III, pg. 214, tb. 7, fig. 44. Synon.: *Gonphonema minutissima* E.: Inf. pg. 217, tb. 18, fig. 5; *Gonphonema curvatum* Kg.: Bac. pg. 85, tb. 8, fig. 1; Rbh.: S. W. D. pg. 59, tb. 8, fig. 18; W. Sm. Br. D. I, pg. 81, tb. 29, fig. 245. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 6. Reihe, Nr. 7; V. H.: Typ. Nr. 224,

Sejtek 28·8—33·5 μ hosszúak, 6·3—6·5 μ szélesek, ékalakúak, felső végükön tompán kerekdedek. Felső héj hasadékvonal nélkül; sávok harántan, párhuzamosan haladók, a héj közepén függélyesen haladó, csupasz, széles szalaggal. Alsó héjban a sávok dült irányban a függélyesen haladó hasadékvonalig terjednek. Sávok száma 10 μ-ben 13—16.

Valvis cuneiformibus, cum apicibus obtusis, 28·8—33·5 μ longis, 6·3—6·5 μ latis, curvatis; rhaphe in valva superior carente, hic per pseudorhaphem conpensata, in valva inferiori directa; striis 13—16 in 10 μ in valva superiore transversis parallelis, in valva inferiori radiantibus.

Balatonpartmenti köveken: Siófoki, szántódi révparti Molo (VII. tábla, 155., 156. ábra).

XII. NEM: Gomphonema AG. 1824.

Sejtek vagy kocsányosak, vagy kocsonyás csövekben tenyészők, a legritkábban szabadok. Héjoldalról tekintve a sejtek részarányosak a hossztengelyhez leginkább öblös élekkel; övoldalról ékidomúak, épélűek. Hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó ritkán szalagszerűen kiszélesedő. Festőanyagtartók egy nagy lemez alakjában az övhöz simulók.

* ASYMETRICAE.

GRUN.: in V. H.: Syn. pg. 123.

Héjak a középcsomó tájban egyoldalúlag elkülönítetten álló ponttal ékesítvék.

141. *Gomphonema Augur* E.

E.: Bericht 1840, pg. 211; — Amer. tb. I, 1. fig. 38, etc.; — Microg. tb. I, fig. 40, etc.; KG.: Bac. pg. 87, tb. 29, fig. 74; — Synop. Alg. pg. 61; RBH.: S. D. pg. 60, tb. 8, fig. 19; — Flor. Eur. Alg. pg. 280; PRITCH.: Inf. pg. 889; V. H.: Synop. pg. 184, tb. 23, fig. 29; PELLET.: Diat. I, pg. 222, fig. 129; DE TONI: Syll. pg. 424; WOLLE: D. tb. 28, fig. 17, 18; V. H.: D. pg. 271, tb. 7, fig. 301; ISTVF.: Balaton pg. 80; CLEVE: Synop. I, pg. 185. Synon: *Gomphonema apiculatum* E.: Microg. tb. IV, 2, fig. 39, etc.; *Gomphonema cristatum* RALFS: An. Nat. Hist. 1843, pg. 463. tb. 18, fig. 6; RBH.: S. D. pg. 59, tab. 8, fig 19; W. SM.: Br D. I. pg. 79, tb. 28, fig. 239; BRUN: D. Alp. pg. 39, tb. 6, fig. 18; HEIBG.: Consp. pg. 96, tb. 5, fig. 17; WOLLE: D. tb. 27, fig 11; *Gomphonema Ehrenbergii* CARRUTH.: D. pg. 104; *Gomophonema rostratum* BRÉB.: Alg. Fal. pg. 48, tb. V; *Gomophonema saxonicum* RBH.: Bac. Exs. Nr. 39; *Sphenella appendiculata* PERTY: Kl. Lebensf. pg. 203, tb. 17, fig. 14. Collectiones: RBH.: S. Bac. Exsic. Nr. 39; H. SM.: Spec. Typ. 178; V. H.: Typ. Nr. 208.

Sejtek aprók, 25—28 μ hosszúak, 9 μ szélesek, ékalakúak, hegyesen végződő tompa, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó egyoldalúan kiszélesedő; sávok párhuzamosan haladók, egyközűek, 10 μ-ben 13.

Valvis parvulis late-cuneiformibus, 25—28 μ longis, 9 μ latis, cum polo superiori obtuso, rotundato, mucronulato; raphe directa; nodulo centrali sat dilatato; striis 13 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (VI. tábla, 133a. ábra).

142. *Gomphonema acuminatum* E. var. *intermedia* GRUN.

GRUN. in V. H.: Syn. tb. 23, fig. 21

Sejtek 67 μ hosszúak, 14·5 μ szélesek, hossúkásak, ékalakúak, hullámos széllel, hegyes csúcsban végződő fejecsekkel; hasadékvonal egyenes irányú; közép-

csomó egyoldalúan kitágított, sávok, 10 μ-ben 8 pontozottak, a héj közepén három különálló ponttal.

Valvis elongatis, cuneatis 67 μ longis, 14·5 μ latis, capitatis, capitulis acuminatis; lateribus constrictis, et sic margine undulato; rhaphe directa, nodulo centrali unilateraliter dilatato et unilateraliter poris tribus distantioribus ornato; striis 8 in 10 μ, subradiantibus, punctatis.

Balatonparti tócsákban: Siófok (VII. tábla, 162. ábra).

143. *Gomphonema Van Heurckii* Pant. n. s.

Sejtek ékesen hosszúkásak, 53 μ hosszúak; 11·5 μ szélesek, széles, hegyesen végződő fejecscsel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó egyoldalúan kiöblösödő, itt egy különálló ponttal díszítve; sávok dült irányúak, pontozottak, 10 μ-ben 9.

Valvis elongatis, cuneatis, 53 μ longis, 11·5 μ latis, leniter constrictis, capitatis, capitulo dilatato, 14·5 μ lato, acuminato; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter magis sinuato, hic poro solitario ornato; striis 9 in 10 μ, punctatis, subradiantibus.

Balatoni iszapban: Siófok (VII. tábla, 165. ábra).

E feltünő fajt dr. Henri Van Heurck antwerpeni tanárnak, a híres «Synopsis des Diatomées de Belgique» teremtőjének szentelem.

144. *Gomphonema coronatum* E.

E.: Abh. 1840, pg. 211; — Microg. tb. 16, 3, fig. 32, etc; Kg.: Bac. pg. 87, tb. 21, fig. 12; Rbh.: S. D. pg. 60, tb. 8, fig 7; Ströse: Kliecken pg. 12, tb. 1, fig. 16. Synon.: *Gomphonema acuminatum* β W. Sm.: Br. D. I, pg. 79, tb. 18, fig. 238. β; *Gomphonema acuminatum* var. *coronatum* Grun.: in V. H.: Syn. pg. 124, tb. 23, fig. 15; V. H.: D. pg. 271, tb. 7, fig. 300; De Toni: Syll. pg. 424; Istvf.: Balat. pg. 80; *Gomphonema acuminatum* forma: *coronata* Cleve: Synops. I, pg. 184. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 220.

Sejtek 70·5 μ hosszúak, 10·5 μ szélesek, hosszúkásan ékesek, hullámos szélekkel, széles, hegyesen végződő fejecscsel s tompa kerekdeden végződő lábbal; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó tájon egy elálló ponttal; sávok majd harántan haladók, pontozottak, 10 μ-ben 10.

Valvis elongato-cuneiformibus, 70·5 μ longis, 10·5 μ latis, cum margine leniter biconstricto et hicinde undulato; polo superiore compresso, capitato, 13·5 μ lato, acuminato; rhaphe directa; ad nodulum centralem cum poro solitario distincto; striis 10 in 10 μ, punctatis, subtransversis.

Balatoni iszapban: Siófok. Fehérvári Sostóban (VII. tábla, 172. ábra).

145. *Gomphonema laticeps* E.

E.: Amer. pg. 128; — Microg. tb. 5, 1, fig. 34, etc. Synon: *Gomphonema acuminatum* var. *laticeps* Grun. in V. H.: Syn. tb. 23, fig. 17; *Gomphonema acuminatum* De Toni: Syll. pg. 423.

Sejtek aprók, 37·8 μ hosszúak, 8 1 μ szélesek, hosszúkásak, ékalakúak, hullámos szélekkel, nagyobb, hegyesen végződő fejecscsel; hasadékvonal egyenes irányú,

középcsomó egyoldalúan szélesebb, itt elkülönítetten álló ponttal; sávok pontozottak, majd harántan haladók, 10 μ-ben 14.

Valvis elongato-cuneatis, 37·8 μ longis, 8·1 μ latis, ad marginem undulatis, ad polum superiorem capitatis, capitulo dilatato, 10·8 μ lato acuminato; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter dilatato et hic cum poro solitario notato; striis 14 in 10 μ subtransversis, punctatis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (VII. tábla, 176. ábra).

146. *Gomphonema Clavus* Bréb.

Bréb. msc.; Kg.: S. A. pg. 66. Synon.: *Gomphonema acuminatum* var. *Clavus* Grun. in V. H.: Syn. tb. 23, fig. 20; *Gomphnnema acuminatum* De Toni: Syll. pg. 423; Istvf.: Balat. pg. 80.

Sejtek aprók, 38—45 μ hosszúak, 7·9 μ szélesek, hosszúkásak, ékalakúak, hullámos széllel, karcsúbb, hosszúkás, majd tompa fejecscsel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó egyoldalúan kiszélesedő, itt elkülönítetten álló nagyobb ponttal; sejtek övoldalról tekintve (175. ábra) ékalakúak, tompa felső, kihegyesedő alsó véggel; övhártya pontozottan sávozott; sávok, 10 μ-ben 8—12, egyközűen haladók, pontozottak.

Valvis elongato-cuneatis, 38—45 μ longis, angustatis, 7—9 μ latis, ad polum superiorem capitatis, capitulo oblongo 8—12 μ lato, subapiculato; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter dilatato, hic cum poro solitario notato; striis transversis parallelis 8—12 in 10 μ punctatis. Valvis a latere pleurale visis exacte cuneiformibus, cum polo superiori truncato, inferiori apiculato.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart. A szántódi révcsárda melletti Sóstóban (VII. tábla, 173., 174., 175. ábra).

147. *Gomphonema Vibrio* E.

E.: Amer. pg. 128, Nr. 119, tb. 2, 1, fig. 40; — Mikrog. tb. 39, 3, fig. 71; Kg.: Bac. pg. 87, tb. 29, fig. 75 c; Rbh.: S. D. pg. 59, tb. 8, fig. 9; W. Sm.: Br. D. I, pg. 81, tb. 28, fig. 242; Pritch.: Inf. pg. 890, tb. 12, fig. 35; Schum.: Preus. D. 1862. pg. 187, tb. 9, fig. 31; Schum.: D. d. h. Tatr. pg. 67, tb. 3, fig. 38; Brun: D. Alp. pg. 37, tb. 6, fig. 6; V. H.: Syn. tb. 24, fig. 26, 27; De Toni: Syll. pg. 427; Wolle: D. tb. 27, fig. 5; Istvf.: Balaton pg. 81, fig. 4. Synon.: *Gomphonema intricatum* var. *Vibrio* Cleve: Syn. I, pg. 182; V. H.: D. pg. 273, tb. 29, fig. 812. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 216.

Sejtek 81—82 μ hosszúak, 9—9·2 μ szélesek, hosszúkásak, ékalakúak, közepükön kissé felfúvottak, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, redős; középcsomó egyoldalúan kiszélesedő, itt elkülönítetten álló ponttal; sávok pontozottak, harántan haladók, 10 μ-ben 9—10.

Valvis elongatis, linearibus, 81—82 μ longis, 9 - 9·2 μ latis, medio inflatis, polos versus attenuatis; polo superiori obtuso, inferiori apiculato; rhaphe directa, late-plicata, plica torquata; nodulo centrali unilateraliter dilatato et poro solitario ornato; striis transversis parallelis, punctatis 9—10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (VII. tábla, 163. ábra)

148. ***Gomphonema insigne*** Greg.:

Greg.: in Mic. Jour. 1856. IV, pg. 12, tb. 1, fig. 39; Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg. 284; Grun.: Kasp. D. pg. 107; V. H.: Syn. tb. 24, fig. 39; De Toni: Syll. pg. 428.
Synon.: *Gomphonema lanceolatum* var. *insignis* Cleve: Synops. I, pg. 183.

Sejtek ékalakúak, hosszúkásak, keskenyedők, középükön felfúvottak, végek kerekdedek; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó öblös, elkülönítetten álló, egyetlen ponttal jelölve; sávok pontozottak harántan, párhuzamosan haladók. Sejthossza 60 μ, szélesség 10·8 μ; sávok 10 μ-ben 8—9.

Valvis anguste-elongato-cuneatis, 60 μ longis, 10·8 μ latis, medio leniter inflatis, polo superiori obtuso, inferiori apiculato; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter, dilatato, poro solitario ornato; striis transversis parallelis 8—9 in 10 μ punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (VII. tábla, 166. ábra).

149. ***Gomphonema elongatum*** W. Sm.

var. ***minor*** Pant. n. v.

Sejtek hosszúkásan ékalakúak, középükön felfúvottak, oldalok hullámosak, széles, fejecsszerű, kerekded felső és tompa alsó véggel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó öblösen kiszélesedő, elkülönítetten álló egy ponttal; sávok dült irányúak, pontozottak. Sejt hossza 60 μ, szélessége 9·6 μ, fejecs szélessége 10·8 μ, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis elongato-cuneifornibus, medio inflatis, 60 μ longis, 9·6 μ latis, polo superiori late-capitato, 10·8 μ lato, polo inferiori obtuso; rhaphe directa; nodulo centrali sinuato, dilatato, unilateraliter poro solitario unico ornato; striis radiantibus 10 in 10 μ punctatis.

Balatoni iszapban, köveken: Siófok, szántódi révpart (VII. tábla, 171. ábra).

150. ***Gomphonema turgidum*** E.

E. Microg. tb. 2, 2, fig. 40; V. H.: Syn. tb. 23, fig. 11; Wolle: D. pg. 27, fig. 9.
Synon.: *Gomphonema constrictum* var. *capitata* Cleve: Synops. I. pg. 186; *Gomphonema capitatum* De Toni: Syll. pg. 422.

Sejtek szélesen ékalakúak, aprók, középükön kissé felfúvottak, szélesen kiszélesedő felső s tompa alsó véggel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó egyoldalúan elkülönítetten álló ponttal jelölve; sávok majd harántan haladók, pontozottak. Sejthossza 34·2 μ, szélessége 12·6 μ, sávok száma 10 μ-ben 9—10.

Valvis cuneatis, medio leniter inflatis, 34·2 μ longis, 12·6 μ latis, ad polum superiorem truncatis, infra obtusis; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter cum poro majori notato; striis 9—10 in 10 μ subtransversis, parallelis, punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok (VII. tábla, 177. ábra).

151. ***Gomphonema constrictum*** E.

E.: Abh. 1830, pg. 63; Kg.: Bac. pg. 86, tb. 13, fig. I. 1, 2, 3; Rbh: S. D. pg. 60, tb. 8, fig. 12; W. Sm.: Br. D. I. pg. 78, tb. 28, fig. 236; Pritch.: Inf. pg. 887, tb. 10, fig. 187; Brun: D. Alp. pg 38, tb. 6, fig. 1; V. H.: Syn. pg. 125, tb. 23, fig. 6; De Toni: Syll. pg. 421; Truan: D. Ast. pg. 51, tb. 4, fig. 6; Wolle: D. tb. 26, fig. 12—15, etc; V. H.: D. pg. 270, tb. 7, fig. 296; Istvf.: Balat. pg. 79; Eyferth: III, pg. 213, tb. 7, fig. 42. Synon.: *Gomphonema pohliaefolium* Kg.: Dec. Nr. 25. Collectiones: Möller: Typenl. III. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 8; V. H.: Typ. Nr. 205.

Sejtek aprók, ékalakúak, közepükön és a felső végükön felfúvottak, hullámos széllel, fejecsesen felfúvódott felső és keskenyedő tompa alsó véggel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó harántan kiszélesedő, egyoldalúan egyedül álló ponttal; sávok dült irányúak, pontozottak. Sejt hossza 35—35·5 μ, szélessége 9·8—10 μ. Sávok száma 10 μ-ben 10—12.

Valvis parvulis, turgidulis, cuneiformibus, sub polo superiori late capitato 10 μ lato, constrictis, medio inflatis, 35—35·5 μ longis, 9·8—10 μ latis; rhaphe directa; nodulo centrali transverse dilatato, poro solitario, unilateraliter notato; striis radiantibus, punctatis, 10—12 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred (VII. tábla, 178. ábra).

var. ***subcapitata*** Grun.

Grun. in V. H.: Synop. tb. 23, fig. 5.

Sejtek nyujtottak, hosszúkásan ékalakúak, 53—54 μ hosszúak, 12·5—12·8 μ szélesek. A sejt széle a felső sark felé kevéssé összehúzódott; sarkok kerekdedek, tompák; sejt közepe nem igen feltünően kiszélesedő; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó kiszélesedő; sávok, 10 μ-ben 11—12, dült irányúak pontozottak.

Recedit a specie valvis elongatis, longioribus, 53—54 μ longis, 12·5—12·8 μ latis, ad polum superiorem minus constrictis, ad medium valvae vix inflatis; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter assymetrice cum poro solitario distincto; striis subradiantibus, punctatis, 11—12 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (VII. tábla, 178 a. ábra).

152. ***Gomphonema intricatum*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 87, tb. 9, fig. 4; Rbh.: S. D. pg. 59, tb. 8, fig. 27; — Flor. Eur. Alg. I, pg. 292; Brun: D. Alp. pg. 40, tb. 6, fig. 16; V. H.: Syn. pg. 126, tb. 24, fig. 28—29; Wolle: D. tb. 27, fig. 4; De Toni: Syll. pg. 428; V. H.: D. pg. 273, tb. 7, fig 313; Istvf.: Balat. pg. 81; Cleve: Synop. I, pg. 181.

Sejtek aprók, nyujtottak, keskenyek, ékalakúak, tompa, kerekded végekkel, kissé felfúvott középpel, 27 μ hosszúak, 5·4 μ szélesek; hasadékvonal egyenes irányú; a középcsomó tájon egyoldalúan egy, a sávoktól elváltan álló külön ponttal; sávok, 10 μ-ben 11—12, egyközűen haladók.

Valvis angustis, cuneiformibus, 27 μ longis, 5·4 μ latis, medio modice tumidis,

polis rotundatis, inferiori ob rhaphem hic exientem quasi mucronulato; rhaphe directa; nodulo centrali unilateraliter cum poro solitario, a striis remotiori signato; striis 11—12 in 10 μ transversis, parallelis.

Balatonmenti források kifolyásában: Arács. (XVII. tábla, 355. ábra).

153. *Gomphonema tenellum* Kg.

Kg.: Bac. pg. 84, tb. 8, fig. 8; V. H.: Syn. tb. 24, fig. 22—25. Synon.: *Gomphonema olivaceum* var. *tenellum* Cleve: Synops. I. pg. 188.

Sejtek aprók, hosszúkásan ékalakúak, középükön kissé kiszélesedők, tompa, szélesebb felső, keskenyebb tompa alsó véggel; hasadékvonal egyenes irányú; középcsomó öblös, külön álló egy ponttal jelölve; sávok dült irányúak, pontozottak. Sejt hossza 25—26 μ, szélessége 6·3 μ, felső vég szélessége 3·15 μ; alsó vég szélessége 2·25 μ, sávok száma 10 μ-ben 10—11.

Valvis angustis, elongato-cuneatis, medio parum inflatis, 25—26 μ longis, 6·3 μ latis; polis obtusis, superiori melius dilatato, 3·15 μ lato, quam inferiori; rhaphe directa; nodulo centrali oblongo, unilateraliter cum poro solitario; striis radiantibus punctatis 10—11 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart; köveken: szántódi révparti móló (VII. átbla, 182. ábra).

** SYMETRICAE.

Grun. in V. H.: Synop. pg. 123.

Héj oldala megegyező, középcsomó egyenlően táguló.

154. *Gomphonema balatonis* Pant. n. s.

Sejtek hosszúkásan ékalakúak, keskenyek, domború szélekkel, tompa, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú, középcsomó tágas, öblös; sávok erősek, bordaszerűek, pontozottak. Sejt hossza 73 μ, szélessége 10 μ, felső vég szélessége 8 μ, alsó vég szélessége 6 μ, sávok száma 10 μ-ben 6—7.

Valvis anguste-elongatis, cuneatis, 73 μ longis, 10 μ latis, polis truncatis, superiori 8 μ lato, inferiori 6 μ lato; margine convexo; rhaphe directa; nodulo centrali aequaliter dilatato; striis validis 6—7 in 10 μ punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok (VII. tábla, 164. ábra).

155. *Gomphonema naviculaceum* Pant. n. s.

Sejtek hosszúkásak, lándzsásak, tompa, kerekded végűek, középükön felfúvottak; hasadékvonal egyenes irányú, kampós végekkel; középcsomó tágas; sávok dült irányúak. Sejt hossza 37—47 μ, szélessége 9·5—11 μ, sávok száma 10 μ-ben 10—14.

Valvis elongato-lanceolatis, medio inflatis, 37—47 μ longis, 9·5—11 μ latis, margine convexo, polis obtusis; rhaphe directa, ad polos hamuliforme inflexa; nodulo centrali dilatato; striis 10—14 μ in 10 μ, radiantibus.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok. Fehérvári Sóstóban (VII. tábla, 167., 170. ábra; XVII. tábla, 358. ábra).

156. ***Gomphonema olivaceum*** (Lyngb.) E.

E: Inf. pg. 218, tb. 18. fig. 9; Kg.: Bac. pg. 85, tb. 7, fig. 13; W. Sm.: Br. D. I, pg. 80, tb. 29, fig. 244; Brun: D. Alp. pg. 40, tb. 6, fig. 8; V. H.: Synop. pg. 126, tb. 25, fig. 20; Wolle: D. tb. 27, fig. 14—15; De Toni: Syllog. pg. 433; Cleve: Synop. I, pg. 187; Istvf.: Balat. pg. 82; V. H.: D. pg. 274, tb. 7, fig. 315. Synon.: *Echinella olivacea* Lyngb.: Tent. Hydr. D. pg. 209, tb. 70, fig. 2, 3; *Gomphonema sphenelloides* Schum.: Preus. D. I, Nachtrag pg. 19, fig. 16. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 221.

Sejtek aprók, 25—29 μ hosszúak, 8·5 - 9 μ szélesek, tojásdadan ékalakúak, tompa, kerekded felső végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok párhuzamosan és egyközűen haladók, 10 μ-ben 8—10.

Valvis parvulis, 25—29 μ longis, 8·5—9 μ latis, cum polo superiore dilatato, rotundato; rhaphe directa; striis transversis, parallelis 8—10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (VI. tábla, 132 a ábra).

var. ***subacutum*** Pant.: nov. var.

Sejtek igen aprók, tömörek, 19·5 μ hosszúak, 8·1 μ szélesek, tojásdadon ékalakúak, kihegyesedő felső véggel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok, 10 μ-ben 10—11, egyközűen, párhuzamosan haladók.

Valvis minimis, vastis, 19·5 μ longis, 8·1 μ latis ad polum superiorem rotundato-dilatatum, subacutis; rhaphe directa; striis transversis, parallelis, 10—11 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (VII. tábla, 169. ábra).

157. ***Gomphonema ovulum*** Pant. n. s.

Sejtek igen aprók, tojásdadon ékalakúak, tompa, kerekded véggel; hasadékvonal egyenes irányú, sávok harántan haladók, egyközűek. Sejt hossza 13·5—14 μ, szélessége 5·3—5·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 15—16.

Valvis parvulis, ovato-cuneatis, 13·5—14 μ longis, 5·3—5·5 μ latis; rhaphe directa; striis transversis, parallelis, 15—16 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (VII. tábla, 168. ábra).

158. ***Gomphonema exiguum*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 84, tb. 30, fig. 58; V. H.: Synop. pg. 126, tb. 25, fig. 34; De Toni: Syllog. pg. 430; Cleve.: Synop. I. pg. 188; V. H.: D. pg. 275, tb. 7, fig. 317.

Synon.: *Gomphonema hyalinum* Heib.: Consp. pg. 96, tb. 5, fig. 18. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 356.

Sejtek aprók, keskenyek, hosszúkásan ékalakúak, 28—30 μ hosszúak, 13—13·5 μ szélesek, tompa, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok dült irányúak, 10 μ-ben 13.

Valvis elongato-angustatis, cuneiformibus, 28—30 μ longis, 13—13·5 μ latis, cum polis rotundatis; rhaphe directa; striis subradiantibus 13 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (VI. tábla, 134 a. ábra).

159. *Gomphonema telographicum* Kg.

Kg.: Bac. pg. 84, tb. 8, fig. 9. Synon: *Gomphonema exiguum* var. *telegraphicum* Grun. in V. H.: Synop. tb. 25, fig. 37; *Gomphonema exiguum* De Toni: Sylloge pg. 431 pro parte; Cleve: Synop. I, pg. 188, pro parte.

Sejtek aprók, 25·2 μ hosszúak, 6·3 μ szélesek, karcsúak, ékalakúak, nyujtott, kihegyesedő felső s kerekded alsó véggel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok egyközűen, párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 13.

Valvis elongato-angustate-cuneiformibus, 25·2 μ longis, 6·3 μ latis, cum polo superiore obtusato, subacuto, inferiori rotundato, obtuso; rhaphe directa; striis 13 in 10 μ; transversis parallelis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (VII. tábla, 179. ábra).

XIII. nem: Achnanthes Bory. 1822.

Sejtek *Navicula*-képűek, más tárgyakhoz kocsánynyal tapadvák, egymáshoz fűzöttek, rövid lánczokat alkotók. Héjak leginkább lándzsás alakúak, közepükön térdszerűen hajlítottak; felső hasadékvonal és sávos rajzzal, és alsó, a hasadékvonalat nélkülőző héjakkal. Festőanyagtartók rendesen egy nagy lemez, mely a héj homorú oldalára simul, gyéren apró szemcsékből alkotva.

160. *Achnanthes lanceolata* (Bréb.) Grun.

in Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 23; V. H.: Syn. pg. 131, tb. 27, fig, 8—10; De Toni: Syll. pg. 486; V. H.: D. pg. 282, tb. 8, fig. 336; Brun: D. Alp. pg. 29, tb. 3, fig. 20; Istvf.: Balat. pg. 84. Synon.: *Achnanthidium lanceolatum* Bréb. in Kg.: Spec. Alg. pg. 54; W. Sm.: Br. D. II, tb. 37, fig. 304; Cleve: Synop. II, pg. 192; *Stauroptera truncata* Schum.: Preuss. Diat. I. Nachtr. pg. 22, fig. 28. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 235.

Sejtek alakja igen változó, de leginkább szélesen lándzsás vagy kerülékdeden lándzsás alakúak, 22—25 μ hosszúak, 7—7·5 μ szélesek; hasadékvonal kissé a középcsomó felé hajlított; sávok erőteljesek, pontozottak, 10 μ-ben 10.

Valvis late-elliptice-lanceolatis, cum polis plerumque obtusis, et lateribus medio modice inflatis, 22—25 μ longis, 7—7·5 μ latis; rhaphe ad nodulum centraralem parum inflexa; striis validis, 10 in 10 μ, punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok (XVII. tábla, 368. ábra).

161. *Achnanthes delicatula* (Kg.) Grun.

in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 22; V. H.: Syn, pg. 130, tb. 27, fig. 3—4; V. H.: D. pg. 281, tb. 8, fig. 330; Perag.: D. Fr. M. pg. 7, tb. 1, fig. 25; Cleve: Synop. II. pg. 190. Synon.: *Achnanthidium delicatulum* Kg.: Bac. pg. 75, tb. III, fig. 21; Pritch.: Inf. pg. 873, tb. 14, fig. 16; *Falcatella delicatula* Rbh.: S. D. pg. 46, tb. 5, fig. 4. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 234.

Sejtek aprók, 13—20 μ hosszúak, 5—8 μ szélesek, lándzsásak, nyujtott, kerekded végekkel; hasadékvonal egyenes irányú; sávok 10 μ ben 11—13, egyközűen haladók, pontozottak.

Valvis parvulis, lanceolatis, 13—20 μ longis, 5—8 μ latis, polis modice productis, subacutis; rhaphe directa; striis 11—13 in 10 μ, subradiantibus, punctatis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok, Balatonfüred (III. tábla, 75. ábra; XVII. tábla, 364. ábra).

162. *Achnanthes minutissima* Kg.

Kg.: Alg. sicc. dec. VIII. Nr. 75; — Synop. pg. 50, tb. 4, fig. 54; E.: Inf. pg. 228, tb. 20, fig. 5; Kg.: Bac. pg. 75, tb. 13, fig. 2c, etc.; Rbh.: S. D. pg. 25, tb. 8, fig. 8; — Flor. Eur. Alg. pg. 107; Schum.: D. d. hoh. Tatr. pg. 63, tb. 2, fig. 28; Pritch: Inf. pg. 874; Truan.: D. Astur. pg. 56, tb. 4, fig. 19; V. H.: Synop. pg. 131, tb. 27, fig. 35—38; Wolle: D. tb. 29, fig. 10—11; De Toni: Syll. pg. 484; V. H.: D. pg. 282, tb. 8, fig. 334; Cleve: Synop. II, pg. 188. Synon.: *Achnanthes exilis* W. Sm.: Br. D. II, pg. 29, tb. 37, fig. 303. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 111.

Sejtek aprók, hosszúkásak, 16—18·9 μ hoszúak, 1·8 μ szélesek, nyujtott, tompa végekkel; övoldalról tekintve a sejtek hajlítottak; hasadékvonal egyenes irányú; sávok egyközűen haladók, 10 μ-ben 25—26.

Valvis parvulis, linearibus, attenuatis, 16—18·9 μ longis, 1·8 μ latis, a latere connectivali visis, modice curvatis; polis obtusis; rhaphe directa; striis parallelis, 25—26 in 10 μ.

Balatoni planktonban: szántódi rév; partmenti tócsákban: Siófok (VI. tábla, 142a. ábra).

XIV. nem: Achnanthidium (Kg.) Grun. 1880.

Sejtek közepükön hajlítottak, egymáshoz fűzötten rövid, három tagú szalagokat alkotók, kerekdedek, *S*-alakra hajlított hasadékvonallal.

163. *Achnanthidium flexellum* Bréb.

Bréb. in Kg.: Spec. Alg. pg. 54; Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 17; V. H.: Syn. pg. 128, tb. 26, fig. 29—31; V. H.: D. pg. 276, fig. 60; pg. 277, tb. 8, fig. 322; De Toni: Syll. pg. 488. Synon.: *Achnanthes flexellum* Eyferth.: III. pg.

198, tb. 7, fig. 26; *Cymbella flexella* Kg.: Bac. pg. 80, tb. 4, fig. 14; Cleve.: Synop. II, pg. 179; Rbh.: S. D. pg. 23, tb. 7, fig. 15; *Cocconeis Thwaitesii* W. Sm.: Br. D. I. pg. 21, tb. 3, fig. 33. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 225; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 330, 331, 338.

Sejtek lándzsásan kerekdedek, kissé felfuvódott középpel, szélesen kerekded végekkel, 30—35 μ hosszúak, 12·5—14 μ szélesek; hasadékvonal *S*-alakra hajlított; sávok dült irányúak, 10 μ-ben 20—22.

Valvis elliptico-lanceolatis, medio valvae parum inflatis, cum polis late-rotundatis, 30—35 μ longis, 12·5—14 μ latis; rhaphe sigmoidea; striis 20—22 in 10 μ, radiantibus.

Balatonpartmenti források kifolyásában: Arács (XVII. tábla, 363. ábra).

Tribus: COCCONEIDAEAE.

XV. nem: Cocconeis (E.) Grun. 1868.

Sejtek laposak, vagy lencseszerűen hajlottak, kerekdedek, vagy kerülékesek, finoman pontozott sávos rajzolattal. Héjak egyenetlenek, alsó igazi hasadékvonallal és középcsomóval, felső, csakis álhasadékvonallal. Sejtek más tárgyakhoz tapadvák. Festenytartó nagy lemez alakjában a domború héjhoz tapadott.

164. *Cocconeis balatonis* Pant. n. s.

Sejtek kerülékdedek; sávok rövidek, szélén állók, pontozottak; pontok hullámszerűen haladó hosszvonalakat ábrázolók. Sejt hossza 19 μ, szélessége 10·8 μ, sávok száma 10 μ-ben 10—11.

Valvis parvulis ellipticis, striatis, 19 μ longis, 10·8 μ latis; striis marginalibus 10—11 in 10 μ, punctatis, punctis in lineas longitudinales undulatas ordinatis.

Balaton partján köveken: szántódi révpart moloja (VII. tábla, 183. ábra).

165. *Cocconeis diminuta* Pant. n. s.

Icon. in A. Schm.: Atl. tb. 192, fig. 19! sine nomine.

Sejtek igen aprók, szélesen kerülékdedek, sávosak. Sávok ívesen haladók, pontozottak, a széles, hosszirányban haladó álhasadékvonal által megszakítvák. Sejt hossza 10·8 μ, szélessége 8·4 μ, sávok száma 10 μ-ben 15.

Valvis parvulis, late-ellipticis, 10·8 μ longis, 8·4 μ latis, striatis; striis arcuato-radiantibus, 15 in 10 μ, punctatis; a pseudorhaphe lata interruptis.

Balatoni iszapban: Siófok. (VII. tábla, 181. ábra; XVII. tábla. 374. ábra).

166. *Cocconeis placentula* E.

E. Inf. pg. 194; Americ. tb. I, 1, fig. 10, etc.; Kg.: Bac. pg. 73, tb. 28, fig. 13; Rbh.: S. D. pg. 27, tb. 3, fig. 3; W. Sm.: Br. D. I, pg. 21, tb. 3, fig. 32; Brun:

D. Alp. pg. 31, tb. 3, fig. 23; Leuduger Frt.: Ceylon pg. 10, tb. 1, fig. 4; Truan: D. Ast. pg. 58, tb. 4, fig. 24; V. H.: Synop. pg. 133, tb. 30, fig. 26, 27; Wolle: D. tb. 33, fig. 17, 18; De Toni: Syll. pg. 454; Istvf.: Balat. pg. 83; Cleve: Synop. II. pg. 169. Synon.: *Cocconeis punctata* Schum.: Tatra. D. pg. 60, tb. 2, fig. 20. Collectiones: V. H.: Typen. Nr. 111. etc.:

Sejtek kerülékdedek, csupasz széllel, sávosak; sávok ívesen haladók, vonalkásak; vonalkák hullámosan haladó hosszvonalakba sorozvák, a sejt közepén a hosszirányban haladó álhasadékvonal által megszakítvák. Sejt hossza 19·2—20 μ, szélessége 14·3—14·5 μ; sávok száma 10 μ-ben 17.

Valvis ellipticis, planis, vel levissime convexis, 19·2—20 μ longis, 14·3—14·5 μ latis, striatis; striis arcuatis, striolatis, 17 in 10 μ; striolis in lineas longitudinales undulatas ordinatis, a pseudorhaphe ampliata interruptis.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred (VII. tábla, 180. ábra).

167. *Cocconeis Pediculus* E.

E.: Inf. pg. 194, tb. 21, fig. 11; — Microg. tb. 34, 12b, fig. 1; Kg.: Bac. pg. 71, tb. 5, fig. 9, 1; Rbh.: S. D. pg. 27, tb. 3, fig. 1; W. Sm.: Br. D. I, pg. 21, tb. 3, fig. 31: Pfitz.: Bac. pg. 87, tb. 6, fig. 8: Borzsc.: Bac. tb. 1, fig. 13, etc.; Brun: D. Alp. pg. 31, tb. 3, fig. 22; Truan: Ast. pg. 58, tb. 4, fig. 25; V. H: Syn. pg. 133, tb. 30, fig. 28—30; De Toni: Syll. pg. 452; Wolle: D. tb. 33, fig. 21, 27; A. Schm.: Atl. tb. 192, fig. 58—63; Istvf.: Balat. pg. 83; V. H.: D. pg. 288, tb. 8, fig. 340; Eyferth: III, pg. 199, tb. 7, fig. 27. Synon.: *Cocconeis communis* Heibg.: Consp. pg. 98. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 15; V. H. Typ. Nr. 248. etc.

Sejtek kerülékdedek, néha rhombalakúak, hajlítottak, felső, megszakítottan sávozott, hullámzó hosszvonalakat alkotó s hegedűszerű álhasadékvonallal jelzett héjjal; alsó, ívesen haladó, sávokkal diszített és egyenesen haladó hasadékvonallal jelzett héjjal. Sejthossza 23—24 μ, szélessége 18·5—19 μ, sávok száma 10-ben 16.

Valvis ellipticis, raro rhomboideis, 23—24 μ longis, 18·5—19 μ latis, valde arcuatis, valva inferior striata, cum rhaphe directa, striis arcuatis 16 in 10 μ; valvis superioribus, cum pseudorhaphe panduriformii, striis 16 in 10 μ, striolatis, striolis in lineas longitudinales undulatas ordinatis.

Balaton partján köveken: Siófoki moló, szántódi révpart (VII. tábla, 184. ábra alsó héj; 185. ábra felső héj).

II. rend: ÁLHASADÉKOSAK (PSEUDORHAPHIDEAE).

Szalagszerű álhasadékvonallal.

Tribus: EPITHEMIEAE.

XVI. nem: Epithemia Bréb. 1838.

Sejtek növényeken élők, azokhoz tapadvák, ívalakúak, domború hát-, homorú hasi oldallal; héjak belsejükben átható bordák által kisebb kamarákra osztvák; festőanyagtartók leggyakrabban egyetlen nagy, ritkán két kisebb lemez, melyek az övoldalhoz tapadvák, s innen az oldalokra átcsapnak.

168. *Epithemia turgida* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 34, tb. 5, fig. 14; Rbh.: S. D. pg. 18, tb. 1, fig. 11; W. Sm.: Br. D. pg. 12, tb. 1, fig. 2; Pritch.: Inf. pg. 761, tb. 4, fig. 1, etc.; Grun.: Verh. 1862, pg. 324, tb. 3, fig. 2; Borzsc.: Bac. tb. 1, fig. 18; Pfitz.: Untets. pg. 83, tb. 4, fig. 10; Brun: D. Alp. pg. 43, tb. 2, fig. 17; V. H.: Synop. pg. 138, tb. 31, fig. 1—2; Truan: D. Ast. pg. 59, tb. 5, fig. 1; De Toni: Syll. pg. 777; Wolle: D. tb. 35, fig. 10—13; Istvf.: Balat. pg. 98; V. H.: D. pg. 294, fig. 66; tb. 9, fig. 346; Eyfferth: III, pg. 217, tb. 7, fig. 49. Synon.: *Navicula turgida* E.: Organis. 1830. pg. 84; — *Eunotia turgida* E.: Inf. 1838, pg. 190, tb. 14, fig. 5; *Cymbella turgida* Hass: Alg. tb. C. 7. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, I. Reihe, Nr. 1; V. H.: Typ. Nr. 251.

Sejtek ívesek, fejecsszerű végekkel, hatalmas, áthatő, a sejt belsejét kamarákra osztó bordákkal; álhasadékvonal rövid, szalagszerű, a sejt hasi oldalán annak közepén ívesen elterülő; bordaközök két pontsorozattal; pontok nagyok. Sejt hossza 81—82 μ, magassága 15·3—15·5 μ; bordák száma 10 μ-ben 4; pontsorozatok száma 10 μ-ben 9; pontok száma 10 μ-ben 7.

Valvis arcuatis, 81—82 μ longis, 15·3—15·5 μ altis, apicibus leniter constrictis, obtusis; margine dorsuali arcuato, ventrali subrecto; pseudorhaphe abreviata, lata, arcuata; costis 4 in 10 μ, transversis, valvam in loculamenta, vel interspatia dividentibus; structura granulosa, granulis in lineas transversas, 9 in 10 μ, ordinatis; interspatia semper cum lineis granulosis duabus ornatis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (VIII. tábla, 187. ábra).

169. *Epithemia Westermannii* Kg. var. *turgida* Pant. n. v.

Sejtek tömöttek, ívesek, kerekded végekkel, álhasadékvonal redőszerű; bordák erősek, áthatók, rekeszenkint 3—4 pontsorozattal. Sejt hossza 36 μ, magassága 12 μ, bordák száma 10 μ-ben 3, pontsorozatok száma 10 μ-ben 10.

Valvis turgidis, arcuatis, 36 μ longis, 12 μ altis, cum polis obtusis, rotundatis; pseudorhaphe plicata; costis perviis 3 in 10 μ, loculamenta cum striis granulatis 3—4; striis 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (VIII. tábla, 195. ábra).

170. *Epithemia Hyndmannii* W. Sm.

W. Sm.: in Ann. Nat. Hist. 1850, pg. 124; — Br. D. I. pg. 12, tb. 1, fig. 1; Grun.: Verh. 1862, pg. 324; V.: H.: Syn. pg. 138, tb. 31, fig. 3—4; Wolle: D. tb. 35, fig. 6—7; V. H: D. pg. 295, tb. 9, fig. 350; Istvf.: Balat. pg. 99; Schütt: Bac. pg. 141, fig. 256 A, B. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 5; V. H. Typ. Nr. 252; Temp.-Perag.: Nr. 166, etc.

Sejtek hosszúra nyujtottak, ívalakúak, tompa kerekded végekkel; álhasadékvonal rövid, szalagszerű, íves; bordák áthatók, rekeszek két pontsorral. Sejt hossza 175—180 μ, magassága 14·4 μ, bordák száma 10 μ-ben 4, pontsorozatok száma 10 μ-ben 8—9.

Valvis late-arcuatis, 175—180 μ longis, 14·4 μ altis, ad polos obtusis; costis validis perviis 4 in 10 μ; loculamentis cum striis granulatis duabus ornatis; striis 8—9 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, szántódi révpart, Siófok (VIII. tábla, 186. ábra).

171. *Epithemia Sorex* Kg.

Kg.: Bac. pg. 33, tb. 5, fig. 12a, b, c; Rbh: S. D. pg. 18, tb. 1, fig. 7; W. Sm.: Br. D. pg. 13, tb. 1, fig. 9; Brun: D. Alp. pg. 44, tb. 2, fig. 18; Truan: D. Ast. pg. 61, tb. 5, fig. 7; V. H.: Syn. pg. 139, tb. 32, fig. 6—10; Pellet.: D. I. pg. 23, fig. 144; Wolle: D. tb. 34, fig. 13, etc.: De Toni: Syll. pg. 780; Istvf.: Balat. pg. 98; V. H.: D. pg. 295. tb. 9, fig. 351; Eyferth: III. pg. 218, tb. 7, fig. 48. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 12; V. H: Typ. Nr. 259; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 584.

Sejtek aprók, ívesek, nyujtott, fejecses végekkel; álhasadékvonal rövid, emelkedő; bordák áthatók, bordaközök 3—4 pontos sávval; az íves hátoldallal párhuzamosan haladó sötét redővel. Sejt hossza 30·5—31 μ, magassága 8—8·5 μ, bordák száma 10 μ-ben 4—5, sávok száma 10 μ-ben 15.

Valvis maxime arcuatis, 30·5—31 μ longis, 8—8·5 μ altis, ad polos leniter contractis, apicibus obtusiusculis, rotundatis; costis gracilibus 4—5 in 10 μ, perviis; loculamentis cum striis 3—4; striis 15 in 10 μ, punctatis.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok (VIII. tábla, 191a. ábra).

172. *Epithemia proboscidea* Kg.

Kg.: Bac. pg. 35, tb. 5, fig. 13; W. Sm.: Br. D. pg. 13, Nr. 9, tb. 1, fig. 8. Synon.: *Epithemia Zebra* (E.) Kg. var. *proboscidea* Grun.: Verh. 1862. pg. 329, tb. 3, fig. 5; V. H.: Syn. pg. 140, tb. 31, fig. 40; V. H.: D. pg. 297, tb. 9, fig. 358. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 254.

Sejtek íves hátoldallal, majd lapos hasi oldallal, nyujtott, tompa végekkel; álhasadékvonal rövid, szalagszerű: bordák erőteljesek, majd függélyesen áthatók, bordaközök 3—4 pontsorozattal; sávok pontozottak. Sejt hossza 45·6—46 μ, magassága 8·4 μ, sávok száma 10 μ-ben 20, bordaközök száma 10 μ-ben. 4.

Valvis 45·6—46 μ longis, 8·4 μ altis, cum dorso arcuato, ventre plano; polis productis, obtusis; costis perviis, 4 in 10 μ, spaciis intercostalibus, cum striis punctatis 3—4; striis punctatis 20 in 10 μ.

Balatonparti iszapban, partmenti tócsákban: Siófok, szántódi révpart. A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VIII. tábla, 191. ábra).

173. *Epithemia Zebra* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 34, tb. 5, fig. 12, 6a; Rbh.: S. D. pg. 18, tb. 1, fig. 8; W. Sm: Br. D. I, pg. 12, tb. 1, fig. 4; Pritch.: Inf. pg. 761; Grun.: Verh. 1862, pg. 328, tb. 3, fig. 3—6; Brun: D. Alp. pg. 45, tb. 2, fig. 16; tb. 9, fig. 22; V. H.: Syn. pg. 140,

tb. 31, fig. 11—14; Grun.: Franz Jos. D. 1884, pg. 100, tb 2, fig. 2; Pellet.: D. I, pg. 237, fig. 150; Wolle: D. tb. 23, fig. 31, 32; tb. 35, fig. 29—33; Istvf.: Balat. pg. 99; V. H.: D. pg. 296, tb. 9, fig. 357; Eyferth: III, pg. 218, tb. 7, fig. 50. Synon.: *Eunotia Zebra* E.: Inf. pg. 191, tb. 21, fig. 19; *Navicula Zebra* E.: Beitr. 1834, pg. 118. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 7; V. H.: Typ Nr. 253; Cleve-Möll.: D. Nr. 44; Temp.-Perag.: D. Fr.; Temp.-Perag.: Coll. D. M. Nr. 524, 534.

Sejtek hengeresek, övoldalról tekintve hosszúkásak, enyhén domború háttal, tompa, kissé has felé hajlított csőrös végekkel; hasoldal egyenes irányú; bordák áthatók, bordaközek tágasak, sávosak; sávok egyközűen haladók, finoman pontozottak. Sejt hossza 63·6 μ, magassága 12·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 3—4, sávok száma 10 μ-ben 16—17.

Valvis cylindraceis, 63·6 μ longis, 12·2 μ altis, a latere pleurale visis elongatis, obtusis, cum polis apiculatis; pleura plicata striolata; latere dorsuali leniter convexo, ventrali plano; polis obtusis, leniter ad ventrem inflexis: costis perviis 3—4 in 10 μ; loculamentis striolatis; striis 16—17 in 10 μ subtiliter punctatis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok, a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (IX. tábla, 213. ábra).

174. *Epithemia peisonis* Pant. n. s.

Sejtek hengeresek, ívesek, tompa, kerekded végekkel, hajlított hát, majd lapos hasi oldallal; álhasadékvonal szalagszerűen az egész pánczéloldalon áthaladó. Bordák erőteljesek, a sejtet áthatók; azt rekeszekre osztók, rekeszek felülete 3—4 pontsorral; sávok pontozottak. Sejtek övoldalról tekintve tompán kerekdedek, csőrös végekkel. Sejt hossza 93—95 μ, magassága 9·6 μ, bordák száma 10 μ-ben 5, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis cylindraceis, 93—95 μ longis, 9·6 μ altis; polis obtusis, rotundatis, cum dorso leniter arcuato, ventre plano; pseudorhaphe totam valvam percurrente; costis perviis; loculamentis cum striis punctatis 3—4 ornatis, 5 in 10 μ; striis punctatis, 10 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok, a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban. — Fertő partján tócsákban: Nezsider (VIII. tábla, 188. ábra).

175. *Epithemia Argus* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 34, tb. 29, fig. 55; Rbh.: S. D. pg. 19, tb. 1, fig. 33; Grun.: Verh. 1862, pg. 329, Icon. in Verh. 1860. tb. 3, fig. 27; W. Sm.: Br. D. I, pg. 12, tb. 1. fig. 5; Pritch.: Inf. pg. 759, tb. 15, fig. 11; Brun: D. Alp. pg. 46, tb. 2, fig. 10, 11; Truan: D. Ast. pg. 60, tb. 5, fig. 3; V. H.: Syn. pg. 139, tb. 31, fig. 15—17; Pellet.: D. I. pg. 238, fig. 252; Wolle: D. tb. 35, fig. 14, 17, etc.; tb. 36, fig. 1—3; De Toni: Syll. pg. 782; Istvf.: Balat. pg. 99; V. H.: D. pg. 296, tb. 9, fig. 355; Schütt.: Bac. pg. 141, fig. 256C. D. E. Synon.: *Eunotia Argus* E.: Amer. 125,

Nr. 68, tb. 3—4, fig. 7; — Microg. tb. 15A, fig. 59. Collectiones: Möller: Typenpl. I Gruppe, 1. Reihe. Nr. 17, 18; V. H.: Typ. Nr. 255.

Sejtek hengeresek, nyujtott, íves hát-, lapos hasi oldallal, tompa kerekded végekkel; bordák áthatók, a sejtet rekeszekre osztók; rekeszek felülete 3—4 pontozott sávval; sávok finoman pontozottak. Sejt hossza 90—111 μ, magassága 10—11 μ, bordák száma 10 μ-ben 4—5, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis cylindricis, 90—111 μ longis, 10—11 μ altis, cum margine dorsuali leniter arcuato, convexo, margine ventrali plano; pseudorhaphe abreviata; costis perviis, 4—5 in 10 μ; loculamenta 4—5 in 10 μ, cum striis 3—4; striis punctatis 10 in 10 μ.

Balatonparti tócsákban: Siófok, a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban. Fertő partján: Nezsider (VIII. tábla, 189., 190. ábra).

176. *Epithemia musculus* Kg.

Kg.: Bac. pg. 33, tb. 30, fig. 6; W. Sm. Br. D. I. pg. 14, tb. 1, fig. 10; Pritch.: Inf. pg. 760, tb. 13, fig. 18; Grun.: Verh. 1862, pg. 531; Bréb.: Verm. pg. 8, tb. 7, fig. 1; V. H: Syn. pg. 140, tb. 32, fig. 14, 15; Pellet.: D. I. pg. 238, fig. 153; Wolle: D. tb. 35, fig. 18, 19 etc.; V. H.: D. pg. 297, tb. 9, fig. 359. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 16; V. H.: Typ. Nr. 105; Temp.-Perag.: D. Fran.; Temp.-Perag.: Coll. M. Nr. 413, 591.

Sejtek aprók, igen ívesek, felette domború háttal, kissé behajlított hasi oldallal, kissé nyujtott, a has felé néző tompa végekkel; bordák áthatók; sávok finomak, sugárszerűen haladók. Sejt hossza 30 μ, magassága 12 μ, bordák száma 10 μ-ben 2—3, sávok száma 10-ben 11—12.

Valvis parvis robustis, turgidis, maxime arcuatis, 30 μ longis, 12 μ altis; polis attenuatis, ad ventrem leniter inflexis, obtusis, subrostratis; costis perviis 2—3 in 10 μ, loculamentis cum striis 4—6; striis punctatis 11—12 in 10 μ.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok, a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VIII. tábla, 196. ábra).

177. *Epithemia gibberula* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 35, tb. 30, fig. 3; Rbh.: S. D. pg. 19, tb. 1, fig. 13; Greg.: in Micr. Jour. II, tb. 4, fig. 2; Schum.: Preus. D. 1862, tb. 1, fig. 1; Grun.: Verh.: 1862, pg. 330; Weisse: 1864, tb. 1, fig. 4; Leud. et Pet.: Gis. sil. d'Auv. pg. 9, tb. 1, fig. 1; V. H.: Syn. pg. 140, tb. 32, fig 11—12; Pellet.: D. I. pg 63. fig. 36, etc.; De Toni: Syll. pg. 786; Wolle: D. tb. 35, fig. 26—28; Istvf.: Balat. pg. 98; V. H.: D. pg. 297, tb. 30, fig. 825. Synon.: *Eunotia gibberula* E.: Amer. 1843, pg. 126, tb. III. 4, fig. 8; — Microg. tb. VI. 1, fig. 25, etc; — Abh. 1869, tb. I. 6, fig. 7, etc.; Collectiones: Cleve-Möller: D. Nr. 46; V. H.: Typ. Nr. 46.

Sejtek aprók, félholdalakúak, íves, domború háttal, nyujtott, a homorú, hasoldal felé hajlított, tompa végekkel; bordák áthatók, erőteljesek; bordaközök 4—6 sávval; sávok pontozottak. Sejt hossza 26—27 μ, magassága 7·2—7·5 μ, bordák száma 10 μ-ben 5—6, sávok száma 10 μ-ben 17—18.

Valvis parvis, fere lunatis 26—27 μ longis, 7·2—7·5 μ altis; latere dorsali magis arcuato, convexo, ventrali leniter concavo; polis leniter productis, ad ventrem inflexis; costis validis 5—6 in 10 μ radiantibus; loculamentis, cum striis 4—6; striis punctatis, radiantibus 17—18 in 10 μ.

Balatonmenti pocsolyákban: Siófok, a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VIII. tábla, 199. ábra).

var. ***directa*** Pant. n. v.

Sejtek emelt íves háttal, kissé nyujtott, a has felé néző csőrös végekkel, hasi oldal egyenes irányú; bordák erőteljesek, majd függélyes irányúak, bordaközök nagyok, 5—6 finom sávval; sávok pontozottak. Sejt hossza 44·5 μ, magassága 9·5 μ, bordák száma 10 μ-ben 5, sávok száma 10 μ-ben 16—17.

Valvis 44·5 μ longis, 9·5 μ altis, margine dorsuali elevato, arcuato, ventrali subrecto; polis leniter productis, subapiculatis, ad ventrem inflexis; costis perviis, 5 in 10 μ; loculamentis cum striis 5—6; striis transversis 16—17 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (VIII. tábla, 194. ábra).

XVII. nem: Rhopalodia O. Müller 1895.

Sejtek, vese-, sarló- vagy féregalakúak, övoldalról tekintve kerekdedek vagy hosszúkásak, a harántmetszet tetőszerű, hegyes szögű, hossztengely hajlított. Övszalagok az Epithemia nemével megegyezők, egy közép- és két végcsomóval, melyek egymással leginkább a hátoldalon az álhasadékvonallal összekötvék; bordák áthatók, bordaközök sávosak, sávok finomak.

178. *Rhopalodia gibba* (E.) O. Müller

O. Müller: in bot. Jahrb. XXII. 1895, pg. 65, tb. 1, fig. 15—17; Istvf.: Balat. pg. 97; Eyferth: III. pg. 218, tb. 7, fig. 51. Synon.: *Eunotia gibba* E.: Amer. tb. 3, 1, fig. 39; *Navicula gibba* E.: Abh. 1830; — Inf. pg. 184, tb. 13, fig. 19; *Epithemia gibba* Kg.: Bac. pg. 35, tb. 4, fig. 22; Rbh.: S. D. pg. 17, tb. 1, fig 3; W. Sm.: Br. D. I. pg. 15, tb. 1, fig. 13; Pritch.: Inf. pg. 759, tb. 12, fig. 27; Grun.: Abh. 1862. pg. 327; Brun: D. Alp. pg. 44, tb. 2, fig. 14, 15; tb. 6, 7; Truan: D. Ast. pg. 61, tb. 5, fig. 5; V. H.: Syn. pg. 139, tb. 32, fig. 1, 2; Pellet.: D. I. pg. 236, fig. 148; Wolle: D. tb. 35, fig. 1—3, 8—9; De Toni: Syll. pg. 780; V. H.: D. pg. 296, tb. 9, fig. 352 a, b; *Frustulia incrassata* Kg.: Syn. D. pg. 17, tb. 1, fig. 17. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 9, 10; V. H.: Typ. 256, 257; Cleve-Möller: D. Nr. 23; Temp.-Perag.: D. Fr; Temp.-Perag.: Coll. D. M. Nr. 5, 88, 533, 591.

Sejtek könnyedén görbítvék, gilisztaalakúak, hátoldalon púposak, középen behúzottak, hosszúra nyujtottak, vékonyak; a lapos hasoldal felé hajlított végek tompák, kerekdedek, pántalakúak; bordák áthatók, majd függélyes irányúak; bordaközök sávosak; sávok finoman pontozottak, hát- és hasoldal felé a bordákkal meg-

egyező pontsorozattal. Sejt hossza 109—110 μ, magassága 9 μ, bordák száma 10 μ-ben 4, sávok száma 10 μ-ben 16.

Valvis linearibus, a lato pleurale visis elongato-ellipticis, 109—110 μ longis, 9 μ altis; margine dorsuali gibbo, medio subtiliter constricto; polis ad ventrem planum inflexis, obtusis; costis perviis, 4 in 10 μ, loculamentis striolatis; striis subtiliter punctatis, 16 in 10 μ.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok, a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VIII. tábla, 192. ábra).

179. *Rhopalodia ventricosa* (Kg.) O. Müller

O. Müller: Bot. Jahrb. XXII, 1895, pg. 65, tb. 1, fig. 20, 21; Istvf.: Balat pg. 97. Synon.: *Epithemia ventricosa* Kg.: Bac. pg. 35, tb. 5, fig. 9a, b; Rbh.: S. D. pg. 17, tb. 1, fig. 22; W. Sm.: Br. D. I, pg. 15, tb. 1, fig. 14; Pritch.: Inf. pg. 759; *Epithemia gibba* var. *ventricosa* Grun.: Verh. 1862, pg. 327; Brun: D. Alp. pg. 45, tb. 2, fig. 15; Truan: D. Ast. pg. 61, tb. 5, fig. 6; V. H.: Syn. pg. 139, tb. 32, fig. 4, 5; Wolle: D. tb. 35, fig. 8, 9; De Toni: Syll. pg. 781; V. H.: D. pg. 296, tb. 9, fig. 354. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 11; V. H.: Typ. Nr. 257.

Sejtek kurták, övoldalról tekintve kerülékdedek, közepükön felfúvottak, hasasak, vastagok; hasoldal ívesen domború, közepén könnyű behúzódással; sejtvégek nyujtottak, az egyenes, lapos hasoldal felé irányítvák; sarkok tompák; bordák áthatók, sürűbbek; bordaközök keskenyek, sávosak; sávok finomak, pontozottak. Sejt hossza 54—55 μ, magassága 10·5—10·8 μ, bordák száma 10 μ-ben 6—7, sávok száma 10 μ-ben 15—16.

Valvis linearibus, 54—55 μ longis, 10·5—10·8 μ latis, a latere pleurale visis ellipticis, medio, inflatis; dorso leniter convexis, medio leniter constrictis; ventre planis; polis leniter productis, ad ventrem inflexis, obtusis; costis perviis 6—7 in 10 μ; loculamentis angustis, striatis; striis subtiliter punctatis 15—16 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok, Balatonfüred (VIII. tábla, 193. ábra.)

XVIII. nem: Eunotia E. 1837.

Sejtek szabadok vagy szalagokat alkotók, vagy idegen tárgyakhoz tapadtak. Héjoldalról tekintve ívesek, gyakran hullámos hátoldallal, övoldalról négyszögletesek. Héjak sávosak, csupán sarki csomókkal. Festőanyagtartó apró lemezek.

* Pseudo Eunotia Schütt

Schütt: Bac. pg. 119.

Álhasadékvonal nem látható.

180. ***Eunotia subarcuata*** (Naeg.) Pant.

Synon.: *Synedra subarcuata* Naeg. in Kg.: Spec. pg. 43; *Synedra alpina* var. *subarcuata* Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 129; *Eunotia lunaris* var. *subarcuata* Grun. in V. H.: Syn. pg. 144, tb. 35, fig. 2.

Sejtek áprók, héjak félholdalakúak, tompa, kerekded végekkel, sávok áthatók, egyközűek. Sejt hossza 19—30 μ, magassága 3—4·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 14—16.

Valvis lunaribus, 19—32 μ longis, 3—4·5 μ altis, cum polis obtusis rotundatis; valvis e latere pleurale visis linearibus; striis subradiantibus 14—16 in 10 μ, nodulis terminalibus, distinctis

Balatoni iszapban, balatonmenti tócsákban, álgákon: Balatonfüred, Siófok (VIII. tábla, 197., 198. ábra).

181. ***Eunotia lunaris*** (Bréb.) Grun.

Grun.: in V. H. Syn. pg. 144, tb. 35, fig. 3, 4, 6; Wolle: D. tb. 38, fig. 16—19; Istvf.: Balat. pg. 100; V. H.: D. pg. 303, tb. 9, fig. 384. Synon.: *Synedra lunaris* E.: Abh. 1831, pg. 87; — Inf. pg. 212, tb. 17, fig, 4; Kütz.: Bac. pg. 65, tb. 13, fig. I, 5; tb. 15, fig. 1; Rbh.: S. D. pg. 54, tb. 5, fig. 6; W. Sm.: Br. D. I. pg. 69, tb. XI, fig. 82; Pritch.: Inf. pg. 785, tb. 10, fig. 185; *Exillaria lunaris* Hass.: Br. Freshw. Alg. tb. 97, fig. 4; *Exilaria curvata* Kg.: Dec. Nr. 112; *Eunotia curvata* Lagerst.: Diat. i Kütz. exsik. pg. 61; *Synedra campyla* Hils. in Rbh.: Alg. Nr. 1024. Collectiones: V. H.: Typ. Mr. 272.

Sejtek ívesek, félholdalakúak; végek tompák, kerekdedek; végcsomók kifejlődöttek; sávok harántan haladók. Sejt hossza 53—77 μ, magassága 4·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 10—13.

Valvis lunaribus, 53—77 μ longis, 4·5 μ altis, ad polos obtusis, rotundatis; polis terminalibus distinctis; striis transversis parallelis 10—13 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred; a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VIII. tábla, 202. ábra).

** **Himantidium** Schütt

Schütt: Bac. pg. 118.

Sejtek szalagszerűen egymáshoz fűzöttek.

182. ***Eunotia gracilis*** (E.) Rbh.

Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg. 72; V. H.: Syn. pg. 142, tb. 33, fig. 1—2; Truan: D. Ast. pg. 62, tb. 5, fig. 8; V. H.: D. pg. 300, tb. 9, fig. 368; Istvf.: Balat. pg. 100. Synon.: *Himantidium gracile* E.: Amer. pg. 129, tb. 2, 1, fig. 9, etc.; Kg.: Bac. pg. 40, tb. 29, fig. 40; Rbh.: S. D. pg. 20, tb. 1, fig. 5; W. Sm.: Br. D. II, pg. 14, tb. 33, fig. 285; Grun.: Verh. 1862, pg. 343, tb. 3, fig. 18. Collectiones: V. H: Typ. Nr. 262.

Sejtek kevésbbé ívesek, kissé felfelé hajlított, tompa, kerekded végekkel; sávok áthatók, párhuzamosak. Sejt hossza 111 μ, magassága 5—5·5 μ, sávok száma 10-ben 10

Valvis minus arcuatis, subrectis, 111 μ longis, 5—5·5 μ altis, cum polis parum dorsum versus inflexis, obtusis rotundatis; striis 10 in 10 μ transversis, parallelis.

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (VIII. tábla, 200., 201. ábra).

183. *Eunotia Arcus* E.

E.: Infus. pg. 191, tb. 21, fig. 22; — Microg. tb. 16, 1, fig. 24, etc.; — Abh. 1864, tb. 2, fig. 9; Sill.: Jour. 1842, pg. 100, tb. 2, fig. 26; Hedwig: II. pg. 27, tb. 7, fig. 13, 14; V. H.: Syn. pg. 141, tb. 34, fig. 2; De Toni: Syll. pg. 790; Istvf.: Balat. pg. 99; V. H.: D. pg. 299, tb. 9, fig. 362; Synon.: *Himantidium Arcus* E.: 1840, pg. 17; Kg.: Bac. tb. 29, fig. 43; Brun: D. Alp. pg. 48, tb. 2, fig. 20; Rbh.: S. D. pg. 19, tb. 1, fig. 6; W. Sm.: Brit. D. II, pg. 13, tb. 33, fig. 283; — tb. 60, fig. 283. Collectiones: Temp.-Perag: Coll. Nr. 5, 51, 518, 553.

Sejtek ívesek, 42—46 μ hosszúak, 7—7·5 μ szélesek, fejecses végekkel, egyenes irányú hasi széllel; sávok egyközűen haladók, 10 μ-ben 12; övhártya ránczos, finom sávozattal.

Valvis arcuatis, 42—46 μ longis, 7—7·5 μ latis, capitatis, latere ventrali recto, aut leniter arcuato; striis parallelis 12 in 10 μ: pleura plicata subtilissime striolata.

Balatonmenti tócsákban, források kifolyásában: Siófok, Arács (XVII. tábla, 365., 369. ábra).

Tribus: FRAGILLARIEAE

XIX. nem: Synedra E. 1831.

Sejtek más algákhoz, vagy idegen tárgyakhoz hozzánőttek, egyesek, vagy legyezőszerűen egymással összefűzöttek, vagy kocsányosak, hosszúkásak, vonalszerűek, gyakran jól kifejlődött álhasadékvonallal, ritkán álközép- és végcsomóval. Festőanyagtartó kettő, karélyos szélű.

184 *Synedra Ulna* (Nitzsch) E.

E.: Inf. pg. 211, tb. 17, fig. 1; — Amer. tb. 1, 2, fig. 23, etc.; — Microg. 38 A. 20, fig. 6.; etc.; — Abh. 1869, tb. 1 A, fig. 1; — Abh. 1871, tb. 1 A, fig. 10; Kg.: Bac. pg. 66, tb. 30, fig. 28; Rbh.: S. D. pg. 54, tb. 4, fig. 4; W. Sm.: Br. D. I, pg. 71, tb. 11, fig. 90; Pritch: Inf. pg. 788, tb. 10, fig. 184; O. Meara: Ir. D. pg. 306, tb. 28, fig. 24; Brun: D. Alp. pg 125, tb. 6, fig, 20; Dippel: D. pg. 12, tb. 2, fig. 13 (a pánczél structurája); Truan: D Ast. pg. 64, tb. 5, fig. 18; V. H.: Syn. pg. 150, tb. 38, fig. 7; Eyferth: III. pg. 193, tb. 7, fig. 18; De Toni: Syll. pg. 653; V. H.: D. pg. 310, tb. 10, fig. 409; Istvf.: Balat. pg. 93. Synon.: *Bacillaria Ulna* Nitzsch: Beitr. pg. 99, tb 5; *Frustulia Ulna* Kg.: Alg. Nr. 1; — Synops. Diat. pg. 71, tb II, fig. 21. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 4; V. H.: Typ. Nr. 284.

Sejtek leginkább egyesek, ritkábban párosak, kis kocsánynyal, vagy szabadok. Héjak vékonyak, vonalszerűek, hosszúak, nyujtott csőrös végekkel; álhasadékvonal

keskeny; sávok pontozottak, rövidek, áthatók, párhuzumosan haladók, gyakran közepükön harántan haladó, szalagszerű álközépcsomóval megszakítvák. Sejt hossza 185—200 μ, szélessége 7·6 μ. Sávok száma 10 μ-ben 9—10.

Valvis anguste linearibus, 185—200 μ longis, 7·6 μ latis, apicibus attenuate rostratis; pseudo rhaphe angusta, lineam longitudinalem hyalinam constituente; striis 9—10 in 10 μ, punctatis, transversis, parallelis, non nunquam in medio valvae, per vittam latam transversam, interruptis. Frustulis plerumque singulis vel geminatim pulvinulo innatis, dein liberis

Balatoni iszapban és partmenti tócsákban: Siófok, szántódi révpart, Balatonfüred (VIII. tábla, 207 a. ábra, forma: *stauro destituta* Pant.).

185. ***Synedra splendens*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 66, tb. 14, fig. 16; Rbh.: S D. pg. 54, tb. 4, fig. 4 e, f. Synon.: *Spynedra splendens* var. *genuina* Grun.: Verh. 1862, pg. 395; *Synedra Ulna* var. *splendens* Brun: D. Alp. pg. 126, tb. 5, fig. 1; V. H.: Synops. pg. 150, tb. 38, fig. 2; Istvf.: Balat. pg. 94; V. H.: D. pg. 310. tb. 10, fig. 410; De Toni: Syll. pg. 653. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 1; V. H.: Typ. Nr. 15, 107, 312, etc.

Sejtek vonalszerűek, igen hosszúak, csőrszerűen nyujtott végekkel, széles áthatható, a sávokat a sejt közepén megszakító, álközépvonallal; sávok egyközűek. Sejt hossza 200—300 μ, szélessége 6 μ, sávok száma 10 μ-ben 10, álközépcsomó szélessége 6 μ.

Valvis linearibus, perlongis, 200—300 μ longis, angustis, 6 μ latis; polis leniter attenuatis, rostratis; striis marginalibus, transversis, parallelis 10 in 10 μ, in medio valvae a vitta transversa 6 μ lata, interruptis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (VIII. tábla, 207. ábra).

186. ***Synedra biceps*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 66, tb. 14, fig. 18; Rbh.: S. D. pg. 55, tb. 5, fig. 9. Synon.: *Synedra longissima* W. Sm. Br. D. pg. 72, tb. 12, fig. 95; Rbh.: Flor. Alg. Eur. I, pg. 130; Wolle: D. tb. 39, fig. 7; *Synedra splendens* var. *longissima* Grun.: Verh. 1862, pg. 395; Brun: Diat. Alp. pg. 126, tb. 4, fig. 8; Truan: D. Ast. pg. 64, tb. 5, fig. 17; V. H.: Syn. pg. 151, tb. 38, fig. 3; Istvf.: Balat. pg. 94; V. H.: D. pg. 310, tb. 10, fig. 412; De Toni: Syll. pg. 654. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 287.

Sejtek vonalszerűek, igen hosszúak, fejecses kerekded végekkel; sávok egyközűek, párhuzamosan haladók, gyakran a sejt közepén szalagszerű, harántan haladó, széles sáv által megszakítvák. Sejt hossza 304—400 μ, szélessége 6·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 9.

Valvis perlongis, anguste-linearibus, 304—400 μ longis, 6·5 μ latis, apicibus

rotundato-capitatis; striis transversis, parallelis, 9 in 10 μ, non nunquam in medio valvae a stauro transverso, nudo, hyalino, interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (VIII. tábla, 208 a. ábra).

187. ***Synedra amphirhynchus*** E.

E.: Amer. pg. 137, tb. 3, I, fig. 25; Kg.: Bac. pg. 66, tb. 14, fig. 15; Rbh.: S. D. pg. 55, tb. 4, fig. 7; Wolle: D. tb. 41, fig. 15. Synon.: *Synedra Ulna* var. *amphirhynchus* Grun: Verh. 1862, pg. 397; Brun: D. Alp. pg. 126, tb. 4, fig. 25; V. H.: Syn. pg. 151, tb. 38, fig. 5; V. H.: D. pg. 311, tb. 10, fig. 414; Istvf.: Balat. pg. 94.

Sejtek vonalszerűek, sarkok felé nyujtottak, összehúzottak, fejecsesek; fejecsek tompák, kerekdedek; sávok egyközűek, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 67—68 μ, szélessége 4 μ, sávok száma 10 μ-ben 9.

Valvis linearibus 67—68 μ longis, 4 μ latis, sub polis leniter attenuatis, constrictis; apicibus rotundatis, subcapitatis; striis tranversis 9 in 10 μ.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok (IX. tábla, 212. ábra).

188. ***Synedra obtusa*** W. Sm.

W. Sm.: Brit. D. I, pg. 71, tb. 11, fig. 92; Wolle: Diat. tb. 41, fig. 7. Synon.: *Synedra splendens* var. *obtusa* Grun.: Verh. 1862, pg. 397; *Synedra Ulna* var. *obtusa* V. H.: Syn. pg. 151, tb. 38, fig. 6; V. H: D. pg. 311, tb. 10, fig. 417.

Sejtek szálasak, tompa, kerekded végekkel; sávok párhuzamosan haladók, egyközűek, pontozottak, a sejt közepén kerülékded, csupasz mező által megszakítvák. Sejt hossza 150 μ, szélessége 6 μ, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis linearibus elongatis, 150 μ longis, angustis, 6 μ latis; apicibus rotundatis, obtusis; striis transversis, parallelis, punctatis, 10 in 10 μ, medio area nuda, ovali, interruptis.

A szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (IX. tábla, 209. ábra).

189. ***Synedra lanceolata*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 66, tb. 30, fig. 31; Wolle: D. tb. 40, fig. fig. 21; tb. 41, fig. 9. Synon.: *Synedra Ulna* var. *lanceolata* V. H.: Syn. pg. 151, tb. 38, fig. 10; V. H.: D. pg. 311, tb. 10, fig. 416.

Sejtek szálasak, hosszúkásan lándzsásak, tompa végekkel; sávok áthatók, egyközüek, párhuzamosak, a sejt közepén haladó sáv által megszakítvák. Sejt hossza 110—111 μ, szélessége 4·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 13.

Valvis lanceolato-elongatis 110—111 μ longis, 4·5 μ latis, cum polis obtusis; striis marginalibus, punctatis, transversis, parallelis, 13 in 10 μ, medio valvae, per vittam transversam, latam, interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (IX. tábla, 210. ábra).

190. *Synedra subaequalis* Grun.

Grun. in. V. H.: Syn. tb. 38, fig. 13. Synon.: *Synedra Ulna* var. *subaequalis* V. H.: Synop. pg. 151; V. H.: D. pg. 310, tb. 10, fig. 411; Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 286.

forma: ***curvata*** Pant.

Sejtek szélesek, tompa végűek, enyhéden tekertek, görbítettek; sávok egyközűek, áthatók, harántan haladók. Sejt hossza 214·5 μ, sejt szélessége 4·8 μ, sávok száma 10 μ-ben 11—12.

Valvis elongatis, curvatis, 214·5 μ longis, angustis, 4·8 μ latis, obtusis; striis transversis, parallelis, 11—12 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (VIII. tábla, 203. ábra).

191. *Synedra capitata* E.

E. in Poggend.: Ann. 1836, tb. 3, fig. 3; — Inf. pg. 211, tb. 21, fig. 28; — Microg. tb. 39, 3, fig. 114, etc.; Kg.: Bac. pg. 67, tb. 14, fig. 19, 1—7; Rbh.: S. D. pg. 55, tb. 4, fig. 6; W. Sm. Br. D. I. pg. 72, tb. 12, fig. 93; Pritch.: Inf. pg. 788, tb. 4, fig. 29, etc.; Grun.: Abh. 1862, pg. 394; O. Meara: Ir. D. pg. 305, tb. 28, fig. 22; Brun: D. Alp. pg. 126, tb. 5, fig. 8; Truan: D. Ast. pg. 64, tb. 5, fig. 16; V. H.: Syn. pg. 152, tb. 38, fig. 29; De Toni: Syll. pg. 659; Wolle: D. tb. 39, fig. 5; Istvf.: Balat. pg. 95; V. H.: D. pg. 313, tb. 10, fig. 427; Eyferth: III, pg. 194, tb. 7, fig. 19. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 7; V. H.: Typ. Nr. 283.

Sejtek szálasak, végek megvastagodottak, fejecsesek, fejecsek rhombosak, hegyesek; sávok egyközűek, harántan, párhuzamosan haladók, pontozottak. Sejt hossza 250—300 μ, szélessége 8·5—9 μ; fejecsek szélessége 11·2 μ, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis linearibus, 250—300 μ longis, 8·5—9 μ latis; polis incrassatis 11·2 μ latis, capitatis; capitulis rhomboideis, triquetris, acutis; striis punctatis, transversis, parallelis 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révcsárda, Balatonfüred (VIII. tábla, 208. ábra).

192. *Synedra balatonis* Pant. n. s.

Sejtek szálasak, vékonyak, lapátszerűen kiszélesedő hegyes végekkel; sávok rövidek, egyközűek, harántan, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 21·6 μ, szélessége 4 μ, fejecsek szélessége 9·6 μ, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis elongatis, linearibus, 21·6 μ longis, angustis, 4 μ latis; polis valde incrassatis, batilliformibus; acutis, 9·6 μ latis; striis abreviatis, marginalibus, transversis, parallelis, 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (VIII. tábla, 205. ábra).

forma: ***staurophora*** Pant.

A fajjal mindenben megegyező, de a sejt közepén négyszögletesen kiszélesedő, csupasz középcsomóval. Sejt hossza 252 μ, szélessége 4·2 μ, a lapátszerű fejecsek szélessége 9·6 μ, sávok száma 10 μ-ben 10.

Recedit a specie ob aream nudam, subquadratam, in medio valvae sitam et hic strias interrumpentem. Longitudo 252 μ, latitudo 4·2 μ; latitudo batillorum 9·6 μ; striis 10 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (VIII. tábla, 206. ábra).

193. ***Synedra rostrata*** Pant. n. s.

Sejtek szálasak, szélesek, végek tojásdadan kiszélesedők, csőrösek; sávok hosszabbak, egyközűek, harántan, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 204—205 μ, szélessége 9 μ; végek szélessége 12·8—13 μ; sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis linearibus elongatis, 204—205 μ longis, crassioribus, 9 μ latis; polis paulatim elongato-ovate-incrassatis, rostratis, 12·8—13 μ latis; striis transversis, parallelis, 10 in 10 μ; pseudorhaphe dilatata.

Balatoni iszapban: Siófok (VIII. tábla 204. ábra).

194. ***Synedra acus*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 68, tb. 15, fig. 7; Rbh.: S. D. pg. 56, tb. 4, fig. 42; Grun.: Verh. pg. 398, tb. 5, fig. 22; V. H.: Syn pg. 151, tb. 39, fig. 4; Wolle: D. tb. 41, fig. 2—4; De Toni: Syll. pg. 656; Istvf.: Balat. pg. 64; V. H.: D. pg. 311, tb. 10, fig. 420. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 479.

Sejtek keskenyek, lándzsásak, hosszúkásak, nyujtott végekkel, kerekded, fejecses sarkokkal; sávok egyközűek, harántan párhuzamosan haladók, a sejt közepe táján tágas, csupasz harántszalag által megszakítvák. Sejt hossza 138 μ, szélessége 3·6 μ, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis angustis, elongatis, lanceolatis, 138 μ longis, 3·6 μ latis, cum polis productis, rotundatis, subcapitatis; striis 10 in 10 μ, marginalibus, parallelis, medio valvae per vittam transversam, nudam interruptis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok. Fehérvári Sóstóban (IX. tábla, 211. ábra).

195. ***Synedra affinis*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 68, tb. 15, fig. 6, 11, etc.; W. Sm.: Br. D. I, pg. 73, tb. XII, fig. 97; Jan. Rbh.: Hondur. D. pg. 13, tb. 4, fig. 6; Jan.: Guano D. pg. 30, tb. 1, A. fig. 18; Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg. 138; O. Mear.: Ir. D. pg. 311, tb. 28, fig. 38; Dannf: D. Balt. pg. 42, tb. 3, fig. 23, etc.; V. H.: Syn. pg. 153, tb. 41, fig. 13; De Toni: Syll. pg. 661; V. H.: D. pg. 314, tb. 10, fig. 430. Synon.: *Exilaria fasciculata minor* Ag. Collectiones: V. H.: Typ. 302.

Sejtek aprók, vékonyak, hosszúkásan lándzsásak, nyujtott, fejecses végekkel; sávok aprók, szélen állók, egyközűen, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 39—40 μ, szélessége 2·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 15—16.

Valvis parvis, anguste-elongato-lanceolatis, 39—40 μ longis, 2·5 μ latis, apicibus tenuissime rostrato-capitatis; striis marginalibus, transversis, parallelis, 15—16 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (IX. tábla, 227. ábra).

196. *Synedra amphicephala* Kg.

var. ***balatonis*** Pant. n. v. .

Sejtek pálczikásak, kissé nyujtott, nyomott csőrös végekkel; sávok párhuzamosan, harántan az álhasadékvonalig haladók, a szélén likacsosan végződők. Sejt hossza 32·4 μ, szélessége 3·5 μ. Oldallikacsok 10 μ-ben 9—10.

Valvis 32·4 μ longis, 3·5 μ latis, anguste-linearibus, bacilliformibus, cum polis attenuatis, parum productis, subrostratis; striis marginalibus, 9 in 10 μ, abreviatis, transversis, usque ad pseudorhaphem, distinctam percurrentibus, ad marginem poro exientibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 237. ábra).

XX. nem: Fragilaria Lyngb. 1819.

Sejtek vagy szalag idomára vagy zegzugosan egymáshoz fűzöttek. Sejt felülete részarányosan apró, a szélén álló, vagy a hasadékvonalig ható sávokkal; ezek néha vastagok, bordaalakúak.

* Odontidium

Héjak rövidek, kerülékdedek, rövid széles, bordaalakú sávokkal.

197. *Fragilaria pinnata* E.

E.: pro parte ad exemplum in Microg. tb. II, 5, fig. 27 a, b, etc. Synon.: *Fragilaria mutabilis* (W. Sm.) Grun.: Abh. 1862, pg. 369; V. H.: Syn. pg. 157, tb. 45, fig. 12; Wolle: D. tb. 47, fig. 18, 19; V. H.: D. pg. 326, tb. 11, fig. 454; *Odontidium mutabile* W. Sm.: Br. D. II, pg. 17, tb. 34, fig. 290; Schum.: Pr. D. 1864, tb. 2, fig. 3; De Toni: Syll. pg. 639; Istvf.: Balat. pg. 92.

Sejtek szalagszerűen, összefűzöttek; héjak kerülékdedek, aprók, erős, tömött, az álhasadékvonalig áthatható bordaalakú sávokkal. Sejt hossza 10—15 μ, szélessége 4·5 μ, bordaalakú sávok száma 10 μ-ben 8.

Valvis elipticis, 10—15 μ longis, 4·5 μ latis; striis validis usque ad pseudorhaphem, percurrentibus, 8 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (IX. tábla, 218. ábra).

198. *Fragilaria Clevei* Pant. n. s.

Sejtek szalagokra fűzöttek, hosszúkásan kerülékdedek; sávok bordaképűek, az álhasadékvonalig áthatók. Sejt hossza 25—31 μ, szélessége 5—6 μ, bordaalakú sávok száma 10 μ-ben 6—7.

Valvis 25—31 μ longis, 5—6 μ latis, elongato-ellipticis; striis validis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus, 6—7 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (IX. tábla, 216—217. ábra).

199. *Fragilaria intermedia* Grun.

Grun. in V. H.: Syn. tb. 45, fig. 9—11. Synon.: *Fragilaria tenuicolis* Hbg. var. *intermedia* V. H.: D. pg. 326, tb. 30, fig. 844.

Sejtek szálasak, hosszúkásan lándzsásak, nyujtott, fejecses végekkel; bordák aprók, egyközűen, párhuzamosan az álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 40·5 μ, szélessége 4—4·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 9—10.

Valvis linearibus, 40·5 μ longis, angustis, 4—4·2 μ latis; polis leniter productis, subcapitatis; costis abreviatis, marginalibus, transversis, parallelis, 9—10 in 10 μ.

Balaton partján: szántódi révpart (IX. tábla, 228. ábra).

** Staurosira

Sejtek közepükön felfuvottak, sávok rövidek, az álhasadékvonalig nem érők.

200. *Fragilaria construens* (E.) Grun.

Grun.: Verh. 1862, pg. 371; V. H.: Syn. pg. 156, tb. 45, fig. 26; a jobb és bal rajz (figura dextra et sinistra) fig. 27; V. H.: D. pg. 325, tb. 1, fig. 450! Brun: D. Alp. pg. 120, tb. 4, fig. 9, 10h; Wolle: D. tb. 47, fig. 20a; De Toni: Syll. pg. 689; Istvf.: Balat. pg. 96. Synon.: *Staurosira construens* E.: Abh. 1841, pg. 424; — Microg. tb. 39, II, fig. 110! Pritch.: Inf. pg. 791, tb. 15, fig. 5; Schum.: Pr. D. 1862, pg. 184, tb. 1, fig. 3; *Odontidium Tabellaria* W. Sm.: Br. D. II, pg. 17, tb. 34, fig. 291a, a'—f; *Dimeregramma Tabellaria* Pritch.: Inf. pg. 790, tb. 4, fig. 55. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 190.

Sejtek aprók, közepükön hasasan felfuvottak, nyujtott, csőrös végekkel; sávok párhuzamosak, egyközűek, az álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 16—16·5 μ, szélessége 9·5—9·8 μ, sávok száma 10 μ-ben 16—17.

Valvis, 16—16·5 μ longis, ovalibus, medio inflatis, 9·5—9·8 μ latis, cum polis productis, attenuatis, rostratis; striis 16—17 in 10 μ, usque ad pseudorhaphem, percurrentibus.

Balatoni iszapban: szántódi révpart, Siófok (IX. tábla, 215. ábra).

201. *Fragilaria Venter* E.

E.: Microg. tb. VIII, 1, fig. 12, etc.; — Abh. 1869, tb. I. A, fig. 6, 14; tb. I. G, fig. 8, etc.; Pritch.: Inf. pg. 777; Wolle: D. tb. 5, fig. 19. Synon.: *Fragilaria construens* E. var. *Venter* V. H.: Syn. pg. 156, tb. 45, fig. 21 B, etc.; V. H.: D. pg. 325, tb. 11, fig. 451; De Toni: Syll. pg. 689; *Staurosira Venter* Grun.: Foss. D. Oest. Ung. pg. 139, tb. 29, fig. 10—12. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 190; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 382.

Sejtek aprók, 11·7 μ hosszúak, 6·3—7·2 μ szélesek, felfuvódott középpel s nyújtott, majd csőrszerű, tompa végekkel; sávok egyközűen haladók, 10 μ-ben 11—12; sejtek hosszú lánczokba fűzöttek.

Valvis 11·7—16 μ longis, 6·3—7·2 μ latis, late-lanceolatis, medio, inflatis, ventricosis, cum polis subrostratis, obtusis; striis 11—12 in 10 μ, transversis, parallelis, medio area longitudinali, angusta, interruptis; frustulis concatenatis, catenas perlongas constituentes.

Balatoni planktonban: Puszta-Szántód, Tihany (XVII. tábla, 360, 370. ábra).

202. *Fragilaria binodis* E.

E.: in Microg. tb. 5, II, fig. 26 A, B! etc. Synon.: *Fragilaria constricta* var. δ. *binodis* Grun.: Verh. 1862, pg. 371, tb. IV, fig. 10 b; Brun: D. Alp. pg. 120, tb. 4, fig. 10; *Odontidium Tabellaria* β W. Sm.: Br. D. II, pg. 17, tb. 34, fig. 291 β.

Sejtek szálasak, középükön összehuzottak, nyujtott, csőrös végekkel; sávok rövidek, párhuzamosan haladók, egyközűek. Sejt hossza 18 μ, szélessége az összehuzódást mérve 4·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 20.

Valvis 18 μ longis, elongatis, medio constrictis, 4·5 μ latis, cum polis attenuatis, rostratis; striis marginalibus, abreviatis, parallelis, transversis, 20 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (IX. tábla, 223. ábra).

203. *Fragilaria trigibba* Pant. n. s.

An *Fragilaria construens* var. *trinodis* Isvf.: Balat. pg. 97, fig. 8?

Sejtek szálasak, hosszúkásak, két behuzódással és három duzzadással, hullámos szélekkel, nyujtott, csőrős végekkel; sávok igen rövidek, csakis a sejt szélére szorítvák, egyközűek, párhuzamosak, haránt irányúak. Sejtek hossza 36 μ, szélessége a középső kidudorodáson mérve 7·2 μ; felső kidudorodás szélessége 4·8 μ, bordák száma 10 μ-ben 17—18.

Valvis linearibus, elongatis, 36 μ longis, cum duabus constrictionibus et tribus gibbis; medio valvae 7·2 μ latis; polis productis, subrostratis; striis abreviatis, marginalibus, transversis, parallelis, 17—18 in 10 μ.

Balatonpart mentén algákon: Siófok (IX. tábla, 224. ábra).

204. *Fragilaria inflata* Pant.

Sejtek lándzsásak, középükön felfuvottak, nyujtott csőrős végekkel; sávok aprók, rövidek, harántan, egyközűen haladók. Sejt hossza 19—24 μ, szélessége 7·2 μ, sávok száma 10 μ-ben 15—16.

Valvis lanceolatis, medio inflatis, 19—24 μ longis, 7·2 μ latis; polis attenuatis, productis, rostratis; striis 16—16 in 10 μ, abreviatis, transversis, parallelis.

Fragilaria construens var. *Venter*-től máris igen rövid sávok által elütő.

Recedit a *Fragilaria construens* var. *Venter*, jam ob striis eminenter abbreviatis.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 219., 220., 221. ábra).

205. ***Fragilaria biceps*** E.

E.: in Nordpol. pg. 466, tb. III, fig 13, non Amerika, non Microg. Synon.: *Fragilaria microcephala* Pant.: Beitr. II, pg. 66, tb. 13, fig. 222; *Achnanthidium microcephalum* Neup.; Ásatag Diat. tb. 2, fig. 34.

Sejtek csupaszok, hosszúkásak, közepükön kissé tágulók, nyujtott, kissé összenyomott végekkel, fejecses sarkokkal; sávok nem láthatók. Sejt hossza 18·9 μ, szélessége 2·7 μ.

Valvis elongatis, oblongis, 18·9 μ longis, medio leniter inflatis, 2·7 μ latis, ad polos attenuatis, productis, leniter constrictis, capitatis; striis invisibilibus.

Balatonparti tócsákban: Siófok (IX. tábla, 222. ábra).

206. ***Fragilaria Istvánffyi*** Pant. n. s

An *Fragilaria construens* var. *trinodis* Istvf.: Balat. pg. 97, fig. 8?

Sejtek lándzsásak, hullámos széllel, közepükön felfuvódottak, végek felé nyujtottak, csőrösek. Sávok hosszúak, párhuzamosan, egyközűen haladók, az álhasadékvonalig érők. Sejt hossza 20·5 μ, szélessége 7·2 μ, sávok száma 10 μ-ben 15.

Valvis late-lanceolatis, 20·5 μ longis, cum margine undulato, medio inflatis, 7·2 μ latis; polis productis, attenuatis, subrostratis; striis 15 in 10 μ, transversis, parallelis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 225. ábra).

207. ***Fragilaria hungarica*** Pant. n. s.

Sejtek aprók, rhombus alakúak, lándzsásak, hegyes végekkel; sávok áthatók, harántan, párhuzamosan az álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 19·2 μ, szélessége 6·6 μ, sávok száma 10 μ-ben 17—18.

Valvis rhomboideo-lanceolatis, 19·2 μ longis, 6·6 μ latis; polis subacutis; striis 17—18 in 10 μ, transversis, parallelis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 226. ábra).

208. ***Fragilaria balatonis*** Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, pálcza idomúak, egyoldalúan felfujt középpel, tompa végekkel, csupán a sejt szélére szorítkozó, egyközűen haladó sávokkal. Sejt hossza 55·2 μ, szélessége 9 μ, sávok száma 10-ben 14.

Valvis elongatis, linearibus, bacilliformibus, 55·2 μ longis, medio unilateraliter inflatis, 9 μ latis; polis truncatis; striis abreviatis, marginalibus, parallelis, transversis, 14 in 10 μ.

Balatoni planktonban: Szántódi révpart (IX. tábla, 214. ábra).

209. *Fragilaria capucina* Desm.

Desm.: Crypt. Fr. Nr. 453; Kg.: Bac. pg. 45, tb. 16, fig. 3; Rbh.: S. D. pg. 33, tb. 1, fig. 2; W. Sm.: Br. D. II, pg. 22, tb. 35, fig. 296; Pritch.: Inf. pg. 776, tb. 9, fig. 173; Grun.: Verh. 1862, pg. 372, tb. 7, fig. 11; Brun: D. Alp. pg. 120, tb. 4, fig. 1; V. H.: Syn. pg. 156, tb. 45, fig. 2; Wolle: D. tb. 47, fig. 1—3; De Toni: Syll. pg. 688; V. H.: D. pg. 325, tb. 11, fig. 446; Istvf.: Balat. pg. 96. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 3. Reihe, Nr. 20; Temp.-Perag.: D. Franc.

Sejtek keskenyek, vonalképűek, hosszú szalagok alakjában egymáshoz füzöttek, 36—40 μ hosszúak, 2·4 μ szélesek, kevésbbé csőrös végekkel, pontozott szélekkel, pontok 10 μ-ben 18—20.

Frustulis linearibus, rectangulis, in fascias valde elongatas concatenatis; valvis angustis, linearibus, 36—40 μ longis, 2·4 μ latis, ad marginem punctatis, punctis 18—20 in 10 μ.

Balatoni planktonban: Siófok, szántódi révpart (XVII. tábla, 354. ábra).

Tribus: DIATOMEAE.

XXI. nem: Diatoma DC. 1805

Sejtek rövid szalagok, vagy rövid párnácskák által zegzugos lánczokká összefüzöttek. Héjoldal lándzsás, kerülékded, vagy szálas; átható, haránt válaszfalakkal. Övoldal nyujtottan négyszögletes. Festőanyagtartók aprók, szemcsések.

210. *Diatoma vulgare* Bory

Bory: in Dict. d. hist. Nat. 1828, Bot. tb. 20, fig. 1; — Athrod. fig. 1a, b; Kg.: Synop. pg. 54, tb. V, fig. 66; — Bac. pg. 47, tb. 17, fig. 15, 1—4; Rbh.: S. D. pg. 35, tb. 2, fig. 6; W. Sm.: Br. D. II, pg. 39, tb. 40, fig. 309; Pritch.: Inf. pg. 778, tb. 4, fig. 13; Grun.: Verh. 1862, pg. 363; Brun.: D. Alp. pg. 116, tb. 4, fig. 13; Truan: D. Astur. pg. 67, tb. 6, fig. 8; V. H.: Syn. pg. 160, tb. 50, fig. 1—6; Wolle: D. tb. 46, fig. 12—14; V. H. D. pg. 348, fig. 102, tb. 11, fig. 465; Schütt: Bac. pg. 11, fig. 198A; Istvf.: Balat. pg. 92; Eyferth: III, pg. 190, pg. 7, fig. 14; De Toni: Syll. pg. 635. Synon.: *Bacillaria vulgaris* E.: Inf. pg. 197, tb. 15, fig. II. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 3. Reihe, Nr. 7—9; V. H.: Typ. Nr. 335; Cleve-Möller: D. Nr. 72; Temp.-Perac.: D. France; Temp.-Perag.: D. de M. Nr. 248.

Sejtek hosszúkásan kerülékdedek, átható, a sejtet rekeszekre osztó bordákkal; bordaközök rendesen sávosak, de a balatoni példányokon láthatatlanok, általam még a legjelesebb olaj apochromata immersióval sem állapíthatók meg, ámbár a systema, mely 1·40 numer. aperturával bír, az *Amphipleura pellucida* sávait remekül mutatja. A sejt övoldalról tekintve hosszúkásan négyszögletes, oldali, egyközűen, párhuzamosan haladó bordákkal és csupasz övszalaggal. Sejt hossza 42—47 μ, szélessége 8—8·5 μ, bordák száma 10 μ-ben 8—9.

Valvis elongato-ellipticis, 42—47 μ longis 8—8·5 μ latis, polis rotundatis; costis perviis, 8 9 in 10 μ, valvam in septa numerosa dividendibus; striae et pseudorhaphe in speciminibus balatonensibus invisibiles.

Balaton partján köveken s egyéb tárgyakon: siófoki móló, Balatonfüred, szántódi révpart (IX. tábla, 230., 231. ábra).

forma: ***abreviata*** Pant.

Sejtek aprók, szálasak, kerekded végekkel, keskenyek, áthatók, párhuzamosan haladó, a sejtet rekeszekre osztó bordákkal. Sejt hosssza 18—19 μ, szélessége 3·5 μ, bordák száma 10 μ-ben 10—11.

Valvis parvis, lineare-ellipticis, 18—19 μ longis, angustis, 3·5 μ latis; polis rotundatis; costis perviis, valvam in septa dividendibus, 10—11 in 10 μ.

Balaton partján: siófoki móló (IX. tábla, 236. ábra).

211. *Diatoma elongatum* Ag.

Ag.: Syst. pg. 4; Kg.: Bac. pg. 48, tb. 17, fig. 18, 1, 2; Rbh.: S. D. pg. 35, tb. 2, fig. 1; W. Sm.: Br. D. II, pg. 40, tb. 40, fig. 311; Pritch.: Inf. pg. 779, tb. 9, fig. 169; Brun: D. Alp. pg. 117, tb. 4, fig. 16; V. H.: Syn. pg. 160, tb. 50, fig. 14, 18—22; Wolle: D. tb. 46, fig. 15; V. H.: D. pg. 349, tb. 11, fig. 467; Istvf.: Balat. pg. 92. Synon.: *Diatoma tenue* var. *elongatum* Lyngb.: Hydrophyt. Dan. tb. 61 E, fig. 1—2; Grun.: Verh. 1862, pg. 363; De Toni: Syll. pg. 636; *Asterionella Bleakeleyi* G. Karsten: Diat. d. Kieler Bucht pg. 12, fig. 10! non W. Sm. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 335.

Sejtek nyujtottak, pálczásak, fejecses végekkel; bordák áthatók, párhuzamosan, harántan haladók, a hosszú pánczélt rekeszekre osztván. Rekeszek csupaszok. Sejt hossza 60—71 μ, szélessége 2·7 μ, bordák száma 10 μ-ben 7—9.

Valvis linearibus, bacilliformibus, 60—71 μ longis, 2·7 μ latis, angustis, ad polos constrictis, capitatis; costae 7—9 in 10 μ perviae, valvam in numerosa loculamenta dividentes.

Balatoni iszapban, parti köveken: Siófoki móló, Balatonfüred (IX. tábla, 232—233. ábra).

212. *Diatoma pectinale* Kg.

Kg.: Bac. pg. 47, tb. 17, fig. 11; Rbh.: S. D. pg. 35, tb. II, fig. 2; V. H.: Syn. tb. 50, fig. 23—26; Wolle: D. tb. 46, fig. 19—20. Synon.: *Bacillaria pectinalis* Nitzsch: Beitrag pg. 107, tb. 6, fig. 7—10; *Bacillaria seriata* E.: Inf. pg. 200, tb. 15, fig. 8; *Bacillaria flocculosa* E.: Inf. pg. 199, tb. 15, fig. 9.

Sejtek lándzsásan kerülékdedek, keskenyek, fejecses végekkel; bordák áthatók; övoldalról tekintve a sejtek hosszúkásan négyszögletesek, bordás szélekkel. Sejt hossza 28·6—29 μ, szélessége 2—2·5 μ, bordák száma 10 μ-ben 8—9.

Valvis elliptice-lanceolatis, 28·6—29 μ longis, angustis, 2—2·5 μ latis, cum polis subcapitatis; costis, perviis, transversis, 8—9 in 10 μ.

Balaton partján, köveken: siófoki móló (IX. tábla, 229. ábra).

XXII. NEM: Denticula KG. 1844.

Sejtek lándzsásak, haránt bordákkal, melyek a sejtet rekeszekre osztják; övoldalról tekintve hosszúkásan négyszögletesek; a bordák, illetve harántfalak az övszalagig érők.

213. *Denticula balatonis* PANT.

Sejtek hosszúkásan lándzsásak, nyujtott, csőrös végekkel; bordák párhuzamosan, harántan haladók; övoldalról tekintve hosszúkásan négyszögletesek, rövid bordákkal; övszalag sima. Sejt hossza 29—34·5 μ, szélessége 3·6 μ, bordák száma 10 μ-ben 9—10.

Valvis linearibus, lanceolatis, angustis, 29—34·5 μ longis, 3·6 μ latis, cum polis attenuatis, subrostratis; costis alternantibus, usque ad pseudorhaphem percurrentibus, transversis, parallelis, 9—10 in 10 μ.

Balatoni iszapban, köveken, stb.: Siófoki móló, szántódi révpart (IX. tábla, 238., 239. ábra).

TRIBUS: TABELLARIEAE.

XXIII. NEM: Tabellaria E. 1839.

Sejtek kocsonyás párnák által zeg-zugos lánczok alakjában egymáshoz füzöttek, pálczaképűek, felfuvódott középpel, fejecses végekkel; övoldal hosszúkásan négyszögletes, tompa sarkokkal; övszalag négy, a központ felé egymással párhuzamosan, egyközűen haladó harántfallal.

214. *Tabellaria flocculosa* (ROTH) KG.

KG.: Bac. pg. 127, tb. 17, fig. 21; RBH.: S. D. pg. 63, tb. 10, fig. 2; W. SM.: Br. D. II, pg. 45, tb. 43, fig. 316; PRITCH.: Inf. pg. 807, tb. 13, fig. 39; GRUN.: Verh. 1862, pg. 410, tb. 7, fig. 19; O. MEARA: Ir. D. pg. 317, tb. 29, fig. 3; BRUN: D. Alp. pg. 130, tb. 9, fig. 14; TRUAN: D. Ast. pg. 67, tb. 6, fig. 10; V. H.: Syn. pg. 162, tb. 62, fig. 10—12; WOLLE: D. tb. 50, fig. 7—11; V. H.: D. pg. 357, tb. 11, fig. 478; EYFERTH: III, pg. 188, tb. 7, fig. 9; DE TONI: Syll. pg. 744. Synon.: *Bacillaria tabellaris* E.: Inf. pg. 199, 381, tb. 15, fig. 7; *Conferva flocculosa* ROTH: Catalog. 1797, I, pg. 291, tb. 4, fig. 4; *Diatoma flocculosum* LYNGB.: Hydr. pg. 179, tb. 61; KG.: Syn. pg. 56, tb. 5, fig. 67; *Tabellaria trinodis* E.: Microg. tb. XXXIII, II, fig. 19. Collectiones: MÖLLER: Typenpl. I. Gruppe, 6. Reihe, Nr. 4; V. H.: Typ. Nr. 346.

A hosszúkás sejtek közepe felfuvódott, végek felé nyújtottak, sarkok fejecsesek; övoldal hosszúkásan négyszögletes, lekerekített sarkokkal, több függélyes irányban haladó keskeny, egymással felváltottan álló haránt fallal, melyek a sejt közepe felé haladnak. Sejt hossza 30 μ, szélessége 12 μ, fejecsek szélessége 4·8 μ.

Valvis linearibus, 30 μ longis, medio inflatis, 12 μ latis, dein attenuatis, ad polos capitatis, 4·8 μ latis; valvis a latere pleurale visis, elongato-quadrangulis,

gonis obtusis, hic cum dissepimentis alternantibus, perviis, longitudinaliter, usque ad medium pleurae percurrentibus.

Balaton partján, köveken, szikladarabokon: Siófoki móló (IX. tábla, 235. ábra).

XXIV. NEM: Disiphonia E. 1854.

Sejtek az övoldalról tekintve négyszögletesek, vagy szalagokba sorakozottak, vagy szabadok, két látható függélyesen haladó harántfallal. A sejt a pánczéloldalról tekintve, hosszúkásan kerülékded, felfuvódott középpel.

215. *Disiphonia australis* E.

E.: Microgeol. pg. 260, 262, tb. 35A, 2, fig. 7. Synon.: *Diatomella Balfouriana* Grév.: 1855, Ann. Nat. Hist. ser. 2, tom. 15, pg. 259, tb. 9, fig. 10—13; Pritch.: Inf. pg. 810, tb. 4, fig. 51—52; Grun.: Verh. 1862, pg. 409; Brun: D. Alp. pg. 129, tb. 9, fig. 18; De Toni: Syll. pg. 742; V. H.: D. pg. 353, fig. 104; Schütt: Bac. pg. 105, fig. 186; *Grammatophora? Balfouriana* W. Sm.: Br. D. II, pg. 43, tb. 61, fig. 383.

Eddig csak a négyszögletes, tompa sarkú övoldalt vizsgálhattam. Sejt hossza 28·8 μ, szélessége az övoldalról nézve 9·9 μ; sávok száma 10 μ-ben 18.

Valvis a latere pleurale visis rectangulis, 28·8 μ longis, 9·9 μ latis, cum dissepimentis, duobus perviis, ad medium valvae longitudinaliter percurrentibus; spatium inter polos dissepimentorum striolatum, margo lateris striolatus; striis 18 in 10 μ.

Igen nevezetes faj, melyet Ehrenberg mint első a Kerguelen-szigetekről ismertetett. Az anyagot ott Hoocker szedte, J. Roos hajóskapitány társaságában, 1830-ban. Az ötvenes évek elején a fajt Greville és utána több algologus Angliában fedezték fel és azt ismertetik; az Alpesekből, Styria, Tyrol és a Gesenkeből Szilézíában a fajt Grunow «Die Österreichischen Diatomaceen» című hires dolgozatában 1862-ben ismerteti, Schweizból pedig J. Brun tanár.

A Balatonban megállapított faj mindenesetre a jégkorszakból maradt vissza.

Balatoni planktonban, iszapban: szántódi révpart (IX. tábla, 234. ábra).

Tribus: NITZSCHIEAE.

XXV. NEM: Hantzschia Grun. 1870.

Sejtek szabadok, héjak kissé hajlítottak, lapos has-, domború hátoldallal, nyújtott, csőrös végekkel, egyoldalúan összenyomottak, itt függélyesen haladó éllel (carina), az él szélén lyuksorozattal. Az éllikak (pores carinales) némely fajnál bordákba átmenők. Festőanyagtartó egy nagy, a közepén leginkább megszakított lemez, számos apró pyrenoid szemcsével és számos apró álamylon-csoporttal, melyek az egyik övoldalon felfekvők.

216. *Hantzschia amphioxys* (E.) Grun.

Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 103; V. H.: Syn. pg. 168, tb. 56, fig. 1, 2; Truan: D. Ast. pg. 69, tb. 7, fig. 4, 5; De Toni: Syll. pg. 561; Wolle: D. tb. 51, fig. 20; V. H.: D. pg. 381, fig. 123, tb. 15, fig. 483b. Synon.: *Nitzschia amphioxys* W. Sm.: Br. D. I, pg. 40, tb. 13, fig. 105; Suring.: Alg. Jap. pg. 8, tb. 1, fig. 18; Brun: D. Alp. pg. 104, tb. 5, fig. 28; Istvf.: Balat. pg. 88; Schütt: Bac. pg. 144, fig. 260; Eyferth: III, pg. 223, tb. 7, fig. 56; *Eunotia amphioxys* E.: Amerik. pg. 125, tb. I, 1, fig. 26, etc.; Kg.: Bac. pg. 36, tb. 29, fig. 44; Rbh.: S. D. pg. 15, tb. 1, fig. 1; *Navicula amphioxys* West.: Herb. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 12; V. H.: Typ. Nr. 367.

Sejtek kissé ívesek, végek nyujtottak, sarkok fejecsesek, éli pontok nagyok; sávok áthatók, párhuzamosan, egyközűen haladók, pontozottak. Sejt hossza 54—56 μ, szélessége 7—7·5 μ, éli pontok száma 10 μ-ben 8, sávok száma 10 μ-ben 16—17.

Valvis leniter arcuatis, 54—56 μ longis, 7—7·5 μ latis, ad polos leniter attenuatis, polis subcapitatis; poris carinalibus 8 in 10 μ; striis punctatis, 16—17 in 10 μ, parallelis, transversis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok. Fehérvári Sóstóban (IX. tábla, 240. ábra).

var. *constricta* Pant. n. v.

Sejtek a hasi oldal közepén erős összehúzással, itt hullámos oldallal; hátoldal kissé íves; végek nyujtottak; sarkok csőrösek; éli pontok ritkák, kiszélesedők, majd bordaképűek; sávok egyközűen haladók, pontozottak. Sejt hossza 32·4, szélessége 9 μ, éli pontok száma 10 μ-ben 6—7, sávok száma 10 μ-ben 15—16.

Valvis parvulis, 32·4 μ longis, 9 μ latis, dorso leniter arcuato, ventre medio impresso, bigibbo; polis leniter attenuatis, leniter tortis, subrostratis; poris carinalibus dilatatis, 6—7 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 15—16 in 10 μ.

Fehérvári Sóstóban (IX. tábla, 241. ábra).

var. *remote-striata* Pant. n. v.

Sejtek ívesek, lapos hasi oldallal; nyujtott, vékony, csőrös végekkel; éli pontok kiszélesedők, nyujtottak, bordaképűek; sávok egyközűen, párhuzamosan haladók, pontozottak. Sejt hossza 40·5 μ, szélessége 6·3 μ, éli pontok száma 10 μ-ben 6—7, sávok száma 10 μ-ben 12—13.

Valvis parvis, 40·5 μ longis, 6·3 μ latis, dorso leniter arcuato, ventre plano; poris carinalibus, 6—7 in 10 μ, dilatatis; striis parallelis, transversis, punctatis, 12—13 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok, szántódi révpart (IX. tábla, 246. ábra).

var. *capitata* Pant. n. v.

Sejtek nyujtottak, íves hát-, homorú hasi oldallal; végek összehuzottak; sarkok fejecsesek; éli pontok nagyok, sávok egyközűen, párhuzamosan haladók, ponto-

zottak. Sejt hossza 72 μ, magassága 8·1 μ, éli pontok száma 10 μ-ben 6, sávok száma 10 μ-ben 13.

Valvis leniter arcuatis, capitatis, 72 μ longis, 8·1 μ altis; poris carinalibus magnis, 6 in 10 μ; striis punctatis, parallelis, transversis, 13 in 10 μ.

Balatonpart mentén: a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (IX. tábla, 243. ábra).

217. *Hantzschia virgata* Grun.

Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 104; V. H.: Syn. pg. 169, tb. 56, fig. 12—13; V. H.: D. pg. 381, tb. 15, fig. 488 b. Synon.: *Nitzschia virgata* Roper: in Mic. J. 1858, pg. 23, tb. 3, fig. 6; Wolle: D. tb. 25, fig. 16—17; *Pritchardia virgata* Rbh.: Fl. Eur. Alg. I, pg. 163. Collectiones: V. H. Typ. Nr. 370.

Sejtek nyujtottak, enyhén ívesek, nyujtott, csőrös végekkel; gerinczéli pontok nyujtottak; sávok erőteljesek, egyközűen, párhuzamosan haladók, pontozottak. Sejt hossza 96—100 μ, magassága 13·2—13·5 μ, sávok száma 10 μ-ben 16—17, gerinczéli pontok 10 μ-ben 8.

Valvis productis, leniter arcuatis, 96—100 μ longis, 13·2—13·5 μ altis; polis attenuatis, subrostratis; poris carinalibus, 8 in 10 μ, subprolongatis; striis punctatis, transversis, parallelis, 16—17 in 10 μ.

Balatonpart mentén: a szántódi révcsárda mögötti Sóstóban (IX. tábla, 244. ábra).

Tengeri alak, mely eddig csakis Franciaországból, Angliából és az Északi-Jeges-tengerből volt ismeretes.

218. *Hantzschia crassa* Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, íves háttal, lassan lehúzódó hasi oldallal, nyujtott csőrszerű végekkel; gerinczéli pontok bordaszerűen elszélesedők; sávok egyközűen, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 76·8 μ, magassága 13·2 μ, sávok száma 10 μ-ben 10, gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 6.

Valvis elongatis, 76·8 μ longis, 13·2 μ altis, dorso leniter arcuatis, ventro leniter concavis; polis productis, subrostratis; poris carinalibus prolongatis, 6 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 10 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (IX. tábla, 245. ábra).

219. *Hantzschia directa* Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, majd egyenes élűek; nyujtott csőrszerű végekkel; gerinczéli pontok nyujtottak, bordaszerűek; sávok ívesen, párhuzamosan haladók, pontozottak. Sejt hossza 152·4 μ, magassága 23·2 μ, gerinczpontok száma 10 μ-ben 6—7, sávok száma 10 μ-ben 13—14.

Valvis linearibus, elongatis, 152·4 μ longis, 23·2 μ altis, cum lateribus directis; polis parum productis, subrostratis; poris carinalibus prolongatis, 6—7 in 10 μ, striis arcuatis, transversis, punctatis, parallelis 13—14 in 10 μ.

Balatonmenti vizekben: szántódi révcsárda mögötti Sóstó (IX. tábla, 242. ábra).

XXVI. nem: Tryblionella W. Sm. 1853.

Sejtek nyujtottak, majd enyhéden összenyomottak, majd kerülékdedek, tompa csőrös végekkel. Héjoldal kiemelkedő hosszredővel; sávok a redőnek megfelelően megtöröttek; gerinczél igen kiemelkedő, erőteljes éli likakkal.

220. *Tryblionella Hantzschiana* Grun.

var. ***angustata*** Pant. n. v.

Sejtek nyujtottak, oldalaik könnyedén összenyomottak; sávok áthaladók, a redő helyén megtöröttek, s így hullámos irányúak, éli lyukak nagyok. Sejt hossza 99—102 μ, szélessége 19—19·5 μ, gerinczéli lyukak száma 10 μ-ben 6—7, sávok száma 10-ben 6—7.

Valvis productis, 99—102 μ longis, 19—19·5 μ latis, plicatis; striis transversis, totam valvam percurrentibus, unilateraliter flexis et poris carinalibus, 6—7 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (IX. tábla, 247. ábra).

221. *Tryblionella salinarum* (Grun.) Pant.

Synon.: *Nitzschia salinarum* Grun. in V. H.: Syn. tb. 57, fig. 18.

Sejtek aprók, nyujtottak, csőrös végekkel; sávok áthaladók, megtöröttek, hullámos irányúak. Sejt hossza 28·8 – 29 μ, szélessége 9 μ, sávok és éli lyukak száma 10 μ-ben 13.

Valvis parvis, elongatis, plicatis, cum polis subrostratis, 28·8—29 μ longis, 9 μ latis; striis transversis, valvam percurrentibus, unilateraliter inflexis et poris carinalibus, 13 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (IX. tábla, 251. ábra).

222. *Tryblionella debilis* Arnott

var. ***crassa*** Pant. n. v.

Sejtek aprók, elliptikusan kiszélesedők, tömöttek, kihegyesedő végekkel; sávok erőteljesek, a sejt közepe táján hajlítottak. Sejt hossza 27 μ, szélessége 16·2 μ, sávok száma 10 μ-ben 8.

Valvis parvulis, plicatis, crassis, late ellipticis, cum polis subrostratis, 27 μ longis, 16·2 μ latis; striis valvam percurrentibus, ad medium modice inflexis, 8 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 252. ábra).

var. ***validior*** Pant. n. v.

Sejtek aprók, tömöttek, ki nem szélesedők, inkább rudacsosak; sávok erőteljesek, megtöröttek. Sejt hossza 17 μ, szélessége 9·9 μ, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis parvulis, crassis, 17 μ longis, 9·9 μ latis, bacilliformibus, cum polis obtusis; striis 10 in 10 μ, valvam percurrentibus, ad medium inflexis.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok (IX. tábla, 253. ábra).

223. ***Tryblionella balatonis*** (Grun.) Pant.

Synon.: *Nitzschia balatonis* Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 70; V. H.: Syn. tb. 57, fig. 28; De Toni: Syll. pg. 500; Istvf.: Balat. pg. 85.

Sejtek aprók, nyujtottak, keskenyek, csőrös végekkel; sávok ívesek, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 19—20 μ, szélessége 8—8·2 μ, sávok száma 10 μ-ben 22.

Valvis linearibus, oblongis, plicatis, 19—20 μ longis, 8—8·2 μ latis; striis percurrentibus, arcuatis, inflexis, 22 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 254. ábra).

Istvánffy e jellemző fajt, melyet Badacsony-Tomaj és Boglár között gyűjtött, planktonból ismerteti, 30 μ hosszúnak és 12 μ szélesnek mondja, mely mérési adatok úgy Grunow, mint saját észleléseimtől igen elütők, mert Grunow leghosszabb példányát csakis 22 μ hosszúnak és 8·5 μ szélesnek mondja. Méreteink tehát majd egy harmaddal eltérők.

XXVII. nem: Zotheca Pant. nov. gen.

Héjak leginkább elliptikusak, likacsosak, likak harántan és függélyesen haladó pontsorokba foglalvák; gerinczél kiemelkedő. Ide sorozom a *Nitzschia navicularis, Nitzschia punctata, Nitzschia doljensis, Nitzschia coarctata* és *Nitzschia granulata* fajokat, melyek jellemző és állandó héjrajzuk miatt úgy a *Tryblionella,* valamint a *Nitzschia* nemtől teljesen elütők.

Valvis plerumque ellipticis, porosis; poris in lineas transversas et perpendiculares, totam valvam, percurrentes, ordinatis. Carina prominens. — Huc pertinent: *Nitzschia navicularis, Nitzschia punctata, Nitzschia doljensis, Nitzschia coarctata* et *Nitzschia granulata,* quae species valde characteristicae ob characteres generales a *Tryblionella* et a *Nitzschia* toto coelo diversae.

224. ***Zotheca Csaszkaae*** Pant. n. s.

Héjak elliptikusan kihegyesedő végekkel, likak nagyok, gyöngyszerűek, hossz- és harántsorozatokba rendezvék. Sejt hossza 33·3 μ, szélessége 14·4 μ, pontsorozatok száma 10 μ-ben 7—8, pontok száma 10 μ-ben 7—8.

Valvis ellipticis, planis, nunquam plicatis, 33·3 μ longis, 14·4 μ latis, cum polis obtusis; poris magnis, 7—8 in 10 μ, in series longitudinales transversalesque, 7—8 in 10 μ ordinatis; carina prominens lateralis.

Balatonpartmenti tócsákban: Siófok (IX. tábla, 250. ábra).

E szép és jellemző fajt nagyméltóságú és főtisztelendő dr. Csaszka György úrnak, kalocsai érseknek, a tudomány igaz pártolójának szentelem.

XXVIII. nem: Grunowia Rbh. 1865.

Sejtek lándzsásak, a sejt gerinczéllel, az él szélén bordaszerű, a sejt közepe felé haladó, átható rekeszekkel s finom, sávos rajzzal.

225. ***Grunowia sinuata*** (W. Sm.) Rbh.

Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 146, fig. 46; Brun: D. Alp. pg. 111, tb. 3, fig. 32. Synon.: *Dimeregramma sinuata* Pritch.: Inf. pg. 790; *Denticula sinuata* W. Sm.: Br. D. I, pg. 21, tb. 35, fig. 290; Grun.: Verh. 1862, pg. 547; *Nitzschia sinuata* Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 82; V. H.: Syn. pg. 176, tb. 60, fig. 11; Wolle: D. tb. 43, fig. 21; V. H.: D. pg. 390, tb. 15, fig. 516. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 385.

Sejtek lándzsásak, 33—40 μ hosszúak, 8—8·5 μ szélesek, hullámos szélekkel és csőrös, tompa végekkel; gerinczéli bordák erőteljesek, a sejt közepe felé haladók, 10 μ-ben 6—7; sávok párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 21—22, finoman pontozottak.

Valvis lanceolatis, cum margine triundulato, 33—40 μ longis, 8—8·5 μ latis; polis productis, obtusis; costis carinalibus, transversis, validis, 6—7 in 10 μ; striis punctatis, transversis, 21—22 in 10 μ.

Balatonpartmenti források kifolyásában: Arács (XVII. tábla, 348. ábra).

226. ***Grunowia obtusa*** (Kg.) Pant.

Synon.: *Denticula obtusa* Kg.: Bac. tb. 17, fig. 14; W. Sm.: Br. D. II, pg. 19, tb. 34, fig. 292; Rbh.: S. D. tb. 1, fig. 8; *Denticula Kützingii* Grun.: Verh. 1862, pg. 548, tb. 12, fig. 15; *Nitzschia Denticula* Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 492; V. H.: Syn. pg. 175, tb. 60, fig. 10; De Toni: Syll. pg. 518; Wolle: D. tb. 43, fig. 31—33; V. H.: D. pg. 390, tb. 15, fig. 514. Collectiones: Cleve-Möller: Typ. Nr. 224; V. H.: Typ. Nr. 384.

Sejtek aprók, keskenyek, 15—18 μ hosszúak, 4·8 μ szélesek, tompa véggel; gerinczéli bordák aprók, egyközűen haladók, erőteljesek, 10 μ-ben 7; sávok párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 22.

Valvis anguste-lanceolatis, 15—18 μ longis, 4·8 μ latis, cum polis subacutis; costis carinalibus abreviatis, validis, 7 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 22 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Tihanyi kút (XVII. tábla, 371. ábra).

XXIX. nem: Nitzschia (Hassal 1854) Grun. 1877.

Sejtek gerinczéllel és gerinczéli likakkal, vagy gerinczéli bordákkal. Oszlánykák szabadok, ritkán kocsonyás csövekben tenyészők, vagy szalagképen egymáshoz fűzöttek. Festőanyagtartó egyetlen nagy lemez, mely csak az egyik övoldalon felfekvő, a központ felé tökéletes vagy tökéletlen áttöréssel, sok apró pyrenoid szemcsékkel és álamylon-csoportokkal.

* Apiculatae.

227. ***Nitzschia mucronata*** Pant. n, s.

Sejtek nyujtottak, egyenes oldalakkal, csőrös végekkel, gerinczéli pontok nagyok, sávok párhuzamosan, egyközűen haladók, csupasz hossz-szalaggal megsza-

kítvák. Sejt hossza 46·8—50 μ, szélessége 8·1—8·5 μ, gerinczéli pontok 10 μ-ben 10—11, sávok száma 10 μ-ben 12.

Valvis elongatis, 46·8—50 μ longis, 8·1—8·5 μ latis; polis subrostratis; lateribus directis, planis; poris carinalibus, 10—11 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 12 in 10 μ, a vitta longitudinali nuda interruptis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (X. tábla, 265. ábra).

228. *Nitzschia acuminata* Grun.

Grun. in Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 73; V. H.: Syn. pg. 173, tb. 58, fig. 16—17; De Toni: Sylloge pg. 505; V. H.: D. pg. 388, tb. 15, fig. 506. Synon.: *Tryblionella acuminata* W. Sm.: Br. D. I, pg. 36, tb. 10, fig. 77; Pritch.: Inf. pg. 792, tb. 4, fig. 37. Collectiones: Cleve-Möller: Diat. Nr. 156; V. H.: Typ. Nr. 379.

Sejtek nyujtottak, egyenes oldalokkal, kihegyesedő végekkel; gerinczéli pontok nyújtottak; sávok párhuzamosak, egyközűen haladók, a héj közepén függélyesen haladó, széles, csupasz szalag által megszakítvák. Sejt hossza 63·9 μ, szélessége 7·2 μ, gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 10, sávok száma 10 μ-ben 15.

Valvis late-linearibus, 63·9 μ longis, 7·2 μ latis; lateribus directis; polis mucronatis; poris carinalibus productis, 10 in 10 μ; striis 15 in 10 μ, transversis, parallelis, a zona hyalina longitudinali interruptis.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 248. ábra).

229. *Nitzschia apiculata* (Greg.) Grun.

Grun. in Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 73; V. H.: Syn. pg. 173, tb. 58, fig. 26—27; De Toni: Syll. pg. 505; V. H.: D. pg. 387, tb. 15, fig. 505. Synon.: *Tryblionella apiculata* Greg.: M. J. V. pg. 79, tb. 1, fig. 43; *Synedra constricta* Kg.: Bac. pg. 64, tb. 3, fig. 70. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 7, 12, 44, etc.

Sejtek keskenyek, kissé összehuzottak, 32·4 μ hosszúak, 4·8 μ szélesek; végek nyujtottak, csőrösek; sávok 10 μ-ben 20, egyközűen párhuzamosan haladók.

Valvis 32·4 μ longis, 4·8 μ latis, linearibus, medio leniter constrictis; polis subrostratis; striis 20 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban: Kút nevű vonyó a tihanyi révnél (XVII. tábla 373. ábra).

230. *Nitzschia hungarica* Grun.

Grun.: Verh. 1862, pg. 568, tb. 18, fig. 31; Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 73; Schum.: Preus. Diat. 1869, tb. 2, fig. 2; V. H.: Synop. pg. 173, tb. 58, fig. 19—22; Wolle: D. tb. 44, fig. 12, 13; V. H.: D. pg. 387, tb. 15, fig. 504; De Toni: Syll. pg. 504. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 10; V. H.: Typ. Nr. 380.

Sejtek nyujtottak, egyenes oldalokkal, csőrös végekkel; gerinczéli pontok nagyok; sávok párhuzamosan, egyközűen haladók, áthatók, a héj közepén függélyesen haladó csupasz szalag által megszakítvák. Sejt hossza 55·8 μ, szélessége 8·1 μ, gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 10, sávok száma 10 μ-ben 18.

Valvis linearibus, lateribus planis, 55·8 μ longis, 8·1 μ latis; apicibus productis, subrostratis; carina excentrica; poris carinalibus, 10 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 18 in 10 μ, a vitta longitudinali laevi interruptis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok, Sóstó P.-Szántódnál (XI. tábla, 273. ábra).

** Vivaces

231. ***Nitzschia angustata*** (W. Sm.) Grun.

var. ***producta*** Pant. n. v.

Sejtek hosszúkásan lándzsásak, nyujtott, fejecsszerű végekkel; sávok áthatók, párhuzamosan és egyközűen haladók, sejt hossza 40—50 μ, szélessége 5—7 μ, sávok száma 10 μ-ben 13—16.

Valvis elongato-lanceolatis, 40—50 μ longis, 5—7 μ latis; polis productis capitatis; striis 13—16 in 10 μ, transversis parallelis.

Balatoni iszapban: Siófok (IX. tábla, 249. ábra; X. tábla, 266. ábra).

var. ***protracta*** Pant. n. v.

Sejtek nyujtottak, középen összenyomott övoldalokkal, tompa, nyujtott végekkel; sávok áthatók, egyközűen, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 62—63 μ, szélessége 6—7 μ, sávok száma 10 μ-ben 10—11.

Valvis linearibus, elongatis, 62—63 μ longis, 6—7 μ latis; lateribus directis, a latere pleurali visis subconstrictis; polis productis obtusis, a latere pleurali visis parum inflexis; striis transversis parallelis, 10—11 in 10 μ; carina excentrica, prominens.

Balatoni iszapban: Siófok (X. tábla, 267., 268. ábra).

232. ***Nitzschia limes*** Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, vastagok, szélesen ékalakú tompa végekkel, övoldalról tekintve kissé behuzottak; gerinczél kimagasló; sávok áthatók, párhuzamosan, egyközűen haladók. Sejt hossza 66—84 μ, szélessége 8—9 μ; sávok száma 10 μ-ben 12—13.

Valvis linearibus, productis, 66—84 μ longis, 8—9 μ latis, a latere pleurali visis, subconstrictis; polis late-cuneiformibus, obtusis, a latere pleurali visis, subinflexis; carina valida, excentrica; striis 12—13 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban: Siófok (X. tábla, 269., 270. ábra).

*** Sigmoideae

233. ***Nitzschia fussiformis*** Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, orsóalakúak, S-szerűen hajlítottak, kihegyesedő vékony végekkel; gerinczél kimagasló, határozott pontokkal; sávok láthatatlanok. Sejt hossza 163—170 μ, szélessége 4·8—5 μ, gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 10.

Valvis valde elongatis, fussiformibus, 163—170 μ longis, 4·8—5 μ latis; polis attenuatis; carina manifesta, poris carinalibus, 10 in 10 μ; striis invisibilibus.

Balatoni planktonban, iszapban: Siófok, szántódi révpart (X. tábla, 256. ábra).

234. *Nitzschia sigmoidea* (E.) W. Sm.

var. ***balatonis*** Pant. n. v.

Sejtek felette nyujtottak, az övoldalról tekintve S-szerűen hajlítottak; gerinczél kimagasló; gerinczéli pontok nagyok; sávok egyközűen, párhuzamosan haladók, áthatók. Sejt hossza 476—500 μ, szélessége 8—10 μ; gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 9; sávok száma 10 μ-ben 30.

Valvis maxime-elongatis, 476—500 μ longis, 8—10 μ latis, cum polis obtusis, a latere pleurali visis, sigmoideis; carina manifesta; poris carinalibus, 9 in 10 μ; striis 30 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni planktonban: szántódi révpart. Balatoni iszapban: Siófok, Balaton-Füred (X. tábla, 257. ábra).

235. *Nitzschia armoricana* (Kg.) Grun.

Grun. in V. H.: Syn. tb. 63, fig. 8. Synon.: *Nitzschia sigmoidea* var. *armoricana* Grun. in Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 91; De Toni: Syll. pg. 528; Istvf.: Balat. pg. 86; Truan: D. Ast. pg. 73, tb. 7, fig. 20; *Synedra armoricana* Kg.: Bac. pg. 67, tb. 4, fig. 34.

Sejtek nyujtottak, 180 μ hosszúak, 7·2 μ szélesek, nyujtott, csőrös végekkel; gerinczél bordaszerű, nyujtott pontokkal, gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 5—6; sávok párhuzamosan haladók, 10 μ-ben 25.

Valvis elongatis, linearibus, angustis, carinalibus, 180 μ longis, 7·2 μ latis; ad polos attenuatis, productis, subrostratis; punctis carinalibus, protractis, 5—6 in 10 μ; striis 25 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred, Tihanyi kút (XVII. tábla, 346. ábra).

236. *Nitzschia lamprocarpa* Hantzsch

sec. Grun. in V. H.: Syn. tb. 64, fig. 3. Synon.: *Nitzschia vermicularis* (Kg.) Grun. var. *lamprocarpa* Istvf.: Balat. pg. 87.

Sejtek nyujtottak, közepükön felfuvódottak, 170—180 μ hosszúak, 6 μ szélesek, nyujtott, fejecses, tompa végekkel; gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 6—7; sávok láthatatlanok.

Valvis elongatis, angustis, medio modice inflatis, 170—180 μ longis, 6 μ latis, ad polos attenuatis, obtusis, subcapitatis; poris carinalibus, 6–7 in 10 μ; striis invisibilibus.

Balatoni iszapban: Siófok (XVII. tábla, 359. ábra).

****** Obtusae**

237. *Nitzschia perlonga* Pant. n. s.

Sejtek felette hosszúra nyujtottak, keskenyek, kissé görbített oldalokkal; végek keskenyedők, tompák; gerinczél kiálló, gerinczéli pontok nagyok; sávok harántan, egyközűen, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 483—500 μ, szélessége 8—8·5 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 5, sávok száma 10 μ-ben 25.

Valvis linearibus, maxime elongatis, 483—500 μ longis, 8—8·5 μ latis; polis modice attenuatis, obtusis; carina prominens; poris carinalibus magnis, 5 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 25 in 10 μ.

Balatoni planktonban: a szántódi rév közelében gyűjtve 1897. aprilis 27-én (X. tábla, 255. ábra).

******* Spectabiles**

238. *Nitzschia spectabilis* (E.) Ralfs

Ralfs in Pritch.: Inf. pg. 782; Grun.: Verh. 1862, pg. 574; Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 92; V. H.: Syn. pg. 180, tb. 67, fig. 8—9; De Toni: Syll. pg. 535; Wolle: D. tb. 40, fig. 1; V. H.: D. pg. 398, tb. 16, fig. 541. Synon.: *Synedra spectabilis* E.: Amer. tb. II, 3, fig. 4; tb. III, 1, fig. 24; — Microg. tb. X, 1, fig. 16, 17, etc.; — Nordpol. tb. 3, fig. 9; Kg.: Bac. pg. 67, tb. 28, fig. 37; Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 23; V. H.: Typ. Nr. 401.

Sejtek nyujtottak, kissé görbítettek, nyujtott, tompa végekkel; gerinczél erős, nagy nyujtott likakkal; sávok pontozottak, egyközűen párhuzamosan haladók. Sejt hossza 212—220 μ, szélessége 10—11 μ, gerinczéli likak 10 μ-ben 10—11, sávok száma 10 μ-ben 10—11.

Valvis linearibus, valde elongatis, plus-minus arcuatis 212—220 μ longis, 10—11 μ latis, sub polis attenuatis; apicibus obtusis; carina valida; poris carinalibus 10—11 in 10 μ, productis; striis punctatis 10—11 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatoni iszapban, Balatonmenti tócsákban: Siófok, szántódi révcsárda mögötti Sóstó, Tihanyi révpart melletti tócsákban (X. tábla, 258. ábra).

239. *Nitzschia directa* Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, a tompa, fejecsszerű végek felé kissé hajlítottak; gerinczél erőteljes; gerinczéli likak nyujtottak, bordaszerűek; sávok erőteljesek, áthatók, egyközűen, párhuzamosan haladók. Sejt hossza 187—200 μ, szélessége 12 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 6, sávok száma 10 μ-ben 11.

Valvis linearibus, elongatis, 187—200 μ longis, 12 μ latis, ad polos attenuatis; polis subrostrato-capitatis, parum inflexis; carina valida; poris carinalibus, productis, 6 in 10 μ; striis punctatis, 11 in 10 μ, transversis, parallelis.

Balatonmenti tócsákban: Sóstó, Puszta-Szántódnál, tihanyi révpartnál levő tócsákban (X. tábla 259. ábra).

var. ***torquata*** Pant. n. v.

Különbözik a fajtól csavarszerűen hajlított héjai által; gerinczél igen kifejlődött, nyújtott, bordaszerű likakkal; sávok harántan haladók, pontozottak. Sejt hossza 190—195 μ, szélessége 12 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 6—7, sávok száma 10 μ-ben 11.

Recedit a specie valvis torquatis, 190—195 μ longis, 12 μ latis, polis attenuatis, subrostrato-capitatis; poris carinalibus, productis, subcostatis, 6—7 in 10 μ; striis; transversis, parallelis, punctatis, 11 in 10 μ.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok, P.-Szántód, szántódi révpart (X. tábla, 260. ábra).

240. *Nitzschia Brébisonii* W. Sm.

W. Sm.: Br. Diat. I, pg. 38, tb. 31, fig. 266; Cleve-Grun.: Arct. D. pg. 91; V. H.: Syn. pg. 178, tb. 64, fig. 4—5; Wolle: D. tb. 42, fig. 6—8; V. H.: D. pg. 396, tb. 16, fig. 530; De Toni: Syll. pg. 529. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 393.

Sejtek nyujtottak, fejecses, nyujtott végekkel; gerinczéli likak nyujtottak, bordaképűek; sávok egyközűen s párhuzamosan haladók, pontozottak. Sejt hossza 175 μ, szélessége 12 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 7—8, sávok száma 10 μ-ben 10.

Valvis directis, elongatis, 175 μ longis, 12 μ latis, polos capitatos versus attenuatis; poris carinalibus elongatis, 7—8 in 10 μ; striis punctatis, 10 in 10 μ, transversis, parallelis.

Fehérvári Sóstóban (X. tábla, 261. ábra).

****** Lineares.

241. *Nitzschia gallica* Pant. n. s.

Synon.: *Nitzschia vitrea* Norm. var. *gallica* J. Brun in Heribaud: Diat. d'Auvergne pg. 170, tb. 5, fig. 1—2.

Sejtek nyujtottak, orsóalakúak, nyujtott, fejecses végekkel; gerinczéli likak nyujtottak, majd négyszögletesek; sávok harántan haladók, egyközűek, párhuzamosak. Sejt hossza 128—180 μ, szélessége 7—8 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 5, sávok száma 10 μ-ben 12—14.

Valvis elongatis, fussiformibus, 128—180 μ longis, 7—8 μ latis; polos versus attenuatis; polis subcapitatis; poris carinalibus, rotundato quadrangularibus, 5 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 12—14 in 10 μ.

Balatonmenti tócsákban: Puszta-Szántód, szántódi rév, tihanyi rév, fehérvári Sóstóban (X. tábla. 262., 263. ábra).

242. *Nitzschia Lóczyi* Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, közepükön összehuzottak, befelé hajlított tompa végekkel; gerinczéli likak igen nagyok, négyszögletesek; sávok harántosan, egyközűen, párhuza-

mosan haladók; az övoldalról tekintve a sarkoknál egy-egy különálló likkal. Sejt hossza 109—110 μ, szélessége 7·5 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 3, sávok száma 10 μ-ben 14.

Valvis elongatis, medio leniter impressis, 109—110 μ longis, 7·5 μ latis; polis obtusis inflexis; poris carinalibus, permagnis, quadrangularibus, 3 in 10 μ; striis transversis, parallelis, 14 in 10 μ. Valvis a latere pleurali visis medio impressis, ad polos, poro solitario institutis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (X. tábla, 264. ábra).

Rokon a *Nitzschia Kittlii* Grun. és *Nitzschia vitrea* Norm. fajokkal, melyektől alakja és nagysága által teljesen elütő.

Comparanda cum *Nitzschia Kittlii* Grun. et *Nitzschia vitrea* Norm. a quibus ob formam et magnitudinem valvae recedit.

243. *Nitzschia linearis* (Ag.) W. Sm.

W. Sm.: Br. D. I, pg. 39, tb. 13, fig. 10; Rbh.: Fl. Eur. Alg. I, pg. 156; Suring.: Alg. Jap. pg. 8, tb. 1, fig. 7; Brun: D. Alp. pg. 107, tb. 5, fig. 26; Borzsc.: Bac. tb. I, fig. 11; Grun.: in Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 93; V. H.: Syn. pg. 181, tb. 67, fig. 13—15; Wolle: D. tb. 42, fig. 17—22; V. H.: D. pg. 399, tb. 16, fig. 542. Synon.: *Synedra praemorsa* E.: Amer. tb. III, 6, fig. 11; Kg.: Bac. pg. 66, tb. 28, fig. 35; *Frustulia linearis* Ag. Collectiones: Möller: Typenpl. I. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 16; V. H.: Typ. Nr. 404; Cleve-Möller: D. Nr. 176.

Sejtek nyujtottak, fonalszerűek, 108 μ hosszúak, 6 μ szélesek, nyujtott, csőrös, tompa végekkel; gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 6—7; sávok láthatatlanok.

Valvis linearibus elongatis, 108 μ longis, 6 μ latis, cum apicibus productis, subrostratis, obtusis, punctis carinalibus, 6—7 in 10 μ; striis invisibilibus.

Balatoni iszapban: Siófok (XVII. tábla, 347. ábra).

******* Lanceolatae.

244. *Nitzschia Heufleriana* Grun.

var. ***elongata*** Pant. n. v.

Sejtek nyujtottak, végek felé összehúzottak; végek fejecsesek; gerinczéli pontok nyujtottak; sávok egyközűen, párhuzamosan, harántan haladók. Sejt hossza 126 μ, szélessége 6 μ, gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 10, sávok száma 10 μ-ben 20.

Valvis linearibus, angustis, sub polis longe porrectis, obtusis, subcapitatis, subito attenuatis, 126 μ longis 6 μ latis; punctis, carinalibus elongatis, 10 in 10 μ, striis 20 in 10 μ, transversis, parallelis.

Fehérvári Sóstóban (XI. tábla, 271. ábra).

245. *Nitzschia vermicularis* (Kg.) Hantzsch.

Hantzsch. in Rbh.: Alg. Nr. 889; Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 91; Schum.: Preus. D. 1869, tb. 2, fig. 14; V. H.: Syn. pg, 178, tb. 64, fig. 1, 2; Wolle: D. tb. 42,

fig. 12—15; V. H.: D. pg. 395, tb. 16, fig. 529; De Toni: Syll. pg. 529; Istvf.: Balat. pg. 86. Synon.: *Synedra vermicularis* Kg.: Bac. pg. 67, tb. 4, fig. 35. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 96.

Sejtek nyujtottak orsóalakúak, fejecses végekkel; gerinczéli likak nagyok; sávok láthatatlanok. Övoldalról tekintve a héjak könnyedén, *S*-szerűen hajlítvák. Sejt hossza 90—91 μ, szélessége 5·5 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 10.

Valvis linearibus, elongatis, subfussiformibus, 90—91 μ longis, 5·5 μ latis, ad polos capitatos, attenuatis; poris carinalibus, 10 in 10 μ, productis; striis inconspicuis. Valvis a latere pleurali visis, leniter sigmoideis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XI. tábla, 272. ábra).

246. *Nitzschia fonticola* Grun.

Grun. in V. H.: Syn. tb. 69, fig. 15—19. Synon.: *Nitzschia Palea* var *fonticola* Grun: in Cleve-Grun.: Arct. Diat. pg. 97; V. H.: Syn. pg. 183; V. H.: D. pg. 402, tb. 17, fig. 557; De Toni: Syll. pg. 541. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 143.

Sejtek keskenyek, aprók, fonalszerűek, 20—21 μ hosszúak, 4·5 μ szélesek, leggyakrabban hosszabb lánczsorozatot alkotók; nyujtott, csőrös végekkel; gerinczéli pontok aprók, 10 μ-ben 13—14; sávok láthatatlanok.

Valvis parvulis, linearibus, angustis, saepius concatenatis, 20—21 μ longis, 4·5 μ latis, ad polos productis, rostratis; punctis carinalibus, parvulis, 13—14 in 10 μ; striis invisibilibus.

Balatonmenti források kifolyásában: Arács (XVII. tábla, 357., 361. ábra).

247. *Nitzschia Palea* (Kg.) W. Sm.

W. Sm.: Br. D. II, pg. 89; Grun.: Verh. 1862, pg. 579, tb. 18, fig. 3, 7; Suring.: Alg. Jap. pg. 11, tb. 1, fig. 10; Pfitzer: Bac. pg. 96, tb. 6, fig. 10; Borsc.: Bac. tb. 1, fig. 10; Brun: D. Alp. pg. 108, tb. 5, fig. 21, 22; V. H.: Syn. pg. 183, tb. 69, fig. 22b,c; Wolle: D. tb. 40, fig. 26—27; V. H.: D. pg. 401, tb. 17, fig. 554: De Toni: Syll. pg. 540; Istvf.: Balat. pg. 87. Synon.: *Synedra Palae* Kg.: Bac. pg. 63, tb. 3, fig. 27; tb. 4, fig. 2. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 165, etc.

Sejtek aprók, lándzsásan nyujtottak, a tompa végek keskenyedők; gerinczéli likak nagyok; sávok láthatatlanok. Sejt hossza 27—28 μ szélessége 4·5 μ, gerinczéli pontok száma 10 μ-ben 10.

Valvis parvis, lineare-lanceolatis, 27—28 μ longis, 4·5 μ latis, ad polos attenuatis; polis obtusis, subrostratis; poris carinalibus, 10 in 10 μ; striis invisibilibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XI. tábla, 274. ábra).

var. *tenuirostris* Grun.

Grun.: in V. H. Syn. pg. 183, tb. 69, fig. 31; V. H.: D. pg. 402, tb. 17, fig. 556; De Toni: Syll. pg. 541.

Sejtek nyujtottak, aprók, 51·3 μ hossszúak, 6·3 μ szélesek, nyujtott, vékony, csőrös végekkel; gerinczéli pontok nyujtottak, 10 μ-ben 7—8; sávok láthatatlanok.

Valvis linearibus, angustis, 51·3 μ longis, 6·3 μ latis, ad polos attenuatis, productis, rostratis; poris carinalibus productis, 7—8 in 10 μ; striis invisibilibus.

Balatonparti tócsákban: Siófok (XVII. tábla, 351. ábra).

XXX. nem: Stenopterobia Bréb. 1867.

Oszlánykák *Nitzschia*-képűek, 2 gerinczéllel.

248. *Stenopterobia hungarica* Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, könnyedén, S-szerűen hajlítottak, tompa végekkel, mindkét oldalon egy-egy gerinczéllel. Gerinczéli likak nagyok; sávok harántan, egyközűen, párhuzamosan haladók, a sejt közepén, hosszirányban csupasz sáv által megszakítvák. Sejt hossza 111—112 μ, szélessége 6·3—6·5 μ, gerinczéli likak száma 10 μ-ben 5, sávok száma 10 μ-ben 14.

Valvis elongato-sigmoideis, 111—112 μ longis, 6·3—6·5 μ latis, cum polis obtusis; carinis duabus, marginalibus; poris carinalibus, validis, 5 in 10 μ; striis transversis parallelis, 14 in 10 μ, medio valvae, per vittam longitudinalem interruptis.

Fehérvári Sóstóban (XI. tábla, 279. ábra).

Igen nevezetes faj, melynek rokonát a *Stenopterobia anceps* (Lewis) Bréb. Lewis Cornwallisból, Észak-Amerikából, Heribaud fosszilis állapotban De Vaussiviereből Francziaországban s legutóbb O. Müller: «Bacillariales aus den Hochseen des Riesengebirges» czímű munkájában, a «Grosser Teich»-ból ismertetik.

A *Stenopterobia*-nem átmenetet képez a *Nitzschia*-nemtől a *Surirellák*-hoz, mely utóbbitól nemcsak alakja, de főkép a hiányzó oldalszárnyak által különbözik. A *Nitzschia*-nemtől elütő a 2 gerinczél által.

Recedit per datam diagnosim species nostra a similima *Stenopterobia anceps* (Lew.) Bréb. quam Lewis in America boreali, loco classico Cornwallis rencenter collegit. In statu fossili ex Gallia in striatis diatomaceis ad de Vaussiviére sitis, a cl. fratre Heribaud detecta. Ultimo tempore, autem a clar. diatomologo germanico O. Müller in statu recente in lacubus subalpinis in monte Riesengebirge in Silesia sitis, detecta et ab eo in opere suo: «Bacillariales aus den Hochseen des Riesengebirges» pg. 33, perlate descripta.

Genus *Stenopterobia* transitum fecit inter *Surirellas* et *Nitzschias*. A *Surirellis* jam defectu alarum, a *Nitzschiis* ob carinas binas distincta.

Tribus: SURIRELLOIDEAE.

XXXI. nem: Cymatopleura W. Sm. 1851.

Héjoldal kerülékded, egyenes vagy behuzódott oldalokkal; héj-felülete harántan hullámos, gyöngysoros oldalokkal; hullámhegyek finoman sávozottak, hullámvölgyek pontozottak; övoldal vesszőképű, hullámos szélekkel. Festőanyagtartók a héjoldalokon felfekvő karélyos lemezek.

249. *Cymatopleura Librile* (E.) Pant.

Synon.: *Cymatopleura Solea* W. Sm.: in Ann. Nat. Hist. 1851, pg. 12, tb. 3, fig. 9; — Brit. D. I, pg. 36, tb. 10, fig. 78; Grun.: Verh. 1862, pg. 466; Pritch.: Inf. pg. 793, tb. 9, fig. 155; Borzsc.: Bac. tb. 1, fig. 14; Brun: D. Alp. pg. 97, tb. 1, fig. 10; V. H.: Syn. pg. 168, tb. 55, fig. 6, 7; Truan: D. Ast. pg. 69, tb. 7, fig. 2—3; Pelletan: D. I, pg. 637; Wolle: D. tb. 40, fig. 1, 4, 13; V. H.: D. pg. 368, fig. 119, tb. 12, fig. 482 b; Istvf.: Balat. pg. 91; Schütt: Bac. pg. 145, fig. 264; Eyferth: Einf. Lebensf. III, pg. 224, tb. 7, fig. 57; De Toni: Syll. pg. 599; *Cymbella Solea* Bréb.: Alg. Falaise pg. 51, Nr. 14, tb. VII; *Surirella Solea* Bréb.: Consid. pg. 17; Kütz.: Bac. pg. 70, tb. 3, fig. 61; Rbh.: S. D. pg. 28, tb. 3, fig. 7; *Navicula Librile* E.: Inf. pg. 185, tb. 13, fig. 22, 1—3. Collectiones: Rbh.: Algen Nr. 983, 1029; Cleve-Möller: D. Nr. 226, 227; Möller: Typenp. II. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 14; V. H.: Typ. Nr. 365; Temp.-Perag.: Fr.; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 361.

Sejtek kerülékdeden nyujtottak, közepükön enyhén összehuzottak, végek ékidomúak, a szél mentén összefüggő bordasorozattal; sejt felülete hullámos, hullámvölgyek szétszórtan pontozottak, hullámhegyek sávosak, sávok harántan haladók, a végek felé patkóképű benyomással. Sejt hossza 150—160 μ, szélessége 24·2—55 μ, bordák száma 10 μ-ben 8—9.

Valvis oblongo-ellipticis, medio constrictis, 150—160 μ longis, 24·2—25 μ latis, polis late-cuneiformibus; margine costulato; costulis arcuatis, 8—9 in 10 μ. Superficies valvae undulata, ad polos impressa, elevationibus striolatis, striis transversis, depressionibus disseminate, grosse punctatis.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Balatonfüred, Siófok, Puszta-Szántód szántódi révpart; fehérvári Sóstóban (XI. tábla 277. ábra).

250. *Cymatopleura pygmea* Pant. n. s.

Sejek hosszúkásan kerülékdedek, kerekded végekkel, egyenes oldalokkal, a sejtszél a közép felé mindkét oldalt homorú rajzzal, mi által a héj hegedűszerű képet alkot; bordák rövidek, ívesek, hullámhegyek sávozottak, hullámvölgyek szétszórtan pontozottak. Sejt hossza 39·6 μ, szélessége 12 μ, bordák száma 10 μ-ben 8.

Valvis elongato-angustato-ellipticis, 39·6 μ longis, 12 μ latis, cum lateribus directis, et polis rotundatis, medio valvae cum imagine panduriformi; elevationibus striatis, depressionibus disseminato punctatis; costis marginalibus arcuatis, abreviatis 8 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (XI. tábla, 275. ábra).

251. *Cymatopleura angulata* Grév.

Grév.: in Tr. Mic. Soc. 1862, pg. 89, tb. 9, fig. 1; Wolle: D. tb. 60, fig. 16; De Toni: Syll. pg. 601. Synon.: *Cymatopleura elliptica* var. *parallela* Istvf.: Balat. pg. 91, fig. 5.

Sejtek szélesen hosszúkásak, széles, ékalakú végekkel, oldalok egyenesen haladók; hullámhegyek sávosak, hullámvölgyek szétszórtan pontozottak; sejt éle

gyöngysorozattal; gyöngyök nagyok. Sejt hossza 91·2 μ, szélessége 31·2 μ, gyöngyök száma 10 μ-ben 5.

Valvis late-oblongis, 91·2 μ longis, 31·2 μ latis, lateribus directis, polis late cuneatis; elevationibus transverse striatis, depressionibus disseminate punctatis; margaritis marginalibus, magnis distantioribus, 5 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (XI. tábla, 282. ábra).

252. *Cymatopleura undulata* (E.) Pant.

Synon.: *Cymatopleura elliptica* W. Sm.: in Ann. Nat. Hist. 1851, pg. 133, fig. 10—11; — Brit. D. I, pg. 37, tb. 10, fig. 80; Pritch.: Inf. pg. 793, tb. 9, fig. 149; Grun.: Verh. 1862, pg. 463; Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg. 60; Brun: D. Alp. pg. 96, tb. 1, fig. 8, etc.; V. H.: Syn. pg. 168, tb. 55, fig. 1; Truan: D. Ast. pg. 69, tb. 7, fig. 1; Wolle: D. tb. 60, fig. 5; V. H.: D. pg. 367, tb. 12, fig. 480 b; Istvf.: Balat. pg. 90; De Toni: Syll. pg. 598; *Denticula undulata* Kg.: Bac. pg. 44, nr. 7, tb. 3, fig. 60; Rbh.: S. D. pg. 32, tb. I, fig. 1; *Melosira grandis* Perty: Kl. Lebensf. tb. 17, fig. 4, B; *Navicula ? undulata* E.: Inf. (1838!) pg. 187, tb. 21, fig. 16; *Surirella elliptica* Bréb. sec. specim. Brébissonianum in herb. Kützingiano depositum teste Kg.: Bac. pg. 61, nr. 19, tb. 28, fig. 28; *Surirella Kützingii* Perty: Kl. Lebensf. tb. 17, fig. 2; *Surirella Oophaena* E.: Amer. pg. 136, tb. III, 5, fig. 1; *Surirella undata* E.: Microg. tb. XXXIII, 1, fig. 20; *Surirella undulata* E.: Microg. tb. XXXIX, 3, fig. 111 etc. Collectiones: Rbh.: Alg. Nr. 641; Möller: Typenpl. II. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 12; V. H.: Typ. Nr. 363; Temp.-Perag.: D. Fr.; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 594.

Sejtek szélesen kerülékdedek, kerekded végekkel; oldalok kissé domborodottak; bordák gyöngyidomúak, szélen állók; gyöngyök nagyok; hullámhegyek sávosak, hullámvölgyek szétszórtan pontozottak. Sejt hossza 130—145 μ, szélessége 60—63 μ, gyöngyök száma 10 μ-ben 4.

Valvis late-ellipticis, 130—145 μ longis, 60—63 μ latis; polis rotundatis; elevationibus striatis, striis transversis; depressionibus disseminate punctatis; margine cum costis abreviatis, margaritas 4 in 10 μ, simulantibus, vestito.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok, szántódi révpart (XI. tábla, 278. ábra).

var. *hystrix* Pant. n. v.

Sejtek erőteljesek, 111—113 μ hosszúak, 49—50 μ szélesek, a szélek mentén erőteljes gyöngysorozattal; hullámhegyek és völgyek jellemző erőteljes sávos rajzzal.

Valvis robustis, 111—113 μ longis, 49—50 μ latis; margaritis marginalibus, 3—4 in 10 μ, robustis; structura depressionum et elevationum striolata; striolae robustae, irregulariter dispositae.

Balatonmenti források kifolyásában: Arács (XVII. tábla, 356. ábra).

253. *Cymatopleura plicata* (E.) Pant.

Synon.: *Cymatopleura hibernica* W. Sm.: Ann. Nat. Hist. 1851, pg. 13, tb. 3, fig. 12; — Brit. D. I, pg. 37, tb. 10, fig. 81; Pritch.: Inf. pg. 793; Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg, 61; V. H.: Syn. tb. 55, fig. 3—4; Wolle: D. tb. 60, fig. 8, 10, 11, 12;

De Toni: Syll. pg. 603; *Cymatopleura elliptica* var. *rhombides* Grun: Verh. 1862, pg. 464; *Cymatopleura elliptica* var. *hibernica* V. H.: D. pg. 367, tb. 31, fig. 863; *Surirella plicata* E.: Mb. 1842, pg. 337; — Microg. tb. 15, fig. 50, 51; *Cymatopleura nobilis* Hantzsch: in Hedwigia 1860, tb. VI, fig. 60. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 12; Sm.: Sp. Typ. Nr. 113; V. H.: Typ. Nr. 364; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 572.

Sejtek szélesen kerülékdedek, széles ékalakú végekkel; hullámhegyek sávosak, völgyek szétszórtan pontozottak; bordák rövidek, gyöngyidomúak: gyöngyök nagyok. Sejt hossza 78—80 μ, szélessége 46—47 μ, gyöngyök száma 10 μ-ben 6.

Valvis late-ellipticis, 78—80 μ longis, 46—47 μ latis; polis late-cuneatis; depressionibus disseminate-punctatis, elevationibus transverse-striatis; costis marginalibus abreviatis, margaritas dilatatas, 6 in 10 μ simulantibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok, szántódi rév (XI. tábla, 281. ábra).

XXXII. nem: Surirella Turpin 1827.

Sejtek vonal-, ék-, vese-, kerekded-, vagy hegedűalakúak, ritkán csavartak; álhasadék barázdával; íves, összefüggő, rövid vagy az álhasadékvonalig érő átható bordákkal; szárnyalakú gerinczéllel a sejt keretén. Övoldalról tekintve az elálló gerincz miatt szárnyasak. Festőanyagtartók 2 lemez alakjában a héjakra ráfekvők.

* Cymatopleuraformes

254. *Surirella Pálffyi* Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, egyenes irányú oldalakkal, összehúzott, szélesen fejecses végekkel; bordák rövidek, ívesek, egyközűen, harántan haladók, gyöngyszerűek. Sejt hossza 63 μ, szélessége 11·7 μ, bordák száma 10 μ-ben 8.

Ide számítandó az Istvánffy: Balaton pg. 90. által felemlített *Surirella gracilis*. Összehasonlítandó továbbá a *Surirella laponica* A. Cleve szép fajjal is, melylyel sok közös jellel bír s melyet A. Cleve kisasszony: «On recent freshwater Diatoms from Lule Lapland in Sweden» című dolgozatának 25. lapján leírja és az I. tábla 26. ábrán rajzolja.

Valvis elongatis, 63 μ longis, 11·7 μ latis, infra polos constrictis, polis subcapitatis, rotundatis; costis marginalibus, abreviatis, transversis, parallele, percurrentibus, margaritas, 8 in 10 μ, simulantibus.

Huc pertinet probabiliter *Surirella gracilis* Istvf.: Balaton pg. 90, non Grun.: Comparanda et cum *Surirella laponica* A. Cleve qua a *cl. domicella Astrida* Cleve: in opere: «On recent freshwater Diatoms from Lule Lappmark in Sweden» — pg. 25, descripta et tb. I, fig. 26 — delineata est.

Erdődi Pálffy János grófnak, a «Vöröskői deákmenhely» alkotójának, a tudomány bőkezű pártfogójának igazi hála jeléül szentelve.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XI tábla, 276. ábra).

255. ***Surirella albaregiensis*** Pant. n. v.

Sejtek nyujtottak, hegedűszerűek, kerekded végekkel; bordák ívesek, hosszúak, a sejt közepéig ívesen haladók. Sejt hossza 142·8 μ, szélessége 18 μ, bordák száma 10 μ-ben 7—8.

Hasonló a *Cymatopleura Librile* (E.) Pant. fajjal, melytől azonban a teljesen sima felületű, soha sem hullámos héjoldalak és a nyujtott, sávszerűen a két oldal közepéig (az álhasadék vonalig) haladó bordák által feltünően különbözik.

Valvis elongatis, panduriformibus, 142·8 μ longis, 18 μ latis; costis, marginalibus, validis, arcuato-confluentibus, 7—8 in 10 μ pseudomargaritas, constituentibus, dein in forma striarum, subtilium, hyalinarum, pallidarum, usque ad medium valvae percurrentibus.

Cymatopleurae Librile (E.) Pant. similis, a qua differt, structura valvarum plana, nunquam undulata, jam depressionibus et elevationes Cymatopleuras characterisantes omnino caret.

Fehérvári Sóstóban (XI. tábla, 280. ábra).

256. ***Surirella Semseyi*** Pant. n. s.

Sejtek nyujtottak, szálasak, ékalakú tompa végekkel; bordák rövidek, ívesek; bordaközök egyközűen, párhuzamosan, a sejt közepe felé haladók, halavány sávokkal. Sejt hossza 156 μ, szélessége 19·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 6—7.

Bizonyára ide számítandó az Istvánffy: Balat. pg. 90. által felemlített *Surirella gracilis* Istvf. (non Grun.) var. *balatonis*.

Valvis directis, linearibus, 156 μ longis, 19·2 μ latis; polis cuneato-obtusis; costis marginalibus, abreviatis, arcuatis, 6—7 in 10 μ; interspatia costalia, striolata; striolis hyalinis, haut visibilibus, transversis, parallelis.

Huc pertinet probabiliter *Surirella gracilis* Istvf. (non Grun.) var. *balatonis* Istvf.: Balat. pg. 90.

Balatoni iszapban: Siófok (XII. tábla, 296. ábra).

E szép fajt Semsey Andor-nak, a természettudományok e páratlan bőkezű mecenásának szentelem.

** **Parvulae directae**

257. ***Surirella angusta*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 61, Nr. 23, tb. 30. fig. 52; W. Sm.: Br. D. I, pg. 34, tb. 31, fig. 260; Grun.: Verh. 1862, pg. 455; Wolle: D. tb. 52, fig. 16—17; Synon.: *Surirella ovalis* var. *angusta* V. H.: Syn. pg. 189, tb. 73, fig. 12; V. H.: D. pg. 373. tb. 13, fig. 590; *Suriraya ovalis* var. *angusta* De Toni: Syll. pg. 580; Istvf.: Balat. pg. 90.
Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 431.

Sejtek aprók, lándzsásan kerülékdedek, keskenyek; bordák rövidek ívesek. Sejtek hossza 33·6 μ, szélessége 7·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 6—7.

Valvis anguste-lanceolato-ellipticis, 33·6 μ longis, 7·2 μ latis; polis rotundatis; costis 6—7 in 10 μ, abbreviatis, marginalibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XI. tábla, 283. ábra).

258. ***Surirella apiculata*** W. Sm.:

W. Sm.: Br. D. II, pg. 88; A. Schm.: Atl. tb. 23, fig. 34; Wolle: D. tb. 53, fig. 9, 10. Synon.: *Surirella angusta* var. *apiculata* Grun.: Verh. 1862, pg. 455, tb. 7, fig. 8; *Suriraya ovalis* var. *angusta* De Toni: Syll. pg. 581.

Sejtek nyujtottak, ékvégűek; bordák rövidek, ívesek. Sejt hossza 39—55 μ, szélessége 7—12 μ, bordák száma 10 μ-ben 6—8.

Valvis linearibus, 39—55 μ longis, 7—12 μ latis; apicibus cuneatis, obtusis; costis abbreviatis marginalibus, arcuatis 6—8 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XI. tábla, 287. ábra; XII. tábla, 289. ábra).

259. ***Surirella minuta*** Bréb.

Bréb.: Consp. pg. 17; Kg.: Sp. Alg. pg. 38; W. Sm.: Br. D. I, pg. 34, tb. 9, fig. 73; Grun.: Verh. 1862, pg. 460; A. Schm.: Atl. tb. 23, fig. 42—48; Wolle: D. tb. 53, fig. 18—19. Synon.: *Surirella ovalis* var. *minuta* V. H.: Syn. pg. 189, tb. 73, fig. 9, 10, 14; V. H.: D. pg. 373, tb. 13, fig. 588; *Suriraya ovalis* var. *minuta* De Toni: Syllog. pg. 580; Istvf.: Balat. pg. 90. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 1. Reihe, Nr. 19—20; V. H.: Typ. 428.

Sejtek aprók, hosszúkásan kerülékdedek, kerekded végekkel; bordák aprók, ívesek. Sejt hossza 21—27 μ, szélessége 9—9·6 μ, bordák száma 10 μ-ben 6—8.

Valvis linearibus, ellipticis, lateribus directis, 21—27 μ longis, 9—9·6 μ latis; polis rotundatis; costis abbreviatis, arcuatis, 6—8 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (XI. tábla, 284., 286. ábra).

260. ***Surirella Széchenyii*** Pant. n. s.

Sejtek hosszúkásan kerülékdedek, kerekded végekkel, egyenes irányú oldalokkal; bordák szélen állók, rövidek, tömörek, ívesek. Sejt hossza 40·5 μ, szélessége 9·9 μ, bordák száma 10 μ-ben 5—6.

Valvis elongato-ellipticis, 40·5 μ longis, 9·9 μ latis; polis rotundatis; costis abbreviatis, marginalibus, validis, arcuatis, 5—6 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok (XIV. tábla, 310. ábra).

E szép fajt Széchenyi István gróf emlékének szentelem.

*** **Ovales.**

261. ***Surirella ovata*** Kg.

Kg.: Bac. pg. 62, tb. 7, fig. 1—4; W. Sm.: Brit. D. II, pg. 34, tb. 9, fig. 70; Pritch.: Inf. pg. 796; Grun.: Verh. 1862, pg. 459; A. Schm.: Atl. tb. 23, fig. 54, 55, tb. 24, fig. 11—12; Brun: D. Alp. pg. 98, tb. 2. fig. 2; Truan: D. Ast. pg. 75, tb. 8, fig. 6, 7; Wolle: D. tb. 53, fig. 15, 16; Eyferth: III, pg. 225, tb. 7, fig. 58. Synon.: *Surirella ovalis* var. *ovata* V. H.: Syn. pg. 188, tb. 73, fig. 5—7; V. H.: D. pg. 373, tb. 13, fig. 587; *Suriraya ovalis* var. *ovata* De Toni: Syll. pg. 580; Istvf.: Balat. pg. 89. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 424.

Sejtek tojásdadok, aprók; bordák rövidek, ívesek. Sejt hossza 27·9 μ, szélessége 16·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 5.

Valvis ovalibus, 27·9 μ longis, 16·2 μ latis; polis rotundatis; costis marginalibus, abbreviatis, 5 in 10 μ, arcuatis; area hyalina, nuda, magna.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok, Puszta-Szántód, Balatonfüred, Tihanyi rév (XII. tábla, 295. ábra).

var. ***brevicostata*** Pant. n. v.

Sejtek tojásdadok, 30·6 μ hoszzúak, 20·7 μ szélesek; bordák rövidek, tömöttek, erőteljesek, 10 μ-ben 7; — sávok az álhasadékvonalig haladók, ívesek.

Valvis ovatis, 30·6 μ longis, 20·7 μ latis, cum costis validis, abbreviatis, 7 in 10 μ; striis arcuatis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus.

Balatonmenti forrásokban: Arács (XVII. tábla, 349. ábra).

353. ***Surirella ovalis*** Bréb.:

Bréb.: Consp. pg. 17; Kg.: Bac. pg. 61, tb. 30, fig. 64; Rbh.: S. D. pg. 30, tb. 3, fig. 34; W. Sm.: Br. D. II, pg. 33, tb. 9, fig. 68; Pritch.: Inf. pg. 796; Grun.: Abh. 1862, pg. 458; A. Schm.: Atl. tb. 24, fig. 1—5; Brun: D. Alp. pg. 98, tb. 2, fig. 6; V. H.: Syn. pg. 188, tb. 73, fig. 2; Wolle: D. tb. 53, fig. 7—8; V. H.: D. pg. 373, tb. 13, fig. 585. Synon.: *Suiraya ovalis* De Toni: Syll. pg. 579; Istvf.: Balat. pg. 89. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, I. Reihe, Nr. 18; V. H.: Typ. Nr. 425; Temp.-Perag.: Collect. Nr. 583.

Sejtek tojásdadok; bordák rövidek, ívesek; bordaközök sávosak; sávok az álhasadékvonalig haladók; álhasadékvonal gerinczél alakú. Sejt hossza 73 μ, szélessége 30 μ, bordák száma 10 μ-ben 8, sávok száma 10 μ-ben 18—20.

Valvis ovalibus, 73 μ longis, 30 μ latis; polis rotundatis; costis marginalibus, abbreviatis, arcuatis, 8 in 10 μ; spatiis intercostalibus striolatis; striolis 18—20 in 10 μ, transversis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus; pseudorhaphe distincta, valida, carinaeformis.

Balatonmenti tócsákban: Puszta-Szántód (XIII. tábla, 301. ábra).

var. ***hungarica*** Pant. n. v.

Sejtek tojásdadok, tompa-hegyes felső, kerekded alsó végekkel; bordák rövidek, ívesek, tömöttek; bordák közötti terek sávosak; sávok az álhasadékvonalat el nem érők; a közepi csupasz tér tágas. Sejt hossza 67·2 μ, szélessége 38·4 μ, bordák száma 10 μ-ben 5, sávok száma 10 μ-ben 8.

Valvis ovatis, 67·2 μ longis, 38·4 μ latis; polo superiori, angustato, obtuso, inferiori late-rotundato; costis 8 in 10 μ, abbreviatis, arcuatis, marginalibus; spatiis intercostalibus striolatis; striis 8 in 10 μ, transversis, abbreviatis; area nuda, hyalina, dilatata, ovata.

Balatoni iszapban: Siófok (XIV. tábla, 311. ábra).

var. ***maxima*** Grun.

Grun.: Abh. 1862, pg. 459, tb. 7, fig. 10.

Sejtek tojásdadok, nyujtott, tompa felső-, szélesen kerekded alsó végekkel; egy szélenálló külső pontkoszorúval, belső tojásdad alakú redővel; bordák rövidek,

tömörek, ívesek; bordaközök sávosak; sávok az álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 82·8 μ, szélessége 49·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 4—5, sávok száma 10 μ-ben 13, karéjpontok száma 10 μ-ben 20.

Valvis ovatis, 82·8 μ longis, 49·2 μ latis, ad polum superiorem attenuatis, obtusis, ad polum inferiorem late rotundatis; costis abbreviatis, 4—5 in 10 μ, validis arcuatis; spatiis intercostalibus striolatis; striis 13 in 10 μ transversis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus. Valvis cum corona punctorum marginalium et plica ovata, interna distinctis; punctis marginalibus, 20 in 10 μ.

Fertői iszapban: Nezsider (XIV. tábla, 313. ábra).

263. ***Surirella signata*** Pant. n. s.

Sejtek tojásdadok, nyujtott, tompa felső-, szélesen kerekded alsó végekkel, külső és belső tojásdad alakban haladó, nyujtott pontsorozati koszorúval; bordák rövidek, ívesek; bordaközök sávosak; sávok a jól kifejlődött gerinczélforma álhasadékvonalig érők. Sejt hossza 42 μ, szélessége 24 μ, bordák száma 10 μ-ben 5, sávok száma 10 μ-ben 13.

Valvis ovatis, 42 μ longis, 24 μ latis, cum polo superiori attenuato, obtuso, inferiori late rotundato; cum corona striolarum previum marginali et altera interna, costis arcuatis, 5 in 10 μ, abbreviatis; spatiis intercostalibus striolatis; striis 13 in 10 μ, transversis, usque ad pseudorhaphem distinctam percurrentibus.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (XI. tábla, 285. ábra).

264. ***Surirella peisonis*** Pant. n. s.

Sejtek tojásdadok, nagyok, tompán keskenyedő, kerekded felső, szélesen kerekded alsó véggel. A sejt széle pontozott; bordák összefüggők, ívesek, rövidek, bordaközök sávozottak; sávok vastagok, itt-ott pontozottak, hullámosak. Sejt hossza 112—120 μ, szélessége 58·5—60 μ, bordák száma 10 μ-ben 3—4; sávok száma 10 μ-ben 11—12, karéjpontok száma 10 μ-ben 11—12.

Valvis magnis, ovatis, 112—120 μ longis, 58·5—60 μ latis; polo superiori modice attenuato, obtuso, inferiori late-rotundato; costis validis, abbreviatis, arcuatis, 3—4 in 10 μ; corona punctorum marginalium insignis; puncta 11—12 in 10 μ; spatia intercostalia striolata; striae validae, 11—12 in 10 μ, transversae, undulatae, sparsae punctatae, usque ad pseudorhaphem percurrentes.

Fertői iszapban: Nezsider (XII. tábla, 288. ábra).

var. ***pyriformis*** Pant. n. v.

Sejtek szélesen, hegyesen tojásdadok, körteidomúak, hegyesre kinyujtott felső, tompa és nagyban kiszélesedő kerekded alsó végekkel; oldalszéli pontkoszorúval; bordák rövidek, ívesek; borda közötti részek sávosak; sávok erősek, vastagodottak, szétszórtan, kivált a sejt közepe felé pontozottak. Sejt hosssza 81·5—83 μ, szélessége 58·3—59 μ, bordák száma 10 μ-ben 3—4, sávok száma 10 μ-ben 11—12, koszorúpontok száma 10 μ-ben 11—12.

Valvis pyriformibus, 81·5—83 μ longis, 58·3—59 μ latis; corona striolarum marginalium distincta; striolarum 11—12 in 10 μ; costis abbreviatis, marginalibus, arcuatis 3—4 in 10 μ; spatiis intercostalibus striolatis; striis undulatis, remote et disseminate punctatis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus, 11—12 in 10 μ.

Fertői iszapban: Nezsider (XIII. tábla, 302. ábra).

265. *Surirella elegans* E.

var. ***cristata*** Pant. n. v.

Sejtek hosszúkásak, kerülékdeden tojásdadok, bordák finomak, ívesek, az álhasadékvonalig haladók; álhasadékvonal gerinczélképű. Sejt hossza 144 μ, szélessége 45·6 μ, bordák száma 10 μ-ben 2, sávok száma 10 μ-ben 20.

Valvis elongato-elliptice-ovatis, 144 μ longis, 45·6 μ latis; costis usque ad pseudorhaphem carinaeformem percurrentibus, 2 in 20 μ; spatiis intercostalibus striolatis; striolis 20 in 10 μ transversis.

Balatoni iszapban: Siófok (XIII. tábla, 298. ábra).

**** Fenestratae.

266. *Surirella splendida* (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 62, tb. 7, fig. 9; Rbh.: S. D. pg. 30, tb. 3, fig. 22. — Flor. Eur. Alg. I, pg. 54; W. Sm.: Br. D. I, pg. 32, tb. 7, fig. 62; Pritch.: Inf. pg. 795, tb. 9, fig. 150—152; Grun.: Abh. 1862, pg. 457; A. Schm.: Atl. tb. 22, fig. 15—17; V. H.: Syn. pg. 187, tb. 72, fig. 4; Truan: D. Ast. pg. 74, tb. 8, fig. 4; Brun: D. Alp. pg. 99, tb. 2, fig. 8; Wolle: D. tb. 54, fig. 3, 7; V. H.: D. pg. 371, tb. 12, fig. 578; Schütt: Bac. pg. 146, fig. 265 A, B. Synon.: *Navicula splendida* E.: Infus. pg. 186, tb. 14, fig. I, 1—5; — Microg. tb. 5, fig. I, 22, etc.; *Suriraya splendida* De Toni: Syll. pg. 571; Istvf.: Balat. pg. 89. Collectiones: Rbh.: Alg. Nr. 1201, 1521; Möller: Typenpl. II. Gruppe, 2. Reihe, Nr. 9; V. H.: Typ. Nr. 422.

Sejtek nyujtottan tojásdadok, övoldalról tekintve ékalakúak, szárnyasak; bordák terjedelmesek, ívesek, rövidek, szárnyak szélesek, kiállók. Sejt hossza 130—140 μ, szélessége 52—60 μ, bordák száma 10 μ-ben $1^1/_2$—2.

Valvis oblongo-ovatis, 130—140 μ longis, 52—60 μ latis; polis rotundatis, a latere pleurale visis cuneatis, alatis; alis dilatatis, prominentibus; costis validis, abbreviatis, $1^1/_2$—2 in 10 μ; spatiis intercostalibus nudis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (XII. tábla, 290., 291. ábra).

267. *Surirella tenera* Greg.

var. ***splendidula*** A. Schm.: Atl. tb. 23, fig. 4, 5, 6.

Sejtek tojásdadok, kerekded végekkel; oldalszárnyak igen kifejlődöttek; bordák terjedelmesek, ívesek, a vonalalakú álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 69—70 μ, szélessége 27·6—28 μ, bordák száma 10 μ-ben 2—$2^1/_2$.

Valvis elongato-ovatis, 69—70 μ longis, 27·6—28 μ latis; polis rotundatis, alis prominentibus; costis validis arcuatis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus, 2—2$^1/_2$ in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (XIII. tábla, 303. ábra).

268. ***Surirella saxonica*** Auersw.

Auersw. in Rbh.: Alg. Nr. 1421; — Flor. Eur. Alg. I, pg. 53; Kirchner: Alg. Schles. pg. 201; A. Schm.: Atl. tb. 22, fig. 1, 2. Synon.: *Suriraya saxonica* De Toni: Syll. pg. 568; Maly: Verh. d. zool.-bot. Gesellsch. Wien, 1895, pg. 281, tb. VI, fig. 10.

Sejtek nyujtottak, tojásdadok; karéjszárnyak elállók, szélesek; bordák az álhasadékvonalig haladók; bordaközök szétszórtan pontozottak. Sejt hossza 114 μ, szélessége 38·4 μ, bordák száma 10 μ-ben 2—2$^1/_2$.

Valvis elongato-ovatis, 114 μ longis, 38·4 μ latis; alae marginales perfectae, dilatatae; costis 2—2$^1/_2$ in 10 μ, dilatatis, arcuatis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus; spatiis intercostalibus disseminate-punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred (XIII. tábla, 299. ábra).

var. ***cristata*** Pant. n. v.

Sejtek kerülékdeden tojásdadok; szárnyak elállók, szélesek; bordák szélesek ívesek, a gerinczélalakú álhasadékvonalig haladók. Bordaközek szétszórtan pontozottak. Sejt hossza 132 μ, szélessége 124, bordák száma 10 μ-ben 1—1$^1/_2$

Valvis ovato-elllipticis, 132 μ longis, 124 μ latis; alis marginalibus distinctis, dilatatis; costis 1—1$^1/_2$ in 10 μ validis arcuatis, latis, usque ad pseudorhaphem carinaeformem percurrentibus; spatiis intercostalibus disseminate-punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok (XIII. tábla, 297. ákra).

269. ***Surirella turgida*** W. Sm.

var. ***margarita*** Pant. n. v.

Sejtek rhombalakúak, szárnyas széllel; bordák ívesek, rövidek; sejt közepe szétszórt gyöngyökkel. Sejt hossza 45·6 μ, szélessége 22·8 μ, bordák száma 10 μ-ben 3$^1/_2$.

Valvis rhombicis, 45·6 μ longis, 22·8 μ latis; polis obtusis; alis marginalibus, distinctis; costis 3$^1/_2$ in 10 μ abbreviatis, arcuatis; area centralis disseminate-grossepunctata.

Balatoni iszapban: Siófok (XII. tábla, 292. ábra).

270. ***Surirella bifrons*** E.

E.: Amer. tb. 3, 5, fig. 5; — tb. 4, 3, fig. 1; — Microg. tb. 7, 3 A, fig. 17—20, etc.; Kg.: Bac. pg. 61, tb. 7, fig. 10; — tb. 28, fig. 29 C; Rbh.: S. D. pg. 29, tb. 3, fig. 21; A. Schm.: Atl. tb. 22, fig. 11, 12; Wolle: D. tb. 54, fig. 2. Synon.: *Navicula bifrons* E.: Infus. pg. 186, tb. 14, fig. II; *Suriraya biseriata* De Toni: Syll. pg. 567 pro parte.

Sejtek kerülékdeden lándzsásak, tompa végekkel; oldali szárnyak szélesek; bordák ívesek, szélesek, szétszórtan pontozottak, az álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 114 μ, szélessége 37·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 2$^1/_2$.

Valvis elliptice-lanceolatis, 114 μ longis, 37·2 μ latis; polis obtusis; alis marginalibus distinctis, dilatatis; costis dilatatis arcuatis, disseminate punctatis, $2^1/_2$ in 10 μ, usque ad pseudorhaphem percurrentibus.

Balatoni iszapban: Siófok (XIII. tábla, 304. ábra).

var. ***margaritifera*** Pant. n. v.

Héjak szélesen lándzsaalakúak, rövidebbek, tömöttebbek a fajnál, 63·2 μ hosszúak 39 μ szélesek; szárnyak szélesek, kiállók; bordák erőteljesek, szétszórtan pontozottak; a bordaközökben közel a szélhez külön álló egy-egy nagy gyöngygyel.

Valvis late-lanceolatis, subacutis 63·2 μ longis, 39 μ latis; late-alatis, costatis; costis validis, disseminate punctatis, spatiis intercostalibus ad marginem cum poro permagno, margaritiformi, solitario notatis.

Balatoni iszapban: Siófok (XIV. tábla, 307. ábra).

***** **Lanceolatae.**

271. ***Surirella biseriata*** Bréb.

Bréb.: Alg. Fal. pg. 53, tb. 7; W. Sm.: A. N. H. 1851, pg. 8, tb. 2, fig. 1; W. Sm.: Br. D. I, pg. 30, tb. 8, fig. 57; Grun.: Abh. 1862, pg. 454; A. Schm.: Atl. tb. 22, fig. 13, 14; Brun: D. Alp. pg. 99, tb. 2, fig. 3; V. H. Syn. pg. 186, tb. 72, fig. 1, 2; Truan: D. Ast. pg. 75, tb. 8, fig. 3; Wolle: D. tb. 52, fig. 1, 2; V. H.: D. pg. 368, fig. 120; pg. 369, tb. 12, fig. 575. Synon.: *Suriraya bifrons* De Toni: Syllog. pg. 567 pro parte; Istvf.: Balat. pg. 89. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 2. Reihe, Nr. 1; V. H.: Typ. Nr. 420, 421.

Sejtek kerülékdeden lándzsásak, nyujtott csőrösen tompa végűek; bordák ívesek, vastagok, az álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 150·4 μ, szélessége 46·4 μ, bordák száma 10 μ-ben 2.

Valvis elliptice-lanceolatis, 150·4 μ longis, 46 μ latis, ad polos attenuatis, subrostratis; costis, crassis, arcuatis, usque ad pseudorhaphem percurrentibus, 2 in 10 μ

Balatoni iszapban: Siófok (XIII. tábla, 300. ábra).

var. ***elongata*** Pant. n. v.

Sejtek nyujtottan lándzsásak, nyujtott tompa végekkel; bordák szélesek, rövidek, az álhasadékvonalat el nem érők. Bordák és az álhasadékvonal közötti lándzsás terület szétszórtan elhelyezett pontokkal. Sejt hossza 291·2 μ, szélessége 40·2 μ, bordák száma 10 μ-ben 2.

Valvis magnis, elongato-lanceolatis, 291·2 μ longis, 40·2 μ latis; polis parum productis, obtusis; costis 2 in 10 μ abbreviatis, dilatatis, arcuatis; area, pseudorhaphem carinaeformem cingente, disseminatae punctata.

Balatoni iszapban: Siófok (XII. tábla, 293. ábra).

****** **Lineares.**

272. ***Surirella Festetichii*** Pant. n. s.

Sejtek nyujtottan kerülékdedek, kerekded végekkel, egyenes oldalokkal; bordák erőteljesek, ívesek, a gerinczélidomú álhasadékvonalig egyközűen, párhuzamosan haladók; oldalszárnyak szélesek. Sejt hossza 90 μ, szélessége 18 μ, bordák száma 10 μ-ben 2.

Valvis elongato-lineare-ellipticis, 90 μ longis, 10 μ latis; polis rotundatis; lateribus directis; costis arcuatis usque ad pseudorhaphem carinaeformem, parallele, transverse, percurrentibus, 2 in 10 μ; alae marginales manifestae; valvis a latere pleurale visis rectangulis.

E remek, a Balaton-vizet felette jellemző alakot, Festetich György gróf, a keszthelyi Georgikon megalapítója emlékének szentelem.

Balatoni iszapban: Siófok (XII. tábla, 294. ábra; XIV. tábla, 308. ábra).

******* **Flexuosae.**

273. ***Surirella flexuosa*** E.

E.: Amer. pg. 136, tb. 3, I, fig. 20; Rbh.: S. D. pg. 30, tb. 3, fig. 3. Synon.: *Surirella spiralis* Kg.: Bac. pg. 60, tb. 3, fig. 64; Rbh.: S. D. pg. 31, tb. 3, fig. 5; Bleisch: Hedwigia 1860, tb. 5, fig. 10—16; A. Schm.: Atl. tb. 56, fig. 25, 26; Brun: D. Alp. pg. 102, tb. 1, fig. 15; V. H.: Synop. pg. 189, tb. 74, fig. 4—7; Truan.: D. Ast. pg. 75, tb. 8, fig. 8; Wolle: D. tb. 53, fig. 11, 13; V. H.: D. pg. 374, tb. 13, fig. 592; Schütt: Bac. pg. 146, fig. 265C; *Campylodiscus spiralis* W. Sm.: Ann. N. H. 1851, pg. 6, tb. 1, fig. 2; — Br. D. I, pg. 29, tb. 7, fig. 54; Grun.: Abh. 1862, pg. 447; *Suriraya spiralis* De Toni: Syll. pg. 633. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 4. Reihe, Nr. 3—4; V. H.: Typ. Nr. 434.

Sejtek 8-as idomra csavartak, különben tojásdadon kerülékdedek, kerekded végekkel; bordák ívesek, a teljesen kifejlődött gerinczélű álhasadékvonalig haladók. Sejt hossza 85·2 μ, szélessége 67·2 μ, bordák száma 10 μ-ben $2^1/_2$.

Valvis ovale-ellipticis, 85·2 μ longis, 67·2 μ latis, circa axin longitudinalem numeri 8 instar tortis; costis robustis, usque ad pseudorhaphem distinctam, carinaeformem, percurrentibus, $2^1/_2$ in 10 μ.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XIV. tábla, 305. ábra).

XXXIII. nem: Campylodiscus E. 1841.

Héjak kerekdedek, leginkább nyereg, ritkán 8-as formára hajlítottak, bordásak; álhasadékvonal a felső és alsó héjban egymással keresztbe fekvő. Festőanyagtartók 2 lemez alakjában a héjakhoz simulók vagy apróbb csomókban a sejthéj egész területén sugárszerűen elhelyezvék.

274. *Campylodiscus hibernicus* E.

E.: Bericht 1845, pg. 154; — Microg. tb. XV A, fig. 9; Kg.: S. A. pg. 33; Rbh.: Hedwigia I, pg. 52, tb. IX, fig. 2; Pritch.: Inf. pg. 799, tb. 4, fig. 38; A. Schm.: Atl. tb. 55, fig. 9—16; V. H.: Syn. pg. 190, tb. 77, fig. 3; Deby: Mon. gen. Campyl. pg. 25, 43, 61, 76, tb. XI, fig. 58; Pellet.: D. II, pg. 37, fig. 292; Wolle: D. tb. 71, fig. 2—3; De Toni: Syll. pg. 627; V. H.: D. pg. 379, tb. 14, fig. 593; Istvf.: Balat. pg. 91. Synon.: *Campylodiscus costatus* W. Sm.: Br. D. I, pg. 25, tb. VI, fig. 52; *Campylodiscus noricus* var. *α. genuinus* Grun.: Verh. 1862, pg. 439, tb. VII, fig. 4, 5; *Campylodiscus noricus* var. *γ. hibernicus* Grun.: Verh. 1862, pg. 439; Rbh.: Flor. Alg. Eur. pg. 46; *Campylodiscus noricus α. genuinus* Kirch.: Alg. pg. 202; *Campylodiscus punctatus* Bleisch: Hedwigia 1860, Nr. 6, pg. 29, tb. V, fig. 1—10. 15; *Campylodiscus noricus* Schütt: Bac. pg. 146, fig. 267 B; Eyferth: III, pg. 227, tb. VII, fig. 61; *Surirella norica* J. Brun: D. Alp. pg. 101, tb. I, fig. 16, 17; tb. IX, fig. 30. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 3. Reihe, Nr. 9 sub nomine *Campylodiscus noricus;* V. H.: Typ. Nr. 440; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 3,575.

Sejtek egyenetlenül kerekdedek, majd nyeregszerűen, vagy éppen 8-as idomra hajlítottak; bordák ívesek, erőteljesek, az álhasadékvonalat el nem érők; bordaközök, valamint a sejt négyszögű bordamentes középterülete, szétszórtan pontozottak. Sejt átmérője: 78—90 μ, bordák száma 10 μ-ben $1^1/_2$—2.

Valvis subcircularibus, 78—90 μ in diametro, subplanis, vel ephippiformibus aut ad figuram 8 inflexis, costatis; costis $1^1/_2$—2 in 10 μ, arcuatis, validis, abbreviatis, centrum valvae disseminate-punctatum nunquam attingentibus; spatiis intercostalibus disseminate-punctatis.

Balatoni iszapban: Siófok, Balatonfüred; parti források kifolyásában: Arács (XVII. tábla, 350. ábra).

var. ***balatonis*** Pant. n. v.

Sejtek majd kerekdedek, bordák erőteljesek, ívesek, az álhasadékvonalat el nem érők; bordaközök szétszórtan pontozottak; a gerinczélű álhasadékvonalat kisérő csupasz terület négyszögű. Sejt átmérője 96—116 μ, bordák száma 10 μ-ben 2.

Valvis subirregulariter cicularibus, 96—116 μ in diametro; costis validis, arcuatis, abbreviatis, pseudorhaphem carinaeformem nunquam attingentibus, 2 in 10 μ; spatiis intercostalibus grosse et disseminate-punctatis; area pseudorhaphem cingente subrhombica, nuda.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (XIV. tábla, 306. ábra).

275. *Campylodiscus hispidus* Pant. n. s.

Sejtek szélesen kerekdedek, gyakran nyereg, ritkán 8-as formára hajlítottak; 98—120 μ átmérővel; bordák ívesek, 10 μ-ben 2—3; bordaközök pontozottak; pontok durvák, sugárszerű vonalak alakjában a sejt közepe felé haladók. A sejt összes területe különben feltünően sugárszerűen elhelyezett sávos, lángos, kóczos rajzzal diszítve.

Valvis suborbicularibus, flexuosis, saepius ephippiformibus, rare ad formam 8 tortis. Diametrum valvae 98—120 μ longum. Costis validis, 2—3 in 10 μ. Spatiis intercostalibus punctatis Punctis validis, lineas radiantes usque ad centrum valvae percurrentes, constituentibus. Structura valvae hystrix, flammea, striolata.

Balatonmenti források kifolyásában: Arács (XVI. tábla, 339. ábra).

276. *Campylodiscus noricus* E.

E.: Monatsber. 1840, pg. 205; — Monatsber. 1845, pg. 154; Pritch.: Inf. pg. 799; A. Schm.: Diat. Atl. tb. 55, fig. 8; De Toni: Syll. pg. 627; Deby: Mon. gen. Camp. pg. 28, 44, 61, tb. 11, fig. 59. Synon.: *Campylodiscus larius* Castracane: Studio su le Diatomeae del Lago di Como, in: Atti dell' Acad. Pontif. de nuo. Linc. Roma 1882, tom. XXXV, pg. 127, tb. VI, fig. 3. Collectiones: Temp.-Perag.: Diat. d. m. Nr. 3.

Sejtek nyeregformára hajlítottak, s különböző fekvésük szerint, melyben megfigyelés alá kerülnek, majd egyenetlenül kerekdedek, majd 8-as formára hajlítottak; bordák számosak (70—90) sürűen elhelyezvék, ívesek, a sejt közepe felé haladók, azt el nem érők s itt sajátságosan jellemző keresztformájú csupasz területet alkotván; bordaközök finoman sávosak; bordafejek tüskeszerű nyulványnyal és az egymással való érintkezési helyénél igen jellemző gyöngygyel, ezáltal a sejt széle tüske- és gyöngysorral ékeskedő. Sejt átmérője 120—157 μ, széle 3—4 μ; bordák száma 10 μ-ben $2^1/_2$—3.

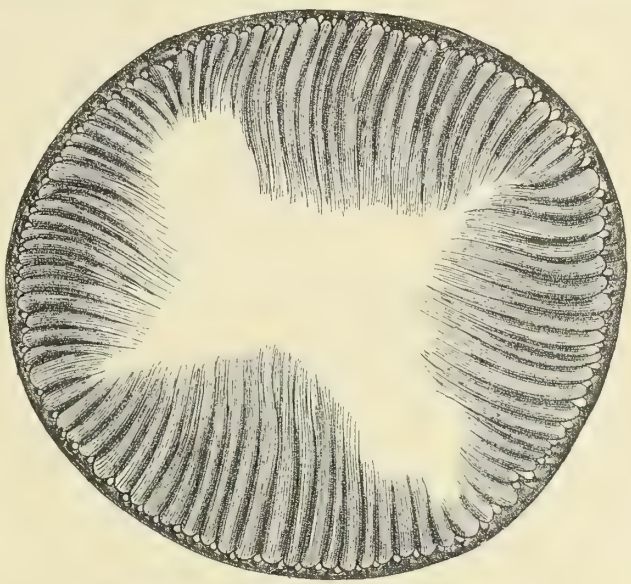

378. ábra. *Campylodiscus noricus* E. 454/1.

Valvis 120—157 μ magnis, ephippiformibus et secundum variabilem aspectum disciformibus, circularibus, suplanis, aut ad formam 8 flexuosis, semper costatis, costis $2^1/_2$ in 10 μ, densioribus, numerosis, in tota valva 70—90, striolatis, ad polos superiores aculeatis et cum gutta nuda margaritiforme ornatis, caeterum arcuatis, ad centrum valvae nudum angulatum subcruciforme percurrentibus; margine 3—4 μ, lato, aculeato, margaritifero.

Balatoni iszapban 4—11 méter mélységben: Siófok, Tihanyi kút (378. ábra).

var. ***hungaricus*** Pant. n. v.

Sejtek igen nagyok, kerekdedek, nyeregszerűen vagy 8-as alakjára hajlítottak; bordák erőteljesek, ívesek, a gerinczélképű álhasadékvonalat el nem érők; bordaközök pontozottak; a héj karéja nagyobb gyöngyökkel; az álhasadékvonalat kisérő

tágas, csupasz terület szögletes. Sejt magassági átmérője 153 μ, szélességi átmérője 184 μ; bordák száma 10 μ-ben $1^1/_2$.

Valvis rotundatis, ephippiforme vel ad formam 8 flexuosis, diametro longitudinali 184 μ; costis validis, arcuatis, pseudorhaphem carinaeformem nunquam attingentibus, $1^1/_2$ in 10 μ; spatiis intercostalibus punctatis; area pseudorhaphem cingente, angulata, dilatata, nuda.

Balatoni iszapban: Siófok (XV. tábla, 322. ábra).

277. *Campylodiscus clypeus* E.

E. Ber. 1840, pg. 205; — Abh. 1840, pg. 201; — 1841, pg. 11; — Microg. tb. 10, 1, fig. 1, etc.; — Abh. 1869, tb. 1 E, fig. 1; — Abh. 1871, tb. 1 A, fig. 12, etc.; Kg.: Bac. pg. 59, tb. 2, fig. 5; W. Sm.: Br. D. II, pg. 88; Pritch.: Inf. pg. 801, tb. 17, fig. 516, 518; Grun.: Abh. 1862, pg. 443; Rbh.: Flor. Eur. Alg. I, pg. 47; Weisse: 1860, pg. 258, tb. 1, fig. 1; — Guano tb. 1, fig. 14; M. D.: tb. 19, fig. 8; A. Schm.: Atl. tb. 54, fig. 7, 8; — tb. 55, fig. 1—3; V. H.: S. pg. 191, tb. 75, fig. 1; Wolle: D. tb. 73, fig. 3; Deby: Mon. gen. Campyl. tb. 9, fig. 49; De Toni: Syll. pg. 615; Istvf.: Balat. pg. 91; V. H.: D. pg. 375, fig. 121; — pg. 877, tb. 14, fig. 598; Perag.: D. mar. Fr. pg. 237, tb. 51, fig. 1, 3. Synon.: *Campylodiscus Castilii* E.: Abh. 1869, pg. 46, tb. I, F. fig. 9; *Campylodiscus ovatus* Ralfs in Pritch.: Inf. pg. 802; *Campylodiscus Stellula* Schum.: Preuss. Diat. 1867, pg. 52, tb. I, fig. 6; *Cocconeis Clypeus* E.: Microg. tb. X, 2, fig. 21; tb. XIII, 1, fig. 28; *Surirella Clypeus* E.: Ber. 1841, pg. 19. Collectiones: Möller: Typenpl. II. Gruppe, 3. Reihe, Nr. 10; Cleve Möller: D. Nr. 13; V. H.: Typ. Nr. 435; Temp. et Perag.: Diat. Fr.; Temp.-Perag. Collect. D. d. m. Nr. 44, etc.

Sejtek kerekdedek vagy nyeregképűen hajlítottak; bordák szélesen nyujtottak, ékalakúak, sugarasan elhelyezvék, az álhasadékvonalat el nem érők, folytonosságukban kerekdeden haladó széles, csupasz szalag által megszakítvák; bordaközök rendetlenül, szétszórtan pontozottak; hasadékvonal sávos, hosszúkás rajz által környezve; sávok pontozottak, egyközűen, párhuzamosan haladók. Sejt átmérője 136 μ; bordák száma 10 μ-ben 2.

Valvis circularibus, vel ephipiiformi flexuosis, cum diametro 136 μ longo; costis validis, 2 in 10 μ, productis, radiantibus, disseminate punctatis, mediam partem radii occupantibus, pseudorhaphem, nunquam tangentibus, utrinque anulo, nudo, dilatato, interruptis; pseudorhaphe carinaeformis, utriusque latere figura striarum punctatarum longitudinali cincta.

Puszta-Szántódi Sóstóban (XIV. tábla, 309. ábra).

278. *Campylodiscus peisonis* Pant.

Synon.: *Campylodiscus bicostatus* Grun. et var. in Verh. 1862, pg. 444, tb. 7, fig. 1—3 (non W. Sm., non V. H.: Syn. tb. 75, fig. 2; nec Wolle: D. tb. 110, fig. 3, 4; nec Perag.: D. France pg. 237, tb. 51, fig. 4, 5).

Sejtek szögletesen kerekdedek, vagy nyeregszerűen hajlítottak; bordák sávosak, kétfélék, szélen állók, szélesen ékalakúak, nyujtottak, sugárszerűen haladók és a

héj közepén két függélyes sorban elhelyezkedő, egymás fölött álló, apróbb haránt irányúak. Az első osztályú bordák a másodosztályúaktól csupasz, széles szalag által elválasztvák. Sejt átmérője 44—56 μ; bordák száma 10 μ-ben $2^1/_2$.

Valvis rotundato-angulosis, vel ephippiformibus, 44—56 μ latis; costis striolatis $2^1/_2$ in 10 μ, duplicis, primariis marginalibus, late-elongato-cuneiformibus, radiantibus et secundaris internis, a primariis, area circulari, nuda dilatata, terminatis; area nuda pseudorhaphem, cingente dilatata.

Fertői iszapban: Nezsider (XIV. tábla, 312. ábra; XV. tábla, 314., 316. ábra).

279. *Campylodiscus balatonis* Pant. n. s.

Sejtek aprók, kerekdedek vagy nyeregszerűen hajlítottak; bordák erőteljesek, ívesek, nyujtottak, az álhasadékvonalat el nem érők; a héj közepén rhombalakú csupasz térrel. Sejt átmérője 26—30 μ; bordák száma 10 μ-ben 3—4.

Valvis rotundatis, vel ephippiforme flexuosis, 26—30 μ latis, costatis; costis 3—4 in 10 μ, validis, arcuatis, radiantibus, centrum valvae nunquam attingentibus, hic aream rhombicam, pseudorhaphem cingentem, constituentibus.

Balatoni iszapban: Siófok (XV. tábla, 328. ábra; XVII. tábla, 353. ábra).

III. rend: CRYPTORHAPHIDIEAE.

Csoport: MELOSIREAE.

XXXIV. nem: Melosira Agardh. 1824.

Oszlánykák gömbösek, hengeresek, sürűen lánczokká fűzöttek. Héjoldal kerekded, egyszerűen pontozott. Festőanyagtartók apró karélyos lemezecskék.

* Lysigonium.

Oszlánykák kerülékdedek vagy gömbösek, lánczokká fűzöttek, héjak domborúak.

280. *Melosira varians* Ag.

Ag.: Comp. 1830, pg. 64; Ralfs: Ann. and Mag. tb. 9, fig. 5; Kg.: Bac. pg. 54, tb. 2, fig. 10; Rbh.: S. D. pg. 13, tb. 2, fig. 4; W. Sm.: Br. D. II, pg. 57, tb. 51, fig. 332; Brun: D. Alp. pg. 135, tb. 1, fig. 1; A. Schm.: Atl. tb. 182, fig. 17, 18; V. H. Syn. pg. 198, tb. 85, fig. 10, 11; Wolle: D. tb. 57, fig. 11—15; V. H.: D. pg. 441, tb. 18, fig. 611; Eyferth: III, pg. 183, tb. 7, fig. 1. Synon.: *Conferva fasciculata* Dillw.: Synop. of brit. Conferv. pg. 44, tb. B; *Vesiculifera composita* Hass.: Ann. and Mag. X, pg. 394, tb. 93, fig. 4, 5; *Gallionella varians* E.: Infus. pg. 167, tb. 10, fig. 4; *Lysigonium varians* De Toni: Alg. Abyss. 1891; — Sylloge pg. 1329; Istvf.: Balat. pg. 100. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 6. Reihe, Nr. 11; V. H.: Typ. 459.

Sejtek hengeresek, domború, kerekded, pontozott héjoldallal; övoldal igen finoman sávozott. Sejt hossza 24·3 μ. A korong átmérője 18 μ.

Valvis circularibus, 18 μ latis, punctatis, a latere pleurale visis, cylindricis, 24·3 μ longis, subtiliter striolatis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XV. tábla, 315. ábra).

** **Melosira.**

Oszlánykák hengeresek, egymáshoz fűzöttek, héjak laposak.

281. ***Melosira granulata*** (E.) Ralfs

Ralfs in Pritch.: Inf. pg. 820; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 43; Brun: D. Alp. pg. 137, tb. 9, fig. 25; V. H.: Syn. pg. 200, tb. 87, fig. 10—12; Wolle: D. tb. 57, fig. 7—9, 21—23; V. H.: D. pg. 444, tb. 19, fig. 621; De Toni: Syll. pg. 1334. Synon.: *Gallionella granulata* E.: Amer. pg. 127; — Microg. tb. 39, fig. 3, 6, etc.; — Abh. 1871, tb. 1 A, fig. 1, etc.; *Gallionella decussata* E.: Microg. tb. 39, III, fig. 62; *Gallionella marchica* E.: Microg. tb. 6, 1, fig. 52; *Gallionella procera* E.: Microg. tb. 34, VII, fig. 4, etc.; *Gallionella tenerrima* E.: Microg. tb. 39, II, fig. 50; *Melosira decussata* var. *β ordinata* Kg.: Bac. pg. 56, tb. 3, VII, 4; *Orthosira punctata* W. Sm.: Br. D. II, pg. 62, tb. 53, fig. 339. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 463.

Sejtek nyujtottak, hengeresek, héjak kerekdedek, pontozottak; pontok hosszsorokba sorozvák. Henger hossza 14—15 μ, szélessége 8·1 μ; pontsorozatok száma 10 μ-ben 8.

Frustulis cylindricis, 14—15 μ longis, 8·1 μ latis, punctatis; punctis 8 in 10 μ, in series longitudinales 8 dispositis; valvis rotundatis, disciformibus.

Balatoni iszapban: Balatonfüred, Siófok (XV. tábla, 320. ábra).

var. ***balatonis*** Pant. n. v.

Sejtek tömöttebbek e fajnál, pontsorozatok sürűbbek. Sejt hossza 9·6 μ, szélessége 8·4 μ; pontsorozatok száma 10 μ-ben 25.

Frustulis cylindticis, 9·6 μ longis, 8·4 μ latis, punctatis; punctis in lineas longitudinales, 25 in 10 μ ordinatis, margine magis denticulato.

Balatoni iszapban, Siófok (XV. tábla, 317. ábra).

282. ***Melosira crenulata*** (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 55, tb. 2, fig. 8; Rbh.: Flor. Eur. Alg. pg. 41; V. H.: Syn. pg. 199, tb. 88, fig. 3—5; De Toni: Syllog. pg. 1334; Wolle: D. tb. 57, fig. 16—20; Istvf.: Balat. pg. 101; V. H.: D. pg. 443, tb. 19, fig. 618; A. Schm.: tb. 181, fig. 7, 8, 9. Synon.: *Melosira orichalcea* var. *crenulata* Brun: D. Alp. pg. 137, tb. 1, fig. 9; *Gallionella crenulata* E.: Amer. tb. 2, I, fig. 4, etc.; *Gallionella italica* E.: Inf. pg. 171; *Melosira italica* Kg.: Bac pg. 55, tb. 2, fig. 6. Collectiones: V. H.: Typ. Nr. 401, 481.

Sejtek hengeresek, szélükön fogasak, pontozat láthatatlan. Sejt hossza 6·3 μ, átmérője 5·4 μ.

Valvis cylindricis, 6·3 μ longis, 5·4 μ latis, crenulatis, nudis.

Balatonmenti tócsákban: Siófok (XV. tábla, 321. ábra).

var. ***curvata*** Pant. n. v.

Sejtek hengeresek, keskenyek, fogacsosak, hosszú, ívesen meghajlított sorokba fűzöttek. Sejt hossza 4·5—6 μ, szélessége 3·5 μ.

Valvis cylindricis, tenuis, crenulatis, 4·5 μ longis, 3·5 μ latis, in catenas curvatas, longas, ordinatis.

Balatoni iszapban: Siófok (XV. tábla, 327. ábra).

283. ***Melosira lirata*** (E.) Kg.

Kg.: Bac. pg. 56; Grun.: Franz. Jos. D. pg. 101, tb. 5, fig. 43; V. H.: Syn. tb. 87, fig. 1, 2; De Toni: Syllog. pg. 1333; A. Schm.: Atl. tb. 181, fig. 69, 75. Synon.: *Gallionella lirata* E.: Abh 1841, pg. 415; — Amer. 1843, pg. 127; — Microg. tb. II, 3, fig. 33; — Atmosphaer. 1871, tb. 1, fig. 1, 2.

Sejtek hengeresek, alacsonyak, szélesek, kissé összeszorított végekkel, miáltal az alacsony henger hasas idomot nyert, pontozottak; pontok függélyes sorokba sorozvák. Sejt magassága 2·7 μ, szélessége 6·3 μ.

Valvis cylindricis, depressis, inflatis, 2·7 μ altis, 6·3 μ latis, punctatis; punctis in lineas longitudinales ordinatis.

Balatoni iszapban: Balatonfüred (XV. tábla, 323. ábra).

284. ***Melosira arenaria*** Moore

Moore in Ralfs: Ann. Nat. Hist. XII, tb. IX, fig. 4; Kg.: Bac. pg. 55, tb. 21, fig. 9, 27; Rbh.: S. D. pg. 14, tb. 2, fig. 15; Pritch.: Inf. pg. 819, tb. 8, fig. 17; Weisse: D. des Ladoga-Sees pg. 662, tb. 4, fig. 2; Wissinger: Mocsár, Földtani Közlöny 1873, pg. 168, tb. I, fig. 15; Brun: D. Alp. pg. 36, tb. 1, fig. 2; V. H.: Syn. pg. 200, tb. 90, fig. 1—3; Wolle: D. tb. 58, fig. 5—7; Istvf.: Balat. pg. 101; A. Schm.: Atl. tb. 179, fig. 15—20; V. H.: D. pg. 443, tb. 19, fig. 621; Eyferth: III, pg. 184, tb. 7, fig. 2; De Toni: Syll. pg. 1338. Synon.: *Gallionella biseriata* E.: Microg. tb. XV A, fig. 5—7, etc.; *Gallionella varians* E.: Inf. pg. 167, tb. 21, fig. 2; Microg. plurimae tabulae ad ex tb. XIII, 1. fig. 29; 2. fig. 1; *Orthosira arenaria* W. Sm.: Br. D. II, pg. 59, tb. 52, fig. 334; *Melosira varians* Wissinger: loc. cit. tb. 1, fig. 1—6. Collectiones: Möller: Typenpl. III. Gruppe, 6. Reihe, Nr. 5; V. H.: Typ. Nr. 468; Temp.-Perag.: Coll. Nr. 215, 572.

Sejtek lánczokba fűzöttek, rövidek, hengeresek, dobozalakúak; a rövid hengerek finoman sávozottak, karéjok felé egy-egy pontsorozattal; héjak felülről tekintve korongalakúak, bordásak; bordák küllőszerűen a korong közepe felé irányulók. Korong átmérője 42—45 μ; bordák száma 10 μ-ben 8—9.

Frustulis cylindricis; cylindris compressis, striolatis, ad polos cum serie punctorum; disco costato, costis radiantibus, 8—9 in 10 μ; diametros disci 42—45 μ.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Balatonfüred, Siófok, Puszta-Szántód (XV. tábla, 329. ábra).

XXXV. NEM. Cyclotella KG. 1833.

Sejtek alacsonyak, hengeresek, héjak kerekdedek, duzzadó középpel, övoldalról tekintve egyenesek vagy hullámosak.

285. *Cyclotella ocellata* PANT. n. s.

Héjak kerekdedek, széles, sávos széllel; sávok sugárszerűen a sejt közepe felé haladók, rövidek. A sejt közepén elterülő üres terület csekély számú, leginkább három nagyobb gyöngygyel. Sejt átmérője 12·5—13 μ, szél vastagsága 1·8—2 μ; sávok száma 10 μ-ben 18.

Valvis circularibus, 12·5—13 μ in diametro, marginatis; margine 1·8—2 μ lato, striolato; striis abbreviatis, radiantibus; area centralis nuda, margaritis majoribus plerumque 3, in forma trianguli dispositis, ornata.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (XV. tábla, 318. ábra).

286. *Cyclotella crucigera* PANT. n. s.

Sejtek kerekdedek, sávos széllel; sávok közepükön jellemző megvastagodással, mely egy kerekdeden haladó koszorúnak képét adja; a középen üres terület négy keresztben álló nagy gyöngygyel, s függélyesen haladó kisebb ponttal. Sejt átmérője 16—17 μ, csupasz terület átmérője 9—10 μ; sávok száma 10 μ-ben 20.

Valvis disciformibus, 16—17 μ in diametro latis, marginatis; margine 7·2 μ lato, striolato; striolis 20 in 10 μ, abbreviatis, radiantibus, medio incrassatis, et hic coronam circularem striarum in medio anuli constituentibus; area centralis nuda, 9—10 μ in diametro lata, in media parte cum 4 margaritis majoribus, ad formam crucis dispositis, ornata.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (XV. tábla, 325. ábra).

287. *Cyclotella balatonis* PANT. n. s.

Héjak kerekdedek, széles sávos éllel és szélen álló tüskekoszorúval; sávok sugarasan, a szétszórtan, sürűn pontozott közép felé haladók. Sejt átmérője 16—20 μ, a sejt közepe 4·8 μ átmérővel; sávok száma 10 μ-ben 20; tüskék száma 10 μ-ben 5.

Valvis disciformibus, 16—20 μ in diametro latis, marginatis; margine striolato et spinoso; striis radiantibus, 20 in 10 μ, ad aream centralem 9—10 μ in diametro latam, disseminate et grosse punctatam, percurrentibus; spinis marginalibus, 5 in 10 μ.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (XV. tábla, 319., 332. ábra).

var. *binotata* PANT. n. v.

Sejtek kerekdedek, széles, sávos éllel, tüskés koszorúval és két külön, de egymással szemben álló nagyobb, nyujtott, a sávos szél belső élén elhelyezett tüskével. Sejt közepe szétszórtan pontozott. Sejt átmérője 21—22 μ; sávos szél vastagsága 3·5—4 μ; tüskék száma 10 μ-ben 7; sávok száma 10 μ-ben 20.

Valvis disciformibus, 21—22 μ in diametro latis; margine striolato, coronato; striolis 20 in 10 μ, radiantibus; corona e spinis incrassatis disposita; spinis 7 in 10 μ, ad marginem internum striolarum, cum spinis duabus oppositis, productis, majoribus notata; area centralis, disseminate punctata.

Balatoni iszapban: Siófok, szántódi révpart (XV. tábla, 331. ábra).

Csoport: COSCINODISCEAE.

XXXVI. nem: Stephanodiscus E. 1845.

Sejtek kerekdedek, dobozszerűek, emelkedő középpel, széli tüskés koszorúval, sugaras pontsorozatokkal.

288. *Stephanodiscus balatonis* Pant. n. s.

Sejtek korongalakúak, a sejt széle felé tüskés koszorúval; minden tüskéből egyenesen a korong közepéig haladó pontozott sugárral; sejt közepe kiemelkedő. Sejt átmérője 11·5—12·5 μ; sugarak és tüskék száma 10 μ-ben 11.

Valvis circularibus 11·5—12·5 μ in diametro; margine spinuloso; e spinulis (11 in 10 μ), cum radiis (11 in 10 μ) punctatis, ad centrum elevatum valvae percurrentibus.

Balatoni iszapban, partmenti tócsákban: Siófok (XV. tábla, 324. ábra).

NÉVMUTATÓ.

A *fajok* és *válfajok dült,* a synonymák álló betűkkel nyomtatvák. A számok a leíró rész oldalszámát jelentik, a hol a név előfordul.

Abbé E. 4.
Achnanthes Bory de St.-Vincent 80.
Achnanthes delicatula Grun. 81.
» exilis W. Sm. 81.
» flexellum Eyf. 81.
» *lanceolata* (Bréb.) Grun. 80.
Achnanthes minutissima Kg. 81
Achnanthidium Grun. 81.
» delicatulum Kg. 81.
Achnanthidium flexellum Bréb. 81.
Achnanthidium lanceolatum Bréb. 80.
Achnanthidium microcephalum Neup. 99.
Affines 64.
Amphora E 13.
» *Amphora* (E.) Pant. 14.
» abbreviata Blsch. 14.
» affinis Kg. 14.
» *balatonis* Pant. 13.
» *libyca* E 14.
» minutissima W. Sm. 14.
» ovalis Kg. 14.
var. affinis V. H. 14.
var. pediculus Kg. 14.
Amphora pediculus Grun. 14.
Apiculatae 108.
Apstein C. 6.
Assymetricae 52, 73.
Asterionella Bleakeleyi Karst. 101.
Bacillae 61.
Bacillaria cistula Hmp. 19.
» floculosa E. 101.
Bacillaria fulva Nitzsch p. p. 63.
» pectinalis Nitzsch 101.
Bacillaria phoenicenteron Nitzsch 26.
Bacillaria seriata E. 101.
» tabellaris E. 102.
» Ulna Nitzsch 91.
» viridis Nitzsch 32.
» vulgaris E. 100.
Bacillarieae Nitzsch 13.
Behrens W. 9.
Brébissonia Boeckii (E.) Grun. 25.
Brun J. 10.
Caloneis alpestris Cleve 60.
Campylodiscus E. 127.
» *balatonis* Pant. 131.
Campylodiscus Castillei E. 130
Campylodiscus Clypeus E. 130.
» costatus W. Sm. 128.
Campylodiscus hibernicus E. 128.
var. *balatonis* Pant. 128.
Campylodiscus hispidus Pant. 128.
Campylodiscus Humboldtii E. 130.
Campylodiscus Larius Castrac. 129.
Campylodiscus noricus E. 129.
var. *hungaricus* Pant. 129.
Campylodiscus noricus Schütt 128.
var. genuinus Grun. 128.
var. hibernicus Grun. 128.
Campylodiscus ovatus Ralfs 130.
Campylodiscus peisonis Pant. 130.
Campylodiscus punctatus Bleisch 128.
Campylodiscus spiralis W. Sm. 127.
Campylodiscus stellula Schum. 130.
Castracane F. 10.
Ceratium Schrank 5.
» *hirundinella* O. F Müller 5.
Cleve A. 119.
Cleve P. T. 10.
Cocconeideae 82.
Cocconeis (E.) Grun. 82.
» *balatonis* Pant. 82.
» Clypeus E. 130.
» communis Hbg. 83.
» *diminuta* Pant. 82.
» finnica E. 50.
» *pediculus* E. 83.
» *placentula* E. 82.
» punctata Schum. 83.
» striata E. 50.
» Thwaitesii W. Sm. 82.
Cocconema asperum E. 17.
» Boeckii E. 25.
» cistula E. 19.
» cymbiforme E. 20.
» hungaricum Grun. 20.
Colletonema lacustre Kg. 24.
» subcoherens Thw. 24.

Conferva fasciculata Dillw. 131.
» floculosa Roth 102.
Copepodak 5.
Coscinodisceae 135.
Cryptorhaphidieae 131.
Csaszka G. 107.
Cuspidatae 62.
Cyclotella Kg. 134.
» *balatonis* Pant. 134.
var. *binotata* Pant. 134.
Cyclotella crucigera Pant. 134.
» *ocellata* Pant. 134.
» ovalis Bréb. 14.
Cymatopleura W. Sm. 116.
» *angulata* Grev. 117.
Cymatopleura elliptica W. Sm. 118.
var. hibernica V. H. 119.
var. parallela Istvf. 117.
var. rhomboides Grun. 119.
Cymatopleura hibernica W. Sm. 118.
Cymatopleura Librile (E.) Pant. 117, 120.
Cymatopleura nobilis Hantzsch 118.
Cymatopleura plicata E. 118.
» *pygmea* Pant. 117.
» Solea (Bréb.) W. Sm. 117.
Cymatopleura undulata (E.) Pant. 118.
var. *hystrix* Pant. 118.
Cymatopleura formae 119.
Cymbella Ag. 15.
» *amphicephala* Naeg. 22.
Cymbella aspera (E.) Hérib. 17.
» *austriaca* Grun. 18.
» *balatonis* Grun. 16.
var. *angustata* Pant. 16.
Cymbella caespitosum J. Brun 24.
Cymbella cistula (Hempr.) Kirch. 19.
var. *angustior* Pant. 19.
var. *inflata* Pant. 20.
Cymbella cymbiformis (Kg.) Bréb. 20.
Cymbella Ehrenbergii Kg. 15.
var. *hungarica* Pant. 15.
Cymbella encyonema Hbg. 23.
» flexella Kg. 82.
» gastroides Kg. 17.
» *gibbosa* Pant. 20.
Cymbella hebedata Pant. 19.
» *helvetica* Kg. 17.
var. *elongata* Pant. 17.
var. balatonis Cleve 16.
Cymbella hungarica (Grun.) Pant. 21.
var. *crassior* Pant. 21.
Cymbella lacustris Cleve 24.
Cymbella lanceolata E. 18.
var. *inflata* Pant. 18.
var. *longissima* Pant. 18.
Cymbella Lóczyi Pant. 15.
» *microcephala* Grun. 22.
Cymbella Möllerіana Grun. 22.
Cymbella naviculiformis Hbg. 22.
Cymbella Nerei Pant. 18.
» pediculus Kg. 14.
» phoenicenteron Ag. 26.
Cymbella prostrata Cleve 23.
» prostratum Brun 23.
Cymbella reducta Pant. 16.
var. *tumida* Pant. 16.
Cymbella Schmidtii Grun. 15.
» *signata* Pant. 21.
» Solea Bréb. 117.
» *subaequalis* Grun. 21.
» turgida Hass. 84.
» *Vaszaryi* Pant. 17.
Cymbelleae 13.
Deby J. 10.
Denticula Kg. 102.
» *balatonis* Pant. 102.
» Kützingii Grun. 108.
» obtusa Kg. 108.
» sinuata W. Sm. 108.
» undulata Kg. 118.
De Toni J. Bapt. 10.
Diatoma D. C. 100.
» *elongatum* Ag. 101.
» floculosum Lyngb. 102.
» pectinale Kg. 101.
» tenue var. elongatum Lyngb. 101.
Diatoma vulgare Bory 100.
forma *abreviata* Pant. 101.
Diatomeae 100.
Diatomella Balfouriana Grev. 103.
Dickieia Dansei Ag. 29.
Dimeregramma sinuata Ralfs 108.
Dimerigramma tabellaria Ralfs 97.
Dippel L. 9.
Disiphonia australis E. 103.
Donkin A. 10.
Doryphora Boeckii W. Sm. 25.
Echinella olivacea Lyngb. 79.
Ehrenberg C. G. 10.
Elegantes 49.
Ellipticae 50.
Encyonema Kg. 22.
» *caespitosum* Kg. 24.
» *lacustre* (Ag.) Pant. 24.
Encyonema paradoxum Kg. 23.
» *prostratum* (Berk.) Ralfs 23.
Encyonema prostratum β. W. Sm. 23.
Encyonema Ungerii Grun. 25.
» *validum* Pant. 24.
Epithemia Bréb. 83.
» *Argus* Kg. 86.
» gibba Kg. 88.
var. ventricosa Grun. 89.
Epithemia gibberula Kg. 87.
var. *directa* Pant. 88.
Epithemia Hyndmanniana W. Sm. 84.
Epithemia musculus Kg. 87.
» *peisonis* Pant. 86.
» *proboscidea* Kg. 85.
» *Sorex* Kg. 85.
» *turgida* Kg. 84.
» ventricosa Kg. 89.
» *Westermannii* Kg. 84.
var. *turgida* Pant. 84.
Epithemia Zebra (E.) Kg. 85.
var. proboscidea Grun. 85.
Epithemieae 83.
Eunotia E. 89.
» *Arcus* E. 91.
» Argus E. 86.
» amphioxys E. 104.
» curvata Lagerst. 90.
» gibba E. 88.
» gibberula E. 87.
» *gracilis* (E.) Rbh. 90.
» *lunaris* (E.) Grun. 90.
var. subarcuata Grun. 90.
Eunotia subarcuata (Naeg.) Pant. 90.
Eunotia turgida E. 84.
» Zebra E. 86.
Eyferth B. 10.
Exillaria curvata Kg. 90.
» fasciculata minor Ag. 95.

Exillaria lunaris Hass. 90.
Falcatella delicatula Rbh. 81.
Fenestratae 124.
Festetich Gy. 127.
Flexuosae 127.
Formosae 52.
Fragilaria Lyngb. 96.
» *balatonis* Pant. 99.
» *biceps* E. 99.
» *binodis* E. 98.
» *capucina* Desm. 100.
Fragilaria Clevei Pant. 96.
» constricta E. 98.
var. binodis Grun. 98.
Fragilaria construens (E.) Grun. 97.
var. trinodis Istvf. 98, 99.
var. venter V. H. 99.
Fragilaria hungarica Pant. 99.
» *inflata* Pant. 98.
» *intermedia* Grun. 97.
Fragilaria Istvánffii Pant. 99.
» microcephala Pant. 99.
Fragilaria mutabilis (W. Sm.) Grun. 96.
Fragilaria pinnata E. p. p. 96.
» tenuicolis Hbg. 96.
var. intermedia V. H. 96.
Fragilaria trigibba Pant. 98.
» *Venter* E. 97.
Fragilarieae 91.
Frustulia acuminata Kg. 70.
» appendiculata Ag. 38.
» attenuata Kg. 71.
» bohemica Rbh. 98.
» coffeaeformis Kg. 20.
» copulata Kg. 14.
» cuspidata Kg. 63.
» cymbiformis Kg. 20.
» elliptica Ag. 29.
» incrassata Kg. 88.
» lanceolata Ag. 46.
» linearis Ag. 114.
» oblonga Kg. 41.
» ovalis Kg. 14.
» rhomboides De Toni 68.
Frustulia Ulna Ag. 91.
Gallik O. 10.
Gallionella biseriata E. 133.
» crenulata E. 132.
» decussata E. 132.
» granulata E. 132.
Gallionella italica E. 132.
» lirata E. 133.
» marchica E. 132.
» procera E. 132.
» tenerrima E. 132.
» varians E. 131, 133.
Gleonema paradoxum E. 23.
Gloionema Leibleinii Ag. 23.
» paradoxum Ag. 23.
Gomphonema Ag. 73.
» acuminatum De Toni 75.
Gomphonema acuminatum E. 73
var. β. W. Sm. 74.
var. clavus Grun. 75.
var. coronatum Rbh. 74.
forma: coronata Cleve 74.
var. *intermedia* Grun. 73.
var. laticeps Grun. 74.
Gomphonema apiculatum E 73.
Gomphonema Augur E. 73.
» *balatonicum* Pant. 78.
Gomphonema capitatum De Toni 76.
Gomphonema Clavus Bréb. 75.
» *coronatum* E. 74.
» *constrictum* E. 77
var. capitata Cleve 76.
var. *subcapitata* Grun. 77.
Gomphonema cristatum Ralfs 73.
Gomphonema curvatum Kg. 72.
» Ehrenbergii Carruth. 73.
Gomphonema elongatum W. Sm. 76.
var. *minor* Pant. 76.
Gomphonema exiguum Cleve 80.
Gomphonema exiguum De Toni 80.
Gomphonema exiguum Kg. 79.
var. telographicum Grun. 80.
Gomphonema hyalinum Heibg. 80.
Gomphonema insigne Greg. 76.
» *intricatum* Kg. 77.
var. Vibrio Cleve 75.
Gomphonema lanceolatum 76.
var. insignis Cleve 76.
Gomphonema laticeps E. 74.
» minutissima E. 72.
» *naviculaceum* Pant. 78.
Gomphonema olivaceum (Lyngb.) E. 79.
var. *subacutum* Pant. 79.
var. tenellum Cleve 78.
Gomphonema ovulum Pant. 79.
» pohliaefolium Kg. 77.
Gomphonema rostratum Bréb. 73.
Gomphonema saxonicum Rbh. 73.
Gomphonema sphenelloides Schum. 79.
Gomphonema telographicum Kg. 80.
Gomphonema tenellum Kg. 78.
» *turgidum* E. 76.
» *Van Heurckii* Pant. 74.
Gomphonema Vibrio E. 75.
Gomphonemeae 72.
Grammatophora Balfouriana W. Sm. 103.
Grunow A. 10, 11.
Grunowia Rbh. 107.
» *obtusa* (Kg.) Pant. 108.
Grunowia sinuata (W. Sm.) Pant. 108.
Guttwinski R. 11.
Gyrosigma attenuatum Rbh. 71.
» Wansbeckii (Donk.) Cleve 72.
Habirschaw F. 11.
Haeckel E. 6.
Hantzschia (Hassal) Grun. 103.
» *amphioxys* (E.) Grun. 104.
var. *capitata* Pant. 104.
var. *constricta* Pant. 104.
var. *remote-striata* Pant. 104.
Hantzschia crassa Pant. 105.
» *directa* Pant. 105.
» *virgata* Grun. 105.
Harting P. 9.
Hazslinszky F. 11.
Heribaud J. 11.
Himantidium Schütt. 90.
» Arcus E. 91.
» gracile E. 90.
Istvánffi Gy. 11.
Kirchner O. 6, 11.
Kützing F. S. 11.
Lanceolatae 114.
Limosae 59.
Lineares 113, 124.

Lóczy L. 15.
Lysigonium 131.
» varians De Toni 131.
Mastogloia Thw. 28.
» *balatonis* Pant. 30.
» capitata Grev. 30.
» *Dansei* Thw. 29.
var. elliptica V. H. 29.
Mastogloia elliptica (Ag.) Cleve 29.
var. Dansei Perag. 29.
Mastogloia Grevillei W. Sm. 29.
Mastogloia Smithii Grun. 30.
var. amphicephala Grun. 30.
Melosira Agardh 131, 132.
» *arenaria* Moor 133.
» *crenulata* (E.) Kg 132.
var. *curvata* Pant. 133.
Melosira decussata (E.) Kg. 132.
var. β ordinata Kg. 132.
Melosira grandis Pert. 118.
» *granulata* (E.) Ralfs 132.
var. *balatonis* Pant. 132.
Melosira italica Kg. 132.
» *lirata* (E.) Grun. 133.
» orichalcea Kg. 132.
var. crenulata Brun 132.
Melosira varians Ag. 131.
» varians Wiesinger 133.
Melosireae 131.
Minores 34.
Minutissimae 67.
Monema prostratum Berk. 23.
Müller O. 11.
Nave J. 11.
Navicula Bory 30.
» affinis E. 66.
var. amphirrhynchus Brun 66.
Navicula alpestris Grun. 60.
var. *inflata* Pant. 61.
Navicula ambigua E. 62, 63, 67.
» amphibola Cleve 48.
» amphioxys West. 104.
Navicula amphirrhynchus E. 66.
Navicula amphisbaena Bory 53.
var. Fenzlii V. H. 53.
Navicula amphisphaenia E. 63.
» amphora E. 14.
Navicula anglica Donk. 49.
» *anglica* Ralfs 48.
var. *subsalsa* Grun. 49.
var. salina Grun. 49.
Navicula appendiculata Kg. 37.
var. budensis Cleve 38.
var. *irrorata* Grun. 38.
Navicula Apsteinii Pant. 52.
» *atomoides* Grun. 67.
» attenuata Kg. 71.
» *avenacea* Bréb. 44.
» *bacilliformis* Grun. 61.
Navicula bahusiensis (Grun.) Cleve 68.
var. istriana Cleve 68.
Navicula balatonis Pant. 36.
» bicapitata Truan 40.
» bifrons E. 125.
» *binodis* E. 55.
» Boeckii Heibg. 25.
» bohemica E. 58.
» *Borbássii* Pant. 66.
» *borealis* (E.) Kg. 34.
» *botnica* Grun. 46.
» *Brébissonii* Kg. 35.
var. *diminuta* Grun. 36.
var. *subconstricta* Pant. 36.
Navicula budensis Grun. 38.
» *capitata* E. 38.
» carasius Grun. 40.
» *cardinalis* (E.) O. Meara 33.
Navicula cincta Cleve 39.
» *columnaris* E. 65.
» *commutata* Grun. 33.
» *cryptocephala* Kg. 44.
var. rhynchocephala Ströse 45, 46.
Navicula cuspidata Kg. 62, 64.
forma *craticularis* Pant. 63.
var. Heribaudii M. Perag. 64.
Navicula Degenii Pant. 35.
» *denudata* Pant. 58.
» *dicephala* E. 40.
» *differta* Pant. 49.
» *distinguenda* Cleve 31.
Navicula dubia E. 67.
var. *signata* Pant. 67.
Navicula elegans Grun. 53.
» *elliptica* Kg. 50.
var. *grosse-punctata* Pant. 50.
var. oblongella V. H. 51.
Navicula Elsae Thum Pant. 64.
forma *craticularis* Pant. 64.
Navicula falaiensis Grun. 46.
» *fasciata* Lagerst. 60.
» *Fenzlii* Grun. 53.
» firma W. Sm. 64.
» *firma* Kg. 65.
var. *diminuta* Pant. 65.
var. major Grun. 64.
var. major Ströse 65.
Navicula fossilis E. 58.
» *Frickei* Pant. 56.
» fulva E. 63.
» *gastrum* E. 47.
var. anglica Grun. 48.
var. placentula V. H. 47.
var. styriaca Grun. 48.
var. upsalensis Grun. 47.
Navicula gibba E. 88.
» gibberula Wolle 60.
» globiceps Lagerst. 39.
Navicula Grunowii O. Meara 55.
Navicula Heuflerii Ped. 39.
» humilis Donk. 39.
» hungarica Grun. 39.
var. capitata Cleve 39.
var. humilis De Toni 39.
Navicula icostauron Grun. 33.
var. conifera Brun 33.
Navicula inflata W. Sm. 39.
» *integra* W. Sm. 55.
var. *gibba* Pant. 55.
Navicula Iridis E. 64.
var. amphirrhynchus V. H. 66.
var. dubia V. H. 67.
Navicula isostauron (E.) Pant. 33.
Navicula istriana Grun. 68.
» *Karstenii* Pant. 37.
» *Kefvingensis* (E.) Kg. 43.
Navicula Kützingiana H. L. Sm. 39.
Navicula Lacunarum Grun. 59.
» *laevissima* (Kg.) Grun. 54.
Navicula lanceolata Kg. 46.
var. *producta* Pant. 46.
var. *rostrata* Pant. 46.
Navicula leptostigma E. 62.
» Librile E. 117.
» limosa Kg. 60.
var. genuina Grun. 60.
var. gibberula Grun. 60.
var. inflata Grun. 60.
Navicula Macraeana Pant. 59.

Navicula Mágócsyi Pant. 33.
» *major* Kg. 31.
» *menisculus* Schum. 47.
Navicula mesolepta E. 37.
var. *stauroneiformis* Grun. 37.
Navicula minima Grun. 67.
var. atomoides Cleve 67.
Navicula minuscula Grun. 68.
var. istriana Grun. 68.
Navicula nobilis (E.) Kg. 30.
» *notabilis* Pant. 45.
» *oblonga* Kg. 41.
var. *directa* Pant. 41.
var. *subcapitata* Pant. 41.
Navicula oblongella Naeg. 51.
var. *directa* Pant. 51.
Navicula ovalis W. Sm. 50.
var. oblongella Cleve 51.
Navicula ovalis Hilse 51.
var. *pumilla* Grun. 51.
Navicula pannonica Grun. 59.
» parmula Bréb. 51.
» *peisonis* Grun. 66.
var. capitata Istvf. 67.
Navicula peregrina (E.) Kg. 43.
var. Kefvingensis Cleve 43.
var. menisculus Grun. 47.
Navicula permagna (Bail.) Edw. 52.
Navicula perdurrans Pant. 58.
» phoenicenteron E. 26.
» *placentula* E. 47.
var. anglica Grun. 49.
var. anglica Istvf. 49.
Navicula polygramma (E.) Schum. 58, 59.
Navicula pseudobacillum Grun. 61.
Navicula punctata (Kg.) Donk. 48.
var. assymetrica Lagerst. 48.
Navicula pupula Kg. 62.
var. genuina Grun. 62.
Navicula pusilla W. Sm. 49.
» pusilla Donk. 47.
var. spitzbergensis Grun. 49.
Navicula pygmaea (E.) Pant. 39.
» *radiosa* Kg. 42.
» *Reinhardtii* Grun. 41.
var. *producta* Pant. 42.
Navicula rhomboides E. 68.
» *rhynchocephala* Kg. 45.
Navicula salinarum Grun. 40.
Navicula Sancti Benedicti Pant. 50.
Navicula Schilberszkyi Pant. 54.
var. *gibba* Pant. 54.
Navicula Sculpta E. 56.
var. *delicata* Perag. 56.
var. *rostrata* Pant. 57.
Navicula scutelloides W. Sm. 51.
Navicula secreta Pant. 45.
» *silicula* E. 60.
» *siófokensis* Pant. 49.
» *slesvicensis* Grun. 44.
» *sphaerophora* E. 57.
var. *laticeps* Pant. 57.
Navicula splendida E. 124.
» *stauroptera* Grun. 36.
var. *interrupta* Cleve 36
var. *parva* Grun. 37.
Navicula styriaca (Grun.) Pant. 48.
Navicula tabellaria V. G. 36.
» *Topia* Pant. 64.
» trigramma Fres. 58.
» tumida W. Sm. 48.
var. genuina Grun. 48.
var. subsalsa Grun. 49.
Navicula turgida E. 84.
» *tuscula* E. 52.
» undulata E. 118.
» varians Greg. 48.
» vernalis Donk. 42.
» *viridis* (Nitzsch) Kg. p. p. 31, 32.
var. commutata Cleve 33.
var. icostauron Grun. 33.
var. *pachyptera* Pant. 32.
var. *parallelestriata* Pant. 32
Navicula viridula Kg. 44.
var. avenacea V. H. 44.
var. minor A. Schm. 44.
var. slesvicensis V. H. 44.
Navicula vulpina Kg. 43.
» Zebra E. 86.
Naviculaceae 13.
Nitzsch Chr. L. 11.
Nitzschia Grun. 108.
» *acuminata* (W. Sm.) Grun. 109.
Nitzschia amphioxys (E.) Grun. 104.
Nitzschia angustata (W. Sm.) Grun. 110.
var. *producta* Pant. 110.
var. *protracta* Pant. 110.
Nitzschia apiculata (Greg.) Grun. 109.
Nitzschia armoricana (Kg.) Grun. 111.
Nitzschia balatonis Grun. 107.
» *Brébissonii* W. Sm. 113.
Nitzschia Denticula Grun. 108.
» *directa* Pant. 112.
var. *torquata* Pant. 113.
Nitzschia fonticola Grun. 115.
» *fussiformis* Pant. 110.
» *gallica* Pant. 113.
» *Heufleriana* Grun. 114.
var. *elongata* Pant. 114.
Nitzschia hungarica Grun. 109.
» Kittlii Grun. 114.
» *lamprocarpa* Hantzsch 111.
Nitzschia Limes Pant 110.
» *linearis* (Ag.) W. Sm. 114.
Nitzschia Lóczyi Pant. 113.
» *mucronata* Pant. 108.
» *Palea* (Kg.) W. Sm. 115.
var fonticola Grun. 115.
var. *tenuirostris* Grun. 115.
Nitzschia perlonga Pant. 5, 112.
» salinarum Grun. 106.
» *sigmoidea* (E.) W. Sm. 111.
var. armoricana Grun. 111.
var. *balatonis* Pant. 111.
Nitzschia sinuata Grun. 108.
» *spectabilis* (E.) Ralfs 112.
Nitzschia vermicularis (Kg.) Hantzsch 114.
var. lamprocarpa Istvf. 111.
Nitzschia virgata Rop. 105.
» vitrea Norm. 113, 114.
var. gallica J. Brun. 113.
Nitzschieae 103.
Nodosae 54.
Obtusae 112.
Odontidium 96.
» mutabile W. Sm. 96.
» tabellaria W. Sm. 97.
Odontidium tabellaria β. W. Sm. 98.
O'Meara E. 11.
Orthosira arenaria W. Sm. 133.
» punctata W. Sm. 132.

Ovales 121.
Pálffy János gróf 119.
Pantocsek J. 9, 11.
Parvulae directae 170.
Pedicino N. A. 11.
Pelletan J. 11.
Peragallo M. 12.
Peridineák 5.
Pfitzer E. 12.
Pinnularia acuta Ströse 42.
» amphisphaenia E. 63
» borealis 34.
» Brébissonii Rbh. 35.
» capitata E. 39.
» cardinalis W. Sm. 33.
» chilensis Bleisch 34.
» cincta (E.) Cleve 39.
» cocconeis Rbh. 50.
» dicephala E. 40.
» distinguenda Cleve 31.
Pinnularia elliptica Rbh. 50.
» garganica Rbh. 39.
» gastrum E 47.
» hebridensis Greg. 34.
» Heuflerii Pedic. 33.
» iridis Rbh. 64.
» isostauron Cleve 33.
» Kefvingensis E. 43.
» latestriata Greg. 34.
» leptostigma E. 62.
» major Rbh. 31.
» medioconstricta Rbh. 32.
Pinnularia nobilis E. 30.
» nobilis W. Sm. 31.
var. major Brun 31.
Pinnularia oblonga Rbh. 41.
» peregrina E. 43.
» permagna Bail. 53.
» placentula E. 47.
» pygmaea E. 39.
» radiosa Rbh. 42.
» signata E. 39.
» slesvicensis Fres. 44.
Pinnularia stauronciformis W. Sm. 35.
Pinnularia subcoherens Brun 24.
» sudetica Hilse 33.
» tulscula E. 53.
» viridis E. 32.
var. distinguenda Cleve 31.
Pinnularia viridis W. Sm. 33.
var. commutata Cleve 33.
Pinnulariae 30.
» *majores* 30.
» *minores* 34.
Pleurosigma W. Sm. 70.
» *acuminatum* (Kg.) Grun. 70.
Pleurosigma attenuatum Kg. 71.
Pleurosigma gracilentum Rbh. 70.
Pleurosigma Kützingii Grun. 70.
Pleurosigma lacustre W. Sm. 70.
Pleurosigma peisonis Grun. 71.
» *Spencerii* W. Sm. 71.
var. Kützingii Grun. 70.
var. peisonis Cleve 71.
var. Smithii Grun. 71.
Pritchard A. 12.
Pritchardia virgata Rbh. 105.
Pseudoeunotia Schütt 89.
Pseudorhaphideae 83.
Rabenhorst L. 12.
Radiosae 41.
Rattray J. 12.
Reichelt H. 12.
Reichert C. 9.
Rhabhideae 13.
Rhoicosphenia Grun. 72.
» *curvata* Grun. 72.
Rhopalodia O. Müller 88.
» *gibba* (E.) O. Müller 88.
Rhopalodia ventricosa (Kg.) O. Müller 89.
Rotatoriák 5.
Schizonema lacustre Ag. 24.
» prostratum Grev. 23.
Schizostauron tatricum De Toni 62.
Schmidt A. 12.
Schröter C. 6, 11, 12.
Schulze E. A. 12.
Schumann J. 12.
Schütt F. 6, 12.
Scoliopleura Grun. 69.
» *balatonis* Pant. 69.
var. *ovalis* Pant. 69.
Scoliopleura peisonis Grun. 69.
Sculptae 56.
Semsey Andor 120.
Sigmoideae 110.
Smith W. Rev. 12.
Spectabiles 112.
Sphenella appendiculata Perty 73.
Staurocis E. 26.
» *amphilepta* E. 26.
» *anceps* E. 27.
» bacillum Grun. 60.
Stauroneis balatonis Pant. 28.
» Brunii-Perag. 26.
» cardinalis Kg. 33.
» *gracilis* E. 27.
» lanceolata Kg. 26.
» *legumen* E. 28.
var. *balatonis* Pant. 28.
Stauroneis parvula Cleve 27.
var. producta Cleve 27.
Stauroneis phoenicenteron E. 26.
Stauroneis polygramma E. 58.
» *producta* Grun. 27.
» punctata Kg. 52.
» Rheinhardtii Grun. 42.
Stauroneis Smithii Grun. 28.
var. *incisa* Pant. 28.
Stauroneis tatrica Gutw. 62.
Stauroneideae 52.
Stauroptera cardinalis E. 33.
» isostauron E. 33.
» punctata Rbh. 52.
» truncata Rbh. 42.
» truncata Schum. 80.
Stauroptera tuscula E. 53.
Staurosira 97.
» construens Grun. 97.
» Venter Grun. 97.
Stenopterobia Bréb. 116.
» *anceps* (Lew.) Bréb. 116.
Stenopterobia hungarica Pant. 116.
Stephanodiscus E. 135.
» *balatonis* Pant. 135.
Ströse K. 12.
Suringar W. Fr. R. 12.
Suriraya biseriata De Toni 125, 126.
Suriraya ovalis De Toni 122.
var. angusta De Toni 120, 121.
var. minuta De Toni 121.
var. ovata De Toni 121.
Suriraya saxonica De Toni 125.
» spiralis De Toni 127.
» splendida De Toni 124.

Surirella Turp. 119.
» *albaregiensis* Pant. 120.
Surirella angusta Kg. 120.
var. apiculata Grun. 121.
Surirella apiculata W. Sm. 121.
Surirella bifrons E. 125.
var. *margaritifera* Pant. 126.
Surirella biseriata Bréb. 126.
var. *elongata* Pant. 126.
Surirella Clypeus E. 130.
» *elegans* E. 124.
var. *cristata* Pant. 124.
Surirella elliptica Bréb. 118.
» *Festetichii* Pant. 127.
» *flexuosa* E. 127.
» gracilis Istvf. 119.
» Kützingii Perty 118.
» *laponica* A. Cleve 119.
» *minuta* Bréb. 121.
» norica J. Bruh 128.
» oophena E. 118.
» *ovalis* Bréb. 122.
var. angustata V. H. 120.
var. *hungarica* Pant. 122.
var. *maxima* Grun. 122.
var. minuta V. H. 121.
var. ovata V. H. 121.
Surirella ovata Kg. 121.
var. *brevicostata* Pant. 122.
Surirella Pálffyi Pant. 119.
» *peisonis* Pant. 123.
var. *pyriformis* Pant. 123.
Surirella plicata E. 119.
» *saxonica* Auersw. 125.
var. *cristata* Pant. 125.
Surirella Semseyi Pant. 120.
» *signata* Pant. 123.
» Solea Bréb. 117.
» spiralis Kg. 127.
» *splendida* (E.) Kg. 124.
Surirella Széchenyii Pant. 121.
» *tenera* Greg. 124.
var. *splendidula* A. Schm. 124.
Surirella turgida W. Sm. 125.
var. *margarita* Pant. 125.
Surirella undata E. 118.
» undulata E. 118.
Surirelloideae 116.
Symetricae 78.
Synedra E. 91.
» *Acus* Kg. 95.
» *affinis* Kg. 95.
» alpina Naeg. 90.
var. subarcuata Rbh. 90.
Synedra amphicephala Kg. 96.
var. *balatonis* Pant. 96.
Synedra amphirrhynchus E. 93.
» armoricana Kg. 111.
» *balatonis* Pant. 94.
forma *staurophora* Pant. 95.
Synedra biceps Kg. 92.
» campyla Hilse 90.
» *capitata* E. 94.
» constricta Kg. 109.
» *lanceolata* Kg. 93.
» longissima W. Sm. 92
» lunaris E. 90.
» Palea Kg. 115.
» praemorsa E. 114.
» *obtusa* W. Sm. 93.
» *rostrata* Pant. 95.
» spectabilis E. 112.
» *splendens* Kg. 92.
var. genuina Grun. 92.
var. longissima Grun. 92.
var. obtusa Grun. 93.
Synedra subaequalis Grun. 94.
forma: *curvata* Pant. 94.
Synedra subarcuata Naeg. 90.
» *Ulna* (Nitzsch) E. 91.
forma *stauro destituta* Pant. 92.
var. amphirrhynchus Grun. 93.
var. lanceolata V. H. 93.
var. obtusa V. H. 93.
var. splendens Brun 92.
var. subaequalis V. H. 94.
Synedra vermicularis Kg. 114.
Széchenyi István gróf 121.
Tabellaria E. 102.
» *floculosa* (Roth) Kg. 102.
Tabellaria trinodis E. 102.
Tabellariae 102.
Tannhofer L. 9.
Thum E. 6.
Truan y Luard A. 12.
Tryblionella W. Sm. 106.
» acuminata W. Sm. 109.
Tryblionella apiculata Greg. 109.
Tryblionella balatonis (Grun.) Pant. 107.
Tryblionella debilis Arnott 106.
var. *crassa* Pant. 106.
var. *validior* Pant. 106.
Tryblionella Hantzschiana Grun. 106.
var. *angustata* Pant. 106.
Tryblionella salinarum (Grun.) Pant. 106.
Van Heurck Henri 12.
Van Heurckia Bréb. 68.
» » Boeckii Schütt 25.
Van Heurckia cuspidata Bréb. 63.
Van Heurckia rhomboides (E.) Bréb. 68.
Vaszary Kolos 17.
Vesiculifera composita Hass. 131.
Vittatae 62.
Vivaces 110.
Weisse I. F. 12.
Witt N. O. 9.
Wolle D. 12.
Zacharias Ottó 12.
Zotheca Pant. 107.
» *Csaszkaae* Pant. 107.

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldalszám

Előszó 3

I. Bevezető rész 5

A kovamoszatok élete a Balatonban 5

A plankton és a Benthos-bacilláriák gyűjtéséről 6

A gyűjtött anyagnak feldolgozása 7

A bacilláriák górcsövi készítményeinek előállítási módja 8

Irodalom 10

II. Leíró rész 13

Névmutató . . . . . 136—142

SAJTÓHIBÁK.

5.	lapon	17.	sorban	*Fragillaria* helyett *Fragilaria.*
10.	»	18.	»	= előtt E. helyezendő.
13.	»	4.	»	*Raphideae* helyett *Rhaphideae.*
14.	»	16.	»	*amphora* helyett *Amphora.*
14.	»	24.	»	*ovaiis* helyett *ovalis.*
21.	»	1.	»	*Cocconema)* után helyezendő Pant. Synon.: *Cocconema hungaricum* Grun.
25.	»	24.	»	*Brèbissonia* helyett *Brébissonia.*
25.	»	28.	»	*Brèbisonia* helyett *Brébissonia.*
26.	»	13.	»	*Strauroneis* helyett *Stauroneis.*
26.	»	22.	»	Nitsch helyett Nitzsch.
27.	»	6.	»	alulról III helyett II.
33.	»	15.	»	163a helyett 163a'.
33.	»	15.	»	*Pinnularia Heuflerii* Pedicino: Ischia tb. 2, fig. 17 törlendő.
40.	»	28.	»	V. helyett IV.
46.	»	14.	»	fig. 3, 6 helyett fig. 6.
49.	»	16.	és 17. sorban	törlendő *Navicula tumida* var. *subsalsa* Grun.: Verh. 1860, pg. 537, tb. 4, fig. 43 b, c;
62.	»	10.	sorban	141 helyett 142.
62.	»	16.	»	*Schyzostauron* helyett *Schizostauron.*
63.	»	25.	»	110 helyett 119.
64.	»	10.	»	alul 324 helyett 342.
68.	»	3.	»	140 helyett 149.
69.	»	23.	»	*Peisonis* helyett *peisonis.*
71.	»	3.	»	alul *Peisonis* helyett *peisonis.*
72.	»	11.	»	*Gomphonemaeae* helyett *Gomphonemeae.*
72.	»	22.	»	*Gonphonema* helyett *Gomphonema.*
84.	»	10.	»	Hass: helyett Hass.:
91.	»	19.	»	*Fragillarieae* helyett *Fragilarieae.*
97.	»	22.	»	*Tabellaria* Pritch. helyett *Tabellaria* Ralfs in Pritch.
99.	»	11.	»	*Istvánffyi* helyett *Istvánffii.*
101.	»	6.	»	*abreviata* helyett *abbreviata.*
108.	»	3.	»	*sinuata* Pritch. helyettt *sinuata* Ralfs in Pritch.
109.	»	7.	»	*acuminata* Grun. helyett *acuminata* (W. Sm.) Grun.
115.	»	27.	»	*Palae* helyett *Palea.*
116.	»	23.	»	*striatis* helyett *stratis.*
119.	»	1.	»	*rhombides* helyett *rhomboides.*
122.	»	11.	c	353 helyett 262.

I. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

I. tábla.

				Oldalszám
1.	ábra.	*Amphora*	*Amphora* (E.) Pant. 600/1	14
2.	»	»	*balatonis* Pant. n. s. 866/1	13
3.	»	»	*libyca* E. 600/1	14
4.	»	»	*pediculus* (Kg.) Grun. 832/1	14
5.	»	*Cymbella*	*Nerei* Pant. n. s. 600/1	18
6.	»	»	*aspera* (E.) Herib. 832/1	17
7.	»	»	*lanceolata* E. var. *longissima* Pant. n. v. 452/1	18
8.	»	»	*lanceolata* E. var. *inflata* Pant. n. v. 452/1	18
9.	»	»	*Ehrenbergii* Kg. var. *hungarica* Pant. n. v. 600/1	15
10., 11.	»	»	*Lóczyi* Pant. n. s. 600/1—832/1	15
12.	»	»	*balatonis* Grun. 600/1	16
13.	»	»	*helvetica* Kg. var. *elongata* Pant. n. v. 600/1	17
14.	»	»	*balatonis* Grun. var. *angustata* Pant. n. v. 600/1	16
15.	»	»	*Vaszaryi* Pant. n. s. 600/1	17
16.	»	»	*austriaca* Grun. n. v. 832/1	19
17.	»	»	*signata* Pant. 832/1	21
18.	»	»	*hebetata* Pant. n. s. 832/1	19
19.	»	»	*gibbosa* Pant. n. s. 832/1	20

Fotoalgratia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

II. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

II. tábla.

			Oldalszám
20.	ábra.	*Cymbella Schmidtii* Grun. 832/1	15
21.	»	» *reducta* Pant. n. s. 600/1	16
22.	»	*reducta* Pant. var. *tumida* Pant. n. v. 600/1	16
23.	»	*signata* Pant. n. s. 600/1	21
24.	»	*hungarica* (Grun.) Pant. 832/1	21
25.	»	*hungarica* (Grun.) Pant. var. *crassior* Pant. n. v. 832/1	21
26.	»	*cistula* (Hemp.) Kirch. var. *angustior* Pant. n. v. 600/1	20
27.	»	*cistula* (Hemp.) Kirch. var. *inflata* Pant. n. v. 866/1	20
28.		*cistula* (Hemp.) Kirch. 600/1	19
29.	»	*Encyonema paradoxum* Kg. 832/1	23
30.	»	» *prostratum* (Berk.) Ralfs 600/1	23
31.		*validium* Pant. n. s. 832/1	24
32.		*caespitosum* Kg. 832/1	24
33., 34.	»	*lacustre* (Ag.) Pant. 832 1	25
35.	»	*Ungeri* Grun. 832/1	25
36.		*Stauroneis amphilepta* E. 832/1	27
37.		» *gracilis* E. 832/1	27
38.		*Phoenicenteron* E. 600/1	26
39., 40.	»	*balatonis* Pant. n. s 832/1	28
41.	»	*anceps* E. 832/1	27
42.	»	*producta* Grun. 832/1	27
43., 44.	»	*legumen* E. var. *balatonis* Pant. n. v. 832/1	28
45.	»	*Smithii* Grun. var. *incisa* Pant. n. v. 832/1	28

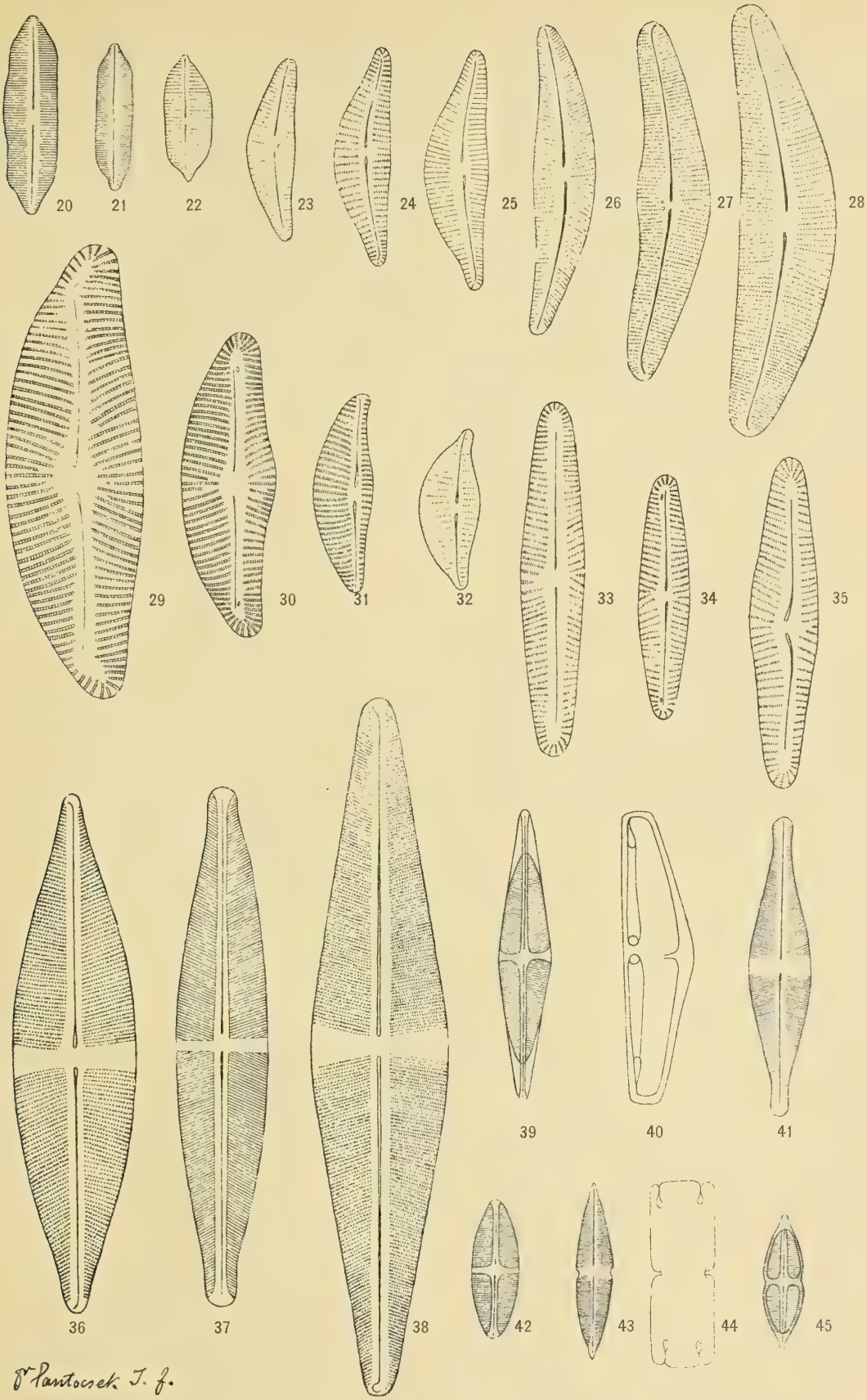

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

III. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

III. tábla.

			Oldalszám
46.	ábra.	*Mastogloia Grevillei* W. Sm. 832/1	29
47., 48.	»	» *Dansei* (Thw.) W. Sm. 832 1	29
49.	»	» *elliptica* (Ag.) Cleve 600/1	29
50.	»	» *balatonis* Pant. n. s. 600/1	30
51.	»	» *Smithii* Thw. var. *amphicephala* Grun. 600/1	30
52.	»	*Navicula commutata* Grun. 832/1	33
53.	»	» *distinguenda* (Cleve) Pant. 500/1	31
54.	»	» *major* Kg. 600/1	31
55.	»	» *nobilis* (E.) Kg. 500/1	30
56.	»	» *cardinalis* (E.) O. Meara 452/1	33
57.	»	» *viridis* (Nitzsch) Kg. var. *pachyptera* Pant. n. v. 600/1	32
58.	»	» *viridis* (Nitzsch) Kg. 600/1	32
58a.	»	» *viridis* (Nitzsch) Kg. var. *parallelestriata* Pant. 600/1	32
59.	»	» *isostauron* (E.?) Grun. 832/1	33
60.	»	» *Magócsyi* Pant. n. s. 866/1	34
60a.	»	» *borealis* (E.) Kg. 832/1	34
61.	»	» *Degenii* Pant. n. s. 832/1	35
62.	»	» *Brébissonii* Kg. var. *subconstricta* Pant. n. s. 600/1	36
63.	»	» *Brébissonii* Kg. 600/1	35
64.	»	» *balatonis* Pant. n. s. 832/1	36
65.	»	» *stauroptera* Grun. var. *interrupta* Cleve 832/1	36
66.	»	» *stauroptera* Grun. var. *parva* V. H. 832/1	37
67.	»	» *Karstenii* Pant. n. s. 832/1	37
68.	»	» *mesolepta* E. var. *stauroneiformis* Grun. 832/1	37
69.	»	» *slesvicensis* Grun. 832/1	44
70.	»	» *appendiculata* (Ag.) Kg. var. *irrorata* Grun. 832/1	38
71.	»	» *appendiculata* (Ag.) Kg. 832/1	37
72.	»	» *budensis* Grun. 832/1	38
73.	»	» *salinarum* Grun. 832/1	40
74.	»	» *capitata* E. 832/1	39
74a.	»	» *pygmaea* (E.) Pant. 832/1	39
75.	*Achnanthes delicatula* (Kg.) Grun. 832/1		81

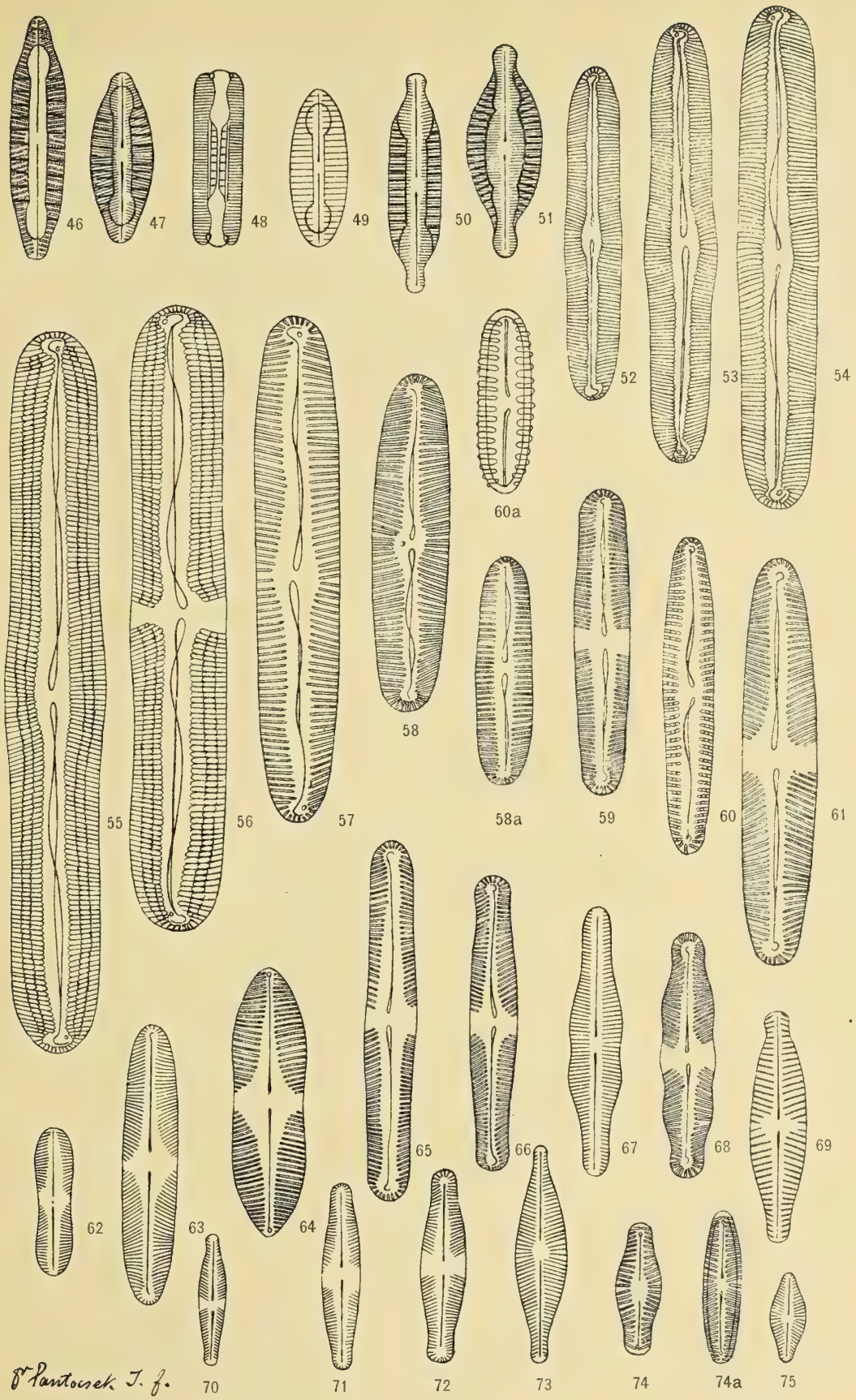

Fotoalgratia: Stohanzel Ede, Budapest 56.

Nyomtatta Károlyi György Budapest.

IV. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

IV. tábla.

		Oldalszám
76. ábra.	*Navicula oblonga* Kg. 600/1	41
77.	» *oblonga* Kg. var. *directa* Pant. n. v. 600/1	41
78., 79.	» *Reinhardtii* Grun. 600/1, 832/1	41
80.	*Reinhardtii* Grun. var. *producta* Pant. n. v. 832/1	42
81., 82.	» *radiosa* Kg. 832/1, 600/1	42
83.	» » *vulpina* Kg. 600/1	43
84., 86.	» » *peregrina* (E.) Kg. 832/1	43
85.	*cryptocephala* Kg. 832/1	44
87.	» *rhynchocephala* Kg. 832/1	45
88., 98.	» » *Siófokensis* Pant. n. s. 600/1, 832/1	49
89.	» » *lanceolata* Kg. 832/1	46
90.	» » *notabilis* Pant. 832/1	45
91.	» *lanceolata* Kg. var. *rostrata* Pant. n. v. 600/1	46
92., 95.	» » *menisculus* Schum. 832/1	47
93.	» » *elliptica* Kg. var. *grosse-punctata* Pant. n. v. 832/1	50
94.	» » *tuscula* (E.) V. H. 832/1	52
96.	» *Apsteinii* Pant. n. s. 832/1	52
97.	» » *differta* Pant. n s. 832/1	49
99.	» » *Sancti Benedictii* Pant. n. s. 832/1	50
100.	*elliptica* Kg. 832/1	50
101.	» *oblongella* Naeg. 600/1	51
102.	» » *oblongella* Naeg. var. *directa* Pant. n. v. 832/1	51
103.	» » *placentula* E. 832/1	47
104.	» *ovalis* Hilse var. *pumila* Grun. 832/1	51
105.	» » *scutelloides* W. Sm. 746/1	51
105a.	» » *dicephala* E. 832/1	40

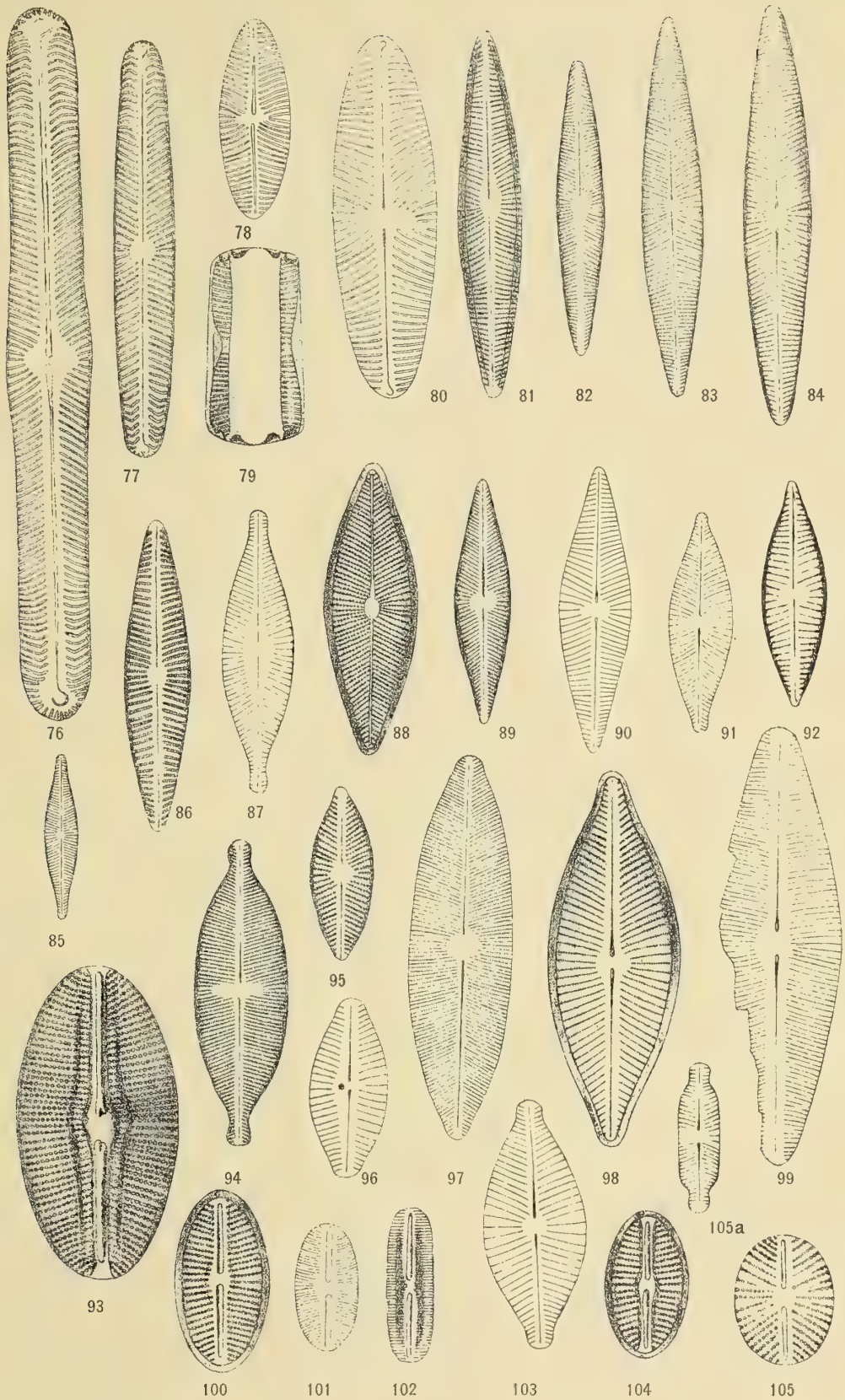

J. Pantocsek J. f.

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

V. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

V. tábla.

			Oldalszám
106.	ábra.	*Navicula permagna* (Bail) Edw. 600/1	52
107.	»	» *amphysbaena* Bory 600/1	53
108.	»	» *styriaca* (Grun.) Pant. 832/1	48
108a.	»	» *gastrum* (E.) Kg. 832/1	47
109.	»	» *anglica* Ralfs var. *subsalsa* Grun. 832/1	49
109a.	»	» *anglica* Ralfs 832/1	48
110.	»	» *pusilla* W. Sm. 600/1	49
111.	»	» *Schilberszkyi* Pant. n. s 832/1	54
112.	»	» *laevissima* Kg. 600/1	55
113.	»	» *integra* W. Sm. var. *gibba* Pant. n. v. 832/1	55
114.	»	» *binodis* E. 832/1	55
115.	»	» *Frickei* Pant. n. s. 832/1	56
116.	»	» *sculpta* E. var. *delicata* Perag. 832/1	56
117.	»	» *sculpta* E. var. *rostrata* Pant. n. v. 600/1	57
118.	»	» *sculpta* E. 832/1	56
119.	»	» *sphaerophora* E. var. *laticeps* Pant. n. v. 832/1	57
120.	»	» *perdurrans* Pant. n. s. 832/1	58
121.	»	» *sphaerophora* E 832/1	57
122.	»	» *polygramma* (E.) Schum. 600/1	58
123.	»	» *pannonica* Grun. 600/1	59
124.	»	» *minuscula* Grun. 832/1	68
125., 126.	»	» *Lacunarum* Grun. 600/1	60
127.	»	» *denudata* Pant. n. s. 822/1	58
128.	»	» *fasciata* Lagerst. 600/1	60

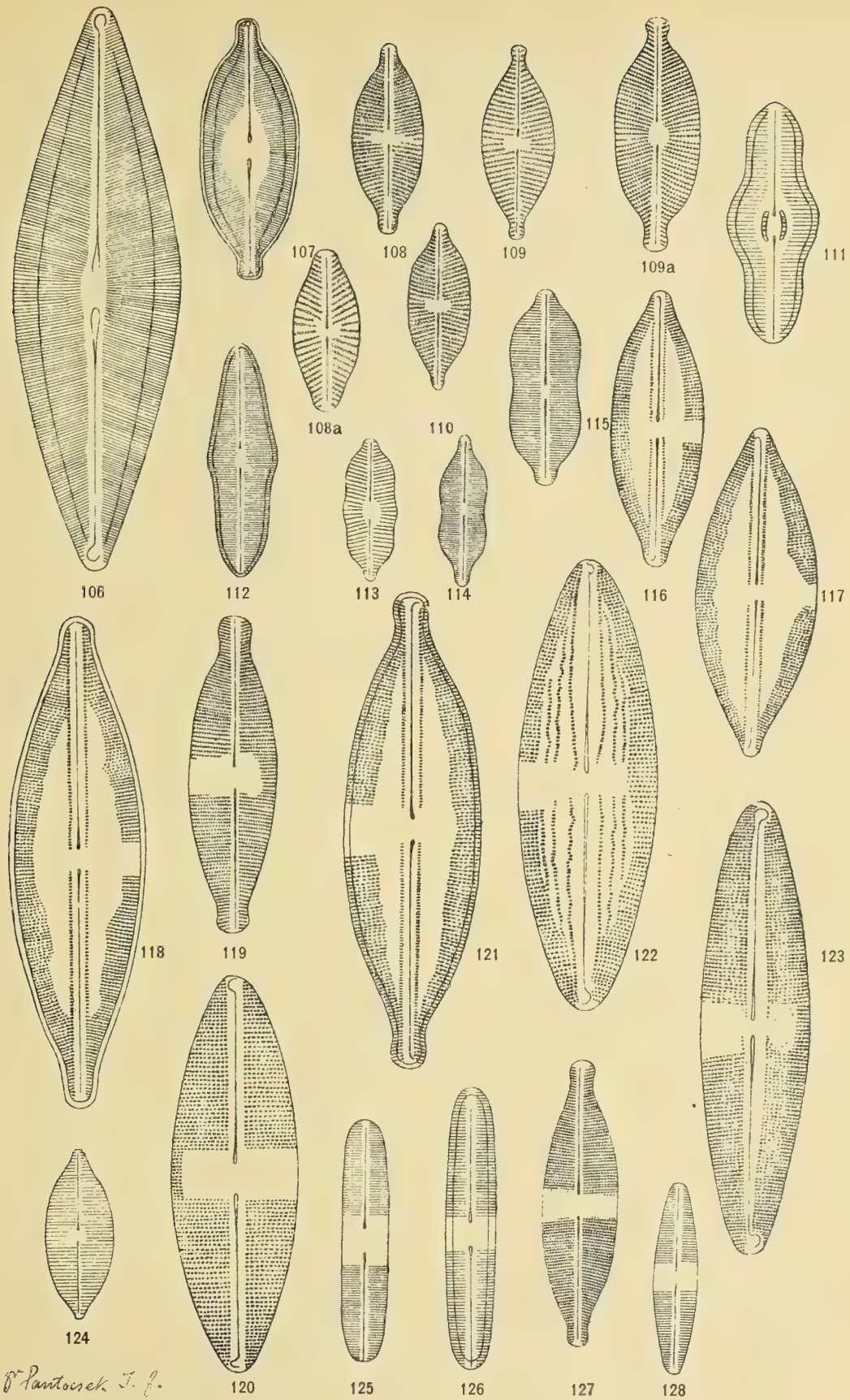

Fotoalgrafia : Stohanzel Ede, Budapest 56.

Nyomtatta Károlyi György Budapest.

VI. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

VI. tábla.

			Oldalszám
129.	ábra.	*Navicula cuspidata* Kg. forma *craticularis* F. Heribaud 600/1	63
130.	»	*cuspidata* Kg. 600/1	62
131.	»	» *ambigua* E. 600/1	63
132.	»	» *Elsae Thum* Pant. n. s. 600/1	64
132a.	»	*Gomphonema olivaceum* (Lyngb.) E. 935/1	79
133.	»	*Navicula Elsae Thum* forma: *craticularis* Pant. n. v. 600/1	64
133a.	»	*Gomphonema Augur* E. 935/1	73
134.	»	*Navicula Iridis* E. 600/1	64
134a.	»	*Gomphonema exiguum* Kg. 935/1	79
135.	»	*Navicula columnaris* E. 832/1	65
136.	»	» *firma* Kg. 600/1	65
137.	»	» *firma* Kg. var. *diminuta* Pant. n. v. 600/1	65
138.	»	» *amphirrhynchus* E. 333/1	66
139.	»	» *dubia* E. 832/1	67
140.	»	» *peisonis* Grun. 746/1	66
141.	»	» *dubia* E. var. *signata* Pant. n. v. 832/1	67
142.	»	» *lepostigma* (E.) Cleve 832/1	62
142a.	»	*Achnanthes minutissima* Kg. 832/1	81
143., 144.	»	*Navicula silicula* E. 600/1	60
145., 146.	»	» *pupula* Kg. 600/1	62
147.	»	» *pseudobacillum* Grun. 832/1	61
148.	»	*Van Heurckia rhomboides* Bréb. 832/1	68
149.	»	*Navicula atomoides* Grun. 832/1	68
150.	»	» *bacilliformis* Grun. 600/1	61
151.	»	» *istriana* (Grun.) Pant. 832/1	68

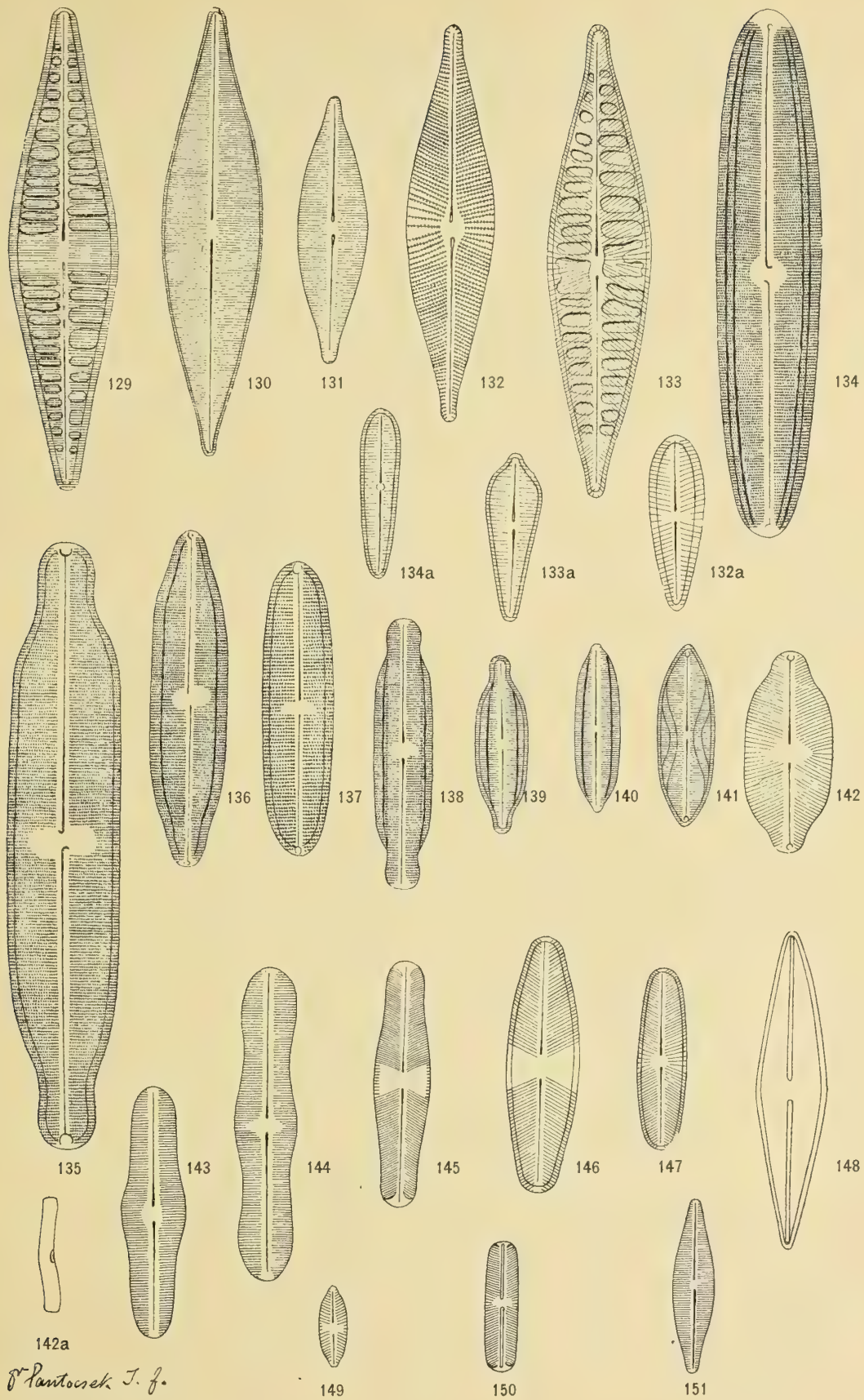

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

VII. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

VII. tábla.

		Oldalszám
152. ábra.	*Scoliopleura peisonis* Grun. 832/1	69
153. »	» *balatonis* Pant. n. s. 832/1	69
154.	*balatonis* Pant. var. *ovalis* Pant. n. v. 600/1	69
155., 156. »	*Rhoicosphenia curvata* (Kg.) Grun. 832/1	72
157.	*Pleurosigma Kützingii* Grun. 832/1	70
158. »	» *Spenceri* (Quek.) W. Sm. 832/1	71
159. »	» *acuminatum* (Kg.) Grun. 832/1	70
160. »	» *attenuatum* (Kg.) W. Sm. 452/1	71
161. »	» *peisonis* Grun. 832/1	71
162.	*Gomphonema acuminatum* E. var. *intermedia* Grun. 832/1	73
163.	» *Vibrio* E. 832/1	75
164. »	» *balatonis* Pant. n. s. 832/1	78
165.	*Van Heurckii* Pant. n. s. 832/1	74
166. »	» *insigne* Grun. 600/1	76
167., 170.	» *naviculaceum* Pant. n. s. 832/1	78
168. »	» *ovulum* Pant. n. s. 832/1	79
169. »	» *olivaceum* (Lyngb.) E. var. *subacutum* Pant. n. v. 832/1	79
171. »	» *elongatum* W. Sm. var. *minor* Pant. n. v. 600/1.	76
172. »	» *coronatum* E. 333/1	74
173—175.	*Clavus* Bréb. 600/1	75
176.	*laticeps* E. 832/1	74
177. »	» *turgidum* E. 832/1	76
178.	» *constrictum* E. 832/1	77
178a. »	» *constrictum* E. var. *subcapitata* Grun. 832/1	77
179. »	» *telographicum* Kg. 832/1	80
180. »	*Cocconeis placentula* E. 600/1	82
181. »	» *diminuta* Pant. n. sp. 600/1	82
182. »	*Gomphonema tenellum* Kg. 832/1	78
183. »	*Cocconeis balatonis* Pant. n. s. 832/1	82
184., 185. »	» *Pediculus* E. 832/1	83

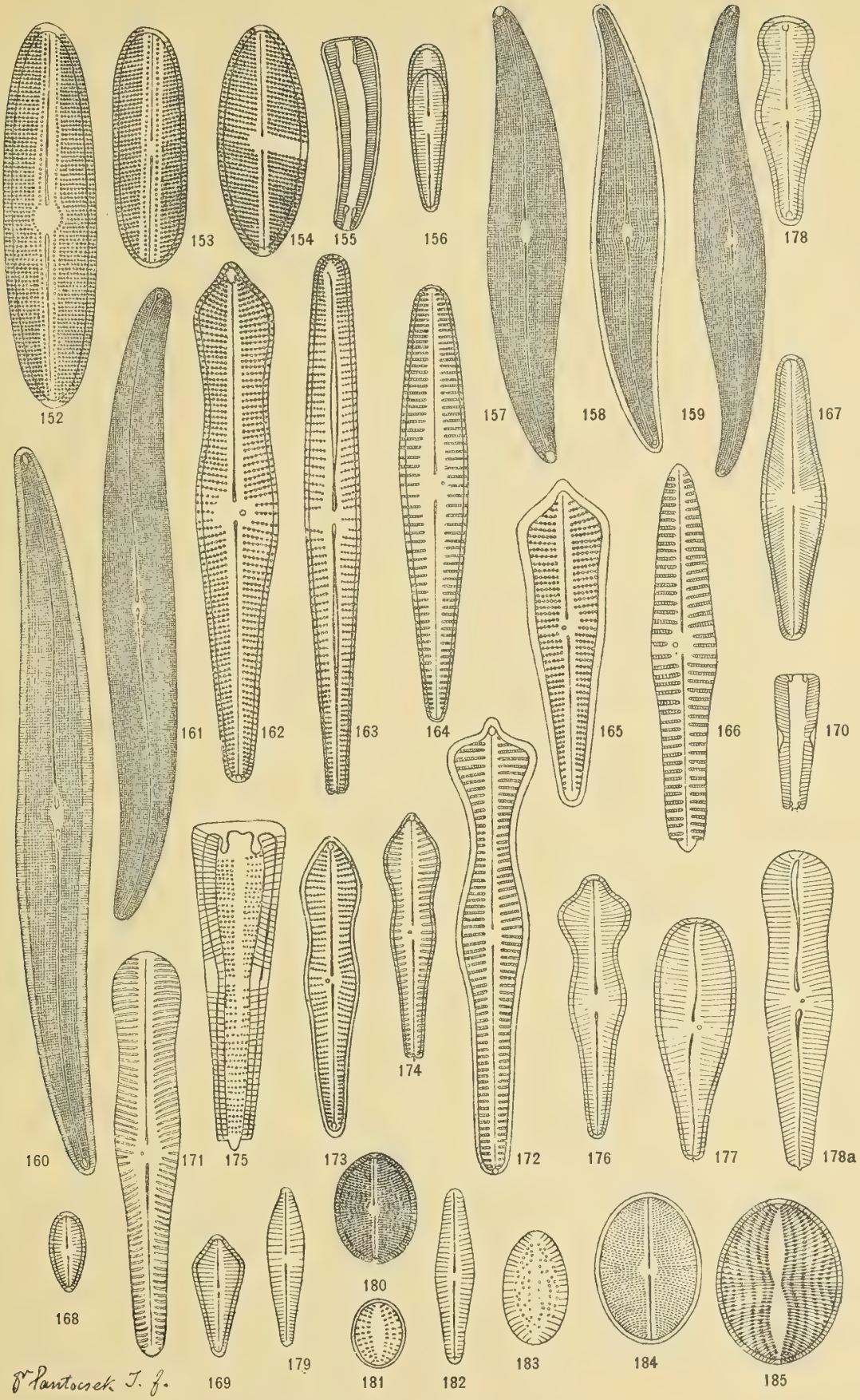

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

VIII. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

VIII. tábla.

		Oldalszám
186. ábra.	*Epithemia Hyndmannii* W. Sm. 600/1	84
187. »	» *turgida* (E.) Kg. 832/1	84
188. »	» *peisonis* Pant. n. s. 600/1	86
189., 190. »	» *Argus* (E.) Kg. 600/1	86
191. »	*proboscidea* Kg. 600/1	85
191a. »	» *Sorex* Kg. 832/1	85
192. »	*Rhopalodia gibba* (E.) O. Müller 832/1	88
193. »	» *ventricosa* (Kg.) O. Müller 746/1	89
194. »	*Epithemia gibberula* (E.) Kg. var. *directa* Pant. n. v. 600/1	88
195. »	» *Westermannii* Kg. var. *turgida* Pant. n. v. 600/1	84
196. »	» *musculus* Kg. 832/1	87
197., 198. »	*Eunotia subarcuata* (Naeg.) Pant. 832/1	90
199. »	*Epithemia gibberula* (E.) Kg. 600/1	87
200., 201. »	*Eunotia gracilis* (E.) Rbh. 600/1. 333/1	90
202.	» *lunaris* (E.) Grun. 832/1	90
203.	*Synedra subaequalis* Grun. forma *curvata* Pant. 452/1	94
204. »	» *rostrata* Pant. n. s. 452/1	95
205. »	*balatonis* Pant. n. s. 600/1	94
206. »	» *balatonis* Pant. forma: *staurophora* Pant. 600/1	95
207.	» *splendens* Kg. 600/1	92
207a. »	» *Ulna* (Nitzsch) E. forma: *stauro destituta* Pant. 600/1	91
208. »	» *capitata* E. 600/1	94
208a. »	*biceps* Kg. area *laevi destituta* 600/1	92

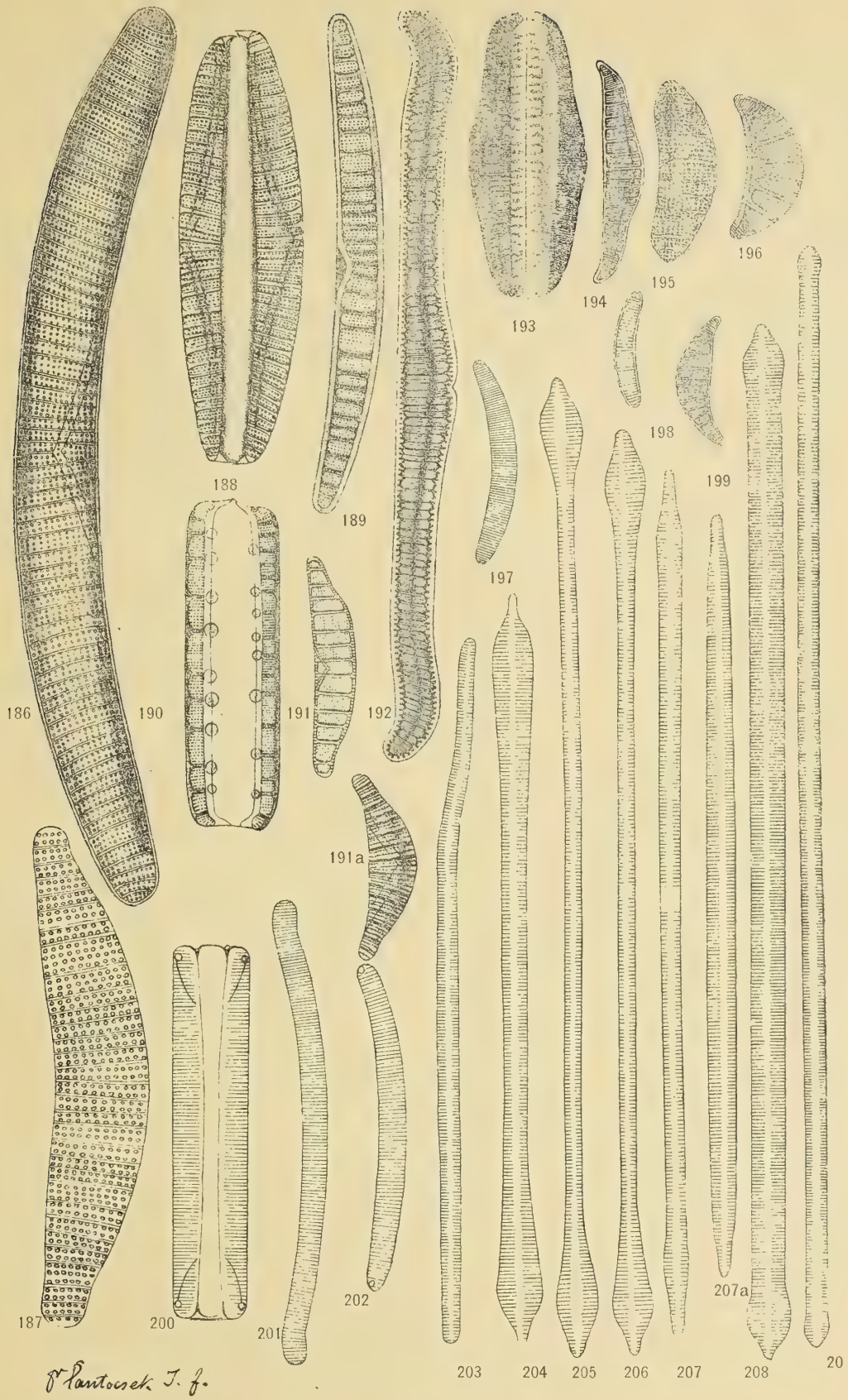

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

IX. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

IX. tábla.

			Oldalszám
209.	ábra.	*Synedra obtusa* W. Sm. 600/1	93
210.	»	» *lanceolata* Kg. 832/1	93
211.	»	» *acus* Kg. 600/1	95
212.	»	» *amphirrhynchus* E. 832/1	93
213.	»	*Epithemia Zebra* (E.) Kg. 746/1	85
214.	»	*Fragilaria balatonis* Pant. n. s. 600/1	99
215.	»	» *construens* (E.) Grun. 600/1	97
216., 217.	»	» *Clevei* Pant. n. s. 600/1	96
218.	»	» *pinnata* E. 600/1	96
219—221.	»	» *inflata* Pant. n. s 600/1	98
222.	»	» *biceps* E. 832/1	99
223.	»	» *binodis* E. 832/1	98
224.	»	» *trigibba* Pant. n. s. 600/1	98
225.	»	» *Istvánffii* Pant. n. s. 866/1	99
226.	»	» *hungarica* Pant. n. s. 600/1	99
227.	»	*Synedra affinis* Kg. 600/1	95
228.	»	*Fragilaria intermedia* Grun. 832/1.	97
229.	»	*Diatoma pectinale* Kg. 832/1	101
230., 231.	»	» *vulgare* Bory 832/1	100
232., 233.	»	» *elongatum* Ag. 832/1	101
234.	»	*Disiphonia australis* E. 832/1	103
235.	»	*Tabellaria flocculosa* (Roth) Kg. 600/1	102
236.	»	*Diatoma vulgare* Bory forma *abbreviata* Pant. 832/1	101
237.	»	*Synedra amphicephala* Kg. var. *balatonis* Pant. n. v. 832/1	96
238., 239.	»	*Denticula balatonis* Pant. n. s. 832/1	102
240.	»	*Hantzschia amphioxys* (E.) Grun. 600/1	104
241.	»	» *amphioxys* (E.) Grun. var. *constricta* Pant. n. v. 832/1	104
242.	»	» *directa* Pant. n. s. 600/1	105
243.	»	» *amphioxys* (E.) Grun. var. *capitata* Pant. n. v. 832/1	104
244.	»	» *virgata* Grun. 600/1	105
245.	»	» *crassa* Pant. n. s. 600/1	105
246.	»	» *amphioxys* (E.) Grun. var. *remote-striata* Pant. n. v. 832/1	104
247.	»	*Tryblionella Hantzschiana* Grun. var. *angustata* Pant. n. v. 740/1	106
248.	»	*Nitzschia acuminata* (W. Sm.) Grun 832/1	109
249.	»	» *angustata* (W. Sm.) Grun. var. *producta* Pant. 832/1	110
250.	»	*Zotheka Csaszkaae* Pant. nov. gen. et spec. 832/1	107
251.	»	*Tryblionella salinarum* (Grun.) Pant. 832/1	106
252.	»	» *debilis* Arnott var. *crassa* Pant. n. v. 832/1	106
253.	»	» *debilis* Arnott var. *validior* Pant. 832/1	106
254.	»	» *balatonis* (Grun.) Pant. 832/1	107

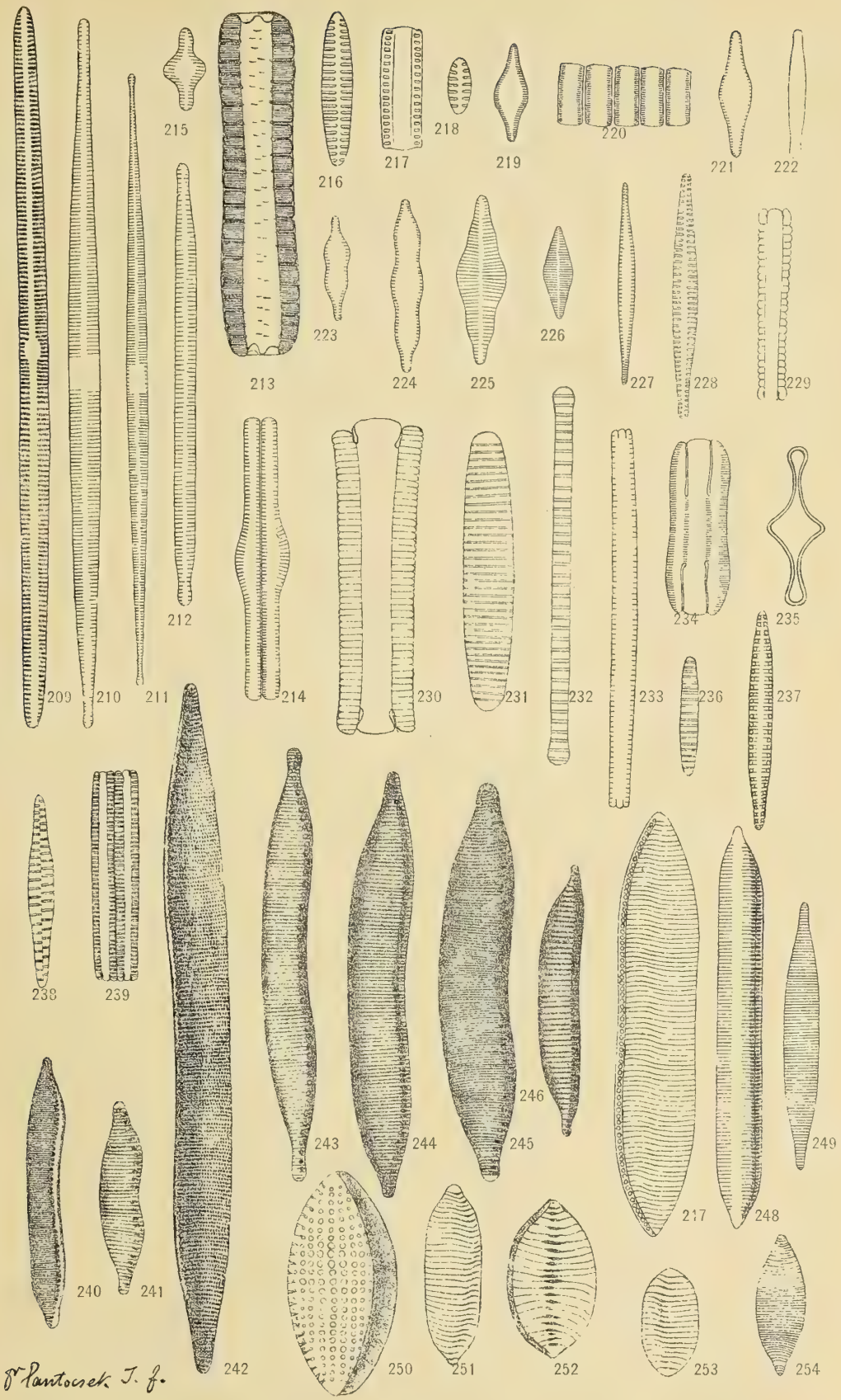

Fotoalgratia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

X. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

X. tábla.

Oldalszám

255. ábra. *Nitzschia perlonga* Pant. n. s. 452/1 112
256. » » *fussiformis* Pant. n. s. 600/1 110
257. » » *sigmoidea* (E.) Sm. var. *balatonis* Pant. n. v. 320/1 111
258. » » *spectabilis* (E.) Ralfs 832/1 112
259. » » *directa* Pant. n. s. 600/1 112
260. » » *directa* Pant. var. *torquata* Pant. n. v. 600/1 . . 113
261. » » *Brébissonii* W. Sm. 600/1 113
262., 263. » » *gallica* Pant. n. s. 832/1 113
264. » » *Lóczyi* Pant. n. s. 832/1 113
265. » » *mucronata* Pant. n. s. 832/1 109
266. » » *angustata* (W. Sm.) Grun. var. *producta* Pant. n. v. 832/1 110
267., 268. » » *angustata* (W. Sm.) Grun. var. *protracta* Pant. n. v. 600/1, 832/1 110
269., 270. » » *limes* Pant. n. s. 832/1 110

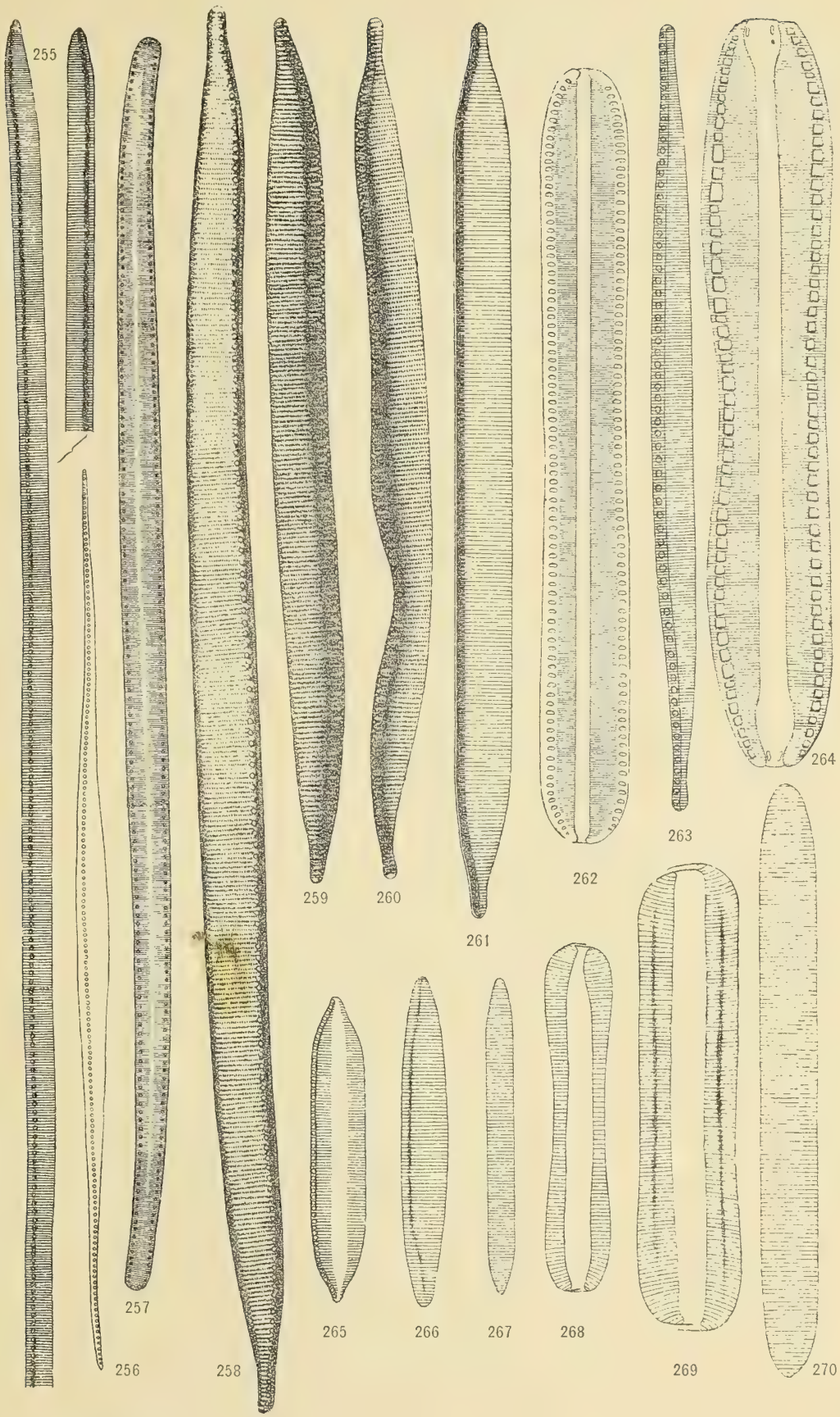

J. Pantocsek J. f.

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

XI. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

XI. tábla.

Oldalszám

271. ábra. *Nitzschia Heufleriana* Grun. var. *elongata* Pant. 600/1 . . 114
272. » » *vermicularis* (Kg.) Hantzsch. 832/1 114
273. » » *hungarica* Grun. 832/1 109
274. » » *Palea* (Kg.) W. Sm. 832/1 115
275. » *Cymatopleura pygmea* Pant. n. s. 600/1 117
276. » *Surirella Pálffyi* Pant. n. s. 832/1 119
277. » *Cymatopleura librile* (E.) Pant. 600/1 117
278. » *undulata* (E.) Pant. 600/1. 118
279. » *Stenopterobia hungarica* Pant n. s. 832/1 116
280. » *Surirella albaregiensis* Pant. n. s. 600/1. 120
281. » *Cymatopleura plicata* (E.) Pant. 600/1 118
282. » » *angulata* Grev. 600/1 117
283. » *Surirella angusta* Kg. 832/1 120
284., 286. » » *minuta* Bréb. 600/1, 832/1 121
285. » » *signata* Pant. n. s. 746/1 123
287. » » *apiculata* W. Sm. 832/1 121

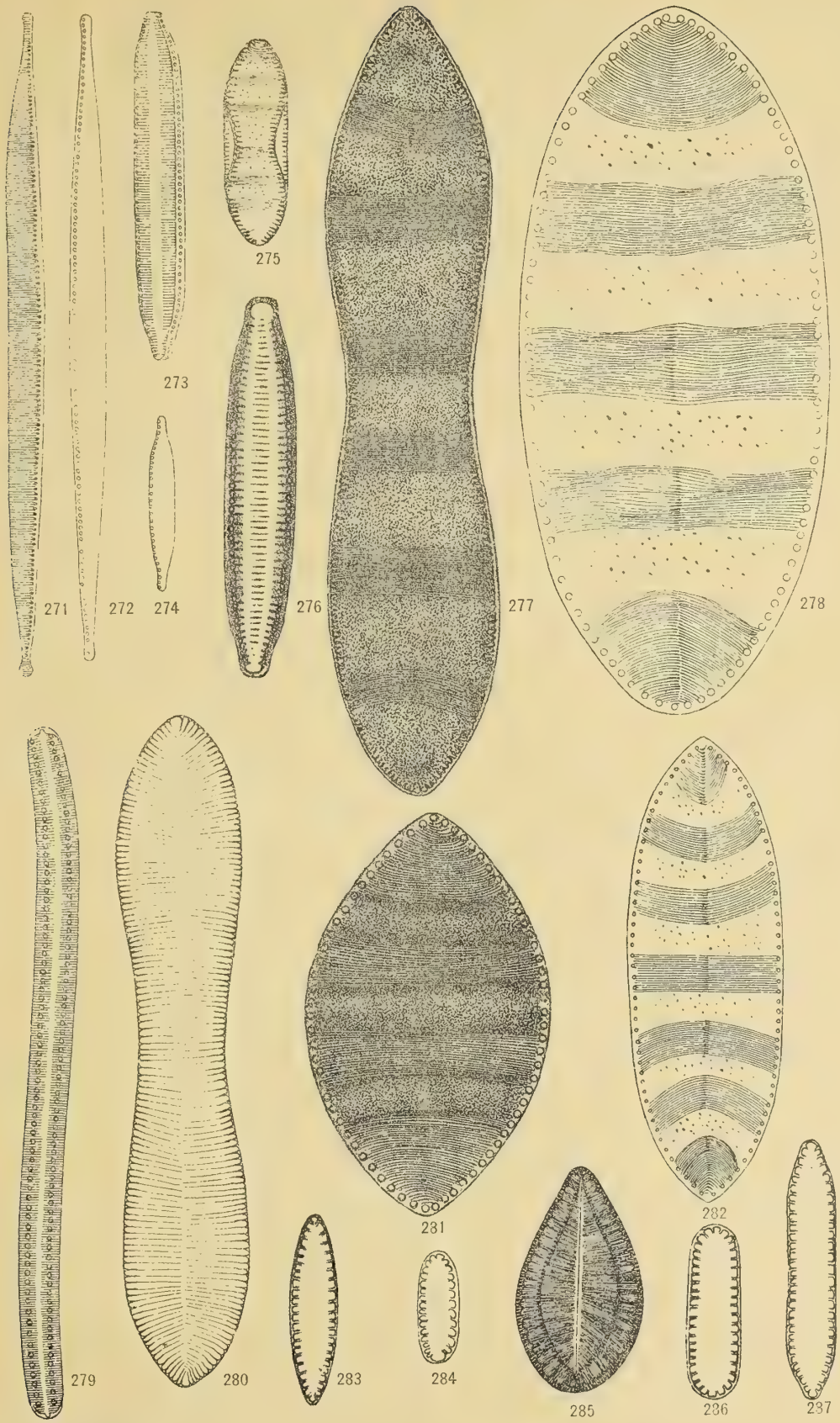

J. Pantocsek J. f.

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56.

Nyomtatta Károlyi György Budapest

XII. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

XII. tábla.

				Oldalszám
288.	ábra.	*Surirella*	*peisonis* Pant. n. s. 832/1	123
289.	»	»	*apiculata* W. Sm. 600/1	121
290., 291.	»	»	*splendida* (E.) Kg. 600/1. 452/1	124
292.	»	»	*turgida* W. Sm. var. *margarita* Pant. n. v. 600/1 .	125
293.	»	»	*biseriata* Bréb. var. *elongata* Pant. n. v. 452/1 . .	126
294.	»	»	*Festetichii* Pant. n. s. 600/1	127
295.	»	»	*ovata* Kg. 832/1	121
296.	»	»	*Semseyi* Pant. n. s. 600/1	120

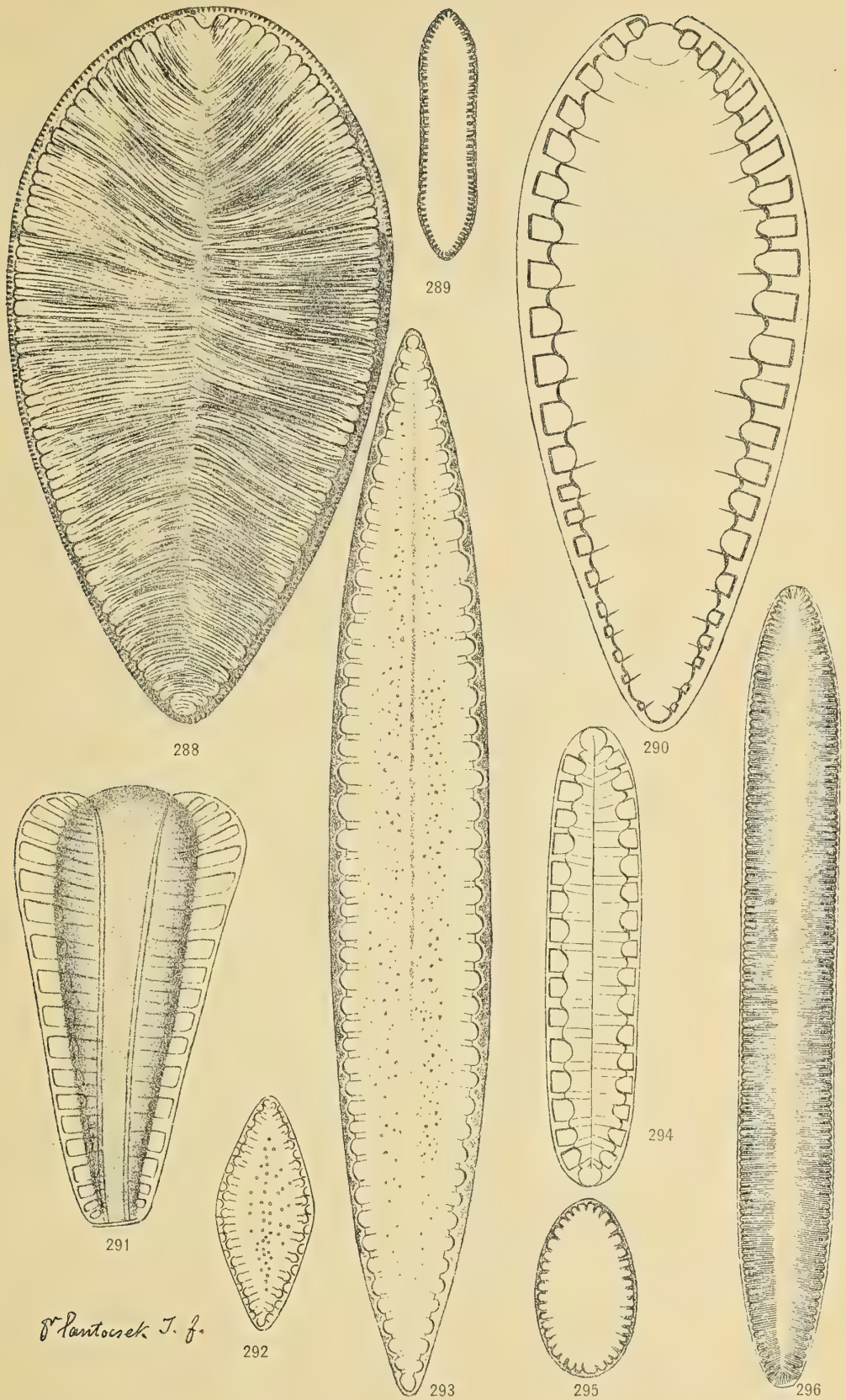

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

XIII. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

XIII. tábla.

			Oldalszám
297.	ábra.	*Surirella saxonica* Auersw. var. *cristata* Pant. n. v. 600/1 .	125
298.	»	*elegans* E. var. *cristata* Pant. n. v. 600/1	124
299.	»	*saxonica* Auersw. 600/1	125
300.	»	*biseriata* Bréb. 600/1	126
301.	»	*ovalis* Bréb. 600/1	122
302.	»	*peisonis* Pant. var. *pyriformis* Pant. 832/1 . . .	124
303.	»	*tenera* Greg. var. *splendidula* A. Schm. 600/1 . .	124
304.	»	*bifrons* E. 600/1	126

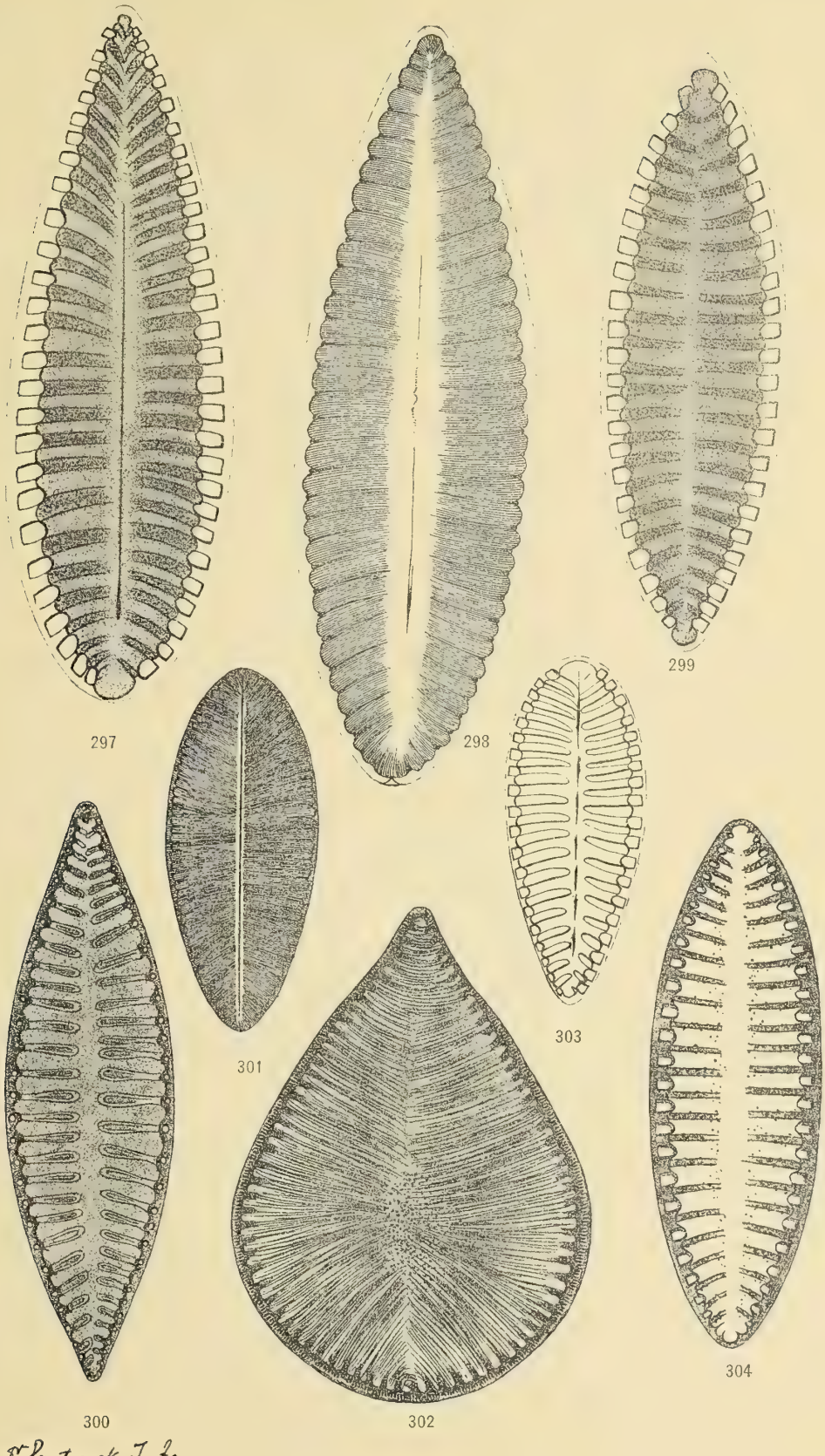

J. Pantocsek J. f.

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

XIV. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

XIV. tábla.

			Oldalszám
305.	ábra.	*Surirella flexuosa* E. 600/1	127
306.	»	*Campylodiscus hibernus* E. var. *balatonis* Pant. 600/1 . . .	128
307.	»	*Surirella bifrons* E. var. *margaritifera* Pant. n. v. 832/1 . .	126
308.	»	» *Festetichii* Pant. 746/1.	127
309.	»	*Campylodiscus Clypeus* E. 600/1	130
310.	»	*Surirella Széchenyii* Pant. n. s. 825/1	121
311.	»	» *ovalis* Bréb. var. *hungarica* Pant. 600/1	122
312.	»	*Campylodiscus peisonis* Pant. n. s. 746/1	130
313.	»	*Surirella ovalis* Bréb. var. *maxima* Grun. 600/1	122

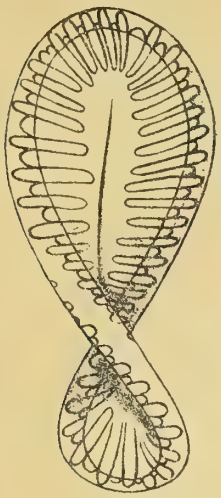
305

306

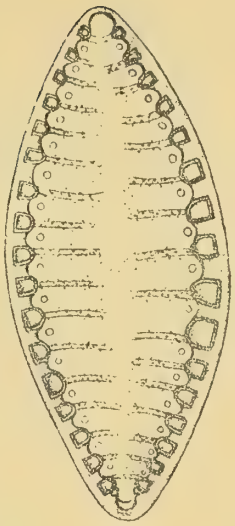
307

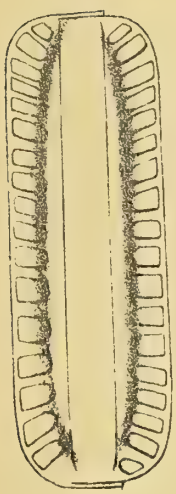
308

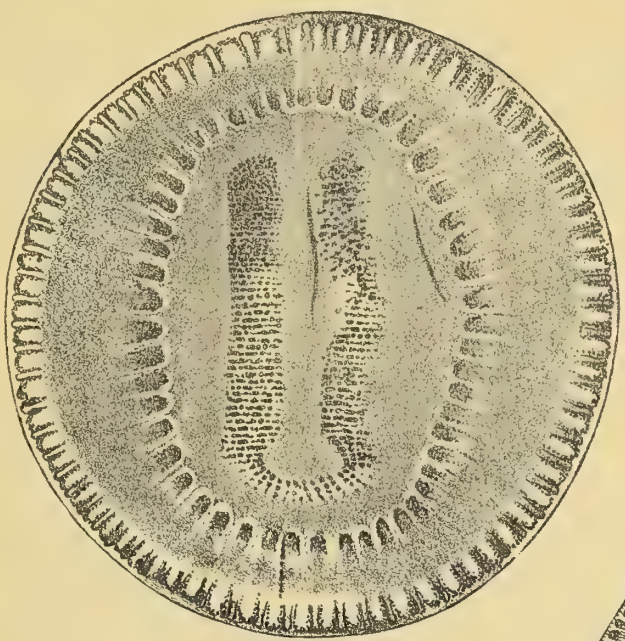
309

310

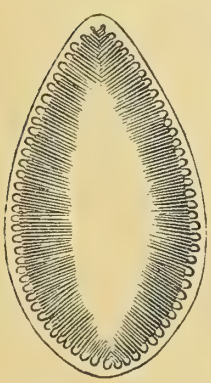
311

312

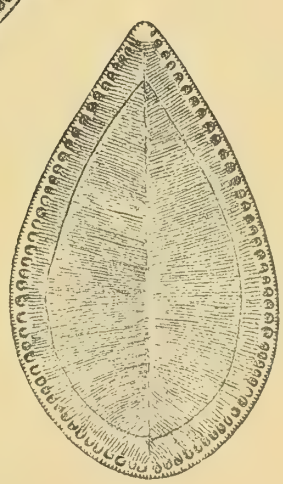
313

Fotoalgrafia: Stuhanzel Ede, Budapest 56. *Nyomtatta Károlyi György Budapest*

XV. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

XV. tábla.

			Oldalszám
314., 316.	ábra.	*Campylodiscus peisonis* Pant. n. s 746/1	130
315.	»	*Melosira varians* Ag. 832/1	131
317.	»	» *granulata* (E.) Ralfs. var. *balatonis* Pant. n. v. 746/1	132
318.	»	*Cyclotella ocellata* Pant. n. s. 832/1	134
319., 332.	»	» *balatonis* Pant. n. s. 600/1	134
320.	»	*Melosira granulata* (E.) Ralfs 832/1	132
321.	»	» *crenulata* (E.) Kg. 832/1	132
322.	»	*Campylodiscus noricus* E. var. *hungaricus* Pant. n. v. 600/1	129
323.	»	*Melosira lirata* (E.) Kg. 832/1	133
324.	»	*Stephanodiscus balatonis* Pant. n. s. 832/1	135
325.	»	*Cyclotella cruciata* Pant. n. s. 600/1	134
326.	»	*Navicula Borbásii* Pant. n. s. 832/1	66
327.	»	*Melosira crenulata* (E.) Kg. var. *curvata* Pant. n. v. 600/1	133
328.	»	*Campylodiscus balatonis* Pant. n. s. 600/1	131
329.	»	*Melosira arenaria* Moore 600/1	133
330.	»	*Navicula lanceolata* Kg. var. *producta* Pant. n. v. 832/1	46
331.	»	*Cyclotella balatonis* Pant. var. *binotata* 600/1	134

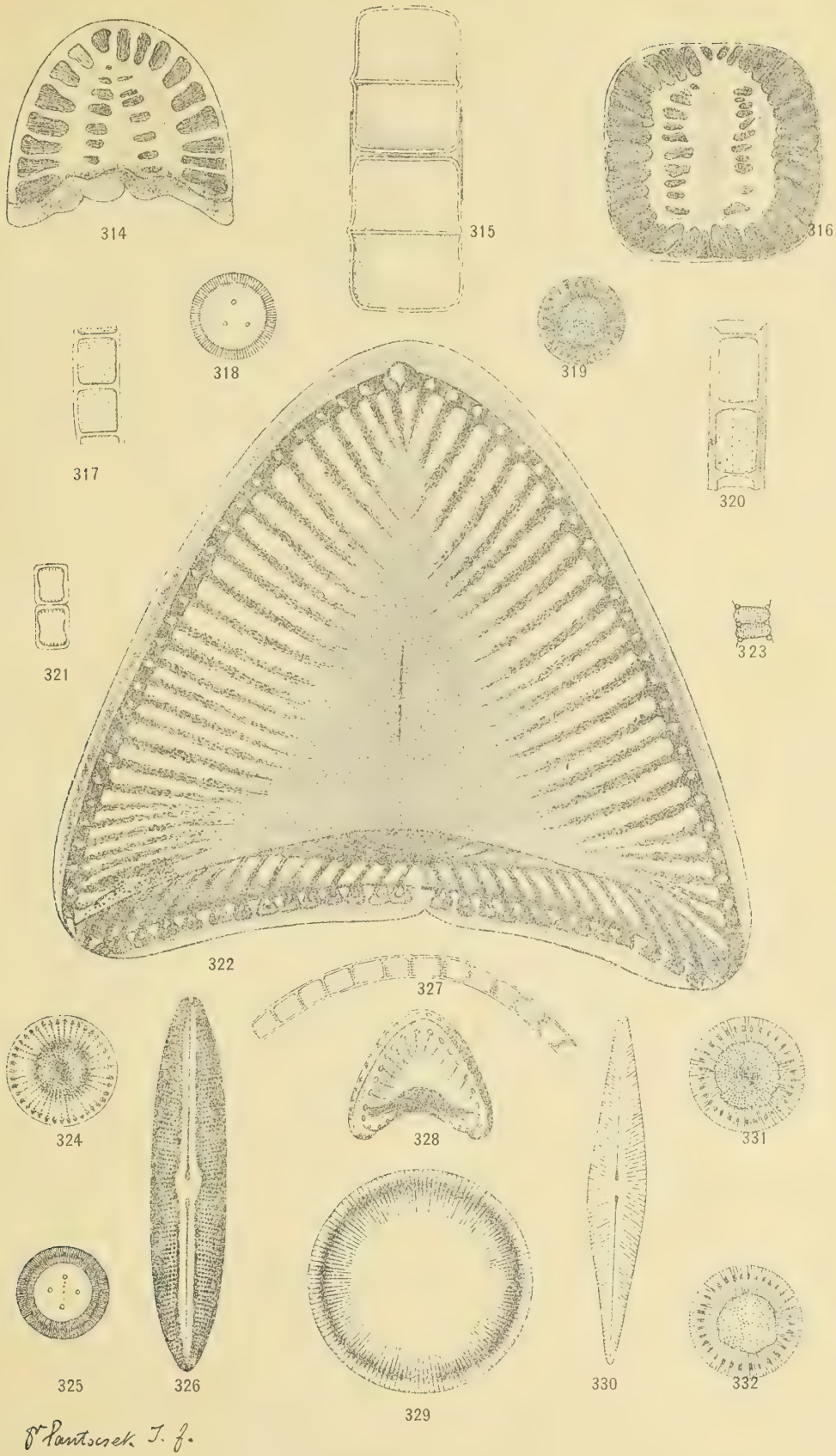

J. Pantocsek J. f.

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest.

XVI. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

XVI. tábla.

			Oldalszám
333.	ábra.	*Brébissonia Boeckii* (E.) Grun. 832/1	26
334.	»	*Navicula alpestris* Grun. 832/1	61
335.	»	*Cymbella cymbiformis* (Kg.) Bréb. 832/1	20
336.	»	*Navicula alpestris* Grun. var. *inflata* Pant. n. v. 600/1 . .	61
337.	»	» *oblonga* Kg. var. *subcapitata* Pant. n. v. 832/1 . .	41
338.	»	» *secreta* Pant. n. s. 832/1	46
339.	»	*Campylodiscus hispidus* Pant. n. s. 600/1	128
340.	»	*Navicula cincta* (E.) Cleve 832/1	39
341.	»	» *Schilberszkyi* Pant. n. s. 832/1	54
342.	»	» *Topia* Pant. n. s. 832/1	64
343.	»	» *Fenzlii* Grun. 600/1	53
344.	»	*Van Heurckia rhomboides* (E.) Bréb. 832/1	68
345.	»	*Navicula Schilberszkyi* Pant. var. *gibba* Pant. n. v. 832/1 . .	54

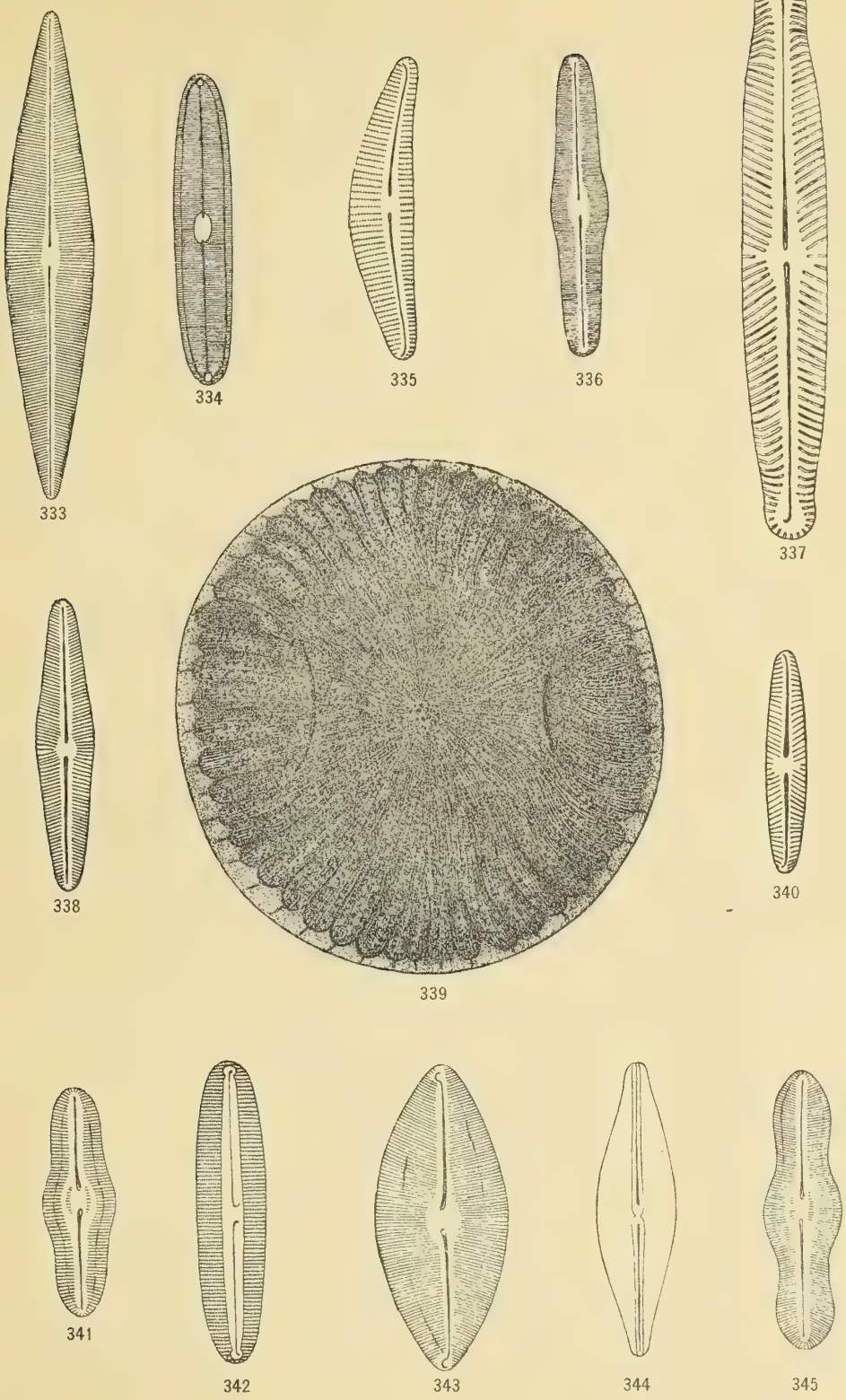

J. Pantocsek J. f.

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56. Nyomtatta Károlyi György Budapest

XVII. TÁBLA.

TÁBLAMAGYARÁZAT.

XVII. tábla.

			Oldalszám
346.	ábra.	*Nitzschia armoricana* (Kg.) Grun. 600/1	111
347.	»	*linearis* (Ag.) W. Sm. 600/1	114
348.	»	*Grunowia sinuata* (W. Sm.) Rbh. 832/1	108
349.	»	*Surirella ovata* Kg. var. *brevicostata* Pant. n. v. 832/1	122
350.	»	*Campylodiscus hibernicus* E. 600/1	128
351.	»	*Nitzschia Palea* (Kg.) W. Sm. var. *tenuirostris* Grun. 832/1	115
352.	»	*Navicula kefvingensis* (E.) A. Schm. 832/1	43
353.	»	*Campylodiscus balatonis* Pant. n. s. 600/1	131
354.	»	*Fragilaria capucina* Desm. 600/1	100
355.	»	*Gomphonema intricatum* Kg. 832/1	77
356.	»	*Cymatopleura elliptica* (Bréb.) W. Sm. var. *hystrix* Pant. n. v. 600/1	118
357., 361.	»	*Nitzschia fonticola* Grun. 832/1	115
358.	»	*Gomphonema naviculaceum* Pant. n. s. 832/1	78
359.	»	*Nitzschia lamprocarpa* Hantzsch 600/1	111
360., 370.	»	*Fragilaria Venter* E. 832/1	97
362.	»	*Navicula avenacea* Bréb. 832/1	44
363.	»	*Achnanthidium flexellum* Bréb. 832/1	81
364.	»	*Achnanthes delicatula* (Kg.) Grun. 832/1	81
365., 369.	»	*Eunotia Arcus* E. 832/1	91
366.	»	*Cymbella subaequalis* Grun. 832/1	21
367.	»	» *amphicephala* Naeg. 832/1	22
368.	»	*Achnanthes lanceolata* (Bréb.) Grun. 832/1	80
371.	»	*Grunowia obtusa* (Kg.) Pant. 600/1	108
372.	»	*Cymbella microcephala* Grun. 832/1	22
373.	»	*Nitzschia apiculata* (Greg). Grun. 600/1	109
374.	»	*Cocconeis diminuta* Pant. n. s. 832/1	81
375.	»	*Navicula bacilliformis* Grun. 832/1	61
376.	»	» *Brébisonii* Kg. forma: *diminuta* Grun. 832/1	36
377.	»	*Cymbella Möllerіana* Grun. 832/1	22

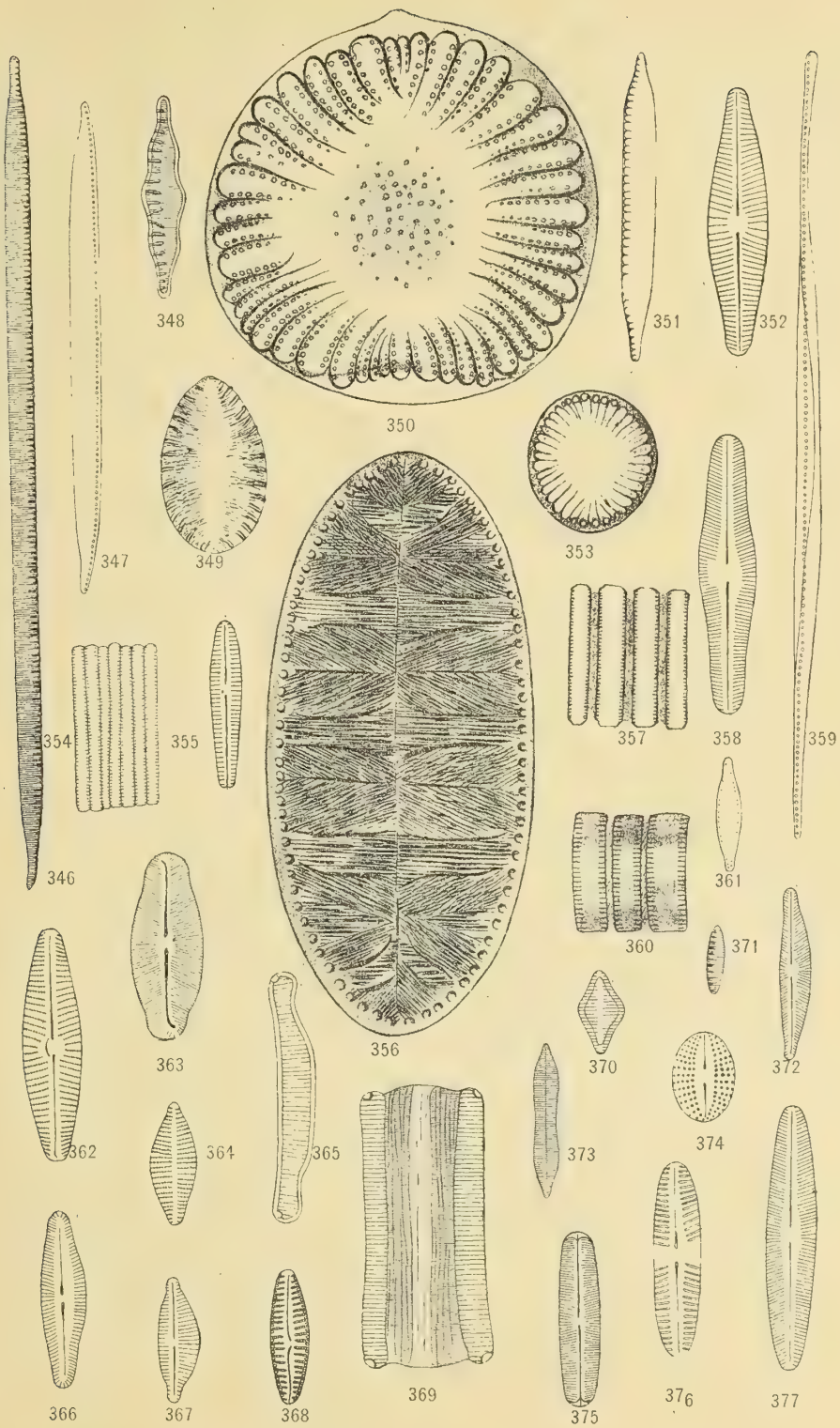

P. Pantocsek T. f.

Fotoalgrafia: Stohanzel Ede, Budapest 56.

Nyomtatta Károlyi György Budapest.

508.2
M2
QQ
115
M2
NH

A BALATON
TUDOMÁNYOS TANULMÁNYOZÁSÁNAK
EREDMÉNYEI.

A NAGYMÉLTÓSÁGÚ MAGYAR KIRÁLYI FÖLDMÍVELÉSÜGYI, ÉS A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA

A M. FÖLDRAJZI TÁRSASÁG BALATON-BIZOTTSÁGA.

HARMADIK KÖTET.

A BALATON KÖRNYÉKÉNEK TÁRSADALMI ÉS EMBERTANI FÖLDRAJZA.

MÁSODIK RÉSZ.

A BALATON-MELLÉKI LAKOSSÁG NÉPRAJZA.

IRTA

DR. JANKÓ JÁNOS.

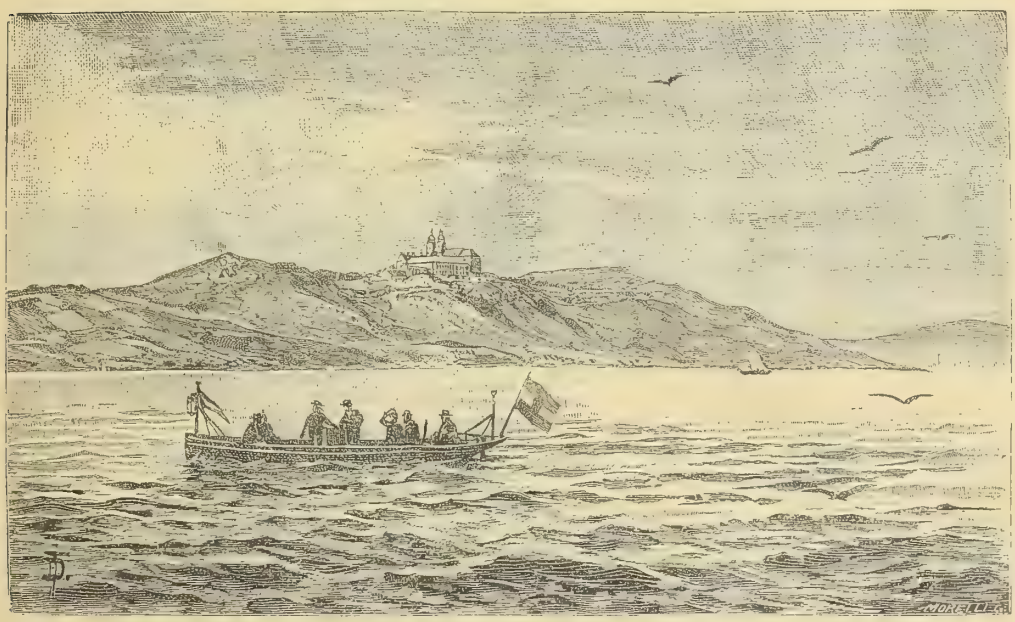

3 SZINES, 3 FEKETE TÁBLÁVAL, 16 TÁBLÁZATTAL ÉS 156 SZÖVEGKÖZTI ÁBRÁVAL

BUDAPEST, 1902.

KILIÁN FRIGYES M. K. EGYETEMI KÖNYVÁRÚS BIZOMÁNYA.

SMITHSONIAN
DEC 1901
LIBRARIES

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA, BUDADEST.

HARMADIK KÖTET: MÁSODIK RÉSZ.

A BALATONMELLÉKI LAKOSSÁG NÉPRAJZA.

ÍRTA

Dr. JANKÓ JÁNOS,

A MAGY. NEMZ. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK IGAZGATÓJA.

3 SZINES, 3 FEKETE TÁBLÁVAL, 16 TÁBLÁZATTAL ÉS 156 SZÖVEGKÖZTI ÁBRÁVAL.

ELŐSZÓ.

MIDŐN a Magyar Földrajzi Társaság választmánya 1891 márczius 7.-én tartott ülésében LÓCZY LAJOS elnöklete alatt bizottságot alakított hazánk legnagyobb tavának, a Balatonnak tudományos tanulmányozására, tervében csak a fizikai földrajz és a biologia terén megejtendő kutatások szerepeltek, de a Balaton környékének társadalmi és embertani földrajzára a terv nem terjeszkedett ki. A Balaton-Bizottság azonban, mint azt az üléseinek tárgyalásáról felvett jegyzőkönyvek bizonyítják, már 1892-ben szükségesnek látta, hogy a tó partjain élő magyar nép életviszonyai is belevonassanak a kutatás keretébe, de a kellő fedezet hiányában akkor ilyen irányban még mindig nem terjeszthette ki működését. 1893-ban LÓCZY LAJOS elnök úr felhivására a bizottság elé terjesztettem a Balatonmellék néprajzi felvételének tervezetét s noha a kutatások költségeire a fedezet még ez évben is hiányzott, a munkálatok megkezdése mégis lehetővé vált, mert SEMSEI SEMSEY ANDOR úr, a tudományos törekvések e nagylelkű pártfogója a tanulmányok megindításához szükséges összeget a bizottságnak rendelkezésére bocsátotta s ezzel tulajdonképen az egész munkálat sorsát biztosította.

A Balatonmellék lakossága néprajzának felvételét a Balaton-Bizottság munkálkodásának keretében különösen megokolta az a körülmény, hogy e vidék néprajzáról eddig sem összefoglaló, sem részletes munka nem jelent meg, értvén a nép alatt azt a parasztságot (vagy balatoniasan polgárságot), mely az egész lakosság 94%-át teszi. Hiszen még a mintegy 6%-nyi nemességnek is csak a legutolsó évben (1901-ben) akadt EÖTVÖS KÁROLY-ban, ha nem is tudományos monografusa, de legalább aranytollú krónikása (Utazás a Balaton körül). A mit eddig a népről írtak, annak felsorolásával ugyan hamar elkészülünk. A «Magyar Nyelvőr» 1881-ben mindössze egyetlen község határneveit közölte e területről (Kővágó-Örs); dr. CZIRBUSZ GÉZA 1885-ben a balatonparti nép házassági szokásaiból közölt töredékeket a «Földrajzi Közlemények»-ben; HERMAN

Ottó «a magyar halászat könyvé»-ben 1887-ben a balatoni halászatnak csak legkiválóbb jelenségeit dolgozta fel, úgy a mint az az egész magyar halászatról adott keretben tért foglalhat; Csáky Elek 1895 és 1897-ben az «Ethnographiá»-ban ugyan közöl egy czikket «Somogymegye lengyeltóti járásának néprajzi viszonyai»-ról, de az is csupa töredékes s főleg a lakodalomra vonatkozó adatból áll; s ezzel aztán ki is merítettük azok jegyzékét, kik a Balaton néprajzának egyik vagy másik részével valamelyest foglalkoztak. Újabban egyes balatonparti községekről is jelentek meg kisebb monographiák, mint Jalsovics-é Tihanyról, Thury-é Zánkáról (1886), Bontz-é Keszthelyről (1896), de ezek főként egyháztörténeti tartalmúak s a nép megismeréséhez csak egy-két adatot szolgáltatnak. Egyes országos monographiákban és statisztikai munkálatokban, így Acsády I., Beudant K., Csanády G., Csánky D., Csányi, Fényes E., Hanusz I., Keleti K., Korabinszky, Nagy L., Molnár I., Ortvay T., Parragh G., Plosz P., Vályi B. stb. könyveiben szintén foglaltatnak ugyan szétszórtan igen különböző nemű adatok a Balatonmellék népéről, de ezeket soha senki össze nem foglalta s való értéküket, jelentőségüket meg nem világította. Hogy az irodalom mily kevés anyagot tartalmazott, legjobban kitünt az «Osztrák-Magyar-Monarchia Írásban és Képben» című vállalatnál, melynek minden anyagi és szellemi erő rendelkezésére állott s mégis dunántúli kötetében a Balatonról külön czikket adván, annak népéről egyebet, mint halászatát felemlíteni nem tud, valamint hogy Zala, Veszprém és Somogy megyék ismertetésénél sem foglalkozik a Balatonmellék népével. A Balaton melléke néprajzi szempontból csaknem teljesen terra incognita volt s épen ezért nem térhetett ki a Balaton-Bizottság sem az elől, hogy a néprajzot tanulmányainak keretébe felvegye.

A bizottság elé terjesztett tervezetem pontosan megszabta feladatomat. A Balatonmellék lakosságának néprajzát óhajtottam összeállítani, még pedig teljesen ugyanazon beosztással és módszerrel, a melylyel 1892-ben «Kalotaszeg magyar népe» és 1893-ban «Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe» című néprajzi tanulmányaimat írtam meg. A beosztást tekintve tehát az anyaggyűjtést ki kellett terjesztenem a határelnevezésekre, a népesség elemeire, a lakóházra, ruházatra, táplálkozásra, a foglalkozásokra, a lakodalmi-, keresztelési- és temetkezési szokásokra, a babonákra és a nép anthropologiájára. A mi a módszert illeti, e fejezetekhez az anyag falunkint volt felgyűjtendő, mint azt idézett tanulmányaimnál is tettem, majd az egyes falvak monografiájának anyagát kellett egy egységes képpé összefoglalnom, mely így a Balatonmellék lakosságának néprajzával ismertet meg. A bizottság ezt az idézett

tanulmányok alapján bemutatott tervezetet elfogadta s így munkámat megkezdhettem.

Első feladatom volt a felveendő terület földrajzi meghatározása vagyis annak megállapítása, mely községek tartoznak a Balaton mellékéhez. Erdélyben, Kalotaszegen és Aranyosszéken, a terület megállapítása könnyebb volt, az említett területek az oláhság közé beékelt magyar nyelvszigetek is voltak, a falvak egy részét közös történelmi fejlődés forrasztotta össze. Ezekkel szemben a Balaton-mellék a köztudatban meglehetős bizonytalan kiterjedésű; három vármegyéhez is tartozik, történelmi mult össze nem kapcsolja részeit; nyelve csakúgy magyar, mint a környezeté; természetes földrajzi határokkal sem vonható körül. Kutatásaim területét, tekintve megbizatásomat és azon földrajzi korlátokat, melyeket a Balaton-Bizottság pontosan körülírt programmja von, úgy állapítottam meg, hogy feldolgozandó mindazon községek néprajza, a melyek a Balaton víztükrében osztozkodnak, mert az kétségtelen, hogy ezeket a községeket földrajzilag a Balaton tulajdona, néprajzilag egy közös foglalkozás, a halászat, határozottan jellemzik. Ez tehát a Balatont körülzáró falvak legelső és teljesen zárt gyürűje, a melyen túl a falvaknak sem Balatonuk, sem halászatuk nincs, s a melynek 50 községében 55.000 főnyi ma tiszta magyar lakosság él.

Megállapítván területemet, az anyaggyűjtést még 1893-ban megkezdtem, majd folytattam — és pedig ezúttal már a M. N. Múzeum anyagi segítségével, majd végül kizárólag a Balaton-Bizottság költségén — az 1894. és az 1895. években is. Az 1896. évben az ezredéves országos kiállítás foglalt el néprajzi csoportjainak szervezésével, de azért ezen év sem maradt meddő a Balaton-mellék néprajzi megismerése tekintetében. A kiállítás érdekében ugyanis Somogymegye belsejét (Csököly vidékét), Zalában a Göcsejt, Veszprémben a Bakony sváb falvait kellett tanulmányoznom; az itt gyűjtött bőséges anyagból tanultam meg aztán, hogy azok a különböző alakok (p. o. az építkezés terén), melyeket a Balaton mellékén észleltem, különböző fejlődési sorozatoknak egyes tagjai s így nem ethnikus értékűek, hanem chronologiai eredetűek, a mit aztán a Balaton mellékén sokkal később ily szempontból megújított kutatás a tárgyi néprajz egyéb terein is igazolt. Épen ezen utazások alkalmából láttam azt, hogy területem fenti meghatározása néprajzilag mennyire nem természetes, sőt erőszakos, ismételten elfogott a vágy, hogy a Balaton első falugyürűjét egy másodikkal, egy harmadikkal bővítsem ki; ámde már csak a második gyürű is mintegy 70 faluval, 100.000 lakossal s három nemzetiséggel szaporította volna dolgomat s be kellett látnom, hogy minden kisérlet e téren csak eredeti tervezetem kidolgozásának alapos-

sága rovására történhetnék meg. 1897-ben és 1898-ban a Balaton néprajzi felvétele teljesen szünetelt, ez idő alatt, mint a ZICHY-expeditió ethnographusa a magyar őstörténet ügyét szolgáltam az orosz birodalom európai és ázsiai részeiben. 1899-ben újból felvettem a kutatás harmadéve elejtett fonalát, folytattam azt 1900 és 1901-ben is, mely év szeptemberében fejeztem be végleg a helyszini felvételt. A felsorolt években a helyszinén való felvételi munkában úti naplóim szerint összesen 240 napot töltöttem; voltam a Balaton mellett az év minden havában kivétel nélkül s az ötven falu között egy sincs olyan, a melyben csak egyszer fordultam volna meg.

Az anyag feldolgozását már 1900 elején kezdtem meg, hogy a mennyiben írásközben még egyes hiányokra akadnék, azokat a még tervbe vett utazásokon pótolhassam. — A munkát a Balatonpart községeinek általános természetű ismertetésével kellett kezdenem, hogy az ötven község speciális viszonyaival, így fekvésével, tartozékaival, birtokjogával, nemzetiségi és vallási állapotaival, közigazgatási és közgazdasági berendezkedésével stb. később külön-külön foglalkozni ne legyen szükséges. Ha egyes községekről van szó, rendesen ezeket az időnkint változó s tulajdonképen ephemer értékű adatokat keressük legelőször s a néprajzi monographiákban ezek helyett rendesen a Helységnévtárra s egyéb forrásokra való utalást találunk; pedig bizony e források vajmi kevesseknek állnak rendelkezésére; így egy időpontra fixirozva valamennyi adatot községenkint együtt találjuk. — A helynevek fejezetével — a helynévadás forrásainak, formáinak és okainak megállapításán kívül — főként a Magyar Helynévtár ügyét akartam szolgálni s a legfényesebb eredménynek venném, ha azok, kik ebben a kérdésben illetékesek, némi ösztönzést nyernének a nálunk már több mint félszázados eszme megvalósításához. — Egyébként úgy a helynevekről szóló, mint a többi fejezetekben is tüzetesen ismertettem a gyűjtési módszert és pedig nemcsak a magam igazolására s más gyűjtések értékének kellő megvilágítására, hanem különösen azért, hogy a gyűjtési módszert — annak egységesítése czéljából — mindenki megismerhesse, ki ez irányban dolgozni akar, de épen a gyűjtés módjára nézve, irodalmunk kézikönyvek és utasítások híjján lévén, semmi tájékoztatást sem kaphat. — A népesedési mozgalmakról szóló fejezetben a Balatonpart népessége 1720-tól kezdve mintegy szemünk előtt épül ki mai alakjába; a fejlődés megmutatja, mily része volt abban a felekezeteknek és nemzetiségeknek; a családok földrajzi eredetének nyomozása a XIX. században a Balaton mellé települt lakosság behuzódási területének földrajzi megállapítására vezet; végül a természetes szaporodás tanulmányozása a Balaton-mellék

egy szörnyű betegségéről, az egy-gyermekrendszerről lebbenti fel a fátyolt. — A lakóházról, ruházatról és táplálkozásról szóló, valamint a többi tárgyi néprajzi fejezetek írása közben is újból és újból elfogott a vágy bizonyos összehasonlítások megtételére, melyek akár őstörténeti vonatkozásukban, akár nyugati kapcsolataiknál fogva számos néprajzi jelenségünk eredetét világítják meg; de aztán, tekintve azt, hogy az összehasonlító anyag ma már oly sok, hogy annak ilynemű feldolgozásával a rendelkezésemre álló teret ugyancsak túl kellett volna lépnem, lemondtam erről, megmaradtam kizárólag az anyagközlésnél, de azt igyekeztem oly áttekinthetően összefoglalni, hogy a ki csak egy kicsit járatos a néprajz utolsó tíz évi irodalmában, legott maga is felismeri az elemek közt az idegeneket, sőt eredetüket is. Ezek önálló összefoglalására is megjön még az alkalom és idő. — A népies foglalkozások ismertetését két fejezetre bontottam; az első a mezőgazdaságról szól, általánosabb természetű s a szőlőművelés egyes részeit kivéve vajmi kevés helyi sajátosságot tüntet fel; a második ellenben, mely a halászatot ismerteti, egészen helyi jellegű, épen a Balaton-mellék lakosságára jellemző s így behatóbb vizsgálatot is követelt. — Míg a lakodalmi, keresztelési és temetkezési szokások ismertetésénél a legjellegzetesebb vonásokat igyekeztem egy képpé összeolvasztani, a babonák fejezetében inkább arra törekedtem, hogy egészséges alapot teremtsek a további kutatásokra; ez olyan fejezet, melyet egyetlen ember meg nem írhat, de a helyes kereteket egy ember is felállíthatja úgy, hogy abba bárki beleilleszheti a maga újabb észleléseit. — Ezek azon fejezetek, a melyeket e munkában a Balaton-mellék lakosságának megismertetése céljából felvettem. Felvételeim körébe tartozott ugyan az anthropologiai vizsgálat is, de ennek adatait és eredményeit a Balaton-Bizottság elnökével való megállapodás szerint külön füzetben foglalom össze. — A folklorehoz ugyan gyűjtöttem anyagot, de ez a tudományszak ma már oly széles alapokon fejlődik s az e téren gyűjtött anyagokon már közlés előtt is oly szakszerű analysist kell megejteni, a mi sem tanulmányaim, sem képességeim körébe nem tartozik s ma már egész embert kiván; a ki ezzel egykor behatóan foglalkozni kiván, annak anyagom rendelkezésére áll.

A szöveg magyarázatához szükséges ábrák egyik része saját fényképfelvételeim alapján készült; ha egyik vagy másik dologra Lóczy úr gyűjteményében az enyémnél jobb képet találtam, szives engedelmével azt használtam fel; ezek aláírásában persze külön kitüntettem, hogy tőle származnak. Az ábrák másik részét Cholnoky Jenő barátom, Belloni L. művész úr és a mindnyájunk fájdalmára oly korán elhunyt s a néprajzi képekben utolérhetetlen művész barátom Nécsey István készítették

saját fényképfelvételeim, a hely szinén készített rajzvázlataim vagy maguk az eredeti tárgyak után.

E munka, mint a Balaton-Bizottság többi kiadványa, németül is megjelenik; a német fordítást, valamint a német kiadás sajtó alá rendezését dr. Semayer Vilibáld múzeumi segédőr úr vállalta magára; feladatát teljesen elfogta s tudta, hogy ez az első eset, hogy a magyar nép egy töredékének meglehetősen teljes és szakszerű néprajza egy nyugoti nyelven is megjelenik, s épen ezért sokkal inkább volt munkatársam, mint fordítóm.

Ezek után pedig hálás köszönetemet kell kifejeznem a Balaton-Bizottságnak, mely a nagy és a szép feladatot reám bízta; semsei Semsey Andor úrnak és a M. N. Múzeumnak, mert az ő anyagi támogatásuk tette lehetővé a munkálatok megkezdését és folytatását addig, míg maga a Balaton-Bizottság nem gondoskodhatott a költségek fedezéséről; dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ő Excellentiájának, a kik szükség szerint a sokszor időhöz kötött tudományos vizsgálatok érdekében Szalay Imre úrnak, a M. N. Múzeum igazgatójának mindenkor pártoló előterjesztésére majd hetekre, majd hónapokra a legnagyobb liberalismussal mentett fel hivatalos teendőim alól; a Balaton-mellék egész értelmiségének s minden egyházi és közigazgatási hatóságnak s különösen a pap, jegyző és tanító uraknak, a kik az anyag gyűjtésében buzgó kalauzaim, sokszor munkatársaim voltak; Cholnoky J. és Belloni L. uraknak, a rajzok egy része készítőinek és dr. Semayer Vilibáld úrnak, a német kiadás fordítójának és sajtó alá rendezőjének. S végül hálás köszönetemet kell kifejeznem a tudományért lelkesülő fiatalabb magyar nemzedék idealis mesterének, egykori tanáromnak, majd főnökömnek, most szeretett és tisztelt barátomnak, Lóczy Lajos tanár úrnak, a Balaton-Bizottság elnökének, a ki elsőnek biztatott, hogy a munkát magamra vállaljam, mindenkor a legnagyobb készséggel segített a fel-felmerült akadályok leküzdésében, még szakkérdésekben is úgy buzgólkodott, mitha saját szakmájáról lett volna szó. Ha lankadtam s elbátortalanodtam — mert munka közben erre is volt ok — felserkentett. Mellette a munka gyönyörűség volt, a fáradalmakat sportnak tekintettem s óriási látóköréből és nagy tudásából mindig élvezettel tanultam. Soha sem engedte meg, hogy hálámat élő szóval fejezzem ki előtte, most e munka befejezésekor meg kell engednie, hogy mindezt itt köszönjem meg neki.

Budapest, 1902. május 10-én.

Dr. Jankó János.

ELSŐ FEJEZET.

A BALATONPART KÖZSÉGEI.

A Balaton tavának víztükrén (beleértve a Kis-Balatont is) mindössze 50 falu osztozkodik s mielőtt azok lakosságának néprajzát részletesen tárgyalni kezdeném, szükségesnek látom e községekről azokat az általános adatokat összeállítani, a melyek földrajzi, néprajzi, közigazgatási, közlekedési és egyéb tekintetekben bizonyos tájékozást nyujtanak s melyekre később a részletes tárgyalás során — legalább így, községenkinti összeállításban — többé visszatérni nem fogunk.

Ez összeállításból megtudjuk az egyes községekről, hogy melyik megye melyik járásában fekszik; hol van járásbirósága, törvényszéke, adóhivatala; melyik hadkiegészítő kerülethez, melyik honvédkiegészítő parancsnoksághoz és népfölkelési járáshoz tartozik; milyen az illető község politikai jelleme, kis- vagy nagyközség-e; mily puszták, telepek és házcsoportok tartoznak hozzá; hány háza, hány lakója, mekkora területe van; van-e póstája, póstatakarékpénztára, távírója, vasúti- és gőzhajóállomása. Mindezen kérdésekre a pontos feleletet megadja az 1890. évi népszámlálás alapján kiadott hivatalos Helységnévtár.[1] Kitüntettem ezeken kívül a birtokosokat, már a mennyiben ez az 1895-iki mezőgazdasági statisztika alapján lehetséges volt, a mely egyenkint felsorolja a 100 kat. holdnál nagyobb gazdaságokat.[2] Megjelöltem azt is, ha valamely község fürdő- vagy nyaralóhely, de mint hogy dr. Boleman J. e helységeknek e szempontból külön monographiáját írta meg és az ugyancsak a Balaton-Bizottság kiadványainak sorában jelent meg, adatait nem ismétlem, hanem idézem könyve azon lapjának számát, a melyen a község e szempontból tüzetesen van ismertetve és méltányolva.[3]

A mint nem lehetett czélom egyrészt egy tisztán néprajzi mű keretében az 50 község földrajzát részletesen leírni, épp úgy nem térhettem ki másrészt az elől, hogy a legfontosabb földrajzi adatokat meg ne adjam. Így minden községnél megtaláljuk a földrajzi szélességet (φ), a Ferrotól számított keleti hosszúságot (λ), 2″—3″-nyi pontossággal, a meghatározás pontjául a templom, ha több volt a róm. katholikus templom, ha templom nem volt, a község főtere szolgálván. Ezenkívül

---

[1] Dr. Jekelfalussy József: A magyar korona országainak helységnévtára, Budapest, 1892.

[2] A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, Budapest, 1897. A mely községről e mű nem nyujtott adatot, ott és csakis ott felhasználtam Baross Károly: Magyarország Földbirtokosai (Budapest, 1893) czímű munkájának adatait.

[3] Dr. Boleman István: A balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása. Budapest, 1900; A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, III. kötet, IV. rész.

megadom minden községnek kilométerekben kifejezett távolságát a legrövidebb légirányban mérve, úgy a legközelebbi előző falutól (ismét a templomok közt), mint a Balaton vízszélétől, továbbá a község magasságát és a község határában levő legmélyebben fekvő és legemelkedettebb két pontnak magasságát (H). A legmélyebb pont természetesen mindig ugyanaz marad, a Balaton tükre 104 m.-rel a tengerszín felett. Kiliti községnél tehát p. o. a következő képlet:

$$H = 104—117—206 \text{ m.}$$

azt jelenti, hogy a községben a legmélyebb pont a Balaton tükre 104,[1] a község maga 117, a község határában levő legmagasabb kiemelkedés pedig 206 m.-re van a tenger szine felett. Az adatok ilyen csoportosítása egyszersmind megkönnyíti azoknak a tó tükrére való redukálását, mert belőle legott megállapíthatjuk, hogy a község 13 m.-rel fekszik a Balaton színtája felett, míg a község határának legmagasabb pontja csak 102 m.-re emelkedik a fölé. Mindezen adatok forrásául az 1 : 75,000 mértékű táborkari térkép szolgált,[2] melyekről a Balaton környékének javított térképe is készült.

A nemzetiség feltüntetésében e helyütt csak a legszükségesebbekre szorítkoztam és az 1890. évi népszámlálás eredményeiből a nyelv szerinti megoszlásra vonatkozó adatokat minden kommentár nelkül soroltam fel, mert e kérdéssel «A népesség elemei» című fejezetben úgyis behatóbban kell foglalkoznom.[3]

Vallási tekintetben megtaláljuk ez összeállításban nemcsak azt, hogy minden egyes faluban melyik vallásból és felekezetből hányan vannak, hanem az egyházi szervezetre vonatkozó adatokat is: hol van anyaegyház, ha a faluban nincs anyaegyház, melyik egyházhoz tartozik, mikor alapult az meg, mikor restauráltatott, kinek a patronátusa alatt áll, a templom kinek van felszentelve, s minthogy az anyakönyveket faluról-falura kellett használnom, itt mondom meg azt is, azok vezetése melyik évvel kezdődik; mindezekről részint az 1890-iki népszámlálást feldolgozó helységnévtár, részint az egyházi schematizmusok adnak felvilágosítást.[4]

Ezek után megemlítem azt, hogy a község neve mikor fordul elő legrégebben, hogy írták azt akkor, mily változatokban van meg később, s kiknek birtokát képezte. Ez adatok forrásául egyedül Csánki művét használtam, melynek adatai a mohácsi vészen nem terjednek túl s főként a Hunyadiak korának földrajzára vonatkoznak. Itt azonban egyet meg kell jegyeznünk. Ha azt írom p. o., hogy Kiliti neve először 1082-ben fordul elő, csak annyit jelent, hogy Csánki művében a legrégibb adat ezen évről van keltezve. Lehet, hogy e név okleveleinkben már 10, sőt talán 50 évvel azelőtt is szerepel, a népesség ethnikai alakulása szempontjából azonban nem

[1] A Balaton tükre az évszakos vízállás szerint egyik évről a másikig 1 méterrel, sőt többel is ingadozhatik, közepes vízállás idején 104·40 méter a vízszint magassága, ezt 104 m.-re lekerekítettük.

[2] A Balatonparti falvak az 1 : 75,000 mértékű táborkari térképnek hat lapjára esnek s ezek közül a következő kiadásokat használtam fel: Zone 17. Col. XVIII. Veszprém und Palota, 1885; Z. 18. C. XVIII. Balaton-Füred und Város-Hidvég, 1885; Z. 18. C. XVII. Nagy-Vázsony und Badacsony-Tomaj, 1884; Z. 18. C. XVI. Sümeg und Zala-Egerszeg: 1883; Z. 19. C. XVI. Kis-Komárom und Zala-Szent-Mihály, 1883, Nachträge, 1888; Z. 19. C. XVII. Somogyvár, 1883.

[3] Dr. Jekelfalussy J.: i. h.

[4] Dr. Jekelfalussy J.: i. h. — Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Wesprimiensis, Weszprimii, 1897. — Tóth Sámuel: A magyarországi ev. ref. egyház egyetemes névtára, Budapest, 1887.

ez a lényeges, hanem az, hogy a község már a tatárjárás előtt megvolt. Viszont azoknál, melyek a tatárjárás után említtetnek először, az a lényeges, hogy már a mohácsi vész előtt megvoltak. Később, újabb oklevelek előkerülésével, az utóbbiakról talán az is meg lesz állapítható, hogy megvoltak már a tatárjás előtt is, ez azonban azon a következtetésen, melyet ez adatokból vonunk, mit sem változtat, legfeljebb csak megerősíti azt.[1]

Az általános adatok keretébe utolsó pontul a községnevek eredetének kérdését illesztettem be; kétségtelenül a legérdekesebb, de legnehezebb kérdések egyike ez és a legtöbb óvatosságot követeli. Megadtam a megfejtést ott, a hol az kétségtelen s bizony, ez vajmi kevés községnél van így. Mert nem elég tudni, hogy a név maga mit jelent, azt is kell tudni, miért kapta az illető község a nevet. Kilitinél tudom, hogy e név 1082-ben Clety alakban fordul elő s hogy védszentje maig is Szent-Cletus (gen.: Cleti), s így nyilvánvaló, hogy a falu neve a védszenttől ered, mely a magyar ajkon a Cletiből úgy lett *Kileti, majd Kiliti, mint ugyancsak a Balaton mellékén a Klastrum-ból *Kolostoron s methatetissel Korostolon. Aszófő neve is ilyen világos, völgyfőt jelent s így a község fekvését jelöli meg. De már Rendes-, Lovas-, Zamárdiról hiába tudjuk, mit jelent (legalább ma), ha nem tudjuk, hogy a községek e neveket miért kapták, mi közük volt a rend-, ló- és szamárhoz. Feltevést adhatunk, de bizonyosságot — egyelőre — nem!

Lehetett volna e schemát még bővíteni több más adat felsorolásával is; sokat — így p. o. a gazdasági viszonyokra vonatkozókat — azért nem vettem itt fel, mert alább a foglalkozások ismertetésénél úgyis részletesebben kerül rájuk a sor; megmaradtam annál, a mi néprajzi szempontból legszükségesebbnek látszott. Ezek az adatok, a mellékelt térkép kalauzolása mellett, azt hiszem, elegendők azon általános tájékozódás megszerzésére, a mi a néprajzi viszonyok megértéséhez bevezetőül szükséges.

Ezek után áttérhetünk az egyes községek ismertetésére.

*

A Balaton és Kis-Balaton víztükrén osztozkodó 50 község három vármegyéhez: Somogy-, Zala- és Veszprémhez tartozik. A somogyi Balatonpart a Sió folyótól Balaton-Szent-Györgyön át le a Kis-Balaton legdélibb pontjáig terjed; a természetes határ tulajdonképen a Zala folyó volna, de Vörs és a Zala folyó közt még Balaton-Magyaród határa van beékelve s az politikailag már Zala megyéhez tartozik. — A zalamegyei Balatonpart a Kis-Balaton legdélibb pontjánál kezdődik s az északi parton húzódik végig az almádii csárdáig; ez a csárda úgy van építve, hogy a háztető gerincze éppen a megyei határvonalba esett; a csárda ivójában hosszában felállított asztal egyik fele Zala, a másik Veszprém megyében fekszik s erről tartja fenn a hagyomány, hogy ha a zalai betyárok a veszprémi oldalra kerültek, a zalai pandurok nem foghatták el őket, még ha egy asztalnál vacsoráltak is. — Végül a veszprémi Balatonpart a tó észak-keleti részét kanyarítja körül s az almádi csárdától a Sió folyóig terjed.

Az egyes megyékben a balatonparti községek a következőképen sorakoznak:

[1] Dr. Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, I., 1890, II., 1894, III. k., 1897.

I. Somogy megye.

Somogy megyéből 16 község fekszik a Balaton mentén; ezek közül 5 a tabi, 7 a lengyeltóti és 4 a marczali járáshoz tartozik; valamennyinek törvényszéke Kaposvárott van; valamennyi a 44. hadkiegészítő kerülethez, a XIX. honvédkiegészítő parancsnoksághoz és a 63. népfölkelési járáshoz tartozik.

A) Tabi járás.

E járáshoz tartoznak a Balaton-melléki falvak közül: Kiliti nagyközség és Endréd, Zamárdi, Köröshegy, Szárszó kisközségek; valamennyinek járásbirósága Tabon, adóhivatala Karádon van.

1. *Kiliti.*

($\lambda = 35^0\ 44'\ 30''$, $\varphi = 46^0\ 53'$; H = 104 - 117—206 m.)

Nagyközség, Siófoktól 2·6, a Balatontól 3 km. távolságban, melyhez hozzátartoznak: Fok-, Töreki-, Czinege-, Jód-, Új- és Papkuta-puszták; 326 házzal, 2152 lakóval, 11,649 kat. hold területtel. Van póstahivatala, póstatakarékpénztára; utolsó távíróállomása Siófok. Birtokosai a község, a veszprémi r. k. káptalan, a kilitii r. k. egyház, Börzsönyi Antal és Medgyesy Mária.

Nemzetiségi tekintetben lakóinak összes számából 2146 magyar és hat német; más nemzetisége nincs.

Vallási tekintetben a többség 1145 lélek r. katholikus; a XIV. században alapított r. kath. plebániája 1794-ben restauráltatott; temploma Szent Cletus püspök és vértanunak van felszentelve; patronusa a veszprémi káptalan; anyakönyvei 1794-nél kezdődnek. — Az ev. reformátusok száma 933, anyaegyházuk 1650-ben keletkezett, anyakönyvük az 1733. évvel kezdődik s hozzátartozik a veszprémmegyei Siófok ev. ref. híveinek fiókegyháza is. — Az ágostai hitvallásuak száma 22, anyaegyházuk Bábonyban van. — A zsidók száma 52 s az ádándi anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1082-ben fordul elő Clety néven, melyet Kelety és Kylity alakban variálnak később (Csánki, II. 620). Nevét kétségtelenül róm. kath. egyházának védszentjétől Cletus-tól kapta.

2. *Endréd.*

($\lambda = 35^0\ 38'\ 30''$, $\varphi = 46^0\ 50'\ 30''$; H = 104—155—279 m.)

Kisközség, Kilititől 9·2, a Balatontól 5·2 km. távolságban, melyhez hozzátartoznak Jaba és Tóköz puszták, Zsigmond-major és Tótoki-lap telepek; 292 házzal, 1847 lakóval, 8255 kat. hold területtel. Van póstahivatala, póstatakarékpénztára. Birtokosai a község, az endrédi gazdák, a tihanyi apátság és Weisz Antal.

Nemzetiségi tekintetben lakóinak összes számából 1820 magyar és 8 német; 19-nek nemzetisége nincs megjelölve.

Vallási tekintetben a többség 1370 lélek róm. katholikus; a XIV. században alapított r. katholikus plébániája 1744-ben restauráltatott; temploma Szent-Andrásnak szenteltetett fel; patronusa a tihanyi apátság; anyakönyvei az 1745. évvel kezdőd-

nek. — Az ev. reformátusok száma 410, anyaegyházuk 1700-ban keletkezett, anyakönyvük az 1730. évvel kezdődik. — Az ágostai hitvallásuak száma 9, anyaegyházuk Tabon van. — A zsidók száma 58, s az ádándi anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1082-ben fordul elő «villa Endered et altera Endered» néven, majd Endredi, Endred (inferior et superior), Endreed, Endrid, Olsoendred, Also Endred néven. A leveldi karthauziaknak, a budai és fejérvári káptalannak s a veszprémi káptalannak voltak itt részeik (Csánki, II. 603.). Nevét kétségtelenül róm. kath. egyházának védszentjétől Andrástól kapta.

3. *Zamárdi.*

($\lambda = 35^0\ 37'$, $\varphi = 46^0\ 52'\ 45''$; H = 104—132—235 m.)

Kisközség, Endrédtől 4·3, a Balatontól 0·9 km. távolságban, melyhez hozzátartozik Szántód puszta; 134 házzal, 898 lakóval, 8424 kat. hold területtel. Van póstahivatala, póstatakarékpénztára, Szántód pusztán vasúti állomása és távíróhivatala meg réve (Tihanyba). Fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 41.). Birtokosai a tihanyi apátság és a község.

Nemzetiségi tekintetben 3 németet kivéve, a többi mind magyar, más nemzetiség nincs.

Vallási tekintetben a többség, 864 lélek, róm. katholikus; a XIV. században keletkezett plébániája 1785-ben restauráltatott; temploma a Boldogságos Szűz születésének szenteltetett fel; patronusa a tihanyi apátság; anyakönyve az 1785. évvel kezdődik. — Az ev. reformátusok száma 7, az ágostai hitvallásuaké 5, mindkettő anyaegyháza Tabon van. — A zsidók száma 22 s az ádándi anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1082-ben említik Scamard néven, majd Zamard et alia Zamard, Zamard, Samard, Eghazaszamard et alia Zamard, Eghazaszamar et Lywkzamar, Liczamard, Likzamard, Lyukzamar, poss. Zamard, Eghazas Zamard, poss. Balaton melleky Zamard alakokban fordul elő, mint látható több Zamárdi is volt s 1436-ból öt ily nevű helységet ismerünk és pedig: Possessio Eghazaszamard, Zamard, Felsezamard, Lykzamard és Kyszamard. A veszprémi káptalané, a fejérvári káptalané, a leveldi karthauziaké, a fejérvári karpapoké, a Kővágó-örsi vagy Battyáni családé s általa részben a veszprémvölgyi apáczáké, végül köznemeseké volt (Csánki, II. 657.).

Nevének eredetéről Pesty Fr. gyűjtője Visy István jegyző 1864-ben ezt írja: «Hagyomány szerint régenten volt itt egy falu Kis-Szent-Martir, melyet tatárok elpusztítottak; a templom elpusztítása után később is találtak az ott volt templom helyén egy követ, melyre az volt vésve: Szent Mártir. Így (a mai község) a templom és falu elpusztítása után csak sokkal később inpopuláltatott. A monda szerint ezen falunak körében is sok erdőség találtatván, (az abból jövő) sok és többféle német és tót emberek magyarul beszélni nem igen tudtak, (a falu) elferdítésből Kis-Szent-Mártir (helyett) Sza-márdin vagy Sza-mártin etc., s csak később a mostani században, mintegy 1832-ben Zamárdi falunak neveztetett meg». Ez a feljegyzés igen érdekes, ha kellő kritikával tudjuk olvasni. Csánki adataiból világos, hogy a Zamárdi ősi név s nem 1832-ből való; a nép ma is Szamárdinak ejti s hogy ez a kiejtés is ősi, bizonyítják a helynévnek azon régi alakjai, melyeket Sc- és S-sel írtak; a Balaton mellékén általánosak a csúf- és gúnynevek s a zamárdiaknak ma is el kell hallgatniok a község neve miatt egy-egy jó vagy rossz élczet. Természetes bennök a vágy, hogy

e nevet jóra magyarázzák, tehát ferdítést látnak benne, melyet a tótoknak és németeknek tulajdonítanak, kikből ezek szerint a falu népének egy része ered; s hogy e magyarázatuknak történeti alapot adjanak, felhasználtak egy olyan hagyományt, az egykori Kis-Zamárdi emlékét, melynek létezését, mint láttuk, a történelem is igazolta. Ezek után persze a Zamárdi szónak a Szent Mártir szóból való származtatása csakis népies etymologia minden alap nélkül. Miért kapta e nevet a község, nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy ősi név az. Hogy a lakosságba németek és tótok tényleg beolvadtak, s hogy így a lakosság csak ma egészen magyar, alább látni fogjuk.

4. *Köröshegy.*

(λ = 35° 34′ 15″, φ = 46° 49′ 50″; H = 104—130—312 m.)

Kisközség, Zamárditól 6·3, a Balatontól 3 km. távolságban, melyhez hozzátartoznak Földvár és Gyúgy puszták; 196 házzal, 1360 lakóval, 5963 kat. hold területtel. Van póstahivatala, póstatakarékpénztára, Földváron, mely most már fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 42.), távíróhivatala és vasúti és gőzhajóállomása. Birtokosai Széchenyi Viktor gróf és a község.

Nemzetiségi tekintetben lakóinak összes számából 1351 magyar, 8 német és 1 horvát; más nemzetiség nincs.

Vallási tekintetben a többség ev. református, 744 lélek; ezek anyaegyháza 1650-ben keletkezett, anyakönyvük az 1727. évvel kezdődik. — A róm. katholikusok száma 544; a plebánia 1760-ban állíttatott fel, a templom Jézus szentséges vérének van felszentelve; a patronus sárvári és felső-vidéki Széchenyi Viktor gróf; az anyakönyv az 1760. évvel kezdődik. — Ágostai hitvallású van 17, zsidó 57, mindkettő anyaegyháza Tabon.

Először említik 1082-ben Keurushyg néven, majd Keurisis, Keurushijg, Kevrusheyg, Keuruzhygh, Keurushygh, Kerusheg, Kewrushegh, Kerushegh, Keureshegh, Kwresheg, Kewreshegh, Kereshegh neveken említik és pedig villa, possessio, sőt 1396-tól kezdve oppidum minőségben. 1082-ben a veszprémi, 1229-ben a fejérvári káptalan birtoka, 1386-ban királynői birtok. 1396-ban Fejérkő várával (ma már nem létezik) együtt kapták a Marczaliak (Miklós) és birták (1474 óta a Bátoriakkal együtt) a XV. században is. Vámot is szedtek benne (Csánki, II. 579.).

Neve — a szó értelme szerint — talán kőris erdeitől ered, ezt látszik megerősíteni a név egyik legrégibb alakja, a Keurisis, melyet én Kőrises-nek olvasok; de lehet a név még régibb — mindenképen szláv — eredetű.

5. *Szárszó.*

(λ = 35° 30′, φ = 46° 49′ 40″; H = 104—118—218 m.)

Kisközség, Köröshegytől 5, a Balatontól csak 0·6 km. távolságban, 126 házzal, 890 lakóval, 5709 kat. hold területtel. Van póstahivatala, póstatakarékpénztára; távíróállomása Szántód vagy Falu-Szemes. Fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 45.). Birtokosok: Hunyady Imre gróf, Markusz Henrik, Mészárovics Mihály és Maráczi József.

Nemzetiségi tekintetben mind a 890 lakosa tiszta magyar.

Vallási tekintetben a többség, 518 lélek, ev. református; ezek mint leányegyház, Őszöd anyaegyházához (l. ezt) tartoznak. — A róm. katholikusok száma 344; ezek, mint leányegyház, Szólád anyaegyházhoz tartoznak, mely a XIV. században

keletkezett, 1744-ben restauráltatott, 1755-től kezdve anyakönyvekkel bír és kéthelyi Hunyady Imre gróf patronátusa alatt áll. — Az ágostai hitvallásuak száma 2, anyaegyházuk Köttsén van. — A zsidók száma 26, anyaegyházuk Tabon van.

Először említik 1082-ben Zarrosozow alakban, majd Zarozozon, Zarazow, már 1409-ben Zarzo s 1424-ben Zarzoo alakban írják. Részben a veszprémi és fejérvári káptalané és a gordovai Fancsok-é volt (Csánki, II. 642.).

Nevének egész fejlődése tisztán áll előttünk. Az eredeti első alak Száraz-aszó (aszó = ki-kiszáradó völgy, l. alább a Helynevek szótári [III.] szakaszában), ez később Száraszó-, majd végül Szárszóra kopott s így nevét geographiai sajátosságától nyerte.

B) Lengyeltóti járás.

E járáshoz tartoznak: Őszöd, Faluszemes, Lelle, Boglár, Balaton-Csehi, Orda és Lengyeltóti-Hács kisközségek; valamennyinek törvényszéke Kaposvárott, járásbirósága Lengyeltóti-Hácson, adóhivatala Karádon van, kivéve Lengyeltóti-Hácsot, melynek adóhivatala Marczaliban van.

6. *Őszöd.*

(λ = 35° 28′, φ = 46° 48′ 30″; H = 104—112[?]—242 m.)

Kisközség, Szárszótól 3·2, a Balatontól 1·4 km. távolságban, 92 házzal, 549 lakóval, 2711 katastr. hold területtel. Postaállomása Faluszemesen, távíróállomása Szemesen van. Birtokosa a kegyes tanítórend és Koch János.

Nemzetiségre nézve 549 lakosából 1 német, a többi mind magyar.

Vallásra nézve a többség, 282 lélek, róm. katholikus, ezek a szoládi (l. Szárszónál) anyaegyházhoz és így kéthelyi Hunyady Imre gróf patronátusa alá tartoznak; Szent-Imre tiszteletére felszentelt temploma 1892-ben épült újra. — Az ev. reformátusok száma 253, anyaegyházuk 1650-ben keletkezett, anyakönyvük az 1786. évvel kezdődik. — Zsidó van 14, kik a lengyeltóti anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1082-ben Eusched, majd később Eusced, Ewzed, Ewzeth néven említtetik (Csánki, II. 634.).

Neve ősi, de értelme, eredete nem világos.

7. *Faluszemes.*

(λ = 35° 26′ 30″, φ = 46° 48′ 30″; H = 104—112—267 m.)

Kisközség Őszödtől 1·8, a Balatontól 0·5 km. távolságban, melyhez hozzátartozik Csillag-puszta; 73 házzal, 711 lakóval, 6170 kat. hold területtel, pósta- és távíróhivatallal, póstatakarékpénztárral, vasúti állomással. Birtokosa Hunyady Imre gróf. Fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 45.).

Nemzetiségi tekintetben 711 lakójából 703 magyar, 7 német és 1 nemzetiségének megjelölése nélkül való.

Vallási tekintetben a többség, 620 lélek, róm. katholikus; ezeknek egykor plebániájok volt, most azonban Szólád (l. Szárszónál) leányegyházát képezik s így kéthelyi Hunyady Imre gróf patronatusa alá tartoznak; templomuk páduai Szent-Antalnak van felszentelve. — Az ev. reformátusok száma 64 s Őszöd anyaegyhá-

zának fiókegyházát képezik. — Az ágostai hitvallásuak száma 4 s ezek anyaegyháza Köttsén van. — A zsidók száma 23 s a lengyeltóti anyaegyházhoz tartoznak.

Említik először 1403-ban Zemes, később Scemes, Balaton Zemes, Zemews alakokban. Vámjával együtt a gordovai Fancsok-é volt (Csánki, II. 643.).

Nevét miért kapta, nem tudjuk.

8. *Lelle.*

(λ = 35° 22′, φ = 46° 47′; H = 104—116—282 m.)

Kisközség, Faluszemestől 6·4, a Balatontól 0·8 km. távolságban, melyhez hozzátartoznak a Bedeg és Péntekhely puszták; 142 házzal, 1085 lakóval, 5785 kat. hold területtel, pósta- és távíróhivatallal, póstatakarékpénztárral, vasúti megállóhelylyel. Birtokosok: Bosnyák Géza, Jankovich László gróf és Szalay Imre. Fürdő- és nyaralóhely (Boleman, 46.).

Nemzetiségre nézve 1085 lakójából 1074 magyar, 10 német, 1 egyéb.

Vallás szerint a többség, 1031 lélek, római katholikus; ezeknek egykor plebániájok volt, most azonban az 1718-ban keletkezett és pribéri és vuchini Jankovich Tivadar gróf partronátusa alatt álló Látránynak a leányegyháza 1746 óta vezetett anyakönyvekkel; Lelle r. katholikus temploma a Szentháromság tiszteletére van szentelve. — Az ev. reformátusok, kiknek száma 33, az 1650-ben alakult látrányi anyaegyházhoz tartoznak, hol az anyakönyvnek 1783-ban kezdődnek. — A zsidók száma 21 s anyaegyházuk Lengyeltótiban van.

Először 1413-ban említik «ecclesia S. Clementis de villa Lelye», majd Lellye néven (Csánki, II. 625.).

Nevének, melyet a falubeliek Löllének mondanak, eredete ismeretlen.

9. *Boglár.*

(λ = 35° 19′ 30″, φ = 46° 46′ 30″; H = 104—138—165 m.)

Kisközség, Lellétől 3·2, a Balatontól 0·7 km. távolságban, melyhez hozzátartozik Koldustelek-puszta is; 91 házzal, 951 lakóval, 3694 kat. hold területtel, pósta- és távíróhivatallal, póstatakarékpénztárral, gőzhajó- és vasúti állomással. Birtokosok: Alpár János, Pscherer Józsefné, Körmendy Lajos, Bárány Dénes, Singer Mór és Somsich József gróf. Fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 46.).

Nemzetiségi tekintetben 951 lakójából 906 magyar, 33 német, 11 horvát és 1 tót.

Vallási tekintetben a többség, 633 lélek, róm. katholikus; leányegyháza Szőllős-Györöknek, mely 1704-ben keletkezett, 1745-től kezdve vezetett anyakönyvekkel, s mely pribéri és vuchini Jankovich Tivadar gróf patronátusa alatt áll. — Ev. református hívei — számra 53 — a látrányi anyaegyházhoz (l. Lellénél) tartoznak. — Ágostai hitvallású van 22, kiknek anyaegyházuk Köttsén van. — Számra nézve azonban a róm. katholikusok után a zsidók következnek, kiknek száma 242 s kiknek anyaegyháza Lengyeltótiban van. — Van 1 görög katholikus hivője is.

Először 1325-ben poss. Boklar, majd később Bakalar s már 1435-ben Boglar néven említik (Csánki, II. 594.).

Nevét mért kapta, nem tudjuk.

10. *Balaton-Csehi.*

(λ = 35° 17′ 20″, φ = 46° 44′ 35″; H = 104—117—153 m.).

Kisközség, Boglártól 4·5, a Balatontól 2·8 km. távolságban, melyhez hozzátartoznak Kécs és Bugaszeg puszták; 57 házzal, 618 lakóval, 3875 kat. hold területtel; póstája Bogláron, távírója Bogláron, Lengyeltótin és Szöllős-Györökön van. Birtokosa: Jankovich Tivadar gróf.

Nemzetiségi tekintetben 618 lakójából 1 német, a többi magyar.

Vallási tekintetben a többség, 588 lélek, róm. katholikus, ezek Szöllős-Györöknek (l. Boglárnál) leányegyházát képezik; egykor saját plebániájok volt, most csak templomuk van, mely a Szent-Keresztnek van felszentelve. — A zsidók száma 4, anyaegyházuk Lengyeltótiban van.

Először 1390-ben poss. Chehy, majd Chehi néven említik (Csánki, II. 597.). Neve csehek telepítésével függ-e össze, vagy mástól ered-e, nem tudjuk.

11. *Orda.*

(λ = 35° 16′ 15″, φ = 46° 44′ 20″; H = 104—120—147 m.)

Kisközség, Csehitől 1, a Balatontól 2·9 m. távolságban, hozzátartozik Agarászpuszta; 68 házzal, 484 lakóval, 1938 kat. hold területtel; utolsó távíró- és póstaállomása Bogláron van. Birtokosa: Jankovich Tivadar gróf.

Nemzetiségi tekintetben mind a 484 lakója magyar.

Vallási tekintetben a többség, 465 lélek, róm. katholikus, kik Szöllős-Györöknek (l. Boglárnál) leányegyházát képezik. — 2 ev. református lakója a látrányi, 1 ágostai hitvallású lakója a köttsei, 16 zsidó lakója a lengyeltóti anyaegyházhoz tartozik.

Először a pápai tizedlajstromban említtetik Oda, Orda neveken (Csánki, II. 633.). Nevét miért kapta, nem tudjuk.

12. *Lengyeltóti.*

(λ = 35° 19′, φ = 46° 40′; H = 104—148—233 m.)

Kisközség, Ordától 8·4, a Balatontól 11 km. távolságban; hozzátartoznak Berény, Fehér- és Fekete-Bézseny, Belső- és Külső-Fonyód és Szent-György puszták, továbbá Hács-telep és Zsigmond-major; 437 házzal, 3650 lakóval, 18,160 kat. hold területtel, pósta- és távíróhivatallal, póstatakarékpénztárral, vasúti állomással a községben, ezenkívül Fonyódon fürdő- és nyaralóhelylyel (Boleman, 49.), s külön posta-, távíró-, vasúti és gőzhajó-állomással. Birtokosa a gróf Zichy-féle hitbizomány és Freund Ferencz.

Nemzetiségi szempontból 3654 lakójából 3602 magyar, 43 német, 1 tót, 1 vend, 7 egyéb.

Vallási tekintetben a többség, 3174 lélek, róm. katholikus; parochiája 1702-ben állíttatott fel, anyakönyvei az 1727. évvel kezdődnek, vásonkeői Zichy Béla gróf patronátusa alatt áll; temploma, melyet 1883-ban restauráltak, Szent Jakab apostolnak van felszentelve; ezenkívül a Boldogságos Szűz szeplőtlen fogantatására felszentelt kápolnája is van a páli Szent Vincze leányainak intézetében; a puszták

kath. hívei mind ezen anyaegyházhoz tartoznak, kivéve a fonyódiakat, kik Szöllős-Györöknek (l. Boglárnál) képezik leányegyházát. — Az ev. reformátusok száma 64, s ezek anyaegyháza Látrányban (l. Lellénél) van. — Az ágostai hitvallásuak száma 285 s ezek az ecsényi anyaegyházhoz tartoznak. — A zsidók száma 127, anyaegyházuk helyben. — Ezeken kívül 4 egyéb vallású lakó van.

A Tóti név először 1331-ben említtetik Thoty, majd később Thothy alakban; a XV. században is sürűn merül fel Thot(h)y alakban, mint a Lengyel-család birtoka (Csánki, II. 652). Nevének első felét a Lengyel-családról, második felét tót lakóiról kapta, kik ma már teljesen elmagyarosodtak.

C) Marczali járás.

Ide tartoznak Balaton-Keresztur, Balaton-Berény, Balaton-Szent-György és Vörs kisközségek; valamennyinek törvényszéke Kaposvárott, járásbirósága és adóhivatala Marczaliban van.

13. *Balaton-Keresztúr.*

($\lambda = 35^0\ 2'\ 10''$, $\varphi = 46^0\ 41'\ 50''$; H = 104—120—190 m.)

Kisközség, Lengyeltótitól 21·5, a Balatontól 1 km. távolságban; 103 házzal, 867 lakóval, 11,505 kat. hold területtel, pósta-, távíró- és vasúti állomással, nyaraló- és fürdőhelylyel (Boleman, 51.). Birtokosa a gróf Festetich-féle hitbizomány.

Nemzetiségi tekintetben 867 lakójából 866 magyar s 1 német.

Vallási tekintetben 853 lakója róm. katholikus, egykor ugyan volt parochiájuk, de most Kéthely leányegyházát képezik, melynek plebániája a XIV. században állíttatott fel és 1719-ben restauráltatott; az anyakönyvek az 1714. évvel kezdődnek; patronus kéthelyi Hunyady Imre gróf; temploma Szent-Keresztnek van felszentelve. — 3 ev. reformátusának Nemes-Déden, 11 zsidójának Marczaliban van az anyaegyháza.

Először 1400-ban említtetik Kerezthur, később Kezezthwr néven; 1400-ban a somogyi konventé, különösen a Keresztúri családé (Csánki, II. 619), neve tehát kétségtelenül egyházi eredetű.

14. *Balaton-Berény.*

($\lambda = 34^0\ 59'\ 10''$, $\varphi = 46^0\ 42'\ 30''$; H = 104—122—220 m.)

Kisközség, Balaton-Keresztúrtól 3·8, a Balatontól 0·6 km. távolságban; 212 házzal, 1249 lakóval, 4530 kat. hold területtel, póstával és póstatakarékpénztárral, vasúti állomással; utolsó távíróállomása Balaton-Szent-György; fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 52.). Birtokosa Hunyady Imre gróf.

Nemzetiségi tekintetben 1249 lakójából 1245 magyar, 1 német, 1 tót, 2 egyéb.

Vallási tekintetben 1228 róm. katholikus hivője van, kik Vörs leányegyházát (l. ezt) képezik; templomuk Keresztelő Szent Jánosnak van szentelve. Ezenkívül 21 zsidó lakja a falut, kiknek anyaegyháza Marczaliban van.

Először 1348-ban említik Beren néven, melyet később Beryn, Fanch-Beren, Fanchbewren alakokban variálnak; 1424-ben egy része Újfalu (Wyfalw) nevet visel (Csánki, II. 592.). A Berény a *berek* szóval egy tőből fakadt.

15. *Balaton-Szent-György.*

(λ = 34° 58′ 10″, φ = 46° 41′ 30″; H = 104—116 - 241 m.)

Kisközség, Balaton-Berénytől 2·5, a Balatontól 2 km. távolságban; hozzátartoznak Battyán és Diós puszták; 116 házzal, 1162 lakóval, 4247 kat. hold területtel; posta- és távíróhivatallal, vasúti állomással, póstatakarékpénztárral. Birtokosa a gróf Festetich-féle hitbizomány.

Nemzetiségi tekintetben 1162 lakójából 1156 magyar, 3 német, 2 horvát, 1 tót.

Vallási tekintetben a róm. katholikusok száma 1111, kik Vörs (l. ezt) leányegyházát képezik. — Egyetlen egy ev. reformátusának Nemes-Déden, 4 ágostai hitvallású lakójának Vésén, 46 zsidójának Marczaliban van anyaegyháza.

Először 1303-ban említtetik, mikor Valent. de Scto Georgio et Joach. de Sarkuz egyezkednek, később Zenthgwrgh in Sarkewz, Menchew al. nom. Zenth Gyewrgh, Menthew, Menthew al. nom. Zenth Giurgh, Sarkewzy Zenth Gewrgh, Zenthgywrgh, Zenthgyergh alakban szerepel. A gordovai Fancsok-é (és köznemeseké) volt, de már az 1536. évi adólajstrom szerint e helység nem a Fancsok-é (Csánki, II. 644.). Neve egyházi eredetű.

16. *Vörs.*

(λ = 34° 56′ 10″, φ = 46° 40′; H = 104—113—128 m.)

Kisközség, Balaton-Szent-Györgytől 3·5, a Balatontól (Fenék) 4, a Kis-Balatontól 1 km. távolságban; 152 házzal, 1026 lakóval, 3875 kat. hold területtel, póstahivatallal, póstatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása B.-Szt.-György. Birtokosa a gróf Festetich-féle hitbizomány.

Nemzetiségi tekintetben 1026 lakójából 1 német, a többi magyar.

Vallási tekintetben 998 lélek róm. katholikus; a veszprémi püspök szabad adományához tartozó plébániája a XIV. századból ered, 1720-ban restauráltatott; temploma Szent Márton püspöknek van felszentelve; ide tartoznak B.-Berény és B.-Szt-György leányegyházai is. — Az ev. reformátusok száma 15, ezek az 1597-ben alapított Nemes-Déd anyaegyházhoz tartoznak; ugyanott az anyakönyvek az 1763. évvel kezdődnek. Zsidó van 13, anyaegyházuk Marczaliban

Először 1261-ben említik: Poss. Wrs . . . iuxta Balathynum, majd később Wrs, Ewrs, 1536-ban már Wers alakban (Csánki, II. 634.).

II. Zala megye.

Zala megyének 27 községe fekszik a Balaton mellett; ezek közül 1 a kanizsai, 7 a keszthelyi, 21 a tapolczai járásban fekszik.

A) Kanizsai járás.

E járásnak egyetlen faluja fekszik a Balaton (és pedig a Kis-Balaton) partján s ez Balaton-Magyaród kisközség.

17. *Balaton-Magyaród.*

(λ = 34° 50′ 30″, φ = 46° 35′ 45″; H = 104—128—132 m.)

Kisközség, Vörstől 10·5, a Kis-Balatontól 7·6, a Balatontól (Fenék) 13·8 km. távolságban; hozzátartozik Fenyves-major; 157 házzal, 1310 lakóval, 5510 kat. hold területtel; póstával és póstatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása Komárvárosban van, törvényszéke, járásbirósága és adóhivatala Nagy-Kanizsán; a 44. hadkiegészítő kerülethez, a XIX. honvédkiegészítő-parancsnoksághoz és a 63. népfölkelési járáshoz tartozik. Birtokosa: gróf Széchenyi Manó

Nemzetiségi tekintetben 1310 lakójából 1287 magyar, 6 német, 9 horvát, 8 egyéb.

Vallási tekintetben 1289 lélek róm. katholikus s leányegyházát képezi Kis-Komáromnak, melynek parochiája 1695-ben keletkezett, anyakönyvei az 1736. évvel kezdődnek; temploma a Boldogságos Szűz látogatásának van felszentelve, patronusa a központi seminarium. — Ezenkívül van 1 ev. református és 1 ágostai hitvallású, végül 19 zsidó lakója, utóbbiak a nagy-kanizsai anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1327-ben említtetik «villa Mogoroth» alakban, később (1494-ig) nevét Magarad, Magyarad alakban is írják s oppidumnak is mondják. Szent-György várához tartozott (Csánki, III. 22.).

B) Keszthelyi járás.

Ide tartoznak a Balaton-melléki Keszthely nagyközség és Zalavár, Égenföld, Vonyarcz-Vashegy, Gyenes-Diás, Keszthely (polgárváros) és Meszes-Györök kisközségek; valamennyinek járásbirósága és adóhivatala Keszthelyen, törvényszéke Nagy-Kanizsán van; valamennyi a 48. hadkiegészítő kerülethez, a XX. honvédkiegészítő-parancsnoksághoz és a 64. népfölkelési járáshoz tartozik.

18. *Zalavár.*

(λ = 34° 49′ 18″, φ = 46° 40′ 10″; H = 104—122–126 m.)

Kisközség, Balaton-Magyaródtól 8·3, a Kis-Balatontól 3, a Balatontól 9 km. távolságban; hozzátartoznak Lebuj, Hidvég és Ürmös puszták; 171 házzal, 1352 lakóval, 5269 kat. hold területtel, póstahivatallal és póstatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása Keszthelyen van. Birtokosa a pannonhalmi (zalavári) apátság.

Nemzetiségi tekintetben 1352 lakójából 2 német, a többi magyar.

Vallási tekintetben 1325 lélek római katholikus; anyaegyháza a legelső a magyar keresztény egyházak közül, még a IX. századból való; anyakönyvei az 1794. évvel kezdődnek, patronusa a zalavári apátság, temploma a Boldogságos Szűznek, mint a Szent-Rózsafüzér királynéjának van felszentelve. — 1 ev. református lakója a köveskálli, 1 ágostai hitvallású lakója a kővágó-örsi anyaegyházhoz tartozik. — Zsidó van 25, anyaegyházuk Keszthelyen.

A régi okiratok megkülönböztetik Zalavár várat, mely Zalauar, castrum Zaladiense neveken majd mint fortalicium, majd mint castrum és castellanus szerepel, és Zalavár várost, melyet 1264-ben «terra (monasterii) Zalawar» alakban, majd

később is sürűn emlegetnek, s mely 1427-ben országos vásártartásra is jogot nyert (Csánki, III. 18. és 26.). Nevét a Zala folyótól (l. ezt a Helynevek-ről szóló fejezet szótári részében) kapta.

19. *Égenföld.*

(λ = 34° 50′, φ = 46° 42′; H = 104 – 118[?]—125 m.)

Kisközség, Zalavártól 3·5, a Kis-Balatontól 3, a Balatontól 7 km. távolságban; 37 házzal, 275 lakóval, 1675 kat. hold területtel; utolsó póstája Sármelléken, utolsó távíróállomása Keszthelyen van. Birtokosa Festetich Taszilló gróf.

Nemzetiségi tekintetben 275 lakójából 274 magyar, 1 egyéb.

Vallási tekintetben teljesen egységes, mind a 275 lakója róm. katholikus, kik a veszprémi püspök szabad adományozásához tartozó és a XIV. századból való Sármellék plebániájának leányegyházát képezik; az anyakönyvek az 1752. évvel kezdődnek. Még zsidó lakója sincs.

Már 1335-ben említik Hugunfelde néven, melyet később Hegenfolde, Hegenfelde alakokban variálnak. Szent-György várához tartozott (Csánki, III. 59.).

Nevét miért kapta, nem tudjuk.

20. *Keszthely és Keszthely polgárváros.*

(λ = 34° 54′ 30″, φ = 46° 46′; H = 104—132—156 [?] m.)

Noha Keszthely nagyközség és Keszthely polgárváros kisközség ma teljesen önálló két község, multjuk úgy összekapcsolja őket, annyira össze vannak építve, az administrativ és egyházi életben annyi szál fűzi őket össze, több ízben megkisérlett egyesítésük annyira csak az idő kérdése, hogy e helyütt, mikor az ethnologiai összetartozás a legerősebb, a legbensőbb, a két községet egynek veszem és együtt tárgyalom.

Keszthely nagyközség és Polgárváros kisközség Égenföldtől és Balaton-Szent-Györgytől egyaránt 8·7, a Balatontól 0·8 km. távolságban fekszik; a nagyközséghez tartoznak Hévíz gyógyfürdő, Fenék és Újmajor puszták, a Polgárvároshoz tartozik Dobogó puszta. A nagyközségnek van 598 háza, 6195 lakója, 10,614 kat. hold területe, Polgárvárosnak 74 háza, 778 lakója, 3035 kat. hold területe, s így a kettőnek összesen 672 háza, 6973 lakója és 13,649 kat. hold területe. Pósta-, távíró-, vasút- és gőzhajóállomással, póstatakarékpénztárral. Fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 10. és 53.). Birtokosai: a gróf Festetich Kristóf és a gróf Festetich Taszilló-féle hitbizományok, a veszprémi róm. kath. káptalan, a keszthelyi gazdasági tanintézet és ifj. Reischl Venczel.

Nemzetiségi tekintetben a 6973 lakóból (6011 + 771 =) 6782 magyar, (126 + 2 =) 128 német, 16 horvát, (7 + 5 =) 12 tót, 2 vend és 33 egyéb.

Vallási tekintetben (4973 + 737 =) 5710 római katholikus; a nagyközség parochiája a XIV. században keletkezett, anyakönyvei az 1696. évvel kezdődnek, temploma 1386-ban épült, azóta többször restauráltatott, utoljára 1896-ban, a mikor is a Boldogságos Szűznek, mint Magyarország nagyasszonyának tiszteletére szenteltetett fel; patronusa tolnai Festetich Taszilló gróf; filiái Keszthely (polgárváros), Gyenes-Diás, Vonyarcz-Vashegy, Meszes-Györök (itt nem sorolván fel a nem balatonmellékieket). E templomán kívül van még egy a Boldogságos Szűz szeplőtelen

fogantatására felszentelt kápolnája a páli Szent Vincze leányainak intézetében s végül egy Szent Zsófia tiszteletére felszentelt kápolnája Festetich gróf kastélyában. — Az ev. reformátusok száma (45 + 1 =) 46, az ágostai hitvallásuaké (154 + 12 =) 166; amazok a köveskálli, emezek a kővágó-örsi anyaegyházhoz tartoznak. — Van 3 görög-katholikus és 14 egyéb (keresztény) vallású lakója is. — A zsidók száma (1006 + 28 =) 1034, kiknek anyaegyháza helyben van.

Először 1247-ben említik «capella S. Martini et S. Laurencii de Keztel» alakban; Később Gesztel, Kezthel, Kesztel alakban is írják; város volt s latinul villa (1359), oppidum (1404) és civitás (1409), ezen túl azonban állandóan oppidumként szerepel (1474-ig). Némi szabadalmai már a «szent királyok» idejében voltak, főkiváltságait azonban I. Lajos királytól nyerte; ezekben ugyan ismételten megerősítették, mégis úgy látszik a szomszédos Rezi (vagy Tádika) uradalmához számították, mert 1409-ben Eberhard zágrábi püspöké s 1421-ben, midőn utódai a várat zálogba vették, ennek tartozmányába Keszthely városát is beléfoglalták. A város később is a vár sorsát követte s így a Hunyadiak korában a gersei Petők-é volt. (Csánki, III. 21.). Sem ezen, sem a többi régi okiratok Keszthelyről és Keszthely-Polgárvárosról, mint külön községekről semmi említést sem tesznek, a miből egész bizonyossággal lehet állítani, hogy Polgárváros Keszthelylyel a legrégibb időktől fogva egy várost képezett. A szakadás idejét és indító okát határozottan megállapítani nem lehet. A török világban a város felső része, a polgárok, vagyis a földesúr telkes jobbágyai a portához csatlakoztak, az alsó része, vagyis a nemesek, az iparos- és kereskedő-osztály s a földesúr házas zsellérei, a magyar koronának híve maradt. Valószínűleg e meghasonlás és később a birtokviszonyok és a korcsmáltatási jog miatt a város két része közt felmerült hosszú vizsály okozták a szétválást. Az egyesítést azóta már több ízben megkisérlették, de mindeddig sikertelenül (Bontz József: Keszthely város monografiája, Keszthely, 1896, 139—143.).

Polgárváros nevét a lakosok foglalkozásától kapta, a mennyiben a Balaton mellékén a telkes jobbágyok utódait, vagy általánosabban s a mai viszonyoknak megfelelően a földműves gazdát — a kit az Alföldön parasztnak hívnak — polgároknak nevezik. A Keszthely név eredete ismeretlen.

21. *Gyenes-Diás.*

(λ = 34° 57′, φ 46° 46′ 30″; H = 104—134—355 m.)

Kis- és hegyközség, Keszthelytől 3·2, a Balatontól 0·9 km. távolságban (a Szent-Ilona kápolnát számítva, a melyre a 134 m. magasság is vonatkozik); két szőllőhegyből, Gyenes- és Diásból áll, melyek községgé csak 1840-ben egyesültek; 239 házzal, 1163 lakóval, 3211 kat. hold területtel, póstahivatallal, póstatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása Keszthely. Birtokosa a gróf Festetich Taszilló-féle hitbizomány.

Nemzetiségi tekintetben mind az 1163 lakója magyar.

Vallási tekintetben hasonlóképen egységes, 1149 lakója róm. katholikus, kik Keszthely leányegyházát képezik; Szent Ilona és Havi Boldogasszony tiszteletére felszentelt Kápolnákkal. A r. katholikusokon kívül 14 zsidó lakója van, a kik a keszthelyi anyaegyházhoz tartoznak.

Diás 1508-ban említtetik, mint possesio (Csánki, III. 46.), s a név kétségtelenül a növényzetre vonatkozik; a Gyenes régi nyomaira azonban nem találunk.

22. *Vonyarcz-Vashegy.*

(λ = 34° 58′ 30″, φ = 46° 45′ 52″; H = 104—[130—140?]— 355 m.)

Kis- és hegyközség, Gyenes-Diástól 2·2, a Balatontól 0·8 km. távolságban (a Szent-Kereszt kápolnát számítva, a melyre a 130—140? m. magasságjelzés is vonatkozik); két szőllőhegyből áll, Vonyarcz és Vashegyből, melyek egy községgé 1846-ban (Pesty, Helynevek, I. 431.) vagy 1850-ben (Bontz: Keszthely monográfiája, 166.) egyesültek: 191 házzal, 913 lakóval, 1994 kat. hold területtel; utolsó postája Gyenes-Diáson, utolsó távíróállomása Keszthelyen van. Birtokosa a gróf Festetich Taszilló-féle hitbizomány.

Nemzetiségi tekintetben 913 lakójából 3 német, a többi magyar.

Vallási tekintetben 903 lélek róm. katholikus, kik Keszthely leányegyházát képezik s kiknek itt a Szent-Kereszt felmagasztaltatására, a Boldogságos Szűz születésére és Szent-Mihály arkangyal tiszteletére felszentelt három kápolnájuk van. — 1 ev. református lakója a köveskálli, 2 ágostai hitvallású lakója a kővágóörsi, 7 zsidója a keszthelyi anyaegyházhoz tartoznak.

Míg Vonyarcz már 1335-ben szerepel: poss. Babucha al. nom. Vnorch iuxta Balatinum alakban, majd később Wanyarcz és Wonyarcz alakokban (Csánki, III. 124.), addig Vashegynek semmiféle történelmi nyomát nem találom. Mindkét név eredete ismeretlen.

23. *Meszes-Györök.*

(λ = 35° 1′ 12″; φ = 46° 45′ 13″; H = 104—111—439 m.)

Kisközség, Vanyarcz-Vashegytől 3·5, a Balatontól 0·2 km. távolságban; hozzátartozik Mihályháza puszta; 136 házzal, 737 lakóval, 7019 kat. hold területtel; utolsó póstája Gyenes-Diás, utolsó távíróállomása Keszthely; gőzhajóállomással; fürdő- és üdülőhely (Boleman, 12.). Birtokosa a gróf Festetich Taszilló-féle hitbizomány.

Nemzetiségi tekintetben mind a 737 lakója magyar.

Vallási tekintetben 730 lélek róm. katholikus, kik Keszthely leányegyházát képezik s kiknek 1715-ben épült s Szent Mihály arkangyal tiszteletére felszentelt templomuk van. Zsidó lakóinak száma 7, kik a keszthelyi anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1389-ben említik Gerek néven, később írják Gerewk, Guruk, Gyerek, Geregh, Gewrek alakban is; részben köznemeseké volt, részben pedig Hegyesd várához tartozott s vámhely is volt (Csánki, III. 57.) Meszes nevet hegyeiről kapta, Györök neve honnan ered, nem tudjuk.

C) Tapolczai járás.

Ide tartozik a következő 21 balatonmelléki község: Balaton-Ederics, Szigliget, Tördemicz, Badacsony-Tomaj, Salföld, Rendes, Kővágó-Örs, Szepezd, Zánka, Akali, Balaton-Udvari, Örvényes, Aszófő, Tihany, Balaton-Füred, Arács, Csopak, Kövesd, Paloznak, Lovas, Alsó-Örs; közülök csak Balaton-Füred nagyközség, a többi mind kisközség; adóhivatala valamennyinek Tapolczán van; valamennyi a 48. hadkiegészítő kerülethez, a XX. honvédkiegészítő-parancsnoksághoz és a 64. népfölkelési

járáshoz tartozik; két járásbirósága van, az egyik Tapolczán, a másik Balaton-Füreden; ezen járásbirósági kerületek közül az első a zala-egerszegi, a második a veszprémi törvényszékhez tartozik.

a) Járásbiróságuk Tapolczán, törvényszékük Zala-Egerszegen van a következő községeknek:

24. *Balaton-Ederics.*

(λ = 35° 2′ 55″, φ = 46° 48′ 40″; H = 104—119—406 m.)

Kisközség, Meszes-Györöktől 6·6, a Balatontól 2 km. távolságban; hozzátartozik Fekete-Kastély puszta; 201 házzal, 1172 lakóval, 2068 kat. hold területtel; postahivatallal, postatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása Keszthelyen és Tapolczán van. Birtokosai: Nedeczky Jenő és Sólyomy Lipót.

Nemzetiségi tekintetben teljesen egységes, mind az 1172 lakója magyar.

Vallási tekintetben 1117 lakója róm. katholikus; temploma Szent-János megkereszteltetésének tiszteletére van felszentelve; a veszprémi püspök szabad adományozásához tartozó Nemes-Vitának leányegyháza, melynek parochiája a XIV. századból való s mely anyakönyveit 1760 óta vezeti. — Ev. református lakója 1, ágostai hitvallású lakója 2 van, amazok a köveskálli, emezek a kapolcsi anyaegyházhoz tartoznak. — Zsidó van 52, anyaegyházuk Tapolczán van.

Említik már 1262-ben így: «via de Edelich ad villam Tumoy», később már Hederych-nek írják (Csánki, III. 49.). Neve honnan ered, nem tudjuk.

25. *Szigliget.*

(λ = 35° 6′, φ = 46° 48′ 12″; H = 104—164—243 m.)

Kisközség, Balaton-Edericstől 4, a Balatontól 1·4 km. távolságban; hozzátartoznak Kongó, Patacs és Czifra-major puszták; 146 házzal, 934 lakossal, 6415 kat. hold területtel; utolsó postája Gulácson, utolsó távíróállomása Tapolczán van. Birtokosai: Puteani Géza báró, Todeszko Hermann báró és Freystädter Jenő lovag.

Nemzetiségi tekintetben 934 lakója közül 931 magyar, 2 német és 1 tót.

Vallási tekintetben 903 lakója róm. katholikus, templomuk a Boldogságos Szűz nevére van szentelve, egykor plebániájuk is volt, ma azonban Tördemicz (l. ezt) leányegyházát képezik. — Az ev. reformátusok száma 2, az ágostai hitvallásuaké 4; azok a köveskálli, ezek a kővágó-őrsi anyaegyházhoz tartoznak. — A zsidók száma 25, anyaegyházuk Tapolczán van.

Mint vár, castrum, már 1308-ban szerepel Zugliget néven, mely később Zeglygeth, Zyglygeth, Zeg(g)ligeth, Zegligeth és Zeghligeth alakokban is íródik. — 1344-ben királyi vár, 1408- és 1424-ben már a (győrmegyei) Mórócz hidai (Simon bán fia) János birtoka. 1441-ben I. Ulászló mondja magáénak, 1445-ben már a pannonhalmi apátot illeti, 1453-tól 1504-ig az Ujlaki-családé, noha a Mórocz-ok ismételten jogot tartottak annak birtokához. A vár alatt keletkezett, úgy látszik, később a falu, mely 1408-ban említtetik először «sub castro Zeglygeth», majd később Zegligeth al. nom. Wyfalu, Wyfalu (Ujfalu) poss. Wyfalw neveken, s mely a vár- hoz tartozott (Csánki, III. 14. és 103.).

Nevét fekvésétől és ligeteitől kapta.

26. *Tördemicz*

(λ = 35° 8′ 25″, φ = 46° 48′ 18″; H = 104—121—405 m.)

Kisközség, Szigligettől 3, a Balatontól 2·1 km. távolságban; 153 házzal, 888 lakóval, 1739 kat hold területtel; utolsó póstája Gulácson, utolsó távíróállomása Tapolczán van. Birtokosa Eszterházy Mihály gróf.

Nemzetiségi tekintetben 888 lakójából 886 magyar, 1 német, 1 tót.

Vallási tekintetben 856 róm. katholikus; a veszprémi püspök szabad adományozásához tartozó plebániája 1297-ben alapíttatott, anyakönyveit 1722-től kezdve vezetik; a templom Szent Mihály arkangyal tiszteletére van felszentelve; leányegyháza Szigliget. — Az ev. reformátusok száma 6, az ágostai hitvallásuaké 1, azok a köveskálli, ezek a kővágó-örsi anyaegyházhoz tartoznak. — A 25 zsidó anyaegyháza Tapolczán van

Először 1274-ben említik Turdemecz néven, később írják Turdemech, Thordemycz, Therdemycz-nek is (Csánki, III. 118.). Nevét honnan kapta, nem tudjuk.

27. *Badacsony-Tomaj.*

(λ = 35° 10′ 50″, φ = 46° 48′ 12″; H = 104—128—438 m.)

Kisközség, Tördemicztől 3·2, a Balatontól 0·3 km. távolságban; hozzátartoznak Badacsony és Kis-Örs házcsoportok; 279 házzal, 1560 lakóval, 5674 kat. hold területtel; póstahivatallal, póstatakarékpénztárral, távíróval, gőzhajóállomással; fürdő- és üdülőhely (Boleman, 12.). Birtokosa Eszterházy Pál herczeg.

Nemzetiségi tekintetben 1560 lakójából 1555 magyar, 4 német, 1 egyéb.

Vallási tekintetben 1497 lakója róm. katholikus; parochiája 1788-ban keletkezett, anyakönyvei az 1790. évvel kezdődnek, Szent Imrének felszentelt templomával a tanulmányi alap patronátusa alatt áll; ide tartoznak a Badacsony-hegyen levő Sz. Anna és Sz. Donát, és az Ábrahám-hegyen levő Sz. János és (páduai) Sz. Antal kápolnák. — Az ev. reformátusok száma 4, az ágostai hitvallásuaké 16, azok a köveskálli, ezek a kővágó-őrsi anyaegyházhoz tartoznak. — Zsidó van 43, anyaegyházuk Tapolczán.

Már 1317-ben említik Thomay néven; 1344-ben a király elválasztja Szigliget királyi vártól s Ládi István-nak adja, s úgy látszik, azon túl jó ideig erről nevezik Laddthumay-nak (1380); 1398-ban Noogh Thomaj, majd Felsew Thame, Felsethome, Felsethomay alakokban szerepel s egy ideig (1453) ismét Szigliget vár tartozéka (Csánki, III. 116). Neve honnan ered, nem tudjuk.

28. *Salföld.*

(λ = 35° 13′, φ = 46° 50′ 9″; H = 104—147—293 m.)

Kisközség, Badacsony-Tomajtól 4·5, a Balatontól 2·7 km. távolságban; hozzátartoznak Ábrahám és Aligvár puszták; 127 házzal, 613 lakóval, 2483 kat. hold területtel; utolsó póstája Kővágó-Örsön, utolsó távíróállomása Badacsony-Tomajban van. Birtokosa Csigó Pál.

Nemzetiségi tekintetben egységes, mind a 613 lakója magyar.

Vallási tekintetben 577 róm. katholikus, kik leányegyházát képezik a győri káptalan patronátusa alatt álló Káptalan-Tóthi anyaegyháznak, mely a XIV. században keletkezett s anyakönyveit 1747 óta vezeti; Salföld temploma Szent Mátyás tiszteletére van felszentelve. Az ev. reformátusok száma 5, az ágostai hitvallásuaké 16, azok a köveskálli, ezek a kővágóörsi, míg végül a zsidók — 15-en — a tapolczai anyaegyházhoz tartoznak.

A mohácsi vész előtti oklevelekben nyoma sincs, legalább Csánki nem említi. Nevéről Pesty ezt írja: «Régen, midőn e vidék még erdőséggel volt borítva, a vidék Havasalföldnek neveztetett. A község neve e vidék elnevezéséből lett a *négy első betű elhagyásával* t. i. Salföld» (Helynevek, I. 287.). Szinte hihetetlen, hogy Pesty a salföldi jegyző e naiv és képtelen szófejtését annyira komolyan tudta venni, hogy azt teljesen magáévá téve s még forrását sem nevezve meg, minden kommentár nélkül szó szerint lenyomatta. A név eredete ismeretlen.

29. *Rendes.*

(λ = 35° 14′ 53″, φ = 46° 49′ 42″; H = 104—135—237 m.)

Kisközség, Salföldtől 2·5 a Balatontól 0·5 km. távolságban, 47 házzal, 214 lakóval, 1948 kat. hold területtel; utolsó póstája Kővágó-Örsön, utolsó távíróállomása Badacsony-Tomajon vagy Tapolczán van. Birtokosa a rendesi közbirtokosság.

Nemzetiségi tekintetben 214 lakójából 211 magyar, 3 német.

Vallási tekintetben 194 lakója róm. katholikus, kik Péter és Pál apostolok tiszteletére felszentelt templomukkal Kővágó-Örs (l. ezt) leányegyházát képezik. — 9 ev. református lakója a köveskálli, 9 ágostai hitvallású híve a kővágó-örsi, 2 zsidója a tapolczai anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1328-ban szerepel Rendes néven, utóbb Rendus alakban is (Csánki, III. 98.). Nevének erdete ismeretlen, noha értelme nyilvánvalónak látszik.

30. *Kővágó-Örs.*

(λ = 35° 16′, φ = 46° 51′; H = 104—156—316 m.)

Kisközség, Rendestől 2·9, a Balatontól 2·8 km. távolságban; hozzá tartoznak Ecsér, Révfülöp és Kisörs puszták; 419 házzal, 2092 lakóval, 5870 kat. hold területtel; póstahivatallal, póstatakarékpénztárral, gőzhajóállomással; utolsó távíróállomása Tapolczán van. A Balaton partjára eső Révfülöp fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 16.). Birtokosai Saáry Lajos, Sághváry E. örökösei, özv. Bárány Antalné.

Nemzetiségi tekintetben 2092 lakójából 2 német, a többi magyar.

Vallási tekintetben 1109 lélek róm katholikus; anyaegyháza a XIV. századból ered, 1725-ben restauráltatott, anyakönyvei az 1755. évvel kezdődnek, a veszprémi püspök szabad adományozásához tartozik, temploma Nagy-Boldogasszonynak van felszentelve; leányegyházai a pusztákon kívül: Rendes és Szepezd. — Ev. református lakói — 55 — fiókegyházban egyesülten a köveskálli anyaegyházhoz tartoznak. — Az ágostai hitvallásuak száma 674, anyaegyházuk helyben van, s hozzá tartoznak mint leányegyházak: Zalavár, Égenföld, Keszthely, Gyenes-Diás, Vonyarcz-Vashegy, Meszes-Györök, Bal.-Ederics, Szigliget, Tördemicz, Bad.-Tomaj, Salföld, Rendes és Szepezd ágostai hitvallású hívei is. — A zsidók száma 233, anyaegyházuk van helyben, melynek leányegyháza Zánka. — Ezeken kívül van még 21 egyéb vallású lakó.

Először 1321-ben említtetik Cybirenursy néven, majd Wrs, Wrs S. Ladizlai, magna Wrs, Nogurs, Bodugazoneursy, Nagwrs alakokban (Csánki, III. 89.). Neve?

31. *Szepezd.*

(λ = 35° 19′ 45″; φ = 46° 51′ 15″; H = 104—133—260 m.)

Kisközség, Kővágó-Örstől 4·7, a Balatontól 0·2 km. távolságban; 80 házzal, 414 lakóval, 4426 kat. hold területtel; utolsó póstája Kővágó-Őrsön, utolsó távírója Tapolczán van; fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 16.). Birtokosai Nagy Irén és Emma.

Nemzetiségi tekintetben 414 lakójából 412 magyar, 2 német.

Vallási tekintetben a róm. katholikusok száma 221 s templomuk Szent István magyar király tiszteletére van felszentelve úgy a r. katholikusoknak, mint az ágostai hitvallásuaknak — 98, — és zsidóknak — 6 — anyaegyházuk Kővágó-Örsön van. Az ev. reformátusok száma 89 s a zánkai anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1332-ben «nobiles de Scepezd» alakban, utóbb Zepezd néven is említtetik; e nyomok szerint a veszprémi püspöké, a somogyvári benczés apátságé és nemeseké volt (Csánki, III. 110.). Nevének eredete ismeretlen.

b) járásbirósági székhelyük Balaton-Füreden, törvényszéki székhelyük Veszprémben van a következőknek:

32. *Zánka.*

(λ = 35° 25′ 20″; φ = 46° 52′ 13″; H = 104–160—299 m.)

Kisközség, Szepezdtől 3·0; a Balatontól 1·5 km. távolságban, hozzátartozik Vérkúti-fürdő puszta; 89 házzal, 444 lakóval 1995 kat. hold területtel; utolsó póstája Szent-Antalfán, utolsó távíróállomása Tapolczán van. — Birtokosai: Csemez Pál, Eszterházy Pál herczeg, Vadnai Béla.

Nemzetiségi tekintetben egységes, mind a 444 lakója magyar.

Vallási tekintetben 124 lakója róm. katholikus; egykor volt anyaegyháza, de ma leányegyházát képezi Csicsónak, melynek parochiája 1754-ben keletkezett, anyakönyvei az 1760. évvel kezdődnek s a veszprémi püspökség patronátusa alatt áll. — Az ev. reformátusok száma 170, helyben levő anyaegyházuk, melynek filiája Szepezd, 1739-ben keletkezett s anyakönyvei az 1798. évvel kezdődnek. Az ágostai hitvallásuak száma 132 s ezek a szent-antalfai anyaegyházhoz tartoznak. A zsidók — 18 — anyaegyháza Kővágó-Örsön van.

Először 1330-ban említik Zanka néven (Csánki, III. 125.). Nevének eredete ismeretlen.

33. *Akali.*

(λ = 35° 25′, φ = 46° 52′ 55″; H = 104—112—250 m.)

Kisközség, Zánkától 5·8, a Balatontól 0·2 km. távolságban, hozzátartozik Ságh puszta; 65 házzal, 323 lakóval, 7008 kat. hold területtel; utolsó póstája Aszófőn, utolsó távíróállomása Balaton-Füreden van. Birtokosa Kiss János és a kegyesrendi szerzet.

Nemzetiségi tekintetben 323 lakójából 322 magyar 1 német.

Vallási tekintetben 179 róm. katholikus, kik a Szent Kereszt felmagasztaltatására felszentelt templomukkal Csicsó (l. ezt Zánkánál) leányegyházát képezik.

Ev. református lakói — 30 — Balaton-Udvari anyaegyházához tartoznak. Az ágostai hitvallásuak száma 105 s ezeknek anyaegyháza Alsó-Dörgicsén van. A zsidók száma 9, s Balaton-Füred anyaegyházához számíttatnak.

Csánki-nál nevét ugyan nem találom, de a XIV. századbeli pápai tizedjegyzékekben előfordul mai alakjában (lásd: A veszprémi püspökség római oklevéltára, Budapest, 1899. II. k. LXXXVIII. l.). Nevének eredete ismeretlen.

34. *Balaton-Udvari.*

(λ = 35° 28′ 20″, φ = 46° 54′ 25″; H = 104—118—256 m.)

Kisközség, Akalitól 5·0, a Balatontól 0·3 km. távolságban, 54 házzal, 344 lakóval, 3287 kat. hold területtel; utolsó póstája Aszófőn, utolsó táviróállomása Balaton-Füreden van. Birtokosa a veszprémi r. kath. püspökség és Kapolcsi Károly.

Nemzetiségi tekintetben 344 lakójából 304 magyar, 17 német, 1 tót és 22 egyéb.

Vallási tekintetben 162 lakó r. katholikus, kik Szent Mártonnak szentelt templomukkal az aszófői anyaegyházhoz tartoznak (l. ezt). Az ev. reformátusok száma 176, helyben levő anyaegyházuk 1717-ben keletkezett, anyakönyveik az 1792. évvel kezdődnek; fiókegyházai Akali, Örvényes, Aszófő. — Ezeken kívül van 6 zsidója, kik a balaton-füredi anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1093-ban említik Oduory néven, később Vdvory, Wdwary, Wduary néven is; főleg a tihanyi apátságé volt (Csánki, III. 119.). Neve magát a megtelepülést fejezi ki.

35. *Örvényes.*

(λ = 35° 28′ 55″, φ = 46° 55′; H = 104—124—200 [?] m.)

Kisközség, Udvaritól 1·3, a Balatontól 0·6 km. távolságban; 40 házzal, 228 lakóval, 780 kat. hold területtel; utolsó póstája Aszófőn, utolsó táviróállomása Balaton-Füreden van. Birtokosa maga a község.

Nemzetiségi tekintetben 228 lakójából 196 magyar, 28 német és 4 egyéb.

Vallási tekintetben 217 lakója római katholikus; ezek Szent Imrének szentelt templomukkal Aszófő leányegyházát képezik (l. ezt). Az ev. reformátusok száma 10, az ágostai hitvallásuaké 1, azok Balaton-Udvari, ezek Alsó-Dörgicse anyaegyházához tartoznak. Zsidó a községben nincs.

Először 1093-ban említik Ermenes néven, később írják Eurmenus, Ewrmenus, Ewrmenes, Wrmenes alakban; a tihanyi apátságé, a veszprémi káptalané és a köznemeseké volt (Csánki, III. 88.). Miért kapta első nevét, s mikor került abba az *m* helyett *v* (a mi az értelmet egészen megváltoztatta) nem tudjuk.

36. *Aszófő.*

(λ = 35° 29′ 53″, φ = 46° 55′ 50″; H = 104—144—235 m.)

Kisközség, Örvényestől 2·0, a Balatontól 0·8 km. távolságban; 74 házzal, 394 lakóval, 1444 kat. hold területtel; póstával, póstatakarékpénztárral; utolsó táviróállomása Balaton-Füred. Birtokosa a tihanyi apátság.

Nemzetiségi tekintetben 394 lakójából 381 magyar, 3 német, 10 egyéb.

Vallási tekintetben 379 lakója róm. katholikus; ezek parochiája a XIV. szá-

zadban keletkezett, 1784-ben restauráltatott, anyakönyvük az 1757. évvel kezdődik, templomuk Szent László magyar király tiszteletére van felszentelve, a tihanyi apátság patronátusa alatt állanak s mint filiák hozzátartoznak Örvényes és Balaton-Udvari. Az ev. reformátusok száma 9 s Balaton-Udvari annyaegyházához tartoznak. — A zsidók száma 6, anyaegyházuk Balaton-Füreden van.

Először említtetik 1093-ban Azzofeu néven, később írják Ozofew Osowfeu, Ozoufew, Azofew alakban is; a tihanyi apátságé, a veszprémi káptalané stb. volt (Csánki, III. 30.).

Neve az *aszó* (ki-kiszáradó völgy) és *fő* összetétele s pontosan jelzi a község földrajzi fekvését.

37. *Tihany.*

(λ = 35° 33′ 23″, φ = 46° 54′ 54″; H = 104—189—235 m.)

Kisközség az ú. n. tihanyi félszigeten, Aszófőtől 4·6, a Balatontól 0·3 km. távolságban; 163 házzal, 893 lakóval, 4754 kat. hold területtel; póstahivatallal és postatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása Balaton-Füred. Birtokosa a tihanyi apátság.

Nemzetiségi tekintetben 893 lakójából 889 magyar, 4 német.

Vallási tekintetben a többség, 770 lélek, róm. katholikus; a tihanyi apátság patronátusa alatt álló parochiája 1055-ben keletkezett, anyakönyvei az 1703. évvel kezdődnek, temploma Szent Ányosnak van felszentelve. — A ev. reformátusok száma 104, anyaegyházuk helyben van, az 1792-ben keletkezett s anyakönyveit 1796 óta vezeti. — Ágostai hitvallású csak egy van s az Alsó-Dörgicse anyaegyházához tartozik. — A zsidók száma 18, anyaegyházuk Balaton-Füreden van.

E félsziget a Szt. Adorján és Boldogságos Szűz tiszteletére I. Endre királytól 1055-ben alapított itteni benczés apátságé volt a megalapítástól kezdve mindenkor. 1093-tól kezdve a következő alakokban említik: abbas de Tychon; insula Tychon, Tykoniensis; locus, in quo monasterium situm est; villa Apaty et insula insuper que appellatur Thykon; portus supra lacum... Balatin; Villa monasterii Appaty in insula; Villicus de Apaty; Poss. Apaty extra murum et fossatum (Csánki, III. 26.). Ezekből következik, hogy tulajdonképen csak a szigetet nevezték Tihanynak; ezen volt az apátság kolostora, ettől kis távolságra feküdt a kolostorhoz tartozó község Apáti, ugyanott, a hol ma Apáti nevű dülő van, mely e régi (s már rég letünt) község emlékét őrzi.[1] — De volt Tihanynak vára is, mely először 1300-ban említtetik castellanus de castro Tykoniensi alakban; ezt 1393-ig többször is említik okleveleink Tykon, Tyhan és Tyhonuara alakban; 1327-ben a vár a tihanyi apátságé, 1389. és 1392-ben azonban a sárosmegyei Somosiak és (tőlök zálogban) a prodaviczi Ördögök kezén találjuk; később azonban a várnak semmi nyoma (Csánki III. 17.). Körülbelül e vár pusztulásával esett össze Apáti falu pusztulása, illetve átköltözése a kolostor tőszomszédságába, a falu mai helyére, így az Apáti név dülőnév lett, az új község pedig a félsziget nevét vette fel.

A Tihany szó szláv eredetű, csendes-t jelent s a magyar attól a szláv lakosságtól vette át, melyet a honfoglaláskor itt talált, meghódított s magába olvasztott.

[1] Apáti régi templomromja most is megvan, a fal- és sánczmaradványok is láthatók még az Aszófő felől Tihanyra vezető út vashídja mellett, melyekről az okirat szól.

38. *Balaton-Füred*

(λ = 35° 32′ 5″, φ = 46° 57′ 42″; H = 104—156—392 m.)

Nagyközség, Tihanytól 5·4, a Balatontól 1·8 km. távolságban; hozzátartozik Balaton-Füred fürdő, vagy helyi megnevezés szerint a Savanyóvíz; 375 házzal, 1788 lakóval, 5696 kat. hold területtel; távíróhivatallal, póstával, póstatakarékpénztárral, gőzhajóállomással; fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 16.). Birtokosa a tihanyi apátság a veszprémi káptalan, Eszterházy Pál gr.

Nemzetiségi tekintetben 1788 lakójából 1752 magyar, 27 német, 1 horvát, 2 tót és 6 egyéb.

Vallási tekintetben 500 lakója róm. katolikus; azok kik a faluban laknak, Paloznak (l. ezt) leányegyházát képezik; a savanyóviziek azonban a paloznaki plebániába leányegyházként bekebelezett, a tihanyi apátság patronátusa alatt álló expositurát képeznek, mely 1788-ban keletkezett; anyakönyvei ugyan Paloznakon vannak, de a Szent Benedek rend tihanyi konventje látja el őket. Az ev. reformátusok száma 1141, anyaegyházuk 1590-ben keletkezett, anyakönyvei az 1724. évvel kezdődnek. Az ágostai hitvallásuaknak — 26 — Veszprémben van az anyaegyházuk. — A zsidók száma 120, kiknek helyben van anyaegyházuk. — Ezeken kívül van még 1 egyéb vallású.

Először 1093-ban említik Fyred néven, később írják Fyured, Fired és Fwred alakban is. A tihanyi apátságé, veszprémi káptalané és püspökségé, budai kaptalané stb. volt, részben pedig mint veszprémmegyei hely Esegvárhoz tartozott (Csánki, III. 54.). Nevét fürdőjéről kapta.

39. *Arács.*

(λ = 35° 33′ 40″, φ = 46° 58′ 23″; H = 104—159—320 m.)

Kisközség, Balaton-Füredtől 2·3, a Balatontól 1·8 km. távolságban; 126 házzal, 621 lakóval, 2368 kat. hold területtel; utolsó pósta- és távíróállomása Balaton-Füreden van. Birtokosa gróf Eszterházy Jenő.

Nemzetiségi tekintetben 621 lakójából 613 magyar, 5 német, 1 tót és 2 egyéb.

Vallási tekintetben 277 lakója róm. katholikus, kiknek temploma Nagy Boldogasszonynak van szentelve, egykor volt külön plebániájuk, ma Paloznak (l. ezt) leányegyházát képezik. — Az ev. reformátusok száma 366, anyaegyházuk 1782-ben keletkezett, anyakönyveik is ugyanazon évvel kezdődnek. — Az ágostai hitvallásuak száma 4, kik a veszprémi anyaegyházhoz tartoznak. — Zsidó van 24, Balaton-Füreden anyaegyházzal.

Először 1093-ban említik Araach néven, írják később Arachnak is; főleg a tihanyi apátságé, veszprémi káptalané volt. (Csánki, III. 29.). Nevének eredete ismeretlen.

40. *Csopak.*

(λ = 35° 35′ 15″, φ = 46° 59′; H = 104—155—318 m.)

Kisközség Arácstól 2·2, a Balatontól 1·5 km. távolságban; hozzátartozik Nosztori puszta; 79 házzal, 345 lakóval, 2632 kat. hold területtel; póstahivatallal, póstatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása Balaton-Füreden. Birtokosa a veszprémi róm. káptalan.

Nemzetiségi tekintetben 345 lakójából 330 magyar, 14 német, 1 tót.

Vallási tekintetben 251 lakója róm. katholikus, templomuk Szent István magyar királynak van felszentelve, egykor volt plépániájuk, de ma Paloznak (l. ezt) leányegyházát képezik. — Az ev. reformátusok száma 90, volt külön anyaegyházuk, de ez utóbb Paloznakéval egyesült (l. ezt). — Ágostai hitvallású lakója 1 van s az a veszprémi anyaegyházhoz tartozik. — A zsidók — 3 — anyaegyháza Balaton-Füreden van.

Először 1093-ben említik villa Sopak alakban, később írják Chopok, Chopak és Chapok-nak is, sőt olykor egynek vették Paloznakkal is; a veszprémi püspöké és káptalané, a felső-örsi prépostságé sat. volt (Csánki, III. 44.).

Neve valószinűleg török eredetű, a melyben e szó egy halfajt jelent.

41. *Kövesd.*

(λ = 35° 35′ 30″, φ = 46° 58′ 50″; H = 104—149—318 m.)

Kisközség, Csopaktól 0·5, a Balatontól 1·2 km. távolságban; 69 házzal, 269 lakóval, 1279 kat. hold területtel; utolsó póstája Csopakon, utolsó távíróállomása Balaton-Füreden és Veszprémben van. Birtokosa maga a község.

Nemzetiségi tekintetben 269 lakójából 267 magyar, 2 német.

Vallási tekintetben 107 lakója róm. katholikus; Szent Miklósnak szentelt temploma romokban hever; egykor volt külön plebániája, de ma Poloznak (l. ezt) leányegyháza. — Az ev. reformátusok száma 153, volt külön anyaegyházuk, de ez utóbb Paloznakéval (l. ezt) egyesült. — Az ágostai hitvallásuak — 5 — anyaegyháza Veszprémben, a zsidóké — 4 — Balaton-Füreden van.

Említik már 1093-ban így: villa Cuesd et (alia) villa Cuesd iuxta Sopok; később Kuesd, Kwesd, Kuvesd, Kwuesd alakban írták; akkoriban (p. o. 1093- és 1410-ben) Udvari és Örvényes táján is állt egy Kövesd; a tihanyi apátságnak mindenikben volt része (Csánki, III. 74.).

Nevét köves határáról kapta.

42. *Paloznak.*

(λ = 35° 36′ 25″, φ = 46° 59′ 7″; H = 104—140—283 m.)

Kisközség, Kövesdtől 1·2, a Balatontól 0·8 km. távolságban; 58 házzal, 311 lakóval, 1781 kat. hold területtel; utolsó póstája Csopakon, utolsó távíróállomása Balaton-Füreden van. Birtokosa a veszprémi káptalan.

Nemzetiségi tekintetben egységes, mind a 311 lakója magyar.

Vallási tekintetben 182 lakója róm. katholikus; plebániája a XIV. századból való, 1750-ben restauráltatott, anyakönyvei az 1751. évvel kezdődnek, temploma Szent-István első vértanunak van felszentelve, patronusa a veszprémi káptalan, leányegyházai Arács, Csopak, Kövesd, Lovas, A.-Örs, B.-Füred. — Az ev. reformátusok száma 119, külön anyaegyháza volt, de ez Csopak és Kövesdével egyesült úgy, hogy a székhely Paloznakon van; az anyaegyház 1798-ban keletkezett s anyakönyve 1801. évvel kezdődik. — A zsidók száma 10, kik a balaton-füredi anyaegyházhoz tartoznak.

Először 1109-ben említik Paloznik néven, írják később Palaznuk, Poloznuk, Poloznok, Palaznuk, Pulaznok alakban is; 1330-ban Veszprém megyéhez számítják, máskor Zalához (Csánki, III. 92.).

Neve szláv eredetű.

43. *Lovas.*

(λ = 35° 37′ 30″, φ = 46° 59′ 44″; H = 104—143—279 m.)

Kisközség, Paloznaktól 1·8, a Balatontól 1·4 km. távolságban, 77 házzal, 347 lakóval, 2849 kat. hold területtel; utolsó póstája Felső-Örsön, utolsó távíróállomása Balaton-Füreden vagy Veszprémben van. — Birtokosai: Varja Pál, Lajos, Gábor, Zsigmond és Ágnes.

Nemzetiségi tekintetben 347 lakójából 345 magyar, 2 német.

Vallási tekintetben 99 lakója róm. katholikus, Mária nevenapjára szentelt templommal; egykor plebániája volt, ma Paloznak leányegyháza (l. ezt). — Az ev. reformátusok száma 234, kik Alsó-Örs ref. anyaegyházához tartoznak (l. ezt). — Az ágostai hitvallásuak száma 2, kiknek anyaegyházuk Veszprémben van. — A 12 zsidó a balaton-füredi anyaegyházhoz tartozik.

Először 1323-ban Loas néven említik, majd Lows és Lowas-nak is írják, s hol Veszprém, hol Zala megyéhez számítják (Csánki hibásan írja, hogy ma Veszprém megyéhez tartozik; III. 24.).

Nevét miért kapta, nem tudjuk.

44. *Alsó-Örs.*

(λ = 35° 38′ 5″, φ = 46° 59′ 50″; H = 104—172—296 m.)

Kisközség, Lovastól 0·8, a Balatontól 1·3 km. távolságban; utolsó póstája Felső-Örsön, utolsó távíróállomása Balaton-Füreden van. Birtokosai az a.-örsi volt jobbágyok és birtokosok; fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 30.).

Nemzetiségi tekintetben 552 lakójából 548 magyar, 4 német.

Vallási tekintetben 79 lakója róm. katholikus, kik Paloznak (l. ezt) leányegyházát képezik. — A többség 464 lélek református, kiknek anyaegyháza 1630-ban keletkezett, anyakönyveik az 1720. évvel kezdődnek s hozzátartozik Lovas. Az ágostaiak — 4 — anyaegyháza Veszprémben, a zsidóké — 5 — Balaton-Füreden van.

Először 1279-ben említik Vrs inferior néven, később terra reginalis Olors, terra tavernicorum reginalium Olvrs, Olwrs, Al-Ewrs stb. néven; említik Szűz-Mária tiszteletére emelt templomát is; bírta a király és főleg a veszprémi káptalan. (Csánki hibásan ezt is Veszprém megyéhez számítja III. 89. 90.).

III. Veszprém megye.

Veszprém megyének mindössze 6 községe van a Balaton mellett, közülök kettő a veszprémi, négy az enyingi járásban van; valamennyinek törvényszéke és adóhivatala Veszprémben van; s valamennyi a 19. hadkiegészítő kerülethez, a XVII. honvédkiegészítő parancsnoksághoz és az 55. népfelkelési járáshoz tartozik.

A) Veszprémi járás.

Ide tartoznak Almádi és Vörös-Berény kisközségek, melyeknek járásbirósága Veszprémben van.

45. *Almádi.*

(λ = 35° 40′ 42″, φ = 47° 1′ 52″; H = 104—127—269 m.)

Kisközség, Alsó-Örstől 4·2, a Balatontól 0·4 km. távolságban; hozzátartozik Porgyöp puszta; 85 házzal, 296 lakóval, 6114 kat. hold területtel; pósta-, távíró- és telefon-állomással; fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 32.). Birtokosai a felső-örsi birtokosság és a veszprémi káptalan.

Nemzetiségi tekintetben 296 lakójából 289 magyar, 7 német.

Vallási tekintetben 161 lakója róm. katholikus, kik a vörös-berényi anyaegyházhoz (l. ezt) tartoznak; kápolnájuk Szent-Margit szűz és vértanunak van felszentelve. — Az ev. reformátusok száma 123, fiókegyházat képeznek, mely a vörösberényi ref. anyaegyházhoz (l. ezt) tartozik. — Az ágostai hitvallásuaknak — 12 — anyaegyháza Veszprémben van. — Zsidó nincs.

A mohácsi vész előtti időkből ennek az Almádinak nyoma nincs; különben azelőtt Vörös-Berény pusztája volt s csak a mult század hetvenes éveiben (1877) lett önálló községgé. Nevét szőllőiről és gyümölcsöseiről kapta.

46. *Vörös-Berény.*

(λ = 35° 40′ 30″, φ = 47° 2′ 44″; H = 104—164—307 m.)

Kisközség, Almáditól 1·5, a Balatontól 1·1 km. távolságban, hozzátartoznak Fűzfő és Tölgyes puszták; 159 házzal, 792 lakóval 3871 kat. hold területtel; utolsó póstája Almádiban és Szent-Király-Szabadján, utolsó távíróállomása Almádiban és Veszprémben van. — Birtokosa a tanulmányi alap.

Nemzetiségi tekintetben 792 lakójából 782 magyar, 9 német, 1 egyéb.

Vallási tekintetben 408 lélek róm. katholikus; ezek plebániája a XIV. században keletkezett, eredetileg a pálosok kolostorához tartozó Szent-Ignácznak felszentelt temploma 1749-ben restauráltatott; most a tanulmányi alap patronátusa alatt áll, leányegyháza Almádi. — Az evang. reformátusok száma 369, anyaegyházuk 1672-ben keletkezett, anyakönyveik az 1735. évvel kezdődnek, fiókegyházuk Almádi. — Az ágostai hitvallásuak száma 6, a zsidóké 9, mindkettő anyaegyháza Veszprémben van.

Először 1109-ben említtetik Zaarberin néven, melyet később Beren, Beryn, Zarberyn, Zaar Berin, Zarbheren, Zarbherem, Zarberen, Zaarberen alakokban is írnak; Szent-Mártonról czímzett plebániája már 1297-ben feltünik; a veszprémi apáczáké és a veszprémi káptalané volt (Csánki, III. 222.), a pálosok birtoka volt II. József császár idejéig. A Szár előnevet mikor cserélte fel a Vörössel, nem tudjuk; a vörös név talán veres triasz-homokkőből való talaját jelzi, vagy a Vörös Barátoktól, vagyis a Pálosoktól ered.

B) Enyingi járás.

Ide tartoznak Kenese, Balatonfő-Kajár, Fok-Szabadi és Siófok községek; valamennyinek járásbirósági székhelye Enyingen van.

47. *Kenese.*

(λ = 35° 46′ 20″, φ = 47° 2′ 9″; H = 104—117—189 m.)

Nagy-Község, Vörös-Berénytől 7·7, a Balatontól 0·5 km. távolságban, hozzátartoznak Akarattya, Hosszúmező és Sándortanya puszták; 332 házzal, 1657 lakóval, 9415 kat. hold területtel; póstahivatallal, póstatakarékpénztárral, gőzhajóállomással; utolsó távíróállomásai Lepsény, Veszprém, Hajmáskér; nyaraló- és fürdőhely (l. Boleman, 32.). Birtokosa a tanulmányi alap.

Nemzetiségi tekintetben 1657 lakójából 1655 magyar, 1 német, 1 tót.

Vallási tekintetben 341 lélek róm. katholikus; anyaegyházuk a XV. századból való, restauráltatott 1794-ben, anyakönyvei az 1772. évvel kezdődnek, temploma a Boldogságos Szűz születésének van felszentelve, a tanulmányi alap patronátusa alatt áll. — A reformátusok száma 1267, anyaegyházuk 1544-ben keletkezett, anyakönyveik az 1744. évvel kezdődnek. — Az ágostai hitvallásuak száma 15, anyaegyházuk Vár-Palotán van. — Zsidó van 33, anyaegyházuk Balatonfő-Kajáron. — Ezeken kívül van 1 egyéb vallású lakó.

Először 1109-ben említik Kensa néven, majd Kenesa, Kenese, Kenesse néven írnak róla; főként a veszprémvölgyi apáczáké volt; Szent-Kereszt tiszteletére szentelt egyházát 1231-ben, Szent-Mihálynak szentelt templomát már 1297-ben említik (Csánki, III. 237.).

Nevének eredete ismeretlen, alighanem szláv.

48. *Balatonfő-Kajár.*

(λ = 35° 52′ 45″, φ = 47° 1′ 14″; H = 104—128—195 m.)

Nagyközség, Kenesétől 8, a Balatontól 4 km. távolságban; hozzátartozik Világos puszta; 367 házzal, 1895 lakóval. 10,120 kat. hold területtel; pósta-, távíró- és vasúti állomással. — Birtokosai: Bocsor F. István, Kari János, Kenessey Dánielné, Tóth Ede, Stern Salamon és gróf Zichy Nándorné.

Nemzetiségi tekintetben 1895 lakójából 1894 magyar, 1 német.

Vallási tekintetben 264 lélek róm. katholikus, kik ma a XIV. században keletkezett, 1772-ben restaurált s nádasdi Nádasdy Ferencz gróf patronátusa alatt álló lepsényi anyaegyház leányegyházát képezik, régen maguknak is volt plebániájuk; templomuk a Szent-Kereszt felmagasztaltatására van felszentelve. — Az ev. reformátusok száma 1497, anyaegyházuk 1592-ben keletkezett, anyakönyvei az 1724. évvel kezdődnek. — Az ágostai hitvallásuak száma 11 s ezek anyaegyháza Vár-Palotán van. — Zsidó van 123, anyaegyházzal helyben.

Először 1086-ban fordul elő Quiar néven, később Kayar alakban; előneve már 1382 óta szerepel Balatonfeukayar, majd Balatonfewkayar alakban. Volt itt

része a királynak, a bakonybéli apátnak s lakták egytelkes nemesek is. 1473-ban mint a bakonybéli apátság birtokát Fejérmegyéhez számítják (Csánki, III. 236.)

Előneve fekvését jelzi a Balaton fejénél, vagyis legészakibb részénél; a Kajár mit jelent, nem tudom.

49. *Fokszabadi.*

($\lambda = 35^0\ 47'\ 49''$, $\varphi = 46^0\ 53'\ 38''$; H = 104—110—142 m.)

Kisközség, Balatonfő-Kajártól 15, a Balatontól 4·5 km. távolságban; hozzátartozik Gamásza puszta; 293 házzal, 1507 lakóval, 9792 kat. hold területtel; póstával, póstatakarékpénztárral; utolsó távíróállomása Siófokon van. Birtokosa a veszprémi r. kath. káptalan.

Nemzetiségi tekintetben 1507 lakójából 1502 magyar, 3 német, 1 horvát és 1 tót.

Vallási tekintetben 672 lélek róm. katholikus; plebániája a XIV. századból való, 1814-ben restauráltatott, temploma Szent Anna tiszteletére van felszentelve, a veszprémi káptalan patronátusa alatt áll. — Az ev. reformátusok száma 811, anyaegyházuk 1536-ban keletkezett, anyakönyvei az 1741. évvel kezdődnek. — Az ágostai hitvallásuak száma 9, anyaegyházuk Lajos-Komáromban van. — Zsidó van 15, anyaegyházzal Siófokon.

Először említik 1449-ben Fokzabady, majd csak Zabady néven; a fejérvári prépostságé volt s a népesebb községek közé tartozott (Csánki, III. 251.).

Nevét részint a mellette elfolyó Sió folyótól, melynek még a XIII. században Fok volt a neve (l. a Helynevek cz. fejezet betűrendes szakaszát), részint szadados lakóitól kapta.

50. *Siófok.*

($\lambda = 35^0\ 43'\ 12''$, $\varphi = 46^0\ 54'\ 28''$; H = 104—109—113 m.)

Nagyközség, Fokszabaditól 5·9, a Balatontól 0·5 km. távolságban; 286 házzal 2381 lakóval, 5016 kat. hold területtel; pósta-, távíró-, vasút- és gőzhajóállomással, póstatakarékpénztárral; fürdő- és nyaralóhely (l. Boleman, 34.). Birtokosa a veszprémi káptalan.

Nemzetiségi tekintetben 2381 lakójából 2314 magyar, 53 német, 4 horvát, 8 tót és 2 egyéb.

Vallási tekintetben 1732 lakója róm. katholikus; plebániája 1725-ben keletkezett, anyakönyveit az 1725. évtől vezeti, temploma a Boldogságos Szüz látogatására van szentelve, patronusa a veszprémi káptalan. — Az ev. reformátusok száma 152 s anyaegyházuk Somogymegyében Kilitiben van. — Az ágostai hitvallásuak 24-en vannak s a lajos-komáromi anyaegyházhoz tartoznak. — A zsidók száma 472, anyaegyházzal helyben. — Ezeken kívül van még 1 egyéb vallású lakója is.

Először 1137-ben fordul elő neve a «tributum de Fok» kifejezésben, később possessio Fok alakban; állandóan Somogymegyéhez tartozott s még 1536-ban is Somogymegyéből említik Fook néven (Csánki, II. 606), míg ma, sőt már a XVIII. század elejétől kezdve is Veszprém megye területét képezi. E változás mikor történt, nem tudjuk. Ez a történelmi mult magyarázza meg. egyrészt azt, hogy református hívei a somogymegyei Kiliti anyaegyházához tartoznak, másrészt azt, hogy római katholikus plebániájának leányegyházai közt találjuk a somogymegyei Kiliti határ-

rában fekvő Uj-puszta, Töreki puszta és Czinege puszta római katholikus lakóit is, s végül azt, hogy *ma* Siófok községe Veszprém-, de temetője Somogymegyében fekszik, vagyis, hogy «a siófoki ember Veszprémben hal meg, de Somogyba viszik temetni»; a siófokiak, mikor somogyiakból veszprémiek lettek, ragaszkodtak régi temetőjükhöz, s mert azt áthozni nem lehetett, inkább temettetik magukat Somogyban, de arról le nem mondanak.

*

A községenkint itt közölt adatokból kitünik, hogy a Balaton tükrére dülő 50 község közül a legnyugatibb Zalavár ($\lambda = 34^0\ 49'\ 18''$), a legkeletibb Balatonfő-Kajár ($\lambda = 35^0\ 52'\ 45''$); a legdélibb Balaton-Magyaród ($\varphi = 46^0\ 35'\ 45''$), a legészakibb Vörös-Berény ($47^0\ 2'\ 44''$).

A Balaton egész partmellékét a Balaton és Kis-Balaton hosszanti tengelye szerint két meglehetősen egyenlő részre oszthatjuk; a déli rész Balatonfő-Kajártól a Kis-Balaton mellett legdélebben fekvő Balaton-Magyaródig, a másik, az északi rész Kenesétől Zalavárig terjed. Ha összegezzük azokat a távolságokat, melyeket az egyes községek közt feltüntettünk, akkor az északi part vonalhossza az adott végpontok közt 110·1 km., a déli part hossza 126·6 km. s így a déli községek vonala 15·5 km.-rel hosszabb. E vonalak természetesen, ha a két végpont közti egyenessel váltanók fel őket, rövidebbek volnának, de akkor esetleg a községek nagy részét nem érintenék; viszont tetemesen megnagyobbodnának, ha a községek közti közlekedési vonalakkal helyettesítenők a nyílirányban adott távolságokat.

A déli vonalon a községek a parttól átlagosan 2·7 km. távolságban feküsznek, legközelebb vannak Faluszemes és Siófok (0·5), legmesszebb Lengyeltóti (11 km.) s nyilvánvaló, hogy éppen ez utóbbi nagy távolságnak kell főként betudnunk azt a 15·5 km. különbözetet, mely a déli és északi vonal között van, mert hiszen, ha az Orda és Balaton-Keresztúr közti távolságot nem Lengyeltóti faluján, hanem annak pusztáján, Fonyódon keresztül mérjük, a különbség máris 10·5 km.-rel, vagyis mindössze 5 km.-re száll le. Az északi vonalon a községek a Balatonhoz sokkal közelebb feküsznek, átlagosan csak 1·2 km távolságban; legközelebb vannak Meszes-Györök, Szepezd és Akali (0·2 km.), legmesszebb Zalavár és Égenföld (3 km.), természetesen a Kis-Balatontól. A különbség a két part közt még a minimumokban és maximumokban is feltünően nagy s pontos kifejezője a domborzati viszonyok különbözőségének, mert a déli part több helyen lapályos és mocsaras föld, s így a falvak — megalakulásuk idejében, mikor a Balaton szintáját a Sió még nem szabályozta — hogy az áradások ellen megvédhessék magukat, a parttól távolabb voltak kénytelenek megtelepedni, míg az északi part hegyes-dombos természetű, egy felföldnek völgyektől szaggatott oldala s így a községek sokkal inkább megközelíthették a partot, hol az áradásoktól félniök nem kellett s melynek közelsége rájuk nézve nemcsak azért volt fontos, mert a Balaton legtermészetesebb közlekedési útuk volt, hanem mert az egyik főfoglalkozásuknak, a halászatnak színteréül szolgált, régen sokkal inkább, mint ma.

Ezt a földrajzi képet egészítik ki szükségképen a magassági adatok. A balatonmelléki községek közül legmélyebben fekszik a déli vonalon Siófok (109 m.), legmagasabban Tihany (189 m.), az tehát csak 5, ez pedig 83 m.-rel a Balaton szine (104 m., pontosabban 104·40 m. a középvíz absolut magassága) felett. Úgy e két végletnek, mint a közéjük eső többi községnek magassága ismét pontos

kifejezője a két part földrajzi különbözőségének. A déli vonal községei átlag 123 m. magasan fekszenek, legmélyebben Siófok (109 m.), legmagasabban Endréd (155 m.), míg az északi part községei 16 m.-rel fekszenek magasabban, mert átlagos magasságuk 139 m., legmélyebben van Meszes-Györök (111 m.), legmagasabban Tihany (189 m.). Befejezi az eddig vázolt földrajzi képet a községek határában levő legkiemelkedőbb pontok magassága. A déli parton e legmagasabb pontok kiszámított átlaga 203 m.; mikor is a minimum Siófok határára esik, melynek legemelkedettebb pontja 113 m., míg a maximum Lelle határára, a várszói erdőcsúcs 282 m.-nyi emelkedésével. Ezzel szemben az északi part községeinek határában levő legmagasabb pontok átlagos magassága 82 m.-rel több, mint a déli parton, vagyis 285 m., mikor is a minimum 125 m.-rel Égenföld, a maximum 439 m.-rel Meszes-Györök határában van. Úgy Siófok községének (109 m.), mint határának (113 m.) magassága a Balaton partgyürűjében határozott horpadást jelent s ez megfelel a tényleges földrajzi állapotnak, itt lévén a Balatonnak egyetlen lefolyása, a Sió, mely vizét a Dunába vezeti le.

A mi a községek eloszlását illeti, a két part e tekintetben is nagy különbségeket mutat. A déli vonalon ugyanis 20, az északi vonalon ellenben 30, s így 50%-kal több község osztozik, s ezen az arányon nem sokat változtat az sem, ha a pusztákat, telepeket és házcsoportokat a népesség külön tömörülési góczaiul tekintjük, mert ezek száma mindkét parton csaknem egyenlő, lévén a délin 32, az északin 30 ilyen góczpont. Az északi vonalon a községek átlagosan 3·6 km. távol vannak egymástól, a minimum Csopak és Kövesd közt (0·5 km.), a maximum Égenföld és Keszthely közt (8·7 km.) van. Ezzel szemben a déli vonalon a községek átlagosan csaknem kétszer annyira, vagyis 6·3 km. távolságban vannak egymástól, a mikor is a legkisebb távolság Csehi és Orda közé (1 km.), a legnagyobb Lengyeltóti és Balaton-Keresztúr közé (21 km.) esik. A községek eloszlása tehát az északi parton egyenletesebb és sürűbb, mint a déli parton.

Ennek a ténynek a népesség tömörülése szempontjából való jelentősége különösen akkor domborodik ki, ha figyelembe veszszük azt, hogy a népesség számában a két part közt a különbség igen csekély; a déli part községeiben 26,596, az északiéban 28,904 ember lakik s így az északiakban csak 2308-czal több, mint a déliekben. Ámde ugyanazon számú lakosság az északi parton 30, a délin 20 községben oszlik meg, a miből következik, hogy az északi parton a községek tetemesen kisebbek, mint a délin. Igy az északi vonalon átlagosan egy községre 963 lakó, ha pedig a teljesen városias jellegű Keszthely lakóinak számát (6973) figyelembe nem veszszük, csak 761 lakó esik, legkisebb lévén Rendes 214 lakóval, legnagyobb Keszthelyen kívül Kővágó-Örs 2092 lakóval. A déli vonalon már egy községre átlagosan 1329 lakó jut, legkisebb lévén Orda 484 lakóval, legnagyobb Lengyeltóti 3654 lakóval. A különböző nagyságú községek a két parton szám szerint a következőképen oszlanak meg:

	a déli parton	az északi parton	összesen
1— 500 lakója van	1 községnek,	13 községnek,	14 községnek.
501—1000 » »	7 »	9 »	16 »
1001—1500 » »	6 »	3 »	9
1501—2000 » »	3 »	3 »	6
2001—3000 » »	2 »	1 »	3 »
3001—4000 » »	1 »	— »	1 »
6000—7000 » »	— »	1 »	1 »

És ez a megoszlás teljesen megfelel a domborzati viszonyoknak, mert a népesség tömörülése a déli vonalon határozottan alföldi, az északi vonalon dombvidéki jellegű.

A ház e polgár(paraszt)községekben rendszerint egy családot, vagy legalább is egy háztartást jelent; ha most a házak számát a lakosságéval viszonyítjuk, igen sajátságos eredményre jutunk. Az északi parton 28,904 ember 4885 házban lakik, a mi azt jelenti, hogy egy háztartáshoz átlag 5·9 egyén tartozik; a déli part 26,596 lakója 3717 házban lakik, vagyis egy háztartás átlagosan 7·1 egyént jelent. — A különbség feltünően nagy és sem a földrajzi viszonyok, sem a gazdasági állapotok meg nem magyarázzák. A való ok ismeretes, rettenetes az, de leplezni, titkolni nem szabad. A Balaton-melléki reformátusoknál szörnyű bűn terjedt el, a vagyon megosztásától való félelem az egygyermekrendszert honosította meg náluk. Az egy háztartáshoz tartozók száma azért kevesebb, mert a gyermekek száma is kevesebb, még pedig a szülők bűnös akaratából. A Balaton északi községvonalán a reformátusok száma 6024, vagyis 30%-kal több, mint a délin (4607) s azok bűnét bélyegzi meg az 5·9 szám.

A községekhez tartozó területben a két part közt a különbség nem nagy; az északi part községeinek területe 123,113 kat. hold, a délieké 136,923 kat. hold s így ez 13,810 kat. holddal több. — Az északi partnak 30 faluban szétosztott nagyobb számú lakosságára tehát kevesebb föld jut, mint a déli partnak 20 faluban megosztott kisebb számú lakosságára és ez pontos kifejezője annak, hogy a déli parton a latifundium, az északin a parasztbirtok sok, s hogy a parasztbirtok az északibb parton kisebb, mint a délin. Már pedig minél kisebb a parasztbirtok, annál inkább fél annak gazdája a birtok megosztásától s annál inkább ragaszkodik az egyke-rendszerhez. S ez az oka annak, hogy az északi vonalon ma már a róm. katholikus parasztság közt is mindinkább hódít a bűn, míg a déli part katholikus lakossága ma még eléggé érintetlen annak szennyétől.

Administrativ tekintetben a Balaton mellékének 50 községe 3 vármegyének (Somogy, Zala, Veszprém) 8 járásához (Tab, Lengyeltóti, Marczali, Nagy-Kanizsa, Keszthely, Tapolcza, Veszprém, Enying) tartozik 9 járásbirósági székhelylyel (Tab, Lengyeltóti, Marczali, Nagy-Kanizsa, Keszthely, Tapolcza, Balaton-Füred, Veszprém, Enying). Az 50 falu törvényszéke Kaposvárt, N.-Kanizsán, Zala-Egerszegen és Veszprémben, tehát négy helyen, adóhivatala Karádon, Marczalin, N.-Kanizsán, Tapolczán és Veszprémben, tehát öt helyen van. Katonai szempontból tartozik a 19., 44. és 48. hadkiegészítő kerülethez, a XVII., XIX. és XX. honvédkiegészítő parancsnoksághoz és az 55., 63. és 64. népfölkelési járáshoz. Közlekedési szempontból az 50 község közül 12-nek van vasúti állomása, 9-nek gőzhajóállomása, 14-nek távírója, 29-nek póstahivatala és póstatakarékpénztára.

Az 50 falu közül 19 nyaraló- és fürdőhely.

Politikai tekintetben az 50 község közül mindössze 6 nagyközség van, vagyis olyan, hogy a község a törvény által reá ruházott teendőket saját erejéből teljesíteni képes; ezek: Kiliti, Keszthely, Balaton-Füred, Kenese, Balatonfő-Kajár, Siófok; a többi 44 község mind kisközség, vagyis a jelzett teendők teljesítésére más községekkel kell szövetkeznie; város egy sincs.

Nemzetiségi tekintetben a Balaton 50 községe a legmagyarabb területek egyike. Az 1890-iki népszámlálás szerint ugyanis az 50 községet 55,500 ember lakta s ezek közül nem kevesebb mint 54,839 (= 98·809%) magyar s így az összes többi nemzetiségekre csak 1·2% esik, a mi a következőképen oszlik meg: német 460

(= 0·828%), horvát 45 (= 0·081%), tót 33 (= 0·059%), vend 3 (= 0·005%), egyéb 120 (= 0·216%). A Balaton mellékének lakossága kezdettől fogva ilyen tiszta magyar volt-e, azt alább «a lakosság elemei» czímén fogjuk megvilágítani.

Vallási tekintetben a lakosság túlnyomó többsége róm. katholikus; ezek száma 39,961 vagyis az egész lakgsság 72·001%. Az 50 község katholikus híveinek lelki ellátásáról összesen csak 28 plebánia gondoskodik s ezek közül is csak 18 van balatonmelléki községben, 10 már ez övön kívül fekszik; a Balaton mellékén tehát róm. katholikus anyaegyház az 50 faluban csak 18 van. — Róm. katholikus van minden faluban, sőt van egyetlen egy falu — Égenföld — melynek egész lakossága kizárólagosan katholikus, még zsidó sincs benne. Ezenkívül 22 községben a katholikus elem annyira túlnyomó, hogy a többi vallások a lakosságnak csak 10, legfeljebb 16%-át teszik; ezek a községek a Balaton déli medenczéjét veszik körül s a következők: Zamárdi, Faluszemes, Lelle, Csehi, Orda s Balaton-Keresztúrtól Balaton-Magyaródon keresztül fel Rendesig minden község Keszthely kivételével s végül Örvényes és Aszófő. További 15 községben a katholikusok ugyan még többségben vannak, de már köztük és a többi vallások közt a különbség nem nagy; ezek részint a déli medencze hézagait töltik ki s azt kiegészítik így: Öszöd, Boglár, Lengyeltóti, Keszthely, Kővágó-Örs és Szepezd, részint a Balatonpart többi részén vannak szétszórva, így Akali, Tihany, Csopak, Paloznak, Almádi, Vörös-Berény, Siófok, Kiliti és Endréd. Végül 12 községben a katholikusok kisebbségben vannak s ezek a községek a következők: Bfő-Kajár, Fokszabadi, Köröshegy, Szárszó a déli, Zánka, Udvari, Balaton-Füred, Arács, Kövesd, Lovas, Alsó-Örs az északi parton.

Az ev. reformátusok száma 10,631, vagyis az egész lakosságnak 19·154%-át teszik; lelki ellátásukról 19 anyaegyház gondoskodik, de ezek közül csak 15 van balatonmelléki községben, 4 ez övön kívül fekszik. Olyan község, a hol református lakó egyáltalában nincs, négy van: Balaton-Keresztúr, Égenföld, Gyenes-Diás és Meszes-Györök. Ezenkívül Faluszemestől kezdve Keszthelyen át fel Kővágó-Örsig, aztán Akaliban, Örvényesen, Aszófőn és Zamárdiban, vagyis 24 községben számuk egészen jelentéktelen, még a 10%-ot sem haladja meg. Igazi övük tulajdonképen Szepezdnél kezdődik s megkerülve a Balaton északi medenczéjét, a déli parton Öszödig terjed. Az ezen övbe eső 22 faluból 10-ben még mindig kisebbségben vannak a katholikusokkal szemben, s ezek: Szepezd, Tihany, Csopak, Paloznak, Almádi, Vörös-Berény az északi, Siófok, Kiliti, Endréd és Öszöd a déli parton, de 12 faluban, melyeket a katholikusoknál felsoroltunk, ezekkel szemben többségben vannak.

Az ágostai hitvallásuak száma csak 1715 = 3·090%; az 50 falu közül 12-ben egyáltalában nincs képviselve e felekezet, a többiben is csak egyesével, szórványosan, s mindössze 6 községben teszik ki a lakosságnak jelentékenyebb hányadát, ezek: Lengyeltóti, Keszthely, Kővágó-Örs, Szepezd, Zánka, Akali. Ennek megfelelő erejű az egyházi szervezet. Csakis Kővágó-Örsön van anyaegyház, míg a többi nem ide tartozó ágostai hitvallásuak, 11 nem a Balaton mellékén fekvő anyaegyházhoz tartoznak.

A keresztény felekezetek közül ezeken kívül még a görög katholikus van képviselve 4 (= 0·007%) és egyéb felekezetek 42 (= 0·075%) egyénnel, de ezek a lakosságnak, mint a perczentszámokból látjuk, oly kicsiny részét teszik, s annyira szórványosan fordulnak elő, hogy figyelembe venni őket fölösleges.

A zsidók száma a Balaton mellékén elég sok, összesen az 50 faluban 3147-en

vannak s így az egész lakosságnak 5·670%-át teszik ki. Zsidót mindössze 3 községben nem találunk, ezek: Égenföld, Örvényes és Alsó-Örs. 40 községben számuk a 2 és 58 közt váltakozik, 7 községben azonban jobban összetömörültek. Balaton-Füreden 120, Balatonfő-Kajáron 123, Lengyeltótiban 127, Kővágó-Örsön 233, Boglárón 242, Siófokon 472, Keszthelyen 1034 a számuk. E legnagyobb tömörülési helyeken — az egy Boglárt kivéve — mindenütt vannak anyaegyházak, a többi községek zsidó lakói vagy ezekhez, vagy további hat más, nem a Balaton mellékén fekvő anyaegyházakhoz tartoznak.

A mi már most a községek régiségét illeti, az adatok rendkívül tanulságosak. Magyarország története a benépesedés szempontjából 3 nagy korszakra oszlik, az első a tatárjárásig, a másik a török dulásig a mohácsi vészig tartott, a harmadik napjainkig terjed. Úgy a tatárjárás, mint a törökdúlás az országot letarolta, elnéptelenítette s utána újabb telepítésekkel kellett az országot benépesíteni. Ily körülmények közt rendkívüli ethnikai értéke van annak az adatnak, hogy a Balaton mellékén levő 50 község közül 20-nak a multja a tatárjáráselőtti, 28-nak a multja a tatárjárás és a mohácsi vész közötti időbe nyulik vissza, mert ez azt jelenti, hogy a magyarság ezen a vidéken az első megtelepedéstől kezdve soha sem pusztult ki teljesen, ha az egyes falvakból időről-időre romhalmaz lett, a lakosság elmenekült, az erdőkbe vonult, mégis a mint a történelmi viharok erejöket kiadták, a nép, ha megfogyva is, visszatért, új otthont épített, új létet teremtett magának; lehet, hogy a romokat heverni hagyta, az új falut új, jobb, védettebb helyre építette, lehet, hogy a falu háromszor-négyszer is cserélt helyet, de a név állandóan megmaradt még a birtokosok változásával is bizonyságul arra, hogy az ethnikai folytonosság itt soha meg nem szakadt. Mindössze két község van: Salföld és Almádi, melyek neve a mohácsi vész előtti időkben nem szerepel, ezekre előre is rámondhatjuk, hogy újabb telepítések s eredetük a harmadik korszakban, a mely a mohácsi vészt követte, keresendő.

A BALATON ME
Megyei határ
Járási határ
1:300.000
Kilom
Z
A
Egerszeg
Zalavár
Szabar
KISMIZSEI
JÁRÁS
Rajz. Stohanzl Ede

A BALATON MELLÉK KÖZSÉGEI.

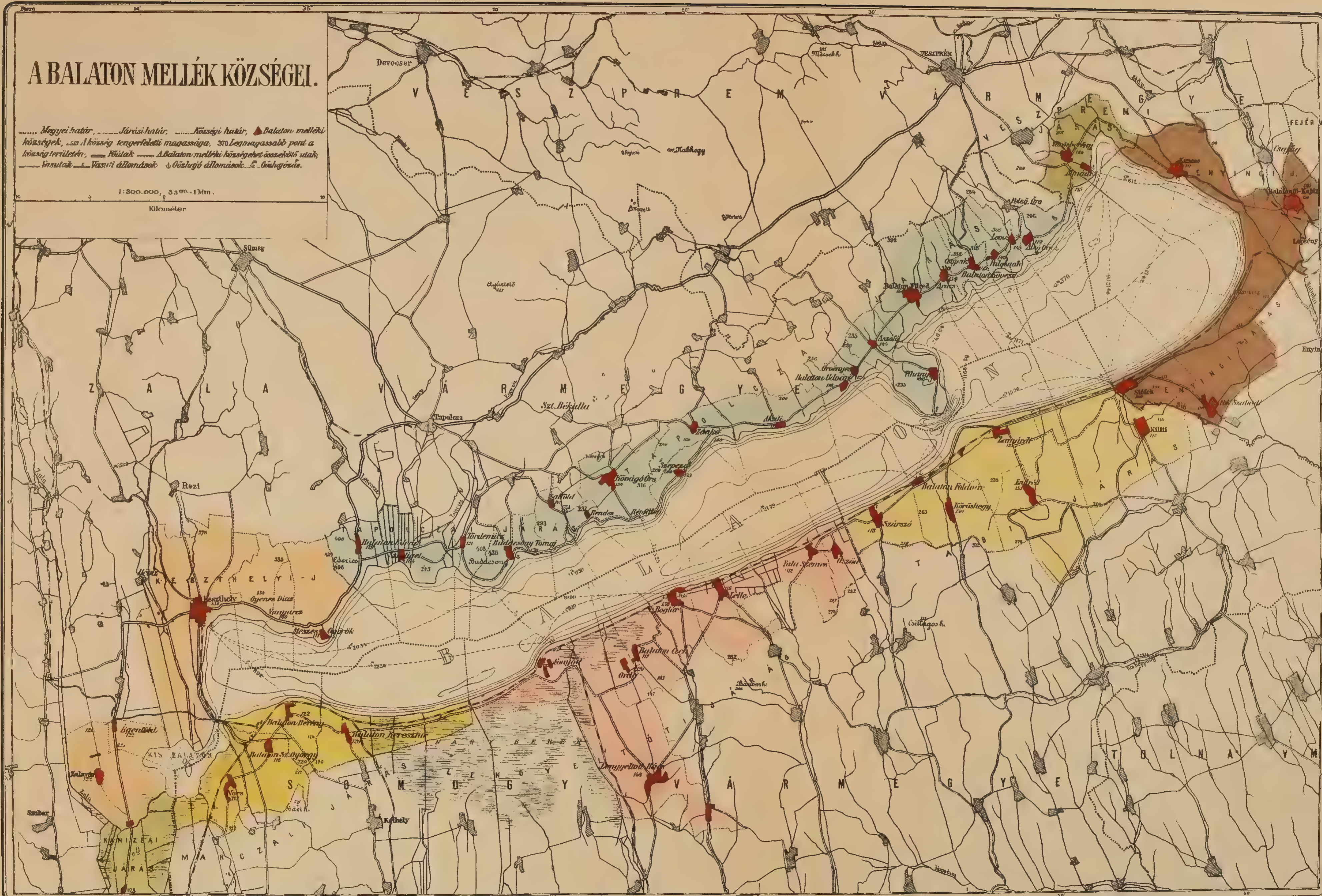

Rajz. Stohanzl Ede

Tervezte: Lóczy

Nyomtatta Károlyi György.

MÁSODIK FEJEZET.

A HELYNEVEK.

Az ethnographiai kutatások egyik legjelentékenyebb és legérdekesebb feladata a községek hátárán belül előforduló helyneveknek összegyűjtése, népies és tudományos magyarázata. Tájékoztat ez bennünket a határ egész természetéről, gazdagsági értékéről, növény- és állatvilágáról, geologiai alkatáról; felvilágosít a különböző régi birtokjogi viszonyokról, melyek emlékét elnevezéseink igen gyakran megőrizték; a nevek analogiája, megalkotásuknak hasonlósága vagy épen egyformasága az ethnographiai összetartozás egyik legélénkebb jelét szolgáltatják; míg egyfelől megengedik oly természeti jelenségeknek, tájtypusok változásának, a növény- és állatvilág átalakulásának megállapítását, melyekről írott történelem nincs, másfelől rámutatnak oly nemzetiségi elemekre, a melyeket kihüvelyezni történelmi adatok híján ma, a teljes beolvadás vagy elmagyarosodás után másként alig tudunk; a nevekkel együtt gyakran bizonyos, majd a valónak megfelelő, majd babonás hagyományok is fűződnek s ezek mind becses töredékei egy meg nem írt történelemnek, egy elmult hitvilágnak; s végül vannak a gyűjtésnek gyakorlati eredményei is, javítja az a katonai térképek hibás anyagát, felfrissíti a földrajzi műszótárt, gazdagítja a magyar nyelv szókincsét stb. stb.

I. A helynevek gyűjtése.

Magyarország egyike Európa azon országainak, a melyek a helynevek gyűjtésével a legkorábban foglalkoztak. A M. T. Akadémia már 1837-ben pályadíjat tűzött ki azon helynevek összegyűjtésére, a melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni. A pályázat, ha nem is volt meddő, de eredménytelen maradt; a pályadíjat ugyanis Lenkey Zs. pelsőczi ref. papnak kiadták, de munkája a sok tévedés miatt meg nem jelenhetett s ma már kézirata sincs meg a M. T. Akadémiában. Az ezt követő évtizedekben a helynevek ügye nem sokat lendült; egyes helyneveket megfejtettek ugyan, s a helynevekről nehány kisebb dolgozat is megjelent folyóiratainkban, de hiányzott a rendszeresen gyűjtött nagyobb anyag és a feldolgozásnak kikristályosodott módszere. Szontagh Gusztáv, Szabó Károly, Révész Imre, Hornyik János, Ipolyi Arnold, Karcsai G., Kazinczy Gábor, Ráth Károly, Nagy Iván, Toldy Ferencz, Hunfalvi Pál és ifj. Résó Ensel Sándor voltak azok, kiknek nevéhez az úttörés munkája, az első buzdítások és az első

fejtegetések fűződtek; ezek munkája mutatta meg, hogy a helynevek anyagának rendszeres felgyűjtése nélkül e téren mozdulni sem lehet s az ő munkásságuk vezette fokozatosan az ez irányú kutatásokat a történet és nyelvészet alapjára.[1]

A helynevek rendszeres gyűjtését és összeírását Pesty Frigyes, a M. T. Akadémia tagja kezdte meg elsőnek 1864-ben, a mikor is a gyűjtést az egész országra terjesztvén ki, hivatalos úton Magyarország valamennyi jegyzőjéhez nyomtatott körlevelet küldött szét, a mely magában foglalta egyrészt mindazon utasításokat, a melyeket adni a hazai helynevek gyűjtésére és összeírására szükségesnek tartott, másrészt azon kérdőpontokat, a melyekre az utasítás szellemében adandó választ várt. A gyűjtés eredménye bámulatos volt, a jegyzők a kérdőíveket nagyrészt kitöltötték — ki jobban, ki kevésbbé jól —, azokat beküldötték s így egy csapásra a helynevek rengeteg anyaga gyűlt egybe,[2] mely azután a M. N. Múzeum tulajdonába ment át, hol az megyénként és abécés sorrendben van elhelyezve.

Ez óriási anyag azonban rendszeres feldolgozás alá soha sem került; történészek és nyelvészek egyes helynevek magyarázatánál bőségesen felhasználták ugyan, de egyes községek vagy területek névanyagát elemzés alá nem fogták, abból az ethnographiai tanuságokat le nem vonták, arra pedig senki sem gondolt, hogy a gyűjtés módszerét megbirálja, az eredmény szerint tökéletesítse, továbbfejleszsze s végül a gyűjtést rendszeresítse.

Pesty Frigyes anyaggyűjteményében a Balaton-melléki falvak közül is soknak megvan az íve s így ezeket figyelmen kívül hagynom nem lehet. Somogy megyéből mind a 16 Balaton-melléki község beküldte a kérdőívet, de négy község ívén nincsenek határnevek. A helyneveket is beküldték: Kiliti, Endréd, Zamárdi, Körös-hegy, Szárszó, Lelle, Csehi, Orda, Lengyeltóti, Balaton-Szent-György, Balaton-Berény és Vörs; a helyneveket nem küldték be: Őszöd, Falu-Szemes, Boglár és Balaton-Keresztúr. — Zala megyének a Balatonon osztozkodó 28 községéből csak 4 község küldte be a kérdőíveket s mind a négyen vannak határnevek; ezek: Salföld, Rendes, Kővágó-Örs és Balaton-Füred. — Veszprém megyének a Balatonon osztozkodó 6 községe közül még csak 5 volt meg (Almádi akkor még Vörös-Berényhez tartozott), a kérdőívet beküldte mind az öt, és pedig helynevekkel: Vörös-Berény, Balatonfő-Kajár, Kenese és Siófok, helynevek nélkül: Fokszabadi. Így az 50 Balaton-melléki község közül a Pesty-gyűjteményben csak 20-ról van anyag, 30-ról teljesen hiányzik.

Ismerkedjünk már most meg azzal, miként gyűlt össze ez anyag, mert hogy mennyiben és hogyan használhatjuk fel, az a gyűjtés módszerétől függ.

Pesty Frigyes a helynevek gyűjtésére és összeírására a következő utasítást küldte szét, melyet már azon történeti értékénél fogva is, melylyel e kérdésben bír, szó szerint közlök:

«A czél: hazánk összes helyneveinek magyarázása, értelmének kinyomozása. Azon élvezeten kívül, hogy lakóhelyünkön annyiszor hallott, magán és polgári életünkkel összenőtt helyneveink értelmét fölfoghatjuk, igen nagy nyereménynyel kinálkozik a nevekben fekvő rejtély megnyitása történeti és nyelvészeti tekintetben és e szerint főfontosságú tudományos érdekek előmozdíthatók ez úton. Hogy ezen

[1] Uj Magyar Múzeum, 1851—53, 1858; Réső Ensel Sándor: A helynevek magyarázója; Hunfalvy Pál: Magyar Nyelvészet, 1—6. kötetek; Pesty Frigyes: Helynevek, I. Bevezetés Budapest, 1888.

[2] A gyűjtés eredményéről Pesty Frigyes a «Pesti Napló» 1864. nov. 6. (254.) számában tette közzé általánosan tartott jelentését.

czél elérethessék, szükséges mindenekelőtt, hogy mindazon tárgy, a melynek topographiai neve van, figyelembe vétetvén, az egész névkincs összeírassék. E szerint fákon és épületeken kívül majdnem minden ingatlan tárgy tartoznék ide, mert minden talpalatnyi földnek, hegynek, völgynek külön, sokszor többféle neve van. A névgyűjtemény teljessége egyik főfontosságú érdek a tervezett munkánál. A teljesség elérése érdekében tehát nem elég a község nevét feljegyezni, hanem a község határában minden topographiai nevet, melynek száma csak egy községben is sokszor igen nagy lehet. Nem is kell a felvételnél valami nevet kicsinyleni azon véleményben, hogy hasznát nem lehet venni, sőt ellenben a följegyzést addig folytatni, míg az utolsó név nincs kimerítve.

«Minthogy minden községben van egy-két ember, sőt vannak többen is, kik lakóföldjüket legnagyobb részletekig ismerik, igen sok függ azon egyének megválasztásától, kik a helynevek gyűjtésével megbizandók. Kikérdezendők volnának a falu vénei, jegyzői, papjai, erdőszei, vadászai, bányászai, stb. — egyik a másiknak adatait fogná kiegészíteni. A hol a szóbeli adatok kifogynának, ott a hivatalos és hiteles irományok is még bő forrásul szolgálnának, úgymint a földbirtok tulajdonát kimutató és adósorozó könyvek (mire nézve a telekkönyvi és katastralis hivatalok segédkézzel járulnának, kiknél nagy pontossággal fel vannak jegyezve — ha nem is kimerítőleg tán — a birtokra vonatkozó elnevezések), az egyházi matrikulák, jegyzőkönyvek, monographiák, stb. — Ezen források szorgalmas átkutatása tehát különösen ajánltatik. A nyerendő adatok, kivált ha eltérők, egymás iránti hitelességének megbirálhatása érdekében, óhajtandó azon forrás megnevezése, a honnan az adatok származnak. A mit a gyűjtés sikeres eszközlésére még tudni szükséges, kivehető az utasításhoz kapcsolt schemából, mely szerint a kitöltés foganatosítandó.»

E schemából a következőket közöljük:

«Az adatgyűjtés a következő kérdőpontokra terjed ki:

«1. A megyének, kerületnek, járásnak, széknek neve, hová a helység tartozik.

«2. A községnek, városnak hányféle neve él most; melyik neve bír csak helybeli elterjedéssel, melyik ismeretes országszerte.

«3. Volt-e hajdan a községnek más elnevezése? Vagy tán csak különféleképen iratott a mostani helynév?

«4. A község mikor említtetik legkorábban?

«5. Honnan népesíttetett?

«6. Mit lehet tudni köztudomásból, hagyományból, írott vagy nyomtatott emlékekből a név eredetéről, értelméről?

«7. A község határában előforduló többi topografiai nevek, például: mező, dülő, szántó, forduló, legelő, kaszáló, puszta, sivatag, liget, berek, erdő, rengeteg, zug, határ, tanya, csárda, major, szállás, kert, szőllős, árok, rom, irtvány, tisztás, hát, halom, domb, csúcs, orom, magaslat, fensik, hegy, hegygerincz, hegyláncz, szikla, bércz, bánya, barlang, örvény, szoros, zuhatag, forrás, kút, ér, tó, folyó, patak, mocsár, posvány, láp, ingovány, nádas, rét, kompállás, rév, gázló, sziget, fok, stb. Lényeges feladata az összeírásnak, hogy az itt említett tárgyak tulajdonnevei minél kimerítőbben és pontosabban feljegyeztessenek. A hol lehet, itt is figyelembe veendő a 6. pont alatti kérdés...»

Ez a fogalmazás, a czél megjelölése, a kérdések felállítása, a gyűjtés módjának megállapítása oly tökéletes, hogy, ha Magyarország minden jegyzője pontosan követte volna azokat, ma már az anyaggyűjtéssel nem kellene foglalkoznunk. De

hát ezen a téren is úgy vagyunk, mint az ethnographiai gyűjtések bármelyik más terén. Ha valaki egy specialis ethnographiai kérdéssel kezd foglalkozni, mindenekelőtt constatálja az irodalmat; talál benne 5 adatot, a mi a kérdésre vonatkozik; azután szétküld kérdőíveket, lelkiismeretesen, pontosan kidolgozva, azokhoz, kiket az adott kérdésekben legilletékesebbeknek tart, tanítóknak, jegyzőknek, orvosoknak stb.; 200 kérdőív közül 50 visszajön felelettel, a többi válasz nélkül marad; az irodalom 5, a beküldött feleletek 50 adatából a feltett kérdés khaotikus kép alakjában jelenik meg előttünk, tele ellenmondással s azzal a nyilvánvalósággal, hogy hol itt, hol ott egy-egy oly összekötő adat hiányzik, a minek feltétlenül meg kell lennie, mely azonban a gyűjtők figyelmét kikerülte; s ezek az adatok már olyan természetűek, hogy azokat levelezés útján megszerezni nem lehet! S ha már ő maga nem, akkor utódja, ki utána a kérdéssel először foglalkozik, teszi meg azt, a mivel tulajdonképen bátran kezdhette volna, kiszáll a hely színére, revideálja az eddigi anyagot s konstatálja, hogy a gyűjtés jóhiszeműleg is hibás, végtelenül hiányos s hogy az eddig beszerzett anyag csak éppen tájékoztató, de nem az, a mire szükségünk van.

És általánosságban így vagyunk Pesty Frigyes egész óriási anyagával! A jegyző, az orvos, a tanító, a pap lehet igen kitünő jegyző, orvos, tanító és pap, de elvégre is éppen nem szakember; sok dolognak, a mit tud, nem tulajdonít fontosságot, mellőzi; sok dolgot jobban vél tudni, mint a nép fia, s nem kérdi meg a népet; csak a positiv adatoknak van előtte értéke, a negativokat nem jegyzi fel, holott azok sokszor komoly tanuságot rejtenek magukban; sokszor összekeveri azt, a mit a néptől hallott, azzal, a mit valahol régen — mikor és hol, maga sem tudja — olvasott stb.

Pesty-nek magának is alkalma volt erről meggyőződnie, mert anyagáról jóval később, 1888-ban, így nyilatkozik: «Az eredmény különféle becsű, már a mint programmom többé-kevésbbé buzgó és értelmes lelkészek, jegyzők és ügybarátok kezébe került. Ennélfogva a gyűjtemény részben még több helyen hézagos; de nincs kétség, hogy, miután a tagosítás azóta végre hajtatott, most már a gyűjteményt még ily tökélylyel sem lehetne összeállítani, történvén, hogy sok helyen a régi dülőneveket abban hagyták, azok helyében a mérnökök tanácsára számokat használván és a határt első, második harmadik stb. dülőre felosztván.»[1]

E néhány sorban Pesty helyesen mutatja meg gyűjteményének értékét, de a magyar népet félreismeri. Valóban, Pesty anyagának nagy értéke van; ez anyag 1864-ben gyűjtetett s azóta 36 év pergett le s ez idő elég volt arra, hogy néhány akkor feljegyzett elnevezés végképen kihaljon úgy, hogy ma már senki sem tudja többé, hogy az a név az illető határ mely részét jelölte meg; a 36 év alatt tehát a név a történelemé lett. Igaz, hogy az ily anyag nem sok, az egész balatoni anyagban 3—4 ilyen névvel fogunk találkozni, de mindenesetre jellemző azokra az átalakulásokra, a melyek e vidéken lejátszódtak. Félreismeri Pesty a magyar fajt akkor, mikor azt hiszi, hogy az ősi helyneveket az új térkép vagy a mérnök kedveért elhagyja; dehogy hagyja, csak úgy használja, mint eddig s annak legjobb bizonysága éppen az, hogy a Pesty-gyűjteményben meglevő Balaton-melléki helyneveket csak az utolsó évben is sokkal teljesebben állíthattam össze, mint az neki sikerült s e gyűjteményt igen nagy tökélylyel lehetne még ma is összeállítani, de

[1] Pesty F.: Helynevek, I., XXXI—XXXII. l.

csak — a hely szinén. Ezt pedig nem PESTY érdemeinek kisebbítésére, hanem a magyar faj konservativizmusának jellemzésére jegyzem meg.

PESTY F. tehát megadta a kitünő módszert, úttörésével egyszerre óriás anyagot szerzett be, mely egyes kisebb kérdésekben sokszor kitünően felhasználható, de egy adott vidék helyneveinek feldolgozásánál csak tájékoztató, de nem forrás; forrás csak annyiban, a mennyiben olyan, ma már életben nem levő, helynevekről van szó, melyek a gyűjtemény keletkezése idejében még élő nevekül használtattak. Alább példa igazolja ezt.

A helynevek anyagának gyűjtését PESTY után a «Magyar Nyelvőr» című folyóirat vette át. Ennek csaknem minden kötetében találunk helynév-gyűjteményeket az ország legkülönbözőbb részeiből. E gyűjtések ugyan annyiban tökéletesebbek, hogy a gyűjtőkben több kedv és érzék levén hasonló dolgokhoz, ugyanazon község határán belül a helyneveket teljesebben gyűjtötték össze, mint a jegyzők, de általában véve a legtöbb jóval mögötte áll a PESTY-féle gyűjteseknek, mert csak a névanyagot adja s a névhez fűződő magyarázatokat egyszerűen mellőzi. Sajnos, hogy a szerkesztőség az anyagot rendszerint azon nyersen közölte, a hogy az beérkezett s még a PESTY-féle gyűjtést sem vette figyelembe, a mely pedig — ha már a vidéki gyűjtők nem férhettek hozzá — neki rendelkezésére állott. Mi lett ennek az eredménye, legott kitünik.

A «Magyar Nyelvőr» 29 évfolyamában Balaton-melléki ötven községünk közül csak egyetlenegynek vannak kiadva a helynevei; a zalamegyei Kővágó-Örs helyneveit közölte FRIDRICH FERENCZ a X. kötet (1881.) 478—479. lapjain. Ez az egész czikkecske pedig nem egyéb, mint a PESTY-gyűjtemény adatainak a forrás megnevezése nélkül való kiírása és közlése a másoló saját neve alatt és hibáival, a ki különben az olvasóval még azt is el akarta hitetni, hogy kutatásai «régi okmányleveleken» alapulnak. PESTY FRIGYES-nek Kővágó-Eörs helyneveit 1864-ben UJVÁRY JÁNOS jegyző gyűjtötte össze és küldte be s megérdemli, hogy nevét külön megjegyezzük, mert czikke az egész PESTY-gyűjtemény egyik legtökéletesebb gyűjtése, s azok a régi oklevelek, melyeket FRIDRICH emleget, nem egyebek, mint UJVÁRY jegyző derék munkálata, melyet FRIDRICH akár a budapesti M. N. Múzeumban, akár a kővágó-eörsi jegyzői iroda levéltárából egyszerűen lemásolt, a nélkül, hogy az UJVÁRY által említett okleveleket csak látta volna is. Ezek után pedig természetes, hogy a «Magyar Nyelvőr»-nek a Balaton-mellék helyneveire vonatkozó ezen egyetlen czikkét egyáltalában figyelembe nem veszem.

Ezenkívül, tudtommal, a Balaton-mellék falvainak helyneveiből mindössze még csak HERMAN OTTÓ közlött összesen hetet akkor, mikor a tihanyi halászok egyik halászati különlegességét, a «látott hal» fogását írta le s ezzel összefüggésben felsorolta azt a hét hegynevet, melyet a halászok «tekintőkül» használtak.[1] Ezeket Tihany helyneveinek felsorolásánál mi is figyelembe veszszük.

A helynevek anyagának gyűjtését a néprajzi monographiák keretében én magam mindenkor első feladatomul tekintettem s a helyszinén való gyűjtés közben PESTY kitünő utasításainak állandó szemmeltartása mellett a gyűjtés módszere jelentékenyen tökéletesedett különösen azzal, hogy a helynevek fixirozására veze-

[1] HERMAN O.: A magyar halászat könyve, I., 435. és HERMAN O.: A Balaton halásztopographiája, tekintettel a tó tükrének felosztására és a tófenék ismeretére; Földrajzi Közlemények, XX. (1892.), 220. l.

tett s azzal, hogy ez idő szerint ez a módszer nyujtja a legtöbb biztosítékot úgy a tévedés, mint a hiányosság ellen. A következőkben tehát elmondom, hogyan gyűjtöttem össze a Balaton-melléki falvakban a helyneveket s ebből mindenki legjobban megítélheti, mily érték tulajdonítandó e gyűjteseknek. Például veszem Kiliti községét, melynek helynévanyagával kezdem meg a helynevek felsorolását.

Mindenekelőtt konstatálván, hogy Kiliti község helynevei az irodalomban közzé téve nincsenek, lemásoltam Pesty gyűjteményéből a Kiliti községre vonatkozó lapot, mely szól a következőképen:

«Kiliti község Somogy megye igali járásában csakis ezen néven ismeretes a legrégibb idő óta; a község honnét népesíttetett, az nem tudatik, körülbelül a XIV. században telepíttetett, a midőn ezen uradalmat a veszprémi káptalan királyi adománykép kapta; az anyakönyvek és pedig a reformált vallásuaké 1733. évben — kik ez idő szerint 940 lelket számlálnak —, a római katholikus vallást követőké 1764. évben veszi kezdetét, kik 730 lelket számítanak. A község védszentjétől, Szent Kilit pápa és vértanuról kapta elnevezését. A község a Balaton tava, Sió vize, Juth, Ságvár, Endréd és Zamárdi községek határaival szomszédos. A község határában nevezetesebb pontok: (1.) A *Foki-* vagy *Új-puszta* gazdatiszti és cseléd-lakással; itt van a Veszprém megyéhez tartozó Siófok-községbeliek szőllőhegye és temetkezési helyök, a miért mondják, hogy a siófokiak Veszprém megyében halnak, és Somogyba hozzák őket temetni. (2.) *Töreki puszta,* cselédházzal, birka- és gulya-aklokkal. (3.) *Czinege-puszta,* kerülő- és gulyáslakással. (4.) *Jódi szöllőhegy* és (5.) *Jódi-puszta,* jelenleg uradalmi körvadász- és juhászlakással; itt valaha falu lehetett földházakból, csak a templom kőből épitve, minek helye jelenleg is látható s az (6.) *Jódi szentegyház* neve alatt ismeretes, a hol Szent Gellért vértanu utoljára misézett volna, mely templom (7.) *Bőre várból,* mely már a ságvári határban létez, jelenleg rom s valamikor Kupa vezér lakhelye volt, semmisített meg. (8.) *Öreg-szöllős,* jelenleg legelő, előbb az említett Jódi falunak szöllőhegye volt csak ezelőtt 30—40 évvel még elég szöllőtőke és csihatag volt ott látható; ennek tőszomszédja (9.) a *földvári dülő,* melynek északi részén a most is meglevő s állitólag a törökök által készített földvár van, honnét rabolták a népet vagy szükség esetén védelmezték magukat. — Kelt Kilitin, 1864. június 20-án Varga Lajos jegyző.»

Ezzel a leírással mentem le a hely szinére, Kilitire s egyelőre nem szólva a nálam levő jegyzékről semmit, egyenesen a jegyzői hivatalhoz fordultam s ott előkértem a község katasztralis térképét; ennek a térképnek rendesen van egy összefoglaló lapja, melybe a hivatalos határnevek, a dülők nevei vannak bevezetve, erről azután leírtam a hivatalos helyneveket, melyek Kiliti községében — a belsőséget nem számítva — a következők:

I. Bozót, II. Őrényi rétek, III. Bozótmelléki hegy, IV. Horhadó, V. Belsőhegy, VI. Alsóhegy, VII. Temetőhegy, VIII. Belsőség, IX. Urasági szürűskert, X. Urasági téglavető, XI. Gámi legelő, XII. Széki legelő, XIII. Széki rétek, XIV. Ságvári úti legelő, XV. Rector földje, XVI. Tiszteletes földje, XVII. Mester földje, XVIII. Plebános földje, XIX. Hidegvölgyi legelő, XX. Falu-jegyző földje.

Ugyanakkor a térképet, noha csak vázlatosan, le is másoltam. A mennyiben akadtak olyan községek is, melyekben ez a katastralis összefoglaló térkép nem volt meg, ott a telekkönyvi birtokívekből kellett a hivatalos dülőneveket kiírnom s ilyenkor azok sorszámát az 1 : 75,000-es katonai térképbe vezettem be a megfelelő helyre, a mi erre sokkal kevésbbé alkalmas kisebb méreténél fogva.

Ha most a Pesty-féle anyagot a katasztrális térkép anyagával összehasonlítjuk, látjuk, hogy a két jegyzék között semmi egyezés sincsen daczára annak, hogy a térkép csaknem teljesen egykorú a Pesty-féle gyűjtéssel, a mennyiben a földfelosztás idején és alkalmából készült. A jelenség oka igen egyszerű. Varga Lajos jegyző tényleg a nép ajkán élő neveket írt fel, a térképkészítő mérnök előtt azonban nem ezek voltak a fontosak, hanem a birtokviszonyok, a mennyire lehetett kerülte a népies neveket s a tájékozódás könnyítésére ezekből csak azokat tartotta meg, melyek a fekvést jelölték meg és azokat, a melyek általánosan elterjedt és ismert nevek voltak. Így a katasztrális térkép 19 nevéből új nevek ezek: Urasági szürüskert és téglavető, Rector-, Tiszteletes-, Mester-, Plebános- és Falujegyző földje, tehát összesen 7. Ez új neveket a nép különben egyáltalában nem használja. Másik kérdés az, miért maradtak ki a puszták a jegyzékből? Erre a felelet szintén egyszerű; azért: mert e mérnöki munkálatok az urasági (veszprémi káptalan) birtokokra nem terjedtek ki. Az alább részletezendő további kutatás kiderítette azután, hogy a katasztrális névjegyzékből megmaradt 12 név tényleg él maig is a nép ajkán, s így felmerül az a kérdés, miért nincsenek e nevek bent a Pesty-féle jegyzékben? A feleletet megadja a gyűjtő, Varga Lajos maga, ki a helynevek felsorolását így kezdi meg: «a község határában *nevezetesebb* pontok». Tehát nem valamennyi, hanem csak a nevezetesebbek; a nevezetesség fokát pedig ő maga állapította meg s így az bizony egészen egyéni; ez esetben p. o. a jegyző előtt az volt nevezetesebb hely, a hol emberi épület (gazdatiszti, cseléd-, juhász-, erdész-, gulyás-, kerülőlakás) van vagy volt (p. o. Jódi szentegyház, Földvár).

Ezek az adatok azonban mind csak előleges tájékoztatásul szolgáltak, a helynevek igazi gyűjtése csak ezután következett.

A falu jegyzője útján rendesen bekérettem a falu biráját, néhány öregebb előljárót, csőszt vagy kerülőt, s ha volt a faluban olyan ember, a ki éppen arról volt híres, hogy a határ minden zegét-zugát ismeri, azt is; ezután megkértem őket, hogy mondják el a határban előforduló összes helyneveket, úgy a mint egymásután következnek; kezdjék el a községnél, tartsanak sort, a mi nem jut egyiknek az eszébe, mondja meg a másik. A nálam levő előmunkálatokról említést nem tettem s azokat meg nem mutattam nekik. Erre azután embereim elkezdték a helynevek felsorolását és felsorolták a következőket:

1. Hidegvölgy, 2. Botramász, 3. Szöllőkalja, 4. Ádándi dülő, 5. Temető, 6. Ságvári út mente vagy Papok dülleje, 7. Polgárok földje = Lóhere földje, 8. Széki rét, 9. Kenderföldek, 10. Téglaházi dülő = Lóherföld, 11. Földvári dülő, 12. Gámi mező, 13. Hosszúvölgy, 14. Páskum, 15. Déllő, 16. Őrényi rétek, 17. Rákmász, 18. Csillaghegy, 19. Bozótmejjéke, 20. Keresztfai dülő, 21. Előhegy = Belsőhegy, 22. Pintérvölgy, 23. Horhat, 24. Bozót, 25. Szöllőkalja, 26. Pentőlle, 27. Kiskuti rét és dülő, 28. Darudéllő, 29. Csárdarét, 30. Belátóhegy, 31. Pálfivölgy, 32. Körtefai dülő = Papkutai puszta, 33. Keréktó, 34. Nagy- és Kis-Aklyos, 35. Kolozsok völgye, 36. Békástó, 37. Jódi rét, 38. Bögöcse, 39. Töreki szöllőhegy, 40. Új puszta, 41. Jódi puszta, 42. Töreki puszta, 43. Jódi szöllőhegy, 44. Czinege, 45. Törzsökös, 46. Borsos szállás, 47. Foki új puszta, 48. Töreki láp, 49. Balaton mejjéke, 50. Foki szöllők, 51. Zila, 52. Küszhegy = Karányi szöllő.

Ezt a felsorolást semmiféle kérdéssel nem szakítottam meg, mert azt már hasonló előző felvételeimnél tapasztaltam, hogy a közbevetett kérdések a nép fiát kizökkentik abból az útirányból, a melyet a képzeletben követ; hanem, mikor a

jegyzék végére értem, felolvastam nekik s azt kérdeztem: no, atyafiak, nem maradt-e ki még valami?

— De igen! jegyezte meg az egyik: a Jószóhídja.

A Jószóhídja tehát bekerült 53. névnek, s ezzel a gyűjtés első része véget ért.

A gyűjtés második része abból állott, hogy felolvasván ugyanazon embereknek minden egyes nevet külön-külön, megkérdeztem mit tudnak arról, az a hely miről nevezetes, nevét miről és miért kapta. A feleletek háromféle természetűek voltak; vagy az világlott ki belőlük, hogy a név teljesen megfelel annak, a mit mond, s ez esetben az illető névhez semmi jegyzetet sem tettem; vagy az tünt ki, hogy a név értelmét, jelentését és eredetét egyáltalában nem tudják, s ilyenkor a névhez ezt a jegyzetet írtam: nem tudják; vagy végül meg tudták magyarázni a nevet, annak eredetét, s akkor ezt külön feljegyeztem. A felvetett kérdésekre kapott feleletek eredeti felvételi lapja a következő:

1. Forrásos láp, korán deres, azért *hideg*.[1] — 2. Nem tudják. — 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. — 11. Kerek pupos sáncz, védőhely volt, de ki ellen, nem tudják; régebben itt egy pásztor egy darab aranyat talált, azóta áskáltak többször, de nem találtak semmit; az egész egy «kupolya». — 12. Nem tudják. — 13., 14., 15. — 16. A Sión 1848-ban e helyütt híd volt, de akkor a ráczok ellen felszedték és strázsát, «őr»-t állítottak oda; állítólag erről kapta nevét; az bizonyos, hogy Őrényi nevű család a faluban se nem volt, sem ma nincs. — 17. Ez a Déllő része valamikor bozót volt, teli rákkal, s az első szőllőgazdák nevezték el Rákmásznak úgy hatvan év előtt, a mikor t. i. a szőllőket kiosztották. — 18. Nem tudják. — 19., 20. — 21. Mert a falu mellett van. — 22. Egykori tulajdonosáról Pintér Pál-ról. — 23. Lapság, oldallal; egykor bozótos volt. — 24. — 25. A szőllőkaljai bozótban volt egy tó, neve *Fekete-tó* volt, s azt mondták róla, oly mély, hogy feneke sincs; ma nádlás s a víznek nyoma sincs. — 26. Nem tudják. — 27. — 28. Tanyahelye volt a darvaknak, melyek a Keréktóból (33.) szállottak oda. — 29. Vagy hetven év előtt a «Külső csárda» állott ott, míg ma a falu egy része foglalja el helyét. — 30. A jódi szőllőhegyről jövet innen már belát az ember a faluba. — 31. Egykori tulajdonosáról. — 32. A körtefára csak emlékeznek, a fa már nem áll; ennek a dülőnek darabja az új Papkutai puszta, mely régen *Zsidórét* nevet viselt, mert az egykori káptalani árendásnak, a zsidó Gerbel-nek, kútja volt ott. — 33. — 34. Oly régen volt ott káptalani akol, hogy a mostani emberek már nem látták, csak hallomásból tudják; Kis-Aklos, mert ez csak «eldülőzött» föld volt, Nagy-Aklos, mert az nagy tábla föld volt. — 35. A ma is élő Kolozs nevű családról. — 36. Nem tó, hanem csak «sönnyedékes», békás, vízeres hely. — 37. E helyen volt a tatárjárás előtt Jód falu s a *Jódi szentegyház* ma is megvan s így is neveztetik. — 38. Nevét azért kapta, mert gödrös hely, mellette egy völgy volt *Nyakócs* néven, Jód melletti részének pedig *Borjukóla* a neve; a Bögöcsén innen egy gödör van s ennek neve *Kavala* vagy *Kabola*. — 39. — 43. A Török és Jód nevek eredetét nem tudják. — 44. Madaras erdő széliben feküdt s ezért Czinege. — 45. Vén erdő, sok tuskóval; négy völgye van: *Halom-, Bőre-, Szarkás-* és *Árosi völgy*. — 46. A Borsosszállás névben levő szállás szó révén megkérdeztem embereimet, nem jártak-e itt kunok vagy jászok; mire azt felelték: «a kunok faja elveszett, ide nem telepedtek, a jászok németek, azok IV. Bélát kisérték be, de ide soha sem jutottak». — 47., 48., 49.,

[1] A számok az eredeti jegyzékben a helynevek számára utalnak.

50.—51. Nem tudják.—52. Küszhegy alatt bozót lap volt, tele küszhallal; KARÁNYI egykor birtokos. — 53. Nem tudják: «hallottam, hogy volt esetje, hogy mi, már nem tudom».

A névanyag ilyetén feldolgozása rendkívül tanulságos. Látjuk belőle, hogy a nevek egy jelentékeny része a helyi viszonyoknak teljesen megfelelő nevet kapott; egy másik része a birtokostól nyerte nevét; s e nevek megmaradtak akkor is, mikor a tájék már megváltozott; Rákmász ma is, noha ott ugyan senki sem fog ma rákot; Aklos ma is, noha azt az aklot a mai emberek már csak hallomásból ismerik, s Pintérvölgy ma is, noha azóta már többször gazdát cserélt; a Fekete-tó megszünt létezni már, de neve még él stb. És mennyit nyer érdekességben ez az anyag, ha tudjuk, hogy e nevek közül a Gám már 1138-ban, Török és Jód már 1229-ben szerepel okleveleinkben s így e nevek csaknem 7—800 évesek már! Látjuk azt is, hogy ezeken kívül van még egy sereg név, melynek sem jelentését, sem eredetét a nép nem ismeri, mint p. o. Botramász, Pentőlle, Zila, melyekre nézve a történelem sem ad felvilágosítást, stb.

De e helyütt nem akarjuk az anyagot rendszeresen feldolgozni, hanem csak az anyaggyűjtés technikáját megismertetni s a már egyszer összeállított névanyagnak a néppel való ezen feldolgozása e tekintetben is igen tanulságos, mert a részletes kikérdezés révén kerültek elő a következő helynevek: 54. Fekete-tó, ad Num. 32. Zsidórét (mint synonym vagy inkább régi elnevezés), 55. Halomvölgy, 56. Jódi szentegyház, 57. Nyakócs. 58. Borjukóla, 59. Kavala v. Kabola, 60. Bőre völgye, 61. Szarkás völgy, 62. Árosi völgy, — tehát nem kevesebb, mint 9 új név és egy synonym vagy inkább régi név.

A gyűjtő munkálat e második részének befejezéséül azután elővettem elsőben a katasztrális névanyagot s az abból kimaradt nevekre nézve kérdeztem ki embereimet, s akkor meggyőződtem arról, hogy csak azok a nevek maradtak ki, melyeket a nép tényleg soha sem használt és nem is használ, melyek tehát kizárólag a mérnökök csinálmányai voltak, s arról is, hogy a néptől átvett nevet a mérnök sokszor hibásan írta fel (p. o. az adott esetben Horhat helyett Horhadó). Végül elővettem PESTY lapját is, ebből pedig meggyőződtem arról, hogy az ő nyolcz elnevezéséből (a kilenczedik, Bőre vára, nincs a kilitii határban) a rendszeres felvétel folyamán egy sem maradt ki, de meggyőződtem arról is, hogy a nép sem a Szent GELLÉRT utolsó miséjéről, sem KUPA vezérnek a Bőre várban való lakásáról mit sem tud, s így itt a jegyző olyan hagyományokat vélt Kilitiben hallottaknak, melyeket másutt, úri és papi körökben hallott.

Hogy a két idézett jegyzéknél a rendszeres felvételben nyert helynévjegyzék mennyivel gazdagabb, arra itt külön utalnom nem kell s a gyűjtésnek előadott módszerében rejlik az a valószinűség is, hogy ez a jegyzék tényleg teljesen kimeríti a helynevek anyagát.

De itt még nem állottam meg. Ezután következett a helynevek anyagának fixirozása. Kiterítettem a katasztrális térkép összefoglaló lapjáról készített másolatomat, melyen már egyes nevek ugyis fixirozva voltak és segítségül véve a táborkari térképen is szereplő neveket s az egyes neveket bevezettem — számuknál fogva — oda, azon nevek közé, a hová azt a nép meghatározta. Ebben a munkálatban a fő szerep persze a birónak és jegyzőnek jutott, a kik a térképen is tudtak tájékozódni s rövid gyakorlat után a katonai térképből leolvasható domborzati viszonyok alapján feltett ellenőrző kérdésekkel a nép embereitől mindig meggyőződhettem arról, vajjon a névnek megfelelő számnak jó helyet jelöltek-e ki a biró és jegyző.

S ezzel a helynevek anyaggyűjtésének harmadik részét s így az egész tulajdonképeni munkát is elvégeztem s a mit még ezenkívül tettem, csak ellenőrző munkálat volt. Minthogy a helyszini felvétel folyamán többször kimentem a kültelkekre is, és a faluból a szomszéd falvakba is átkocsiztam, ezeket az alkalmakat mindenkor felhasználtam arra, hogy a helyneveket újból és újból most már ne csak elmondassam magamnak, hanem az általuk jelzett helyeket is megmutattassam magamnak, így győződvén meg arról, hogy e neveket jó helyre írtam-e be s ezzel aztán a helynévanyag gyűjtését az illető községben be is fejeztem.

Ezekben elmondtam a gyűjtés módját minden részletében s ez tájékoztathatja az olvasót legjobban a gyűjtött anyag értékéről. Faluról-falura így gyűjtvén fel az anyagot, kétségtelen, hogy ez sokkal teljesebb és kimerítőbb, mint a Pesty-é, a melynek így első sorban történeti értéke marad, de azért nem áltatom magam azzal sem, hogy ez a munka egészen tökéletes. Nem is lehet az, nemcsak azért, mert az emberek mindenütt mások, mert elébb gyakran a nép bizalmatlanságát és az adóemeléstől való félelmét kellett leküzdenem, hanem azért is, mert sok helyütt a népesedésben oly nagy változások állottak be az utolsó időkben, hogy nem mindenkor sikerült az ilyen czélra legalkalmasabb egyéneket megtalálnom és mert igen sokszor a mérnökök által adott elnevezések ma már éppen az új népesség révén annyira elterjedtek, hogy a régi elnevezéseket a használatból lassankint kiszorítják.

Megismertetvén immár a helynevek gyűjtésének módját, a következő fejezetben közlöm a Balaton mellékfalvaiban egybegyűjtött helynevek nyers anyagát faluról-falura. Az anyag közlése idealis lett volna, ha a helynevek fixirozását bemutató térképeket is kiadhattam volna az egyes községek névanyagához; ez azonban a kiadás költségeit oly aránytalanul növelte volna meg, hogy erről le kellett mondanom s meg kell elégednem azzal, hogy a gyűjtés módszerének bemutatása kapcsán itt a például felhozott Kiliti község néprajzi kataszterét mutatom be.

II. A helynevek anyaga.

I. Somogymegye:

1. Kiliti:

1. Hidegvölgy, 2. Botramász, 3. Szöllőkalja, 4. Ádándi dülő, 5. Temető, 6. Ságvári út mente vagy Papok dülleje, 7. Polgárok földje = Lóhere földje, 8. Széki rét, 9. Kenderföldek, 10. Téglaházi dülő = Lóherföld, 11. Földvári dülő, 12. Gámi mező, 13. Hosszúvölgy, 14. Páskum, 15. Déllő, 16. Őrényi rétek, 17. Rákmász, 18. Csillaghegy, 19. Bozót mejjéke, 20. Keresztfai dülő, 21. Előhegy = Belsőhegy, 22. Pintérvölgy, 23. Horhat, 24. Bozót, 25. Szöllőkalja, 26. Pentölle, 27. Kiskúti rét és dülő, 28. Darudéllő, 29. Csárdarét, 30. Belátóhegy, 31. Pálfi-völgy, 32. Körtefai dülő = Papkutai puszta = Zsidórét, 33. Keréktó, 34. Nagy- és Kis-Aklyos, 35. Kolozsok völgye, 36. Békástó, 37. Jódi rét, 38. Bögöcse, 39. Töreki szöllőhegy, 40. Uj puszta, 41. Jódi puszta, 42. Töreki puszta, 43. Jódi szöllőhegy, 44. Czinege, 45. Törzsökös, 46. Borsosszállás, 47. Foki új puszta, 48. Töreki láp, 49. Balaton mejjéke, 50. Foki szöllők, 51. Zila, 52. Küszhegy = Karányi szöllő, 53. Jószóhídja, 54. Fekete-tó, 55. Halomvölgy, 56. Jódi szentegyház, 57. Nyakócs, 58. Borjúkóla, 59. Kavala vagy Kabola, 60. Bőre völgye, 61. Szarkás völgy, 62. Árosi völgy.

2. Endréd:

1. Hármashegyek, 2. Czinegei földek, 3. Farkasér, 4. Öreghegy, 5. Tóközi puszta, 6. Barkó, 7. Kis-Jaba, 8. Harcsaharaszt, 9. Szilos, 10. Csimaz, 11. Csirip-akol, 12. Hátúthegy, 13. Rózsahegy, 14. Dudahegy, 15. Karánczó, 16. Degez, 17. Vizesrét, 18. Bende (Bendehegy), 19. Haraszt, 20. Czicze-vár, 21. Vári hegy, 22. Borjumező, 23. Juhállás (Ihállás), 24. Királyrét, 25. Baráthorog és Barátluk,

A katasztralis térkép helynevei.

I. Bozót.
II. Őrényi rétek.
III. Bozótmelléki hegy.
IV. Horhadó.
V. Belsőhegy.
VI. Alsóhegy.
VII. Temetőhegy.
VIII. Belsőség.
IX. Urasági szérűskert.
X. Urasági téglavető.
XI. Gámi legelő.
XII. Széki legelő.
XIII. Széki rétek.
XIV. Ságvári úti legelő.
XV. Rector földje.
XVI. Tiszteletes földje.
XVII. Mester földje.
XVIII. Plebános földje.
XIX. Hidegvölgyi legelő.
XX. Falu jegyző földje.

A helyszini felvételből származó helynevek.[1]

1. Hidegvölgy.
2. Botramász.
3. Szöllőkalja.
4. Ádándi dülő.
(5.) = VII. Temető vagy Temetőhegy.
(6.) = XIV. Ságvári út mente = Ságvári úti legelő = Papok dülleje.
7. Polgárok földje = Lóhere földje.
(8.) = XIII. Széki rét v. rétek.
9. Kenderföldek.
10. Téglaházi dülő = Lóherföld.
11. Földvári dülő.
(12.) = XI. Gámi mező v. legelő.
13. Hosszúvölgy.
14. Páskum.
15. Déllő.
(16.) = II. Őrényi rétek.
17. Rákmász.
18. Csillaghegy.
19. Bozótmejjéke.
20. Keresztfai dülő.
(21.) = V. Előhegy vagy Belsőhegy.
22. Pintérvölgy.
(23.) = IV. Horhat.
(24.) = I. Bozót.
25. Szöllőkalja.
26. Pentőlle.
27. Kiskúti rét és dülő
28. Darudéllő.
29. Csárdarét.
30. Belátóhegy.
31. Pálfivölgy.
32. Körtefai dülő = Papkutai puszta = Zsidórét
33 Keréktó.
34. Nagy- és Kis-Aklyos.
35. Kolozsok völgye.
36. Békástó.
37. Jódi rét.
38. Bögöcse.
39. Töreki szöllőhegy.
40. Uj puszta.
41. Jódi puszta.
42. Töreki puszta.
43. Jódi szöllőhegy.
44. Czinege.
45. Pörzsökös.
46. Borsosszállás.
47. Foki új puszta.
48. Töreki láp.
49. Balaton mejjéke.
50. Foki szöllők.
51. Zila.
52. Küszhegy = Karányi szöllő
53. Jószóhídja.
54. Fekete-tó.
55. Halomvölgy.
56. Jódi szentegyház.
57. Nyakócs.
58. Borjukóla.
59. Kavala v. Kabola.
60. Bőre völgye.
61. Szarkás völgy.
62. Árosi völgy.

[1] A zárjelben levő arab számok azonosak lévén a mellé írt római számokkal, a név a térképen csak a római számmal van megjelölve.

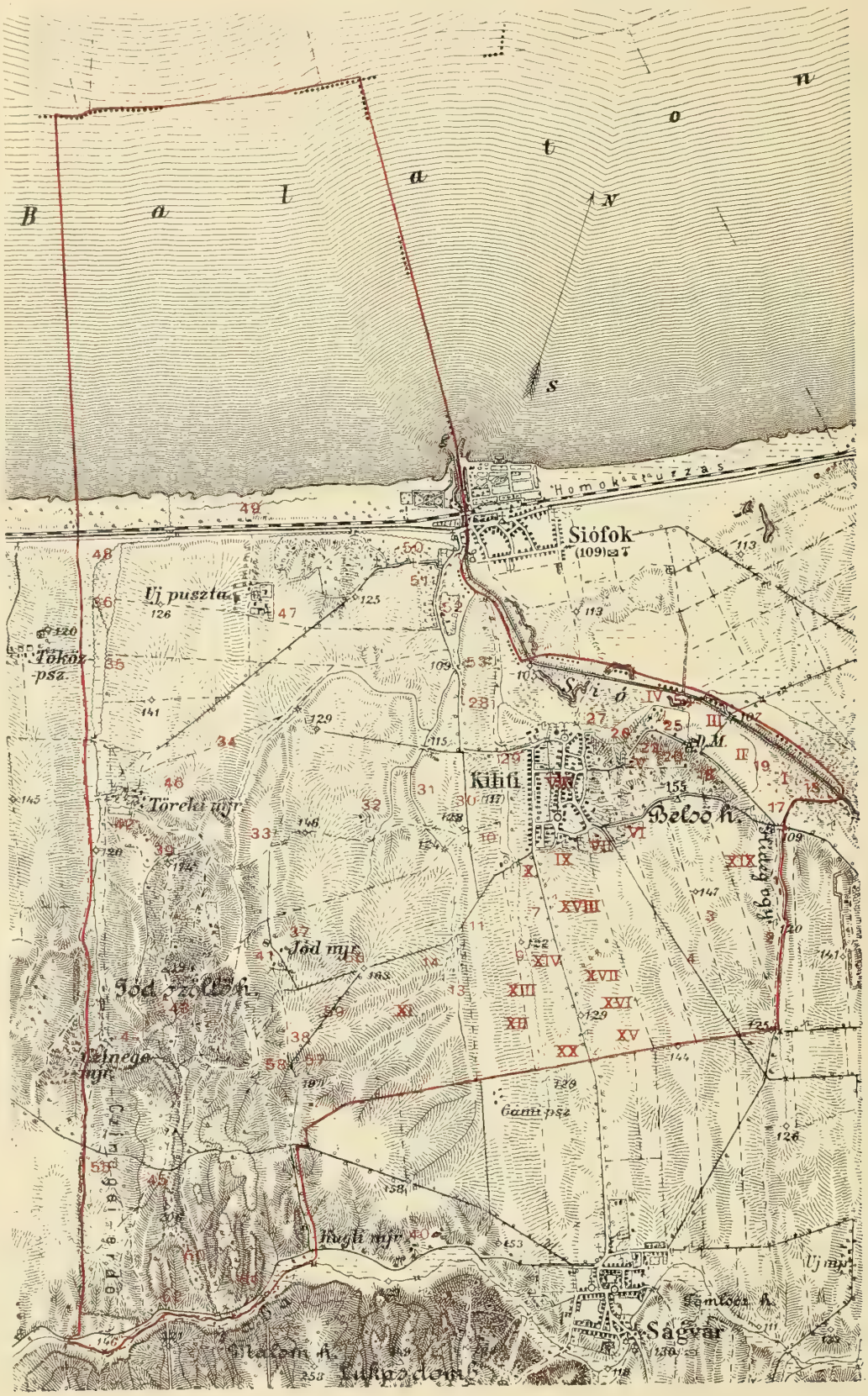

II. tábla. Kiliti község határa és határnevei (a 42. laphoz). (1 : 75.000)

26. Szilhát, 27. Páskum, 28. Várcsige, 29. Dögvölgy, 30. Pocsadé, 31. Papok földje, 32. Tizennyolcznapos földek, 33. Vizesvölgy, 34. Gyiresi szántóföldek, 35. Bucsukrét, 36. Melegmá, 37. Hársma sürű, 38. Szűcs halála, 39. Petendi domb, 40. Bocsidai rét, 41. Felső- és Alsó-Malom, 42. Tormarét, 43. Sarokrét, 44. Hásmarét, 45. Szabadi völgy, 46. Kutyahegy, 47. Vaklápa, 48. Kenderföldek, 49. Káposztás, 50. Kis-Endréd, 51. Hóki alja, 52. Kódishegy, 53. Rókahegy, 54. Magyarós, 55. Csente, 56. Lóherföldek, 57. Lapostelek, 58. Miklósi hegy, 59. Hegyes, 60. Szépszeg, 61. Kotlok, 62. Kis-Zamárdi, 63. Miklósalja = Pajta, 64. Tekeres, 65. Pálinkakút, 66. Öregkertek, 67. Házfolyás, 68. Csirkerét, 69. Kantus, 70. Besenyő, 71. Káplánkút, 72. Vass Bálint, 73. Tótoki lap, 74. Hóki hegyek, 75. Vízvári cser, 76. Berki dülő, 77. Usztató, 78. Gyönköd, 79. Függölös, 80. Cselédhorog, 81. Nyári sürű, 82. Vakhorog, 83. Fehérföldes, 84. Mányoki horog, 85. Csucsrét, 86. Herbakúti, 87. Törzsökös, 88. Séti kert, 89. Kis-Czinege, 90. Töreki dülő, 91. Tóköz, 92. Aranykút, 93. Zsigarét, 94. Kelőrét, 95. Balaton mejjéke, 96. Bihalhorog.

3. Zamárdi:

1. Szántódi puszta, 2. Csikászó, 3. Öreghajlás, 4. Följáró dülő, 5. Kútvölgyi dülő, 6. Kiliti uti dülő, 7. Sáfránkert, 8. Diászó, 9. Kertalla, 10. Kőhegy, 11. Párrét, 12. Csirkerét, 13. Endrédi határra dülő, 14. Kódistelek, 15. Borzás, 16. Csapási dülő, 17. Réti földek, 18. Káposztáskert, 19. Zsöllérlegelő, 20. Húszhold, 21. Negyvenhold, 22. Pap rétje, 23. Buhin-völgy, 24. Rigóhegy, 25. Komlósvölgy, 26. Selyemrét, 27. Kápolnadomb, 28. Fenyveshegytető, 29. Gyurgyókás, 30. Körtvélyes, 31. Tatárcsapás, 32. Hosszúvontató, 33. Szénégető, 34. Tódi gödör, 35. Vízvári cser, 36. Gyikosnyáros, 37. Gyertyános lap, 38. Káplángödör, 39. Gyugyi folyó, 40. Hosszúhegy, 41. Tótorok, 42. Gyümölcsös allja, 43. Hármashegy, 44. Árpáskert, 45. Bozótság legelő, 46. Réház, 47. Bikarét.

4. Köröshegy:

1. Tótaljai dülő, 2. Kosállás = Lucstető, 3. Marócz, 4. Öreghegy, 5. Gyugyi puszta, 6. Somos, 7. Földvár, 8. Diósvölgy, 9. Csürföldek, 10. Luczernás, 11. Szántódi útra dülő, 12. Ágosvári erdő = Mocsármány, 13. Feketés, 14. Baksakút, 15. Dorongos, 16. Tekenyős, 17. Magyaród, 18. Cseréd-alja, 19. Ágossziget, 20. Gorzon, 21. Hosszúrétek, 22. Perzsevölgy, 23. Pap útja, 24. Parraghát, 25. Halászó, 26. Kishegy, 27. Sédelő, 28. Porszöllő, 29. Farkasrét = Tófenék, 30. Kenderföldek, 31. Tüskés, 32. Kerekrét, 33. Alsó-rét, 34. Balaton mejjéke, 35. Besenyő, 36. Kecskéshegy, 37. Szíjbokor, 38. Mező alja, 39. Öreg szilfa, 40. Tormarét, 41. Rövidrétek, 42. Malomrétek, 43. Pókakert, 44. Öregkertek, 45. Gyikó, 46. Cserhegy, 47. Boroczhegy, 48. Kiserdő, 49. Borkút, 50. Paperdő, 51. Hegyes győrtető, 52. Káplánvölgy.

5. Szárszó:

1. Fekete puszta, 2. Öreghegy, 3. Puszta völgy, 4. Völgy-föld, 5. Gönnye (Gennye), 6. Almahegy, 7. Czinege, 8. Sióhát (Sióház), 9. Cseroldal, 10. Kiserdő, 11. Balatonpart felett, 12. Laposrét, 13. Rövid dülő, 14. Poszhomok, 15. Ebhegy, 16. Kenderföld, 17. Cseri, 18. Urasági földek, 19. Somrét, 20. Lucsalja, 21. Karikavölgy, 22. Kosállás, 23. Pap útja, 24. Nagyasszony, 25. Ebese, 26. Nyeshegy, 27. Nezde, 28. Vanyita, 29. Dömeszaró.

6. Őszöd:

1. Gyikhegy, 2. Külsőhegy, 3. Szarkahegy, 4. Haraszti, 5. Partalja, 6. Szemesi határra dülő, 7. Alsó erdő, 8. Koszorúhegy, 9. Völgyi hegy, 10. Öreghegy, 11. Pongráczdülő, 12. Vermesi dülő, 13. Balatonvölgyi dülő, 14. Látóhegy, 15. Középdülő, 16. Két út köze, 17. Kenderföld, 18. Bereketető, 19. Határkút, 20. Berki rétek, 21. Alsó- és Felső-Berek, 22. Apadás, 23. Csárdai dülő, 24. Nádalás, 25. Penzsói lap, 26. Dinnyeföld.

7. Falu-Szemes:

1. Haraszti, 2. Somlóhegy, 3. Ujhegy, 4. Öreghegy, 5. Középdülő, 6. Völgyi dülő, 7. Gyertyános, 8. Bagóvár, 9. Hosszúrét, 10. Béresdülő, 11. Sovány dülő, 12. Széles dülő, 13. Sarófa, 14. Borsóföld, 15. Bozót, 16. Igyenes dülő, 17. Alsó dülő, 18. Partföle, 19. Balaton melléke, 20. Kertalja, 21. Csillagpuszta, 22. Avas erdő, 23. Mészkemencze, 24. Barátok vágása.

8. Lelle:

1. Várszó, 2. Bedegh puszta, 3. Péntekhely, 4. Magyal, 5. Kishegy, 6. Tóthegy, 7. Arács, 8. Uszó, 9. Alsó- és 10. Felső-Gamás, 11. Öreghegy, 12. Parti mező, 13. Nagybozót, 14. Kenderföldek, 15. Kertaljai rétek, 16. Rétföldek, 17. Falu alatti dülők, 18. Urbéri legelő.

9. Boglár:

1. Dénes-puszta, 2. Várdomb, 3. Temetődomb, 4. Császtai dülő, 5. Koldustelek, 6. Berekre dülő, 7. Nagy-Berek, 8. Vízapadás, 9. Nagyrét.

10. Balaton-Csehi:

1. Keresztfai dülő, 2. Gyaloguti dülő, 3. Csehi völgyi dülő, 4. Magyarósi dülő, 5. Koldustelek, 6. Farkashát, 7. Léczalja, 8. Öregrekesz, 9. Kisrekesz, 10. Nyilasi rét, 11. Öregpusztai (Pusztai düllő-)rét, 12. Bugavár (Bugaszeg), 13. Falu sziget, 14. Nagy-bereki legelő (Csehi berek), 15. Pintérsziget, 16. Torhány, 17. Szardavár, 18. Kécs, 19. Hajgáló, 20. Büdöstó, 21. Csehitó, 22. Déllő, 23. Alsó Orda-ali dülő, 24. Pusztatemető, 25. Újfalu, 26. Újrekesz, 27. Belsőrekesz, 28. Hidegtó.

11. Orda:

1. Agarász puszta, 2. Csapás (Csapási kút), 3. Kisvári kút és rét, 4. Öregtó, 5. Szardavár, 6. Torhány, 7. Kiskút, 8. Magosfa, 9. Tilos, 10 Kenderföldek = Falueleje, 11. Szilvás, 12. Alsóordai düllőrét, 13. Csuhustó, 14. Szentgyörgyi dülő, 15. Sárszeg, 16. Rókaluk, 17. Kisrét, 18. Hajgáló, 19. Déllő, 20. Farkashát.

12. Lengyeltóti:

1. Felső = Külső Fonyód, 2. Alsó = Belső Fonyód, 3. Fonyódi várhegy, 4. Kopaszdomb, 5. Üszök puszta, 6. Fehér- és Fekete-Bézseny, 7. Puszta Berény, 8. Szentgyörgyi puszta, 9. Magyarósi puszta, 10. Mamócs puszta, 11. Ricze puszta, 12. Zsigmond major = Lenyeltóti puszta, 13. Rajkómalom, 14. Tatárvár, 15. Mohács, 16. Sodaki mező és puszta, 17. Vörösmalom, 18. Nyires, 19. Farkas puszta, 20. Ludas puszta, 21. Kémlőd puszta, 22. Imréd puszta, 23. Topolya, 24. Gáj, 25. Glavicza, ma: Csalogányos, 26. Rágnicza, 27. Rustyagát, 28. Baráti, 29. Kratina, 30. Sandi, ma: Plebános tagja, 31. Bézsenyi sánczok, 32. Jelászka, 33. Gyúgyi uti dülő, 34. Országuti düllő, 35. Sarokdüllő, 36. Halastó, 37. Czifraház, 38. Kis- és 39. Nagy-Szilvás, 40. Vásártér, 41. Mesterrét, 42. Káposztáskert, 43. és 44. Tikhegy, 45. Malomi saroktábla, 46. Halom, 47. Forrási berek, 48. Fonyódi úti düllő, 49. Újmező, 50. Bunár, 51. Nagy-Remicz, 52. Buger Remicz, 53. Fehérviz, 54. Szöllőhegy, 55. Réti és Középső fogás, 56. Öreghegy, 57. Bár ne volna, 58. Herczeglakás, 59. Bézsenyi tó = Sóstó = Téglagyár, 60. Két utköze, 61. Kenderföldek, 62. Usztató, 63. Diósi majorság, 64. Jama-tó 65. Sajkindza-tó, 66. Kluka-tó, 67. Csontákjárási tó.

13. Balaton-Keresztúr:

1. Bokros, 2. Üsző-hálás, 3. Gulya-hálás, 4. Partalja, 5. Kiserdei föld, 6. Derékhegy, 7. Alsóhegy, 8. Urasági erdő, 9. Polgári erdő, 10. Dombtelek, 11. Avas, 12. Ujlaki határra dülő, 13. Huszholdas, 14. Országútra dülő, 15. Réti düllő, 16. Kertalja, 17. Kenderföldek, 18. Pázsitlegelő, 19. Ujárok, 20. Kőhidi árok, 21. Felső árok, 22. Határárok, 23. Berek, ebben pedig: 24. Szeles-tó, 25. Oszlár-tó, 26. Határ-tó, 27. Kis-tó, 28. Vaskó és 29. Alsó-Berek.

14. Balaton-Berény:

1. Bokros, 2. Kertekalja, 3. Vízállós, 4. Partra dülő, 5 Réház, 6. Nagyrét, 7. Csalló, 8. Hegyhát, 9. Lutrija, 10. Hegy, 11. Derékhegy, 12 Selyemhegy, 13. Ujhegy, 14. Himelle, 15. Rókalik, 16. Lapmegye, 17. Községi urbéri legelő, 18. Sessiós polgárok rétje, 19. Ujrétek, 20. Apadás, 21. Erdő, 22. Banács, 23. Somos, 24. Harangoldal, 25. Partaljai legelő, 26. Kis káposztáskertek.

15. Balaton-Szent-György:

1. Bari puszta, 2. Bottyán-puszta, 3. Körtvélyes, 4. János tava, 5. Barihegyi = Szentegyházi dülő, 6. Révi rétek, 7. Határi dülő, 8. Kútvölgy, 9. Banács, 10. Faluvégi dülő, 11. Diós = Téglaház, 12. Iszapi legelő, 13. Bodon, 14. Büdösberek vagy Zsidóberek, 15. Somos, 16. Kertalja, 17. Cser, 18. Tikoshegy.

16. Vörs:

1. Remete, 2. Diás-sziget, Simonsziget, 4. Pogánysziget, 5. Nyiressziget, 6. Halastó, 7. Tótok dombja, 8. Vágás, 9. Sárréti dülő, 10. Kétberekköz, 11. Dobogó, 12. Középdülő, 13. Temetői dülő, 14. Felsőrét, 15. Halászsziget, 16. Laptó, 17. Itató, 18. Csúcsosnád, 19. Határárok, 20. Alas. 21. Gönnye, 22 Mária asszony-sziget, 23. Papkert, 24. Kerékerdő, 25. Bakarus, 26. Kisház, 27. Bor-

zás, 28. Akói tábla, 29. Kárász, 30. Zsidóerdő, 31. Nyires, 32. Szényegető, 33. Gyékényestó, 34. Kanászház, 35. Szecsákrét, 36. Község erdeje, 37. Öregrét, 38. Kis-sziget, 39. Barihegy, 40. Czigánykapu, 41. Világvégi, 42. Kámány, 43. Kishegy, 44. Cser.

II. Zala megye:

17. Balaton-Magyaród:

1. Kolon puszta, 2. Nyugoti berek = Berek, 3. Fenyvesi major, 4. Nagy erdő = Magyaródi erdő, 5. Zimány, 6. Sóstó, 7. Bereki dülő, 8. Irtási dülő, 9. Tólapi dülő, 10. Uj major, 11. Telekallja, 12. Kányavár, 13. Feketesziget, 14. Cserkuti = Cserkerti dülő, 15. Hosszúföldi dülő, 16. Országúti dülő, 17. Középdülő, 18. Homoki dülő, 19. Berki legelő, 20. Berek (Balatoni), 21. Alas, 22. Almás, 23. Pogányvár, 24. Szellős, 25. Hosszúsziget.

18. Zalavár:

1. Hidvég puszta, 2. Lebuj puszta, 3. Ürmös puszta, 4. Zalaberek, 5. Szentgyörgyvári úti dülő, 6. Zala-dülők, 7. Hamuház, 8. Hidvégi dülők, 9. Mekenye, 10. Alsó-Erdő, 11. Pasasziget, 12. Szellősi sarok, 13. Fölső- és Alsó-sziget, 14. Netán!, 15. Ásási dülő, 16. Kerékláp-ingó, 17. Mocsola-híd, 18. Bugyogó, 19. Fölső mély, 20. Kerékvető, 21. Fekete-tó, 22. A lik-nál, 23. Somogyi láp, 24. Rakás, 25. Országúti dülő, 26. Középdülő, 27. Zalaerdei dülő, 28. Táborúti dülő, 29. Koldustelek, 30. Sáros, 31. Rétföldek, 32. Vár környéke.

19. Égenföld:

1. Hangyálos, 2. Legelő, 3. Cenzus, 4. Sánczközi = Kiskúti rétek, 5. Bozót, 6. Bereki legelő, 7. Országútmenti dülő, 8. Balatoni dülő

20. Keszthely és Keszthely-Polgárváros:

1. Fenék puszta, 2. Uj-Major, 3. Mosóház, 4. Hévíz, 5. Gyöngyös patak, 6. Felső- és Alsómalom, 7. Malompuszta, 8. Öregrét, 9. Dobogó, 10. Zámor, 11. Sömögye, 12. Palotai földek, 13. Nagy-Remicz, 14. Országútra dülő, 15. Sziget, 16. Fáskert, 17. Czibere = Czimere = Csigere, 18. Győri rét, 19. Hidegér, 20. Alsó-Bozót, 21. Diós, 22. Hanczókrét, 23. Murvás = Murnyás, 24. Tomaji kápolna, 25. Csákgyörgyrét, 26. Budai hegy, 27. Sintérház, 28. Lehen, 29. Pajtaalja, 30. Jakabdomb, 31. Kisúti düllő, 32. Ujszöllők alatti dülő, 33. Kőháti szöllő, 34. Bottyánhát, 35. Pipáskert, 36. Kenderkút, 37. Ujhegy, 38. Tetéd, 39. Öregsziget, 40. Verébhegyalja, 41. Régi körköz, 42. Cserszegi szöllő, 43. Kétágú csalit, 44. Kövesúti dülő.

21. Gyenes-Diás:

1. Széktető, 2. Gyenes, 3. Al és Fel-Diás, 4. Homokos, 5. Varsáshegy, 6. Meleghegy, 7. Kiskúti dülő, 8. Lóhegy, 9. Pilikán, 10. Rigórét 11. Lápi rét, 12. Kamont.

22. Vonyarcz-Vashegy:

1. Föl- és Al-Vonyarcz, 2. Föl- és Al-Vashegy, 3. Feketehegy, 4. Cseri földek, 5. Kőműhely, 6. Nyulas, 7. Hosszúvölgy, 8. Cseri völgy, 9. Gotharsik, 10. Förtéstó, 11. Kukolló rét, 12. Kerékrét, 13. Fodoritató, 14. Zsibás itató, 15. Ökörlegelő, 16. Fölső- és Alsó-Csándor.

23. Meszes-Györök:

1. Zsölle- vagy Zsellehát, 2. Alsó- és Felső-Csetény, 3. Gargahegy, 4. Szent-Mihály-hegy, 5. Becze hegy, 6. Mihályháza puszta, 7. Feketehegy, 8. Kishegy, 9. Fölsőhegy. 10. Keresztfai dülő, 11. Kápolnadomb, 12. Kenderföldek, 13. Kertszöllői dülő, 14. Kertaljai dülő, 15. Koldustelek, 16. Falualatti dülő, 17. Káposztáskert, 18. Rekesz, 19. Malomi és Malomréti dülő, 20. Fölső Hosszú, 21. Irtovány, 22. Paphegy, 23. Vékony cser, 24. Kües mező, 25. Csereze, 26. Béláp, 27. Szamárkű, 28. Kégyósvölgy, 29. Keserűágy, 30. Kaszálló, 31. Förtéstó, 32. Padküvágás, 33. Keserüberek, 34. Szobakű, 35. Büsekű.

24. Balaton-Ederics:

1. Határgát, 2. Nagyfé, 3. Lápi rétek, 4. Hajóré, 5. Kiskút, 6. Fördőhely, 7. Jánosházi = Borzás-földek, 8. Lóhasi domb, 9. Magyarós, 10. Csornai halála, 11. Földszakadás, 12. Középdülő,

13. Községi legelő, 14. Bakosok sáncza, 15. Sári réte, 16. Égés, 17. Kongó, 18. Fölső rétek, 19. Hétholdi dülő, 20. Mélyviz, 21. Mocsolák, 22. Szárazszeg, 23. Kőhíd alja, 24. Kertek alja, 25. Keritės, 26. Kenderföldek, 27. Bodonszegalja, 28. Diófai dülő, 29. Tökösföldek, 30. Keresztfai dülő, 31. Dobi dülő, 32. Ráczi dülő, 33. Külsőhegy, 34. Vadviz, 35 Eresztény, 36. Besenyő, 37. Kis Mihályrét, 38. Parrag, 39. Kükereszt, 40. Körtélyes, 41. Romi, 42. Székmány, 43. Cseresnyés, 44. Csonkás, 45. Rados, 46. Likaspincze, 47. Becze düllők alja, 48. Bőre réti, 49. Csóra, 50. Csabi diófa, 51. Székmány, 52. Szarvasszél, 53. Páhi irtás = Pólásút, 54. Kopaszdomb = Váli parrag, 55. Benczelap, 56. Józsepné lapja, 57. Órozat, 58. Sipos torok, 59. Ördöglik börcze, 60. Parapát, 61. Széllik, 62. Újszöllők föle, 63. Csereságy, 64. Kühidoldal, 65. Csalithegy, 66. Fekete-kastély, 67. Koslató, 68. Lesencze patak.

25. Szigliget:

1. Világos patak, 2. Kongó puszta, 3. Tapolczapatak, 4. Cziframajor, 5. Patacsi major, 6. Öreg erdő, 7. Ávorsa, 8. Lábdi alja, 9. Berki dülő, 10. Ráadási rétek, 11. Avas, 12. Iharos = Papdülő, 13. Akasztódomb, 14. Réhely, 15. Csuki, 16. Füzeskert, 17. Váralla, 18. Házik alla, 19. Czigánytábla, 20. Kiserdő, 21. Fűzfásrét, 22. Hosszúrét, 23 Kalaprét, 24. Nádverő, 25. Nagyvizitábla, 26. Ludtilos, 27. Horhás, 28. Gadácsi parrag, 29. Szántói parrag, 30. Cziczellehegy, 31. Babukadomb, 32. Kamónkő, 33. Szemeskő, 34. Óvár, 35. Rókarántó, 36. Kemenczéspart, 37. Bakonyi part, 38. Krumpliskert, 39. Soponya, 40. Patacstető, 41. Rózsahegy, 42. Vilmahegy, 43. Öreghegy, 44. Antalhegy, 45. Bakonyi szőlő, 46. Pusztatorony, 47. Kétöles árok.

26. Tördemicz:

1. Lábdihegy és Lábdirétek, 2. Alibáni dülő, 3. Bozóti rétek, 4. Sóskás domb, 5. Téglási dülő, 6. Hajdinadomb, 7. Kotyor és Kotyoroldal, 8. Kertek föle, 9. Kétárokköz, 10. Csonkás, 11. Ujhegy, 12. Küsziklák alla, 13. Badacsonytető, 14. Kertek alla, 15. Dongókút, 16. Tálaskút, 17. Virágárok, 18. Virágkút, 19. Horgas, 20. Sárrét = Gyalogúti dülő, 21. Bőle kútja, 22. Koldustelek, 23. Faluvégi dülő, 24. Gorkován.

27. Badacsony-Tomaj:

1. Maróthy-rét, 2. Hétrendes, 3. Ganyés rétek, 4. Büdöskúti rét és földek, 5. Nagymegye, 6. Szénégető, 7. Hegymög, 8. Körtefai dülő, 9. Hangyálos, 10. Hegedűs, 11. Likaskű dombja, 12. Tökös földek, 13. Telekhát, 14. Téglavető domb, 15. Halastó, 16. Homoki dülő, 17. Haraszt = P . . . aaraszt, 18. Pávamegye, 19. Kápolnásdülő, 20. Szidombjai földek, 21. Szoroshadi dülő és út, 22. Vaskapu, 23. Szilos, 24. Ujhegy, 25. Donátdülő, 26. Herczegdülő, 27. Kükapu, 28. Hajagos, 29. Öregeregető, 30. Dudás, 31. Kódis, 32. Szegedi völgye, 33. Kerékziget, 34. Régi töltés, 35. Jóskavölgy, 36. Hegytető, 37. Korostolonkút, 38. Rózsa = Gyuró kútja, 39. Szegedi kútja, 40. Sédfőkútja.

28. Salföld:

1. Szent Ábrahám, 2. Burnót, 3. Fingódomb, 4. Kenderföld, 5. Gyertyános, 6. Parragkert, 7. Szentkereszt, 8. Hegyalja, 9. Ujhegyalja, 10. Nemesi legelő, 11. Torok, 12. Csöngehegy, 13. Öregrét, 14. Tóti erdő alja, 15. Düllövölgy, 16. Polgárkert, 17. Ürgehegy, 18. Kecskevár, 19. Szilvádi kút, 20. Partos-út, 21. Lencséstó, 22. Pusztamalom, 23. Böktető, 24. Kukaczhegy, 25. Szilvádi hegy, 26. Pápamál, 27. Körmicz, 28. Pusztatemplomalja, 29. Pallathidi forrás, 30. Klastromvölgy, 31. Paphegytető.

29. Rendes:

1. Belső-Ábrahám, 2. Ábrahám-séd = Burnót vize, 3. Tepécs hegy és dülő. 4. Bikaölés, helyi kiejtéssel: Büköllés, 5. Kishegy és Kishegyalja, 6. Lápi dülő, 7. Kőpincze, 8. Alsó- és Felsőerdő, 9. Rendes hegy, 10. Balatoni nádlás, 11. Csárdai úti dülő, 12. Bacza, 13. Templomfeletti = Templomeleji dülő, 14. Kertaljai = Alsó kertekaljai dülő, 15. Falumellék = Káposztáskertek, 16. Kenderföldek = Kenderszer, 17. Kenderáztató, 18. Csapási dülő, 19. Szálas és Szálaserdő alja, 20. Feketemegye, 21. Öregföldek, 22. Öregerdő, 23. Sóhát, 24. Gugyor, 25. Sédmellék.

30. Kővágó-Eörs:

1. Tepécs, 2. Pusztatemplom = Puszta-Szentegyház, 3. Rétsarok, 4. Kishegyestő, 5. Kacsajtos = Kocsajtos, 6. Küszöborr, 7. Csuk és —i erdő, 8. Fülöp, puszta, hegy és rév, utóbbi = Réház,

9. Ecsér és —i puszta, 10. Kis-Eörs, —i kertekalja, —i kerítés, —i temető, —i kuti dülő, 11. Pálköve, 12. Karnyitó = Kornyitó, 13. Tetemesdiós = Diófás = (3.) Rétsarok = Benke, 14. Kistelek, 15. Nagytelek, 16. Köpösi dülő, 17. Sóstó, puszta és —i rétek, 18. Kamonya, 19. Nyárvölgy, 20. Sós, 21. Burnót, 22. Ürömfő = Iremfő, 23. Szegszénai dülő, 24. Alsó- és Felső-Tüskés, 25. Alsó- és Felső-Forgató, 26. Palota, 27. Sásdi, 28. Danikút, 29. Vadakol, 30. Virágányja, 31. Szilfás, 32. Horhó, 33. Kenyérkút, 34. Csipkéstető, 35. Bodonkút, 36. Kümagas, 37. Farkasos, 38. Kapitányrétek, 39. Tamástavi rétek, 40. Csákánkút és —i rétek, 41. Hármasdomb, 42. Korcsitó = Karcsitó = Harcsitó, 43. Füzkút, 44. Mosókút, 45. Édesalma, 46. Cser, 47. Szoroscsapás, 48. Kis- és Nagy-Őrhegy, 49. Koppány, 50. Vizesbánya, 51. Fenyősoldal, 52. Rókahegy, 53. Köszörűkőhányás, 54. Papütő, 55. Kis- és Nagy-Csertó, 56. Bátó, 57. Tódikút, 58. Pálkövei savanyókút, 59. Kontorakút = Contrakút, 60. Cseresnyéskút, 61. Csörgő, 62. Császta, 63. Szénégető, 64. Zsintó, 65. Nyálastó, 66. Kopárrét = Himeskőtető, 67. Lapos hegyestő, 68. Dányér, 69. Tarmohos, 70. Belátóhegy = Vörösdomb = Ebédleső, 71. Alsó- és Felső-Kőhát, 72. Hosszúmegye, 73. Falu erdeje, 74. Kertalja, 75. Káposztáskert, 76. Kiskút, 77. Sághvári kerítés, 78. Papkert, 79. Rendesi erdő alja, 80. Vörös tócsa, 81. Oldal, 82. Királykút, 83. Dancsirtás, 84. Nemesföldek, 85. Gyikhegy, 86. Sziget.

31. Szepezd:

1. Öreghegy, 2. Csuk, 3. Végmál hegy és dülő és Végmál fölötti erdő, 4. Kacsajtos, 5. Teleki dülő, 6. Keselői dülő, 7. Cseréd, 8. Öregerdő, 9. Rétföldi erdő, 10. Horgas = Horgosföld, 11. Kikér = Kikeri, 12. Nagy-rétek, 13. Balatonpart, 14. Murvaföldek, 15. Kocskuta, 16. Bujinvölgy, 17. Hegyoldal, 18. Csáktető, 19. Körtvélles, 20. Sárálló, 21. Kükert, 22. Hosszúföld, 23. Mandolás, 24. Bőd, 25. Átal.

32. Zánka:

1. Öreghegy, 2 Bálinthegy, 3. Vérkút, 4. Csorsza, 5. Alsó és Felső Hosszúföld, 6. Szöllőúti, dülő, 7. Galocsa (Galozsa?), 8. Feketehida = Égettházi dülő, 9. Kishegy, 10. Kis erdő, 11. Bébiczmező = Bébiczföld, 12. Tusakos, 13. Vitarius, 14. Szeghegy, 15. Balatonra dülő, 16. Kis-Bakony, 17. Pósmegye, 18. Répaföldek, 19. Ujhegy = Bánkő, 20. Temetői dülő, 21. Balatonra dülő erdő, 22. Bődi mező, 23. Szepezdi határra dülő, 24. Kövágó-örsi határra dülő, 25. Váradhegy = Várhegy, 26. Sóstói pusztára dülő, 27. Vörösdombok = Hamuháza, 28. Herczegi dülő, 29. Murvahányás, 30. Lapi földek, 31. Belátó hegy, 32. Magyóka, 33. Szabó domb, 34. Horog, 35. Templom dülő, 36. Tamáskút, 37. Sebestyénerdő.

33. Akali:

1. Sághi puszta, — sarok, erdő, — temető föle, 2. Leshegy (Öregleshegy?), 3. Istvánhegy, 4. Murvás mező, 5. Fenyehegy, 6. Sédi kertek, 7. Csordaúti dülő, 8. Kuti rétek, 9. Házhelyek felett, 10. Falu alja és Falu felett, 11. Domb felett, 12. Kismocsári szölők, 13. Nagymocsári földek, 14. Községi legelő, 15. Vizszéli legelő, 16. Soosorr, Soosi földek és rétek, Hosszú Soós alja, 17. Csirkeparrag (Csirkeföldek), 18. Hegytető és —alja, 19. Csapási dülő, 20. Szöllőkalji legelő, 21. Urasági dülő, 22. Sürűalja, 23. Nagyvölgy és —alja, 24. Nagymező, 25. Kühid alja és föle, 26. Káposztáskertek alja, 27. Lompért kutere = Bozótalja, 28. Szeghegy, 29. Csergő, 30. Czinegedomb, 31. Magyal.

34. Balaton-Udvari:

1. Erdő alja, 2. Noszlop hegy, 3. Balatoni kertek, 4. Balatoni rét, 5. Kuti kertek dülője, 6. Kisréti kertek, 7. Kenderföld, 8. Uradalmi birtok, 9. Ujhegy, 10. Csapás melléke, 11. Tisztaviz, 12. Petkerét, 13. Sósrét, 14. Lóséd, 15. Fövenyes, 16. Ólak fölé, 17. és 18. Kiscser, 19. Botosföldek, 20. Kisrét, 21. Keresztfai dülő, 22. Temetői dülő, 23. Szentegyházi dülő, 24. Nyulas megye, 25. Leshegyúti dülő, 26. Finta halála, 27. Burkavölgy, 28. Foki süreje, 29. Dongómező, 30. Vészverte völgy, 31. Kis Leshegy, 32. Szarkató, 33. Öreghegy.

35. Örvényes:

1. Külső- és Belső-Rövidföldek, 2. Külső- és Belső-Hosszúföldek és —rétek, 3. Határföldek és —rétek, 4. Kis- és Nagy-Sásrét, 5. Keresztfai dülő, 6. Parragföldek és —rétek, 7. Kukoriczaföldek és rétek, 8. Kis rétek (Klä Wiesen), 9. Krumpliföldek (Krumpläcker), 10. Káposztáskerf és Káposztásrétek (Krautäcker), 11. Malom-rétek és —földek (Mläcker), 12. Templomföldek = Szentegyházf dülő, 13. Sánta Mártoni Kis- és Nagyföldek, 14. Balatoni rétek (Seewiesen), 15. Kis- és Nagy

Udvari rétek és földek, 16. Szilváskúti rétek és földek, 17. Erdő és Erdei földek (Waldäcker), 18. Első- és Hátulsó mezei földek (Hinnen und vorigen Hadäcker), 19. Keskenyföld, 20. Szélesföld, 21. Szöllőaljai földek, 22. Séd és Sédekalja, 23. Ároki dülő, 24. Gyuriláb eleje, 25. Kenderföldek, 26. Örvényesi hegy, 27. Kattyas.

36. Aszófő:

1. Vásárhegy, 2. Vörösmáli rét és szöllők, 3. Jánostava, 4. Ároki dülő, 5. Köves, 6. Remetei földek, 7. Szabados földek = Bázsa, 8. Nyárastó, 9. Téglaszin és Téglaalja, 10. Malomdombja, 11. Szöllőkalja, 12. Köbölkuti forrás és rétek, 13. Somogyi tarló, 14. Takácspáli rét, 15. Badiczföldek (Badics?), 16. Berkenyésmegye, 17. Banyaföldek, 18. Alsó- és Felső-Mocsár, 19. Bankóföldek, 20. Gyékényföld, 21. Temetődomb, 22. Alsó- és Felső-Káposztás, 23. Nagymező = Alsó erdő, 24. Magyarósvölgy, 25. Öregerdő, 26. Öreghegy, 27. Fenyűs, 28. Séd, 29. Rühe vize = Csörgőséd, 30. Pusztatemplom, 31. Kenderföld, 32. Sós, 33. Legelő, 34. Falualja.

37. Tihany:

1. Diósi dülő és kertek, 2. Apáti, —tető, —rét, —hegyalja, 3. Dobogó, 4. Hosszúhegy, 5. Kis-Balaton = Belsőtó, 6. Cserhegy, —kapú, —uti dülő, 7. Kis- és Nagy-Hármashegy, 8. Felső- és Alsó-Szarkád, —ra dülő, —i erdő, 9. Csúcshegy, 10. Ekko, 11. Nyársashegy, 12. Alsó- és Felső-Óvár, 13. Pusztatemplom kettő van, az egyik Apátinál, a másik a Réház közelében, 14. Gurbicsatető, 15. Akasztófadomb, 16. Urbéri legelő, 17. Szerkőalja, 18. Felső- és Alsó-Láp, 19. Sajkód, 20. Vizmosás, 21. Kiserdő, 22. Büdöstó = Külsőtó, 23. Farkasverem, 24. Ráta, 25. Kapuirtás helyi kiejtéssel Kapirtás, 26. Lapi dülő, 27. Ürgedomb, 28. Réház, 29. Kenderföldek, 30. Kis- és Nagy-Kopaszhegy, 31. Balaton apadása, 32. Grádicsalja, 33. Sárgahegy, 34. Tobakhegy, 35. Öregkű, 36. Potyogókű, 37. Sziládi szölleje alja, 38. Bencze völgye, 39. Garagunyhó, 40. Baromitató, 41. Remetelakás, 42. Lánylakás, 43. Bálintirtás, 44. Gödrösföld, 45. Fecskelik, 46. Dóczi-kapú vagy háskó, 47. Belsősáncz, 48. Külsősáncz, 49. Temető, 50. Jegenye, 51. Magdakert, 52. Város réte, 53. Sédmejjéke, 54. Katonarét, 55. Kutszár, 56. Kühid, 57. Szilfa, 58. Sósrét, 59 Nyereghát, 60. Csókapartokalja, 61. Szitahegy, 62. Mészkemencze, 63. Likakalja, 64. Szuklalikja, 65. Vaspálmalma, 66. Aranyház, 67. Kerékdomb, 68. Vacsora, 69. Birósürü, 70. Diákdomb, 71. Gólyafa, 72. Szürűskertek, 73. Krétaásás (helyi kiejtéssel: Klétásás), 74. Fehérpart, 75. Méheskű, 76. Répaföldek, 77. Sebestyénkapu, 78. Mikolakapu, 79. Szalacska, 80. Tót sürűje, 81. Petők dombja, 82. Hurray szölleje.

38. Balaton-Füred:

1. Alsó vagy Belső erdő, 2. Felső erdő, 3. Belső mező, 4. Nagy mező, 5. Lászlóhegy, 6. Sándorhegy, 7. Fenék, 8. Berekrét, 9. Tormánhegy és Tormán kövesse, 10. Lapostelek, 11. Tamáshegy, 12. Györgyhegy, 13. Meleghegy, 14. Öreghegy, 15. Bocsár, 16. Baricska, 17. Farkókő, 18. Vörösföldek alja, 19. Petke, 20. Savanyúviz, 21. Szöllőfő, 22. Kék és Kéki források, 23. Száka, 24. Egyházutja, 25. Ebhegy, 26. Vörösmál, 27. Büdöskút, 28. Varga Ádám tava, 29. Lászlókút, 30. Korpádi kút, 31. Ivángyöp, 32. Bedegi domb, 33. Pojányi domb, 34. Fitospartalja, 35. Kerekrét, 36. Márton kerítése, 37. Csókkút, 38. Dobogóhíd, 39. Küszlikak, 40. Nagy-Fenyő, 41. Kalótya, 42. Balázshegy, 43. Penighegy, 44. Görcsönkút, 45. Sóskút, 46. Páskadomb, 47. Péterkút, 48. Kőmejed, 49. Köbölkút, 50. Paczalkút, 51. Köves, 52. Csákány, 53. Szöllőszél, 54 Tómejjéke, 55. Kőszikla, 56. Aszó, 57. Somhegy, 58. Ajtós, 59. Meczehegy, 60. Vargyúkút, 61. Malomvölgy, 62. Vargaszállás, 63. Csiteny, 64. Temetőhegy, 65. Alsó- és Felső-Lak, 66. Körtélyes, 67. Siskevölgy, 68. Evetes és —mejjéke, 69. Pálfi kenyere, 70. Hamarászóvölgy, 71. Peczekárok, 72. Szerecsentó, 73. Borsonyvölgy, 74. Magyalszél = Sárkányvölgy, 75. Papmezeje = Papszék, 76. Szarvasfejtő, 77. Kenderföldek, 78. Ökörhálás, 79. Kiskútszürüje, 80. Irtáshát, 81. Bedegi halála, 82. Méhmulató, 83. Hosszúgyep, 84. Kis-Lapos = Kőfejtő, 85. Szömörczeszürű, 86. Baráczató.

39. Arács:

1. Séd, 2. Sándorhegy-tető, —alja, —oldal, —i lap, 3. Péterhegy-tető, —alja, —oldal, 4. Tamáshegy, 5. Berekközi dülő, 6. Kőrisesi dülő, 7. Mikódülő, 8. Vöröskátyú, 9. Kühid, 10. Angol szöllők, 11. Laposföldek, 12. Meződi dülő, 13. Álomkút, 14. Kühatár, 15. Szöllőkalja, 16. Iharkút, 17. Kistó, 18. Téglaház, 19. Öreghegy, 20. Palotaalja, 21. Káposztáskertek, 22. Aljbeli szöllők, 23. Irtáshát, 24. Ajtós, 25. Zöngőoldal, 26. Sötétvölgy, 27. Kishálás, 28. Öreghálás, 29. Akókútető, 30. Barátlakás, 31. (Jabab-, Jabat- vagy) Jakab temetése, 32. Zsidótemető, 33. Bodonkút, 34. Átul (= Által)

lap, 35. Kis-Szarkahegy, 36. Kis- és Felső-Kereszthegy, —alja, 37. Tüzköves tető és —i földek, 38. Robogás, 39. Veszprémi út partmejjéke, 40. Csörgőkút, 41. Koloskaoldal, 42. Kőfejtő, 43. Ruzsamező, 44. Murvagödrök, 45. Harangozóvölgy, 46. Cser és Cseralja, 47. Déllei földek, 48. Mészkemencze, 49. Robogóvölgy, 50. Szentkirály parragja, 51. Rétre dülő és Réti dülő, 52. Csapásra dülő, 53 Balatonra dülő, 54. Füredi határmente.

40. Csopak:

1. Kereked, 2. Sóstódomb, 3. Horogvölgy, 4. Kishegy, 5. Csákányhegy, 6. Nosztori puszta és oldal, 7. Alsó- és Felső Bene, 8. Nádaskut, 9. Murvagödör, 10. Békatető, 11. Vizárok, 12. Haraszti dülő, 13. Kocsikapú, 14. Ajföld, 15. Falu kertje, 16. Bodonkút, 17. Láputa, 18. Apadás, 19. Sárdi rétek, 20. Berekhát, 21. Kuszkó, 22. Kőkoporsó, 23. Kistó, 24. Fehérviz, 25. Torma-malom és —apadása, 26. Sáfránkert, 27. Nagykúti dülő, 28. Szedriántető, 29. Hegyalja, 30. Istvánfi-út = Istenfia-útja, 31. Alsó- és Felső malom, 32. Bazsali oldal, 33. Tódi oldal, 34. Kenderföldek, 35. Nyereghegy, 36. Kápolnahegy, 37. Nagymező, 38. Torma erdő mejjéke, 39. Középgyőr, 40. Faiszti erdőalja, 41. Paloznaki határszél, 42. Terczia, 43. Kányarikató, 44. Nagyjánosi völgy.

41. Kövesd:

1. Kereked, 2. Partosút, 3. Berekhát, 4. Középdomb, 5. Kőriskút, 6. Kopasztető, 7. Apadás, 8. Völgyi kertek, 9. Kiskút, 10. Déllő, 11. Szénégető út, 12. Berkenyekút, 13. Keresztüldülő, 14. Fenyves, 15. Kenderföldek, 16. Hosszúdülő, 17. Irtás, 18. Márvány gödre, 19. Csordás halála, 20. Istenfia (Istvánfi) utja, 21. Borsótartó, 22. Külik gyöpje.

42. Paloznak:

1. Nagyrét, 2. Szerdahely, 3. Kishegy, 4. Csákányhegy, 5. Nagyhegy, 6. Hosszúhegy, 7. Maczkó, 8. Sarok, 9. Sutton, 10. Kispart, 11. Káposztáskertek, 12. Vöröspart, 13. Malomhát, 14. Apadás, 15. Körösztüljáró = Malomút, 16. Teleki rétek, 17. Papkert, 18. Királydomb, 19. Hajód, 20. Almafa, 21. Országúti dülő, 22. Akasztódomb, 23. Hampaszkút, 24. Tóra dülő, 25. Határra dülő, 26. Körösztdülő, 27. Rétföldek, 28. Erdő, 29. Tódon felül és Tódi völgy, 30. Falubörcz, 31. Disznócsapás, 32. Öregereszkedő, 33. Tücsökkút, 34. Malomkút, 35. Kiskút, 36. Tarányi kút, 37. Varjaskút = Halasi kút, 38. Ókút, 39. Csetekút.

43. Lovas:

1. Szerdahely, 2. Hosszúhegy, 3. Sugatag = Suhatag, 4. Öreghegy, 5. Királykút, 6. Alsóörsi dülő, 7. Kishelyi szőllőhegy, 8. Kövestető, 9. Hármasdomb, 10. Gúzskút, 11. Tói dülő, 12. Falurét, 13. Borbástó, 14. Hétútszöllő, 15. Káptalani birtok, —malom, —erdő, 16. Szilfadülő, 17. Baksai dülő, 18. Szilvás és Szilvásos, 19. Téglaház, 20. Fenyérhegy, 21. Malom előtt, 22. Alsó- és Felső-Kistelek, 23. Országúti dülő, 24. Híd alatt, 25. Ferenczi szöllő, 26. Posványkút, 27. Dombai hegy, 28. Péterút, 29. Kopasztető, 30. Tilosoldal, 31. Aranyoskútforrás, 32. Temetői dülő, 33. Kiserdő, 34. Eklézsiamalom, 35. Káposztáskertek, 36. Felső-örsi rét és határ, 37. Cser, Cserorr, Cseri szöllők és Fekete cser, 38. Déllő, 39. Tüskekút, 40. Rókalikak, 41. Gyertyános, 42. Csingora lap, 43. Csihegy, 44. Kisrét, 45. Kükapu, 46. Piarista-birtok, 47. Tücsökkút, 48. Nemesi birtokok, 49. Nyálastó, 50. Dénisek földje, 51. Aprós, 52. Kishegy, 53. Mórocza Kálmán birtoka, 54. Miskeoldal.

44. Alsó-Örs:

1. Somlyóhegy, 2. Alsóhegy, 3. Almádi major, 4. Cserelak és —oldal, 5. Köcsi-tó, 6. Sósdülő, 7. Küesdomb, 8. Réti dülő, 9. Kistelek, 10. Gálrét, 11. Horgos, 12. Középsok, 13. Gölyemál, 14. Égéstető, 15. Urasági sarok, 16. Kúthegyoldal, 17. Sóskút, 18. Halasi kertek, 19. Tóri földek és kertek, 20. Jobbágyi apadás, 21. Csapás, 22. Déllő, 23. Kermencs, 24. Telektői szöllő, 25. Alsó-, Közép- és Felsőmál, 26. Bányahegy.

III. Veszprém megye:

45. Vörösberény és 46. Almádi:

1. Küsziklás, 2. Malomvölgy, 3. Öreghegy, 4. Füszfő, 5. Mámai hegy és rét, 6. Almádi puszta = Öreg-Almádi, 7. Várhegy, 8. Megyehegy, 9. Lokhegy, 10. Lózsánta, 11. Csebere, 12. Puszta-

templom, 13. Ujhegy, 14. Sátorhegy, 15. Vöröshegy, 16. Pogányvölgy, 17. Szilierdő = Öregszil, 18. Bugyogó = Bolygó, 19. Remete, 20. Derézde, 21. Bötregoldal, 22. Kis-Berény, 23. Apáczafara, 24. Itató, 25. Fűzkert, 26. Fekete-ókor, 27. Sáskúti rét, 28. Rekeszt, 29. Diófa, 30. Szili tábla, 31. Kiskúti dülő, 32. Alj és Szöllőlábi alj, 33. Plebániaföldek, 34. Szenterdő, 35. Közép- és Felsődülő, 36. Hársas és Hársasvölgy, 37. Murvatisztás, 38. Pórgyöp, 39. Geisztkút, 40. Huszárkút.

47. Kenese:

1. Máma alja, 2. Sérhegy, 3. Öreghegy, 4. Márkó, 5. Matacs, 6. Csitteny, 7. Akarattya, 8. Fáncsér, 9. Bögre, 10. Berek és Berekvölgy, 11. Partfő, 12. Gyümölcskert, 13. Hosszúmező, 14. Utalja, 15. Emberölés, 16. Gerla = Gella, 17. Telek, 18. Diáságy, 19. Itató, 20. Csipkés-völgy és —út, 21. Kútvölgy, 22. Kerékaszó, 23. Csattogó, 24. Hollósvölgy, 25. Fehérhágitó, 26. Zánkház, 27. Ravaszlikak, 28. Bakóirtás, 29. Gelegonyás, 30. Rigóvölgy, 31. Görögheg y, 32. Nyulhegy, 33. Szederjes, 34. Tatárlikak, 35. Pörös, 36. Papnád és —orr, 37. Öregtó, 38. Kacsóút, 39. Határcsillag, 40. Sándor, 41. Ökörkút, —i dülő, 42. Fejérgödrök, 43. Kishegyi dülő, 44. Páskum, 45. Tükörhegy, 46. Állás, 47. Gulyakút és —völgy, 48. Büdöskút, 49. Csurgó, 50. Ereszkedő, 51. Kaptárvölgy, 52. Cseresnyéssürű, 53. Sulákdomb, 54. Keresztfahegye, 55. Romlottpart, 56. Csikerrét, 57. Csúcsospart, 58. Törökverő, 59. Hegymagas, 60. Dapsa.

48. Balatonfő-Kajár:

1. Apáti dülő és Belső-Apáti, 2. Kesellőhegy, 3. Bőjtényoldal, 4. Somlótető, 5. Tikacs, 6. Akarattya puszta és —alja, 7. Öreghegy, 8. Tekeres, —i csárda, Uj —i puszta = Világos (Domonkos) puszta, 9. Lapos = Páskum, —i kút, —i közös legelő, 10. Partföle = Partfölött, 11. Haraszt, 12. Tengerd, 13. Aradi rét, 14. Pál halála, 15. Kishegy, 16. Lébeli, 17. Gólya, 18. Külső- és Belső-Vargatelek, 19. Háti dülő, 20. Osztály, 21. Sóslápa, 22. Kopaszdomb, 23. Rókalikas, 24. Bizódomb, 25. Aranyhegy = Aranyoshegy, 26. Hosszúföldek, 27. Álmosdomb, 28. Komlóvölgy, 29. Temetőmellék, 30. Csókamál, 31. Bitfa, 32. Murzsa, 33. Ravaszi, 34. Korintus, 35. Ludmáj, 36. Hegyestelek, 37. Lencseszer, 38. Egyházföldek, 39. Baromállás, 40. Töröncső, 41. Bustya, 42. Dögtér, 43. Csapás, 44. Tizennyolcznapos földek, 45. Legellőmellék, 46. Enyingi úti dülő, 47. Homokosi legelő, 48. Romlás, 49. Aliga, 50. Simonluka, 51. Vaskapú, 52. Balaton partja.

49. Fok-Szabadi:

1. Belsőhegy = Öreghegy, 2. Csaphegy, 3. Sóstó és Sóstói major, 4. Gamásza, Alsó- és Felső, —puszta, —i csárda, 5. Sióbozót, 6. Pusztatoronyi dülő = Szerkívül, 7. Büdöstó, 8. Káposztáskertek, 9. Révút, 10. Luczernás, 11. Falualatti = Nagyréti dülők, 12. Páskum = Legelő, 13. Nyolczasi tó, 14. Domasztika, 15. Zsellérföldek = Kisházasok = Tizennyolcznapos földek, 16. Szöllőközi folyó, 17. Községi birtok, 18. Kisréti földek, 19. Enyingi úton alul, 20. Határszél = Enyingi hegyhát, 21. Enyingi úton felül = Rövid düllő, 22. Urak táblája = Kuti dülő, 23. Szilfáknál = Szilfáki = Szilfás, 24. Külső szöllők, 25. Szöllőközi rét, 26. Nyolczasi = Nyugadóhegy = Ökörtilos, 27. Vízeres, 28. Középdülő = Melegoldal, 29. Ekeút, 30. Pusztai alsó dülő = Borzás, 31. Pusztai felső dülő = Kesellő, 32. Murvagödör, 33. Legelőre dülő = Kis-sósi, 34. Alsó- és Felső-Páskum, 35. Sósi erdő, 36. Part föle és alja, 37. Sáfránkert, 38. Majoron felül és —belül, 39. Téglaház, 40. Eklézsia földje, 41. Bíróföldek, 42. Plebániaföldek, 43. Mesterföldek, 44. Jegyzőföldek, 45. Nagycsapás, 46. Temető, 47. Urasági szöllők = Papok földje, 48. Patakdülő, 49. Violakút, 50. Disznókút.

50. Siófok:

1. Madarasi dülő és —tó, 2. Kukaczos, 3. Rekettyés, 4. Nagybozót, 5. Sziget, 6. Füzesi legelő, 7. Dezsegát, 8. Kölesföldek, 9. Luczernás, 10. Kövesi dülő, 11. Ültetvény, 12. Ökörtilos, 13. Rókalyukak dombja, 14. Zsidótemető.

III. A helynév-anyag feldolgozása.

Az előző szakaszban felsorolt több mint 1800 helynév áttekinthető feldolgozásánál töretlen úton jártam, mert Magyar Helynévtár mind a mai napig nincs s mert a «Magyar Nyelvőr» megmaradt az anyaggyűjtésnél, a feldolgozást — néhány kategorizálási kisérletet kivéve — meg nem próbálta, érintett kisérleteit tisztán nyelvi szempontból tette s előtte az ethnographiai sajátosságok irányadók soha sem voltak. Ez alkalommal a feldolgozásban ugyanazon az alapon maradok, melyet «Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe» című monographiámban követtem s a mennyiben attól eltérek, az inkább a különböző helyi viszonyoknak és annak eredménye, hogy minél tovább foglalkozunk hasonló irányú feldolgozásokkal, azok módszere mind tisztábban forr ki, javul és tökéletesedik.

Alakilag leggyakorlatibbnak az látszott előttem, ha az egész anyagot betűrendes jegyzékbe foglalom, így leginkább áttekinthető az s így bárki legott megtalálja azt a nevet, a melyet keres, hogy arról felvilágosítást nyerjen. Ebből következik, hogy minden nevet annyi betű alá kellett beosztanom, a hány szóból az össze van téve. Nyilvánvaló, hogy az Aliga, Arács stb. név csak egyszer fordul elő, mert nem összetett név, míg a Bőle kutja megvan a *kut* szónál is, hol megtudjuk, hogy a kút a Balaton mellékén a kifolyó és felfogott talajvizet jelenti és a *Bőle* szónál is, a hol megtudjuk, hogy ez a kút a nevét Böle Panniról kapta, a ki abba belefult. Hasonlóképen az Aranykút (Endréden) szerepel az *arany* és a *kút* szó alatt is, s minthogy az *arany* szó előfordul még az Aranyhegy (Balatonfő-Kajáron), Aranyoskútforrás (Lovason), és Aranyház (Tihanyban) nevekben is, ezek az *arany* szó alatt mind együtt találhatók, valamint külön-külön megvannak a *kut, hegy, forrás* és *ház* szavak alatt is. A népies magyarázat megmondja, hogy az Aranykút és Aranyoskút-forrás nevét jó vizéről kapta, az Aranyhegy pedig arról, hogy jó szőllőhegy s így ezek együttes felsorolása felvilágosít, hogy sem a víz nem hoz, sem a hegy nem rejt méhében aranyat, hanem hogy az *arany* szó e helynevekben a *kitünő,* a *jó* értelemben járja. Igy világosítja és erősíti meg az egyik név értelme a másikét s ez annál magyarázóbb, minél több helyen s minél többféle összeköttetésben fordul elő ugyanolyan értelmezéssel. De nemcsak az *arany* értelmét világosítja ez meg, hanem, a mennyiben a feldolgozás ezen módja mellett a *kút, hegy, forrás* stb. alatt mindazon többi nevek is összekerülnek, melyekben e szavak előfordulnak, ez pontosan megmutatja, hogy a magyar észjárás a kutat, a hegyet, a forrást stb. mi mindenről nevezi el.

Az ilyen összeállítás megmutatja azt is, hogy a magyar nyelv a helyneveket hogyan képezi, az egy névben szereplő több szót miképen teszi össze. Már Szarvas Gábor (M. Nyelvőr 1873. II. 337 s kk. l.) a helyneveket e tekintetben négy osztályba sorozta: 1. A helynév egyszerű appellativum, mely valamely helyiségnek kiváló sajátságát, alakját, termékét, egykori állapotát stb. jelöli; p. o. *homok, keresztfa, bércz, hajlás, irtván, gödör* stb. 2. A helynév jelzős főnév, melyből az utóbbi közhelynevet, az előbbi pedig ennek tulajdonságát vagy birtokát jelöli, p. o. *telek alja, hosszú bércz, diós völgy, dombsziget, setét horog*, stb. 3. A helynév egyszerű jelző, mely legtöbb esetben a helyiség tulajdonságára utal, a helynév maga oeconomicus szempontból el van hallgatva; p. o. *a)* melléknevek: *vadalmás, varjas, csojános* stb.; *b)* igenevek: *dobogó, déllő, aszaló* stb.; *c)* tárgyas igenevek: *németugrató, csorda-*

hajtó, emberölő stb. 4. Ide oly nevek tartoznak, melyekben a helyiséget *d* képzővel látjuk kifejezve, mely csupán nevekhez (egyként fő-, mellék- és igenevekhez) járul; p. o. *Somod, Széked, Agyagásd* stb. Hogy egyugyanazon szónál az összetételeknek úgy ezen, mint a többi különböző typusait szintén feltüntethessem, ezekből az egyenlő typusúakat az ugyanazon címszó alatt levő 1., 2., 3., 4. stb. számok alatt csoportosítottam.

A szótárszerű feldolgozás alakilag így megállapított keretébe felvettem minden az előző szakaszban előforduló helynevet s hozzáfűztem mindazon magyarázatokat, melyeket a nevekre nézve magától a néptől kaptam és azon hagyományokat, babonákat, stb., melyeket a nép azokhoz fűz.

A saját anyagom feldolgozását azonban egyéb adatok bevonásával is igyekeztem használhatóbbá tenni és kiegészíteni. Ez anyagba mindenekelőtt beledolgoztam az 1:75,000 mértékű táborkari térkép névanyagát, hogy ezzel némileg enyhítsem azt, hogy azokat a térképeket, melyeken e helynevek fixirozva vannak, nem közölhetem; ez egyfelől a helyek egy részének fekvéséről tájékoztat, másfelől a táborkari térképek gyakran hibás névanyagának kijavítására nyujt oly alkalmat, a melyet fel is használok.

Feldolgoztam továbbá Pesty Frigyes kézirati gyűjteményének e területre vonatkozó egész anyagát; ha valamely név előfordul e gyűjteményben, azt megjelöltem (Pesty msc.)-vel; ha mond róla olyat, mi a név eredetének felvilágosítására szolgál, idézem; ha a nevet hibásan magyarázza meg (p. o. l. Aradi rét), külön fel kellett tüntetnem, hogy az ilyen magyarázatok gyökeret ne verjenek az irodalomban.

A nevek értelmének megvilágosításánál első sorban és főként a nép bevallására támaszkodtam, mely a tényeknek túlnyomó részben megfelelt; e mellett Szinnyei József Magyar Tájszótárát (Budapest, 1900.) csak kiegészítés czéljából használtam. Néhány példa legjobban megvilágítja az eljárást. — Egy határrészt Lovason *Aprós*-nak hívnak; ott ma alacsony erdő van s nevét is kicsiny fáiról kapta. A nép ugyanazon észjárással nevezte el ez erdőt *aprós*-nak, mint akár a köhögés egy bizonyos, rövid rohamokból álló nemét, a himlőt, a himlőhelyes arczot, stb. Ez esetben tehát idézem a M. Tájsz.-t, mint a mely a névadásban rejlő észjárást más példákkal is megvilágosítja ugyanazon szónál. — Egy határrészt Rendesen *Baczá*-nak hívnak; ez részben szántóföld, részben szőllőhegy; a nép nem tudta megmondani, sem azt, hogy a *Bacza* mit jelent, sem azt, hogy az a hely ezt a nevet mért kapta. A M. Tájsz. szerint a *baczá*-nak van jelentése és pedig csendes természetű szelid, jámbor gyermeket jelent Zala- és Vasmegyékben, de hát ez az értelem ez idő szerint semmiképen sem kapcsolható össze a *Bacza* helynévvel. A M. Tájsz.-ra való hivatkozás tehát itt csak figyelmeztetés arra, hogy a szónak a magyarban van jelentése. — A *Patacs* Szigligeten egy tető és egy major neve; e szó a M. Tájsz. szerint a Csallóközben *pipacs*-ot jelent; a szigligetiek azonban a pipacs e nevét nem ismerik. A M. Tájsz.-ra való hivatkozás tehát itt is csak figyelmeztetés. A Tájszótárt arra, hogy megoldjak vele egyes olyan neveket, melyeket a nép megfejtetlenül hagyott, soha fel nem használtam, hogy miért, azt éppen a *Patacs* és *Bacza* példái mutatják meg legjobban. Ha tehát ezt írom:

Déllő: pásztorok delelő helye (M. Tájsz., Ny.-Tört. Sz.);

ez nem azt jelenti, hogy a déllő a két idézett szótár szerint jelenti a pásztorok delelő helyét, hanem, hogy e jelentést a Balaton mellékén magam írtam fel, de

megtalálható a M. Tájsz.- és Ny.Tört. Sz.-ban is és pedig a tér- és időbeli elterjedésre vonatkozó adatokkal együtt.

Törekedtem a nevek történeti megvilágítására is, már a mennyire azt közlött források alapján tehettem, mert levéltári kutatások eszközlése az én feladatom nem lehetett. A Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond által szerkesztett Nyelvtörténeti Szótárt (Budapest, 1890—1893.), sajnos, csak kevéssé használhattam, mert ez a helyneveket elvszerűen keretén kívül hagyta s csak akkor használta föl, ha valamely szónak különösen vagy korát mutatja vagy értelmét magyarázza (l. M. Nyelvőr, 1881. X. 463. és 547. l.); de még így is adatainak segítségével sok névnél utalhattam legalább arra, hogy a név ősi typusú s már legelső okleveleinkben szerepel, ha olykor kissé változott értelemben is, a mit egyébként külön megjelölök (p. o. l. *Almás*, *Keresztény*, stb.).

A vízrajzi nevek történeti régiségének megvilágításánál kitünő forrásom volt Ortvay Tivadar-nak «Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig» című s Budapesten 1882-ben megjelent könyve, melyben a magyar föld vizeivel foglalkozik s nyomozásait a XIII. század végéig terjesztvén ki, adja mintegy 4100 folyó, patak, csermely, tó, kút, forrás, mocsár stb. ismertetését s megállapítja azok földrajzi fekvését. Igaz, hogy a Balaton környékére e nagy anyagból nem sok jut, de e kevés anyagból is kitünik annyi, hogy a Balaton környéke keresztény történetünk első századaiban sokkal mocsarasabb volt, mint ma.

Ortvay munkáját hat évvel később 1888-ban követte Pesty Frigyes «Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben» cz. művének I. kötete (a többi nem jelent meg) s ez már a fősúlyt nem a községnevekre, hanem a községek határában előforduló helynevekre fordítván, főfeladatául ezek legrégibb diplomatikai alakjának megállapítását tűzte ki czélul. Sajnos, a Balaton mellékére vonatkozó anyagnál Pesty a maga elé tűzött feladattal megbirkózni nem tudott, mert nem volt elég anyaga hozzá. Így a Balaton mellékéről 72 nevet közöl, ebből 2 községnév, 7-ről van mondani valója, a többi 63-mal ezen schema szerint végez: «Ebhegy dülő Balaton-Füreden Zala megyében.» A mennyiben valamely helynév Pesty e munkájában előfordul, azt szintén megjegyzem (Pesty, Helyn. l.).

Történeti tekintetben rendkívül becses anyagot szolgáltatott Csánki Dezső-nek «Magyarország földrajza a Hunyadiak korában» (Budapest, I. k.: 1890., II. k.: 1894., III. k.: 1897.) című műve, mely rengeteg levéltári anyag alapján állítja össze mindazon lakott helyeket (tehát nemcsak a községeket, hanem a pusztákat is), melyek keresztény történetünk első századától kezdve a Hunyadiak koráig, sőt a mohácsi vészig (1526) Magyarország területén kinyomozhatók voltak. A községekre vonatkozó adatokat e munka első fejezetében már felhasználtam, a többi lakott helyekre, pusztákra most került a sor. Adatai segítségével megállapítható volt, hogy a mai puszták egész sora már az Árpád-házi királyok idejében is lakott hely volt s nevük azon idők örökéül maradt reánk. Említ azonban Csánki egy sor oly helynevet is, a melynek fekvését csak hozzávetőlegesen tudja megállapítani (p. o. Gám, Nezde, Tengerd, stb.) éppen azért, mert a helynevekről nem állt rendelkezésére egy hasonlóan teljes s a térképen is fixirozott jegyzék; most azonban, hogy ez a jegyzék megvan, egyszerre kiderült, hogy e nevek maig is élnek, csakhogy többé nem lakott helyet jelentenek, hanem valami dülőt, szántóföldet. Itt tehát a pontos helynévgyűjtemény nagy szolgálatot tesz a történetnek, mert az oklevelek azon hely-

neveit, melyeket eddig csak hozzávetőlegesen lehetett megállapítani, pontosan a térképre vezetni engedi.

Természetesen sem Ortvay, sem Pesty, sem Csánki adatait a maguk egész terjedelmében itt fel nem használhattam, mert rám nézve az egyedüli fontos kérdés az volt, mikor szerepel az illető helynév először okleveleinkben s így az adatokból kikerestem a legrégibb évszámot; hogy e helynév a következő századokban mikor fordul még elő, hányszor, mily alakban (vagyis helyesírással), mily ügyek alkalmával, mily levéltárakban, stb. ezek ismétlését nem tartottam e keretbe beszorítandónak, de hogy e kérdésekre bárki is könnyen megtalálja a feleletet, mindenütt pontosan idézem a forrást s a részletekre csak ott és annyiban terjeszkedem ki, a hol és a mennyiben újabb-újabb meghatározások váltak lehetségessé.

Tudom, hogy e szakasz nyelvi feldolgozása sok kívánni valót hagy fenn, hogy úgy az irodalmi források felhasználásával megadott magyarázatok, mint azok a népies megfejtések, melyek helyességének kritikáját legtöbbször a nevek alkotó részeinek jelentése adja meg, még mindig igen sok helynevet hagynak megvilágosítatlanul, tudom, hogy e sokból a nyelvészek, történészek, ha ők veszik újabb elemzés alá, sokat meg fognak fejteni, de tudom azt is, hogy ez nálunk csak akkor kerül sorra, ha a Tájszótár, a Nyelvtörténeti Szótár mellé a magyar tudományosság egy Helynévtár kidolgozását is programmjába veszi. Adig megtettem annyit, a mennyit mint ethnographus — s nem mint nyelvész vagy történész — a rendelkezésemre álló eszközökkel megtehettem s megtenni köteleségemnek ismertem.

Agarász-puszta Ordán (Pesty: msc.; Táb. k. t.).

Ajtós határrész Bal.-Füreden és Arácson.

Akarattya-puszta és — —alja Kenesén (Pesty: msc.; Táb. k. t. hibásan Akaraťa); már 1109-ben említik, mint lakott helyet (Csánki: III. 219.).

Akasztó; —domb Paloznakon és Szigligeten; ősi typusú elnevezés, már 1200 körül is alkalmazásban (Ny.Tört. Sz.).

Akasztófa; erről kapja nevét a domb vagy hely, a hol szükség esetén azt felállították; előfordul régi helynevekben is; az —t (arbor palatini) már 1291-ben említik (Ny.Tört. Sz.); —domb Tihanyban (említi Herman O. is). Ide tartozik a Bitfa szó (l. ezt), s valószinűleg az Akasztó is.

Akol: a balatoni kiejtéssel akó; **1.** Csirip— Endréden, Vad— Kővágó-Örsön; **2.** —i tábla Vörsön; ezek mind a rajta levő vagy volt aklokról; **3.** —kőtető Arácson, akkora kőszikla, mint a templom. || **Aklos** (Kis- és Nagy-)Kilitin; e két darab földön valamikor káptalani akol volt, a mai nemzedék azonban azt már nem látta; a Kis— csak amolyan eldülőzött föld, a Nagy— azonban nagy tábla.

Al-; a fekvésről; —Diás Gyenes-Diáson; —Vashegy és —Vonyarcz Vonyarcz-Vashegyen (mindhármat l. Táb. k. t.).

Alatt; a fekvésről; **1.** Hid— Lovason, Falu— Fokszabadin; **2.** Falu —i dülők Lellén, M.-Györökön; Ujszöllők —i dülő Keszthelyen.

Alul: a fekvéséről; Enyingi úton — Fokszabadin.

Alas: alulfekvő értelemben; Vörsön, Bal.-Magyaródon.

Alj: valaminek — hegy, part, falu stb. — az alja, alsó része; **1.** — Vörösberényben; **2.** Szöllőlábi— Vörösberényben; **3.** —föld Csopakon lapos rét; **4.** —beli szöllők Arácson; **5.** Akarattya-puszta, Apátihegy, Beczedüllők, Bodonszeg, Bozót, Csókapartok, Erdő, Faiszti erdő, Falu, Fitospart, Grádics, Gyümölcsös, Házik, Hegy, Hegyestető, Hóki, Hosszúsós, Kereszthegy, Kert, Kertek, Kishegy, Kisörsi kertek, Kőhíd, Kősziklák, Lábod, Lécz, Likak, Lucs, Máma, Mező, Miklós, Nagyvölgy, Palota, Part, Péterhegy, Pusztatemplom, Sándorhegy, Sédek, Sürű, Szálaserdő, Szerkő, Sziládi, Szöllők, Telek, Tégla, Tóti erdő, Ujhegy, Út, Vár, Verébhegy és Vörösföldek —a (l. a felsorolt főszók alatt); **6.** Tót—ai dülő Köröshegyen, Part—ai legelő Bal.-Berényben, Kert—ai dülő M.-Györökön és Rendesen, Kert—ai rétek Lellén, Szöllők—ai legelő Akaliban, Szöllők—ai földek Örvényesen.

Alsó: fekvéséről; **1.** —Bene Csopakon; —Csándor Vonyarczon; —Csetény M.-Györö-

kön; —(= Belső)Fonyód Lengyeltótiban; —Gamás Lellén; —Gamásza Fokszabadiban; —Óvár Tihanyban; —Szarkád Tihanyban; **2.** —berek Bal.-Kereszturon és Ószödön; —bozót Keszthelyen; —dülő Faluszemesen; —erdő Zalaváron, Őszödön, Rendesen (Pesty: msc.), Bal.-Füreden (Táb.-k. térk.) és Aszófőn; —forgató Kővágó-Örsön; —hegy Bal.-Keresztúron és A.-Örsön (Táb.-k. t.); —láp Tihanyban; —malom Keszthelyen (Táb.-k. térk.), Csopakon és Endréden; —mál A.-Örsön; —mocsár Aszófőn; —páskum Fokszabadin; —rét Köröshegyen (Pesty: msc.); —sziget Zalaváron; **3.** —Hosszúföld Zánkán; —Kistelek Lovason; —Kőhát Kővágó-Örsön; **4.** —Pusztai dülő; **5.** —Tüskés Köröshegyen; **6.** —ordai düllőrét Ordán (Pesty: msc.); —örsi dülő Lovason; —orda-ali dülő Bal.-Csehin.

Alibáni dülő Tördemiczen.

Aliga Balatonfő-Kajáron; egykor itt csárda volt, de elpusztult (Pesty: msc.).

Aligvár puszta Salföldön.

Alma: határmegjelöléseknél az almafa a régi időkben sokszor szerepelt (p. o. Almafa arbor metalis 1255. Wenzel: Árp. Uj Okmt. XI. 413.); **1.** —hegy Szárszón (Pesty: msc.); —fa Paloznakon; **2.** Édes— Kővágó-Örsön. || **Almás** Bal.-Magyaródon (ősi typusú helynév, minő 1009-től kezdve előfordul Ny.Tört. Sz.). || **Almádi;** —puszta = Öreg— Vörösberény-Almádiban; —major Alsó-Örsön (Táb.-k. térk.).

Angol szöllők Arácson; a mellettük fekvő Ánglus-kertről, mely a tihanyi apátságé; régi nevök *Kovácsrétek dülleje* volt, mert a Kovácsok bírták.

Antalhegy Szigligeten; állítólag újabb eredetű név.

Apáczafara Vörösberényben; a hagyomány szerint egy apácza — mikor még a kolostori szüzek lakták a most már alapítványi kastélyt — átlépte a zárda szigorú szabályát s teherbe esett; terhétől menekülendő, titkos helyet keresett magának, de útjában a fájdalmak utolérték s megszült; erről vette a hely, a hol ez történt, a fenti nevet (Pesty: msc.).

Apadás: bozót, melyet a Balaton vize évről-évre ellep; ha nincs rajta víz, kaszálják; **1.** —: Paloznakon, Kövesden, Csopakon, Bal.-Berényben és Őszödön; **2.** Víz— Bogláron; **3.** Jobbágyi — A.-Örsön; **4.** —a: Balaton — Tihanyban, Torma — Csopakon.

Apáti; *a)* —, —tető, —rét, —hegy, —hegy alja Tihanyban (Táb.-kari térk.); először már 1093-ban említtetik mint villa (Wenzel: VI. 69.), később is majd mint villa, majd villicus, possesio szerepel (Csánki: III. 26.); *b)* —dülő és Belső— Balatonfő-Kajáron (Táb.-k. t.).

Aprós Lovason apró (alacsony) erdejéről (M. Tájsz.).

Arács Lellén (Pesty: msc.; Táb.-k. térk.).

Aradi rét Balatonfő-Kajáron; Pesty: msc. szerint azért, mert a rajta keresztül folyó ér gyakran megárad; mondanunk sem kell, hogy az árad szónak semmi köze az Aradi névhez

Arany: többnyire a kitünő, a jó értelmében; —kút Endréden jó vizéről; —hegy Balatonfő-Kajáron, mert jó szöllőhegy; —ház Tihanyban a babona szerint ott elrejtett kincsekről. || **Aranyos:** — kútforrás Lovason kitünő vízzel.

Aszó: olyan völgy, a melyen végig esős időszakban és tavaszszal olvadáskor kisebbszerű patak foly, de egyébkor száraz (M. Tájsz.); már 1055-ben előfordul (Szamota J.: a tihanyi apátság alapító levele, 4.); **1.** Kerék— Kenesén; **2.** Diászó (= Diás + aszó) Zamárdiban; Vár-(a)szó Lellén; **3.** — B.-Füreden, víztelen völgy, meredek parttal.

Asszony; Szűz Máriáról, mint az az összetételekből kétségtelenül kitünik; Nagy— Szárszón; Mária —sziget Vörsön.

Atya hegy a Táb.-k. térk. szerint Lovas határában van, de én e nevet ott a nép ajkán nem találtam meg.

Avas: régi, nagyobbrészt már kopárosodó erdőrész (M. Tájsz.); **1.** — Bal.-Keresztúron és Szigligeten; a hagyomány szerint utóbbi helyen a somogyi törökök itt kötöttek ki, ha mulatozásra átrándultak; **2.** —erdő Faluszemesen (Táb.-k. térk.).

Ábrahám; *a)* Szent—, híres szöllőhegy, melynek egyik fele Belső— Rendes faluhoz, a másik fele Külső— Salföld faluhoz tartozik (Pesty: Helynevek I. 17.). Ma puszta (Pesty: msc.; Táb.-k. térk.). Említik már 1217-ben is, melytől kezdve majd mint villa, majd mint possesio szerepel (Csánki: III. 26.); *b)* —séd vagy Burnótvize (l. ezt is), mely Belső- és Külső—ot egymástól elválasztja (Pesty: Helyn. I. 17.).

Ádándi dülő Kilitin, mert az ádándi határra dűl.

Ágos; *a)* —sziget (Pesty: msc.) Köröshegyen; lindzsás (= vízállásos), lapályos rét; *b)* —vári erdő (Pesty: msc.) Köröshegyen: forrásos, fakadásos hely kifolyó kúttal.

Ágy: az area, pulvinus, beet értelmében (Ny.-Tört. Sz.); Diás— Kenesén; Keserű— M.-Györökön.

Állás; a jószág számára készített faállásról; Barom— Bfő-Kajáron; Juh— Endréden; Kos— Szárszón, Köröshegyen.

Álló; lefolyástalan helyekre; Sár— Szepezden. || **Állós:** Víz— Bal.-Berényben.

Álom; —kút Arácson, hatalmas jó forrás. ||

Álmos: —domb Balatonfő-Kajáron a jószághajtó gyerekek első pihenője.

Árok: helynevekben már 1055-ben (Ny.-Tört. Sz.); **1**. Felső— Bal.-Keresztúron; Kétöles— Szigligeten; Kőhídi — és Uj— Balaton-Keresztúron; Víz— Csopakon; Virág— Tördemiczen; Peczek— Füreden; **2**. Két —köz Tördemiczen; **3**. —i dülő Aszófőn és Örvényesen.

Árosi völgy Kilitiben.

Árpás-kert Zamárdiban, legfontosabb gabnájáról.

Ásás; **1**. Kréta— Tihanyban; **2**. —i dülő Zalaváron.

Által; **1**. — Szepezden; **2**. — lap Arácson; mert keresztülfekszik K—Ny.-nak a félhatár hosszában. Régi typusú elnevezés: p. o. Althalwth allya felele 1239. (Wenzel: Árp. Uj Okmt. VII. 84.), de ma is szerte használatos, p. o. a palóczságnál (Nyelvőr 1892. 328.).

Áztató: pocsolya, a hol a kendert félig megrohasztják; Kender— Rendesen.

Ávorsa Szigligeten. Táb.-k. térk. hibásan: *Avorso*.

Babuka-domb Szigligeten, mert a babukamadár (büdös banka, upupa epops) költőhelye (a szó változatait l. M. Tájsz.).

Bacza Rendesen szántóföld és szöllőhegy (Pesty: msc.; Pesty: Helyn. I. 28.); (— a M. Tájsz. szerint csendes természetű, szelid, jámbor gyermek Zalában és Vasban).

Badacsonytető Tördemiczen; a Badacson nevet l. az előző fejezetben Bad.-Tomajnál.

Badiczföldek Aszófőn az egykori hasonnevű birtokos családról.

Bagóvár Faluszemesen; eredetileg Bagolyvár; a Táb.-k. térképen az endrédi határba írt Bagóhegy a bálványosi határba irandó.

Bakarus Vörsön.

Bakóirtás Kenesén családnévről (Pesty: msc.).

Bakony (Kis-)Zánkán.

Bakonyi; — szöllő Szigligeten; — part Szigligeten.

Bakosoksáncza Bal.-Edericsen az egykori birtokosokról.

Baksa-kút Köröshegyen (Pesty: msc.) családnév után.

Baksai dülő Lovason az uraság nevéről.

Balaton; Herodot, Strabo, Ptolomaeus nem említik; Plinius elsőnek ír róla. A rómaiak Peiso, Pelso néven ismerik, de ezt a nevet a Fertőre is alkalmazták; e név minden valószinűség szerint kelta (latin és szláv semmi esetre sem) s az a római világgal együtt tünt el, hogy a —nak adjon helyet, mely szláv elnevezés az avarok idejében e nagy tó körül lakó szlovénektől származik s mocsarat, sarat, de nagy tavat is jelent (Ortvay: I. 105.). **1**. —, az egész tó neve; **2**. Kis—, *a)* a Vörs és Zalavár közti öböl neve, *b)* Tihanyban egy kis beltó neve, melyet Belső-tónak (Táb.-k. térk.) is neveznek. **3**. —part Szepezden; **4**. —völgyi dülő Oszödön; **5**. — apadása Tihanyban, — partja Balatonfő-Kajáron, — melléke Kilitin, Endréden, Köröshegyen (Pesty: msc.), Faluszemesen; **6**. —i padlás Rendesen (Pesty: msc.), —i kertek Udvariban, —i rétek Udvariban és Örvényesen; **7**. —ra dülő Zánkán, Arácson, Égenföldön; **8** —part fölött Szárszón.

Balázshegy Bal.-Füreden.

Banács Bal.-Berényben és Bal.-Szt.-Györgyön, régi szöllőhegy (Pesty: msc.).

Bankó- és **Banya-földek** Aszófőn.

Baraczk (somogyiasan borocz M. Tájsz.) hegy Köröshegyen, valaha baraczktermő volt.

Baráczató Bal.-Füreden.

Barát; **1**. —horog és —luk Endréden; a —horog vezetett a —lukhoz, egy barlanghoz, melynek állítólag nincs vége s a hol a török elől menekülők elrejtőztek (Pesty: msc.); —lakás Arácson, régen a barátoké volt, a kiknek még halastavuk is volt itt; **2**. —ok vágása Faluszemesen (Táb.-k. térk.); **3** —i Lengyeltótiban barátklastrom romjaival (Pesty: msc.).

Bari; — puszta, —hegyi (= Szentegyházi) dülő (Pesty: msc.; Táb.-k. térk.) Balaton-Szt.-Györgyön; —hegy Vörsön.

Baricska dülő Bal.-Füreden (Pesty: msc., Pesty: Helyn. I. 31., Táb.-k. térk.), régen nagy erdő volt s onnan fajéztak.

Barkó Endréden (Táb.-k. térk.).

Barom; —állás Balatonfő-Kajáron, —itató Tihanyban.

Bazsali oldal Csopakon az ocimum odoratumról (másutt bazsalik, bazsalikom, M. Tájsz.).

Bálint; —hegy Zánkán (Táb.-k. térk.); —irtás Tihanyban, itt olyan erdők voltak, hogy a régi sövénypinczék boronái is kikerültek belőle.

Bánya: kőfejtő helyekről; **1**. —hegy Alsó-Örsön; valószinűleg erre vonatkozik ez az 1313-iki feljegyzés: terra tauarnicorum reginalium Olwrs vocata, cum . . . porcione terre, ubi lapides ad molandum excidi consueuerunt (Csánky: III. 89.); **2** Vizes— Kővágó-Örsön.

Bár ne volna Lengyeltótiban szegénységéről.

Bártó, Pesty: msc. szerint Lengyeltóti határában van, de sem ott, sem Fonyódon már nem találtam embereket, a kik meg tudták volna mondani, hogy e név a határ mely részét jelezte.

Bátó Kővágó-Örsön; többször igen kiszárad (Pesty: msc. Pesty: Helyn. I. 40.).

Bázsa (= Szabados földek) Aszófőn.

Becze szöllőhegy M.-Györökön (Táb.-k. térk.; Pesty: Helyn. I. 40.), melynek neve már 1479-ben előfordul egy királyi ember előnevében (Csánki: III. 34.); —düllők és —düllők alja Bal.-Edericsen.

Bedegh puszta Lellén (Táb.-k. térk.); családnévről.

Bedegi; — domb és — halála Bal.-Füreden; családnévről.

Belátóhegy Kővágó-Örsön (Pesty: msc.), Zánkán, Kilitin, mert az erdőből vagy szöllőből jövet innen már belátnak a faluba; a kővágóörsi határban levőt nevezik Vörösdombnak és Ebédlesőnek is.

Bel; —hegy (= Küszhegy) Kilitiben;

Beli; Lé— Bfő-Kajáron; Alj— szöllők Arácson.

Belső; **1.** —Ábrahám Rendesen, —Apáti Bfő-Kajáron, —(= Alsó-)Fonyód Lengyeltótiban; **2.** —(= Öreg-)hegy Fokszabadiban (Táb.-k. térk.), — mező Balaton-Füreden (Táb.-k. térk.), —rekesz Csehiben, —sáncz Tihanyban, —erdő Bal.-Füreden (Táb.-k. térk.), —hegy (Küszhegy) Kilitiben, —tó Tihanyban (Táb.-k. térk.); **3.** — hosszúföldek és — rövidföldek Örvényesen; **4.** — Vargatelek Bfő-Kajáron.

Belül; Majoron — Fokszabadiban.

Bencze; —völgye Tihanyban, —lap Bal.-Edericsen.

Bende vagy **Bendehegy** Endréden (Táb.-kari térk.).

Bene (Alsó- és Felső-)Csopakon.

Berek: a Balaton mellékén a nagy mocsarak, vízjárta rétek, posványos helyek (M. Tájsz.) neve; **1.** — Bal.-Keresztúron, Bal.-Magyaródon és Kenesén (Pesty: msc.); **2.** Alsó— Balaton-Keresztúron, Alsó- és Felső— Őszödön, Büdös- vagy Zsidó— Bal.-Szt-Györgyön, Keserű— M.-Györökön, Zala— Zalaváron, Nagy— Boglárón, Nyugoti — Bal.-Magyaródon, Forrási — Lengyeltótiban; **3.** —völgy Kenesén (Pesty: msc.), —hát Kövesden és Csopakon, —rét Bal.-Füreden (Táb.-k. térk.), mely régen oly mocsaras volt, hogy a marha beledöglött, —tető Őszödön; **4.** —i dülő Endréden, Szigligeten, Bal.-Magyaródon, —i legelő Égenföldön és Bal.-Magyaródon, —rét Őszödön, Nagy—i legelő Csehiben (Pesty: msc.; Táb.-k. térk.); **5.** —re dülő Boglárón; **6.** Két—köz Vörsön, —közi dülő Arácson.

Berény; *a)* Kis— puszta Vörösberényben (Pesty: msc.), hajdan falu volt s mert kisebb volt a hajdan Szárberénynek nevezett Vörösberénynél, Kyszarberen (p. o. 1401-ben) volt a neve (Csánki: II. 592.); *b)* Puszta— Lengyeltóti határában (Pesty: msc., Táb.-k. térk.), mely már 1449-ben említtetik Nagh-Beren néven (Csánki: II. 592.).

Berkenye; —kút Kövesden. || **Berkenyés**; — megye Aszófőn.

Besenyő Köröshegyen (Pesty: msc.), Endréden és Bal-Edericsen; Besenyő nevű hely már a XIII. században is volt a Balaton dk. partján, még pedig egy Bal.-Szt-Györgytől, egy pedig Szöllős-Györöktől nyugatra (Csánki: II. 593.), de ezek aligha azonosak az itt felsoroltakkal.

Bébiczmező = **Bébiczföld** Zánkán a bébicz madárról.

Béka; —tető Csopakon. || **Békás**: —tó Kilitin, sönnyedékes, békás és vízeres hely ugyan, de nem tó.

Béláp M.-Györökön.

Bércz: balatoniasan börcz, a szikla értelmében (M. Tájsz.); **1.** Falu— Paloznakon; **2.** Ördöglik —e Bal.-Edericsen.

Béres; —dülő Faluszemesen.

Bézseny; **1.** Fehér- és Fekete— Lengyeltóti határában két puszta (Pesty: msc., Táb.-k. térk.); Fekete—t Zichy János gróf építtette s nevét mészeletlen falairól kapta, addig csak egy Bézseny volt s így a megkülönböztető Fehér- jelzőre sem volt szükség; a Csánki által felsorolt Besenyő nevek közül (i. h. II. 593.) az, a mely az 1536. évi adólajstromban Beseny formában fordul elő, minden valószínűség szerint a mai Bézseny, mely Szöllős-Györöktől tényleg nyugatra van. **2.** —i tó = Sóstó = Téglagyár, kicsiny tavacska Lengyeltóti határában, rendkívül sós vízzel, annyira, hogy a körüllevő legelőn a barmokat egész nyáron át nem kell sózni (Pesty: msc.); —i sánczok ugyanott (Pesty: msc.) tényleg sánczok voltak, melyekből ásatások alkalmával ágyúgolyók és fegyverek kerültek elő.

Bika; —rét Zamárdiban; —ölés (helyi kiejtéssel Büköllés) Rendesen; Pesty: msc. szerint a Balatonparton legelő csordabeli marhák bőgésére a somogyi Boglár helység bikája a Balatonon átúszott s a csorda mellett levő gyengébb bikát megölte; az én egyik közlőm szerint a csorda bikáját egy hal húzta le a víz alá s ott ölte meg; a tény valószínűleg csak annyi, hogy itt a talaj egykor mocsarasabb s ingoványosabb volt s abba egy bika beleveszett.

Biró; —földek Fokszabadiban, —sürű Tihanyban.

Birtok; **1.** Községi — Fokszabadiban, Ura-

dalmi — Udvariban, Piarista — Lovason, Nemesi —ok Lovason; **2.** Móróczа Kálmán —a Lovason.

Bitfa Bfő-Kajáron a bitófáról; ha a marhát hozzákötötték, az tőle elhullott. L. az Akasztó szót is.

Bivaly (helyi kiejtéssel Bihal); —horog Endréden bivalyok fürdőhelye.

Bizó; —domb Bfő-Kajáron (Pesty: msc.) ma már kihalt, de a mult századi anyakönyvekben még szereplő család után.

Bocsár dülő Bal.-Füreden (Pesty: msc., Pesty: Helyn. I. 46, Táb.-k. térk.).

Bocsidai rét Endréden.

Bodon; a kutak megnevezésében gyakran fordul elő s a kutak azon fajtáját jelezte, a hol a kútgödör bélését egy kifúrt hatalmas fatörzs, bodon vagy köpű, képezte (M. Tájsz.); az ilyen kútról aztán elnevezték legközelebbi környékét is. —kút Kővágó-Örsön (Pesty: msc.), Arácson, Csopakon, Bal.-Szt-Györgyön; —szegalja Bal.-Edericsen, a hol Bodonszeg a falu egy utczájának neve.

Bokor; Szíjj— Köröshegyen. || **Bokros** Bal.-Berényben és Bal.-Keresztúron (Pesty: msc., Táb.-k. térk.).

Borbástó Lovason.

Borjú; —mező Endréden (Pesty: msc.); —k óla Kilitin.

Borkút Köröshegyen; itt pincze volt s ennél szedték az urasági bordézsmát.

Borsó; —föld Faluszemesen, —tartó Kövesden.

Borsosszállás Kilitin a Borsos családról.

Borsovány (= bor + sovány) völgy Bal.-Füreden rosz szőllőtermő hely s így a név népies humoros, de kitünő magyarítása a Gorkován (l. ezt) szónak.

Borzás; — Vörsön és Zamárdin, —földek (= Jánosházi dülő) Bal.-Edericsen; mindannyi sok borzá(bodzá)járól.

Botosföldek Udvariban; régen a csőszt *botos*nak hívták (M. Tájsz.), annak állott itt a kunyhója s innen a név.

Botramász Kilitiben.

Bottyán; *a)* — puszta Bal.-Szt-Györgyön (Táb.-k. térk.), mely már 1261-ben is e néven szerepel (Csánki: II. 590.); *b)* —hát Keszthelyen.

Bozót: ugyanabban az értelemben mint a berek, tehát részben nádasokkal benőtt mocsarak jelzésére. **1.** — Kilitin, Faluszemesen, Égenföldön; **2.** Alsó— Keszthelyen, Nagy— Siófokon, a hol nádtermő ingoványos, posványos hely volt, míg ma közös legelő (Pesty: msc.), és Lellén, Sió— Fokszabadin; **3.** —mejjéke Kilitin, —alja Akalin; **4.** —i rétek Tördemiczen; **5.** —ság-legelő Zamárdiban.

Bőd; **1.** — Szepezden; **2.** —i mező Zánkán.

Bögöcse Kilitiben.

Bögre Kenesén (Pesty: msc.).

Bőjtényoldal Bfő-Kajáron, mert kopár, bőjtös hely; a Táb.-k. térképen hibásan Bőjt*en*völgy.

Böktető hegy Salföldön, (a bök értelme göcs, bog, domború kinövés az élőfák oldalán [M. Tájsz.], s így nyilván a hegy alakjára vonatkozik.)

Bőle kútja Tördemiczen, Bőle Panniról, a ki belefuladt.

Bőre; — völgye Kilitin; — réti Balaton-Edericsen.

Bötregoldal Vörösber.-Almádiban (Pesty: msc.).

Bucsukrét Endréden a rajta termő bucsuk = csuhuról.

Budai hegy Keszthelyen.

Bugavár vagy **Buga**szeg Csehiben (Pesty: msc., Táb.-k. térk.), mert régen gubacsozó hely volt (buga, gubacs jelentését l. M. Tájsz.).

Buger-Remicz Lengyeltótiban; a buger alatt a berki tót és horvát értendő (l. Magyar Tájsz.-t is), a remicz a remise magyarítása.

Bugyogó (vagy **Bolygó**) a felbugygyanó forrás neve; — Vörösberény-Almádiban (Pesty: msc.) és Zalaváron.

Buhin— vagy **Bujin**völgy Szepezden és Zamárdiban; a bujin mindkét helyen csunya, dombos-kupás helyeket jelent.

Bunár egykori vízállás Lengyeltótiban.

Burkavölgy Udvariban.

Burnót; — bozótos, nádas és sásos dülő Kővágó-Örsön; tőzegje 1862-ben meggyuladt s majd egy évig égett (Pesty: msc.). Pesty szerint «a nép ma Bonót-nak ejti» (Pesty: Helyn., I. 51.), de ez feltétlenül hibás helyesírású közlésből van merítve. — vize Salföldön és Rendesen, Külső- és Belső-Ábrahám közt (Pesty: msc, Táb.-k. térk.); másik neve Ábrahám-séd (l. ezt is).

Bustya határrész Bfő-Kajáron (— = vad, kegyetlen Ny.Tört. Sz.).

Büdös; poshadó helyek nevének jelzője; —berek (= Zsidóberek) Balaton-Szt-Györgyön, régen az itt termett csuhuból a gyerekek kalapot kötöttek; —kút Kenesén és Balaton-Füreden; utóbbiéból a víz nyáron kiapad; —kút kitünő vízzel és —kuti rétek és földek Bad.-Tomajon; —tó Csehiben, Tihanyban (= Külső-tó) és Fokszabadiban.

Büsekő hegy M.-Györökön.

Cenzus dülő Égenföldön.

Churchufeu l. Horh alatt.

Csabi diófa határrész Bal.-Edericsen, Csab községről.

Csalit: bokros hely; Kétágú — Keszthelyen; —hegy Bal.-Edericsen (Táb.-k. térk.).

Csalló határrész Bal.-Berényben (Pesty: msc.).

Csalogányos Lengyeltótiban, az eredeti tót névnek, Glaviczának alig egy évtizedes magyarítása.

Csapás: a marhajárás és melléke (Magy. Tájsz.); **1.** — Ordán (Pesty: msc., Táb.-k. térk.), A.-Örsön és Bfő-Kajáron; **2.** Nagy— Fokszabadiban, Disznó— Paloznakon, Tatár— Zamárdiban, Szoros— Kővágó-Örsön; **3.** — melléke Udvariban; **4.** —ra dülő Arácson, **5.** —i dülő Rendesen, Zamárdiban és Akaliban.

Csaphegy szöllőhegy Fokszabadiban (Táb.-kari térk.).

Csattogó Kenesén (Pesty: msc.) visszhangjáról.

Csák: személynév; —tető Szepezden, — györgy réte Keszthelyen.

Csákány: kősziklás, kőbányás helyek megnevezésében; —hegy Bal.-Füreden, Paloznakon (Táb.-k. térk.), Csopakon; utóbbi helyen kőbánya is van, a hegy maga azonos a paloznakival (Pesty: Helyn. I. 61.); —kút és —kuti rétek Kővágó-Örsön (Pesty: msc.).

Csándor (Felső- és Alsó-)Vonyarcz-Vashegyen

Csángó egy darab szölő Bad.-Tomajban, nevét onnan kapta mert 1880-ban rakták, a mikor t. i. a csángókat is betelepítették.

Csárda; a hol e szó helynévben előfordul, ott mindig van vagy volt csárda; **1.** Gamászai — Fokszabadiban, Tekeresi — Bfő-Kajárban; **2.** —i dülő Őszödön; —i úti dülő Rendesen valaha ott levő csárdáról, a hol egyszermind hajókiállás is volt (Pesty: msc.) **3.** —rét Kilitiben; e helyen állott vagy 70 év előtt a «külső csárda», ma már a falu egy része foglalja el helyét, de azért a név megmaradt.

Császta; *a)* —, ma kövestalajú szöllőhegy, az ecséri hegynek egyik része Kővágó-Örsön (Pesty: msc.), ismeretes már 1093-ból, a mikor Fülöp faluhoz tartozott (Csánki: III. 53.), s réve is volt (Ortvay: I. 190.). *b)* —i dülő Bogláron.

Csebere határrész Vörösberény-Almádiban (Pesty: msc.).

Csehi; — völgyi dülő (Pesty: msc.) és —tó Csehiben a községről.

Cselédhorog dülő Endréden.

Csenge v. **Csönge**hegy alja, szántó és dombos legelő Salföldön (Pesty: Helyn. I. 68., Pesty: msc.).

Csente határrész Endréden.

Cser; **1.** —, Kővágó-Örsön (Pesty: msc.), Bal.-Szt.-Györgyön, Vörsön és Arácson; **2.** Kis— Udvariban, Fekete— Lovason fekete földjéről, Vékony— M.-Györökön, Vizvári — Zamárdiban és Endréden; **3.** —tó (Kis- és Nagy-) Kővágó-Örsön, mert a Cser(erdő)ben van; — alja Arácson; —orr Lovason, hajdan erdő, most csepőtés; —hegy Köröshegyen és Tihanyban (Táb.-k. térk.); —kut Bal.-Magyaródon; —oldal Szárszón, hajdan erdő, most legelő (Pesty msc.); **4.** —hegyi kapu Tihanyban, kapu, mert az út ott indul el; —hegyúti dülő Tihanyban; - szegi szöllő Keszthelyen;

Csere: cserjés, bokros hely (M. Tájsz.). —lak és —oldal A.-Örsön; Táb.-k. térképen hibásan: Cserő lak.

Cseres; —ágy Bal.-Edericsen.

Csereze M.-Györökön pusztaszöllő (Pesty: Helyn. I. 69.).

Cseréd; — Szepezden és Köröshegyen; itt ma szántó, egykor erdő (Pesty: msc.); —alja Köröshegyen (Pesty: msc.).

Cseri; — Szárszón; — földek és — völgy Vonyarczon; — szöllők Lovason.

Cseresnyés; **1.** — Bal.-Edericsen; **2.** — kút Kővágó-Örsön (Pesty: msc.), — sürű Kenesén; a Cseresnyefa mint arbor metalis már 1257-ből ismeretes (Wenzel: VII. 457.).

Csetekút Paloznakon.

Csetény; Kis—, Alsó— és Felső— szöllők, —alja kaszáló M.-Györökön (Pesty: Helyn. I. 69.). Táb.-k térk. hibásan: Csáté.

Csihegy Lovason.

Csider erdő Gyenes-Diáson (Pesty: Helyn. I. 69.)

Csige; Vár— Endréden:

Csigere Keszthelyen, l. Czibere.

Csikászó Zamárdiban (Táb.-k. t.) erdős hely.

Csikerrét Kenesén a Csiker családról.

Csillag; **1.** —hegy Kilitin, —puszta Faluszemesen (Táb.-k. térk.), **2.** Határ— Kenese.

Csimaz Endréden. Táb.-k. térképen hibásan: Czimas.

Csingora lap Lovason.

Csipkés; —tető Kővágó-Örsön (Pesty: msc.); —völgy és —út Kenesén (Pesty: msc.); mindkettő a csipke (vadrózsa, rosa canina, M. Tájsz.) vagy balatoniasan csitkebokorról, mely mint dumus metalis már 1246ban említtetik (Wenzel: VII. 213.).

Csirip-akol Endréden; a Táb.-k. térképen hibásan Csirepakol, állítólag, mert csirip-csarap (szegény) emberek csinálták; ma Zsigmond-major (l. M. Tájsz. csirip-csup alatt).

Csirke; —parrag vagy —földek Akali; —rét Zamárdiban (Pesty-nél msc.: Csirkehegy) és Endréden; baromfilegelő.

Csitteny; *a)* — Kenesén (Pesty: msc.; Táb.-k. térk. hibásan Csitény) már 1109-ben falu volt a helyén (Csánki: III. 226.); *b)* — Bal.-Füreden; itt is falunak kellett lenni, mert pusztatemploma van.

Csókkút Bal.-Füreden a Csók-családról.

Csóka; —mál Bfő-Kajáron, —partok alja Tihanyban.

Csonkás Bal.-Edericsen és Tördemiczen.

Csontákjárási tó Lengyeltótin; Csonták családnév.

Csóra határrész Bal.-Edericsen.

Csordaúti dülő fekvéséről Akaliban.

Csordás halála Kövesden, mert e helyen egy bika megölte a csordást.

Csornai halála Bal.-Edericsen, mert a hasonnevű ügyvéd hintajával itt felfordult és meghalt.

Csorsza rét Zánkán (Pesty: Helyn. I. 70.). Táb.-k. térk. hibásan Csor*soi* szöllők. Pesty szerint (i. h.) ugyanitt «Urak csorszája» nevű rét is van, de embereim ezt nem tudták fixirozni.

Csőngehegy Salföldön, l. Csengehegy.

Csörgő; — Akaliban és Kővágó-Örsön; utóbbi helyen kavicsos talajú nem régi ültetvény (Pesty: msc.); —kút Arácson, csörgő, mert «a víz igen vastagon dobálja fel magát». (Forrás értelmében ismeretes, de csak alhangú alakban: csorgó M. Tájsz.).

Csúcs; — hegy Tihanyban, hol a legmagasabb (Táb.-k. térk.; Herman O.); —rét Endréden. || **Csúcsos**; — part Kenesén; — nád Vörsön.

Csuhus-tó Ordán (Pesty: msc.), a benne termő csuhuról (juncus effusus), melyet szárítva szöllőkötözésre használnak (M. Tájsz.).

Csuk; valószinűleg egy a csuklik ige tövével, a hely, a melyet jelöl, csúcsosan beorrolik a Balatonba; — Szepezden, Szigligeten, Kővágó-Örsön (Pesty: msc., Táb.-k. térk.).

Csurgó vízfolyás Kenesén (lásd Csörgő alatt is).

Csűrföldek szántó Köröshegyen (Pesty: msc.).

Currus l. Kőrös alatt.

Czibere = Czimere = Csigere határrész Keszthelyen.

Cziczevár Endréden (Pesty: msc.), a macskák egerésző és kölkedző helye.

Cziczellehegy Szigligeten, állítólag Szent Cziczelléről.

Czifra; —major Szigligeten (Táb.-k. térk.); —ház Lengyeltótiban.

Czigány; —tábla Szigligeten; —kapu Vörsön; czigányok lakták.

Czimere l. Czibere Keszthelyen.

Czinege; — Kilitin (Pesty: msc., Táborkari térk.), Szárszón (Pesty: msc.), Endréden: —domb Akaliban; mindenütt madaras hely, erdőszéle.

Dancsirtás Kővágó-Örsön, a hasonnevű családról.

Danikút jó forrás Kővágó-Örsön.

Dapsa határrész Kenesén.

Darudéllő Kilitin, mert egykor a darvak tanyahelye volt.

Dányér sovány hegyoldal Kővágó-Örsön, Pesty-nél hibásan Dányét (msc.); a szó maga ugart jelent (Pesty: Helyn. I. 80.).

Degez Endréden (Pesty: msc.).

Denisek földje Lovason a hasonnevű családról.

Derékhegy Balaton-Keresztúron és Bal.-Berényben.

Derézde mező Vörösberény-Almádiban a hasonnevű fűről (veronica beccabunga, M. Tájsz.), mely a legkorábbi zöldség s a ludak igen szeretik (Pesty: msc.).

Dezsegát Siófokon, az egykori Dezse molnár malmáról, ma itt se víz, se malom, hanem szántóföld.

Déllő: pásztorok delelő helye (M. Tájsz., Ny.Tört. Sz.); **1.** — Ordán (Pesty: msc.), Csehin, A.-Örsön, Lovason, Kilitin és Kövesden; **2.** Daru— Kilitin; **3.** —i földek Arácson.

Dénes-puszta Bogláron (Táb.-k. térk.).

Diákdomb Tihanyban a gyermekek játszóhelye.

Diás, Diászó stb. l. *Dió* alatt.

Dinnyeföld Őszödön.

Dió; **1.** —fa Vörösberényben; **2.** Csabi —fa Bal.-Edericsen; **3.** —i dülő Bal.-Edericsen. || **Diós**; **1.** —, Keszthelyen és Bal.-Szt-Györgyön (Pesty: msc.); **2.** —völgy Köröshegyen (Pesty: msc.); a Táb.-k. térképen az endrédi határba írt Diósvölgy a köröshegyi határba irandó; egykor nagy diófákkal, ma meredek szántóföld; **3.** —i dülő és —kertek Tihanyban (Táb.-k. térk.); — majorság Lengyeltótiban. || **Diás**: valamint az előbbi Diós = diófaültetvény (M. Tájsz.); **1.** Al- és Fel— Gyenes-Diáson, mely már 1508-ban szerepel (Csánki: III. 46.); **2.** — sziget Vörsön (Pesty: msc., Táb.-k. térk.), —ágy Kenesén (Pesty: msc.); **3.** —(a)szó = **Diászó** Zamárdiban (Pesty: msc.).

Dobi dülő Bal.-Edericsen.

Disznó; —kút Fokszabadiban, —csapás Paloznakon.

Dobogó dülő Tihanyban (Táb.-k. térk., Pesty: Helyn. I. 85), Balaton-Füreden, Vörsön (Pesty: msc.), Keszthelyen (Táb.-k. térk.). A —

szó a sík környezetből kiemelkedő helyet jelent (M. Tájsz.).

Dóczi kapu vagy — háskó Tihanyban tulajdonosáról.

Domasztika Fokszabadiban, mert régebben a községi pótadó (domesztika) fedezésére szolgált.

Domb; **1**. Akasztó— Paloznakon és Szigligeten, Akasztófa— Tihanyban, Álmos— Bfő-Kajáron, Babuka— Szigligeten, Bedegi — Bal.-Füreden, Bizó— Bfő-Kajáron, Czinege— Akaliban, Diák— Tihanyban, Fingó— Salföldön, Jakab— Keszthelyen, Hajdina— Tördemiczen, Hármas— Kővágó-Örsön és Lovason, Kerek— Köröshegyen, Kerék— Tihanyban, Király— Paloznakon, Kopasz— Lengyeltótiban, Bal.-Edericsen és Bfő-Kajáron, Közép— Kövesden, Kápolna— M.-Györökön, Köves— A.-Örsön, Lóhasi — Bal.-Edericsen, Páska— Bal.-Füreden, Petendi — Endréden, Pojányi — Bal.-Füreden, Sóskás— Tördemiczen, Sóstó— Csopakon, Sulák— Kenesén, Szabó— Zánkán, Temető— Bogláron és Aszófőn, Téglavető— Bad.-Tomajon, Ürge— Tihanyban, Vár— Bogláron, Vörös— Kővágó-Örsön; **2**. —felett Akaliban; **3**. —telek Bal.-Keresztúron; **4**. Tótok —ja Vörsön, Rókalikak —ja Siófokon, Likaskő —ja Bad.-Tomajon, Malom —ja Aszófőn, Petők —ja Tihanyban; **5**. Szél—jai földek Bad.-Tomajban.

Dombai hegy Lovason gazdájáról.

Donát dülő Bad.-Tomajban Donatus-kápolnáról, mely egykor itt állt.

Dongó; —kút Tördemiczen, a hol — volt a tulajdonos Kudomrák család mellékneve; —mező Udvariban, mert köves, haszontalan legelő.

Dorongos Köröshegyen (Pesty: msc.) rosz oldal, hegyvölgyes szántó.

Dög; —tér Bfő-Kajáron, —völgy Endréden, mert marhavészkor a dögöt oda temetik.

Dömeszaró határrész Szárszón.

Dudahegy Endréden (Pesty: msc., Táb.-k. térk.), a hagyomány szerint a török bég mulatóhelye volt itt. || **Dudás** Bad.-Tomajban.

Dülő: M. Tájsz. szerint több párhuzamos szántóföld lábánál keresztben elnyuló föld vagy mező, a melyre a szántóföldek vége kimegy; **1**. Dülővölgy Salföldön. — **2**. Becze-, Donát-, Herczeg-, Mikó-, Béres- és Papdülő. — **3**. Határ-, Patak-, Szilfa-dülő. — **4**. Sárrét-, Zala-, Végmál- és Tepécs-dülő. — **5**. Balatonra, Berekre, Csapásra, Határra, Partra, Országútra, Rétre, Tóra dülő; Endrédi, Szemesi, Szepezdi és Ujlaki határra, Szántódi útra s Szarkádra dülő. — **6**. Alsó, Közép és Felső, Hosszú és Rövid, Ingyenes és Kereszt, továbbá Széles, Sovány, Sarok és Följáró dülő. — **7**. Csárdai úti, Csordaúti, Enyingi úti, Fonyódi úti, Gyugyi úti, Gyalogúti, Kiliti úti, Leshegyúti, Országútmenti, Szentgyörgyvári úti, Szöllőúti, Kisúti, Táborúti dülő. — **8**. Ádándi, Alibáni, Alsó-orda-ali, Alsó-örsi, Apáti, Ároki, Ásási, Baksai, Balatonvölgyi, Barihegyi, Bereki, Berekközi, Csapási, Csárdai, Császtai, Csehivölgyi, Diófai, Diósi, Dobi, Égettházi, Falualatti, Faluvégi, Földvári, Haraszti, Háti, Herczegi, Hétholdi, Hídvégi, Homoki, Hosszúföldi, Irtási, Jánosházi, Keresztfai, Kertaljai, Kertszöllői, Keselői, Kiskúti, Kisörsi kúti, Köpösi, Körisesi, Körtefai, Kúti, Kútvölgyi, Lapi, Lápi, Malomi, Malomréti, Madarasi, Magyarósi, Meződi, Nagykúti, Nagyréti, Országúti, Ökörkúti, Pusztai, Pusztatoronyi, Ráczi, Réti, Sárréti, Sósi, Szegszénai, Szentegyházi, Szentgyörgyi, Szoroshadi, Temetői, Templomfeletti v. eleji, Teleki, Téglási, Téglaházi, Tói, Tólapi, Urasági, Ujszöllők alatti, Vermesi, Völgyi, Zala-erdei dülő. — **9**. Kápolnás dülő. — **10**. Alsó-ordai dülő-rét. — **11**. Kúti rétek dülleje. (Mindezeket l. a nevező szók alatt is.)

Ebhegy dülő Bal.-Füreden (Pesty: msc., Pesty: Helyn. I. 91.) és Szárszón.

Ebese dülő Szárszón.

Ebédleső (= Vörösdomb = Belátóhegy) Kővágó-Örsön.

Ecsér, szöllőhegy, erdő és puszta Kővágó-Örsön (Pesty: msc., Pesty: Helyn. I. 91.), mely hazai okmányainkban már 1082 óta említtetik (Csánki: III. 48., Táb.-k. térk.).

Eger (Egrud, Egrug) vagy Kapolcsi víz a veszprémmegyei Kabhegy keleti oldalán ered s Veszprém és Zala megyék területét öntözve Tördemicztől délre s Szigligettől keletre a Balatonba ömlik; már 1254 óta ismeretes (Ortvay: I. 289.). Az eger értelme: ide-oda csavarog (M. Tájsz.).

Egreg Keszthelyen, lásd Hévíz alatt.

Egrud l. Eger alatt.

Egyház; —földek Bfő-Kajáron, —útja Bal.-Füreden (Pesty: msc.), lásd a Szentegyház és Templom szókat is.

Ekeút dülőrész Fokszabadiban.

Ekko Tihanyban az apátsági templom fala előtti tér, mely visszhangjáról híres. A tihanyi gyerekek rendesen a következő mondásokat kiáltják a visszhangnak: || hop hop hop | jobban felelj eko | nem tudok most jól felelnyi | nem ám mer ekkis szél fú ||. — || Tihany, Füred, Savanyóvíz messze van-e | nem messze van, csak az útja hosszú || — || a budarész somfabotok repedeztetik a bőrt | more in honore | mikábili mifikábili | tudináczió bukszve | éljen ||.

Eklezsia; — földje Fokszabadin, —malom Lovason.

Eleje; 1. Faluláb — (= Kenderföldek) Ordán, Gyuriláb — Örvényesen; 2. Templom —i dülő Rendesen. || **Elő**; 1. Séd— Köröshegyen, 2. —hegy Kilitin. || **Előtt**; Malom— Lovason.

Első mezei földek Örvényesen.

Emberölés határrész Kenesén (Pesty: msc.). || **Emberölő** völgy M.-Györökön (Pesty: Helyn. I. 92.). A hagyomány ugyan már nem őrzi semmiféle emberölés emlékét, de az analog képzések kétségtelenül rámutatnak arra.

Endréd; Kis— Endréden; a török idők előtt a hagyomány szerint Endréd itt állott, templomának fundamentuma maig is megvan. —i határra dülő Zamárdiban.

Enyingi; —úti dülő Bfő-Kajáron; — hegyhát, — úton alul és felül Fokszabadiban.

Erdő; 1. — Paloznakon, Örvényesen, Bal.-Berényben; 2. erdő alja; — — Udvariban (Táb.-kari térk.); Faiszti — — Csopakon; Tóti — — Salföldön, Szálas — — Rendesen; 3. erdő melléke: Torma— — Csopakon; 4. erdei: — földek Örvényesen; Kis— föld Bal.-Keresztúron; Zala— dülő Zalaváron: 5. erdeje: Falu — Kővágó-Örsön, Község — Fokszabadin; 6. erdő: Alsó— Zalaváron, Őszödön, Rendesen (Pesty: msc.), Bal.-Füreden (Táb.-k. térk.); Felső— Rendesen (Pesty: msc.), Bal.-Füreden (Táb.-k. térk.); Kis— Tihanyban, Lovason, Zánkán, Köröshegyen, Szárszón (Pesty: msc.), Szigligeten; Nagy— Bal.-Magyaródon (Táb.-k. t.); Öreg— Aszófőn, Szepezden, Rendesen, Szigligeten (Táb.-k. térk.); Belső— Bal.-Füreden; 6. Ágosvári — Köröshegyen, Avas — Faluszemesen, Csuki — Kővágó-Örsön, Végmál feletti — Szepezden, Rétiföldi — Szepezden, Sághi — Akaliban, Szarkádi — Tihanyban, Szili — Vörösberényben; 7. Káptalani erdő Lovason, Urasági — Bal.-Keresztúron, Zsidó— Vörsön; Polgároki — Bal.-Keresztúron, Pap— Köröshegyen, Sósi — Fokszabadin, Sebestyén— Zánkán.

Eregető: Öreg — Bad.-Tomajban, mert rajta fát és követ eregettek le. Hasonló képzést találunk már 1256-ban: Eregeteuhig (Wenzel: II. 267.).

Ereszkedő: a lejtő értelmében (M. Tájsz., Ny.Tört. Sz.), — Kenesén; Öreg — Paloznakon.

Eresztény teknős völgy Bal.-Edericsen; mint határnév már 1282-ben szerepelt (Wenzel: XII. 371.; Ny.Tört. Sz. szerint «niederwald»).

Evetes és — mejjéke Bal.-Füreden. (Wenzel: már 1093-ból említ egy vallis Evetes-t VI. 67.).

Édesalma határrész Kővágó-Örsön (Pesty: msc.) régebben gyümölcsös.

Égés; — Bal.-Edericsen, mert égett lap volt; — tető A.-Örsön.

Égett házi dülő (= Feketehida) Zánkán.

Ér: 1. Farkas— Endréden, Hideg— Keszthelyen; 2. Lompert kut —e Akaliban; 3. Viz —es Fokszabadiban.

Faiszti erdő alja Csopakon, Fekvéséről.

Falu 1. Uj— Csehiben; 2. —alja Akalin, Aszófőn, — erdeje Kővágó-Örsön, — kertje Csopakon, 3. — felett Akalin, — alatt Fokszabadin, 4. —börcz Paloznakon, — mellék Rendesen, —rét Lovason, —sziget Csehin (Pesty: msc., Táb.-k. térk.); 5. — alatti dülők Lellén, M.-Györökön, Fokszabadin, — végi dülő Bal.-Szt.-Györgyön (Pesty: msc.) és Tördemiczen.

Farkas: 1. —ér Endréden (Táb.-k. térk.), —hát Csehi és Ordán (Pesty: msc.), —puszta Lengyeltótin (Táb.-k. térk.), —rét Köröshegyen (Pesty: msc.), —verem Tihanyban. 2. Farkasos Kővágó-Örsön (Pesty: msc.).

Farkókő hegy Bal.-Füreden (Pesty: msc.).

Far a hegynek olyan kisebb része, a mely a lapos fölött hirtelen felemelkedik (M. Tájsz.) — mohos *a)* szikla Kővágó-Örsön (Pesty: Helyn. I. 96.); *b)* szőllőhegy Zánkán (Pesty: Helyn. I. 96); Apácza —a (l. ezt).

Fáncsér határrész Kenesén (Pesty: msc.).

Fáskert határrész Keszthelyen.

Fecskelik határrész Tihanyban.

Fehér; 1. —hágító Kenesén (Pesty: msc.), —part Tihanyban, —viz Lengyeltótiban és Csopakon, — Bézseny (l. Bézseny alatt), —gödrek Kenesén, már 1392-ben meg volt e név — földek alakban (a közs. levéltárban az 1392. határjár. jkv. másolatban); 2. — földes Endréden.

Fejtő: Kő— Arácson, Szarvas— Balaton-Füreden.

Fekete: 1. —hegy Vonyarczon (Táb.k. t.) és M.-Györökön (Táb.-k. t.), — Bézseny (l. ezt), —hida (= Égetthézi dülő) Zánkán, — kastély Bal.-Edericsen (Táb.-k. t.) a családról, —megye Rendesen sok kökényéről, —ókor Vörösberényben, —puszta Szárszón (Táb.-k. térk.), —sziget Bal.-Magyaródon, —tó Zalaváron és Kilitiben; utóbbi helyen azt mondták róla, olyan mély volt, hogy feneke se volt, ma nádlás s víznek nyoma sincs.

Fel: —Diás Gyenes-Diáson (Táb.-k. térk.), —Vashegy és —Vonyarcz Vonyarczon (Táb.-kari térk.)

Felett: Domb —, Falu — és Házhelyek — Akaliban, Balatonpart — Szárszón. || **Feletti**: Templom — dülő Rendesen, Végmál — erdő Szepezden.

Felső: —árok Bal.-Keresztúron, —Bene Csopakon, —Berek Őszödön, —Csándor Vo-

nyarczon, —Csetény M.-Györökön, —dülő Vörösberényben, —erdő Rendesen és Bal.-Füreden, —Fonyód (l. ezt), —Forgató (l. ezt), —Gamás (l. ezt), —Gamásza (l. ezt), —hegy és —Hosszú M.-Györökön, —Hosszúföld Zánkán, —Kistelek Lovason, —Kőhát Kővágó-Örsön, —Láp Tihanyban, —Malom Keszthelyen (Táb.-k. térk.), Csopakon, Endréden, —mál Alsó-Örsön, —mély Zalaváron, —mocsár Aszófőn, —Óvár Tihanyban, —örsi rét és —örsi határ Lovason, —Páskum és —pusztai dülő Fokszabadin, —rétek Vörsön (Pesty: msc.) és Endréden, —Szarkád Tihanyban, —sziget Zalaváron.

Felül; Enyingi úton — és Majoron — Fokszabadin, Tódon — Paloznakon.

Fenék; **1.** — Bal.-Füreden (Táb.-k. térk.); **2.** —puszta Keszthelyen (Táb.-k. térk.), mely már 1415-ben említtetik (Csánki: III. 53.); **3.** Tó — Köröshegyen.

Fenyehegy Akalin, Táb.-k. térk. hibásan: Fenyő.

Fenyér gyümölcsfás hely Lovason. A — tulajdonképen műveletlen mezőt (campus incultus) jelent (Ny.Tört. Sz.).

Fenyő: Nagy— Bal.-Füreden. || **Fenyős**: — Aszófőn, —oldal Kővágó-Örsön (Pesty: msc.). || **Fenyves**: — Kövesden, —hegytető Zamárdin, —i major Bal.-Magyaródon (Táb.-k. t.).

Ferenczi szöllő Lovason a tulajdonosáról.

Fingódomb Salföldön meredekségétől (Pesty: msc.).

Finta halála Udvarin, egy Finta nevűt itt ütött meg a szél.

Fitospart alja Bal.-Füreden, személyről.

Fodoritató Vonyarczon, személyről.

Fogás: eke alá csak újabban fogott föld; Közép — és Réti — Lengyeltótiban.

Fok (folyó) l. Sió.

Foki: — süreje Udvariban a hasonnevű családról; — szöllők és — puszta Kilitin (Pesty: msc.) a szomszéd Siófokról.

Folyás: a sor értelmében; Ház— Endréden.

Folyó: Gyugyi — Zamárdiban, Szöllőkközi — Fokszabadiban.

Fonyód, Belső- = Alsó—, Külső- = Felső—, —i úti düllő, —i várhegy (Táb.-k. t.). Nagyobbszerű várnak romjai és sánczaival, melyek állítólag összeköttetésben voltak a Bézsenyi sánczokkal (l. ezt) s a hagyomány szerint Magyar Bálint tulajdonát képezték (Pesty: msc.); előfordul már a pápai tizedlajstromban is, majd 1536-ban is (Csánky: II. 606.).

Forgató: Alsó- és Felső— Kővágó-Örsön; «felszántott könnyű földjét a szél is elhordja» (Pesty: msc.).

Forrás: **1.** Aranyoskút— Lovason, Köbölkúti — Aszófőn, Pallathídi — Salföldön, Kéki —ok Bal.-Füreden; **2.** — i berek Lengyeltótiban.

Fő: Fűz— Vörösberényben, Nagy— Bal.-Edericsen, Üröm— Kővágó-Örsön, Part— Kenesén, Séd— Bad.-Tomajban, Szöllő— Balaton-Füreden.

Föld, földek: **1.** Alj-, Badicz-, Bankó-, Banya-, Bébicz-, Belső-rövid-, Biró-, Borsó-, Borzás-, Botos-, Büdöskuti-, Czinegei-, Csirke-, Csűr-, Dinnye-, Egyház-, Eklezsia-, Első mezei-, Erdei-, Fehér-, Gödrös-, Gyékényes-, Gyiresi-, Hátulsó mezei-, Határ-, Hosszú-, Jegyző-, Kender-, Keskeny-, Kiserdei-, Kisréti-, Kisudvari-, Köles-, Kukoricza-, Krumpli-, Külső-rövid-, Lapi-, Lóher-, Malom-, Mester-, Murva-, Nagymocsári-, Nagyudvari-, Nemesi-, Öreg-, Palotai-, Parrag-, Plebánia-, Réti-, Sánta Martoni Kis- és Nagy-, Sósi erdei-, Szabados-, Széles-, Széldombjai-, Szöllőkaljai-, Templom-, Tizennyolcznapos-, Tódi-, Tökös-, Tűzköves-, Urasági-, Völgyi-, Vörös-, Zsellér-földek (l. a nevező szók alatt). **2.** —je: Lóhere-, Papok-, Sessios polgárok-, Polgárok-, Kisházasok-, Denisek földje. **3.** Fehér—es. **4.** —szakadás Balaton-Edericsen. **5.** Hosszú—i dülő Bal.-Magyaródon, Réti—i erdő Szepezden. **6.** Vörös— alja Bal.-Füreden.

Földvár nagy hosszúkás sánez Köröshegyen (Pesty: msc., Táb.-k. térk.).

Földvári dülő Kilitiben (Pesty: msc., Táb.-k. t.), az északi részén levő kerek pupos sánczról.

Följáró dülő Zamárdiban (Pesty: msc.), mivel fölfelé dűl.

Föle: felső része valaminek; **1.** Ujszöllők — Bal.-Edericsen, Kőhíd — Akaliban, Kertek — Tördemiczen, Sághi temető — Akaliban, Part — Fokszabadiban, Bő-Kajáron, Faluszemesen; **2.** Ujszöllők — alatti dülő Keszthelyen.

Fölé: Ólak — Udvariban.

Förtéstó Vonyarczon és M.-Györökön.

Fövenyes Udvariban, geologiai természetéről.

Függölös Endréden meredekségéről.

Fülöp, —hegy, —puszta, —i rév Kővágó-Örsön (Táb.-k. t.), templomromokkal és római emlékekkel (Pesty: msc.), helyén már 1093-ban falu volt (Csánki: III. 53.), mely a Császtai révvel együtt említtetik (Ortvay: I. 190.) s a melyből a Fülöp nevű család is származott (Pesty: Helyn. I. 104.).

Füredi határmente Arácson, fekvéséről.

Fűz: —kút Kővágó-Örsön (Pesty: msc.), —kert Vörösberényben, —fő Vörösberényben (Pesty: msc., Táb.-k. térk.). || **Füzes**: —kert Szigligeten, —i legelő Siófokon (Pesty: msc.). || **Fűzfás**: — rét Szigligeten.

Gadácsi parrag Szigligeten, családnévről.

Galozsa vagy **Galocsa** szántóföld Zánkán (Pesty: Helyn. I. 110.). Fejér 1214-ből szintén említ Galosa-t (III. 1. 159.) és 1418-ból Galusát (X. 6. 131.).

Gamás, Alsó- és Felső—, határrész Lellén (Pesty: msc.), mindegyiken külön-külön régi templom alapjai láthatók. E tájékon az Árpád-házból való királyok alatt több Gamás nevű falu vagy hely volt, Csánki ezek közül azt, a melyről 1261-ben, majd 1536-ban van szó, a Karádtól dny.-ra eső mai Gamás faluval azonosítja, a más alkalommal említett Gamásokat, noha nem tudta, hogy Lelle határában két határrész is viseli e nevet, egészen helyesen (II. 607.) Lelle és Boglár vidékén keresi; nyilvánvaló, hogy azok pontosan a mai Alsó- és Felső-Gamás hatátrészen állottak.

Gamásza, Alsó- és Felső—, —i puszta, —csárda Fokszabadiban (Táb.-k. t.).

Ganyés rétek Bad.-Tomajban.

Garagunyhó Tihanyban, ma már kihalt család nevéről.

Gargahegy erdő M.-Györökön (Pesty: Helyn. I. 112.; Táb.-k. t. hibásan *Vargahegy*).

Gáj határrész Lengyeltótiban (Pesty: msc.).

Gálrét Alsó-Örsön családnévről.

Gámi mező Kilitiben; előfordul már 1138-ban, de Csánki nem tudván, hogy ily határnév őrzi emlékét, helyét hozzávetőleg így állapítja meg: «Nyim, Ságvár és Som vidékén feküdt» (II. 607.).

Gát: a molnárok által épített vízvezető gát; Dezse— Siófokon, Határ— Bal.-Edericsen, Rustya— Lengyeltótiban.

Geisztkút Vörösberényben, családnévről.

Gelegonyás Kenesén (Pesty: msc.), a galagonyá(Crataegus)-ról.

Gella vagy **Gerla** Kenesén (Pesty: msc.).

Glavicza Lengyeltótiban (Pesty: msc.) madaras erdő, melyet ma már Csalogányosnak magyarosítottak.

Gólya határrész Bfő-Kajáron egy már elpusztult Csárdáról (Pesty: msc.). || **Gólyafa** határrész Tihanyban, nevét két óriási diófáról kapta, melyek azon a téren álltak s melyeken gólyák fészkeltek; a hagyomány még őrzi annak az irtózatos viharnak az emlékét, mely 1847. pünkösd szombatján e fákat kipusztította, a templom tetejét letépte s iszonyú jégveréssel óriás kárt okozott.

Gorkován (Korkován, Kerkovány) a neve a Badacsony keleti sziklás részének, melyet azért hívnak így, mert midőn a német az itteni bort megkóstolta, a saját kiejtésével azt mondta: Gar kein Wein! Már Deák Ferencz felemlítette a képviselőház 1868. szept. 29-én tartott ülésében a szőllődézsma tárgyalásánál (Pesty: Helyn. I. 166.) s azóta a M. Nyelvőr (1899. 569. 570.) meg a Budapesti Hirlap (1897. (jún. 15.) újra meg újra felfedezik. Magát a rossz bort is korkoványnak hívják nemcsak a Badacsonyban, hanem Zalamegye más részeiben is Istvándon, a Göcsejben (M. Tájsz.), sőt a budai hegyekben is (Nyelvőr i. h.)

Gorzon Köröshegyen (Pesty: msc.), régen Feneketlen tónak hívták s halásztak is benne, most kaszáló, rét.

Gotharsik Vonyarczon, Táb.-k. t. hibásan *Kotarsik*.

Gödör: Tódi— Zamárdiban, Márvány— Kövesden, Murva— Aráeson, Csopakon, Fokszábadin, Fehér— Kenesén, Káplán— Zamárdiban. || **Gödrös:** — föld Tihanyban.

Gőlyemál szöllőrész Alsó-Örsön.

Gönnye (Gennye) Szárszón (Pesty: msc.) és Vörsön.

Görcsönkút Bal.-Füreden.

Göre (folyó) l. Sió.

Göröghegy Kenesén (Pesty: msc.).

Grádicsalja Tihanyban, a Berkesné grádicsos házánál kezdődik.

Gugyorvölgy Rendesen («gugyornak mondjuk a keskeny, szűk völgyet», M Nyelvőr 1878. 367. «teknyőforma völgy vagy árok» M. Tájsz.).

Gúlya; —hálás Bal.-Keresztúr (Táb.-k t.), —kút és —völgy Kenesén.

Gunyhó: Gara— Tihanyban, személynévről.

Gurbicsa tető Tihanyban (Herman O.-nál is). A Gurbisa, Gurbusa sürűn fordul elő az Árpád-házi királyok okleveleiben (Wenzel: VII. 328. 355. 484. VIII 73.).

Gúzskút Lovason, mert gúzszsal volt körülfalazva.

Gyalogúti dülő Csehiben (Pesty: msc.).

Gyár: Tégla— Lengyeltótiban a grófi téglavetőről.

Gyeneshegy Gyenes-Diáson (Táb.-k térk.).

Gyep: felszántatlanul hagyott gyepszalagok, mesgye értelemben, mint határvonal, már régen is nagy fontosságú (1229. Ny.Tört. Sz.); Hosszú— Bal.-Füreden, Iván— Bal.-Füreden, Pór— Vörösberényben, Kölik—je Kövesen.

Gyertyános Lovason, Faluszemesen és Salföldön (Pesty: msc.); — lap Zamárdiban.

Gyékény: —föld Aszófőn. || **Gyékényes**tó Vörsön.

Gyikhegy Kővágó-Örsön, Őszödön Táb.-k. térk.).

Gyikó határrész Köröshegyen.

Gyikos-nyáros Zamárdiban.

Gyiresi földek Endréden.

Gyöngyös patak Keszthelyen (Táb.-k. t.).

Gyönköd puszta Endréden, mely már 1347-ben említtetik (Csánki: II. 610.).

Györgyhegy (Győrhegy) Balaton-Füreden (Pesty: msc., Táb.-k. t.).

Győr: 1. Közép— Csopakon; 2. Hegyes — tető Köröshegyen.

Győri rét Keszthelyen.

Gyugyi: —folyó Zamárdiban, —uti dülő Lengyeltótiban, —puszta Köröshegyen (Pesty: msc., Táb.-k. t.); a puszta helyén egykor falu volt, templomhelye, régi temetője maig megvan; benne református tractualis gyűlések is tartattak. Legrégibb nyomát 1229-ben találom (Csánki: II. 610,).

Gyurgyókás Zamárdiban a gyurgyóka madárról (merops apiaster M. Tájsz.), helyén nagy erdő volt, melyet a hagyomány szerint 1829-ben kezdtek vágni.

Gyuriláb eleje határrész Örvényesen.

Gyümölcs: —kert Kenesén (Pesty: msc.). || **Gyümölcsös**: — alja Zamárdiban.

Had: 1. — út a Bal.-Füred és Tapolcza közötti út (Pesty: Helyn. I. 118.). 2. Szoros —i dülő és út Bad.-Tomajban.

Hajagos határrész Bad.-Tomajban a hajagfáról (Halyagoshat locus-t említ Fejér [X. 7. 381.] 1431-ből is).

Hajdinadomb Tördemiczen, sovány föld, csak hajdinára való.

Hajgáló határrész Csehi- és Ordában (Pesty: msc.), mert oly közel a faluhoz, hogy szinte oda lehet hajigálni. (Hasonlóan keletkezett helynév a baranyai Nagyharsányban: «Dobányi, oly közel van a községhez, hogy mintegy oda lehet hajítani, dobálni» Nyelvőr, 1878. 431.).

Hajlás, Öreg— Zamárdiban, mély völgy; Táb.-k. t. hibásan: Öreg*a*lás.

Hajó; —ré Bal.-Edericsen. || **Hajód** Paloznakon. Kikötőhelyek.

Halála: a hol valakit váratlan halál ér, a helyet arról nevezik; Bedegi — Bal.-Füreden, Csordás — Kövesden, Csornai — Bal.-Edericsen, Finta — Udvariban, Pál — Bfő-Kajáron, Szűcs — Endréden (l. ezeket).

Halas: —tó Lengyeltótiban, Zichy János gróf csináltatta olasz munkásokkal haltenyésztésre, de most csak czigányok horgásznak benne; —tó Vörsön (Pesty: msc.) és Bad.-Tomajban, de ezek ma csak posványos folyócskák. || **Halasi**: — kút (= Varjaskút) Paloznakon. || **Halász**: —sziget Vörsön, egykor a halászok tanyájával. || **Halászó**, nagy erdő, melynek ma már egy darabja szántó, Köröshegyen (Pesty: msc.).

Halom Lengyeltótiban, perszé a nép sok rejtett pénzt sejt benne.

Hamarászó-völgy Bal.-Füreden.

Hampaszkut Paloznakon.

Hamuház Zalaváron és Zánkán (Pesty: Helyn. I. 129.) mindkét helyen szántó (valószinűleg egykori hamuégetőjéről, Ny.Tört. Sz.).

Hanczókrét Keszthelyen.

Hangyálos határrész Bad.-Tomajban és Égenföldön.

Harang: — oldal Bal.-Berényben. || **Harangozó**: — völgy Arácson.

Haraszt: — Bfő-Kajáron (Pesty: msc.) és Endréden (Pesty: msc.), mivel cserjés; Harcsa— Endréden, Pi.. a— Bad.-Tomajban. || **Haraszti** Faluszemesen és Őszödön; — dülő Csopakon, a mely azonban csak vagy 60 év előtt volt erdő.

Harcsaharaszt Endréden; Táb.-k. t. hibásan *Horczó*haraszt.

Harcsita l. Karcsita.

Határ: 1. —árok Vörsön, Bal.-Keresztúron, —csillag Kenesén, —földek és —rétek Örvényesen, —gát Bal.-Edericsen, —dülő Bal.-Szt-Györgyön (Pesty: msc.), —kút Őszödön, —szél Fokszabadiban, —tó Bal.-Keresztúron; 2. —ra dülő Palozuakon, Endrédi —ra dülő Zamárdiban, Ujlaki —ra dülő B.-Kereszturon, Szepezdi —ra dülő Zánkán, Szemesi —ra dülő Őszödön; 3. Felsőörsi — Lovason; 4. Füredi —mente Arácson, Paloznaki —szél Csopakon; 5. Kő— Arácson.

Hatrongyos, ma Hopprongyos, Kenese délkeleti sarka (Pesty: Helyn. I. 130.).

Hágító: Fehér— Kenesén.

Hálás: a barmok pihenőhelyéről (M. Tájsz.); Gulya— és Üsző— Bal.-Keresztúron, Kis— és Öreg— Arácson, Ökör— Bal.-Füreden.

Hányás: a kőfejtő helyek szomszédsága; Köszörűkő— Kővágó-Örsön, Murva— Zánkán.

Hármas: —hegy Zamárdiban. Endréden (Táb.-k. térk.), Kis- és Nagy—hegy Tihanyban (Táb.-k. t.); —domb Lovason és Kővágó-Örsön; utóbbi helyen a hagyomány szerint mind hármon egy-egy keresztfa állott a középsőn vámház volt; más hagyomány szerint e dombokat a török vezérek sátrainak hányták fel (Pesty: msc.).

Hársas és **Hársas**völgy Vörösberényben. || **Hásma** (= hársfa): —sürű és rét Endréden; hársfáiról.

Háskó: a kapu értelmében; Dóczi— Tihanyban, mert ott kezdődik a határrész.

Hát: nagyobb terjedelmű lapos alacsony emelkedés; 1. Berek— Kövesden és Csopakon, Bottyán— Keszthelyen, Enyingi hegy— Fokszabadiban, Farkas— Csehi- és Ordában; Hegy

— Bal.-Berényben, Irtás— Arácson és Balaton-Füreden, Kő— (Alsó- és Felső-) Kővágó-Örsön; Zselle— M.-Györökön, Telek— Bad.-Tomajon, Malom— Paloznakon; Parrag— Köröshegyen, Nyereg— Tihanyban, Szil— Endréden, Sió— Szárszón, Só— Rendesen; **2.** —út hegy Endréden; Táb.-k. t. hibásan Hatúthegy; **3.** —i dülő Bfő-Kajáron (Pesty: msc.), Kő—i szöllő Keszthelyen.

Hátulsó mezei földek Örvényesen.

Ház: **1.** Czifra-, Hamu-, Arany-, Kis-, Ré-, Kanász-, Zánk-, Tégla-, Mosó-, Sintér-, Sióház; **2.** —folyás; **3.** Égett—i dülő, János—i dülő (l. a nevező szókat); **4.** —helyek felett Akaliban; **5.** —ak alja Szigligeten; **6.** Kis—asok földje Fokszabadiban; **7.** Mihály—a puszta M.-Györökön.

Hegedüs határrész Bad.-Tomajban.

Hegy: **1.** — Bal.-Berényben; **2.** Alma-, Alsó-, Antal-, Apáti—, stb. ezeket és az analog képzéseket lásd a kezdő szók alatt; **3.** Hóki —ek Endréden; **4.** Keresztfa—e Kenesén; **5.** Kis—i dülő Kenesén, Kis—i szöllő— Lovason. **6.** Les—uti dülő Udvariban; **7.** Fonyódi vár— Lengyeltótiban; **8.** —alja Salföldön, Csopakon, Veréb—alja Keszthelyen, Új—alja Salföldön, Kis—alja Rendesen, —möge Bad.-Tomajban, —oldal Szepezden, Kút—oldal A.-Örsön, —tető Akaliban és Bad.-Tomajban; **9.** —hát Bal.-Berényben, Enyingi —hát Fokszabadiban; **10.** —tető: Fenyves— — Zamárdiban, Pap— — Salföldön, Péter— — Arácson; **11.** — magas Kenesén; **12.** —es Endréden, —es győrtető Köröshegyen, —es telek Bfő-Kajáron, Kis—estő Kővágó-Örsön (Táb.-k. t.).

Hely: Ré— Szigligeten; Péntek— Lellén, Szerda— Paloznakon és Lovason.

Herbakuti dülő Endréden, mert jó fű terem rajta.

Herczeg: —dülő Bad.-Tomajban tulajdonosáról; —lakás Lengyeltótiban, mert Herczeg nevű árokőr lakott ott. || **Herczegi** dülő Zánkán.

Hétholdi dülő Bal.-Edericsen nagyságáról.

Hétrendes Bad.-Tomajban, mert benne minden darab rét hét rend (sor).

Hétútszöllő Lovason, mert benne minden birtokosnak 7 út szölleje volt.

Héviz melegvizű tó Keszthelyen (Táb.-k. t.), mely Egreg, Egrug néven már 1236-ban is ismeretes volt (Ortvay: I. 287.).

Hid: **1.** Kő— Arácson, Tihanyban, Akaliban, Bal.-Edericsen; Mocsola— Zalaváron; **2.** — alatt Lovason; **3.** Fekete— a Zánkán, Jószó —ja Kilitin; **4.** Kő—i árok Bal.-Keresztúron, Pallat—i forrás Salföldön.

Hídvég: puszta és —i dülők Zalaváron (Táb.-k. térk.), már 1374-ben falu volt, a XV. század második felében Szent-György várához tartozott, révvámja pedig a zalavári benczéseké volt (Csánki: III. 61.).

Hideg: —tó Csehiben, —ér Keszthelyen, —völgy Kilitiben: ez forrásos lap, fekvésénél fogva korán deres, azért hideg.

Himelle határrész Bal.-Berényben.

Himeskő-tető virágos sovány parlagrét Kővágó-Örsön (Pesty: Helyn. I. 133. hibásan írja így Himesketető).

Hódrét dülő M.-Györökön (Pesty: Helyn. I. 139.).

Hóki hegyek és —alja Endréden.

Hold: **1.** Husz— és Negyven— Zamárdiban; **2.** Hét—i dülő Bal.-Edericsen; **3.** Husz —as Bal.-Keresztúron; nagyságukról.

Hollósvölgy Kenesén (Pesty: msc.).

Homok: **1.** Posz— Szárszón; **2.** —i dülő Bal.-Magyaródon és Bad.-Tomajban, —i legelő Bfő-Kajáron; **3.** —os Gyenes-Diáson.

Horh-: **Horhó** = «vizmosásos hely, dülő Kővágó-Örsön» (Pesty: Helyn. I. 140.); || **Horhat** Kilitin. || **Horhás** Szigligeten. A *horh* szó már 1055-ben előfordul a tihanyi apátság oklevelében (Szamota, 9. l.), mély hegyi út, két hegyoldal közötti szorosút, szakadékos hegyoldalba vájódott (vízmosta) meredek út az értelme (Tájszótár), melylyel egy tőből fakadt a *horog* (l. alább) szó is. Egy 1086-diki oklevélben előfordul ez: ad caput voraginis, quod dicitur *Churchufeu* (Árp. új okmt. I. 31.). Hunfalfy Pál a *churchu* szót (a Halotti beszéd *turchu* szava alapján) a magyar *torok* és a finn *kurkku* (vorago) szóval azonosítja (Nyelvtört. Közl. V. 258.); nyilvánvaló, hogy a finn *kurkku* csak a *horhó* szóval azonosítható, melyet Hunfalvy idézett tanulmányában, úgy látszik, egyáltalában nem vesz figyelembe. A *Churchufeu*-t én a balaton-melléki anologiák alapján *horhófő*-nek olvasom, Hunfalvy és Pesty (Helyn. I. 396. 397.) *torokfő* és Jerney (Nyelvkincsek) *Csurhófő* olvasása helyett. Az okmánybeli *Horhófő*-t Pesty (i. h.) Bfő-Kajár határába teszi, Ortvay azonban Győrmegyében a sokoróaljai járásban levő Kajár vidékén a *Bakony-folyás* örvényével azonosítja s így a Pesty által elítélt Jerney-féle véleményhez csatlakozik (Ortvay: I. 204.). Egy bizonyos, hogy Bfő-Kajár határában egyetlen talpalatnyi föld nevében sincs megőrizve az okmánybeli adat emléke.

Horog: csucskásan, sarkosan menő görbe földek; **1.** Barát—, Bihal—, Cseléd—, Vak—, Mányoki—, valamennyi Endréden; **2.** —völgy Csopakon (Táb.-k. térk.). || **Horgas** A.-Örsön, Szepezden és Tördemiczen.

Hosszú: a helynevekben sürűn fordul elő s az illető határrész megnyult, hosszú alakjától ered; **1.** Felső— M.-Györökön; **2.** —föld Szepezden, —földek Bő-Kajáron; Külső- és Belső—földek Örvényesen; Alsó- és Felső—föld Zánkán, —dülő Kövesden, —gyep Bal.-Füreden, —hegy Zamárdiban, Tihanyban (Táb.-k. t.), Lovason (Táb.-kari térk.), Paloznakon (Táb.-k. t.), —megye Kővágó-Örsön, —mező puszta Kenesén (Pesty: msc.), —rét és rétek Szigligeten, Faluszemesen, Köröshegyen (Pesty: msc.), Örvényesen, — sziget Bal.-Magyaródon, —völgy Kilitiben és Vonyarczon, —vontató Zamárdiban; **3.** —földi dülő Bal.-Magyaródon; **4.** —sós alja Akaliban.

Hunta 1251-ben Zalamegyében a Balatonba jutó víz (Ortvay: I. 388.). Ma nyoma nincs.

Hurray szölleje Tihanyban tulajdonosáról

Huszárkút Vörösberény-Almádiban.

Husz: —hold Zamárdiban, —holdas Bal.-Keresztúron nagyságáról.

Igyenes dülő Faluszemesen.

Ihar: —kút Arácson arról az ihar(Acer)-fáról, mely alatt a kút volt s mely ma már nincs meg. || **Iharos** = Papdülő Szigligeten (l. ezt).

Imréd puszta Lengyeltótiban; Táb.-k. t. hibásan Imre-Puszta.

Ingó: Kerékláp — Zalaváron, az ingovány értelmében (M. Tájsz.).

Iremfő dülő Kővágó-Örsön, az itt bőven termő bárányürömről (Pesty: Helyn. I. 142.).

Irtás: 1. — Kövesden; **2.** Dancs— Kővágó-Örsön, Bakó— Kenesén, Bálint— és Kapu— Tihanyban, Páhi— Bal.-Edericsen; **3.** —hát Bal.-Füreden és Arácson; **4.** —i dülő Balaton-Magyaródon. || **Irtovány** M.-Györökön. Valamennyi erdőirtás.

Istenfia útja Pesty szerint «szekérút Arács felett, egykor a határvonalt képezte Arács és Csopak faluk közt» (Helyn. I. 142.). Ez azonban eredetileg az átszelt birtok után Istvánfi-út volt, melyből népies etymologia útján lett Istenfia útja.

Istvánhegy Akaliban (Táb.-k. térk.).

Iszapi legelő B.-Szt-Györgyön (Pesty: msc.).

Itató, a barmok itató helye; — Vörösberényben, Vörsön, Kenesén (Pesty: msc.), mely utóbbi már 1392-ben említtetik (Közs. levéltár 1392. hat. jár. jkv. másolata); Barom— Tihanyban, Zsibás (= Libás) — és Fodor— (utóbbi gazdájáról) Vonyarczon.

Ivángyöp Bal.-Füreden.

Jaba (Kis—) puszta Endréden (Táb.-k. t.), mely már 1193-ban lakott helyként említtetik (Csánki: II. 626.).

Jakab: —domb Keszthelyen; — temetése Arácson, a hol a Jakabot Jabab- és Jabatnak nevezik; ez az öngyilkosok temetője, a kiket nem engednek a rendes temetőbe elföldelni; nevét arról a Jakab nevű kertészről kapta, a ki az arácsi szeretetház kertjében kötötte fel magát.

Jama-tó Lengyeltótiban.

János: —tava Aszófőn, B.-Szt-Györgyön (Pesty: msc., Táb.-k. t.); —házi (= Borzás) földek Bal.-Edericsen; Nagy—i völgy Csopakon.

Járás: Csonták —i tó Lengyeltótiban. || **Járó**: Keresztül— (= Malom-út) Paloznakon.

Jegenye Tihanyban, mező: jegenye és fa nélkül.

Jegyzőföldek Fokszabadiban tulajdonosáról.

Jelászka határrész Lengyeltótiban.

Jobbágyi apadás A.-Örsön tulajdonosukról.

Jódi: —puszta, rét, szentegyház, szőllőhegy Kilitin (Táb.-k. térk.) melynek mint lakott helynek első említését 1229-ből találom (Csánki: II. 615.), az egykori falu kőtemplomának helye maig is megvan s ennek környéke neveztetik — szentegyháznak; a hagyomány szerint itt misézett utoljára Szent-Gellért (Pesty: msc.).

Jóskavölgy Bad.-Tomajon, Hámos Jóskáról.

Jószóhidja Kilitin.

Józsepné lapja Bal.-Edericsen.

Juhállás (= Ihállás) Endréden (Pesty: msc.).

Kacsajtos (= Kocsajtos) szőllőhegy Kővágó-Örsön és Szepezden (Pesty: Helyn. I. 148.); Táb.-k. t. hibásan: Kácsai-tó.

Kacsóút Kenesén (Pesty: msc.).

Kalaprét Szigligeten, állítólag mert háromszegletű.

Kalótya határrész Bal.-Füreden.

Kamónkő Szigligeten.

Kamont (= Kamond) dülő Gyenes-Diáson (Pesty: Helyn. I. 149.).

Kamonya dülő Kővágó-Örsön (Pesty: msc.; Pesty: Helyn. I. 150.).

Kanászház Vörsön; Festetich gróf egyszer angol disznókat nevelt s itt volt a kanászház, ma már nincs meg, de a név megmaradt.

Kantus dülő Endréden.

Kapitányrétek Kővágó-Örsön, mert a hagyomány szerint a Rákóczy Ferencz szolgálatában állott sásdi Domokos Marton n.-vázsonyi kurucz kapitányé volt (Pesty: msc.).

Kapolcsi víz l. Eger alatt.

Kaptárvölgy Kenesén.

Kapu: vagy hágó értelemben vagy valamely tájrész kezdetét jelölve; **1.** Dóczi— (= Dóczi-háskó), Mikola— és Sebestyén— Tihanyban; Kő— Lovason, Bad.-Tomajban, Czigány— Vörsön, Kocsi— Csopakon, Vas—

Bad.-Tomajban Bfő-Kajáron; **2** —irtás (helyi kiejtéssel Kapirtás) Tihanyban, egykor erdő volt.

Karánczó Endréden (Táb.-k. térk. hibásan *Karánczi* hegy) a német Grenzé-ből.

Karányi szöllő (= Belhegy = Belsőhegy = Küszhegy) Kilitiben, egykori birtokosáról.

Karcsita kiszáradt tó Kővágó-Örsön. Pesty Harcsita és Karcsita névvel két különböző helyen sorolja fel (Helyn. I. 129. 152.) s nem veszi észre, hogy a kettő egy és ugyanaz; szerinte területe mintegy 10 hold s 1863 táján száradt ki. (Pesty: msc.).

Karikavölgy Szárszón.

Karnyi-tó (= Kornyi-tó) kevésvizű nádastó Kővágó-Örsön (Táb.-k. t.). Pesty Karnyita, Kornyita, Kornyitó alakokban háromszor sorolja fel, kétszer a Kővágó-örsi, egyszer a köveskálli határból s mindig ugyanazt mondva el róluk más-más fogalmazással nem veszi észre, hogy a három egy és ugyanaz (Pesty: Helyn. I. 153. 179.).

Kastély: Fekete— B.-Edericsen tulajdonosáról.

Kaszálló rét M.-Györökön.

Katonarét Tihanyban tulajdonosáról.

Kattyas dülő Örvényesen.

Kavala vagy **Kabola**: a kupolya = dolina értelemben Kilitin (L. M. Tájsz.-ban a kopolya szót).

Ká: Kis- és Öreg—völgy dülők Gyenes-Diáson (Pesty; Helyn. I. 154.).

Kámány szöllő Vörsön, mert benne a szöllőművelést Kámán nevű ember kezdte meg.

Kánya: —vár Bal.-Magyaródon; —rikató Csopakon, melyet 1879-ben az irtók neveztek el így.

Káplán: —völgy Köröshegyen, —kút Endréden, —gödör Zamárdiban.

Kápolna: Tomaji — Keszthelyen, mert a Tomaji hegynél fekszik; —domb M.-Györökön és Zamárdiban, utóbbi helyen kápolnával és Jakabnapi bucsúval; —hegy Csopakon, oly erdős és kősziklás, hogy ott alig lehetett kápolna s ma sincs. || **Kápolnás**: —dülő Bad.-Tomajon, kőképéről.

Káposztás: **1**. Alsó- és Felső— Aszófőn, — Endréden; **2**.—kert és kertek Kővágó-Örsön, M.-Györökön, Lengyeltótiban, Zamárdiban, Lovason, Rendesen, Paloznakon, Arácson, Örvényesen Fokszabadin, Bal.-Berényben; —rétek Örvényesen; **3**. —kertek alja Akaliban.

Káptalani birtok, malom, erdő, Lovason.

Kárász, egykor tóállás, most káposztás, Vörsön; neve az első alakjának emlékét őrzi.

Kátyú: Vörös— Arácson.

Kecske: —vár legelő Salföldön || **Kecskés**: —hegy oldalas szántóföld Köröshegyen (Pesty: msc.) (Analog régi megnevezés: Kechkehat, mons metalis 1278. Wenzel: IV. 172.).

Kelőrét Endréden (a M. Tájsz. szerint —: átjáró a kis ereken).

Kemencze: Mész— Tihanyban, Arácson, Faluszemesen mészkövéről. || **Kemenczés**: — part Szigligeten nagy likairól, melyek eső ellen oltalmaznak.

Kenderföldek: gyakori előfordulása legjobban bizonyítja a kendertermelésnek a Balaton mellékén való egykori általános elterjedtségét; Csopakon, Kövesden, Bal.-Füreden (ma gyöpség Eszterházy faiskolájával), Tihanyban, Aszófőn, Örvényesen, Udvarin Salföldön (Pesty: msc.), B.-Edericsen, M.-Györökön, Kilitin, Endréden, Köröshegyen, Szárszón, Őszödön, Lellén, Lengyeltótiban, Bal.-Keresztúron, Ordán. || **Kenderszer** és **Kenderáztató** Rendesen. || **Kenderkút** Keszthelyen. Minthogy ugyanazon földre több éven át kendert vetni nem lehet, sok helyütt a név megmaradt, noha az illető föld ma egészen más czélra szolgál; így B.-Füreden a «Kenderföldek» nevű hely sokáig gyöpség volt, majd újabban Esterházy faiskolája van ott, de azért a nép ma is a mondott néven ismeri.

Kenyér: —kút Kővágó-Örsön (Pesty: msc.); Pálfi—e Bal.-Füreden.

Kerek: —rét Bal.-Füreden, —domb Köröshegyen (Pesty: msc.). || **Kereked** Csopakon és Kövesden (Táb.-k. térk.) alakjáról.

Kerék: ugyancsak az alakról vett elnevezés; —aszó Kenesén (Pesty: msc.),[5] —domb Tihanyban, —erdő Vörsön, —lápingó és —vető Zalaváron, —rét Vonyarczon, —sziget Bad.-Tomajban, —tó Kilitin. (A kerek ősi helynevekben igen gyakran szerepel; Fejérnél: —beruk 1203. VI. 2 360. —erdew 1416. X. 5. 712, —lap 1262. VII. 3. 45. —mali (= mál) 1299. IV. 2. 41, —mezew 1390. X 8. 308.).

Kereszt: Kő— Bal.-Edericsen, Szent— Salföldön; a rajta levő keresztről. || **Keresztfa**: —hegye Kenesén; —i dülő Örvényesen, Udvarin, Kilitin, Csehiben (Pesty: msc.), M.-Györökön, Bal.-Edericsen szintén a rajtuk levő keresztfáról.

Kereszt: —hegy (Felső- és Kis-)Arácson, —dülő Kövesden és Paloznakon kiterjedésük irányáról.

Keresztül: — járó (= Malomút) Paloznakon.

Keritás: felkertelt határ értelemben; — Balaton-Edericsen, Kisörsi — és Ságvári — Kővágó-Örsön; Marton —e Bal.-Füreden.

Kerkovány l. Gorkován alatt.

Kermencs határrész A.-Örsön.

Kert: a jól, gazdagon termő helyek neve; **1.** Kert: Árpás-, Gyümölcsös-, Fáskert stb. azon szók alatt keresendők, melyekről a kert nevét kapta; **2.** Kertek: p. o. Balatoni-, Öregkertek stb. l. az illető megnevező szók alatt; **3.** Kertalja: Zamárdiban, Bal.-Keresztúron, B.-Sz.-Györgyön, Faluszemesen, Kővágó-Örsön; **4.** Kertekalja: Tördemiczen, B.-Edericsen, Bal.-Berényben (T.-k. t.; Pesty: msc.); **5.** Kertek föle Tördemiczen; **6.** Kertaljai: — dülő Rendesen, M.-Györökön, — rétek Lellén; **7.** Kertszöllői dülő M.-Györökön; **8.** Kuti kert dülleje Udvarin.

Keselő: — hegy Bfő-Kajáron (Táb.-k. t.); —i dülő Szepezden. (Ősi typusú elnevezés; analog példa Kcselewberwk mons in Com. Zalad. 1256. Fejér: IV. 2., 402.).

Keskenyföldek Örvényesen alakjukról.

Keserű: —ágy és —berek M.-Györökön.

Kécs puszta Csehiben; T.-k. t. hibásan Kees.

Kék dülő s ezen Kéki források, Balaton-Füreden (Pesty: msc., Pesty: Helyn. I. 171.), hol már 1082-ben falu volt (Csánki: III. 69.).

Kémlőd puszta Lengyeltótiban (Pesty: msc. hibásan: Kömlőd-nek írja; Táb.-k. térk. helyesen).

Két: —ágú csalit Keszthelyen, —árokköz Tördemiczen, —berekköz Vörsön (Pesty: msc.), —öles árok Szigligeten, —útköze Őszödön és Legyeltótin; a nevek eredetét pontosan megmagyarázzák maguk a nevek,

Kigyósvölgy M.-Györökön.

Kikér (= Kikeri) határrész Szepezden.

Kilitiúti dülő Zamárdiban (Pesty: msc.) fekvéséről.

Király: **1.** —domb (= Malomhát) Paloznakon; —rét Endréden a hasonnevű családról (Pesty: msc.); —kút Kővágó-Örsön, Lovason (Táb.-k. t.), utóbbi helyen kitünő vizéről.

Kis: —hegy Bfő-Kajáron (Pesty: msc.), Lovason, Paloznakon (Táb.-k. t.), Csopakon (Táb.-k. t.), Zánkán, Rendesen (Pesty: msc.), M.-Györökön, Vörsön, Lellén (Pesty: msc., Táb.-k. t.), Köröshegyen (Pesty: msc.); a Kis szóval összetett valamennyi többi helynevet l. az illető főszók alatt.

Kívül: Szer— (= Pusztatoronyi dülő Fokszabadiban.

Klastrom: —völgy Salföldön, lásd Pusztatemplomalja; lásd Korostolon alatt is.

Klétásás Tihanyban, l. Krétaásás alatt.

Kluka-tó Lengyeltótiban.

Kocskuta Szepezden.

Kocsikapu Csopakon kapuval ellátott kocsikijárás volt.

Koldus: a határrész soványságának megjelölésére, balatoniasan kódis; — Bad.-Tomajban, —hegy Endréden, —telek Zamárdiban, Bogláron, Csehiben (Pesty: msc.), Zalaváron, M.-Györökön, Tördemiczen.

Kolon puszta Bal.-Magyaródon (Táb.-k. t.), egykor falu volt (Pesty: Helyn. I. 178.), sőt 1494-ben oppidumként is szerepel (Csánki: III. 21.), de már 1019-től kezdve ismeretes, a mikor is István király a zalavári apátságnak adományozza a koloni vizet és a városi híd vámját (Ortvay: I. 211.).

Koloskaoldal Arácson.

Kolozsok völgye Kilitin, a maig is élő Kolozs nevű családról.

Komlóvölgy Bfő-Kajáron és Komlósvölgy Zamárdiban; mindkét helyen komlótermő hely (a komlót kenyérbe használták).

Kongó puszta Szigligeten és Bal.-Edericsen (Táb.-k. t.); egy része posványos, ember-állat meg nem áll rajta.

Kontora vagy **Kontra**kút Kővágó-Örsön, a hasonnevű, de itt már kihalt családról (Pesty: msc.).

Kopasz: —domb (= Váli parrag) Bal.-Edericsen, —domb Bfő-Kajáron; —domb Lengyeltótiban (Táb.-k. t.), a hol is ez régen sziget volt, mert berekkel volt körülvéve (Pesty: msc.); —tető Lovason, Kövesden; Kis- és Nagy—hegy Tihanyban; valamennyi kopárságáról.

Kopárrét (= Himeskőtető) Kővágó-Örsön soványságáról.

Koppány Kővágó-Örsön, erdős hegyoldal, melyben számtalan, egymáshoz közelfekvő pinczegödrök látszanak s ezekbe bujt el a nép a hagyomány szerint élelmiszereivel együtt háborús időkben (Pesty: msc.).

Korcsitó l. Karcsita alatt.

Korintus határrész Bfő-Kajáron.

Korkovány l. Gorkovány alatt.

Korostolonkút Bad.-Tomajban; itt állott a vörösbarátok klastroma (a mely szónak a korostolon csak magyarított alakja); e kút vize nyáron olyan hideg, hogy inni alig lehet, télen olyan meleg, hogy sohasem fagy be. Bizonyára állandó hőmérséklete van.

Korpádi kút Bal.-Füreden hasonnevű személyről.

Kosállás Köröshegyen (Táb.-k. t.) és Szárszón, régen a kosok delelője.

Koslató Bal.-Edericsen (Táb.-k. t.), a hasonnevű csárdáról, mely ma már nem áll.

Koszorúhegy Őszödön.

Kotlok Endréden, templom helyével.

Kotyor és **Kotyor**oldal, kupás árkos hely Tördemiczen.

Köbölkút Bal.-Füreden és — —i forrás és

rétek Aszófőn, innen vitték az ivóvizet lajttal (hordóban) a tihanyi kolostorba.

Kölesföldek Siófokon, régen csak köles és mohar termett benne, most sessio-földekben van kiosztva (Pesty: msc.).

Kömpör legelő Zalaváron (Pesty: Helyn. I. 180.).

Köpösi dülő Kővágó-Örsön forrásos vizenyős hely, mely káposztáskertekül szolgál (Pesty: msc.).

Körköz: Régi — Keszthelyen.

Körmicz szöllő Salföldön, mert rajta körmözős (savanyú) bor termett.

Környék: Vár— Zalaváron.

Körte: — fai dülő (= Papkutai puszta) Bad.-Tomajon és Kilitin; utóbbi helyen a körtefára csak emlékeznek, a fa már nem áll; ennek a dülőnek a darabja az új Papkutai puszta, mely régen Zsidórét nevet viselt. || **Körtélyes** Bal.-Edericsen, Bal.-Füreden. || **Körtvélyes** Bal.-Szt-Györgyön (Táb.-k. t.), Zamárdin, Szepezden. (Analog régi nevek: Kertvelfa meta 1158, Fejér: II. 149; Kertvelfa arbor ut meta 1228. Fejér: III. 2. 122.).

Köszörűkőhányás Kővágó-Örsön finom vörös kővel (Pesty: msc.).

Kővágó-örsi határra dülő Zánkán, fekvése szerint.

Köz: 1. Tó— Endréden, Kétárok— Tördemiczen, Kétberek— Vörsön, Kétút—e Őszödön és Lengyeltótiban; 2. Sáncz—i rétek Égenföldön, Szöllők—i rét és folyó Fokszabadiban, valamennyi fekvésétől.

Közép: —győr Csopakon, —sok A.-Örsön, —mál A.-Örsön, —dülő Bal.-Magyaródon, Zalaváron, Vörsön (Pesty: msc.), Őszödön, Faluszemesen, Fokszabadin (= Melegoldal), Vörös-Berényben, Bal.-Edericsen, fekvésétől.

Középső fogás Lengyeltótiban, fekvése szerint.

Község: 1. — erdeje Vörsön; 2. —i birtok Fokszabadin, —i legelő Akalin, Bal.-Edericsen, —i úrbéri legelő Bal.-Berényben.

Kő: 1. —kereszt Bal.-Edericsen az ott levő kőkeresztről; —kapu Lovason és Bad.-Tomajon; —szikla Bal.-Füreden, épületkőfejtő; —sziklás Vörösberényben (Táb.-k. t.); —magas Kővágó-Örsön (Pesty: msc.); —kert Szepezden, 3—4 hold terület, mely kővel van bekerítve; —lik hosszú nagy barlang Kövesden; —határ Arácson; —híd Tihanyban és Arácson, utóbbi helyen az Eszterházy-birtokba vivő kőhídról; —mejed Bal.-Füreden; —fejtő Arácson; —hegy Zamárdiban (Pesty: msc.); —koporsó Csopakon, honnan római mozaikok és Vespasianus-pénzek kerültek elő; —hát (Alsó- és Felső-) Kővágó-Örsön; —műhely Vonyarczon; —pincze Rendesen, helyén valaha régi barátkolostor volt s pinczéjének romjaitól (innen neve is) nem egyszer kergette el a biró a pénzlesőket (Pesty: msc.); 2. —sziklák alja Tördemiczen, —lik gyöpje Kövesden, —híd alja Akaliban, Bal.-Edericsen; —híd föle Akaliban, —hídoldal Bal.-Edericsen, —hídi árok Bal.-Keresztúron, —háti szöllő Keszthelyen; 3. Potyogó—, Méhes—, Öreg—, mindhárom Tihanyban, Szemes— és Kamón— Szigligeten, Szoba—, Szamár— és Büse— M.-Györökön, Farkó— Bal.-Füreden; 4. Pál—ve Kővágó-Örsön; 5. Likas— dombja Bad.-Tomajban, Pad—vágás Meszes-Györökön, Szer—alja Tihanyban, Akol—tető Arácson, Köszörű—hányás Kővágó-Örsön; 6. Tűz— féle összetételeket l. Tűzkő alatt.

Köves: 1. — Bal.-Füreden, Aszófőn, mert «göbécsés» (= göbecses) helyek; 2. —tető Lovason, —domb A.-Örsön, —mező M.-Györökön; 3. Tormán —e Bal.-Füreden; 4. — úti dülő Keszthelyen.

Kőcsi tó A.-Örsön, Táb.-k. térk. hibásan Kocsi-tó.

Kőris: —kút Kövesden. || **Kőrises:** —i dülő Arácson. Egykori kőrisfáikról.

Kőrös folyó, Kőröshegy felől folyik s Szántód mellett a tihanyi rév átellenében a Balatonba jut, a Táb.-k. térképen nincs megnevezve, de már 1211-ben említtetik (Ortvay: I. 243.).

Kratina határrész Lengyeltótiban (Pesty: msc.).

Krétaásás (népiesen Klétásás) Tihanyban krétameszéről.

Krumpli: 1. —földek Örvényesen; 2. —skert Szigligeten.

Kukacz: —hegy Salföldön, mert csarapos, hasznavehetetlen. || **Kukaczos** Siófokon, mert a gyerekek horgukra itt szedtek kukaczot (Pesty: msc.).

Kukolló rét Vonyarcz-Vashegyen, mert itt volt egykor a pálinkafőző (M. Tájsz.; Kukorló alakban kunyhó értelemben megvan a Ny.Tört. Sz.-ban is).

Kukoriczaföldek és —rétek Örvényesen.

Kuszkó: a kuczkó, félreeső sarok értelmében Csopakon.

Kút: a felszivárgó és felfogott talajvíz értelmében; 1. —völgy Kenesén (Pesty: msc.), B.-Sz.-Györgyön (Pesty: msc.); —szár Tihanyban; —hegyoldal A.-Örsön; 2. Kis— Paloznakon, Kövesden, Kővágó-Örsön, Bal.-Edericsen, Ordán (Pesty: msc.); 3. Kis—i dülő Vörösberényben, Gyenes-Diáson, Kilitin; Kis—i rétek Égenföldön; Nagy—i dülő Csopakon; 4. Kis—szürüje Bal.-Füreden; 5. —i rétek Akaliban,

—i dülő Fokszabadiban; **6.** —völgyi dülő Zamárdiban (Pesty: msc.). **7.** Az összes többi kutat lásd azon szó alatt, melyről nevét kapta.

Kutyahegy szöllő Endréden, közel a faluhoz, a kutyák oda mennek szöllőt enni, ezért kapta nevét.

Külső: —hegy Őszödön (Táb.-k. t.), Bal.-Edericsen, —Fonyód (l. ezt), — hosszú- és — rövidföldek és rétek Örvényesen, — sáncz Tihanyban, — szöllők Fokszabadiban, — Vargatelek Bfő-Kajáron.

Küsz: —hegy Kilitiben, l. Karányi szöllő, mert alatta bozót volt s abban a küszhal tanyázott; —likak Bal.-Füreden, régen ez is nádas volt s elsülyedt a marha alatt.

Küszöborr Kővágó-Örsön, hegy sziklás oromzattal szegélyezve (Pesty: msc.). Táb.-k. térképen hibásan *Kisebb* orra.

Lak (Alsó- és Felső) Bal.-Füreden.

Lakás: Barát— Arácson, Lány— Tihanyban, Herczeg— Lengyeltótiban.

Lap: lapály, sík értelemben (M. Tájsz.); **1.** Csingora— Lovason, Gyertyános— Zamárdiban, Átul (= Által)— Arácson, Bencze— Bal.-Edericsen, Tótoki — Endréden, Penzsói — Őszödön, Sándorhegyi — Arácson; **2.** —megye Bal.-Berényben, —tó Vörsön, — földek Zánkán; **3.** Józsepné —ja Bal.-Edericsen; **4.** —i dülő Tihanyban, Tó—i dülő Bal.-Magyaródon.

Lapos: részben kaszáló vagy legelő értelemben (M. Tájsz.). **1.** — = Páskum, —i kút, —i közös legelő, mindannyi Bfő-Kajáron (Táb.-kari t. hibásan *Lápos*); Kis— Bal.-Füreden; **2.** —földek Arácson, —rét Szárszón, —telek Bal.-Füreden (Pesty: msc., Táb.-k. t. hibásan *Lápostelek*) és Endréden; —Hegyestő Kővágó-Örsön pyramidalis alakjáról (Pesty: msc.).

Láb: Szöllő—i alj Vörösberényben; Gyuri —eleje Örvényesen.

Lábdi: —hegy (Táb.-k. t.) és —rétek Törtdemiczen, —alja Szigligeten, mindkét helyen ugyanarra vonatkozik a Badacsony hegy nyugoti aljában; e helyen hajdan falu volt, melyet Laad néven már 1313-ból említenek (Csánki: III. 76.).

Láp: **1.** Bé— M.-Györökön, Töreki- Kilitin, Sós— Bfő-Kajáron, Somogyi— Zalaváron; **2.** Vak—a Endréden; **3.** Kerék—ingó Zalaváron; **4.** —i dülő Rendesen (Pesty: msc.), —i rétek Bal.-Edericsen és Gyenes-Diáson; **5.** —uta Csopakon; **6.** Felső- és Alsó— Tihanyban, melyet Herman Ottó hibásan Láb-nak ír; az pedig nem lába a félszigetnek, hanem láp; ez különben csak az Alsó—, a Felső— a bal.-füredi határ mentén húzódik s így a félszigetnek éppen tulsó végén.

László: —kút és hegy Balaton-Füreden (Táb.-k. t.).

Látóhegy Őszödön; lásd Belátóhegy szót is.

Lebuj puszta Zalaváron (Táb.-k. térkép; Pesty: Helyn. I. 186.).

Legelő: **1.** — Égenföldön és Aszófőn; **2.** Ber(e)ki — Égenföldön, Bal.-Magyaródon, Bozótság— és Zsellér— Zamárdiban, Nagybereki — Csehiben, Homokosi — Bfő-Kajáron, Füzesi — Siófokon, Iszapi — B.-Szt-Györgyön, Községi — Bal.-Edericsen, Akaliban, Vízszéli — és Szöllőkaljai — Akaliban, Urbéri — Tihanyban és Lellén, Pázsit— Bal.-Keresztúron, Partaljai — Bal.-Berényben, Ökör— Vonyarczon, Nemesi — Salföldön; **3.** —mellék Bfő-Kajáron, —re dülő (= Kissósi) Fokszabadin.

Lehel: erre magyarosították a keszthelyiek a Lehen határrészt, mely német szó, feudumot, jobbágytelket jelent (Nyelvőr 1893. 361., 362.), mely azonban már XIII. századbeli oklevelekben is szerepel mansio, locus unius curiae, laneus, sessio értelmében (Fejér: III. 2., 95., IV. 2., 87., X. 8., 381.).

Lencse: —szer Bfő-Kajáron, alkalmas a lencsetermelésre (analog régi elnevezés Lenchetarlo, terra metal. poss. Thykud 1300. Wenzel: XII. 662.).

Lencséstó Salföldön a békalencséről.

Lengyeltóti puszta Lengyeltótiban, magáról a községről.

Lesencze-patak Bal.-Edericsen (Táb.-k. t.), melyet már a székesfejérvári káptalannak IV. Bélához intézett év nélküli jelentése is felemlít (Ortvay: I. 466.).

Leshegy (= Öregleshegy?) Akaliban (T.-k. térk.); Kis— Udvariban; —úti dülő Udvariban.

Lébeli Bfő-Kajáron, mivel forrásos és fakadásos hely (Pesty: msc.).

Lécz-alja Csehiben (Pesty: msc.).

Lik vagy **Likak:** legtöbbször kisebb természetes és mesterséges barlangok értelmében (ez értelemre l. Ny.Tört. Sz.-t is); **1.** Fecske— Tihanyban, Küsz— B.-Füreden, Barát— Endréden, Tatár— Kenesén, Ravasz— Kenesén, Róka— Lovason, Ordán, Bal.-Berényben, Szél— Bal.-Edericsen; **2.** Simon—a Balatonfő-Kajáron, Szukla —ja Tihanyban; **3.** —nál Zalavár; **4.** —alja Tihanyban, Kő— gyöpje Kövesden, Róka— dombja Siófokon, Ördög— bércze Balaton-Edericsen.

Likas: —pincze Balaton-Edericsen, —kő dombja Bad.-Tomajban, Róka— Bfő-Kajáron.

Lokhegy Vörösberényben szöllő (Pesty: msc.). Lok: = két hegy közti alanti völgy (Tájsz.), lapályos hely (Nyelvőr 1878. VII. 367.).

Lompert kútere (= Bozótalja) Akaliban.

Ló: —séd Udvariban, —hegy Gyenes-Diáson; —hasi domb Bal.-Edericsen, mert itt mindig kereket kell kötni; —herföldek Endréden és Kilitiben.

Lózsánta határrész Vörösberényben (Pesty: msc.).

Lucs: egykori fenyveséről (M. Tájszótár); —tető (= Kosállás) Kőröshegyen (Táb.-k. t.); —alja Szárszón.

Luczernás Fokszabadin, Siófokon, Kőröshegyen (Pesty: msc.).

Lud: —máj Bfő-Kajáron (alighanem mál népies eletymologizálása); —tilos Szigligeten, mert a hegymagosiaknak eltiltották, hogy ludjaikat ott legeltessék. || **Ludas** puszta Lengyeltótiban (Táb.-k. t.).

Lutrija Bal.-Berényben.

Maczkó Paloznakon, dülő, erdő és legelő, déli oldalán szöllővel (Pesty: Helyn. I. 189; a katasztralis térképen hibásan: Macskahegy).

Madaras, dülő és tó Siófokon (Táb.-k. t.), régen vízállós, madarászó és halászó hely, most teljesen kiszáradt szántóföld (Pesty: msc.).

Magas: 1. —fa Ordán (Pesty: msc.); 2. Kő— Kővágó-Örsön, Hegy— Kenesén.

Magdakert Tihanyban.

Magyal: 1. — Akalin, Lellében (Pesty: msc., Táb.-k. t.); 2. —szél (= Sárkányvölgy) Bal.-Füreden.

Magyaród; — Kőröshegyen (Pesty: msc.), —i erdő Bal.-Magyaródon. || **Magyarós**: — Bal.-Edericsen és Endréden, —völgy Aszófőn, —i puszta Lengyeltótin (Pesty: msc., Táb.-k. t.), —i dülő Csehiben (Pesty: msc.).

Magyóka határrész Zánkán.

Major; 1. —on felül és —on belül Fokszabadin; 2. Czifra, Almádi, Fenyvesi, Diósi, Patacsi, Sóstói, Uj és Zsigmond majorokat l. az ill. nevek alatt.

Malom: 1. Alsó- és Felső— Keszthelyen (Táb.-k. t.), Csopakon, Endréden, Káptalani — és Eklézsia— Lovason, Vörös— és Rajkó— Lengyeltótiban, Torma— Csopakon, Puszta— Salföldön; 2. Vasspál malma Tihanyban; 3. —út, —kút és —hát Paloznakon; —puszta Keszthelyen (Táb.-k. t.), —előtt Lovason, —völgy Vörösberényben (Táb.-k. t.) és Bal.-Füreden, —rétek Kőröshegyen és Örvényesen, —földek Orvényesen; 4. — dombja Aszófőn; 5. —i dülő és —réti dülő M.-Györökön, —i sarok-tábla Lengyeltótin.

Mamócs puszta Lengyeltótiban (Táb.-k. t.), egykor Kis Ignácz pompás, de ma már végkép elpusztult vadaskertjével (Pesty: msc.).

Mandolás Szepezden, régen híres mandolafáiból egy sincs meg.

Marócz határrész Kőröshegyen (Táb.-kari térk.).

Maróthy-rét Bad.-Tomajban, egykor réház, majd az első gőzhajó kiálló helye volt itt.

Marton kerítése Bal.-Füreden, személyről.

Matacs Kenesén (Pesty: msc.; Táb.-k. t. hibásan: Madacs).

Mál: a szöllőhegyek neveiben gyakran szereplő pótlónév, mely körülhatárolt s délnek fekvő hegyoldalakat jelent (Pesty: Helyn. I. 205., 206.; M. Tájsz.); Csóka— Bfő-Kajáron, Alsó-, Felső-, Közép- és Gőlye— A.-Örsön; Meleg— Endréden, Vég— Szepezden, Pápa— Salföldön, Vörös— Bal.-Füreden és Aszófőn.

Máma; —i hegy és rét Vörösberényben, —alja Kenesén, —forrás; —puszta (Pesty: msc.; Táb.-k. t.); már 1109-ben falu volt (Csánki: III. 241.), de forrását már 1082-ben említik (Ortvay: I. 500.).

Mányoki horog Endréden, a hasonnevű családról.

Mária-asszony-sziget Vörsön; e helyen állott az első Vörs, melynek templomromjai maig is megvannak, míg ugyanakkor a temető a mai templom helyén volt.

Márkó Kenesén (Pesty: msc.; Táb.-k. t. hibásan Markó).

Márványgödre Kövesden.

Mász: Rák— és Botra— Kilitin.

Meczehegy Bal.-Füreden.

Megye: felhantolt határ két darab föld közt (M. Tájsz.); 1. Berkenyés— Aszófőn, Fekete— Rendesen, Hosszú— Kővágó-Örsön, Nagy— Bad.-Tomajban, Nyulas— Udvariban, Lap— Bal.-Berényben, Páva— Bad.-Tomajban, Pós— Zánkán; 2. —hegy Vörösberényben (Pesty: msc.; Táb.-k. t.).

Mejed: Kő— Bal.-Füreden.

Mekenye Zalaváron.

Meleg: délnek fekvő helyek neveiben; —hegy Bal.-Füreden (Pesty: msc.; Táb.-k. t.); —mál Endréden.

Mellék (mejjék): 1. Falu— Rendesen, Temető — Bfő-Kajáron, Séd— Rendesen és Tihanyban; 2. Balaton—e Kilitin, Endréden, Kőröshegyen, Faluszemesen; Bozót—e Kilitin, Csapás—e Udvarin, Evetes—e Bal.-Füreden, Veszprémi út part—e Arácson, Tó—e Bal.-Füreden, Torma erdő—e Csopakon.

Mente: Füredi határ— Arácson, Ságvári út— Kilitin; 2. Országút—i dülő Égenföldön.

Mester: —földek Fokszabadin, —rét Lengyeltótiban, mert a tanítóé volt.

Mező: 1. l. azon szavak alatt, melyekről az neveztetik; 2. —alja hegyes-völgyes szántóföld Kőröshegyen (Pesty: msc.).

Meződi dülő Arácson, régen mező volt, ma már szántó.

Méh: —mulató Bal.-Füreden, tisztás, régen gulyahálás. || **Méhes**: —kő Tihanyban.

Mély: **1**. Felső— Zalaváron; **2**. —víz Bal.-Edericsen, egykori állóvíz helye akkora földrepedésekkel, hogy nyomorúd se érte azok fenekét.

Mészkemencze: a mészégető helyek neve, Tihanyban, Arácson és Faluszemesen (T.-k. t.).

Mihály: —háza puszta M.-Györökön (Táb.-kari t.); Kis—rét Bal.-Edericsen.

Miklós: —alja (= Pajta) Endréden.

Miklósi hegy Endréden.

Mikódülő Arácson, a hasonnevű családról.

Mikola-kapu Tihanyban, a hasonnevű családról.

Miske-oldal Lovason, a hasonnevű családról.

Mocsár: Alsó- és Felső— Aszófőn, Kis—i szöllők és Nagy—i földek Akaliban (Helynévben már 1265-ben Ny.Tört. Sz.). || **Mocsármány** Kőröshegyen, forrásos fakadásos hely (Pesty: msc. || **Mocsola**, kenderáztató Bal.-Edericsen, —híd Zalaváron (a mocsola ősi typusú helynév, előfordul mint terra, vallis már 1251, ill. 1322-ben Fejér: IV. 2., 89., VIII. 2., 345.; lásd M. Tájsz.-t és Ny.Tört. Sz.-t is).

Mohács Lengyeltótiban (Táb.-k. t.), romokkal, összehordott halmokkal (Pesty: msc.).

Mohos: Far— Kővágó-Örsön.

Mosás: Víz— Tihanyban. || **Mosó**: —kút Kővágó-Örsön meleg forrás (Pesty: msc.), —ház Keszthelyen (Táb.-k. t.).

Mög: Hegy— Bad.-Tomajban.

Mulató: Méh— Bal.-Füreden.

Murva: azon helyek neveiben, a honnan építéshez vagy úttöltéshez való murvát visznek (M. Tájsz.); —gödrek Arácson, Fokszabadin, Csopakon; —hányás Zánkán, —földek Szepezden, —tisztás Vörösberényben. || **Murvás** = **Murnyás**: —mező Akaliban (Táb.-k. t.). || **Murzsa** Bfő-Kajáron.

Műhely: Kő— Vonyarczon, kőbányájáról.

Nagy: —mező Aszófőn, Akaliban, Csopakon, Bal.-Füreden (Táb.-k. t.), —hegy Paloznakon (Táb.-k. t.).

Nád: **1**. Csucsos—Vörsön, Pap— Kenesén; **2**. —verő Szigligeten. || **Nádlás** (= Nádalás): — Őszödön, Balatoni — Rendesen. || **Nádas**: —kút Csopakon

Negyvenhold Zamárdiban.

Nemes: —földek Kővágó-Örsön, —i birtokok Lovason, —legelő Salföldön, a nemeseké volt (Pesty: msc.).

Netán határrész Zalaváron.

Nezde határrész Szárszón; előfordul már 1093-ban (Wenzel: VI. 69.) s Csánki a szárszói határban levő nyesdei vagy nyesthegyi pusztával azonosítja (II. 631.). Csánki azonban itt téved; a szárszói határban ugyanis van egy Nyeshegy a községtől délre, s egy Nezde ettől délre közvetlenül a szárszó-szóládi határszélen; az oklevelekben említett Nezde ezzel és nem a Nyeshegygyel azonos.

Noszlop-hegy Udvariban (Táb.-k. t. hibásan: *O*szlophegy).

Nosztori puszta és oldal Csopakon (Táb.-kari t. hibásan *V*osztori p.), mely Nostrey néven már 1277-ben falu (villa) volt (Csánki: III. 86.). A csopaki községláda egy 1781-iki okmánya szerint még a mult században Nosztre és Nosztore alakban írják nevét.

Nyakócs határrész Kilitin.

Nyálas: —tó Lovason, Kővágó-Örsön, a békanyálról (Pesty-nél msc. hibásan Nyárastó.

Nyár: **1**. —völgy Kővágó-Örsön, a kisörsiek régi templomának romjaival s temetőhelyével (Pesty: msc.); **2**. —as tó Aszófőn; **3**. —i sürű Endréden; **4**. Gyikos—os Zamárdiban; valamennyi nyárfáiról.

Nyársashegy Tihanyban (Táb.-k. térk. és Herman O.).

Nyereg: —hát Tihanyban; —hegy Csopakon.

Nyeshegy Szárszón, l. Nezde szót. (A — = nyers szó «zöld» és «nedves» értelmét l. a Ny.-Tört. Sz.-ban).

Nyilasi rét Csehiben (Pesty: msc.).

Nyires; — Vörsön, Lengyeltótiban (Táb.-kari t.); —sziget Vörsön (Pesty: msc.), nyirfáiról.

Nyolczasi-tó Fokszabadin, alakjáról, régen nagy volt, de 1887-ben lecsapolták; róla vette nevét — föld (= Nyugadóhegy = Ökörtilos) ugyanott.

Nyugadóhegy Fokszabadin és **Nyugoti** berek Bal.-Magyaródon (Táb.-k. t.) fekvéséről.

Nyul-hegy Kenesén (Pesty: msc.). || **Nyulas**: — Vonyarczon, —megye Udvariban.

Ó: —vár Szigligeten; —kút Paloznakon; —vár (Alsó- és Felső-) Tihanyban; utóbbit Herman O. hibásan Dalvár-nak írja; hogy itt részemről nincs félreértés s a kettő egymással azonos, bizonyítja a Táb.-k. t.-nek a Herman O. által adott térképvázlattal való összehasonlítása.

Ókor (?): Fekete— Vörösberényben.

Ól: Borjúk—a Kilitin; —ak föle Udvarin, itt régi időkben ólak voltak s a szentgáli marhák ide jártak legelni.

Oldal (lejtő értelemben véve M. Tájsz.) szóval való összetett helyneveket l. az illető főszó alatt.

Orda községről: Alsó—ali dülő Csehiben, Alsó—i dülőrét Ordán.

Órozat B.-Edericsen a hegy meredekoldala.

Orr: Küszöb— Kővágó-Örsön «csúcs» értelemben; Papnád— Kenesén, Sós— Akalin, a vízbe orrszerűen benyuló partrész jelölésére (M. Tájsz.).

Ország dülő Zalaváron.

Országút: **1.** —i dülő Paloznakon, Lovason, Lengyeltótin, Bal.-Magyaródon; **2.** —ra dülő Bal.-Keresztúron, Keszthelyen; **3.** —menti dülő Égenföldön.

Oszlár-tó Bal.-Keresztúron. Csánki 1416 és 1506-ból egy Oszlárt említ, mely szerinte Balaton-Ujlakkal volt szomszédos (Csánki: II. 633). A M. Tájsz. szerint Horváth Zsigmond 1839-iki gyűjtése alapján az «oszlár» szó éppen a Balaton mellékén «osztály»-t (oszlár-levél = osztály-levél) jelentene; a teljesen magában álló adatnak megerősítését sehol sem találom s az saját tájszógyűjteményemben sem fordul elő.

Osztály, dülő Bfő-Kajáron (Pesty: msc.).

Ökör: —tilos Fokszabadin, Siófokon; —kút és —kuti dülő Kenesén; —hálás Bal.-Füreden, —legelő Vonyarczon.

Ölés: Bika— Rendesen; Ember— Kenesén; arról, hogy ott embert, állatot megöltek.

Őr: Kis- és Nagy—hegy Kővágó-Örsön, mert ezekről nagy határt beláthatni (Pesty: msc.).

Ördöglik börcze Bal.-Edericsen.

Öreg: a nagy értelmében igen általános; így van: —hegy 17 községben és pedig Bfő-Kajáron (Pesty: msc., Táb.-k. térk.), Kenesén (Pesty: msc., Táb.-k. térk.), Vörösberényben (Táb.-k. t.), Lovason (Táb.-k. t.), Arácson, Bal.-Füreden (Pesty: msc., Táb.-k. t.), Udvariban, Zánkán (Táb.-k. t.), Szepezden (Táb.-k. térk.), Szigligeten, Lengyeltótiban, Lellén (Pesty: msc.), Őszödön, Szárszón (Pesty: msc.), Faluszemesen, Endréden (Táb.-k. térk.), Kőröshegyen (Pesty: msc., Táb.-k. t.); B.-Füreden Öreghegy a legrégibb szőllő neve, a nép a szőllőt annyira a hegyhez köti, hogy noha ez az egész *lapság*, a neve mégis *hegy*; **2.** —földek Rendesen, —kertek Endréden, Kőröshegyen, —rétek Salföldön, Keszthelyen, Vörsön.

Őrényi rétek Kilitin.

Őrkötő határrész Pesty: msc. szerint Vörösberény-Almádiban, de e nevet az általam kikérdezettek közül senki sem ismerte.

Örs: *a)* Kis—, — —i kerítés, temető, kertek alja, kuti dülő, szőllőhegy Kővágó-Örsön római sírmaradékokkal (Pesty: msc., Táb.-k. t.), lásd Kővágó-Örs alatt a községneveknél; *b)* Felső—i rét és határ, Alsó—i dülő Lovason az ill. községektől.

Örvényesi hegy Örvényesen; — víz, Kis- és Nagy-Péczel felől folyik s a Balatonba a tihanyi félsziget vidékén szakad be, Nádasd néven már 1244-ben említtetik (Ortvay: II. 3.).

Paczalkút Bal.-Füreden.

Padkűvágás Meszes-Györökön.

Pajta: — Endréden; —alja Keszthelyen.

Pallathídi forrás Salföldön, mert fölötte pallóhíd van.

Palota: — Kővágó-Örsön épületromokkal (Pesty: msc.); —alja Arácson épületromokkal: —i földek Keszthelyen.

Paloznaki határszél Csopakon.

Pap: —dülő (= Iharos) Szigligeten, mert régen a papoké (vörösbarátoké) volt; —erdő Kőröshegyen; —hegy M.-Györökön; —hegytető Salföldön; —kert Kővágó-Örsön, Paloznakon, Vörsön; utóbbi helyen a papé volt, ma gróf Festetich-é; —kutai puszta Kilitin; — mezeje = —szék Bal.-Füreden; —nád és —orr Kenesén, mert egy este egy pap fulladt itt a a Balatonba (Pesty: msc.); —ok földje Endréden; — rétje Zamárdiban; — útja Kőröshegyen (Pesty: msc.), Szárszón; —ütő Kővágó-Örsön, nevét onnan vette, hogy mikor egyszer a vidéki bucsújáró nép az ecséri Szent-László templom felé ment, a Hármasdombnál nem akart vámot fizetni, mire a vámos a kisérő papot ezen erdő szélén leütötte (Pesty: msc.).

Parapát Bal.-Edericsen.

Parrag: **1.** — Bal.-Edericsen; **2.** —kert Salföldön, egyenes fekvésű szántóföld (Pesty: msc.), —földek és —rétek Örvényesen; —hát, dombos-völgyes szántóföld Kőröshegyen (Pesty: msc.); **3.** Gadácsi — és Szántói — Szigligeten, Csirke— Akalin, Váli — Edericsen, Szentkirály —ja Arácson.

Part: **1.** Bakonyi — Szigligeten, Balaton— Szepezden, Csucsos— Kenesén, Fehér— Tihanyban, Kemenczés— Szigligeten, Kis— Paloznakon, Romlott— Kenesén, Vörös— Paloznakon; **2.** — alja Fokszabadiban, Őszödön, B.-Kereszturon, — föle Faluszemesen, Bfő-Kajáron, Fokszabadiban (Pesty: msc.; Táb.-k. t. hibásan: Partféli szőllők), Fitos— alja Bal.-Füreden, Csóka—ok alja Tihanyban; **3.** Balaton —ja Bfő-Kajáron; **4.** Balaton— fölött Szárszón; **5.** Veszprémi út —mejjéke Arácson; **6.** —fő Kenesén (Pesty: msc.); **7.** —i mező Lellén (Pesty: msc.), — aljai legelő Bal.-Berényben; **8.** —os út Kövesden, Salföldön; **9.** —ra dülő Balaton-Berényben (Pesty: msc.).

Pasa-sziget Zalaváron.

Pasztovicza Pesty: msc. szerint Lengyeltóti határában van, de a mai emberek e nevet s az azzal jelölt helyet nem ismerik.

Patacs: —tető és —i major Szigligeten (Táb.-k. t.). (A — szó pipacs értelmét l. Ny.-Tört. Sz.).

Patak: **1.** Gyöngyös— Keszthelyen, Lesencze— Bal.-Edericsen, Világos— és Tapolcza— Szigligeten; **2.** —dülő Fokszabadin.

Páhi irtás (= Pólás út) Balaton-Edericsen Páhok falukról; Szily K. a Páhok faluról azt írja (Nyelvőr 1893. 373.), hogy a két falu neve a XVI. században még Páh volt s a nóta ma is «páhi lányok»-at mond; hát biz az a Helységnévtáron kívül a nép ajkán csak akkor Páhok, ha nem Alsó- és Felső-Páh; a nép nagyon jól tudja, mikor használ többest, mikor egyest, nemcsak a XVI., hanem a XX. században is.

Pál halála Bfő-Kajáron a hagyomány szerint azért, mert 1702-ben a ráczok elleni ütközetben itt verték agyon a Pál nevű csajági papot (Pesty: msc.).

Pál köve Kővágó-Örsön, földbenyulás a Balatonba, részben köves erdő, részben szántóföld (Pesty: Helyn. I. 246.); alján közvetlen a Balaton partján bugyog fel a — —i savanyókút, melyet azonban a tó vize gyakran elönt Pesty: i. h. és Pesty: msc.).

Pálfi: —völgy Kilitin, egy mult századbeli reform. családról; — kenyere határrész Bal.-Füreden.

Pálinka-kút Endréden, a rajta álló községi pálinkafőző házról.

Pápa-mál Salföldön.

Párrét Zamárdiban (Pesty: msc.-ben Partrét), mivel ott két egyenlő nagy rétet osztottak ki az újsori kisházas embereknek. Pesty szerint Partrét azért, mert régen odáig ért a Balaton vize, míg ma 400 ölnyivel beljebb áll.

Páska-domb Bal.-Füreden.

Páskum: legelő; Kenesén, Fokszabadin, Kilitiben, Endréden.

Páva-megye Bad.-Tomajban

Pázsit-legelő Bal.-Keresztúron.

Peczek-árok Bal.-Füreden, állítólag, mert a füredi és hidegkúti határba peczkelődik be.

Penig-hegy Bal.-Füreden, a Penig-Szabó családról (a Penig melléknév).

Pentölle Kilitin, régen nádlás volt.

Penzsói lap Őszödön.

Perzse-völgy, mély gödrös szántóföld Kőröshegyen (Pesty: msc.),

Petendi-domb Endréden, mert egy petendi embernek volt ott szölleje.

Petke: — Bal.-Füreden, —rét Udvariban: ily nevű család most is van Arácson.

Petők dombja Tihanyban.

Péntekhely puszta Lellén (Táb.-k. t.), régi templomhelylyel (Pesty: msc.), melynek eklézsiája már 1413-ban említtetik (Csánki: II. 636.).

Péter: —hegytető, —alja, —oldal Arácson (Táb.-k. t.), —kút Bal.-Füreden, —út Lovason.

Piarista-birtok Lovason.

Pilikán Gyenes-Diáson.

Pincze: többnyire vízmosta üregek jelölésére; Kő— Rendesen, Likas— Bal.-Edericsen.

Pintér: —völgy Kilitin, Pintér Pálról; —sziget Csehin (Táb.-k. t.).

Pipás-kert Keszthelyen.

Plebánia-földek Vörösberényben, Fokszabadiban.

Pocsadé Endréden, gödör, a hol az uraság disznóakolja volt.

Pogány: —sziget Vörsön romhalmazzal (Pesty: msc.), melyről a plebánia anyakönyve már 1720-ból említi, hogy régi lakóhely volt; —vár Bal.-Magyaródon; —völgy Vörösberényben, azokról a törökökről, kik hajdan innen dúlták a vidéket (Pesty: msc.).

Pojányi-domb Bal.-Füreden, a hasonnevű családról.

Póka-kert Kőröshegyen, a hasonn. családról.

Pólás-út (= Páhi irtás) Bal.-Edericsen.

Polgár: —kert Salföldön; —ok földje (= Lóherе földje) Kilitin; Sessiós —ok földje Bal.-Berényben; —oki erdő Bal.-Keresztúron.

Pongrácz-dülő Őszödön, családról.

Pór: —szöllő Kőröshegyen (Pesty: msc.), —gyöp Vörösberényben.

Pósmegye rét Zánkán (Pesty: Helyn. I. 266.).

Posvány-kút Lovason, vize jó, de rétje posványos.

Posz-homok Szárszón.

Potyogó-kő Tihanyban, zúzós kőből áll, ebből szedik az «úri főkötő» és «kecskeköröm» nevű fossziliákat.

Pörös Kenesén (Pesty: msc.).

Puszta: **1.** —völgy Szárszón (Pesty: msc.), —temető Csehin, —malom Salföldön; Alsó- és Felső—i dülő Fokszabadin; **2.** a pusztákat, vagyis a községekhez tartozó külső lakott helyeket lásd nevük főszava alatt; **3.** —templom *a)* Salföldön, itt a vörösbarátok kolostora és temploma volt, melyek romjai a hagyomány szerint a harminczas években pusztíttattak el (Pesty: msc.); *b)* Aszófőn, itt állott a Katherinenkirche s körüle a régi falu; *c)* Vörösberényben (Pesty: msc.); *d)* Kővágó-Örsön; *e)* Tihanyban kettő van, egy Apátinál, egy a Réház közelében; Herman O. az utóbbit említi fel; **4.** —torony Szigligeten; **5.** —toronyi dülő (= Szerkívül) Fokszabadiban; a hagyomány szerint itt állott régen a mai község helyett Sárfokszabadi nemes (?) község (Táb.-k. t.).

Rados, hitvány szöllőhegy Bal.-Edericsen (Pesty: Helyn. I. 277.).

Rajkó-malom Lengyeltótiban (Táb.-k. t.), egykori gazdájáról (Pesty: msc.).

Rakás határrész Zalaváron.

Ravasz: 1. —likak Kenesén (Pesty: msc.); **2.** —i Bfő-Kajáron.

Ráadási rétek Szigligeten, állítólag egy csere alkalmával az uraságok adták egymásnak ráadásul.

Ráczi dülő Bal.-Edericsen.

Rágnicza Lengyeltótiban (Pesty: msc.).

Rákmász Kilitin, szöllő, melyet úgy 60 év előtt osztottak ki és neveztek el az alatta levő bozót rákjairól.

Rántó: Róka— Szigligeten.

Ráta Tihanyban.

Rekesz: — M.-Györökön, Vörösberényben: Belső-, Kis- (Pesty: msc.), Öreg- (Pesty: msc.) és Új— Csehiben.

Rekettyés Siófokon, régen rekettyét, most szénát ad (Pesty: msc.).

Remete: — Vörösberényben (Pesty: msc.), Vörsön (Pesty: msc.; Táb.-k. térk.); —lakás Tihanyban; —i földek Aszófőn.

Remicz: a remise = vadfogó agáczás magyaros alakja (M. Tájsz.: remisz = kisebb erdő, fás hely); Nagy— Lengyeltótin és Keszthelyen; Buger— Lengyeltótin.

Rend: Hét—es Bad.-Tomajban.

Rendesi: — hegy Rendesen (Pesty: msc.); — erdő alja Kővágó-Örsön.

Régi: — töltés Bad.-Tomajban, mert még a «Kisfaludy» gőzös használta; — körköz Keszthelyen.

Répa-földek Tihanyban és Zánkán.

Rét: 1. Kis— vagy —ek Ordán (Pesty: msc.), Udvarin, Lovason, Örvényesen; Nagy— Bal.-Edericsen, Bogláron, Szepezden, Paloznakon (Táb.-k. t.), Bal.-Berényben (Pesty: msc.); **2.** Kis- és Nagy—i földek Fokszabadin, Kis—i kertek Udvariban, Nagy—i dülők Fokszabadin, —i dülő Bal.-Keresztúron, A.-Örsön, Arácson, —i földek Zamárdiban, —i fogás Lengyeltótiban; **3.** —földek Zalaváron, Lellén, Paloznakon, —sarok Kővágó-Örsön (Táb.-k. t.); **4.** —földi erdő Szepezden; **5.** —re dülő Arácson. — Az összes többi réteket lásd a nevező szók alatt.

Rév: 1. Fülöpi — Kővágó-Örsön, Hajó— Bal.-Edericsen; **2.** —ház Tihanyban, Zamárdiban, Kővágó-Örsön, Balaton-Berényben (Pesty: msc.); —hely Szigligeten, —út Fokszabadin; **3.** —i rétek B.-Szt-Györgyön (Pesty: msc.).

Ricze puszta Lengyeltótin (Pesty: msc., Táb.-k. t.). A — repczét jelent (M. Tájsz.).

Rigó: —hegy Zamárdiban, —rét Gyenes-Diáson, —völgy Kenesén (Pesty: msc.).

Ríkató: Kánya— Csopakon.

Robogás és **Robogó**völgy Arácson visszhangjáról.

Róka: —hegy Endréden, Kővágó-Örsön (Pesty: msc.), —lik Balaton-Berényben, Ordán (Pesty: msc.), Lovason, —likas Bfő-Kajáron, —likak dombja Siófokon, —rántó Szigligeten.

Romi Bal.-Edericsen, a romi árokról.

Romlás Bfő-Kajáron és || **Romlott**part Kenesén, a lősz omlásaitól tönkremenő erdőrész (M. Tájsz. hasonló értelemben a Székelyföldön).

Rózsa: —hegy Endréden (állítólag itt volt a török bég rózsakertje) és Szigligeten, a hol azonban legújabb eredetű név; —mező Arácson; —kút Bad.-Tomajban, mely szintén új név, régi neve Gyuró kútja.

Rövid: — dülő Fokszabadin, Szárszón, — rétek Kőröshegyen, — földek (Külső- és Belső-) Örvényesen.

Rustyagát Lengyeltótiban (Pesty: msc.); a rustya csunyát, roszat jelent s a rusnyá-nak a M. Tájsz.-ban eddig nem közölt alakváltozata.

Rühe vize (= Csörgőséd) Aszófőn, télen nem fagy be, a lovak nagyon szeretik.

Sajkindza-tó Lengyeltótiban.

Sajkód Tihanyban (a katasztralis térképen hibásan Sajk*aút*).

Sandi Lengyeltótiban (Pesty: msc.).

Sarófa Faluszemesen.

Sarok: 1. — Paloznakon; **2.** Réti — Kővágó-Örsön, Urasági — Alsó-Örsön, Sághi — Akaliban, Szellősi — Zalaváron; **3.** —rét Endréden, —dülő Lengyeltótiban; **4.** Malomi —tábla Lengyeltótiban.

Savanyó: —víz Bal.-Füreden (Pesty: msc.), Pálkövei —kút Kővágó-Őrsön.

Sáfránkert Zamárdiban (Pesty: msc.), Fokszabadin, Csopakon.

Sághi puszta, sarok, erdő, temető föle Akalin (Táb.-k. t.); neve (nemesi névben) már 1353-ban előfordul (Csánki: III. 99.).

Ságvári: — út mente (= Papok földje) Kilitin; — kerítés Kővágó-Örsön.

Sáncz: 1. Belső- és Külső— Tihanyban, Bézsenyi —ok Lengyeltótiban; **2.** Bakosok —a Bal.-Edericsen; **3.** —közi (= Kiskuti) rétek Égenföldön.

Sándor: —hegy, hegytető, —alja, —oldal, —i lap Bal.-Füreden és Arácson (Táb.-k. t.); — határrész Kenesén, melynek helyén már 1109-ben a hasonnevű falu állott (Csánki: III. 249.).

Sánta-Mártoni Kis- és Nagy-földek Örvényesen, egykori tulajdonosáról.

Sár: —álló Szepezden, mert a hegyekből oda összefutó víz megáll; —szeg Ordán (Pesty: msc.), —rét (= Gyaloguti dülő) Tördemiczen; —réti dülő Vörsön (Pesty: msc.). || **Sáros** Zalaváron.

Sárdi rétek Csopakon.

Sárgahegy Tihanyban, sárga agyagjáról.

Sári réte Bal.-Edericsen.

Sárkány-völgy (= Magyalszél) B.-Füreden.

Sásdi Kővágó-Örsön, volt puszta, most rétség és kaszálló, némi épületromokkal (Pesty: msc.; Pesty: Helyn. I. 297., 298.), mint lakott hely már 1283-ban név szerint említtetik (Csánki: III. 66.).

Sás: —kuti rét Vörösberényben, Kis- és Nagy—rét Örvényesen.

Sátor hegy Vörösberényben, szőllőhegy (Pesty: msc.).

Sávoly, berek Bal.-Magyaródon (Pesty: Helyn. I. 298.).

Sebestyén: —kapu Tihanyban, —erdő Zánkán, a hasonnevű családról.

Selyem: —rét Zamárdiban, finom vékony füvéről; —hegy Bal.-Berényben.

Séd: a vízér értelmében (helynevekben már 1086-ban, Ny.Tört. Sz.); **1.** — Örvényesen, Aszófőn, Arácson (Táb.-k. térk.), M.-Györökön (Pesty: Helyn. I. 307.); **2.** Ló— Udvaribán, Ábrahám— Salföldön, Csörgő— Aszófőn; **3.** —elő Kőröshegyen (Pesty: msc.), —mellék Rendesen; **4.** —ek alja Örvényesen, —mejjéke Tihanyban, —fő kútja Bad.-Tomajban; **5.** —i kertek Akaliban, melynek azonban csak régen volt sédje (Pesty: Helyn. I. 307.).

Sér-hegy Kenesén (Táb.-kari térk. hibásan Serhegy).

Séti kert Endréden; a sét csak a séd változata (l. ezt és a M. Tájsz.-t).

Simon: —sziget (Pesty: msc.) Vörsön; —lika Balatonfő-Kajáron a part egy barlangja, a melyben Simon István 50 évig lakott (meghalt 1896-ban).

Sintér: —ház Keszthelyen.

Sió: **1.** — folyó, Somogy és Veszprém határán (Táb.-kari térk.), mely okleveleinkben 1055-től a XIII. századig Fok néven említtetik, míg a tiszta magyar Sió név csak a XIII. században jött forgalomba (Ortvay: I. 315.); a nép csak Göré-nek nevezi; **2.** —bozót Fokszabadiban (Táb.-k. t.); —hát Szárszón, mely eredetileg Sióház volt s nevét egy ott megtelepedett siófoki család származási helyéről vette; a ház elpusztult, a név tartalmát vesztette s a nép a —házat —hátra etymologizálta. A Sió különben a Dunántúl s a Balaton mellékén azt a malom melletti zsilipes árkot jelenti, a melyen áradás idején a vizet lebocsátják, hogy a malmot el ne vigye (M. Tájsz.).

Sipos-torok B.-Edericsen, szakadékos likak (barlangok) vannak itt; a hagyomány szerint úgy 1836—37-ben egy ily likba réczét eresztettek s az három nap mulva a Balatonban jött ki.

Siske-völgy Bal.-Füreden; Csánki 1373-ból s későbbről is említ egy — nevű helynevet (III. 102.), melyet, Csánki nem ismervén e maig élő helynevet, egészen helyesen a balaton-füredi határban keres. Ime, megvan.

Sodaki mező és puszta Lengyeltótiban (Táb.-k. térk.), régi templom- és faluhelylyel (Pesty: msc.).

Sok: Közép— A.-Örsön.

Som: —rét Szárszón, —hegy B.-Füreden. || **Somos** Kőröshegyen (Pesty: msc., Táb.-k. t.), Bal.-Berényben, Bal.-Szt-Györgyön.

Somló: — hegy A.-Örsön (Táb.-k. térk.), Faluszemesen; —tető Bfő-Kajáron, mert régen Somlóvásárhelyé volt, míg most a tanulmányalapé (Táb.-k. t. hibásan: Somlyóhegy).

Somogyi: — tarló Aszófőn; — láp Zalaváron.

Soponya Szigligeten, somtermő hely.

Só-hát Rendesen. || **Sós**: **1.** — Kővágó-Örsön, Aszófőn; **2.** —dülő A.-Örsön; —kút Bal.-Füreden, finom vize van, hajdan bodon volt, de ma már nincs kihagyva közösre: A.-Örsön; —orr Akaliban; —rét Tihanyban, Udvaribán; **3.** —i erdő Fokszabadiban, —i földek Akaliban; **4.** —lápa Bfő-Kajáron (Pesty-nél hibásan: Sóslápolyi); **5.** Hosszú— alja Akaliban. || **Sóstó**: **1.** —puszta és —i rétek Kővágó-Örsön épület- és templomromokkal, temetőhelylyel, széksós földdel (Pesty: msc.; Pesty: Helyn. I. 330.), helye Sóstókáll néven már 1389-től kezdve említtetik (Csánki: III. 66.); — Bal.-Magyaródon (Táb.-k. t.) és Fokszabadiban (Táb.-k. t.), —domb Csopakon (Táb.-k. t.); — (= Bézsenyi-tó) Lengyeltótiban; **2.** —i major Fokszabadiban, —i pusztára dülő Zánkán.

Sóskás domb Tördemiczen, sóskás hely, zsibák legelője.

Sovány dülő Faluszemesen.

Sömögye dülő Keszthelyen.

Sötét-völgy Arácsony, árnyas voltáról.

Sugatag = Suhatag Lovason (Táb.-k. t.) oly rosz föld, hogy ha meg nem ázik, összeforr s így meg nem lehet szántani; a rajta termő hitvány cserjékről (suhatag = csiatag, M. Tájsz.).

Sulákdomb Kenesén.

Sutton Paloznakon.

Sürű: **1.** Hársma— és Nyári— Endréden, Cseresnyés— Kenesén; **2.** Foki —je Udvari-

ban, Biró —je Tihanyban, Tót —je Endréden; **3.** — alja Akaliban (Pesty: msc. szerint hibásan Rendesen).

Szabadi völgy Endréden, mert itt még a mult században is a fokszabadiaknak szöllejük volt.

Szabados földek (= Bázsa) Aszófőn.

Szabó-domb Zánkán.

Szakadás: Föld— Bal.-Edericsen.

Szalacska Tihanyban.

Szamár-kő M.-Györökön.

Szarda-vár Csehiben (Táb.-k. t.) és Ordán (Pesty: msc., Táb.-k. t.).

Szarka; **1.** —tó Udvariban, ma már nincs vize, —hegy Őszödön (Táb.-k. t.), Kis—hegy Arácson. || **Szarkás** Kilitiben. || **Szarkád**: Felső- és Alsó—, —ra dülő, —i erdő Tihanyban (Táb.-k. t. hibásan: Szarkadi erdő). Valamennyi a hosszú szarkáról.

Szarvas: —fejtő Bal.-Füreden, —szél Bal.-Edericsen; régen mindkettő szarvasos hely volt.

Száka Bal.-Füreden (Pesty: msc.).

Szálas és —erdő alja Rendesen; a név az erdő fáira vonatkozik.

Szállás: Borsos— Kilitiben, Varga— Bal.-Füreden.

Szántód: —i puszta Zamárdiban (Táb.-k. t.), mely már 1338-ban falu volt (Csánki: II. 642.); —i útra dülő Kőröshegyen (Pesty: msc.).

Szántói parrag Szigligeten.

Szár: Kút— Tihanyban.

Száraz-szeg Balaton-Edericsen, kiszáradó, meghasadó föld.

Szecsák-rét Vörsön.

Szederjes Kenesén (Pesty: msc.), sok földi epréről.

Szedrián-tető Csopakon.

Szeg: **1.** —hegy Zánkán és Akaliban, —szénai dülő Kővágó-Örsön (Pesty: msc.); **2** Bodon— B.-Edericsen, Buga— Csehiben; Sár— Ordán, Szép— Endréden, Száraz— B.-Edericsen.

Szegedi völgye és kútja Bad.-Tomajban, a hasonnevű családról.

Szellős Bal.-Magyaródon. || **Szellősi** sarok Zalaváron.

Szemes-kő Szigligeten, geologiai alkatáról.

Szemesi határra dülő Őszödön.

Szent-Ábrahám l. Ábrahám alatt.

Szentgyörgyi: — dülő Ordán (Pesty: msc.); — puszta Lengyeltótiban (Táb.-k. t.; Pesty: msc), melyet már 1409-ben, templomát pedig már 1424-ben említik (Csánki: II. 644.).

Szentgyörgyvári uti dülő Zalavár, fekvéséről.

Szentegyház: Jódi — Kilitin (l. ezt); —i dülő Udvariban és Bal.-Szt-Györgyön (= Barihegyi dülő).

Szent-erdő Vörösberényben.

Szent-kereszt szöllőhegy Salföldön, az egykor a hegy alatt állott emlékkeresztről (Pesty: msc.).

Szent-király parragja Arácson.

Szent-Mihály hegy M.-Györökön (Táb.-k. térk.), csúcsán kápolnával és temetővel (Pesty: Helyn. I. 349.).

Szepezdi határra dülő Zánkán.

Szer: **1.** Kender— Rendesen, Lencse— Bfő-Kajáron; **2.** —kívül (= Pusztatoronyi dülő) Fokszabadin; azért «szerkívül», mert nincs benn a sessiókban s mert egy tagban van; **3.** —kőalja Tihanyban útcsinálásra alkalmas kővel. (A — különböző értelmeit l. M. Tájsz.).

Szerdahely Paloznakon és Lovason (Táb.-kari térk.), régen falu volt, melynek romjait, a téglát és követ, máig is felveti az eke.

Szerecsentó Bal.-Füreden, csak nagy árvízkor van benne víz.

Szessziós polgárok rétje Bal.-Berényben.

Szék: **1.** Pap— Bal.-Füreden; **2.** —tető Gyenes-Diáson (Táb.-k. t.), —mány szöllőhegy Bal.-Edericsen (Pesty: Helyn. I. 365.); **3.** —i rétek Kilitin.

Szél (margo): Magyal— és Szöllő— Bal.-Füreden, Paloznaki határ— Csopakon, Határ— Fokszabadiban, Szarvas— Bal.-Edericsen, Víz—i legelő Akaliban.

Szél (ventus): —lik Bal.-Edericsen, — dombjai földek Bad.-Tomajban. || **Szeles**-tó Bal.-Keresztúron.

Széles: —dülő Faluszemesen, —föld Örvényesen.

Széna: Szeg—i dülő Kővágó-Örsön.

Szénégető: Kövesden, Vörsön, B.-Tomajban (Pesty: Helyn. I. 365.), Zamárdiban, Kővágó-Örsön (Pesty: i. h.) M.-Györökön (Pesty: i. h.).

Szép-szeg Endréden, egykor kenderáztató.

Sziget: — Kővágó-Örsön, Keszthelyen, Siófokon; Pogány—, Halász—, Nyires—, Máriaasszony—, Kis—, Diás— és Simon—, valamennyi Vörsön; Pasa—, Alsó— és Felső— Zalaváron; Pintér— és Falu— Csehiben; Hosszú— és Fekete— Bal.-Magyaródon; Öreg— Keszthelyen, Kerék— Bad.-Tomajban, Ágos— Köröshegyen.

Szijj-bokor, oldalas szántóföld Köröshegyen (Pesty: msc.).

Szikla; Kő— Bal.-Füreden, Kő—k alja Tördemiczen. || **Sziklás**: Kő— Vörösberényben.

Szil: **1.** —hát Endréden (Pesty: msc.); **2.** —i tábla és —i erdő (= Öregszil) Vörösberényben (Pesty: msc.). **3.** Öreg— Vörösberényben. || **Szilfa**: — Tihanyban, Öreg— Köröshegyen (Pesty: msc.), —dülő Lovason

egy nagy szilfáról, melynek ma csak törzse van meg; —knál (= Szilfáki dülő = Szilfás) Fokszabadiban, melynek szilfái ma már csak gyepüben, mesgyében vannak. || **Szilfás**: Kővágó-Örsön egy most is élő vén szilfáról (Pesty: msc.) és Fokszabadin. || **Szilos** Endréden (Táb.-k. térk. hibásan: Szitosi erdő) és Bad.-Tomajban.

Sziládi szölleje alja Tihanyban tulajdonosáról.

Szilvádi hegy és kút Salföldön.

Szilvás: — Lovason, Ordán (Pesty: msc.), Kis- és Nagy— Lengyeltótiban; —kúti rétek és földek Örvényesen. || **Szilvásos** Lovason

Szín: Tégla— Aszófőn.

Szita-hegy Tihanyban.

Szoba kő M.-Györökön.

Szoros: —csapás Kővágó-Örsön egy szoros völgyületéről (Pesty: msc.), —hadi dülő és út Bad.-Tomajban, mert oly keskeny, hogy rajta két szekér nem tér ki egymásnak.

Szöllő 1. Por— Köröshegyen, Jódi — és Töreki — Kilitin, Kőháti — Keszthelyen, Kismocsári — Akalin, Foki — Kilitin, Ferenczi — Lovason, Külső — és Urasági — Fokszabadin, Telektői szöllő Alsó-Örsön, Hétút— Lovason, Aljbeli —k és Angol—k Arácson, Bakonyi — Szigligeten; 2. Hurray — je Tihanyban; 3. Sziládi —je alja Tihanyban, —k alja Kilitin, Aszófőn, Arácson, Új—k föle Balaton-Edericsen; 4 Kert—i dülő Meszes-Györökön; 5. —hegy Lengyeltótiban, Kishegyi —hegy Lovason, —fő és —szél Bal.-Füreden (Pesty: msc.). 6. —lábi alj Vörösberényben, —k aljai legelő Akaliban, —k aljai földek Örvényesen, - közi rét és folyó Fokszabadiban, —uti dülő Zánkán.

Szömörcze-szürű Bal.-Füreden, a rajta termett rhus cotinusról (M. Tájsz.).

Szukla-likja Tihanyban; egy Szukla nevű birkát orozott el s mikor keresték, ebbe a barlangba zárta el magát tüskével.

Szűcs halála Endréden, mert azon a helyen halt meg Szűcs nevű polgár.

Szűrű (szérű): 1. Szömörcze— és 2. Kiskút —je Balaton-Füreden. || **Szűrűs**-kertek Tihanyban.

Takácspáli rét Aszófőn egykori Tulajdonosáról Takács Pál-ról.

Tamás: 1. —hegy Bal.-Füreden (Pesty: msc., Táb.-k. t.) és Arácson (Táb.-k. t.), kút Zánkán: 2. —tavi rétek Kővágó-Örsön (Pesty: msc.).

Tapolcza patak Szigligeten (Táb.-k. t.).

Tarányi-kút Paloznakon a hasonn. családról.

Tarló: Somogyi — Aszófőn.

Tartó: Borsó— Kövesden.

Tatár: —csapás Zamárdiban; —vár Lengyeltótiban (Táb.-k. t., Pesty: msc.); —likak Kenesén (Pesty: msc.) A tatár nevezet daczára a hagyomány e helyeket csak a törökökkel hozza kapcsolatba.

Tábla: Akoli — Vörsön, Czigány— és Nagyvizi — Szigligeten, Szili — Vörösberényben, Malomi sarok— Lengyeltótiban, Urak —ja Fokszabadiban.

Tábor-úti dülő Zalavár, az ott levő régi római castrumról.

Tálas-kút Tördemiczen.

Tekenyős hegyvölgyes szántóföld Köröshegyen (Pesty: msc.).

Tekeres: — Endréden, mert az útja tekergő; —, —i csárda, Új—i puszta (= Világos = Domonkos) Bfő-Kajáron, mert tekervényes völgy két partján fekszik (Pesty: msc.).

Telek: 1. — Kenesén (Pesty: msc.); 2. Kódis— Zamárdiban, Domb— Bal.-Keresztúron, Nagy— Kővágó-Örsön, Kis— Kővágó-Örsön, A.-Örsön, Lovason, Hegyes—, Külső- és Belső-Varga—, mindhárom Bfő-Kajáron; 3 —hát Bad.-Tomajban; 4. —alja Bal.-Magyaródon; 5. —i rétek Paloznakon, —i dűllő Szepezden, —tői szöllő A.-Örsön.

Temető: 1. — Tihanyban, Fokszabadin; Puszta— Csehiben, Zsidó— Siófokon, Arácson; 2. —hegy Kilitin, Bal.-Füreden, —domb Bogláron, Aszófőn, —mellék Bfő-Kajáron; 3. Sághi —föle Akalin; 4 —i dülő Vörsön (Pesty: msc.), Udvariban, Zánkán, Lovason. || **Temetése**: Jakab — Arácson.

Templom: 1. —dülő Zánkán, —földek Örvényesen; 2. —feletti vagy —eleji dülő Rendesen; 3. Puszta—alja Kővágó-Örsön, Salföldön, Aszófőn, Tihanyban, Vörösberényben.

Tengerd határrész Bfő-Kajáron (Pesty: msc.), már 1256-ban említtetik s azontúl is, mint veszprémmegyei falu Lepsény közelében; Csánki (III. 353.) nem tudván, hogy ilynevű helynév maig is él Bfő-Kajáron, valószinűnek tartja, hogy mai fejérmegyei földön feküdt Soponya felé, noha onnan sem tudja kimutatni. A kérdés a helynév megtalálásával el van döntve.

Tepécshegy és dülő Rendesen és Kővágó-Örsön (Pesty: msc, Táb.-k t. hibásan Tepecs).

Terczia Csopakon.

Tetéd Keszthelyen.

Tetemes-diós (Pesty: msc.) = Diófás = Rétsarok (Táb.-k. t.) = Benke. A — itt nagy Ny.Tört. Sz.) és erős ágakkal teli (M. Tájsz.) értelemben.

Tető: a hegyek tetejének jelölésére 23 névben 25 faluban fordul elő, lásd az illető főszók alatt.

Tégla: 1. —ház Arácson, Lovason, Fokszabadin, Bal.-Szt-Györgyön, —szin Aszófőn, —gyár Lengyeltótin, —vetődomb Bad.-Tomajban; 2. —házi dülő Kilitin; 3. —si dülő Tördemiczen. Valamennyi téglavető hely, a hol majd a község, majd az uraság, majd a templom számára készítettek téglát.

Tér: Dög— Bfő-Kajáron, Vásár— Lengyeltótiban.

Tik-hegy Lengyeltótiban régen szőllő, most mező. || **Tikos**-hegy Lovason.

Tikacs Bfő-Kajáron (Táb.-k. térk. hibásan Tikács).

Tilos: 1. —Ordán (Pesty: msc.), Ökör— Fokszabadin, Siófokon, Lud— Szigligeten; 2. —oldal Lovason.

Tisz'a-víz Udvariban, bizony nincs itt a víznek nyoma sem.

Tisztás: Murva— Vörösberényben.

Tizennyolcznapos földek Fokszabadin, Endréden és Bfő-Kajáron, mert ezek után a zsellérek 18 napot szolgáltak az uraságnak.

Tó: 1. Barácza-, Bá-, Békás-, Bézsenyi-, Borbás-, Büdös-, Csehi-, Cser- (Kis- és Nagy-), Csontákjárási-, Csuhus-, Fekete-, Förtés-, Gyékényes-, Halas-, Határ-, Hideg-, Jama-, János-, Kis-, Kluka-, Kőcsi-, Karcsi-, Kerék-, Kornyi-, Lap-, Madarasi-, Nyálas-, Nyolczasi-, Lencsés-, Oszlár-, Öreg-, Nyáras-, Sós-, Sajkindza-, Szarka-, Szeles-, Szerecseny-, Tamás-, Varga-Ádám- és Zsin-tó (lásd ezek alatt); 2. —fenék Kőröshegyen, —torok Zamárdiban, —mejjéke Bal.-Füreden, —köz Endréden, mert a Balaton és a Czinege-tó közt fekszik; 3. —közi puszta Endréden (Táb.-k. t.), —lapi dülő Bal.-Magyaródon, —ra dülő Paloznakon, —i dülő Lovason. || **Tócsa**: Vörös— Kővágó-Örsön.

Tobak-hegy Tihanyban a hasonn. családról.

Tódi: — gödör Zamárdiban itt volt a szántódi disznók ólja Tódi nevű kanászszal, — földek és kertek A.-Örsön, — völgy Paloznakon, — oldal Csopakon, — kút Kővágó-Örsön. || **Tódon felül** Paloznakon.

Tomaji kápolna Keszthelyen, Tomaj puszta már 1400-ban említtetik (Csánki: III. 116.).

Topolya Lengyeltótiban (Pesty: msc.) nyárfáiról.

Torhány Csehiben és Ordán (Pesty: msc., Táb.-k. t.) korhadt tőzegéről (V. ö. M. Tájsz.).

Torma: —malom, —apadása, —erdő mejjéke Csopakon; —rét Endréden, Köröshegyen.

Tormán: —hegy és —kövese Bal.-Füreden (Pesty: msc., Táb.-k. t. hibásan Tormahegy.).

Torok: — Salföldön (Pesty: msc.), Sipos— Bal.-Edericsen, Tó— Zamárdiban.

Torokfő l. Horh alatt.

Torony: Puszta— Szigligeten, Puszta—i dülő Fokszabadiban.

Tót: —hegy Lellén (Táb.-k. térk.), nevét onnan vette, hogy tulajdonosa Majthényi báró felvidéki tótokat hozott ide, a kik itt szőllőt plántáltak (Pesty: msc.); —sürűje és —oki lap Endréden, —ok dombja Vörsön a tulajdonosokról; —i erdő alja Salföldön a szomszéd Káptalan-Tóti községről; —aljai dülő Köröshegyen (Táb.-k. t.), a hol már 1338-ban falu volt Thot, Thoti néven (Csánki: II. 652.).

Tő: Kis-Hegyes— Kővágó-Örsön, Telek—i szőllő A.-Örsön.

Tökös-földek Bal.-Edericsen és Badacsony-Tomajban.

Töltés: Régi — Bad.-Tomajban.

Töreki puszta, láp és szőllőhegy Kilitin (Pesty: msc.), mely már 1229-ben faluként szerepel (Csánki: II. 653.), míg a területén volt tavacska Turkulakus néven már 1055-ben említtetik (Ortvay: II. 288.) A Táb.-k. térk. nyomán Ortvay és Csánki is hibásan Törőki pusztát írnak, pedig Csánki adatai a legjobban igazolják történetileg is a czímben levő alakot. Töreki dülő Endréden.

Török-verő Kenesén.

Töröncső Bfő-Kajáron, csunya, nehéz munkálatú hely.

Törzsökös Kilitin és Endréden, vén erdő sok tuskóval.

Tusakos Zánkán, levágott erdejének megmaradt tuskóiról (v. ö. M. Tájsz.).

Tücsök-kút Paloznakon és Lovason.

Tükör-hegy Kenesén.

Tüske: —kút Lovason. || **Tüskés**; — Köröshegyen (Pesty: msc.), Alsó- és Felső— Kővágó-Örsön (Pesty: msc.).

Tüzköves:tető és —i földek Arácson.

Udvari: Kis- és Nagy— rétek és földek Örvényesen.

Uj: 1. —hegy Bad.-Tomajon, Tördemiczen, Keszthelyen, Balaton-Berényben, Faluszemesen, Vörösberényben (Pesty: msc.), Udvariban, Zánkán, —hegy alja Salföldön (Pesty: msc.); valamennyi mert ujonnan került szőllőművelés alá; 2. —szőllőkföle Bal.-Edericsen, —szőllők alatti dülő Keszthelyen; 3. —major, Bal.-Magyaródon, Keszthelyen (Táb.-k. térk.); —puszta és Foki —puszta Kilitin (Táb.-k. t.); —falu és —rekesz Csehiben; —Tekeresi puszta Balatonfő-Kajáron; —mező Lengyeltótiban. —árok B.-Keresztúron, —rétek Bal.-Berényben.

Ujlaki határra dülő Bal.-Keresztúron.

Urak: — táblája (= Kuti dülő) Fokszabadin. || **Uradalmi** birtok Udvariban. || **Uraságí**: — szőllők Fokszabadiban, — sarok

A.-Örsön, — dülő Akaliban, — földek Szárszón, — erdő B.-Keresztúron. || **Urbéri** legelő Tihanyban Lellén, Bal.-Berényben.

Uszó Lellén (Pesty: msc.). || **Usztató** Endréden, Lengyeltótiban.

Út: 1. —alja Kenesén (Pesty: msc.); 2 Csárdai-, Csipkés-, Csorda-, Egyház-, Eke-, Enyingi-, Fonyódi-, Gyugyi-, Hát-, Hét-, Istvánfi-, Kacsó-, Két-, Kiliti-, Láp-, Leshegy-, Malom-, Pap-, Partos-, Pólis-, Péter-, Rév-, Ságvári-, Szántódi-, Szentgyörgyvári-, Szoroshadi-, Szőllő-, Tábor-, Veszprémi-út és összetételeit a felsorolt nevek alatt lásd.

Ültetvény Siófokon.

Ürge: —hegy Salföldön; —domb Tihanyban.

Üröm: —fő Kővágó-Örsön a rajta termő bárányürömről (Pesty: msc.). || **Ürmös**-puszta Zalaváron (Táb.-k. térk.).

Üsző-hálás Bal.-Keresztúron Táb.-k. térk.).

Üszök-puszta Lengyeltótiban (Pesty: msc.; Táb.-k. térk.).

Ütő: Pap— Kővágó-Örsön.

Vacsora határrész Tihanyban.

Vadakol Kővágó-Örsön (Pesty msc.).

Vadleány lika dülő Gyenes-Diáson (Pesty Helyn. I. 407.).

Vadvíz Bal.-Edericsen.

Vak-lápa Endréden, mert a víz sok vakútat mosott ki benne.

Vanyita Szárszón.

Varga: — Ádám tava és — szállás Bal.-Füreden Külső- és Belső—telek Bfő-Kajáron a hol a Vargák ma is egyik legnagyobb család (Pesty: msc.).

Varjú: —kút Bal.-Füreden || **Varjas**-kút (= Halasi kút) Paloznakon.

Varsás-hegy Gyenes-Diáson.

Vashegy (Al- és Föl-) szőllő Vonyarczon (Táb.-k. t.; Pesty: Helyn. I. 408.).

Vas Bálint, határrész Endréden.

Vas-Pál malma Tihanyban, a hol a Vasnemzetség elfogyott egészen.

Vaskapú Bad.-Tomajon és Bfő-Kajáron.

Vaskó Bal.-Keresztúron.

Vágás: majd kivágott erdőrész, majd új (néhány éves) erdő értelmében (M. Tájsz.); Padkó— M.-Györök, Barátok—a Faluszemesen; — Vörsön (Pesty: msc.).

Váli-parrag (= Kopaszdomb) B.-Edericsen.

Vár: 1. Alig— Salföldön, Bagó— Faluszemesen, Buga— Csehiben; Czicze— Endréden, Szarda— Ordán, Csehiben, Pogány— Bal.-Magyaródon, Kánya— Bal.-Magyaródon, Kecske— Salföldön, Alsó- és Felső-Ó— Tihanyban, Ó— Szigligeten, Föld— Kőröshegyen, Tatár— Lengyeltótin; 2 Ágos—i erdő Kőröshegyen, Föld—i dülő Kilitin, Kis—i kut és rét Ordán, Viz—i cser Zamárdiban, Endréden; 3. —hegy Vörösberényben (Pesty: msc., Táb.-kari térk.), Zánkán; Fonyódi —hegy Lengyeltótiban; —domb Bogláron (Táb.-k. t.), —csige Endréden, —(a)szó Lellén (Táb.-kari térkép); 4. —alja Szigligeten, —környéke Zalaváron. || **Váradhegy** (= Várhegy) Zánkán. || **Vári**-hegy Endréden (Pesty: msc.), itt lakott a török bég, a törökvár romjai 1866-ban teljesen elpusztultak.

Város-réte Tihanyban.

Vásár: —tér Lengyeltótiban, —hegy Aszófőn (Táb.-k. térk.).

Veréb-hegy alja Keszthelyen.

Verem: Farkas— Tihanyban. || **Vermesi** dülő Őszödön.

Veszprémi út partmejjéke Arácson.

Vég: 1. —mál hegy és dülő, —mál fölötti erdő, Szepezden (Táb.-k. t. hibásan Végma); 2. Falu—i dülő Balaton-Szent-Györgyön, Tördemiczen, Világ—e Vörsön.

Vékony-cser M.-Györökön.

Vér-kut erdő Zánkán (Táb.-k. térk.; Pesty: Helyn. I. 417.).

Vészverte völgy Udvariban, mert a víz szokta végigsepreni.

Világos puszta Balatonfő-Kajáron (Pesty: Helyn. I. 429.). = Domonkos = Ujtelkeresi puszta.

Világos-patak Szigligeten (Táb.-k. térk.).

Világ-vége Vörsön, hirtelen esésű hegy.

Vilma-hegy Szigligeten, egészen új név.

Viola-kút Fokszabadin.

Virág: —anya Kővágó-Örsön a legsóványabb dülők egyike, mely csak virággal és gazzal fizet gabna helyett (Pesty: msc., Pesty: Helyn. I. 430.); —kút és —árok Tördemiczen.

Vitárius dülő Zánkán (Pesty: Helyn. I. 430.).

Viz: 1. Savanyó - Bal.-Füreden, Hé— Keszthelyen, Fehér— Lengyeltótiban, Csopakon, Mély - és Vad— Bal.-Edericsen, Tiszta— Udvariban; 2. Burnót—e Kővágó-Örsön, Rühe—e Aszófőn; 3. -apadás Bogláron, —mosás Tihanyban, —árok Csopakon; 4. —állós Bal.-Berényben (Pesty: msc.), —eres Fokszabadiban; 5. —széli legelő Akaliban, —vári cser Zamárdiban, Endréden; Nagy—i tábla Szigligeten, mert ide rohannak le a kapolcsi és petendi vizek.

Vizes: —völgy és —rét Endréden, —bánya Kővágó-Örsön (Pesty: msc.).

Vontató: Hosszú— Zamárdiban.

Vonyarcz (Föl- és Al-) Vonyarcz-Vashegyen (Táb.-k. t.), mely már 1335-ben említtetik (Csánki: III. 124.).

Völgy: 1. Árosi-, Balaton-, Bencze-, Berek-, Bőre-, Borsovány-, Buhin-, Burka-, Csehi-, Csipkés-, Diós-, Dög-, Düllő-, Gulya-, Hamarászó-, Harangozó-, Hársas-, Hideg-, Hollós-, Horog-, Hosszú-, Jóska-, Klastrom-, Káplán-, Kaptár-, Karika-, Kigyós-, Kolozsok-, Komló-, Komlós-, Kút-, Magyaros-, Nagyjánosi-, Pálfi-, Pogány-, Puszta-, Pintér-, Perzse-, Nyár-, Malom-, Rigó-, Robogó-, Siske-, Sötét-, Szabadi-, Szegedi-, Sárkány-, Tódi-, Vizes-, Vészverte-völgy; ezeket l. az illető főszók alatt; 2. —i kertek Kövesden, —dülő Faluszemesen, —i hegy Ősződön, —i föld Szárszón (Pesty: msc.).

Vörös: 1. —hegy Vörösberényben (Pesty: msc.), —mál Bal.-Füreden, Aszófőn (Táb.-k. t.), —kátyú Arácson, —part Paloznakon, —domb Kővágó-Örsön, —dombok Zánkán, —tócsa Kővágó-Örsön, —malom Lengyeltótiban (mert vörösre van festve; Táb.-k. t.); 2. —földek alja Bal.-Füreden (Pesty: msc.).

Zala: — folyó, e néven már 838-tól kezdve ismeretes s Ortvay szerint a Szala név épp úgy jutott a keltáktól a görögökhöz és rómaiakhoz, mikép a Dráva, Száva, Kulpa és Rába nevek (Ortvay: II. 429.); — dülők, —erdei dülő és —berek (Táb.-k. t.), valamennyi Zalaváron.

Zámárdi (Kis—) Endréden; — tó, halas már 1211-ben (Ortvay: II. 221.), Kis-Zamárdi község már 1436 óta szerepel (Csánki: II. 657.).

Zámor Keszthelyen.

Zánkház Kenesén (Pesty: msc.).

Zila Kilitin.

Zimány Bal.-Magyaródon (Táb.-k. t.).

Zöngő-oldal Arácson, visszhangjáról.

Zselle- vagy **Zsölle**-hát erdei legelő M.-Györökön (Pesty: Helyn. I. 442.; Táb.-k. t. hibásan Zselahát).

Zsellér: —földek (= Kisházasok-, Tizennyolcznapos földek) Fokszabadin; —legelő Zamárdiban.

Zsibás-itató Vonyarcz-Vashegyen (zsiba = liba).

Zsidó: —berek (= Büdösberek) Bal.-Szt-Györgyön; —temető Siófokon, Arácson; —erdő Vörsön, mert a Hirschler zsidó czég vette meg fáját; —rét Kilitin, mert a Gerbel nevű káptalani zsidó árendásnak volt ott a kútja.

Zsiga-rét Endréden.

Zsigmond-major (= Lengyeltóti puszta) Lengyeltótiban (Pesty: msc., Táb.-k. t.).

Zsin-tó sokszor kiszáradó tó Kővágó-Örsön (Pesty: msc., Pesty: Helyn. I. 443.); ezzel azonosítandó a Táb.-k. térk. (?) «Zsirkai dülő» nevezete.

IV. A helynevek csoportjai.

A helynevek ezen anyaga immár teljesen tájékoztat arról, hogy a balatoni ember a maga határában mit, miről és hogyan nevez el s ha most csoportosítjuk a tárgyilag összetartózó neveket, belepillanthatunk az egész helynévtárnak szellemébe, mely tükre egyszersmind a nép gondolkozásának is. Az adott anyag alapján ezt megvázolni e szakasz feladata.

A földműves népnek természetszerűen szüksége van arra, hogy határának minden egyes részét ismerje; hogy egy adott helyre ne csak a gazda, hanem a család többi tagjai és ha vannak, cselédei is eljuthassanak, azt meg kell neveznie. Igaz, hogy egy-egy gazda így csak a saját földjének, no meg a tőszomszédjaiénak neveit ismeri, de elvégre mindegyiknek van szomszédja s azok birtokai együtt teszik a határt. Az öröklés, újabb birtokszerzés s különösen az a körülmény, hogy ugyanazon gazdának másutt van a szántója, másutt az erdeje, rétje, szőlleje stb., magával hozza, hogy tulajdonképen majd minden gazda általánosan is ismeri a határt azonkívül, hogy részletesen ismeri mindazt, a mi az övé és a mi azt környezi. Minél változatosabb a terület domborzata, minél tagoltabb a birtok, annál több névre van szükség, hogy egymást megértsék s volt szükség különösen akkor, mikor az egyes birtokrészek még nem voltak térképezve, telekkönyvezve, hanem a falunak, mint köznek és a szomszédoknak tudása, lelkiismeretessége őrködött a magánbirtok határainak épségben tartása felett.

A nevek adásában az előirányítást mindenkor a térszini viszonyok nyujtották a népnek. A magaslatok, mint mindenütt, itt is elsőrendű szerepüek, s azok jelölésére a balatoni ember két szót használ, a magasabb a *hegy,* az alacsonyabb a *domb;* ezek általánosan fordulnak elő, míg mellettök a *halom* — elég feltünően — csak egyszer fordul elő; érdekes a csúcsos hegy megjelölésére a *tő (tű)* szintén csak egyszer. E főpontok megjelölése persze nem volt elég, s így kerültek a helynevek közé a hegy és domb egyes részei: a *tető, hát, oldal,* szöllőknél *mál,* ha magasabb és meredekebb, *part,* egészen általános alkalmazásában s mellettük szórványosan egyesével a *far, hajlás* és *ereszkedő.* Jellemzi a táj térszini typusát az is, hogy *bércz = szikla, orr = csúcs* és *órozat* csak ritkán adnak alkalmat helynévképzésre; ilyenek a területen alig vannak; vannak azonban köves helyek s ezek megjelölésében általános a *kő* szó használata. A meredekséget jelölő szavak: *magas, függölös, rántó, világ vége* szintén csak szórványos előfordulásuak. A hágók szerepe már közlekedési jelentőségüknél fogva sem csekély s ezekre a *hágító, nyereg, kapu, küszöb* szavakat találjuk helyneveinkben. Jó tájékozó pontokat nyujtanak a népnek a hegyek és dombok üregei, kisebb-nagyobb barlangjai, melyek megjelölésére a *lik,* ha mesterségeseknek látszanak (még ha mindjárt csak a babona teszi is azokká), a *pincze* és *kemencze* szavak járják. A leszakadó omlatag rossz helyeket jelölik a *romlás* és *szakadás* szavak, melyek ismét új vonást adnak a helynevek által megvázolt tájtypus megismeréséhez. Igazi síkság a Balaton mellékén nincs s így annak nomenclaturája nem is fejlődött ki; mindössze a *lap* és *mély* szavak azok, melyek e csoportba tartoznak. A hegyek közt elnyuló mélyedésekre általános a *völgy* és *aszó,* ritkább az *eresztény, lok, tekenyő, gugyor* és a *kupolya (kavala, kabola)* használata. Sajátságos, hogy a *kupa* szó, mely pedig a Balaton mellékén s különösen Somogyban általanos a mélyedések jelölésére, a helynevekben nem fordul elő.

A helyszini tájékozódásban és a helynevek adásában a második főirányítást a vizrajzi viszonyok adják s az ezek megjelölésére használt szavak ismét megfestik a tájtypus vízrajzi képét. A álló vizeknek gazdag nomenclaturájuk van jeléül annak, hogy sokfélék; általános a *tó* a tiszta vízfelületek megjelölésére, mint általános a *berek* és *bozót* a nagykiterjedésű sással, gyékénnyel s náddal benőtt mocsarakra; a kevésvizű vagy csak időszakonkint elöntött helyek: *mocsár, mocsármány, mocsolya, tócsa, posvány, pocsadé, sár*; ezek mellett van még *ingó* (ingovány), *láp, vakláp* s egy igen eredeti elnevezés: *lébeli.* Ugyancsak ilyen mocsaras helyeket jelölnek a *sárálló* és *vízállós* szavakkal is. A folyóvizek kezdetének megjelölésére általános elnevezés a *kút;* igaz, hogy ez alatt rendesen a talajvíz felfogására készített üregeket értik, de a Balaton mellékén tényleg előforduló *kút*-aknak több, mint fele igazi forrás, folyóvíz kezdete; a *kút* szó mellett a *bugyogó, csörgő = csurgó* és *forrás* szavak csak szórványosan fordulnak elő. A folyóvíz már most lehet *ér, folyó, patak, séd, vadvíz* s régen *fok* mely utóbbi szónak azonban értelme megváltozott; a hol ezek a *vizek* megtámadják, kimossák a partokat, ott keletkezik a *gödör, kátyú, kuszkó, szeg,* hordalékukból épül fel a *sziget* s a hol összeszorulnak, ott képezik a *horhot* és *torkot.* A nagy, valamint a hegyi folyóvizeknek, a partképződéseknek, a vizi erők nagyobb hatásaiból keletkező földrajzi alakulásoknak nomenclaturája teljesen hiányzik s ezzel az egész vidék vízrajza jellemezve van. A visszahúzódó vizek terét a *fenék* és *apadás* szavak jelzik s ezzel a természetes nomenclaturát ki is merítettük.

A helyek egy jelentékeny része arról a növényről kapta nevét, a mely

az illető helyen terem. Ez általánosan van így, de a növényekről vett helynevek közt van néhány másféle is ; a régi időkben ugyanis általános dolog volt az, hogy a határok megjelölésénél bizonyos vén fák, mint arbor metalis szerepeltek s a környék aztán erről a fáról kapta a nevét ; az illető helyneveknél (p. o. l. az Alma szót) utaltunk is arra, hogy az maig is ilyen határjelölő fáról kapta a nevét s az elnevezés ősi typusának bizonyítására néhány régibb oklevél adatát is idéztük ; itt csak azért említjük e jelenséget külön fel, mert a Balaton mellett ma is vannak olyan híres nagy fák, melyek nemcsak határjelölők, hanem nagy területekre fontos tájékoztató pontok. Egy ilyen nagy fa ott áll az Akarattya-pusztán, a másik annak a kis földnyelvnek kellő közepén, a mely Tihanyt a partokkal köti össze, s e két fa a balatoni halásznak a Balaton egész éjszaki medenczéjében két fontos irányítója, melyekről nappal mindenkor könnyen megmondhatja tiszta időben pontosan a helyet, a hol csolnakja lebeg vagy télen a szánja áll. A helynevekben szereplő növénynevek a következők : *alma, árpa, baraczk, bazsali, berkenye, borsó, borza, bucsuk = csuhu, cser, cseresnye, csipke, derézde, dió, dinnye, fenyő, fűz, galagonya, gyertyán, gyékény, hajagfa, hajdina, haraszt, hárs, herba (kút), ihar, irem (= üröm), jegenye, káposzta, kender, komló, köles, körte, kőris (= kőrös), krumpli, kukoricza, lencse, luczerna, magyal, magyaró, mandola, moh, nád, nyár, nyir, rekettye, répa, rózsa, sáfrán, sás, som, sóska, szederj, szil, szilva, szőllő, topolya, tök.*

A helynevekben nemcsak egyes növényneveket, hanem a növényi tájtypusok megjelölésére használt szavakat is találunk ; így az erdővel és művelésével kapcsolatosan a következők szerepelnek a helynevekben : *erdő, bokor, csalit, csere (cseres, cseréd, cseri), fenye, fenyér, irtás, remicz, sűrű, szálas, tisztás, törzsökös, tusakos, tüske, ültetvény, vágás, aprós, avas, csonkás, eregető.* — A szőllőművelés révén keletkezett nevek ezek : *Borkút, borsovány, csaphegy, korkovány, körmicz.* — A földművelés-sel kapcsolatosak : *csűrföldek, dányér, dülő, ekeút, fogás, forgató, föld, gyep, kenyér, kert, megye, parrag, szérű, tarló, tartó, tábla, vontató.* — A kenderművelés révén kerültek a helynévtárba az *áztató* és a *büdös* nevek. — A gyümölcstermelés révén : *ágy, fáskert, gyümölcs, édesalma.* — A mezőgazdaság révén : *kaszálló, mező, pázsit, rét, széna, viráganya, selyem (rét), legelő, páskum.*

A helyek egy másik jelentékeny része állatokról kapta nevét. Így a madarak közül a következők szerepelnek helynevünkben : *babuka, bagoly, bébicz, csalogány (glavicza), csirke, tik, csóka, czinege, daru, fecske, gólya, gyurgyóka, holló, kánya, keselő, lud, zsiba, páva, pelikán, rigó, szarka, varju, veréb ;* a háziállatok közül : *czicze, eb, kutya, disznó, kecske, bika, borjú, ökör, üsző, bivaly, juh, kos, ló, szamár,* meg egy élősdi : a *rüh.* Egyéb állatok közül helyeknek adtak nevet a következők : *evet, farkas, róka, nyúl, szarvas, ürge, hód, vad ; béka, gyík, kigyó ; hal, csik, harcsa, kárász, küsz, rák ; hangya, tücsök, kukacz.* Külön említem fel végül a méhészetről vett neveket : *méhmulató,* és *kaptárvölgy.*

Minthogy az állattenyésztés a népnek jelentékeny foglalkozása s nagy területen mozog, ezzel kapcsolatosan szintén keletkeztek helynevek ; ilyenek : *akol, állás, álom, barom, csapás, csorda, déllő, dög* (tér és völgy), *ganyé(s* rétek), *gulya, hálás, kanász, koslató, ól, sintér, tilos, itató, uszó, usztató.*

Jellemző a vidék kőzetekbeli alakulásának egyszerűségére, hogy a helynévadásra nem sok alkalmat adott ; e csoportba tartoznak azok a helynevek, melyekben a következő szók fordulnak elő : *iszap, föveny, homok, murva, kő ; kréta,*

márvány, mész, köszörűkő, padkő, potyogó kő, szemeskő, tűzkő; só; továbbá a *sárga, vörös, fehér* és *fekete* jelzőkkel összetett helynevek egy része. A hol aztán az ember ez anyagokat értékesítés végett fejtette, azokban a helynevekben szerepelnek a következő bánya-műszók: *ásás, bánya, fejtő, hányás, műhely, vágás* és *csákány.*

Bizonyos határrészek soványsága, terméketlensége elég arra, hogy a nép azt külön elnevezze; ezekben a nevekben sokszor csillan fel a nép humora, ilyen nevek: *Bár ne volna, borsovány, bőjtény, kopasz, kopár, koldus, sovány.*

Visszhangjukról kapták nevüket a következők: *Csattogó, Ekko, Robogás, Robogó, Zöngő öldal.* Meglepő az a finomság, melylyel a nép a visszhangokat megkülönbözteti s a különbségeket névvel is kifejezi.

A természetrajzi eredetű helynevekkel kapcsolatosan meg kell jegyeznem, hogy nagy különbség van a növény- és az állatneveket tartalmazó helynevek közt. Ha egy helyet valamely növényről neveznek el p. o. a derézdéről, almafáról, stb., egész bizonyos az, hogy az a növény ott termett, vagy terem máig is; sokszor — különösen az egyes fáknál — a név túl is élte a fát, ma már nincs meg a fa, de a nép tudja, hogy századokon át ott állt, sőt azt is, hogy ekkor vagy akkor ezért vagy azért pusztult el (l. p. o. a *Gólyafa* nevet a gólya szó alatt). Nem így vagyunk az állatneveket tartalmazó helynevekkel. Ott van p. o. az *Ebhegy, Szamárkő* stb.; miért nevezik ezeket ezekről az állatokról, senki sem tudja, alaki hasonlatosságot még ráfogni sem lehet; hogy a név megszületésénél az ebnek és szamárnak okvetlenül szerepelnie kellett, az bizonyos, de az esemény emléke a feledés homályába borult, s csak a név maradt meg. Ha ezeket a neveket az illető csoportba mégis felvettük, ezzel csak a helynévadás forrásainak, eszmeköreinek egy csoportját akartuk teljesebbé tenni, de a név maga — oknyomozó értelemben — a megoldatlanok közt marad. E megoldatlan neveket alább külön összefoglaljuk.

Míg a helynevek eddig felsorolt csoportjai a természeti életből merítettek, a következő csoportok már az emberi élettel, az ember megtelepülésével függnek szorosan össze. A *falu, község, város* mint egység szerepel szemben azokkal a legkülönbözőbb épületekkel, melyek a határban vannak szerte szórva, mint: *csárda, gunyhó, gyár, ház* (és ház*folyás), kastély, lak, lakás, major, puszta, pajta, palota, szin, kukolló, tégla* (vető helyek), *vár, verem, malom.* A házhoz tartozó *sessió, telek* szintén szerepel a helynevekben s még a megtelepüléssel függnek össze azok a nevek, a melyekben a *szék, hely, szállás*, s a házzal, melyekben a *háskó, grádics, kocsikapú, léczalja* szavak fordulnak elő. A falu körül különböző czélokra felhasznált *terek, vásár* tartására való helyek, a folyókon átvivő *híd* és *pallathíd* (palló), a *temető*, a vizek mentén a *mosó*-helyek, a tó partján a *rév*, a *hajó* megálló helyei, a határban levő *bodon-* és *gúzs* kutak, továbbá a közlekedésre való *gyalogút, járás, járó, út, országút*, a védelmet czélzó *sáncz, töltés, gát, rekesz* és *földvár* mind oly nevek, melyek helynevekül az ember megtelepülésével kapcsolatosan kerültek alkalmazásba és forgalomba.

A Balaton mellékén a legnagyobb birtokos mindig az egyház volt; s így nem csoda, hogy a helynevek egy jelentékeny része az egyházi életből van merítve; szerepel azokban mindenekelőtt maga az *egyház, eklézsia, káptalan, plebánia*, továbbá az egyházi épületek: *templom, torony, harang, kápolna, klastrom, kereszt*; az egyház szolgái: az *apát, pap, káplán, barát, remete, apácza;* találkozunk a *Nagyasszonynyal* és *Mária-asszonynyal*, a szentek közül *Ábrahámmal, Györgygyel, Mihálylyal, Donáttal* és *Cziczellével;* meg vannak említve a *piaristák* is. Talán

az ősi hitvilág maradékait őrzik azok a helynevek, a melyekben a *pogány, sárkány* és *ördög* szavak fordulnak elő.

Az egyházi birtokokon kívül volt a *határ*-ban egyéb *birtok* is, mely régen *nyilazás*, majd *osztály* útján jutott egyeseknek; a helynevek hű tükrét adják a birtokviszonyoknak, voltak *jobbágy, polgár, pór, szabados, zsellér* és *nemes* földek, voltak *béres-* és *cselédföldek*; külön járt ki a *biró, jegyző, mester* és *botos* földje; voltak földek, melyek után a *censust*, voltak, melyek után a *domasztikát* fizették és voltak, melyek után *tizennyolcz napot* kellett szolgálni.

A magánbirtok megjelölésére, ha az hosszú ideig egy család kezén maradt, sokszor használták a tulajdonos *családnevét* (néha annak mellék- vagy gúnynevét); néhol a birtok más kézre került ugyan, de oly soká volt az előző birtokos kezén, hogy a név túlélte a birtokost s a földet még a második, harmadik birtokos kezén is első birtokosáról nevezik. Helyneveink közt a következő családnevek szerepelnek: *Badicz, Bakó, Bakos, Baksa, Baksai, Bakonyi, Bedegh, Bedegi, Bizó, Borbás, Borsos, Csák, Csiker, Csók, Csonták, Csornai, Dancs, Denis, Dezse, Dóczi, Dombai, Ferenczi, Finta, Fodor, Foki, Fitos, Gadácsi, Gara, Gál, Geiszt, Herczeg, Hurray, Istvánfi, Karányi, Katona, Király, Kolozs, Kontra, Korpádi, Maróthy, Mányoky, Mikó, Mikola, Miske, Pálfi, Penig, Petke, Pető, Pintér, Pojányi, Póka, Pongrácz, Rajkó, Sághi, Sánta, Sebestyén, Somogyi, Szabó, Szecsák, Szegedi, Sziládi, Szukla, Szűcs, Takács, Tarányi, Tobak, Torma, Varga, Vas.*

A személynevek szintén jelentékeny számban fordulnak elő a helynevekben; feltünő, hogy túlnyomólag férfinevek ezek, 35 név között csak 5 női név van s annak is egy része egészen új keletű. A határnevekben előforduló személynevek a következők: *Antal, Balázs, Bálint, Bencze, Bende, Dani, Dénes, Döme, Fülöp, György (Gyuri), Imre, István, Iván, Jakab, János, József (Jóska), Kálmán, László, Lampert, Márton, Mihály, Miklós, Pál, Péter, Sándor, Simon, Tamás, Zsigmond (Zsiga); Magda, Sári, Rózsa, Viola, Vilma.* Míg a családneveknél meglehetett állapítani, hogy a helynév a jelenlegi vagy a közelmultban volt birtokosoktól származik, addig a személynevekkel egészen másképen vagyunk. A nép igen kevésnél határozottan tudja, hogy a hely kiről kapta nevét s mily esemény révén (p. o. lásd *Jakab temetése, Simon luka* stb.) a többségnél azonban semmiféle felvilágosítást sem tud adni s úgy látszik itt a helyneveknek egy régibb rétegével van dolgunk, melyet a mostani lakosság már készen kapott mintegy 200 évvel ezelőtt, mikor a Balaton melléke újra népesült be. Az akkori gyér népesség talán még tudta, hogy a helynevekbe a személynevek kiről s mily okból kerültek be, de az új települők csak a nevet vették át, a hagyományt, mely nem az övék volt, nem őrizték meg és nem adták tovább utódaiknak. Feltünő, hogy e nevek közül a legtöbb hegyeket jelöl.

Itt kell felemlítenünk azokat a helyneveket, melyekben a szomszéd községek nevei szerepelnek; a községnevek itt a hely fekvését adják meg: vagy azon út mellett van az, mely az illető községbe visz, vagy az illető hely éppen a határon van és így tovább; a helynevek általában újabb eredetűeknek látszanak s valószinűleg az úrbéri váltság rendezése idejéből származnak. Így helyneveinkben a következő községnevek fordulnak elő: *Ádánd, Csab, Csehi, Endréd, Enying, Faiszt, Fok, Füred, Kapolcs, Kiliti, Kővágó-Örs, Lengyeltóti, Alsó- és Felső-Örs, Örvényes, Paloznak, Páhok, Petend, Rendes, Ságvár, Sárd, Szabadi, Szemes, Szepezd, Tomaj, Udvari, Ujlak, Veszprém, Zamárdi, Szent-Király.*

A népnevek meglehetősen ritkán vannak meg helyneveinkben ; az *angol* egy angolkert révén fordul elő ; törzsökösnek látszik a *tót* és *buger* (= horvát), újabb eredetű a *czigány, zsidó* és *csángó,* a törökség emlékét őrzi a *tatár, török, pasa,* ősinek látszik a *besenyő;* kétes eredetüek : *görög, rácz, szerecseny.*

A hét napjai közül kettő fordul elő helyneveinkben : a *szerda* és *péntek,* mely utóbbi a történeti ősi helynevek közül való.

A katona-élet kevés nyomot hagyott helyneveinkben ; e csoportba mindössze azok tartoznak, a melyekben a *huszár, had, kapitány* és *tábor* szavak fordulnak elő.

A helynevekben rejlő népetymologiának, a melyre Kunos J. oly szép gyűjteményt állított össze (M. Nyelvőr, 1884.), példát a Balaton mellékén csak kettőt találtam ; a német Lehen-ből született *Lehelt* és az Istvánfi-útjából lett *Istenfia* útját. Alaki magyarításnak látszik a Karánczó (Grenze, granicza).

A —d-vel képzett helynevek közül a Balaton mellett a következőket találtuk : *Cseréd, Fonyód, Gyönköd, Imréd, Jód, Kémlőd, Lábdi* (régen *Laad), Magyaród, Kömejed, Sajkód, Szántód, Tengerd, Tetéd.* Szilády Á. a —d képzővel képzett helyneveket ősieknek tartja (M. Nyelvőr, 1873. II. 104.) s tényleg Csánki adatai e helyneveknek mintegy felénél az ősiséget igazolják is.

A békés földműves életében nagy esemény az, ha a határban valaki nem természetes halált hal s azt a helyet, a hol valaki váratlan szerencsétlenséggel elpusztul, a hol valakit megölnek vagy, ha gonosztevő, felakasztanak, éppen erről az eseményről nevezik el ; ide tartoznak azoknak a helyeknek nevei is, melyek a marhára nagyon veszedelmesek, a hol a marha elsüpped, megfullad s így abból a gazdának kára van ; ezekben a helynevekben a következő szavakat találjuk : *akasztófa, bitfa, ölés, ölő, halál, ütő.*

A számnevek ugyan szerepelnek helyneveinkben, de gyéren s többnyire hossz- vagy területmértékkel kapcsolatosan ; ilyen számneveink : *kettő* (és *pár), három, hét, nyolcz, husz, negyven,* míg a helynevekben előforduló mértékek ezek: *út, rend, hold* és *köböl.*

Jelentékeny szerepük van a helynevek közt a jelzőknek, melyek sokszor az objectumot jelző szó nélkül egymagukban is helynévül szolgálnak. A jelzők egy része tisztán a fekvésre vonatkozik s különösen ott van alkalmazásban, a hol több (rendszerint két) egynevű objectumot kell fekvése szerint megkülönböztetni ; ilyenek : *al-* és *fel-; alsó-, felső; belső — külső; első — hátulsó: közép, középső.* — A jelzők egy másik része nem a fekvésre, hanem a nagyságra, alakra, minőségre stb. vonatkozik, s jellemző a nép gondolkozására, hogy ezek ellenkező értelmű párja ha nem is ugyanazon község határában, de területünkön feltalálható ; ilyen páros jelzők : *meleg, hő (hé-) — hideg; horgas, tekeres — igyenes; keskeny — széles; rövid — hosszú; keserű, savanyó — édes; öreg, nagy — kis, csirip; öreg, régi, ó — új; nyugadó, nyugoti — kelő; szép, arany, király — rustya; sötét — világos; száraz — vizes.* — A jelzők egy harmadik kis csoportja mindenkor hegyekre vonatkozik, ezek: *látó, belátó, les, ebédleső, őr,* melyeknek tulajdonképen mindnek egy és ugyanazon alapértelmök van. — Olyan jelzők, melyeknek ellentétes értelmű párjuk nincs meg a helynevekben, a következők : *kerek (karika, kerék), tiszta, vékony, ríkató, beli, hajgáló, czifra, derék, fingó, varsás, pipás, szellős (szeles), vészverte.*

A hely megjelölésének egyik módja az, hogy a helynév által jelölt nagyobb terület részét jelölik meg ; így aztán egy hegynek, dombnak stb. lehet *alja, föle,*

lába, feje, mejéke, környéke, mente, möge, széle, oldala, köze, eleje, vége. A hely megjelölésének egy másik módja a határozói forma, s az ilyen helynevekben fordulnak elő a következő határozó szók: *alatt, felett, alul, fölül, kívül, belül, föl, fölé, be, által, keresztül.*

A helynévadás forrásait és eszmekörét e csoportok kiválogatásával immár eléggé megjelöltük, s ezzel rámutattunk arra, hogy a nép a maga határában levő helyeket hogyan és miről nevezi el. Ezek után még egy kérdés maradna hátra és ez a helynevek kora. Már a csoportok felsorolásánál utaltunk itt-ott arra, hogy ez vagy ama csoport helynevei átlagosan és viszonylagosan régiebbek vagy újabbak, hogy a helynevek egysora ősi typusú stb. Így p. o. a szomszédos községekről vett helynevek túlnyomóan az úrbéri rendezéssel egyidejüek s így 50—60 évesek; a családokról vett helynevek, tekintve, hogy a Balaton mellékének újabb benépesülése a XVIII. század elejére esik, átlagban 200 évesek, ezeknél régiebbeknek látszanak a személy (férfi) nevekkel jelölt határnevek, még régiebbeknek a —d-vel képzett helynevek. Ha ez adatok hozzávetőlegesek is, s abszolut értéket nekik nem tulajdoníthatunk, egyet kétségtelenül bizonyítanak és ez az, hogy a helynevek mai gyűjteménye a legkülönbözőbb korok maradékaiból kialakult mozaik. Ez egyes korok szétbontása és kimutatása annak, hogy mely helynevek melyik korból valók, a helynevek anyaga miként szaporodott fel idők folyamán, mikor, mivel s kiktől gyarapodott, mindez a nyelvész és történész dolga, a melyet azonban még sem ezen, sem más területen senki el nem végzett Magyarországon.

A történeti adatok közlése annyit mégis megmutat, hogy e téren kellő nyelvészeti és történeti utánjárással eredményhez lehet jutni, mert 46 olyan helynevünk van, melyek kereszténységünk első századaiból okmányilag igazolhatók. Első helyen említem a *Balaton* és *Zala* neveket, melyek a magyarság megtelepedése előtti időkből igazolhatók s a következőkben felsorolom azokat, a melyek a XI—XV. századokban constatálhatók voltak: *Akarattya, Apáti, Ábrahám, Becze, Berény, Bézseny, Battyán, Császta, Csitteny, Diás, Ecsér, Eger, Fok, Fonyód, Fülöp, Gamás, Gám, Gyönköd, Gyugy, Héviz, Hídvég, Hunta, Jaba, Jód, Kék, Kolon, Lábdi, Lesencze, Máma, Nezde, Nosztori, Oszlár, Péntekhely, Sághi, Sándor, Sásdi, Sió, Siske, Szántód, Tengerd, Török, Vonyarcz, Zamárdi.* Megjegyzem, hogy ezt az anyagot a történeti kutatás akkor vetette föl, mikor csak a lakott helyeket kereste, s ha a különböző s különösen a határjáró okleveleknek többi helynévi anyagát is feldolgozza, ez a jegyzék tetemesen ki fog bővülni.

Az ethnographus előtt e történeti helyneveknek rendkivüli értékük van, mert, hogy ezek mind a mai napig fenmaradjanak, ezen a területen állandó magyar lakosságnak kellett élnie az első századtól az utolsóig, mely e neveket apáról fiúra adta tovább; ez adatok tehát azt bizonyíták, hogy a magyar lakósság folytonossága az egész kilencz század alatt meg nem szakadt, a tatárjárás, törökdulás megapaszthatta, ideiglenesen szétkergethette a föld népét, de meg nem semmisíthette s az új települések mindenkor a régi magyar lakosság maradékaihoz járultak hozzá, azt gyarapították, a helyneveket azoktól vették át és adták tovább örökül utódaiknak.

Ha a helyneveket nemzetiségi szempontból vesszük vizsgálat alá, levonhatjuk azt a másik ethnographiai tanuságot, hogy a mennyiben a helynevek túlnyomó része tiszta magyar eredetű, a Balaton mellékén a lakosságban a magyarság mindenkor túlnyomó többségben volt. Idegen elemek konstatálhatók; vannak szláv és német hatásra valló helyneveink, amaz elég sok, emez igen kevés; mindezek azon-

ban túlnyomóan újabb eredetüek a XVIII. század elejére eső telepítésekkel keletkeztek s elterjedésük azt bizonyítja, hogy míg a horvát-tót lakosságot olyan helyekre telepítették, a hol a lakosság csaknem teljesen elpusztult s így tömeges telepítésre volt szükség, addig a németség telepítése szórványos volt. Csak így érthető meg, hogy a szláv helynevek főként Lengyeltóti s a vele legközelebb szomszédos községek határaiban fordulnak elő, és pedig elég tömegesen, míg a német eredetüek szétszórva az egész területen és csak egyesével tünnek fel.

*

Ezek után nem marad más hátra, mint hogy összeállítsam azon helynevek jegyzékét, melyeket megmagyarázni nem tudunk. Az ezen jegyzékben előforduló mintegy 240 szó kétféle természetű, vagy olyan, hogy a szónak értelme meg nem fejthető s nincs benne sem a Táj- sem a Nyelvtörténeti Szótárakban, vagy olyan, hogy a szónak van ugyan határozott értelme, de ez idő szerint egyáltalában meg nem lehetett állapítani, hogy az illető hely azt a bizonyos nevet miért kapta; erre az utolsó körülményre pedig különösen kell figyelni; a nyelvész beéri azzal, hogy a névnek valamely értelmét valahogyan felfedezi s megállapítja, hogy az illető szó szláv, német vagy magyar eredetű, mindez a helyneveknél csak félmunka mindaddig, míg az adott értelem vagy az illető hely természeti tulajdonságaiban, vagy a nép hagyományaiban, vagy végül magában a történetben igazolást nem nyer. Ezeknek a további nyomozásra szoruló s kétségtelenül a legérdekesebb helyneveknek jegyzéke a következő:

Agarász, Ajtós, Akarattya, Alibán, Aliga, Aligvár, Arács, Aradi, Ágos, Árosi, Ávorsa, Bacza, Badacsony, Bakarus, Bakony, Banács, Bankó, Banya, Barácza, Bari, Baricska, Barkó, Bártó, Bátó, Bázsa, Becze, Bene, Berény, Béláp, Bocsár, Bocsida, Botramász, Bottyán, Bőd, Bögöcse, Bögre, Bőre, Bötreg, Budai, Buhin (v. Bujin), Bunár, Burka, Burnót Bustya, Büse, Csalló, Csándor, Császta, Csebere, Csenge (v. Csönge), Csente, Csercze, Csete, Csetény, Csihegy, Csider, Csige, Csigere, Csikászó, Csillag, Csimaz, Csingora, Csitteny, Csóra, Csorsza, Csuk, Czibere, Czimere, Dapsa, Degez, Dobi, Dobogó, Dorongos, Duda (hegy), Ebhegy, Ebese, Ecsér, Farkó, Fáncsér, Fonyód, Förtés, Galozsa, Gamás, Gamásza, Garga, Gáj, Gám, Gella (v. Gerla), Gorzon, Gotharsik, Gőlye, Gönnye (v. Gennye), Görcsönkút, Göre, Gurbicsa, Gyenes, Gyikó, Gyires, Gyöngyös, Gyönköd, Győr, Gyúgy, Hamarászó, Hampasz, Hanczók, Hatrongyos, Hegedűs, Himelle, Hóki, Hunta, Jaba, Jama, Jelászka, Jód, Jószóhidja, Kacsajtos, Kacsóút, Kalaprét, Kalótya, Kamónkő, Kamont, Kamonya, Kantus, Karcsita, Karnyi-tó, Kattyas, Ká (völgy), Kermencs, Kécs, Kék, Kémlőd, Kikér (v. Kikeri), Kluka, Kocs, Kolon, Koloska, Kongó, Koppány, Korintus, Kotlok, Kömpör, Köpösi, Kőcsi, Kratina, Lesencze, Lózsánta, Lutrija, Maczkó, Magyóka, Mamócs, Marócz, Matacs, Máma, Márkó, Mecze, Mekenye, Mohács, Netán, Nezde, Noszlop, Nosztori, Nyakócs, Nyársas, Nyeshegy, Ókor, Oszlár, Őrényi, Őrkötő, Paczalkút, Parapát, Pasztovicza, Patacs, Pápamál, Páska, Pentőlle, Penzsó, Perzse, Pilikán, Pipáskert, Pólásút, Pósmegye, Poszhomok, Rados, Rakás, Rágnicza, Rákmász, Ráta, Ricza, Sajkindza, Sajkód, Sandi, Sarófa, Sér, Sió, Sipos, Siske, Sodak, Sok, Somló, Soponya, Sömögye, Sulák, Sutton, Szalacska, Szardavár, Száka, Szedrián, Szijjbokor, Szilvádi, Szitahegy, Tapolcza, Tálas (kút), Tengerd, Tepécs, Terczia, Tikacs, Tormán, Tód, Töreki, Töröncső, Tükörhegy, Üszök, Vacsora, Vadleány lika, Vanyita, Vashegy, Vaskapú, Vaskó, Váli-parrag, Vérkút, Vitárius, Vonyarcz, Zala, Zamárdi, Zámor, Zánkház, Zila, Zimány, Zselle (v. Zsölle), Zsin-tó.

HARMADIK FEJEZET.

A NÉPESSÉG SZÁMA ÉS ELEMEI.

I. A Balatonpart népessége 1720-ban.

A magyarság, elfoglalván mostani hazáját, épp úgy ura lett a Balaton mellékének, mint Magyarország többi részeinek. Láttuk, hogy a községnevek egy része s a helynevek túlnyomó tömege tiszta magyar s magyar volt már az első királyok idejében is. Ez időből való okmányaink a Balaton mellékén más nemzetiséget mint magyart, nem ismernek, nem említenek. Ha a honfoglaláskor a hódító magyarok a Balaton mellékén más nyelvű, más nemzetiségű népet találtak, azt magukba olvasztották, úgy hogy az történelmi nyom nélkül tünt el.

Sem Magyarország, sem a Balaton-mellék népességének számáról és nemzetiségi viszonyairól a XVII. század végéig semmiféle hiteles adatunk nincs. S az ilyen adatoknak a mai lakosság megértése szempontjából, ha előkerülnének, sem volna nagy jelentőségük. Igaz, hogy a tatárjárás a Balaton-mellékét meglehetősen megkímélte, de annál jobban felforgatta, szétdúlta és összerázta azt — mint egész Magyarországot — a török háborúk másfélszázados viharja. Kő kövön nem maradt a szó szoros értelmében, a falvak elpusztultak, a nép az erdőkben rejtőzött el, az egyházi élet megszünt, a nemesség elmenekült, a török megtelepült, a földet a saját híveinek, a vele jött ráczoknak[1] osztogatta, egyébként pusztított, rabolt és gyilkolt, a hol csak lehetett. De hát a török uralomnak is vége lett, azt követte a belső forrongások rombolása s a XVIII. század hajnalán Magyarország s vele a Balaton-mellék is csaknem teljesen letarolt terület képét tárja elénk.

A XVIII. század kezdete, szabatosan megjelölve az 1720.—21. év az, melyről Magyarország népességéről az első meglehetősen pontos adatok állanak rendelkezésünkre. S éppen ez időszak, mely történetileg is a legemlékezetesebbek közé tartozik, Magyarország mai lakosságának kialakulásában is a legjelentőségesebb. «Ez III. Károly koronás király hosszú és jelentős uralkodásának legelső szaka, melyben a szatmári béke véget vetett a hosszú és romboló belmozgalmaknak, melyben a posszarováczi béke befejezte a sok százados török harczokat s lényegileg visszaállította a magyar államterület épségét, melyben a pragmatika sanctiónak nevezett 1723 : I. és II. t.-czikk még szorosabbra fűzte a magyar nemzet és ősi uralkodó családja viszonyát s a védelem közösségének elvi kimondásával köz-

[1] Csányi F.: Lapok Somogymegye multjából, Kaposvár, 1889. 6. l.

jogi kapcsokat alkotott Magyarország s az örökös tartományok között. Ez emlékezetes időszak *a modern Magyarország alakulásának kezdő kora* s azért kiválóan érdekes hazánk népességének ez időbeli számát ismerni. Ez mondja meg, milyen számbeli erőben került ki nemzetünk az előző századok kül- és belharczaiból, mi maradt meg belőle emberben és vagyonban s minő anyagi és szellemi tőke birtokában lépett arra az útra, mely értelmi és politikai, erkölcsi és gazdasági tehetségeinek teljes kifejtésével mai fejlődésének magaslatára elvezette. A mozgalmas, romboló harczok idejét zárja be s a békés polgárosító munka korszakát nyitja meg a jelzett időszak a magyar nemzet életében.»[1] Az 1720.—21. év adatai tehát annak a romhalmaznak a képét adják meg, a melyből Magyarország mai lakossága kialakult s ez a kép maga sivárságában minden képzeletet szinte hihetetlenül túlhalad.

Magyarország 1720—1721. évi népességét Acsády Ignácz számította ki. Az 1715-ben végrehajtott s 1720-ban megismételt nagy országos összeírás, mely községről-községre, vármegyéről-vármegyére ment, s melynek czélja az adózás rendszerének ujjá szervezése s az állami adóteher arányosabb és igazságosabb szétosztása volt, az akkori népesség legszélesebb rétegét, az adóköteleseket, tehát a városi polgárságot és földesúri hatalom alatt álló úrbéres népességet, melyek első sorban viselték a közterheket, az állami adót *teljesen, sőt nagyobbára névszerint is* felölelik s a községek és adóháztartások számát teljes pontossággal mutatják be. A menynyiben bizonyos elemek szegénységök miatt vagy más okokból akár állandó, akár ideiglenes mentességet élvezvén, ez összeírásból kihagyattak, ezen nem adózók vagy különös módon adózók pótlására Acsády az egykorú vagy közelegykorú kútfőkből, főképen az urbariumokból a különböző országrészek viszonyainak megfelelő átlagszámot állapított meg. A háztartások így kiszámított összegéből azonban még mindig hiányzott a nemesség, a papság, a tanítók és zsidók. A nemesség számának megállapítására az 1715. és 1720. évi összeírásokban lelt anyagon kívül főleg az 1705—9. évekből fenmaradt nemesi összeírások, a hol egykorú vagy közelkorú kútfő nem kínálkozott, az 1847. év törvényhatóságonkint külön megállapított arányszámai használtattak fel. A zsidóknál alapul az 1698/9, 1720/1., 1727/8., 1735/8. és 1750. év körüli összeírások szolgáltak, melyek közül az 1735/8. évi az ország legnagyobb részéből név- és lélekszám, származása, foglalkozása, vagyoni viszonyai szerint sorolja fel a zsidó lakosságot. Végül a papi és tanítói karnál a mai viszonyokból kellett kiindulni, s minthogy ma az egyházi szolgálattal foglalkozók az összlakosságnak csak 0·13, a tanügyi szolgálatban levők 0·25%-át teszik, a különböző helyi viszonyoknak figyelembe vételével eltérő — 0·1% mint minimum és 0·3% mint maximum közt változó — arányszám alkalmaztatott.

Ennek a munkálatnak végeredménye a következő:

Volt Magyarországon (Erdélylyel) az 1721-ik évben:

Nemes	134,265	lélek	5·26 %
Pap és tanító	5,377	»	0·21 »
Polgár és jobbágy . .	2.401,582	»	94·08 »
Zsidó	11,374	»	0·45 »
Összesen. .	2.552,598	lélek	100·00 %.

[1] Magyarország népessége a pragmatica sanctió korában 1720—21. (Magy. Statisztikai Közlem., Uj folyam, XII. k.) Budapest, 1896. E munka szerzője dr. Acsády Ignácz, előszavát, melyből e sorokat idézzük, dr. Jekelfalussy József írta.

Hogy ez a 2.552,598 lélekszám mit jelent, akkor tünik ki, ha mellé állíjuk az első és utolsó hivatalos népszámlálás adatait. Ezek szerint a lélekszám

1720-ban 2.552,598,
1787-ben 8.002,917,
1890-ben 14.681,310,

vagyis Magyarország lakossága 1720—1787-ig 209·88 %-kal, 1787—1890 ig 83·45 %-kal, tehát 1720—1890-ig 170 év alatt 468·47 %-kal szaporodott.

Azt a területet tehát, a melyen 1890-ben $14^1/_2$ millió ember élt, 1720-ban mindössze csak $2^1/_2$ millió ember lakta

S ha ezek az állapotok jellemezték az egész országot, jellemezték az egyes vármegyéket is; némelyekben a viszonyok valamivel kedvezőbbek voltak, másokban annál kedvezőtlenebbek s a Balaton melléke, a Balaton tükrén osztozkodó három vármegye inkább az utóbbiakhoz, mint az elsőkhöz tartozott A megyék akkori népessége a következő volt:

A népréteg megnevezése:	Somogymegye		Veszprémmegye		Zalamegye	
	abs. szám	%-ban	abs. szám	%-ban	abs. szám	%-ban
Nemes	1,320	4·48	2,775	7 71	5,250	9·00
Pap és tanító	58	0 20	89	0·25	116	0·20
Polgár és jobbágy . .	28,046	95·30	32,935	91 49	52,866	90·63
Zsidó	5	0·02	200	0·55	100	0·17
Összesen 1721-ben:	29,429	100·00	35,999	100 00	58,332	100·00
Népszám 1890-ben:	326,835		215,280		404,699	

Hogy az összehasonlítás lehető legyen, az 1721-iki adatokhoz az utolsó sorba irtuk a nevezett vármegyék népességének 1890. évi számát s ebből kitünik, hogy 170 év alatt Somogy lakossága csaknem 11-szer, Veszprémé és Zaláé csaknem 7-szer oly nagy lett, mint volt 1721-ben. Kitünik az is, hogy a nemesség Somogyban volt a legkisebb (4·48 %) Veszprémben már több (7·71 %), Zalában — vagyis a török dulás és belvillongások által aránylag legkevésbbé érintett területen a legtöbb (9·00 %). Ezzel szemben — természetesen — a polgár és jobbágy elem Somogyban volt a legnagyobb (95·30 %), Veszprémben már kevesebb (91·49 %), Zalában a legkevesebb (90·63 %). A papság és tanítóság számbelileg jelentéktelen, hogy százalékuk Veszprémmegyében a legnagyobb (0·25 %), következik abból, hogy ott püspöki székhely volt. A zsidóság száma feltünően csekély, Somogyban 5 zsidó volt 0·02 %), Veszprémben 200 (0·55 %), Zalában 100 (0·17 %), összesen 305, holott mai számuk Somogyban 12,002, Veszprémben 10,220 és Zalában 14,820, összesen 37,042! Már itt tárul elénk tehát az a tény, hogy a nevezett három vármegyében s következőleg *a Balaton mellékén is a zsidóság a népességnek mindenesetre új, az utolsó 170 esztendőben beköltözött eleme!*

A község sorszáma	A község neve	Az 1715-ik évben									Az 1720-ik évben							
		a háztartások száma a népesség jogi állapota szerint					a név szerint felsorolt lakosságból				a háztartások száma a népesség jogi állapota szerint					a név szerint felsorolt lakosságból		
		jobbágy	zsellér	taksás szabados	egyéb	összesen	magyar nevű	német nevű	tót v. ruthén nevű	szerb-horvát nevű	nemes	jobbágy	zsellér	taksás szabados	összesen	magyar nevű	tót v. ruthén nevű	szerb-horvát nevű
1	Kiliti	10	2	—	—	12	12	—	—	—	—	—	—		24	24	—	—
2	Endréd	7	2	—	—	9	9	—	—	—	—	—	—	—	29	29	—	—
3	Szántód	6	—	—	—	6	6	—		—	—	—	3	—	3	3	—	—
4	Kőröshegy	16	—	—	2	18	18	—	—	—	—	—	—	—	19	19	—	—
5	Szárszó	16	—	—	—	16	16	—	—	—	—	—	—	—	14	14	—	—
6	Őszöd	2	2	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	5	5	—	—
7	Faluszemes	2	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	6	6	—	—
8	Lelle	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	4	—	—	5	5	—	—
9	Csehi	14	—	—	—	14	14	—	—	—	—	—	—	—	14	14	—	—
10	Orda	6	2	—	—	8	7	—	1	—	2	7	—	—	9	8	1	—
11	Lengyeltóti	13	7	—	—	20	11	—	—	9	—	—	—	—	30	22	—	8
12	B.-Keresztúr	5	1	—	—	6	6	—	—	—	—	1	9	—	10	10	—	—
13	B.-Berény	11	1	—	—	12	12	—	—	—	—	—	—	—	14	14	—	—
14	Vörs	8	—	—	—	8	8	—	—	—	—	—	—	—	9	9	—	—
15	B.-Magyaród	7	6	—	—	13	13	—	—	—	—	19	6	—	25	19	—	—
16	Zalavár	3	4	—	—	7	7	—	—	—	—		4	—	4	—	—	—
17	*a*) Keszthely	—	—	86	—	86	86	—		—	—	—	18	—	18	—	—	—
17	*b*) Keszthely Polg.-v.	8	3	—	—	11	11	—	—	—	—	11	3	—	14	11	—	—
18	M.-Györök	6	4	—	—	10	10	—	—	—	—	7	8	—	15	11	—	—
19	Ederics	9	7	—	—	16	16	—	—	—	—	14	13	—	27	20	—	—
20	Szigliget	—	—	13	—	13	13	—	—	—	—	—	6	—	6	—	—	—
21	Bad.-Tomaj	6	15	1	—	22	22	—	—		—	6	8	—	14	10	—	—
22	Salföld	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	6	1	—	7	7	—	—
23	Rendes	4	3	—	—	7	6	—	1	—	—	5	3	—	8	5	—	—
24	Kővágó-Örs	—	—	9	—	9	9	—	—	—	—	—	9	—	9	—	—	—
25	Szepezd	4	2		—	6	6	—	—	—	—	5	2	—	7	5	—	—
26	Udvari	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	—	—	10	10	10	—	—
27	Aszófő	7	1	—	—	8	8	—	—	—	—	7	1	—	8	7	—	—
28	B.-Füred	11	8	—	—	19	19	—	—	—	—	15	9	—	24	16	—	—
29	Arács	7	7	—	—	14	14	—	—	—	—	6	8	—	14	7	—	—
30	Csopak	5	5	—	—	10	10	—	—	—	—	9	7	—	16	11	—	—
31	Tihany	—	—	31	—	31	31	—	—	—	—	—	6	30	36	30	—	—
32	Paloznak	3	3	—	—	6	6	—	—	—	—	8	5	—	13	10	—	—
33	Lovas	3	4	—	—	7	7	—	—	—	—	4	2	—	6	6	—	—
34	Alsó-Örs	8	7	—	—	15	15	—	—	—	—	9	35	—	44	37	—	—
35	Vörös-Berény	15	13	—	—	28	25	—	3	—	—	21	—	—	21	21	—	—
36	Kenese	37	1	—	—	38	38	—	—	—	—	38	—	—	38	38	—	—
37	Bfő-Kajár	44	4	—	—	48	46	2	—	—	—	37	—	—	37	37	—	—
38	Fokszabadi	24	7	—	—	31	31	—	—	—	—	22	—	—	22	22	—	—
39	Siófok	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	48	—	—	48	48	—	—
		327	121	140	2	590	574	2	5	9	3	309	166	40	682	570	1	8

Ezek után pedig áttérhetünk a mi területünkre a Balaton mellékére, hogy annak 1720-iki képességét ismerjük meg. A 93. lapon levő táblázatban összefoglaltam mindazon adatokat, a melyeket erre vonatkozólag az 1715 és 1720. évi összeírásokból Acsády által összeállított táblázatokban találtam. Az első rovat a község nevét adja meg, ezt követik az 1715. majd az 1720. évi összeírások adatai; Acsády táblázataiból kihagytam azokat a rovatokat, melyek a Balaton-melléki községeknél kitöltetlenek, így az 1715-iki összeírásban a jogi állapotot feltüntető rovatok közül a nemességét és m.-városi polgárságét, a névszerint felsorolt lakosságból az oláh nevűeket, az 1720-iki összeirásban a jogi állapotot feltüntető rovatok közül a m.-vásosi polgárságét és az «egyéb» rovatot, a név szerint felsorolt lakosságból a német és oláh nevűekét.

Ez a rendkívül becses táblázat világítja meg a Balaton-mellékének népességi viszonyait az 1720-diki esztendőben s ebből meglehetős szabatossággal vázolhatjuk meg az akkori népesség képét.

Mindenek előtt szemünkbe tünik, hogy a Balaton tükrén ma osztozkodó 50 község közül — Keszthelyt és Keszthely polgárvárost egynek véve — e táblázat csak 39-et említ. A somogymegyei 16 balatonparti községből nem említtetik Boglár és Balaton-Szent-György. A kettő közül Boglár ugyan akkor már megvolt, de curialis nemesi — s így nem adózó — község lévén, az adókötelesek jegyzékéből természetesen kihagyatott, Balaton-Szent-György, mint község, 1720-ban még tényleg nem létezett s az 1720-diki összeírás pontosan megmondja, hogy ez akkor még csak Balaton-Berény pusztája volt (Acsády i. h. 363. l.). Ámde annak a tapsonyi nagygyűlésnek 1726. nov. 6-án kelt jegyzőkönyvében, a melyen Somogy megye akkori birtokosai kivetették magukra a pannonhalmi apátságnak járó tizedadót, s a hol minden község és minden puszta külön lett megadóztatva Festetits Kristóf uradalmai közt B.-Szent-György már mint község szerepel s így 1720 és 1726 közt keletkezett. (Csányi F., Lapok Somogy megye multjából, Kaposvár, 1889. 21. l.) Az 1720-diki jegyzékben nem szerepel még Zamárdi sem, ellenben ott találjuk mint községet Szántódot; az összeírás szerint Zamárdi akkor Szántód község pusztája volt, míg ma megfordítva áll a dolog, Zamárdi puszta községgé fejlődött s ma ehhez tartozik a pusztává visszafejlődött Szántód egykori község (Acsády, i. h. 363.), Zamárdi község tehát az 1720-iki összeírás után keletkezett s így Pesty Frigyes gyűtőjének azon adata, hogy Zamárdi a hagyomány szerint 1720-ban keletkezett, meglehetős pontossággal találta el az igazat (Pesty msc.). De az újonnan alakult Zamárdi nem állott még mai helyén, a mai lakosság nekem a Sáfránkert és Puszta nevű határrészeken jelölte meg azt a területet, a melyen az első (1720. után számítva) község állott, s ott annak temetőjét is megtalálták. Lelle község az 1715-diki jegyzékben szintén nem szerepel, de az 1720-diki jegyzékben már bennfoglaltatik; e jelenség okát az 1720-diki összeírás pontosan megadja, mert megmondja, hogy Lelle 1717-től kezdve települt. Somogy megyének a Balaton partján tartózkodó mai 16 községe közül tehát 1715-ben csak 13 volt meg és pedig: Kiliti, Endréd, Kőröshegy, Szárszó, Őszöd, Faluszemes, Boglár, Csehi, Orda, Lengyeltóti, Bal.-Keresztur, Bal.-Berény és Vörs; nem volt meg Lelle, mely 1717-ben keletkezett, nem Zamárdi és Balaton-Szent-György, melyek 1720 után keletkeztek, ellenben község volt akkor Szántód, mely 1720 után pusztává lett.

A Veszprém megyéhez tartozó mai 6 község közül 1720-ban meg volt 5 és pedig Kenese, Vörös-Berény, Bfő-Kajár, Fokszabadi és Siófok, ellenben nem volt meg

Almádi, melynek területe akkor Vörös-Berényhez tartozott s mely csak 1877-ben alakult külön községgé. Igaz, hogy Siófok az 1715-diki jegyzékben nem fordul elő, de nyilvánvaló, hogy ez az összeíró bizottság hibájából maradt ki, mert azért az összeírás megemlíti, hogy Siófoknak 1715-ben pusztája volt Török (ma Somogy megye Kiliti községének határában), melyet 10 frtért béreltek. (Acsády, 389.)

A Zala megyéhez tartozó mai 28 község közül az 1720-diki táblázatban csak 20 szerepel; ezek: B.-Magyaród, Zalavár, Keszthely (és Keszthely Polgárváros), Meszes-Györök, Balaton-Ederics, Szigliget, Bad.-Tomaj, Salföld, Rendes, Kővágó-Örs, Szepezd, Udvari, Aszófő, Tihany, B.-Füred, Arács, Csopak, Paloznak, Lovas és Alsó-Örs. Látjuk, hogy Salföld és Udvari az 1715-diki jegyzékben nem szerepelnek s az összeírás jegyzetei megmondják, hogy a kettő közül Udvari 1719-ben népesíttetett be (Acsády, 392.); igaz, hogy e jegyzetek nem említik, hogy Salföld az 1715-diki jegyzékből miért maradt ki, de tekintve azt, hogy Salföld főképen Kővágó-Örsből népesült be, a melyről pedig az 1715-diki összeírás azt mondja, hogy «lakosai jövevények», s tekintve továbbá azt is, hogy Salföld a községek földesurainak 1715-diki névjegyzékében nem szerepel, ellenben az 1720-diki névjegyzék szerint annak a Domokos családnak birtokául említtetik (Acsády, 395.), a mely családnak 1715-ben a többi közt Kővágó-Örsön és Rendesen voltak birtokai, de Salföldön még nem (Acsády, 393.), mindezek alapján Salföld minden valószinűség szerint szintén az 1715. és 1720. évek közti időszakban keletkezett. Az 1715-diki összeírás ezenkívül megmondja azt is, hogy Balaton-Ederics sokáig puszta volt s csak most (1715-ben) kezdik telepíteni (Acsády, 392.) s végül, hogy a jegyzékekből Kövesd és Tördemicz azért maradtak ki, mert ezek curialis nemesi községek voltak. E jegyzékekben egyáltalában nem szerepelnek a következő mai községek: Égenföld, Gyenes-Diás. Vonyarcz-Vashegy, Zánka, Akali és Örvényes. Ezek közül Zánkáról tudjuk, hogy az 1736-ban még puszta volt, akkor szállták meg a Tót-Vázsonyból idejött németek, a kik 1731-ben hagyták el régi hazájukat, az akkori «nagy római birodalmat», de Tót-Vázsonyban nem érezték jól magukat s így vonultak az akkor puszta Zánkára (Thuri E.: A zánkai ev. ref. egyház rövid története, Budapest, 1886.). Égenföld, Akali és Örvényes 1720 után, de még a XVIII. században keletkeztek. Gyenes-Diás és Vonyarcz-Vashegy a XVIII. században Keszthely szöllőhegyeit képezték, az első 1840-ben, a második 1846-ban vagy 1850-ben (l. 15. l.) lett önálló községgé. Ezek szerint tehát a zalamegyei 28 községből 1715 előtt megvolt 21 község, ehhez járult 1715-ben Balaton-Ederics, 1719-ben Udvari, 1715 és 1720 közt Salföld, 1736-ban Zánka, 1720 után, de még a XVIII. században Égenföld, Akali és Örvényes s végül a XIX. század derekán Vonyarcz-Vashegy és Gyenes-Diás.

Összegezve immár a három megye balatonparti községeinek kialakulási történetét, látjuk, hogy a mai 50 község közül

1715 előtt megvolt már			37
1715-ben népesíttetett		B.-Ederics	1
1717	»	Lelle	1
1719	»	Udvari	1
1715—1720 közt	»	Salföld	1
1721—1726	»	B.-Szt.-György	1
		Átvitel	42

		Áthozat	42
1736-ban	népesíttetett	Zánka	1
1721—1800	közt	Égenföld, Akali, Örvényes, Zamárdi	4
1850	körül	Vonyarcz-Vashegy, Gyenes-Diás	2
1877-ben		Almádi	1
		Összesen	50

A községek száma után lássuk a népesség számát. Táblázatunk megmondja, hogy a balatonparti falvakban az egyenkint összeirt háztartások száma 1715-ben 590, 1720-ban 682 volt. Minthogy az összeírásnak minden egyes háztartásra vonatkozó lapja külön-külön nem áll rendelkezésünkre, az 1715-diki összeírást nem használhatjuk fel az 1720-dikinak helyesbítésére, hanem vagy az egyiket, vagy a másikat kell alapul felhasználnunk. Minthogy az 1720-diki jegyzékben már Lelle, Salföld, Udvari és Siófok is szerepelnek, természetesen ezt a teljesebb jegyzéket vesszük. A négy község összesen 70 háztartást mutat fel s ha ezt a háztartások 1720-diki összegéből 682-ből levonjuk s levonjuk a nemesek rovatába került 3 háztartást is, a háztartások száma 609 marad, vagyis mindössze 19-czel több, mint a mennyi ugyanazon községekben 1715-ben volt (590), vagyis a különbség tulajdonképen igen csekély s ugyanazon községekre nézve a két végszám meglehetősen megegyezik. A népszám megállapításánál — egyelőre csakis az adóköteles népességről lévén szó — az 1720-diki népszámból indulunk ki; volt akkor — a nemesekét levonva — 679 adóköteles háztartás. Somogy, Veszprém és Zala megyék azonban Acsády kimutatása szerint azon megyék közé tartoztak, melyeknél az összeírásból kimaradt nem adózók vagy különös módon adózók pótlására az 1720-diki háztartásszámhoz 50% átlagszámot kell hozzáadnunk, hogy a népszámot a lehetséges szabatossággal megkaphassuk, vagyis az adott esetben $339^1/_2$-et s így a háztartások helyesbített száma $1018^1/_2$ lesz. Míg a mai országos átlag szerint 1 háztartás 4·45 embert jelent, Acsády egykorú kútfőkből megállapította hogy az 1720-dik évre országos átlagszámul a nemesi háztartásoknál 5, a nem nemesieknél 6 egyént kell venni, s e kulcs szerint az $1018^1/_2$ háztartás 6111 embert jelentett! Ennyi volt 1720-ban a Balaton mellékének összes adóköteles polgár és jobbágy lakossága, s minthogy a polgár és jobbágy nép az egész lakosságnak Somogyban 95·3, Veszprémben 91·49, Zalában 90·63%-át vagyis a Balaton mellékére alkalmazva középszámban 92·14%-át tette, ennek a 92·14%-nak abszolut számban éppen a fent kapott 6111 felel meg. Feltéve azt, noha e feltevés kétségtelenül túlzó, hogy az 1720-diki összeírás által a három megyében konstatált középértékekben kifejezett 0·21% papság és tanítóság és 0·24% zsidóság a megyék területén egyenletesen volt elterjedve s így ugyanazon arányszámok a Balaton mellékére is érvényesek, a nemességre a három megye arányszámainak középértéke szerint 7·41% jut; ha most kiszámítjuk ez arányszámoknak megfelelő abszolut számokat, akkor 1720-ban a balatonparti falvak lakossága ez volt:

Nemesség	7·41% =	481
Papok és tanítók . . .	0·21% =	14
Polgár és jobbágy . . .	92·14% =	6111
Zsidók	0·24% =	15
Összesen:	100·00% =	6621.

A Balaton partját tehát 1720-ban az 1890-diki 55,000 helyett mindössze csak 6621 ember lakta!

Valóságos romhalmaz az, a mit ez a szám kifejez, de teljes összhangban van azzal a rettenetes képpel, melyet az egész ország akkori népszáma állít elénk. A Balaton mellékének népessége tényleg csaknem teljesen elpusztult s csak ez a 6621 ember maradt meg magul, a melyből a mai népesség részint a természetes szaporodás, részint a bevándorlás útján kifejlődött. A XVIII. század eleje valóban határkő a mult és jelen közt. Joggal mondhattuk azt, hogy a multnak vajmi kevés számbeli jelentősége marad a mai népesség kialakulásában, mert ennek tényleg a XVIII. század eleje a kezdő kora.

Az 1715. és 1720. évi összeírás azonban egyébként is igen nevezetes eredményre vezet. A két összeírás ugyanis a háztartások túlnyomó részét névleg is felsorolja, s ez Acsády-nak alkalmat adott a népesség nemzetiségi viszonyainak megállapítására. Az elv, a melyből kiindult, s a melyet mi ethnographiai szempontból csak helyeselhetünk, a következő volt: «Azt hiszem, hogy a mint ma a legtöbb esetben a vezetéknév és a nemzetiség fedezi egymást, a mult (XVIII.) század elején ez még inkább, sőt sokkal határozottabban történt, mint ma. Korunkban aránylag igen sok jó magyar érzésű polgára van a hazának, a ki idegen családnevet visel s viszont vannak elolához sodott, eltótosodott s más ily magyarok is, kiknek vezetékneve magyar. Ellenben 180 évvel ezelőtt a legtöbb esetben a névben elég határozottan kidomborodott a nemzetiség, illetőleg az anyanyelv s szabálynak vehető, hogy a kinek akkor magyar volt a veeztékneve, az anyanyelvére is magyar, a kinek német, szerb, tót, oláh volt a vezetékneve annak anyanyelve és nemzetisége is német, szerb, tót, oláh volt.» (48* l.) Ily alapon felhasználván a neveket, Acsády megállapította, hogy a Balatonon osztozkodó három vármegyében a nemzetiségi viszonyok 1720-ban a következők voltak:

	Magyar	Német	Tót-ruthén	Horvát-szerb
Somogy	92·02%	1·39%	2·29%	4·30%
Zala	75·05%	0·92%	4·79%	19·26%
Veszprém	94·86%	3·22%	1·65%	0·27%

Ha most a balatonparti községek anyagát vesszük elő, táblázatunk szerint a 682 háztartás közül 579 névleg is ismeretes s ebből 570, vagyis 98·5% magyar, a többi tót-ruthén és horvát-szerb. Elmondhatjuk tehát, hogy a Balatonpart népessége 1720-ban csaknem teljesen tiszta magyar volt. Igaz, hogy ez a százalékszám magas a fent közölt megyei százalékszámokhoz hasonlítva, de ne feledjük, hogy Somogy és Zala déli részét horvátok lakták és lakják, Veszprémben pedig a XVIII. század elején a németek betelepülése már erősen előre haladt s így ezek a tényezők nyomták le akkor a magyarság megyei százalékszámát. Különben a Balaton s az egyes megyék közt a viszony ma is csaknem teljesen ugyanaz, mert míg a magyarság a lakosságnak Somogyban az 1890-diki népszámlálás szerint 90·0%-át, Veszprémben 82·2%-át, Zalában 73·2%-át teszi, addig a Balatonpart 50 községében a magyarság 98·8%-ra emelkedik.

Az 1720. évről kimutatott 6621 főnyi maroknyi magyarság, mely az elmult századok történelmi viharaiból megmaradt, a Balatonpart népességének további fejlődésében és mai kialakulásában irányító lett. A később bevándorlott magyarság

megerősítette, az idegen ajkú telepesek itt magyarságot találtak, ahhoz kellett alkalmazkodniok, abba kellett beolvadniok, annyival is inkább, mert nem jöttek egyszerre és egy helyre nagyobb tömegekben, hanem kisebb csoportokban szóródtak szét az egész területen. Lehet, hogy ez idegen ajkú bevándorlók összege nagyobb volt, mint az itt talált magyarságé, mégis ez a maroknyi magyarság biztosította az egész lakosság magyarságát; az adta tovább az új nemzedékeknek az örökbe kapott hagyományokat, szokásokat és mindazt, a mi e területen magyar volt s a mi e területet ma is magyarrá teszi.

II. A Balatonpart népessége a XVIII. században.

Az első olyan munka, a mely a Balatonpart községeinek népszámát egyenkint közli, tudtommal 1828-ban jelent meg. 1721-től kezdve 1828-ig, tehát 108 éven át semmiféle részletes adat nem áll rendelkezésünkre s ezen időköz egyetlen évéről sem tudjuk megállapítani a Balatonpart községeinek népszámát. A különböző családi, megyei, egyházi és országos levéltárakban kétségtelenül vannak adatok, de ezek felkutatása nem az én feladatom s be kell érnem azzal a nagyon is sovány anyaggal, melyet nem rendszeres kutatás, hanem a véletlen juttatott hozzám.

Csak általánosságban mondhatunk annyit, hogy a mennyiben Magyarország lakossága 1720-tól 1787-ig 2 552,598-ról 8.002,917-re emelkedett a József császár alatt végrehajtott népszámlálás szerint, minden valószinűség szerint hasonló arányban emelkedett a Balatonpart népessége is és így az az 1720-diki 6621 lélek helyett 1787-ben körülbelül talán 20,757 lehetett, mely számnak azonban — éppen a kiszámítás módjánál fogja — semmiféle nagyobb fontosságot tulajdonítani nem szabad. Arról, pedig, hogy melyik községben mekkora volt a lakosság ez időben, ezen az alapon egyáltalában nem szólhatunk.

Az egyes anyakönyvek átvizsgálásánál akadtam néhány nagyon is szórványos adatra, mely némely község népszámát megadja. Igaz, hogy az egész népszámra ebből sem következtethetünk, mégis, mint töredékeket, jónak látom őket itt közölni, nemcsak azért, hogy ezeket megmentsük, hanem egyrészt azért, mert talán másoknak más forrásokból módjuk lesz e töredékeket kiegészíteni s másrészt azért, mert egyikük-másikuk érdekesen világít bele a mai népesség kialakulásának történetébe.

E tekintetben a legtökéletesebb kimutatást Endréden a róm. katholikus plébánián találtam; ez az a kis füzet, a melyben Pater Osvaldus Bán benczés pap 1763-ban házról-házra menve összeírta a faluban élő összes lelkeket, felsorolván a házszámot, a családfő nevét, a hozzá tartozó feleséget, gyermekeket és cselédeket, valamennyit név, kor, családi állapot, vallás és bérmáltság szerint. Pater Bán ugyanezt megcsinálta Zamárdi községgel és Szántód pusztával is. Ezek szerint Endréden 1763 ban 143 házban 903 lélek lakott, kik közül 502 r. katholikus, 62 reformátusból áttért r. katholikus és 339 ev. református volt

Zamárdiban (és Szántódon) ugyanazon összeírás szerint 1763-ban 46 házban 284 r. katholikus egyén lakott; e községben akkor más felekezet nem volt.

Endréden 1786-ban a református anyakönyvben talált összeírás szerint az ev. református lelkek száma 466 volt s így az 1763-diki 339 lélekszámmal szemben jelentékeny szaporodást mutat. De rettenetesen riasztó ez adat, ha hozzátesszük,

hogy a reformátusok száma 1880-ban 460, 1890-ben 410, 1899-ben pedig csak 372 volt, mert azt jelenti, hogy Endréden éppen a törzsökös és tiszta magyar birtokos lakosság 100 év alatt semmit sem szaporodott, a 100 évet követő 20 évben pedig rohamosan apadt. A hagyomány szerint különben Endréd magyar lakossága három kis faluéból szűrődött össze, mert a mai határban tulajdonképen három falu volt: Endréd, Kis-Endréd és Kotlok, mely utóbbi kettőnek emlékét maig őrzi a határ hasonló nevű két része (lásd Pesty: msc, és a «Helynevekről» szóló szakasz Kis-Endréd czímszóját).

Köröshegyen, melyet a hagyomány szerint Pap István és Kovács nevű egyénnek szállottak meg először (Pesty, msc.), a református anyakönyvben talált feljegyzések szerint a református lakosság száma volt: 1793-ban 704, 1794-ben 662, 1795-ben 676, 1813-ban 693; ha ezeket összehasonlítjuk a reformátusok 1890-diki számával, 744-vel, látjuk, hogy van ugyan szaporodás, de az igen lassú.

Zánkán 1786-ban 43 ev. református és 22 ágostai hitvallású s így összesen 65 család (Thuri E., i. h. 19.), vagyis mintegy 390 egyén volt a katholikusok és zsidók nélkül, a mi minden esetre igen magas szám a lakosság 1890-diki számához a 444-hez viszonyítva, melyből ugyanakkor csak 302 ev. református és ágostai hitvallású volt. Itt tehát ismét a reformátusok fogyásával találkozunk. Pontosabb, de még kisebb részletre vonatkozó adat az, mely szerint Zánkán az ev. reformátusok száma 209 volt, mi a reformátusoknak az 1890-diki számával 170-vel összehasonlítva, ismét a reformátusok számának csökkenését bizonyítja.

Aszófőn a r. katholikus plebánia irattára őrzi az 1776-diki urbarium egy kivonatos lajstromát. E szerint akkor Aszófőn volt: örökös jobbágy 22, szabad menetelű zsellér 3, maga házában lakó örökös zsellér 5, maga házában lakó szabad menetelű zsellér 9 s végül másnál lakó örökös zsellér 1. Ez összesen 40 család s így mintegy 240 lélek, míg 1890-ben 394.

Tihanyból ismét csak a reformátusok számát ismerjük; ott benczés apátság lévén, a reformátusok száma jelentékeny soha sem volt; a református anyakönyv feljegyzése szerint volt Tihanyban 1774-ben 123 református; ugyanezek száma ugyanazon forrás szerint 1868-ban 114, 1893-ban már csak 103, tehát a református elem ismét nemcsak nem szaporodott, hanem egyenesen megfogyott!

Az felső-örsi róm. katholikus anyakönyv az 1. lapon «Status animorum in possessionibus Felső-Örs, qua matrice aliisque eidem proxime advicinantibus etc.» czímen felsorolja, hogy 1738-ban volt Csopakon 9, Vörös-Berényben 11, Kövesden 11, A.-Örsön 12, Lovason 9 és Paloznakon 9 r. katholikus s így összesen 61 család vagyis mintegy 366 lélek. Ugyanezen falvakban 1890-ben a r. katholikusok száma összesen 1287 volt.

A mai Kenese határán egy időben 4 község osztozkodott: Kenese, Máma, Sándor és Csitteny, ma csak Kenese áll közülök, míg a többi három emlékét egy-egy határnév őrizi. A jezsuiták győri kollegiuma Mámát, Sándort és Csittenyt 1639-ben nyerte birtokul, akkor még mind a három község állt. A kollegium 1646-ban már urbariumot eszközölt, melynek 1666-ban bővített és módosított másolatát őrzi a kenesei r. katholikus plebánia, de ezekben Csitteny mint község már nem szerepel. Máma és Sándor valószinűleg az 1690—1711-ig terjedő időközben pusztultak el a kuruczháboruban, 1720-ban már nyomuk sincs. Az 1666-iki urbariumban felsorolt családneveknek a kenesei XVIII. századbeli anyakönyvekből összeállított családjegyzékkel való egybevetése azonban arról győz meg, hogy Máma és Sándor lakói

falvaik pusztulása után mindenestől Kenesére költöztek át. Máma pusztulásáról azt mondja a hagyomány, hogy mikor a lakosság elfutott, harangjait a Balatonba sülyeszté, a vész elmulta után azok közül már csak egyet tudtak kiemelni — a többi nagyon besüppedt az iszapba — s ez az egy van ma a kenesei templomban. 1666-ban az idézett urbarialis jegyzék szerint volt Mámán 21 egész telkes, 4 féltelkes gazda és 4 zsellér, összesen 29 háztartás; Sándorban volt 10 egész telkes gazda; Kenesén vott 27 egész telkes és 5 féltelkes, összesen 32 gazda, a negyedtelkesek és zsellérek nincsenek feljegyezve. A három faluban ez összesen 71 háztartás, melyet az 50 % átlaggal helyesbítve 106 ½ háztartást vagyis mintegy 636 lakost kapunk. Mintegy száz év mulva, 1768-ban, az ugyancsak a róm. katholikus plebánián őrzött urbarium szerint volt Kenesén 61 sessiós gazda, 142 házas zsellér, 50 házatlan zsellér, összesen 253 háztartás, a mi egy háztartást 6 lélekkel számítva, 1518 népszámot adna. Ámde egy a kenesei községházán talált irat szerint 1768 áprilisában az agens úrhoz küldött levélben — magának az agens úrnak tudakozódására — arról tudósítják őt a kenesei előljárók, hogy a kenesei református szent eklézsiában azon 1768-iki esztendőben 1119 ref. lelkek találtatnak, ellenben az ott levő pápistáknak száma nem megyen többre 115 lelkeknél s így a lélekszám 1768-ban 1234 volt. Ebből pedig az következik, hogy a háztartásnak 6 fővel való számítása a XVIII. század végén a református falvakban túlmagas, sőt még az 5 is sok, mert ez az adott esetben az 1234 tényleges népszám helyett 1265 népszámot eredményez. A kenesei jegyzői hivatalnak még egy aktája van, melyből a lakosság számát megtudhatjuk; címe: Tabella individualis repartitionis possessionis Kenese pro Ao. 1781. Ez 302 családot sorol fel névleg s így a lélekszám körülbelül 1510-re tehető.

Végezetül Siófokon a kath. plébánia levéltárában — a régi anyakönyvbe bekötve — a következő iratot találtam: «Status et Conscriptio animarum in Sa. Parochia Fokiensi facta per me Georgius Horváth L. P. Anno Domini 1757, die 18. Jun.» Ez formális népösszeírás, mely házról-házra mutatja ki az abban lakókat, tekintet nélkül ugyan a felekezetre, de kor, nem, családi állapot és foglalkozás szerint. E kimutatás szerint Siófokon 1757-ben összesen 760 lakos volt.

Ime ily kevés, ily töredékes s a legkülönbözőbb évekre vonatkozó az az anyag, melyet kutatásaim közben a véletlen elém adott, s mégis nagybecsű, mert hiszen eddig e falvak régibb népességéről ennyit sem tudtunk. Ha egyszer levéltáraink ide vonatkozó anyaga fel lesz dolgozva, akkor ezek a töredékek is szerény helyet kérhetnek maguknak a különböző falvak különböző korú népszámainak jegyzékében.

Sokáig tünődtem azon, miképen adhatnék legalább valamelyes fogalmat a XVIII. század végének balatonparti népszámáról. Rendelkezésemre csak a különböző egyházi anyakönyvek állottak, azokban pedig a népszám nincs bent, hanem csakis a keresztelések, halálozások és esketések száma. Minthogy a keresztelések vagyis születések számbelileg a legnagyobb anyagot adják, arra gondoltam, hogy a számítás alapjául ezt az anyagot választom s a kérdést így állítom fel: Ha az 1881—1890-ig terjedő tíz év alatt évenkint átlag egy bizonyos számú gyermek születik s az egy bizonyos számú lakosságnak felel meg, akkor, feltéve, hogy a születési arány nem változott, a XVIII. század végének valamely évében az adott számú születéseknek mennyi lakósság felel meg. Azt ugyan tisztán láttam, hogy ez a számítás abszolut pontosságra igényt egyáltalában nem tarthat, mert hiszen a kiinduló pontot képező feltevés volt bizonytalan és meghatározhatatlan, mert azt, hogy a mult században a születési arány olyan volt-e, mint most, vagy kisebb-e,

nagyobb-e, azt az akkori népszám ismerete nélkül megállapítani nem lehetett, mégis reméltem, hogy az anyag összeállítása maga fog bizonyos kulcsot adni a kezembe, a melylyel a hibákat annyira redukálhatom, vagy legalább is meghatározhatom, hogy azt mindenesetre megtudom, mily valószinűséget tulajdoníthatok a végleges számnak.

Előre is bevallom, hogy a megkisérlett számításokkal a népszám meghatározásában teljes kudarczot vallottam, de ezek a számítások a várt eredmény helyett oly meglepő eredményeket adtak, hogy a számítások végösszegeit már ezek miatt is közölnöm kell, mert a Balatonpart népesedési viszonyait alig jellemezhetné jobban más, mint a brutalis adatok e felfedezett sorozata s mert a benépesülésnek képe ezek nélkül alig volna megérthető.

A számítások keretéből mindenekelőtt ki kellett hagynom a zsidókat, görög katholikusokat és «egyéb» vallásuakat, mert ezektől mult századbeli születési számokat beszerezni nem lehet s hasonlóképen az ágostai hitvallásuakat is, mert túlnyomó részükről ugyancsak lehetetlenség mult századbeli adatokat beszerezni. Különben ezek együtt véve ma is a népességnek mindössze csak 8·842 %-nyi jelentéktelen részét teszik, míg a megmaradó 91·154 % a római katholikusok (72·000 %) és ev. reformátusok (19·154 %) közt oszlik meg. Az anyaggyűjtést a két felekezet szerint nekem is ketté kellett osztanom azon oknál fogva, mert a születési adatokat külön-külön kellett kiírnom minden egyes falunál úgy a római katholikusokra, mint az ev. reformátusokra vonatkozólag. Ámde már az anyaggyűjtés nagy nehézségekkel járt. Hogy ugyanis az 1790. évre meglehetősen pontos születési évi átlagot kapjak, e czélból 1780—1799. vagy az 1781—1800-ig terjedő 20 év születési számaira lett volna szükségem. Igen sok esetben ugyan ezt megkaptam, de éppen nem mindenütt; így Fokszabadi r. katholikus anyakönyvei 1814-vel kezdődnek s így itt a 20 évi cyclust 14 évvel kellett kitolnom, más esetekben közben bizonyos évek bejegyzései nem voltak teljesek (a mi a papváltozások következménye volt s a mit a dátumok megszakadásából lehetett megállapítani), s ilyenkor majd a cyclust kellett egy vagy több évvel előre vagy hátra tolnom, majd a 20 évet kellett megrövidítenem s azt kellett leszállítanom 16, 14, 10 sőt 4—5 évre; ehhez kell még néhány oly esetet vennem, a mikor az adatok beszerzése egyáltalában lehetetlen volt, mert az anyakönyveket p. o. tűz dézsmálta meg vagy éppen hamvasztotta el. Ezeknek a nehézségeknek közvetlen eredménye kettő volt, az egyik az, hogy a születések évi átlaga nem volt egy és ugyanazon évre megállapítható, noha az adatok túlnyomó többségénél ez sikerült is, a másik pedig az, hogy a felmerült hiányok folytán nem lehetett a mai összes katholikus és református lakosságot figyelembe vennem, hanem a mai 50,592 fő helyett a számításokat csak 48,064 léleknek megfelelően hajthattam végre.

A különböző adatokat a következő két egyazon beosztású táblázat foglalja össze. Az első rovat a község nevét adja meg. A második rovat megmondja, hogy mely évekből, a harmadik, hogy összesen hány évről irattak ki a születések számai; a negyedik rovatban van a születési számok összege, az ötödikben ugyanazok egy évi átlaga a második rovatban kitüntetett évekre vonatkozólag Az anyag e része vonatkozik a XVIII. századra. A következő három rovat már a XIX. századé; a hatodik ugyanis megmondja, hogy mennyi a születési évi átlag az 1881—1890. terjedő 10 éves időszak adatait véve a számítás alapjául; a hetedik rovat megmutatja, hogy ennek a születési évi átlagnak az 1890. évben ugyanazon faluban ugyanolyan

A) A római katholikusok születési táblázata.

A község sorszáma	A község neve	A mult század utolsó negyedében született: mely években	hány év alatt	összesen hány gyermek	a születés évi átlaga	A születés évi átlaga 1890-ben	A római kath. lakosság száma 1890-ben	Az összes népszám 1890-ben
1	Kiliti	1764—1800	37	748	20·2	34·5	1145	2152
2	Endréd	1781—1800	20	814	40·7	62·6	1370	1847
3	Zamárdi	1781—1800	20	448	22·4	35·5	864	898
4	Kőröshegy	1781—1800	20	584	29·2	25·6	546	1360
5	Szárszó	1781—1800	20	252	12·6	15·5	344	890
6	Öszöd	1781—1800	20	153	7·6	12·9	282	549
7	Faluszemes	1781—1800	20	377	18·8	29·5	620	711
8	Lelle	1781—1790	10	360	36·0	42·1	1031	1085
9	Boglár	1780—1799	20	146	7·3	25·9	633	951
10	Csehi	1780—1799	20	192	8·6	34·4	588	618
11	Orda	1780—1799	20	92	4·6	22·3	465	484
12	Lengyeltóti	1780—1799	20	1632	81·6	126·1	3174	3654
13	B.-Keresztúr	1780—1799	20	511	25·5	31·1	853	867
14	B.-Berény	1781—1800	20	568	28·4	51·7	1228	1249
15	B. Szt.-György	1781—1800	20	483	24·1	47·2	1111	1162
16	Vörs	1781—1800	20	620	31·0	42·1	998	1026
17	B.-Magyaród	1781—1800	20	636	31·8	58 2	1289	1310
18	Zalavár	1751—1764	14	233	11·6	50·4	1325	1352
19	Égenföld	1781—1800	20	130	6 5	11·9	275	275
20	Keszthely (és Polgárváros)	1781—1800	20	4357	217 8	403·6	8492	9786
21	Gyenes-Diás							
22	Vonyarcz-Vashegy							
23	Meszes-Györök							
24	B.-Ederics	1790—1809	20	579	28·9	46·7	1117	1172
25	Szigliget	1792—1811	20	497	24·8	38·9	903	934
26	Tördemicz	1792—1811	20	393	19·6	37·5	856	888
27	Bad.-Tomaj	1795—1810	16	451	28·1	76·3	1497	1560
28	Salföld	1781—1785	5	103	20·6	14·7	577	613
29	Rendes	1756—1759	4	121	30·2	60·0	1524	2720
30	Kővágó-Örs							
31	Szepezd							
35	Örvényes	1757—1776	20	105	5·2	9·4	217	228
36	Aszófő	1760—1788	29	167	5·7	12·7	379	394
37	Tihany	1774—1795	22	329	14·9	31·2	770	893
38	B. Füred	1776—1795	20	113	5·6	16·5	500	1788
39	Arács	1776—1795	20	140	7·0	7·0	227	621
40	Csopak	1776—1795	20	141	7·0	12·3	251	345
41	Kövesd	1776—1795	20	91	4·5	3·4	107	269
42	Paloznak	1776—1795	20	119	5·9	5·8	182	311
43	Lovas	1776—1795	20	142	7·1	2·1	99	347
44	Alsó-Örs	1776—1795	20	21	1·0	2·7	79	552
45	Almádi	1781—1800	20	190	8·0	22·4	569	1088
46	Vörös-Berény							
49	Fokszabadi	1814—1833	20	374	18·7	23·3	672	1507
50	Siófok	1781—1800	20	1057	52·8	74·7	1732	2381
					961·9	1660·7	38891	

B) Az evang. reformátusok születési táblázata.

A község sorszáma	A község neve	A mult század utolsó negyedében született: mely években	hány év alatt	összesen hány gyermek	a születés évi átlaga	A születés évi átlaga 1890-ben	Az evang. ref. lakosság száma 1890-ben	Az összes népszám 1890-ben
1	Kiliti	1780—1799	20	916	45·8	26·3	933	2152
2	Endréd	1787—1806	20	487	24·3	14·8	410	1847
4	Kőröshegy	1781—1800	20	802	40·1	35·3	744	1360
5	Szárszó	1786—1800	15	382	25·5	32·8	771	1439
6	Őszöd							
30	Kővágó-Örs	1741—1760	20	631	31·5	37·5	916	2506
31	Szepezd							
32	Zánka	1798—1802	5	64	12·8	9·5	302	444
33	Akali	1787—1793	7	40	5·7	11·1	330	1309
34	Udvari							
35	Örvényes							
36	Aszófő							
38	B.-Füred	1801-1810	10	380	38·0	22·6	1141	1788
40	Csopak	1790—1810	21	133	6·3	1·5	90	345
41	Kövesd	1790—1810	21	105	5·0	4·3	153	269
42	Paloznak	1790—1810	21	100	4·7	2·4	119	311
44	Alsó-Örs	1781—1800	20	424	21·2	14·3	464	552
45	Almádi	1781—1800	20	410	20·5	16·7	492	1088
46	Vörös-Berény							
48	Balatonfő-Kajár	1791—1800	10	531	53·1	28·0	1497	1895
49	Fokszabadi	1791—1800	10	318	31·8	22·9	811	1507
					366·3	280·0	9173	

felekezetű hány lakos felelt meg, végül az utolsó rovat az illető község egész népszámát adja 1890-ről, hogy legott látható legyen, hogy az illető felekezet az egyes községek összes lakosságának mily nagy részét képezi. Az első táblázat a római katholikusokra, a második az ev. reformátusokra vonatkozó adatokat foglalja össze.

Ámbár a táblázatok adatai — az évi átlagok — a XVIII. századnak nem egy és ugyanazon évére vonatkoznak, mégis a mennyiben az évi átlagok túlnyomó része az 1790. év körül van, azt hisszük az átlagok összegezésével nem vétünk nagyot. E szerint a Balatonpart községeiben a XVIII. század utolsó negyedében a születési átlag évenkint körülbelül 961·9 volt a római katholikusoknál és 366·3 az ev. reformátusoknál. Feltéve már most azt, hogy a szaporodási arány akkor ugyanaz volt a Balaton mellékén, mint ma és tekintve azt, hogy 1890-ben 1660·7 születési évi átlagnak 38,891 r. katholikus lakó és 280·0 születési évi átlagnak 9173 ev. református lakó felel meg, kiszámíthatjuk, hogy a XVIII. század utolsó negyedében 1790. év körül a 961·9 születési évi átlagnak 22,526 római katholikus és a 280·0 születési évi átlagnak éppen 12,000 ev. református lakó

felelne meg, a mi összesen 34,526 lakót eredményezne! Ez a szám pedig még nem teljes, hanem az akkori egész lakosság népszámához úgy viszonylik, mint a 1890-iki egész népszámhoz az 55,500-hoz az a 48064 lélek, a melyekre a kutatások egyáltalában kiterjeszthetők voltak. Elég a József császár alatt végrehajtott népszámlálás végeredményéből kiszámított balatonparti népszámra, 20,757-re utalnunk, hogy a fentebbi szám lehetetlenségét legott belássuk.

Ha ez adatokat tehát így a népszám megállapítására felhasználni nem is lehet, azok mégis egy rendkívüli positiv tanuságot rejtenek magukban, mely egymaga megérdemli azt a munkát, melyet a táblázatok összeállítására fordítottunk. Nyilvánvaló, hogy a kiinduló alaptétel volt helytelen s nem lehet feltennünk azt, hogy a születési arány a XVIII. században ugyanaz lett volna, mint a XIX.-ben. Lássuk csak ez arányszámokat közelebbről!

A r. katholikusoknál 1881—1890-ig tíz év alatt a születési évi átlag 1660·7 volt, melynek 38·891 főnyi r. katholikus lakosság felelt meg, a mi azt jelenti, hogy 1000 lélekre 42·70 születés esik. Megjegyezzük, hogy ez a születési átlag valamivel kisebb, mint az ugyanazon évek születési statisztikája alapján Magyarországra kiszámított országos átlag vagyis 44·0. Az ev. reformátusoknál az 1881—1890-ig terjedő tíz év alatt a születési átlag 280·8 volt, melynek 9173 főnyi ev. református lakosság felelt meg, vagyis 1000 lélekre csak 30·52 születés esik. Ime tehát, a róm. katholikusok és az ev. reformátusok közt a születési átlag nagyságában óriási különbség (12·18) lepleződik le már a jelenben is!

De vegyük a multat! Ha a r. katholikus lakók szaporodásának fenti táblázatát végig nézzük, konstatáljuk, hogy a római katholikus lakosságban az abszolut születési számok a községek túlnyomó részében 1890-ben jóval nagyobbak, mint a XVIII. század utolsó negyedében; a szaporodás abszolut száma hol többel, hol kevesebbel, állandóan emelkedett, sok helyütt megkétszereződött, sőt 3, 4, 5-ször oly nagy lett; s ha arra gondolunk, hogy hiszen az elmult száz év alatt a népesség az egész országban rendkívül meggyarapodott (8 millióról $14^1/_2$ millióra), ezt természetesnek találjuk, s nyilvánvaló, hogy a népszám ezen emelkedése az abszolut születési számoknak emelkedésében is kifejezést nyer és semmi csodálni való sincs azon, hogy a születési évi átlag abszolut száma a XVIII. század utolsó negyedétől 969·4-ről mintegy száz év alatt 1890-ig 1660·7-re emelkedett. A születések abszolut számának ezt az emelkedését mutatja a r. katholikusok szaporodásáról összeállított táblázatban levő 45 község közül 40. Kettőnél — Arács és Paloznaknál — azonban tapasztaljuk, hogy a születések abszolut száma az elmult száz év alatt nem emelkedett, hanem változatlan maradt; további háromnál pedig — Köröshegy, Kövesd és Lovasnál — egyenesen csökkent! Mit jelent ez?

E jelenség valódi jelentősége akkor domborodik ki előttünk, ha az ev. reformátusok szaporodásáról összeállított táblázatunkat vesszük tüzetesebb vizsgálat alá. E táblázatban 21 községet találunk, a 21 közül mindössze 6 község (1 a nagyobbak, 5 a legkisebbek közül való) van olyan, a hol az elmult száz év alatt a születések abszolut száma valamelyest (összesen 37·2-ről 48·6-ra) emelkedett, ellenben ez a szám a többi 15 községnél nemcsak hogy változatlan nem maradt, hanem írtózatosan hanyatlott (329·2-ről 231·4-re!) annyira, hogy a balatonparti református lakosságnál (csak a táblázatban levő 9173 főnyi népet véve figyelembe) a születések abszolut száma a XVIII. század utolsó negyedétől 1890-ig 366·3-tól 280·0-ra esett. Míg tehát a róm. katholikusoknál a születések abszolut száma száz év alatt

72·6%-val emelkedett, addig a reformátusoknál az 23·5%-val csökkent, a mi a két felekezet között 96·1% különbséget tesz ki!

És így az a táblázat, a melyet tulajdonképen a népszám megállapítására szerkesztettünk a XVIII. és XIX. század születési adataiból, noha eredeti czéljának meg nem felelhetett, mert a XVIII. század adatai egy évre megállapíthatók nem voltak s mert a születési évi átlag a lakosság két főfelekezete közt óriási különbséget mutatott fel, ez a táblázat egyszerre irtóztató pusztulásnak, a református lakosság rohamos kihalásának képét leplezi le előttünk. Noha a pusztulásra az egyes községeknél csak imént felsorolt adatok figyelmessé tettek, az adatok szórványossága megengedte annak feltételezését, hogy a nevezett néhány községben a református elem pusztulását helyi okok — kivándorlás stb. — okozták, de hogy ez a pusztulás nem helyi okokból függ, nemcsak arra a néhány falura terjed ki, hanem a Balatonpart egész református lakosságára, az csak itt, e táblázatok révén tünik ki először.

A református elem pusztulásának oka a Balaton mellékén az «egyke» vagy egygyermekrendszer rettentő nyavalyája; a ki a Balaton mellett csak egyszer is megfordult, tudja ezt; s a mikor a róm. katholikusok születési táblázatában 45 község közül 5-öt olyant találtunk, a hol a születések abszolut száma száz év alatt vagy megállapodott, vagy megcsökkent, semmi kétség sem lehet az iránt, hogy ezek oly községek, a melyekben a lakosság vegyes, r. katholikus és ev. református, és hogy azokban az ev. reformátusok közt elterjedt kór immár a lakosság római katholikus elemeit is megmételyezte.

Ezek alapján pedig már most kimondhatjuk, hogy a Balatonpart mai népességének kialakulásában a jelen században a református elemnek csak negativ része volt, száma megapadt, a gazdasági küzdelmet nem állta ki, fokozatosan adta át az eddig saját maga által elfoglalt tért más felekezetnek, más népeknek, s az egygyermekrendszer elfogadása által elvesztvén saját erkölcsi alapját, önzését megnyugtató fatalismussal nézi saját vérének, fajának és vagyonának végső pusztulását.

III. A Balatonpart népessége 1828—1890-ig.

Ludovicus Nagy tudatommal az első azok közül, kik a Balatonpart községeinek népszámát, nemcsak egyenkint, de mindjárt vallásilag is szétbontva, közölték. Munkája, mely az adatokat magában foglalja, «Notitiae Politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae» czímen Budán 1828-ban jelent meg. Adatait felhasználtam «A Balatonpart népszáma a XIX. században» című táblázatom első rovatában. Minthogy Gyenes-Diás és Vonyarcz-Vashegy akkor még nem élveztek önálló politikai szervezetet, ezek népe, valamint Keszthely polgárvárosé is Keszthely lakosságában, Almádié pedig Vörös-Berényében van összefoglalva. Nagy L. az egyházi és egyéb kimutatásokból merítette, az adatok meglehetős pontosságra tarthatnak igényt s talán inkább valamivel kisebbek, mint nagyobbak a valóságnál. Hogy ez adatok pontosan mely évre vonatkoznak, nem tudjuk, a munka összeállítása 2—3 évet föltétlenül igénybe vett s így körülbelül az 1825. évre vonatkozik, de mert ezt pontosan megállapítani nem lehetett, s mert egyáltalában nem bizonyos, hogy Nagy a különböző adatokat nem javítgatta-e az utolsó napig s így nem kerültek-e abba 1826., 1827. sőt 1828-iki adatok is, a táblázatban az év jelzésében megtartottam a könyv megjelenésének évét. Teljesen és változatlanul használják fel Ludovicus Nagy

adatait, legalább a balatonparti községekre nézve, úgy J. C. V. Thiele «Das Königreich Ungarn» című s Kassán 1833-ban, valamint F. Raffelsperger «Allgemeines Geographisch-Statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten» című s Bécsben 1846-ban megjelent könyvei *(persze hogy* mindegyik a forrás megnevezése nélkül); ezekre tehát itt tekintettel lennünk fölösleges.

Táblázatunk második rovatát Fényes Elek-nek «Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben» című s Pesten 1836-ban megjelent könyvéből, mely a Ludovicus Nagy-éhoz hasonló forrásokból merített, állítottuk össze, s a mennyiben a szerző a könyv előszavában megmondja, hogy a népesség számáról közlött adatok az 1830. évre vonatkoznak, e rovat czímében már a könyv megjelenésének éve 1836. helyett az 1830. évszámot írtuk. Megjegyezzük, hogy Fényes — híven az egyházi kimutatásokhoz — a legtöbb esetben külön hagyta a puszták népességét (így p. o. Lengyeltóti, Fonyód, Bezsény külön szerepelnek), mi azonban ezeket már összegezve adjuk a táblázatban. Fényes egyébként az egyes községek népszámát vallás szerint is elemzi.

Harmadik rovatunk az 1841. évről szintén Fényes Elek adaiból állíttatott össze, melyeket ő éppen most idézett munkájának Pesten 1841-ben megjelent második kiadásában tett közzé. A felekezetekre ez a munka is kiterjeszkedik. Minthogy előszava nem mondja meg, hogy a népszámok mely évről vétettek, a kor jelzésére a könyv megjelenésének évét vettük; a népszámok valószinűleg az 1840. évre vonatkoznak.

Táblázatunknak 1851. évről szóló rovatát Fényes Elek-nek egy másik munkájából, «Magyarország geographiai szótárá»ból állítottuk össze, mely Pesten 1851-ben jelent meg. Fényes ugyan arra törekedett, hogy ez alkalommal is minél újabb adatokat használjon fel, a mennyiben azonban ilyenek nem minden községnél állottak rendelkezésére, ezeket az 1841-iki művének adataival pótolta s így az 50 népszám közül 25 a régi maradt. E jegyzékből ezenkívül Fényes Elek valahogyan B.-Szent-György községét kihagyta, hogy már most a jegyzék a Balatonpart népességét mégis teljesen adja meg, e hiányt egy idealis számmal (581) pótoltam, mely középhányadosa Balaton-Szent-György község 1841-iki (486) és 1865-iki (676) népszámának.

Az 1858. év adatait Hornyánszky Viktor «Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn» című s Pesten 1858-ban megjelent munkájából, az 1863. év adatait B.-R.-A.-P.-nek Pesten 1863-ban megjelent «Magyarország helynévtára» című munkájából merítettük; a mennyiben ez utóbbiból Tördemicz községe kimaradt, a jegyzék teljessé tételére az 1855-iki népszámot írtam be. Ez utóbbi jegyzékben először szerepel külön Gyenes-Diás és Vonyarcz-Vashegy község, s noha az 1858. év forrása ezeket még nem választja külön, mégis nyilvánvaló, hogy Keszthely ez évi népszámában e két község lakossága már nincs kimutatva, különben az 1851-iki népszám 7024 nem szállt volna le 1858-ig 4559-re.

A népszámok azon sorát, mely még mindig csak az egyházi és egyéb összeírásokat használhatta fel forrásául s népszámlálásra nem támaszkodhatott, ugyancsak Fényes Elek fejezi be a Pesten 1865-ben megjelent «Magyarország ismertetése statisztikai, földirati és történelmi szempontból» című munkájának adataival, melyeket táblázatunk hetedik rovatában közlünk.

Táblázatunk nyolczadik rovata adja az első pontos országos népszámlálás adatait, mely hazánkban 1869. év utolsó napján hajtatott végre s községenkinti

A Balaton-melléki községek népszáma a XIX. században.

Sorszám	A község neve	1828	1830	1841	1851	1858	1863	1865	1869	1880	1890
1	Kiliti	1357	1449	1390	1560	900	1624	1632	2013	2077	2152
2	Endréd	1239	1389	1458	1613	1654	1634	1664	1694	1860	1847
3	Zamárdi	519	695	606	606	600	737	899	853	953	898
4	Kőröshegy	1082	1079	1064	1165	1174	1105	1364	1216	1362	1360
5	Szárszó	572	576	582	582	580	742	776	849	881	890
6	Őszöd	325	487	549	600	600	441	628	512	521	549
7	Faluszemes	375	537	519	519	517	545	633	567	642	711
8	Lelle	596	737	741	741	945	975	959	1129	1052	1085
9	Boglár	275	396	357	357	282	313	380	616	767	951
10	Csehi	378	450	437	450	450	539	615	735	635	618
11	Orda	289	205	214	250	250	455	402	480	467	484
12	Lengyeltóti	1068	1338	1314	1160	1120	1298	1551	2380	3228	3654
13	B.-Keresztúr	442	590	655	720	642	599	583	708	782	867
14	B.-Berény	695	832	817	817	830	921	945	1078	1081	1249
15	B.-Szent-György	402	533	486	581	450	698	676	890	963	1162
16	Vörs	711	764	802	815	810	922	954	1086	1040	1026
17	B.-Magyaród	515	565	575	575	570	849	612	1185	1168	1310
18	Zalavár	649	887	927	927	925	1035	1108	1122	1283	1352
19	Égenföld	132	176	204	250	193	174	276	233	222	275
20	*a)* Keszthely	6930	7844	6740	7024	4559	4523	5209	4888	5387	6195
20	*b)* Keszth. Polg.-v.								585	652	778
21	Gyenes-Diás	—	—	—	—	—	694	—	948	1005	1163
22	Vonyarcz-Vashegy	—	—	—	—	—	723	—	847	890	913
23	Meszes-Györök	486	523	518	518	520	508	552	612	688	737
24	B.-Ederics	550	703	713	750	710	800	756	947	993	1172
25	Szigliget	501	585	775	775	780	731	846	832	865	934
26	Tördemicz	402	500	469	469	470	470	497	704	709	888
27	Bad.-Tomaj	564	760	743	743	720	804	874	1155	1242	1560
28	Salföld	293	360	396	396	400	401	340	487	503	613
29	Rendes	193	196	208	208	210	126	110	141	171	214
30	Kővágó-Örs	1469	1784	1719	1899	1040	1697	1691	1751	1773	2092
31	Szepezd	188	335	349	349	350	303	393	318	341	414
32	Zánka	321	468	577	563	555	374	620	434	432	444
33	Akali	270	356	258	258	218	219	283	337	331	323
34	Udvari	412	424	445	440	440	246	450	264	278	344
35	Örvényes	269	276	264	260	260	189	272	218	219	228
36	Aszófő	343	354	364	364	370	347	387	367	384	394
37	Tihany	565	587	839	839	840	717	921	734	842	893
38	B.-Füred	1046	1130	1127	1127	1150	1496	933	1707	1788	1788
39	Arács	368	394	395	395	400	533	461	550	605	621
40	Csopak	205	215	241	260	402	320	293	408	296	345
41	Kövesd	507	618	680	738	740	230	737	275	244	269
42	Paloznak	141	135	177	183	180	254	210	269	263	311
43	Lovas	186	180	196	196	223	307	232	365	357	347
44	Alsó-Örs	510	870	615	660	707	577	656	550	553	552
45	Almádi	—	—	—	—	—	—	—	—	206	296
46	Vörös-Berény	652	905	906	1040	791	710	924	715	726	792
47	Kenese	1522	1569	1476	1570	1570	1505	1627	1697	1786	1657
48	Balatonfő-Kajár	1530	1786	1791	1950	2031	1963	1936	2049	1941	1895
49	Fokszabadi	1210	1368	1307	1307	1356	1323	1377	1594	1574	1507
50	Siófok	1136	1177	1085	1085	1257	1081	1218	1884	2290	2381
	Összeg	34393	40087	39170	40754	36941	39777	41462	47978	51318	55500

kimutatásban az első magyar hivatalos helységnévtárban 1873-ban tétetett közzé. Ezt követik az 1880. és 1890. decz. 31-én végrehajtott népszámlálások a hivatalos kiadványokból közölt balatonparti adatai s ezzel beszámoltunk mindazon forrásokról, melyeket a Balatonpart XIX. századbeli népességének fejlődését feltüntető táblázat összeállításában felhasználtunk.

E táblázat vizsgálatánál és felhasználásánál azzal természetesen legott tisztában kell lennünk, hogy 1828—1865-ig terjedő adatoknak egyáltalában nem tulajdonithatunk olyan abszolut pontosságot, mint a három népszámlálás adatainak. Láttuk, hogy p. o. az 1851. év adatainak fele az 1841. év adataiból került ki, hogy az 1858-dik évben Gyenes-Diás és Vonyarcz-Vashegy népszáma Keszthelyéből ugyan kivétetett, de azért külön meg nem adatott, s noha e két falu népszáma már 1863-ban ismeretes, 1865-ben újból hiányzik a nélkül, hogy Keszthely lakosságában beszámíttatott volna. E népszámok általános hibája ezenkívül még az is, hogy az adatgyűjtők különböző évek adatait használták fel, erre rá voltak kényszerítve, mert forrásaik is a legkülönbözőbb időkben jelentek meg s így míg egyik-másik községnek adatai éppen a megjelenés évéből valók, másoké 2—3—5, sőt 10 évesek is. Ez adatok tehát csakis általános tájékozást nyujthatnak s az egyes községek népességének szaporodása jellemzőknek egyáltalában nem tekinthetők.

A végösszegeket tekintve, a balatonparti községek népszáma 1828-tól 1890-ig a következőképen fejlődött:

1828-ban		34,393
1830-	»	40,087
1841	»	39,170
1851	»	40,754
1858	»	36,941
1863	»	39,777
1865	»	41,462
1869	»	47,978
1880	»	51,318
1890	»	55,500

vagyis a lakosság szaporodott:

1828—30-ig	3	év	alatt	+	16·2 %-val
1830—41 »	11	»	»	—	2·3 % »
1841—51 »	10	»	»	+	4·04% »
1851—58 »	7	»	»	—	10·3 % »
1858—63 »	5	»	»	+	7·6 % »
1863—65 »	2	»	»	+	4·2 % »
1865—69 »	4	»	»	+	15·7 % »
1869—80 »	11	»	»	+	6·97% »
1880—90 »	10	»	»	+	8·14% »
1828—90 »	63	»	»	+	61·37% »

A valót azonban ez a kimutatás valószinűleg csak igen durván közelíti meg. Említettük, hogy az 1828. évi népszámot inkább a való alatt, mint fölötte levőnek tartjuk, ezzel szemben az 1830., 1841. és 1851. évszámok túlmagasaknak látszanak; semmi sincs, a mi a népszámnak 1830-tól 1841-ig 11 év alatt 2·3%-val való csök-

kenését bármiképen is megokolná; az 1851—58-ig nyilvánuló 10·3%-os csökkenésnek az 1848/49-diki szabadságharcz egy részét ugyan megokolhatja, de semmi esetre sem az egészet. Ezekkel szemben abszolut becse van az 1869., 1880. és 1890. évek népszámainak, s a mennyiben e három népszám szerint 1869—1890-ig 21 év alatt a szaporodás összege 15·11 százalékot tett ki, daczára annak, hogy a közbeneső tagok nyilvánvalóan hibásak, a népességnek 1828-tól 1890-ig 63 év alatt 61·37%-kal való emelkedése meglehetősen megközelíti a valót, noha annál valószinűleg kissé magasabb.

A táblázatban felsorolt 10 év közül hétről a népszámnak felekezet szerinti részletezése is megvan, ezek az évek a következők: 1828., 1830., 1841., 1851., 1865., 1880. és 1890, s ezeket a részletezéseket jobban használhatjuk fel, mint az egyes népszámokat. Igaz, hogy az abszolut számok itt is épp úgy magasak vagy alacsonyak lesznek, mint a népszámnál, mely e részletszámok összege, de a mennyiben e számok forrásai főként egyházi természetűek, az egyes felekezetek híveinek száma, nem abszolut értékben, hanem egymáshoz való viszonyukban meglehetős pontosságra tarthatnak igényt. A következő táblázatban tehát a Balatonpart népét felekezet szerint mutatom be évi összegeinek megoszlásában s minthogy valamennyi hét évnek mind az ötven községet egyenkint bemutató tábláját itt közölni nincs terem, az évi összegeket megadom abszolut számokban is s aztán az összehasonlításhoz szükséges százalékokban.

A Balatonpart népe felekezet szerint.

Év	Abszolut számokban					Százalékban			
	róm. kath.	ev. ref.	ág. ev.	zsidó	összesen	róm. kath.	ev. ref.	ág. ev.	zsidó
1828	22,386	11,773		834	34,393	65·08	32·48		2·44
1830	27,214	10,822	1,118	933	40,087	67·88	27·00	2·79	2·33
1841	25,677	11,210	1,153	1,130	39,170	65·56	28·61	2·95	2·88
1851	26,471	11,841	1,237	1,205	40,754	65·56	29·05	3·04	2·95
1865	25,976	12,448	1,327	1,711	41,462	62·65	30·02	3·20	4·13
1880	35,900	10,655	1,585	3,137	51,318	69·95	20·76	3·08	6·11
1890	39,961	10,631	1,715	3,147	55,500	72·00	19·15	3·09	5·67

E táblázat százalékos számainak tüzetesebb vizsgálata igen érdekes tanulságokat nyujt, melyek az egyes felekezetek balatonmelléki terjeszkedésének arányait tüntetik fel. Általánosságban észrevesszük már, hogy ez arányszámok sokkal állandóbbak, sorozataik sokkal egyenletesebbek, mint az abszolut számoké voltak p. o. a népszámnál. Az 1830. év, különösen a r. katholikusoknál itt is túlmagasnak látszik, annál egyöntetűbbnek látszanak a többi adatok.

A táblázatból kitünik, hogy a Balaton mellékén négy vallás van elterjedve, a róm. katholikus, az ev. református, az ágostai evangélikus és a zsidó. Már itt a táblázat részletezése előtt meg kell jegyeznünk, hogy a Balaton mellékén a felekezet és a nemzetiség meglehetősen egyet jelent. A Balaton mellékének egész ágostai evangélikus lakossága, ha ma már részben tiszta magyar is, eredetiben német volt és német részben ma is. Kővágó-Örs, Szepezd, Zánka, Akali ágostai hitvallású hívei száz év alatt teljesen elmagyarosodtak, még a családnevekben is (Sifertékerből Sebestyén, a Kruczlerekből Kuruczok stb. lettek), ellenben Lengyeltótinak hácsi németei, kiket Baranyából telepített ide Fechtig báró, ma is svábok, noha éppoly magyar érzelműek, mint a zalaiak. Hasonlóképen német eredű a zsidóság, noha ez is rendkívül elmagyarosodott annyira, hogy már az itt született második nemzedék anyanyelve tiszta magyar s csak akkor tud németül, ha ezt felnőtt korában külön megtanulta, A vegyes, vagyis oly falvakban, hol ma r. katholikus és ev. református él együtt, a törzsökös magyarságot a református elem képviseli, ez volt a kisbirtokos parasztság, mely köré különösen a katholikus egyházi birtokok révén települt le a katholikus elem; ez utóbbinak e vegyes falvakban egészen jövő-menő természete van; az uraság mint cselédeit hozza egyik birtokáról ide s viszi, ha a szükség úgy kívánja, innen egy másikra; belőle kevés család települ meg véglegesen, s ezekből is még kevesebb izmosodik, fejlődik idők multán törzsökössé. Végül a r. katholikus falvakban, a hol ez elem 80—95%-ot is kitesz, a törzsökös magyarságot a katholikusok képviselik, de ez a magyarság, minthogy a falvakban a beköltöző katholikus népesség a felekezet közössége folytán könyebben gyökerezik meg, sokkal kevesebbet őrzött meg azokból az ősi erős jellegekből, a melyek a balatonparti reformátusokat oly élesen kiemelik a lakosság általános s már sokkal halványabb képéből s melyek miatt a balatonmelléki magyarság igazi typusaiul éppen a reformátusokat szeretjük megjelölni.

Ezeket tudva, a táblázat számai nagyon is elevenen beszélnek nekünk. A róm. katholikusok 1828-tól 1851-ig átlag mintegy 65%-át tették; az 1830-diki valószinűtlen számot figyelembe nem véve, a katholikus elem semmi nagyobb emelkedést nem mutat; ezután 1851-től 1865-ig leszáll 62·65%-ra, azontúl azonban — noha az 1869-diki számot nem ismerjük — állandóan emelkedik, 1880-ban csaknem 70, 1890-ben pedig kerek 72%-át teszi ki a lakosságnak. A csökkenés összeesik a magyarságnak az 1848/49-diki szabadságharczra következett elnyomása idejével, az állandó és fokozatos fejlődés az Ausztriával történt kiegyezést követő consolidált állapotok idejével. A balatonparti népesség katholikus eleme tehát az ideiglenes csökkenést figyelmen kívül hagyva 1828-tól kezdve 1890-ig 6·2%-kal emelkedett, még pedig feltétlenül egy másik vallás rovására. Ez a másik vallás pedig nem az ágostai evangélikus, nem is a zsidó, hanem az ev. református volt, tehát éppen az, mely a Balatonpart legtörzsökösebb magyarságát nevezte magáénak.

Mekkora volt a református elem 1828-ban, nem tudjuk, mert Ludovicus Nagy az ev. reformátusokat és ágostaiakat együtt mutatja ki; 1830-diki számuk azonban már ismeretes s e szerint a lakosságnak 27·00%-át tették; e szám bár lassan, de fokozatosan emelkedik 1865-ig 30·02%-ra, a melyben maximumát éri el. 1865-től 1880-ig azonban leszáll 20·76, 1890-ig 19·15%-ra s így 25 év alatt többet vesztett, mint a mennyit nyert az azt megelőzött 35 év alatt! Ennek az irtózatos hanyatlásnak közvetlen oka az egygyermekrendszer, mely ezek szerint a balatonparti magyarságnak 1865 körül lett dúló nyavalyájává. S a kór keletkezése időpontjá-

nak ilyetén megállapítása egyben megmutatja azt a mélyebb gazdasági okot is, mely magát a kórt szülte. Említettük, hogy ez a református lakosság kisbirtokos volt; a tagosítás a Balaton mellékén a hatvanas években hajtatott végre, akkor kapta a paraszt (a Balaton mellékén: pógár) az első szabad birtokot, melylyel teljesen, akarata szerint rendelkezhetett. A jobbágyság, a parasztság önállósítása, mint az egész országban, a Balaton mellékén is készületlenül találta a népet, ez folytatta a régi gazdálkodási rendszert, a melyben a rövid munkás nyarat, hosszú tétlenül töltött tél követte, s ez a rendszer sem a fokozottabb igényeknek meg nem felelt, sem a gazdasági élet különböző terén nyilvánuló általános haladáshoz alkalmazkodni nem tudott. A kisgazda ezt látta, de tanácstalanul, segítség nélkül állott, belátta, hogy földje csak éppen egy családnak a megélhetését biztosítja s mert birtokát felaprózni nem akarta, a modern gazdasági élet követelményei szerint berendezni nem tudta, megijedt a sok gyermektől, kik közül birtokának örököse csak egy lehetett, míg a többire csak a nyomort hagyhatta örökül s szorult helyzetében segített magán a legrettenetesebb módon, az egygyerek rendszer elfogadásával, a saját fajának biztos pusztulásával.

Az ágostai hitvallásuak száma 1830-ban az egész lakosságnak 2·79%-át tette. E szám állandóan, fokozatosan s meglehetősen egyenletesen emelkedett 1865-ig, a mikor 3·20%-ban maximumát érte el. Ezután 1880-ig ugyan valamelyest (0·12%) apadt, de 1890-ben már ismét lassú emelkedést mutat.

A zsidóság 1828-ban a lakosságnak csak 2·44%-át tette; ettől kezdve lassan emelkedett 1851-ig 2·95%-ra. 1851. és 1865 közt azonban egy hirtelen nagyobb (1·18%-os) emelkedés állt be. Ennek oka abban rejlik, hogy a déli vasút a hatvanas évek elején kiépíttetvén, Somogymegye gabonakereskedelme többé nem vízi és országutakon, hanem a vasúton bonyolíttatott le, s minthogy e kereskedelem a zsidók kezében volt és van, a zsidóknak a Balaton mellékén való nagyobb megtelepedése egészen természetesen követte a déli vasút kiépítését. A zsidóság száma azonban 1865-től 1880-ig ismét nagyot (1·98%-kal) szökkent fel. Ennek egy része még mindig a déli vasút kiépítése által keletkezett gazdasági átalakulásnak tudandó be, de tulajdonítandó annak is, hogy főként ez időben került a Balaton halászata is a zsidó bérlők kezébe s végül annak is, hogy ez időszak végére esett a Balaton partjainak mint nyaraló- és fürdőhelynek első nagyobb fellendülése. A zsidók száma azonban az 1880-ban elért 6·11%-kal maximumát érte el, mert már 1890-ben csak 5·67%-kát képezte a lakosságnak s e csökkenés kifejezője annak a gazdasági válságnak, melynek 1880-tól 1890-ig a Balaton melléke általánosan ki volt téve. A phylloxera pusztításai, ennek következtében a lakosság általános elszegényedése, a somogyi vasutak kiépülése s a zónára való berendezkedése, ezzel a déli vasút monopoliumának elvesztése, sőt aránylagos megdrágulása, nemcsak a helyi, hanem az átmeneti kereskedelmet is tetemesen megcsökkentette s ezek hatottak közre első sorban a zsidóság számának apadásában. S ez apadás az 1890. évvel aligha ért véget; 1890—1900-ig ugyanis a katholikus fogyasztási szövetkezetek üzentek hadat a zsidóságnak, míg 1900 januárjától kezdve egyetlen részvénytársaság bérelvén ki a Balaton egész halászatát, a zsidóságtól a halászat iparának kihasználása is teljesen megvonatott.

Míg a táblázatban foglalt hét év öszegező adatai az egyes felekezetek számbeli fejlődésének történetét világítják meg, az ugyanazon évekről szóló részletes adatok lehetővé teszik azt is, hogy az egyes felekezeteknek az egyes falvakban

való elterjedését nyomon kövessük, míg így a fenti számbeli adatokat a területhez kötve egészíti ki. E nyomozásokat természetesen csak a reformátusokra, ágostaiakra és zsidókra terjesztjük ki, a katholikusokra, mint a melyek kivétel nélkül minden faluban jelen vannak, nem,

1830-ban, mint tudjuk, a Balaton partján a mai 50 községből csak 47 volt meg. Ugyanezen évben a 47 falu közül a reformátusok a következő 20-ból teljesen hiányoztak: Zamárdi, Orda, Csehi, Lelle, Balaton-Keresztúr, Balaton-Berény, Balaton-Szent-György, Vörs, Balaton-Magyaród, Zalavár, Égenföld, Meszes-Györök, Balaton-Ederics. Szigliget, Tördemicz, Bad.-Tomaj, Salföld, Rendes, Akali és Örvényes.

Ezek közül 1840-ben van már református Salföldön és Lellén is s így marad 18 oly falu, hol református nincs, de ezekhez járul még 19-diknek Aszófő, hol 1830-ban még volt, de 1841-ben már nem volt református lakos.

Salföldön azonban a református elem nem ver gyökeret, mert az 1851-diki kimutatásban az Aszófővel bővített 1830-diki jegyzék megmarad s csak Lellén erősödik meg a ref. telep úgy, hogy aztán 1890-ig állandóan megmarad; ezek szerint tehát 1851-ben ismét 20-ra emelkedik azon falvak száma, hol a református elem képviselve nincsen.

E szám 1865-ben leszáll 19-re, mert 1855 és 1865 közt Zamárdi kap református telepet, mely aztán meg is marad 1890-ig állandóan.

1880-ban a 19 leszáll 8-ra, mert Csehi, Lelle, Bal.-Szent-György, Bal.-Keresztúr, Vörs, Bad.-Tomaj, Szigliget, Örvényes, Akali és Rendes 1865 és 1880 közt református lakosokat kapott s mert ezek ugyanakkor Salföldet is visszahódították. A 8 azonban felemelkedik 9-re, mert az újonnan keletkezett s az 1865-diki kimutatásban még nem szereplő Gyenes-Diás és Vonyarcz-Vashegy közül csak Gyenes-Diáson vannak református lakosok, ellenben Vonyarcz-Vashegyen még nincsenek. Almádi szintén új község a sorozatban, de kezdettől fogva lévén református lakossága, ezeken a számokon nem változtat.

Végül 1890-ben a 9 leszáll 5 faluval négyre, mert 1880 és 1890. közt Orda, Bal.-Magyaród, Zalavár, Bal.-Ederics és Tördemicz kapnak református lakókat; kap ugyan Vonyarcz-Vashegy is, de ezek viszont Gyenes-Diást hagyják el s így e mozgalom a végszámon nem változtat. 1890-ben tehát az 1830-diki 20 községből maradt 4, a hol a református elem egyáltalában nincs képviselve, ezek: Balaton-Berény, Égenföld, Gyenes-Diás és Meszes-Györök.

Ágostai ev. hitvallású lakó 1830-ban Balatonpart 47 községe közül volt a következő 14-ben: Boglár, Őszöd, Faluszemes, Lengyeltóti, Keszthely, Balaton-Ederics, Szigliget, Kővágó-Örs, Szepezd, Akali, Zánka, Kenese, Bfő-Kajár, Siófok.

1841-ben a 14 község leszállt 7-re, mert Boglár, Őszöd, Faluszemes, Szigliget, Bal.-Ederics, Bfő-Kajár és Siófok ágostai hitvallású lakói 1830. és 1841. közt elvonultak; 1851-ben e szám megint leolvadt egygyel Kenesével, majd 1865-ben ismét egygyel Keszthelylyel s így 1865-ben már az 1830-iki 14 falu közül csak a következő 5-ben laktak ágostai hitvallásúak: Lengyeltóti, Kővágó-Örs, Szepezd, Zánka, Akali.

1865. és 1880. közt az ágostai hitvallásúak elterjedésében is gyökeres változások történtek. Az 1880. évben ugyanis nemcsak abban az 5 faluban laktak ágostaiak, a melyekben 1865-ben is megmaradtak, de visszahódították azt a 9 falut is, a melyeket 1830-tól kezdve fokozatosan elvesztettek, sőt meghódítottak 26 olyan

falut is, a melyekben az ágostaiak eddig egyáltalában nem voltak képviselve, névleg Endréd, Kiliti, Zamárdi, Kőröshegy, Szárszó, Lelle, Bal.-Szent-György, Vörs, Zalavár, Vonyarcz-Vashegy, Bad.-Tomaj, Tördemicz, Salföld, Rendes, Aszófő, Udvari, Tihany, Bal.-Füred, Arács, Csopak, Kövesd, Lovas, Alsó-Örs, Almádi, Vörösberény és Fokszadi községeket, s így 1880-ban az ev. ágostai hitvallásúak a Balatonpart 40 községében laktak s csak 10-ből hiányzottak.

1890-ben ez a szám lement öttel, a mennyiben öt községet, névleg Lellét, Vörsöt, Aszófőt, Udvarit és Őszödöt az ágostaiak 1880. és 1890. közt elhagyták, de emelkedett hárommal, a mennyiben Ordán, Bal.-Magyaródon és Örvényesen, a hol azelőtt ágostaiak soha sem voltak, 1890-ben képviselve vannak s így az ágostaiak által lakott falvak száma 1830-tól 1890-ig 14-ről 38-ra emelkedett s 1890-ben mindössze 12 faluban nem laktak ev. ágostaiak és pedig Lellén, Vörsön, Aszófőn, Udvarin, Őszödön, a hol ugyan időközben ágostaiak megjelentek, de később visszahuzódtak, és Csehiben, Bal.-Berényben, Bal.-Keresztúron, Égenföldön, Gyenes-Diáson, Meszes-Györökön és Paloznakon, a mely községekben az ev. ágostai hitvallás a XIX. században egyszer sem volt képviselve.

A zsidók 1827-ben a Balatonpartnak 28 községében voltak elterjedve, ezek: Kiliti, Endréd, Köröshegy, Szárszó, Faluszemes, Lelle, Lengyeltóti, Bal.-Keresztúr, Vörs, Keszthely, Bal.-Ederics, Tördemicz, Bad.-Tomaj, Salföld, Kővágó-Örs, Zánka, Akali, Tihany, Udvari, Aszófő, Bal.-Füred, Lovas, Alsó-Örs, Vörös-Berény, Kenese, Bfő-Kajár, Fokszabadi, Siófok.

1830-ban e 28 község közül elvesztették Vörsöt, Tihanyt, Akalit, Aszófőt és Bal.-Edericset, mivel falvaik száma 28-ról 23-ra szállt le, de nyertek hat új községet: Bal.-Berényt, Bal.-Szent-Györgyöt, Őszödöt, Szigligetet, Szepezdet és Kövesdet s így 1830-ban a zsidók által is lakott községek száma 29 volt.

1841-ben a zsidók elvesztették Vörsöt, de meghódították Boglárt, Csehit és Zalavárt s így a zsidók által lakott községek száma 29-ről 31-re emelkedett.

1851-ben az 1830-iki falvak közül Bal.-Keresztúr, Bal.-Szent-György, Udvari és Kövesd kivételével megmaradt valamennyi, tehát a 29-ből 25, az 1841-iki új hódításból megmaradt kettő, Boglár és Zalavár s így 1851-ben a zsidók által lakott falvak száma 27.

Az 1865-iki évben a zsidók által 1827-ben lakott 28 faluból megmaradt 20: Kiliti, Endréd, Köröshegy, Szárszó, Faluszemes, Lelle, Lengyeltóti, Keszthely, Tördemicz, Bad.-Tomaj, Kővágó-Örs, Bal.-Füred, Lovas, Alsó-Örs, Zánka, Vörös-Berény, Kenese, Bfő Kajár, Fokszabadi, Siófok; ehhez járul az 1830-iki új hódításból 4: Őszöd, Bal.-Berény, Szigliget, Szepezd, az 1841-iki új hódításból 2: Boglár és Zalavár; továbbá mint 1865-iki új hódítás Meszes-Györök, mint 1865-iki visszahódítás Kövesd s így 1865-ben a zsidók által megszállt falvak száma 28 volt.

Az 1865-ik évig 10 olyan falu volt már, a hol a zsidók ideiglenesen megjelentek, de utóbb azokból elvonultak; így Bal.-Edericsen, Akaliban, Aszófőn, Tihanyban ott találjuk őket 1827-ben, de eltüntek onnan 1830-ban; ugyancsak 1827-ben ott voltak Bal.-Keresztúron és Udvariban, de 1851-ben onnan is eltüntek; Bal.-Szent-Györgyön megtelepednek 1830-ban, hogy elhagyják azt 1841-ben; Csehiben megtelepednek 1841-ben, de már 1851-ben elhagyták azt; Vörsöt megszállják 1827-ben, de elhagyják 1830-ban, 1841-ben azonban újra meghódítják, hogy 1851-ben ismét elveszítsék; hasonlóképen Salföldet is kétszer szállják meg 1827-ben és 1850-ben s kétszer vesztik el 1841-ben és 1865-ben. Ennek a 10 községnek

1865-ben egyiknek sem volt zsidó lakossága s ehhez járul még az a 9 község, melynek 1865-ig egyáltalában nem volt még ideiglenesen sem zsidó lakossága: Orda, Zamárdi, Balaton-Magyaród, Égenföld, Rendes, Örvényes, Arács, Csopak és Paloznak, 1865-ben tehát 19 községben nem volt zsidó lakosság.

Az 1865-től 1880-ig terjedő időben a zsidóság terjeszkedése a Balatonpart községeiben óriási lendületet vett, mert 1880-ban nemcsak abban a 28 faluban voltak meg, a hol őket már 1865-ben is megtaláltuk, nemcsak azt a 10 falut szállták meg újra, a melyekben 1865-ig csak ideiglenesen találtuk meg őket, de a melyekből 1865-ben visszahuzódtak, nemcsak abból a 9 faluból, a hol 1865-ig zsidó soha sem volt, szálltak meg nyolczat — Égenföld kivételével valamennyit, — de az újonnan keletkezett 3 falu, Vonyarcz-Vashegy, Gyenes-Diás és Almádi közül is megszálltak egyet, Gyenes-Diást úgy, hogy 1880-ban már az 50 balatonparti falu közül csak háromban Égenföldön, Vonyarcz-Vashegyen és Almádiban nem voltak zsidók.

Számbelileg teljesen ugyanez maradt az arány 1890-ben is azzal a különbséggel, hogy Égenföldhöz és Almádihoz harmadiknak Vonyarcz-Vashegy helyett, a melyet a zsidók 1880 után elhagytak, Udvari sorakozott, a melyet időközben megszálltak.

IV. A népesség természetes szaporodása 1881-től 1890-ig.

A különböző évekről szóló népösszeírási és népszámlálási adatok közül egyedül az 1880. és az 1890. évekből eredők oly pontosak és részletesek, hogy a szaporodás természetének vizsgálatára alkalmas alapot nyujtanak. A népesedési mozgalmaknak azonban ez adatokban csak végső értékeit kapjuk; hogy ez értékeket elemeire bonthassuk, s megállapíthassuk, hogy a tíz évi szaporodáshoz mennyivel járult a természetes szaporodás, mennyivel a bevándorlás, hogy e szaporodás egynemű-e a népesség különböző rétegeiben vagyis az egyes felekezeteknél, stb., mindezekhez a két végpont közé eső időszak népesedési mozgalmának tüzetesebb megfigyelésére volt szükség. E czélból az egyes községekben a különböző egyházak anyakönyveiből kiírtam azt, hogy 1881 elejétől 1890 végéig évenkint hány gyermek született, hány személy halt meg, hogy ebből a természetes szaporodást megállapíthassam s ez adatok összegezéséből állítottam össze a következő táblát, mely a népesség szaporodását tünteti fel 1881-től 1890-ig falunkint, sőt tekintve azt, hogy az ev. reformátusoknál már eddig mily eltéréseket találtunk, felekezetenkint. Hogy az ezen táblázatokban foglalt adatok mit jelentenek, azt a következő két példa mutatja meg: (25.) Szigligeten 1881—90-ig 389 róm. katholikus gyermek született, ugyanazon idő alatt 274 r. katholikus egyén meghalt s így a 10 év alatt szaporodott a lakosság természetes úton 115 lélekkel; minthogy 1880-ban Szigligeten a r. katholikusok száma 832 volt, hozzáadva a 115 lelket, 1890-ben 947-nek kellett volna lennie, tényleg azonban csak 903-nak találtatott, vagyis kivándorolt 44; (38.) Balaton-Füreden 1881—90-ig született 226, meghalt 265 ev. református egyén, vagyis a 10 év alatt az ev. református lakosság 39 lélekkel megfogyott; minthogy pedig ez 1880-ban 1089 volt, 1890-ben 1050-nek kellett volna lennie, ámde 1141 találtatott, vagyis 91-gyel több, a kik természetesen bevándoroltak. E két példa után lássuk magát a táblázatot:

A népesség szaporodása 1881-től 1890-ig.

Sorszám	A község neve	Felekezet	1881—1890-ig hány személy		A lakosság 10 évalatt		A népszám			1881-től 1890-ig	
			született	meghalt	szaporodott	fogyott	1880-ban volt	1890-ben kellett volna lenni	1890-ben tényleg volt	bevándorolt	kivándorolt
1	Kiliti	r. k.	345	273	72	—	1049	1121	1145	24	—
	»	e. r.	263	263	—	—	976	976	933	—	43
2	Endréd	r. k.	626	481	145	—	1344	1489	1370	—	119
	»	e. r.	148	155	—	7	460	453	410	—	43
3	Zamárdi . . .	r. k.	355	228	127	—	900	1027	898	—	129
4	Kőröshegy . . .	»	256	174	82	—	545	627	546	—	81
	» . . .	e. r.	353	272	81	—	741	822	744	—	78
5	Szárszó	r. k.	155	124	31	—	331	362	344	—	18
	»	e. r.	207	170	37	—	518	555	518	—	37
6	Őszöd	r. k.	129	88	41	—	248	289	282	—	7
	»	e. r.	121	88	33	—	250	283	253	—	30
7	Faluszemes. . .	r. k.	295	176	119	—	550	669	620	—	49
8	Lelle	»	421	270	151	—	949	1100	1031	—	69
9	Boglár	»	259	161	98	—	511	609	633	24	—
10	Csehi	»	344	277	67	—	599	666	588	—	78
11	Orda	»	223	146	77	—	452	529	465	—	64
12	Lengyeltóti. . .	»	1492	912	580	—	2720	3300	3174	—	126
13	Bal.-Keresztúr .	»	311	173	138	—	752	890	853	—	37
14	Bal.-Berény . . .	»	517	320	197	—	1065	1262	1228	—	34
15	Bal.-Szt-György	»	472	281	191	—	925	1116	1111	—	5
16	Vörs	»	421	282	139	—	1017	1156	998	—	158
17	Bal.-Magyaród .	»	582	368	214	—	1154	1368	1289	—	79
18	Zalavár	»	504	300	204	—	1258	1462	1325	—	137
19	Égenföld	»	119	84	35	—	222	257	275	18	—
20	Keszthely . . .	»									
21	Gyenes-Diás . .	»	3236	2416	820	—	7555	8375	8492	117	—
22	Vonyarcz-Vash.	»									
23	Meszes-Györök.	»									
24	Bal.-Ederics . .	»	467	359	108	—	926	1034	1117	83	—
25	Szigliget . .	»	389	274	115	—	832	947	903	—	44
26	Tördemicz . . .	»	375	236	139	—	669	808	856	48	—
27	Bad.-Tomaj .	»	763	485	278	—	1112	1390	1497	107	—
28	Salföld	»	147	116	31	—	467	498	577	79	—
29	Rendes	»									
30	Kővágó-Örs	»	600	453	147	—	1218	1365	1524	159	—
31	Szepezd	»									
30	Kővágó-Örs .	á. e.	348	264	84	—	776	860	827	—	33
31	Szepezd . . .										
31	Szepezd	e. r.	27	12	15	—	88	103	89	—	14
	Átvitel . .		15270	10681	4596	7	33179	37768	36915	659	1412

A népesség szaporodása 1881-től 1890-ig.

Sorszám	A község neve	Felekezet	1881—1890-ig hány személy született	1881—1890-ig hány személy meghalt	A lakosság 10 évalatt szaporodott	A lakosság 10 évalatt fogyott	A népszám 1880-ban volt	A népszám 1890-ben kellett volna lenni	A népszám 1890-ben tényleg volt	1881-től 1890-ig bevándorolt	1881-től 1890-ig kivándorolt
	Áthozat . .		15270	10681	4596	7	33179	37768	36915	659	1412
32	Zánka	r. k	49	37	12	—	142	154	124	—	30
	»	e. r.	53	46	7	—	135	142	170	28	—
	»	á. e.	42	37	5	—	134	139	132	—	7
33	Akali	r. k.	54	31	23	—	179	202	179	—	23
	»	á. e.	31	24	7	—	88	95	105	10	—
33	Akali										
34	Udvari	e. r.	80	64	16	—	225	241	225	—	16
35	Örvényes . . .										
36	Aszófő										
34	Udvari										
35	Örvényes . . .	r. k.	221	167	54	—	684	738	758	20	—
36	Aszófő										
37	Tihany	r. k.	312	188	124	—	702	826	770	—	56
	»	e. r.	48	40	8	—	124	132	104	—	28
38	Balaton-Füred .	r. k.	165	154	11	—	564	575	500	—	75
	.	e r.	226	265	—	39	1089	1050	1141	91	—
39	Arács	r. k.	70	63	7	—	218	225	227	2	—
	»	e. r.	114	103	11	—	351	362	366	4	—
40	Csopak	r. k.	123	62	61	—	211	272	251	—	21
	»	e. r.	15	20	—	5	73	68	90	22	—
41	Kövesd	r. k.	34	31	3	—	82	85	107	22	—
	»	e. r.	43	43	—	—	154	154	153	—	1
42	Paloznak	r. k.	58	44	14	—	129	143	182	39	—
	»	e. r.	24	27	—	3	127	124	119	—	5
43	Lovas	r. k.	21	23	—	2	94	92	99	7	—
	»	e. r.	49	65	—	16	254	238	234	—	4
44	Alsó-Örs	r. k.	27	20	7	—	93	100	79	—	21
	»	e. r.	143	133	10	—	438	448	464	16	—
45	Almádi	r. k.	224	177	47	—	481	528	569	41	—
46	Vörös-Berény										
45	Almádi	e. r.	167	156	11	—	427	438	492	54	—
46	Vörös-Berény										
47	Kenese	r. k.	129	105	24	—	370	394	341	—	53
	»	e. r.	318	315	3	—	1350	1353	1267	—	86
48	Balatonfő-Kajár.	»	280	309	—	29	1518	1489	1497	8	—
49	Fokszabadi . . .	r. k.	233	184	49	—	680	729	672	—	57
	» . . .	e. r.	229	225	4	—	855	859	811	—	48
50	Siófok	r. k.	747	507	240	—	1630	1870	1732	—	138
	Összesen .		19599	14346	5354	101	46780	52033	50875	1023	2181

Minthogy az anyakönyvi adatok — az általam eszközölt helyszini kutatás ideje alatt az állami anyakönyvvezetés nem lévén még bevezetve — a zsidóktól egyáltalában nem, a többi felekezetektől pedig nem teljesen voltak beszerezhetők, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy adataink a lakosság mily nagy részére vonatkoznak. A táblázatból kitünik, hogy az 1880-iki népszámból 51,318-ból 46,780-ra, az 1890-iki népszámból 55,500-ból 50,875-re terjedtek ki az adatok, s így a lakosságnak mindkét esetben 91%-ka vonható vizsgálat alá s mindössze nem egészen 9%, vagyis aránylag kicsiny rész az, mely figyelmen kívül marad.

A táblázat szerint az 1881. év elejétől az 1890. év végéig terjedő tíz év alatt a lakosság ezen 91%-nyi részénél 19,599 gyermek született, évi átlagban 1959·9, mely születési átlagnak az 1890. év végén 50,875 lakó felelt meg s így minden 1000 lélekre átlag 38·52 születés esik.

Ezzel szemben ugyanazon idő alatt 14,346 ember halt meg, mely évenkint 1000 lélekre átlagban 28·19 halálesetet eredményez.

Ez természetesen átlag, mely nem tünteti fel az egyes felekezetek közti különbséget, holott azok külön születési és halálozási átlaga nagyon is eltérő, mint azt a következő összeállítás mutatja:

Felekezet:	Népszám 1890-ben	Született 10 év alatt	1000 lélekre esik születés	Meghalt 10 év alatt	1000 lélekre esik halál
R. katholikus .	39,731	16,270	40·95	11,250	28·31
Ágostai ev. . .	1,064	421	39·56	325	30·54
Ev. református	10,080	2,908	28·84	2,771	29·49
Összesen:	50,875	19,599	38·52	14,346	28·19

E szerint a születési átlag a r. katholikusoknál a legnagyobb 40·95, az ágostai hitvallásuaknál már 1·39, az ev. roformátusoknál pedig 12·11 (!) egységgel kevesebb minden 1000 lélek után, a minek rettentő okát az előző szakaszokban már eléggé ismertettük.

Míg a születési átlagban 1000 lélek után ily nagy — 12·11 — különbséget találünk az egyes felekezetek közt, a halálozási átlag sokkal kevésbbé változó, legnagyobb az ágostai hitvallásuaknál (30·54), legkisebb az ev. reformátusoknál (27·49) s így az ingadozás maximuma 3·05.

Tekintve azt, hogy 1881-től 1890-ig 10 év alatt 19,599 születésre 14,346 haláleset jutott, a népesség természetes szaporodása 5253 egyén volt s miután a fenti születési számok az 1880. év végén összeírt népszámhoz csatlakoznak s így a táblázat szerint 46,780 főnyi kezdő lakosságnak felelnek meg, a természetes szaporodás 11·23%-ot tett ki. Természetesen ez a százalékszám is a figyelembe vett egész lakosságra vonatkozik, az egyes felekezeteknél abban ismét óriási különbségeket találunk, mint azt a következő összeállítás mutatja:

Felekezet:	Figyelembe vett népszám 1880-ban	Született 10 év alatt	10 évi szaporodás %-okban
R. katholikus .	35,629	5020	14·08
Ev. református	10,153	137	9·62
Ágostai ev. . .	998	96	1·34
Összesen:	46,780	5253	11·23

A míg tehát a tíz év alatti szaporodási százalék a r. katholikusoknál 14·08, az ágostai hitvallásuaknál 9·62, addig az ev. reformátusoknál csak 1·34 volt! Ismét ugyanaz az rettenes tanuvallomás, melyet minden számunk megtesz a törzsökös magyarságot képviselő reformátusok ellen.

Ha a természetes szaporodás vizsgálata czéljából egyenkint átnézzük községeink adatait, látjuk, hogy azok kétfélék a szerint, hogy a születések és halálozások különbözete a lakosságnak természetes szaporodását vagy apadását mutatja-e. Hogy ilyen kétféleség egyáltalában van, az már magában is végtelenül elszomorító jelenség, de még elszomorítóbb az, hogy ez csaknem kizárólag ismét a lakosságnak református elemét sujtja. A falvak között ugyanis csak egyetlen egy van olyan, a melyben a katholikus lakosság 10 év alatt természetes úton nemcsak nem szapodott, hanem fogyott s ez Lovas, a hol 21 születéssel szemben 23 halálozás áll szemben. A reformátusoknál ellenben az ilyen községek száma felmegy 6-ra s ezek a következők: Endréd, B.-Füred, Csopak, Paloznak, Lovas és Balatonfő-Kajár, melyeknek református lakossága 10 év alatt természetes úton 101 lélekkel apadt meg s így az egész lakosság természetes szaporodásának tulajdonképeni főösszegét, a táblázatban kimutatott 5354-et 101-gyel 5253-ra, 11·44%-ról 11·23%-ra apasztotta.

Minthogy 1880-ban a kutatásoknál figyelembe vett népszám 46,780 volt s 1881 elejétől 1890 végéig a természetes szaporodás 5253 embert tett ki, az 1890. év végén — vagyis mikor a népszámlálás végrehajtatott — a lakosság számának 52,033-nak kellett volna lennie; ámde az 1890-nek megfelelő népszám nem volt több, mint 50,875, s így ez azt jelenti, hogy a népszám 1158 lélekkel volt kevesebb, mint a mennyinek csak a természetes szaporodás útján lennie kellett volna. Nyilvánvaló, hogy ez a hiányzó lakosság azért hiányzik, mert kivándorolt. A 11·23% (= 5253)-nyi természetes szaporodásból tehát 2·48% (= 1158) kivándorolt s így végeredményben a figyelembe vett lakosság tényleg csak 8·75 (= 4095) % kal szaporodott. Igaz, hogy a 108. lapon közölt adatok szerint a Balatonpart lakossága 1881-től 1890-ig 8·14%-kal szaporodott s így a két helyütt kimutatott szaporodás közt 0·61% különbség mutatkozik, de ne feledjük, hogy a 108. lapon közölt adat az egész lakosságra, míg az itt közölt adat annak csak 91%-ára vonatkozik s így a szaporodási százalékok közti különbség a népszámok közti ezen különbségből származhatik.

A kivándorlást mutató 1158 lélekszám azonban már maga is különbözet; a kivándorlás tényleg sokkal nagyobb volt, mint azt táblánk utolsó rovata mutatja, a hol 2181 személy szerepel. Csakhogy a községek itt ismét kétfélék; vagy olyanok, hogy az 1890-ben bennük talált népszám nagyobb, mint a mennyinek a tíz évi természetes szaporodás figyelembe vétele mellett lenni kellett volna, vagyis lakosságuk a természetes szaporodáson felül még bevándorlással is gyarapodott; vagy olyanok, hogy az 1890-ben bennük talált népszám kisebb, mint a mennyinek a tíz évi természetes szaporodás figyelembe vétele mellett lennie kellett volna, vagyis a lakosság száma a természetes szaporodás daczára is kivándorlással apadt. Az 1881-től 1890-ig terjedő 10 év alatt bevándorlás által gyarapodott a református lakosság Zánka, Balaton-Füred, Arács, Csopak, Alsó-Örs, Almádi, Vörös-Berény és Balatonfő-Kajár községekben, a katholikus lakosság Kiliti, Boglár, Égenföld, Keszthely, Gyenes-Diás, Vonyarcz-Vashegy, Meszes-Györök, Balaton-Ederics, Tördemicz, Badacsony-Tomaj, Salföld, Rendes, Kővágó-Örs, Szepezd, Udvari, Örvényes, Aszófő, Arács, Kövesd, Paloznak, Lovas, Almádi és Vörös Berény községekben; Ellenben

kivándorlás által fogyott a református lakosság Kiliti, Szepezd, Akali, Udvari, Örvényes, Aszófő, Tihany, Kövesd, Paloznak, Lovas, Kenese, Fokszabadi községekben és a katholikus lakosság Endréd, Zamárdi, Köröshegy, Szárszó, Őszöd, Faluszemes, Lelle, Csehi, Orda, Lengyeltóti, Bal.-Keresztúr, Bal.-Berény, Bal.-Szent-György, Vörs, Bal.-Magyaród, Zalavár, Szigliget, Zánka, Akali, Tihany, Bal.-Füred, Csopak, Alsó-Örs, Kenese, Fokszabadi és Siófok községekben. A kivándorlást jelző számot, a 2181-et tehát a bevándorlás — 1023 lélek — szállítja le 1158-ra.

Táblázatunkban az 1880-iki népszámból 51,318-ból csak 46,780 vétetett figyelembe s így számításon kívül maradt 4538 lélek. Hasonlóképen az 1890-iki népszámból 55,500-ból csak 50,875 vétetett figyelembe s így számításon kívül maradt 4627 lélek. Ezek szerint a lakosságnak számításon kívül hagyott része tíz év alatt 87 egyénnel szaporodott. Hogy ez a szám pontos, bizonyitja az, hogy, ha a tíz évi összes szaporulatból — a mint azt az 1880. és 1890. népszámok különbözete tünteti elénk — 4182-ből levonjuk a figyelembe vett lakosságra eső végleges szaporulatot 4095-öt, a különbség, vagyis az összes szaporulat maradéka szintén 87. Tekintve azt, hogy a figyelembe nem vett lakosságból 1880-ban 4538-ból 3137, 1890-ben 4625-ből 3147, s így a túlnyomó rész zsidó volt, ebből, noha közvetlen adataink a zsidóság természetes szaporodásáról nincsenek, általános szaporodásáról mégis fogalmat alkothatunk, a mennyiben megállapíthatjuk, hogy ez a szaporodás — minthogy a 87 különbözet az 1880-iki számnak 4538-nak csak 1·9%-át teszi — az 1880-tól 1890-ig terjedő tíz év alatt feltünően csekély.

Hogy a népesedési mozgalom természetes részének ismertetését teljesen bevégezzük, mindössze még a nemeknek és a törvénytelen születéseknek arányáról kell megemlékeznünk E kérdésekhez az anyagot ugyancsak az anyakönyvek adták, melyekből a helyszinén jegyeztem ki az adatokat. A arányszám természetesen annyival pontosabb, minél nagyobb a figyelembe vett adatok száma s így ebben az esetben, a hol csak lehetett, én sem elégedtem meg az 1881-től 1890-ig terjedő tíz év anyagával, hanem igyekeztem minél nagyobb anyagot összegyűjteni.

Így a nemek arányának megállapításánál Kiliti, Endréd, Zamárdi, Köröshegy, Szárszó, Őszöd, Faluszemes, Lelle, Boglár, Csehi, Orda, Lengyeltóti, B.-Keresztúr, B.-Berény, B.-Szent-György, Vörs, B.-Magyaród, Zalavár, Égenföld, Keszthely, Gyenes-Diás, Vonyarcz-Vashegy, Meszes-Györök, B.-Ederics, Szigliget, Tördemicz és Bad.-Tomaj községek részéről az 1871—1892-ig terjedő 22 évnek, — Salföld, Udvari, Örvényes, Aszófő, Tihany, B.-Füred, Arács, Csopak, Kövesd, Paloznak, Almádi, Vörös-Berény, Balatonfő-Kajár, Fokszabadi községek részéről az 1870—1891-ig terjedő 22 évnek, — Siófok részéről az 1872—1893-ig terjedő 22 évnek, — Kővágó-Örs részéről az ágostai hitvallásuaknál az 1870—1877-ig és 1888—1895-ig terjedő 16 évnek, a római katholikusoknál az 1870—1874-ig és 1890—1894-ig terjedő 10 évnek, — s végül Kenese részéről az 1870—74-ig és 1887—1892-ig terjedő 10 évnek összes születési és halálozási adatait vettem számításba.

A törvénytelenségi arányszám megállapításánál Kiliti, Endréd, Zamárdi, Köröshegy, Szárszó, Őszöd, Faluszemes, Lelle, Lengyeltóti, B.-Keresztúr, B.-Berény, B.-Szent-György, Vörs, B.-Magyaród, Zalavár, Égenföld, B.-Ederics, Szigliget, Tördemicz, B.-Tomaj, Salföld, Kővágó-Örs, Örvényes, Aszófő, Tihany, B.-Füred, Arács, Csopak, Kövesd, Paloznak, Almádi, Vörös-Berény és Kenese községek részéről az 1871—1892-ig terjedő 22 évnek, — Siófok és Balatonfő-Kajár részéről az 1870—1893-ig terjedő 24 évnek, — Orda, Csehi és Boglár részéről az 1881—1890-ig ter-

jedő 10 évnek, — végül Keszthely, Gyenes-Diás, Vonyarcz-Vashegy és Meszes-Györök részéről az 1871—1875-ig és 1890—1894-ig terjedő összesen 10 év adatait vettem számításba.

Ezekből kitünik, hogy az említett két czélból átlagosan húsz év összes születési adatai dolgoztattak fel. Hogy az anyag nem ugyanazon évekre s nem ugyanannyi évre szól minden községnél, hogy néhány kisebb községet (Rendes, Szepezd, Zánka, Akali, Lovas és Alsó-Örs) részben vagy egészben a számítások keretéből ki kellett hagynunk, annak tisztán helyi természetű okai voltak, a melyekkel megküzdeni nem lehetett (így p. o. a pap halála következtében idegen pap idegen anyakönyvekbe vezette be a születéseket az új pap kinevezéséig, még pedig a születés helyének megnevezése nélkül stb.) s melyeket való értékük szerint csak az ismer és méltányol, a ki maga is végzett hasonló kutatásokat a helyszinén. Ezek daczára a figyelembe vett esetek száma oly nagy, hogy a Balaton-mellék arányszámait azokból a legteljesebb biztonsággal állapithatjuk meg, sőt a helyi változásokról is tiszta képet alkothatunk magunknak.

Ezen adatokat foglaljuk össze a következő táblázatban. Ebben a község nevének és a felekezetnek megjelölése után általános tájékoztatásul megadjuk, hogy a nevezett községben a jelzett felekezetnek 1890-ben hány híve volt s hogy az 1881—1890-ig terjedő tiz év születései alapján mennyi volt az évi születési átlag. Ezen tájékoztatás után a következő négy rovat megmondja, hogy a nemek arányszámának meghatározásánál hány születési adat vétetett számításba, ebből hány volt fiú, hány leány s hogy 100 fiúra hány leány jut. Az utolsó négy rovat megmondja, hogy a törvénytelen születések arányszámának meghatározásánál hány születési adat vétetett számításba, abból mennyi volt a törvénytelen s hogy minden 100 születésre hány törvénytelen születés esik.

E táblázatból kitűnik, hogy az észlelés az 55,500 főnyi lakosságból 46,974-re vagyis 84%-ra volt kiterjeszthető s így az egész lakosságnak csak 16%-a az, melyről adatokkal nem rendelkezünk.

Ennek a lakosságnak megfelelően a nemi arányszám megállapítása czéljából átlag 20 esztendő születési anyaga, pontosan 35,446 születési adatot irtam ki; ebből 18145 volt fiú, 17301 leány, vagyis leány 844-vel kevesebb született, mint fiú s így a születésekből átlag minden 100 fiúra csak 95 leány jut.

A főösszeg ez átlaga természetesen helyenkint változik még pedig igen jelentékenyen. Így a minimum Szárszón a reformátusoknál van, a hol 100 fiúra csak 72 leány esik, míg a maximum Paloznakon van, a hol 100 fiúra 125 leány esik, a hol tehát már több a leány mint a fiú. A táblázat világosan mutatja, hogy a felekezetnek a nemek arányára semminemű befolyása sincs és hogy az arányszámok különbözősége földrajzi elterjedésében sem mutat semmiféle törvényszerűséget.

A törvénytelen születések arányszámának megállapítása czéljából valamivel több, összesen 35,997 születési adatot irtam ki; ebből 2469 vagyis 6·8% törvénytelen. De ez is csak átlagszám, a mely helyenkint igen változó.

Így a minimumot, vagy — ha szabad e kifejezéssel élnem — a legtisztább erkölcsöket Égenföld népe adja, a hol 22 év alatt született 233 gyermek közül csak egyetlen egy volt törvénytelen, a mi 0·4 százalékot jelent; a község kicsiny, 275 lakója van, azok valamennyien róm. katholikusok, a faluban más felekezet, de még zsidó sincs, a nép kizárólag földműves, a főbb forgalmi vonalaktól távol él s mindez úgy látszik az erkölcsi tisztaság megóvásához igen kedvező feltétel. —

A nemek és a törvénytelen születések aránya.

Sorszám	A község neve	Felekezet	Figyelembe vett népszám (1890)	A születés évi átlaga (1881—1890)	A születési esetek száma	A figyelembe vett születésekből		Mennyi leány jut 100 fiúra	A születési esetek száma	Ebből törvénytelen	100 születésből mennyi törvénytelen
						fi	nő				
1	Kiliti	r. k.	1145	34·5	759	388	371	95	762	54	7·0
	»	e. r.	933	26·3	614	311	303	97	614	36	5·8
2	Endréd	r. k.	1370	62·6	1393	689	704	102	1393	58	4·1
	»	e. r.	410	14·8	380	201	179	89	380	10	2·8
3	Zamárdi	r. k.	898	35·5	842	433	409	94	842	26	3·0
4	Kőröshegy	r. k.	546	25·6	565	277	288	103	565	32	5·6
	»	e. r.	744	35·3	812	401	411	102	812	36	4·4
5	Szárszó	r. k.	344	15·5	376	199	177	88	376	10	2·6
	»	e. r.	518	20·7	420	243	177	72	420	18	4·2
6	Őszöd	r. k.	282	12·9	296	156	140	89	296	16	5·4
	»	e. r.	253	12·1	295	142	153	107	295	26	8·8
7	Faluszemes	r. k.	620	29·5	596	304	292	96	596	30	5·0
8	Lelle	r. k.	1031	42·1	456	238	218	91	977	52	5·3
9	Boglár	r. k.	633	25·9	516	268	248	92	259	57	22·3
10	Csehi	r. k.	588	34·4	737	379	358	94	344	9	2·6
11	Orda	r. k.	465	22·3	465	244	221	90	223	12	5·3
12	Lengyeltóti	r. k.	3174	149·2	3277	1677	1600	95	2767	187	6·7
13	Bal.-Keresztur	r. k.	853	31·1	669	339	330	91	669	25	3·7
14	Bal.-Berény	r. k.	1228	51·7	1070	575	495	86	1070	41	3·8
15	Bal.-Szt.-György	r. k.	1111	47·2	1001	511	490	95	1001	57	5·6
16	Vörs	r. k.	998	42·1	931	457	474	103	931	107	11·4
17	Bal.-Magyaród	r. k.	1289	58·2	1237	631	606	96	1237	43	3·4
18	Zalavár	r. k.	1325	50·4	1074	561	513	91	1084	64	5·9
19	Égenföld	r. k.	275	11·9	221	105	116	110	233	1	0·4
20	Keszthely	r. k.	8492	32·36	2623	1349	1274	94	2623	413	15·7
21	Gyenes-Diás	r. k.			441	221	220	99	441	30	6·4
22	Vonyarcz-Vashegy	r. k.			312	154	158	102	312	23	7·3
23	Meszes-Györök	r. k.			297	147	150	102	297	13	4·3
24	Bal.-Ederics	r. k.	1117	46·7	992	473	519	109	992	59	5·9
25	Szigliget	r. k.	903	38·9	813	393	420	106	813	53	6·5
26	Tördemicz	r. k.	856	37·5	743	385	358	92	743	98	13·1
27	Bad.-Tomaj	r. k.	1497	76·3	1904	1008	896	88	1485	88	5·2
28	Salföld	r. k.	577	14·7	304	154	150	97	299	11	3·6
30	Kővágó-Örs	r. k.	1109	.	488	249	239	96	1235	193	15·6
	»	á. e.	729	.	499	234	265	116	721	63	8·7
34	Udvari	r. k.	758	22·1	538	272	266	98	214	4	1·8
35	Örvényes	r. k.							343	16	4·6
36	Aszófő	r. k.									
37	Tihany	r. k.	770	31·2	614	310	304	98	643	25	3·8
38	Bal.-Füred	e. r.	1141	22·6	571	303	268	88	537	47	8·7
39	Arács	e. r.	366	11·4	242	139	103	74	260	26	10·0
40	Csopak	r. k.	251	12·3	252	117	135	115	244	17	6·9
41	Kövesd	e. r.	153	4·3	90	40	50	125	97	2	2·0
42	Paloznak	r. k.	182	5·8	134	77	57	74	134	7	5·2
45	Almádi	r. k.	569	22·4	440	228	212	92	455	28	6·1
46	Vörös-Berény										
45	Almádi	e. r.	492	16·7	328	162	166	102	339	17	5·0
46	Vörös-Berény										
47	Kenese	e. r.	1267	31·8	420	215	205	95	851	36	4·2
48	Balatonfő-Kajár	e. r.	1497	28·0	728	381	347	91	808	39	4·8
49	Fokszabadi	r. k.	672	23·3	534	278	256	92	601	9	1·4
	»	e. r.	811	22·9	531	288	243	84	619	29	4·6
50	Siófok	r. k.	1732	74·7	1606	839	767	91	1745	106	6·0
	Összesen		46974		35446	18145	17301	95	35997	2469	6·8

Ezzel szemben a maximumot Bogláron találjuk meg, a hol tíz évi anyagon alapuló számítás szerint a születések 22·3%-a törvénytelen. Boglár kereskedelmi hely, a hol a zsidók száma, mint láttuk, igen nagy, következőleg a cselédek — a törvénytelen születések túlnyomó része ezektől kerül ki — száma is jóval nagyobb, mint másutt, s ebben rejlik a törvénytelenségi arányszám magasságának oka. E tekintetben Boglár egészen nagyvárosias jellegű (Budapesten 30% a törvénytelen születések száma!). — Magas még a törvénytelenségi arányszám Vörsön (11·4), Keszthelyen (15·7), Tördemiczen (13·1), Kővágó-Örsön a róm. katholikusoknál (15·6) és Arácson (10·0%). — Maga az átlagszám (6·8%) alatta marad annak, melyet az 1865-től 1883-ig terjedő időszak anyaga alapján országos átlagnak (7·45%) állapítottak meg. A felekezet és a törvénytelenség száma között itt sem mutatható ki semmiféle összefüggés.

V. A lakosság elemei földrajzi származásuk szerint.

Abból a kicsiny népmagból, mely a török háborúk és a belvillongások lezajlása után a Balaton mellékén megmaradt s mely 1720-ban 6621 lelket tett ki, 170 év alatt csak úgy fejődhetett ki a mai 55,500 főnyi lakosság, hogy a természetes szaporodáshoz bevándorlás, újabb település is járult. A Balaton partján összeverődött népességet szétbontani földrajzi eredete szerint elemeire, vagyis megállapítani, hogy a mai lakosságból mennyi honnan került ide, ez az a feladat, a melyet megoldani e szakaszban megkisérlek.

E feladathoz mindenekelőtt azt kellett megállapítanom, hogy milyen anyagot használjak fel s honnan vegyem azt. Minthogy a statisztikai hivatal munkálatai ilyen specziális kérdésekre, a melyek elvégre is csak az ethnopraphust érdeklik, ki nem terjeszkednek, magam pedig minden egyes emberre kiterjeszkedő felvételt nem eszközölhettem, a statisztikusok abszolut pontosságára egyáltalában nem törekedhettem, s forrásul oly anyagot kellett választanom, mely, ha nem is a legteljesebb s ha nem is egyforma, de minden községben megtalálható. Ha a személyre szóló felvételről, a mit népszámlálás formájában csakis állami eszközökkel s törvényhozási intézkedés alapján lehet foganatosítani, le is kellett mondanom, az Erdélyben és Bácskában végzett néprajzi feltételeimben szerzett tapasztalatok remélnem engedték, hogy a családok összeírása itt sem lesz lehetetlen.

Az az aránylag legteljesebb jegyzék, a melyben az egy faluban élő összes családokat megkapom, az adófőkönyv, mely néhol betűrendes sorban, másutt a falu házainak sorrendjében névleg felsorolja a faluban élő összes adófizetőket, a kik egyszersmind a háztartás, a család fejei is. Igaz, hogy az adófőkönyvben azok is bentfoglaltatnak, a kiknek a község határában birtokuk ugyan van s így az adót is ott fizetik, de maguk nem laknak ott soha, de, mithogy ezek midenkor külön meg vannak jelölve, ezeket különválasztani, illetőleg elhagyni, könnyű feladat volt. Ezeket sehol sem vettem figyelembe. A teljesség szempontjából e jegyzékek főhiánya az, hogy nem sorolják fel azokat, a kiknek semmi néven nevezendő adójuk nincs, vagyis a lakosságnak legszegényebb részét, a mely azonban a Balaton környékén igen csekély százalékot tesz ki, hogy körülbelül mennyit, azt alább látni fogjuk.

Minthogy ennél teljesebb családjegyzéket sem egyházi, sem polgári úton kapni nem lehet, alapul én is ezt használtam fel. Mindenekelőtt tehát a jegyzői hivatalban előkértem az adófőkönyvet, még pedig, hogy az egész területről szóló felvétel egy és ugyanazon évre vonatkozzék, az 1893. évről, a melyikben t. i. a néprajzi felvételt megkezdettem. A jegyzők ezt karácsony és újév táján állították össze és felvették belé mindazokat, a kik az 1893. év folyamán bármi czímen adót fizetni kötelesek. Ebből a főkönyvből aztán kiírtam a családok neveit. A adófőkönyvben a családnév vagy egyszer, vagy többször szerepel; utóbbi esetben természetesen ez ugyanazon családnéven annyi családot jelent, a hányszor előfordul, mert egy család, ha akárhányféle adót fizet is, az adófőkönyvben csak egyszer szerepelhet. Ha a községben ugyanazon néven több családot találok az adófőkönyvben, a nevet csak egyszer írom le, de annyi vonást írok mellé, a hányszor előfordul. A jegyzék összeállítását mindenütt a helyi viszonyok legalaposabb ismerőjének, a falu jegyzőjének jelenlétében végeztem, s így mihelyest valami kétség merült fel, arra legott a legilletékesebb helyről kaptam meg a felvilágosítást.

A jegyzéket összeállítván, következett a családok eredetének megállapítása. E czélból bekértem a községházára a jegyzőt, a birót, az előljárókat s ezenkívül minél több polgárt s lehetőleg oly napot választottam ki, a melyen úgyis igen sokan megfordulnak a községházán (adófizetés napján, vásár előtti napon stb.) s a családok eredetére nézve ezeket kérdeztem ki. A maga eredetét persze mindenki tudja, de tudja a szomszédjaiét, a vele szemben lakókét, a rokonokét és atyafiakét is, tudja hogy az egyik innen vagy onnan házasodott be (eljött fiúnak), a másik akkor költözött be innen vagy onnan, mikor p. o. az ő feleségének fia született, hogy a harmadik ebből vagy abból a faluból került ide, mert apja, nagyapja, testvérei maig is ott laknak s ott törzsökös családot képeznek, stb. stb. A gyakorlat csakhamar megtanítja a gyűjtőt arra, hogy ezek az adatok meglehetősen pontosak visszamenőleg két nemzedékre vagyis azokra, kik maguk, s azokra kiknek még apái telepedtek be. Ha valaki már harmadik nemzedéket képez itt s a nagyapja már itt született, a tudás biztossága megszünik, ritkán tudják, hogy nagyapjuk apja honnan vándorolt, települt be s azokra már azt mondják: «ősi, tüke, gyökér, itt volt az már a mult században is, tán, mióta a falu áll, mindig». Nyilvánvaló tehát, hogy éppen azon családok eredetét kell legjobban ellenőrizni, a melyeket a nép egyáltalában ősinek mond, mert azoknál a családoknál, melyeknél a nép határozottan meg tudja mondani, hogy ebből vagy abból a faluból erednek, tévedés a legritkább esetben van. Ez utóbbiakra nézve az ellenőrzést a legtöbb esetben a felvétel egyes lapjai maguk adják meg. Ha p. o. Kilitin találok egy Mászlai nevű családot, mely a nép bemondása szerint Köttséről származik s 7 faluval odább Lellén ismét találok egy Mászlai nevű családot, s azt a nép, mely nem is sejti, hogy Mászlaiak Kilitin is vannak, Lellén is Köttséből származóknak vallja; vagy ha Köröshegyen a Halász és Rezi családot Zamárdiról származtatják s azokat ott tényleg törzsökös családokként találom meg, az ilyen egyezések, melyek pedig százával és százával fordulnak elő, a legszebben igazolják a nép tudásának helyességét, bevallásának pontosságát. De hiszen éppen ez a nyiltság, őszinteség és komolyság jellemzi a balatoni népet, a mit tud, megmondja, ha nem tudja, azt is beismeri, nem sokat találgat, hogy hátha így, hátha úgy, s inkább semmit sem mond, hogysem ne az igazat mondja meg.

A származás helyére vonatkozó adatokat azonban nem szabad szükebb érte-

lemben venni, mint a hogy azokat a nép felfogja. Ha a köröshegyiektől kérdezem, hogy a Rezi család honnan jött be Köröshegyre s azok azt felelik, hogy Zamárdiról, biztos lehetek arról, hogy az a család Köröshegy előtt Zamárdin lakott, de kérdés, hogy ott keletkezett-e vagy már oda is másunnan került. Éppen a Rezi család jellemző példa erre nézve. Zamárdin még 10 Rezi család van — persze mind atyafiak — de ősük Gyulakeziről (Zala m.) ered, az költözött ide a XIX. század elején, annak családja bokrosodott úgy el, hogy ma már, mint látjuk, Köröshegyre is rajt bocsátott. Igaz, hogy a legtöbb esetben, mint a Mászlaiak és Halászok esetében is, a származás helye egyszersmind azt a helyet is jelenti, a hol az illető család benszülött, de nem mindig, mert sokszor a hely csak a család évekig tartó bolyongásának egyik és pedig utolsó állomását jelenti. Így p. o. Köröshegyen van egy Déri család, mely a nép szerint Őszödről költözött be ide; nevét az őszödi jegyzékben nem találjuk meg, ez a család ott törzsökös soha sem volt, a polgárok ugyan emlékeztek rá, hogy hová ment, arról nem tudtak, de azt tudták, hogy belső Somogyból szakadt ide. A Sziver család Köröshegyen törzsökös család volt, s ott ma is képviseli azt egy család. Őszödön szintén találunk egy Sziver családot, de az Telekiből származtatja magát; Teleki azonban a Sziver családnak épp oly átvonuló állomása volt Köröshegyről Őszöd felé, mint Őszöd maga a Déri családnak belső Somogyból Köröshegy felé. Különösen finom érzéke van a népnek a megye meghatározásában; tévedhet a faluban, Teleki helyett mondhat Szóládot, Csepelyt, Köttsét, melyek mind egy csupron vannak s egymással határosak, de a megyét soha el nem téveszti, a szomszédmegyebelieket másodíziglen is felismeri, a hangsúlyáról, tájszavairól, külsejéről, viseletének egy-egy oly sajátosságáról és sok egyéb olyan másról, melyeket mi tán még leírni is alig tudunk. S ezt azért fontos tudnunk, mert a származási adatokat mi is csak megyénként összegezve adhatjuk s így e körülmény jelzése ez adatok értékét világítja meg.

Talán fontosabb, de sokkal egyszerűbb az ősinek jelzett családok ellenőrzése. Ha valakinek a nagyapja már a faluban született, azt a nép «ősi» családnak mondja, mert ezentúl az emlékezet tovább nem terjed. Az ősi relativ fogalom, s hogy mennyit jelent időben kifejezve, attól függ, mily tartalmat adunk mi neki. A nép az «ősi» alatt az adott esetben visszamenő ágon már a harmadik nemzedéket érti, a mi mintegy 100 évnek felel meg,

Azt, hogy a nép az «ősi» fogalomnak ilyen tartalmat ad, megokolja a Balaton benépesedésének története is. Az 1720-ban itt talált népesség jelentéktelenül csekély, noha a mai lakosságnak kétségtelenül «legősibb» elemeit képezte; e mag körül települtek meg az új bevándorlók s mint láttuk, ez az új bevándorlás a XVIII. század végéig le is bonyolódott. A mai községek már akkor megalakultak s noha Vonyarcz-Vashegy, Gyenes-Diás és Almádi önállóságukat csak a XIX. században nyerték meg, a mai családok túlnyomó része már akkor megvolt e községek akkori területén. A tömeges bevándorlás lebonyolódása, az új községek megalakulása, a régi elhagyott községek új benépesítése tehát már a XVIII. század végén megteremtette a XIX. század kereteit s azokban azóta változás nem esett. Ezek alapján én is «ősi»-nek jelzek minden oly családot, mely már legalább száz év óta a Balaton mellékén él. Hát bizony ez a 100 év ahhoz, hogy egy családot «ősi»-nek mondjunk, vajmi kevés, de teljesen megfelel annak a körülménynek, hogy a mai egész népesség összesen sem több 200 évesnél s hogy a mai mintegy 10,000 családnak alig 10%-a olyan, mely már a XVII. század végén a Balaton mellékén élt.

Ha már most a nép egyes családokról azt vallja, hogy azok «ősiek», ezt pontosan ellenőrizhetem a mult századbeli anyakönyvekből. E célból a születési anyakönyvekből 1781—1800-ig terjedő 20 évről kiírtam minden születési esetben az apa — vagyis a családfő — nevét. Igy aztán nemcsak a megjelölt húsz év születési összegét kaptam meg (a mit az előző szakaszokban fel is használtam), hanem mindazon családok jegyzékét, a melyekben a nevezett húsz év alatt születési eset fordult elő. E jegyzéket a szükség és lehetőség szerint kiegészítettem ugyanazon évek halálozási és házasságkötési anyakönyveiből azon családok neveivel, melyek a születésekből összeállított jegyzékből kimaradtak. A három forrásból összeállított jegyzék így az egyes falukban a jelzett husz év alatt ott élt családokat meglehetős teljességgel foglalja magába s abból csakis azon családok maradtak ki, a melyekben húsz év alatt sem születés, sem halálozás, sem házasságkötés elő nem fordult, továbbá, azok, a melyek ez idő alatt vagy bevándoroltak, vagy kivándoroltak, vagy pár évi tartózkodással a községen csak éppen átvonultak még pedig a nélkül, hogy itteni tartózkodásuk alatt a három családi esemény valamelyikében részük lett volna.

Terem ugyan nem engedi, hogy az egyes falvak családjainak felvételi lapjait külön-külön közöljem, de a gyűjtés és feldolgozás módjának tökéletes megvilágítása érdekében szükségesnek tartom legalább egy példának közlését. E célból bemutatom a következőkben Köröshegy családainak összeírását.

Köröshegy családai (1893.).

Aranyás | . . . . . = 1, Szólád (Somogym.).
Antal | . . . . . = 1, Siófok (Veszprémm.).
Bartos ||||, ||||| . . . = 10, ősi.
Bányai || . . . . . = 2, Siófok (Veszprémm.).
Bencze ||||. . . . . = 4, ősi.
Biró | . . . . . = 1, ősi.
Bóka | . . . . . = 1, Endréd (Somogym.).
Borsi | . . . . . = 1, ősi.
Borza | . . . . . — 1, Nágocs (Somogym.).
Bóza | . . . . . — 1, ősi.
Bődök || . . . . . = 2, Bálványos (Somogym.).
Bősze || . . . . . = 2, Vasmegye (pontosabb helymeghatározás nélkül).
Büjtös | . . . . . = 1, Szólád (Somogym.).
Bodor | . . . . . = 1, Zalamegye (pontosabb adat nélkül).
Cseh | . . . . . = 1, Teleki (Somogym.).
Csepelyi ||| . . . . . = 3, Siófok (Veszprémm.).
Csuti | . . . . . = 1, Acsa (Somogym.).
Dankházy |||||, |||||, | . . = 11, ősi, de eleji Tihanyból jöttek ide.
Dávid | . . . . . = 1, ősi.
Déri | . . . . . = 1, Őszöd (Somogym.).
Dobrovits | . . . . . = 1, ősi.
Erdélyi | . . . . . = 1, ősi.
Erdős | . . . . . = 1, Siófok (Veszprémm.).
Farkas ||| . . . . . = 3, ősi.
Fodor | . . . . . = 1, jövevény ismeretlen helyről, magyar.
Forró | . . . . . — 1, Szokoly (Tolnam.).
Fahrmann | . . . . . = 1, Kővágó-Őrs (Zalam.).
Gaál || . . . . . = 2, Miszla (Tolnam.).

Gálos | . . . . . = 1, jövevény ismeretlen helyről, magyar.
Gáspár | . . . . . — 1, Siófok (Somogym.).
Gulyás |||||, | . . . . = 6, ősi egykor Zamárdinak Szántód nevű pusztájáról (Somogym.).
Gondán | . . . . . = 1, ősi.
Gyugyi |||. . . . . = 3, ősi.
Horvát |||||, | . . . . = 6, ősi.
Halász | . . . . . 1, Zamárdi (Somogym.).
Jani | . . . . . = 1, ősi.
Kasza || . . . . . = 2, ősi.
Keserű | . . . . . — 1, Bálványos (Somogym.).
Király || . . . . . = 2, Kiliti (Somogym.).
Kiss ||||| . . . . . = 5, ősi.
Kocsonya | ||, || . . . = 7, ősi.
Kolonits | . . . . . — 1, Zala-Lövő (Zalam.).
Kovács |||||, |||||, |||| . . = 14, ősi.
Kohn | . . . . . = 1, zsidó.
Kutner | . . . . . = 1, zsidó.
Kudet | . . . . . = 1, Veszprémmegye pontosabb helymegjelölés nélkül.
Kátai | . . . . . 1, Lepsény (Veszprémm.)
Lukács | . . . . . — 1, Kaposvár (Somogym.).
Löventritt . . . . . — 2, zsidó.
Merkler | . . . . . = 1, Tab (Somogym.).
Molnár |||||, || . . . . = 7, ősi.
Morcz | . . . . . = 1, Köttse (Somogym.).
Módra | . . . . . = 1, Nagy-Kőrös.
Mónos | . . . . . — 1, Teleki (Somogym.).
Nagy |||||, | . . . . . = 6, ebből 3 Német-Egres (Somogym.) és 3 Ladány (Fehérm.).
Néhai . . . . . — 1, Kiliti (Somogym.).
Papp |||||, |||||, |||||, |||||, | = 21, ősi.
Pákozdi ||||| . . . . . = 5, ősi.
Pelek || . . . . . = 2, Tihany (Zalam.).
Petrecz . . . . . 1, Bálványos (Somogym.).
Pintér || . . . . . — 4, ősi.
Pogács | . . . . . = 1, Siófok (Veszprémm.).
Pers | . . . . . — 1, Látrány (Somogym.).
Prekker | . . . . . = 1, hiencz Vasmegyéből pontosabb helymeghatározás nélkül.
Pikler | . . . . . = 1, zsidó.
Rajkó | . . . . . = 1, Kereki (Somogym.).
Rosta | . . . . . = 1, Sopronmegye pontosabb helymegjelölés nélkül.
Rezi | . . . . . — 1, Zamárdi (Somogym.).
Rejmund . . . . = 1, zsidó.
Sági | . . . . . 2, ősi.
Schaller | . . . . . = 1, Ozora (Tolnam.).
Schlezinger | . . . . = 1, Kővágó-Örs (Zalam.).
Suli ||| . . . . . = 3, Siófok (Veszprémm.).
Szabó |||||, ||| . . . . = 8, ősi.
Szántó | . . . . . = 1, Füle (Fejérm.).
Szita ||| . . . . . = 3, ősi.
Sziver | . . . . . — 1, ősi.
Szulok || . . . . . = 2, Kis-Keszi (Fejérm.).
Szűcs | . . . . . = 1, ősi.
Szalai | . . . . . = 1, Szokoly (Tolnam.).
Tancsák . . . . . = 1, Tab (Somogym.).
Torma ||| . . . . . = 3, ősi.
Takács || . . . . . = 2, ősi.
Timár | . . . . . = 1, Siófok (Veszprémm.).

Tomor || . . . . . = 2, ősi.
Tóth ||| . . . . . = 3, Német-Egres (Somogym.).
Tekál . . . . . 1, Szólád (Somogym.).
Ujvári | . . . . . = 1, ősi.
Ürögi || . . . . . = 2, Nágocs (Somogym.).
Varga ||| . . . . . = 3, ősi.
Vámos | . . . . . = 1, ősi.
Vizauer | . . . . . = 1, Sopronm. pontosabb helymegjelölés nélkül.
Zagarits | . . . . . = 1, Siófok (Veszprémm.).
Fáhn | . . . . . = 1, zsidó.
Borbás | . . . . . = 1, Szárszó (Somogym.)
Borbély | . . . . . = 1, jövevény ismeretlen helyről, magyar.
Földes . . . . . = 1, Fokszabadi (Veszprémm.).
Kapor | . . . . . = 1, ősi.
Schwartz | . . . . . = 1, zsidó.
Krinovits | . . . . . = 1, Faluszemes (Somogym.).

Mielőtt az eredeti felvétel e lapjának anyagát feldolgoznók, szükségünk van még az 1781—1800-ig terjedő 20 év anyakönyveiből készített családjegyzékre; minthogy Kőröshegyen r. katholikusok és ev. reformátusok vannak, két ilyen családjegyzéket kellett készítenem s ezek összesítéséből kitünt, hogy Kőröshegyen 1781-től 1800-ig a következő r. katholikus és ev. református családok voltak:

Antal, Alán, Ács, Árvai, Babai, Badicz, Balassa = Balássa, Bartos, Bajcz = Bajczi = Bejcz = Bejczi, Bencze, Benedek, Bényei, Berki, Berta, Biró, Bogyai, Bognár = Bodnár, Bóka, Bónis, Bor, Böröndi, Csabai, Csajági, Császár, Cseh, Cser, Csernák, Csikai, Csikós, Csizmadia = Csizmazia, Csonka, Csöndes, Csuba, Czernai, Dankházi, Dávid, Debreczeni = Döbröczöni, Ernald, Eperjesy, Farkas, Fias, Fodor, Friesz, Fritz, Fülei, Gaál, Galambos, Gáspár, Géczi, Gondán, Göndöcs, Graf, Grof, Gulás, Gyárfás, Györke, Gyugyi, Hagymási, Hajdú, Hegyi, Henczer, Hess, Heves, Hóder, Holló, Hollósi, Horváth, Hőke, Huszár, Jádi, Jáger, Jankovits, Jeges, József, Juhász, Juhosi, Kabai, Kalausz, Kálmán, Kanyar, Kapor, Kaposi, Karácsony, Kasza, Kereki, Keserű, Király, Kis, Kisanka, Klein, Kocsis, Koczka, Kolompár, Komáromi, Komlódi = Kümlődi, Kótán, Kovács, Kulcsár, Kurta, Lajos, Lindt, Lőcze, Maczó, Mészáros, Miser = Mizer, Mihály, Miller, Molnár, Nagy, Német, Novák, Oláh, Orbán, Ország, Osvát, Pakó, Pákozdi, Pap, Pápai, Paré, Pete, Péter, Pintér, Poka, Popolics, Reszler, Rózsa, Sághi, Sánta, Sebestyén, Sebő, Sijár, Sipos, Suggta, Szabó, Szalai, Szaler, Szeköl, Szerda, Szerki, Sziver, Szita, Szőke, Szűcs, Tábori, Takáts, Tarródi, Tollner, Torma, Tóth, Törsök, Tütős, Ürögi, Vámos, Varga, Vecsei, Végh, Veres, Vincze, Virág, Vitli.

Meg lévén immár a szükséges anyag, annak feldolgozása a következőképen történik:

Ez egyes csoportok egészen természetesen válnak ki a felvétel eredeti lapjából s elég ennek a kalauzolását követnünk, hogy a lakosságnak a származás helye szerinti képét megvázolhassuk.

Mindenek előtt külön válik az ősi családok csoportja, vagyis az olyanoké, a melyek már a XVIII. század utolsó húsz évében is Kőröshegyen voltak. A nép bemondását követve ilyen van 144 család, vagyis az összeírt 228 családnak 63·2%-a. E csoport azonban két részre oszlik, az egyikbe tartozik az a 129 család, a melyekről a mult századbeli anyakönyvi jegyzékből kimutatható vagy igazolható az ősiség, a másikba az a 15 család, melyek ősisége így ugyan nem igazolható, de a melyeket a hagyomány ősieknek tart.

Az igazolható ősi családok ezek: Bartos 10, Bencze 4, Biró 1, Dankházi 11, Dávid 1, Farkas 3, Gulyás 6, Gondán 1, Gyugyi 3, Horvát 6, Kasza 2, Kis 5,

Kovács 14, Molnár 7, Papp 21, Pákozdi 5, Pintér 4, Sági 2, Szabó 8, Szita 3, Sziver 1, Szűcs 1, Torma 3, Takács 2, Vámos 1, Varga 3, Kapor 1, összesen 129 család = 56·6%.

A hagyomány szerinti ősi családok ezek: Borsi 1, Bóza 1, Dobrovics 1, Erdélyi 1, Jáni 1, Kocsonya 7, Tomor 2, Ujvári 1, összesen 15 család (6·6%).

Minthogy a Balaton mellékén fekvő falvaink három megyéhez tartoznak, ezek után természetesen legelső kérdés az, hogy az ősi vagyis a bennszülött családokon kívül hány család van első sorban abból a megyéből, a melyben maga a község fekszik, másod sorban a másik két Balaton-melléki megyéből.

Kőröshegy családai közül

a) ***Somogymegyéből valók:***

Szóládról: Aranyás 1, Büjtös 1, Tekál 1; *Endrédről:* Bóka 1; *Nágocsról:* Borza 1, Ürögi 2; *Bálványosról:* Bödök 2, Keserű 1, Petrecz 1; *Telekiről:* Cseh 1, Mónos 1; *Acsáról:* Csuti 1; *Őszödről:* Déri 1; *Tabról:* Merkler 1, Tancsák 1; *Zamárdiról:* Halász 1, Rezi 1; *Kilitiről:* Király 2, Néhai 1; *Kaposvárról:* Lukács 1; *Kötttséről:* Morcz 1; *Német-Egresről:* Tóth 3, Nagy 3; *Látrányról:* Pers 1; *Kerekiről:* Rajkó 1; *Szárszóról:* Borbás 1; *Faluszemesről:* Krinovits 1; összesen 33 család, vagyis a Kőröshegyről összeírt családok 14·5%-a.

b) ***Zalamegyéből valók:***

Kővágó-Örsről: Fahrmann 1; *Zala-Lövőről:* Kolonits 1; *Tihanyról:* Pelek 2; *általános jelöléssel:* Bodor 1; összesen 5 család vagyis 2·2%.

c) ***Veszprémmegyéből valók:***

Siófokról: Antal 1, Bányai 2, Csepelyi 3, Erdős 1, Gáspár 1, Suli 3, Pogács 1, Timár 1, Zagarits 1; *Fokszabadiról:* Földes 1; *Lepsényből:* Kátai 1; *általános jelöléssel:* Kudet 1; összesen 17 család vagyis 7·4%.

Ezekből látjuk, hogy Kőröshegy lakosságához a három Balaton-melléki vármegye összesen 55 családdal, vagyis az összeírt családok 24·1%-kal járult, melyek közt természetesen első helyen maga Somogy van, a melyben Kőröshegy fekszik, második helyen Veszprémmegye, mely Kőröshegyhez egészen közel van még, s végül harmadik helyen Zalamegye, mely szárazföldi úton igen messze esik Kőröshegytől. Itt egyszersmind kitünik már az is, hogy a Balaton a mellette lakó népnek közvetítő útul alig szolgál, mert hiszen vizi úton Kőröshegy Zalával közvetlenül határos s közelebb van ahhoz, mint akár Veszprémhez, melytől három falu választja el s mégis lakosságában Zalamegye családai aránytalanul csekély százalékokkal vannak képviselve.

Minthogy a Dunántúl földrajzilag jól körülhatárolt kerület s a Balaton-melléki falvak lakosságához a három felsorolt megyén kívül minden valószinűség szerint ez a terület járult legtöbbel, külön mutatjuk ki azon családokat, a melyek a Dunántúlról s külön azokat, a melyek Magyarország egyéb részeiből származnak.

A Dunántúl többi megyéiből valók:

Vasmegyéből: Bősze 2, Prekker 1; *Tolnamegyéből:* Forró 1, Szalai 1, Gaál 2,

Schaller 1; *Sopronmegyéből:* Rosta 1, Vizauer 1; *Fejérmegyéből:* Nagy 3, Szánthó 1, Szulók 2; összesen 16 család vagyis 7·0%.

Magyarország egyéb részeiből való:

Nagy-Kőrösről: Módra 1, összesen 1 család vagyis 0·4%.

Természetesen minél több polgár volt, a kit kikérdezhettem, az adatok annál biztosabbak voltak s annál több családra terjedtek ki; bármennyire is törekedtem azonban, a teljességre mindig maradtak egyes családok, melyek eredetéről pontosabb felvilágosítást kapni nem tudtam s azokat utólag sem szerezhettem be. Így p. o. Kőröshegyen embereim tudták azt, hogy a Fodor 1, Gálos 1 és Borbély 1 (összesen 3 = 1·3%) családok nem bennszülöttek, tudták azt is, hogy magyarok (nem zsidók és nem külföldiek, a felvételben külön szerepelnek), de hogy honnan jöttek, azt nem tudták megmondani s megkérdezni sem lehetett, vagy azért, mert az illető család akkor éppen nem volt a faluban, vagy azért, mert mikor én a felvételt csináltam (Kőröshegyen 1898-ban) akkor az illető családok már nem voltak ott, elköltöztek, vagy egyéb más helyi okokból, a melyek szövevényes és sokszor kellemetlen természetét a gyűjtő csak a helyszínén ismeri meg s ellenök semmiképen sem védekezhetik. Ez tehát az a természetes hiba, a mely, ha nem hivatalos statisztikai eszközökkel dolgozunk, elkerülhetetlen. Ezt, mint az egész munkálat jellemzésére fontos tényezőt, mindenkor külön kell kimutatnunk.

Ugyancsak külön kell kimutatnunk a zsidóságot is nem azért, mintha érzésben az nem volna épp oly magyar, mint a többi, hanem mert a zsidóság anthropologiailag és ethnographiailag külön faj, mely e különfajuságát — legalább ez ideig — Magyarországon még megőrizte. Kőröshegyen a következő zsidó családok vannak: Fáhn 1, Kohn 1, Kuttner 1, Löventritt 2, Pikler 1, Reimund 1, Schwarz 1, Slezinger 1, összesen 9 vagyis az összeírt családok 4·0%-a.

Földrajzi (s részben faji) származás szerint ennyire bontható szét Kőröshegy lakossága a gyűjtött anyag alapján.

Ezt a munkálatot végeztem el a Balaton-mellék valamennyi községében s az 50 községre vonatkozó számbeli végeredményeket foglaltam össze a következő két táblázatban, a 130. és 131. oldalon, az elsőben abszolut számokban, a másodikban százalékokban kifejezve. A rovatokat mindössze egygyel kellett megtoldanunk, a melyben t. i. a külföldről (Ausztriát is beleértve) betelepülteket mutatjuk ki.

Lássuk már most e táblázatok eredményét.

A táblázat szerint felvétel alá került 9811 család. Ha ezt a számot megszorozzuk 4·45-vel, a hány tagból ugyanis az országos átlag szerint Magyarországon egy család áll, akkor a 9811 család összesen 43,639 lakost jelent; ezen kulcs szerint a Balaton-melléki egész lakosságnak, az 55,000 főnek mindössze csak 78·3%-ára voltak a kutatások kiterjeszthetők, s a megmaradó 11,841 főnyi lakosság vagyis 21·7% volna olyan, a mely semmiféle adót nem fizet. A családtagok számának országos átlaga a 4·45 azonban a Balaton-melléki megyéknél aligha alkalmazható, mert az adott területen ez az átlagszám minden valószinűség szerint valamivel magasabb; ezt az átlagszámot közvetlenül ugyan meg nem állapíthatom, de, ha figyelembe veszem a házastársoknak (tehát nemcsak a családtagoknak, hanem a családhoz tartozó cselédeknek) a 29. lapon kimutatott nagyságát, hogy t. i. egy háztartáshoz átlagosan az északi parton 5·9, a déli parton 7·1 s így a Balaton mellékén 6·4 egyén tartozik, azt hiszem, a családtagok átlagszámául bízvást vehetek 5-öt. Ezen kulcs szerint a 9811 család 49,055 főnek felel meg, a mi az egész

A község sorszáma	A község neve	A népesség elemei abszolut számokban											
		Ősi (igazolható)	Ősi (hagyományos)	Ősi összesen	Zalamegye	Veszprémmegye	Somogymegye	Balatoni megyék összesen	Dunántúli megyék	Magyarország ismert helyeiről	Magyarország ismeretlen helyeiről	Zsidók	Külföldiek
1	Kiliti	217	31	248	1	41	41	83	31	2	8	9	1
2	Endréd	141	38	179	8	20	83	111	73	—	8	10	2
3	Zamárdi	67	13	80	15	16	32	63	10	—	7	6	1
4	Kőröshegy	129	15	144	5	17	33	55	16	1	3	9	—
5	Szárszó	99	9	108	2	4	12	18	4	—	—	4	—
6	Őszöd	46	17	63	2	13	32	47	5	1	—	4	—
7	Faluszemes	62	1	63	1	1	13	15	4	1	2	6	2
8	Lelle	132	—	132	—	2	32	34	5	1	8	4	5
9	Boglár	35	—	35	1	—	2	3	—	—	14	46	—
10	Csehi	52	—	52	—	—	8	8	—	—	1	2	—
11	Orda	49	3	52	—	—	28	28	—	—	1	1	—
12	Lengyeltóti	75	63	138	7	—	111	118	60	1	46	19	—
13	B.-Keresztúr	104	5	109	1	—	29	30	—	—	2	3	—
14	B.-Berény	176	3	179	3	—	23	26	2	—	—	3	—
15	B.-Szt.-György	87	6	93	7	—	13	20	—	2	7	7	1
16	Vörs	142	5	147	9	1	17	27	1	—	—	4	1
17	B.-Magyaród	142	27	169	17	—	—	17	3	—	3	6	—
18	Zalavár	181	28	209	10	—	1	11	3	1	20	7	1
19	Égenföld	12	6	18	23	—	—	23	—	—	—	1	—
20	*a)* Keszthely	309	70	379	134	44	33	211	121	39	70	242	61
20	*b)* Keszth. Polg.-v.	31	8	39	17	—	5	22	5	—	7	4	3
21	Gyenes-Diás	159	5	164	32	—	—	32	—	1	—	2	—
22	Vonyarcz-Vashegy	118	10	128	39	—	—	39	1	2	1	2	—
23	Meszes-Györök	100	7	107	13	—	1	14	1	—	—	1	—
24	B.-Ederics	162	12	174	45	6	1	52	1	—	4	8	5
25	Szigliget	124	6	130	37	—	—	37	2	—	6	7	—
26	Tördemicz	75	3	78	66	2	1	69	8	1	3	4	1
27	Bad.-Tomaj	162	—	162	89	13	1	103	—	—	27	7	1
28	Salföld	42	34	76	34	8	—	42	—	—	1	2	—
29	Rendes	16	—	16	16	6	1	23	1	—	—	1	—
30	Kővágó-Örs	192	105	297	51	12	—	63	5	3	32	47	—
31	Szepezd	52	—	52	24	3	1	28	2	—	—	4	—
32	Zánka	64	—	64	5	—	—	5	—	—	12	2	—
33	Akali	37	—	37	14	3	1	18	1	—	—	4	—
34	Udvari	45	9	54	10	5	—	15	—	—	2	1	1
35	Örvényes	23	1	24	12	14	1	27	—	—	—	—	—
36	Aszófő	50	7	57	16	21	—	37	—	—	1	1	—
37	Tihany	162	—	162	9	6	5	20	1	—	23	5	3
38	B.-Füred	249	—	249	27	17	—	44	2	1	84	25	2
39	Arács	56	—	56	37	3	—	40	—	—	15	4	1
40	Csopak	37	—	37	3	13	—	16	—	2	7	1	1
41	Kövesd	46	—	46	8	—	—	8	—	—	8	1	—
42	Paloznak	31	—	31	6	10	—	16	—	—	4	—	—
43	Lovas	47	—	47	20	1	—	21	—	—	5	4	—
44	Alsó-Örs	105	—	105	13	4	—	17	—	—	22	2	—
45/46	V.-Berény s Almádi	88	—	88	31	42	—	73	14	10	24	2	1
47	Kenese	244	—	244	—	15	—	15	—	—	39	5	—
48	Balatonfő-Kajár	264	26	290	14	33	—	47	18	—	18	14	—
49	Fokszabadi	229	11	240	4	38	18	60	16	1	6	4	1
50	Siófok	204	—	204	—	—	—	—	—	—	36	80	—
		5471	584	6055	938	434	579	1951	416	70	587	637	95

A község sorszáma	A község neve	A népesség elemei százalékokban kifejezve											
		Ősi (igazolható)	Ősi (hagyományos)	Ősi összesen	Zalamegye	Veszprémmegye	Somogymegye	Balatoni megyék összesen	Dunántúli megyék	Magyarország ismert helyeiről	Magyarország ismeretlen helyeiről	Zsidók	Külföldiek
1	Kiliti	56·8	8·1	64·9	0·3	10·7	10·7	21·7	8·1	0·5	2·1	2·4	0·3
2	Endréd	36·8	10·0	46·8	2·1	5·2	21·7	29·0	19·1	—	2·0	2·6	0·5
3	Zamárdi	40·1	7·8	47·9	9·0	9·6	19·2	37·8	6·0	—	4·1	3·6	0·6
4	Kőröshegy	56·6	6·6	63·2	2·2	7·4	14·5	24·1	7·0	0·4	1·3	4·0	—
5	Szárszó	73·9	6·7	80·6	1·4	3·0	9·0	13·4	3·0	—	—	3·0	—
6	Ászöd	38·3	14·2	52·5	1·7	10·8	26·7	39·2	4·2	0·8	—	3·3	—
7	Faluszemes	66·6	1·1	67·7	1·1	1·1	14·0	16·2	4·3	1·1	2·1	6·5	2·1
8	Lelle	69·8	—	69·8	—	1·1	16·9	18·0	2·7	0·5	4·2	2·1	2·7
9	Boglár	35·7	—	35·7	1·0	—	2·1	3·1	—	—	14·3	46·9	—
10	Csehi	82·5	—	82·5	—	—	12·7	12·7	—	—	1·6	3·2	—
11	Orda	59·8	3·7	63·5	—	—	34·1	34·1	—	—	1·2	1·2	—
12	Lengyeltóti	19·6	16·5	36·1	1·7	—	29·1	30·8	15·7	0·3	12·0	4·9	—
13	B.-Keresztur	72·2	3·5	75·7	0·7	—	20·1	20·8	—	—	1·4	2·1	—
14	B.-Berény	83·8	1·4	85·2	1·4	—	11·0	12·4	—	—	—	1·4	—
15	B.-Szt.-György	66·9	4·6	71·5	5·4	—	10·0	15·4	—	1·5	5·4	5·4	0·8
16	Vörs	78·9	2·7	81·6	5·0	0·6	9·4	15·0	0·6	—	—	2·2	0·6
17	B.-Magyaród	71·7	13·7	85·4	8·6	—	—	8·6	1·5	—	1·5	3·0	—
18	Zalavár	71·8	11·1	82·9	4·0	-	0·4	4·4	1·1	0·4	8·0	2·8	0·4
19	Égenföld	28·6	14·3	42·9	54·8	—	—	—	—	—	—	2·3	—
20	*a)* Keszthely	27·5	6·2	33·7	11·9	3·9	2·9	18·7	10·8	3·5	6·2	21·6	5·5
20	*b)* Keszth. Polg.-v.	38·8	10·0	48·8	21·3	—	6·2	27·5	6·2	—	8·8	5·0	3·7
21	Gyenes-Diás	79·9	2·5	82·4	16·1	—	—	16·1	—	0·5	—	1·0	—
22	Vonyarcz-Vashegy	68·2	5·7	73·7	22·5	—	—	22·5	0·6	1·2	0·6	1·2	—
23	Meszes-Györök	81·3	5·7	87·0	10·6	—	0·8	11·4	0·8	—	—	0·8	—
24	B.-Ederics	66·4	5·0	71·4	18·4	2·5	0·4	21·3	0·4	—	1·6	3·3	2·0
25	Szigliget	68·1	3·3	71·4	20·3	—	—	20·3	1·1	—	3·3	3·9	—
26	Tördemicz	45·7	1·8	47·5	40·2	1·2	0·6	42·0	4·9	0·6	1·9	2·5	0·6
27	Bad.-Tomaj	.	.	54·0	29·7	4·3	0·3	34·3	—	—	9·0	2·3	0·3
28	Salföld	34·7	28·1	62·8	28·1	6·6	—	34·7	—		0·8	1·7	—
29	Rendes	.	.	39·0	39·0	14·5	2·5	56·0	2·5	—	—	2·5	—
30	Kővágó-Örs	42·7	23·5	66·2	11·5	2·7	—	14·2	1·2	1·7	7·2	10·5	—
31	Szepezd	.	.	60·5	27·9	3·5	1·2	32·6	2·3	—	—	4·6	—
32	Zánka	.	.	77·1	6·0	—	—	6·0	—	—	14·4	2·5	—
33	Akali	.	.	61·7	23·3	5·0	1·7	30·0	1·7	—	—	6·6	—
34	Udvari	61·6	12·3	73·9	13·7	6·9	—	20·6	—	—	2·7	1·4	1·4
35	Örvényes	45·0	2·0	47·0	23·5	27·5	2·0	53·0	—	—	—	—	—
36	Aszófő	52·0	7·3	59·3	16·7	21·9	—	38·6	—	—	1·05	1·05	—
37	Tihany	75·7	—	75·7	4·2	2·8	2·3	9·3	0·5	—	10·7	2·3	1·4
38	B.-Füred	61·2	—	61·2	6·6	4·1	—	10·7	0·5	0·3	20·6	6·2	0·5
39	Arács	48·3	—	48·3	31·9	2·6	—	34·5	—	—	12·9	3·5	0·8
40	Csopak	57·8	—	57·8	4·7	20·3	—	25·0	—	3·1	10·9	1·6	1·6
41	Kövesd	73·0	—	73·0	12·7	—	—	12·7	—	—	12·7	1·6	—
42	Paloznak	60·8	—	60·8	11·8	19·6	—	31·4	—	—	7·8	—	—
43	Lovas	61·0	—	61·0	26·0	1·3	—	27·3	—	—	6·5	5·2	-
44	Alsó-Örs	71·9	—	71·9	8·9	2·7	—	11·6	—	—	15·1	1·4	—
45/46	Almádi–V.-Berény	41·4	—	41·4	14·6	19·7	—	34·3	6·6	4·7	11·6	0·9	0·5
47	Kenese	80·5	—	80·5	—	5·0	—	5·0	—	—	12·8	1·7	—
48	Balatonfő-Kajár	68·2	6·8	75·0	3·6	8·6	—	12·2	4·6	—	4·6	3·6	—
49	Fokszabadi	69·8	3·4	73·2	1·2	11·6	5·5	18·3	4·9	0·3	1·8	1·2	0·3
50	Siófok	63·8	—	63·8	—	—	—	—	—	—	11·2	25·0	—
		55·8	6·0	61·8	9·6	4·4	5·9	19·9	4·2	0·7	5·9	6·5	1·0

lakosság 88·3%-át teszi s így csak 11·7% marad olyanokból, a kik az adófőkönyvbe bele nem kerültek, vagyis semmiféle adót sem fizetnek, s így a felvétel keretébe bevonhatók nem voltak.

A 9811 családból 6055 vagyis 61·8% a Balaton mellékén benszülött ősi, vagyis már legalább 100 éve megtelepültek maguk falujokban. A 61 8% azonban csak átlagszám, mely községenkint igen változik s éppen azért igen érdekes, mert hiszen ez a szám fejezi ki legközvetlenebbül azt, hogy valamely község mennyire maradt meg tisztán földműves- vagy parasztközségnek, vagy a különböző okoknál fogva mennyire városiasodott az el; minél nagyobb e százalékszám, annál jobban őrizte meg a község a maga paraszt jellegét s minél lejebb száll az, annál városiasabb jellegű az. Már ezek alapján előre jelezhetjük, hogy a minimumnak a Balatonpart egyetlen városában Keszthelyen kell lennie, s tényleg a benszülött családok száma ott a legkisebb, összesen 33·7%-ot tesz ki. A benszülött családokra eső százalék még feltünően csekély Boglárnál (35·7%) és Lengyeltótinál (36·1%); tényleg egyik sem tiszta földműves község, amazt a déli vasút megnyitásával a Balaton mellékére irányított somogyi gabonakereskedelem, emezt mint közigazgatási központot a sok és különféle hivatal tette városias jellegűvé. A Balaton mellékének tehát ez a három községe Keszthely, Boglár és Lengyeltóti határozottan városi jellegűnek mondható.

Van ezeken kívül a községeknek egy sora, a melyeknél a benszülött családok százalékszáma nem oly magas (40—60%), mint azt tiszta földműves természetüknél fogva feltehetnők, a minek különböző oka van. A községek túlnyomó részénél a fő ok az, hogy a földesúr birtokainak, szőlleinek (a zalai oldalon) megmunkálására kevés levén a munkás, felfogadott, behozott — többnyire a közel szomszédból, ugyanazon megyéből — munkásokat, majorosokat, vinczelléreket, béreseket stb., s ezek, noha kezdetben talán adót nem fizető cseléd nép voltak, később magok is vásároltak kis darab földet s végkép megtelepedtek. Ilyenek különösen azok a községek, a melyekben nagyobb papi birtokok vannak, melyek fokozottabb művelése, gazdaságosabb kihasználása tette szükségessé a munkás kezeknek szaporítását s melyeken az egyház a katholikus munkásoknak idővel való megtelepedését egyébként is a fizetés körül nyujtott kedvezményekkel könnyíti meg. Ezen tisztán gazdasági okból származó újabbkori, főként a XIX. század második felére eső s az úrbéri viszonyok rendezése következtében szükségessé vált települések nagysága nyomta le a benszülöttek vagyis ősi családok százalékát a következő falvakban: Rendes, Vörös-Berény, Almádi, Égenföld, Endréd, Örvényes, Tördemicz, Zamárdi, Arács, Keszthely-Polgárváros, Őszöd, Badacsony-Tomaj, Csopak, Aszófő, melyek tehát a benszülött családok alacsony százalékszáma daczára is földműves vagy parasztjellegű községek.

A községeknek mintegy fele — az 51-ből 25 — olyan, a melyeknél a bevándorlás sokkal csekélyebb arányú mint az előbbi csoportnál s így a törzsökös benszülött családok a lakosságnak mintegy 60—80%-át teszik; ezek a községek a következők: Kiliti, Kőröshegy, Faluszemes, Lelle, Orda, Bal.-Keresztúr, Bal.-Szent-György, Vonyarcz-Vashegy, Bal.-Ederics, Szigliget, Salföld, Kővágó-Örs, Szepezd, Zánka, Akali, Udvari, Tihany, Bal.-Füred, Kövesd, Paloznak, Lovas, A.-Örs, Balatonfő-Kajár, Fokszabadi, Siófok. — Végül a községeknek egy nem jelentéktelen sora, összesen 9, annyira tiszta földműves- vagy parasztfalu, hogy bennük a benszülött ősi családok száma még a 80·0%-ot is meghaladja; ezek: Szárszó, Csehi,

Bal.-Berény, Vörs, Bal.-Magyaród, Zalavár, Gyenes-Diás, Meszes-Györök és Kenese, közülök a maximumot Meszes-Györök éri el 87%-val, mely így a Balaton mellékének legtisztább, legkevésbbé kevert lakosságú községe s melyet az utolsó száz év népáramlási mozgalmai a legkevésbbé érintettek. A Balaton-melléki községeknek tehát, lakosságuk összetételét tekintve tiszta földműves — paraszt — jellegük van s mindössze három község városias jellegű.

A 6055 ősinek jelzett családból 5471 vagyis 55·8% volt olyan, melyek ősisége anyakönyvileg is igazolható volt s 584, vagyis 6·0% volt olyan, melyek ősiségét csak a hagyomány bizonyítja; e szám az 55·8%-kal szemben minden esetre igen csekély, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy 14 községnél ilyen csak a hagyomány szerint ősinek vallott család egyáltalában nincsen, s hogy az ilyen családok maximuma csak egy helyütt Salföldön éri el a 28·8%-ot. Nyilvánvaló, hogy minél kisebb ez a szám, annál tökéletesebb az ősi családok összeírása.

A bevándorolt lakosság első főtömegét természetesen a Balaton-melléki megyék adják s ezt mutatja be a következő három rovat megyénkint, a negyedik összesen. Ezek szerint a három megye a Balatonpart községeinek lakosságához 1951 családdal járult vagyis az összes összeírt családok 19·9%-ával. Ez a 19·9% ismét csak átlagszám; természetesen a hol több a benszülött, ott ez a szám kisebb, a hol kevesebb, ott nagyobb; a minimum 3·1%-kal Bogláron van, vagyis az egész Balaton mellékén az 50 falu közül Boglárra vándorolt be a legkevesebb család a három Balaton-melléki megyéből; ez ugyan sajátságosnak látszanék, ha ez egyszersmind azt jelentené, hogy maga a bevándorlás is ily kicsiny volt; de a bevándorlás nagy volt, mert hiszen az ősi családok száma csak 35·7%, csakhogy a bevándorlás zöme 46·9% ebben az esetben a zsidókra esett s így nem szerepelhetnek a három Balaton-melléki megye magyar fajú lakosságának kimutatásában. A maximum 56%-val Rendesre esik, mely e században úgy látszik erősen felfrissítette lakosságát újabb települőkkel.

A balatonparti községek lakosságához legtöbbel vagyis 938 családdal (9·6%) járult hozzá Zalamegye, legkevesebbel vagyis 434 családdal (4·4%) Veszprémmegye; ez egészen természetes, minthogy Zalamegyének a Balaton partjából leghosszabb, Veszprémnek legrövidebb a része, annak 28, ennek csak 6 községe van a Balatonparton; mindenképen a kettő között áll Somogymegye 16 falujával és 579 családjával (5·9%).

Nem ilyen természetes azonban az egyes megyék által adott családszámok szétoszlása a három megye közt, a mit a következő kis táblázat mutat:

Adott családot	Összesen	Zalamegyének	Somogynak	Veszprémnek	Zalamegyének	Somogynak	Veszprémnek
		abszolut számokban			százalékokban		
Zalamegye	938	827	62	49	88·16	6·60	5·24
Somogymegye . .	579	52	509	18	8·98	87·91	3·11
Veszprémmegye .	434	191	115	128	44·00	26·50	29·50

Ezek szerint ugyanis, míg a Zalamegye által adott 938 családnak 88·16%-a, s a Somogymegye által adott 579 családnak 87·91%-a maradt Zalában, illetőleg Somogyban, addig a Veszprém által adott 434-nek családnak mindössze is csak 29·50%-a maradt Veszprémmegyében, a mi azt jelenti, hogy Veszprémmegyéből sokkal több család vándorolt ki Zalába és Somogyba„ mint ezekből a megyékből Veszprémbe. S tényleg míg Zala megye a vele szomszédos Somogy- és Veszprémnek családainak csak 11·84 (= 6·60+5·24) %-át, Somogy pedig a vele szomszédos Zala- és Veszprémnek családainak csak 12·09 (8·98+3·11) %-át juttatta, addig Veszprém a vele szomszédos Zala- és Somogynak családainak 70·50 (44·00+26·50) %-át juttatta, tehát csaknem háromszor annyit, mint a másik két megye együttvéve.

Azt, hogy Veszprémmegye családainak sokkal nagyobb részét (44·00%) adta a zalai, mint a somogyi (26·50%) Balatonpartnak, a földrajzi viszonyok teljesen megmagyarázzák. Míg ugyanis Veszprém és Somogy csak Kiliti és Siófok közt határosak, addig Zalamegyének hosszú keskeny szalagja huzódik fel a Balaton északi partja mellett Alsó-Örsig, melyet a Bakony felől Veszprémmegye Almáditól Mencshelyig csaknem 25 km. hosszúságban szeg be s ezen a vonalon a Bakonynak délnyugat és délkelet felé nyíló völgyei a népesség áramlásának természetes útjaiul szolgáltak. Éppen ezért a veszprémmegyei családok Somogyban a határszéltől kiindulva nem is terjednek messzebb 5—6 községnél; Kiliti, Endréd, Zamárdi, Kőröshegy, Szárszó és Őszöd községekben még 3—10·8%-ot tesznek ki; azontúl Keszthelyig alig vagy éppenséggel nem találkozunk velük. Nem így a zalai oldalon! mert ott a veszprémi családok Alsó-Örstől kezdve le Bal.-Edericsig csaknem minden faluban részét képezik a lakosságnak s százalékszámuk is felemelkedik 27·5%-ig. A három megye közül egyikből a másikba tehát Veszprémből vándorolt ki a legtöbb, és pedig több Zalába, mint Somogyba.

Veszprémmegyéből a következő községekből a következő számú családok telepedtek le az egyes balatonparti községekbe: *Takácsiból:* Bal.-Füredre 2; — *Vaszarból:* Bad.-Tomajba 1; — *Pápáról:* Keszthelyre 10, Tördemiczre 1, Bad.-Tomajba 1; — *Dákáról:* Őszödre 2; — *Nórapról:* Őszödre 1; — *Kupról:* Bad.-Tomajba 1; — *Noszlopról:* Rendesre 1; — *Nagyszőllősről:* Aszófőre 1; — *Oroszból:* Rendesre 1, Salföldre 2; — *Karakó-Szörcsökből:* Salföldre 1; — *Tüskevárról:* Bad.-Tomajba 2; — *Kis-Jenőről:* Tördemiczre 1; — *Somló-Vásárhelyről:* Badacsony-Tomajba 1, Tihanyba 1; — *Devecserről:* Keszthelyre 5, Bal.-Edericsre 1, Bad.-Tomajba 2; — *Kolontárról:* Bad.-Tomajba 3; — *Tósokról:* Bal.-Edericsre 2, Salföldre 1; — *Csékutról:* Rendesre 2; — *Padragról:* Rendesre 2, Salföldre 4; — *Halimbáról:* Balaton-Edericsre 1, Kővágó-Örsre 3; — *Magyar-Polányról:* Keszthelyre 2; — *Kis-Lődről:* Aszófőre 13; — *Város-Lődről:* Aszófőre 1, Keszthelyre 1; — *Urkútról:* Örvényesre 1; — *Szent-Gálról:* Keszthelyre 1, Udvariba 1, Bal.-Füredre 1; — *Bándról:* Örvényesre 1; — *Márkóról:* Kilitibe 2; — *Mencshelyről:* Kővágó-Örsre 7, Szepezdre 1; — *Vöröstóról:* Örvényesre 2; — *Nagy-Vászonyból:* Tihanyba 1, Aszófőre 3, Örvényesre 2, Udvariba 2, Kővágó-Örsre 1, Badacsony-Tomajba 2, Bal.-Edericsre 1, Keszthelyre 3; — *Barnaghból:* Tihanyba 1; — *Tót-Vászonyból:* Kővágó-Örsre 1, Szepezdre 2, Udvariba 1, Örvényesre 3, Endrédre 1; — *Hidegkutról:* Akaliba 3, Örvényesre 5, Aszófőre 1, Tihanyba 1, Arácsra 2; — *Vámosról:* Udvariba 1, Bal.-Füredre 1, Almádiba 2; — *Faiszból:* Arácsra 1, Csopakra 11, Paloznakra 10, Kilitibe 1; — *Bakony-Szent-Lászlóból:* Endrédre 4: — *Olaszfaluból:* Vörös-Berénybe 3; — *Tésből:* Őszödre 1; — *Ősküről:* Bfő-Kajárra 1, Endrédre 1; — *Hajmáskérről:* Kenesére 2, Bfő-Kajárra 1; — *Solyról:* Bal.-Füredre 1; — *Litérről:* Kilitibe 1; — *Kádártáról:* Almádiba 1, Fokszabadiba 2; *Szent-Király-Szabadiból:* Tihanyba 1, Vörös-Berénybe 2, Almádiba 2, Bfő-Kajárra 1, Fokszabadiba 1; *Peremartonból:* Bfő-Kajárra 7, Endrédre 3; — *Berhidáról:* Aszófőre 1, Bfő-Kajárra 1, Fokszabadiba 2; — *Kis-Kovácsiból:* Bfő-Kajárra 2; — *Papkesziből:* Fokszabadira 1, Balatonfő-Kajárra 2, Balaton-Füredre 1; — *Küngösről:* Fokszabadiba 1, Balatonfő-Kajárra 2, Kenesére 1; — *Csajágról:* Balatonfő-Kajárra 2; — *Lepsényből:* Vörös-Berénybe 2, Bfő-Kajárra 3, Fokszabadiba 3, Kilitibe 1, Zamárdiba 1, Kőröshegyre 1, Lellére 1; —

Bozsokról: Balatonfő-Kajárra 1, Fokszabadiba 1, Kilitibe 1; — *Enyingről:* Balatonfő-Kajárra 5, Fokszabadiba 6, Kilitibe 2, Endrédre 2; — *Siómarosból:* Fokszabadiba 4; — *Lajos-Komáromból:* Bfő-Kajárra 1, Kilitibe 5; — *Dégről:* Fokszabadiba 1; *Szilas-Balhásból:* Fokszabadiba 2, Balaton-Füredre 1; — *Almádiból:* Vörös-Berénybe 1; — *Vörös-Berényből:* Almádiba 8, A.-Örsre4, Balaton-Füredre 2, Kenesére 2; — *Keneséről:* Lovasra 1, Bfő-Kajárra 2, Kilitibe 7; — *Bfő-Kajárról:* Fokszabadiba 8, Kenesére 2, Vörös-Berénybe 1; — *Fokszabadiból:* Bfő-Kajárra 1, Kenesére 7, Kilitire 6, Kőröshegyre 1; — *Siófokról:* Kilitibe 13, Endrédre 9, Zamárdiba 15, Kőröshegyre 14, Szárszóra 4, Őszödre 9, Tihanyba 1, Fokszabadiba 4; — *Veszprémmegyéből* a hely megnevezése nélkül Kenesére 1, Vörösberénybe 13, Almádiba 7, Csopakra 2, B.-Füredre 8, Aszófőre 1, Balaton-Edericsre 1, Keszthelyre 22, Vörsre 1, Lellére 1, Faluszemesre 1, Kilitibe 2, Kőröshegyre 1, Fokszabadira 2, Bfő-Kajárra 1, — összesen 434 család.

Ezzel szemben Zala a három megye közül az, a honnan a legkevesebb család vándorolt ki Somogy és Veszprém balatonparti községeibe; a kettő közül is több jutott Somogynak (6·60%) mint Veszprémnek (5·24%). Ha figyelembe vesszük azt, hogy a zalai Balatonpart a veszprémi Balatonparttal ugyanoly kis területen érintkezik, mint a somogyi Balatonparttal, a Somogy javára eső különbség, ha kicsi is, mégis feltünő; magyarázatát pedig abban leli, hogy a népesség Zalából Somogyba nemcsak a Kis-Balaton környékén levő néhány határmenti községen szivárog át, hanem magán a Balatonon is, a mint azt a családok elterjedése igen szépen igazolja. Zala felől ugyanis az első somogyi község Vörs, s így ebben kell a legtöbb zalai családnak lenni, van is benne 9; a következő, vagyis a határtól második faluban Bal.-Szent-Györgyön ezek száma már csak 7, Bal.-Berényben 3, Bal.-Keresztúron csak 1; igaz, hogy ezután Lengyeltóti 7 családdal következik, de ez városias jellegével épp úgy kivételt képez, mint Keszthely; ezután Ordán, Csehin és Lellén nincs zalai eredetű család s ez azt jelenti, hogy a zalai népességnek a somogy—zalai határ felől a part mentét követő beszivárgása már Lengyeltótinál végső állomását érte el. Ámde Lellén túl újra találkozunk zalai családokkal! Kezdetben kevesebbel, így Faluszemesen csak 1, Őszödön és Szárszón 2—2, de később többel, Kőröshegyen számuk már 5, Zamárdiban 15, Endréden 8, míg végre Siófokon újból leszáll 1-re! Ennek a második zalai koloniának centruma nyilvánvalóan Zamárdi és Endréd s ha tudjuk azt, hogy ez a két község a tihanyi apátság birtoka, s hogy a tihanyi apátság, a mennyiben e birtokon újabb cselédségre volt szüksége, azt vagy Tihanyból vagy közelfekvő zalai birtokaiból telepítette át oda, egyben nyilvánvaló leszi hogy a somogyi part e részének zalai eredetű családai nem a somogy—zalai határtól a part mentén szivárogtak ide, hanem Zalamegye Tihany körüli részeiből a Balatonon keresztül települtek be.

Zalamegyének a következő községeiből a következő számú családok telepedtek le az egyes balatonparti községekbe: *Felső-Örsről:* Vörös-Berény-Almádiba 3; — *N.-Pécselyről:* Tihanyba 2, Aszófőre 1, Orvényesre 1, Udvariba 2; — *Vászolyból:* Tihanyba 2, Aszófőre 4, Örvényesre 2, Akaliba 1, Tördemiczre 3; — *Dörgicséről:* Kővágó-Örsre 4, Szepezdre 7, Salföldre 1, Akaliba 3, Udvariba 1; — *Ó-Budavárról:* Aszófőre 1; — *Szent-Jakabfáról:* Salföldre 1, Örvényesre 3, Aszófőre 6; — *Csicsóról:* Kővágó-Örsre 2, Rendesre 2, Salföldre 1, Akaliba 2, Örvényesre 1, Aszófőre 1; — *Szent-Antalfáról:* Kővágó-Örsre 4; — *Tagyonról:* Szepezdre 3, Örvényesre 1; — *Monoszlóról:* Kővágó-Örsre 1, Bad.-Tomajba 1; — *Köves-Kálláról:* Kővágó-Örsre 8, Rendesre 1, Bad.-Tomajba 1, Tördemiczre 2; — *Bal.-Henyéről:* Kővágó-Örsre 1; — *Szent-Békálláról:* Kővágó-Örsre 2, Bad.-Tomajba 1, Tördemiczre 2, Bal.-Edericsre 1; — *Mindszentkálláról:* Kővágó-Örsre 1, Rendesre 1, Salföldre 5, Tördemiczre 7; — *Kékkútról:* Kővágó-Örsre 7, Rendesre 1, Salföldre 5, Akaliba 2; — *Káptalan-Tótiból:* Kővágó-Örsre 4, Szepezdre 2, Salföldre 2, Bad.-Tomajba 5, Tördemiczre 1, Szigligetbe 1; — *Gyulakesziből:* Kővágó-Örsre 2, Bad.-Tomajba 4, Tördemiczre 3, Szigligetbe 1, Keszthelyre 2, Füredre 1, Zamárdiba 10; — *Puláról:* Szigligetbe 1; — *Petendről:*

Kővágó-Örsre 1; — *Kapolcsról:* Salföldre 1, Badacsony-Tomajba 8, Tördemiczre 1, Akaliba 2, Balatonfő-Kajárra 12; — *Monostor-Apátiról:* Kővágó-Örsre 1, Salföldre 1, Badacsony-Tomajba 2, Szigligetre 1; — *Sáskáról:* Kővágó-Örsre 4, Rendesre 1, Salföldre 4, Bad.-Tomajba 9, Balaton-Edericsre 1; — *Haláptól:* Rendesre 1, Bad.-Tomajba 9, Bal.-Edericsre 7; — *Diszelről:* Salföldre 1, Tördemiczre 1, Keszthelyre 2; — *Tapolczáról:* Kővágó-Örsre 2, Salföldre 1, Bad.-Tomajba 3, Tördemiczre 4, B.-Edericsre 1, Keszthelyre 6, Meszes-Györökre 1; — *Gulácsról:* Bad.-Tomajba 1, Tördemiczre 5, Keszthelyre 2; — *Kis-Apátiról:* Rendesre 1, Salföldre 1, Bad.-Tomajba 4, Tördemiczre 5; — *Raposkáról:* Tördemiczre 2; — *Hegymagasról:* Bad.-Tomajba 1, Tördemiczre 1, Szigligetre 4, Bal.-Edericsre 2, Vonyarcz-Vashegyre 1; — *Lesencze-Istvándról:* Tördemiczre 1, Bal.-Edericsre 4, Vonyarcz-Vashegyre 1; — *Lesencze-Tomajból:* Bad.-Tomajba 3, Tördemiczre 1, Bal.-Edericsre 1; — *Lesencze-Németfaluból:* Bad.-Tomajba 2, Meszes-Györökre 1; — *Nemes-Vitáról:* Tördemiczre 4, Szigligetre 8, Bal.-Edericsre 15; — *Szőczről:* Tördemiczre 1, Keszthelyre 1; — *Nyirádról:* Akaliba 1, Salföldre 3, Bad.-Tomajba 16, Tördemiczre 2; — *Hanyból:* Badacsony-Tomajba 1, Keszthelyre 1; — *Gyepürül:* Akaliba 1; — *Sárosdról:* Tördemiczre 1; — *Galsáról:* Salföldre 1, Keszthelyre 1; — *Hosztótról:* Badacsony-Tomajba 2; — *Ukkról:* Tördemiczre 1; — *Csabrendekről:* Bad.-Tomajba 4; — *Sümegről:* Kővágó-Örsre 1, Tördemiczre 1, Fokszabadiba 1, Bal.-Edericsre 1, Keszthelyre 11; — *Szalapáról:* Rendesre 1; — *Kis- és Nagy-Görbőről:* Keszthelyre 2; — *Bazsiról:* Bal.-Edericsre 3, Keszthelyre 1; — *Türjéről:* Keszthelyre 2; — *Tüske-Szent-Péterről:* Salföldre 1; — *Z.-Szt-Gróthról:* Keszthelyre 11, Zalavárra 1; — *Z.-Koppányból:* Keszthelyre 1; — *Gyülevészről:* Keszthelyre 1, Égenföldre 1; — *Kehidáról:* Keszthelyre 1; — *Alsó- és Felső-Kustyánról:* Keszthelyre 5; — *Karmacsról:* Keszthelyre 5, Bal.-Szent-Györgyre 1, Égenföldre 1; — *Z.-Szántóról:* Keszthelyre 3; — *A.- és F.-Zsidról:* Tördemiczre 3, Keszthelyre 4; — *Vállusról:* Vonyarcz-Vashegyre 1; — *Reziből:* Keszthelyre 1; — *Vindornya-Fokról:* Keszthelyre 1; — *Vindornya-Szőllősről:* Keszthelyre 1; — *Prágáról:* Meszes-Györökre 1; — *Cserszeg-Tomajból:* Keszthelyre 12, Gyenes-Diásra 2, Vonyarcz-Vashegyre 8; — *Z.-Szt-Andrásról:* Keszthelyre 1, Vonyarcz-Vashegyre 1; — *A.- és F.-Páhokról:* Keszthelyre 3, Zalavárra 1; — *Boldogasszonyfáról:* Keszthelyre 1; — *Szentgyörgyvárról:* Égenföldre 1, Keszthelyre 4; — *Sármellékről:* Keszthelyre 2, Zalavárra 1, Égenföldre 3, Gyenes-Diásra 1; — *Z.-Szt-Mihályról:* Faluszemesre 1; — *Pölöskéről:* Keszthelyre 1; — *Bókaházáról:* Keszthelyre 2; — *Hosszúfaluról:* Bal.-Szt-Györgyre 1; — *Z.-Apátiból:* Keszthelyre 5, Zalavárra 2; — *Z.-Szt-Martonból:* Keszthelyre 1; — *Szabarról:* Keszthelyre 2; — *Kis Radáról:* Bal.-Berénybe 1; — *Kis-Komáromból:* Keszthelyre 1, B.-Magyaródra 6; — *Karósról:* B.-Magyaródra 2; — *Csapiról:* B.-Magyaródra 1; — *Galambokról:* Keszthelyre 1; — *Nagy-Kanizsáról:* Keszthelyre 4; — *Z.-Egerszegről:* Keszthelyre 5, Zalavárra 1; *Szepetkről:* Bad.-Tomajba 1; — *Z.-Lövőről:* Kőröshegyre 1; — *Bocskáról:* Endrédre 2; — *A.-Lendváról:* Fokszabadiba 1; — *Csáktornyáról:* Keszthelyre 2; — *Perlakról:* Keszthelyre 1; — *Muraközből:* Keszthelyre 2; — *Alsó-Örsről:* Vörös-Berénybe 3, B.-Füredre 6, Arácsra 10, Kövesdre 1; — *Lovasról:* Alsó-Örsre 3, Vörös-Berényre 1, Paloznakra 1, Arácsra 3, Kövesdre 2, Balaton-Füredre 2, Aszófőre 1, Örvényesre 2; — *Paloznakról:* Balaton-Füredre 5, Arácsra 1, Csopakra 2, Kövesdre 3, Lovasra 11, A.-Örsre 3; — *Kövesdről:* Lovasra 2, Csopakra 1, Arácsra 9, Balaton-Füredre 1, Paloznakra 5, Udvariba 1, Bal. Edericsre 2; — *Csopakról:* Vörös-Berénybe 1, Almádiba 3, A.-Örsre 6, Lovasra 4, Kövesdre 1, Arácsra 14, B.-Füredre 2; — *Arácsról:* Aszófőre 1, Balaton-Füredre 9, Lovasra 3, Balatonfő-Kajárra 2; — *B.-Füredről:* Kövesdre 1, A.-Örsre 1; — *Tihanyból:* B.-Füredre 1, Endrédre 2, Kőröshegyre 2, Szárszóra 1; — *Aszófőről:* Örvényesre 2, Tihanyba 5, Kilitibe 1; — *Örvényesről:* Udvariba 5, Aszófőre 1, Endrédbe 2; — *Udvariból:* Szepezdre 1, Szárszóra 1; — *Akaliból:* Kővágó-Örsre 1, Őszödre 2; — *Zánkából:* Kővágó-Örsre 1, Szepezdre 8, Tördemiczre 1, Udvariba 1, Endrédre 2; — *Szepezdről:* Kővágó-Örsre 4, Akaliból 1; *Kővágó-Örsről:* Badacsony-Tomajba 1, Salföldre 1, Rendesre 5, Szepezdre 2, Zánkára 5, Akaliba 1, Kőröshegyre 1, Lengyeltótiba 1; — *Rendesről:* Szepezdre 1, Bad.-Tomajba 1, Tördemiczre 1; — *Salföldről:* Kővágó-Örsre 1, Tördemiczre 1; — *Bad.-Tomajból:* Salföldre 3, Rendesre 2, Kővágó-Örsre 1, Tördemiczre 1, Bal.-Edericsre 1, Vonyarcz-Vashegyre 1; — *Tördemiczről:* Salföldre 1, Bad.-Tomajba 6, Szigligetre 4, Balaton-Edericsre 1; — *Szigligetről:* Tördemiczre 8, Balaton-Edericsre 4, Keszthelyre 5, Zalavárra 1; — *Bal.-Edericsről:* Bad.-Tomajba 2, Szigligetre 6, Keszthelyre 1; — *Meszes-Györökről:* Bal.-Edericsre 1, Szigligetre 2, Keszthelyre 4, Vörsre 2, Gyenes-Diásra 3; — *Vonyarcz-Vashegyről:* Keszthelyre 1, Gyenes-Diásra 13, Meszes-Györökre 6; — *Gyenes-Diásról:* Keszthelyre 14, Vonyarcz-Vashegyre 10; — *Keszthelyről:* Gyenes-Diásra 13, Vonyarcz-Vashegyre 13, Meszes-Györökre 1, Tördemiczre 2, Szigligetbe 6, Badacsony-

Tomajba 1, Kővágó-Örsre 1, Fokszabadiba 1, Lengyeltótiba 3, Balaton-Szt-Györgyre 1; — *Zalavárról:* Keszthelyre 2, Égenföldre 17; — *Égenföldről:* Zalavárra 1; — *Balaton-Magyaródról:* Zalavárra 1, Vonyarcz-Vashegyre 2; — *Zalamegyéből:* (a hely megnevezése nélkül): Vörsre 8, Balaton-Szent-Györgyre 4, Balaton-Berénybe 2, Lengyeltótiba 6, Boglárra 1, Kőröshegyre 1, Zamárdiba 5, Keszthelyre 10, Fokszabadiba 1, Vörös-Berény-Almádiba 20, Bal.-Magyaródra 8, Vonyarcz-Vashegyre 1; — összesen: 938 család.

Somogymegye csaknem oly kevéssel (12·09%) járult a vele szomszédos két megye balatonparti népességéhez mint Zalamegye (11·84%) s szintén kevesebbet juttatott Veszprémnek (3·11%), mint Zalának (8·98%). Ez a 8·98% az adott esetben. 52 családot jelent, míg a 3·11% csak 18 családot. Ámde az aránylag magasnak látszó zalai százalék nagyon leszáll, ha figyelembe vesszük, hogy abból 38 családot a városias jellegű Keszthely köt le s így tulajdonképen csak 14 somogyi család marad a többi zalai községre; 17 zalai községben egyáltalában nincsen somogyi család, 9-ben csak egyesével van s egyedül Tihanyban van több vagyis 5 család s nyilvánvaló, hogy ez az 5 család is nem a partmenti úton, hanem a Balatonon át került oda valószinűleg ugyanolyan okokból, mint a zalai családok Endrédbe és Zamárdiba.

Somogymegyéből a következő községekből a következő számú családok telepedtek az egyes balatonparti községekbe: *Jutból:* Fokszabadiba 6, Kilitibe 4; — *Ádándból:* Fokszabadiba 2, Kilitibe 13; — *Nagy-Berényből:* Fokszabadiba 3, Kilitibe 1; — *Ságvárról:* Fokszabadiba 2, Kilitibe 1, Endrédbe 7, Zamárdiba 3; — *Somból:* Endrédre 6; — *Nyimből:* Endrédre 3; — *Bábonyból:* Kilitibe 1, Endrédbe 1; — *Tabról:* Kilitibe 7, Endrédre 4, Zamárdiba 1, Kőröshegyre 2, Faluzzemesre 1; — *Bálványosról:* Endrédre 2, Kőröshegyre 4, Oszödre 1; — *Zalából:* Endrédre 3, Lellére 4, Bal.-Keresztúrra 2; — *Kapolyból:* Endrédre 1, Zamárdiba 1, Őszödre 1; — *Kerekiből:* Endrédre 7, Kőröshegyre 1, Szárszóra 1, Faluszemesre 2, Lellére 1, Ordára 1; — *Pusztaszemesről:* Endrédre 2; — *N.-Egresről:* Endrédre 1, Kőröshegyre 6; — *Nágocsról:* Kőröshegyre 3, Szárszóra 1, Lellére 2; — *Karádról:* Zamárdiba 3, Szárszóra 1, Őszödre 1, Ordára 2, Lengyeltótiba 1, Keszthelyre 1; — *Köttséről:* Kilitibe 2, Kőröshegyre 1, Őszödre 1, Lellére 1, Ordára 1, Lengyeltótiba 1; — *Szóládról:* Endrédre 1, Kőröshegyre 3, Szárszóra 1, Őszödre 3, Faluszemesre 1, Lellére 1, Ordára 1; — *Telekiből:* Endrédre 7, Kőröshegyre 2, Őszödre 1; — *Látrányból:* Kőröshegyre 1, Őszödre 3, Faluszemesre 3, Lellére 1. Csehibe 2, Lengyeltótiba 2; — *Gamásból:* Lellére 2, Lengyeltótiba 2; — *Turból:* Őszödre 1, Lellére 1, Ordára 1, Lengyeltótiba 3; — *Eddéről:* Ordába 1; — *Osztopánról:* Bad.-Tomajba 1; — *Jádról:* Őszödre 1; — *Vámosról:* Ordába 1, Lengyeltótiba 1; — *Somogyvárról:* Lengyeltótiba 11, Keszthelyre 1; — *Öreglakról:* Boglárra 1, Csehibe 1, Lengyeltótiba 1, Bal.-Berénybe 2; — *Kis-Berényből:* Lengyeltótiba 10; — *Tót-Gyugyból:* Lengyeltótiba 2, Lellére 1; — *Szöllős-Györökből:* Lellére 3, Lengyeltótiba 3; — *Szöllős-Kislakból:* Boglárra 1, Lengyeltótiba 1; — *Buzsákból:* Lengyeltótiba 5; — *Bal.-Ujlakról:* Bal.-Keresztúrra 4; — *Kéthelyből:* Keszthelyre 2, Vörsre 1, B.-Berénybe 1, Bal.-Szent-Györgyre 2, Bal.-Keresztúrra 2, Lengyeltótiba 7, Lellére 1, Faluszemesre 1; — *Marczaliból:* Keszthelyre 2, Vörsre 1, Lengyeltótiba 6, Faluszemesre 1; — *Boronkáról:* Vörsre 1; — *Nikláról:* Bal.-Keresztúrra 1; — *Faiszról:* Ordára 2; — *Puszta-Kovácsiról:* Lellére 1; — *Mesztegnyéről:* Vörsre 1; — *N.-Kisfaludról:* Lellére 3; — *Szakácsiból:* Vörsre 1; — *Csákányból:* Keszthelyre 1; — *Sámsonból:* Vörsre 1, Bal.-Keresztúrra 1; — *Sávolyból:* Vörsre 1, Bal.-Keresztúrra 2; — *Holládról:* Bal.-Berénybe 1, Bal.-Szent-Györgyre 1, Bal.-Keresztúrra 1; — *Miklósiból:* Zamárdiba 1; — *Török-Koppányról:* Zamárdiba 1, Lellére 1; — *Döröcskéről:* Lengyeltótiba 2; — *Acsáról:* Endrédre 1, Kőröshegyre 1; — *Káráról:* Endrédre 3; — *Andocsról:* Endrédre 2; — *Fiadról:* Lellére 1; — *Bonnyáról:* Csehibe 1; — *Mocsoládról:* Lengyeltótiba 1; — *Ecsényről:* Endrédre 1; — *Mernyéről:* Őszödre 1; — *Igalról:* Lengyeltótiba 2; — *Szillből:* Bal.-Szt-Györgyre 1; — *Büsüből:* Kilitibe 1, Szárszóba 1; — *Patalomból:* Lellére 1; — *Szentgáloskérről:* Zamárdiba 7; — *Nagy-Berkiből:* Endrédre 1; — *Kaposvárról:* Lengyeltótiba 6, Kőröshegyre 1; — *Toponárról:* Szárszóra 1; — *Sárdról:* Endrédre 1; — *Vrácsikról:* Lengyeltótiba 2; — *Kis-Bajomból:* Lengyeltótiba 2; — *Görgetegből:* Keszthelyre 1; — *Berzenczéről:* Keszthelyre 2; — *Csurgóról:* Len-

gyeltótiba 1; — *N.-Kanizsáról:* Bal.-Szt-Györgyre 1; — *Kilitiből:* Fokszabadiba 5, Endrédre 6, Kőröshegyre 3, Csehibe 1, Lengyeltótiba 5; — *Endrédről:* Tihanyba 2, Kilitibe 10, Zamárdiba 1, Kőröshegyre 1; — *Zamárdiból:* Endrédre 8, Kőröshegyre 2, Szárszóra 1, Őszödre 3, Faluszemesre 1; — *Kőröshegyről:* Zamárdiba 2, Endrédre 4, Szárszóra 1, Őszödre 3, Faluszemesre 1; — *Szárszóról:* Kőröshegyre 1, Őszödre 5, Rendesre 1; — *Őszödről:* Szárszóra 1, Kőröshegyre 1, Faluszemesre 2, Lengyeltótiba 1; — *Faluszemesről:* Zamárdiba 1, Kőröshegyre 1, Őszödre 4; — *Lellérről:* Kilitibe 1, Szárszóba 1, Lengyeltótiba 4; — *Boglárról:* Lellére 4, Csehibe 2, Lengyeltótiba 5; — *Csehiből:* Zamárdiba 8, Őszödre 4, Lellére 2, Ordára 14, Lengyeltótiba 6; — *Ordáról:* Bal.-Berénybe 1, Zamárdiba 3, Őszödre 1, Csehibe 1, Lengyeltótiba 11; — *Lengyeltótiból:* Ordára 3, Akaliba 1; — *Bal.-Keresztúrról:* B.-Berénybe 1, Vörsre 1, Ordára 1, Lengyeltótiba 1; — *B.-Berényből:* B.-Edericsbe 1, B.-Keresztúrra 4, B.-Szt-Györgyre 6; — *B.-Szt-Györgyből:* Balaton-Berénybe 11, Vörsre 7, B.-Keresztúrra 9, Lengyeltótiba 2, Meszes-Györökre 1; — *Vörsről:* Bal.-Szt-Györgybe 2, B.-Berénybe 6, B.-Keresztúrra 1, Lellére 1; — *Somogymegyéből* a hely megnevezése nélkül: Zalavárra 1, Keszthelyre 28, Tördemiczre 1, Szepezdre 1, Örvényesre 1, Tihanyba 3, Lengyeltótiba 3, Endrédre 11, B.-Keresztúrra 2, Vörsre 2; — összesen 579 család.

Mindezekből pedig kitűnik az, hogy a Balaton északi és déli partja között, Tihany vidékét a vele szemben fekvő Zamárdi vidékével együtt kivéve, a népesség áramlása, kicserélődése csaknem semmi, a Balaton víztükre a népáramlások útjául nem szolgált, ez a nagy vízfelület a mellette lakó népeket nem kötötte össze, hanem inkább szétválasztotta; a Balatonnak tehát a mellette élő népek kialakulásában egészen más szerep jutott, mint más hasonló vízfelületeknek, melyek a parti lakosság teljes összekeverődésének útjául szolgáltak s ennek oka kétségtelenül a népesség kizárólagosan szárazföldi természetében rejlik. A Balatonpart lakója nem vizi ember, úszni közülök kevés tud, a Balatont szereti, mert fölségesen nyugodt vagy rettenetesen háborgó tömege imponál neki, de nem szeret benne fürdeni, nem szeret rajta utazni, még télen sem, mikor a jégpánczél több biztosítékot nyujt, mint a gördülő hullám.

A balatonparti népesség összetételében a Balatonon osztozkodó három vármegyén túl természetesen a Dunántúlnak van első sorban nagyobb része, ez azonban már sokkal jelentéktelenebb s a Dunántúl által adott 416 család az egész lakosságnak csak 4·2%-át adja. Az 50 község közt 22 olyan, a melyeknél a Dunántúl egyéb részeiből való betelepülés nem konstatálható; ezek többnyire a kisebb falvak A legnagyobb százalékokat találjuk Endréden (19·1%) és Lengyeltótiban (15·7%), a hol ezek ott 73, itt 60 családnak felelnek meg. Ha ezeknek megnézzük eredeti felvételi lapjukat, konstatáljuk, hogy a magas százalékszám Endréden főként azokra a német telepesekre esik, a kik a XVIII. század legvégén a fehérmegyei Moorról kerültek ide s a kik ma a 73 családból 53-mat adnak ki; Lengyeltótiban pedig azokra a hácsi németekre, kiket az ötvenes években Fechtig báró telepített oda Baranyamegyéből, s a kik a 60 család közül 46-ot tesznek ki. A Dunántúlról betelepültek száma még egyedül Keszthelyen éri el 121 családdal a 10·8%-ot, ezt azonban Keszthely városi jellege teljesen érthetővé teszi; ennek csaknem fele 53 család Vasmegyére esik ugyan, de azért ez nem egységes telepítés útján került ide, mint Endréden és Lengyeltótiban, hanem Vasmegye legkülönbözőbb helyeiről szivárgott be.

A Dunántúl megyéiből (Zala, Veszprém és Somogy megyék kivételével) a következő számú családok telepedtek le az egyes balatonparti községekbe: *Vasmegyéből:* Keszthelyre 55, Vonyarcz-Vashegyre 1, Meszes-Györökre 1, Bal.-Edericsre 1, Tördemiczre 8, Szigligetre 1, Kővágó-Örsre 1, Rendesre 1, Akaliba 1, Kilitibe 1, Endrédre 1, Zamárdiba 3, Kőröshegyre 3, Őszödre 1, Faluszemesre 1, Lellére 2, Lengyeltótiba 2, Vörsre 1; — *Sopronmegyéből:* Kilitibe 2, Endrédre 2, Kőrös-

hegyre 2, Lengyeltótiba 8, Balaton-Magyaródra 3, Zalavárra 2, Keszthelyre 22; — *Mosonmegyéből:* Keszthelyre 1; — *Komárommegyéből:* Balatonfő-Kajárra 1, Kilitibe 1, Zamárdiba 4, Keszthelyre 2; — *Győrmegyéből:* Vörös-Berénybe 1, Tihanyba 1, Bal.-Füredre 2, Kővágó-Örsre 1, Endrédre 2, Zamárdiba 2, Bal.-Berénybe 1, Keszthelyre 11; — *Esztergommegyéből:* Keszthelyre 4; — *Fejérmegyéből:* Vörös-Berénybe 3, Balatonfő-Kajárra 15, Fokszabadiba 14, Kilitibe 15, Endrédre 58, Zamárdiba 1, Kőröshegyre 6, Szárszóba 4, Faluszemesre 1, Lellére 2, Lengyeltótiba 1, Keszthelyre 14, Szigligetbe 1, Kővágó-Örsre 3; — *Tolnamegyéből:* Fokszabadiba 2, Balatonfő-Kajárra 2, Kilitibe 10, Endrédre 9, Kőröshegyre 5, Őszödre 4, Faluszemesre 1, Lellére 1, Keszthelyre 7; — *Baranyamegyéből:* Kilitibe 2, Zalavárra 1, Keszthelyre 5, Lengyeltótiba 46; — *Dunántúlról* (pontosabb megjelölés nélkül): Lengyeltótiba 3, Faluszemesre 1, Endrédre 1, Bal.-Berénybe 1, Keszthelyre 5, Szepezdre 2, Vörös-Berény-Almádiba 10; — összesen 416 család.

Magyarországnak a dunántúli kerületen kívül eső részei a Balatonpart községeinek lakosságához vajmi kevéssel, mindössze 70 családdal járultak, mi az összeírt családoknak csak 0·7%-át teszi. A Balatonparton 33 olyan község van, a melyben Magyarország jelzett részei egyáltalában nincsenek képviselve, 15 község olyan, hogy azokban e részeket csak 1, legfeljebb 3 család képviseli, egyedül Keszthely az, melynél e szám 39-re emelkedik, a mi ismét városi jellegét világítja meg.

Magyarország egyéb részeiből (az eddig felsorolt dunántúli megyék kivételével) a következő számú családok telepedtek le az egyes balatonparti községekbe: *Pozsonymegyéből:* Keszthelyre 5; — *Barsmegyéből:* Keszthelyre 1; — *Nyitramegyéből:* Kilitibe 1, Lellére 1, Bal.-Szent-Györgyre 1, Keszthelyre 1; — *Trencsénmegyéből:* Kővágó-Örsre 1; — *Árvamegyéből:* Keszthelyre 1; — *Szepesmegyéből:* Keszthelyre 1; — *Gömörmegyéből:* Kővágó-Örsre 1; — *Sárosmegyéből:* Keszthelyre 1; — *Pestmegyéből:* B.-Füredre 1, Kővágó-Örsre 1, Tördemiczre 1, Faluszemesre 1, Fokszabadiba 1, Kilitibe 1, Kőröshegyre 1, Zalavárra 1, Gyenes-Diásra 1, Vörös-Berénybe 10, Keszthelyre 18; — *Bács-Bodrogmegyéből:* Lengyeltótiba 1, Keszthelyre 3; — *Csongrádmegyéből:* Őszödre 1, Keszthelyre 1; — *Békésmegyéből:* Keszthelyre 1; — *Torontálmegyéből:* Keszthelyre 1; — *Hevesmegyéből:* Vonyarcz-Vashegyre 2, Keszthelyre 2; — *Aradmegyéből:* B.-Szt-Györgyre 1; — *Szebenmegyéből:* Csopakra 1; — *Szerémségből:* Csopakra 1, Keszthelyre 1; — *Szatmármegyéből:* Keszthelyre 2; — összesen 70 család.

Mindezekből pedig következik, hogy a Balaton-mellék népének bevándorlott része ethnikailag tisztán dunántúli eredetű s e nép kialakulásában az ország más részei a XIX. században részt nem vettek.

Említettük, hogy az a rovat, a mely a Magyarország ismeretlen helyeiről betelepült családokat vagyis azokat, melyekről nem sikerült megállapítanom, hogy honnan kerültek ide, foglalja össze, kiváló jelentőségű, mert ez jelöli meg a munkálat természetes hibáját. Ilyen család pedig van 587 vagyis az összeírt családok 5·9%-a. Átlagban tehát e hiba nem nagy. Nyilvánvaló, hogy ez a szám, ha e családokról is sikerült volna bővebb adatokat szerezni, a Balaton-melléki, a dunántúli megyékből és az ország egyéb részeiből származó családok számai közt oszlott volna meg, azokat növelte volna s minthogy ezek együtt az összeírt családok 24·8%-át teszik, az 5·9% arányos szétosztásban feltünő módon egyiket sem gyarapította volna. Táblázatunkban 11 község van olyan, a melyek felvételénél ezt a tételt teljesen kiküszöbölhettük. Tihanytól Kenesén át Siófokig e rovat tételei aránylag elég magasak; ennek oka az, hogy a felvételt itt kezdtem, annak módszerében még nem volt meg a kellő gyakorlatom s midőn évek mulva revideálni akartam ezt az anyagot, a lakosságban s éppen e részben beállott változások oly nagyok voltak, hogy alapos okaim voltak az 1893. évre visszamenőleg történő kétségtelenül jóhiszemű bemondások hitelességében kételkedni s helyesebbnek tartottam az «ismeretlen» mint a «bizonytalanul ismert» jelzés megtartását.

Utolsóelőtti rovatunk a zsidóság kimutatását adja s meg kell jegyeznünk, hogy teljesség dolgában ez a rovatunk a legtökéletesebb, mert ebben bent foglaltatik valamennyi zsidó család. A zsidó családok száma 637 s ez az összeírt családok 6·5%-át teszi. Igaz, hogy a zsidóság száma az 1890-iki népszámlálás szerint a lakosságnak csak 5·67%-át tette ki s így a 6·5% túlmagasnak látszik; de csak látszik, mert ne feledjük, hogy táblázatunkban nem az egész lakosság, hanem annak csak 88·3%-a, vagyis 49,055 lélek került észlelés alá, holott ha ezt kiegészítjük, a tényleges népszámra 55,500-ra, a 6·5% is leszáll 5·67%-ra. A zsidóság a maximumot abszolut számokban Keszthelyen éri el, a hol 246 család van, utána következnek Siófok 80, Kővágó-Örs 47, Boglár 46 családdal, de ha azt tekintjük, hogy a község lakosságának hanyadrészét teszik Boglár áll első helyen, a hol a 46 család a lakosság 46·9%-át teszi, utána következik Keszthely 26·6, Siófok 25·0, Kővágó-Örs 10·5%-kal, míg az összes többi községekben a zsidóság a 10%-on alul marad.

A mennyiben e rovatunk a zsidó családok teljes számát adja s a mennyiben az 1890-iki népszámlálás pontosan megadja a zsidók lélekszámát, e két adat felhasználható arra, hogy a család nagysága megközelítő pontossággal (megközelitő azért, mert a népszám 1890-ből, a családszám 1893-ból való) megállapítsuk. Az eredmény 4·9 családtag s így legalább e részben igazolja az általam felvett 5-ös számot.

Végül utolsó rovatunk a külföldről betelepültek számát mutatja; a XIX. században a Balaton mellékén 95 külföldi család települt meg, a melyek az összeírt családok 1·0%-át teszik; mondanunk sem kell, hogy ezek túlnyomó része, $^2/_3$-a — 64 család — Keszthelyre esik, a hová őket főként a Festetich grófi család telepítette be nem tömegesen, hanem lassankint és egyesével s különböző helyekről.

Külföldről a következő számú családok telepedtek le az egyes balatonparti községekbe: *Csehországból:* Keszthelyre 43, Vörsre 1, Tihanyba 3, Fokszabadiba 1, Tördemiczre 1, Bal.-Edericsre 1, Faluszemesre 1; — *Morvaországból:* Endrédre 2, Zamárdiba 1, Lellére 5; — *Sziléziából:* Udvariba 1, Keszthelyre 2; — *Ausztriából:* Bal.-Szt-Györgyre 1, Keszthelyre 5; — *Stájerországból:* Balaton-Edericsre 4; — *Krajnából:* Keszthelyre 3; — *Tirolból:* Keszthelyre 1; — *Isztriából:* Vörös-Berénybe 1; — *Boszniából:* Bal.-Füredre 1; — *Szerbiából:* Keszthelyre 1; — *Bulgáriából:* Csopakra 1; — *Olaszországból:* Kilitibe 1, Bal.-Füredre 1; — *Németországból:* Keszthelyre 7, Arácsra 1, Bad.-Tomajba 1, Faluszemesre 1, Zalavárra 1; — *Angolországból:* Keszthelyre 2; — összesen 95 család.

Ime, földrajzi eredet szerint ilyen különböző származású és arányú elemekből alakult össze a Balatonpart községeinek mai népe.

VI. A népesség nemzetiségi eredetű elemei.

Az 1720. évben, mint azt már említettük (l. a 97. lapon) a Balaton-mellék népességének 98·5%-a magyar volt. Láttuk azt is (a 30. lapon), hogy 1890-ben e népnek 98·8%-a volt magyar. A két időpont közt lefolyt 170 év alatt tehát a magyarság arányszáma 0·3%-kal emelkedett, általában pedig a Balaton-mellék lakosságának nemzetiségi viszonyai csaknem semmit sem változtak. A rendkívül magas százalékszám szerint a Balaton partjait tiszta magyar faj lakta úgy a XVIII. század elején, mint a XIX. század végén; viszont a nemzetiségekre eső százalékszám annyira kicsiny, hogy bizvást figyelmen kívül hagyhatjuk.

Ez a statisztikai adatok végeredménye! És mégis! Ha végig utazzuk a Balaton-

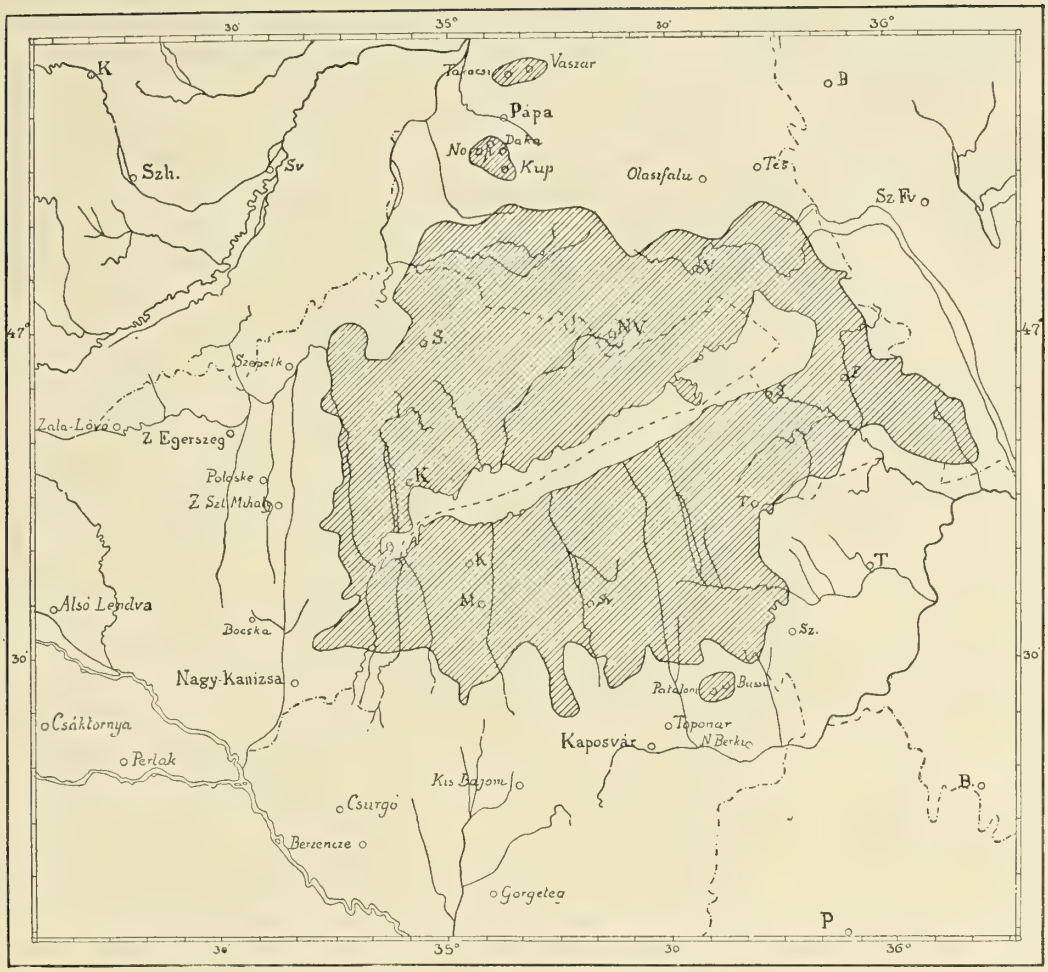

III. tábla. A Balaton-mellék lakosságának behúzódási területe a XIX. században (a 140. laphoz).

E térképen, mely a 133—139. lapokon a petit-szedésű szakaszokban felsorolt részletes adatok alapján készült, a Balaton körül bevonalkázott terület, továbbá az ezen területtől északra és délre fekvő, több községből álló s ugyancsak bevonalkázott szigetecskék s végül a be nem vonalkázott területen azok az egyes községek, melyek neve minden rövidítés nélkül egészen ki van írva, jelzik részben azt a nagyobb összefüggő területet, részben az ezen kívül eső azon egyes községeket, a honnan a Balaton-mellék népének a XIX. században bevándorolt része ered, a mely a 130—131. lapokon levő táblázatok szerint 1951 családot, az összes balatonmelléki családok 19·9%-át teszi. E térképi ábrázolás rendkívül tanulságos, mert az összefüggő nagy terület keleti és nyugati határvonalának határozottságából kitünik, hogy a Balatonmellék lakosságának XIX. századbeli néprétege sokkal egységesebb, mint azt a kutatások megindításakor feltételezhettük volna. Az összefüggő terület hirtelen megszakadása nyugaton a Zala-csatorna mentén Szepetktől Nagy-Kanizsáig és keleten Veszprémmegye keleti határánál vagy a Sárvíz völgyénél azt bizonyítják, hogy e határvonalak néprajzi értékűek s azt jelentik, hogy a közéjük eső terület lakosságának ethnikai kialakulásában a XIX. század folyamán sem a zalamegyei Göcsej, sem Fehérmegye ethnographiailag jól jellemzett magyarsága részt nem vett. Az északi és déli határvonal ugyan kevésbé elszigetelő, de még mindig elég éles; amaz nagyjából a Bakony gerinczét a Rába-medencze és a Balaton-vízkörnyék vízválasztóját, emez — ismét csak nagyjából — a Balaton és Dráva, illetve a Kapos közti vízválasztót követi. Ezek alapján talán nem téves az a feltevésünk, hogy a Bakony, a Zala-csatorna, a Sárvíz és délen a Balaton vízválasztója közti területen a magyarságnak egy néprajzilag éppen olyan különálló egysége él, mint a minő p. o. a göcseji vagy az ormánsági magyarság, a jászság, vagy akár a palóczság, s hogy e terület magyar lakosságának néprajza a szűkebb értelemben vett Balaton-mellék néprajzában híven tükröződik vissza.

parti községeket s figyelmesen vizsgáljuk a lakosok testi sajátságait, legott szembetűnik, hogy anthropologiailag e lakosság legalább is két külön fajból van összetéve, melyek közül az egyik, ha ma magyar is, eredetére nem volt az. Feltünik továbbá az is, hogy a keverődött elemek mellett a két faj külön-külön magában és tisztán is képviselve van, a mi azt bizonyítja, hogy e két faj keverődése még fiatal keletű és eddig sokkal kevésbbé intensiv, semhogy azt tehetnők fel, hogy az már a XVIII. század előtt történt volna meg. A két különböző anthropologiai typus a maga eredetében nyilván nyelvileg is különbözött s így a mai népesség keverődött jellegét olyan egy vagy több nemzetiségtől kapta, a melyet a statisztika ki nem mutat, mert e nemzetiségek ma már teljesen elmagyarosodtak, beléolvadtak a Balatonpartnak mindenkor többségben levő magyarságába, a magyarnak vallják és érzik magukat s a népszámláláskor is magyarnak jelentkeztek.

E nemzetiségi elemek kihüvelyezése kulcsot ad kezünkbe az anthropologiai különbségek és bizonyos néprajzi sajátosságok megértéséhez, épp azért meghatározásuk nagy jelentőségű. E feladat azonban igen nehéz, mert a nemzetiségek kimutatása a régibb népszámlálásokban nincs meg s így a nyomozásnál oly forrásokat kell felhasználnunk, melyek a nemzetiségi viszonyokról a legtöbb esetben csak közvetve nyujtanak felvilágosítást.

Első forrásunk, mely a nemzetiségi elemek legújabb állapotával és változásaival ismertet meg a hivatalos népszámlálás. Az 1869., 1880. és 1890. évi népszámlálások közül csak az utolsó kettő nyujt adatokat a nemzetiségi viszonyokról is, az 1869-iki népszámlálás ezen adatait nem dolgozta fel.

1890. évi népszámlálás szerint a Balatonpart 55,500 főnyi lakosságából 54,839 (= 98·809%) magyar volt, míg a többi 541 (= 0·973%) lélek — figyelmen kívül hagyva az «egyéb» rovatban felvett 120 (= 0·216%) egyént — a különböző nemzetiségek közt a következőképen oszlott meg:

német	460	= 0·828%
horvát	45	= 0·081 »
tót	33	= 0·059 »
vend	3	= 0·005 »

A nemzetiségek közül tehát legerősebben — 460 lélekkel — a német volt képviselve.

Az 1880. évi népszámlálás már kissé más képet nyujt a nemzetiségi viszonyokról. Az 51,318 lakosból ugyanis 48,514 (94·537%) volt a magyar, míg az egyes nemzetiségekre a következő lélekszámok jutottak:

német	982	= 1·913%
horvát	19	= 0·036 »
tót	31	= 0·060 »[1]

[1] Az 1880. évi népszámlálásban a vend nincs külön kimutatva, hanem «az egyéb hazai nyelvűek» rovatába foglalva, melyből a balatonparti községekre összesen 8 lélek (= 0·015%) esik. E számok valóságban egyébként is valamivel magasabbak, mert az 1880. évi népszámlálás a csecsszopókat «a beszélni nem tudók» rovatában mutatta ki, míg az 1890. népszámlálás ezeket a szülők anyanyelve szerint osztotta szét. A Balaton mellett 1880-ban ilyen «beszélni nem tudó» volt összesen 1675, hogy ebből mennyi esik a magyarra és a három nemzetiségre, nem tudjuk, s így e rovatot teljesen figyelmen kívül kell hagynunk.

E szerint 1880-ban a nemzetiségbeliek száma (1032 = 2·009%) a Balaton mellékén kétszer annyi volt még, mint 1890-ben (541 = 0·925%) s mikor azok száma tíz év alatt felére szállt le, nyilvánvalóan nem arra kell gondolnunk, hogy a különbözet kivándorolt vagy kihalt, hanem csak arra, hogy az egyszerűen megmagyarosodott. Ez adatokból látjuk továbbá, hogy területünkön mindössze három nemzetiség van képviselve, a német, horvát és tót, s hogy a három közül is túlnyomó szerep jut a németnek. Oláh és ruthén egyik népszámlálás szerint sincs.

A három nemzetiség az egyes falvakban 1880. és 1890-ben a 143. oldalon levő táblázat szerint oszlott meg.

Ebben a táblázatban az 1880. évi rovat szolgál kalauzul a nemzetiségi elemek elhelyeződésének megállapításánál, mert ebben az utolsó tíz év magyarosodása, valamint az újabb települések még nem nyernek kifejezést. Ebben az évben legtöbb németséget mutat fel Lengyeltóti, továbbá Örvényes és Keszthely. Ezenkívül kisebb-nagyobb német telepek vannak Siófok-Kiliti, Kőröshegy, Lelle-Boglár, Tördemicz és Kővágó-Örs községekben, végül Zalamegyének Örvényestől Alsó-Örsig terjedő parti községeiben.

Az 1880. év adatainak összehasonlítása az 1890. évből származókkal a balatonparti németség szerepének változásairól, a községek elmagyarosodásáról tájékoztat kellőképen.

E táblázat szerint van 3 olyan községünk, a hol németség sem 1880. sem 1890-ben nem volt; ezek: Orda, Égenföld és Meszes-Györök. Van továbbá 6 olyan községünk, melyekben 1880-ban német még nem volt, 1890-ben már igen s így ez a németség egészen új település, mely csekély számával — 14 — a mai egész lakosság anthropologiai kevert typusának keletkezésénél figyelembe nem jöhet, ez a hat község: Őszöd, Csehi, Bal.-Berény, Vonyarcz-Vashegy, Almádi és Balatonfő-Kajár. — Ugyancsak újabb bevándorlásnak kell tulajdonítanunk azt is, ha egyes községekben a németség e tíz év alatt oly mértékben növekedett, a mi nincs arányban a természetes szaporodással; ilyen községünk van hét és pedig: Endréd, Zamárdi, Boglár, Bal.-Magyaród, Bad.-Tomaj, Udvari és Vörös-Berény, melyekben a németség 1880-tól 1890-ig 21-ről 80 lélekre emelkedett. — További három községünk és pedig: Faluszemes, B.-Füred és Siófok olyan, a melyeknek a németség szaporodását a természetes szaporodásnak lehet tulajdonítani, tíz év alatt összes számuk 70-ről 87-re emelkedvén. — Van hét olyan községünk, melyekben a németség száma a tíz év alatt semmit sem változott, ezek: Vörs, Zalavár, Szepezd, Tihany, Kövesd, Kenese és Fokszabadi összesen 15 főnyi német lakossággal. — A többi 24 községnél a németség megfogyott, még pedig csaknem mindenütt az által, hogy elmagyarosodott. Így teljesen elmagyarosodott hat község, és pedig: Szárszó, Gyenes-Diás, Bal.-Ederics, Salföld, Zánka és Paloznak, melyeknek 1880-ban összesen még 26 német lakójuk volt, 1890-ben pedig már egy sem; a magyarosodás útján haladnak Kiliti, Kőröshegy, Lelle, Lengyeltóti, Bal.-Keresztúr, Bal.-Szt-György, Keszthely, Szigliget, Tördemicz, Rendes, Kővágó-Örs, Akali, Örvényes, Aszófő, Arács, Csopak, Lovas, Alsó-Örs, mely 18 községben a még 1880-ban kimutatott 850 német lakos helyett 1890-ben már csak 264 német lakos találtatott.

Ily kevés az, a mit a balatonparti németségről a népszámlálások adataiból megtudhatunk. Hazánkban a magyarosodás azonban nem az 1880. évben kezdődött hanem már alkotmányos életünk újjáéledésével, a kiegyezéssel indult meg s így az 1880. év adatai a magyarosodásnak legalább 13 évi eredményét mutatják. Éppen

Nemzetiségek a Balaton-mellék községeiben.

	A község neve	Német		Horvát		Tót	
		1880	1890	1880	1890	1880	1890
1	Kiliti	18	6	—	—	—	—
2	Endréd	1	8	—	—	—	—
3	Zamárdi	1	3	—	—	—	—
4	Kőröshegy	10	8	—	1	—	-
5	Szárszó	1	—	—		—	—
6	Ószöd	—	1	—	—	—	—
7	Faluszemes	6	7	—	—	2	—
8	Lelle	36	10	—	—	—	
9	Boglár	14	33	—	11	5	1
10	Csehi	—	1	—	—	—	—
11	Orda	—	—	—	—	—	—
12	Lengyeltóti	321	43	4	—	5	1
13	Balaton-Keresztur	2	1	—	—	—	—
14	Balaton-Berény	—	1	—	—	—	1
15	Balaton-Szentgyörgy	6	3	—	2	—	1
16	Vörs	1	1	—	—	3	—
17	Balaton-Magyaród	1	6	—	9	—	—
18	Zalavár	2	2	1	—	—	—
19	Égenföld	—	—	—	—	—	—
20	*a)* Keszthely	131	126	10	16	7	7
20	*b)* Keszthely Polgárváros	6	2	1	—	—	5
21	Gyenes-Diás	6	—	—	—	—	—
22	Vonyarcz-Vashegy	—	3	—	—	—	—
23	Meszes-Györök	—	—	—	—	—	-
24	Balaton-Ederics	6	—	—	—	—	—
25	Szigliget	3	2	—	—	—	1
26	Tördemicz	18	1	—	—	—	1
27	Badacsony-Tomaj	1	4	—	—		—
28	Salföld	1	—	—	—	—	—
29	Rendes	4	3	—		—	—
30	Kővágó-Örs	45	2	1	—	2	—
31	Szepezd	2	2	—	—	—	—
32	Zánka	1	—	—	—	—	—
33	Akali	5	1	—		—	—
34	Udvari	1	17	—	—	—	1
35	Örvényes	157	28	—	—	—	-
36	Aszófő	34	3	1	—	—	—
37	Tihany	4	4	—	—	1	—
38	Balaton-Füred	24	27	—	1	1	2
39	Arács	17	5	—	—	—	1
40	Csopak	23	14	—	—	—	1
41	Kövesd	2	2	—	—	—	—
42	Paloznak	11	—	—	—	—	-
43	Lovas	9	2	—		—	—
44	Alsó-Örs	5	4	1	—	1	—
45	Almádi	—	7	—	—	—	—
46	Vörös-Berény	2	9	—	—	—	—
47	Kenese	1	1	—	—	1	1
48	Balatonfő-Kajár	—	1	—	—	- -	—
49	Fokszabadi	3	3	—	1	1	1
50	Siófok	40	53	—	4	2	8
	Összesen	982	460	19	45	31	33

ezért nagy kár, hogy az 1869-iki népszámlálás nemzetiségi eredményeit nem ismerjük, mert az a balatonparti lakosság nemzetiségi eredetű elemeit kétségtelenül még teljesebb, még eredetibb számában mutatná be. Annyit talán azonban így is szabad következtetnünk, hogy, ha a németek száma — mely 1890-ben csak 460 volt — 1880-ban 982-t tett ki, úgy 1869-ben az legalább is a 2000-et haladta meg, a mi az akkori összes lakosságnak — kerek számban 48,000 léleknek — 4·166%-át jelenti.

A németség mellett elenyészően csekély szerep jut a másik két nemzetiségnek, a horvátnak és tótnak.

Horvát volt a balatonparti községekben 1880-ban 19, 1890-ben 45; ha a teljesen szórványos — egyes — eseteket figyelmen kívül hagyjuk, 1880-ban Lengyeltótiban és Keszthelyen volt a szórványosnál csak valamivel több horvát, ott 4, itt 11. Már 1890-ben Lengyeltóti horvátjai eltüntek (elmagyarosodtak), a keszthelyiek száma 11-ről 16-ra emelkedett, ezenkívül pedig új telepek keletkeztek Bogláron 11, B.-Magyaródon 9 és Siófokon 4 lélekkel.

A tótok száma 1880-ban 31, 1890-ben 33 volt, tehát alig szaporodtak. 1880-ban — a szórványos, egyes eseteket ismét figyelmen kívül hagyva — kis telepeket találunk Bogláron 5, Lengyeltótiban 5, Vörsön 3, Keszthelyen 7 lélekkel; — 1890-ben Vörsön már egy sem volt, Bogláron és Lengyeltótiban számuk leszállt 1—1-re, Keszthelyen emelkedett 7-ről 12-re, ezenkívül Siófokon 2-ről 8-ra.[1]

Mindez pedig, a mit a hivatalos statisztika e három nemzetiségről kimutat, oly kevés, hogy teljes lehetetlenség a balatonparti lakosság faji keveredettségét ennek a csekély nemzetiségi elemnek tulajdonítanunk s így másutt kell megvilágosító adatokat keresnünk.

*

Második forrásunk a nemzetiségi elemek kikutatásába maga a néphagyomány és néhány régibb irodalmi adat, melyek egymást kölcsönösen megerősítik és kiegészítik.

A nemzetiségi viszonyokra vonatkozó első adatokat Korabinsky J. M.-nek «Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von Ungarn» című s Pozsonyban 1786-ban megjelent művében találtam. — Ezt a munkát fordította magyarra és részben átdolgozta a buzgó Vályi András, s ez «Magyarországnak leírása» czímen 3 kötetben 1796-ban jelent meg. — Vályi ennek a munkának egy második kiadására is készült s ennek a kéziratát őrzi a M. N. Múzeum kézirattára, mely szintén tartalmaz a nemzetiségi viszonyokra vonatkozó adatokat. — Ilyen adatok vannak végül Fényes Elek-nek azon már idézett három munkájában is, a melyek 1836-ban 1841-ben és 1851-ben jelentek meg. Ezeknek adatait és a hagyományokat közöljük a következőkben községenkint:

Kilitiben, hol 1880-ban 18 német volt, a hagyomány nem őrzött meg semmit; Fényes és Vályi-nál magyar faluként szerepel egyedül Korabinsky írja róla, hogy

[1] Minthogy a balatonparti ember tótnak nevezi nemcsak a Magyarország északi vármegyéiből ide származott igazi tótokat, hanem — s talán sokkal inkább — Horvát-Tótország keleti feléből, a történeti Tótországból ide került szlavoniaiakat, sőt a Vasmegyéből betelepült vendeket is, kiket csak az úri nép nevez vendnek s nevezett még 20 év előtt vandalusnak, a balatonparti tótság ethnologiai megkülönböztetése esetről-esetre a legnehezebb feladatok egyike, melyet talán csak a szlávista nyelvész oldhatna meg pontosan, ha még ideje korán figyelné meg a néhány még életben maradt öreg embernek nyelvét, a kik el nem magyarosodván, eredeti kiejtésüket még megőrizték.

német falu («ein deutsches Dorf.»), a mennyiben KORABINSKY többi balatonmelléki adatai alább mind megerősítést nyernek, nincs okunk ezen adat hitelességében sem kételkedni.

Endréden az 1880. és 1890. évi népszámlálás csak 1, illetve 8 németet mutat ki. FÉNYES-nél magyar faluként szerepel. KORABINSKY német falunak mondja, VÁLYI 1796-ban «elegyes magyar falu»-nak, a második kiadás kéziratában «elegyes magyar és sváb falu»-nak írja. A hagyomány itt biztos kalauz; a nép szerint ugyanis 1790-ben és ez év után Endrédbe a fehérmegyei Moórról németek telepedtek be, azok a mai Endrédnek a lapba eső részét szállták meg, s azt ezért Német-utczának is nevezték el; a német nyelvet a moóriak utódai 25—30 évvel ezelőtt elhagyták, ma már mind magyarok, németül már a vének sem tudnak, de azért német eredetükre s eredetük helyére, Mórra egyenkint emlékeznek. Ezeket a családokat névleg is ismerjük, a mai lakosságban 53 családdal s így mintegy 265 lélekkel szerepelnek, a mi Endréd mai lakosságának több mint 14%-át jelenti! Tekintve azonban azt, hogy KORABINSKY könyve 1786-ban jelent meg s így az ezt megelőző évre vonatkozik, míg a hagyomány az 1790. évet említi, fel kell tennünk, hogy Endréden már e moóri település előtt is volt németség. Ugyancsak a moóri eredetű németek utódai közül mondták nekem a legöregebbek, hogy az ő idejükben a torvaji eredetű Mirákovicsok és az őskü eredetű Hibacsekek még tótul beszéltek. A Mirákovicsok közül ma még négy család él, ezek Endréden törzsökösek, mert már a XVIII. század anyakönyveiben szerepelnek s így bevándorlásuk is Torvajból a XVIII. században történt. Hibacsek ma már csak egy család van, ennek ősei a XIX. század elején kerültek Endrédbe a veszprémmegyei Ösküről, a hol még az 1890. évi népszámlálás is talált 16 tótot. Igaz, hogy Torvajon az említett népszámlálás szerint tót egy sincs, de a PESTY-gyűjtemény torvaji lapján (PESTY: msc.) a következő adatok állanak: «Puszta volt az 1732. évig, ekkor szállta meg Ráncsik Pál nevű egyén negyedmagával Barsmegyéből, a bevándorlók tótok voltak, vallásra nézve evangelikusok»; ez adatok eléggé bizonyítják a torvajiak eredetét és azt is, hogy ezek nem szlavoniaiak, nem vendek, hanem igazi tótok (barsmegyeiek) voltak.

Zamárdiról már említettük, hogy a PESTY-gyűjteményben megőrzött hagyomány szerint «a szomszédos erdőkben elrejtőzött németekből és tótokból inpopuláltatott»; nyilvánvaló, hogy a népesség magyar magvához itt is járultak nemzetiségi elemek, noha számuk nem mutatható ki; ma már horvátja, tótja nincs, németje 1880-ban 1, 1890-ben 3 volt. Az ősi családok közt azonban szerepel Friesz 7, Kránicz 7, Matyikó 14, Tráknyák 1 családdal s ezek a nevek a hagyományt csak megerősítik; az utolsóról különben azt mondják, hogy ennek őse volt a falu első megszállója.

Kőröshegyen 1880-ban 10, 1890-ben 8 német volt a népszámlálás szerint; e németek maradékai annak a 6—8 hienczeredetű családnak, melyek e század folyamán telepedtek be Kőröshegyre Vasmegyéből; egyenes utódaik mondják, hogy öregeik még tudtak németül, s a német szó csak rajtuk fiatalokon maradt el; a kőröshegyi magyarok ezeket a hienczeredetűeket arról ismerik fel, hogy ezek a «szakajtó kosar»-at «csupor»-nak nevezik. A hienczek utódai ma hat családot képeznek.

Faluszemesen, Lellén és Bogláron az 1880. népszámlálás szerint 56 német volt, mely szám 1890-ig 50-re sülyedt. A helyszínén azonban arról győződtem meg, hogy az adott esetek túlnyomó többségében a német itt csak a nyelvet, de nem a nemzetiséget, a fajt jelenti; s három községnek ugyanis ennyi németje csak azoknak

a zsidóknak révén volt, a kiket a kereskedelem hozott ide s a kik még nem magyarosodtak el teljesen, hanem a németet használják anyanyelvükül. Lellén egy tót telepítés emlékét is őrzi a hagyomány; a Pesty-gyűjtemény szerint ugyanis van Lellének egy szöllőhegye «Tóthegy, mely onnan vette nevezetét, hogy a tulajdonos, báró Majthényi, a felsőbb vidékekről tótokat hozatott, a kik azon helyen a szőlőt plántálták; de az egész tót családok kihaltak» (Pesty: msc.). Ez esetben azonban aligha kihalásról, hanem csak elmagyarosodásról, beolvadásról van szó.

Lengyeltótiban két nemzetiséggel is van dolgunk, a tóttal és némettel. — A Pesty-gyűjtemény 1864-ben így ír: «a köznép eredete tót volt, vagy mint maguk nevezik magukat, sokecz, de most már végkép megmagyarosodott; népessége beszármazott tótság, a mitől nevét is nyerte» (Pesty: msc.). Ez a rendkívül érdekes adat bizonyítja, hogy Lengyeltóti tótjai már a hatvanas években teljesen elmagyarosodtak; az 1880-iki népszámlálás csak öt, az 1890-iki csak egy tótot említ már, de ez utóbbi is nem bennszülött, hanem újabb jövevény. A magyarosodás már a harminczas években folyt, mert Fényes 1841-ben azt írja Lengyeltótiról, hogy «tótokból magyarosodó falu» (215. l.). Hogy a magyarság itt már a XVIII. században is gyökeret vert, kitünik Vályi könyvéből, mely azt «elegyes falu»-nak mondja. Hogy az első települők túlnyomó része tót volt, azt bizonyítja az, hogy a Balaton mellékén ez az egyetlen község, melynek határában tömegesen lépnek fel a szláv elnevezések, így Glavicza, Kratina, Topolya, Gáj, Ragnicza, Pasztovicza, Jama, Sajkindza, Kluka stb. Ámde e helynevek egy része azt is bizonyítja, hogy ezek a tótok nem felvidéki igazi tótok, északi szlávok, hanem Horvát-Tótországból való délszlávok és pedig saját bevallásuk szerint sokaczok, vagyis római katholikus szerbek voltak, a kik onnan a Bácskába, Baranyába, Somogyba is behuzódtak, sőt, mint látjuk, a Balatonig jutottak. A bácsbodrogmegyei sokaczokról írt tanulmányomban (65. l., Budapest, 1896.) kimutattam, hogy a sokaczok a XVIII. század legelején szóródtak szét Horvátországból; igaz, hogy ez időmeghatározás csak a bácsbodroghmegyei sokaczokra vonatkozott, de úgy látszik, érvényes a lengyeltótiakra is, mert a Pesty-gyűjtemény adatgyűjtője azt írja, hogy «Lengyeltóti először 1720 körül említtetik», a mi annyit mindenesetre jelent, hogy akkor népesült be újból s a mivel különben az is összevág, hogy anyakönyve — a Balaton mellékén a legrégibbek egyike — az 1727. évvel (l. a 9. lap.) kezdődik. Ebben az anyakönyvben pedig a mai törzsökös családok közül azok, melyek sokacz eredetűeknek vallják magukat, valamennyien előfordulnak s az kétségtelen ebből, hogy a sokacz eredetű családok a XVIII. század huszas éveiben már itt voltak. Minthogy a Balaton mellékén tótnak nevezik, mint láttuk, a felvidéki tótot, a szlavoniait és a vendet is, különös súlyt kellett helyeznem annak meghatározására is, hogy ennek a magát sokacznak nevező tótságnak délszláv eredete igazolható-e vagy sem, a mit persze, magam nem lévén szlávista nyelvész, csak közvetett úton állapíthattam meg. Mindenekelőtt kiderítettem azt, hogy ámbár Lengyeltóti tótsága ma már teljesen elmagyarosodott, a sokaczok utódai közül él még két ember, az öreg Pintra József és Makarész Miklós, a kik ősi nyelvüket beszélik. Ettől a két embertől megtudtam, hogy ők tökéletesen ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a buzsákiak; magukat sokacz vagy sokecz névvel jelölik, de a sokacz név jelentését és faji jelentőségét már nem tudják, egyet azonban tudnak biztosan, hogy nyelvük különbözik a horváttól is, tóttól is. Hogy ez a nyelv nem tót (északi), sőt attól erősen különbözik, bizonyos abból, hogy Hunyady gróf kéthelyi uradalmának azon tiszttartói, kiket a

f
elvidéki vármegyékből hozatott ide s kik tótul tökéletesen beszélnek, ezt a buzsáki nyelvet alig értik meg. Hogy e tótok nem horvátok, azt maguk is állítják, de már népnevükben is megkülönböztetik magukat azoktól, mert a tótok magukat sokacznak, ellenben a horvátokat bugereknek hívják. Ezeg a bugerek a nép állítása szerint mindig kevesebben voltak, mint a sokaczok, főképviselőjük a Horváth-család mely Lengyeltóti mai lakosságában 19 családdal szerepel; az előbb említett két vén sokacz szerint az ő ifjúságuk korában, ezek a Horváth-ok még a horvát nyelvet beszélték, ők, a sokaczok, ugyan azt megértették, de azért a két nyelv határozottan különbözött egymástól; ezek a bugerek, horvátok, szintén a mult században telepedtek Lengyeltótiba, de később mint a sokaczok, mit az anyakönyvek is igazolnak, az uradalomban dolgoztak s a robot időben ők kaszáltak. Ezekből kitünik, hogy a lengyeltóti sokaczok nyelve se nem tót, se nem horvát, s ezt erősíti meg végül a következő személyes közlés is: A kéthelyi jegyzőnek, Tarcsai Józsefnek sógora Szakovics József rohonczi káplán beszél vendül, horvátul és sokaczul, szerinte a buzsáki nyelv a három közül tökéletesen egyezik a sokaczczal. Lengyeltótiban tehát oly erős sokacz és horvát telepítésre találtunk, a melyet az 1880. és 1890-iki népszámlálásból még csak megsejtenünk sem lehetett, és fel kell tennünk, hogy a lakosság alapja, magva délszláv s ebben az esetben egy délszláv mag köré telepedett le a magyarság, mely azt magába olvasztotta. — Míg az így kihüvelyezett sokacz és horvát elemek már a XVIII. században megtelepedtek Lengyeltótiban, a németség (a hácsi németek) betelepülése, mint láttuk, a XIX. századra esik; «ezeket Fechtig báró telepítette be mint contractualistákat Baranyából» (Pesty: msc.). Ezeknek a többnyire evangélikus sváboknak a száma 1864-ben (Pesty: msc.) 500 volt (1880-ban 321, 1890-ben 43 németet mutat ki a népszámlálás), elmagyarosodott utódaik maig is viruló családokat képeznek, úgy látszik azonban a családok egy része vagy vissza-, vagy elköltözködött, mert 1894-ben összesen csak 46 családot tettek ki, a mi 230, legfeljebb 276 lelket jelent (az ágostai hitvallásúak száma 1890-ben 285 volt s a 276 lélek ennek látszik megfelelni).

Lengyeltótitól Keszthelyig nemzetiségi nyomokra mindössze Zalaváron és Égenföldön akadunk, mely két községben pedig az 1880. és 1890. évi népszámlálás semmi vagy csaknem semmi nemzetiségi elemet sem konstatált, az elmagyarosodás tehát akkor már teljes volt.

Zalavárról Vályi mondja 1796-ban, hogy «lakosai többnyire magyarok»; tehát nem valamennyien (mint ma), igaz, hogy nem mondja meg, hogy magyarokon kívül milyen nemzetiségűek laktak még ott, de ha megnézem a mai lakosság jegyzékéből kiválasztott ősi családokat s azt látom, hogy ezek közt Göller, Lucz, Pirman, Szamer stb. nevűek szerepelnek (csak e négy nevet 27 család képviseli), alig lehet kétség az iránt, hogy a nemzetiségi elemek közt a németségnek jelentékeny szerepe volt, a mit az Égenföldre vonatkozó adatok meg is erősítenek.

Égenföldről ugyanis Korabinsky már 1786-ban azt írja: «ein deutsches Dorf»; Vályi 1796-ban «elegyes német falu»-nak mondja, a miből következik, hogy a németség volt többségben s nem a magyarság, de hogy a község erősen magyarosodott, bizonyítja Vályi-nak a második kiadásra szánt kézirata, melyben az «elegyes német falu»-t «magyar falu»-ra javította ki.

Keszthelynek már városi jellegével együtt járt, hogy a nemzetiségek benne erősebben voltak képviselve. Már a legelső oklevelekben is állandóan szó van lakóiról így: «populus et hospites nostri (regis) de villa Keztel» (p. o. 1359-ben,

l Csánki: III. 21.), a mi azt bizonyítja, hogy németek (hospites) itt már a tatárjárás után is megtelepedtek. A törökjárás, majd a kurucz-labancz háborúk Keszthelyt is tönkretették s belső szervezkedése, új fejlődése akkor indult meg, mikor a XVIII. század első felében Keszthely birtokosa, a gersei Pethő-család utolsó ivadéka, Zsigmond sírba szállván, a király a várost 1729-ben Festetics Kristóf-nak adományozta. — Kristóf maga is a városba költözködött s annak szervezésében a legélénkebb részt vette, a lakosság felfrissítésére németeket (földműveseket és iparosokat) telepített be. Egyszerre és tömegesen történt-e e telepítés vagy fokozatosan hosszabb időn át, nem tudjuk; a németek száma sem ismeretes, de hogy a lakosságnak mily részét tehették, kitünik abból, hogy 1765-ben az esküdt-jelöltek felerészben a Festetics Kristóf által behozott német iparosokból kerültek ki. A németek a grófi palota keleti részén lenyúló utczát foglalták el s mint német jobbágybirtokot, a város e részét elnevezték Lehen nek. Később e németség teljesen elmagyarosodott, a Lehen nevet ugyan megőrizte, de elfeledte annak birtokjogi tartalmát, jelentését, s mert a néplélek nem tűri meg azt a szót, a melynek jelentését nem tudja, átalakította a Lehent Lehellé, a kit a magyar történelemből jól ismert. Így aztán ma is Lehel-utcza a neve, mely még csak sejteni sem engedi, hogy ott németek allodialis birtoka volt (Boncz I.: Keszthely, 1896.; 21., 98., 121. és 397. l.).

Tudjuk, hogy Gyenes-Diás és Vonyarcz-Vashegy hegyközségek a XVIII. század második felében és a jelen század elején népesültek be a Keszthely városból kivándorolt lakókból s még a XIX. század közepéig is Keszthely városhoz tartoztak annyira, hogy plebános, orgonista, tanító, biró, jegyző ugyanaz volt a városban, ki a hegységekben, sőt ezeknek járandóságait, lakásaik építtetési és fentartási költségeit közösen fedezték (Bontz: i. h., 152.). Tényleg, a községek ősi családai mind egyszersmind Keszthelynek is ősi családai; a német eredetű családok Keszthelynek akkori szöllőhegyeibe csak úgy bocsátottak rajokat, mint a magyarok s így a később falvakká egyesült hegylakók közt is vannak német eredetű elemek, melyek persze szintén teljesen elmagyarosodtak s már a népszámlálásoknál magyarokul szerepeltek.

Bal.-Ederics, Salföld, Rendes és Szepezd Korabinsky könyvében 1786-ban még «német faluk»-ként szerepelnek. Vályi 1796-ban Rendesről elismeri, hogy «német falu», Salföldet azonban már «elegyes»-nek mondja. Szepezden a lakosságnak (414) egynegyede (98) ágostai hitvallású s ezeknek túlnyomó része a bevándorlott németség utódai, persze ma már mind és teljesen elmagyarosodva. Általában véve azok a német telepesek, a kik még a XVIII. században kerültek a Balaton mellé, igen gyorsan magyarosodtak el s e folyamat alig-alig terjedt túl a XIX. század első két évtizedén.

Zánkáról már említettük, hogy 1736-ban szállták meg Tót-Vázsonyból jött németek. Hogy igen korán már magyarok is települtek közéjük, bizonyítják az 1754. évből kelt következő sorok: «Elvégeztetett az egész falu gyülésében, hogy a minden hónapba esendő újhold szerdát mindenek, akár magyarok, akár németek legyenek azok, kötelesek megtartani, mig a délelőtti istentisztelet véget nem ér.» Hogy a németek többen voltak, kitünik abból, hogy a jegyzőkönyvet csak 5 magyar, ellenben 17 német írta alá (Thuri E.: Zánka, Budapest 1886., 6. l.). Azóta ez a németség is teljesen elmagyarosodott, hogy mikor, arra nézve tájékoztató egy 80 éves öreg ember azon mondása, hogy mikor ő még gyerek volt s szüleivel élt, szülei csak akkor beszéltek németül, ha titkot mondtak egymásnak s nem akarták, hogy a gyermek

szavukat értse. A hagyomány szerint az első telepítők a Kruczler, Geiszler, Sifer és Leibszig családok voltak; a Kruczlerből Kurucz, a Siferből, mely tulajdonképen Sifertékerből változott Sifertékel re, majd rövidült Siferték és Siferre, Sebestyén lett. Az anyakönyvek esketési adatai szerint különben a németek már a mult században is összeházasodtak a magyarokkal, a mi elmagyarosodásukat csak még jobban siettette.

Örvényesről már a népszámlálás is megmondja, hogy ott nagyobb német koloniát kell keresnünk; igaz, hogy az 1890. évi népszámlálás 228 lakosból csak 28-at mond németnek, de az 1880. évben 219 lakóból még 157 (tehát $^3/_4$ része) német volt. Fényes E. 1851-, 1841- és 1836-ban, Korabinsky 1786-ban következetesen német falunak írják, csak Vályi mondja 1796-ban «elegyes»-nek. Az örvényesiek német eredetüket egészen tisztán tudják, sőt ma is beszélnek németül, dülőneveiknek is az újabb magyar néven kívül megvan a német nevük; Württembergből származtatják magukat, kik előzőleg Kis-Lődőn laktak s onnan telepíté őket ide a tihanyi apátság. A Kis-Lődről való német családok utódai 1893-ban még 24 családot s így Örvényes családainak csaknem felét tették ki; a németségre eső többi családok a Bakony szomszédos sváb falvaiból húzódtak le. A kis-lődieket mikor telepítették ide, nem tudom, de az anyakönyvek szerint már 1757-ben itt voltak.

Ennél valamivel későbbinek látszik Aszófő német eredetű lakossága. 1890-ben csak 3, 1880-ban csak 34 németet mutat ugyan ki a népszámlálás, de ez csak azt bizonyítja, hogy több lévén a faluban a magyar elem, az elmagyarosodás is gyorsabban haladt. Fényes 1836-tól 1865-ig minden munkájában azt írja róla «német-magyar falu», vagy «német falu, melynek lakosai magyarul is tudnak», a miből következik, hogy a németek többségben voltak. Ez a németség, illetőleg ma már ennek elmagyarosodott utódai a Württembergből és Kis-Lődről való eredetet épp úgy vallják, mint az örvényesiek, őket is a tihanyi apátság telepíté a Balaton mellé, csak azt nem tudjuk, közvetlenül Kis-Lődről-e, avagy már az örvényesiekből. A községet 1893-ban képező 96 családból 46 család s így a lakosságnak legalább is fele német eredetű.

Udvariban szintén találunk német eredetű családokat, összesen 12-t, melyek közül 3 ősi (mult századbeli), 5 Örvényesről, 4 a bakonyi német falvakból való, utóbbiak már e században húzódtak le a Balaton mellé.

Ez adatsorozatot végül befejezi az a közlemény, melyet a Pesty-gyűjteményben Siófokról olvasunk: «a község részint Horvátországból, részint Magyarország különböző helységeiből népesíttetett» (Pesty: msc.); e szerint tehát Siófok lakosságába horvát elemek szívódtak fel.

A míg tehát a Balaton-mellék legújabb benépesedési időszakának elejéről 1720-ról és végéről 1890-ről a statisztika azt tanítja, hogy a népesség akkor egynemű, csaknem teljesen tiszta magyar volt, addig a felsorolt adatok azt bizonyítják, hogy a két jelzett év közé eső időszakban a Balatonpart népessége egyáltalában véve nem volt egységes, hogy a különböző időkben kisebb-nagyobb csoportokban nagyon is sok nemzetiségi elem került a Balaton mellé, németek, sokaczok, horvátok, tótok, melyek rövidebb-hosszabb idő alatt teljesen elmagyarosodtak, beolvadtak a magyarságba annyira, hogy a népszámlálások vagy már egyáltalában nem adnak fogalmat róluk, vagy a bevándorlásoknak csak legutolsó hullámait tudták még észlelni elhalványult, elmosódott vonásokban. Ám, ha e nemzetiségi eredetű elemek nyelve, érzése megváltozott is, mert magyarrá lett, egyet a magyarosodás nem

tüntethetett el s ez a vérbeli, anthropologiai jelleg, melynek a Balaton mellékén észlelt változatosságát immár az ezen szakaszban közölt adatok kellőképen érthetővé teszik.

A nemzetiségi eredetű elemek elmagyarosodása csaknem kivétel nélkül abba az időbe esik, a melyről pontos népszámlálási adataink egyáltalában nincsenek, s a meglevő adatok a nemzetiségi viszonyokra ki nem terjeszkednek; épp ezért a nemzetiségi eredetű elemek pontos számbeli meghatározása teljesen lehetetlen. Vannak ugyan a lakosságnak bizonyos elemei, melyek nemzetiségi eredetét maig is megállapíthatjuk, de ezek összege korántsem adja meg mindazoknak számát, kik nemzetiségi eredetüek.

Így a nemzetiségi eredetüek közé kell számítanunk a zsidókat (1890 : 3147 = 5·670%), a kik sem fajilag, sem nyelvileg nem tartoztak a magyarokhoz, anyanyelvük a legutolsó generáczió kivételével német, a József császár idejében kapott német családnevüket mind a mai napig megőrizték annyira, hogy a 637 család közül alig 10 cserélte fel azt magyar névvel.

Nyilvánvaló, hogy a kinek ma még német neve van, mint p. o. Geiger, Hepp, Kizlinger stb., bármennyire is kivetkezett a név a maga eredeti formájából s bármennyire megmagyarosodott annak viselője, az német eredetű; lehet, hogy ő már magyarnak született s csak az apja, sőt talán csak a nagyapja, dédapja vándorolt be, de német vért hozott magával s azzal hozzájárult a balatonmelléki magyarság véréhez. Ha most a falvak családlistájából kiválogatjuk a német nevüeket, tehát német eredetüeket, a Balaton-mellék 50 falujában 1057 ilyen német eredetű családra találunk, a mi mintegy 5285 léleknek felel meg.

De német eredetüeknek kell vennünk a Balaton mellékén azokat a családokat is, melyek neve Német. Ha e családnév csak szórványosan, itt-ott egy-kettő fordulna elő, ezeknek német eredetet tulajdonítani még magam se mernék, mert hiszen egy család a «Német» nevet nemcsak azért kaphatta, mert német volt, hanem kaphatta magyar volta mellett is akár azért, mert p. o. németül is tudott beszélni, vagy mert német földön járt, vagy éppen mert a némettel tartott stb. stb. Ámde a Balaton-mellék 50 faluja közül 32-ben következetesen megvan a Német családnév, azt egy-egy faluban 10—12 család is képviseli, úgy hogy a 32 faluban összesen 135 Német nevű család él, a minek 675 lélek felel meg, sőt őseik már a mult században lakták e falvakat; a hol a Német családnév egész falusorokban s ily tömegekben fordul elő, nem térhetünk ki azon feltevés elől, hogy ezek a családok nevüket éppen eredetük miatt kapták.

Hogyan kapták ezt a nevet, azt maga az eleven népélet mutatja meg. Lengyeltótiban Zichy Béla gróf uradalmában ez idő szerint öt udinei olasz téglavető él; ezek 1889 óta évenkint 5 – 6 hónapot töltenek itt s aztán hazamennek; egyikükkel beszéltem is, elég jól törte a magyar nyelvet, Ortis Pio a neve, ezt azonban a vidéken senki sem tudja, mert mindenki csak Olasz Pistának nevezi. Az öt olasz közül kettő beszél magyarul, a nép csak ezekkel áll szóba s csak ezeket nevezi Olasznak, a többiről csak mint «téglavetők»-ről beszél. A két Olasz közül az egyik végképen meg akar telepedni Magyarországon s akkor már nem Ortis, hanem Olasz néven kerül úgy az adó-, mint az anyakönyvekbe. Kitünő és élő példa ez arra, hogyan kapja az idegen nemzetiségű ember magyar nevét a nemzetiségéről.

Ha a XVIII. század utolsó 20 évében a balatonparti falvakban élt német nevű családok jegyzékét összehasonlítjuk az 1893. évi családjegyzékkel, legott feltünik,

hogy a német nevű családok száma sokkal több volt (csaknem kétszer annyi), mint a mennyi ma. Számuk megfogyott, mert nevük megmagyarosodott; a névmagyarosítás a XIX. század első kétharmadában könnyen és egyszerűen ment, mig fizetni nem kellett érte; többnyire nem a név hordozója hajtotta azt végre, hanem maga a nép. Faész német faluból a Steininger család kitelepült, egyik ága Csopakon, a másik Paloznakon lelt új otthont; e falvak lakosságának magyar nyelve azonban ezt a nevet nem bírta meg, a nép az egyik ágát elnevezte Kőművesnek, a másikat Kövesinek. Az adókönyvekben már e néven szerepelnek s megtörtént, hogy Kövesit, minthogy a névcserét nem jelentette be, nem tudták besorozni katonának. A paloznaki Ács-ok Zimmermann-ok, a Fehérek Weisz-ok, a vörösberényi Berták Bartl-ok, Molnár-ok Müller-ek, a zánkai Kurucz-ok Kruczler-ek, a tihanyi Millei-ek Müllerek, a fokszabadi Pintér-ek Hosenleiter-ek, az endrédi Rest Resch, Lép Léb, a lengyeltóti Fűzfá-k Krieszhaber-ek voltak, az Arácson 13 év előtt megtelepedett *Reiss* zsidót mindenki *Réz* néven szólítja, még a jegyző is; és e jegyzéket akár lapszámra kiterjeszthetném, ha terem engedné.

A horvát-tót nevű családok száma aránytalanul kevesebb ugyan mint a német nevüeké, de számuk — csak a kétségtelenül horvát-tót eredetüeket véve figyelembe — így is meghaladja a 200-at. Ezzel szemben azonban azon családok száma, melyeknek a neve Horvát és Tót, sokkal nagyobb, mint azoké, a melyeké Német s míg a Balaton-mellék 50 községe közül a német nevet csak 32 faluban képviselte 135 család, addig a Horvát nevet 45 faluban 304 család, a Tót nevet 37 faluban 242 család képviselte. E családnevek ily tömeges fellépése mellett ismét nem térhetek ki azon feltevés elől, hogy azok a családok, melyek a Horvát és Tót nevet viselik, tényleg horvát-tót, vagyis általánosságban nemzetiségi eredetüek.

Ha mindezen adatokat összegezzük s a német és horvát-tót hangzású névvel bíró, valamint a Német, Horvát és Tót nevű összesen 1938 családhoz, vagyis 9690 lélekhez hozzáadjuk a 3147 zsidót, kitünik, hogy a Balaton-mellék mai lakosságából, 55,500 lélekből 12,837 vagy kerekszámban 13,000 lélekre s így nem kevesebb mint 23%-ra lehet még ma is megállapítani, hogy nem magyar, hanem idegen és nemzeetiségi (német, horvát, tót és zsidó) eredetű volt. Igaz, hogy ez a szám — a 23% — az összes beolvasztott nemzetiségeknek csak egy (talán nagyobb) részét mutatja meg, mert nem teljes, de mindenesetre jobban megérteti velünk azt, hogy miért oly kiforratlanul kevert a balatonparti lakossság anthropologiája, mint az 1·191%, mely az 1890-iki népszámlálásban a Balaton-mellék nemzetiségeinek arányát jelölte.

VII. A családnevek.

A balatonparti községekben általam összeállított eredeti családjegyzékekben, mint azt a fennebb közölt példából láttuk (125. l.), a családnéven kívül számbeli és a származásra és nemzetiségre vonatkozó adatok is vannak. Az előző szakaszokban feldolgoztam a számbeli adatokat s összeállítottam azokat a végeredményeket, melyek a származást és nemzetiségi viszonyokat világítják meg. A midőn tehát e szakaszban a családneveket állítom össze, ezeket a részletadatokat mind mellőzhetem (az eredeti felvételi ívek közlését a tér szűke úgy sem engedi meg) s a nevek jegyzékét adom oly alakban, a mint azt a nyelvészek szokták közölni (M. Nyelvőr), azzal az egy különbséggel, hogy minden falunál külön választom az ősi családokat

vagyis azokat, melyek már a XVIII. században ott laktak, azoktól az újabb családoktól, melyek a XIX. század folyamán húzódtak le a Balaton partjaira. Tekintve azt, hogy az ősi családok közt is van minden faluban rendesen 4—5 olyan, melyek rendkívül elbokrosodtak, hogy az olvasó ezeket könnyen megtalálja, minden falunál a legnagyobb 4—5 család nevét dült betűvel szedettem s mellé írtam azt a számot is, a mely megmutatja, hogy az illető nevet a faluban hány család képviseli.

I. Somogymegye:

1. Kiliti:

Ősiek: Abszinger, Balogh, Berta, Bognár, Borbély, Burdohány, Csák, Csepregi, Faludi, *Farkas 15*, Fejes, Fehér, Gangol, Gáspár, Görcsönyi, Gulás, Gyenis, Horvát, Illés, Jeges, Jónás, Juhász, Keizer, Kele, Kéri, Király, Kis, Klement, Kók, Kolos, Komáromi, Kónyi, Korcz, Kovács, Kozma, Lábodi, Lakos, Lengyel, Lics, Lőke, Marics, Máté, Mezei, Milik, Mitók, Molnár, *Mózsa 20*, *Nagy 19*, Osváth, Pap, Pető, Poka, Potó, Puskás, Sáringer, Sas, Soós, Szalai, Szecsődi, Szentgyörgyi, Szincsák, Tabi, Takács, Tolnai, Torma, *Tóth 9*, Tüske, Ürögi, Vajda, *Varga 12*, Vékony, Vella. || Ujabbak: Ángyán, Balassa, Barabás, Baranyai, Bay, Bende, Biró, Bocsor, Bongor, Borsos, Börzsönyi, Cseh, Csepeli, Cséplő, Czafit, Czimerek, Deli, Deutsch, Dózsa, Dömötör, Drechsler, Ersing, Fabián, Faragó, Filó, Frick, Gábor, Gasztonyi, Geiger, Godó, Gózon, Habinger, Harmat, Hecht, Herold, Heller, Hofman, Hompola, Hutvagner, Jófejű, Kelemen, Keserű, Kovátsik, Kőszegi, Krakler, Lacza, Lakó, Lázi, Lőrincz, Lukszics, Majer, Major, Makai, Mászlai, Matyek, Maixner, Mirákovics, Nyári, Orbán, Oláh, Őri, Pafcsik, Páhi, Pápai, Paska, Pradanovics, Puska, Rajmond, Rancsik, Raufstreider, Rest, Rigó, Rosenspitz, Samú, Sárkány, Schilinger, Sebestyén, Somogyi, Spitzer, Sstausz, Sstefán, Svarcz, Szabó, Székeli, Székely, Szilágyi, Szirovatka, Szöllősi, Tanner, Teleki, Töli, Vas, Veisz, Vinocza, Vörös, Zics, Zóka, Zsoldos.

2. Endréd:

Ősiek: Ágoston, Balázs, Balogh, Bozsoki, Bóka, Bóna, Boronyai, Bősze, Csizmadia, Csizmazia, Csordás, *Farkas 12*, Fitos, Fodor, Forgács, Gecsei, Hollósi, Hompola, *Horváth 10*, Jakab, Király, Kovács, Kötél, Lacza, Lendvai, Lengyel, Matula, Mányoki, Mirákovics, Molnár, *Nagy 20*, Pap, Pintér, Puskás, Pusztai, Resch, Léb, *Szabó 9*, Szokoli, Szőke, Szunyog, Takács, Tamás, Torma, Tót, Tüttős, Ürögi, Varga, Vas, Viszló, Zsiga. || Ujabbak: Ágh, Agyik, Bácsi, Bakonyi, Bartos, Bertalanffy, Bódis, Borbély, Bors, Borsos, Bőhm, Böndész, Braun, Bugyil, Császár, Csudai, Czer, Czufer, Dankházy, Dobos, Dolecsko, Ehrenfeld, Finkey, Friedenthal, Füki, Fülöp, Gazdag, Geiger, Gulyás, Hekeli, Hepp, Hibacsek, Hordo, Huber, Jánosi, Jeges, Jelinek, Kapor, Keller, Kenyeres, Kepli, Kézsmárki, Kiss, Kizlinger, Klug, Kohl, Komáromi, Kovácsik, Kránitz, Kreutzer, Kuczori, Kusz, Lakatos, Lőrincz, Magyarósi, Mák, Márfi, Matyikó, Maurer, Mózsa, Morcz, Német, Ney, Pacs, Palocsay, Pasztler, Pinizsi, Pollák, Posvai, Pór, Prigli, Princz, Reider, Reizer, Répás, Rezi, Schabel, Schleinig, Schlett, Schwarz, Sebestyén, Simon, Smiczli, Somogyi, Somogyvári, Soós, Stéli, Steuerlein, Suli, Sulyok, Szalai, Széles, Szép, Szilvási, Szinger, Talián, Timár, Trautenberger, Ungár, Valdinger, Valkó, Verbóczki, Veisz, Vidovics, Vissy, Vonhoz, Wiener.

3. Zamárdi:

Ősiek: Arácsi, Csonka, Fehér, *Friesz 7*, Hajmási, Halász, *Horváth 10*, Komor, *Kránitz 7*, *Matyikó 14*, Molnár, Sebestyén, *Szabó 8*, Szakáli, Tóth, Tráknyák. || Ujabbak: Bohos, Cschi, Csizmadia, Csupor, Czákovics, Dudás, Farkas, Falber, Fleischman, Freud, Hadanits, Hajdu, Hiross, Hótay, Kálmán, Kéri, Kertész, Kiss, Koch, Kohn, Kovács, Krizsán, Major, Nagy, Neubauer, Novák, Olasz, Pacsi, Pap, Radó (= Rosenfeld), Rádoki, Raiczi, Rezi, Somogyi, Steli, Szabó, Szarvas, Takáts, Vanyek, Varga, Veinberger, Velner.

4. Kőröshegy:

Ősiek: *Bartos 10*, Bencze, Biró, Borsi, Bóza, *Dánkházy 11*, Dávid, Dobrovics, Farkas, Gondán, Gulyás, Gyugyi, Erdélyi, Horváth, Jáni, Kapor, Kasza, Kiss, Kocsonya, *Kovács 14*, Molnár, Pákozdi, *Papp 21*, Pintér, Sági, *Szabó 8*, Szita, Sziver, Szűcs, Torma, Takács, Tomor, Ujvári, Varga, Vámos. || Ujabbak: Antal, Aranyás, Bányai, Bodor, Bóka, Borbély, Borza, Bödök, Bősze,

Büjtös, Cseh, Csepelyi, Csuti, Déri, Erdős, Fahn, Fahrmann, Fodor, Forró, Földes, Gaál, Gálos, Gáspár, Halász, Kátai, Keserű, Király, Kohn, Kolonits, Krinovits, Kudet, Kuttner, Löventritt, Lukács, Merkler, Modra, Mónos, Morcz, Nagy, Néhai, Pelek, Pers, Petrecz, Pikler, Pogács, Prekker, Rajkó, Reimund, Rezi, Rosta, Schaller, Schlesinger, Schwarz, Suli, Szalai, Szántó, Szúlók, Tancsák, Tekál, Timár, Tót, Ürögi, Vizauer, Zagarits.

5. Szárszó:

Ősiek: Bajcz, Bencze, Bertalan, Boda, Borbás, Bot, Bóza, Farkas, Gyurcsek, Hári, Horváth, Járfás, Kanász, Király, *Kiss 12, Kovács 15,* Könye, Maráczi, Molnár, Paczkó, Paré, Piros, Sarang, Szabó, Szalai, Szincsák, *Szücs 8,* Tóka, *Tót 10,* Törzsök, Zsirai. || Ujabbak: Abdai, Biró, Fodor, Fornyos, Friedrich, Gábor, Göndöcs, Hoffman, Kazsoki, Kótai, Márkus, Mautner, Mészárovics, Pákozdi, Pongrácz, Prekáczka, Sebestyén, Simon, Szekér, Takáts.

6. Őszöd:

Ősiek: Bezdai, Boda, Csordás, Egyed, Gál, Göndöcs, Györei, *Horváth 4,* Kántás, *Károly 5, Kovács 7,* Kiss, Lakos, Mikus, *Nagy 18,* Oszváth, Pupos, Rózsa, Székely, Torma, Vázsony. || Ujabbak: Antal, Árvay, Balázs, Bödök, Böröndi, Csák, Császár, Csehi, Dénes, Farkas, Gyarmati, Gyursek, Havaletz, Huber, Jakab, Király, Kohn, Krausz, Krug, Lichtenstädter, Mányoki, Millei, Neu, Osztermann, Pers, Rédl, Ruskárt, Sarrang, Skellctz, Sümegi, Szabó, Szalay, Sziver, Tanczinger, Tóth, Törzsök, Vaczkó, Varga, Végh, Vidovics, Zana.

7. Faluszemes:

Ősiek: Benedek, *Bodó 6, Havaletz 6,* Jánka, Kántás, Kapitány, *Kelemen 6,* Kollár, *Kovács 11,* Petrus, *Prekáczka 6,* Rajczi, Szücs, Tardi, *Takáts 11,* Zrényi. || Ujabbak: Balázs, Basch, Biró, Czafuta, Dziállas, Fischer, Heim, Honig, Horváth, Hunyady gróf, Ivánesics, Kardos, Karé, Kétszeri, Koch, Koczka, Kohn, Kránitz, Márkus, Niklász, Partczell, Rózsás, Sebestyén, Steinberger, Szemnecz, Turszki, Vajda, Vázsony, Weisz.

8. Lelle:

Ősiek: Ágoston, Bagyarik, *Baluka 9,* Béri, Bognár, Bolla, Fábri, Fehér, Finta, Gréczi, *Horváth 9,* Kocza, Körmendi, *Kruppai 13,* Mátyás, Mészáros, *Páhi 9,* Pusztai, Somogyi, Szabó, Szalay, Szentes, Székely, Szintén, *Szücs 9,* Vas. || Ujabbak: Anczenberger, Bakos, Balogh, Bandér, Bárány, Berki, Boda, Borovszky, Bosnyák, Brauer, Buzsáki, Csepelyi, Csiba, Csonták, Dombai, Ehn, Franta, Günsberger, Havasi, Ihász, Illés, Inhof, Janda, Kelemen, Kiss, Komáromi, Kondor, Kónya, Kósa, Koszorus, Kováts, Magyarosi, Mászlai, Mika, Nagy, Német, Novotni, Nyikos, Orbán, Paál, Pápai, Pintra, Simon, Singer, Szekeres, Szöllősi, Takáts, Trombitás, Varga, Vollák.

9. Boglár:

Ősiek: *Bárány 16,* Horváth, Kelemen, Molnár, Nagy, *Német 2,* Somogyi, *Szabó 7,* Szalay. || Ujabbak: Alpár, Ballegh, Bettelheim, Burger, Csonka, Deutsch, Erdős, Fischl, Fleischner, Frank, Gárdonyi, Gold, Gravács, Grósz, Grünhut, Günszberger, Habdebo, Hagenau, Herz, Herzfeld, Hoffmann, Keiser, Kovács, Körmendy, Krammer, Laskay, Lövensohn, Markstein, Marton, Miller, Mitzky, Neuhausz, Pfeiffer, Raab, Reichman, Rónai, Rotschild, Scheiber, Scherz, Schlesinger, Simon, Singer, gr. Somsich, Souheitl, Spiegel, Telegdy, Varró, Vályi, Venczely, Weisz.

10. Csehi:

Osiek: Aranyás, Beke, *Czár 12, Gazdag 11, Györe 7,* Hamvai, Horváth, Kelemen, Kocsis, Lukácsa, Nagy, Szentes, Tóth. || Ujabbak: Bertalan, Csákvári, Fischl, Gressa, Komáromi, Simon, Vörös, Zsiborács.

11. Orda:

Ősiek: Barbély, Csutorás, Dávid, *Horváth 6,* Kudomrák, Lakos, *Lukácsa 6, Riba 10,* Sági, Skerlecz, Szabó, Székelyi, *Takáts 5,* Tóth, Zsiborács. || Ujabbak: Aranyás, Bende, Birkás, Czár, Györe, Hamvai, Kántor, Kocsis, Kónya, Mérey, Molnár, Mónos, Nagy, Ősy, Páli, Petrus, Péczer, Szentpáli, Varga, Vass, Veisz.

12. Lengyeltóti:

Ősiek: Barbély, Bende, Bene, Besenyei, Béres, Bíró, Blazics, Bodor, Bottka, Buzsáki, Csillag, Czigány, Fehér, Fejes, Fekete, Fódi, Gaál, Gyurákovics, Gyurka, Habián, Halász, Harsányi, Határ, Hederics, Heiling, Helyes, *Horvát 19,* Járfás, *Józó 7,* Kajtán, Kapitány, Kardos, *Kelemen 7,* Kereskai, Keresztes, Kishagyán, Kocsis, Kreutz, Laczkovics, László, Légrádi, *Makarész 11,* Maros, Marton, Milkovics, Molnár, Monika, Novák, Pápai, Perián, Pupos, Rekli, Sabián, Sapauer, Sostorics, Stepics, Suszter, Szántó, Szentpáli, Szintén, Szován, Szőke, Tuli, Vass, Vincze, Vörös, Zsiborács, Zsoldos. || Ujabbak: Adamat, Aigner, Amtmann, Ágoston, Baan, Bagyarik, Balázs, Bali, Balog, Balzsay, Basch, Bárány, Beke, Bertalan, Berzsenyi, Bierbauer, Binder, Bognár, Bogyay, Bók, Bród, Buchenauer, Büki, Cseh, Cserpes, Csima, Csipszer, Csonka, Csorbics, Czár, Cziffra, Dávid, Dobos, Egyed, Ember, Erdélyi, Farkas, Fischer, Fodor, Freund, Fürszt, Füzfa (Krieszhaber), Gabriel, Gazdag, Glazer, Görbicz, Gresa, Gréczi, Gulyás, Györe, Gyulai, Hamvai, Harsányi, Hartenstein, Háncs, Heizer, Hochstädter, Hoffman, Hufgart, Inker, Inkey, Ivanich, Jakab, Jäger, Jerzsán, Kandics, Kelemen, Keszler, Kis, Kiszter, Klocz, Koch, Kohn, Koltai, Konkoli, Kopics, Kovács, Kozma, Köcski, Kölgyessy, Krakker, Krausz, Krázsovics, Kreczinger, Kriska, Kubik, Landek, Lang, Loosz, Lovenyák, Lucz, Luka, Lukácsa, Magyar, Matits, Matura, Meczker, Mercz, Mezreczki, Miseta, Nagy, Neumark, Német, Nigovicz, Nogel, Oláh, Orbán, Ország, Otucsák, Pap, Papp, Páhi, Pechl, Petrik, Pettyán, Péterfy, Pfeifer, Pilli, Pintér, Pirkner, Piterle, Polonyi, Pozek, Pozsgay, Puchman, Pusztay, Reicher, Richter, Riczeld, Riczinger, Rosenberg, Rózsás, Sáfrán, Schäffer, Scheib, Schlesinger, Schmiedt, Schwarcz, Schwarzenberg, Sebestyén, Spiegel, Stainer, Stejnhardt, Stujber, Suskovics, Szabadi, Szabados, Szabó, Szejtl, Szekeres, Szentes, Szijj, Szilágyi, Szita, Szomor, Szvát, Tabi, Takács, Tatár, Tánczos, Teklics, Teszári, Tevely, Tóth, Török, Trunkó, Varga, Veisz, Vetter, Vilheim, Vizinger, Vogel, Zadubánszky, Zichy Béla gróf.

13. Balaton-Keresztúr:

Ősiek: Balla, *Bíró 12, Bodis 12, Gaál 21,* Gyepes, Harcz, Horváth, Józsa, Kiss, Kovács, Mikola, Molnár, Nemes, Nyers, Sas, Süslecz, Szegfű, *Tóth 14,* Zsinkó. || Ujabbak: Ángyán, Bajok, Bálind, Béres, Birkás, Fürst, Garai, Gieber, Ifi, Jandrics, Joó, Kánya, Látrányi, Magyar, Máté, Nád, Osvald, Páhi, Péter, Simon, Sifter, Szilkovics, Tombor, Üst, Verb, Vitai.

14. Balaton-Berény:

Ősiek: Ángyán, Baksa, Baranyai, Bálint, Benczik, Benke, Bojtor, Darvas, Gergye, Gulás, Hajdú, Horváth, Kánya, Kinner, Kiss, *Kovács 16,* Marczin, Nagy, *Nyers 14,* Rigó, Sárdi, Sifter, Szántó, Szekeres, Szemes, Szita, Takáts, *Tóth 16, Varga 12,* Vilicsics. || Ujabbak: Bene, Böröcz, Garai, Gál, Ifi, Kétszeri, Kobor, Löv, Magyari, Major, Marton, Páli, Simon, Singer, Sönauer, Sulek, Szabó, Szirmai, Verb.

15. Balaton-Szent-György:

Ősiek: Ángyán, *Bene 6,* Bódi, Csizmadia, Csuha, Horváth, Ifi, Kreskai, *Kiss 12,* Lakos, Máté, Nagy, Osvald, Péter, Rigó, *Simon 25,* Tamás, Tóth, Végh. || Ujabbak: Balogh, Beke, Bognár, Böhm, Büchler, Császár, Csér, Csonka, Cziráky, Doma, Farkas, Flanczer, Gergye, Gulás, Haász, Ivanics, Kaltner, Keleviz, Kohn, Kovács, Laendler, Lipics, Löv, Molnár, Pallér, Pillitz, Stefán, Sváb, Szabó, Szücs, Tüttő, Varga, Wirth, Zsebők.

16. Vörs:

Ősiek: Baksics, Baráth, Bende, Besenszky, *Böröcz 9,* Budai, Csináth, *Farkas 11,* Fehér, Futó, Gazda, Gáspár, Hajdu, Hegedűs, Horváth, Kalmár, Király, Koma, Korponai, Kovács, Magyar, Német, Nyers, *Pap 11,* Peszmeg, Pintér, Simon, *Szabó 34,* Tóth, Tujner. || Ujabbak: Berzsenyi, Csépán, Csizmadia, Czink, Cziráki, Dallovics, Deutsch, Gerusz, Gombócz, Gyarmathy, Hakl, Handelsman, Hári, Hennel, Ilia, Kapitány, Kocsis, Kohn, Koszpeg, Köcski, Kulcsár, Mayer, Mátai, Nemes, Paál, Panovich, Rigó, Stern, Tolnai, Tombor, Varga, Vincze.

II. Zalamegye:

17. Balaton-Magyaród:

Ősiek: Bolhási, Borsfai, Cser, Cziglicz, David, Deák, Ferenczi, *Hajdu 15,* Hásing, *Horváth 9,* Hörcsöki, Kocsis, Kulcsár, Major, Medgyesi, Molnár, Nagy, Pátri, Rátz, Ritecz, Somogyi,

Szabó, *Szalai 14,* Szekeres, Szemes, Tamás, *Tarr 15,* Táttár, Tóth, *Vajda 15,* Varga, Zsebe, Zsibrik. || Ujabbak: Berger, Berke, Bödör, Böhm, Brüll, Deutsch, Harcz, Heincz, Herczog, Hőcs, Kersober, Kovács, Kőő, Kustos, Márfi, Mészáros, Neuhauser, Pfeiffer, Pus, Raffai, Simon, Tompa, Vastag, Veisz, Vlasits.

18. Zalavár:

Ősiek: Badics, Baló, Benkő, Berényi, Berta, Bertók, Bonyai, Bősze, Farkas, Fehér, Góri, Göller, Hajdina, Herman, *Horváth 17,* Iker, Kalmár, Kelemen, Kerék, *Király 20,* Kurucz, Lánczi, *Lucz 19,* Pap, *Pati 13,* Pirman, Póczeg, Réz, Saffer, Soós, Szabó, Szamer, Szél, Szőke, Takács, Tangli, Tarnóczi, Tóth, Tüttő, Varga. || Ujabbak: Bajzik, Bali, Bonczföldi, Fülöp, Gál, Gergelics, Harsány, Hartlieb, Herczeg, Hirschl, Holczer, Kein, Kohn, Kremser, Leitner, Leránt, Liska, Magyar, Malatni, Molnár, Parrag, Pártó, Pető, Péczely, Pfeifer, Rajhold, Rákos, Rieger, Schreiner, Szabadi, Szeglet, Talián, Tombor, Viola, Zalakovics, Zaloveczki, Zsóvár.

19. Égenföld:

Ősiek: Antal, Birkás, Horváth, Kovács, *Kranicz 4, Lázár 4,* Propszt, *Tislér 4.* || Ujabbak: Bacza, Borbás, Dobosy, Guzmics, Kis, Kocsis, Köcs, Matyi, Molnár, Neumann, Németh, Rezes, Simon, Varga.

20. a. Keszthely:

Ősiek: Antal, Ángyán, Babos, Baka, Baksa, Bakos, Balázs, Benkő, Bita, Bizy, Blaske, Bognár, Bokán, Boros, Borovits, Borsodi, Bory, Bödör, Böröcz, Böröczi, Böröndi, Braun, Buchberger, Bugrits, Csák, Cseke, Cserép, Csonták, Csóka, Csönge, Dávid, Dezső, Dékmár, Dobos, Egyed, Eichner, Emetz, Erődi, *Farkas 8,* Fekets, Ferenczi, Festetich, Fodor, Frankó, Funovits, Gíber, Gombor, Gorcsi, Göllei, Göndöcs, Götz, Gruber, Gyenese, Györei, Hajdu, Halász, Harangozó, Haspel, Herman, Hertelendi, Hocz, *Horváth 27,* Iván, Jankovics, Jerzsán, Jónás, Joós, Kenesei, Kenyeres, Kertész, Király, Klaminger, Kocsis, Kovács, Kozák, Kozma, Kóbor, Könyves, Küffer, Laki, Lakits, Laska, Laskai, Lenhardt, Lénárd, Letoczky, Lichtenvalner, Lipics, Lovas, Magyar, Mark, Markó, Máté, Menyhardt, Mezner, Mészáros, Mila, Mindszenti, Molnár, Nagy, Neiger, *Német 9,* Novák, Nyers, Oberschal, Orbán, Őri, Ősi, Parragi, Pauer, Paulin, Persovics, Petets, Pethő, Pintér, Pitterman, Polgár, Polozgai, Puklics, Puli, Rinógli, Sándor, Sárváry, Schrammer, Sényi, Simon, Sirson, Sövegjártó, Stádinger, Stefanits, *Szabó 19,* Szalai, Szeitl, Szekeres, Szeles, Székeli, Takács, Tili, Tobak, Tolnay, Tompa, Torma, Tormási, Tornáczky, Tóth, Töreki, Török, Tretter, Turopoli, Udvardy, Vajda, Varga, Vas, Váczi, Vida, Vincze, Virág, Vlasits, Volf, Zábó, Zelkó, Zitterbarth, Zsömbik. || Ujabbak: Abel, Adorján, Albel, Albert, Alecker, Ágh, Árvay, Baan, Baczkó, Bakon, Bakonyi, Balogh, Baranyai, Baráth, Barna, Baronyi, Barth, Bauer, Baum, Bába, Bálint, Bánfy, Bányai, Beck, Becker, Bek, Beke, Belányi, Bendekovics, Berger, Bernáth, Beznicza, Bérczi, Biczó, Bieberstein, Biró, Bischof, Bisztrovits, Blum, Boda, Bogyay, Bokor, Bokros, Bonczföldi, Bontz, Bozzay, Böhm, Böjti, Böröczfi, Börzsönyi, Bözörövics, Braun, Breyer, Brunner, Bubenik, Buchberger, Bula, Burányi, Burka, Capellaro, Cavallár, Csanády, Csathó, Csácsi, Cságoli, Cseh, Csernel, Csirke, Csiszár, Csonka, Csorba, Czakó, Davcsik, Deák, Degner, Deininger, Dely, Dergovics, Dettl, Deutsch, Dobos, Dombi, Dornyai, Dunszt, Durzsa, Egan, Ehrenfreund, Eisinger, Ejury, Ekstein, Elbert, Entz, Erdélyszky, Esztergálos, Ébert, Éjszaki, Fasing, Fábics, Fábsics, Fehér, Felner, Ferber, Ferenczik, Fisch, Fischl, Fleischer, Fodor, Franzé, Freiner, Friedrik, Friesz, Frisch, Fügh, Fülöp, Füssi, Füzik, Gaál, Galadalics, Galba, Garay, Garger, Geiger, Geischleger, Gelencsér, Gerstl, Girch, Glaiczer, Glasz, Glesinger, Goborcsin, Gold, Göcze, Graf, Grohman, Gröber, Grünfeld, Grünwald, Gulácsi, Gulicz, Gulyás, Guth, Guthardt, Günsberger, Güzmics, Gyarmathy, Gyömörei, Győrfi, Gyulai, Gyutai, Hackl, Hagyó, Hajdu, Hampó, Hanny, Haradek, Harasztovics, Harnaschfäger, Hatak, Hári, Heffler, Hegedűs, Hegl, Hegyi, Heilein, Heimel, Helbek, Helfenstein, Hencz, Herczeg, Herman, Hetyei, Hidasi, Hirschler, Hochberger, Hochmuth, Hochreiter, Hochstedter, Hodossy, Hoffman, Holczer, Horni, Horváth, Höling, Hudop, Huppán, Huss, Huszár, Illés, Illy, Imrik, Inhóf, Istvánfi, Izmai, Jagasics, Jakics, Jankovics, Jäger, Józsa, Kalárs, Kapitány, Kaufman, Károly, Károlyi, Kegl, Kehrn, Kelemen, Keresztes, Kern, Kertész, Kis, Kiss, Klein, Kober, Kohn, Koller, Kopocsni, Kornfein, Kosanitz, Kovács, Kórodi, Kósa, Körmendi, Kővári, Kövesi, Kraft, Krausz, Kreiner, Kristóf, Kriszt, Kubinyi, Kugler, Kulin, Kummer, Kun, Kunczer, Kuti, Kutnyánszky, Laáb, Lakosi, Lang, Lázár, Lehman, Leili, Lendvay, Lenwald, Linter, Lipsitz, Lovassy, Löbl, Lövinger, Lövy, Lukács,

Lukáts, Luperszbek, Lusztig, Major, Mandl, Manheim, Manovill, Marcsányi, Markovics, Markus, Marton, Maximovics, Mátz, Meilinger, Meizler, Menczel, Mesterics, Mérei, Mészáros, Miklósi, Mikola, Mikolacsek, Mittersteller, Mojzer, Molnár, Mondschein, Morgenstern, Mórocz, Müller, Nagel, Nagy, Nádai, Nemes, Neszlang, Neumann, Neumark, Neuwald, Neuwirth, Német, Novák, Nusal, Obersohn, Oppel, Oppenheim, Orovitz, Oszman, Paár, Pakner, Paller, Pamer, Pandur, Pap, Pákor, Pál, Pálfi, Pápai, Párkányi, Peér, Peller, Perlaky, Perpics. Peternics, Pék, Piller, Pleer, Pler, Podányi, Pogács, Pokorny, Polacsek, Pollák, Porkoláb, Posch, Posner, Potharn, Pöltz, Pracsinger, Prager, Preininger, Prisznyák, Radics, Radó, Raiman, Rakiczán, Rácz, Rádi, Rechnitzer, Redler, Regensperger, Reichenfeld, Reiner, Reischl, Reithoffer, Rezer, Révai, Ribics, Riedl, Rifl, Rigó, Riha, Ring, Rirsch, Risztó, Romai, Rónai, Rosenberg, Rosenberger, Rotbauer, Rozs, Ruzsicska, Saáry, Sacherl, Salamon, Salavecz, Saláta, Satrál, Savanyó, Sándor, Sárdy, Schadl, Schambauer, Scheffer, Scheiber, Scheiner, Scheller, Schersing, Schleifer, Schleininger, Schlick, Schneider, Schulhoff, Schwammer, Schwarz, Schwarzenberg, Schweiger, Sebestyén, Sebők, Seli, Setovits, Siklósy, Simon, Singer, Sipos, Sipőcz, Somsics, Sonnenschein, Sopronyi, Spirk, Spitzer, Srubárs, Stampfl, Stavenik, Stegmüller, Steiner, Steininger, Stern, Stieder, Stiksz, Stokker, Strausz, Studeni, Stumpfinger, Suhadoll, Suhajda, Sujánszky, Sulý, Süle, Svastics, Szabó, Szabolics, Szalay, Szallos, Szádics, Szeglet, Szeidl, Szilágyi, Szimicz, Szita, Szokoli, Szummer, Tanos, Tatarek, Tausz, Tautossy, Till, Tillinger, Tomka, Tót, Trattner, Trefler, Trsztyánszky, Tuli, Turbék, Turbicza, Tür, Udvardy, Udvarhelyi, Ujhely, Ujlaky, Ujvári, Ullman, Ulreich, Ungár, Unterberger, Vadona, Vaginger, Valtner, Vanek, Varga, Vaskuti, Vass, Vasvári, Vati, Veháp, Veinschenk, Veisz, Veitzi, Veletz, Vermes, Vers, Vertyik, Vértessy, Vida, Vinkler, Viosz, Vitárus, Vollák, Vollenik, Vörös, Vucskics, Vukovics, Weber, Weichinger, Weisz, Weltner, Willim, Wittman, Wünsch, Zalanek, Zarka, Zekoll, Zumbach, Zwikker, Zsidi, Zsigmond, Zsohár.

20. b. Keszthely:

Ősiek: Bakony, Bácsics, Csarmasz, Csönge, Deák, Dobos, Dongó, Farkas, Ferenczi, Funovits, Giber, Halász, *Horvát 7*, Kocsis, Kovács, Letoczki, Lichtenvalner, Mészáros, *Neiger 2*, Pintér, Presics, Sing, Stádinger, Szalai, Szép, *Takács 3*, Tormási, Török, Víg, Vlasics. || Ujabbak: Bauer, Biró, Borda, Böröcz, Braun, Czérk, Dravecz, Éri, Felner, Ferencz, Fischli, Hencz, Herczeg, Hort, Jankovics, Kertész, Kulcsár, Lakics, Lázár, Magyar, Marton, Nagy, Ősi, Pakelhofer, Pauer, Piller, Plöchl, Srotta, Szabó, Szommer, Tóth, Triplán, Varga, Váginger, Vida, Vough.

21. Gyenes-Diás:

Ősiek: Babos, Bangó, Betyár, Bokor, Borda, Böröczi, Csanaki, *Csák 10*, Csörnyei, Dékmár, Dobos, Dornyai, Emecz, Erzsáb, Fáró, Fodor, Fricz, Gál, Giber, Gombkötő, Gombor, Gulás, Gyutai, Hendrich, *Horváth 11*, Kator, Kelemen, Keresztes, Kerék, Kocsis, Kopácsi, Kranicz, Lasits, Lérant, Marton, Nagy, *Német 8*, Őri, *Pap 8*, Porkoláb, Pöntör, Salamon, Ságvári, *Szabó 8*, Szalai, Szekeres, Szentpáli, Szita, Tafota, Takács, Tóth, Töreki, Tütő, Vastag, Vidi. || Ujabbak: Antal, Barcza, Bujtor, Büki, Cseh, Fehér, Funovics, Füzi, Gruber, Kárpáti, Kenesei, Kiss, Klaminger, Kluger, Kozma, Major, Nyers, Pandur, Peczelman, Renczes, Ricser, Seli, Somogyi, Stefanits, Sterlik, Szabolics, Szép, Szücs, Varga, Vasvári, Vég, Viasz, Vig, Vörös.

22. Vonyarcz-Vashegy:

Ősiek: Andorkó, Angyal, Antal, Balázs, *Balogh 11*, Barkó, Bokor, Boldizsár, *Bujtor 9*, Csere, Czenkli, Dan, Fehér, Fodor, Gál, Gelencsér, Góth, Györei, Hetesi, Horváth, Joó, Káloczi, Kenesei, Kötél, Lenner, Major, Menyhardt, Molnár, Móricz, Nagy, Palaczki, *Pap 8*, Pálfi, Porel, Rácz, Rádi, Renczes, Sándor, Seffer, Sényi, Sterlik, Sülecz, Szabó, Szekeres, Szita, Talabér, Tolnai, Tormási, Tóth, Turopoli, Tütő, Vig, Viosz. || Ujabbbak: Ángyán, Barbély, Bugovics, Csanaki, Ferenczi, Gombás, Gorzó, Gyutai, Halász, Kalló, Kaszás, Kiss, Klokniczer, Lasics, Lérant, Márkus, Mester, Nagy, Neumann, Német, Nyirő, Pandur, Porkoláb, Pusztai, Riedl, Rosenberg, Szentpáli, Szél, Szép, Török, Varga.

23. Meszes-Györök:

Ősiek: Balassa, Bandi, Barabás, Barka, Bán, Bécsi, Biró, Bors, Csabi, Csizmadia, Dan, Fáró, *Kiss 8*, Kocsis, Lakatos, *Major 8*, *Mikola 8*, Móricz, Nemes, Német, Őry, Palaczki, Pintér, Seli, Sipos, Szabó, Szentei, Szücs, Tolnai, Tóth, Töreki, *Varga 13*. || Ujabbbak: Beke, Bucsi, Bujtor, Fehér, Fodor, Horváth, Kaszás, Károly, Kovács, Nyers, Riba, Szép, Szlovák, Turopoli.

24. Balaton-Ederics:

Ősiek: Bakos, Bérdi, Bogdán, Böde, Farkas, Horváth, *Jobbágy 14,* Kálmán, Kiss, Kocsis, Kozma, Kutasy, Kürthy, Molnár, *Nagy 16,* Németh, Osváld, Pap, Riba, *Szabó 29,* Szennyai, Tolnai, Tóth. || Ujabbak: Albrecht, Ányos, Barbély, Bicserdi, Csiszár, Dani, Francsics, Gelencsér, Gnázer, György, Hoffman, Hosszu, Huszti, Janis, Jánkó, John, Kohn, Kolop, Kompos, Kovács, Kónicz, László, Major, Miháczi, Nedeczky, Orbán, Ódor, Palkovich, Páhy, Pál, Pollák, Presznyák, Somogyi, Sólyomi, Stern, Svarcz, Svastics, Szente, Széll, Szita, Szlovák, Talabér, Tercs, Tokai, Torma, Töreky, Varga, Vasáros, Veiler, Végh, Vidovics, Vizlendvai.

25. Szigliget:

Ősiek: Bakonyi, Bakos, Bati, Czilli, Gadácsi, Hidasi, Horvát. *Ihász 15, Jánka 15,* Kosaras, *Kováts 14,* Lőrincz, Lukátsa, Marton, Nagy, Németh, Ódor, Sipos, Sóstai, *Szabó 13,* Szántói, Szép, Takáts, Talián, Tóth, Varga, Zsiboráts. || Ujabbak: Ángyán, Balassa, Batyki, Bálint, Bertalan, Cságoli, Csillag, Csom, Csökli, Dorner, Freistädtler, Güncz, Kaposi, Káldi, Káli, Kis, Klung, Kocsis, Konitz, Kőműves, Kulcsár, Lakits, Major, Markó, Pandur, Pupos, Puteani báró, Rapoch, Ring, Sabján, Schäffer, Steier, Steiner, Szakáts, Szél, Szücs, Töreki, Török, Veisz, Velekei, Vigánti.

26. Tördemicz:

Ősiek: Berzsenyi, Biró, Bogdán, Csonka, Egyed, Gáspár, Golobár, Hitlinger, *Horvát 9,* Kamon, Kankó, Kálmán, Lippai, Merátz, Nagy, *Németh 10.* Pandur, Ravasz, *Szabó 11,* Szántói, *Tóth 10,* Vigánti || Ujabbak: Adamek, Antal, Ángyán, Áts, Bakos, Barbély, Barkóczi, Bellovics, Bencze, Bertalan, Békefi, Dér, Egyed, Ferencz, Fodor, Gelencsér, Gróf, Gyulai, Hegedűs, Illés Kalmár, Kardos, Kaszás, Kaufman, Kecskeméti, Kiss, Kováts, Kozma, Kristóf, Kudomra, Kulics, Lövinger, Major, Marton, Mild, Müller, Nyers, Piriti, Rauch, Rechnitzer, Samú, Schwartz, Simon, Sipos, Sneller, Somogyi, Szalai, Szél, Szigeti, Szintén, Szita, Szlotta, Takáts, Tanhofer, Tar, Tompos, Ughi, Varga, Vlasics, Vörös, Zab, Zsiboráts, Zsidó, Zsiliczki.

27. Badacsony-Tomaj:

Ősiek: Balogh, Berecz, Bécsi, Bodó, *Csala 11,* Csizmadia, Fodor, Gadácsi, Gelley, *Hámos 10,* Joó, Kálóczy, Károly, Keresztes, *Kovács 11,* Kürti, Makár, Márkus, Mórocz, *Nagy 10, Németh 12,* Pap, *Pál 11,* Pető, Riba, Sarkanti, Szabó, Szalai, Szánti, Szántói, Szerencsés, Takács, Tóth, Varga, Vízkeleti, Zsár. || Ujabbak: Agyik, Albert, Antal, Ángyán, Balassa, Barát, Batyki, Bendekovics, Biró, Bognár, Borbély, Bretschneider, Bürgner, Cseck, Csutor, Czipf, Czipszer, Cziráky, Deutsch, Elek, Ernst, Fack, Farkas, Fejes, Ferenczi, Frankó, Gelencsér, Gombai, Gosztola, Góczán, Görcsi, Gyarmati, Gyulavics, Halál, Halápi, Hanics, Hegedűs, Hetyei, Hidasy, Holzbauer, Horváth, Hölzer, Huiber, Imre, Kan, Kankó, Kántor, Kásztens, Kocsis, Kohn, Kolontár, Koncz, Kopeller, Kulcsár, Kurucz, Lakics, László, Lehner, Lérant, Molnár, Pap, Part, Puha, Reinisch, Resze, Roppai, Rózsa, Sáfár, Schönbauer, Schram, Siklósy, Somlay, Somogyi, Sulyok, Süle, Szabó, Szedlák, Szél, Szili, Szivos, Szlovák, Szollár, Szombathelyi, Szőke, Szőrös, Ticz, Tormásy, Tölli, Török, Valkóczi, Varró, Vas, Vasáros, Vég, Vitai, Vörös.

28. Salföld:

Ősiek: Aranyás, Barbély, Bóna, Czilli, Darázs, Deli, Dencsik, Farantal, Fischer, Gelencsér, Gellei, Gyarmati, Gyurcsek, Hoffer, *Horvát 10,* Kis, Komjáti, Koncz, Kovács, Méhész, *Molnár 6,* Német, Orbán, Pap, Ruisz, Sabián, Sipos, Szánti, Székely, Szőke, Takács, *Tót 7,* Vajai, Varga, Vidosa, Vincellér. || Ujabbak: Bakó, Baracska, Barisa, Bécsi, Bikádi, Csik, Csóri, Egyed, Fazekas, Fodor, Gámper, Gróf, Kálmán, Kila, Kis, Kocsi, Kővágó, Kunsz, Kurdik, Mészáros, Orovicz, Part, Patai, Pem, Piros, Presics, Rosenfeld, Steierlein, Steiner, Stumpf, Szabó, Szövedics, Tar, Tiborcz, Tomojzer, Török, Tusár, Vajda, Vági.

29. Rendes:

Ősiek: Barta, Gerencsér, Kis, László, Molnár, *Német 4, Szabó 3,* Szalai, Zsoldos. || Ujabbak: Andorkó, Bódis, Bodó, Dombi, Gróf, Hegyi, Horvát, Illés, Kálózi, Lajer, Lakos, Léman, Márton, Orovicz, Pacsi, Pálfi, Poós, Rákos, Rédei, Rédli, Szántó, Vaslóczy.

30. Kővágó-Örs:

Ősiek: Antal, Ács, Ágoston, Bagoly, Baky, Balassa, Barla. *Bárány 14,* Bende, Bereczki, Béni, Bocskai, Boda, Bóka, Borbély, Boros, Bosnyák, Buzás, Csabi, Csably, Csapó, Csepregi, Cséri, Csider, Csörnyei, Csőkör, Czigány, Dombai, Duchon, Eősze, Esztergályos, Fitos, Fodor, Födő, Földi, Füst, Gáspár, Gelencsér, Gombos, Gróf, Gyurcsek, Haizer, Hegyi, *Horvát 20,* Isó, Józsa, Keczer, Kelemen, Kékkúti, Kis, Konkoly, *Kovács 16,* Körmendi, Kövesi, Kurali, Lakat, Lázár, Mohai, Molnár, Mórocz, Móró, Nagy, Német, Nyitrai, Nyoma, Paller, Pap, Patyi, Pálfi, Perlaky, Pető, Péter, Polgár, Pór, Pusztai, Salamon, Sághvári, Sándor, Sárfi, Sári, Skriba, Somogyi, Sonkolos, Süle, Szabó, Szalai, Szalóki, Szántó, Szente, Szilágyi, Szita, Szokolai, Szőke, Takács, Tobak, Tót, Truppó, Varga, Zámbó, Zánthó, Zsoldos. || Ujabbak: Auerbach, Balogh, Bálint, Beck, Beimel, Beregszászi, Berényi, Bohár, Bokor, Csapó, Csonka, Czuppon, Eiberschütz, Firicz, Fischl, Frank, Fridrich, Fridrik, Fülöp, Gaál, Gigi, Gold, Göndöcs, Grosz, Günsberger, Györkös, Hamburger, Hauszbrunner, Hádinger, Héra, Hock, Honis, Kalmár, Kankó, Kapocsi, Kardos, Kaufman, Klein, Kohn, Lakatos, László, Lelkes, Ludvai, Marton, Mekler, Mezei, Mezriczky, Mészáros, Mohos, Neumark, Ney, Német, Oberländer, Orbán, Orovicz, Paschkesz, Pillinger, Pollák, Porga, Pospis, Potó, Pödör, Pupos, Rédei, Rig, Rosenfeld, Roth, Rózsa, Ruzsa, Ruzsás, Sali, Saller, Schächter, Schmidt, Schranz, Slezinger, Sólyom, Sós, Sörös, Spitzer, Stark, Steiner, Stern, Stringli, Svarcz, Szanyi, Szentes, Székely, Szokoli, Szollár, Szombathelyi, Szöllősi, Szulczer, Takó, Tausz, Topler, Török, Ullman, Unger, Vas, Vaskó, Vizeli.

31. Szepezd:

Ősiek: *Birkás 5,* Bukovics, Buzás, Katona, Keresztes, *Kovács 4, Márkus 5,* Mészáros, Nagy, Nemes, Patyi, *Pál 4, Pálfi 4,* Pörhendi, Pupos, Sebestyén, *Szabó 5, Szöllősi 5,* Tál, Varga. || Ujabbak: Bárdosi, Biró, Csabai, Csere, Eiberschütz, Esztergomi, Gigi, Gramer, Horvát, Molnár, Murai, Salamon, Sándor, Siller, Spitzer, Szalai, Sziver, Tarcsi, Ungár.

32. Zánka:

Ősiek: Borotvás, *Burján 4,* Csemez, Czubor, Gál, *Geiszler 4,* Herczeg, Hertling, Horvát, Kovács, Kruczler, Leipzig, Nagy, Neu, Német, Papszt, Pálfi, *Poor 4,* Pupos, Sebestyén, *Sifer 8,* Szabó, Szalai, Szöllősi, Takács, Tót, Turi, Varga, Vass, Volner. || Ujabbak: Antal, Bácsi, Biró, Budai, Csider, Göczi, Grosz, Kis, Kupai, Kutas, Nyulász, Sándor, Sárffi, Sós, Trimper, Tringer.

33. Akali:

Ősiek: Barbély, Beke, Czanda, Gyarmati, Héra, *Kiss 7, Murai 5,* Német, Sipos, *Szabó 6,* Szalai, Szegleti. || Ujabbak: Bali, Beleznai, Berta, Gábor, Gersei, Gold, Guth, Kovács, Márkusz, Mühl, Neubauer, Oszkó, Pethő, Péntek, Porcz, Pupos, Rédl, Sövény, Szentes, Tobak.

34. Udvari:

Ősiek: Aranyos, Barbély, Bozzai, Finta, Fodor, Hauch, Henn, *Hőbe 6,* Kalamár, Kapócsi, Kovács, Kőműves, Maier, Murai, Pákozdi, Plum, Somogyi, Sörös, *Szabó 5,* Szilvási, Tót, Varga. || Ujabbak: Bika, Csizmazia, Debrősi, Dokonpiel, Eigner, Eisenreich, Felker, Gacser, Kaki, Keller, Kiss, Kugler, Lucza, Neumann, Papszt, Söveg, Tósoki, Veinhardt.

35. Örvényes:

Ősiek: Édes (Sziesz), *Gácser 3,* Keller (Köhler), *Kugler 4,* Leber, Leidl, Leiker, *Redl 4,* Rekl, Stammler, *Ther 3.* || Ujabbak: Felker (Völker), Giesz, Glück, Greber Haász, Hauch, Király, Leitold, Lenner, Mászáros, Mészely, Molnár, Mórádi, Müller, Német, Ortvein, Reinhardt, Schaal, Steierlein, Ticz, Veinhardt, Velich.

36. Aszófő:

Ősiek: Antal, Bodor, Bognár, Ersing, *Fodor 4, Gáspár 6,* Hamar (Hammer), Hápli, *Holczhauzer 4,* Horvát, Joó, Juhász, Kovács, Küsz (Giesz), Lőrincz, Molnár, Pechl, Sánta, Steixner, Szabó, Szokoli, *Tóth 6,* Varga, *Verner 6.* || Ujabbak: Barbély, Boldizsár, Csák, Édes, Fleisman, Gacser, Guáth, Gyarmati, Házler, Henn, Keller, Kimmer, Kugler, Kurdi, Miklós, Neu, Német, Ortvein, Potyondi, Rekl, Rédl, Sipos, Steinmacher, Tormási, Túcz.

37. Tihany:

Ősiek: Aradi, Aszaló, Ács, Balogh, Baranyai, Bercsik, Botka, Csizmazia, *Dobos 13, Farkas 12,* Foki, *Horvát 13,* Iker, Kántás, Kántor, Kiss, Kizlinger, Komjáti, Kovács, Kötél, Kővágó, Liska, Luczó, Major, Marczali, Márfi, Molnár, Nagy, Nemes, Német, Pap, *Pálffi 11,* Pető, Pintér, Sörös, Sulyok, *Szabó 10,* Szalai, Sziládi, Takács, Torma, Tót, Varró, Vörös. || Ujabbak: Babos, Bene, Breila, Cseh, Csiga, Csima, Enhecht, Erdélyi, Fejes, Fülöp, Gemál, Gyenes, Heyser, Ihász, Joó, Kaposi, Kohn, Lesz, Lőrincz, Makó, Muschal, Müller, Olasz, Perlsz, Pollák, Pung, Rédl, Rosenberger, Sárközi, Stern, Tamás, Teveli, Titte, Tósoki, Verner.

38. Balaton-Füred:

Ősiek: Bagó, Balázs, Balogh, Bedegi, Berecz, Bereczki, Bernát, *Bertók 17,* Béni, Bocsor, Bodó, Csajági, Csepregi, Csizmazia, Domján, Dömötör, Gelencsér, Gyenis, Györfi, Horváth, Juhász, *Kenyeres 17,* Király, Kis, Komáromi, Komjáti, Korpádi, Kovács, Kutassy, Major, Marton, Nagy, Német, Pálfy, Pojányi, Sebestyén, Siskei, *Somogyi 19, Szabó 15,* Szücs, Takács, Tamás, Tobak, Tolnai, Torma, Tót, Ujhelyi, *Varga 15,* Vas, Végh, Vincze, Vörös. || Ujabbak: Altstädter, Antmann, Ardauer, Ángyán, Bakos, Banai, Barcsay, Beck, Belnik, Beretvás, Berta, Bors, Bramzsa, Brenner, Csapó, Csepeli, Csete, Csomai, Csonka, Csordás, Darab, Darnai, Diószegi, Domán, Engel Ersing, Écsi, Farkas, Ferenczy, Gácser, Gáspár, Geipl, Geller, Gombás, Gyapay, Gyarmati, Gyenge, Gyimóti, Gyivis, Halek, Herczegh, Herman, Hill, Hirschfeld, Holzer, Hoppe, Hordós, Hromatka, Huray, Huszti, Hutter, Joó, Kaán, Karácsony, Karvalics, Katona, Kazó, Keőd, Kéri, Kingli, Kocsonya, Kohn, Koller, Kompánia, Kook, Korein, Kozma, Kurucz, Laky, Lengyel, Lichter, Löbl, Lövinger, Mahl, Markus, Michelini, Müller, Neumann, Novotni, Oblat, Orbán, Őri, Pajer, Pamotyai, Páder, Pecze, Plul, Pollak, Praszko, Prepost, Prosits, Protivinszky, Pupos, Reményfy, Rénes, Romics, Róka, Röhrich, Ruzicska, Saary, Sánta, Schlesinger, Schulz, Schwarz, Segesdy, Téllei, Silberstein, Simon, Singer, Sörös, Spitzer, Stolczer, Sturm, Sulyok, Sváb, Sveida, Szentpéteri, Székeli, Tálas, Undi, Veinberger, Vild, Weisz, Zeckel, Zollner, Zsoldos.

39. Arács:

Ősiek: Böndész, Csepeli, Csik, *Fejes 10,* Horváth, Juhász, Kazó, Kálózi, *Kovács 6, Mátyás 6,* Mészáros, *Őri 6,* Róka, *Szabó 6,* Szegedi, Szilasi, Tóth, Vass. || Ujabbak: Aczél, Baranyai, Bertha, Blumfeld, Bózsa, Danka, Dobenczky, Dömölki, Dömös, Gál, Giesz, Hartman, Imre, Jaksics, Kabai, Kiss, Kohn, Komáromi, Korpádi, Krausz, Kuti, László, Mekovics, Müller, Nagy, Német, Ortvein, Pálfy, Riesz, Salbert, Sári, Simon, Szalai, Szekeres, Szentes, Torma, Tormási, Ujhelyi, Varga, Vargyas, Vég.

40. Csopak:

Ősiek: Balogh, Horváth, *Király 3,* Kiss, Kovács, Mikola, Németh, Őri, Págyi, *Róka 7, Simon 7, Soós 3,* Szalai, Takáts, *Torma 3,* Vas, Viszti. || Ujabbak: Csete, Fehér, Fejes, Frikk, Gouth, Havranek, Kapdebo, Kálmán, Kövesi (Steininger), Krastsenics, Kutasi, Lepolics, Márvány, Peul, Sáner, Schwarz, Strinner.

41. Kövesd:

Ősiek: Antal, Balogh, Bózsa, Csók, Debreceni, Farkas, Fejes, Keller, Király, Kis, *Kovács 7,* Kuti, Major, Meletei, Miklós, Nagy, Németh, Pamotyai, Selyem, *Simon 4,* Soós, Szerki, Vas. || Ujabbak: Béni, Biró, Csák, Csepregi, Csizmadia, Diószegi, Gyánó, Győrffi, Hochstetter, Hogli, Magyar, Págyi, Steiger, Szalai.

42. Paloznak:

Ősiek: *Balogh 5,* Bornemissza, Csete, *Diószegi 4,* Guáth, Király, Kiss, Magyar, Nagy, Olasz, Puska, Sánta, Szabó, Takács, Térmeg, Varga. || Ujabbak: Ács (Zimmermann), Bertha, Csécsi, Erdődi, Kátó, Klopp, Kőműves (Steininger), Kövesi (Steininger), Leber, Pintér, Selyem, Simon, Strenner, Torma.

43. Lovas:

Ősiek: Balogh, Bocsor, Déni, Fehér, Horváth, Kiss, Mecséri, Medgyessy, *Nagy 10, Pálfi 5, Pecze 5,* Pintér, Sáfár, Sipos, *Szabó 5,* Szalai, Takács, Török, Várondi. || Ujabbak: Angyal,

Balázs, Bácsi, Berta, Dégi, Diószegi, Karácsony, Kohn, Kovács, Léb, Löwy, Mészáros, Olasz, Rüll, Sánta, Soós, Tarsó, Varjas, Végh, Zergi (Szerki).

44. Alsó-Örs:

Ősiek: Bakos, Balogh, Berki, Csizmadia, Danka, Decsi, Dobosi, Domján, Farkas, *Fábián 9*, Gál, *Guáth 9*, Hamar, *Hetesy 7*, Horváth, Huszti, Juhász, Kis, Kovács, Kozma, Lak, Laki, Mádi, Miskei, Molnár, *Mórocza 15*, Nagy, Német, Pap, Poczai, Szabó, Szalai, Szíjjártó, Szili, Tóthy, Varga, Vörös. || Ujabbak: Bódai, Burján, Csima, Dezső, Fazekas, Fehéri, Ferenczi, Füst, Huszár, Jákói, Kéri, Király, Korpádi, Könczöl, Kruk, Markus, Mellári, Mészáros, Róka, Rumi, Simon, Somogyi, Sütöri, Steiner, Steixner, Szücs, Tunyogi, Varjas, Vörösmarti, Zsebők, Zsoldos.

45. Vörös-Berény:

Ősiek: Ángyán, Barcza, Benkő, *Biró 5*, Csonka, Dereczkei, Fehér, Hegedűs, *Herczeg 19*, Horváth, Istvánfi, Kun, Lecesár, Lőrincz, *Molnár 6*, Monor, Nagy, *Német 5*, Olasz, Pap, Regenyei, Simon, Somodori, Soós, Sörény, Sziládi, Végh, Vörös, Zelencsics. || Ujabbak: Anger, Barucz, Berta, Bodai, Bognár, Boncz, Budai, Cseh, Csikás, Csomai, Csőre, Dénes, Drexler, Eberl, Ehardt, Fejes, Fenyő, Fikerl, Földes, Freund, Galambos, Heizer, Hering, Hetesy, Huszár, Johanidesz, Kántás, Károly, Kerekes, Kocsis, Koczán, Koszorús, Kovacsics, Krausz, Laposa, Mészár, Navratyl, Nemes, Osvald, Ott, Patonay, Pálffy, Princzneder, Reichardt, Reiman, Schmid, Seller, Sédli, Sénig, Sörös, Stampfel, Steininger, Szalmási (előbb Dravecz), Szolga, Tarsó, Timár, Tokay, Toskani, Udvardy, Ungar, Vollani.

III. Veszprémmegye:

46. Almádi:

Anger, Ángyán, Babos, Balázs, Bolla, Bosnyák, Büttel, Dravecz, Fejér, Fülöp, Göde, Grácis, Guáth, Hegedűs, Horváth, Jákói, Keller, Kis, Korpádi, Köd, Krammel, Lengyel, Lusztig, Mecséri, Mészáros, Molnár, Morocza, Német, Őri, Pintér, Prokesch, Somodi, Sörény, Szabó, Szegedi, Szentes, Székely, Szmerting, Tóth, Varga, Velegi.

47. Kenese:

Ősiek: Babolcsai, Bakó, Baranyai, Bán, Berényi, Bollók, Cserna, *Csikér 12*, Csurgai, Czeczei, Domján, Farkas, Gáspár, Hajda, Harangozó, *Horváth 11*, Hőgyészi, Jónás, Kalmár, Kiss, Kocsi, Kovács, Kósa, Körmendi, Kun, Laczi, László, Lukács, Makai, Mészáros, Mészöly, Molnár, Nagy, Nemes, Német, Nyúl, Öcsi, Őri, Parrag, Pataki, Perczel, Pintér, Sánta, Sári, Sipos, *Somogyi 15*, *Szabó 15*, Szalai, Székeli, Széles, Takáts, Timár, *Tóth 14*, Varga, Vas, Vági, Zubán. || Ujabbak: Almási, Bajnok, Balog, Bálint, Borgáta, Borsos, Bódis, Bőczi, Bőgős, Budai, Csizmadia, Csökő, Czecző, Deák, Diósi, Fejes, Filó, Fülöp, Gubicza, Hauk, Kakics, Keltai, Keresztes, Kozma, Kramarics, Léber, Magyaródi, Markó, Méreg, Mórocz, Mózes, Murai, Orbán, Osvát, Patonai, Pákozdi, Péter, Pillók, Pőcz, Rékai, Sikos, Simonyák, Szajkó, Szakács, Szente, Szimon, Szőke, Tolnics, Ujszászi, Zergi.

48. Balatonfő-Kajár:

Ősiek: Balogh, Bencze, Bocsor, Borbély, Böröcz, Cserki, *Csuka 14*, Fülöp, *Győre 11*, Hamar, Hencz, Jánka, Juhász, Kari, Kasza, Kaszap, Kazi, *Kazó 13*, Kenesei, Kerék, Kéri, Király, *Kiss 11*, Kocsi, Korláth, Kovács, Kuczi, Majsai, Makki, Matyók, Márk, *Mészáros 11*, Miklós, Molnár, Muzs, Nagy, Németh, Nórápi, Pap, Rigó, Rózsás, Savanyó, Sándor, Simon, Somogyi, Soós, Szabó, *Szalai 17*, Széles, Szép, Szűcs, *Szakáts 12*, Tóth, Varjas, Varga, Vas, Vaszari, Vánkos, Velegi, Vida, Vörös, Zsoldos. || Ujabbak: Angyalfi (Engel), Barabás, Bátor, Bencsik, Bertalan, Betfalvi, Bognár, Bódis, Bögödi, Bőgős, Buchwald, Cseh, Csepreghy, Cserna, Csonka, Csuti, Deutsch, Dobrovits, Engel, Erdélyi, Fitos, Futó, Gáspár, Gödör, Harák, Hennel, Hercog, Herits, Hordó, Horváth, Jancsek, Kemény, Keresztes, Keresztesi, Kertai, Kohn, Komáromi, Kovácsics, Kópis, Kósa, Krausz, Leichner, Luria, Maróthy, Medgyaszay, Méreg, Mérei, Mosonyi, Náthán, Novák, Nyögéri, Óhn, Özvegy, Parrag, Putnoki, Rosenthal, Rozs, Sánta, Seiffert, Singer, Sommer, Spitzer, Stern, Stollár, Szalay, Szilády, Verebi, Végh, Zántó, Zergi.

49. Fok-Szabadi:

Ősiek: Bak, Balassa, Bácsi, Bende, Bocska, Bognár, Bor, Borsos, Bóka, Bögös, Csaba, Cseh, Csendes, Csordás, Deák, Dobos, Fekete, Földesi, Gombos, Gubicza, Hajmási, Hegedüs, Horváth, Joó, *Juhász 14*, Kajári, Kálmán, Kemény, Kiss, *Kovács 11*, László, Lengyel, Mátyás, *Mezei 10*, Méreg, Mihélya, Miklós, *Nemeth 10*, Pap, Parrag, Pápai, Pete, Pető, Pintér, Popolics, Pusztai, Sáfár, Sándor, Sulák, Szabó, Szakonyi, Szalai, Szente, Sziládi, Szili, Takáts, Tót, *Varga 16*, Vas, Vörös. || Ujabbak: Almási, Balog, Biczi, Bocsor, Burdohány, Csima, Csizmadia, Csók, Csuti, Dávid, Domnanics, Ekecs, Faa, Fazekas, Gáspár, Grosz, Grünfeld, Harmat, Hets, Héhal, Hosenleiter, Izsák, Jakab, Jáni, Jánka, Kardos, Karikó, Kele, Király, Kocsik, Körmendi, Márt, Máté, Mihálka, Mojzes, Molnár, Muth, Nagy, Némethy, Olrich, Paczai, Petes, Pigner, Piller, Ratter, Rácz, Samu, Sas, Schwarcz, Séta, Simon, Szabadi, Szakács, Székeli, Szép, Szóládi, Szombat, Szöllősi, Ungár, Váradi, Velegi, Vidovics, Vincze, Zánthó, Zárjeczkz, Zólyomi.

50. Siófok:

Ősiek: Angyán, Antal, Balika, Baranyai, Barbél, Bányai, Bencze, Bognár, Böröcz, Csepeli, Domokos, Erdős, Falusi, Fehér, Fodor, Gáspár, Gulás, Gyömörei, *Horvát 10*, *Kálmán 12*, Kele, Kiss, Kovács, Kőszegi, Látrányi, Mayer, Molnár, *Nagy 12*, Német, Pelenta, Pető, *Pintér 11*, Piszaszics, Somogyi, *Soós 10*, Suli, Szabó, Szalai, Szappanos, *Szücs 12*, Timár, Tolinger, *Tót 10*, Vidovics. || Ujabbak: Aigner, Ács, Árvai, Bagó, Balázs, Bardosi, Beuer, Bélik, Biró, Bohus, Brever, Brill, Csajági, Debreceni, Deutsch, Ditrichstein, Elkán, Földi, Frank, Freid, Freizer, Friebert, Fritz, Gerber, Goldstein, Gorin, Grósz, Hecht, Hechtenberg, Herman, Hozbor, Juhász, Kalberger, Kardos, Karpelesz, Kelemen, Klein, Klingbeber, Koczik, Kohn, Komsál, Konkoli, Kopfstein, Kozma, Krohn, Laki, Lehota, Levi, Levinger, Luria, Matzenauer, Márk, Muth, Neu, Neubauer, Palocsai, Pfeifer, Plesz, Plininger, Reik, Reikman, Rónai, Rosenfeld, Roth, Rothhauser, Rozsos, Rubinson, Safnyár, Salamon, Schlesinger, Schwarz, Siffer, Simon, Singer, Spitzer, Steiner, Stern, Strasser, Strenger, Stumf, Szamuel, Szmatona, Sztreda, Szürszabó, Than, Tolnai, Walk, Weisz, Wirth, Zalai, Zaum.

NEGYEDIK FEJEZET.

LAKÁS, TÁPLÁLKOZÁS, RUHÁZAT.

I. A falvak.

Mikor a magyarság a Balaton mellékét elfoglalta s partjain úrrá lett, hogyan tömörült a partokon ő maga, hogy a meghódított lakosság (a szlávság), nem tudjuk. Bizonyos az, hogy a mai lakott helyek, községek és puszták, túlnyomó része már első királyaink idejében lakott hely volt, s hogy ezeken kívül volt még egy jelentékeny sora a lakott helyeknek, melyeknek ma csak egyes határnevek őrzik emlékét. Tekintve azt, hogy Magyarország akkori lakossága vajmi kevés lehetett s a lakott pontok száma a Balaton mellékén mégis több volt, mint ma, nyilvánvaló, hogy a lakott helyeken sokkal kevesebb ember élt s így a tömörülési góczpontok sokkal kisebbek voltak, mint ma. A magyarság nomád őskorának minden esetre igen jól megfelel a településnek az az első formája, a melyre a helynevekből következtethetünk; minden telep: egy-egy család nyilván a hozzátartozó rabszolgákkal (később jobbágyok) együtt s annyi föld, a mennyi az együtt élő emberek és marháik ellátására elegendő. Később a háborus világ, a nomád élet fokozatos megszünése, a földmüvelés terjedése, a várak keletkezése stb., a lakosságnak erősebb tömörülését, falvak alakulását eredményezte, melyek szervezetét már nem vérségi kapcsolat, hanem a közös érdek fűzte össze s a melyek elrendezésében kétségtelenül a lakosság túlnyomó többségének szokásai, ősi hagyományai érvényesültek. Az átalakulás folyamatának egyes állapotai előttünk ismeretlenek, a történelem nem jegyezte fel az egyes falvakról, milyenek voltak utczái, terei, nem őrizte meg térképeiket s be kell érnünk azzal a következtetéssel, a melyet a mai viszonyok tüzetes ismerete és az analogiák meglehetős valószinűséggel engednek meg, melyek azonban a Balaton mellékén 200 évnél régibb időre nem vonatkoztathatók, mert hiszen a mai lakosság egész kialakulása ebben az időben történt s a falvak egyrésze ebben az időben keletkezett, másrésze ebben fejlődött mai nagyságáig, alakjáig.

A Balaton mellékén a lakosság tömörülésének módjában ma két egymástól teljesen különböző typust találunk.

Az egyik typushoz csak három község tartozik, ezek: Gyenes-Diás, Vonyarcz-Vashegy és Almádi. Ezeket az jellemzi, hogy *nincs belsőségük,* következésképen nincsenek utczáik sem, a melyekben a házak szépen egymás mellé sorakoznának. A gazdának megvan a maga háza, körüle a háztája, istállója, pajtája és egyéb gazdasági melléképületei, ezek körül van a rétje, a szántója, a szőllője, mindez egyetlen zárt tagban; aztán következik megint egy ilyen kerek zárt — kisebb vagy nagyobb — birtok s az egész község csupa ilyen zárt egyes birtoktestekből kerül ki (lásd az 1. ábrát). A település ezen alakja nálunk a hegyközségekből fejlett ki; Vonyarcz-Vashegy és Gyenes-Diás Keszthelynek, Almádi Vörös-Berénynek volt szőllőhegye, ezek azonban az önálló községeket megillető összes politikai

jogokat fokozatosan megszerezvén, — az első kettő a mult század negyvenes éveiben (l. a 14. és 15. l.) az utóbbi a hetvenes években (l. a 25. l.) — ma *belsőség nélkül* is külön független községet képeznek.

A lakosság tömörülésének másik typusához tartozik a Balaton mellékének többi 47 községe. Ezeknél van külön belsőség vagyis *falu*, melyben a házak utczákban sorakoznak. Minden háznak van beltelke, udvara, veteményese, kis kertje, szérűskertje, de minden házhoz tartozik a kültelken egy darab szántó, rét, szőllő; a belsőséghez tartozó birtok tehát több tagban van a határnak a megfelelő kulturára alkalmas területein.

A település két typusa közt tehát igen nagy és erősen jellegzett különbség van.

A lakosságnak falvakban való tömörülése is többféleképen történhetik, a mi a falvak elrendezésében, az utczahálózatokban nyer kifejezést. Némelyik falunak utczái mind egy középpontból *sugarasan* futnak szét, másikban csak egy utcza van, mely *köralakban* veszi körül a falu közepén álló templomot és teret, ismét másikban egy *egyenes* főutczával s ennek ágaival van dolgunk. A Balaton melléki falvaknak megvan a maguk határozott és egységes jellegük s ez az, hogy eredetileg mind *egyetlen* többé-kevésbbé *egyenes* utczából állottak, mely vagy beleesett valamely főközlekedési vonalba, országútba, vagyis az utczát maga az országút alkotta, vagy mindkét végével ilyenhez csatlakozott. A lakosság szaporodásával a községek növekedtek s mert az utczákat nem lehetett végtelen hosszúságuakra nyújtani, a nagyobb falvakban új, a főutczából elágazó vagy azzal párhuzamosan haladó utczák keletkeztek, melyeket egymással újabb és kisebb utczák, közök kötöttek össze. Igaz, hogy így a fejlődés eredményeként gyakran bonyolult utczahálózatokat kapunk, de a Balaton mellékén ezekről csaknem egyenkint kimutatható, hogy utólagosan és pedig legtöbbnyire már a XIX. században épültek ki az eredetileg egyetlen utczából álló faluban. (Lásd a VI. táblát.)

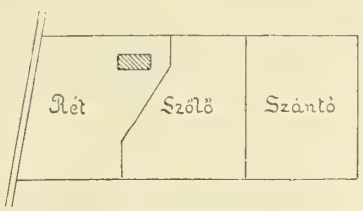

1. ábra. Egy hegyközségi telek alaprajza Vonyarcz-Vashegyen.

A Balaton melléke ezen úgynevezett *soros* falvak alakjai közül tekintélyes számban őrizte meg az eredeti, ősi, legegyszerűbb alakot, a mely t. i. typusosan csak egyetlen utczából áll. Néha az utczának a két sora minden megszakítás nélkül halad a falu egyik végétől a másikig, néha azonban egyik vagy másik sort vagy mindakettőt a térszini viszonyok megszakításra kényszeríték s az ilyen helyeken kis zsákutczák, balatoniasan *köz*-ök keletkeznek. Ilyen egyetlen utczából álló falvak a Balaton mellékén a következők: Csehi, Orda, Balaton-Keresztúr, Balaton-Magyaród, Égenföld, Tördemicz, Rendes, Örvényes, Kövesd, Csopak. Az utóbbi kettőnél vannak közök is. Míg a falunak csak egyetlen egy utczája van, névre persze nincs szükség; az ilyen falvakban nem is találunk utczaneveket; ha a nép pontosabban akarja megjelölni egyik vagy másik gazda házának helyét, mindössze annyit mond, hogy az Alszegen vagy a Felszegen, az innenső vagy a tulsó soron; az utcza középrészét csak ritkán jelöli meg s akkor a Derék-utcza elnevezést használja (p. o. Tördemiczen). Ha a faluban csak egy köz van, annak külön nevet adni fölösleges, mert hiszen ha valaki a Közről beszél, nyilvánvaló, hogy ez alatt nem érthet mást, mint a falu egyetlen közét; ha azonban több köz van, akkor ezeket vagy a bennök lakó családokról, vagy fekvésükről, vagy végül arról, hogy hová vezetnek, nevezik el.

Így Kövesden van az Országúton kívül, Selyem, Magyar, Torma, Nagy és Győrfi köze a bennök lakókról; Csopakon szintén van Országút, továbbá Simonkér, Malomköz, Tulsósari-út és Mélyároki-út.

Az újabb település által keletkezett házsorok ehhez az egyetlen utczához különféleképen csatlakoznak. Az egyik alaknál az újabb település nem az egyetlen utcza vonalában folytatódik, hanem *annak egyik vagy másik végéhez s rendesen az utcza vonalára szög alatt* történik; ezeknél a falvaknál tehát tulajdonképen még mindig egy utcza van, de az megtörik, sarkot képez. Mihelyst az egyetlen utcza függeléket kap, azt a nép ettől megkülönbözteti s ez már névvel történik; míg ilyenkor az eredeti ősi utcza általánosan *Nagy-*, *Öreg-*, ritkábban *Hosszú-*, újabban *Fő-*utcza nevet kap, a függelék neve rendesen elárulja az újabb települést. Az ilyen új település által függeléket nyert falvak typusa a Balaton mellékén Zamárdi, melynek egyetlen utczája nyugati végén hirtelen megtörik s a vasútig lenyulik; nyilvánvaló, hogy az a hosszabb rész, mely beleesik a Siófokról Kőröshegyre vivő országútba s mely párhuzamos a vasút vonalával, a falu régi része, ezt ma Nagy-utczának nevezik, s hogy az a rövidebb utczaszakasz, mely a falu nyugati végétől a vasútig terjed, új s a nép tényleg *Újsor*-nak nevezi s tudja róla, hogy csak 1861 és 1863 közt épült. Ilyen alakulásúak még a Balaton mellékén Faluszemes, Balaton-Berény, Meszes-Györök és Zánka is.

Az új településből származó utczasor sokszor nem az eredeti egyetlen utcza valamelyik végéhez csatlakozik, hanem *annak dereka táján indul ki* s képez egy vagy két rövid ágat; olykor ez az alak együtt van meg az előbb leírttal, a mikor is a főutcza végéhez is csatlakozik egy újsor, de derekából is elágazik egy utcza. Ehhez az alakcsoporthoz tartoznak a Balaton mellékén: Szepezd, melynek van egy Nagy-utczája Felszeggel és Alszeggel, meg egy Felső-utczája, mely a Nagy-utcza derekából ágazik ki; Akali, melynek Hosszú-utczájából ágazik el a Kis-utcza; Balaton-Szent-György, a hol van egy Fő-utcza Alszeggel és Felszeggel, melynek északi végéhez csatlakozik a hét házból álló Új-utcza, míg derekából indul ki a Köz, melynek, minthogy egymagában van, egyéb neve nincs; Balaton-Ederics, melynek egy Fő-utczája van Alszeggel és Felszeggel, ennek déli végéhez csatlakozik az Újfalu, Alsó- és Felsősarokkal, míg derekából a Bodonköz ágazik el; Lovas, a hol a fő utcza neve Hosszú-utcza (mint Akaliban is), ágai a Nemessor, a Temető-utcza és a Czinczaköz. Ilyenek még Arács, Paloznak, Zalavár és Szárszó.

A Balaton 47 falujából tehát 24 maig is tiszta typusos egyutczás alak, mert ezeknél az új település által keletkezett új utczák még mindig oly rövidek, kicsinyek, hogy inkább zsákutcza jellegűek, a mit legjobban bizonyít az, hogy a felsorolt falvakban az új utczácskák a főutczával külön utczácskák, közök által nincsenek összekötve s így hálózatot nem adnak.

Olykor az eredetileg egyetlen utczából kétágú villa módjára elágazó kisebb utczácska újabb településekkel oly hosszúra fejlődik, hogy első pillantásra alig lehet megállapítani, csakugyan egyetlen utczából keletkezett faluval van-e dolgunk? Ilyenkor azt, hogy a két utcza közül melyik az eredeti, legott megmondja az, hogy melyik esik a főútvonalba és melyikben van a templom. Igen természetes, hogy ha az ilyen faluban az egyik utcza végéből a másiknak a végébe akarunk menni, a két utcza torkolatát meg kell kerülni; hogy ezt az utat megrövidítsék, átjárókat, közöket keresnek, melyek a két utczát egymással közvetlenül összekötik s melyeket az új települések utczákká építenek ki. Ilyen alakulást látunk Kőrös-

hegyen, a hol a két ágat két köz köti össze; itt van egy Fő-, egy Belső- és egy Bürök-utcza s két köz, a Kiskocsmai és a Templomköz; a Bürök-utczát most Erzsébet-utczának nevezik, mert oda ültették az Erzsébet-fákat. Ilyen Endréd is a hol a két hosszú utczát egy köz köti össze, a hol azonban a főutczából még vagy három rövid utczácska (zsákutczák) ágazik el; utczanevei: Templom-utcza (a főutcza), Német- vagy Belső-utcza a XVIII. század végén ide telepedett moóri németekről, Külső-utcza, Alszeg, Séti-utcza, Csirkevölgy, a melyben a czigányok laktak, és Szécseny-utcza, a melyet 1861-ben Széchenyi István halála emlékére neveztek el így, melyet azonban a nép egyszerűen csak Szécsenynek mond (i és utcza nélkül). Ilyen Vörös-Berény, melynek utczái: Úri-, Nagy-, Alszeg-, Lőrincz-utcza, köze a Kódisbódító («ez csak amolyan *zugla*» [= zúgutcza], mondta erre a nép). Ilyenek végül még Őszöd is, Vörs is.

Az egyetlen utczájú falu továbbfejlődésének egy másik alakja az, hogy a *főutczával párhuzamosan épül ki egy, esetleg két-három utcza is*, melyeket egymással ismét utczák, közök kötnek össze. Ilyen p. o. Kiliti, a hol az eredetileg egyetlen és névtelen utczát most Öreg (= Nagy)-utczának nevezik (ebben van a két templom is, míg a tőle nyugatra eső s vele párhuzamos s csak 1848. óta kiépült utcza az Újsor; ezeken kívül van még Békaváros, Kórintus, Csordahegyi vagy Külső-utcza, Köz, Nixport-utcza és Tizenháromváros vagyis czigánynegyed. Ilyen közök által összekötött párhuzamos utczákból áll Siófok is, a hol szintén van egy Nagy- és egy Új-utcza, ezeken kívül van Molnár-, Kele-, Zsellér-, Alsó-, Kereszt-, Kút-, Kis- és Vásártéri-utcza, mely utóbbiak azonban mind hivatalos és az életbe át nem ment nevek; Alsó-Örsön három párhuzamos utczácska van s ezeket két végükön két utcza köti össze; az utczanevek ezek: Hetessy-, Mórocza-, Horváth-utcza a bennök lakó családokról, továbbá Nagykút-utcza, Gatyaszár-utcza és Vörösvár. Ide tartoznak még Lelle, Boglár, Udvari, mely utóbbinál a két párhuzamos utczát maga az országút, köti össze és Salföld, a hol a Fő-utczával a még teljesen ki nem épített Gidinai-utcza párhuzamos.

Az újabb települések által keletkezett ezen főbb falualakoknak részben a térszini viszonyok, részben a település nagysága szerint való combinatióiból származnak azok az utczahálózatok, a melyeket a Balaton legnépesebb helyein, Lengyeltótin, Keszthelyen, Kővágó-Örsön, Badacsony-Tomajon, Balaton-Füreden, Kenesén, Balatonfő-Kajáron, Fokszabadiban s néhány kevésbbé népes, de igen tagolt térségen épült falunál, Aszófőn, Szigligeten és Tihanyban találjuk. Ezeknek mindegyiknek megvan az egy főutczájok, mely persze mindig a falu legrégibb része. Az elnevezésekben is a jelleg mindig ugyanaz marad, mint maga az elv is, melylyel a nevek adatnak. A népnél az utcza fogalma annyira az egyenes vonalhoz van kötve, hogy, ha ugyanazon utcza irányt változtat, annyi nevet kap, a hány irányú szakasza van. Így aztán némely helyen igen sok utczanév van, a szerint, a mint az utczák a térszini viszonyok hatása alatt többször változtatják irányukat.

Így p. o. Balatonfő-Kajár utczanevei ezek: Felsőszer, Sebestyénköz, Keneseiköz, Kuria, Kis-Kajár, Kertalja, Csillagmajor, Templomköz, Kuriai első és második köz, Balassa-köz, Bottyánszer, Zsák-utcza, Sáriszer, Czincza, Törökszer, Dezsőköz, Templom-utcza, Polákdomb, Szélkút-utcza, Korintus- és Kisrét-utcza. Mint e jegyzék mutatja, sok név tulajdonképen nem is utczát jelent, hanem a község egy-egy részét jelzi, mint p. o. Kuria, Kis-Kajár, Csillagmajor stb.; a szer általában utcza értelemben járja, s úgy ezeknek, mint a közöknek túlnyomó része családokról és

személyekről kapta a nevét; érdekes a Korintus elnevezés, melylyel már Kiliti utczanevei közt is találkoztunk és a Czincza, mely már Lovason is előfordult. A nép sem e nevek eredetéről, sem jelentéséről felvilágosítást adni nem tudott egyik helyen sem.

Fokszabadiban van: Fő-utcza, Új-utcza, melyet hívnak Felsőszernek vagy Katholikus-utczának is, továbbá Siómarosi-utcza, melyet hívnak Alsószernek vagy Tükör-utczának is; e három utcza tulajdonképen egy vonalban fekszik, ezt fejezi ki az Alsószer, Felsőszer elnevezés is, de mert különböző korú (mutatja az Új elnevezés), mindegyik más-más nevet kapott, megmaradván a Fő-utcza elnevezés a legrégibb derékrésznek. A Fő-utczából indul ki a Belső-utcza, melyet az urasági ispán lakásáról Ispán-utczának, s mert folytatása az enyingi országút, Enyingi-utczának is neveznek; ezzel párhuzamos a Külső-utcza, ezeken kívül van: Sarok-, Mátyás-Ferencz-utczája vagy Csordás köze és Köz vagy Béni Köze.

Balaton-Füreden már különbséget kell tenni a régi és az új utczanevek közt; régen nem volt csak Fő-utcza Alszeggel és Felszeggel s ezenkívül úgynevezett sarkok és pedig: Siske-, Varga-, Somogyi- és Újhelyi sarok. Ma már a hatóság a következő neveket állapította meg hivatalosan: Templom-, Fő-, Berek-, Liget-, Iszalag-, Vázsonyi-, Köves-, és Zsigmond-utcza (= Akó köze). Hát ezek a nevek papiron megvannak, de az életbe annyira nem mentek át, hogy mikor én ezeket összeszedtem, maga a község birája sem tudta őket.

Ilyen mondva csinált, de nem alkalmazott, nem élő nevek vannak Aszófőn is: Templomtér, Kereszttér, Iskolatér, továbbá László-, Major-, Tégla-, Kereszt-, Iskola-, Malom- és Alsó-utcza; itt már a hatóság néhány közt is utczának léptetett elő s így aztán nem maradt Aszófőn köz, csak egy, s annak sincs neve.

Badacsony-Tomajban a következő utczák vannak: Somogyi-utcza, Sarok-, Gidina- vagy Balatonyi-út, Templom-utcza és Tag-út. A Gidina név már előfordult Salföldön, értelmét, eredetét azonban egyik helyen sem tudták megmondani.

Kővágó-Örsnek, bár utczahálózata bonyolultnak látszik, szintén kevés az utczája s a hálózat tulajdonképen igen egyszerű: van egy Főutczája, melynek egyik vége a Köveskálli-, másik vége a Kékkuti-utczába megy át, egyik ága pedig a Fülöpi-utcza, a másik a Rózsa- vagy Viczispán-utcza; az első három név megmondja, hogy az illető utczákon hová jutunk, az egyiken Köves-Kállra, a másikon Kékkútra, a harmadikon Révfülöpre, vagyis a Balaton-partra; a Rózsa-utcza a másik nevét arról kapta, hogy ott lakott a megyei alispán. A Főutczában megkülönböztetik a Felszeget, Derékszöget és Alszöget is, a mi legjobban bizonyítja nemcsak azt, hogy ez volt a falu legrégibb része, hanem azt is, hogy egy időben ez volt az egyedüli utczája. Hát ha utcza kevés van is, annál több a köz, a mely azokat összeköti; ezek Tanárkapu-, Falukutrajáró-, Gatyaszalasztó-, továbbá Sárikúti-, Árpádkuti-, Kőháti- és Vörösdombi- vagy Temetőköz. A Gatyaszalasztó névvel analog az a Gatyaszárköz elnevezés, melylyel már Alsó-Örsön is találkoztunk, s melylyel ugyanolyan alakban Keszthely régi helynevei közt is találkozni fogunk. A közök nevei között azonban a legérdekesebb a Tanárkapu, melyről Pesty Frigyes (Helyn. I. 387.) a következőket írja: «Tanárkapu, utcza Kővágó-Örs faluban, Zalamegyében. E kapun át korlát volt a kimenő marha ellen. A helybeli lakosok már elfelejtvén e név jelentését, azt mesélik, hogy a reformatio elején az egész falu protestánssá lévén s utóbb egy rész visszatérvén, ezek az amazok által használt egyetlen templomot elvenni akarták, egyúttal segítségül hívták a Káptalan-Tóthi felett levő paulinus-

IV. tábla. A Balaton-melléki községek utczahálózata (a 166. laphoz).

kolostorbeli atya által vezérelt vidék lakóit. Midőn a segítség a paulinus atya vezérlete alatt a falu egy utczáján be akart jönni, néhány protestáns férfi lesbe állt s a szekéren elől jövő *tanáratyát* szekerével fölfordították, úgy, hogy az lábát törvén, a segélyre jött nép visszatért, melytől az utcza maig is Tanárkapu nevet visel. Némelyek azonban úgy magyarázzák, hogy a tanár szó (professor értelme) nem oly régi, hanem a régi magyarság szerint a tanár szó korlátolt helyet jelentett (Veszelyi: «Balesetek» cz. munkája szerint is) s a kapunál korlát volt a kimenő marhák ellen (Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez, I., 12., 13.). Tehát a zalai *tanár* szó és a székely *tanárok* szó értelme találkozik».

Kenesén van: Temető-utcza, Országút, Pásztor-utcza vagy Rigóvölgy, Nagykuti-, Alsó-, Templom- és Csapás-utcza. A falu keleti része a Felső- és Alsó-Hoprongyos, melyet mintegy 80 évvel ezelőtt zsellérek szálltak meg és építettek ki. Pesty Frigyes (Helyn. I. 130.) szintén felemlíti e nevet, s azt hiszi, hogy annak eredeti alakja Hatrongyos s arról így ír: «Hasonlóképen Hatrongyosnak hívják Veszprém város északkeleti részét s mint utczanév megvan ez Biharmegye Less községében is, mint dülőnév Makó város határában Csanádmegyében s mint puszta neve Pély falunál Hevesmegyében».

Ez a főutczás rendszer megmarad még az olyan falvaknál is, melyek a hegyoldalba épültek, mint Szigliget és Tihany.

Szigligetnél is megvan a Fölszeg, Alszeg. Közép-utcza, továbbá Vár-utcza, Fördő-utcza arról, hogy hová vezetnek és Rózsa-utcza, mely egészen újkeletű név. Van a falunak egy része, melyet Tánczosnak hívnak; e név állítólag még a török időkből maradt, akkor ugyanis a törökök itt mulatoztak szeretőikkel.

Tihanyban utcza tulajdonképen alig volt, a nép csak Alsó- és Felső-utczát meg Uj-utczát különböztetett meg; Uj-utczának a major feletti öt sor házat nevezték, melyet 1848 után építettek; hanem ezenkívül volt a falu minden részének külön-külön neve s e nevek száma meghaladta a harminczat: Zárda vagy Klastrom, Oldaltelek vagy Juczikert, Megszálló, Anyaváros vagy Pölöske vagy Klastrom-utcza, mely a hagyomány szerint a legrégibb megszállás. Háromház, Pásztordomb, Hármasdomb, Hármasalja, Fajtakertek, Majortáj, Szérűskertek, Városházlejtő, Városházdomb, mely utolsó két név Tihany egykori város voltának emlékét őrizte, Lakatosdomb, egyik lakosáról vagy Kárvalja (Kalvária) hegye a rajta levő Szent János-oszlopával és a keresztekkel, Iskolalejtő, Magtárlejtő, Ösvénydomb, Pusztakert, Majortelek, Nádaskertek, Malomalja, Magtárdomb, Orvoslak, Egyházdomb, Zárdadomb, Négyesudvar, Sarokkör, Malomkert, Luczernáskert, Révkerület. Volt a Fölső-utczán egy Dörnyei-domb is, de mert jó földje volt, teljesen elhordták. Ezek voltak a régi elnevezések, mikor aztán a község itt is rendezte az utczanevek kérdését, részint ezt a névanyagot használta fel, részint új neveket adott, mely utóbbiak azonban itt is csak a papiron vannak meg, az életbe éppúgy nem mentek át, mint a többi falvakban. A rendezett utczanevek a következők: *Főutczák:* Derék-u., Ős-u., Uj-u., Major-u. *Terek:* Atilla-, Kalvária-, Templom-, Alsó-Dombos-, Felső-Dombos-, Balaton-, Zsiga- Béla-, Csillag-, Vásár-, Puszta- és Major-tér. *Közök:* Oldal-, Peleske-, Alsó- és Felső-Hármas-, Városház-, Oskola-, Lejtő-, Magtár-, Puszta-, Sarok-, Ösvényköz. *Ösvények:* Malom-, Dombos-, Ekho-, Szent János-, Apátösvény és Lakatosköz.

Végül megtartotta egy főutczás rendszerét maga Keszthely városa is, melynek utczáit s azok névváltozásait Bontz J. (i. h. 16—21. l.) a következőképen írja le: «Keszthelynek legnagyobb utczája a Főutcza, mely a fenéki és sümegi országút

irányában délről északra húzódik. Vele egyirányú utczák (s belőle kiágazók) nyugaton a Deák Ferencz-utcza, keleten a Hajdú-utcza A Festetics-utcza . . . tulajdonképen a Fő-utcza folytatását képezi, a grófi kastélyt keletről félköralakban kerüli meg ; ez útvonal azelőtt a Fő-utcza irányában egyenesen haladt ugyan, de a kastély parkjának kibővítése miatt 1886-ban megváltoztatták. A Festetics-utcza alsó végétől nyugat felé a Georgicon-, kelet felé a Tapolczai-utcza, mint a zala-apátii és tapolczai országút folytatásaként feltünő utczák terjednek el. A most említett főutczákon kívül Keszthelynek számos mellékutczája van. Ezek: a Fő-utczát a Deák Ferencz-utczával összekötő Nádor-, Bakats-, Pethő-, Városház-, Széchenyi-, Iskola-, Zárda- és Kaszárnya-utczák. Továbbá a Főutczát a Hajdú-utczával összekötő Kisfaludy- és Fejér György-utczák. A párhuzamosan vonuló szabályos utczákon kívül, melyeket említettem, több szabálytalanul haladó mellékutcza van ; ilyenek: a Lehel-, Pap-, Fuvaros-, Mező-, Cserszeg-, Gelencsér-, Sajka-, Kerítés-, Árok-, Sarok- és Balaton-utczák. Ezeken kívül vannak utczaközök vagy zsákutczák, így a Hajdú-utczában a Szt. Mihályköz, az Alsó- és Fölső-Hajduköz, a Cserszeg-utczában a Cserszegköz, a Tapolczai-utczában a két Budapesti-köz, a Festetics-utczában a Festeticsköz, a Főutczában (az adóhivatal mellett) a Főutczaköz. A város terei: a Főtér, Vásártér és a Balatoni sétatér. — Polgárvárosnak két észak-déli és egy kelet-nyugati irányú utczája van ; ezek : a Főutcza, Gyönyörű- (Pál-utcza) és a Kert-utcza. Az utczáknak ezen rendszeres elnevezése 1880-ban Balás Árpád, gazd. tanintézeti igazgató indítványára történt, a mikor is a bizottság a nép nyelvén élt régi elnevezéseket nagyobbrészt megváltoztatta. A régi elnevezéseket, valamint az utczák nevében beállott változásokat az alábbi sorok tüntetik fel ; 1880 előtt a Főutczát Öreg-utczának, a Balaton-utczát Gőzös-, a Tapolczai-utczát Szalasztó (tulajdonképen Gatyaszalasztó)-, majd Pesti-utczának, a Fejér György-utczát Uj-utczának, a Kisfaludy-utczát Kiss-, a Lehel-utczát Lehen-, a Zárda-utczát Sörház-, a Deák-utczát Bolha-, később Hosszú-utczának, az Iskola-utczát Bábos-, a Széchenyi-utczát Festő-, a Georgicon-utczát Kanizsai-, a Cserszegi- és Mező-utczát Gyep-, a Bakats-utczát Kovács-, a Nádor-utczát Györök-, a Pethő-utczát Pölöskei-utczának nevezték. Az 1880-iki utczarendezés óta a következő változások állottak be : A Főteret, melyet a Szt-Háromság szoborról Háromság-térnek is hívnak, Andrássy Gyula tiszteletére Andrássy-térnek, a Balaton-utczát Jókai 50 éves jubileuma emlékére Jókai-utczának, a Főutczát Kossuth-utczának nevezték el. Az elpusztult gőzmalom mellett a honvédkaszárnyával szemben a Főutczát és Deák-utczát az ú. n. Kaszárnya-utczával kötötték össze. Az utczák régi elnevezései között történeti nevezetességűek a Pap-, Lehen-, Gőzös-, Hajdú- és Uj-utcza. A Pap-utczát egykori birtokos ura, a helybeli plébános jobbágyai után, a Lehen-utczát a Festeticsek által betelepített németek, a Gőzös-utczát az első balatoni gőzhajó megjelenése, a Hajdú-utczát a török idők alatt itt letelepített gyalog katonaság, az ú. n. hajdúk után nevezték el. Az Uj-utcza pedig azért új, mert a török idők után hasították ki. A Fejér György-, Kisfaludy-, Georgicon-, Deák-, Bakats-, Pethő- és Nádor-utcza elnevezések az 1880. évi utczarendezés idejéből valók.»

Megismerkedvén immár a faluval, berendezésével és utczáival, áttérhetünk a falut képező egyes egységeknek, a teleknek s a rajta álló épületeknek leírására. Ezt azoknak a barlanglakásoknak az ismertetésével kell kezdenünk, melyekhez semmi telek sem tartozik, mert csak a legszegényebb emberek lakták, a Balaton népies építkezéséről szóló fejezetben azonban mégis teljes joggal kérnek helyet. A jog

történeti s az érdekes éppen az, hogy mikor a balatonparti házak közül alig egykettő érte meg a száz esztendőt, írott adatunk róluk nincsen, akkor a barlanglakásokra vonatkozó legrégibb adatunk a XVII. századba nyulik vissza.

II. Barlanglakások a Balaton mellékén.

A Balatonnak csaknem félszázadon át nevezetessége volt az öreg Simon István; ismerte őt csaknem mindenki, a ki a Balaton partjait járogatta ; ott lakott az aligai völgy torkolatánál egy «lik»-ban (a barlang balatoni neve) s talán ez volt az összes nevezetessége; ezért nevezték el barlanglakónak, troglodytának, ezért keresték

2. ábra. Simon István barlanglakása Aligán. (*Lóczy Lajos felvétele.*)

fel, bámulták meg, írtak róla tárczákat fővárosi és vidéki hírlapokban. Az aligai partok a balatonfő-kajári határban vannak és Simon István maga is egyik törzsökös kajári család tagja volt.

Magam is többször felkerestem az öreget barlanglakásában, s jól esett neki, hogy engem is bámulói és ünneplői közé számíthatott, s ilyenkor el-elmondogatta történetét ; ezt az 1848. évvel kezdette, a mikor ő már legényember volt ; a szabadságharczban való részesedését, a hányszor találkoztam vele, annyiféleképen adta elő ; annyi bizonyos, hogy mikor az öreg 1849 őszén a partba jött lakni, tanácsos volt neki egy időre az emberek elől visszahuzódnia. Itt «lik»-at ásott magának a pontusi korú homokos agyag partba, jó magasan, mintegy 20 m.-re a Balaton tükre felett, hogy messzire ellásson s mert rajongott a halászatért s abban az uraság jóvoltából senki sem korlátozta, ott is maradt állandóan 47 éven keresztül. Felesége gyermekeivel együtt a faluban élt, hozzájuk ő maga ritkán látogatott be, úgy nevelte őket, hogy azok jártak ki ő hozzá. Különben azt mondják, ha az öreg

olykor-olykor a faluba került, a korcsma volt a szállása s olyankor ott másnak nem volt maradása. A halászat jól fizetett, az öreg ellátta vele a cselédeit s maga is tisztességesen élt belőle, no meg abból, a mit az uraság s később a fürdővendégek ajándékozgattak neki. A halat a Balaton ingyen adta, a halért húst kapott, a zöldség megtermett a «lik» körüli veteményesben, attól alig ötven lépésre kitünő forrás ontja a friss hideg vizet s árnyékos liget pompás tanyát kinál a délebéd elköltésére.

Mikor utoljára jártam az öreg Simonnál, a partban két barlangja volt, mindegyiknek külön deszkaajtója nyilt a gyepes térségre (2. á.). Az egyik szoba volt, falai simára sározva s fehérre meszelve; benne ágy, láda, székek, «sparhelt», a falakon tükör, óra s néhány vakablak a mindenféle viczik-vaczak számára. A másik helyiség konyha volt sütőkemenczével. Mindkét helyiség füstlyuka az ajtó felett nyilt s a kiszálló füst jó magasan kormosra festette a sziklát. Hát biz ez a barlanglakás nem valami biztonságos, a part le-leszakad s az öreg Simonnak is ez már az ötödik «lik»-a, tanyája négyszer omlott be s mindig újat kellett csinálnia. Három régi lakásának magam is láttam helyét. Mikor 1901. nyarán újból felkerestem a partot, az öreg Simon már nem élt; 1896-ban halt meg s utána a leánya és a veje még öt évig laktak a likban; akkor az uraság megszánta őket, hátha mégis egyszer a part maga alá temeti embereit s kis házat építtetett nekik. A barlang előtti térség pedig beomlott, a törmelékhalmazt felverte a gaz.

Kétségtelen, hogy a «Simon lika» (ez a hely balatoni neve), nagy hírét az öreg Simon évről-évre emelkedő korán kívül főként annak köszönhette, hogy rendkívül kies vidéke közvetlenül a legfőbb forgalmi utak mentén feküdt s így könnyen volt megközelíthető. Ethnographiai szempontból azonban ez az egy troglodyta lakás így egymagában semmi esetre sem typus, legfeljebb érdekes curiozum; de typussá teszi éppen az, hogy ilyen barlanglakás a Balaton mellékén több is volt és van ott, a hol az ilyenek ásására alkalmas pontusi homokos agyag fordul elő. A troglodyta lakások legnevezetesebb fészke a Balaton mellékén Kenesén volt s noha ezeknek híre nem kelt úgy szárnyra, mint a «Simon liká»-é, ethnographiai jelentőségük éppen számuknál fogva sokkal nagyobb.

A mint Kenese faluból lesétálunk a Balatonpartra s azt az utat követjük, mely lent a parton a szőllők alatt a fürdőtelephez vezet, legott szemünkbe tünik, hogy a partoldalban, mely itt legmagasabb pontján a 175 m. tengerszín feletti magasságot éri el s így 71 m.-rel van a Balaton tükre felett, egész sor barlang van. A part e részét «Magos partok»-nak, vagy «Partfő»-nek, a barlangokat «Tatárlikak»nak mondják. Annak a meredek falnak, a melyben e likak vannak, a magassága felső peremétől az aljában levő törmeléklejtőig mintegy 40 m., s ebben a barlangok különböző színtájakban vannak elhelyezve.

Van összesen kilencz barlang[1] s ezek öt különböző szintájban helyezkednek el (l. a 3. ábrát). A legfelső ezek közül a legnyugatibb, — képünk baloldalán — mely a partfal peremétől lefelé mintegy 20 méternyire van. A második már lejebb fekvő színtájba tartozik képünk baloldaláról (nyugatról) jobb (kelet) felé haladva, a 2., 5. és 7. számú három barlang. A harmadik szintájban fekszik a 3 és 6. számú két barlang. A negyedik, vagyis utolsóelőtti szintájban vannak a 4. és 9. számú

[1] Lóczy Lajos úr egy 1891-ben készült fényképén még 10 barlang látható; mikor én 1894-ben azokat átkutattam, már csak kilencz volt, a tizediknt egy újabb omlás teljesen eltemette; 1874-től 1901-ig a barlangok száma nem változott, mint azt az 1901-ben felvett fénykép (l. 3. á. a 171. l.) bizonyítja.

barlangok, végül az ötödik szintájnak, mely ma már a törmeléklejtő felső széle alá került, egyetlen barlangja a 8. számú.

E barlangok közül kettő a 4. és 8. a törmelék-lejtő felső szélén fekszik s így minden segédeszköz nélkül könnyen hozzá lehet férni. Létrával s egy kis ügyességgel alulról el lehet érni a 3., 5., ebből a 6., s végül a 9. számú barlangot is. Ezt a hatot a nép jól ismeri, ismételten átkutatta, de nem talált bennök semmit; a hagyomány azt tartja róluk, hogy a törökdúlás idején a nép ezekbe menekült, a mi azonban egyáltalában nem igaz, mert ezek a barlangok semmi védelmet sem nyujthattak, s mert egyenkint csak éppen akkorák, hogy egy-egy család megférhet bennük. A többi három és pedig az 1., 2. és 7. barlang azonban érintetlen volt,

1. 2. 3. 4 5. 6. 7. 8. 9.

3. ábra. A «Magos Partok» barlangjai Kenesén.

emberemlékezet óta nem járt abban senki, mert «az életét teszi rá, a ki oda be akar jutni.» Erről a háromról a hagyomány persze még merészebb, ezek a tulajdonképeni «Tatárlikak», a nép ezekbe rejtette kincseit, mikor a tatár verte az országot Épp ezért e három barlangot ki kellett kutatni. Rosenberger halászbérlő gondoskodott úgy a szükséges emberekről, mint a kellő hosszúságú kötelekről. Abban állapodtunk meg, hogy a part felső pereméről kötélen fognak leereszteni az egyes barlangokba. A leszállásra rajtam kívül Soós Lajos költő is vállalkozott s így a munkát megoszthattuk.

Az első legfelső barlang meglehetősen kicsiny volt, csak 4. m. mély, 1·5 m. széles és 1·6 m. magas; falai vakolatlanok, emberi nyom nélkül; fenekét porhanyós fekete föld borította mintegy félméter vastag rétegben; ebben számtalan apró

— madár, menyét (?) stb. — csont közt egy sípnak fúrt szilvamagot, dióhéjdarabokat, eltépedt szőrféléket és kevés guanot találtunk. — A második barlang már nagyobb, mélysége 6 m., szélessége 2·5 m., magassága 2·2 m.; keleti felében tűzhely volt, nyugati felében vakablakszerű mélyedések, hátsó fala simára vakolt; a menyezet füstös; a barlang fenekén félméter vastag szalmaréteg felett 2 decziméteres guano réteg feküdt s ebben egy kerek ajtókötő gúzst találtunk. — A harmadik 7. számú barlang két egymásba nyíló helyiségből áll, a külső 6, a belső 5 m. mély, 3·5 m. széles, 2·2 m. magas; a külső helyiség falai erősen kormozottak, az egyik oldalon nyitott tűzhely nyomai, ez 1 m. magas, 1·6 m. hosszú és 0·45 m. széles volt, tetejét hamuval kevert porladék borította. Déli falán az agyagba befaragott következő betűket lehetett látni: «Csi JA.» A külső csarnokot a belsőtől egy oszlop és a ráhajló két boltív választja el. A belső csarnok füstmentes s újabb bővítésnek látszik. Leletek voltak: egy ék, egy fanyél, hal- és madárcsont elég nagy mennyiségben s néhány fahasábocska. Ime ez volt a három barlang kikutatásának eredménye; ezek tényleg embertől lakott helyek voltak és semmiben sem különböztek az alsó, maig is könnyen megközelíthető barlangoktól. A 7. számú barlang kikutatása különösen érdekes, mert a benne talált betűk egyszerre sok mindent megmagyaráztak. Addig, a míg a néppel a barlangokról általánosságban beszéltem, képzeletük a tatárokig kalandozott el, most, hogy a betűket felolvastam előttük, egyszerre megoldották, hogy azok a kenesei Csiker János nevének kezdőbetűi, legott emlékeztek arra is, hogy Csiker bizony a partban lakott, s most is ott lakna, ha — meghalt talán? dehogy! — ha a tömlöczben nem ülne. És most már emlékeztek az alsó, ma még megközelíthető barlangok lakóira is, a kiket innen közigazgatási úton költöztettek ki, mert az itt lakást a part folytonos omlása életveszélyessé tette. Ez az omlás a Balaton pontusi homokos agyagból való magos partjain a tóvíz alámosása és elmarása következtében minden magasabb vízállás alkalmával gyakran megújuló jelenség s ha ezt a barlangok színtájaival s azokkal, a miket a barlangoknál észleltünk, összekapcsoljuk, a Magos-partok barlangjainak története minden regényességét elvesztve, rideg egyszerűségben bontakozik ki előttünk.

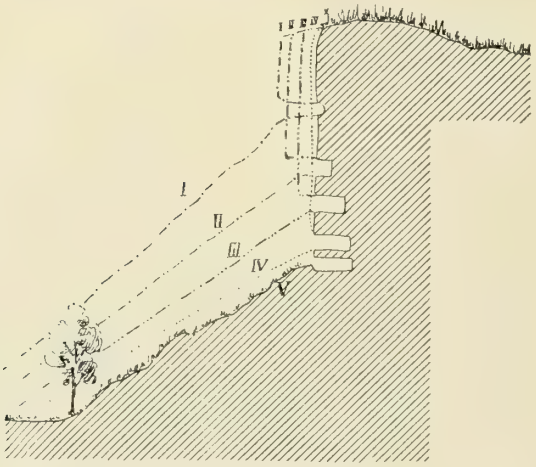

4. ábra. A barlangok átmetszete a régi lejtőkkel.

Nyilvánvaló, hogy az 1., 2. és 7. számú barlangokba az emberek — férfiak, asszonyok és gyermekek — nem kötélen ereszkedtek le, valamint a 3., 5., 6. és 9. számúakba sem létrákon másztak fel, mint én, nem is volt e barlangoknak valami titokzatos bejárójuk, ilyennek sehol nyomára nem akadtunk, mert hiszen ezek állandó emberi lakhelyül csak úgy szolgálhattak, ha rendes úton vagy ösvényen hozzájuk lehetett férni. A dolog úgy áll, hogy az az omlási lejtő, mely ma a legalsó barlangok száját félig elfedi, egykor, régebben sokkal magasabb volt, s felnyult az 1. számú barlangig, a mikor persze a többi mai barlang még nem volt meg. Ez az 1. barlang tehát a legrégibb; kétségtelenül nagyobb is volt

— hiszen ma csak meghajolva járhatunk benne — de mellső, tágasabb része leomlott s csak az a hátsó része maradt meg, mely talán kamrául szolgált. Ebben a színtájban ilyen barlang több is lehetett, s mert nem voltak oly mélyek, a minő ez eredetileg volt, a part leomlásánál teljesen nyomuk veszett. Az omladék-lejtőt egy későbbi magos vízállás elnyalván, a következő partomlás már sokkal magosabb partfalat adott, melynek omladék-lejtője mélyebben, a 2. barlang színtájában végződött s így az 1. számú barlang bejáró nélkül maradt, az ember kiköltözött belőle s a madarak foglalták el tanyáját. A partlakó pedig új barlangot ásott ismét a törmelék-lejtő felső peremén, most már a második színtájban; ennek a színtájnak a barlangjaiból maradtak meg a 2., 5. és 7. számúak, mely utóbbinak Csiker János volt a lakója, tehát ma is élő ember; ebből pedig az következik, hogy úgy ezek a barlangok, mint a többiek mind, melyek alsóbb nivókban vannak, már ebben az emberöltő-

5. ábra. Ujabb barlanglakások Kenesén.

ben ásattak, s így minden valószínűség szerint az 1. számú barlang sem idősebb két emberöltőnél. Nyilvánvaló, hogy egy újabb partcsuszamlás vitte le a törmelék-lejtő felső peremét a harmadik színtájba, a melyben a 3. és 6. barlangok ásattak, s ugyanaz tette járhatatlanná, s így lakatlanná a 2., 5. és 7. számú barlangokat. Így keletkezett a negyedik nivó, melybe a 4. és 9. számú barlangokat ásták; e nivó vonala azonban csak a 9. számú barlangnál látszik, a negyediknél ugyanis újabb partomlás felülről annyi törmeléket rántott le, hogy ez a nivó vonalát feltöltötte s a barlangnyilás alsó felét betemette. A 8. számú legalsó barlang nivója is lejebb volt, mint a fénykép mutatja, de a felülről jött partomlás ezt is feltöltötte. S ha egy emberöltőn ennyi partcsúszás és omlás történt, könnyen érthető e barlanglakások veszedelmessége s teljesen igazolt az a hatósági intézkedés, mely ezek lakóit innen kiköltöztette. (Lásd a 4. ábrát.)

De hát ez a barlanglakás a kenesei szegénységnél ősi soron volt szokásban, s barlanglakók Kenesén nemcsak ebben és az előbbi emberöltőben voltak, hanem már sokkal régebben is. A kenesei jegyzői hivatal irattára őriz egy 1676-ból való jegyzőkönyvet, s ez említ egy Tót nevű egyént, a ki partban lakott, meg egy Parrag nevű egyént is, a ki «ott (a partban) lett ez világra» vagyis barlangban született. S éppen e barlanglakások ősisége teszi érthetővé, hogy ha a közigazgatási hatalom ezeket a valóban életveszélyes barlangokat ki tudta is üríttetni, a barlanglakást ezzel még nem szüntette meg. A mint ugyanis a Tatárlikaktól kelet felé megyünk s a faluba a felső úton térünk vissza, mely közvetlenül a törmeléklejtő aljában húzódik, az út baloldalán egymás mellett ismét kilencz újabb barlangra találunk (5. ábra). Ezek már kevésbbé veszélyesek, mert felettük a törmeléklejtőt ültetvény köti meg, de azért a közigazgatás legújabban innen is kiköltöztette a lakókat, a kik aztán e barlangjaikat egy ideig kamrának használták, később pedig teljesen elhagyták, s ma már csak kettőnek van közülök ajtaja, az is bozóttal benőve.

6. ábra. A partba épített pásztorlakás Alsó-Örsön.

Kenesén kívül még Alsó-Örsön maradtak meg maig élő nyomai a troglodyta-lakásoknak, de itt már azok löszben vannak; itt ugyanis magában a fő-utczában a 14. szám alatt három helyiség van a partba beépítve, de mert ez már egyszer leszakadt, homlokzatát vörös kőből rakták fel; ennek a lakásnak a teteje pedig udvara egy a felső terrászra épített háznak. Ezt a három helyiséget mindenkor pásztorok lakták, régebben egyben lakott a tehenész, kettőben a csikós, most a kanász lakja mind a hármat (6. ábra). Mindegyik helyiségnek külön-külön ajtaja nyilik az utczára, az egyes helyiségek közt nincs közvetlen összeköttetés; a kanász a jobboldalit szobának, a középsőt konyhának, a baloldalit kamrának használja. Ettől a pásztorlakástól kissé beljebb a faluban ugyanazon az oldalon, ugyancsak az országút mellett egy a partba vágott lik látható, melyet gazdája ma már csak kamrának használ, s mely teljesen egyezik az újabban kiürített kenesei barlangokkal.

Az Alsó-Örsihez hasonló barlanglakások elég nagy számmal vannak Paloznak, Csopak, Kövesd, Arács és Balaton-Füred szőlőhegyén, közvetlenül az erdő pereme alatt végigvonuló gyalogúton, mely e községeket a legegyenesebb irányban összeköti. Itt is löszbe vannak vájva és állandó lakásul szolgálnak a «hegyben» lakó szegényebb családoknak. Ezen lakások előtt csúcsos nádtető van. Azonkívül vannak még egyes barlangok, p. o. Tihanyban a Lánylakás, Remetelakás, Szuklalikja bazalttufába vájt nagyobb lakások, egyikük vakolt homokkőfalazattal, egy másik lőréses fallal ellátva. E tihanyi barlanglakások mindenesetre menhelyek vagy remetelakások valának; kár, hogy róluk közelebbi történeti adatot eddig nem derítettek fel. Pontusi homokkőben van Meszes-Györökön a Vadleány lika. Elmondhatjuk, hogy a Balaton-mellékén a barlanglakásoknak ma már vége van; a barlangok ideig-óráig

még megmaradnak, de lakásukat a hatóság többé nem engedi meg. A hatósági kiköltöztetést az egy Simon István kerülte ki, ő volt az utolsó igazi barlanglakó s ha talán nem is «a partban lett ez világra», de életének javarészét — 47 évet — itt töltötte el és itt is fejezte be.

III. A telek.

A balatonmelléki gazda a faluban levő belsőségét, *telkét,* körülkeríti ; még az olyan helyen is, mint p. o. Örvényesen, a hol több teleknek az utczára eső vonalában nincs se kerítés, se kapu, se kis ajtó, maga a telek mindig körül van kerítve. A kerítés anyaga többféle.

Legrégibb s általánosan elterjedt volt az ú. n. *hasított kerítés;* ez fejszével hasított széles és vastag deszkákból állott, melyeket függélyesen állítottak egymás

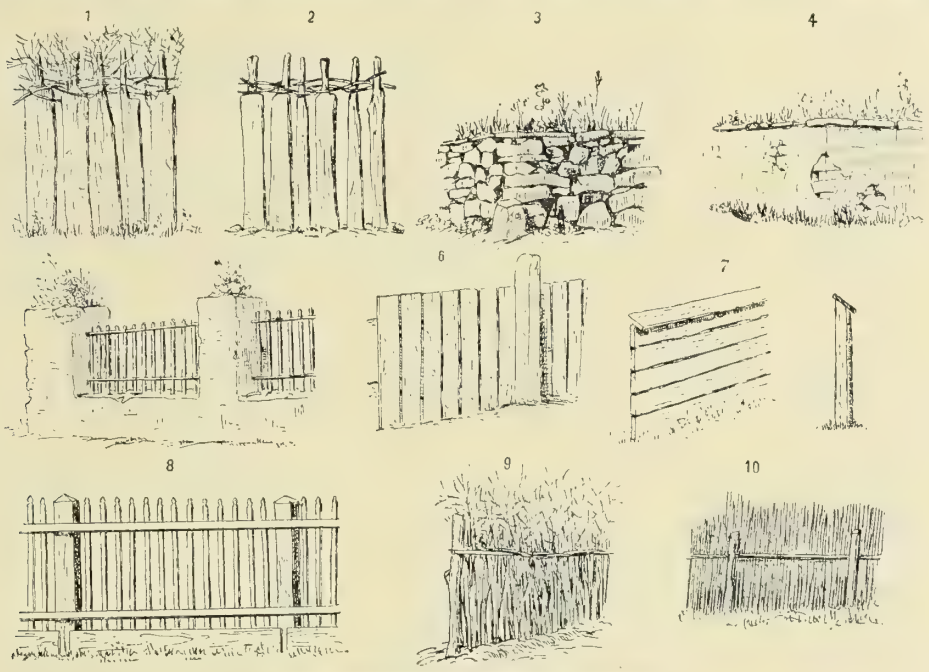

7. ábra. Kerítések a Balaton mellékén.

mellé, keskenyre és hegyesre faragott felső végüket pedig *vesszővel* fonták össze, erre pedig még *rőzsét* és *tüskét* halmoztak fel. (7. á.: 1.). A hasított kerítés ilyen teljes alakja a Balaton-mellékén ma már ritkább; de maig is elég sűrűn találkozunk vele *a tüske és rőzse nélkül* (7. á.: 2.). Általános volt ez a Balaton mindkét partján addig, míg az erdők nagysága a fával való ezt a pazarlást megengedte. Amint azonban az erdők megfogytak, a fával is takarékosabban kezdtek bánni, s kifejlődött a Balaton két partja közt az a különbség, mely már a kerítésekben is nyilvánul.

Az északi part ugyanis köves vidék, s így itt a kipusztult, kidőlt, elkorhadt vagy elégett hasított kerítések helyett a formátlan vagy csak éppen a szükség szerint kevéssé formált terméskövekből raktak *kőkertet* s azt azért is szerették, mert a nagy esőzések, záporok vízárja ellen töltésként védi az útnál mélyebben fekvő telkek épületeit (7. á.: 3.). A módosabb, vagy inkább rátartó gazdák az ilyen kőkertet rendesen kívül-belül *bevakolják;* igaz ugyan, hogy aztán, ha a vakolatot az időjárás kikezdi, azt ki nem javítják (7. á.: 4.). Akár vakolt, akár vakolatlan

a kőkert, a tetejére mindenkor apróbb köveket raknak, azok közeit megtömik földdel, begyepesítik, s így biztosítják a fal alsóbb részeinek szilárdságát. Ez a kőkert bármilyen praktikus is, de nem csinos, s ha a gazda még szépet is akar, a kőkertet, kombinálja a *léczkerítéssel* úgy, hogy a kőkertet csak félméternyire rakja fel végeire, a sarkokra kőlábat (kőoszlopot) állít, ha az alapfal nagyon hosszú, közbe is iktat még 2—3 kőlábat, s ezek közeit tölti ki függélyes léczkerítéssel (7. á.: 5.).

A déli parton kevés a kő s így a kerítés anyaga megmaradt ugyan a fa, de takarékosabban bánnak vele. Fonyódtól délre a *deszkakerítések* általánosak, majd *függélyes* (7. á.: 6.), majd *vízszintes* deszkázattal (7. á.: 7.), mely utóbbi esetben még rézsut fekvő *vízvető-deszkát* is szegeznek a kerítés pusztulásnak legjobban kitett tetejére. Ezek a deszkák már nem fejszével hasítottak, hanem fűrészszel vágottak s legalább is felényi vastagok, mint a régi hasított kerítések czölömpei. Fonyódtól északra még kevesebb a fa s így a kerítésekben a takarékosság még nagyobb; ott az egyszerű függélyes *léczkerítés* az általános (7. á.: 8.). Itt-ott kisérletet tettek az *eleven kerítéssel* vagyis *lyciummal,* de ezzel, rendkívüli szaporasága miatt, felhagytak. Így Kőröshegyen mintegy 60 esztendeje hozta be Papp János, az akkori plebános a lyciumot, de utóbb ez úgy elszaporodott, hogy ma már irtani sem győzik.

Az eddig ismertetett kerítések főként a teleknek az utczára néző részét veszik körül; sokszor ugyanezek választják el egymástól a szomszédos telkeket, sokszor azonban itt is takarékoskodnak és vagy *gally-* (7. á.: 9.), vagy *nádkerítéssel* (7. á.: 10.), választják el egymástól úgy a telkeket, mint különösen ugyanazon telken belül a kis kertet a mellső udvartól, ezt a veteményestől és ezt a szérűskerttől. Viszont szegényebb gazdáknál megtörténik az, hogy a külső utczai kerítés is — nem kerülvén léczre, deszkára pénz — csak gally- vagy nádkerítés vagy épen a napraforgó száraz kórója (szára), (ilyeneket fényképeztem Fokszabadin, Vörsön, Bal.-Edericsen), de ezek igen szórványos esetek.

A telekre a kerítésen át a *kapun* keresztül jutunk. A kapuk alakja sem egyforma, sőt első pillanatban nagyon is sokféle, de mihelyt ez alakokat sorban egymás mellé állítjuk, kitűnik, hogy tulajdonképen mindössze két typussal s ezek változataival van dolgunk; ez a két főtypus az *egy- és kétszárnyú kapú.*

Ha bármelyik balatoni faluban a néphez kérdést intézünk, milyen volt az utczakapuknak legősibb formája, mindenütt egy és ugyanazon feleletet kapjuk: *a kerekes kapú sövényfonattal;* ehhez a felelethez azonban rendesen hozzátették még azt is, hogy régen deszkakapu még egyáltalában nem volt, az csak újabban került használatba. Bizonyos az, hogy a kétszárnyú deszka és léczes kapú nagyon gyorsan hódított tért s ha tiszta kerekes sövénykaput akarunk látni, az egy Vörsöt kivéve, a hol még a faluban is van néhány ép példány, a többi balatonparti falunál a szőllőkbe kell menni s bizony még ott is véletlen dolga, hogy ráakadunk-e. Az ilyen kerekes sövénykapunak legteljesebb és legősibb alakját Endréden találtam meg (8. á.: 1.), Borbély András házánál.

Ennél a kapuig nyuló kerítés egy vastag négyszögletes faoszloppal végződött; ennek a neve volt *tuzsár* vagy *kapú-tuzsár* s régen ebbe faragták be a csinálás évét és a készítő nevét. Ez a tuzsár volt a kapu tengelye, mely körül forgott, hogyan, legott meglátjuk. Magának a kapunak volt egy *talpfája* vagy *kapualja;* ez középvastag gerenda, melynek szabad vége majd hegyes szög alatt felhajlott, majd ketté ágazott úgy, hogy az egyik ág a gerenda irányában folytatódott, a másik pedig felhajlott. Mindkét esetben a felhajló rész volt a kapu *fogantéja;*

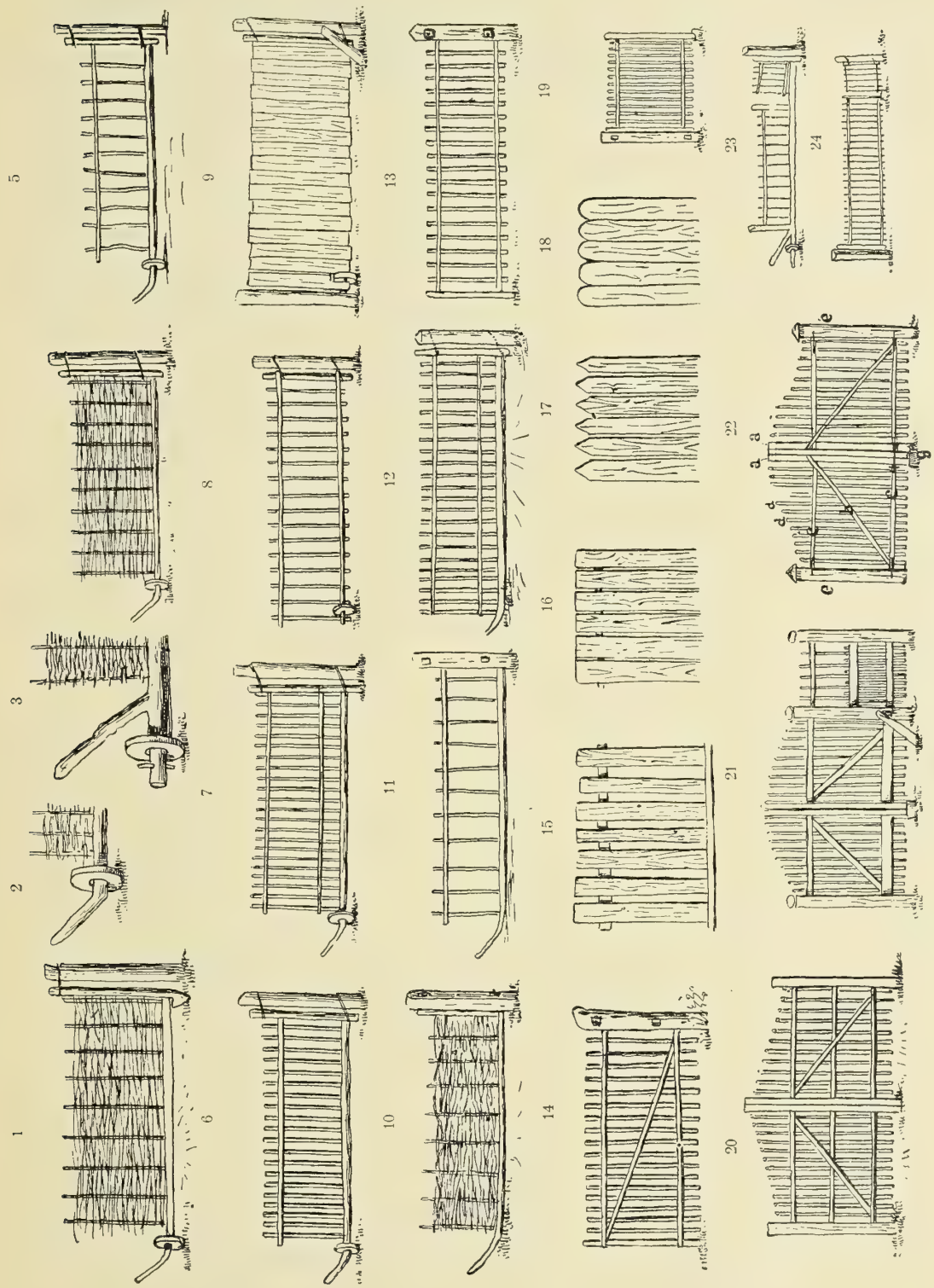

8. ábra. Kapuk a Balaton mellékén.

ha a kapualja nem ágazott szét, akkor a foganté könyökébe alkalmazták a lapos, vastag, egy darab fából kifaragott *kereket* (8. á.: 2.); ha a kapualja kétágú volt, akkor a kereket a vízszintes ágra húzták rá s ezt egy faszöggel ütötték át, hogy a kerék róla le ne maradjon (8. á.: 3.). — A talpfának a tuzsár felőli vége fejszével kissé vékonyabbra volt faragva s egy vastagabb karróba *duczba* becsapolva; ez a kezdő karró alul tompa hegyben végződött, sulyánál fogva magának a földben kis *kupát* (vápát) vájt, s abban forgott, míg felső végét a tuzsárhoz *guzskarika* kötötte oly lazán, hogy a kezdő karró szabadon mozoghasson. A durván ácsolt talpfa felső lapjába vékonyabb *karrók* vannak beeresztve, ezek vesszővel s galyakkal sürűn befonva s ez a *sövényfonás*.

A mily ritkán fordul elő ez az ősi törzsökös alak, annál gyakrabban találkozunk visszafejlődött pusztulást jelző változataival. Az első átalakulást a kapunak a tuzsárhoz való kapcsolásában észleljük, a mennyiben a kezdő karró — *ducz* — helyett közönséges a talpfába a többiek módjára beeresztett karrót találunk, mely tehát nem forog a földbe ásott kupában; következésképen a tuzsárhoz való erősítésére sem elég a felső gúzs, hanem még alul, a sövényfonás és talpfa közt is kell egy ilyet alkalmazni (8. á.: 4.). — Ilyen kapukat találtam még Vörsön, Endréden, Meszes-Györökön, mely utóbbi helyen a hársgúzst már vasláncz helyettesítette. Később, kétségtelenül a városban látott kapuk hatása alatt a sövénytartó karókat nem fonták be vesszővel, s így a *léczes kapú* egy durva formáját *a karrós kaput* kapták (8. á.: 5.); majd a karrók helyett léczeket alkalmaztak, de még mindig talpfával és kerékkel (8 á.: 6.). Mindezeknél az alakoknál a kapu *alacsony*, — alig egy méteres — maradt, mint maga a sövénykapu, a melynek ez az alacsonysága egyik kiváló jellege. A kerekes kapu további fejlődése éppen abból állott, hogy a városban látott magas kapuk módjára az alig egyméteres léczek helyett $1^1/_2$—2 m. *hosszú* léczeket alkalmaztak (8. á.: 7.), sőt alkalmazták úgy, hogy maga a talpfa egészen elcsökevényesedett s a kerék két lécz közé volt beillesztve (8. á.: 8.). Végül ez a sorozat tetőzött abban a (vörsi) alakban, a melynél a léczek helyett már *deszkalapok* vannak a talpfára rászegezve, s melyet egyszárnyú deszkakapunak lehetne néznünk, ha a kereket nem látnók a deszkák között (8. á.: 9.).

Ezeknek a kapuknak a kezelése igen egyszerű és könnyű, még akkor is, ha — mint p. o. a deszkás vörsi alak — súlyosak; az ember megfogja a fogantét s a kapu a kereken könnyen gördül a tuzsár körül. Ám ez a kerék a kapu legpusztulóbb része is, igen jó fából vastag korongnak kell lennnie, hogy soká eltartson; mikor még sok volt az erdő, s az erdővédelem és erdőgazdaság sem állott oly szigorú felügyelet alatt, az elpusztult kerék pótlása könnyebb volt, de ma, a gazda inkább kerék nélkül hagyja kapuját. Ebből a *keréknélküli sövénykapuból* aztán az egyszárnyú kapuk egy második ágazata fejlődik ki, mely a kétszárnyú kapukig vezet.

Ebben a sorozatban is megtaláljuk az egyszerű sövénykaput (8. á. 10.), a rövid (8. á. 11.) és a hosszú (8. á. 12.) léczekkel ellátott alakokat, melyeknél csak a foganté emlékeztet arra, hogy ezek tulajdonképen a kerekes kapu változatai. Ámde a léczes kapunál tulajdonképen már a fogantéra sincs szükség, hiszen annak a czélnak, hogy a kaput megfogjuk, az utolsó lécz is megfelel; s mert kerék sincs, már a talpfa is elcsökevényesedik s a függélyes léczeket összetartó vízszintes lécz pótolja helyét (8. á. 13.); ha aztán a kapu magas, az alsó és felső vízszintes kötőlécz közé még egy harmadik rézsútos átalléczet is alkalmaznak (8. á. 14.). Tegyünk a függélyes léczek helyett függélyes deszkalapokat s előttünk áll egy olyan egyszárnyú

kapu, a melyen immár éppen az egyszárnyúságot kivéve semmi sem emlékeztet a törzsalakra, a kerekes sövénykapura (8. á.: 15.).

Ez az egyszárnyú deszkakapu azonban, mely $2^1/_2$—3 m. széles, már ugyancsak nehéz, s megragadni a szabad végét, megemelni s a tuzsár körül fordítani elég erőt kiván; s épp ezért szükségszerűleg lép fel a további fejlődés, melynek czélja a kapu kezelésének könnyítése s mely abból áll, hogy a kaput két félre, szárnyra osztják, mindegyik szárnyat külön tuzsárral látják el; így keletkeztek az egyszárnyú kapukból a *kétszárnyúak*, melyek a Balaton-melléki kapuk második főcsoportját képezik.

A kétszárnyú kapuknak az egyszárnyúakból való leszármazását csak általánosságban mondjuk, s így ez nem jelenti azt, hogy ez az átalakulás a Balaton mellékén igazolható volna. Ez az átalakulás inkább a vidéki városokban történt meg, a hol a magas kapuknak védelmi jellegök is volt, s innen a városokból terjedt el a falvakba, kiszorítván az ősit, egyszerűt, melyet a nép «parasztos»-nak, szegényesnek tartott, míg a városi kapukat rangosnak s a módos gazdához inkább illőnek találták. Így volt ez legalább a Balaton mellékén, a hol a kétszárnyú kapuk csak az utolsó emberöltőben terjedtek el, a hol a nép maga megmondja, hogy ez a kapu városi, ilyen van Keszthelyen, Veszprémben, Székesfejérvárott stb., s a falukban azelőtt ilyen sohasem volt, legalább polgárembernél nem.

A *kétszárnyú* kapuk a Balaton mellékén kétfélék: *deszkásak* vagy *léczesek*; míg az utóbbiak általánosak, az elsők különösen Meszes-Györökön jellegzetesek. A deszkás kapukban kevés a változatosság, az mindössze a kapu tetejének vonalára terjed ki, mely majd vízszintes (8. á.: 16.), majd fogascsipkés (8. á.: 17.), majd végül kerekcsipkés (8. á.: 18.). Ezek a kapualakok az egyszárnyú deszkás kapu (8. á.: 15.) közvetlen alaki leszármazottjaiul is tekinthetők.

A kétszárnyú léczes kapuk nagyobb változatosságot mutatnak, részint a léczek tagolt végződésében, részint a kapu tetővonalában, mely majd vízszintes (8. á.: 19.), majd a közép felé egyenes (8. á.: 20.), vagy íves (8. á.: 21.) vonalban emelkedő, majd hullámvonalas (8. á.: 22.).

Ezeknek a kapuknak persze a nomenclaturájuk is más, mint a sövénykapuké; így — magyarázatunkat a 8. á.: 22. rajzához kötve — ***a*** a *középtartó*, ***b*** *kötésfa*, ***c*** *oldalfa*, ***d*** *léczfa*, ***e*** *kapuczölömp* vagy *kapuszárfa*, ***g*** *kaputuzsár*.

A kapuknak itt ismertetett 22 alakja, melyek számát lényegtelenebb variansokkal akár félszázra is felemelhetnők, az egész Balaton mellékét jellemzi; igaz, hogy olyan falu nincs, a melyben mind a 22 alak előfordulna, de mindegyikben előfordul 5—6, sőt nem egyben 10—15 alak is; szám szerint a régi alakok a ritkák, minél fejlettebbek azok, annál többször ismétlődnek s az újjon épült házaknál már csakis kétszárnyú kapukat állítanak.

A kapu a szekérnek, kocsinak való, gyalog ember a *kis ajtón* át lép a telekre. A kis ajtó eredetileg mindig a kapu mellett volt. Salföldön lerajzoltam egy olyan kerekes léczes kaput, melynél a léczezet két szakaszra oszlott, a rövidebb a kis ajtót képezte (8. á: 23.). Badacsony-Tomajban a kerekes kapuból fejlődött egyszárnyú léczes kapunak és a kis ajtónak közös ütközője volt (8. á.: 24.). A kis ajtó magassága s többnyire anyaga is a kaputól függ; ha a kapu alacsony, a kis ajtó is alacsony; ha a kapu léczes vagy deszkás, a kis ajtó is léczből vagy deszkából készül, s ez egyaránt áll úgy az egy-, mint a kétszárnyú kapuk mellett álló kis ajtóknál is. Újabban azonban két körülmény különösen előmozdítja azt, hogy az

eredetileg szorosan összekapcsolt kapu és kis ajtó egymástól elválasztassanak. Az egyik az, hogy az utczák szabályozásával a házakat immár nem be a telekre, hanem csúcsfalukkal ki az utczára építik; a másik az, hogy a tornáczot mind több és több háznál alkalmazzák; e két körülményből természetszerűleg következik az a kívánság, hogy az utczáról egyenesen a ház tornáczára lehessen jutni, a mit úgy érnek el, ha a kis ajtót áthelyezik közvetlenül a ház mellé, a tornácz torkolatába. Ilyen esetekben aztán nem néznek többé a kapu anyagára, hanem a kis ajtót csaknem kizárólag függélyes deszkákból állítják össze.

A Balaton-melléki falvakban a telek eredetileg két, egymással semmiképen össze nem függő részből, a *telek*-ből és a *kiskert*-ből állott. Hogy ezt megérthessük, előre kell bocsátanunk, hogy a balatoni polgár a maga házát rendesen telkének egyik, az utczára tekintő sarkába építette, a telek szélére, annak hosszában. Ennek a lakóháznak azonban volt egy tartozéka, a kiskert, mely a ház csúcsfala előtt terült el s tulajdonképen az utcza területéből hasíttatott ki. Ez a kiskert virágokkal volt tele, melyeket a gazdasszony vagy a lányok gondoztak, a ház csúcsfalának a tövében pedig vályogpadka vagy fapad volt, melyre este a család kitelepült, hogy a hűs levegőt élvezze s elbeszélgessen. Ez a kiskert, mely Somogy és Zala belsejében maig is jellegzetesen van meg a házak előtt, a Balaton mellékén csaknem teljesen eltünt; minden faluban találunk egyet-kettőt, de csak éppen hírmondónak; de hogy ez a kiskert a Balaton mellett is általános volt, bizonyítja a lakosság idősebb része, a mely azt is meg tudja mondani, hogy a kiskert miért maradt el, vagy hová lett. A Ballaton-melléki falvak túlnyomó részében az utczákat már szabályozták; ma már, ha új házat építenek, figyelembe kell venni a többi házakat is; már pedig az mindennemű utczaszabályozással homlokegyenest ellenkezik, hogy a gazda az utcza egy részét elkerítse kiskertnek. A szabályozás azonban nehezen ment, a gazda a szokásjogra hivatkozott, kiskertjétől nem akart megválni. A megoldás most már kétféle volt; ha egy utczasoron sok volt a kiskert s a hatóság a szokásjoggal szemben jóindulatot tanusítani tanácsosnak tartotta, az egyes telkek határát kitolta a kiskert külső vonaláig, miáltal egyenes vonalat kapott, a ház azonban bekerült a telekre; ha azonban egy soron csak néhány ilyen kiskert volt, ott a szokásjog nem használt, a kiskertet elpusztították, területét az utczához csatolták s a ház csúcsfala ezzel közvetlenül az utcza vonalába jutott. Ott, a hol a szabályozással a telek bővült, a kiskert megmaradt, csakhogy abba többé nem az utczáról, hanem a telekről jártak be, a kerítés is emelkedett, régi nyilvános jellegét pedig teljesen elvesztette.

A szabályozás ma már sok Balaton-melléki faluban annyira haladt, hogy a gyalogjárót az utczától *árok* választja el; így persze a ki az utcza felől akar a telekre jutni, annak az árok fölötti *hidon* kell átmenni; ha e híd csak gyalogjáróknak van szánva, *bürü*, ha a szekeret is megbírja, *dobogó* (l. a 21. képünkön) a neve.

A telek berendezése a Balaton-melléki falvakban meglehetősen egységes typusú s a törzs-typustól a gazda csak ott tér el, a hol erre a hely szűke vagy éppen a térszini viszonyok kényszerítik. A *lakóház* helyét már kijelöltük a telek egyik, az utczára néző sarkában, a telek szélén, annak hosszában. A lakóházzal egy sorban áll a *gazdasági kamra, istálló* és *pajta* épülete; ezt rendesen közvetlenül a lakóház mellé építik, sőt sokszor azzal egy fedél alatt levőnek látszik, de azért annyira különálló épület, hogy külön csúcs- és tűzfalat húznak számára s padlásának is, melyet a Balaton mellékén *góré*-nak (és nem *héj*-nak) neveznek, egészen

külön feljárója van. Rendesen ennek a házsornak a végében van a *perváta* (árnyékszék) is. Ezzel a házsorral szemben a telek túlsó oldalán a kisebb melléképületek: *tikól, hidas, vermek, polyvás kunyhó, iszling*, a *favágító*, vagyis azon hely, hol az ölfa áll s a hol egyszersmind az ölfát tüzelésre felaprózzák stb. sorakoznak, mögöttük vagy előttük egy kis *veteményes kerttel*. Mindezek együtt az udvart képezik, melytől a telek hátsó részét, a mit *gyümölcsösnek* vagy *szérűskertnek* használnak, közkert, nád- vagy gallykerítés választja el. A kerítésnek rendesen van egy alacsonyabb része, melyen alacsonyságánál fogva az udvarból a kertbe vagy a szomszéd udvarába könnyen áthághatni, sőt olykor az ilyen helyre még egy elég vastag kétágú fát is állítanak, hogy az átlépést megkönnyítse; a kerítés e helyét *hárskó, háskó, hácskó, hágcsó* néven ismerik s a nép házasságkötésének históriájában annak nem

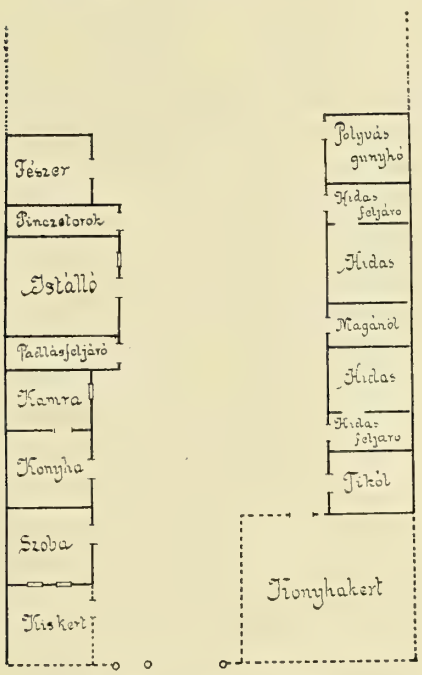

9. ábra. Telek Fokszabadin.

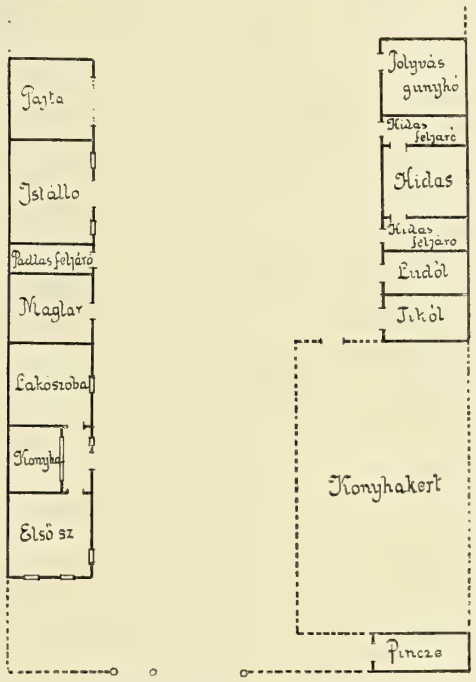

10. ábra Telek Fokszabadin.

jelentéktelen szerep jut, mert a legény a háskón megy át kedveséhez; ha aztán megtörténik, hogy megugratják a legényt, azt szokták rá mondani: «tud még hárskót ugrani». Ha a telek nem elég mély, a kamra és istálló megmarad a házfolyásában s a pajtát vagy ezzel derékszögben vagy a túlsó oldalra a kisebb melléképületek sorába állítják, utóbbi esetben elsőnek, úgy hogy a sort ez nyitja meg. Általában szűkös helyi viszonyok mellett a veteményest áldozzák fel legelőször, az udvar hátsó részét, ha csak lehet, szabadon hagyják s nem állítják rá keresztben a pajtát. Kössük már most ez általános leírást néhány a helyszínén vett alaprajzhoz.

A 9. számú alaprajz Fokszabadiból való szegényebb gazda telkéről készült. A ház sora a kiskerttel kezdődik, e mögött következik a szobából, konyhából és kamrából álló lakóház; majd az ennél szélesebb istálló épülete, melynek elején van a padlás feljárója, végén a pincze torka; ehhez van hozzáragasztva, mint külön kis épület, egy zárt fészer, mely részint a pajtát, részint a gazdasági eszközök kamráját pótolja. A telek másik oldalán elől látjuk a veteményest, a kiskerthez hasonlóan

nádkerteléssel körülvéve, e mögött a tikól, a hidasok, a polyvás kunyhó. Ez esetben az udvar a telek hátsó részétől nincs elválasztva.

A 10. számú alaprajz ugyancsak Fokszabadiból való, de már módosabb gazda telkének berendezését mutatja be. A kiskert területe ugyan itt is megvan, de nincs e czélra használva, hanem az udvar részét képezi külön kerítés nélkül. A lakóház itt öt helyiségből áll: az első szoba-, konyha- és lakószobából, továbbá egy magtárból s egy keskeny padlásfeljáróból. A lakóház épülete itt véget ér, külön tűzfallal közvetlenül hozzácsatlakozik az ugyanolyan széles istálló és pajta épülete. A szemközt fekvő oldalon a sort — a gazdának szőlleje is lévén — a boros pincze nyitja meg; e mögött terül el a nádkerítéssel körülvett konyhakert, majd a tikól, lúdól és disznóólak következnek, míg a sort a polyvás kunyhó rekeszti be.

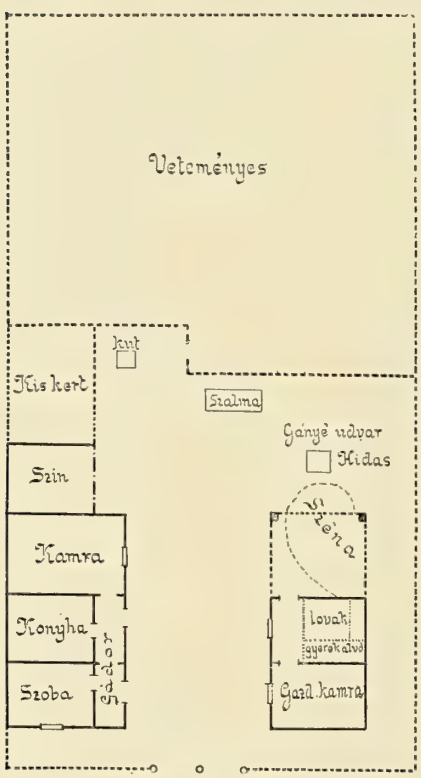

11. ábra. Telek Bad.-Tomajban.

A 11. telek Csala Gergő Idősé Badacsony-Tomajon. A kiskert helye ugyan megvan, de nem szolgál e czélnak, hanem az udvar részét képezi. A lakóház három részből áll: szoba-, konyha-, kamarából, melléje egy, a háznál keskenyebb, elől nyitott szín van építve a szekér számára s azontúl következik a virágos kiskert. A lakóházzal szemben a nagy pajta épülete áll a gazdasági szerszámok számára való kamarával, istállóval és szénapajtával; e mögött van a hidas, melynek padlása a tikól, e mögött a ganyéudvar. Az udvar mögött s ettől nádkerítéssel van elválasztva a telek hátsó része, melyet Csala uram élete párja veteményesnek használ.

A hely szűkével és a térszini viszonyokkal legtöbbet a szigligeti ember küzd a hegyoldalba épített falujában; a legtöbbnek nincs is, csak udvara, s nem egy kénytelen azt körülépíteni, a mit pedig balatoni ember nem szivesen tesz meg; de hát ha kevés a hely, úgy kell azt kihasználni, a hogy lehet.

Így a 12. rajz Szép József telkét mutatja Szigligeten. Kiskert és veteményes nincs. A lakóház első szobából, konyhából és lakószobából áll; ehhez van még hozzáépítve az istálló, mely mögött a sort az ólak zárják be. Ha Szép uram a pajtáját a lakóházzal szemben építi fel, udvarában annyi hely nem marad, hogy szekerével megfordulhasson; így hát pajtát és gazdasági kamrát a telken keresztben kellett felállítania s a mellé építette a hidasokat is. Bakonyi József uram, ugyancsak Szigligeten, még szűkebben volt a helylyel; igaz, hogy a kiskertje — lásd a 13. ábrát — megmaradt, de a pajtából, kamrából és istállóból álló melléképületet nemcsak keresztben kellett állítania a telken, hanem sarkosan a háromhelyiségű lakóházzal összeépítenie. A hidas és az ólak a lakóházzal szemben kaptak helyet, s mert a szekérnek a pajtában nem volt helye, az ólak mögött négy kőlábon álló s nádfalakkal körülvett szekérszint állított; így aztán az udvara oly kicsiny lett, hogy a szekérrel ugyancsak óvatosan kell megfordulnia.

A szigligeti birónak, Kovács István-nak az udvara — lásd a 14. ábrát — szintén kicsiny; de mert a lakóháza csak két helyiségből: egy szobából és a konyhából áll, a ház folyásában még az istállóból és pajtából álló melléképületet is el tudta helyezni; minthogy pedig a bíróné az ő palántás kertjét el nem engedte, a telek hátsó részében a hegy alá az ólakat és a hidast kellett keresztbe állítani; míg a palántás kert mögötti tért egy szénakazal meg egy krumplis verem foglalja el.

Mindezekből pedig látjuk, hogy a Balaton-melléki telekberendezés egységes; typikus benne az, hogy a különböző czélokat szolgáló melléképületek mind külön épületek, melyek egy vagy két sorban egymás mellett állanak, hogy a telken keresztbe csak szükségből kerül egyik vagy másik melléképület, hogy a melléképületeket a lakóházzal sarkosan csak a legvégső szükség esetén építik össze; typikus továbbá az, hogy a melléképületek, ha egymás mellé kerülnek is, sőt látszólag egy fedél alá is, azért sem a lakóházzal, sem egymással soha szerves össze-

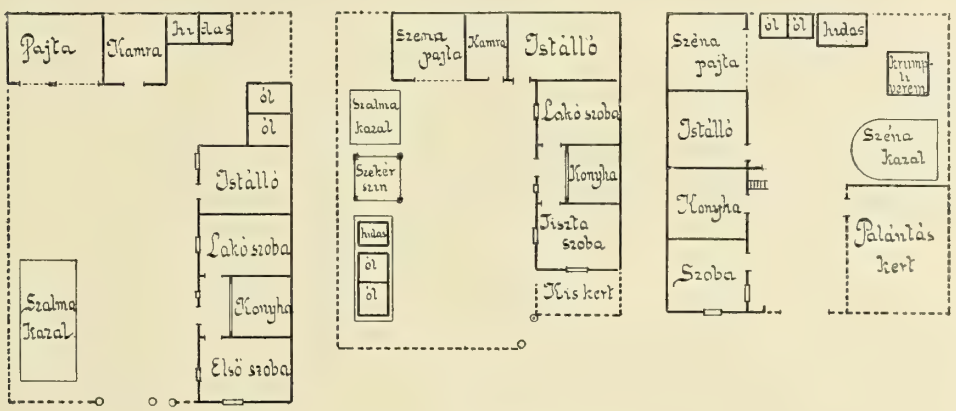

12—14. ábrák. Telkek Szigligeten.

függésben nincsenek, egyikből a másikba közvetlenül (ajtón keresztül) átmenni nem lehet, mindegyikbe csak az udvarból juthatunk be.

Az, a mit itt a telekberendezésről elmondottunk, érvényes a Balaton-melléki polgártelkeknek legalább is 98%-ára. De nem hallgathatom el, hogy különösen a zalai parton Kővágó-Örstől fel a veszprémi határig, Alsó-Örsig, szórványosan ettől eltérő telekberendezést is találunk; az eltérés lényege abban áll, hogy a ház a teleknek nem az utczafelőli egyik sarkában és csúcsfalával az utczára áll, hanem a telket hátulról keresztben fogja át, s így egész hosszú tornáczos homlokzatával tekint úgy az előtte elterülő udvarra, mint ezen keresztül magára az utczára is. Ezekről a legtöbb esetben meg lehetett állapítani, hogy nemesi kuriák voltak; a lakóház egyébként épp oly paraszthaz volt, mint akármelyik polgáremberé, a melléképületek sem különböztek azokétól; a hogy a nyomok mutatják, a legjobb módú nemesi kuria lakóháza alig volt különb egy mai jómódú parasztgazda házánál; a kurián a ház másképen állott, mint a paraszttelken, de a ház ugyanolyan volt; kuriális telekbeosztásról lehet beszélni, de külön kuriális építkezésről, alakról, stylről nem, legalább nem a Balaton mellékének ötven falvában.

IV. A lakóház szerkezete és anyaga.

A telken levő épületek közül legelső a lakóház, a melyben a család él.

A Balaton mellékén a lakóház építő-anyaga négyféle: *sövényfonás*, *fecskerakás*, *tömés* és *kő; téglát* bizony a nép a legritkább esetben használ, még a lakóházban is. A négy építő-anyag közül ma kettő uralkodóra tömés és kő; a másik kettőt, vagyis a sövényfonást és a fecskerakást ma már nem használják, új házat ezekből nem építenek.

A kővel való építkezés területe a Balaton *északi* partja, Balatonfő-Kajártól Kenesén, Füreden át le Keszthelyig. E területen sok a kő, s ha az egyes darabokat némikép megformálják, megvan a legjobb, legszilárdabb és legbiztosabb építő-anyag, s mert a nép ezt maga is belátja, nemcsak lakóházát, hanem istállóját, pajtáját, szóval minden valamire való melléképületét abból építi. Aztán ez a kő pénzbe se kerül, csak a fejtésért kell csekély napszámot fizetni, mert minden falu határában van egy-két kőbánya, a honnan az építő-követ kapják; így Balatonfő-Kajáron az öreghegyi Pattogzóból, Csopakon a Nosztori Kapu és Tódi-völgy nevű határrészekből, Tihanyban a kertek aljában levő kőfejtőkből stb. Az építkezésre használt kő a Balaton északi partján kétféle; Balatonfő-Kajártól Akaliig fehér terméskövet használnak, melynek felülete a levegő hatása alatt elég gyorsan megfeketedik; Zánka már vörös kőből épít s ezzel találkozunk le Keszthelyig mindenütt.

A Balaton *déli* partján kő nincs, s így azt a nép építő-anyagul nem használhatja, hanem *sárból*, *tömésből* építi házát; a sár az anyagot, a tömés a technikát jelöli. Megállapítják a ház helyét és kiczövekelik a nagyságát; azután a főfalaknak $^1/_2$—1 m. mély fundamentumot ásnak jó félméter szélesen; az így megásott árokba két-két gerendát állítanak egymással szembe, ezekhez belülről deszkákat támasztanak, s hogy azok össze ne essenek, feszítőfával szétfeszítik őket. Az így kibélelt árkot megtömik sárral egy deszkamagasságban, aztán emelik a deszkákat, a közt újra megtömik és így tovább ismétlik ezt a műveletet mindaddig, míg a fal a kellő magasságot el nem érte. A sár fekete és sárga föld keveréke, utóbbi — nyilván agyag — adja meg a fal erősségét; ebbe sem polyvát, sem szalmát nem kevernek. Mikor a fal kész, a gerendákra és deszkákra többé nincs szükség, azokat eltávolítják, a falat egy ideig száradni hagyják s csak aztán fognak az ácsmunkához.

Ma ilyen sártömésssel építkezik a Balaton egész déli partja, sőt ilyen részben még Balatonfő-Kajár építkezése, a hol igen gyakran csak a csúcs- és tűzfalat építik fel a Pattogzó kövéből, míg a hosszú falakat sártömésből készítik.

Ennek a sártömésnek igen közeli rokona a *fecskerakás;* ennél az anyag szalmával bőven kevert sár, melyet lóval tiprattak meg s melyből a falat villával rakták fel; ha aztán vagy egy félmétert felraktak, 3—4 napig hagyták száradni, ülepedni s akkor folytatták a munkát. Így ez persze hosszadalmas dolog volt, s ezért is hagyták abba az építkezésnek ezt a módját. Az így villánkint fölrakott fal külső és belső felülete nagyon egyenetlen volt; ezért, mikor a fal a kellő magasságot elérte, annak felületét egyenesre kellett lefaragni; később, hogy a sártöméssel megismerkedtek, mely állítólag az Alföld felől jutott ide, ebből átvették a deszkákat s a fecskerakást is deszkák közé rakták s így biztosították a fal egyenességét.

Ám, ha akár a Balaton déli, akár északi partját lakó öregebb embereket megkérdezzük, hogy mindig ilyen volt-e az építkezés, mindig ugyanazon választ kapjuk,

hogy: nem. A sártöméssel és kővel való építkezés a Balaton mellékén új, egyik sem került be 50—60 évnél régebben. Az igazi ősi balatoni ház *sövényfonásos* volt, ez volt meg mindenütt a Balaton-part falvaiban, ezt szorította ki a sártömés a déli, a kő az északi partokon. S miért? Mert a sövényfonásos házhoz sok és nagy fa kellett, az erdők pedig kipusztultak; és mert épen a sok faanyagnál a ház e formája igen gyulékony, tűzveszélyes volt: az erdők pusztulása s a leégéstől, való félelem kényszerítette a népet ősi építkezési módjának elhagyására. S a nép e vallomása szószerint igaz; a Balaton mellett a legrégibb házak kora nem több százévesnél, s ezek sem kőből vagy sártömésből valók, hanem sövényházak.

Ma már a sövényházak száma a Balaton mellékén igen kevés, de még mindig elég arra, hogy tanulmányozhassuk s kipusztulásuk időbeli menetét megállapíthassuk. Így Kenesén a XIX. század első felében a házak csaknem mind sövényfalúak voltak, erdő még volt elég s a faszükség nem vezette az embereket más szilárdabb és tartósabb építő-anyaghoz; a század második felében, 1853 és 1857 közt maradt le ez az építkezés, hogy helyet adjon a sár- és kőházaknak. Balatonfő-Kajáron a XIX. század első felében csak kéménytelen sövényfalú házak voltak, ma ilyenekre csak a község legrégibb részében: a Korinthusban találunk. Alsó-Örsön az utolsó sövényház 1881-ben pusztult el. Lovason sövényházra 30 év óta nem emlékeznek. Csopakon az utolsó sövényház a Steuner Lőrincz-é volt, de ezt 1875-ben benyomta az árvíz s akkor az újat már kőből építék fel. Arácson a régi sövényházakból csak egy maradt meg írmagul, az, a melyikben Kovács József lakik. Balaton-Füreden a XIX. század első felében csak sövényházak voltak, ezekből néhány maig is fenmaradt, köztük az, a melyikben Galambos Péter utódai laknak, a kőházak csak 1848 után jöttek divatba. Tihanyban a sövényházakból mindössze 3—4 maradt meg napjainkig; ezek a XVIII. század utolsó tizedéből valók s a Balaton-mellék legrégibb parasztházai. Aszófőn már mindössze csak három sövényházra emlékeztek, a három közül azonban tényleg csak egy állt még, a Tormás Ferenczé. Úgy Aszófőn, mint Örvényesen s Udvariban is megkülönböztették a magyar és a vinczellér (sváb, német) házat, amaz sövényfalú, emez kőház volt; sövényház Örvényesen csak egy maradt meg, mert ma már a magyarok is vinczellérházakat építenek; mint látni fogjuk, ennek a megkülönböztetésnek mélyebb typologiai alapja is van. Kővágó-Örsön régen, a XIX. század első felében, csupa sövényház volt; a nemesi kuriák éppen olyanok voltak, mint a sövényházak; a kővel való építkezést a kuriákon kezdték meg, de ha kővel építettek is, a ház beosztása, berendezése csak olyan maradt, mint a sövényházaké, legfeljebb az egyes helyiségek voltak nagyobbak, tágasabbak. Badacsony-Tomajban 1848-ban nem volt öt kéményes ház, a többi mind *füstös* vagyis kéménytelen sövényház volt; ma mindössze Tóth Imre telkén van még ilyen. Tördemiczen az utolsó sövényház 45—50 évvel ezelőtt pusztult el. Szigligeten már 1826 óta nem építenek sövényházat. Balaton-Edericsen az utolsó sövényház 1852-ben égett le. A déli parton Fokszabadin nem találtam sövényházat. Kilitin az utolsó sövényház 1896-ban pusztult el. Endréden még van 2—3 sövényház, ilyen a Gecsei István-é, a Forgács Mihály-é. Köröshegyen magán a főutczán találunk még néhány sövényházat. Szárszón az utolsó sövényfalú ház Király János-é volt, de az 1898-ban elpusztult. Innen kezdve le Vörsig, Balaton-Magyaródig mind több és több sövényfalú házat találunk az egyes falvakban, a mint hogy erre az erdők is később pusztultak ki, mint p. o. a Balaton északi partján.

Íme, ezek az adatok, melyeket az egyes falvakban az idősebb polgárok mondtak be, eléggé bizonyítják, hogy a sövényfalú ház egykor, s még a XIX. század elején is, csaknem kizárólagos házalakja volt a Balaton mellékének; a kővel való építkezés az északi parton főleg a XIX. század második negyedétől kezdve terjedt el, részint Keszthely városa felől, részint — s talán már valamivel előbb is — a Balaton partjára települt svábok révén, a kik, úgy látszik, kezdettől fogva kőházakat építettek maguknak, gyorsan hódított tért és ma már csaknem teljesen kiszorította az ősi sövényházakat. A sövényházakból legtöbb maradt még meg a Balaton délnyugati öble és a Kis-Balaton körül, de úgy itt, mint az egész déli parton mind jobban és jobban kiszorítja azt a sártöméses ház. A Balaton mellékén tehát az ősi magyar építkezési alak a sövényfalú ház volt, s hogy ez mennyire kizárólagosan uralkodhatott e vidéken, arra fölemlíthetem, hogy a néphagyomány szerint úgy Bfő-Kajár, mint Fokszabadi legelső temploma is sövényfalú volt.

Épült pedig a sövényfalú ház — lásd a 15. ábrát — a következőképen: kijelölvén a házhelyét, a földet azon a helyen egyenesre ásták s a négy főfal számára lerakták a négy *talpfát* vagy *talpgerendát* (*a, b*), melyeket a sarkokon egymásba eresztettek; e gerendáknak az egybekapcsoláson túl levő végeit rendesen levágták, néha azonban — legalább részben — mint azt 19. fényképünk mutatja, meghagyták. E keret négy sarkába állították fel a négy *fülest* (nevezték *szegfának*, *állógerendának, oldalfának* és *oldalgerendának* is, az ábrán *c*), melyek felül tényleg fülesen végződtek. Ezek a fülesek tartották a talpgerendáknak megfelelő *koszorúgerendákat,* melyek közül a két hosszút *koszorúfának* (*d*), a két rövidet *főgerendának* (*e*) is nevezték. Minthogy a régi sövényháznak *csak két helyisége* volt, a talpfák és a koszorúfák közé állították azt a két *közgerendát,* (*c*), melyek a két helyiséget egymástól elválasztó közfalat tartották; ebbe a vázba illesztették be az *ajtó-* és *ablakszárfákat.* Mindezek tölgyfából valók. A szabadon maradt közökbe aztán egymástól egyenlő, 1—1½ sukkos távolságban *tölgyfa-karókat* állítottak fel, ezeket befonták magyaró-, rekettye- és gyertyán-*vesszővel* s így készen volt a *sövényfal;* erre a fonott falra lóval megtipratott *polyvás sárt* vertek fel kívül-belül; mikor ez megszáradt, új sárt vertek rá s ezt így ismételték addig, míg a fal elég, vagyis 50—70 cm. vastag nem volt. Ilyképen a sövényfal a ház gerendázata közti ürt töltötte ki, a polyvás sár a kettőt összetartotta. A nép ezt a falat nagyon szerete, mert meleget tartott.

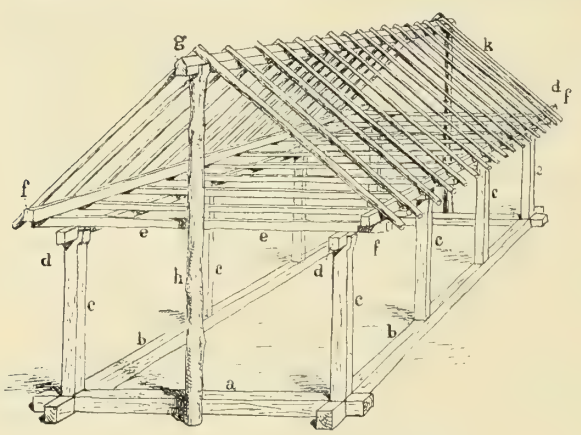

15. ábra. A sövényház váza.

Az ilyen sövényházak rendesen kicsinyek voltak s *mestergerendájuk* általában nem volt, nem is kellett, mert a főgerendák nem voltak oly hosszúak, hogy a padlás terhét mestergerendával való alátámasztás nélkül meg ne bírták volna. Mestergerendát csak a szélesebb házaknál alkalmaztak s akkor az a koszorúfákkal egy nivóban feküdt majd csak a szobán, majd mind a két helyiségen végig;

ezen feküdtek aztán a főgerendák, s azok tartották a deszkapadlást, melyet felülről besároztak. A padlás maga a sövényházaknál, minthogy *ezeknél külön kamrahelyiség nem volt*, kamarául szolgált, oda került fel a gabona, a gazdasági szerszámok egy része. Ezek súlya bizony a mestergerendát gyakran kemény próbára tette s ha az már nagy időt ért meg, a szú is ette, meg is korhadt, bizony megtörtént, hogy megroppant, s ilyenkor egy erős faoszloppal, *duczczal* támogatták alá. Innen eredt az a balatonmelléki adoma is, a mely szerint az egyik polgár kérdi a másiktól: «Láttál-e már *párduczot?*» — «Nem én!» — feleli az. — «Gyere hozzám, nálam látsz!» Bevezeti társát a házába s megmutatta neki a gerendát tartó egy *pár* (vagyis két) *duczot.*

A sövényháznak megvolt a maga eredeti fedélszerkezete is; a csúcsfal és a tűzfal közepe előtt ugyanis egy-egy *ágasfa* (*h*) emelkedett fel s ez tartotta a háztető gerinczét képező ötélűre ácsolt *szelement (g);* az ágasfák tölgyfából voltak, a szelemen azonban hársfából, mert ez könnyebb, mint a tölgy. A szelemenre aztán

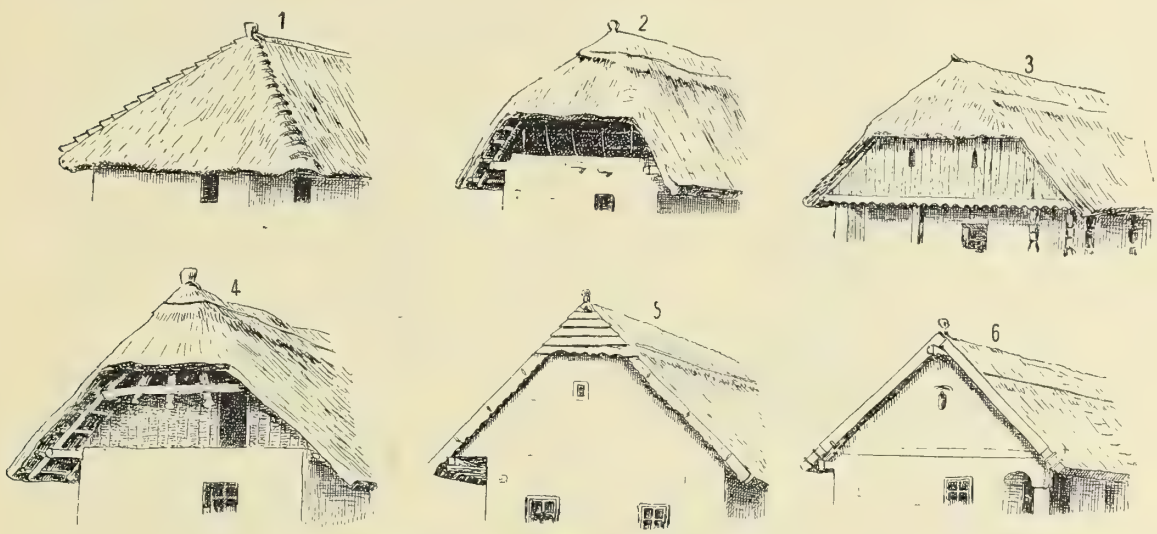

16. ábra. Házoromzatok a Balaton mellékén.

ráakasztották a szintén hársfából való *ragfa-* vagy *födélfa*-párokat (*k*), melyeket *faszeg* kapcsolt össze, s melyek egymástól egy arasznyira voltak. (A *ragfa* a mai tetőszerkezet *szarufájának* felel meg, csakhogy ezeket egymástól félölnyire rakják.) A ragfák alsó vége nem a koszorúfákon, hanem az ezekkel párhuzamosan haladó és a padlás főgerendáinak végén nyugvó *vízvető-* vagy *sárgerendára* (*f*) feküdt. A sövényfalú háznak nem volt külön jól kifejlett *tornácza*, hanem csak *eresze (isztergye, usztorja, üsztörje, ereszalja, ragalja)*, ezt pedig a padlásnak a koszorúfa és vízvető-gerenda közti része képezte. A ragfákat a *léczek* kapcsolták össze ugyancsak hársfából, a *fedél* nád vagy szalma, az ezek lekötéséhez szükséges *guzs* rekettyéből, a *csaptató* gyertyánfából volt. Ilyen még ágasfával ellátott sövényfalú házat mutat be 18. fényképünk Kőröshegyről.

Az ágasfához hatalmas, erős, egészséges tölgyfa kellett; ha ez aztán megevesedett, megrokkant s a házat összedűléssel fenyegette, újjal kellett pótolni. Csakhogy a XIX. század közepe felé már azoknak a nagy erdőknek, a honnan ilyen ágasfákat lehetett vágni, végük volt, s ekkor lépett az ágasfa-szerkezet helyébe az *ollófás* szerkezet. Megvolt ez még a sövényházakon is, de alkalmazása inkább a

fecskerakásos és sártöméses házakra jellemző. A szelemen ennél is megmaradt, de azt nem az ágasfa, hanem az *ollófa* tartotta; ez két erős fenyőgerenda volt, melyek töve az *ollótartó gerendába* (az első és utolsó főgerenda) volt bevésve s felső végük felé olyképen keresztezték egymást, hogy a szelemen — most már nem öt-, hanem csak négyélű — a szárak közé feküdt. Ezek az ollófák azonban tetemesen gyengébbek, mint a régi tölgy-ágasfa, s azért a szelemen alátámasztására a két végső ollófán kívül, minden közfal fölött is alkalmaztak egyet-egyet, s így a kétosztású ház szelemenjét három, a háromosztásúét négy ollófa tartotta. A mai modern fedélszerkezeteknél már a szelemen teljesen hiányzik, a födél- vagy ragfákat a *szarufák* pótolják s ezeket nem fent, hanem derékban a *kakasülő*-gerendával kapcsolják össze.

A házfedél legrégibb alakja a sövényháznál *kontyos* volt, vagyis négy dűlő oldala volt, mint az 19. fényképen bemutatott vörsi háznál is látható (16. á.: 1.). Ez a fedélalak azonban a Balaton mellékén alig maradt meg néhány példányban, mert ott ma a *nyerges* fedél (két hosszú lejtővel, csúcs- és tűzfallal) az uralkodó. A kontyos és a nyerges fedél közti átmenetek azonban megvannak bőven az úgynevezett *üstökös* tető formákban, minőt 18. fényképünk is mutat Kőröshegyről, különösen a somogyi Balaton-parton; ezeknél *üstöknek* nevezik a csúcsfalat borító tető megmaradt részét. Ezt az üstököt *csipők* tartják; a csipő szintén ragfa, de rövidebb, mint a többi s kissé előre nyúlik. A mint a kontyos fedélből ez az üstökös fedélalak előállott, természetesen a ház héjja (a padlás balatoni neve) elől nyilt lett; minthogy pedig a gazda azt így nyitva nem hagyhatta, a legtermészetesebb az volt, hogy a ház mellső falát kiépítette a szelemenig. Ha a ház fala sövényből volt, a háromszögű csúcsrészt is azzal fonta be, de mert a héjjnak nem árt, ha szellős, a sövényre már nem vert polyvás sárt, hanem úgy hagyta, a mint ez a 18. ábránkon és a 16. á.: 2. és 4. rajzán is látható. Majd deszkafal került a sövényfal helyébe (16. á.: 3.), s mikor ezeket maradandó kő- vagy sárfal váltotta fel (16. á.: 5.), s az üstök is mind kisebb lett, míg végre semmi sem maradt belőle, kifejlődött a mai nyerges-fedelű, elül *csúcs-*, hátul *tűzfalas* házalak (16. á.: 6.). Ez az átalakulás természetesen nem történt egyszerre s e tekintetben klasszikus a badacsony-tomaji Papp Istvánné háza, melynél a szelemen mellső végét már a kőből épített csúcsfal teteje, derekát egy ollófa, hátsó végét pedig egy ágasfa tartja, s így egyetlen példányon mintegy száz év fejlődése tárul szemünk elé.

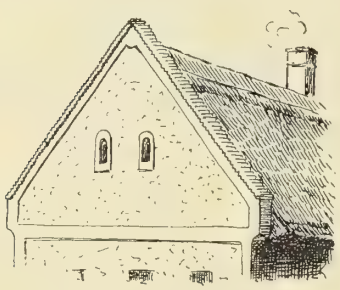

17. ábra. A «csipke».

De még a tisztán nyerges fedélnek is két alakja van; az egyiknél a fedél a csúcsfalon túl nyúlik s eltakarja a csúcsfal peremét, mely így a fedél alatt marad (16. á.: 6.); a másiknál a fedél nádjának vagy zsúpjának a csúcsfal von határt, ez a födél fölé emelkedik (17. á.); a csúcsfal ez utóbbi formáját a Balaton mellékén általánosan *csipkének* nevezik, nyilván azért, mert szélét lépcsőzetesen (csipkésen) rakott téglával szegik be, s ha a csúcsfal ilyen, nem a ház csúcsfaláról, hanem a ház csipkéjéről beszélnek, melyen szellőzőül rendesen egy-két ablakocska, *csúcslik*, van. Ha a csúcsfal a fedél alatt maradt, hogy a zsúpszalma elől le ne omoljon, azt valahogyan meg kellett kötni, s ezt vagy úgy tették, hogy a szalma szélét *sörtére* vagy *csipkére* kötötték *(sörtézés, csipkézés),* vagy úgy, hogy két, a szelemen felett egymást keresztező deszkával szorították le, mely nevében is megőrizte az

üstök emlékét, mert *üstökdeszkának* (olykor *oromdeszkának* is) hívják. Maga a szalmafedés kettős csomókkal *giczával* történik, a *tarajt* persze *beszegik* s a *púpjára*, vagyis a hol elkezdik, beszúrják a *búbot* vagy *czímert*, a mi alsó végén hegyesre faragott fácska köré kötözött szalmabóbita. A szalmafedél különben főként a Balaton északi partjának házait jellemzi; a déli parton sok lévén a nád, ott csaknem kizárólag náddal fednek.

A régi sövényfonatú házaknál a ház *héjjába* (vagyis a padlásra) létrán kellett felmenni, még pedig vagy a konyhából, vagy, ha volt, a kamrából, vagy végül a ház elején a csúcsfalnál, mikor is a héj ajtaja a csúcsfal sövényfalába volt beillesztve, mint az a 18. fényképen is látható.

Sem a sövényfalu, sem a föcskerakásos, sem a sártöméses háznak kéménye nem volt s bizony a balatonparti falvakban a házaknak legalább egyharmadán maig sincs kémény, noha hatósági rendelet útján ma már új házat kémény nélkül építeni nem szabad; a régi házakban a füst az ajtón tolult ki s barnára festette az ajtó fölött a falat, ezért nevezik ezeket *füstös* házaknak ellentétben a kéményesekkel.

A lakóháznak igazi typusát azonban nem az épület anyagában, nem a falak szerkezetében, mely az anyagtól függ, nem is a fedélszerkezetben, hanem a ház beosztásában, alaprajzában ismerjük fel teljesen, a miről eddig nem szólottunk. Ez az alaprajz, az ősi beosztás sokkal kevésbbé változó, mint bármely más jellege a háznak, nem függ az erdők pusztulásától, a tűzveszély félelmétől, hatósági rendeletektől, hanem nemzedékről száll nemzedékre, a míg csak az általános művelődés el nem városiasítja azokat. Az anyag váltakozása a sövényfonástól a kőig, a fedél változásai az ágasfától a szarufás szerkezetig, a zsupfedéstől a cserépzsindelyig, mind a megváltozott viszonyok és a művelődés haladásának, terjedésének kifejezői; ezek a különböző alakok korokat jellemeztek, de nem népeket. Ellenben, ha a Balaton-mellékén két vagy három alaprajzot szabatosan megkülönböztethetünk, úgy egészen bizonyos az, hogy azok ethnikai eredete is különböző, s hogy két- vagy háromféle nép építkezésével állunk szemben. Lássuk tehát már most a balatoni házak beosztását, mily ethnikai elemekről tesznek azok bizonyságot.

V. A lakóház typusa.

A Balaton-mellék falvaiban a lakóházak alaprajzuk szerint két teljesen különböző typushoz tartoznak, az egyiket — teljes joggal — *magyar*, a másikat *német* typusnak nevezzük. A magyar typushoz tartozik az összes lakóházaknak mintegy kétharmada, az összes sövényfalu és fecskerakásos házak és a sártöméses házak túlnyomó többsége; a német typushoz tartozik a kőházak nagyobb és a sártöméses házak kisebb — újabb — része. A megnevezés jogosultsága egyrészt abban rejlik, hogy a megkülönböztetést maga a nép teszi meg; «más a magyar sárház beosztása és más a vinczellér kőház beosztása», mondta egy öreg arácsi polgár, mikor a házakról beszélgettem vele; e feleletben a sárházzal a kőház, a magyarral a vinczellér (balatoni gondolkozás szerint már foglalkozásánál fogva is német) áll szemben. De másrészt a megnevezésnek jogosultsága a typus helyi és általános elterjedésében is rejlik. A német typus a legsürűbben fordul elő és legteljesebben van kifejlődve éppen a legtypusosabb sváb falvakban. Aszófőn, Örvényesen, megvan Magyarország minden német koloniáján s megvan — és felnémet vagy franktypus

néven ismeretes — Közép-Európában Berlin földrajzi szélességétől az Apenninekig, a Rajnától a magyar Dunáig mindenütt. Ellenben az úgynevezett magyar typust a balatoni magyar mindig magáénak vallotta, a némettől megkülönböztette s eddig csak Magyarországból a Dunántúlról ismeretes s typikus fellépése sehol a németség és a felnémet typusú építkezés területén kimutatva nincs.

A két typus alapja rendkívül élesen s legott felismerhető módon különbözik egymástól; *a magyar háznak akárhány helyisége van is, mindegyiknek külön ajtaja nyílik az udvarra, az egyes helyiségek közt pedig közlekedés (ajtó) egyáltalában nincs;* ezzel szemben *a német házba, akárhány helyisége is van, csak egyetlen ajtón, tehát csak egy helyiségbe juthatunk be az udvarról, a többi helyiségnek az udvarra*

18. ábra. Lakóház Köröshegyen.

külön ajtaja nincs, hanem minden két szomszédos helyiség egy-egy ajtóval van összekötve. Kössük immár a magyarázatot rajzhoz és fényképhez s mindenekelőtt mutassuk be mindkét typus legegyszerűbb törzsalakját, hogy ez vezéreljen biztos kalauzul a változatok sorozatában.

Említettük, hogy a magyar typushoz tartoztak az összes sövényfalu házak; ezek egy kitünő példányát mutatja be 18. fényképünk, mely Kőröshegy főutczáján vétetett fel. A typikus ősi sövényház mindössze két helyiségből állott, egy szobából és egy konyhából, kamarául a ház héjja, a padlás szolgált. Fényképünk mindezt pontosan mutatja. Az utcza felől van egy szobája egy ablakkal az utczára, egy ablakkal és egy ajtóval az udvarra (lásd 20. á : 1. alaprajzot); e mellett van egy konyha egyetlen ajtóval az udvarra; hogy a ház «füstös» vagyis kéménye nincs, bizonyítja az ajtó felső része körüli kormosodás. A két helyiség közt ajtó nincs. A héjjba a csúcsfalon lehet bejárni a falba külön e czélra illesztett ajtón keresztül. A ház

egyébként üstökös, ágasfája megvan, tornácza nincs, hanem csak eresze. Igaz, hogy az eresz elejét ducz (faoszlop) támasztja alá, de ez csak utólag került erre a helyre, mert a sárgerenda vége felé erősen meghajlott.

Minthogy ilyen csak kétosztatú ház ma már a Balaton mellékén is a legnagyobb ritkaság, a német typusú házak között pedig egy sincs, az összehasonlítás megkönnyítésére 19. fényképünkön bemutatunk egy háromosztatú magyar házat Vörsről, mely a Balaton mellékén egészen általános, közönséges és typikus fellépésű. Ennél (l. a 20. á.: 2. alaprajzot) az első helyiség szoba, melynek egy ablaka van az utczára, egy ablaka és egy ajtaja az udvarra; a második, vagyis középső helyiség a konyha, melynek csak egy ajtaja nyílik az udvarra; a harmadik helyiség kamara,

19. ábra. Lakóház Vörsön.

egy ajtóval és egy ablakkal az udvarra; mindhárom helyiség egyenlő széles. A ház egyébként is a legrégibb jellegeket egyesíti magában; sövényfalú, mint az a hatalmas talpfákból látható, füstös vagyis kéménytelen, mint azt a konyhaajtó körüli festés mutatja, tornácza nincs, hanem csak *ereszalja* vagy *ragalja,* a fedél kontyos, a héjj feljárója a konyhaajtó előtt és fölött, az ereszaljában van.

A német typus törzsalakját 35. fényképünk mutatja be, mely Örvényes egy házát ábrázolja. Alaprajza szerint (l. a 37. á.: 1. rajzát), három helyiségből áll; az első a szoba, két ablakkal az utczára, egygyel az udvarra; a második a konyha, két keskeny ablak között, egy ajtóval az udvarra; a harmadik a kamra, két ablakkal az udvarra. Ebbe a házba tehát az udvarról csakis egy ajtón juthatunk be, ez a konyha előrészébe, az ú. n. pitarba vezet, a szobába és kamrába pedig csakis innen a konyha pitarjából juthatunk be egy-egy ajtón keresztül. A ház egyébként

kéményes, nyeregtetője és csipkéje van s így ezeket a jellegeket tekintve, azok legfejlettebb alakjait egyesíti magában. Tornácza nincs.

Ez a két törzstypus annyira jellegzetesen különbözik egymástól, hogy bárki bárhol legott felismerheti azokat. Ám e törzsalakoknak vannak változatai, melyek a Balaton mellékén eléggé tarka sorozatot adnak ki s a következőkben e változatokat kell megvizsgálnunk s megállapítanunk, hogy a typikus beosztás ezekben mennyire változott. Kezdjük a magyar typusú házakon, nemcsak azért, mert ezeknek sokkal több változatuk van, hanem azért is, mert e változatok bizonyos átmeneti alakokkal tetőznek, melyek a német typusú házak csoportjához vezetnek.

A magyar typusú ház változatai a tornácz kifejlődésével születnek meg. Láttuk 18. fényképünkön, hogy a törzstypusnak tornácza nincs, hanem csak ereszalja; ebből az ereszaljból akkor lesz tornácz, ha *duczok* (oszlopok fából) vagy *lábak* (szintén oszlopok, de kőből) lépnek fel; igaz, hogy e fényképünkön van egy ducz, de ez nem eredeti, hanem csak később került a maga helyére a megrokkant sárgerenda alátámasztására; ha a tornácz kiképzésére akarták volna használni, az eresz legelején alkalmazták volna. Különben ilyen a törzstypushoz legközelebb álló ház

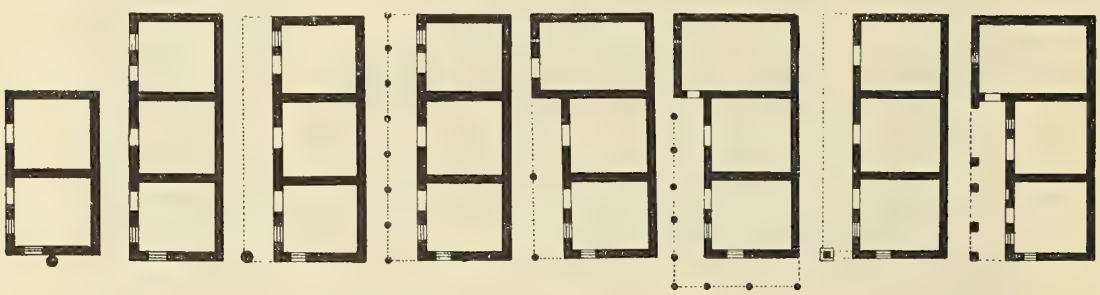

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

20. ábra. Magyar házak alaprajzai.

tornácz (ducz és láb) nélkül van akárhány a Balaton mellett s ilyenek typusaként mutatjuk be a 21. fényképet Kőröshegyről. Ez a ház már bizonyos tekintetekben fejlődést mutat. Három helyisége van, mindegyik külön ajtóval nyílik az udvarra (a konyha ajtaja a képen a ház előtt álló fa törzsétől nem látszik), tehát a magyar ház typikus beosztását megőrizte; de már kéménye, üstökös fedele következéskép csúcsfala is van, mely ez esetben sövényfonásos. Tökéletesen ugyanezen alak megvan, aztán deszkás, sőt sártöméses és csúcslikas csúcsfallal is, utóbbi már nyerges, de a csúcsfalra ráboruló tetővel.

A 22. számú fényképen bemutatott háznál tünik fel először a tornácz legkezdetlegesebb alakja egyetlen kezdő duczczal; a ház, mint látjuk, ugyancsak ősi alakú; megvan a typikus magyar beosztás, három helyiséggel, üstökös fedéllel, sövényfonatos csúcsfallal, kémény nélkül, hasított kerítéssel és sövényfonatos kapuval; alaprajza a 20. á.: 3. rajzán látható. Ennek az alaknak további fejlődése az, hogy a tornáczot nem egy, hanem 2—3—4 ducz képezi, mint azt a 20. á.: 4. rajza mutatja; ilyen kétduczos tornácz látható a 23. fényképen. Ez a vörsi ház szintén háromosztású, szobája, konyhája és kamrája van, a kamra azonban szélesebb, mint az első két helyiség, ez által a tornácz hátul bezáródik; e kamra különben az adott esetben utólag építtetett, az eredetileg csak kétosztatú házhoz, de meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen alak, ha egy szobához és konyhához egy ezeknél szélesebb

21. ábra. Lakóház Köröshegyen.

22. ábra. Lakóház Köröshegyen.

kamra járul, a Balaton mellékén igen gyakori; a kamra a 23. fényképen bemutatott háznál ugyan ki az udvarra nyílik, (lásd a 20. á.: 5. rajzát) az általános és rendes szokás azonban az, hogy a kamra ajtaja nem közvetlenül az udvar, hanem a tornácz felől nyílik. A faduczos tornáczú magyar házak utolsó s egyszersmind legfejlettebb alakja az, melyet 24. ábránk s alaprajzban a 20. á.: 6. rajza mutat be Vörsről, mely azonban ma már a Balaton mellékén mind ritkább, noha Somogy és Zala belsejében óriási területeken csaknem kizárólagosan uralkodó. Ezt az jellemzi, hogy a tornácz nemcsak a ház hosszanti, hanem az utczára tekintő csúcs fala előtt is kifejlődik; ennél az alaknál a koszorúfákat vízvető- és mestergerendát a csúcsfalon túl mintegy egy méterrel hosszabbra hagyják, szintén bepadozzák, a gerendák végét

23. ábra. Lahóház Vörsön.

duczokkal alátámasztják, felül pedig a csúcsfal felső háromszögletes részét (üstökkel vagy a nélkül) a padozás külső pereméig viszik előre. A ház egyébként háromosztású, kamrája szélesebb, mint a konyha és szoba s ajtaja a tornáczból nyílik. Ebben az alakban érte el a faduczos tornáczú ház fejlődésének legmagasabb fokát.

A tornáczos magyar typusú házak egy másik ágazata ugyanonnan sarjad, a honnan a faduczos. A fejlődés legalsó fokán álló házat a 25. ábra és a 20. á.: 7. rajza mutatja be. Typikusan háromosztású füstös magyar ház ez, de nem faduczczal, hanem egyetlen kőlábbal; a kőláb feje és töve négyszegű, oszlopa kerek. Ez az alak számtalanszor ismétlődik nemcsak üstökös, hanem nyeregtetővel is, nemcsak füstös, hanem kéményházaknál is. Ennek első fejlődési alakja az, hogy a tornáczot nem egy, hanem több hasonló oszlop képezi, mint az a 26. ábrán és a 20. á.: 8. rajzán bemutatott kőröshegyi házon látható. További fejlődés az, mikor az oszlopok tövét közfallal, fejét pedig boltozással kötik össze, a mit — csipkés

24. ábra. Lakóház Vörsön.

25. ábra. Lakóház Kőröshegyen.

csúcsfallal combinálva — a 27. ábrán bemutatott akalii házon láthatunk. A hengeres oszlopoknál még gyakoribb a Balaton mellékén a négyszögletes kőláb s ugyanazok az alakok, melyeket hengeres kőlábakkal ismertettünk, egytől-egyig megvannak négyszögletes kőlábakkal; ezek közül csak a legteljesebbet mutatjuk be — több kőlábbal — a 28. ábrán Kis Vilmos akalii házában, mely 1818-ban épült. A négyszögletes oszlopokat alul mindig közfallal kötik össze s e közfalon két átjárót hagynak, egyiket a konyha, másikat a kamra ajtaja előtt; a szoba ajtaja előtt külön átjáró nincs, nem is kell, oda ugyanis a tornácz elején, mellső nyílásán át jutunk be. A négyszögletes oszlopokat felül szintén össze szokták kötni bolthajtással; az e fajta oszlopsorból is megvan a teljes sorozat az egyoszlopos háztól a

26. ábra. Lakóház Kőröshegyen.

sokoszloposig; ebből a sorozatból is csak a legteljesebb alakot, a sokoszloposat mutatjuk be 29. ábránkon Szabó Lajos akalii házában. Hangsúlyozzuk, hogy mindezen házaknak beosztása, tehát alaprajza egytől-egyig magyar typusú, vagyis az egyes helyiségek közt nincs összeköttetés, hanem minden helyiség külön ajtóval nyílik az udvarra, illetőleg a tornáczra.

A mi a Balaton-melléki magyar ház további fejlődésében ezután következik, az határozottan decadentia; decadentia azért, mert a hagyományos ősi beosztást mind nagyobb-nagyobb részben áldozza fel kényelmi és egyéb szempontoknak. Ezt az átalakulást három képünk mutatja be. A 30. számú fénykép és a 31. á.: 1. alaprajza egy alsó-örsi házat ábrázol az átalakulás legelső állapotában, a mikor a tornácz elejét befalazzák; a házban sok a gyerek s az anyjuk jobban szemmel tudja őket tartani, ha a tornácznak az utczára nincsen külön kijárása; a befalazásnak ezt az okát a ház gazdája maga mondta, de van száz meg száz más ok is, a

27. ábra. Lakóhóz Akaliban.

28. ábra. Lakóház Akaliban.

miért egyik vagy másik gazda a tornácz elejét befalazza. A 32. ábra és a hozzátartozó 31. á.: 2. alaprajz örvényesi ház, tornácza eredetileg végig oszlopos és boltíves volt; először a tornácz elejét falazták be, később az első két oszlop közti ívezetet s az így körülfalazott tér a tornácz felől ajtót kapott s az új helyiség kamrául szolgál. A 33. ábrán és a 31. á. 3. alaprajzon ugyancsak örvényesi házat mutatunk be; ennél a tornácz már csaknem teljesen be van falazva, egyetlen egy ívezet — a konyha előtt — maradt meg; a tornácznak az utcza felé eső részét a szoba megnagyobbítására használták fel s így az udvari homlokzat egy rendes ablakot is kapott; a tornácznak a bejárón túli része kamrául szolgál; de még így is mind a három helyiség külön ajtóval nyílik a tornáczra. Ebbe a csoportba tartozik

29. ábra. Lakóház Akaliban.

Csala Gergő Idős-nek a 11. ábrán alaprajzban bemutatott badacsony-tomaji háza is; mikor házát átvette, az még kőlábas volt s csak egy szobából és konyhából állott, meg is mutatta az öreg a falakban a régi kőlábak helyét; a kamrát már ő építette s még később — vénülvén — a tornáczot is befalaztatta egészen, mert bizony nemcsak nem kellemes, hanem egészségtelenül veszedelmes, ha télen a konyhából a szobába, vagy viszont a hideg, havas nyitott tornáczon át kell menni. Ám, ha a tornácz egészen be van falazva s azon csak egy ajtó van s a házba is csak ezen az egyetlen ajtón keresztül juthatunk be, akkor ez a ház már elvesztette a maga eredeti magyar typusát s ha nem is tiszta német typusú, de mindenesetre átmenet ennek a csoportjába. És ilyen átmenet több is van a Balaton mellékén, de ezeket mindig az jellemzi, hogy a magyar törzstypustól mindenkor tudatosan egy meghatározott oknál fogva térnek el. Így igen érdekes magyar-német keverék typusú ház a Parrag Sándor-é Fokszabadin, melynek alaprajzát a 31. á.: 4. rajzán mutatjuk

be. Ez áll egy első szobából, egy konyhából, egy lakószobából és egy kis kamrából, melyből egyszersmind a padlásra is felmehetünk. Az első szobának, a konyhának és kamrának külön ajtaja van az udvarra, s ez kétségtelenül a magyar typusú házak közé sorozza ezt; ám a lakószobának nincs külön ajtaja az udvarra, hanem

30. ábra. Lakóház Alsó-Örsön.

úgy oda, mint a tiszta szobába is, a konyhából vezet egy-egy ajtó, a mi pedig a német typusú házak kiváló jellege. A gazda elmondta, hogy a ház eredetileg csak az első két helyiségből állott, azoknak külön-külön ajtajuk volt az udvarra; a két helyiséget pedig egymással ajtó nem kötötte össze; télen ő és felesége a konyhában

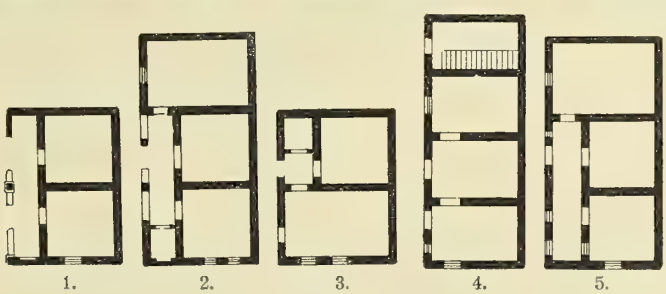

31. ábra. Alaprajzok.

szoktak hálni; egyszer aztán «felverték» a szobát, vagyis éjjel rablók törtek be, mindenüket elhordták s ebből bizony ők a konyhában a vastag sártöméses falon keresztül semmit sem hallottak. Ekkor vágatták az ajtót a közfalon, hogy minden neszt meghalljanak azon keresztül. Később a család szaporodott, még egy szobára (a mai lakószobára) volt szükség, de már annak az udvarra nem vágattak ajtót, hanem csak a konyha felé, mert így biztonságosabb.

Nem tagadhatjuk, hogy az ilyen pusztán alkalmi átalakulásoknál is a magyarság a német háztypus ismeretének hatása alatt állott; mert, hogy az átalakítások éppen a jelzett irányokban történtek, ebben feltétlenül része volt annak, hogy a magyar a maga ősi hagyományos építkezésén kívül csak a vinczellérházakat látta és ismerte. De azért a német formát teljesen assimilálni nem tudta s ha nem vette azt át egészen mindenestől, hanem a maga magyar typusú házát alakította át, még a teljesen németes külső mellett is marad egy-két olyan jel, a mi legott elárulja a ház magyar eredetét. E tekintetben érdekes példa Kis-Herczeg Pálnak a 34. fényképen és a 31. á.: 5. alaprajzán bemutatott vörösberényi háza. A fénykép szerint a lakóháznak egyetlen ajtaja van (a képen látható másik hátsó ajtó már

32. ábra. Lakóház Örvényesen.

az istállóé), sőt az ajtó mellett ott találjuk az egyik oldalon azt a keskeny hosszú ablakokat, a mely a német typusú házakra annyira jellemző. A külső szerint tehát ez tiszta német typusú ház. Ám a német házaknál ilyen keskeny ablak az ajtó mindegyik oldalán van egy, hely itt is lett volna reá s az ablak hiányzik; ez építkezési hiba, még pedig olyan, mely abból származott, hogy a gazda maga magyar, a ki házát német mintára akarta átalakítani, de azt hitte, hogy az ajtó mellé elég egy ablak is s nem gondolt arra, hogy a német a maga házát így fel nem építené, mert nála a symmetrikusan elhelyezett két ablak az ősi, a hagyományos. Ha most megtekintjük az alaprajzot, mindez teljes beigazolást nyer, mert abból kitünik az, a mit a gazda maga is megerősített, hogy ez a ház eredetileg typikus magyar ház volt, még pedig olyan, a milyent a 24. fényképen és a 20. á.: 5. vagy 8. alaprajzán mutattunk be (csakhogy kamrájának nem az udvarra, hanem a tornáczra nyilt az ajtaja), a melynek tornáczait a jelenlegi tulajdonos falaztatta be.

33. ábra. Lakóház Örvényesen

34. ábra. Lakóház Vörös-Berényben.

Van azonban ennek a háznak még egy jellege, melyről eddig még általánosságban sem beszéltünk s mely legott megmondja, hogy eredetileg magyar házzal van dolgunk, s ez a csúcsfal ablakának elhelyezése. Ha végig nézzük a Balaton-mellék typikus magyar házainak fényképsorozatát, feltünik, hogy azok túlnyomó többségénél a csúcsfalon csak egy ablak van, s ez sem a középen, hanem a tornáczhoz (vagy ereszhez) valamivel közelebb van. Ezzel szemben a Balaton-mellék német házainál a csúcsfalon rendesen két (egy változatnál, melylyel alább megismerkedünk, három) ablak van mindenkor symmetrikus elhelyezéssel ; van olyan német ház is, melynek csúcsfalán csak egy ablaka van, de ez is a fal közepén van elhelyezve. Ez a különbség pedig azért kardinalis, mert fejlődéstani a

35. ábra. Lakóház Örvényesen.

lapja van. Miért nincs a magyar háznál a csúcsfal ablaka a középen, megfelel arra 18. fényképünk ; azért nincs, mert nem lehetett ott, mert a magyar háznál a csúcsfal közepét az ágasfa foglalta el. S hogy miért nincs a magyar ház csúcsfalán két ablak, arra megfelel a szoba berendezése, melylyel alább foglalkozunk ; azért nincs, mert a másik ablaknak megfelelő helyen ágy van s az alvó embernek nincs szüksége a világosságra. Természetesen a német házzal való megismerkedés, a magyar ház anyagának változása, a művelődés s egyéb más tényezők ma mindinkább az ősi typustól való eltérésre vezetnek ; az ágasfa eltünvén, nincs szükség az egyetlen ablaknak oldalt való elhelyezésére, lehet már középre helyezni, mint p. o. 27. ábránkon van, vagy pedig a meglevő egy ablakhoz a csúcsfal másik felében egy másodikat vágni, mint ez különösen az újabban átalakult házaknál — a 32. és 33. ábrákon is — látható. Ha már most ezt tudva, a 34. ábrán bemutatott házon azt látjuk, hogy annak csúcsfalán csak egy ablak van, s az sem a középre esik, legott tudhatjuk azt is, hogy ez egy utólagosan átalakított magyar ház.

Míg a Balaton-mellék magyar typusú házai a tornácz kifejlesztése által meglehetősen gazdag alaksorozatokat adnak, a német typusú házak sorozata szegényebb is, egységesebb is. A legegyszerűbb alakot már bemutattuk a 35. ábrán s a hozzá tartozó 37. á.: 1. alaprajzon; ez a legegyszerűbb alak már most nem a tornácz fellépése

36. ábra. Lakóház Örvényesen.

és további alakulása szerint fejlődik, mert a balatonparti német háznak tornácza soha sincs, hanem a fejlődés a négy falun belül belső tagozódással történik, a mi mellett a ház külseje vajmi keveset változik. A fejlődés menete azért igen érdekes,

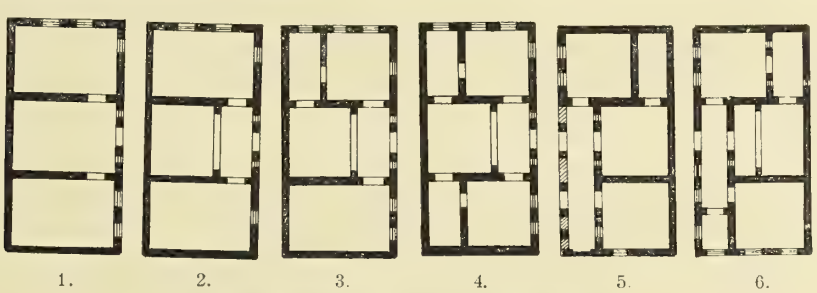

1. 2. 3. 4. 5. 6.

37. ábra. Német typusú házak alaprajza.

mert annak csaknem valamennyi állapotát egyugyanazon faluban is megkaphatjuk, így különösen szépen Aszófőn, Örvényesen, Meszes-Györökön, Balaton-Kereszturon, stb.

A belső tagozódás legelőször magán a konyhán kezdődik, mely a német typusú házaknál mindig kéményes, a legáltalánosabban úgy, hogy a konyha mellső bejáró részét a hátsótól, a melyben a tűzhely, kemencze stb. van, egy bolthajtással választják el (37. á.: 2.). Az ilyen *boltkonyhában* a hátsó rész tehát marad konyhának,

de mi legyen a neve a mellső résznek, a hová az udvarból jutunk s a honnan két-oldalt a szobákba megyünk? A magyar ház tornáczát a balatoni ember — kivétel nélkül mind a három vármegyében — általánosan pitarnak (ritkábban, így Badacsony-Tomajban, Tördemiczen és Szigligetben gádornak is) nevezi; ám a német typusú háznak soha sincs tornácza vagyis pitarja s így ennek a háznak a nomenclaturájában ez a szó fölösleges volna; a konyhának bolthajtással elválasztott eleje azonban egyesíti a pitar követelményeit, mert belőle egyfelől az udvarba, másfelől a ház minden egyes helyiségébe bejuthatunk; így aztán a balaton-melléki magyar a német typusú háznál a konyha elejét nevezi pitarnak, erre a szóra a tornácz értelmében a német typusú háznál úgy sem lévén szüksége.[1] Módosabb házaknál a konyhát a pitartól teljesen elválasztják, a közfalra ajtót és egy ablakot vágnak s így ebben az irányban a tagozódás teljes.

A helyiségek további tagozódása a szobákban folytatódik, de csak akkor, ha a ház elég tágas s már kezdettől fogva ily tervvel épült. Ugyanis az utczára tekintő első szoba ebben az esetben már nem két-, hanem háromablakos s a szoba hátteréből a harmadik ablaknak megfelelő tért hálófülke számára közfallal választják el; ennek a fülkének aztán nemcsak a szobába, hanem a konyhába is van ajtaja (37. á.: 3.) Ha most a család ezt a első szobát tiszta, vagyis vendégszobának tartja fenn, s maga a konyha túlsó oldalán levő szobában lakik, akkor ebből a szobából is elválasztják a hálófülkét, míg az első szoba fülkéjét kamarául használják (37. á.: 4.). És így az egyszerű háromosztású német házból egy hatosztású ház áll elénk, mely kiválóan jellemzi az egész országban német telepeseink lakóházait s egyaránt megvan a Bakonyban (N.-Barnagh, Faisz stb.), a felvidéken (Meczenzéf), Szabolcsban, az erdélyi szászoknál, sőt typikusan jutott be a székelységbe is. Ennek a háromablakos német typusú háznak egy a Balaton mellékén igen elterjedt alakját mutatja be a 36. ábránk Örvényesről.

Ezek a német typusú házak a Balaton mellékén mindjobban terjednek s valahol csak a régi házak helyett újat építenek, azt már nem magyar, hanem német typusra építik s így nincs mit csodálkoznunk azon, hogy egyéb jellegek mellett a német ház fülkés rendszerének hatását is megtaláljuk a módosult magyar házakban. Így Kővágó-Örsön több oly házat láttam, mely eredetileg kétosztású oszloptornáczos magyar typusú ház volt, ehhez aztán hozzáépítettek egy szobát, mely szélesebb volt az első két helyiségnél, hátsó részéből azonban egy fülkét választottak el; az eredeti ház szobája most első, vagyis vendégszoba lett, az új szoba mellső része lett a család állandó lakószobája, míg a fülke az egyik háznál hálófülkéül, a másiknál kamarául szolgál (37. á. 5.). Ehhez hasonló irányban alakult át Aszófőn a Tóth Ferencz háza is; ez is eredetileg két helyiségből álló tornáczos magyar typusú ház volt; először befalazták a tornáczot, csak egy ajtót hagytak rajta; azután a már befalazott tornácznak az utczafelőli végét kamrává alakították át; majd hozzáépítettek a házhoz egy szobát, a mely oly széles volt, mint a konyha és a tornácz együtt véve s ennek hátsó részében elválasztották a hálófülkét, mely éppen olyan két keskeny ablak közé fogott ajtót kapott, minő német házaink egyetlen bejáróját az udvar felől is jellemzi (37. á. 6.).

[1] Én magam a magyar typusú ház pitarjának megjelölésében azért használtam következetesen a *tornácz* szót a balatonias *pitar* helyett, mert a néprajzi irodalom e szót már éppen a konyha elejének megjelölésére foglalta le s nem akartam a szó más (t. i. tornácz) értelemben való használatával félreértésre okot adni.

Ezzel aztán megismerkedtünk a lakóház beosztásának minden alakjával, a mi a Balaton mellékén előfordul. E munka kerete nem tűri meg, hogy azt is vizsgáljuk, minő jelentőségük van ezeknek az adatoknak a lakóház tanulmányozásának európai kérdésében. Az adatok oly pontosak, hitelesek (minden mondatunkat úgyszólván külön fénykép igazolja) és bőségesek s annyira világosan, tisztán beszélnek, hogy azok jelentőségét és jelentését legott meglátja az, a ki a házkérdés kutatásának az európai tudományban évtizedeken át kifejlődött, kiforrt nemzetközi módszerével valamelyest megismerkedett. A magam részéről mindössze egy megjegyzéssel tartozom e helyütt s ez a következő:

«Az ezredéves országos kiállítás néprajzi falujának leírása» című tanulmányomban kimutattam, hogy a Magyarországról eddig fényképekben, rajzokban és leírásokban bemutatott összes lakóházak alaprajza tiszta felnémet typusú, még pedig csaknem valamennyi háznál az őstypushoz legközelebb álló legalsó fokú alakot mutatja, vagyis háromosztatú, szoba, konyha és kamarából áll, melyek közül az udvarra egyedül a középső helyiségnek, a konyhának van ajtaja, míg a szoba és kamara csak a konyhából közelíthetők meg. Ehhez a typushoz soroltam akkor — 1897 elején — a somogymegyei Csököly, a zalamegyei Zebeczke és a veszprémmegyei Szent-Gál által a kiállításon bemutatott házakat is, melyeknél pedig — a kiállítás összes többi házaitól eltérőleg — minden helyiség külön ajtóval nyílik az udvarra s az egyes helyiségek között összekötő ajtók nincsenek. Ha akkor, 1897-ben ezt így tettem, annak egyszerű oka az volt, hogy ennek az utóbbi — a Balaton mellékén magyarnak mondott — alaknak tér- és időbeli elterjedését igen kevéssé ismertem, hogy ezt az alakot Magyarországról addig egyedül én ismertettem s mutattam be a helyszínén készült fényképek és rajzok alapján s bizony akkor, mikor ezt az alakot mások az ország más részeiből még csak nem is jelezték, ellenben annál nagyobb számban ismertették a balaton-melléki német házakkal egyező felnémet typusú alakokat, még csak gondolni sem mertem arra, hogy Magyarországon s éppen az Ausztriával szomszédos dunántúli részekben egy külön tiszta magyar typusú építkezést találjak meg. Én tehát a typust 1897-ben közöltem ugyan, de typusértékét nem ismertem fel. Azóta azonban, éppen a Balaton mellékén felgyűlt anyag elemzése és birálgatása közben, különösen az 1899. és 1900. években, nemcsak a Balatonon osztozkodó három vármegyét, hanem a Dunántúl egy jelentékenyen nagy részét is alkalmam volt e szempontból átkutatni s e kutatásokból meggyőződtem arról, hogy a tiszta magyar lakosságnak az említett területen mindenütt ez volt az ősi építkezése, a hol a német elemmel nem keverődött, maig is kizárólagosan, a hol keverődött, még ott is túlnyomóan ez a beosztás uralkodik, hogy ez az építkezés egészen különálló typust képez, melyet alaprajza élesen választ el és különböztet meg a felnémet typustól s hogy ez a felnémet typusú építkezés a jelzett területen mindenütt a németség révén jutott a magyarsághoz. A Balaton-mellék építkezésének felkutatása, mint láttuk, teljesen megerősíti ezt az eredményt. A kiállítási néprajzi faluról írt tannlmányom végeredményeit tehát az újabb s éppen a Balaton-Bizottság által kezdeményezett kutatás a következőképen módosítja: A magyarságnak (beleértve az egész nagy magyar alföld népét, továbbá a palóczokat, a felvidéki magyarságot és az erdélyi székelységet) népies építkezéséről eddig ismert anyag meglepő egybehangzással bizonyítja, hogy az egész jelzett területen a lakóház alaprajzát tekintve, tiszta felnémet typusú, olyan, mint a Balaton-mellék német házaié. Ezzel szemben azonban az ország nyugati részében,

különösen Somogy-, Zala- és Veszprém-megyékben — s így a Balaton körül is — a magyarságnál ősi soron az építkezésnek egy olyan alakja maradt fenn ma is túlnyomó többségben, mely alaprajzában teljesen elüt a felnémet typustól s melyet, minthogy azt eddig más országból nem ismerjük, magyar typusú építkezésnek nevezek el.

VI. A ház berendezése.

Az előző szakaszban már megemlékeztünk az *ablakok* helyzetéről ; itt az ablakokról mindössze annyit kell még mondanunk, hogy azok a régi házaknál mindig *igen kicsinyek* voltak s kívülről éjszakára *fatáblákkal* voltak elzárhatók ; ma már az ablakok is nagyok, a fatáblák helyét *zsalugaterek* foglalják el. Volt idő, mikor a Balaton vidékének nyugalmát úgy a somogyi, mint a bakonyi szegénylegények ugyancsak meg-megzavarták ; ebből az időből származik a *vasrácsnak* az ablakokon való alkalmazása.

A régi sövényházaknak tölgyfából való nehéz *ajtójuk* volt, mely *fasarkokkal*

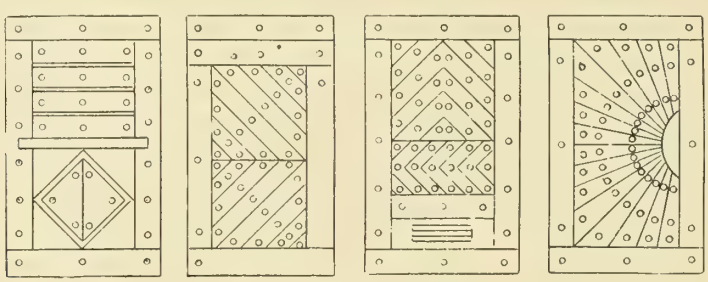

38. ábra. Ajtók diszítése.

illeszkedett a *szemöldök*- és *talpfába* s nem volt semmi vasalása, még *pelé*-je (pléh = vasból való ajtózár) sem. Az ajtó bizony oly nehéz volt, hogy ha valaki bejött, a gazda rászólt: «Fogd az ajtót», mert ha hirtelen elereszti, ott üti meg az ajtó az embert. Ma is mondják a belépőnek, hogy «fogd az ajtót», de nem azért, hogy az ajtó súlyától féltik, hanem hogy a légjárás be ne csapja. Ennek az ajtónak fából volt a *huzója,* meg a *fordítója* (kilincse) is. Az ajtó keretét két *szárfa* és két *küszöbfa* (alsó és felső) képezte ; a *felső küszöbfa* helyett a balatoni ember soha sem mond *szemöldökfát*, ez a szó ott csak újabban került forgalomba. Ilyen ajtók a házakon ma már alig-alig vannak, de találkozunk velük a szőllők pinczéiben. Ma már rendesen vasalt ajtókat látunk mindenfelé vaszávárral és kilincscsel, még az ajtó húzója is — a hol t. i. megmaradt — vasból van. Az ajtó lapját rendesen nagyfejű szögekkel levert zsindelydísz borítja különféle alakcombinatiokban, mint azt a 38. ábránkon bemutatott néhány példányon is láthatjuk. Nyáron a magyar házaknál a szoba ajtaja egész nap nyitva van, hogy a szoba sok levegőt kapjon, de hogy a légy és egyéb *bogár* be ne szálljon, lepedőt (újabban *firhangot*) akasztanak az ajtóra. A magyar ház konyhájának két ajtaja van, egy belső, meg egy külső ; a belső rendes deszkaajtó, a külső vagy csak alacsony és léczes, vagy két külön táblából áll, mikor is az alsó rendesen deszkás, a felső léczes ; ezt a külső ajtót *cserény*-nek nevezik, ha pedig az két részből áll, az egyes részeket *alsó és*

felső cserény névvel különböztetik meg. Nyáron a belső ajtó állandóan nyitva van; az alsó cserényajtó megvédi a konyhát a kutyától s egyéb állattól; a felső cserényajtót a gazdasszony csak akkor csukja be, ha kimegy a konyhából, hogy a baromfi be ne repülhessen. Ezek a cserényajtók régen alul sarkosak voltak s a sarok a fapeczkekkel megerősített favápában forgott; ilyent találtam még Endréden is. Újabban némelyik háznál, különösen azoknál, melyeknél a tornáczot már egészen befalazták, az ajtó előtt a nádtetőbe egy deszkadarabot erősítenek, hogy az esőtől a belépőt megvédje; ennek a neve sül (vagy Szigligeten: csurgató, Vörös-Berényben hullató), a kalap sül(schirm)-je után nevezve így. Ilyen sült látunk 34. fényképünkön.

A régi füstös házaknál a falat *agyagsárral* szokták megsimítani s ezt aztán *bemeszelték* fehérre; csak a konyhaajtó mellett jobbra és balra meg az ajtó felett festették a falat a *sikálóföld*-del sárgára, ez nem fogja úgy a füstöt, mint a fehérre meszelt fal, meg takarékosabb is, mert a meszet pénzért kell venni, míg ezt a földet az asszonyok maguk ássák ki. Az északi parton, a hol kőből építenek, igen sokszor *vakolatlanul* és *meszeletlenül* hagyják a ház csúcsfalát, a mi e házaknak eléggé sajátságos külső képet ad; még sajátságosabb azonban az a szokás, hogy az ilyen terméskőcsúcsfalon *csak az ablakkörüli részt* vakolják be és meszelik fehérre; a többit természetes színében hagyják, vagy ha be is vakolják a falat, mész csak az ablakok és ajtók köré jut, mint azt 29. fényképünk is mutatja. A vakolóanyag ma már, különösen a kőépületeknél, *majter* (= malter), melynek összeállításánál arra vigyáznak, hogy a mész ne legyen *dorozmás* (darabos), mert akkor hamar hullik a majter.

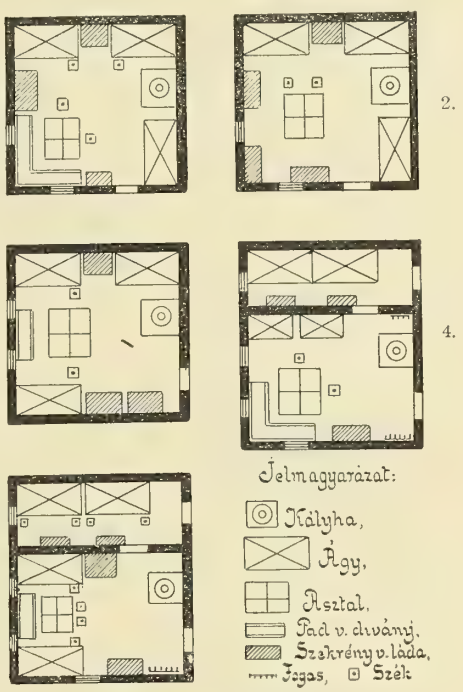

39. ábra. A szobák berendezése.

A ház födjét igen ritkán *pallóztatják le* deszkával; ez főként a német typusú házakban található meg; a magyar házakban a szoba talaját rendesen polyva és föld keverékével megsározzák és leverik, vagy kitöltik homokkal s ezt agyaggal rakják meg (polyva nélkül) s jól megsurolják.

A szoba berendezése eredetileg a balaton-melléki házakban, a lakosságnak úgy magyar, mint német eredetű elemeinél csakis egyféle, t. i. *sarkos* volt, melyet csak az utóbbi időkben kezd a *párhuzamos* berendezés felváltani és kiszorítani. A sarkos berendezésnél (39. á.: 1.) a szobának az udvar és utcza közé eső sarkában állott a sarokpad, ennek két szárnya közt az asztal; a hátsó fal mentén egymás végében két ágy, a két ágy közt egy almáriom vagy fiókos sublát; a sarokpad két végében egy-egy tulipántos láda; a konyha felőli fal közepén a kályha, ettől le az ajtóig egy lésza vagyis maguk csinálta, vesszőkből fonott egyszerű faágy amolyan prics-féle heverő hely. — A párhuzamos berendezésnél (39. á.: 3.) a sarokpad eltünik; úgy ezen mint a hátulsó fal mentén egymással szemben és párhuzamosan egy-egy ágy áll; a két ágy és a két ablak közt, illetőleg alatt már

kanapé van s ez előtt asztal ; a szoba egyébként ugyanolyan berendezésű, mint a sarkos. — A magyar házak némelyike ezt a párhuzamos berendezést csak részben vette át, a mennyiben az asztalt (39. á.: 2.) a szoba közepére állította ugyan, de a szoba udvar felé eső falához ágyat nem állított, hanem oda került vagy egy kasztens, vagy egy almáriom s nehány tulipános láda. A sarkos berendezés megvolt és megvan a némettypusú fülkésházaknál is (39. á.: 4.), csakhogy ezeknél a hátsó fal mentén levő két ágy a hálófülkébe kerül át ; mindegyik ágygyal szemben van egy-egy tulipános láda, az egyik a nő, a másik a férfi gúnyája számára. A két ágy helyét magában a szobában ilyenkor sublót, szekrény stb. foglalja el, de ezeket az ágyakat nem használják, ezek csak vendégágyak. — Ha aztán a lakószoba szerepét a hátsó szoba veszi át s az első szoba tiszta- vagyis vendégszobának marad, berendezése ennek is párhuzamos lesz (39. á.: 5.).

Ágy, mint láttuk, kétféle van : *ágy* és *lésza*, ezt maguk csinálják, azt a vásáron veszik ; egyik se festett s a régi *tornyos ágyak* a Balaton mellékéről teljesen eltüntek ; a vásári bútor is csak barnára flóderozott, minden néprajzi jelleg nélkül. A balaton-melléki községek bútoraikat rendesen a veszprémi, füredi, szántódi, tapolczai és keszthelyi vásárokon szerzik be, azokon pedig ma már népies jellegű bútort nem kapni. A régi bútorok szebbek voltak; Fokszabadin, Siófokon, Endréden, Kőröshegyen maig is találni nehány igazán régi darabot, melyek *magyaros virágfestéseikkel* maig is díszét képezik a háznak; ezek főként az enyingi vásárból erednek; Örvényesen, Aszófőn, s innen le Kővágó-Örsig pedig több helyen *berakott* parasztbútorokat találtam, melyek a bakonyi svábok ma már lehanyatlott művészetét dicsérték. Az ágyban egyébként magas *szarmazsák* van, ezt *lepedővel* borítják, megrakják jól tarka czihás *párnával,* vánkossal, tetejébe terítik a *dunnát*, s az egészet letakarják az *ágyterítővel.* A nép télen-nyáron dunnával takarózik, «*paklanyjuk* (paplan) csak az uraknak van.»

40. ábra. A sarokpad oldala.

Az *asztal* négyszegű, négylábú, fiókos, a lábai közt lábvetője van.

A *sarokpad*nak van *háta, ülődeszkája, lábvetője* s a szabad végén *karja,* melynek profilizált faragása a templomi padok karjaira emlékeztet (l. a 40. ábrát).

A régi *faszéket* vagyis balatoniasan *karosszéket,* melynek azonban karja nem volt, hanem fából való hátát nevezték karnak, a vásári egyszerű szék mindjobban kiszorítja, pedig azok nemcsak szépek, hanem erős tölgyfából készülvén, rendkívül tartósak is voltak. Majd minden ház őriz még egy-egy ilyen karosszéket faragott háttal, melyekből nehányat 41. ábránk mutat be ; közülök az egyik, mely Balatonfő-Kajárról való, 1764-ben készült s ma is olyan, mintha még csak pár éve használnák.

A régi házakban a sarkos berendezéshez tartozott a saroknak feldíszítése is; *fogas-tálas* volt felszegezve s arra rakták a tisztán díszítésre való *virágos tányérokat* és a *fehér korsókat.* Milyenek voltak ezek a fehér korsók, azt ma már senkisem tudta megmutatni, mert a hol még megmaradt a fogas (száz ház közül egyben), ott a fogakon már modern porczellán- és üvegedények függtek; még a fogas is megváltozott már, mert csak fogas, tálasa nincs. Pedig régen ezek is szépek voltak, mint azt az a balatonfő-kajári *falba való almáriom* vagy *készli* mutatja, a melyet

42. ábránkon látunk ; ennek az alsó szekrényes része — a pálinkatartó — egészen lapos volt s a fal egy vaklikába illett bele; főléczének alsó felén vannak a fogak a korsók számára, felső része tálas, a tálak támasztólécze pedig kígyót ábrázol, levelekben végződő farokkal; magában a kászliban állott a pálinkás üveg, nehány *kalázli* (üvegpohár) meg *pénzes* (pálinkáspohár.) A katholikus házaknál a fogasok és tálasok helyét *szentképek* foglalták el, melyek közt *papirvirágokkal* díszített *gyertyák* lógnak. E papirvirágokat rendesen helybeli asszonyok készítik, némelyik azonban oly ügyes, hogy kezemunkájával több falut is ellát, maga pedig elég tisztességes jövedelemre tesz szert, így Badacsony-Tomaj, Tördemicz, Szigliget és Balaton-Ederics számára egy nemes-vitai parasztasszony készíti és szállítja ezeket.

Nagyobb bútorok még a *fiókos sublát* (vagy *sublót*) meg az *almáriom;* amaz már régi bútora a magyar polgárházaknak, de az egy- vagy kétszárnyú *almáriom* vagy *sifonér* csak az utolsó emberöltőben került be a balaton-melléki parasztházba. — Tetejét mindegyiknek megrakják *porczellánal* (porczellán-edény), *üveg-* (üveg-edény)*gel, almával, csinált virággal* s egyéb apróssággal. A mi ma az almáriomban van, régen a *tulipános ládában* talált helyet; tulipános láda van ma is minden házban, de már tulipánok nélkül, egyszerűen flóderozott festéssel. Balatonfő-Kajáron találtam egy szép példányt belőle, mely egyszersmind a legrégibb azok közül, a melyek a Balaton mellékén szemem elé kerültek, s ez 1828-ból való volt. A székek bizony nagyobb kort értek, mit a tulipános ládák.

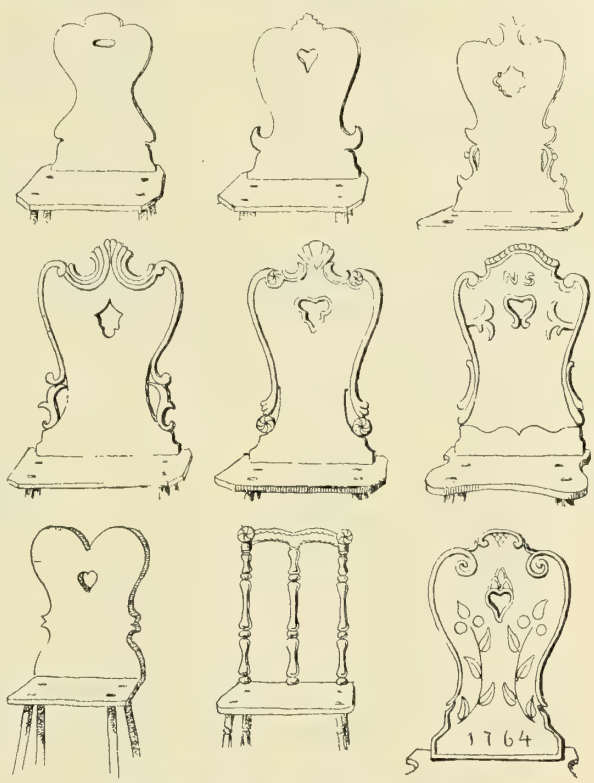

41. ábra. Faszékek a Balaton mellől.

Az egyik sarokban áll a *kisszék* vagy *gyalogszék* (a sváb eredetű falvakban *sámli* vagy *sámedli),* a melyre az asszony a lábát teszi fel, ha szoptat, ha varr, vagy egyéb kézimunkát csinál.

Katholikus házaknál elmaradhatlan nemcsak a szobában hanem a lakóház többi helyiségeiben is az ajtó mellett a *szenteltvíz-tartó* a bucsún vett olvasókkal.

A *mestergerenda* valóságos raktára a mindenféle apró házi eszközöknek és tárgyaknak; a mestergerendán van a helye a *bugylinak* (fanyelű bicska), a *bicsak-* vagy *kusztorán*ak (csontnyelű zsebbevaló kés), azon van a *pipa, acskó* (zacskó), *hálókötőtű, kefe, dohány, szappan, imádságos könyvek* stb.; belső oldalára van felszegezve a *kanalas* s ebben sorakoznak a *fakanalak*, melyeket újabban *bádog*, majd *pakfony* kanalakkal váltanak fel.

Végül a szobának, ha nem is bútora, de nem kevésbbé fontos berendezési

tárgya a *kályha*. A Balaton-mellék kályhái Veszprémből, Csákvárról, Sümegről és Kapolcsról valók, újabban azonban már Ságváron és Ádándon is csinálnak s e két hely különösen a somogyi Balatonpartot látja el. Akár az egyik, akár a másik helyről valók a kályhák, egészben teljesen egyformák különbség csak az egyes *szemek* (nevezik még *kályhakő*- és *kályhafióknak* is) díszítésében van, a mennyiben a szemek majd *laposak* (olykor domborművű rajzolattal díszítettek) majd *kupásak* vagyis centrikusan homorúak (l. 43. ábrát.) Ezek a zöld s csak újabb és ritkán sárga mázas cserépkályhák három részből állanak, az alsó *póczik*ból, a középső *fiókos*ból és a felső *sütő* vagy *rőhen* (Kővágó-Örs) *részből*. A fiókos résznek *válla* s ezen *vállperecze* vagy *czímere* (többesben *czímri*), a sütőrésznek *koszorúja* van. A póczik rendesen téglából van kirakva, bevakolva és fehérre meszelve, fiókos csak a középső és felső rész. A régibb kályhák mindhárom része kerek volt, az újak már mind négyszögűek, de vannak átmeneti alakok is, melyeknél a póczik, sőt olykor a középső test is négyszegletes, a felső rész pedig kerek (l. 44. ábránkat). E kályhákat a konyha felől fűtik s fűtőnyílásukkal a konyha leírásánál még találkozni fogunk. Ezek a zöld mázas cserépkályhák azonban a Balaton mellékén mindössze körülbelül 80 esztendősek. Ezt előzték meg azok a *vörös kályhák*, melyeket

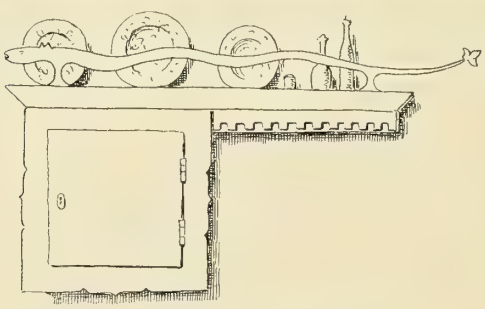

42. ábra. Falba való kászli.

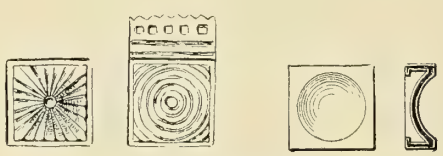

43. ábra. Kályhaszemek.

ugyancsak fazekasok csináltak; ezt mázolatlan kupás szemekből rakták fel s aztán vörös földdel megfestették. Ilyen a Balaton mellékén ma már aligha van egy is, magam sem láttam. Pedig a nép emlékezik még egy kályhára, mely még a vörös kályhákat is megelőzte s ez a *dóri kályha* volt. A dóri nevet ugyan sok helyen ismerték, de hogy a dóri kályha milyen volt, azt csak egy öreg kiliti ember tudta úgy a hogy elmondani: «széle-hossza egy volt, magunk csináltunk téglát, abból raktuk fel s aztán fehérre meszeltük, mázas fiókjai nem voltak.» Kőröshegyen szintén akadt egy öreg ember, a ki a dóri kályháról tudott, az alakjára ugyan nem emlékezett, de tudta, hogy téglából vagy vályogból rakták; arra a kérdésemre, hogy miért nevezték azt dóri-nak, azt felelte: «azért dóri, mert nem kályhából (fiókok) hanem téglából való.» Ezekből a nagyon szórványos és hézagos adatokból úgy látszik, hogy a dóri kályha tulajdonképen nem is kályha, hanem kemencze volt, a mi ha beigazolást nyerne más vidékről (talán Gőcsej belsejéből), nagy jelentőségű adat volna a magyar ház fejlődéstörténetében. A dóri kályha alakja, szerkezete egyelőre csak úgy ismeretlen, mint a hogy neve is az; s nevének eredetét az sem világosítja meg, hogy tudjuk azt, hogy a Balaton mellékén dóri korsók is voltak, mert ezekről sem tudunk sokkal többet a nevüknél; azt mondják, a dóri dolgok égetett vörös színűek voltak s azokat úgy hozták ide Vászolyból cserébe gabonáért, kenderért; ilyen csere még maig is van, különösen a gelencsérekkel

(fazekasokkal); egy cseréptál ára ugyanannyi rozs egyszer töltve, ha a tál mázos, kétszer töltve. Ennek a dóri szónak a Balaton mellett még három változata is van: *doli, dojé* és *kari* s úgy ezek, mint az első előfordulnak a luczázó-énekekben, a mikor is a gyerekek azt kívánják a háziasszonynak, hogy «legyen a kētek Iányának akkora csöcse, mint a dori-kancsó.» Ez a kívánság kétségtelenül a nagyságra

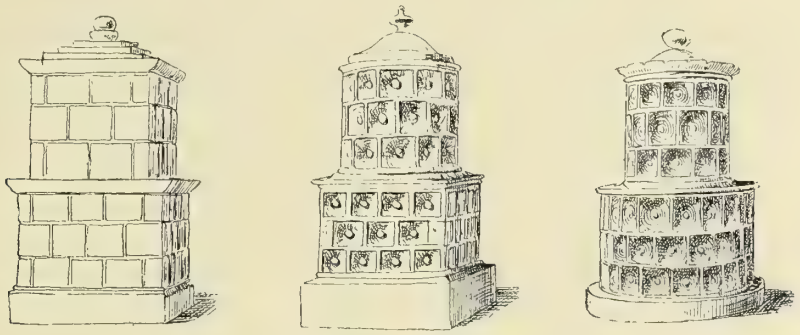

44. ábra. Kályhák.

vonatkozik, mert a kőröshegyiek szerint a dori-korsó nagy, formátlan, vörös agyagból égetett csúnya edény volt, melynek s csecsin kellett inni.

Ha a szoba leírását a kályhával fejeztük be, a *konyha* leírását a *kemenczével* kezdjük, mely a konyhának legfontosabb része. A kemencze a konyha hátsó falának középső részét foglalja el s anyagát s alakját tekintve többféle volt. A legrégibb kemenczék úgy készültek, hogy előbb megcsinálták a *favázat,* azt körülkenték

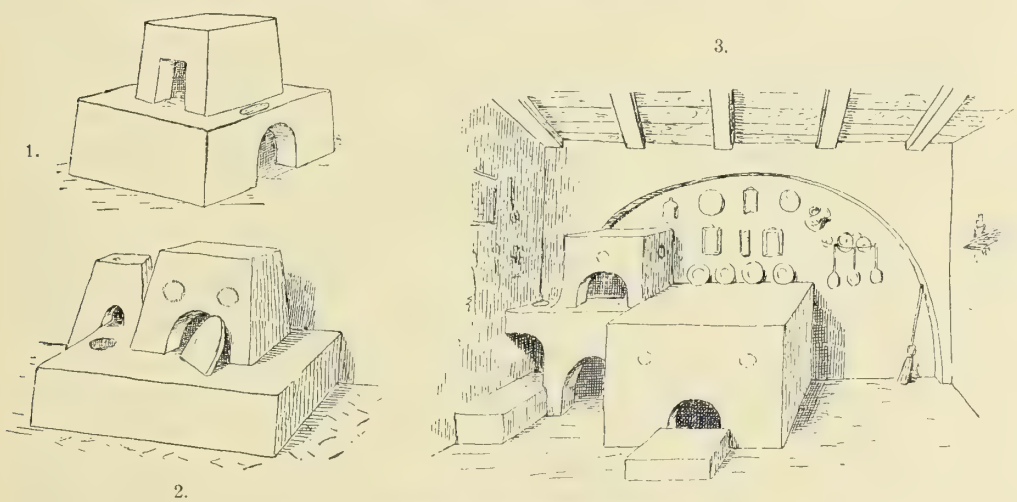

45. ábra. Konyhakemenczék.

vastagon agyagsárral, aztán begyujtottak, a faváz megsemmisült, a kemencze pedig kiégett. Ilyen kemenczét a Balaton mellékén mutatni már nem tudtak; alakjáról pedig csak annyit mondtak: *búbos* volt, de nem lehetett pontosan megállapítani, vajjon ez alatt az alföldi búboskemenczék formáját értették-e, vagy mást, a mit azért szükséges megjegyeznünk, mert a búboskemencze a Balaton mellékén ma egyáltalában nincsen meg. Ezeket a kemenczéket azok a *téglából rakott kemenczék* váltották fel, a melyeknek szájok földszint volt; ezeknél a kemencze szája elé a földbe mintegy félméteres gödröt kellett ásni, s a gazdasszony abba állott be, mikor

a kenyeret beöltötte. Ilyen fajta volt a 45. á.: 3. Kővágó-Örsről bemutatott kemenczecsoport mellső nagy része, a kenyérsütő kemencze is. Ám ez nemcsak kényelmetlen, hanem ott, a hol apró gyerek van a háznál, veszedelmes is, mert a gyerek könnyen a gödörbe esik. Ezen aztán úgy segítettek, hogy a kemenczét magát emelték, aláépítvén egy mintegy félméter magas *póczikot* vagy *tüszejt*. Ma a Balaton mellett ezek az emelt kemenczék az általánosak. Legegyszerűbb alakjukat a 45. á.: 1. rajza mutatja Tihanyból; ennél a tüszej egyik oldalába a *katlan* számára találunk egy nyílást, mely alá tüzet rakva a vizet felforralhatjuk, a felső rész, maga a kemencze, kenyérsütésre való, a kemencze tetejét pedig nyitott tűzhelyként használják. Fejlettebb alak az, melyet a 45. á.: 2. rajzán látunk Badacsony-Tomajból, a melynél a kemencze mellett még külön *kis kemencze* van, melyben nem kenyeret, hanem szárnyast, húst stb. sütnek. A 45. á.: 3. rajzán Kővágó-Örsről bemutatott kemencze még tagoltabb; a kenyérsütő kemencze a földre van rakva póczik vagy tűzhely nélkül, mellette megvan azonban a kiskemencze is; de mert a kemenczéknek póczikjuk nincs s így a katlant abba helyezni nem lehet, ez a *kemencze mejjékébe* kerül harmadik különálló részül. Persze minden kemenczének megvan a maga szellőző lukja. A katlan fűtőlyukában a hamut szokták megőrizni. A kemencze száját, hogy annak belseje tisztán maradjon, a kemencze *tévője* zárja el. Régen a konyha nem volt elválasztva konyhára és pitarra s a kemencze sem állt középen, hanem a konyhának a szoba felőli sarkában s a kemencze szolgált nyitott tűzhelyül. Ma már erre nincs szükség; az által, hogy a kemenczét a hátsó fal közepére állították, megnyerték a szoba felőli falat; ezen van a szoba kályhájának a szája, a kályha fűtőlik, s ez elé rendesen alacsony mintegy $^1/_2$—$^3/_4$ m. magas *vályogpadkát* raknak; a kéményes és német typusú házaknál a konyhát a pitartól elválasztó boltív oldalszárnya ezt a padkát eltakarja s így ezt használják nyitott tűzhelyül, a mikor is a kemencze teteje tisztán marad.

A kemencze mögötti falat a gazdasszony teleaggatja a konyhafelszerelés legkülönbözőbb tárgyaival. Ott lóg a *gyúródeszka* a *sodrófával*, a *táncsérdeszka*, a min a húst apróra elszelik, a *pogácsaszaggató*, a *reszellő*, a *mácsikszedő kalán*, a *főzőkalán*, a nagy *osztókalán*, *téglázó vas* vagy *vasalló*, *serpenyő*, *tepszik*, *kurlóg* (kuglóf)*sütő*, mindenféle *bögrék*, a *sótörő*, a *mosó* és a *mangorló lapiczkák*. A kamra felőli oldalfalon *tálas* lóg mindenféle *tányérokkal*, *tálakkal*, *poharakkal* (kisebb porczellán bögrék és csészék), mellette a *kanáltartó*, a *kovászfa* a *kovászkeverő kanállal*, *vágódeszka* zöldségvágni, *sziták*, *buborka-* és *répagyaluk*, *káposztaszelőkés;* ott lóg a rongyokból összevarrt *tekercs*, melyet vízhordáskor fejükre tesznek a lányok és menyecskék; ezek alatt áll a *sajtáros pad* vagy *vízpad*, rajta a *vízhordó sajtár*, a *vizes kanna*, a csatornás és csicserkés fülű *korsó;* egyik végében a *rózsás öntőző*, a mivel a ház fődjét naponként megöntözik, másik végében a *melencze*, vagyis az a kis kerek fateknő, melyben az edényt mosogatják. A szoba felőli oldalfalnál a padkán van a *vasmacska* az égő fahasábok tartására, a *csipérvas* vagy *csipővas* parázsszedésre, a *vasláb*, a min a lábast teszik tűzre; a sarokban a *sütőlapát*, a mivel a kenyeret vetik be, a kukoricza csumájából (borító leveleiből) kötött *pemét*, a mivel a melegítés után a kemenczét söprik ki a perjétől, a *szénvonó* fából, a *kurugla* vagyis szintén szénvonó, de kétlukú vaslappal, hogy vele a meszet is keverhessék oltás közben, a *meszellő* a szombatonkénti meszelésre. A konyha mellső részében az ajtó melletti egyik sarokban áll a *konyhakászli*, benne és a rajta levő *telázsin* főzőedényekkel; a másik sarokban a *létra*, *lajtorja* vagy *lajtergya* (de nevezik

grádicsnak is), a min a padlásra a héjjba járnak fel. Ott a hol a konyha két részre, konyhára és pitarra oszlik, az elválasztó félkörös ívezetnek mindkét oldalára *tálast* erősítenek; a külső oldalra kerülnek a legszebb, legrózsásabb tálak és tányérok, a gyöngyös nyakú fodros szélű icczés üvegek. A tányérok közt sokszor találunk egy-egy *czintányért,* a gazda nevének belevésett kezdőbetűivel; kedves emlék ez; mert a gazda ebből ette esküvője alkalmával a lakodalmat.

A harmadik helyiségnek, a kamrának főbútora a *hombár* vagy *szuszék* volt, hatalmas, sövényből font, kívül-belül besározott gabonatartó volt ez, a mibe 20 kila (1 kila 2 pozsonyi mérő), vagyis 80 mércze gabona is beléfért. Ma már a gabona nem kerül a kamrába, lábon eladnák, ha lehetne; a hombár is csak kisebbszerű *faláda,* belül rekesztékkel, egyik felében csak a téli szükségletre való gabonával, másik felében egy *bucsér*-ban, a mi szalmából font körtealakú kosár, tojás s egyéb apróság van. A liszt a lisztes hordóban vagy csak egy 10—15 literes *szütyő*-ben (zsák) van. A *káposztás tung* vagy *tunk* (hordó) 120—150 literes. A zsír a *vendölben* áll. Ezeken kívül ott látjuk a *buborkáshordót*, a *kosárvékát*, a miben az aprójószág kukoriczáját meg a *derczét*, vagyis korpás lisztet tartják, a *húsládát*, a melybe nyáron a disznóhúsféléket zárják, a *sütőteknyőt*, a miben dagasztanak, a *dagasztószéket,* a min a sütőteknyő fekszik, a vesszőből font *borítót* a kotlós tyúkoknak, a *szapuló*- vagy *pállószéket* a *bocskával,* a *meszes sajtárt.* A falra van akasztva a *szekercze* vagy *topor*, néhány *jégpatkó* téli használatra, egy *kiskulacs* vagy *csutora,* egy *tokmány* a *csiszakó*-vel, stb. Az egyik főgerendáról lóg le a *kenyértartó rúd,* a sarokban pedig egymásra van halmozva az *állószék,* a tanulni járó gyermeknek, *vonószék, ürgefogó csapta* és mindenféle *viczik-vaczak*, a mi a konyhában vagy a szobában útban lett volna.

A lakóház leírásánál befejezéséül még csak a világító eszközökről kell megemlekeznünk. A legrégibb világító szerszám, a mire a Balaton mellékén Balatonfő-Kajártól le Vörsig mindenütt emlékeznek, de a miből már egyetlen példány sem maradt fel, *fokla* (fáklya) *tartóra* erősített bangitafa-, hársfa- vagy gyertyánfa-*szíjács* vagy *fokla;* a bangitafát különösen szerették, a végét elzuzták úgy, hogy az kinyílott mint a nád, s ha így meggyujtották, alig volt füstje; a tartóról mindössze annyit mondtak, hogy egyfaszeggel különböző magasságba volt állítható (s így valószínűleg azzal volt azonos, melyet a M. N. Múzeum a szomszédos Göcsej-ből őriz). Az öregek azonban, kik a foklatartóra még emlékeztek, egybehangzóan jegyezték meg, hogy foklával már az ő korukban is csak a konyhában világítottak; e czélra a szobában a *cserépmécsest* használták, melyben ruharongyból sodort bélen *hájat* vagy *zsírt* égettek. A hájat és zsírt váltotta fel a *kendermagolaj*, később a *tányérbélolaj* (hívják *szotyolá*nak is), mely utóbbi növény a nép emlékezete szerint a Balaton mellékén mintegy 60 éve honosult meg. Később *birkafaggyúból* maguk mártottak *gyertyát,* melyet aztán az ipari úton előállított *gyertya* és a *petri*-(= petroleum)lámpa váltott fel. A tűz gerjesztésére még a század elején is kivétel nélkül mindenütt *aczélt, kovát* és *taplót* használtak; a tapló a fából forrt ki, azt használat előtt megfőzték s megszárítva puhára törték; legjobban szerették az érett *cserfa-taplót*, melyet *banyataplónak* neveztek, de mondták egyszerűen *pőtye* vagy *petyvé*nek is, a kemencze vállán volt egy kis *vállú* s ebben tartották a tűzcsiholó szerszámot. Ezt a század dereka felé olyan *kénrudacskák* váltották fel, melyeket, hogy meggyulladjanak, egy üvegbe kellett beledugni. Aztán jött a *masina* (kénes gyufa), majd végül a *gyujtó* (svéd), mely minden más tűzgerjesztő szerszámot és anyagot hirtelen kiszorított.

VII. A melléképületek.

Az *istállót* a Balaton mellékén rendesen a lakóház mellé annak folytatásában építik; néha az istállóépület tömege szélesebb, néha keskenyebb, mint a lakóházé, általánosságban azonban vele egyenlően széles. Az istálló csak éppen hogy a lakóház mellé van építve, semmi egyéb szerves kapcsolat a kettő közt nincs; elől külön csúcsfala, hátul külön tűzfala van s ha látszólag a két épület közös fedél alatt van is, mégis még a padlásuk között sincs összeköttetés. A padlásra rendesen a tűzfalban lévő ajtón át mennek fel. Az istállónak egy ajtaja és egy ablaka nyílik az udvarra; az ajtó felett a nád- vagy szalmafedél olykép van felemelve, hogy a fedélen nyílás keletkezik az ú. n. *herkelik*, a melyből a szénát közvetlenül az istálló-ajtó elé, sőt magába az istállóba lehet villával lehányni. Az istálló falai hosszában húzódik a *jászol*, ennek van *fala, etető sráglyája, feneke, deszkája* és *sövegfája*, melynek vaskarikáiba kötik bele a lovat, marhát. Régen a jászol is csak sövényfonásból

46. ábra. A pajta.

volt. Az istállóban van ezenkívül a kocsiságy és a kerékjászol, ez a deszkával körülkerített s körülbelül egy m^2 területű hely, a melyben a marha számára való szénát összerázzák. Ha a gazdának kevés a lova, marhája, akkor egy istállóban tartja őket, ha több, akkor külön istállóba állítja a lovat, s a másikba a marhát; a két istálló berendezése egyforma, egymás közt ajtajuk nincs, mert mindegyik külön ajtóval nyílik az udvarra s köztük mindössze a nagyságban van különbség, a mit a jószág száma szabályoz.

A telek másik nagyobb melléképülete a *pajta*, melyet 46. ábránkon mutatunk be. Ennek rendesen két helysége van; az egyik mind a négy oldalról körülfalazott, az udvarra nyíló ajtóval s kicsiny szelelő ablakkal ellátott *gazdasági kamra;* a másik a kamra belső oldalfala és két kőláb által tartott, ezek közt csak nádfallal körülzárt helyiség, melyben a szénát tartják. Fedele, mint látjuk, kontyos nádfedél, de hátul egészen nyitott s tűzfala sem a padlásrésznek, sem a két oszlop közti résznek nincs. Padozatja csak a szerszámkamrának van, a szénapajtának nincs, s így ennek az ürege a földtől fel a nádfedélig ér. A szénával először megtöltik a kamra feletti padlást, azután a nádfalas és hátul nyitott pajtát, a mi pedig ebbe már nem fér el, azt magas boglyaformában hozzárakják a pajta nyitott végé-

hez, mint azt a képen is látjuk. Néha a mellső kamrarészt nagy kétszárnyú ajtóval látják el s akkor azt kocsiszínnek használják. a mi mellett a gazdasági szerszámokból még mindig elég sok lel helyet ugyanott, általában azonban ez épületben kevés a változatosság. A telken, majd hátul keresztben, majd a lakóházzal szemben s vele párhuzamosan építik fel, lehetőleg mindig magában áll, mert így, ha tüzet találna fogni, kevésbbé veszélyezteti a lakóházat és az istállót.

47. ábra. A polyvás kunyhó.

Balatonfő-Kajártól le Lengyeltótiig, tehát a Balaton mezőségi, s ezzel határos északsomogyi részein a pajtáknak egy kiegészítő kis melléképületét képezi csaknem minden telken, hol a pajta végében, hol egyedül állóan a *polyvagunyhó*, melyben az etetésre való polyvát tartják. Ennek az egyszerű kis épületnek faváza, nádfala és

48. ábra. Az iszling.

nádteteje van s képét 47. ábránkon látjuk Fokszabadiból. Régen ezeket szalmával fedték, s minden évben új szalmát raktak a tetejébe s láttam olyan polyvás gunyhót is, melynek fedelében a legalsó szalmaréteg 10—12 éves volt ; ma már a rendes nádfedél pár évig kitart s csak a nádfalakat újítják meg évenkint.

Ezekre a polyvás kunyhókra rendkívül emlékeztetnek azok a szegényebb telkeken feltalálható nádkunyhók, melyeket a Balaton mellékén *iszling* vagy *landzsa* néven ismernek s megvannak mindkét parton a Balaton egész hosszában Ezek-

ben apróbb gazdasági szerszámokat tartanak, de oda dugnak be minden egyéb más viszik-vaczakot, a mit kidobni sajnálnak, de másutt helyet szorítani számára nem tudnak. Egy ilyen iszlinget 48. ábránk mutat be Tördemiczről.

A gabonát régen nem hombárokban a kamrákban, hanem az udvaron ásott *vermekben* tartották, persze csak ott, a hol a föld nem volt homok, mert a homok nem áll meg, összefut, s így vermet ásni belé nem lehet. A régi veremnek köb-

49. ábra. Krumplis verem.

lös ürege volt, némelyik 20—30 kila gabonát is bevett; az üreg felül szűk volt, középütt kihasasodott, alul csúcsban végződött, először kipörkölték, majd fenekére szalmát raktak s csak azután töltötték meg; a felső lyukat, mely akkora volt, hogy egy ember leereszkedhetett benne, szalmával betömték, erre deszkát fektet-

50. ábra. Krumplis verem.

tek, föléje földet húztak s így maradt a gabona addig, a míg szükség nem volt reá. A veremnek ez a formája ugyan a Balaton mellékéről már eltünt, de megmaradt a krumplis vermek alakjában, melyek egy szigligeti példányát kőből összerakott tetővel 49. ábránk, egy tördeimczi példányát favázas tetővel 50. ábránk mutatja be. Ezekbe két-három lépcsőn kell lemenni s a verem nyílását kis faajtó tárja el.

A krumplisverem e második favázas tetejű alakja azért is igen édekes, mert

szerkezetére nézve teljesen egyezik vele a balaton-melléki szöllőpásztorok (csősz) kunyhójának régi alakja, a *putri*, minőt p. o. Balatonfő-Kajár határában az aligai részen fényképeztem le s melyet 51. ábránk mutat be; ez náddal volt fedve, (de van olyan is, melyet kukoriczaszárral fednek), s a nádat még gyepes földdel hányták meg, üregébe két lépcső vezet le, nyilását nádnyaláb zárta el. Volt hátul egy ágasfája, elől két egymásba kapaszkodó villafája ezek tartották a szelement, a

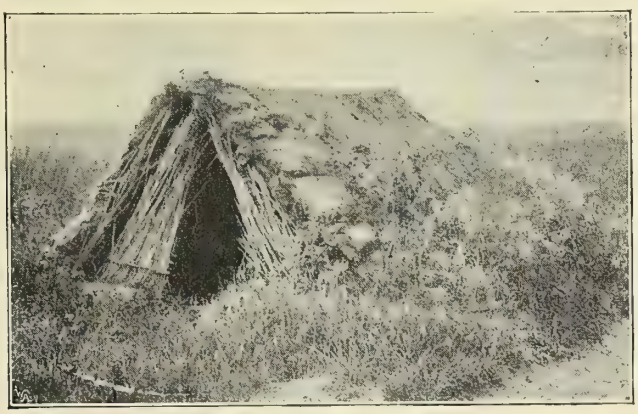

51. ábra. A csőszputri.

szelemenre feküdt a hat fedélfa s ezekre volt ráguzsolva az öt nádtartó lécz. Szerkezetileg ettől nem különbözik a szöllőpásztor mai kunyhója sem, csakhogy ez magasabb s így nincs a földbe ásott része, no meg modernebb s a guzst benne más drót helyettesíti; ezt az alakot mutatja be 52. ábránk Vörös-Berényből.

52. ábra. A csőszkunyhó.

A szöllők főépülete a *pincze* vagy *prősház*. Ma már ezek rendes épületek, melyek két helyiségből állanak a prősházból és a pinczéből. A prősháznak van egy ajtaja, sőt sokszor ablaka is, a pincze felőli sarkában áll a prős és a szüreteléshez szükséges mindenféle szerszám (a mi itt nem fér el, felkerül a héjba), a másik sarkában nyitott tűzhely, a mely mellett folyik a vidám poharazás, a téli pinczeszerezés. A balatonparti lakosság megkülönböztet egy magyar és egy vinczelér (német) pincze typust, a kettő egymástól abban tér el, hogy a magyar pinczének

ajtaja a hosszú falon, a német pinczéé a csúcsfalon van, továbbá, hogy a magyar pinczében rendesen csak a pincze résznek van menyezete, a prősház felnyulik a fedélig (hasonlóan a pajtához), míg a német pinczében mindkét helyiség padozva van s a padlás bejárója nem belülről a prösház felől, hanem kivülről a telek felől

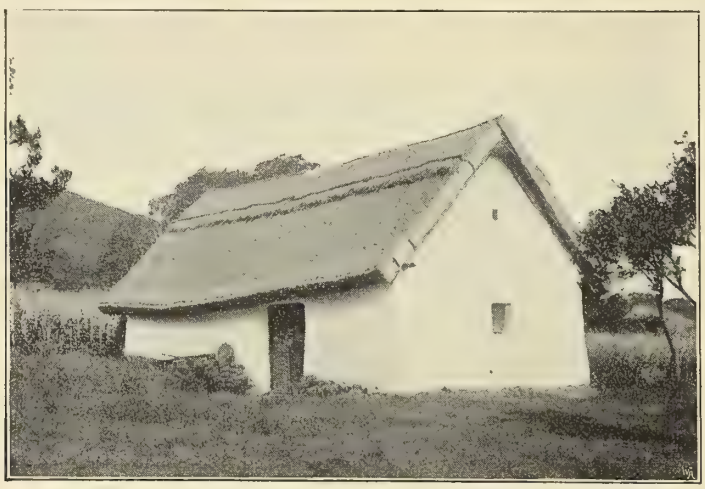

53 ábra. A pincze magyar alakja.

van. A magyar alakot mutatja be 53., a németet 54. ábránk, mindkettő Meszes-Györökről való. Ismétlem, ezek a pinczék mai alakjai. A régi pinczéknél a prősház és pincze nem volt különválasztva, a földfeletti épitmény minél kevesebb volt, a pincze mélyen benyult a hegyoldalba, a falak sövényfalak voltak, melyek vázát

54. ábra. A pincze német alakja

hatalmas boronák adták meg, innen a régi elnevezés: *boronyapincze*. S már ezekben a régi pinczékben is megvolt az a különbség, melyet a nép a magyar és vinczellér szavakkal fejez ki. A magyar pincze akkor is valóságos ház volt csúcsfallal nyeregfedéllel, csakhogy hátsó része belenyomult a hegyoldalba; ajtaja akkor is a hosszúfalon volt. A német pinczék igazi pinczék voltak, nem volt épület jellegük, a föld

egészen eltakarta őket csak csúcsfaluk — sokszor a legtisztább tympanon-alakban — a középütt levő ajtóval árulta el hollétüket. Ilyent mutatbe 55. ábránk Alsó-Örsről. Ilyen pinczehomlokzatok előfordulnak itt-ott a községekben az olyan telkeken, a melyeknek a gazdája borát inkább szereti bent a faluban tartani, mint kint a szőllőben, a hol bizony a pinczéket nem egyszer «felverik».

55. ábra A pincze német alakja.

A telken egyébként rendesen még egy-két *disznóól*, *hidas*, *tikól* stb. áll.

A *kutak* négyfélék: *gémesek, gajmósak, kerekesek* és *csigásak;* az első kettőt ott használják, a hol a víz nem nagyon mélyen van a föld szine alatt úgy, hogy tisztességes ruddal el lehet érni; a másik kettőt ellenben ott, a hol a víz mélyen van a föld szine alatt s így ruddal nem érik azt el, kötélre van szükség.

VIII. A táplálkozás.

A balatoni ember táplálkozásáról némi fogalmat már a kamra leirásánál kaptunk, a hol a hombár a gabna tartására való, a húsládában pedig a nyárra szánt disznóhúsféléket teszik el. A balatoni embernek, különösen ma, tényleg a kenyér és a disznóhús a két főeledele.

Kenyeret a nap folyamán minden étkezésnél eszik s még az ital is jobban esik egy falat kenyérre. Kenyere rozslisztből készül, kovászszal keletik meg, egyszerre 5—6-ot süt a gazdasszony s a kamrában a kenyértartó fára rakja; az, a melyiket megkezdettek, bent áll a szobában az asztal fiókjában.

A *húsnemüek* közül, mint mondtuk, ma a *disznóság* a fő. A *szalonna* vagy *pörcz* télen-nyáron a nap minden szakában megehető, a húsos részekkel már takarékosabban bánnak s a míg csak lehet, mással pótolják. Ez a más régen, a szabad halászat boldog idejében a *hal* volt, mely sok szegényebb gazdaságban minden más húsfélét pótolt, még a bérlő-halászat idején is elég jók voltak az állapotok, mert a ki a halászatban részt vett, mindig kapott vacsorahalat, s így az estebéd biztosítva volt, a ki pedig maga nem halászott, halat olcsón kapott. Ma nemcsak a halász nem kap vacsorahalat, hanem még pénzen sem lehet halat venni a Balaton mellékén, a részvénytársaság, a mit fog, nagyban adja el és elszállítja. A tilalmas időben a halat *birkával* pótolták, ám a juhászat a Balaton mellékén csaknem tel-

jesen megszünt, a mi még van az uradalmakon, abból a nép vajmi keveset kap s ez megdrágította még a birka árát is. *Marhahús* a legritkábban kerül a polgárember asztalára, mert marhát ezekben a kis falvakban vajmi ritkán vágnak s a mészáros egyáltalában nem biztos abban, el tudja-e adni frissiben az egész marhát, ha vág. A *bromfit* főképen ünnepi alkalmakra tartogatják s olyankor nagy pusztítást visznek véghez bennök, rendes táplálékul azonban nem szolgál. Itt említjük még fel a *tehénhaszont*, tejet, vajat, turót stb., melynek a táplálkozásban kiegészítő szerepe van.

A *növényi* eredetű tápanyagok közül a már említett kenyéren kívül a *burgonyának* és *káposztának* van kiváló szerepe; a kamrában ott találtuk a káposztás tunkot, az udvaron a krumpli vermeket. Ha burgonya bőven terem, sok család — különösen a szegénységből — egész télen azzal tartja magát s ha van is sertéshús, azt inkább a szöllő munkáltatása idejére tartogatják. A többi főzelékfélének — *bab*, *borsó*, *lencse* — ezek mellett egészen mellékes jelentőségük van.

A balatoni embernek itala a *bor* volt, de csak volt; a míg sok bora termett, borkezelése annyira kezdetleges volt, a kereskedelmi utak olyan fejletlenek voltak, hogy borát értékesíteni nem birta s maga itta meg; a régi kezeléssel a bor nem állotta ki a szállítást s mire a viszonyok megváltoztak, a szöllőt elpusztította a phylloxera s ha a gazdának ma valami kevés bora terem is, megtartja magának, ha csak a végszükség nem kényszeríti az eladásra. A balatoni ember igen sok bort meg tudott inni s nem vállalt el munkát «borelég» nélkül, vagyis ha annyi bort nem kapott, a mennyit ő elégnek talált. A szöllők pusztulása, sajnos a bor helyett a *pálinka* ivását tette általánossá, szerencse, hogy a nép ennek élvezetét nem hajtja tulzásba s bizonyos az, hogy a Balaton mellékén pálinkától sokkal kevesebb ember részegszik meg, mint a mennyi megrészegedett annak idején a bortól. A *sör* csak lassan terjed, s hogy az újított szöllők némi sikert igérnek a polgárnak, úgy a sörnek, mint a pálinkának fogyasztása mind jobban korlátozódik.

A táplálkozás rendje persze más télen, más nyáron s más a nagy nyári munkaidőben.

Az arató, a kapás és a metsző a nyári nagy munkaidőben már reggel $^1/_2$3—3 órakor felkel s ilyenkor pálinkát kap kenyérrel; a fölöstök 8 órakor van s áll szalonnából, tojásos kolbászból vagy sülthúsból, melyhez a német falvakban káposztát is szoktak enni, kenyérből és borból, a miből ma már csak mértékkel jut egyre-egyre; az ebédet déli hanrangszókor költik el, áll ezekből az ételekből: leves (borsó — vagy hús —, utóbbi esetben benne van a főtt hús is), káposzta vagy más főzelék disznóhússal, tészta, a mi lehet rétesgombócz, köleskása, kőtfánk stb., meg bor; az uzsonna ideje 5 óra körül van s vagy tehénhaszonból, vagy gyümölcsből vagy csak egy darab kenyérből, kőttes tésztából (pogácsa) és nehány korty borból áll; a vacsorát már otthon 8 és 9 óra közt tálalja fel a menyecske s ez áll lencselevesből, a miben egy kis hús is van vagy e helyett valami főzelékből szintén hússal s utána katrabócza vagy csuszkó vagy valami más tésztaféle.

Ez a meglehetősen erős táplálkozás persze csak a nyári nagy munkaidő heteire szól, a mikor arányban áll azzal az óriási testi munkával, melyet a paraszt ilyenkor reggeli 3 órától este 8 óráig végez. A rendes táplálkozás sokkal szerényebb.

A polgár télen 6—7 órakor kel, akkor pálinkát iszik s egy falat kenyeret eszik hozzá. A fölöstököm 8 órakor van s áll krumpli levesből, frissen sült hurkából s egy kis tésztából, meg, ha van, nehány korty borból. Délben télen nincs főtt étel,

olyankor csak hideget, szalonnát, pörczsültet esznek kenyérrel. Télen az uzsonna is elmarad, mert már este $^1/_2$6-kor van a vacsora, a mi a gazda módja meg az éléskamra tartalma szerint 2—3-féle étel, leves, hús vagy főzelék hússal és tészta. Ez így megy áprilisig. Azontúl a nagy munkaidőig reggel nincs főtt étel, hanem inkább csak szalonnát vagy sült húst fölöstökömöznek káposztával. Főtt ételt délben esznek s az ebéd leves, főzelék hússal és tészta. A nap később nyugszik s így a vacsora sem $^1/_2$6-kor, hanem 8 órakor van s vagy déli maradékból vagy egy-két friss ételből (főzelék hússal és tészta) áll, de a déltől estig való hosszú időt megszakítják az uzsonnával, a mi a tehénhaszonból kerül ki.

A művelődés terjedésével természetesen a táplálkozásnak ez a normája sok helyen változik; különösen a kávé nagyon hódít s meglepő módon nemcsak a nőknél, hanem a férfiaknál. Vejszés halászok, kik e mesterséget máig is űzik a Kis-Balatonon, mondták, hogy ha reggel visszatérnek tőreiktől, nem érzik magukat addig jól, míg kávéjukat meg nem itták.

A táplálkozás fent ismertetett normájától maga a nép is eltér ünnepi alkalmakkor, a mikor nemcsak többet, de többfélét is eszik. A téli időszaknak egy ilyen többször ismétlődő ünnepe a disznóölés; minden gazda öl 4—5 sertést, melyet torral ünnepel meg s így tor van 4—5 is egy télen. Ilyenkor reggel 6 órakor meleg bor van kalácscsal; a früstökre csak 11 órakor kerül sor, ez: savanyú leves, hús krumplival és mártással, sült hús uborkával, borral, és tészta. A munkát csak délután 4 óra táján végezik el, akkor a gazda társaival, kik neki a munkában segítettek, kimegy a hegyre a pinczéhez, ott megeszik a magukkal vitt kis hust és kolbászt s isznak esti 7—8 óráig, vacsora idejéig; akkor hazamennek s megeszik a tort. A menyecske erre az alkalomra a disznóorrból csinál levest, utána feladja a disznóorrt tormával, majd káposztát hússal, aztán hurkát, kolbászt és sülthúst, 2—3-féle süteményt (kötfánkot, tojásfánkot stb.), a gazda pedig gondoskodik arról, hogy legyen «*borelég*». Eltoroznak így éjfélig s akkor a húst, a kolbászokat, a sonkákat és a zsódérokat (vállcsont) felfüstölik.

Hasonlóképen «nagy kalán»-nal esznek a lakodalmakon is, a mit régen a *játékos eledellel* vagyis aszalt cseresnyéből főtt levessel kezdtek; *játékos*nak nevezték azért, mert a magvakat nem a tányérra gyűjtögették, nem is a földre dobták, hanem egymást lövöldözték velük. Minden asztalra került egy-egy féldisznófej eczetes tormával. Lakodalmas ételek még a káposzta, a becsináltak, a paprikások, a baromfi sütve, főzve, rántva, a kása, a mi után a kásapénzt szedték. Mindezekről még a lakodalom leírásánál meg fogunk emlékezni.

Bizonyos napoknak is megvannak a maguk ételeik. Így újévkor édes káposztát esznek, s akkor egész évben lesz pénz a háznál. Hushagyókor kőttfánk minden háznál van. Karácsonkor pedig minden háznál kell kocsonyának lenni (az első disznóölés deczemberben van).

Ezek után még csak néhány ételfajt sorolok fel, melyek vagy igen kedveltek a Balaton mellékén, vagy, a mennyire eddigi elterjedésük ismeretes, balatonmelléki különlegességeknek tekinthetők.

Katrabócza vagy *kudari leves:* az aludt tejet felmelegítik, belőle lukas kanállal a turót kiszedik, felforralják tojással, tejfellel és kevés liszttel felhabarják s «tészta alá» vagy «kenyér alá» eszik.

Krumpligánicza: a krumplit meghámozzák, fazékba aprítják, megfőzik, leszűrik; a levesbe zsirban sült vöröshagymát tesznek és paprikát meg reszelt tésztát vetnek

belé; a krumpliját letörik, zsirban sült vereshagymát kevernek hozzá s leöntik tejjel; az első a krumplileves, a második a krumpligánicza. Készítették árpából és kukoriczából is.

Keszőcze: csöbörbe buzakorpát tesznek, vizet öntenek hozzá, mikor megsavanyodik felforralják, savóval vagy tejjel meghabarják s kész az eczetes leves vagy *keszőcze.*

Tócsi: nem más, mint liszt és krumpli keveréke, ha lepényformára sütik *tócsi* a neve, ha kerekre vágják: *krumplis pogácsa,* ha gombóczalakja van: *dödölle.*

Lábatlan tik: liszt, víz és tojás összekeverve, lepénynek megsütve; koczkára vágva tejféle ételekbe aprítják.

Pupora: abból a tésztából, a mi buktasütéskor a «vájlingon» marad, pereczet sütnek, a minek a felülete ugyancsak giringyes-göröngyös; ezt darabokra törik, leöntik tejfeles turóval s kész a pupora.

Görheny: kukoricza lisztet vizzel kevernek, kiszáradásig sütik, mire durva, érdes felületű, gombóczalakú tésztát nyernek s ez a *görheny* vagy *görhöny.*

Málé régen igen divatban volt, csirázó buzából sütötték, most már alig vagy egyáltalában nem ismerik. Ez volt a *porósza.*

Kukoriczagombócz pörczczel és dióval töltve.

Táskagombócz káposztával vagy turóval töltve

A *lepény* neve a Balaton mellékén *lepent* (acc.: lepéntet); ezt szeretik burgundi répával tölteni.

Csuszkó: turós vagy darás csusza.

Nagyon szeretik a pirított *sterczet, pörczöt* vagyis tepertőt, a *totya-paprikát,* mely rövid és vastag, a *paradicsomlevest,* a *vajrényét* vagyis rántottát, melynek nevei még: *rénye, zsironsült, zsiros tikmony.*

A tehénturót apró csomókban, paprikával összegyúrva a füstön megszárogatva szokták eltenni; ez a *szamárszar.* A birkaturót, a mi ma már ritkaság, *pujná*-nak hivták.

A *halat,* a mig volt, ették *nyárson sütve, paprikásan, kirántva, befujtva, zsirban tepsziben* és *gulyásosan maga mundérjában.*

Kenyérsütés napján a tészta eledel is a kenyér tésztájából kerül ki; egy darab tésztát elvesznek belőle, azt jó újjnyi vastagra ellapítják, késsel megrovátkolják, megsütik, megöntik zsirral, tejfellel, mint a pereczet s úgy eszik meg; ez a *bukti;* a másik ilyen alkalommal s szintén a kenyértésztából készített étel a *langali, langalló* vagyis lángos; a harmadik pedig, a mit a dagasztóteknőre ragadt tésztából sütnek a gyermekeknek, a *vakaró.*

A levesek közül a *zsurmóka-levesbe* kézzel apróra morszolt tésztát, a *csipkedett-levesbe* kézzel szakgatott tésztát, a *metélt-levesbe* csikra metélt tésztát, a *paczal-levesbe* kis négyszögekre metélt tésztát főznek be.

A *vajas* vagy *vajallás mácsik* főtt metélt tészta, melyet a vaj aljával készítenek elő.

A *csete* bodzabogyóból főzött lekvár, melyet télire tesznek el.

Ugyancsak télire szoktak *aszalni* gyümölcsöt és a gombák közül a *vargányát.*

IX. A ruházat.

Mikor Zalamegye készülőfélben levő monografiiájához kérdőíveket küldött, Kövesi J., a felső-örsi prépost, arra a pontra, milyen a népviselet, igy felelt: «A népviseletből, sajnos, kimarad a régi szép magyar öltözet. A férfiaknál a kurta dolmányból hosszú kabát lett. A nők nem is tudják, milyen volt a régi magyar fejrevaló, párta, viganó és prémes mente. Nyűgbe szorítják magokat össze-vissza kötözött szoknyáikkal még a magyar polgárlányok is. Derékig lógó pántlikás hajfonást már látni sem lehet. A lábbeli pedig czipő, 3—6 forintos, sarka felfordított tölcsér, mintha csak eszüket azon szivárogtatnák és tipornák a sárba.» Kár, hogy a hazafias búsongás helyett a mély érzésű prépost azt az általa úgy látszik jól ismert régi viseletet le nem írta s így legalább írásban meg nem mentette a tudomány számára, mert sajnos, annyira igaza van, hogy a régi viseletet már csakis a hagyomány útján fenmaradt töredékes adatokból lehet és kell megvázolnunk. Kezdjük a férfiakon.

Régen, vagyis 1848 előtt, a férfiak arczukat borotválták és hosszú hajat viseltek; de hát 1848-ban «beütött a német világ», a hosszú hajat katonai okokból «leparancsolták» az ember fejéről s a míg a legény sor alatt volt, sem szakállt, sem hosszú hajat nem viselhetett. Hanem aztán, mikor «kiszabadult» s megkapta az «opsit»-ot, ha balatonmelléki kálomista volt, legott Kossuth-szakált eresztett; tudta arról mindenki a faját, a felekezetét, nemcsak a vallásbelit, hanem a politikait is. A Kossuth-szakáll a reformátusok erősebb balatonmelléki fészkeiben maig is megmaradt, de már nem azzal a jelentőséggel, mint az 1848-at követő elnyomatás ideje alatt.

Az a régi, 1848 előtti hajviselet azonban szerfelett érdekes volt. A kisebb gyerekeknek a hajából a fej búbján csináltak *gombot,* sőt, ha dús volt a haj, oldalt a fülek előtt is fontak egy-egy *csimbókot,* hogy a hajat megneveljék s az összekúszálástól megmentsék. A hajat ily módon oly hosszúra nevelték, hogy az a legénynek csaknem derekáig ért. A legények a homlokot takaró hajat 3—6 *varkocs*ba fonták s aztán hátra dobták, mint a sipkát, a fej hátsó részének haja pedig a varkocsok alatt simán omlott le. A kinek bodor haja volt, az azt be se fonta, úgy omlottak le a fürtök vállára, hátára. A fonás körülbelül a 30. életévvel megszünt, azontúl vagy *fésűre viselték,* a mikor is a hátul leomló hajat a középen erős fésű fogta össze, vagy *csárdásan,* a mikor a haj csak olyan hosszú volt, hogy a fülczimpát nem takarta el és simára volt lefésülve, vagy végül *kondorra hagyták,* vagyis ha a haj *nyirett* volt, mindegyik fül elé leeresztettek egy-egy csomó hajat s azt kikondorították. A pásztorokat a hajukról legott fel lehetett ismerni, mert azok a hajat a két fülnél befonták s a varkocsra gombot vagy csimbókot kötöttek. Hogy pedig a haj minél hosszabb legyen, azt rettenetesen zsírozták, mert akkor nő a hajnak a *szála,* ha jól tápláljuk a *kosarát* (= gyökerét).

A kalap a Balaton mellékén régen más volt, mint most s többféle is volt. Örvényes és a körülötte fekvő falvak sváb eredetű lakosságának ferfi része keskeny- és pörgeszélű, gömbölyű és laposfedelű kalapot viselt, ma a kalap széle már nem pörge, hanem sima. Ezzel szemben a magyar kalapnak a széle igen nagy és pörge, teteje gömbölyű, magas és kemény volt, körülötte számtalan gombostűvel letüzdelt pántlikával; ezt a kalapot *pupostetejű*-nek mondták, s mikor a hajtól elzsíro-

sodott, «egy emelet» volt a súlya; nem is vitték be a templomba, hanem lerakták kívül «a bástyán», vagyis a templomot körülvevő falon; ezt a kalapot azonban pörge széllel csak a fiatalok viselték, az öregekének a széle sima volt s ezt nevezték *kerikós*-nak. Volt a Balaton mellékén még egy kalapalak, de ez csak a somogyi és megfelelő zalai részen járta; ez a cilinderhez hasonlított, magas és kemény volt, tetőrésze azonban felfelé kiszélesedett széles karimája is erősen felkunkorodott s a parasztok által készített rajzok után ítélve azonos volt a *csökli-kalappal,* melynek igazi formáját ma már csak «a csökli kalaphoz» címzett szigetvári kocsma czégére őrizte meg. Télen a kalap helyett sapkát viseltek; általános volt a *berbecs, berbecz,* vagy *bagósüveg,* (balatoniasan *sijeg, süjeg*), kívül feketeszőrös, belül fehérszőrös bárány-bőrből; széle nem volt, magassága jó másfél *arasztot* tett ki, teteje is, oldala is merev volt, mert a két bőrréteg közzé vastag bőrt, később papirost tettek; jobb oldalán a külső felén fel volt hasítva s ott 3 bokor pántlika kötötte össze; a belsejében pedig kis zsebe volt s abban tartották a pénzt, a mit magukkal vittek. A Kis-Balaton körül, továbbá Szigliget vidékén volt ugyanilyen alakú és szabású *vidrabőrös sapka* is, de a vidrával együtt az is megfogyott. Viseltek fehér, egészen puha *nemez sapkát* is, hasíték, pántlika és karima nélkül, de csak a keszthelyi öböl körül. Kétségtelenül a németséggel került be végül a kötött s teljesen a fejhez simuló s a fület is eltakaró *hálósapka,* melyet nappal is viseltek hideg télben úton kalap (és nem sapka) alatt; s ép azért, mert éjjel is használták, a magyar ember ezt *gyerekcsináló sapká*-nak csúfolta el.

A régi férfi ing is más volt, mint a mostani, a melyik már bolti sifon. Maguk szőtte vászonból készült, kurta volt, csak a derékig ért, de már a dereka kilátszott belőle, mert nem kötötték be a gatya pártázatába. A mell *hasítékja* középen volt ugyan, de csak a csecsbimbók magasságáig ért s fent *fűzőmadzaggal* — gomb nélkül — kötötték össze; nyakán nem volt gallér, nem is kellett, mert a nyakkendő azt úgyis eltakarta; a vállba *vállfő*-t vagy *vállfótot* tettek, hogy bő legyen; az ujj a csuklóig ért, *sípujjas* vagyis bőszájú volt, melyet alul vagy beszegtek, vagy fehér pamukkal kivarrtak. A *szűkujj, kizellő* (kézelő), *gallér, gomb* és *hosszuing* mind új dolog, mely a régit úgy kiszorította, hogy az ma már csak a pásztornál van meg, pedig akkor még ünnepen sem viseltek másfélét s az ünnepnapi csak abban különbözött a hétköznapitól, hogy tiszta volt.

A *nyakravalót* ma már csak télen viselik, régen télen-nyáron viselték; a hétköznapi vastag fekete pamut szövetből, az ünnepi ugyancsak fekete selyemből volt; széle tenyérnyi, de hossza kétrőfös, úgy hogy 5—6-szor is megcsavarták a nyak-körül s két végét vagy simán lelógatták, vagy bokorra, bokrétára kötötték az áll alatt.

Régen a *gatya* sem volt oly takarékos, mint most; egy régi gatyába 7—8 *szél* vagyis 5—6 *réf* (a szél »szűkebb» a réfnél) vászon is kellett, sőt a somogyi gatya 12 *szeles* is volt; a peremébe *gatyamadzaghúzófával* vagy *csonttal* (utóbbi a libából került ki), belehúzták a *fűzőmadzagot* (nagy ritkán szíjút), s a gatya bőségét arra *rendesen ráránczolták (ránczosra szedték, megszedték ránczba).* A ránczszedés majd csak ujjal, majd egy kis fácska segélyével történt, azután a ránczokat czérnával levarták, majd *üvegsikálóval* «rendesen lesikálták», utána a czérnát kihúzták s akkor a gatya *redje* jó ideig ki nem bomlott. A gatya *hossza* vagyis szára ikráig, félszárig ért s alul volt *mesterkéje* vagyis rojtja. Télen két gatyát húztak egymás felé s így pótolták a nadrágot, a mit az úri néptől csak később vettek át. A gatya viseletet a Balatonmellék sváb eredetű lakossága is átvette, de csak a nyári

munka idejére, a dologtevő napokra a legtakarékosabb és legegyszerűbb formákban s akkor is *kék kötényt* köt elibe, a mit a balatonparti magyar fel nem kötne a derekára.

A legrégibb *nadrág* a mire a Balatonmellékén visszaemlékeztek, a *birka-* vagy *kecskebőrnadrág* volt, de ezt csak télen viselték; szük volt, térden alul a csizmába szorították be; elején volt egy közép- és két oldal- vagy vendég*ellenzője,* a jobboldalin volt az *emse-,* a baloldalin a *kankapocs,* ezek tartották össze; a szárak alját *tekerő*nek hívták, mert a kapcza fölé csavarták s úgy húzták rá a csizmát, A birkabőr nadrágot aztán a balatoni magyarságnál sötétkék *posztónadrág* váltotta fel

56. ábra. Ruházat a Balaton mellékén.

ugyancsak szűk szabással és ellenzőkkel. Az Örvényes körüli sváb eredetű lakosság a XIX. század első felében már posztó nadrágot viselt, még pedig világos kék posztóból; ez a nadrág azonban bőre volt szabva; ez a század derekán egészen lemaradt s helyette a sötétkék színű szűk magyar nadrág terjedt el általánosan a sváb eredetű lakosságnál is. Nagyon piszkos és poros munkákhoz nyáron használtak — öregeken maig is láttam — *küttölös* vászonból való nadrágot. Küttölös vászonnak azt a vásznat nevezik, a melyben a fonal két szálával van eresztve s nincs benne pamut; rendesen zsákot varrnak belőle.

Az ing fölé húzzák a *mellényt,* a melyet a Balaton mellékén *pruszli, pruszlék, puruszli, puruszlék* néven ismernek; ez elől-hátul sötétkék vagy fekete posztóból készül, rövid, derékig ér, nyaka egyenes, kivágás és hajtóka nélkül; zsebe van mindkét oldalán, sőt belül is. Elül egy sor széles, lapos, fényes, fehér vagy sárga

fémgomb (pityke) tartja össze; a gombnak alul *tőgye* van s abba fűzik be a bőrszalagot, mely a mellényhez erősíti; olykor három sor pityke gombot is varrtak a pruszlira s ezt különösen a pásztorok kedvelték. A régi pruszliknak a háta piros virágokkal volt kirakva, melyeket *teveszőr*rel hímeztek ki. A hagyomány szerint régen divatban volt a fehér posztóból készült pruszli is, melynek két szélét és az alját piros bőrrel szegték be; a szabása egyezett a maiéval. Ma már a pruszlit is erősen szorítja a mellény, különböző sötét szövetekből, hajtókával, kivágással, csontgombokkal és szatinháttal. Az Örvényes vidéki németek régi pruszlija hosszú volt s mint a nadrág, világos kék posztóból készült; igaz, hogy a szín ma már sötétkék, mint a magyar pruszliké, de azért ma is lágyékig ér.

Van a Balaton-melléki viseletnek egy újabban — mintegy 20—30 évvel ezelőtt — használatba került s feltétlenül német eredetű ruhadarabja, a mely e magyarság régi edzettségének pusztulását jelenti s ez a *kék rékli,* melyet *kötött rétli* vagy *belső rékli*nek is neveznek; ez meleg és szorosan testhez álló ujjas, melyet majd a mellény helyett, majd hűvösebb időben a mellény alatt az ing fölött viselnek. Tökéletesen ilyen szerepű még a *melles* vagy *mejjes,* melyet szintén a németektől vettek át; ez meleg szövetből készült, ujja azonban nem volt, főként a mellet védte a meghűléstől, hátul volt nyitott, ott a nyaktól az alsó szegélyig menő két pántja egymást keresztezte s fejjel kellett bele bujnia. Hazai németeinknél maig is általánosan viselt ruhadarab ez, melyet, valamint a belső réklit is a Balaton mellékén mind jobban kiszorít a *rigó* (tricot) ing. A melles maga oly vastag, hogy föléje mellényt ritkán húznak.

A pruszli, vagy az azt helyettesítő belső rékli vagy melles fölé húzzák a *kabátot,* melynek egy nehezebb és melegebb téli formája van: a *mándli,* meg egy könnyebb nyári alakja: a *kitli.* A mándli, melyet *dolmány*nak is neveznek, régen csak derékig ért, most a fart is eltakarja, fekete, vagy sötétkék posztóból varrják, egy sor fényes fehér aczélgombbal, mindkét oldalon kis zsebbel; bélése régebben vatta volt, most már csak flónell (flanell) tehát már nem töltött. Régebben viseltek olyan dolmányt is, mely fehér vagy szürke szűrposztóból készült, — s úgy látszik, ehhez tartozott a fehér posztósapka is, — ezt anyagáról *szűrdolmány*nak nevezték, ez azonban teljesen divatját multa már. Az Örvényes körüli német eredetű lakosság mándlija bővebb volt, mint a magyaré, s világos kék posztóból varrták; gombjai nem pitykék voltak, hanem fakarikára húzott világos kék posztógombok, melyeket még piros pamut rávarással is diszítettek; ma már a németek utódai is teljesen a magyar viseletet vették át.

A kabát, a mellény és nadrág együtt egy *viselő-* vagy egy *öltöző-* vagy egy *vetet-ruha;* ezeken a neveken különböztetik meg a gatyából és ingből álló régi viselettől.

Télen a mándli vagy dolmány helyett a pruszlikra, ha nagy hideg volt, magára a dolmányra húzták fel a *ködment,* melyet *kis bundá*nak és *bekecs*nek is hívtak. Ennek külseje irha, *kebele* vagyis béllése bárány- vagy birkabőr, ujjas, a csípőkig ér, testhez álló. Úgy alsó szegélyeit, mint hátsó es mellső mezőit kiczifrázták tulipántosan selyemmel és szattyánnal; a czifrázás ma már mindjobban lemarad. Az irha szine is változott. Régen fehér volt, majd sárga, később vörössárga s ezt *gubacsos*nak mondták, s ezzel egyidejűleg lépettt fel a fekete, melyet *föstött*nek hívtak.

Legtekintélyesebb ruhadarab a *szűr* volt, az a parádéhoz tartozott s ilyen alkal-

makkor, akár milyen meleg volt is, felvették. A gyerek, ha 12 éves elmult, kapta az első szűrt s az nagyon czifra és nagyon piros volt. Alak és anyag szerint háromféle szűrt különböztetnek meg: a *fehér-*, a *pásztor-* és a *hajdina-szűrt.* A *fehér-szűrt* hivták *galléros* vagy *öregszűr*nek is; fehér szűrposztóból készült, az inig ért, piros posztóval volt beszéllelve, ujját bekötötték, vagy már bevarrva vették, galléra régen a szűr alsó széléig ért, ma már sokkal rövidebb s legföljebb derékig ér, a gallért hímzett tulipánok, bőrrózsák és sallangok diszítették, rendesen a gallér alsó két sarkából nézett össze két bokor tulipán. A *posztolát* (= posztóját) különböző helyeken szőtték, de Pápa volt a leghíresebb; szabását és a czifra selyem virágvarrást a keszthelyi és marczali szűrszabók adták meg; persze csinálták másutt is, de ezek voltak a leghíresebbek; piaczra pedig Tapolczán, Gyulakeszin, Veszprémben és Enyingen kerültek s a balatoni ember ott szerezte be. — A *pásztorszűrt* hívták *czifraszűr*nek is, de ezt csak a kanász viselte; ennek semmiféle, még bevarrott ujja sincs, gallérja is egészen rövid, fent a vállakban szűk, alant az inaknál bő; elől, a szélén belül, két kis zsebje van, ezekbe teszi a kezét ha összefogja; fehér posztóból készült, köröskörül széles piros szegéssel s a mezőkben igen gazdag és tömött hímzéssel. — A *hajdinaszűr* fekete vagy barnás fekete posztóból készült, nem oly bő, mint az előző kettő, leér az inig, ujjai felöltők s két oldalán egy-egy zseb van, a mi a másik két szűrnél nincs meg.

A *lábravaló* szintén többféle volt. Általánosan viselték, különösen nyáron a *bocskort,* s ez igen sok helyen, különösen a somogyi partokon maig is megmaradt; a bocskor persze csak a lábfejet borította, míg az embernek lába kásáját, a mely kapczába volt csavarva, a bocskor szíjazatja fonta körül; a bocskor maga az összefűzött orrú typusból való. — A lábravalónak egy faja, mely egészen általános volt, teljesen eltünt a Balaton mellékéről s ez a *sarrú,* melyet a csizma szorított ki. A sarrú olyan volt, mint a csizma, a szára térdig ért, de puha volt s talpa kétszer oly vastag volt mint a mostani csizmáé, s a talp és a fej bőre kívülről volt össze varrva, a varrás helyén ujjnyi széllel, hogy — mint a nép tréfája mondja — «a kőmüvesek körüljárhattak rajta»; sarka nem volt, vagy nagyon lapos volt, de azért soha sem hiányzott — különösen a legényeknél — a *rudas patkó* a három csöngő karikával. A sarrút csak a vargák készítették. — Sem a sarrú, sem az ezt felváltó csizma kezdetben egyáltalában nem volt szeges, hanem varrott s azért jobban is tartott. A *csizma* szintén térdig ért, de a szára kemény volt s hogy minél jobban tartson a keménysége, a lábszárt minél vastagabban és sokszorosan körültekerték kapczával; orra széles, patkója kosaras. — Volt még egy lábbeli a Balaton mellékén, a *topánka,* a mi a mai czipőnek vagy inkább a katona-bakancsnak felelne meg; szára rövid, feje bő volt s a bokán felül oldalt kellett befűzni s talpa mint a sarrúé, kívülről volt ráöltögetve; a sarruvargák varrták, a kik a hozzá szükséges bőrt maguk készítették ki; hamar lemaradt, mert könnyen belement a víz és a hó.

A férfiviselet elengedhetlen tartozéka volt régen a *fokos* vagy *csákány;* a tűzön pirított somfabot végére csavarták a vasat vagy rezet, melynek egyik vége tompa fokot képezett, másik vége majd hegyes, majd kicsiny fejszealakú volt, majd csigaszerűen felfelé kunkorodott; a csákány utóbbi alakját *kigyófejes*nek nevezték. Az ilyen csákányt vagy fokost sokszor használták utolsó argumentumnak s volt idő, mikor a magyar nem a magyar ellen használta azt; akkor letiltották; azóta helyette *cselőkét* vagy *czelőkét* hordanak, a mi erősebb bot, olykor furkós is s a szenvedély tüzében még mindig elég veszedelmes fegyver.

Télen, ha nagy a hideg, — különösen a halászok — a kézre *kesztét* húznak; ez olyan vastag szőrkeztyű, a minek csak két ujja van, egy a hüvelyk, egy a többi négy ujj számára; a balatonmelléki viseletnek semmi esetre sem ősi tartozéka.

Áttérvén immár a női ruházat ismertetésére, azt is azzal az általános megjegyzéssel kell kezdenünk, hogy a viselet a maga eredetiségét már teljesen elvesztette, elvárosiasodott s a régi viseletet ebben az esetben is csak a hagyományokból, az idősebb nők emlékezetéből kellett és lehetett megismernünk.

A lányok hajukat egy *fonatba* fonták, hátul leeresztették, tövibe és végibe piros pántlikát kötöttek bokorba, a homlokról pedig hullámosan lefésülték a két halántékra. Ma már a lányok is hajukat kontyba kötik s ebben a fürdőhelyeken időző úri lányokat utánozzák. Az öreg asszonyok még arra is emlékeztek, hogy a lányok 50—60 év előtt *pártát* is viseltek, a mit *pintli*nek is hivtak (e szót csak Szárszó és vidékén hallottam ily értelemben), de hogy az milyen volt, már nem tudták elmondani. A pártát persze csak vasárnap és ünnepnapokon viselték, dologtevő napon a lányok otthon hajadonfőtt jártak s csak, ha valahová mentek, kötötték be fejüket fehér kendővel; később ezt a fehér vászon keszkenőt megfösték *mustrára* (Tapolczán híres föstőmesterek voltak), s ezt a föstött kendőt már könnyen kiszorította a gyári karton.

Az asszonyok a hajat *kontyba* húzták; a *kontykarika* lókörömalakra meghajlított s puha rongyocskákkal körülkötözött vessző; a kontyot aztán behúzták piczi fehér *fejkötővel,* mely nélkül asszonynak a házból kilépni vétek volt. A fejkötőre borították a *fejrevalót* vagy *kendőruhát,* a mi nagy fehér lepedő volt a legfinomabb patyolatból — öregasszonyoknál vászonból — s igen nagy fejet csinált az asszonyoknak, mert akkora volt, mint egy ágyterítő. A fejrevaló kendő homlokrésze nem kereken szegte be az arczot, hanem egyenes volt s a hátsó részén is volt két kis *szarva* s így a fejtető maga négyszegletes volt; a kendőt így szegletesre tartotta az a nádszál vagy vesszőcske vagy czirokszál melyet e czélból a kendő alatt alkalmaztak. A kendőt ilyen négyszegletesre *bevetni* vagy *megvetni* egész tudomány volt, mert a kendőt nagyon arányosan kellett összehajtogatni, hogy tartósan maradjon a fejen. Ez a viselet a Balaton mellékén teljesen kiment a divatból; meg volt Somogyban és Zalában; a zalai partokon 1830 és 1835 között nagyon megfogyott s aztán teljesen lemaradt, a somogyi partokon 15—20 évvel tovább tartotta magát, de aztán ott is megszünt. A mennyire a leirásból következik, azonos volt ez azzal, mely Somogyban, Csökölyben maig is megvan s úgy látszik egykor egész Somogyban és Zalában általános lehetett. Tördemiczen és Szigligeten találtam öregasszonyokat, a kik ismerték a csökölyi viseletet s ezek is mondták, hogy a balatonparti fejrevaló kendő egészen olyan volt, mint a csökölyi. Ma már tarka bolti kendővel kötik be a fejet, az öregebbek elől az áll alatt, a fiatalok hátul a kupánál, menyecskésen. A kik különben még erre a régi viseletre emlékeznek, bizonyos megvetéssel beszélnek róla, mert benne a fehérnép feje egészen *babuka* formájú volt, s ha csökölyi asszonyt látnak (a somogyi oldalon), ma is felkiáltanak: Milyen *babaruska!*

A régi női ruházat tiszta fehér és tiszta vászon volt. Vászon ümög, vászon péntő, vászon kötény és vászon keszkenő, valamennyi fehérben, otthon fonva-szőve s otthon varrva.

A régi *ing* vagy *ümög* kurta volt, a csípőkig ért, nem kötötték be a péntőbe, ujja bő volt, a könyökön alul nem terjedt, gallérja nem volt, a mell hasitéka közepére esett s gomb nélkül *kötő*vel kötötték össze. Ünnepre bodorujjú felfújt

fodros inget öltöttek magukra s a nyakat és vállakat — a férfiak nyakravalójának megfelelően — visszahajló gallér módjára a finom gyolcsból való csipkés-fodros *smizli* borította.

A *péntőt* a lányok és asszonyok úgy viselték, mint a férfiak a gatyát; fehér vászonból volt, leért a bokáig s a *pártázatától* — vagyis korczától — le az aljáig csak úgy le volt *redezve*, mint a gatya s hívták is *redes péntőnek*.

Ez elé a redes péntő elé kötötték a fehér vászon *köténytt*, de úgy, hogy már az ing alját is belekötötték s ezzel teljes volt az eredeti, az ősi ruházat.

A németség betelepülése azonban mindezen gyökeresen változtatott; mindenekelőtt meghonosult a *köczölle*, a mi olyan ruhadarab volt, hogy egyesítette magában

57. ábra. Ruházat a Balaton mellékén.

a szoknyát és a pruszlit s mely szászainknál p. o. mai napig is megvan *Kätzel* név alatt; a magyar nő ugyan átvette azt nevével együtt, melyet persze megmagyarosított, de mai napig is tudja, hogy az «nem idevalósi». A köczölle első hatása az lett, hogy a péntő lemaradt, az ünnnepi alkalmakkor és hűvösebb időben használt alsó szoknya vagy *bikla* lett belőle, persze redek nélkül; második hatása az lett, hogy a rövid ing meghosszabbodott; harmadik hatása pedig az lett, hogy a köczölle maga szines lévén, a fehér köténytt a fekete pótolta, a mit egyaránt viselt asszony is, leány is. A köczölle azonban nem soká uralkodott, felbomlott részeire s helyette külön szoknya és külön rékli jött divatba. A szoknya festett vászon, — a németek utódainál kékfestő karton —, vasárnap és ünnepnapon tarka kásmér vagy batiszt. A németeredetű falvakban a szoknya régen rövid volt s ma is rövidebb, mint a magyaroknál.

A köczölle elterjedése előtt ha az idő hűvösebbre vált a nők a felső testet a hideg ellen úgy védték, hogy *nagy kendőt* kerítettek a nyakukba, annak két ágát a mellen keresztezték, két végét pedig hátul a derékon kötötték meg. A köczölle terjedésével ez a derékkendő, a mit ma már, mert régi módi, csak *letyetár*nak mondanak, mind ritkább lett, majd a köczölle felbomlásával a *rékli* vagy *kaczabajkó* pótolta; ez paraszt női kabát föstött vászonból, ha ünnepi, posztóból, a csipőkig ér, a szoknya fölött viselik, felül bő, alul szűk, ujjas, a *nyakazatját* pedig széles, a vállig érő csipkés-fodros *gallér* — a smizli helyettesítőjéül — veszi körül. Azta fajtáját, a miben otthon dolgoznak s a mely vékony és könnyű szövetből készül, *leves*nek hívják.

A derékfűző ismeretlen volt s maig sincs általánosan elterjedve, a halcsontot azonban a lányok már kedvelik.

A régi viselethez tartozott a ma már csaknem teljesen kiszorult *mente* és *ködmen*. A mente olyan volt, mint a huszármente, rókatorkos vagy más prémből való széllel; kívül posztó, kebele (vagyis bélése) bunda (bárányból) volt és zsinórgombokkal gombolták össze. A kinek mentéje nem volt, ködment viselt; ez kissé hosszabb volt, lágyékig ért s nem volt posztója, hanem csakis birkabőrből készült, de kevesebb volt rajta a hímzett dísz, mint a ferfiakén. A mentének és ködmennek a házasságkötésnél is szerepe volt, beletartozott a hozományba, a mivel a lányt kifizették.

Lábukon régen a nők is *bocskort* viseltek, csakhogy ezt nem kapczára, hanem gyapjúból kötött *tutyira* (harisnyára) kötözték; sokszor — száraz időben — csak tutyiban jártak, a bocskort fel se húzták rá. — Ezt váltotta fel a *fekete csizma,* de ez ma csak az öregeknél maradt még meg; kiszorította pedig a *czipő* vagy *czipellő* Czipőt azonban csak akkor húznak, ha a házból kimennek, templomba vagy látogatóba. Otthon megteszi az egyenes talpú és kisorrú *papucs* is. A németek és utódaik, majd különösen a fürdővendégek révén nagyon elterjedt a félczipő is, melynek van kérge (= talpa), oldala, feje meg alacsony sarka, de nincs szára; kezdetben a lányoké és menyecskéké piros vagy sárga bőrből készült, az öregebbeké feketéből, ma azonban csak a feketét használják s mindössze a német származású menyecskék diszítik kék és piros szalagcsokorral.

A nők általában véve sokat adnak arra, hogy bármily szerényen és szegényen is, de rendesen öltözködjenek, s ugyancsak *letarátázzák* azt, a ki rendetlenül öltözködik; még a *potinczá*ban, a nyári öltözetben is megkivánják a rendet, mihelyest az utczára lépnek.[1]

[1] F.-S. Beudant, a ki 1818-ban Magyarországon ásvány- és földtani utazást tett, s erről egy munkát is irt (Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, Paris, 1822.), résztvett egy veszprémi vásáron s megismertet az ott látott viseletekkel is. A mennyiben a veszprémi vásárokra rendesen a Balatonmellék népének egy része is összegyült, nem lesz érdektelen Beudant e leírását fordításban a következőkben közölni: «Ez a vásár alkalmat nyújtott arra, hogy sok magyart, horvátot és tótot lássak együtt ruházatuk érdekes tarkaságában. Különösen az asszonyok ruházata volt a legsajátságosabb; vörös harisnyát, sárga czipőt, durva kék posztó szoknyát, vörös mellrevalót, majd különféle szinű ujjakkal, majd ujjatlanúl, mindenféle árnyalatú szalagokat s ugyancsak nehéz fejdíszt viseltek, melyek együtt a legbizarrabb képet alkották. A fejdísz, úgy látszik, két többé-kevésbbé finom, olykor elég durva kendőből állott, melyek közül az egyik, asztalkendő módjára összehajtva, a fej elejét borítja s csúcsa csaknem az orrig ér le, a másik egész terjedelmében kibontva, hátul a vállakat is betakarja. Azután felemelik az elsőt és hátravetik vagy pedig úgy rendezik el a fejen, mint az asztalkendőt, mikor tojást szolgálnak fel benne. A férfiak csaknem mind kerek kalapot vagy nemez sipkát viseltek; nagy részüknek durva szürke posztóból készült rosz köpenyegük s bő vászonnadrágjuk volt; némelyek, a kik jobbmódúak voltak, kékesszürke posztókabátot és durva posztóból való kék nadrágot viseltek, mely fölött az ing nyult le» (i. h. II. köt. 430., 431. l.).

ÖTÖDIK FEJEZET.

MEZŐGAZDASÁG.

I. Általános adatok.

A Balatonpart lakosságának főfoglalkozása a földművelés; abból él, az jövedelmének fő, sőt csaknem kizárólagos forrása. A nép rabja a földnek, ha jó a termés, sorsa megenyhül, ha elemi csapások sújtják, koldus lesz, nincs mivel pótolja a veszteséget, mert más foglalkozása nincsen.

Igaz, hogy a Balatonnak van vize s halászata egykor — még 1900. január elseje előtt — a Balatonpart lakosságának nagyjelentőségű ipara volt, de a népnek magának még az is mindenkor csak harmad- vagy negyedrendű jelentőségű volt; a ki halászott, az is elsősorban földműves vagy szőllő-gazda volt, ha csak épen nem a teljes vagyontalanság űzte a koldus halászok sorába. Más ipar aztán nem volt s nincs is a Balaton partjain.

Nagyipar, mely a technika vívmányainak értékesítésével nagyobb számú munkaerőnek közös telepen való foglalkoztatásával nagy tömegeket a nagy piacz számára termel s nagy tőkéket értékesít, a Balaton mellett nincsen. Az a néhány gőzmalom, szeszfőző, téglaégető stb., a melyeket a statisztika mint gazdasági iparvállalatokat mutat ki s melyek összes száma a Balaton két partján az 50 községben csak 64, kizárólag a helyi szükségleteket látja el s nagyipari jelenősége egyáltalában nincsen.

Hasonlóképen még kisipar számba sem megy az a néhány szabó, varga, kovács stb., a kik egyes falvakban csak épen a pillanatnyi kisebb szükségleteket látják el, de maguk sem iparukból élnek, hanem ezt csak mellékesen űzik s idejük javarészét kicsiny gazdaságuk felvirágoztatására fordítják. S így van ez még Keszthelyen is, ahol az 1890. évről Bontz monografiája (i. h. 55. l.) 84 önálló iparágban működő 360 iparost sorol fel, a kiknek azonban alig egy negyed része él meg kizárólag a maga nyomoruságos kisipará ból.

A háziiparnak is csak egyetlen ágáról s annak is csak multjáról beszélhetünk, a mennyiben akkor, mikor a Balatonmellékén a kendertermelés általános volt, a nép a fonalat maga szőtte fel vászonnak. Ebből az időből való parasztszövőszék azonban sehonnan sem került elő; a legrégibb szövőszék, melyet Kővágó-Örsön találtam s melyben egyetlen darab vasrész sem volt, még szeg alakjában sem, százesztendős; a vásznat tehát már vagy száz év óta czéhes takácsok szőtték. Itt-ott maig is termelnek kendert, de felszőni a takácsnak adják, ma már bizony mind messzibbre és mind ritkábban, mert mire a vászon a takácstól kikerül, drágább

Sorszám	A község neve	A gazdaságok területe									
		szántóföld		kert		rét		legelő		szőlő beültetve	
		hold	%	hold	%	hold	%	hold	%	hold	%
1	Kenese	3176	33·7	31	0·3	218	2·3	511	5·4	71	0·8
2	Vörös-Berény	1478	38·1	10	0·3	282	7·3	263	6·8	17	0·4
3	Almádi	360	6·0	2	0·03	149	2·5	33	0·6	66	0·1
4	Alsó-Örs	536	12·3	22	0·4	104	2·4	75	1·7	33	0·8
5	Lovas	515	18·2	14	0·5	53	1·9	115	4·1	7	0·2
6	Paloznak	438	24·5	9	0·5	91	5·1	97	5·4	—	—
7	Csopak	600	22·8	21	0·8	98	3·7	127	4·8	36	1·4
8	Kövesd	99	7·7	6	0·5	22	1·7	17	1·3	—	—
9	Arács	404	17·7	12	0·5	55	2·4	12	0·5	9	0·4
10	Balaton-Füred	645	11·5	42	0·8	267	4·8	697	12·4	55	0·9
11	Tihany	715	15·1	37	0·8	250	5·3	661	14·0	14	0·3
12	Aszófő	564	39·6	11	0·8	164	11·5	342	24·0	1	0·1
13	Örvényes	327	38·9	6	0·7	90	10·7	34	4·1	14	1·7
14	Udvari	326	9·6	3	0·1	133	4·1	140	4·3	6	0·2
15	Akali	794	11·3	8	0·1	145	2·0	985	14·0	51	0·7
16	Zánka	810	40·3	10	0·5	86	4·3	230	11·6	6	0·3
17	Szepezd	254	5·7	7	0·2	24	0·5	32	0·7	39	0·9
18	Kővágó-Örs	1501	25·3	12	0·2	446	7·5	481	8·1	103	1·7
19	Rendes	150	7·7	3	0·2	52	2·7	26	1·3	119	6·1
20	Salföld	421	31·2	4	0·3	168	12·5	327	24·3	153	11·4
21	Badacsony-Tomaj	556	9·8	18	0·3	170	3·0	258	4·5	769	13·5
22	Tördemicz	282	16·2	7	0·4	182	10·5	22	1·3	219	12·6
23	Szigliget	993	15·4	20	0·3	805	12·5	640	9·9	49	0·8
24	Balaton-Ederics	601	29·1	69	3·3	509	24·6	212	10·3	171	8·3
25	Meszes-Györök	356	5·1	15	0·2	317	4·5	182	2·6	35	0·5
26	Vonyarcz-Vashegy	123	6·2	27	1·4	87	4·4	123	6·2	86	4·4
27	Gyenes-Diás	222	6·9	20	0·6	153	4·8	218	6·8	246	7·6
28a	Keszthely	1831	17·3	81	0·8	2064	19·5	2553	24·1	12	0·1
28b	Keszthely-Polgárváros	887	29·3	37	1·2	641	21·2	442	14·6	—	—
29	Égenföld	218	13·2	2	0·1	109	6·6	769	46·6	—	—
30	Zalavár	1577	30·0	42	0·8	1090	20·7	1303	24·8	—	—
31	Balaton-Magyaród	1747	31·8	12	0·2	598	10·9	2602	47·4	—	—
32	Vörs	817	21·0	7	0·2	512	13·2	1108	28·5	—	—
33	Balaton-Szent-György	1609	34·6	12	0·3	476	10·2	445	9·6	248	5·3
34	Balaton-Berény	1043	23·2	6	0·1	339	7·5	312	7·0	189	4·2
35	Balaton-Keresztúr	1185	10·3	7	0·2	240	2·1	1385	12·0	223	1·9
36	Lengyeltóti	5443	35·9	101	0·7	880	5·8	1641	10·8	263	1·7
37	Orda	778	40·1	11	0·6	86	4·4	293	15·1	—	—
38	Csehi	1633	42·2	19	0·5	162	4·2	718	18·5	—	—
39	Boglár	818	22·2	25	0·7	119	3·2	181	4·9	8	0·2
40	Lelle	1695	29·4	18	0·3	170	3·0	433	7·5	238	4·1
41	Faluszemes	1112	18·0	11	0·2	54	0·9	634	10·3	61	1·0
42	Őszöd	865	32·0	8	0·3	194	7·2	183	6·8	43	1·6
43	Szárszó	1532	26·8	7	0·1	152	2·7	625	11·0	8	0·1
44	Köröshegy	2288	38·2	23	0·4	410	6·8	602	10·0	36	0·6
45	Zamárdi	1417	16·8	12	0·1	178	2·1	517	6·1	33	0·4
46	Endréd	3988	48·3	19	0·2	498	6·0	736	8·9	21	0·3
47	Kiliti	4418	38·0	31	0·3	939	8·1	1395	12·0	136	1·2
48	Siófok	1019	20·8	42	0·8	151	3·1	341	7·0	9	0·2
49	Fokszabadi	3984	40·7	20	0·2	348	3·6	888	9·1	1	0·1
50	Balatonfő-Kajár	4497	44·5	49	0·5	111	1·1	637	6·3	40	0·4
	Északi part	21.759	17·9	608	0·5	9 024	7·4	11.927	9·8	2387	2·0
	Déli part	41.888	31·2	440	0·3	6.617	5·0	15 676	11·7	1557	1·2
	Összesen	63.647	24·5	1048	0·4	15.641	6·2	27.603	10·8	3944	1·6

művelési ágak szerint								Termő		Nem termő		Összes	A gazdaságok száma	Sorszám
szőlő				erdő		nádas		terület						
parlag vagy kiirtott		összesen												
hold	%	hold	%	hold	%	hold	%	hold	%	hold	%	hold		
—	—	71	0·8	—	—	14	0·2	4021	42·7	5395	57·3	9416	419	1
—	—	17	0·4	674	17·3	87	2·2	2811	72·4	1069	27·6	3880	509	2
7	0·1	73	0·2	110	1·8	46	0·8	773	12·9	5194	87·1	5967	232	3
—	—	33	0·8	540	12·3	60	1·4	1370	31·3	3003	68·7	4373	165	4
—	—	7	0·2	398	14·1	6	0·2	1108	39·2	1721	60·8	2829	167	5
—	—	—	—	341	19·1	22	1·2	998	55·8	791	44·2	1789	121	6
1	0·1	37	1·5	578	22·0	7	0·3	1468	55·8	1163	44·2	2631	215	7
—	—	—	—	287	22·5	34	2·7	465	36·4	812	63·6	1277	114	8
—	—	9	0·4	719	31·4	12	0·5	1223	53·4	1065	46·6	2288	165	9
672	12·0	727	12·9	1300	23·2	78	1·4	3756	67·0	1850	33·0	5606	396	10
9	0·2	23	0·5	146	3·1	32	0·7	1864	39·5	2859	60·5	4723	177	11
—	—	1	0·1	234	16·4	26	1·8	1342	94·2	83	5·8	1425	97	12
2	0·2	16	1·9	139	16·5	37	4·4	649	77·2	192	22·8	841	56	13
—	—	6	0·2	213	6·5	30	0·9	851	26·0	2426	74·0	3277	82	14
—	—	51	0·7	575	8·2	32	0·4	2590	36·7	4416	63·3	7006	93	15
14	0·7	20	1·0	503	25·3	127	6·4	1786	89·9	201	10·1	1987	309	16
127	2·9	166	3·8	348	7·9	1	0·1	832	18·8	3594	81·2	4426	109	17
453	7·6	556	9·3	999	16·8	66	1·1	4061	68·3	1886	31·7	5947	571	18
71	3·6	190	9·7	90	4·6	29	1·5	540	26·7	1412	72·3	1952	172	19
121	8·9	274	20·3	53	3·9	44	3·3	1291	95·8	56	4·2	1347	199	20
60	1·1	829	14·6	223	3·9	59	1·0	2113	37·1	3578	62·9	5691	513	21
85	4·9	304	17·5	125	7·2	11	0·7	933	53·8	802	46·2	1735	238	22
100	1·6	149	2·4	380	5·9	94	1·5	3081	47·9	3346	52·1	6427	207	23
76	3·7	247	12·0	320	15·5	11	0·5	1969	95·3	97	4·7	2066	369	24
329	4·7	364	5·2	2157	30·7	61	0·9	3452	49·2	3562	50·8	7014	339	25
70	3·5	156	7·9	626	31·6	2	0·1	1144	57·7	835	42·2	1979	152	26
12	0·4	258	8·0	1285	39·9	70	2·2	2226	69·2	989	30·8	3215	270	27
—	—	12	0·1	842	8·0	246	2·3	7629	72·1	2954	27·9	10583	555	28a
—	—	—	—	903	29·9	—	—	2910	96·2	114	3·8	3024	203	28b
—	—	—	—	52	3·2	148	9·0	1298	78·7	351	21·3	1649	47	29
—	—	—	—	560	10·6	239	4·5	4811	91·4	450	8·6	5261	196	30
11	0·2	11	0·2	185	3·4	—	—	5155	93·9	331	6·1	5486	183	31
—	—	—	—	559	14·4	165	4·2	3168	81·5	721	18·5	3889	166	32
—	—	248	5·3	1119	24·0	21	0·5	3930	84·5	723	15·5	4653	374	33
—	—	189	4·2	361	8·0	10	0·2	2260	50·2	2241	49·8	4501	312	34
139	1·2	362	3·1	327	2·8	40	0·3	3546	30·8	7969	69·2	11515	226	35
10	0·1	273	1·8	922	6·1	2310	15·2	11570	76·3	3602	23·7	15172	349	36
—	—	—	—	—	—	17	0·9	1185	61·1	753	38·9	1938	73	37
6	0·2	6	0·2	—	—	21	0·5	2559	66·1	1314	33·9	3873	65	38
—	—	8	0·2	—	—	—	—	1151	31·2	2543	68·8	3694	34	39
32	0·6	270	4·7	278	4·8	—	—	2864	49·7	2899	50·3	5763	179	40
22	0·4	83	1·4	379	6·1	—	—	2273	36·9	3892	63·1	6165	86	41
32	1·2	74	2·8	48	1·8	—	—	1373	50·9	1328	49·1	2701	104	42
82	1·4	90	1·5	128	2·3	—	—	2534	44·3	3176	55·6	5710	132	43
59	1·0	95	1·6	916	15·3	—	—	4334	73·3	1661	27·7	5995	215	44
9	0·1	42	0·5	933	11·1	57	0·7	3156	37·3	5273	62·6	8429	135	45
221	2·7	242	3·0	2438	29·5	4	0·1	7925	96·0	330	4·0	8255	331	46
203	1·7	339	2·9	412	3·5	—	—	7534	64·8	4098	35·2	11632	457	47
—	—	9	0·2	12	0·2	61	1·2	1635	33·3	3272	66·7	4907	240	48
216	2·2	217	2·3	4	0·1	147	1·5	5608	57·4	4183	42·6	9791	331	49
—	—	40	0·4	9	0·1	3	0·1	5346	52·9	4758	47·1	10104	335	50
2209	1·8	4596	3·8	15 720	12·9	1731	1·4	65.365	53·7	56.266	46·3	121.631	7.457	
1042	0·8	2599	2·0	9.030	6·7	2856	2·1	79.106	58·9	55.067	41·1	134.173	4.327	
3251	1·3	7195	2·9	24.750	9·8	4587	1·7	144.471	56·3	111.333	43·7	255.804	11.784	

az, mint a boltban vett gyolcs.[1] Más házi iparnak még az emléke sem maradt fenn a Balaton partján.

És így a Balatonpart lakosságának foglalkozását ismertetvén mindössze a mezőgazdaság és halászat képét kell megvázolnom.

A Balatonpart lakója a mezőgazdaságnak csaknem minden művelési ága terén megtalálja a maga munka körét. A gabonatermelés, a szőllőművelés és az állattenyésztés mellett, bár aránytalanul kisebb jelentőségben, megvan az erdei gazdálkodás és a nádtermelés is s a mint egyiknek vagy másiknak a természeti viszonyok jobban kedveznek, a szerint alakul meg az egyes falvak s ezekéből az egyes vidékek mezőgazdasági képe. E kép megvázolásához a szükséges számszerű adatok rendelkezésünkre állanak. Az 1895. évi VIII. törvényczikk alapján ugyanazon évben végrehajtott mezőgazdazági statisztikai összeírás a magyar agrárstatisztika kiépítésének alapját vetette meg s ezzel hosszú időkön át érzett hiányt pótolt, mert hiszen a mi e téren azelőtt történt, vagy csak részletkérdésekre felelő vagy egyoldalú, sőt a források természeténél fogva megbízhatatlan és hiányos anyag gyűjtésénél egyébnek nem tekinthető. Ez összeírás főbb eredményeinek közlése[2] egyszerre egységes és szerves képet nyujtott Magyarország mezőgazdasági állapotáról s a mennyiben az anyagközlés községenkint történt, a mezőgazdasági állapotokat leginkább jellemző adatokat bármely vidékre s így a Balaton mellékére nézve is összeállíthatjuk. A felvételben a községenkint össze gyűjtött és kiadott adatok kiterjeszkedtek a gazdaságok számára, a gazdaságok területének művelési ágak szerint való megoszlására, feltüntetvén, hogy mennyi a nem termő terület, mennyi a szántóföld, kert, rét, a beültetett és a parlag vagy kiirtott szőlő, a legelő, erdő és a nádas, továbbá a birtokviszonyokra, megkülönböztetvén a tulajdon, a haszonélvezeti és a haszonbéres

---

[1] Csopakon p. o. ma is termesztenek kendert, fonják is, de felszőni Veszprémbe viszik. Tihanyban 1855 óta nincs kendertermelés; addig a Kopaszalja nevű határrészen termeltek, a hol az nagyra nőtt, de ezt hálókötésre nem használták, arra nem volt elég jó minőségű. Badacsony-Tomajban még az ötvenes években bőven termeltek kendert, egy részét maguk szőtték fel, de a mit már nem győztek maguk, Káptalan-Tótiban, Balaton-Edericsen és Csicsóban szövették fel; ma már alig 4—5-en termesztenek kendert, nagyon megnehezíti ezt, hogy ma a Balatonban kendert áztatni egyáltalában nem szabad

Utazásaimban a kender feldolgozásához szükséges szerszámok közül a Balaton mellékén régi darabokban a következők kerültek elő: *kendervágó* a kender nagyjának, *tiló* az aprajának megtörésére, *vasgereben* a gyaratolásra, *áspa* a fonal gombolítására. *Rokka* háromféle is volt, a *német-* vagy *kecskerokka*, melynek két zsinegje van, három lábon áll, melyek közül az első kettő rövidebb, a hátsó magasabb, s ezzel szemben a *tüke-* és a *magyar rokka* egy zsineggel; a *magyar rokka* ugyanolyan, mint a tükerokka, csakhogy az négy lábon állt és elült, a *tükerokka* három lábon állt és egyenes volt. A rokkának különben van: lába, nyomatéja, tányéra, fája, kereke (küllőkkel és talppal), szárnya, torka, srófja és szára.

Az említett *szövőszék* részei: 4 láb vagy székláb (2 első és 2 hátulsó), 2 régő vagy régöl (külső alsó és külső felső), koldusbot, mejj- vagy melldurung, csuszódurung, vásznasdurung, fonalasdurung, pálczák, máté, szerszám vagy nyüst, szerszámtartó vagy nyüsttartó vagy gurgula, bordaláda vagy bordatok, csiga, cséve, gombolyító, feszítő- vagy szorító-kerék, fogas, végzőfa, kompostor, kezelőfa, vetéllő, balha, zuggókarika, sámja vagy sámla, hámfa, szolgafa, bordafoghuzó, forgatótábla, szamár, margit, margitosgolyó, rév, srófj, kefék, támadékfa, csévöllő vagy csévéllő, tutyi, báb, cziczpad. Ugyanezen kővágó-örsi neveket találtam meg később egy öreg kenesei takácsmesternél is, kinek azonban szövőszéke már nem volt.

[2] A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. k.: A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése és az 1895. évi VIII. törvényczikk alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenkint. Kiadja az orsz. m. k. statisztikai hivatal. Budapest, 1897.

birtokokat; a biztosításra, a mennyiben a tűz vagy jég ellen csak az épületre vagy csak a gabona és takarmányra, vagy általában eszközöltetett, a gazdasági iparvállalatokra, a műtrágyát használó gazdaságokra, az igásfogatokra, az egyes fogatokban használt állatok fajára és számára való tekintettel, a gyümölcsfákra fajonkinti felsorolásban, a szarvasmarha- és lóállományra kor, nem és fajszerinti részletezésben, továbbá a szamár, öszvér, kecske, sertés, juh és baromfiak állományára, végül a méhcsaládok számára. A Balatonpart mezőgazdasági állapotának megvázolásánál mi is ezen adatokat használjuk fel alapul, a nép vagy a vidék jellemzésének czéljából itt-ott természetesen más csoportosításban vagy épen csak összegezésekben és kivonatokban.

A 232—233. lapon levő táblázatunk a gazdaságok számát és területét művelési ágak szerint való megoszlásában tünteti fel községenkint; a mezőgazdasági statisztikából összeállított ezen oszlopokat mindössze kettővel egészítettük ki; a mezőgazdasági statisztika a beültetett és a parlag vagy kiírtott szőlő területét csak külön-külön közli, mi — összehasonlítás czéljából — a két rovat mellé harmadikul azok összegét is megadjuk; hasonlóképen könnyebb áttekinthetés és összehasonlítás czéljából külön rovatban összegezzük a termőterületet is szemben a nem termővel. A végösszegezésben pedig külön feltüntetjük az északi és déli part összegeit is. Ám ez absolut számok nem alkalmasak sem arra, hogy megállapítsuk, hogy ugyanazon község határán belül az egész határnak mekkora része esik az egyik vagy másik művelési ágra, sem arra, hogy összehasonlítsuk az egyes községeket területüknek művelési ágak szerint való megoszlása szempontjából. E czélokból minden egyes község határát 100 területi egységnek véve a különböző művelési ágak területét százalékokba is átszámítottuk.

A táblázat szerint az 50 balatonmelléki község összes területe 255.803 kat. hold, melyből az északi partra 121.630 hold = 47·5%, a délire 134.173 hold = 52·5% jut s így a két part közti különbség elég csekély 12.543 hold = 5%. Az összes terület száma azonban eltér attól, a melyet a 30. lapon a Hivatalos Helységnévtár adatai alapján közöltünk, a hol is az 260.036 holdat tett ki s így 4.233 holddal többet, mint a mezőgazdasági statisztikában. Minthogy a Hivatalos Helységnévtár sem forrását, sem a területnek művelési ágak szerint való megoszlását nem közli, a különbség oka meg nem állapítható, de az egyes községek területeinek összehasonlításából annyi kitünik, hogy a különbségnek (4233 h.) csaknem $^3/_4$ része (2988 h.) Lengyeltótira esik, melynek határa a Hivatalos Helységnévtárban 18.160, a Mezőgazdasági Statisztikában csak 15.172 holddal szerepel, további $^1/_4$ része (1136 h.) Salföldre jut, mely az elsőben 2483, a másodikban csak 1347 holddal szerepel s így mindössze 109 hold oszlik meg a többi 48 község közt. E különbség mellett is a területnek a két part közti megoszlását jelző arány alig változik; a 260.036 holdból ugyanis az északi partra 123.113 hold = 47·3%, a délire 136.923 h. = 52·7% jut, a különbség a két part közt tehát csak 5·4% vagyis 0·4%-kal több, mint a mennyit a Mezőgazdasági Statisztika adatai alapján találtunk.

Legnagyobb határa van az északi parton Keszthelynek 13.607 hold területtel, legkisebb Örvényesnek 841 holddal; a déli parton a legnagyobb Lengyeltótié 15.171 holddal, a legkisebb Ordáé 1938 holddal; a maximum tehát a déli, a minimum az északi partra esik. Ennek megfelel az is, hogy átlagban az északi part községeinek határa kisebb (4054 k. hold), mint a délieké (6708 k. h.).

A Balatonpart ezen összes területe, a 255.803 k. hold két részre, *nem termő*

és *termő* területre oszlik. A nem termő terület nem kevesebb mint 111.333 k. hold, vagyis az egész terület 43·7%-a; e terület meglehetős egyformán oszlik meg a két part közt s az eltérés az adott átlagos százalékszámtól nem nagy; így az északi parton a nem termő terület 56.266 k. hold = 46·3% s így csak valamivel több, mint a délin, a hol az 55.067 k. h. = 41·1%-ot teszen. Mint látjuk a nem termő terület a Balaton mellékén feltünően nagy, ennek valódi oka azonban az, hogy a Balaton mellett *nem termő* vagyis *földadó alá nem eső* területek közé nemcsak az utczák, terek, temetők stb, soroltattak, hanem maga a Balaton tava is, mely földadó alá nem esik s így a kimutatásban nem termő, mert csak halászata után fizet iparadót, melyet a Mezőgazdasági Statisztika természetesen keretén kívül hagyott. Ebből az következnék, hogy a fent kimutatott 111.333 k. holdban a Balaton egész területe is bent foglaltatik, a mi azonban aligha felel meg a valóságnak, ha helyes az a számítás, mely a Balaton tükrét 690—700 km.² = kerek számban több mint 123 ezer k. holdban állapítja meg; a kérdést még bonyolultabbá teszi az, hogy a nádasok majd a tükörhöz, majd a parthoz számíttatnak; addig, míg nem tudjuk pontosan, hogy a nem termőnek kimutatott 111.333 k. holdból mennyi esik tényleg az utakra, terekre, temetőkre stb. s mennyi magára a Balatonra s hogy az utóbbiban mily mértékben számítanak a nádasok, addig e számok kiegészítését, kijavítását meg nem kisérthetjük.

A nem termő terület abszolut értékben kifejezve legkevesebb az északi parton Salföldön (56 k. hold), a déli parton Endréden (330 k. h.), a legtöbb azonban az északi parton Kenesén (5395 k. h.), a délin Balaton-Keresztúron (7969 k. h.); a maximum tehát a déli, a minimum az északi partra esik. Ha azonban a nem termő területet százalékosan fejezzük ki, akkor a legkevesebbb a nem termő terület Endréden (az egész határnak csak 4%-a), legtöbb Almádiban (a hol az a község területének 87·05%-át teszi.

E táblázat többi adatainak ismertetésébe e helyütt mélyebbre nem hatolunk, hanem az egyes művelési ágakra vonatkozó adatok jelentőségét alább azok részletes leírásába foglaljuk bele.

Ha e táblázat tájékoztat is arról, hogy a Balatonpart lakosságának mennyi földje van, a melyet megművelhet, kihasználhat, a miből élhet, annak adatai némák maradnak mindaddig, míg a föld értékét magát nem ismerjük vagyis míg pénzben nem tudjuk kifejezni annak jövedelmezőségét. E tekintetben rendkívül alapos és pontos munkát végezett az állami földadó-kataszter, mely az összes kataszteri kerületekben községenkint összeállította az előleges tiszta jövedelmi fokozatot és a sommás osztálykivonatokat művelési ágak szerinti megoszlásában. Ez összeállítások, melyek átlagosan körülbelül az 1885. év állapotának felelnek meg s egész mostani adózási rendszerünk alapját képezik, megmutatják pontosan, hogy minden egyes községben hány hold terület esik az egyes művelési ágakra, minden egyes művelési ágon belül a földből jövedelmezősége szerint hány hold milyen osztályba tartozik, annak mennyi a kiszámított előleges jövedelme részletekben osztályonkint, mennyi sommásan művelési ágak szerint, mennyi átlagban holdankint és mennyi községenkint.

Ezeknek a táblázatoknak a Mezőgazdasági Statisztika rovatainak megfelelő összegező kivonatát állítottam össze a 238. lapon levő táblázatban s így abban nemcsak arra a kérdésre kapunk feleletet, hogy az egyes községek talajának jövedelmezősége művelési ágak szerint holdankint és átlagban, előlegesen kataszterileg

mennyiben állapíttatott meg, vagyis az értékek relativ összehasonlítására nyerünk valamelyes alapot, hanem lehetővé teszi annak megállapítását is, hogy az utolsó tíz évben az egyes művelési ágak területe mennyit változott, gyarapodott vagy fogyott a Balton mellékén.[1]

E táblázatból kitünik, hogy a balatonparti községek átlagos tiszta jövedelme holdankint 5·68 frt. A két part közt a különbség látszólag nem nagy, mert hiszen az északi part átlagos holdankinti tiszta jövedelme 5·75, a déli parté 5·62 frt, ezek szerint pedig az északi part volna jövedelmezőbb, mint a déli. Ha azonban e jövedelmezőséget az egyes művelési ágak szerint hasonlítjuk össze, kitünik hogy a hét művelési ág közül hatnál a jövedelem a déli parton nagyobb, gyakran sokkal nagyobb, mint az északin, s hogy az átlagos tiszta jövedelmezőséget az északi part javára egyedül a hetedik, vagyis a szőlőművelési ág dönti, mely az északi parton akkor (1885-ben) nemcsak több mint $2^1/_2$szer nagyobb területet foglalt el, hanem holdankint is csaknem kétszer annyit jövedelmezett, mint a délin. A művelés bármely ágát tekintve tehát a déli part jóval gazdagabb, mint az északi s csakis a szőlőművelés az, a mi az északi partot e szegénységeért kárpótolta addig, míg a szőlők el nem pusztultak.

A községek közül legnagyobb tisztajövedelme volt az északi parton Almádinak 15·84 frttal, s ezt az elsőséget szőlőjének köszönhette, mely 1885-ben még a határ egész termő területének csaknem felét tette s holdankint 26·66 frtot jövedelmezett vagyis annyit, a mennyit — a meszes-györöki szőlőket kivéve — az egész Balaton mellékén egyetlen község sem általában, sem egyes művelési ágban felmutatni nem tudott; a déli parton Fokszabadi áll első helyen 9·29 frt holdankinti tiszta jövedelemmel s ezt szántóföldje kitünő minőségének köszönheti, mely holdankinti 10·47 frttal a Balaton mellékén levő községek szántóföldjei közt a legmagasabb tiszta jövedelmet érte el. Ezzel szemben a legkisebb tisztajövedelmet az északi parton 2·64 frttal Akaliban találjuk, a hol ennek oka nyilvánvalóan a szántóföld alacsony jövedelmezőségében (holdankinti 2·04 frt) és legelők nagyságában rejlik; a déli parton pedig utolsó helyen áll B.-Magyaród, a hol a községi tiszta jövedelem holdankinti átlagát 3·21 frtot a legelő nagysága (a község egész termő területének csaknem fele) nyomja le.

Mindezen adatok azonban, a mennyiben a szőlőterület nagyságára s így a minimumok és maximumok összeállításában különösen Almádira vonatkoznak, sajnos, csak az 1885. év állapotának felelnek meg; azóta Almádi szőlője, a legtöbb balatonparti szőlővel együtt elpusztult, az ma már az összes termő területnek nem felét, hanem még egy tizedét sem képezi, tiszta jövedelmi elsőséget az északi parton Badacsony-Tomajnak adta át, mely ezt ugyancsak szőlőivel érte el.

Ugyancsak e táblázatból kitűnik az is, hogy a balatonparti községek termő területe, mely a földadó-kataszter becslő munkálatai szerint 144.105 k. hold, a mezőgazgasági statisztika szerint 144.471 k. hold, tíz év alatt 366 k. holddal emelkedett. Hogyan oszlik meg e gyarapodás az egyes művelési ágak közt, valamint a e táblázat többi tanuságait az egyes művelési ágak ismertetésének keretében adjuk; itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a gyarapodást feltüntető ezen szám is csak

[1] A szombathelyi kataszteri kerület előleges tiszta jövedelmi fokozat és sommás osztálykivonatainak összeállítása. Veszprémmegye kataszteri becslőjárásainak felsorolása a III., Zalamegyéé a II. füzetben található, a Somogymegyeieké a pécsi kataszteri kerület összeállításában foglaltatik. Az első kettő Szombathelyen 1882-ben, az utóbbi Budapesten (évszám nélkül) jelent meg.

Sorszám	A község neve	A községek területe művelési ágak szerint														Összesen	
		szántóföld		kert		rét		legelő		szőlő		nád		erdő			
		területük s holdankinti tiszta jövedelmük (krajczárokban) feltüntetésével															
		hold	jöv.	hold	jöv.	hold	jöv.	hold	jöv.	hold	jöv.	hold	jöv.	hold	jöv.	hold	jöv.
1	Kenese	2398	892	40	1370	242	1155	510	156	339	2635	14	1050	84	100	3627	958
2	Vörös-Berény	786	418	20	700	270	1206	247	110	533	2426	86	1050	733	79	2675	799
3	Almádi	113	425	—	—	102	1350	5	110	379	2666	58	1050	140	30	796	1584
4	Alsó-Örs	378	422	17	935	115	535	69	114	166	1430	59	1100	545	25	1349	416
5	Lovas	297	446	17	1018	65	563	111	55	221	1921	6	1100	445	51	1162	556
6	Paloznak	265	508	10	1280	88	587	81	67	167	1928	23	1100	341	25	975	575
7	Csopak	271	482	20	1185	100	612	127	56	339	2156	7	1100	577	96	1441	707
8	Kövesd	62	424	6	1067	21	433	17	45	36	2283	35	1100	291	46	468	378
9	Arács	254	332	11	1109	59	605	25	45	178	2088	17	1100	721	42	1265	442
10	Balaton-Füred	683	337	41	1029	266	647	681	40	757	1861	83	1100	1247	30	3758	535
11	Tihany	585	352	18	778	331	476	762	43	215	1373	86	1100	3	200	2000	400
12	Aszófő	419	247	10	640	163	625	342	40	151	1936	26	1100	234	140	1345	431
13	Örvényes	261	211	4	1175	87	428	24	40	52	1450	33	1100	68	50	529	403
14	Balaton-Udvari	238	138	5	100	141	487	76	40	122	1248	30	1100	202	70	814	379
15	Akali	669	204	9	489	152	483	985	40	193	1793	32	1100	445	50	2485	264
16	Zánka	718	191	9	756	82	583	207	40	267	1029	18	1100	636	70	1937	273
17	Szepezd	261	397	6	517	24	454	28	61	155	2294	1	1100	352	70	827	605
18	Kővágó-Örs	1456	317	12	558	441	453	475	65	531	1619	66	1100	1017	73	3998	427
19	Rendes	157	528	4	1225	45	631	9	40	181	1922	38	1100	104	70	538	954
20	Salföld	416	335	5	480	168	554	321	40	275	1541	46	1100	82	25	1313	551
21	Badacsony-Tomaj	572	368	14	650	190	879	217	65	760	2151	53	1100	250	32	2056	1022
22	Tördemicz	290	326	9	700	152	799	23	40	236	1530	17	1100	120	27	847	716
23	Szigliget	861	490	23	835	1004	822	629	228	178	1793	53	1100	298	62	3046	586
24	Balaton-Ederics	577	586	68	741	520	508	210	152	245	1800	11	1236	357	103	1988	603
25	Meszes-Györök	397	579	85	1481	250	659	182	60	310	3150	60	625	2157	136	3441	536
26	Vonyarcz-Vashegy	125	400	49	1467	69	400	87	60	145	2634	24	625	626	50	1125	518
27	Gyenes-Diás	207	400	57	1275	120	1050	219	60	255	2387	70	625	1286	50	2214	457
28	Keszthely Keszthely-Polgv.	3191	783	520	1538	2758	440	3065	202	468	2596	246	314	1680	62	11928	547
29	Égenföld	220	999	5	1160	99	810	773	52	—	—	148	230	52	130	1297	299
30	Zalavár	1347	693	56	1114	1203	271	1343	129	—	—	239	230	618	119	4806	338
31	Balaton-Magyaród	1717	698	11	1350	600	318	2415	45	11	1650	—	—	401	303	5156	321
32	Vörs	818	625	6	700	517	613	1100	213	—	—	165	190	559	206	3165	383
33	Bal.-Szt-György	1566	758	6	1400	428	765	293	443	—	—	130	625	1114	198	3537	553
34	Balaton-Berény	954	875	4	895	351	603	154	91	320	1093	10	625	488	110	2281	631
35	Balaton-Keresztúr	1095	867	4	1400	244	818	1695	283	121	1042	40	190	327	136	3526	509
36	Lengyeltóti	5679	715	86	1227	720	583	3096	139	366	1095	—	—	943	112	10890	509
37	Orda	772	781	9	1000	82	879	300	224	—	—	17	600	—	—	1180	645
38	Balaton-Csehi	1632	730	19	1272	162	611	717	129	6	1228	21	600	—	—	2557	558
39	Boglár	812	634	24	929	119	595	184	231	7	1311	—	—	—	—	1146	570
40	Lelle	1666	701	17	573	169	634	523	151	195	760	—	—	287	147	2857	544
41	Faluszemes	1124	735	11	1000	57	836	603	188	65	488	—	—	382	100	2242	477
42	Őszöd	838	749	7	1250	176	525	205	179	74	699	—	—	45	200	1345	611
43	Szárszó	1531	680	6	1000	127	718	452	158	147	900	—	—	224	180	2487	554
44	Köröshegy	1889	547	22	921	401	825	541	181	276	905	14	600	904	113	4047	455
45	Zamárdi	1339	827	12	1093	185	882	578	142	99	1167	95	600	910	100	3218	515
46	Endréd	4117	517	16	849	566	779	1305	193	251	826	16	345	1747	130	8018	449
47	Kiliti	4378	900	26	1315	979	849	1566	223	422	957	—	—	412	100	7783	718
47	Siófok	1206	656	39	969	244	270	250	166	—	—	180	636	7	100	1926	546
49	Fokszabadi	3902	1047	21	1450	340	681	696	284	225	1168	193	1000	4	100	5381	929
50	Balatonfő-Kajár	4137	803	106	1350	144	749	670	320	256	982	—	—	—	—	5313	764
	Északi part	18.474	441	1150	912	9327	650	11.850	77	7854	1987	1685	968	15.711	70	66.050	575
	Déli part	41.172	742	452	1097	6611	676	17.343	199	2841	1017	881	546	8.754	146	78.055	562
	Összesen	59.646	691	1602	1004	15.938	663	29.193	138	10.695	1502	2566	757	24.465	108	144.105	568

különbözet, mert a termő terület az északi parton — a végleg elpusztult s más művelési ágra egyáltalában nem alkalmas területek révén — 685 holddal ténylegesen apadt, míg a déli parton a földadó alá eddig nem esett bozótok, berkek kiszárításával 1051 k. holddal, mint új hódítással gyarapodott; e két szám különbözete az a 366 k. hold, mely az egész Balaton-mellék termő (s így földadó alá eső) területének gyarapodását tünteti fel.

Azt már előbb (a 30. lapon) említettük, hogy a Balaton két partjának elég egyenletesen ketté osztott területével nincsen arányban a községek száma; az északi parton 30 falu 28.904 lakóval, a délin csak 20 falu 26.596 lakóval osztozkodik. Megemlítettük azt is, hogy ez pontos kifejezője annak, hogy az északi parton a parasztbirtok, a délin a latifundium sok, s hogy az északi parton a parasztbirtok kisebb, mint a délin. Ezt számbelileg igazolja táblázatunknak a gazdaságok számáról összeállított rovata, mely szerint a Balatonpart 50 községében a gazdaságok száma 11.784 s míg ebből az északi partra 7457 (63·3%), a délire csak 4327 (= 36.7%) jut. Ezzel kapcsolatosan természetes, hogy egy gazdaságra az északi parton átlagban kevesebb föld (16·31 k. hold) és kevesebb lélek (3·8) jut, mint a déli parton (31·00 k. hold és 6·1 lélek) s hogy ugyancsak átlagban egy lélekre az északi parton kevesebb föld (4·2 k. hold) jut, mint a délin (5·0 k. hold).

Még szabatosabban tüntetik fel ez állapotokat azok a birtokjogi adatok, melyeket a mezőgazdasági statisztika — ez alkalommal először — gyűjtött össze. A balatonparti községekre vonatkozó adatok végösszegezésének eredményei a következők:

	Az összes gazdaságok területéből esett					
	a tulajdon		a haszonélvezett		a haszonbéres	
	birtokokra					
	hold	%	hold	%	hold	%
az északi parton	104,110	= 85·5	2,098	= 1·9	15,423	= 12·6
a déli parton	89,780	= 66·9	7,831	= 5·9	36,562	= 27·2
a Balaton mellékén	193,890	= 75·8	9,929	= 3·9	51,985	= 20·3
az országos átlag	48.671,448	= 86·6	1.600,491	= 2·9	5.914,388	= 10·5.

Ezekből kitűnik, hogy a gazdaságok összes területéből 255.804 k. holdból a túlnyomó rész, 193.890 k. hold, vagyis 75·8% házilag kezelt tulajdon birtok; aránylag elég kevés, 9·929 k. hold vagyis 3·9% esik a haszonélvezeti birtokra, minők az illetményföldek, melyek p. o. a lelkészi, tanítói, jegyzői stb. állással járnak, míg ellenben az egész területnek több mint egyötöde 51.985 k. hold, vagyis 20·3% haszonbéres birtok, mely alatt csak a pénzen bérelt s nem a részes (feles, harmados) viszonyban kezelt birtokokat kell érteni. A birtokok e három fajtája azonban igen különböző arányokat mutat a Balaton két partján, melyeknek a most közölt arányszámok csak középértékeit adják. Így a házi kezelésben levő tulajdon birtok az északi parton 85·5%-ot, a délin már csak 66·9%-ot tesz, a mi 18·6%-nyi különbözettel a déli part latifundialis gazdálkodási rendszerére utal. A haszonélvezeti birtokok az északi parton csak 1·9%, a délin már 5·9%-át teszik a területnek, a mi alkalmazottan szólva azt jelenti, hogy a déli parton — kevesebb lakosság és kevesebb gazgaság mellett — háromszor annyi illetményföld van, mint az északin, a mi ismét csak úgy érthető meg, hogy az illetményföldek egyrésze latifundialis és kegyúri eredetű. Végül — és természetesen — a haszonbéres birtok is jóval több a déli (27·2%), mint az északi (12·6%) parton, mert a latifundialis rendszer

épen a házi kezelésben levő tulajdonbirtokok szaporodását akadályozza meg s így a kisgazdát rákényszeríti, hogy tulajdon szerzése helyett bérlettel érje be.

Hogy a Balaton déli partján a mai birtokjogi állapotok mennyire nem kedvezők a független, szabadon mozgó s a parasztbirtokoknak nemcsak területét növelő, hanem számát is gyarapító gazdálkodásnak, vagyis a házilag kezelt tulajonbirtokok szabad fejlődésének, legjobb megvilágosítója az, ha százalékszámát az egész magyar birodalomra megállapított országos százalékszámokkal hasonlítjuk össze. E szerint, míg az északi part arányszámai alig térnek el az országos átlagszámoktól, a déli partnál ez eltérés igen jelentékeny, melyet röviden úgy fejezhetünk ki, hogy a haszonbéres birtok a Balaton mellékén 2-szer, a Balaton déli partján csaknem $2^{3}/_{4}$-szer annyi, mint általában az egész országban.

Még vigasztalanabb a helyzet, ha a haszonbéres birtoknak a tulajdon birtokhoz való arányát vizsgáljuk. Az északi parton 3 község van olyan, (Kenese, Udvari, Bad.-Tomaj), a hol a gazdaságok területéből a haszonbéres birtok több, mint a tulajdonbirtok, az 12.410 k. h., s így több mint kétszer annyi, mint ez, mely csak 5759 k. h.; egy község pedig olyan (Vonyarcz-Vashegy), a hol a haszonélvezeti birtok (ebben az esetben nem illetményföldek) nagyobb (1083 k. hold.), mint a tulajdonbirtok (896 k. hold). Ezzel szemben a déli parton 7 község van (Vörs, B.-Szt.-György, B.-Keresztur, Boglár, Lelle, Faluszemes, Szárszó), melyekben összesen 9.975 k. hold tulajdonbirtokra több, mint háromszor annyi, vagyis 31.344 k. hold haszonbéres birtok esik s 2 olyan község van (B.-Berény és B.-Magyaród), a hol a haszonélvezeti birtok (összesen 6854 k. hold) sokkal nagyobb, több mint kétszer annyi, mint a tulajdonbirtok (3127 k. hold).

A mezőgazdasági statisztikának még egy általános érdekű része van s ez a biztosítás ügyével foglalkozik s községenkint mutatja ki, hogy a gazdaságok közül hány vette igénybe a tűzkár- s hány a jégkárbiztosítást, sőt az előbbinél az összeírás azt is megkülönböztette, hogy a gazdaságok tűz ellen csak épületeiket biztosították-e, vagy a gabonát és takarmányt is, vagy pedig átalány-biztosítást alkalmaztak. Ötven balatonparti községünk adatait összegezve, az eredmény a következő:

	Tűzkár ellen						Jégkár ellen	
	épületet		gabonát és takarmányt		átalányban			
	biztosított gazdaságok							
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Az északi parton	2,046	27·43	152	2·03	118	1·31	355	4·76
A déli parton	2,156	49·82	51	1·17	54	1·24	103	2·37
A Balaton mellékén	4,202	35·65	203	1·72	172	1·46	458	3·88
Országos átlag	809,988	23·73	67,888	1·99	30,404	0·89	50,439	1·48

Ha az eredmény általában véve nem is mondható valami örvendetesnek, mert hiszen a gazdaságoknak csak 35·65%-a biztosította az épületeket a tűz ellen, mégis úgy összegeiben, mint részleteiben sokkal kedvezőbb, mint az országos átlag; egyedül a gabona és takarmány biztosítása az, melynél a Balatonnak nem ugyan egész melléke, hanem csak a déli partja az országos átlag mögött marad. Az északi és déli part közti különbség itt is szembeötlő; így a déli parton az épületek a tűzkár ellen csaknem kétszer annyi gazdaságban vannak biztosítva, mint az északi parton, minek minden esetre egyik főoka az, hogy az északi parton az építkezés

anyaga főként kő s így a tüzkár esélyének nincs úgy kitéve, mint a déli part sövényfalú töméses vagy fecskerakásos háza. Ezzel szemben a gabna- és takarmánynak biztosítása, valamint az átalányban való biztosítás, igen jelentektelen. A jégkár elleni biztosítás ugyan szintén nem nagy jelentőségű, de az országos átlaggal szemben még mindig elég nagy; feltünő, hogy jégkár ellen az északi parton kétszer annyi gazdaság van biztosítva, mint a délin, de legott megértjük ezt, ha arra gondolunk, hogy az északi parton, a nagy gonddal és költséggel kezelt és fentartott szőlők azok, melyek nagy jövedelmezőségét a legkisebb gazda is, ha csak teheti, biztosítani igyekszik a szőlőket mindenkor rendkívül érzékenyen sujtó jégverés ellen.

II. Gabonatermelés.

A balatonmelléki 50 községnek összesen 63.647 k. hold területű szántóföldje van, mely a községek összes területének 24·9%-át teszi. Ebből a déli partra 41.888 k. h., vagyis a déli part egész területének 31·2%-a, az északira csak 21.759 k. h., vagyis 17·9% esik s így a déli parton abszolute is és aránylag is sokkal több a felszántott föld, mint az északin, melynek a domborzati viszonyokból következő sokkal mostohább állapotát e számok legjobban tüntetik fel.

Ha a szántóföld községenkinti területének csak abszolut számát tekintjük s nem viszonyítjuk a határhoz, az északi parton legkevesebb szántóföldet Kövesden találjuk, a hol az csak 99 hold (ám az egész határnak 7·7%-a), a legtöbbet Kenesén, a hol az 3176 k. h. (az egész határ 33·7%-a); a déli parton legkevesebb szántóföld van Ordán (778 k. h. = 40·1%), a legtöbb Lengyeltótiban, 5443 k. h., mely az egész határ 35·9%-át teszi. Ezek szerint az egy községben felszántott föld minimuma az északi, maximuma a déli partra esik, a mi teljesen megfelel azon előbbi észleletünknek, hogy a déli parton abszolute is és aránylag is sokkal több a felszántott föld, mint az északin.

Ugyanezt erősíti meg az is, ha a szántóföld területét nem abszolut értékében, hanem az illető község egész határához viszonyítva vizsgáljuk. Ily módon a déli parton legkevesebb szántóföldje van Balaton-Keresztúrnak, a hol ez az egész határnak csak 10·3%-át teszi, a mi 1185 k. holdnak felel meg; legtöbb szántóföldje van Endrédnek, a hol az a 3988 k. holddal az egész határnak 48·3%-át teszi. Az északi parton aránylag legkevesebb szántóföldje van Meszes-Györöknek, a hol ez 355 holddal az egész györöki határnak csak 5·1%-át teszi; legtöbb van Zánkán: 810 k. holddal 40·8%. A minimum tehát a relativ értékelésnél is az északi, a maximum a déli partra esik.

A mennyiben a kataszteri becslő munkálat körülbelül az 1885. év állapotát tünteti fel s mind a hét művelési ág területének pontos kimutatását adja községenkint s így a mezőgazdasági statisztikának tíz évvel későbbről származó adataival összehasonlítható, megállapíthatjuk, hogy a gabnatermelés czéljából szántás alá fogott terület a tíz év alatt mennyit szaporodott. A szántóföld volt

	az északi parton	a déli parton	összesen
1895-ben	21.759 k. h.	41.888 k. h.	63.647 k. h.
1885-ben	18.474 » »	41.172 » »	59.646 »
különbség . .	3.285 k. h.	716 k. h.	4.001 k. h.

E szerint a megjelölt tíz év alatt a Balaton mellékén fekvő 50 faluban a szántóföld 4001 k. hold területtel szaporodott, melyből 3285 k. hold az északi,

716 k. hold a déli partra jut. A déli parton a szántóföldek területének e gyarapodása részben mindenesetre örvendetes jelenség, mert az nagyrészt a legelőkből elhódított területekkel gyarapodott s így ennek jövedelmezősége tetemesen emelkedett, az északi parton azonban, fájdalom, a szántóföldek területének e gyarapodása a pusztulást jelenti és pedig a szőlők pusztulását, melyek területe tíz év alatt 7854 k. holdról 4596 k. holdra szállt le, tehát 3258 k. holddal apadt, csaknem annyival, a mennyivel emelkedett a szántóföldek területe, melynek jövedelmezősége csaknem ötször kisebb, mint a szőlőké.

A szántóföldek gyarapodása azonban a községekben nem általános jelenség, s a mennyiben a jelzett tíz év alatt a szántóföld több községben megfogyott, a 4001 k. hold az egyes községekben beállott gyarapodás és fogyás különbözetéül tekintendő csak, míg a gyarapodás valódi értékét akkor kapjuk meg, ha ehhez hozzáadjuk azt az összeget is, a melylyel az egyes községekben a szántóföld területe megfogyott. Így a szántóföld a jelzett tíz év alatt az északi parton 9 községben, névleg, B.-Füreden, Szepezden, Rendesen, Badacsony-Tomajban, Tördemiczen, Meszes-Györökön, Vonyarcz-Vashegyen, Keszthelyen és Égenföldön fogyott meg összesen 594 k. holddal, a déli parton 5 községben, névleg Vörsön, Lengyeltótiban, Faluszemesen, Endréden és Siófokon, összesen 565 k. holddal, vagyis az egész Balaton partján 14 községben összesen 1159 k. holddal, a miből következik, hogy a többi 36 faluban a szántóföld tulajdonképen nem 4001, hanem összesen 5160 k. hold területtel gyarapodott.

A szántóföldek területének e növekedése egyébként országos jelenség s ez a jelzett tíz évben az egész országra nézve 772.000 k. holddal tett ki, a mi 3·87%-os gyarapodásnak felel meg s «elég tekintélyes, kivált ha tudjuk, hogy a gabnatermelésnek mindenáron való kiterjesztése a nyolczvanas években már nem volt többé uralkodó irány». (Mezőgazd. Statisztika, I. k. bevezető rész).

A szántóföld tiszta jövedelmi kulcsa a Balaton mellékén átlagban és holdankint 5·91 frtban állapítható meg. Ám ez csak átlag, mert a két part közt nagy különbség van, mely erősen jellemzi az északi part domborzati tagoltságából következő mostoha állapotokat. Míg a déli parton ugyanis a szántóföld holdjának átlagos tiszta jövedelme 7·42 frt, addig az északi parton ez csak 4·41 frt, vagyis a déli parton minden hold szántóföld 3·01 frttal = 59·4%-kal fizet többet, mint az északin. Az északi parton a szántóföld minősége legrosszabb Udvariban, hol annak holdankinti tiszta jövedelme 1·38 frt s mely egyszersmind e tekintetben az egész Balaton-mellék legszegényebb községe, a legjobb Égenföldön 9·99 frt holdankinti tiszta jövedelemmel; a déli parton a szántóföld minősége legkevésbbé jó Endréden, a hol az még így is holdankint 5·17 frt előleges tiszta jövedelemmel számítható, a legjobb s egyszersmind az egész Balaton mellékén leggazdagabb — 10·47 frttal! — Fokszabadiban. Egyébként a jövedelmezőség szerint a községek a két parton a következőképen oszlanak meg:

Holdankinti tiszta jövedelem	az északi parton	a déli parton	összesen községben
min. (138)— 200 krajcz.	2	—	2
201 — 400 »	11	—	11
401 — 600 »	13	2	15
601 — 800 »	2	12	14
801 1000 »	2	5	7
1001 —max. (1047 kr.) . . .		1	1
összesen . . .	30	20	50

Már ezekből az adatokból is kitűnik, hogy a természeti viszonyoknak megfelelően a Balaton déli partja az, hol a gabnatermelés, mint a lakosság főfoglalkozása domborodik ki, míg az északi — bakonyi — oldalt térszini tagoltsága s egyéb természeti sajátosságai kiválóan a szőlőművelésre utalják. A déli parton a gazdálkodás tényleg a gabonatermelésben válik ki, de annak belterjessége korántsem egyenlő az egész vonalon. Míg ugyanis a keleti végen, Bfő-Kajáron, Fokszabadiban, Siófokon s Kilitiben egészen alföldi jellegű parasztgazdálkodás folyik, vagyis kevés gabonafajt, de nagy tömegekben termel, mi mellett a gazda nyáron emberfeletti munkát végez, de télen idejét értékesíteni nem tudja, a déli part többi részein a latifundialis gazdálkodás egészen nyugati módra rendezkedett be, a földet — igaz — jobban használja ki, de többféle terményre törekedvén, azt mégis kiméli, a munkaidőben gépek behozatalával nagy megtakarítást eszközöl, az emberi munkaerő túlfeszítésére sincs szüksége, sőt lassankint a téli gazdálkodást is meghonosítja.

A szántóföldeknél használt igaerőnek, vagyis az igás fogatoknak kimutatását az 1895. mezőgazdasági statisztika szintén programmjába vette s a balatonparti községek adatainak összegezése következő eredményt adja:

	Igás fogatok							
	lófogat		ökörfogat					
	egyes	kettős	kettős	négyes	bivaly	öszvér szamár	tehén	összesen
	fogat							
az északi parton	357	598	833	140	7	52	228	2215
a déli parton	241	1206	595	356	48	79	228	2753
összesen	598	1804	1428	496	55	131	456	4968

Ezen adatokból legott kitűnik, hogy hármas és négyes lófogat, valamint hatos ökörfogat a Balaton mellékén egyáltalában nincs. A fogatok összes száma 4968 s ha ezt most összehasonlítjuk a Balaton-mellék szántóföldjének területével 63.647 k. holddal, azt látjuk, hogy egy fogatra átlagosan 12·81 k. hold szántóföld esett. Ez az eredmény még kedvezőbb, mint az országos átlag, a mely szerint az anyaországban egy fogatra átlag 16·91 k. hold szántóföld esik s annál kedvezőbb, mert hiszen a szántóföld és igaerő közti viszonynál a mezőgazdasági szakemberek egy kétökrös fogatra még belterjes művelésnél s kötött talaj mellett is 20—25 holdat számítanak.

Az igás fogatoknak több mint fele a déli partra esik s ez természetes, mert a szántóföldnek a déli parton sokkal nagyobb a jelentősége, mint az északin, a hol a szőlőművelésnek van elsőrendű szerepe, mely igásfogatokat nem igényel. A déli part gazdálkodásának alföldi jellegét erősen domborítja ki az, hogy míg az ökör- és tehénfogatok száma a két parton csaknem egyforma (az északin 1201, a délin 1179), addig a lófogatok száma a déli parton csaknem 50%-kal több (1447), mint az északi parton (955). A déli partra még a bivalyfogatok nagyobb száma jellemző, noha ezek a végösszegben ép oly jelentéktelen szerepűek, mint a szamár- és öszvér-fogatok.

Az összes igás fogatoknak csaknem fele a lófogatokra esik s alig van eltérés az országos átlagtól, mely szerint szintén a lófogatok vannak többségben. A lófogatoknak közel 20%-a egyes fogat s ez megfelel a mezőgazdasági statisztika azon

eredményének, hogy hazánkban a legtöbb egyes fogat van a Duna jobb partján. Az ökörfogatoknak mintegy 75%-a kettős fogat, a mi nagy különbség a Duna-Tisza közének tiszta alföldi gazdálkodásával szemben, a hol a kettős fogatok száma csak mintegy 30% és pedig a négyes fogatok javára, de nagy eltérés a Duna bal partjára megállapított arányszámtól is, mely szerint az ökörfogatok 93·8%-a két fogatú.

A gabonaneműek közül a Balaton mellékén főként búzát, rozsot, árpát és kukoriczát termelnek a kenyér számára; a jószágnak zabot vetnek, noha jut neki az árpából és kukoriczából is; hajdina van ugyan, de ritkán; a zabos bükköny, mohar és miszling (sürű kukoricza) takarmányul szolgálnak. Ezek persze csak a főtermények; a kisebb jelentőségűek részletes felsorolása itt fölösleges, miben sem tér el az az ország más vidékein folytatott gazdálkodás termékeitől. Hasonlóképen a Balaton melléke a gazdálkodás módjában sem különbözik, az országszerte általános hármasforgású rendszert követik itt is.

A gabnatermelés eszközeiben a Balaton-mellék ugyanazon átalakulásokat mutatja, mint az ország egyéb része, az emberi munkaerőt minél kevesebbre redukáló gazdasági gépek mind jobban terjednek s még a kisebb kézi használatú eszközökben is a gyári készítmény mind jobban kiszorítja a gazda maga készítette vagy a házi ipari úton előállított szerszámokat. A Balaton mellékén azonban még sok megmaradt a régi gazdálkodás eszközeiből s ez okolja meg, hogy a gabnatermelés menetét a következő sorokban megvázolom, ez eszközökben beállott változásokat jelzem s a régi szerszámokat röviden leírom.

A szántási munkálatok már kora tavaszszal megkezdődnek, ilyenkor az egész család kimegy a mezőre, a kocsira felkerül a *vizes lajt,* a mibe vizet visznek a lovak számára, a gazda nyakába akasztja a *gyakortát* (tarisznyát), megnézi, benne van-e a *pompos* (kenyér), a szalonna, no meg a *mérges* (kétvasas, vagyis pengés bugyli); ha van mivel megtölteni, magához veszi a *csikó-,* ólykor *disznóbőrös kulacsot,* a miből bizony ma már alig nehány példány van a Balaton mellékén.

A Balaton mellékén ma már csaknem mindenütt modern *vasekék*kel dolgoznak, de még a nyolczvanas években — különösen az északi parton — mindenütt használatban voltak a *faekék;* én magam még Tihanyban, Kövesden, Bad.-Tomajban láttam a kilenczvenes években használaton kívül helyezett példányokat. A nép a régi faekéket ma is jobbaknak tartja, mint a modern vasekéket, mert azok szerinte mélyebben jártak, mint ezek. — Az eke részeinek a Balaton mellékén a következő nomenclaturája van: Az ekének van *gerendője* vagy *gerendéje,* ez tartja és húzza az ekét s ehhez van srófolva az *ekefej;* a gerendőben van két lik, az elsőhöz van odafoglalva az ekefej a *kődökszeggel,* a másodikhoz van odaerősítve a farvas a *farszeggel.* Az ekefejet a *kormány-* vagy *vezérdeszkával* a mindkét végén muteros srófal megerősített *nyitókulcs* köti össze s a gazda ezzel hol kiereszti, hol behúzza a kormánydeszkát, a szerint, hogy szélesebben vagy keskenyebben akar szántani; a barázda mélysége rendesen $4^1/_2$—5 czoll (a nép még mindig így számítja). Az ekefej elején van az *eke-* vagy *szántó-,* vagy *laposvas,* ez régen a faekéknél másfél sukkos, széles és lapos volt nagy szárnyakkal, ma egyenes, keskeny, úgy egy sukkos. Mikor az eke kopott vasát megvastagítják, azt *nádlás*nak nevezik. A gerendő hátulsó végén van az *ekeszarva* — egyik a *vezér-,* másik az *anyaszarv,* melynek hossza az ember állása szerint változik, a ki ezzel igazgatja az ekét; a szarvat a gerendőhöz muteros szeg tartja. A gerendő derekára jobbfelől csatlakozik a *csoroszlya,* a melyet ahhoz két muterrel leszorított *vaspánt* köt. Az *ösztöke* vagy

eszteke, melylyel szántás közben az ekét tisztogatják, ugyancsak a gerenda derekán jobbfelől, de a csoroszlya mögött — s így közelebb a szarvakhoz — a maga *fészkében* kis vaspántban, a régi faekéknél a szarvak közt az eke *köbliben,* áll. — Mikor az ekét a mezőre viszik, a kétágú *ekelovat* a gerendőre ráhúzzák, aztán felborítják az ekelóra az egész ekét s úgy szállítják; az ekelovon az ekeszarva, hogy le ne csúszszon róla, a *szamárszegre* támaszkodik. Szántáskor az ekét a taligához a *kakatszeg* köti. A eketaligának van két kereke; ennek agya, küllői (6—8), singvasa, agy- és sípkarikája; részei továbbá a tengely, agytok, boríték- vagy *vánkosfa, czuppánt;* a régi eketaligákon vasalás nem volt, még a keréktalpon sem volt singvas. A tengely jobb feléből indul ki a *rúd,* melynek töve a tengely és a taligavánkos közt fekszik, de úgy, hogy egy kicsit jobbra is, balra is mozoghat; a tengely bal feléből s ugyancsak a tengely és a vánkosfa közül indul ki a *vezér* fából vagy vasból, 3—4 lyukkal a *vezérszeg* számára, mely a vezér szabad végét a rúddal kapcsolja össze; ha a vezért tágra eresztem, az eke is nagyobbat fog, ha szűkre húzom, kisebbet. A rúd vége, vagyis a *rúdfej* két ágú, a két ágat a *rúdszeg* hajtja át. A rúdfejbe vagy *tézslát* akasztanak, marha után, vagy *szántó-kisafát* ló után. Tézsla kétféle van: a *cságatés* és a *lánczos,* az a *cságatészeggel* (tehát szilárdabban), *ez lánczczal* (tehát lazábban) kapcsolódik a rúdfejhez; a tézsla a járom tartására való villában a *körpő-* vagy *körfő*ben végződik, melyben a jármot a *nyakszeg* tartja benn. A kisafa egészen olyan, mint a förhécz a kocsin, de rövidebb s természetesen nincsen fölhágóvasa. Az ökrök járommal húznak, ennek részei a két *igabéfa,* melyek az iga bőségét tartják, az *igaalfa,* az *iga-* vagy *járomszeg* és a *nyakszeg;* régen ezek mind fából készültek, ma vasból valók. A lovak *hámmal* húznak; ennek van húzó része a ló szügyén *vállszíjjal,* mely a hámot nem ereszti le a ló szügyéről; a ló hátán keresztül a *vánkos,* hogy a hám a ló hátát fel ne törje; a *farmatring* a két *istráng;* szántáskor szügyellő nem kell; a *kantár* részei a *zablavas,* a két *szemző,* a két *állszíj* és a *homlokszíj;* végül a *gyeplőnek* az a két ága, mely a belső oldalon egyik lótól a másikig megy, a *közszíj.*

A szántás után elvetik a magot s aztán egymást követi a fogasolás, boronálás s a hol szükséges, a hengerelés. A *fogas*nak vagy *fogasboronyá*nak farámáján vasfogai vannak. A *borona* kökénytüskéből van iszalaggal két fa közé fogva. A *henger* farámában forog s akkor használják, ha a föld nagyon hantos vagy nagyon tágas(=laza).

A szántásnál nagyon vigyáznak a határra; ha a gazda odaér, rendesen *barázdát* von egyszerű ekefordítással, ezt barázdának nevezik; ha aztán a másik gazda is elfogadta ezt a határjelölést, ekéjével ő is ráfordít egyet a barázdára s akkor már *megye* a neve. (A Balaton mellékén azonban *megyének* nevezik az olyan darab helyet is, a hol csak gaz, szemét, kő stb. van.)

A szalmás gabona sorsa ezután az aratásig a jó isten kezében van; a gazda közben-közben ki-kimegy megtekinteni tábláját, kezében az üsztöke-formájú *böködővel,* hogy a konkolyt s egyéb giz-gazt gyökerestül kiböködje; mikor az anyarozs veti fel magát, sarlóval megy ki, hogy vele az anyarozs fejét levágja; a többi kártékony növény ellen nincs védekezés; a fehér virágú pipitér, a pipók vagy pipacs, a mácsonya, a vadócz, a varjúborsó, mely olyan mint a bükköny, elfutja a búzát s lehúzza a kalászt, a czigányzab, mely olyan, mint a zab, de fekete s azért czigány, a borza, a lószederje, a pápalátófű, az árpában a somkóró stb. igaz, mind kártékony, de egyáltalában nem oly nagy elterjedésű, hogy a gazdának külön kellene velök számolni.

A szalmás gabonaneműek aratását ma *kaszával* végzik. A kaszának van *nyele* és *vasa*. A nyél iharfából készül és egyenes szálkájú, különben eltörik; csinálják néha bükkfából is, de az már nehéz; olyan hosszú, hogy a földtől az állig ér. A nyelen van a *kis* és *nagy*, vagy *első* és *hátulsó mankó*, melyet *kacs*nak és *kacsibá*nak is hívnak; a két mankónak annyira kell egymástól állani, hogy az ember köztük jól elférjen; ha e köz elég széles, könnyen és kényelmesen lehet vele kaszálni, ha azonban keskeny s hozzá képest a nyél vasas eleje hosszú, ugyancsak fárasztó vele a munka; ezért az eleje nem lehet hosszabb, mint a köze. A jó kasza vasának súlya egy régi félfunt, hossza régen 8, most 10—11 markos, vasa kemény. A kaszavasnak van külön *örve* vagy *nyakkarikája*, melylyel a vasat a nyélre rászorítják, magának a kaszavasnak *pöczökje (pöcse* vagy *csirja)*, mely a *kaszapadba* jár, *nyaka, rudallása*, vagyis az a kis pótvasa, melyet azért kovácsolnak hozzá, hogy a kasza nyaka erősebb legyen s pöcse a fát ki ne vágja, továbbá *foka, lángja* vagy *táblája*, ennek *urmója* vagy *uromja, éle* és *hegye;* a kasza hegye felhajlik, mert látatlan helyen, föld szinén jár s így orra nem böködheti a földet. Ha a kasza vasa már elkopott, gyalázkára használják. A kasza élét *ülőn* kalapálják ki, kaszálás közben pedig a *csiszakővel* fenik. A *kaszakő* vagy *csiszakő*, vagy *paticzkő* finomabb, mint a közönséges köszörűkő, s a kasza keménysége szerint kétféle; a kemény kaszát *vörös főzött kővel*, a puha kaszát *fekete kemény kővel* fenik, hogy el ne váslétsák. A kaszakövet a fából vagy szaruból készült *tokmányban* tartják, melyet munkaközben a gatya pártázatába akasztanak.

Régen a búzát, rozsot, zabot *sarlóval* aratták, úgy hogy a gabnát marokra fogták, kissé meghajtották s aztán a sarlót rézsút felfelé és maguk felé húzták. Ma már csak suta vágni és markot szedni használják. A sarló nem helyi készítmény, vásáron veszik; van *nyele, sarlója*, ennek *szára, csirja, lángja*, a lángjának *nyaka, urmója, éle, hegye*, mely túl nyulik a nyél tengelyvonalán. A sarló minőségét a hangjáról ítélik meg, úgy hogy vason megpengetik; ha lágy, hajlik, ha kemény, ugrik s hamar törik s így középszerűnek kell lennie.

A *marokszedő* a *kaszás* után megy, balkezével a *markot* kiséri s a jobbjában tartott sarlóval felszedi s ha van egy *öllel*, kifordítja a tarlóra. Ha felgyűl 2—3 maroknyival, a kévekötő zsup- vagy gabnakötéllel körülköti s a *kévekötő bőttal* megszorítja. A kötelet *szalmakötélcsinálón* tekeri, melyet ott ver a földbe, a hol épen dolgozik.

Hat *kéve* tesz egy *máglyát*, három máglya egy *keresztet* s a 8—10 keresztből álló sor a *képét*. Ezek szerint egy keresztben 18 kéve volna, tényleg azonban 19 van, a 19-diket azonban nem számítják, ez a *rútött* (rejtett) *kéve*, mely legalul középen lévén, nem látszik ki a keresztből. A *kepe* szónak a Balaton mellékén többféle értelme van, használják a búza-kereszt synonymájául, de kepének neveznek bármely gabnarakást is; hasonlóképen kepélnek, ha a kévéket keresztekbe rakják, de kepélésnek mondják magát az aratást is. A kereszteket aztán *vellá*val kocsira hányják, hazaviszik s a telek végében, a szérűskertben felrakják belőle az *asztagot;* mikor az asztag kész s tetejét is meghányták szalmával, az asztag kerületébe mintegy 3 láb hosszú, ujjnyi vastag s mindkét végén kihegyezett fákat, *meregléket* szurkálnak, hogy ezek a szalmafedélzetet megtartsák.

E munkáknál ma már általánosan a *3—4 ágú vasvillát* használják, melyet boltból vesznek s *angol-* vagy *drótvellá*nak neveznek. Ez a gyári termék lassankint teljesen kiszorítja a kovácsok által készített *kétágú vasvellákat*, melyek közül különösen

a tapolczavidékiek voltak a híresek, és a favellákat. *Favellákkal* különösen a Bakony látja el a Balaton mellékét, de készítenek helyben is, így Csopakon is; ilyenkor létrán görbítik, úgy hogy ágait a zápba akasztják; ha idővel kiegyenesednek, újra hajtóba teszik. Ezek a favillák mind háromágúak (kétágú itt nincs) s kőris- és bükkfából valók; a bükk ugyan könnyebb, de a kőris erősebb, nem egyenesedik ki olyan könnyen. A favillák legrégibb alakja a *saráglyás favilla,* de ezt ma már csak ganézónak használják.

A hazahordott gabonát *csépelik* vagy *nyomtatják,* sőt ma már *elmasinálják.* A csépelés négyesben történik: a *csép*nek van *nyele* és *hadarója,* mindegyiknek *feje* s ebben egy-egy *lik* a két fejet összekötő *köz-* vagy *füző-,* vagy *csapószíj* számára. A nyomtatáshoz *szűrűt* készítenek, akkorát, a mennyi a jószág, a mi nyomtat, jól megtömik földdel s kiszárítják; tisztogatására és rendbentartására a *lapátsót* használják, mely egyébre különben nem való. Az elcsépelt vagy kinyomtatott gabonát régen szórták, vagyis a fából való kupás *szórólapáttal* a gabnát a levegőbe dobták hogy a szél az ucsut elhordja, s aztán hosszú és gyönge nyirágból kötött *seprővel* lefölözték; ma már ez is eltünedezik, fölöslegessé teszi a sok mindenféle (kézi-, konkolyválasztó-, szűrű-, törek-, hajtó- stb.) *rosta.*

A csépelésnél, nyomtatásnál használt *gereblyék* — mondják a Balaton mellékén *garabla, garábla, grábbja, gerébbje* alakokban is — szintén többfélék. A *tarlógereblyét* a kaszás után használják s ezzel szedik össze a *kuszát,* vagyis azt a gabnahulladékot, a mit a kasza elhágy, következéskép állkapczája hosszú, egyöles, fogai is hosszúk és ritkák. A *törek-* vagy *szürűgereblye* állkapczája két suk széles s 4—5 fog van benne, melyek ritkán állnak és befelé görbülnek, hogy fel ne *körmözzék* a szérűt s a magot is kiméljék; nyomtatáskor ezzel gereblyézik ki az öreg szalmát. A *széna-gereblye* 2—$2^1/_2$ sukk széles, sürűn álló apró fogakkal, melyet a bolti *vasgereblye* erősen kezd kiszorítani. A fagereblyék nyele két ággal van az állkapczába beékelve. Itt említjük fel még a *takaró gereblyét,* melyet a kaszához szoktak erősíteni, a melyet azonban a Balaton mellékén igen ritkán használnak.

A tiszta gabonát régen nem *zsákba* rakták, hanem a *padlásra* hordták fel s ott rakták *határba;* persze a padlás nem függött össze a konyhával s így füstmentes, egyszersmind azonban szellős és feltétlenül száraz helye volt a gabonának. Felhordás előtt mérték meg a gabonát a *vékával,* melyet a *csapófával* vagy ennek híjján a lapátnyéllel lefölöztek. A mérték legnagyobb egysége a *kila* volt, mely körülbelül 1 métermázsa súlyú gabonának felelt meg, de annál valamivel kevesebb volt; 1 kilában volt 2 *mérő,* 1 mérőben 2 *mércze,* 1 mérczében 2 *felöntő* vagy *véka,* s 1 felöntőben 2 *fucsi* vagy *finak.*

A kukoricza termelése már jóval több munkával jár, mint a szalmás gabnaneműeké. Számára a földet április második felében szántják meg s a barázdába minden két lépésre három kukoriczaszemet vetnek s aztán tüskeboronával elboronálják. Mikor a kukoriczának már 2—3 levele van, *először kapálják,* vagyis kitisztogatják mellőle a földet, hogy úgy áll gyökéren. Mikor aztán a kukoricza már vagy másfélsukkos, feltöltik a tövét magasan és szélesen, hogy eleven föld ne maradjon s a víz jól hozzáférjen; ugyanakkor a kukoriczát *megfattyazzák* és *felkupczolják.* Mikor a szem már megkeményedett, következik a *suta-* vagy *csutavágás,* mikor is a kukoricza tetejét a fejen felül sarlóval levágják, hogy a kukoricza jobban érjen; a szem keményedése előtt ezt tenni nem szabad, különben a szem megaszalódik; a sutát a marhának adják. Szeptember végével aztán jön a *szedés* után

a *fosztás;* a kukoricza egy részét *fonyásba,* más részét *padlásra* teszik s mikor megszáradt, lekopozzák kézzel vagy lezsurmolják székhez. A kukoriczának a Balaton mellett a *sárga, fehér, vörös, aprószemű* és *öregszemű* változatait, továbbá a *csikófogas* és *jeruzsálem*-alakokat vetik.

A gabonát lisztté a malmokban őrlik: ma már a *gőzmalom* mind jobban kiszorítja a *vízi malmokat,* melyek a folyókon, patakokon működtek s itt-ott működnek maig is. *Szélmalom* a Balaton ötven falujában egy sincs; a Balaton tágabb értelemben vett környékén is csak egy áll még Monoszlón — hírmondónak. Volt a Balaton mellékén több *tiprómalom* is, azok is mind elpusztultak; én magam az utolsót még láttam Balatonfő-Kajáron, mely a biróé volt, helybeliek készítették s így pontos helyi nomenclaturáját még összeszedhettem, a mi annál érdekesebb, mert ma már ennek a helyén is gőzmalom áll.

A tiprómalomnak két része, két helyisége van; egyik a *tipró,* a hol a mozgás, másik a *malom,* a hol az őrlés létesül. A tipróhelyiség nagy köralakú terem, alacsony falait a *duczgerendák* tartják, ezeket fent a *koszorúgerendák* kötik össze körben, a koszorúgerendákra dülnek a *szarufák,* melyek fent a csúcsban futnak össze, s melyek összetartását és erősségét biztosítják a szarufák *szarkalábjai.* A szarufák közé van beékelve a kötésfák négyzete s ennek, minthogy ez tartja a főgerendát, természetesen igen erősnek kell lennie. Hasonló négyzet van alul is a földbe rögzítve s ezeket *felső* és *alsó gerendafészeknek* nevezik. A két fészek középső kötésgerendájába illik bele a három öl hosszú *főgerenda* a végében levő *lapiczkavassal.* Ennek a gerendőnek a közepén van a *tiprópadló* ferde nivóban, vagyis egyik fele a vízszintes nivó felett, másik fele az alatt áll. A padlót a *padlógerendák* tartják, melyek a főgerendőből sugarasan indulnak ki; a padlógerendák végét a körív vonalán a *keréktalpfák* kötik össze s e talpfák alsó felén vannak a *fogak.* E fogak hajtják a *fürszaczkereket,* mely a *kis gerendőn* fekszik szintén külső és belső fészekkel. Ez a mozgató rész, melyben a mozgás így történik: a lovakat felhajtják a tiprópadlóra, azok mindig fölfelé (hegynek) törekszenek s így egy helyt lépdelnek, mert a tiprópadlót magok alól kitolják ép az ellenkező irányban, mint a melyben ők állnak és lépnek. A tiprópadló mozgásával, a fogak közvetítésével, megindul a kis gerendő is, mely átnyulik a malom helyiségébe. A malom helyiségében az egész belső szerkezetet a *medvetalpra* helyezett *kőpad,* vagyis kőtartó pad tartja; ennek négy lába van, ezeket összeköti elől a felső és alsó *sámol,* oldalt fent a *vánkos.* A lábakon keresztül megy a *régöl;* a két régöl közt van a *vashíd* (fából!). A kis gerendőnek a malom helyiségébe eső részén van a *nagy kerék,* mely szintén fogas; a sámol és a vashíd közé van betokozva a *szálvas* nevű tengelylyel biró *fogas korong,* melyet a fogaiba illeszkedő nagy kerék forgat; a korong felett van a *balancz,* azután az *alsó* és *felső kő,* majd a *garat,* melyeket együtt *bádog kéreg* vesz körül. A kőpad mellett van a kőemelő *daru;* a többi fölszerelés a kőpadpadlóból és a lisztes ládából áll. Egy ilyen malom 1 mmázsa kukoriczát 1 óra alatt puhára őröl, tehát ugyan oly munkát végez, mint a vízimalom.

III. Kertművelés.

A föld értékesítésének módját tekintve a szántóföldhöz számíthatjuk a kertművelést is, mely alatt nem a belsőségek virágos és kisebb konyhakertjei, hanem

a külsőségekben levő konyhakertészetet, veteményeseket kell értenünk. A földművelésnek ez az ága a legintenzivebb; igaz ugyan, hogy a legfáradságosabb, mert állandó gondozást, trágyázást és öntözést követel, de a legjövedelmezőbb is, mely bőven kárpótol a rá fordított áldozatokért. A Balaton egész partvonalán mindenütt a természeti körülmények a lehető legkedvezőbben alakulnak össze a kertművelés számára, a rohamosan növekvő fürdőtelepek mintegy provokálják a kertművelés nagyszabású fejlődését; a kertműveléssel valóságos paradicsomot lehetne teremteni a Balaton környékéből, mely kétszer annyi nép jó megélhetését biztosítaná, mint a mennyi ott most tengődik s mégis csodálatos, hogy a mezőgazdaságnak ez az ága a Balaton mellékén alig fejlett ki, csak a legszükségesebbekre szorítkozik, s a hol nagyobb arányú, vagy a latifundiumok, vagy konyhakertészkedésükről híres bolgárjaink kezében vannak.

A Balaton mellékén a kertművelés alá fogott föld összes területe csak 1048 k. hold, vagyis az egész területnek csak 0·4%-a, melyből az északi partra 608 k. hold = 0·5%, a déli partra 440 k. hold = 0·3% esik. A kertművelésre fordított terület absolut nagyságát tekintve, mint az a 232. lapon levő táblázatunkból kitűnik, az 50 falu közül 39-ben 1—25 k. hold, 8 községben 26—50 k. hold közt váltakozik, egyetlen községben 50—100 hold közt van s kettőben haladja meg a 100 k. holdat. A kertművelésre fordított területet a község területéhez viszonyítva, az 50 község közül 47-ben a kertterület az 1·00% alatt van, 2 községben az 1·1—2·0% közt s egyetlen egyben haladja meg a 3·00%-ot. Absolut értékekben a kertművelés alá fogott terület a legkisebb az északi parton Almádiban és Égenföldön 2 holddal, a déli parton B.-Berényben 6 holddal; legnagyobb az északi parton Keszthelyen 118, a déli parton Lengyeltótiban 101 k. holddal. A községek területéhez viszonyított értékekben a minimum az északi parton ismét Almádiban, a déli parton ismét B.-Berényben van, a maximum azonban az északi parton B.-Edericsre 3·3%-kal (69 k. h,) a déli parton Siófokra 0·8%-kal (42 k. h.) esik. Ha végig nézünk táblázatunk megfelelő rovatán, legott feltűnik, hogy a nagyobb fürdőhelyek körüli falvak azok, a hol a kertművelés valamivel nagyobb arányokat ölt; így az északi parton Kenesén, Füreden (és Tihanyban), Keszthelyen (és Zalaváron), a déli parton Lengyeltótiban (Fonyód számára), Bogláron (Csehivel és Lellével), Kőröshegyen (Földvár számára), Siófokon (Kilitivel és Fokszabadival). B. Ederics Tapolczát, Bfő-Kajár Lepsényt látja el. Bolgárok dolgoznak Siófokon, Kilitin és Keszthelyen; Lengyeltótiban a konyhakertészet a latifundiumhoz tartozik.

A kertművelés 1885-diki és 1895-diki állapotát összehasonlítva azt a meglepő tényt kell konstatálnunk, hogy a kerti művelés alá fogott föld a jelzett mintegy tíz évi időközben 1602 k. holdról 1048 k. holdra, vagyis 554 holddal megfogyott. A kertek területének községenkint való összehasonlítása azt mutatja, hogy a kertek területe az 50 község közül 5 községnél egyáltalában nem változott, 27-nél emelkedett, 18-nál azonban csökkent. Az emelkedést mutató 27 falu közül 25-nél ez emelkedés igen lényegtelen, mindössze 1—6 k. hold s csak kettőnél jelentékenyebb, Tihanynál 19, Lengyeltótinál 15 k. hold, melyet B.-Füred és Fonyód fürdők feltünő fejlődése igen jól okol meg. A csökkenést mutató 18 község közül 10 községben ez jelentéktelen, mindössze 1—3 holdat tesz ki, 3 községben, ú. m. Kenesén, Vörös-Berényben és Zalaváron jelentékenyebb, mert 9 - 10, illetőleg 14 holdat teszen, a többi öt községben pedig egyenesen feltünően sok. Bfő-Kajáron a csökkenés 57, Meszes-Györökön 70, Vonyarcz-Vashegyen 22, Gyenes-Dióson 37, Keszt-

helyen pedig 402! hold. A csökkenés e feltünő jelenségét összefüggésbe kell hoznunk azzal, melyet az 1895-diki mezőgazdasági statisztika is konstatált, sőt magyarázni is igyekezett a következőképen:

Az országban «a szántóföldnél is jóval erősebb növekedést mutat a kertterület, mely a lefolyt évtized alatt nem kevesebb, mint 8·02%-kal gyarapodott. A kertterület a népesség szaporodásával és a haladó kulturával természetszerűleg mind nagyobb tért foglal el, de van egy országrész, hol 4135 holdnyi csökkenést látunk s a mi legfeltünőbb, ez az országrész hazánknak épen legcultiváltabb része, a Duna jobb partja; Zala- és Veszprémmegyék mutatnak itt jelentékeny fogyást; az előbbinél a kertterület 24.376 holdról 20.572 holdra, az utóbbinál pedig 8576 holdról 7216 holdra szállt volna alá.[1] Ez azonban nem igen lehet tényleges fogyás, inkább az összeírás alkalmával követett felfogások különbözőségéből származhatik, mert a kert fogalma nem egészen határozott. A beltelkeken előforduló számos takarmányos kertet bizonyára néhol kertnek, néhol szántóföldnek vettek». (Mezőgazdasági statisztika, 112. l.)

A kertművelés alá fogott területek jövedelme a földadó-kateszter becslései szerint a Balaton északi partján holdankint 9·12 frt, a déli parton 10·97 frt, átlagban 10·04 frt, vagyis minden hold kert átlag 4·13 frttal többet jövedelmez, mint a szántóföld (6·91 frt). A legkisebb jövedelem az északi parton B.-Udvariban van holdankint 1·00 frttal, a déli parton Lellében 5·73 frttal; a legnagyobb jövedelem az északi parton Keszthelyen van holdankint 15·38 frttal, a déli parton Fokszabadiban 14·50 frttal. Az 50 község közül 4 község jövedelme a kertterület után holdankint 1—5 frt, 21 községé 5·01—10·00 frt, 24 községé 10·01—15·00 frt közt változik, egyé (Keszthelyé) pedig a 15 frtot is meghaladja.

A kertművelésben termesztett növényeket egyenkint felsorolni nem szükséges, külön említjük fel a hüvelyeseket és a káposztát, melyet a balatonparti lakos első sorban a maga számára termel. A káposztamagot Gergely-napkor vetik el, meleg ágyban, előkészítik a földjét, jól megásózzák, geréblával elsimítják, aztán esős időben beleültetik a palántát, majd később földjét megporhálják s ha nagyobb, feltöltik s végül őszszel bevágják, gyalulják, hordóba betiporják, besózzák s elteszik télire. A hüvelyesek közül ma a fehér babot, sárga borsót és lencsét ültetik; régen a fehér bab helyett a kalapács-borsót (ez volt a hosszú szegletes bab neve) és a hörgő borsót termesztették; ma már ezek emlékét csak nevök őrzi. Régebben a kertművelésben nagyobb szerepe volt a tányérbélnek is, mely ma már a szőlő meg a kukoricza szélébe került; egykori szerepét megokolta az, hogy olaját világításra, a szegény ember főzésre is használta. Akkor még volt minden faluban 1—2 olajütő is; én már hiába kerestem ilyent. A gazda a magot az olajütőbe vitte, ott azt megszárították, megőrölték, kétszer kiszitálták, vízzel a lisztjét meggyúrták, melegítőbe tették, kimelegítették, majd formába tették, kisatulták. Az olaj a polgáré maradt, a pogácsája a malomtulajdonosé, a ki azt marhának és lónak szecskára és polyvára használta; a tányérbél belit megforrázták s disznónak adták, a szára tűzrevaló volt, de kerítésre is használták.

[1] A zalamegyei csökkenésnek 41%-a épen a balaton-melléki községekre esik (Janko)

IV. Szőlőművelés.

A Balaton melléke, különösen annak északi partja, természeti viszonyainál fogva Magyarországnak egyik, a szőlőművelésre legalkalmasabb területe. Földrajzi fekvése, tagosultsága, magassági viszonyai, termő talajának minősége, de különösen a Balaton víztükrének hatása a Bakonynak délre nyíló völgyeit dúsan megáldották a szőlőművelés legfőbb kellékeivel s hazánk szőlőművelésében a Balaton-mellék mindenkor külön egységként szerepelt, melyhez nemcsak Zala, Veszprém és Somogy megyéknek a Balaton partjára dülő községeit, hanem Badacsonytól északra még a Tapolcza és Sümeg környéki hegyeket is hozzászámították.[1]

Nem csoda tehát, hogy a szőlőművelés a balaton-melléki népnek ősi foglalkozása, sőt az volt már a magyarság megtelepedése előtt. Sextus Aurelius Victortól, a IV. századbeli római írótól tudjuk, hogy Probus császár, a ki egy kertésznek volt fia s maga is a pannoniai Sirmiumból származott, 276 körül a Szerémségben heverő katonái által e mocsárokat kiszáríttatta és szőlőket ültettetett.[2] Ez adat alapján az egész pannoniai szőlőművelést a rómaiaktól származtatják. A Balaton mellett már 861-ben, a Zala folyó mentén 868-ban mutatható ki a szőlőművelés,[3] 1260-ból egy a Győrffy-család irattárában őrzött végrendeleti okmány bizonyít e vidék szőlőművelése mellett,[4] a csopaki «vinicultores»-eket már egy 1316-iki oklevél felemlíti.[5]

Arról, hogy a Balaton mellékén a szőlőművelés a terület mily részét foglalta el, az első pontos adatokat Keleti Károly-nak Magyarország szőlőszeti statisztikájáról írott könyvében találjuk meg. Vannak ugyan régibb adatok is; így p. o. a XVIII. század végéről való térképek, melyeken a szőlők által elfoglalt terület pontosan ki van rajzolva, de ezekből csak általánosságban lehet annyit megállapítani, hogy a szőlők akkor sokkal kisebb területet foglaltak el, mint most. Keleti statisztikájából összegezvén azokat az adatokat, melyek a Balaton-mellék 50 községére vonatkoznak, megállapítható mindenek előtt, hogy 9 községnek 1873-ban egyáltalában nincs szőlleje, legalább a saját határán belül nincs. Ilyen községek Keszthely, Égenföld, Zalavár, Balaton-Magyaród és Vörs, tehát a Kis-Balaton környéke, ilyen továbbá Orda, Csehi és Boglár s ilyen végül Siófok. Ez természetesen csak a községre, mint testületre s annak határára vonatkozik; mert azért Keszthely lakóinak vannak szőlői Cserszeg-Tomaj, Gyenes-Diás, Vonyarcz-Vashegy és Meszes-Györök községek határában és hegyeiben, a hol ők, mint nem helyt lakó vagyis bebíró birtokosok szerepelnek, valamint vannak szőlői Siófok lakóinak is, még pedig a szomszéd vármegyében, a somogymegyei Kiliti határában. A többi balatonparti községekben 1873-ban szőlő mindenütt volt, az az északi parton 7489, a déli parton 3604 k. hold, összesen 11.093 k. hold területet foglalt el. Abszolut számokban kifejezve, legkevesebb szőlője volt akkor — 1873-ban — Kövesdnek (csak 13 k. hold), legtöbb Kenesének (896 k. hold!); a déli parton legkevesebb volt Faluszemesnek (73 k. h.), legtöbb Kilitinek (638 k. h., melyben a siófokiak szőlői is benfoglaltatnak).

[1] Keleti K.: Magyarország szőlőszeti statisztikája 1860—1873. Pest, 1876. 44. l.
[2] Keleti: i. h. 3., 4. l.
[3] Hanusz J.: A borág és nedűje; Kecskemét, 1901. 44. l.
[4] Parragh G.: A szőlőművelésről és borkezelésről; Pest, 1860. 121. l.
[5] Csánki D.: i. h., III. 44.

Az 1873-diki szőlészeti statisztika azért is érdekes, mert arról is tájékoztat, hogy a lakosságnak mily rétege foglalkozott a szőlőműveléssel s ezt az adatot annál inkább meg kell becsülnünk, mert a szőlőgazdák számának kimutatására újabb adatunk nincsen. A kimutatás szerint a szőlőbirtokosok összes száma a balaton-melléki 50 községben 1873-ban 7937, kerek számban 8000 volt s ha figyelembe veszszük, hogy egy szőlőbirtokos rendesen egy családfő is, hogy egy család átlag 4—5 emberből áll, akkor ez a 8000 szőlőgazda mintegy 32—40.000 lelket képvisel (az 1873-diki lélekszám 47.978), a miből az következik, hogy a Balatonpart községeiben, kivéve azt a néhány falut, a hol szőlő egyáltalában nincsen, tulajdonképen mindenki foglalkozik szőlőműveléssel vagyis a szőlőművelés általános foglalkozási ága volt a Balatonpart lakóinak. A 11.093 k. hold szőlőterületen 7937 birtokos osztozkodván, 1 birtokosra átlag 1·4 k. hold szőlő jutott s ha végig tekintünk a 253. lapon levő táblázatunknak az 1873-diki szőlők nagyságát és a szőlőbirtokosok számát feltüntető rovatain, legott kitűnik, hogy a szőlőbirtok községenkint is rendkívül egyenletesen van szétosztva, a mi azt jelenti, hogy legnagyobb részük parasztkézen, kisbirtokosok kezén van s hogy a latifundium valami kiválóbban egyáltalában nem kedvez a szőlőművelésnek.

Végül az 1873-diki statisztikából kitűnik az is, hogy a Balaton part mely részein milyen bort vagy borokat termeltek. *Fehér bort* termeltek mindenütt, a hol szőlő van, kivéve Faluszemest és Szárszót. A *vörös bor*nak pontosan határolt területe volt s épen nem volt általános; egyik fészke volt Vörös-Berény és Almádi, a másik Meszes-Györök, Vonyarcz-Vashegy, Gyenes-Diás vagyis az ú. n. keszthelyi borvidék (mint tudjuk, e községek egykor mind Keszthely területéhez tartoztak); harmadik területe B.-Szt-György, B.-Berény, B.-Keresztúr, mely három község az ú. n. kéthelyi borvidék északi végét képezi; ezeken kívül még csak egyes községekben volt vörösbor-termelés, melyek összefüggő területeket nem képeztek, így Lengyeltótiban, Lellében, Kőröshegyen és Endréden. *Siller bort* nem termeltek Alsó-Örstől kezdve le Tördemiczig sehol, azontúl le Keszthelyig volt ugyan, de alárendelt mennyiségben; a déli parton szintén alárendelt a jelentősége a kéthelyi vidéken, termelése első helyre kerül azonban a Lellétől Kilitiig terjedő bortermő falvakban. Ezekből kitűnik, hogy Kenesétől Keszthelyig a fehér bor, a kéthelyi hegyvidék északi végén a vörös bor, Lellétől Kilitiig a siller bor termelése az uralkodó. Ennek felelnek meg a rovatok végösszegei is, melyek szerint a Balaton mellékén 1873-ban termett 103.899 akó fehér bornak mintegy $^{9}/_{10}$-e vagyis 94.506 akó az északi parton, ellenben az 5382 akó vörös bornak mintegy $^{4}/_{5}$-e vagyis 4240 akó és a 12.514 akó siller bornak csaknem $^{2}/_{3}$-a vagyis 7956 akó a déli parton termett. A mennyiben a borok színe a termő fajoktól függ, ezeket pedig a talaj minősége szerint választják meg, a talaj pedig geologiai alkatában nem változik, annyit újabb statisztikai adatok nélkül is megállapíthatunk, hogy a borok területének e szinek szerinti megoszlása 1873 óta alig változott.

A bortermés mennyiségére ez az egy év irányadó nem lehet, tudjuk, hogy a szőlő egyik évben 10-annyi bort adhat, mint az előző évben adott s hogy a termés nagysága nemcsak a természeti tényezőktől, hanem a gazda akaratától is függ, a ki a nagy termést a metszés különböző nemeivel erőszakolhatja ki a természettől. Igen jellemzik azonban a Balaton két partjának termőképességében levő különbséget utolsó rovatunk összegező adatai, melyekből kitűnik, hogy az északi parton kétszer akkora területen ötször annyi bor termett, mint a déli parton.

Sorszám	A község neve	A szőlő területe kat. holdakban			Szőlőbirtokosok száma 1873-ban	1873-ban termelt bor akókban		
		1895.	1885.	1873.		fehér	vörös	siller
		évben						
1	Kenese	71	339	896	377	1810	—	350
2	Vörösberény	17	533	703	541	3200	300	1000
3	Almádi	66	379	548	286	500	300	1200
4	Alsó-Örs	33	166	139	128	1390	—	—
5	Lovas	7	221	174	130	1700	30	—
6	Paloznak	—	167	188	100	4950	—	—
7	Csopak	36	339	299	210	6750	—	—
8	Kövesd	—	36	13	26	370	—	—
9	Arács	9	178	128	130	4950	—	—
10	Balaton-Füred	55	757	606	375	17507	—	—
11	Tihany	14	215	146	190	1436	—	—
12	Aszófő	1	151	113	59	2880	—	—
13	Örvényes	14	52	59	30	800	—	—
14	Balaton-Udvari	6	122	122	78	1092	—	—
15	Akali	51	193	80	50	2000	—	—
16	Zánka	6	267	162	80	1127	—	—
17	Szepezd	39	155	136	96	4046	—	—
18	Kővágó-Örs	103	531	480	350	8177	—	—
19	Rendes	119	181	172	88	2924	—	—
20	Salföld	153	275	304	180	8740	—	—
21	Badacsony-Tomaj	769	760	785	430	6975	—	—
22	Tördemicz	219	236	237	225	4500	—	200
23	Szigliget	49	178	139	128	2600	—	500
24	Balaton-Ederics	171	245	196	258	2559	—	320
25	Meszes-Györök	35	310	287	355	900	300	308
26	Vonyarcz-Vashegy	86	145	142	123	510	100	305
27	Gyenes-Diás	246	255	235	260	113	112	375
28	Keszthely	12	468	—	—	—	—	—
29	Égenföld	—	—	—	—	—	—	—
30	Zalavár	—	—	—	—	—	—	—
31	Balaton-Magyaród	—	11	—	—	—	—	—
32	Vörs	—	—	—	—	—	—	—
33	Balaton-Szent-György	248	—	351	281	80	80	60
34	Balaton-Berény	189	320	337	205	2000	2000	1555
35	Balaton-Keresztúr	223	121	120	77	212	212	—
36	Lengyeltóti	263	366	397	330	1580	745	851
37	Orda	—	—	—	—	—	—	—
38	Balaton-Csehi	—	6	—	—	—	—	—
39	Soglár	8	7	—	—	—	—	—
40	Lelle	238	195	237	117	173	390	330
41	Faluszemes	61	65	73	54	—	—	656
42	Őszöd	43	74	185	59	30	—	387
43	Szárszó	8	147	161	106	—	—	950
44	Köröshegy	36	276	360	177	338	488	562
45	Zamárdi	33	99	100	80	415	—	205
46	Endréd	21	251	331	259	460	300	640
47	Kiliti	136	422	638	369	155	—	1035
48	Siófok	9	—	—	—	—	—	—
49	Fokszabadi	1	225	152	230	1000	25	725
50	Balatonfő-Kajár	40	256	162	310	2950	—	—
	Északi part	2,387	7.854	7.489	5.283	94.506	1.142	4.558
	Déli part	1.557	2.841	3.604	2.654	9.393	4,240	7.956
	Összesen	3.944	10.695	11.093	7.937	103.899	5.382	12.514

Mint alább látni fogjuk, a XIX. század első hat évtizedében úgy a szőlőművelés, mint a borkezelés a Balaton mellékén igen sok tekintetben rendkívül kezdetleges állapotban leledzett; a balaton-melléki borok főhibái voltak, hogy nem voltak fajborok s megtörtek; a gazda alig-alig törekedett arra, hogy a kereskedelem számára is termeljen; épen azért, mert tudta, hogy bora a tengelyen való szállítást ki nem bírja, megelégedett azzal, ha ő és családja a maga borát ihatta. Teljes közöny a szőlőművelés terén életbelépett újítások iránt és az ambicio abszolut hiánya a bor értékesítése terén, ezek jellemezték a XIX. század első hat évtizedében a Balaton-mellék szőlőgazdáit annyira, hogy e hírük az irodalomba is bejutott. Ilyen körülmények közt azután, ha akár bő termés okából, akár anyagi szorultságból a balaton-melléki gazda borát mégis eladta, tűrnie kellett, hogy «néhány vidéki kocsmáros, egy-két kereskedő és a jó stájer szomszédok szabta ár mellett hordják el borát saját javuk előmozdítására, hagyván a termesztőknek sanyarú tengődhetést a jövő termésig».[1] Ám ez állapotok a hatvanas években gyökeresen megváltoztak. Kiépült a déli vasút, a magyar szőlőszetnek és borászatnak időszaki közlönye indult meg, melyek tanítása eljutott az úri néphez és a nadrágos emberhez, ezek kezdtek érdeklődni szőlejük iránt, azok kezelését nem bízták többé a bivalyosokból s pásztorokból kivedlett vinczellérekre, nehány mintaszőlőszet keletkezett s a nép kezdte belátni, hogy a szőlőművelés okszerű gazdálkodás mellett hasznot is hajt, pénzt is jövedelmez. Lassan bár, de kezdte szőleit átalakítani, jövedelmezőségre berendezni, szaporítani, fejleszteni, a mi újat mint szőlőmunkás az uraságnál tanult, otthon mint szőlőgazda meghonosította, elfogadta az új szerszámokat, szüretje tisztább lett, modern présekkel dolgozott, szóval teljes átalakuláson ment át. S mikor így a hatvanas és hetvenes években, tehát két évtized alatt, egész szőlőgazdálkodása átalakult s mikor immár munkájának megérdemlett gyümölcsét élvezhette volna, a hetvenes évek utolsó két évében, 1878—79-ben, a Balaton északi csúcsán megjelent az a rettentő veszedelem, mely rövid egy évtized alatt a gazda minden reményét, munkájának minden eredményét teljesen megsemmisítette, s ez a veszedelem a phylloxera volt.

A phylloxera a Balaton mellett Bfő-Kajáron jelent meg először 1878-ban s tíz év alatt mindent letarolt. A szomszéd Kenesén 1880-ban észlelik először, de már 1885-ben a r. kath. plébános ezt írja az egyházi anyakönyvbe: «A phylloxeráról már sokat írtam, ez alkalommal befejezhetem erre vonatkozó feljegyzéseimet, Kenesén — a hol, mint tudjuk, 1873-ban a Balaton mellékén a legtöbb (896 k. hold) szőlő volt — nincs többé szőlő». Vörös-Berényben 1882-ben lépett fel, öt év alatt mindent elpusztított. Paloznakon 1883-ban vették észre először, 1886-ban erősen tört ki, 1887-ben befejezte rombolását. B.-Füreden 1882-ben vették észre, de csak 1886-ban tört ki, 1889-ben volt az utolsó szüret, 1890-ben a termés megtizedelődött. Tihanyban és Aszófőn 1885-ben, Örvényesen 1888-ban lépett föl s 3—5 év alatt mindenütt végzett a szőlőkkel. Ezzel aztán az ú. n. csopaki borterületnek (Kenesétől Akaliig) vége is volt. A badacsonyi borterületen akkor már okszerű szőlőművelés volt, a veszedelem a gazdákat nem találta készületlenül, kétségbeesett védekezés indult meg, melynek eredménye, hogy Badacsony a maga világhírű szőleit, bár óriási áldozatokkal, meg tudta menteni. A keszthelyi hegyvidéken a phylloxera Meszes-Györökön lépett fel először 1882-ben s onnan terjedt nyugat felé, 1886-ban

[1] Parragh G.: i. h. 121. l.

Vonyarcz-Vashegyet, 1889-ben Gyenes-Diást tarolván le, noha utóbbi helyen Keszthely, mely gazdasági intézete révén az okszerű szőlőművelés másik góczpontja, igen sokat megmentett. Bfő-Kajártól kiindulva a phylloxera azonban nemcsak az északi parton, hanem a déli parton is elterjedt, 1886-ban már Endrédet pusztítja, 1890-ben pedig Kőröshegy felől jőve Szárszóval végzett. Itt aztán útját állta a somogyi homok. B.-Szt.-György és B.-Berény szőleit még erősen megtámadta, de B.-Keresztúr már okult a tapasztalatokból s azonnal leszállt a homokra s ott csinált magának hegyet homoki telepítéssel, mely rövid idő alatt fényesen bevált.

Részint az átalakult szőlőgazdálkodás eredményezte nagy fellendülésnek, a szőlők szaporodásának, részint a phylloxera irtóztató pusztításának számokban kifejezett képét adja meg a földadó-kataszternek a szőlők által elfoglalt területet kimutató rovata. Minthogy ez adatait az 1882—1885. évek közti időszakból meríti, tükrét adja a hetvenes évek fejlődésének, de a pusztításnak csak első éveit mutatja be, mikor a phylloxera munkáját még sehol sem végezte be, sőt sok helyen meg sem kezdette. Ez az oka annak, hogy a végeredményben a pusztulás képe még nem oly nagy, mint a minőnek várnók, mert hiszen az 1873. év 11.093 k. hold szőlőjével szemben 1885-ben még mindig 10.695 hold szőlőt találunk, s így végeredményben mindössze csak 398 holddal apadt meg a szőlő területe. De ha azt nézzük, hogy e különbözet miből keletkezett, a pusztítás teljes képe bontakozik ki előttünk. Már a phylloxera fellépésének legelső időjében kegyetlenül sujtotta az Kenesét, a hol egymagában 896-ról 339-re, vagyis 557 k. holddal szállt le hirtelen a szőlő területe. Továbbá 17 községben, névleg Vörös-Berény, Almádi, Paloznak, Örvényes, Salföld, Badacsony-Tomaj, Tördemicz, B.-Szt.-György, B.-Berény, Lengyeltóti, Lelle, Faluszemes, Őszöd, Szárszó, Kőröshegy, Zamárdi, Endréd és Kiliti községekben a szőlőterület összesen 1382 k. holddal apadt meg s így 1885-ben már 19 községben összesen 1939 hold szőlőt pusztított el a phylloxera. Ezzel szemben 1 községben, Udvariban a szőlő területe változatlanul 122 hold maradt; 3 községben, névleg B.-Magyaródon, Csehiben, Bogláron, — a hol azelőtt szőlő egyáltalában nem volt — új telepítés útján összesen 24 k. hold szőlő keletkezett, úgy, hogy csak 5 község, névleg Égenföld, Zalavár, Vörs, Orda és Siófok maradt szőlő nélkül. A többi 22 községben, névleg Alsó-Örs, Lovas, Csopak, Kövesd, Arács, B.-Füred, Tihany, Aszófő, Akali, Zánka, Szepezd, Kővágó-Örs, Rendes, Szigliget, B.-Ederics, Meszes-Györök, Vonyarcz-Vashegy, Gyenes-Diás, Keszthely, B.-Keresztúr, Fokszabadi és Bfő-Kajár községekben a szőlő területe 1512 k. holddal emelkedett.

A földadó-kataszter a holdankénti tiszta jövedelem előleges kimutatásával a szőlőknek az 1885. év körüli időkre érvényes relativ értékelését is lehetővé teszi, így a balatonmelléki szőlőművelést ez oldalról is megvilágítja. Az adatok szerint a Balaton mellékén a szőlő holdankinti tiszta jövedelme 15.02 frtban állapíttatott meg s ez több mint kétszer annyi, mint a szántóföldeké (6.91 frt) s még mindig 50%-val több, mint a kerteké (10.04 frt). A Balaton két partja közt azonban a különbség óriási, mert míg a déli parton egy hold szőlő tiszta jövedelmi átlaga 10.17 frt, az északi parton csaknem kétszer annyi, t. i. 19.87 frt. Az északi parton még a minimális jövedelem is, mely Zánkán van 10.29 frttal, nagyobb, mint a déli part átlaga, míg a maximum 31.50 frtig emelkedik Meszes-Györökön. A déli parton épen az új — tehát modern alapokon berendezett telepítvény — B.-Magyaród mutatja a maximumot 16.50 forinttal, mig a minimum Faluszemesen 4.88 forintra száll alá.

A phylloxera pusztítása, mint láttuk, főként a nyolczvanas évek második felében végezte rettentő munkáját A balatoni ember akkor már általánosan ismerte a phylloxerát, ha nála csak ép akkor lépett fel, pusztításait látta a szomszéd falvakban, a védekezés kérdése akkor még egyáltalában nem volt tisztázva, vérző szíve nem engedte, hogy a tőkét kivágja, a szénkénegezést és egyéb védekezési módokat egyrészt drágállotta, másrészt nem ismerte s így kétségbeesésében jó ideig tétlenül nézte a szomorú pusztulást. Ezt a pusztulást számokban fejezi ki az 1895-diki mezőgazdasági statisztika és a földadó-kataszter adatainak összehasonlítása. Itt már a végeredmény is siralmas. Az 1885-ben kimutatott 10695 k. hold szőlő tíz év alatt leapadt 3944 k. holdra, melyből az északi partra 2387, a délire 1557 hold esik. Míg 1885-ben a szőlő területe 1 faluban változatlan maradt, 25-ben emelkedett, 19-ben csökkent s csak 5 faluban nem volt szőlő, addig 1895-ben már ismét 6 faluban nincs szőlő s a többi 44 falu közül 39-ben csökkent. Az egész északi parton csak Badacsony-Tomaj tartotta magát, sőt 9 holddal szaporította szőlejét, a déli parton pedig a homoki telepítések révén B.-Keresztur, Boglár, Lelle és Siófok az egyedüliek, melyek szőlője nem vesztett, hanem ellenkezőleg gyarapodott összesen 155 k. hold területtel.

Ha a phylloxera pusztításának csapása a balatonmelléki kisgazdát lesujtotta is, az élet szorongató körülményei nem engedték, hogy kábultságában sokáig maradjon; határoznia kellett, felszántsa-e földjét s gabnaneműekkel vagy egyéb mással hasznosítsa-e, vagy pedig felvegye-e a küzdelmet a phylloxera ellen s új telepítésekkel tegyen-e kisérletet. Az öregek, a kik alig-alig remélhették újabb fáradozásaik gyümölcsének megérését, erről lemondtak, szőlejüket felszántották, a fiatalabbak azonban látván a Balaton mellékén mindinkább szaporodó minta-szőlőgazdaságok fejlődését, újra kedvet kaptak s az állam is segítvén őket, szőleik megújításához és új telepítésekhez fogtak. Az újításokban és új telepítésekben már szigorúan a szőlőszet modern tanításai alapján járnak el, — az államsegély részben ehhez a feltételhez van kötve, — s az eredmény kétségtelenül már most is megvan; igaz, hogy ez eredményt újabb statisztikai adatok alapján számszerűen kifejezni még nem tudjuk, de kétségtelenné teszi ezt az, hogy bármerre járunk a Balaton mellékén ma, a keserves panasz helyett a reménykedés szavát halljuk felhangzani, mindenütt említenek embereket, kik szőleiket megújítják, kik új szőlőket telepítenek, sőt az új szőlőkről már javában szüreteltek is.

A szőlőművelésnek fellendülése a hetvenes években, a phylloxera pusztítása a nyolczvanas években s végül a szőlőknek egészen modern szőlőszeti tudományos alapon való felújítása és berendezése a kilenczvenes években a Balaton mellékén a szőlőgazdálkodást nemcsak teljesen átalakította, modernné, mondhatnám kozmopolita jellegűvé tette, hanem egyszersmind eltemette az egész régi magyar szőlőművelést, mely az adott esetben a magyar fajhoz és a tókörnyék területéhez kötve lévén, a Balaton mellékének ethnikai sajátosságát képezte, fővonásaiban eltért az ország más vidékein folytatott szőlőműveléstől, külön fajai, külön szőlőművelési és borkezelési módjai voltak, külön eszközökkel dolgozott. Volt ebben a régi magyar szőlőművelésben sok rossz, még inkább sok olyan, a mi a tudományos alapokra fektetett modern szőlőszet tanításainak meg nem felelt, de volt sok oly jó dolog is, melyhez tapasztalat alapján minden tanítás ellenében erős conservatismussal ragaszkodott a balatoni magyarság s a minek a helyességét — harmincz évi tagadás után — a modern szőlészek is kezdik elismerni, sőt alkalmazni és hirdetni is.

Ennek a balatonmelléki régi magyar szőlőművelésnek leírása nem maradt reánk, mert a magyar szőlészeti irodalmat legelejétől kezdve az oktató és nem a leíró irány jellemzi. Prónay Pál táblabiró uramtól kezdve, ki 1780-ban megírta 25 évi tapasztalás útján, hogy a szőlőt hogy művelte ő, de egy szóval sem említette, hogy ezzel szemben hogyan művelték az ő szomszédai vagy vidékének lakói,[1] a szőlészeti írók mind ezen a nyomon haladtak. Csak itt-ott merül fel egy-egy adat, melyekből a régi szőlőművelésről valamit megtudhattunk. Így Gaál Alajos somogyi birtokos egy 1856-ban megjelent füzetkében mondja el a saját szőlőművelését s e közben ismételten kitér arra, hogy mennyivel jobb és helyesebb egyes dolgokban az ő eljárása, mint a többi somogyi gazdáké, ilyenkor az ott divatos eljárást is ismerteti.[2] A régi magyar szőlőművelésnek ezekből a kitérésekből összeállított nagyon is gyenge vázlata a Balaton somogyi partjain űzött szőlőművelésnek jellemzéséhez nyujt némi adatot. Ezenkívül nehány általános összehasonlítás van abban a rövid fejezetben, melyet Parragh Gábor «várbogyai Bogyai Lajos úr badacsonyi szőleje leírása» czímen mellékelt az 1860-ban «a szőlőművelésről és a borkezelésről» írt munkájának első kötetéhez.[3] Ez a Bogyay volt a badacsonyi szőlőtermelés reformátora; szőlejét 1826-ban kezdte berendezni, 1856-ban az már 26.999 öl[2] terjedelmű volt (alsó telepe fölött fekszik Kisfaludy Sándor költőnk egykori szőleje) s annyira fejlődött, hogy 1863-ban már 500 fajból álló szőlőgyűjteményt tudott árúba bocsátani az első magyar kertészgazdászati ügynökség útján.[4] Minthogy az idézett forrásokból s a szőlészeti irodalomban szétszórt nehány adatból a balatonmelléki régi magyar szőlőművelésnek csak hibáiról adhatnék silány vázat, ismét a néphez fordultam s annak emlékezete s részben maig fenmaradt gyakorlata alapján igyekszem megvázolni a szőlőművelés és borkezelés képét, hogy a mi abban ethnikus jelleg van, megmenthessem, mielőtt a teljes feledés homályába merül.

Mindenekelőtt röviden ismertetnem kell a Balatonmellék borvidékekre való felosztását. Tudjuk már, hogy Kenesétől Keszthelyig a fehér bor vidéke terjed el az északi parton; ez három területre oszlik. Első legészakibb tagja a csopaki borvidék, mely Kenesétől Akaliig terjed, a nép a fehér kő területének nevezi s még a művelés módjában is megkülönbözteti a következő második vagy badacsonyi borvidéktől, mert «nálunk a metszőkéssel csak húztak, a badacsonyiaknál megtaszítottak is» (e kifejezések jelentését l. alább). Keleti a Balaton mellékén szintén külön említi Csopak vidékét s talaját így jellemzi: «a talaj szívós agyag, mely a gyönge hajlású aljban vörnyeges (mit ott mocsárföldnek hívnak), feljebb sárga, a hegy teteje felé apró könnyen elmálló fehér márga kövecs» (i. h. 60 l.). A második terület Zánkától Szigligetig terjed, magába foglalja a Badacsonyt is, melyről nevét kapja; a nép szerint ez a vörös kő területe s a metszőkéssel itt már taszítanak is. «A balaton-melléki borvidékek közül talán Badacsony fekszik a legelőnyösebben, gyönyörű déli lejtésben, nagyon kedvező hajlással. A hegység tetejét képező bazalt visszaveri a napsugarakat s fokozza hevöket, míg viszont a nagy tengertó vízgőzei ezt enyhítik s gazdagon táplálják a szőlőket. . . Vidékén szürkés, fehér vagy sárgás az agyag, de mind erősebben vegyül belé tömörebb szövetű márványszerű vörös

[1] Tóth-prónai Prónay Pál: A szőlőknek plántálásáról, helyes míveléséről és a boroknak gondos megtartásáról való oktatás; Pest, 1780.

[2] Gaál A.: A hasznos szőlőművelés; Pest, 1856.

[3] Parragh G.: i. h.

[4] H. Lukácsy S.: A szőlő kerti művelése; Pest, 1863.

keményebb kő, melyben sok a csillám, de fekete bazalt-kövek is fordulnak elő e szőlőkben.» (Keleti, i. h. 48. és 60. l.). — A harmadik terület B.-Edericstől Keszthelyig nyúlik le, nevét is Keszthely városáról kapta, melynek egykor nagyrészben tulajdonát képezte. — A negyedik területen, Keszthelytől Vörsig a Kis-Balaton körül, nincs szőlő. — Az ötödik terület a kéthelyi borvidéknek a Kis-Balaton és a Nagy-Berek közé szoruló északi része, mely a vörösbor területe — B.-Keresztúrnál kezdődik a hatodik vagyis a somogyi homokszőlők területe, mely mintegy Szárszóig huzódik s már sillert terem. — Dombvidék jellege van a Szárszótól Kilitiig terjedő hetedik területnek, mely ugyancsak sillert terem — Végül Bfő-Kajár, Fokszabadi és Siófok, mint a mezőgazdaság egyéb ágaiban, a szőlőművelésben is egészen annak az alföldies Mezőségnek jellegét ölti magára, a melyhez földrajzilag is tartozik. Ezekből a részekből áll az a terület, melynek régi szőlőművelését az alábbiakban óhajtom megvázolni.

Ennek a régi szőlőművelésnek a hire épen nem volt jó s hogy még a badacsonyi szőlők sem lehettek valami jó karban, kitűnik Parragh azon soraiból, melyben leírja a Badacsonyt akkor, mikor Bogyay kezdte szőlőjét berendezni: «Vala pedig e szőlő (a Bogyayé) ősi szokás szerint vinczellérek által műveltetett szőlő, — épen oly fajzavarban, mint ma is (1856-ban) a többi, — épen oly felszinen fekvő, kapa vasa által szaggatott gyökerű, s csekély termőföld rétegű szőlő, mint a többi, — vízmosta árkok miatt a pinczézőkre életveszélyes, mint a szomszéd és több szőlő, — silányan tengődő tőketelep, silányan jutalmazó, fáradalmas műveletű». (i. h.) A felsorolt hibák, hogy t. i. az úri nép vinczellérekre bízta szőlője kezelését, maga nem törődött vele, hogy fajborról az embereknek fogalmuk sem volt, hogy kapálásnál a szőlőt nem kiméltek, gyökereit megszakgatták, hogy a termőföld réteg gyarapítására nem gondoltak, az árkokat nem ápolták stb. mind oly hibák, a melyeket ismétel mindenki, a ki a Balaton szőlészetéről ir, s melyek semmi esetre sem egyeztethetők az okszerű szőlőművelés elveivel. De hát itt is csak a hibákat jegyzik fel, az erények a jó tulajdonságok elismerése csak akkor következik, ha azok már a legkeményebb tűzpróbát is kiállották.

*

A balatoni szőlőgazda ismerte a szőlőt, a növényt is, meg a fajtáit is. A növényen megkülönböztette a gyökeret, mely háromféle; van a szőlőnek *élet-* vagy *anyagyökere,* mely olyan vastag, mint a tőke szára, ennek ágai a *figyökerek,* míg a hajszálgyökereket *fűgyökér*-nek nevezte el. A tőke szerinte *recskes, vacsarkos, buczkós* vagyis ágas-bogas, csomós, melynek *héja, fája* és *bele* van; a tőkének az a vége, a hol a vesszőt meghagyják, *sarok.* A vesszőt míg fiatal *nyir* vagy *leveles,* ha levágták *szeprente, venyige, venicze,* bőre szeplős; ezen ül a *fogódzó* (bajusz) és a *levél,* melynek van *csutája* vagy *kacsa* (= nyele), *honalja, csipkéi* és *erei* s melynek szine zöld, sötétzöld, fehér-barnás vagy pirosas. A fürtöt hívják *fejnek, gerezdnek* is, ennek van *csutája* vagy *kacsa,* a hol lemetszik, egy főszára vagy *sasja,* ezen az *ágaboga* vagy *boklyája.* A *szem*-nek (bogyónak) van *bőre, méze* (= viasz), *bőle* vagyis husa, *leve* és *magja.*

A balatoni szőlőgazda jól ismeri a szőlőfajtákat is; a mult század derekán mintegy 60 szőlőfajta volt elterjedve a Balaton mellékén, abból vagy 40 kizárólag hazai, 20 külföldi faj. Ma már a magyar szőlőfajok száma egyre apad, a külföldieké pedig aránytalanul emelkedik. Voltak szőlőfajok, melyek egyenesen balaton-

mellékiek, balatoni eredetűek voltak, ezek a következők: ***Kéknyelű*** (= Kéknyelű fehér, Molnár, I. 66.),[1] mely a Balaton mellékén is főleg Badacsony úri szőlőiben van elterjedve; ma erősen irtják, mert bár kitünő, de kevés bort terem; egy *hosszú-* és egy *rövidszárú* változata van. — ***Giliczelábú*** vagy ***Térdes kolontár*** (= Kolontár fehér, Molnár, I. 68.), mely csak jobbára a Balaton mellékén van elterjedve s valószinűleg Kolontár községből származott; térdes nevét onnan nyerte, mert a fürt nyele egy helyen a hajlásnál felfelé hajtva simán eltörik mintha térde lenne. — ***Somszőlő*** (= Badacsonyi somszőlő, Molnár, II. 173.), tisztán asztali és csemegeszőlő. — ***Tüskés szőlő*** (= Tüskéspúpú zamatos, Molnár, II. 176.), melynek bogyója a bibeszár egy megmaradt száraz részétől tüskés végű (neve innen ered), s a mely szinten asztali szőlő. Ezek azok a fajok, melyeket tisztán a Balaton mellékéről eredteknek tekinthetünk.

A felsoroltak a Balatonnak ugyan specialis helyi, de nem az általános elterjedésű főfajtái. A főtermőfajok törzsökös magyar fajták voltak s ezeket sorolom fel a következőkben: ***Szigeti*** (= Fehér furmint, Molnár, I. 55.), Tokaj-Hegyalját valija hazájának, onnét *szigeti* néven került a Balaton mellékére, *somszőlő* néven Erdélybe s mindkét helyen rendkívül meghonosodott; ez az erdélyi somszőlő azonban nem tévesztendő össze a balatoni eredetű és már tárgyalt somszőlővel. A szigeti-nek balaton-melléki változatai: a *fekete-, fehér-, rongyos-* és *leányszigeti;* utóbbi kettőt, mint ritkán és rosszul termő fajt ma már általánosan irtják. A leányszigetit hívják egyszerűen *leányszőlő*-nek is. de ez nem azonos sem a *piros leányszőlő*-vel (= Beregi rózsaszőlő, Molnár, I. 88.), sem az erdélyi *leányká*-val (= Leányka, Molnár, I. 73.). A szigeti volt a Balatonnak legfőbb szőlőfajtája s már Gyürky mondja 1860-ban azt, hogy «a Balaton vidékén a szigeti adja meg a bornak jellemét» (Gyürky A., A szőlőművelés és borkezelés újabb elvei, Pest, 1860. 26. l.). A szigetit a balatoni ember soha sem ültette fajtisztán, (miért? azt alább látni fogjuk) hanem keverve a sárfehérrel és juhfarkúval. — ***Sárfehér*** (= Szagos sárfehér, Molnár, I. 90.), eredeti magyar szőlőfajta, mely a bálint- és juhfarkúval a híres neszmélyi, a juhfarkú- és szigetivel (furmint) a híres somlai bort adja, s egyike hazánk legjobb borfajainak. A Balaton mellékén van egy változata: *keserű sárfehér* néven. — ***Juhfarkú*** vagy ***ifarkú*** (= Juhfarkú, Molnár, I. 64.; a Balaton mellékén *juh*ar, *juh*ász, helyett *ih*ar, *ih*ász stb.-t mondanak s így lett a juhfarkú is ifarkú), hazánk több borvidékén el van terjedve. Legújabban a Balaton mellett egy *bárányfarkú* nevű szőlővel is kisérleteznek, de öreg szőlőgazdáim, kik azt látták, határozottan kijelentették, hogy az nem azonos a juhfarkúval, — ***Fehér Bálint*** = ***Budai zöld*** = ***Zöld-fehér*** (= Bálint, Molnár, I. 44.) valódi magyar faj, valószinűleg Magyarádról ered, de ma már mindenütt el van terjedve. — ***Fehér szőlő*** (= Lisztes fehér, Molnár, I. 74.), főleg a Balaton mellékén igen elterjedt bortermő faj. —

[1] A Balaton mellékén termő szőlőfajok felsorolásánál mindenkor a Balaton mellékén használt s általam a helyszinén feljegyzett nevet vagy neveket fogom használni, de, hogy azokat bárki legott felismerhesse, — ha ampelographiailag egyáltalában le vannak írva, — zárójelbe teszem azon nevet, melyen a szőlőfajtát Molnár J.: «A szőlőművelés és borászat kézikönyve» című munkájának Budapesten, 1897 ben megjelent III. kiadásában részletesen ismerteti. Molnár a szőlőket két csoportban közli; az I. sorozat 1—107. szám alatt az európai jelesebb borszőlőfajtáknak, a II. sorozat 1—178. szám alatt az európai jelesebb csemegeszőlőfajtáknak leírását adja; az utalásoknál általam használt római és arab szám az illető szőlőfajta Molnár-féle sorozat-, illetve sorszámát adja meg. E műből merítem egyszersmind az egyes szőlőfajok eredetére és földrajzi elterjedésére vonatkozó adatokat.

Rakszőlő = ***Világos*** (= Fehér rakszőlő, MOLNÁR, I. 86.) eredeti magyar szőlőfaj, melyet bő termése miatt az ország minden vidékén művelnek; a Balaton mellékén oly húsos bogyója van, hogy ott a chasselas-kal vetélkedik, mint asztali szőlő. — ***Ezerjó*** (= Ezerjó fehér, MOLNÁR, I. 53.), teljesen magyar szőlőfajta, eredete Hont és Nógrádmegyékben keresendő. — ***Vadfekete*** (= Csókaszőlő, MOLNÁR, I. 9.), Magyarország ősrégi és mindenütt előforduló fekete szőlője. — ***Piros bákor*** (= Bakator piros, MOLNÁR, I. 42.) hazája az Érmellék, onnan került a dunántúli borvidékre is. — ***Csúcsos bákor*** (= Veltelini piros, MOLNÁR, I. 105.), ugyan Alsó-Ausztriából származik, a Balaton mellett azonban régen megvan. — ***Zöld bákor*** = ***Zöldszőlő*** különösen a Badacsonyban művelik. — A bajor (= góhér)szőlők közül a Balaton mellett a következők régiek: ***Fekete bajor*** (= Fekete góhér, MOLNÁR, I. 16.), mely a hazánkban mindenütt elterjedt *kék bajor* változata, hívják a Balaton mellett *kutyabajor*-nak is, mert korán érik, fekete a szeme, a kutya könnyen észrevette s lefalta. — ***Fehér bajor*** (= Fehér góhér, MOLNÁR, I. 53.), mely hazánkban mindenütt el van terjedve; a Balaton mellékén két változata is van: 1. a *cserbajor*, melyet hívnak *ágas-bajor*-nak is, továbbá Somogy és Veszprémben *körte-szőlő*nek, Ábrahámban *cserszőlő*-nek, Badacsonyban *somogyi fehér*-nek; mely nagy bogyójú, kemény héjú, későn érő és specialisan balatoni változat; 2. a *hulló bajor*, mely azonban országszerte is megvan. — ***Hárslevelű bajor*** (= Hárslevelű, MOLNÁR, I. 59.), mely hazánkban leginkább Tokaj-Hegyalján és Horvátországban van elterjedve. — ***Török szőlő*** (= Fürjmony = Törökbajor, MOLNÁR, II. 128.), magyarfajta csemegeszőlő, melyet állítólag még a törökök hoztak hozzánk. — Ezeken kívül még feljegyeztem egy ***öreg bajor*** és egy ***kékuti (réguti, rékuti) bajor*** nevű bajor szőlőfajt is, de ezeket a modern elnevezésekkel azonosítani nem tudtam; utóbbiról azt mondták, hogy minden szőlő közt legelőször az érett meg s hogy annak a fajtája a Balaton mellékén már teljesen kiveszett. — ***Mézes*** (= Mézes fehér, MOLNÁR, I. 75.), leginkább Buda és Vácz környékén van elterjedve, a Balaton mellett kevés. — A *dinkák* közül egy régi a Balaton mellett s ez a ***Tulipiros*** (= Vörös dinka, MOLNÁR, I. 50.); ez egyébként Esztergom vidékén otthonos; a másik a Balaton mellett újabb s különösen a homokon terem s ez a Bánátban (Versecz, Fehértemplom) otthonos ***Kővi dinka*** (MOLNÁR, I. 72.). — Ugyancsak újabb, de magyar fajta a hasonlóképen bánáti eredetű ***szlankamenka*** (MOLNÁR, I. 95.) és ***szirmiai zöld*** (= szerémi zöld, MOLNÁR, I. 98.), mindkettő főképen a homokon.

A Balatonmellék régi szőlőfajtái közt vannak balkáni eredetűek is, ilyenek a *kadarkák*, a *kecskecsöcsűek* és az *ökörszeműek*. — A ***kék kadarka*** (= MOLNÁR, I. 18.) közülök az egyetlen borszőlő, a többi csemegeszőlő; ezt a törökök Szkutariból (Albánia) hozták be s nálunk több fajtában és változatban művelik. — A kecskecsöcsűek ezek: ***Karai szőlő*** (= Kecskecsöcsű kék, MOLNÁR, II. 24.); ***Kecskecsöcsű piros*** (MOLNÁR. II. 78.); ***Kecskecsöcsű korai piros*** (MOLNÁR, II. 79); ***Gyertyaszőlő*** (= Kecskecsöcsű fehér, MOLNÁR, II. 136.). — A ökörszemek ezek: ***Borjusszar*** = ***Szilvaszemű*** (= Ökörszem kék, MOLNÁR, II. 46.) mely görögországi eredetű; ***Tökszőlő*** (Ökörszem fehér, MOLNÁR, II. 165.). — Mint láttuk, ezeken kívül a ***Török szőlőt*** is török eredetűnek tartják. — A mennyiben a kadarkák általában balkáni eredetűek, balkáni eredetűnek kell vennünk az ezek osztályába tartozó ***fekete petrezselem szőlőt*** is, mely megkülönböztetendő a *chasselas*-hoz tartozó *fehér petrezselem szőlőtől* (lásd Chasselas cioutat, MOLNÁR, II. 114.), mely a Balaton mellett, ha van, egészen új, míg amaz régi s nem sokat érő fajta. — Végül feljegyeztem

még egy ***Romaszőlő*** fajtát is s a mennyiben ez azonos volna a Tokaj-Hegyalján is élő, sőt válfajokban is tenyésző *Rumonya* szőlővel, mely Romániából származik, annyiban ezt is itt a balkáni eredetűek közt kell felemlítenem.

A nyugoti eredetű szőlőfajtáknak ma már se szeri, se száma a Balaton mellékén, ezeket egyenkint nem sorolom fel, hanem csak azokat választom ki, a melyek már a XIX. század ötvenes éveiben, tehát a Balatonmellék szőlőművelésének átalakulása előtt általános elterjedésnek örvendettek. Ilyenek voltak az ***olasz rizling*** (= Molnár, I. 83.); a ***muskota*** vagy ***muskotály*** (= Muscat dunel, Molnár, I. 79.), az egyedüli franczia származású muskatály faj, mely hazánkban, többek közt különösen a Balaton mellékén is jobban elterjedt s bort is készítenek belőle; ***Halápi szagos*** vagy ***Halápi muskotály*** (= Molnár, II. 77.), kitünő csemegeszőlő, mely a balatonmelléki Haláp községben Bogyaynál magból jött elő s így balatoni különlegességnek lehetne tartani, ha nem volna teljesen azonos a *Muscat du Cher* és a *Muscato nero rosato* nevű szőlőfajokkal; ***Molnárszőlő*** vagy ***Lisztes bajor*** (= Molnárszőlő kék, Molnár, I. 27.), mely jeles tulajdonai miatt a Champagneból terjedt el mindenfelé; ***Burgundi*** (= Molnár, I. 45., 46.) és ***Jakabszőlő*** (= Kék Magdolna, Molnár, II. 32.), mindkettő francziaeredetű, utóbbi korán érő és csemegeszőlő. A *chasselas* fajokat a balatoni magyar ember *sasla* vagy *saslacz* néven ismeri, ma igen elterjedtek, régen azonban csak egy fajtájuk volt a Balaton mellett, különösen Ábrahámban s ez a svájczi eredetű *Chasselas blanc* volt; ez oly régen került ide s annyira meghonosodott, hogy egészen magyar nevet kapott, ***Tagyoni zöld***-nek hívják a Zánkával észak felől határos Tagyon községről. Igen régen művelik a Balaton mellett a spanyol ***Oportot*** is (Molnár, I. 31.). Az amerikai szőlők közül tudvalevőleg az ***Izabella*** (Molnár, 167. l.) került először (1820-ban) Európába, az ötvenes években már a Balaton mellett is tenyészett s a legújabb időkig, a szőlőknek amerikai alanyokkal való felújításáig az egyetlen amerikai faj volt a tó mellékén.

Ezeken kívül a Balaton mellékén feljegyeztem még nehány olyan régi magyar szőlőnevet, melyek ampelogpraphiai egyeztetése a rendelkezésemre áiló eszközökkel egyelőre — legalább nekem — nem sikerült. Ezek a következők: *Labacsszőlő, Szőkeszőlő, Aprószőlő, Zsiros fekete, Zsiroslevelű, Rakodin, Szarkaszemű, Fényesszemű, Vörösvállas* vagy *Vörösszőlő, Vékonyhéjú* vagy *Gyengehajú* vagy *Nyárhajú*. Ezek közé tartozik végül az a *Balatonfekete* is, melyről Parragh azt írja, hogy Bogyay öt éven át kisérletezett vele, de sem gyümölcsében, sem borában nem felelt meg a várakozásoknak (i. h.)

Ezekből láthatjuk, hogy a Balaton mellékén a régi szőlőművelés túlnyomó részében speciálisan magyar szőlőfajtákra terjedt ki s e tekintetben is tisztán magyar szőlőművelésnek tekinthető. Természetesen minden vidéknek megvoltak a maguk különleges szőlőfajtái, melyek az ottani talajon legjobban tenyésztek s melyek az illető vidék szőlőművelésében vezérszerepet vittek. A vidékenkint egykor legelterjedtebb szőlőfajok összeállítása ugyan nekem már nem sikerült, de Keleti szőlészeti statisztikájában találunk néhány adatot a szőlőművelés teljes átalakulása előtti időből 1873-ból. Így szerinte a legelterjedtebb fajok voltak: Csopakon: szigeti (fehér), sárfehér, kadarka a magyar, rizling, muskotály, burgundi és klaevner a külföldi fajták közül; Ábrahámban: kadarka, bálint, cserbajor és fehérszőlő; Badacsonyban: szigeti, kéknyelű, sárfehér és zöldszőlő (Keleti, i. h. 75. l.). Egy bizonyos, hogy a szigeti a sárfehér és juhfarkú mindenütt általános volt.

A balatonmelléki szőlőművelésnek egyik sajátossága volt, hogy ezt a három

fajt, a szigetit, a sárfehért és a juhfarkút mindig keverten ültette. Ha az öreg szőlőgazdákat kérdezzük, mért teszik ezt, többnyire azt felelték, hogy a bor érdekében, mert a három szőlő leve együtt adta a legjobb balatoni bort. Némelyek azonban azt is megjegyezték, hogy a sárfehér egymagában igen rosszúl terem. Már most a tudományos alapokra fektetett modern szőlészet a nyolczvanas években kimutatta — az érdem a magyar Molnár Istváné — hogy a sárfehér egymagában azért nem terem, mert virágját elrugja s ennek a rugásnak az oka pedig az, hogy némely fajnál s így épen a sárfehérnél is a virág még a termő kifejlődése előtt hullatja el himporát s így a saját porzójával meg nem termékenyülhet, hanem kénytelen azokkal a vele szomszédos másfajú virágokkal megtermékenyülni, melyek himporukat épen a termő kifejlődésekor hullatják el. Sőt vannak fajok, így pl. a szigetinek rongyos változata is, melyeknek ez állandó tulajdonságuk. (Molnár, i. h. 24. l.) A nép az okot persze meg nem állapította soha, de az eredményt látta, s hosszas tapasztalás útján rájött arra, hogy a hol a sárfehér keverten van a szigetivel és juhfarkúval, ott a sárfehér is terem; az ültetéseknél aztán alkalmazta is ezt a tapasztalást, a miért aztán rá is fogták, hogy szőlőmüvelése — primitiv, szőlejében fajzavar van, fajbort termelni nem tud. S a vádak elhangzása után évtizedek mulva a tudomány igazolja a balatonmelléki régi szőlőmüvelés egyik sarkalatos törvényét. A nép azt is észrevette, hogy a rongyos szigeti sohasem, kevert szőlőkben sem termékenyül meg kellőképen, ezt tehát következetesen és mindenütt írtotta s a modern szőlőmüvelés is óva inti a gazdát e fajtól, melynek írtását maga is csak tanácsolhatja.

Térjünk át immár magának a szőlőmüvelésnek időrendben való megvázolására.

A szőlőgazdának az év első két hónapjában alig volt dolga; ha a tél enyhe volt, a föld nem fagyott meg s azt hó nem borította, trágyázott. A trágyázást a Balaton mellékén soha sem végezték czélszerűen. A somogyi ember érett gané helyett csak szalmatörekkel javította szőlője földjét, hogy a trágya büdös ízét és szagát a szőlő gyümölcse, majd bora meg ne kapja; persze arra nem gondolt, hogy bora azért fanyar és ganészagú, mert a bokorkötésű és karózatlan szőlő önsúlya alatt a földre rogyott s a fürt egy kis eső segítségével ott tapadt össze a ganéval s hogy a tisztaságáról egyáltalában nem híres szüreten «minél rothadtabb, földesebb és ganéjosabb volt a fürt, annál biztosabban jutott a cseberbe, mert a napszámos vagy pénzesszedő csak a javát ette meg, s így bizony a fürtre ragadt ganéjt is kisajtolták.» (Gaál, i. h. 17. l.). A szüretek tisztasága ugyan ma már sokat nyert, de a felületes trágyázás maig is megmaradt; belátták ugyan, hogy nem szalmatörekkel, hanem állati trágyával kell a földet táplálniok, de azt még mindig a talaj felszinére, a tőkék közé hintik el; a trágyázás ezen balatonmelléki módját *szemetelés*nek nevezik s a szőlészek szerint igen helytelen, mert így a víz a trágyát lemossa az aljba s mert a felszínen hagyott trágyának épen a gyomok veszik leginkább hasznát.

Márcziusban, a mint az idő engedi, megkezdődik a szőlőmüvelés első főmunkája, a *kikapálás,* a mikor is a gazda *kikapálja, kiszabadítja, kinyitogatja, kipirgálja* vagy *pirkálja* a tükét, vagyis a földet a tőkéről és a tőke mellől elhúzza két oldalra s *tányér*t csinál körüle, hogy metszhessen. Nehány napra ezután következik a *metszés.* A balatoni nép babonája azt tartja, hogy hold újján metszeni nem szabad, mert különben a venyigét nyáron megeszi a szú s akkor sok fattyút és csiatagot hajt a szőlő; a *fattyú* a tüke sarkai mellől, a *csiatag* a tüke alól tör elő.

A Balatonmellék régi szőlőművelésében a metszés legkedveltebb neme a tőke alakjának megfelelően a bagolyszemre vagy a sarokra való metszés volt.

A *bagolyfej*et, mely különösen a zalai oldalon dívott, olyan sima vagy gyökeres vesszőkről nevelték, melyeket *lagározott* (a rigolozás balatoni szava) földben árokba ültettek. A második tavaszon az előző év hajtását a fej felszínén látható alvó szemig visszametszették, minek folytán az már ez évben erősen megvastagodik. A fejből ez évben kifejlődő hajtásokat a harmadik, majd ismét a negyedik tavaszon is a legalsó alvó szemekig visszametszették s mindannyiszor a metszési lapokat éles késsel lekerekítették. A negyedik évben gyökeres vessző után a fej már 4—8 cm. átmérőjű volt, (síma vessző után két évvel tovább tartott a fej képzése,) s akkor már annak kerületén s egymástól lehetőleg egyenlő távolságban 3—4 hajtást is megyhagytak s karókhoz kötöttek.

A bagolyfejes tőkét már most úgy metszették, hogy a tőke mindenik vesszejét annyira tőben vágták le, hogy csakis a tőkeagy mellett meghúzódott egy *szem* (rügy) vagy épen csupán csak a *rejtett szem* — a vessző tövében olykor láthatatlanúl elrejtve — maradt meg; a levágott vesszők sebhelyeit *bagolyszem*nek, a fejet erről *bagolyfej*nek — az irodalomban *kopaszfej*nek — mondták. A hány volt a *termőcsap,* ugyanannyi *ugarcsap*ot is meghagytak, hogy ezek a következő évben rövid csapra metszve, termőcsapokká legyenek.

Ilyen bagolyfejes művelést és bagolyszemre való metszést főleg a következő fajoknál alkalmaztak: vadfekete, ezerjó, juhfarkú, kadarka, giliczelábú, olasz rizling, kövi dinka, mézes, szlankamenka.

A bagolyszemre való metszést idealisan csak a *metszőkés*sel lehetett végrehajtani; ámde ezt az utolsó évtizedekben — a Balaton mellékén a phylloxera fellépésétől kezdve — rohamosan kiszorította az *olló,* ezzel pedig a munkás nem juthatott be a vesszők hónaljához annyira, hogy az első szemet is levághatta volna s így a termést többé nem az alvó szem, hanem az első rügy szolgáltatta. Így azután a kopasz fejmetszés átváltozott *egyszemes fej-,* vagy a mi tulajdonképen ugyanazt jelenti, *csapmetszés*sé; igaz, hogy a gömbölyű síma tőkefejet az ennek következtében keletkezett oldaldudorok elformátlanították, de azért az arányos és bő termést hozott.

Ez a bagolyaszemre való metszés régebben, úgy látszik, az ország más szőlőtermő vidékein is el volt terjedve. Láczay említi, hogy a hatvanas években még a Tokaj-Hegyalján is megvolt. A modern szőlészet ugyan ezt a metszést barbárságnak, tavaszi szüretelésnek nevezi, de Láczay ezzel szemben védelmébe veszi a régi metszésmódot a következőképen: «És itt már helyét látom annak, hogy visszatérjek arra a most divatos és nagyon szárnyrakapott jeligére, hogy a ki semmi csapot nem hagy és tőkefejre dolgozik, az már tavaszszal végzi el szüretjét. Mert íme látjuk, hogy őseinknek kopasz fejmetszés mellett is lehetett bő termése, a mennyiben ők a talaj és tőkefej termő erejét egyenlő mértékben osztották fel a rügyek között az által, hogy mindeniket egyetlen szemre vágták vissza, így azok vállvetve, de nem az egyik a másik rovására végezték hivatásukat, végezték az assimilatio és a rügyek megtermékenyítésének munkáját... És megvolt még ennek a metszési módnak az a nagy előnye is, hogy a tőkefej eleven szövetrendszere köröskörül egyenlő hatással működvén és új szövetképződmények által a tőben vágott beszáradó seb-

helyeket átborítván, hosszú időkig nem kellett a tőkén oly súlyos operatiókat végrehajtani, minők a csapos művelésnél évenkint előfordulnak.»[1]

A *csapos fejművelést* a balatoni ember csak ott használta, a hol azt a faj megkivánta. Ilyenkor a fej tavalyi venyigéi közül 2—3-at visszametszett két-háromszemes csapra, a többit tőben levágta; a csapokból jött hajtásokból meghagyta azokat, a melyeken fürtök voltak, a többit lemetszette tőben; az ugarhajtásokból annyit hagyott meg, a mennyi volt a termővessző, mert a következő évben azok lettek a termővesszők. Ilyen csapos fejművelést kivánnak a bákor, bálint, bajor, burgundi, szigeti, sárfehér, muskotály, oporto stb. fajok. Ha balatoni ember egyébkor is használt több csapos hosszú metszést, csak a kényszerűség vitte rá; ha nagyon felhalmozódott adósságát egy évben kellett kifizetnie, olyankor «ütötte csapra» a tőkét a több csapos hosszúmetszéssel — a mit *kányavellás*nak nevezett — s ilyenkor tudta, hogy bőtermése lesz, de tudta azt is, hogy annak árát keservesen fizeti meg, vele szőlejét teszi tönkre, mert ilyen metszések után a tőke pár év alatt kitermette magát.

Minthogy a bagolyfejes művelés csak az alacsonyabb fürtállás mellett megérő, vagyis alanttermő szőlőfajoknak való, melyeknél csak az agyszemek vagy épen csak a legalsó rügyek termékenyülnek meg, ellenben azoknál a fajoknál, melyek csak a második-harmadik szemtől feljebb termékenyítik meg a rügyeket s így az érés is magasabb fürtálláshoz van kötve, igen kevés vagy épen semmi termést sem hoz, ez utóbbiaknál a tőkét *sarkokra* nevelték. Ugyanis az egyéves megeredt venyigét a második évben símára visszametszették s az új hajtások közül a tőke erejéhez képest 3—4 egyenlő növésűt meghagytak egymástól egyenlő távolságban. A következő néhány évben a 3—4 venyigét egyszemes rövid csapra metszették vissza s az így képződött csercsapok egymásra halmozódásából a tőke feje három-négy felé «sarok»-ra kezdett fejlődni s ha ezek a sarkok már 4—6 cm. hosszúságot értek el, rajtok a venyigéket tavaszon évenkint csapra metszették. Ennél a tőkeművelésnél tehát a fej nem gömbölyű, hanem 3 - 4 sarokra megy ki. Ez a 3—4 sarok tehát tulajdonképen nem más, mint ugyanannyi kis *czomb* vagy *szarv*, melyek alacsonyan a föld felett a tőkenyakban egyesülnek, szellős fészket képeznek, miért is az ilyen tükét *kosaras*nak mondják. E művelés mellett természetesen a metszett csapok a sarkokat minden évben legalább nehány mm.-val magasabbra emelik; hogy ezek túlmagasak ne legyenek, a lefűrészelendő sarok tövéből ugarhajtást neveltek s ezt a következő évben csapra metszve a magasra nyúlt tőkerészt lefűrészelték.

Ez a sarkos művelés a Balatonnak különösen somogyi részein járta s úgy látszik egész Somogyban el volt terjedve, mert már Gaál A. azt írja, hogy «Somogyban háromágú villa Ψ formájú szarvastőkékkel karózatlan bokorszőlőművelést folytatnak» (i. h. 50 l.)

A modern szőlészek a *sarkos* tőkeművelést, melyet *tomaji metszés*nek is neveznek, a Balatonmellék különlegességeként írják le, de mindig csak 3 sarokról szólanak,[2] holott úgylátszik kizárólag a tőke erejétől függött, hogy 3 vagy 4 sarokra hagyták-e azt. A szerintük tisztán háromágú sarkos műveléssel szemben aztán külön írják le *bakmetszés* néven a négyágút, a balatoni *sarok* elnevezést a *kar, szarv* és *bak* elnevezésekkel helyettesítvén s míg a sarkos művelést különböző okoknál fogva elítélték,

[1] Láczay László: A metszés kérdése; S.-A.-Ujhely, 1899. 18. l.

[2] Molnár, i. h., 328. l.

a bakmetszést ma már, igaz, csak a legújabb időkben s különösen oltványszőlők metszésénél, — ami a régi balatonmelléki szőlőművelésből csaknem teljesen hiányzott, — a legmelegebben ajánlják,[1] a mi ismét tudományos alapon való utólagos igazolása a Balatonmellék hosszú tapasztalás útján kifejlett régi szőlőművelése helyességének.

Volt azonban a sarkos művelésnek egy függeléke, melyet joggal támadtak meg a tőke túlságos kihasználása vádjával. Minden második harmadik évben ugyanis a tőke legerősebb sarkán bővebb termés elérése czéljából *szálvesszőt* hagytak, melyet vízszintesre fektetve vagy karóhoz vagy a szomszéd tőke sarkához kötöttek s a kötés feletti hajtásait levágták. E kikötés azért kellett, hogy a szálvessző merevebb maradjon, a szőlőt jobban megérlelje, mert a vízszintes fekvésben a nedv lassabban kering s jobban megoszlik a szemek közt. Az ilyen szálvesszőt a következő évben teljesen levágták. Az ilyen vesszőt a Balaton mellett *darabvesszőnek*, az eljárást magát *szálvesszőzés*nek vagy *pipaszárazás*nak mondják.

A sarkos művelés, mint említettük csapos metszéssel van összekötve; a csapok az egyes fajták szerint 1—3 szemesek lehetnek így pl. a bajor- és szigetinél 2—3 szemes, a sárfehér- és juhfarkunál 1 szemes csapra metszettek. A nyár folyamán aztán a termőhajtások fattyúhajtásait kitörték, az ugarhajtásokat pedig — melyek a következő évben már termőhajtások — megkurtították.

A metszés ideje alatt végezték a döntést és bujtást, meg az oltásokat.

Ha idősebb szőlőkben, hol a szaporításnak más módját alkalmazni úgy sem lehetett, egy területen több tőke kipusztult, ezek pótlására döntöttek, vagyis egy idősebb és erősebb tőkét 3—4 szál venyigével egy nagyobb árokba *döntöttek,* s a venyigéket ott húzták fel az árokból a felszínre, a hol az a hiány pótlására szükséges volt. Az öreg szőlőknek döntés útján való ezen újítását a modern szőlészet elítéli, de a Balaton mellékén a döntést más okból is alkalmazták. A hosszas tapasztalás rávezette a gazdát arra, hogy némely szőlő csak döntés után ad elég termést; tapasztalta pedig ezt épen a szigeti fajon, mely mint tudjuk a Balatonmellék főfaja. A modern szőlészet aztán megmagyarázta, hogy ez azért van, mert a szigeti gyér gyökérzetű faj, a tőkéhez aránylag kevés gyökeret ereszt; épen ezért az adott esetben elismerte a döntés helyességét, sőt szükségességét s így újból igazolta a balatoni szőlőgazda eljárását. De épen azért, mert a döntést a gyérgyökérzet okolja meg, a döntésnél nagy kímélettel kellett eljárni; ez pedig, úgy látszik, nagyon is hiányzott a Balatonmellék régi szőlőművelésében, mert Gaál A. keservesen panaszkodik a döntésnek Somogyban divatos barbár módjáról: «Akár ásóval, akár vermelő vagy írtókapával gödröt ásnak a tőke mellett; a tőkének e gödör felé terjedő gyökereit mind elvagdalván, mikor már a gödör egy arasznyi mély és oly hosszú, hogy a tőke belefér: azt a szó teljes értelmében belenyomják s ha túloldali gyökere akadályozza, azt is elvágják, néha még derékban el is törik s úgy teszik a gödörbe, nehány vesszejét a földből, melylyel befödik, kiértetvén. S ebből kell új tőkének lenni!» (i. h. 34 l.).

Ha fiatalabb szőlőben itt-ott elsatnyult a tőke, s már csak egy sarok hajtotta a szőlőt, vagy egy-egy helyen kapálás közben két tőke közt a harmadik kitörött, a szomszéd tőke egy vesszőjét *lebujtották* a földbe ásott árokba s végét egy vagy két szemmel a pótlandó tőke helyén a felszínre húzták s karóhoz kötötték. A míg ez a vessző meggyökeredzett s megerősödött, az anyatőke táplálta s csak ezután

[1] Szilárd Gy.: Szőlőművelés és borkezelés könyve; Budapest, 1898. 63., 64. l.

vágták el a bujtásszárt az anyjától is, meg az új tőkétől is. Bujtottak tavasszal is, ősszel is, a tavaszi azonban jobb volt, mert ha a bujtás meg is pattant, nyáron újra összeforrt. A tavaszi bujtást rendesen két évig nem szabadították el az anyjától, sőt az őszit három évig is *szoptatta* az anyja s ezt a modern szőlészek nagyon helytelenítik s az anyatőke rovására valónak mondják, mert szerintük ha a venyige az első évben nem tudott szert tenni kellő gyökérzetre, az a második évben sem fog már arra szert tehetni.

Az *oltás* a Balatonmellék régi szőlőművelésében alig szerepelt s ez egészen természetes volt; az oltás nem szaporítja a tőkék számát, hanem azokon csak a jobb fajtákat terjeszti; a balatoni embernek megvoltak a maga fajtái, azokat alaposan ismerte, a rosszakat írtotta, de a jókat jobbakkal nemesíteni nem akarta. Az oltásnak egyetlen neme volt a Balaton mellékén elterjedve s ez a *törzsökoltás*. Ennél a gazda a rossz fajta tükét körülásta, a rossz tőkét lefürészelte úgy, hogy csak egy egészen kis darabja maradt meg, ezt a tőkedarabot behasította késsel, szétfeszítette egy darabka fával s a nyilásba helyezett két ékalakúra faragott venyigét egymás ellenében, a peczket akkor kihúzta, az oltóágakat mélyebbre nyomta, közéjük egy kis héjat tett, aztán körülrakta mohával, hogy a repedésbe a föld bele ne menjen, majd jó magasan felkupczolta földdel, hogy az oltóágnak csak egy-egy szeme nyúlt ki a fölé. A modern szőlészet ezt az oltást *gyökérbe való hasítékoltás*nak nevezi s ma már csak a legritkább esetben használja. A phylloxera pusztításait követő szőlőújítások révén persze ma már az oltásnak mindenféle neme elterjedt a Balaton mellékén, de az amerikai alanyokba is állandóan azokat a régi fajokat — szigeti, sárfehér, fehérszőlő stb. — oltják, melyek e vidék borainak jellegét adják meg.

Mindezen tavaszeleji munkálatoknál a következő eszközöket használják: *Ásó,* melynek van nyele, köpűje, lapja, ezen urmója szárnya, hegye, éle; lapja hegyes vagy gömbölyű, azt kemény, ezt puha földre használják. — *Kapa* van háromféle: széles, bujtó- és csákánykapa. Nyitogatáskor a *széles kapát* szokták használni; ez Zalában, hol a talaj köves, háromszögletes, Somogyban a puha homokos földre négyszögletes, széles pengéjű vágott orrú, melyet ezért *tehénszájú*nak neveznek. Van nyele foka, két szárnya, közepén urmója vagy rúdja vagy erőssége s ha háromszögletes, hegye. Minél *lapjabban* áll, vagyis minél kisebb a rúd és kapa közt a hegyes szög, annál könnyebben húz vele a munkás; ha a föld ráragad, a kis ösztöke formájú *kapatisztító kés*sel vakarják azt le róla. A bujtáskor a *bujtókapát* használták, melyet *vermes-* vagy *likvágó*-kapának is hívnak; ez keskenyebb és erősebb, mint a széles kapa s vele ássák meg a bujtandó vessző árkát és gödrét. A hol nagyon sok volt a kő, ott már a bujtókapa helyett a *csákánykapát* — hívják *szarvas-* és *irtó*-kapának is — kellett használni, melynek foka s kapás és szarvas fele van, előbbi a lyuk ásására, utóbbi a szükséges murvafejtésre. Ujabban különben puha földben már *szálvas* vagy *furú* után bujtanak, mely jó egy méteres vasrúd, alsó része négyélű, szára hengeres s néha famankója is van.

A legfontosabb szerszámok egyike volt a *metszőkés,* melynek alakját a készítő kovács a megrendelő gazda óhajtásainak megfelelően változtatta; az egyiknek ilyen, a másiknak olyan állású vagy fogású kellett. A régi metszőkés *nyele* kétmarkos volt, a nyélnek volt *töve,* az a része, a hol a penge volt beléütve s vaskarikával leszorítva, aztán *dereka* és *alja.* A nyelire rozmaringot faragtak, abba spanyort öntöttek (spanyolviaszt), ki zöldet, ki pirosat s aztán lesimították. A nyél szilva vagy baraczkfából készült. A *pengé*nek volt *háta,* ezen négyszegletes *babukája,* hegyes

kampós *orra, éle* és *bögyökje*. A kovács rendesen a babukára verte a tulajdonos nevének 2—4 betűjét, míg a maga csillagos, félholdas, tulipános stb. mesterjegye a penge nyakára került, Az eszköz vasa a kasza vagy a szecskavágó aczélja, más erre nem jó, mert lágy és hajlik. A metszőkés mindenik részének megvan a maga szerepe. A bagolyfejes művelésnél a vessző metszésekor a kés orrával maga felé *húz,* a sarkos művelésnél a bögyökkel a vesszőt *letaszítja;* mindez, mint látjuk, a tőke kimélését, a megsértés lehető kikerülését czélozza; de az ilyen metszőkés pótolja a kis baltát is, mert ha p. o. a száraz tőkét metszi le, akkor a babukával *vág.* Ha a metszőkéssel húztak vagy taszítottak, tőben fogták a nyelit, hogy jobban lehessen a penge élét vezetni, ha vágtak vele, aljban fogták, hogy nagyobb erőt fejthessenek ki. Mielőtt munkára mentek, a metszőkést a hajtókövön megköszörülték, ha megpuhult munkaközben, paticzküvel megcsiszakolták. Említettük, hogy a zalai partok déli felében a metsző késsel csak huznak, az északi szakaszban húznak és taszítanak is; ez nyilván utal arra, hogy a déli szakaszban főleg a bagolyfejes, az északiban a bagolyfejes és sarkos művelés vegyesen folyt. A bögyökös metszőkés ezek szerint az északi parton északkelet felől délnyugat felé terjedt volna, a mit megerősíteni látszik az az adat, mely szerint a keszthelyi hegyvidéken a bögyökös metszőkés csak a XIX. század ötvenes éveiben terjedt el az egyenes élű helyett — Balaton-Ederics felől.

Mikor a gazda mindezen munkálatokkal elkészült, a sok levágott vesszőt és hulladékot, melynek most már *szeprencze, szeprente, venyige, venyicse, venyics, czefre* stb. a neve, a gyerekek összeszedik, zsupkötéllel kévékbe kötik s aztán hazaviszik tűzrevalónak. A szőlőnek a kitakarítása a *venyigeszedés.*

Áprilisben a szőlőt ki-, előre- vagy megkapálják parragából (a gazos földből) vagyis a földet kihúzzák a tőkesorok közé s feltöltik élesre bakhátnak; ezt a műveletet ezért *parragkapálás*nak vagy *porhálás*nak nevezik, s czélja, hogy a földben gaz ne legyen. A Balaton mellékén azonban ezt a munkát sem végezték egyszerre; az eltakart szőlőt először *félágra* kapálták ki, a tükének azon a felén, a hol a metszési sebek voltak, a földet nem bántották. A kapálás e része a metszést nyomon követte, csak azt várták be, hogy a tüke *elvizeljen,* addig míg a seb vizelt, nem kapáltak, mert a szem, ha föld ment rá, megvakult. Ezt követte aztán 1—2 hét mulva a *kotrás,* a mikor már a másik oldalról is elhúzták a földet s ebből épült fel az út közepén a bakhát.

A májushavi munkálatok a *fattyazás*sal kezdődnek, lemetszik az ágakat, melyeken nincs fürt, a termőhajtásokat a fürt felett bekurtítják; az ilyenkor lehulló gyenge hajtás a *leveles,* melyet a tehénnek adnak. A főmunka azonban e hóban a *kötés* vagy *kötözés* akár bokorba, akár karó mellé. Karót, mint láttuk Gaál soraiból, Somogyban nem használtak, Zalában szintén karózatlan volt a régi szőlőművelés, de ott legalább 20 évvel előbb terjedt el a karós szőlőművelés, mint Somogyban. Régen mindkét parton a karót csak a bújtás és oltás mellé tették. A kötözés szalmával, zsuppal és sással történt; a szalmát és zsupot kicsit vízzel megáztatták, majd megtapodták, míg megpuhult, 3—4 szálat összepödörtek, ezzel a vesszőket egymáshoz (vagy a karóhoz) szorították, a kötő két végét megcsavarták s visszapödörték derékra; a szalma (árpa, búza, zab) a kötözésre kevésbé alkalmas, mint a zsup (rozs); ha sással kötöztek, akkor a kötőt *fujtóra* (csomóra) kellett megkötni, azt hiába tekerték meg, mindjárt visszabomlott. Somogyban a kötözésre a hársfa belső áztatott kérgét használták, de az igen költséges volt (Gaál, i. h.

59. l.). Természetesen csak akkor kötöztek, ha a vessző már nem volt húsos, megerősödött, a kötést megbírta; de azért, a mennyire lehetett, siettek vele, mert a szőlőnek, ha össze van kötve, a széljárás és jégverés is kevesebbet árt. Ma már a modern szőlőművelés mellett e hóban kell végezni a Peronospora elleni első *permetezés*t (a balatoni *termetezés*nek mondja), a *gyürűzés*t és az első *sekély kapálás*t.

Június havában volt a második kapálás; ez nem járt mélyen s csak a gyomtól akarta megszabadítani a szőlőt. Ma már e hóban van a harmadik kapálás (a második sekély-kapálás) és a második (erősebb) permetezés.

Júliusban újból kötöznek, kurtítnak, fattyaznak s ma már harmadszor permeteznek. A főmunka azonban a *harmalás* vagy *harmallás* volt vagyis a harmadik (a mai művelési mód mellett már megyedik) kapálás, melyet *beporlás* vagy *terítés*nek is mondtak. Míg az ország más részeiben, különösen kötöttebb laza talajnemeknél a harmalás csak sekély s főleg a gyomirtás czéljából alkalmazott kapálás volt, a Balaton mellett, különösen a zalai part középső szakaszának laza és heves talaján a gazda a bakhátot hosszában bevágta, két szélre húzta vagy egyenesre laposra terítette s a tükét vele eltemette, hogy az ki ne száradjon, gyökereit a nap meg ne pirítsa. A bakhát bevágásáról az egész műveletet is *bevágás*nak szokták nevezni.

Augusztus vegén vagy szeptember elején — az időjárás szerint — következett a *kikeverés* (a mai szőlőművelésben már ötödik kapálás), mikor is azt a földet, a mit beporoltak, most a tőkesorok közé ismét bakhátra kapálták, hogy a fürt, a mikor lelódul, a földre ne érjen. A mai szőlőművelés mellett ezenkívül tovább folyik a csucsozás, fattyazás, pótkötözés és a permetezés. Ugyancsak augusztusban állították fel a madarak üzésére a *kerepü*t vagyis azt a nagy szélmalomszárnyakkal készült lármás eszközt, mely egy fára erősítve a legkisebb szélre is ijesztő lármát csinált. A régi szőlőművelésben az így feldolgozott szőlőbe senki többé be nem mehetett.

Ezután következett a szüret s mikor az is véget ért, a bakhátba eltemették a tűke fejét, hogy a tél hidege meg ne ártson neki. A régi szőlőgazdának szüret után a külső munkája megszünt.

A szüretet — október első felében, a mikorra a szőlő a legtöbb helyen tökéletesen megérett — a nők és gyermekek végezték. Ezek leszedték a szőlőt vagyis a fürtöket bugylival lemetélték s belerakták a *fertálysajtár*ba, mely $^1/_4$ régi akó volt s melyet musthordani is meg borfejtéskor is használnak, s ha megtelt, az út végire vitték s ott a *csöbör*be öntötték, a mi egy egyakós fakád. A csöbörben felgyült szőlőt két csöbrös letörte, agyon szakította, megcsomoszóta vagy megmuszkolta a muszkuló-, muszkoló- vagy muszoló-fával, mely 0·7—0·8 m. hosszú sulyok alakban végződő erős bot; mikor ezzel elkészültek, a csöbör két fülének lyukán áthúzták a csöbörhordó rudat s vállravetve bevitték a prősházba s beöntötték a 10—20 akós kádba, a melyet teli töltöttek, s a melyet a Balaton mellékén *bocska-* vagy *bucská*nak neveznek. A kádban a törköl vagy sas estig állt, addig a törköl felszállt, a lé alul maradt; a mi lé estig a kádban összegyűlt, azt leeresztették s az volt az *előlé*. Ezután — tehát csak este felé — eresztették a kádba a tiprót, a ki aztán a törkölt jól kitiprotta kétszer is. A mi lé már most a sasról éjjel csöpögött le, azt külön fogták fel, az volt a legédesebb s édes maradt a megforrás után is; ezt nevezték *csöpögés*-bornak. A törkölt ezután a kádból kiszedték ahhoz készült villával vagy vaslapáttal s a satóba rakták s kisatolták. A mustkészítés ez általános módja mellett, különösen az uradalmakban és egyes nagyobb termelőknél a szőlőt

leszemelték, zsákban tipratták s aztán vitték a sajtóba.[1] A szőlőőrlők vagy szőlőmalmok meglehetősen későn, a hatvanas évek második felében terjedtek el.

A Balaton mellékén a prősnek — mondják pörés-, satós-, satú- és sajtónak is — háromféle alakja volt: a kancza-, a régő- és a kosos prős.

Legegyszerűbb és legkisebb volt a *kanczaprős,* melyet 58. ábránk mutat be. Ennek volt egy alja (a), mely két talpon (k) állott; az alj tartotta a két ábroczot (b), ezeket kötötte össze fent a sorgerenda (c), azon ment keresztül a prős sorja (d), melyet a szorítóval (e) forgattak és nyomtak le a papnéra (f); a két ábrocznak meg a garatnak is volt 2—2 kapocsfája (h és g), ezek tartották a garatdeszkákat (i) s a garatban kipréselt must az aljon át furt s borzafacsővel ellátott zsilipen (l) folyt ki.

Sokkal nagyobb méretű, hatalmas szerkezetű s úgy látszik eredeti volt a *kosos prős,* melyet a somogymegyei Endréd községből mutatok be az 59. ábrán Farkas József példánya után, mely ma teljesen használaton kívül hever a nevezett prősházában. Ennek óriási tölgyfatalpa (a) van; ebből emelkedik ki a két ábroczfa, melyeknek felső két harmaduk azonban nem négyélű, mint az alsó harmad, hanem csavaros s azért ez a prősnek nem is ábrocza, hanem sorgya (b). A két sor tartja fent a hatalmas gerendőt (c), melynek közepén levő vánkosa nyomja rá a papot (f) a papnéra (g). — A gerendő mozgását alulról a két kiskos (e), felülről a két nagykos (d) szabályozza, melyek mindegyike három szarvú s a szarvaknál fogva mozgatható. A garatdeszkákat (l) a két mejjékfa (i) s az ezeket összekötő garatkapocsfák (k) tartják össze; a mejjékfák pedig a sorfák kapocsfáin (h) nyugosznak. A mustot itt is a talpon átfúrt cső vezeti le (m).

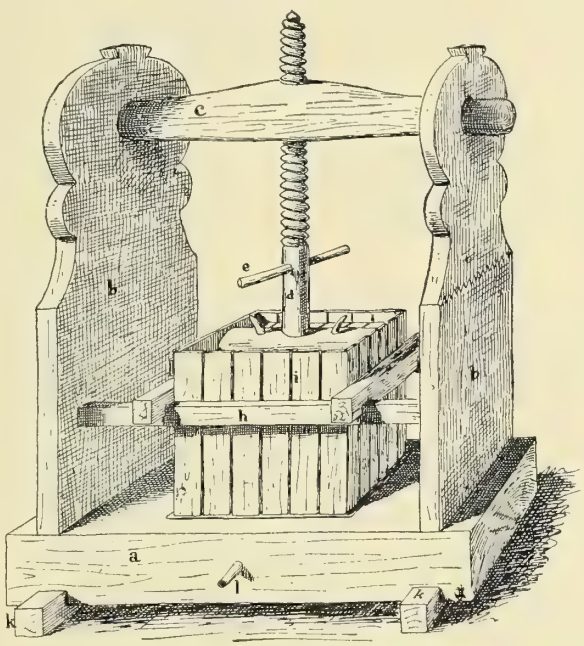

58. ábra. Kanczaprős.

A harmadik prősalak a *régős* vagy *gerendős prős,* mely szerkezetileg a kosos prőshöz áll közelebb, de csak egy sorfája van. Rajzát egy badacsony-tomaji példány után a 60. számú ábrán mutatom be. A talpot óriási tölgyfalap képezi (a); a talp egyik végén forog a maga ágyában (p) a sorfa (b), melyet egy rajta átmenő hatalmas karóval (c) forgatnak. A prőssor vagy sorfa tartja az óriási súlyú gerendő vagy gerendé egyik végét (d) az igánál (e) fogva. A talp másik részén abból 2—2 ábroczfa indul ki (f); a két szemköztes ábroczfát egymással a czövek (g), a két pár ábroczfát pedig egymással a kapocsfa (h) köti össze. A négy ábrocz közt megy végig a gerendő, mely azokon túl hatalmas tuskóban végződik. A két hátsó ábrocz át van vágva s a vágásokba fekszenek a régők, — összesen 5 van, —

[1] Ezt felemlíti Keleti is 1873-ból (i. h. 95. l.).

melyek a gerendő állását szabályozzák (o). Alul a két pár ábroczfát két karfa (m), ezeket egymással két kapocsfa (n) köti össze s ezek tartják a garatdeszkákat (l). A gerendé a maga súlyát a pap (i) közvetítésével viszi át a papnéra (k), illetve az

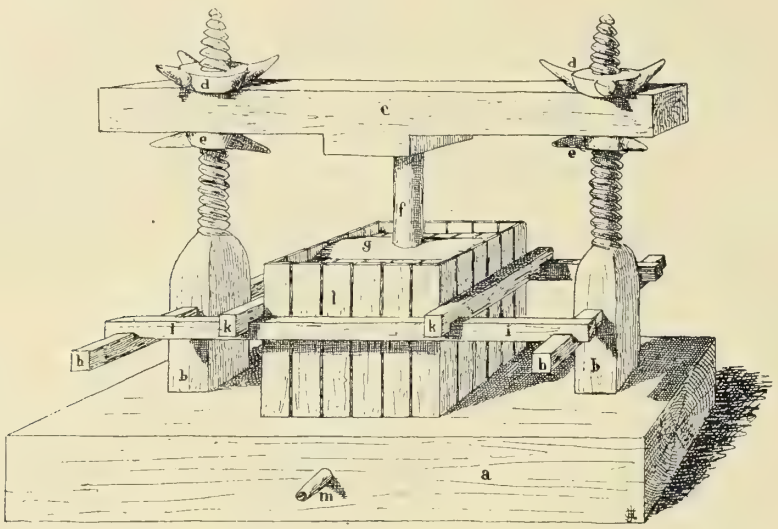

59. ábra. Kosos prős.

alatta fekvő mustfedő deszkákra. A nagyobb nyomást a régők kihúzásával, a fokozatos lassú, kisebb nyomást a sorfa forgatásával érik el; ha egy-egy régőt ki akarnak venni, a mellső ábroczfákon látható lyukak közűl a megfelelőkön erős karót

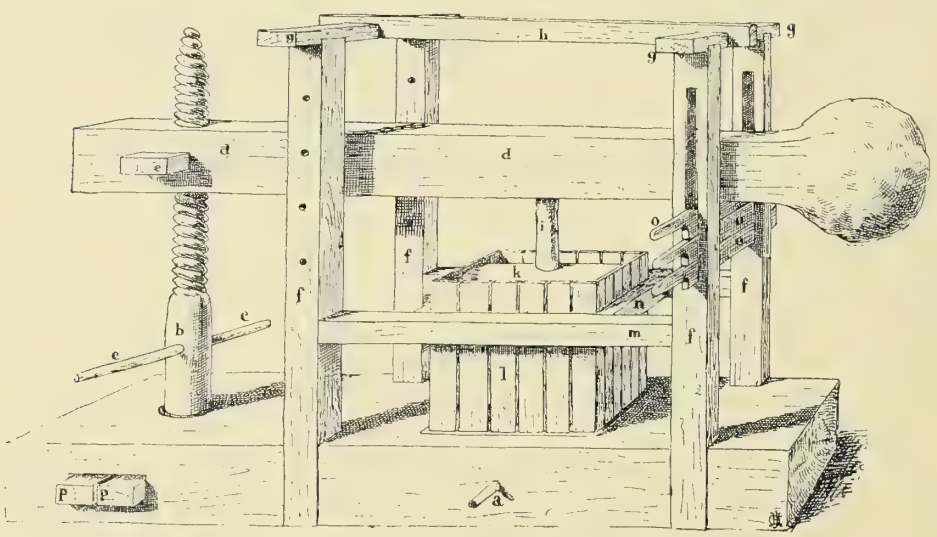

60. ábra. Régős vagy gerendős prős.

dugnak át, s akkor az egész gerendőt a sorfa és a karó tartván, a régőt kihúzhatják; ekkor a sorfa fordításával a gerendő igás végét felemelik, mire a karó úgy meglazul, hogy kihúzható s fokozatosan lassankint teljesen rábocsátják a régőre.

A három prős között a szerkezeti különbségek nyilvánvalók: A kancza- és

régősprősnek egy forgó sorfája, a kosos prősnek két szilárdan álló sorfája van; a kosos és a régős prősnél a mozgó gerendő súlya nyom s ezért van papja és papnéja, a kanczaprősnél a gerendő épen szilárdságával nyom, a papot a sorfa helyettesíti s így csak papnéja van (innen neve is); a kancza- és régősprősnek vannak ábroczfái, a kosos prősnél ezeket a sorfák helyettesítik.

A régős prős, szerkezetét tekintve legjobban hasonlít azokhoz az ú. n. *guzsos* présekhez, melyek a hatvanas években Magyar- és Horvátországban meg Styriában közkedveltségnek örvendtek s melyek, hogy a Balatonhoz közelebb fekvő helyet is említsünk, Nagy-Kanizsán is kaphatók voltak. A szerkezetben különbség nem volt, megvolt a sorfa, a négy ábrocz, a gerendő, s a régők (ott *támfák*nak nevezték), de az egész garatrészt a *medenczе,* a *fűzcserények* és a *guzsok* helyettesítették s e tekintetben határozottan kezdetlegesebbek voltak, mint a régős prős.[1] Ilyen cserényes prőst a Balaton mellett nem találtam s aligha is volt, mert a balatoni lakosok arra még csak nem is emlékeztek s az elnevezés is újnak látszott előttük.

Úgy a kitiprott, mint a kisajtolt mustot vagy kimeregetik *kaponyá*val, a mit a kobaktök egy fajából készítenek, vagy lecsorgatják a *káczikáb*a, a mi kisebb félfenekű kádacska, s aztán a mustmerő *káforká*val vagy a fertályos sajtárral hordóra öntik a *tőtikén* át, a mi szintén sajtárféle, de feneke át van fúrva és csővel ellátva, mely a hordó lyukába illik.

A Balaton-mellék régi szőlőművelésében a fajbort nem ismerték, legalább a parasztság nem s még az uradalmak és egyes nagyobb termelők is csak a XIX. század derekán kezdték szőlőiket fajbortermelésre átalakítani és a szüretelést e szerint berendezni. Tudvalevő, hogy a Balaton-mellék borai kevés kivétellel nagymértékben alá vannak vetve a megtörésnek s úgylátszik ez szorosan összefügg a bornak vegyes fajokból való szürésével. E vidék borai közül, mondja Plósz, «legkönyebben törnek meg és legnehezebben tisztulnak a vegyes fajokból szűrt borok, míg a fajborok, pl. a rizling és a kéknyelű kevésbé vannak kitéve a megtörésnek, valamint a vörös borok sem igen törnek meg».[2] A megtörés ellen derítő szerekkel szoktak védekezni a modern borkezelésben; a Balaton mellékén a régi pinczekezelés ilyeneket nem ismert, ha a bor megtört is, egy idő mulva magától megtisztult vagy — elfogyott.

A fehérbor mustját sohasem hagyták törkölyén, a sillert ellenben törkölyén erjesztették; a vörös borok mustja az erjedés befejeztéig maradt törkölyén s ebben az eljárásban ma sincs sok változás a nép pinczekezelésében. Hasonlóképen vagyunk az erjedéssel. Keleti statisztikája 1875-ben a balaton-melléki pinczekezelésnek kitünő hírét keltette, írván a következőket: «A Balaton mellékén nevezetesen Csopakon kitünő pinczekezelés honos. A bor erjesztő-kamarában 20° meleg alkalmazása mellett forr, bevégzett erjedés után azonnal lefejtik azt s csak így kerül pinczébe. Badacsonyba némelyek zártan erjesztenek, de közönséges pinczei hőmérséklet mellett». Hát ez akkor is csak egy-két uradalom pinczéjére állt, de általánosítani egyáltalán nem lett volna szabad, hiszen Plósz még 1885-ben is így ír: «A hőmérsékletre az erjedés tartama alatt csak az uradalmak és nagyobb birtokosok fordítanak

[1] Ilyen cserényes prősnek és részeinek rajzát és leírását megtaláljuk Tersánczky J.: A jobb szőlőművelés, borkészítés stb. czímű (Nagy-Kanizsa, 1869) könyvében (291. l.).

[2] Dr. Csanády G. és dr. Plósz P.: A borászat könyve, tekintettel hazánk bortermelésére; Budapest, 1885. 563—566. l.

gondot. Erjesztő kamarája kevés termelőnek van. Az első erjedés után rendszerint még édesek maradnak s a következő évben csendes utóerjedésen mennek át, kivévén a gyöngébb minőségűeket. . . . Általában deczember—márcziusban fejtik le első ízben a borokat. A fehéreket az első évben 1—4-szer, a vöröseket legtöbb helyt csak egyszer, néhol kétszer fejtik le». (i. h. 565. l.). A mesterséges borok közül Kővágó-Örs és Badacsony környékén az ú. n. főtt ürmöst készítik úgy, hogy a legédesebb fehér mustot kazánban felére, vagy rosszabb években harmadára lefőzik, miközben többször lehabozzák.[1]

A már kisajtolt és lecsepegtetett törkölt persze szintén felhasználták; mindenekelőtt kézzel apróra elzsurmolták, aztán félfenekü törkös hordóba rakták, jól letiporták, tetejét karvastag törkőtömő durunggal megverték, hogy a hordócsinnál levegőt ne kapjon, mert akkor elpenészedik, végül lesározták polyvás vizes sárral tenyérvastagon, hogy ereje el ne menjen. Mintegy egy hónappal később, mikor a törköl már jól megforrott, pálinkát főztek belőle. A csak egyszer lefőzött pálinkát vatykának, a kész pálinkát krebulának, a szeszfőző helyiséget kukollának nevezték.

A Balatonmellék régi szőlőmüvelésének és borászatának e vázlatos képét nem fejezhetem be a nélkül, hogy meg ne említsem, hogy a régi balatoni embernek bizony ebből a munkájából nem sok haszna volt; a gazda nem kereskedelemre, hanem a maga használatára termelt s borát a gazdasági életben abszolut tétlenségre kárhoztatott télszakán maga itta meg. Ez még nem lett volna baj, de hát magyar ember magában nem iszik s ha a gazda kiment pinczéjébe, meghívta szomszédjait, atyafiait, komáit, s úgy mentek együtt pinczeszerezni. A pinczéig azonban sok állomás volt, más pinczéje előtt, ha ott volt a gazda, nem mehettek el köszöntés nélkül, s ha sok volt az ilyen állomás, sokszor az egész társaság ittasan érkezett meg a pinczéhez. Hamarosan előkerült a mécs, kiki megkereste háromlábú pinczeszeri székét, a gazda elővette a hébért vagy lopót, s megtöltötte a vatalét, a mit haza szánt. A vatalé vagy vatallér vagy csobolyó amolyan kétfenekü lapos dobalakú fertályakós hordócska vagy csutora, a minek két fülén zsineg ment át, s annál fogva hordták benne a bort haza. Az otthonlevőkről azért kellett előre gondoskodni, mert senki sem tudta a pinczeszer végét. Akkor aztán a gazda megigazította a kármentőt, s csapról töltögette meg a gyöngyösnyakú (fodrosszélű) icczés üveget, a csaposkorsót vagy épen a vászonkorsót. A vászonkorsó vászon (piszkos) fehér volt s horvátok árulták; ebben szokták a bort felmelegíteni s mikor jó forró volt, paprikát dobtak bele s az úgy hevítette az embernek a belső részit, mint a pálinka. Ez az ivás pedig belenyúlt az éjszakába, eleinte még birálgatták, szidták a bort, elnevezték azt mexikóinak, ha olyan savanyú volt, hogy megszöktek tőle (dehogy szöktek!), vagy megmondták, hogy hányemberes, hogy t. i. hány ember tartja a vendéget, hogy belétölthessék, leszólták a színét (a faluszemesi bort maig is tetűszínűnek csufolják), az izmat (= zamat)-ját, hanem azért mindig pupos (teli) volt a pohár; később elmaradt az adomázás; azt az ének váltotta fel, majd berekedt a torok, megnehezült a nyelv s a végén csúfosan berugtak valamennyien. Bizony nem egy akadt, a ki a maga lábán nem birt hazamenni, de ezekről is előre gondoskodtak; ott állott a falhoz támasztva a ragancs vagy cserén, a szőlőmüveléshez való trágya-

[1] Balaton-melléki borok elemzését közlik Keleti (i. h. 142. l.), Molnár István: Okszerű borászat népszerű vezérfonala; Budapest, 1877; Csanády és Plósz (i. h.); Matlekovics Sándor az ezredéves országos kiállítás nagy jelentésében, stb.: e helyütt elegendőnek tartjuk ez elemzésekre csak utalni.

hordó, azon vitték haza, aki nagyon elázott. Ez a pinczeszerezés így folyt nap-nap után, ma egyiknél, holnap a másiknál, most névnap, születésnap, máskor disznóölés, nagy halfogás stb. czímen, s valóban csodálnunk kell azt a physikai szervezetet, a mely ezt az életet hónapokon át kibirta. Ha birta is, nem sokáig birta! A zalai oldal szőleiben sok helyütt találkozunk kőkeresztekkel; a felirat elmondja, hogy az Úrnak engesztelésére emelte egy özvegy asszony; a nép hozzáteszi, «mert az urát pinczerezés közben ütötte meg a guta.» Ennek a dorbézoló életnek a napja ma már leáldozott a phylloxera eszükre térítette az embereket s ma már szőlőművelésüket gazdaságos alapra helyezik s többre becsülik, ha borukat jó pénzen eladhatják, mintha maguk elpinczeszerezik.

*

A szőlőhegy életét a személy és vagyonbiztonság szempontjából ma a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről alkotott 1894: XII. törvénnyczikk szabályozza. Ez a törvény egységesen intézkedik úgy a szőlők, mint a szántóföldek, rétek, legelők stb. őrizetéről s a rendtartást a község kezéből csak ott veszi ki, a hol a szőlőművelés érdekeinek előmozdítására hegyközségek alakulnak; hegyközségek megalakítását azonban a törvény csak megengedi s épen nem teszi kötelezővé s az engedélylyel az országban ma kevesen élnek. Ott, a hol hegyközség alakul, ez önkormányzati alapon áll, ügyeit első sorban a hegyközségi közgyűlés, másodsorban a hegyközségi választmány, harmadsorban a hegyközségi hegybiró intézi, költségeit az ezek fedezésére kivetett hegyközségi járulékból fedezi, gondoskodik a rendtartásról, a személy- és vagyonbiztonság védelmére felesketett hegyőröket alkalmaz, a kik a mezőőrökkel együtt teljesen sz idézett törvény szerint tartoznak eljárni.

A XVIII. században a szőlőhegy életét megyehatóságilag hozott hegyarticulusokkal szabályozták, melyek végrehajtását községenkint külön hegybiróságra bizták. Minden községben, a hol szőlő volt, megalakult a paraszt hegybiróság, ez megkapta s a «hegykönyv»-be beíratta az articulusokat s a hegy életére, rendtartására azok szerint ügyelt fel. Igaz, hogy ezek az articulusok csaknem évtizedenkint módosultak, szaporodtak, alkalmazkodván az új országos törvényekhez és a helyi viszonyokhoz, de általában egy-egy időszak állapotainak hű tükrét adják. Kutatásaim közben sikerült megtalálnom és megszereznem a Balatonmellék legkiválóbb bortermő hegyének a Badacsonynak a XVIII. századból való hegykönyvét, mely most a M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tulajdonát képezi s az alábbi sorokban ebből a forrásból merítem azokat az adatokat, melyek együtt a XVIII. század hegyéletébe világítanak be.

Badacsony-Tomaj hegykönyve már külsőleg is igen értékes és szép darab; kötése a magyar renaissanace typikus bőrkötése, a melyben a nemzetközi motivumok magyaros jelleggel vannak alkalmazva. Megvan benne az egymáson átszövődő szalagdísz, mint jellegzetes renaissance keret, melyet tudvalevőleg a debreczeni könyvkötők, Grolier-utánzatul különféle színnel kifestettek; a négy sarokdíszt a középső mezőben virágcsoportozat egészíti ki, mely utóbbi szintén magyaros; feltünően magyaros azonban benne a szalagkeretek közé elhelyezett virágcserép a belőle hullámos vonalban kiemelkedő rozmaringgal. Ezt az elsőrangú és gyönyörű munkát még érdekesebbé teszi az, hogy az árát is tudjuk; az utolsó lapon levő feljegyzés szerint készült 1756-ban s fizettek érte a compactornak 5 frtot. A kötés felső lapjának valamivel több mint egynegyed részét mutatja be 61. ábránk.

A hegykönyv legelső kettős lapját az esküminta foglalja el piros, kék, sárga és zöld levelekből és virágokból álló csoportozatok közé zárt keretben, a nyomtatott betűt utánzó piros és zöld betűkkel.

Ezután következik egy rövid jegyzőkönyvi kivonat, mely elmondja latinul, hogy Zala vármegye urai, a praelatusok, bárók, mágások és nemesek egyeteme 1752-ben 30 pontban állapította meg a hegyarticulusokat. Ezt nyomon követi a 30 articulus felsorolása magyar nyelven. Az egyes pontozatok fogalmazása meglehetősen laza, sok helyütt alig érthető, sok benne a latin szó s egy és ugyanazon dologról több helyütt is rendelkezik. A felsorolást az utolsó lapon a vármegye főtisztjének, Dóczy-nak a maga eredeti pecsétjével ellátott felolvasási záradéka látja el 1756. évi kelettel, alatta az akkori hegybírónak Hámos János-nak aláírása és «a közönséges helységnek szokott élő pecsétje» a szőlőtőkével. Mindezekből kitűnik hogy az 1752-ben hozott articulusokat 1756-ban hirdették ki B.-Tomajban. Az utolsó lapon levő költségjegyzék megmondja hogy a compactornak fizetett 5 frton kívül a betűk festésére és aranyozására 1.35 frtot, a notariusnak az articulusok leírásáért 2.— frtot, a főbírónak, a felolvasási záradékért és pecsétjéért 1.50 frtot s végül a notariusnak a miért a könyvet a főbíróhoz hitelesítés végett elvitte, úti költségre 15 pénzt fizettek s így az egész hegykönyv az első functiok megkezdéséig 10 frtba került. Az 1756. évről még az azon évi hegybíróság van névszerint felsorolva. Ezt kellett volna követnie az adás-vevések jegyzőkönyvének; ennek a címlapja «Prothocolli anni 1756» felírással megvan ugyan, de maga a jegyzék csak az 1764. évvel kezdődik s a második articulus-sorozat mögé van kötve.

Egy csomó üres lap után kezdődik a második articulus-sorozat. Az első lapot a cím foglalja el «Articuli promonthoriales pro promonthorio Badatson.» A második lapon latin jegyzőkönyvi kivonat mondja el, hogy Zala vármegye külön e czélra kiküldött bizottsága 1769-ben az 1752-diki articulusokat revideálta, kijavította és kiegészítette. Erre következnek az uj articulusok; lényegükben ezek a régiekkel egyeznek, de a bizottság a 30 pontból 31-et csinált, mert az 1752-diki 29. articulust kettőre bontotta fel, s ehhez a 31-hez csatolt egy ujat a 32-et, mely az ellenállás megbüntetéséről és a büntetéspénzek elszámolásáról intézkedik. Ezt lezárja ugyanazon Dóczy főbírónak fölolvasási záradéka 1770. évi kelettel. Csakhamar szükségessé vált azonban még két articulus felvétele, egyik a bormértékről, másik a szőlőmunkások kényeztetése ellen s ezek mint 33. és 34. articulusok nyomon követik a záradékot s külön 1776-ban kelt záradékkal vannak ellátva.

Amint látjuk tehát, az articulusok a felmerült szükség szerint módosultak és bővültek s így a kép, melyet belőlük a hegyközségek életéről megvázolhatunk, különösen az 1752. és 1776 évek közti kort jellemzi. Csináltak-e azóta ujabb módosításokat, újabb articulusokat, nem tudjuk, egy bizonyos, hogy a hegykönyvbe bejegyezve nincsenek. Későbbi időkre csakis az adás-vevési jegyzék terjed, mely 1764. évvel kezdődik és 1856. évvel zárul be. Hiányzanak a büntetéslisták, a hegybirósági választások s a hegység életére vonatkozó minden egyéb feljegyzések is. A felsoroltakon kívül mindössze 1872-ből van egy itélet feljegyezve, mely szerint Tóth Györgynét azért, mert Góczán György szőlejének kútjában disznóbélt mosott ki, a mi «az egészségnek roppant kárára» van, 3 frttal büntette a hegybíróság, melyből 1 forint az elüljáróság napi díja, 2 pedig a hegyközség részére maradt. 1874-ből három békés kiegyezéssel végződött ügyről van rövid feljegyzés, mely-

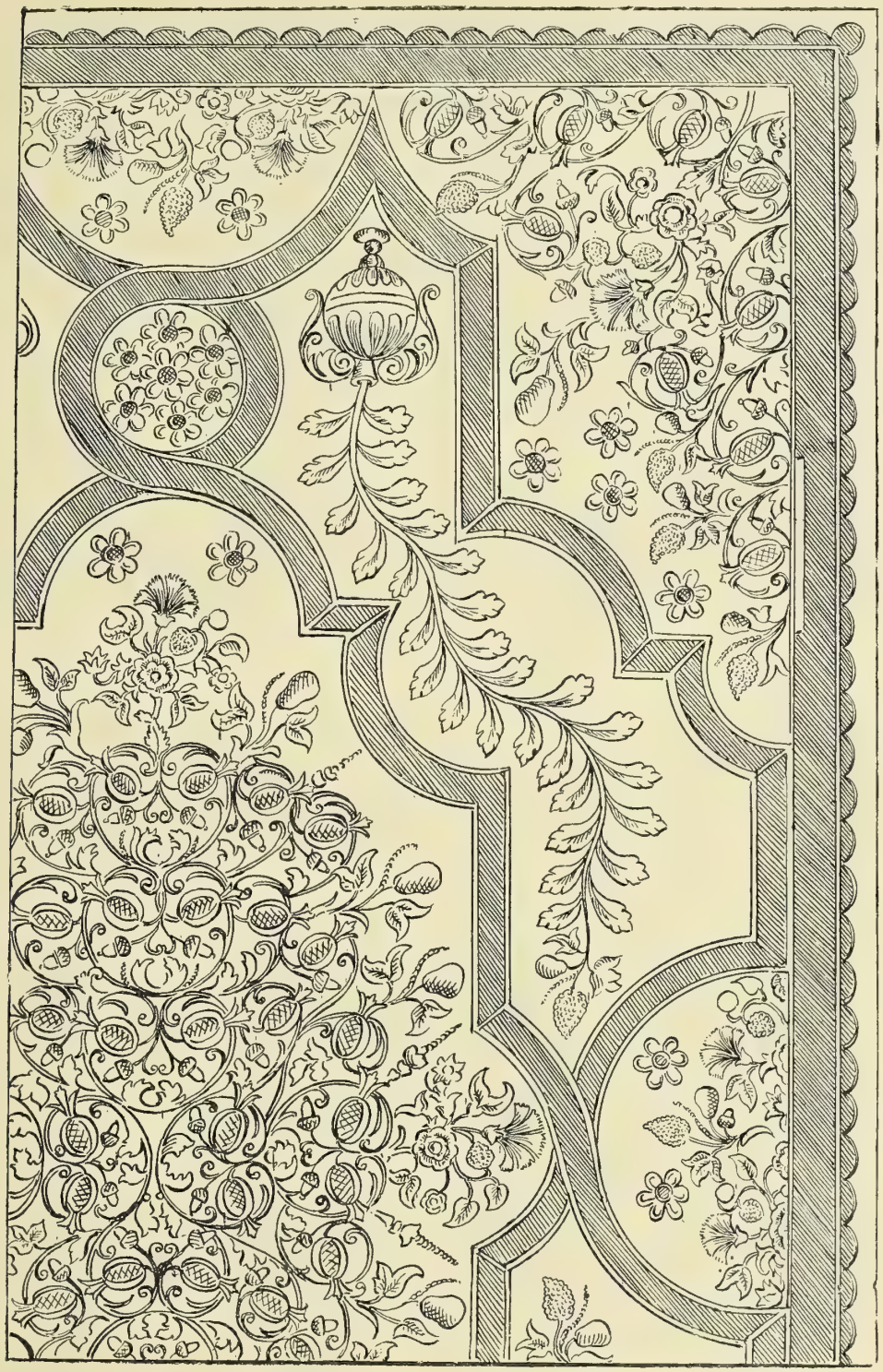

61. ábra. A badacsony-tomaji hegykönyv felső borítékának egy negyede (1756-ból).

ben a hegybiróság magát békebiróságnak nevezi. Az utolsó feljegyzés 1881-ből való, a mikor is Csala Gábor jegyezte be saját kezeírásával, hogy 3 éven át 1881-ig ő volt a hegybiró.

A következő sorokban immár az articulusokból igyekezünk megvázolni (a zárójelben levő számok mindig az articulus számát jelzik), hogy a XVIII. század második felében milyen is volt a hegy élete a Balaton mellékén, hogy őrizték a szőlőt, mire vigyáztak, mit mivel büntettek s a hegybiróság specialis intézménye miként szerepelt. Igaz, hogy e képet csak a badacsonyi hegykönyv alapján vázoljuk meg, de az articulusok az egész megyére szóltak, s a többi megyék articulusai lényegükben nem tértek el ettől.[1] Igaz hogy csak vázlat, a mit ez életről nyujthatunk, de oly kort, oly állapotokat ismertet meg, melyekről — legalább egyelőre — más feljegyzéseink nincsenek.

Minthogy minden jó rendtartásnak feje és fundamentuma az istenfélelem és tisztesség, hogy úgy ez, mint a szőlőhegy kár nélkül megtartassék, a szőlősgazdák Szentgyörgynap táján összegyűlvén, hegybirót és 12 esküdtet — jámbor istenfélő embereket — választanak; az esküdtek közül egy a főesküdt vagy vicze-hegybíró. Ugyanakkor fogadják fel egész évre a szőlőpásztorokat vagy hegymestereket, kiknek kötelességük úgy nyáron a szőlőkre, mint télen és tavaszszal a hajlékokra vigyázni, hogy koborlók, tolvajok s egyéb gonosz emberek a szőlősgazdát meg ne károsítsák; végül ugyanakkor fogadtak fel egy hites notáriust, a kitől megkivánták, hogy «jó értelmes ember» legyen s a ki a hegybiróság írásbeli ügyeit végezte (1.).

Szőlőpásztornak lehetőleg férfit választottak; de ha már nőt fogadtak fel, rosszéletű személyt alkalmazni kezdetben 12 frt, később 4 frt vagy 12 pálczaütés büntetés terhe alatt tilos volt (17.); csak azt nem mondja meg az articulus, hogy ezt a büntetést ki szenvedte el, a hegybiróság-e, mely a rossz életű asszonyszemélyt felfogadta, vagy a szerencsétlen asszony-e, a ki elvégre is az articulust nem tudhatta? A hegybiró a szőlőpásztorokat kitanította, velök a hegy igazságát megismertette, az év folyamán általuk elkövetett rosz cselekedeteket feljegyezte s hegyvámszedéskor azokat az uraság tisztjének bemondotta (17.). Nem volt szabad nekik — de a hegybiráknak sem — a gyümölcsfát rázni, gyümölcsöt vagy szőlőt tarisznyával a házhoz hordani (13.). Ha a hegybirák vagy a szőlőpásztorok kötelességük teljesítésében resteknek tapasztaltattak, hivatalukból s szolgálatukból letétettek, helyettük alkalmasabbak választattak (17.), sőt, ha az articulusokat meg nem tartották, a vármegye tisztje tömlöczbe is vethette őket (34.).

Minthogy pedig akkor is voltak emberek, akik a hivatalt nem szerették, az articulus kiköti, hogy a ki hivatalát, a melyre választatott, jeles ok nélkül el nem fogadná, 4 frtra büntetődjék, miből 3 a földes úré, 1 a helységé (1).

Ha a választó gyűlésen a földesúr vagy tisztje jelen van, a választás azonnal érvényre lép, ha nincs jelen, a valasztás ennek megerősítés végett bejelentendő, a megerősítés után pedig a választottak felesketendők (1.). Az esküforma így szólt: «Én, X. Y., esküszöm az élő istenre, atya, fiú, szentlélek teljes szentháromságra,

[1] Erről győz meg a fehérmegyei hegyartikulusoknak az a rövid kivonata, a melyet Letenyei Lajos: «A válvölgyi és tabajdi szőlőművelés ismertetésé»-ben (Pest, 1859. 81. s kk. l.) közöl. Ezek a szabályok — számuk 40 — már 1827-ből valók s így még körülményesebbek, mint a badacsonyiak s természetesen a helyi viszonyokhoz is alkalmazkodóbbak. A hegyszabályoknak, melyek még 1859-ben is érvényben voltak, birálatát Letenyei 1859-ben a következő mondattal adja meg: «A 40 czikkből álló hegyszabályból jelen időnkben alig egy-kettő jöhet alkalmazásba» (87. l.).

az örök istenre, boldogságos szűz Máriára, istennek minden szenteire, hogy a mely hegybiróságot (vagy esküdtséget) magamra vettem, abban híven és igazán eljárok, senkinek személyét nem tekintvén, s atyafiságot, szomszédságot, barátságot, adományt és kedvezést félretévén, a kit titkon, vagy nyilván, éjjel vagy nappal kártevésben találnék, azt ezen hütemnek kötelessége alatt a helységnek (vagy helység bírájának) megjelenteni el nem mulatom, az uraságnak is bemondom s azzal magánosan semmiképen meg nem egyezek; úgyszintén a vinczellérekre, pásztorokra és szolgákra, vétségeikre és kártételeikre szorgalmasan vigyáznom köteleztetem, s ha így cselekedni elmulatom, úgy az uraságnak, mint a helységnek szokott büntetése alá helyeztessem. Isten engem úgy segéljen!»

Az eskü után a megválasztottakat beírták a hegység könyvébe külön lapra ékes betűkkel. A legrégibb bejegyzés így szól: «Anno 1756. A méltóságos herczegnek, Badacsony-Tomaj kegyes urának fundusán levő szőlőhegyek gondviselésére és igazság szolgáltatására választott hegybiró, melléje adjungált tizenkét esküdtek, nemkülönben hegymesterek nevének beiratása avagy azoknak confirmatiója az alább specificált mód szerint következik, úgymint: *Hegybiró:* Hámos János; *Hegy-Esküdtek:* Sarkanti Mihály, Kiss Ferencz, Bodó Péter, Böröcz Ferencz, Szabó János, Szalay Mihály; *Külső-Esküdtek:* Szabó Pál, Joó Ádám, Eörssy Ádám, Márton András, Bognár Ferencz, Körmendy István; *Hegymesterek:* Zsár István, Kálóczy István, Horváth Ádám, Godácsy József.» Ezzel aztán megkezdődött kinek-kinek a maga kötelessége.

Ám ez a bíróság igen jól tudta, hogy munkája áldásos csak úgy lehet, ha a közönség maga is segítségére van s ezért minden szőlősgazdát, a kinek csak a helységhez tartozó promontoriumokban szőleje van, kötelezett arra, hogy évenkint egyszer, Mindszentnap táján a hegybiróhoz menjen el s tegyen fogadalmat, hogy ha valakit a szőlőben vagy gyümölcsben kárt tenni lát vagy hall, azt feljelenti. Ezt oly szigorúan vették, hogy a ki erről elegendő ok nélkül elmaradt, azt kezdetben 4 frt, később 2 frttal (s ez az esküdteket illette) vagy 6 pálczaütéssel büntették. Úgy látszik, az esküdteknek jobban esett a pénz, ha mindjárt kevesebb is volt, mint a mennyire az elítélteknek a hat pálcza fájhatott, mert ezen egy esetben megengedték az elítélteknek az alkut, az esküdteknek az engedékenységet (6.).

A hegybiróság első gondja volt a gyepűk megjárása; azt, a kiét rossznak találták, megintették, s ha gazda 15 nap alatt gyepűjét meg nem igazította, megbüntették. A hegybiróság intézte el, hogy a szélső, vagyis a mellékgyepűből melyik gazdára mennyi esik, hogy ki hol és merre csinálhat utat és kaput. Mindenki tartozott útjait, kapuit és gyepűit szőlejének úgy föliben, mint aljában jó szerben tartani s a ki ezen pontok bármelyike ellen vétett, büntetése minden egyes esetben 4 frt volt, miből $^2/_3$ rész az uraságot, $^1/_3$ a helységet illeti (2., 3.). S «mivel a sokféle út igen káros a szőlőnek», mindenkinek a maga régi szokott útján kellett járnia, arról se jobbra, se balra nem volt szabad kitérnie, s ha ezt mégis megtette s azzal másnak kárt okozott, a kár megtérítésén felül 1 frt vagy 4 pálczaütés büntetést kellett elszenvednie. A rendes útról a gazda csak akkor térhetett le, ha a hegybiróval vagy hegymesterrel volt dolga s az épen a közelben tartózkodott, «mert azokhoz szabad minden jámbornak menni» (7.). A megye határ lévén, különösen őrködtek a fölött, hogy a megyét vagy gyepűt régi rendelt helyénél senki kiljebb ne tolja s egyáltalában megyeszegést ne kövessen el. A gyepű kitolását 24 frttal birságolták meg, melyből 4 frt a helységé, 20 frt pedig azé lett, a kinek rovására

a kitolás történt (15.); a gyepű vagy megye szegését 4 frttal vagy 12 pálczaütéssel büntették (12.). Ha valaki szőlejének igaz gyepűjét rendelt határánál más szőlősgazda kára nélkül tette kiljebb, vagyis új szőlőt akart csinálni, azt a hegymester a földesuraságnak megjelenteni tartozott s ha az a befoglalt fundus haszonélvezetét nem engedte meg, a szőlősgazda gyepűjét előbbi helyére visszaállítani köteleztetett (15.). Új szőlők megépítését általában nagyon megbecsülték s a kinek az uraság, vagy annak engedelmével a helység puszta parragszőlőt ad, hogy azt megépítse, a megépítés után, még ha vérág találtatott volna is hozzá, senki tőle azt el nem vehette, hanem mint örökét bírhatta, csak az uraságnak járó igazságot adja meg esztendőnkint (22.). De viszont súlyosan büntették a szőlő elhanyagolását s a ki azt egy évig nem dolgoztatta s így szántszándékkal pusztulni hagyta, attól a szőlőt elvették és az uraság keze alá adták vissza (20.).

Az articulus mindenek előtt az egyház jogait vette védelmébe. A szőlőhegyen való káromkodást a nemes embernél 4 frttal, a parasztnál 12 pálczaütéssel büntették, de tekintve azt, hogy az egyháznak nagyobb haszna volt a pénzből, mint a pálczaütésből, megengedték, hogy a paraszt is megválthassa magát pénzen a pálczától. Efféle pénz $^3/_4$-e az egyházé, $^1/_4$-e a községé (4.). Szigorúan őrködtek a vasárnapok és az anyaszentegyháztól rendelt ünnepek megtartása felett, a mely napokon a gyepűn belül vagy kívül dolgozni, szent mise előtt gyümölcsöt szedni vagy rázni, bort vinni vagy szekérre vonni egyáltalában nem volt szabad; a ki mégis megtette, 4 frt büntetést fizetett, melynek $^1/_3$-a a templomé, $^1/_3$-a az uraságé, $^1/_3$-a a helységé (5.). Az ünnepek megtartását a hegybirósságnak is szigorúan kellett venni, gyűlést hétköznapokon az istentisztelet, szent mise és praedicatio előtt, ünnep- és vasárnapokon pedig egyáltalában nem tarthatott és semmiféle ügyben nem ítélkezhetett (31.). Úgy látszik, a vasár- és ünnepnapokon kívül a szőlősgazdáknak régebben még egy ünnepük volt, mert az 1756-diki articulus a megtartandó ünnepek felsorolása közben így ír: «nemkülönben szombaton, melyet a régiek az égi háborútól való féltükben megülni fogadtak» (5.). E fogadalom valószínűleg valami írtózatos égi háború emlékét őrzé, de hogy ez emlék már akkor is homályos volt, kitünik abból, hogy e sorokat a későbbi articulus nemcsak elhagyta, hanem a következőkkel helyettesítette: «A többi *fogadott* ünnepek megtartására — az anyaszentegyház által felszabadítva lévén — nem köteleztetnek a hegybeliek» (5.).

Idegeneknek a szőlőben való kóborlást egyáltalában nem engedték meg (9.). Még a szőlőpásztornak és vinczellér eknek sem volt szabad sem az általuk felfogadott szőlőn kívül járni, sem a felfogadottba jeles ok nélkül s arra való időn kívül «sok bitangolást tenni» (17.). A kit tetten értek, ha idegen, ha szőlőpásztor volt, a kár megtérítésén kívül a hegybiróság 1 frt bírsággal (melynek $^2/_3$-a az uraságé, $^1/_3$-a a községé), vagy négy pálczaütéssel büntette meg (9., 17.). Kóborlásnak vették, ha egyik szomszéd a másik szőlejébe átment, ott szőlőt, gyümölcsöt leszakasztott, vagy a lehullottat fölszedte, de mert szomszéd tette, szigorúbban, vagyis 4 frttal ($^2/_3$ az uraságé, $^1/_3$ a helységé) vagy 12 pálczaütéssel bünhődött (5.).

A marha bitangolásából származható károk elkerülésére megtiltották, hogy a marhát a szőlő aljában vagy föliben őrizzék, Szt.-Györgynaptól Szt.-Mártonnapig pedig egyáltalában nem volt szabad marhát őrizni a megyén belől. Ha valaki sertést talált a szőlőben és sem annak gazdáját nem ismerte, sem behajtani nem tudta, lelőhette; ha be tudta hajtani s gazdája érte három napig nem jelentkezett, a hegymester a szomszéd falvakban is kihirdette, s ha 15 nap alatt még így sem

akadt gazdája a disznónak, azt leölték, húsából a kárvallott embert kielégítették, a maradékon pedig a hegymester és a behajtásban részesek osztozkodtak; ha azonban a sertésnek gazdája akadt, annak a jószágot vissza kellett adni s vele a kárt kellett megtéríttetni. Már ha öreg marha (ökör, tehén, ló vagy más szarvasmarha) avagy kecske tett kárt, a hegybiró mindenik után 25, később csak 20 pénz bírságot vett s míg a marha gazdája a kárvallottnak a hegybiróság által megbecsült kárt meg nem térítette, marháját vissza nem kapta. Szt-Márton naptól Szt-Györgynapig a bírság csak 10 pénz volt s ezt sem kellett megfizetni, ha a marha «szaladás közben a pásztornak vétke nélkül» tett kárt. Ha azonban valaki a marhát szántszándékkal bocsátja a szőlőbe, vagy a marha azért ment a más szőlejébe, mert a gazda rossz gyepűjét vagy kapuját nem javította ki, a hegybiróság által felbecsült kár megtérítésén felül első esetben 4 frttal vagy 12 pálczaütéssel, a másodikban 3 frttal vagy 9 pálczaütéssel büntetődött, a pénzbüntetetés $^2/_3$-a az uraságot, $^1/_3$-a a községet illetvén (2., 10., 14.).

A bujkálva vadászó emberektől a hegymesterek elvették a puskát, ha a vadásznak kutyája volt, azt lelőtték, a puskát vagy más fegyvert átadták a földesuraságnak; Szt-György naptól kezdve szüret végéig pedig a vadászatot mindenkinek — még a szőlőpásztornak és a vinczellérnek is — megtiltották (9.).

Ha valaki tüzet csinált a szőlőben s abból gondatlansága miatt más szőlőgazda gyepüje, szőleje, oltványa vagy épülete is megkárosodott, a kárt böcsü szerint megtéríteni, az uraságnak 4 frt, a hegybirónak 2 frt bírságot fizetni tartozott (16.).

A hegymesterek a szőlők mindennapos megjárása közben arra is felügyeltek, hogy a vinczellérek vagy szőlőmunkások maguk se tegyenek kárt a szőlőben gazdájuk távollétében; ha kisebb kártételt tapasztaltak, a munkást vagy vinczellért 12 pénzre büntették, ha a kár nagyobb volt, azt idejekorán hírül kellett adni a szőlősgazdának és a helységnek is (17.).

Keményen üldözték a lopást. Ha valaki a hegyen gyümölcs- vagy egyéb aprólékos lopásban tapasztaltatott, 4 frttal vagy 12 pálczával büntették; ha hordókat vagy más egyéb eszközt — 12 frt értékig — lopott, 6 frttal vagy 18 pálczával büntették. Ha pedig valaki pinczét tört fel vagy több ízben, vagy nagyobb lopást követett el, mely törvényes itéletet követelt, azt elfogták s vagy a földesuraságnak adták át, vagy a vármegye fogságába küldték. Ha a szőlősgazdának a cselédje lopott, vagy a szőlősgazda pinczéje vagy szőlője körül lopott portékát találtak, a gazda ugyan esküvel magát megmenthette, de azért azt, kire a lopás háramlott a kár megtérítésén felül a fentiek szerint a lopás mivoltához képest, az orrgazdát pedig a tolvajokhoz képest duplán büntették meg. A bírságból 2 rész az uraságé, 1 a helységé (8.). De még azt is megbüntették, a ki a tolvaj elfogásában társát, ki erre segítségül hívta, nem akarta segíteni — még pedig 4 frttal vagy 12 pálczaütéssel (9.).

Erősen sujtották a paráznaságot is. Ha a hegyen akár szabad, akár házasembereket paráznaságban tetten értek, a bűnösöket azonnal el kellett fogni s ahhoz a földesúrhoz vezetni, kinek jobbágyai voltak vagy a kinek földjén laktak, hogy a földesúrtól vegyék megérdemlett büntetésüket; ilyetén bűnösök megfogásáért a hegybelieknek minden egyes személy után 1 frt járt (8.).

Nem engedték meg a szőlőben a verekedést sem. Ha szabados parasztok egymást szidták vagy gyalázták, vagy egy a mást megverte és vért eresztett rajta,

12 frttal, később 4 frttal vagy 12 pálczával büntetődött, ezenkívül a megvertnek testi fájdalmához képest méltó megelégítésre kényszerítették. Ha verekedés közben veszedelmes sebek estek, a verekedőt elfogták, a földes úr vagy a megye tisztje elé vitték s annak itélete szerint személyének mivoltához képest bőrében vagy erszényében büntették. Jellemző, hogy az elfogatás bárhol megtörténhetett, csak «fölszentelt helyen» nem (11.).

A különböző kártételek megbecsülésére az articulus külön utasítást ád; egy szőlőtőkének kitörését egy garasra, egy egyesztendős oltványnak elrontását hat garasra becsülhetik, de az idősebb oltványnak kitörésében és teljes elrontásában úgy az fának indulatját, mint annak mivoltát szükség tekintetbe venni, «mert a jóindulatú 2—4 éves oltvány többet ér az egyesztendősnél és egy pargamen avagy torsátlan körtvély 10 korpakörtvélynél is, azért is az fáját többre becsülhetni» (30.).

A jó szőlőmunkás akkor is kevés volt, s a ki szert tehetett ilyenre, megbecsülte, de féltette, sőt kényeztette is; s mert a jó cseléd elcsalogatása akkor is szokás volt, az articulus elrendeli, hogy a nemes vármegye limitatióján felül senki akárminemű munkásának napi bérét ne merje fizetni s ha valaki a már másnak felfogadott munkást — többet igérvén neki vagy más fortélylyal — elcsalja, a helység a munkást fogja el s a gazdát minden elcsalt munkásért 50 pénzre büntesse (18.). A munkások kényeztetése annyira ment, hogy ez ellen külön pontban kellett az articulusnak rendelkeznie: minden munkástartó gazda az étel és borital adásban is mértékletességet tartson, főztet nem többször napjában kétszernél, akkor is csak kétfélét, de nem béleseket s efféle kényes süteményeket, bort pedig napjában nem többet egy iczénél adjon a munkásnak; az articulus ezután elpanaszolja, hogy ezt a rendelést szőlőmunkáltatás idején épen maguk a gazdák szokták áthágni s némelyek nem is tartják szőlőmunkának azt, ha csak le nem részegedhetnek, pedig ebből sok gonoszság és veszedelmes következés származik s a munkás részeg elmével tétovázó kézzel nem hasznot, hanem kárt okoz a szőlőtő körül (34.). Ez bizony mind benn van az articulusban s annyira jellemző volt a Balatonmellékére, hogy épúgy igaz volt 1776-ban, mint 1876-ban is, közvetlen a phylloxera pusztítása előtt, a mikor is a felsőörsi prépost ezt jegyzi be az egyház könyvébe a szőlőművelésről: «A nép a sertvéshúst akkorra tartja, mikor szőlőjét munkáltatja; ilyenkor a munkások kitartásában a gazdasszonyok közt valóságos vetélkedés folyik, gazdagon megrakott tiszta almokba kitett ételeiket cselédeikkel vitetik s magok ünnepi köntösben kisérik a szőlőmunkásokhoz.»

A szüret felszabadításának vagyis megkezdésének joga a földesurat illette, a hol communitások voltak, ott az közönségesen (közös elhatározással) történt; a ki a szüretet előbb kezdte meg, azt 12 frttal, később 4 frttal vagy 12 pálczaütéssel büntették (19.).

Szüret után a gazda első kötelessége volt a hegyvám (kilenczed vagy tized) megváltása; s a míg ezt ki nem fizette, borát a hegyről 12 frt, később 4 frt, vagy 12 pálczaütés terhe alatt el nem vitethette (19.). Ha e hegyvámot a gazda egy évig az uraságnak — nem a termés fogyatkozásából, hanem a maga rosszaságából — meg nem adta, szőlőjét egyszerűen elvesztette; ha azonban a gazda a rossz termés miatt nem tudott fizetni, ezt a következő évi termésből kellett megtérítenie. A bort ugyan pénzzel megválthatta, de, különösen ha bora volt, erre nem volt kötelezhető (20.). Úgy látszik, a borhamisítás már akkor is ismeretes ipar volt s épen a

hegyvám lendíthette fel, mert az articulus megtiltotta, hogy a bort a hegyvám beszedése előtt vízzel, alma- vagy körtelével össze keverjék; a ki ilyen kevert bort dézmába adott vagy tiszta bor gyanánt adta el, vagy 12 frttal büntetődött, miből $^2/_3$ az uraságé, $^1/_3$ a helységé, vagy mindenestől 25 pénz bírságot fizetett és az uraságnak a hegyvámba kevert helyett jó bort adott, illetőleg a vevő ember kárát megtérítette (21.). Mértékül kizárólag pozsonyi akót és icczét volt szabad használni, az icczén és akófán vagy a nemes vármegye billegének vagy a vármegye tisztje pöcsétjének rajta kellett lenni s adás-vevésnél a bort mindenkor egy hegymester vagy egy esküdt jelenlétében kellett megakolni. A ki ez ellen vétett, ha nemes ember volt, 4 frttal, ha nemtelen, 12 pálczaütéssel büntetődött, ha vidéki 4 frt erejéig megzálogoltatott (33.).

Minthogy a gazdák közt a legtöbb pörösködés az adás-vevés körül támadt, ennek «eltávoztatására» a hegybiró és esküdtek tudta nélkül alattomba szőlőt vásárolni kezdetben 24 frt, később 4 frt vagy 12 pálczaütes büntetése és az eladás semmisége alatt tilos. Minden adás-vevéshez hozzá kellett járulni az uraságnak, a vér szerinti atyafiaknak és a megyés szomszédoknak; az adás-vevésen az eladó félnek mindenkor jelen kellet lenni s a fölvalló levelet keze keresztvonásával megerősíteni (23.); ezenkívül minden szőlőbeli eladást a hegykönyvbe is be kellett iratni: «ki által és kinek mely napon és esztendőben adatott el, hogy azután idővel, midőn szükség hozza magával, minden szőlőnek eladása világosságra jöhessen» (24.). Ha valaki a szőlőeladás ellen óvást akart emelni, az eladástól számított egy év alatt kellett megtennie, «mert törvénytelen dolog volna, hogy miután a megvett szőlő másnak több évi serénységével és költségével megjobbíttatott, a rajta tett iparkodásnak megtérítése nélkül a vételáron vétetődjék vissza.» Más az, ha valamely vérág vagy törvényes successor avagy szomszéd távol lévén és az eladást meg nem tudván, az említett idő alatt meg nem jelenhetett, úgy az ilyen, mint az árva és a ki gyermeki sorban maradott, maga igazságát el nem vesztette, hanem az eladott szőlőt, ha tapasztalható jobbítás vagy kár, böcsü szerint, ha pedig se kár, se jobbítás nem lesz rajta, azon áron, a melyen a helységbeli fölvalló levél vagy az alkuban jelen volt hiteles személyek vallása szerint eladatott, megnyerhette s a jelzett okok bebizonyításával minden hosszas pör nélkül a birák ítélete alapján átvehette (24.).

A pörös eljárást is pontosan megállapították. Ha valamely instans, atyafi szomszéd vagy adosságot kereső ember valamely gazdának szőlejéből, mely hegyvám vagy a földesurának járó egyéb adomány alatt áll, örökséget, just, törvénytételt, megelégítést vagy foglalást kivánt, perét csak szüret végeztétől Szt-Gergely napig indíthatta meg; azontúl a szőlő munkája folyik s ez alatt hasonló ügyekben a törvénytétel és foglalás eltiltatott. A perindító először a földesúrtól tartozott commissiot (engedélyt) venni a hegybiróra, a hegybiróság erre a keresett félt megintette, egyszersmind a peres szőlőtől eltiltotta, a miért az intő és tiltó esküdtnek 12 pénz járt; ezután a hegybirósag a feleket 15 nap alatt beidézte, kihallgatta, vallomásaikat, hitletételüket a nótáriussal «igazán érthetőképen» feliratta, ítéletet hozott, azt is írásba foglaltatta, az egészet az uraságnak beküldte s a végrehajtást csak annak engedélye után foganatosította (25., 26. és 28.). Ha valaki pörét «megáltalkodás» czímén vesztette el, vagyis az idézésre nem jelent meg, a megyei főtiszt comissiója mellett a végrehajtás után perújítással is élhetett (27.).

Az ítélet végrehajtásának ellentállni kemény megtorlással járt. A ki a bitangoló marhát behajtani nem engedte vagy a már behajtott marhát erőszakosan

loppal kieresztette, elfogták, megkötözték s a vármegye tömlöczébe küldték (10.). A ki a helység eleibe törvényre idéztetvén, nem jelent meg, «megáltalkodásért» 1 frton maradt s a kereső félnek is megítélték keresetét (27.). A ki a büntetést magán megvenni nem engedte, azt ugyan nem volt szabad bántani, kalodázni, vagy meglánczolni, hanem azért a büntetést, meg az ellenállásért való birságot — utóbbi fejében a másik félnek okozott költség megtérítésén felül 4 frtot, melynek fele az uraságé, fele a helységé — megvették rajta vagy a földesúrnak vagy a főszolgabirónak assistentiájával (31., 32.).

Gondoskodtak a hivatalos tekintély megőrzéséről is. A ki hegybirót, esküdtet, vagy hegymestert igazságszolgáltatás közben «feslett nyelvességből meghamisolt vagy megszidott,» 2 frt, hegybiró ellen 4 frt, ha pedig ilyenkor az egész hegynépet mocskolta, 12 frt birságon maradt, melynek fele a földesurat, fele a helységet illette, «mert nem illik akármely törvényes igazításokban, ha szinte vétenének is, a birákat és esküdteket gyalázni, hanem törvényüket, ha nem tetszik, becsületesen és teljes engedelemmel kövessék meg s appellálják a földesúr eleibe» (29.).

A hegybirónak és esküdteknek fizetésük nem volt, hanem voltak esetről-esetre járandóságaik. Az articulus a hegybiró és az esküdteknek asztalpénzül 40 pénzt, az időzésért naponkint az összes törvénytevőknek együtt általában 12 pénzt, böcsüért 40 pénzt, megye igazítástól, akárhány követ is tesznek le, 24 pénzt, a fölvalló levél kiadásáért és hegykönyvbe való irásáért kezdetben egy tallért később csak 50 pénzt itélt meg (30.). Bizonyos jutalmazás számba ment az is, hogy a mikor a gyümölcs érik s az uraság abból magának szedet, akkor a hegybirónak és hegymestereknek is megengedték «a gyümölcsön módjával való gazdálkodást tenni» (13.).

Mint láttuk, a büntetések egy nagy része birság volt, melyen rendesen a hegység és az uraság s néha az egyház is osztozkodott. Mennyit tettek ki évenkint e birságok, hogyan osztották szét s különösen hogy mire fordították s mire fordította első sorban a hegybiróság a maga részét, arról feljegyzést nem találunk; de hogy ezekkel a pénzekkel az atyafiak nem számoltak be rendesen, kitűnik abból, hogy 1770-ben külön uj articulus intézkedik arról, hogy miután az articulusok értelmében a különböző büntetésekből és birságokból az uraságnak (vagy vármegyének) is rész jár, a hegymester évenkint egyszer a hegyvám vagy dézsmaszedéskor, a törvénytételekből bevett birságokról a földesúr (vagy a vármegye) tisztjének elszámolni tartozik, hogy úgy az egyház, mint az uraság (vagy vármegye) megkapja a magáét (32.).

Ezekben ismertettük az articulusok alapján a hegyközség életét, aminő az a XVIII. század második felében volt s befejezésül még csak azt kell kitüntetnünk, mily lényeges dolgokban tértek el egymástól az 1752-diki és 1770-diki artículusok. Minden változást az élet okol meg s ha az articulusokban különbséget látunk, ez az élet megnyilatkozásának tekintendő; az életben előfordult esetek kényszerítették ki e változásokat s annál jellemzőbbek, mert az articulusok egész sorát következetesen ugyanazon szellemben befolyásolják. A különbség a két articulus közt különösen három irányban domborodik ki, a pénzbüntetésnek botbüntetésre való átváltoztatásában, a nemes és a paraszt közti viszony tüzetesebb megállapításában s végül az itéletek végrehajtásának megnehezítésében.

A régibb articulusok csakis pénzbeli büntetést ismertek, az ujabbak már ezen módosítottak s maguk megmondják, hogy miért: «mivel pedig ilyetén büntetés

gyakran szegény embert érhetne, a ki készpénzbeli büntetés által nagyon fogyatkozna és a közönséges terheknek viselésében gyöngíttetne, annak a pénzbeli büntetést pálczaütéssel szabad megváltani és egyedül csak az értékes parasztemberen szabad pénzbeli büntetést venni» (1.). Minden forintot három pálczaütéssel számítottak, ha azonban az itélet csak egy forintról szólt, az nem 3, hanem 4 pálczaütéssel volt egyenlő (7., 9.). De leszállították magukat a pénzbeli büntetéseket is talán épen a pálczaütésre való tekintettel s a miért 1752-ben 24 és 12 frtot meg 25 pénzt kellett fizetni, azért 1770-ben csak 4 frt meg 20 pénz járt (10, 11., 17., 19. és 23.). A büntetés maxmuma, mint láttuk, 6 frt vagy 18 pálczaütés volt, ez is csak egyetlen egyszer szerepelt, oly lopásnál, melynél a lopott tárgyak értéke a 12 frtot nem multa felül.

Míg a régibb articulusok alig tettek különbséget nemes és paraszt közt, az ujabbak már csaknem állandóan hangoztatják s ez azt bizonyítja, hogy a hegybiróság a nemesek ellen sok visszaélést követett el. Az ujabb articulusok egyenesen kimondják, hogy «az érdemes nemesnek és méginkább a főembernek személye nem parasztbiróság hatalma alá való» s ezért nem is kényszeríthetik őket arra, hogy évenkint egyszer a hegybirónál megjelenjenek a feljelentési fogadalom letételére (6.); ezért utasitják a hegybiróságot, még a lopás és paráználkodás esetében is, ha nemes személy követte el, a legközelebbi vármegyei biróhoz, mert ezek «büntetése a hegységet nem illeti» s így «azoknak birságolásába ne avatkozzanak» (8.). Hasonlóképen a nemes embert, ha bitangoló marháját nem engedte behajtani vagy már behajtott marháját erőszakkal, loppal szabadította ki, nem foghatták el, hanem csak feljelenthették a vármegye birájának (10.). Nemes vagy felszabadított szőlők perelése sem a hegybeli itélet alá való, hanem törvény szerint rendeltetett biróságot illet (25.). A verekedés esetében még finomabb megkülönböztetést tesz az articulus, mondván, hogy a nemes a törvénynek, a jobbágy a földesúrnak hatalma és büntetése alá van vetve s így a hegybiróság csak a szabados parasztokra mondhat ítéletet (11.).

Úgy látszik, a hegybiróság az első articulusok határozatlan szövegezése folytán sokszor nagyon is sietett itéleteinek végrehajtásával, mert a későbbi articulusok minden kitelhető módon igyekeznek a végrehajtást megnehezíteni s az itéleteket ellenőrizni s megkivánták, hogy a végrehajtás előtt az itéletet a földesúr vagy a vármegye tisztje elé vigyék s csak ha ez is megerősítette azt, hajthatták végre (2., 4., 31.). A hirtelen itélkezésnek és az itéletek hirtelen végrehajtásának az igazi okát a későbbi articulusok maguk mondják s az bizony igen jellemző a korra s egyezik sokkal későbbi idők állapotaival is, melyeket fentebb «pinczeszerezés» czímén érintettünk: «minthogy pedig némely helység ellen sokféle panasz volt, hogy gyakorta helytelen ítéleteket tettek, azokat, bár a felek egyikének-másikának nem tetszett, végre is hajtották, földesúr elé nem engedték, sőt, a ki ellenök szólt, meghurczolták, testében vagy erszényében büntették, s olyan dologba is ereszkedtek, mi nem a szőlőt vagy a gyepűn belőlvalóságot illette, s minthogy az ilyen helytelenségek néha attól is történhettek, hogy borközbe foglalták a dolgot, épen ezért, hogy a dolgok mind helyesen és csöndben folyjanak, a helységek vagy gyülekezetek reggel józanon tartsanak törvényt, étel-ital után pedig semminemű dologhoz ne lássanak és senkit ne büntessenek (31.).

V. Gyümölcstermelés.

Míg a modern szőlőművelés tanításai szerint a szőlőbe semmiféle más növényt s így gyümölcsfát sem szabad ültetni, a régi időkben a szőlő művelése és a gyümölcs termelése mindenkor együtt járt. A Balaton melléke a régi állapotokon mit sem változtatott, az iskola tanításai miatt gyümölcsfáit ugyan ki nem vágta (mindössze az egészen új telepítéseknél vette figyelembe a tanításokat), s így gyümölcsösei megmaradtak. Mekkorák, milyenek voltak e gyümölcsösök, melyik községben milyen gyümölcsöket termeltek nagyban és milyeneket kicsinyben, minderről pontos tudásunk soha sem volt s csak általánosságban tudtuk, hogy a Balaton mellékének nemcsak szőleje, hanem gyümölcse is jó, hogy Somogy és Zala partjai már régi idők óta híresek gyümölcseikről. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztika a 11 főgyümölcsfaj fáinak összeírására is kiterjeszkedvén, első ízben adott gyümölcsészetünk megismeréséhez számbeli adatokat. Kétségtelen, hogy ez adatok nem elsőrendű pontosságúak, mert a gyümölcsfák ez alkalommal először irattak össze s a nép, félvén egy új adótól, a való állapotnál a legtöbb esetben valószínűleg jóval kevesebbet vallott be, mégis ez adatok a főjelenségek szabatos meghatározására s a viszonylagos állapotok feltüntetésére elég pontosak, mindössze oly következtetésektől kell tartózkodnunk, a melyek a számok kisebb-nagyobb emelkedésével teljesen megváltoznának. A számok értékét s használhatóságuk határát néhány példa a legjobban igazolja. A Kenesén összeírt 24.000 gyümölcsfa közt 10.000 szilvafa, 5.000 meggyfa és 2.000 almafa van; a többi 8 gyümölcsfajból 2.000 fánál kevesebb van: nyilvánvaló, hogy Kenese gyümölcstermelésében a szilva elsőrendű jelentőségű, másod-, illetve harmadrendű jelentősége van a meggy- és almafának, a többinek gazdasági jelentősége már alig van; a fenti számok pedig oly nagy különbségeket mutatnak, hogy a viszony a három gyümölcsfa közt akkor is megmarad, ha a nép mindegyikénél akár néhány százat is be nem vallott. A 10.000 szilvafa mellett egészen mellékes, hogy 18 gesztenyefa helyett Kenesén 100 vagy 180 van-e, mert a kenesei gyümölcstermelés igazi képét nem ez adja meg, hanem a három főfaj. Ha most a számok értékét nem községenkint, hanem gyümölcsfajonkint vesszük, tanulságos például említhetjük a mandulafa elterjedését. Az északi parton összeírtak 17.000, a délin csak 1000 mandulafát; a különbség oly óriási, hogy nyilvánvaló belőle, hogy a déli parton e gyümölcsfa termelése egyáltalában jelentőséggel nem bír s a különbség nagyságában minden valószínűség szerint kifejezést nyer az a tény is, hogy a déli part domborzati viszonyainál fogva egyáltalában nem alkalmas e gyümölcs termelésére. Viszont ha figyelembe vesszük azt, hogy az északi part 30 községe közül 28-ban a mandulafák száma nem haladja meg az 1000-et, ellenben Tihanyban egymagában a 6000-en is túl van, nyilvánvaló, hogy Tihany valóságos eldorádója a mandulafának s az egész Balaton mellékén első helyen marad még akkor is, ha a tényleges állapotnak mindenütt csak felét is vallották be. Ilyen, úgy az egyes községek gyümölcsészetét, mint az egyes fajok elterjedését jellemző tények megállapítására e számsorok teljesen alkalmasak s ezért a 285. lapon levő táblázatban összeállítjuk a Batatonmellék falvaira vonatkozó adatokat.

A gyümölcsfák száma a Balaton mellett az 1896. évben.

Sorszám	A község neve	szilvafa	meggyfa	almafa	őszi baraczkfa	eper- (szeder)fa	diófa	körtefa	cseresnyefa	kajszin-baraczkfa	mandulafa	gesztenyefa	Összesen
		darab											
1	Kenese	10.321	5.113	1.856	398	1.478	1.757	1.786	889	601	103	18	24.320
2	Vörös-Berény	7.449	3.779	845	139	1.253	1.263	736	871	420	385	9	17.149
3	Almádi	6.360	1.949	1.023	634	90	674	1.115	849	517	883	37	14.131
4	Alsó-Örs	2.109	772	437	508	89	201	525	484	243	300	8	5.676
5	Lovas	3.814	1.333	969	81	37	290	792	720	253	186	—	8.475
6	Paloznak	2.567	374	282	387	36	126	251	227	111	547	—	4.908
7	Csopak	3.667	794	849	545	51	421	733	316	352	992	1	8.721
8	Kövesd	971	193	195	132	36	90	150	111	74	109	—	2.061
9	Arács	2.657	608	784	1.129	752	568	671	487	601	750	13	9.020
10	Bal.-Füred	6.858	1.222	3.131	1.622	932	727	2.353	893	632	1.228	11	19.609
11	Tihany	6.102	4.123	3.017	1.339	93	7.235	606	5.503	5.685	6.256	5	39.964
12	Aszófő	2.362	352	457	149	233	199	338	463	124	183	12	4.872
13	Örvényes	2.642	213	219	125	15	133	266	183	65	51	1	3.913
14	Udvari	2.107	208	190	114	50	99	179	198	42	56	—	3.243
15	Akali	4.412	535	439	326	141	262	257	311	141	151	8	6.983
16	Zánka	2.435	593	1.778	345	144	221	1.026	346	174	678	141	7.881
17	Szepezd	1.835	379	179	665	221	183	241	245	120	141	6	4.215
18	Kővágó-Örs	5.340	913	1.885	1.083	1.256	988	1.070	749	565	559	17	14.425
19	Rendes	1.179	100	191	158	52	195	186	115	103	47	—	2.326
20	Salföld	2.563	755	650	976	391	430	412	430	258	85	7	6.957
21	Bad.-Tomaj	7.544	526	1.126	2.655	241	799	1.208	1.077	641	612	24	16.453
22	Tördemicz	3.168	380	789	1.643	186	480	597	470	299	96	18	8.131
23	Szigliget	1.339	75	292	517	207	163	241	216	87	97	8	3.242
24	Bal.-Ederics	1.345	169	698	803	177	541	442	264	126	725	68	5.358
25	Meszes-Györök	2.962	225	1.102	1.265	477	472	1.165	292	196	385	3	8.544
26	Vonyarcz-Vash.	2.050	193	786	287	99	329	340	156	199	501	2	4.942
27	Gyenes-Diás	2.406	424	1.418	858	134	600	634	733	544	581	53	8.385
28	Keszthely	2.520	1.245	1.387	855	2.663	885	768	412	2.596	575	1.212	15.118
29	Égenföld	600	4	195	67	40	91	73	53	18	—	10	1.151
30	Zalavár	670	5	208	16	151	199	93	11	46	5	1	1.405
31	Bal.-Magyaród	1.201	20	393	59	325	186	150	35	19	1	3	2.392
32	Vörs	1.022	121	293	307	1.369	238	140	63	50	1	8	3.612
33	Bal.-Szt-György	1.477	425	766	714	151	501	688	273	479	17	108	5.599
34	Bal.-Berény	7.866	964	1.187	2.021	526	1.107	826	707	455	12	24	15.695
35	Bal.-Keresztúr	1.954	156	705	695	335	332	329	215	77	20	20	4.838
36	Lengyeltóti	10.114	2.530	2.023	5.420	1.970	2.873	2.317	1.005	509	134	48	28.943
37	Orda	1.228	138	426	390	97	154	151	58	92	37	3	2.774
38	Csehi	429	125	125	506	164	83	59	49	78	7	3	1.628
39	Boglár	440	67	115	196	1.255	93	134	44	74	3	3	2.424
40	Lelle	4.581	743	1.048	1.584	1.403	882	790	545	175	40	47	11.838
41	Faluszemes	963	657	197	564	87	215	111	166	118	12	3	3.093
42	Őszöd	520	627	255	317	127	195	215	171	93	21	2	2.543
43	Szárszó	2.189	915	172	452	63	347	210	263	11	16	—	4.638
44	Köröshegy	4.372	3.359	1.116	1.559	10.590	1.269	1.085	620	925	16	12	24.923
45	Zamárdi	1.975	1.030	601	479	299	587	1.053	124	129	46	2	6.325
46	Endréd	3.511	2.656	1.213	876	955	713	1.560	493	279	87	7	12.350
47	Kiliti	2.916	3.211	901	562	2.347	947	1.094	664	651	72	—	13.365
48	Siófok	697	221	607	212	624	66	672	78	113	50	5	3.345
49	Fokszabadi	613	2.420	579	301	1.464	363	531	303	189	217	—	6.980
50	Balatonfő-Kajár	1.830	1.588	1.150	165	596	662	526	687	169	92	21	7.486
	Északi part	102.354	27.554	27.377	19.821	11.725	20.621	19.254	18.079	15.833	17.267	1.693	281.578
	Déli part	49.898	21.973	13.872	17.379	24.747	11.813	12.641	6.563	4.685	901	319	164.791
	Összesen	152.252	49.527	41.249	37.200	36.472	32.434	31.895	24.642	20.518	18.168	2.012	446.369

Ezek szerint a Balaton mellékének kerekszámban 446.000 gyümölcsfája van, melyből az északi partra 282.000, a délire 164.000 esik s így az északi partnak 56%-kal több a gyümölcsfája, mint a délinek. Ez nyilván összefügg azzal, hogy az északi parton a szőlő is több s a természeti viszonyok is jobban kedveznek a gyümölcstermelésnek, mint a délin. Legtöbb gyümölcsfája — kerekszámban 40.000 — van Tihanynak az északi, Lengyeltótinak — 29.000 — a déli parton; utánuk következik Köröshegy és Kenese egyenkint 25.000 gyümölcsfával, majd Bal.-Füred, Vörös-Berény, Bad.-Tomaj, Bal.-Berény és Keszthely, vagyis 5 község egyenkint 15—20.000, Kővágó-Örs, Almádi, Kiliti, Endréd és Lelle vagyis 5 község egyenkint 10—15.000, Alsó-Örs, Lovas, Csopak, Arács, Akali, Zánka, Salföld, Tördemicz, Ederics, M.-Györök, Gyenes-Diás, B.-Szt.-György, Zamárdi, Fokszabadi, Bfő-Kajár vagyis 15 község egyenkint 5000—10.000, Paloznak, Aszófő, Örvényes, Udvari, Szepezd, Szigliget, Vonyarcz-Vashegy, Vörs, B.-Keresztúr, Orda, Faluszemes Öszöd, Szárszó, Siófok, összesen 14 község egyenkint 2500—5000, s végül Kövesd, Rendes, Égenföld, Zalavár, B.-Magyaród, Csehi, Boglár vagyis összesen 7 község 1000—2500 gyümölcsfával.

A 11 gyümölcsfaj közül mindkét parton első helyet foglalja el a szilvafa; ez a Balatonmellék főgyümölcsfája; az egész gyümölcsfa-állománynak egymaga egyharmadát teszi s minthogy szeszfőzésre használják, elsőrendű gazdasági jelentősége van. Az északi parton kétszer annyi van belőle, mint a délin; az 50 község közül 41-ben első helyen, 6-ban és pedig Vörsön, Csehiben, Bogláron, Öszödön, Köröshegyen, és Kilitiben a második, 3-ban és pedig Tihanyban, Keszthelyen és Fokszabadiban a harmadik helyen áll; alsóbb rendű helyre egy községben sem jut. Legtöbb van az észeki parton Kenesén (10.321), a délin Lengyeltótiban (10·114), legkevesebb az északi parton Zalaváron (600), a délin Csehiben (429). Főtermőhelyei, a hol a fák száma az 5000-et meghaladja: Kenese, Vörös-Berény, Almádi, Füred, Tihany, Kővágó-Örs és Badacsony-Tomaj az északi, B.-Berény és Lengyeltóti a déli parton.

A szilvafa után legjelentékenyebb gyümölcsfája a Balatonmelléknek a meggyfa, melyből kerekszámban 50.000 van; ebből a déli partra 22.000, az északira 28.000 jut. Községenkint véve a meggyfa száma szerint első helyen áll Őszödön, Kilitiben és Fokszabadiban vagyis 3 községben, második helyen van Bfő-Kajártól kezdve Kenesén át Lovasig, továbbá Udvariban, Akaliban, Lellén, Szárszón és Endréden, összesen 11 községben; harmadik helyre kerül Paloznak, Kövesd, Szepezd, Salföld, Köröshegy és Zamárdi vagyis összesen 6 községben; a többi 30 községben jelentősége negyed- és még annál is kisebb rendű. Legtöbb meggyfa van az északi parton Kenesén (5113), a délin Kilitiben (3211); legkevesebb az északi parton Égenföldön (4), a délin Bal.-Magyaródon (20).

Az almafa a Balaton mellékén általánosan a harmadik helyen áll; a 41 ezer fának $^1/_3$-a a déli, $^2/_3$-a az északi partra esik, az arány tehát ugyanolyan, mint a szilvafánál. Számra nézve sehol sem áll első helyen; Kövesden, Füreden, Zánkán, Kővágó-Örsön, Vonyarcz-Vashegyen, Gyenes-Diáson, Égenföldön és Zalaváron, továbbá Bal.-Magyaródon, Bal.-Szent-Györgyön, B.-Keresztúron és Ordán, vagyis összesen 12 községben a második, Kenesén, Lovason, Csopakon. Arácson, Aszófőn, Örvényesen, Akaliban, Rendesen, Tördemiczen, Szigligeten, B.-Berényben, Endréden és Bfő-Kajárban, vagyis összesen 13 községben a harmadik helyen áll. 25 községben van tehát másod- és harmadrendű jelentősége s 25 községben száll

jelentősége ennél lejebb. Legtöbb van belőle Füreden (3131) és Lengyeltótiban (2023), legkevesebb Szepezden (179) és Bogláron (115).

Őszi baraczkfa a Balaton mellékén mintegy 37.000 van, s így általában a negyedik helyen áll; az északi és déli part közt nem nagy a különbség, arra mintegy 20.000, erre 17.000 jut. Községenkint véve, egyetlen helyen, Csehiben áll első helyen, a hol az egész különben kicsiny gyümölcsfa-állománynak $^1/_3$-át teszi ki; Arácson, Szepezden, továbbá Salföldtől kezdve Meszes-Györökig, a déli parton B.-Berényben, Lengyeltótiban, Lellén vagyis összesen 11 helyen a második-, Gyenes-Diáson, Vörsön, B.-Szt-Györgyön, B.-Keresztúron, Ordán, Bogláron, Faluszemesen, Őszödön és Szárszón vagyis összesen 9 helyen a harmadik helyen áll; a többi 29 községben jelentősége negyed- és még kisebb rendű. Legtöbb van az északi parton Bad.-Tomajban (2655), a délin Lengyeltótiban (5420), legkevesebb a Kis-Balaton körül Zalaváron (16) és B.-Magyaródon (59).

A kerekszámban 36.000 eperfánál az arány a déli part javára dűl, a hol kétszer annyi az eperfa, mint az északi parton. Általában az ötödik helyen áll. Községenkint véve első helyen áll Keszthelyen, Vörsön, Bogláron és Kőröshegyen, összesen 4 községben; második helyen Fokszabadiban vagyis csak 1 községben; harmadik helyen Kővágó-Örsön, Bal.-Magyaródon, Csehiben, Kilitin és Siófokon, összesen 5 községben; a többi 40 községben szerepe negyed- és még alacsonyabb rendű. Az egész állománynak több mint negyedrésze, 27% Köröshegyen van (10.590) s ez a déli part maximuma; az északi Keszthelyen van (2592). Legkevesebb van az északi parton Örvényesen (15), a délin Szárszón (63).

A Balaton mellékén 32.000 diófa van; az északi parton ebből is, mint az alma- és szilvafából, csaknem kétszer annyi van, mint a déli parton. Általában a hatodik helyen áll. Első helyre egyetlen egy helyen kerül, Tihanyban; második helyen is csak egy községben van Rendesen; harmadik helyen van Vörös-Berényben, Égenföldön, Zalaváron, és Lengyeltótiban, összesen csak 4 községben; a többi 44 községben szerepe még alsóbb rendű. Legtöbb van az északi parton Tihanyban (7235), a délin Lengyeltótiban (2873), a legkevesebb az északi parton Kövesden (90), a délin Siófokon (66).

A körtefák száma a Balaton mellékén körülbelül ugyanannyi, mint a diófáké, kerekszámban 32.000; a déli parton 13.000, az északin 19.000 van belőle. Számát tekintve és községenkint véve sehol sincs első helyen; a második helyet foglalja el Örvényesen, Zamárdiban és Siófokon, összesen 3 községben; a harmadik helyet Almádi, Alsó-Örs, Füred, Zánka, Tomaj, Meszes-Györök, összesen 6 községben; a többi 41 községben szerepe negyed- s még alsóbb rendű. Legtöbb van az északi parton Füreden (2353), a délin Lengyeltótiban (2317); a minimum Égenföldre (73) és Csehire (59) esik.

Cseresnyefa csak 25.000 van a Balaton mellékén, és így fele annyi, mint meggyfa. Az északi parton háromszor annyi van, mint a déli parton. Községenkint véve első helyet egy községben sem foglal el; a második és harmadik helyre is csak egy-egy községben jut: Aszófőn, illetőleg Udvariban; a többi 48 községben jelentősége még alsóbb rendű. Legtöbb van az északi parton Tihanyban (5503), a délin Lengyeltótiban (1005); legkevesebb van az északi parton Zalaváron (11), a délin B.-Magyaródon (35).

A kajszinbaraczkfák száma 20.000 csaknem fele az őszi baraczkénak. Az északi parton háromszor annyi van, mint a délin. Első helyet egy községben sem foglal

el; második helyre csak Keszthelyen jut; harmadik helyen sehol sincs, a többi 49 községben szerepe még alsóbb rendű. Legtöbb van belőle az északi parton Tihanyban (5685), a délin Köröshegyen (925); a minimum Égenföldre (18) és Szárszóra (11) jut.

A 18.000 mandulafából 17.000 jut az északi, 1000 a déli partra, a különbség tehát óriási; termelése a déli partra nézve egészen jelentéktelen. Községenkint véve első helyen ugyan egy községben sincs, de a második helyet foglalja el Paloznakon, Csopakon és Tihanyban, tehát 3 községben; harmadik helyre kerül B.-Edericsen és Vonyarcz-Vashegyen vagyis 2 községben. A többi 45 községben szerepe alsóbb rendű. Eldorádója az északi parton van Tihanyban (6256); a déli part maximuma csak 217 Fokszabadiban; a minimum ott Égenföldre (—) itt Bal.-Magyaród és Vörsre (1—1) esik.

A mezőgazdasági statisztikában felvett gyümölcsfák közül végül legkevesebb a gesztenyefa. A 2000 fából 300 jut a déli és ötször annyi az északi partra. Egyetlen községben sem jutott a három első helyre; mindkét parton a 11. helyen van. Egyetlen egy helyen van jelentékenyebb számban, Keszthelyen (1212); ez egyszersmind a maximum; ezután legnagyob szám 141 Zánkán és 108 B.-Szt-Györgyön; a többi községben a fák száma 100-on is alul marad; nyolcz községben pedig, névleg Lovason, Paloznakon, Kövesden, Udvariban, Rendesen, Szárszón, Kilitin, és Fokszabadiban egyáltalában nincs gesztenyefa.

Minden egyes községnél figyelembe véve a 11 felsorolt gyümölcsfa közül azt a hármat, a melyből az illető községben a legtöbb van s ezeket számuknak megfelelő sorrendben csoportosítva, az egyes községek gyümölcsészetének képét a következő csoportokkal jellemezhetjük:

Szilva — meggy — alma: Kenese, Lovas, Akali, Endréd, Balatonfő-Kajár;
» » — körte: Almádi, Alsó-Örs;
» » — cseresznye: Udvari;
» » — dió: Vörös-Berény;
» » — őszibaraczk: Faluszemes, Szárszó;
» — alma — körte: Füred, Zánka;
» » — eper: Kővágó Örs, Balaton-Magyaród;
» » — meggy: Kövesd;
» » — mandula: Vonyarcz-Vashegy;
» » — őszibaraczk: Gyenes-Diás, Bal.-Szt-György, Bal.-Keresztúr, Orda;
» » — dió: Égenföld, Zalavár;
» — őszibaraczk — meggy: Salföld, Szepezd;
» » — alma: Arács, Tördemicz, Szigliget, Bal.-Berény;
» » — körte: Badacsony-Tomaj, Meszes-Györök;
» » — dió: Lengyeltóti;
» » — mandula: Balaton-Ederics;
» » — eper: Lelle;
» — körte — meggy: Zamárdi;
» » — alma: Örvényes;
» » — eper: Siófok;
» — mandula — alma: Csopak;
» » — meggy: Paloznak;
» — cseresnye — alma: Aszófő;
» — dió — alma: Rendes;
Eper — szilva — őszibaraczk: Vörs, Boglár;
» » — meggy: Köröshegy;
» — kajszinbaraczk — szilva: Keszthely;

Meggy — szilva — őszibaraczk; Őszöd;
» » — eper: Kiliti;
» — eper — szilva: Fokszabadi;
Őszibaraczk — szilva — eper: Csehi;
Dió — mandula — szilva: Tihany.

VI. Állattenyésztés.

Az állattenyésztés a Balatonmellék 50 falujában ma már mint önálló foglalkozás egyáltalában nem szerepel, hanem tisztán a földmívelés keretében s csak a gazdálkodás szükségleteire korlátozva űzik azt. Legott kitűnik ez abból, hogy az 55.500 lakosra vagyis 11.784 gazdaságra mindössze 25.307 szarvasmarha, 6.109 ló, 34.110 sertés és 35.635 juh vagyis egy gazdaságra átlagban csak 2 szarvasmarha s 3—3 sertés és juh esik, lóból pedig csak 2 gazdaságra jut 1! Régen az állattenyésztés sokkal nagyobb volt, a déli parton a juhászat, az északin a sertéstenyésztés virult, de az ötvenes években a legelőknek tagosítás folytán való felosztása, majd a hatvanas években a gabonatermesztésnek minden más gazdasági ág rovására való erőszakolása, végül a lakosság szaporodása s az életnek, az igények fokozódásával együtt haladó általános drágulása a termőföldnek jövedelmezőbb kihasználására kényszerítette a népet, mely évről-évre többet hódított és hódít az állattenyésztés alapfeltételéből, a rétből és legelőből.

1896-ban a mezőgazdasági statisztikából összeállított adatok szerint a Balaton mellékén összesen 15.641 k. hold területű rét volt, mely így az 50 község egész területének 6·2%-át tette; ebből az északi partra 36%-kal esett több (9024 k. h. = 7.4%), mint a délire (6617 k. h. = 5·0%). Abszolut értékben az északi parton legkisebb rétje volt Kövesdnek (22 k. h. = 1·7%), legnagyobb (2705 k. h. = 20·3%) Keszthelynek; a déli parton a minimum Faluszemesre (54 k. h. = 0·9%), a maximum Kilitire (939 k. h. 8·1%) esik. A község határának nagyságához viszonyítva relativ értékben az északi parton a rét legkisebb volt Szepezden (24 k. h. = 0·5%), legnagyobb B.-Edericsen (509 k. h. = 24·6%), a déli parton a legkisebb Faluszemesen (54 k. h. = 0·9%), legnagyobb Vörsön (512 k. h. = 13·2%).

A legelő a Balaton mellékén 1896-ban összesen 27.603 k. holdat, az egész terület 10·8%-át tette ki; ebből a déli partra 31%-kal (15.676 k. h. = 11·7%) esik több, mint az északira (11927 k. h. = 9·8%). Az északi parton abszolut értékben legkisebb legelője volt Arácsnak (12 k. h. = 0·5%), legnagyobb Keszthelynek (2995 k. h. = 19·3%); relativ értékben a minimum ugyan Arácson marad, a maximum azonban Égenföldön van, a hol 769 holddal az egész határnak csaknem fele (46·6%) legelő. A déli parton úgy abszolut, mint relativ értékben legkisebb legelője van Boglárnak (181 k. h. = 4·9%), legnagyobb B.-Magyaródnak (2602 k. h. = 47·4%).

Az állattenyésztés czéljaira tehát rétben és legelőben a Balaton mellékén összesen 43.244 k. hold = 17% áll rendelkezésre, s minthogy az északi parton 36%-kal több a rét, mint a délin, de viszont a délin 31%-kal több a legelő, mint az északin, végeredményben a két partnak e czélból rendelkezésre álló területe alig tér el egymástól; az északi parton ez 20.951 k. h. (= 17·2%), a délin 22.293 k. h. (= 16·7%)-ot tevén ki, a különbség csak 1342 k. h. vagyis a déli parton alig 5%-kal van több rét és legelő, mint az északin.

Ebből természetszerűen az következnék, hogy az állattenyésztés a Balaton két partján is meglehetősen egyforma s a rétek és legelők e sajátos megoszlása mindössze az istállózási rendszert befolyásolja. Ám, ha csak nagyjában is figyelembe vesszük az állatállományra vonatkozó kimutatásokat, s látjuk, hogy a déli parton szarvasmarha és sertés 50%-kal, ló 68%-kal, juh 33%-kal van több, mint az északi parton, legott kitünik, hogy a fenti adatok csakis a rétek és legelők területét jelzik, de minőségüket meg nem mutatják, pedig hogy a minőségben a különbségnek nagynak kell lennie, bizonyítja az állatállományban való különbség nagysága.

A rétek és legelők minőségében levő különbséget megvilágítják az 1885. évre vonatkozó kataszteri becslőmunkálatoknak az előleges tiszta jövedelem megállapítására vonatkozó részletei.

Ezek szerint a rétek holdankinti tiszta jövedelme az északi parton 6·50. a délin 6·76 frt s így a déli part rétjei már ezen minimalis megállapításban is 0·26 frttal értékesebbek, mint az északi part rétjei; legsilányabb rétje van az északi partnak Zalaváron (2·71 frt), a délinek Siófokon (2·70 frt), legjobb rétje van az északi partnak Almádiban (13·50 frt), a délinek Zamárdiban (8·82 frt). — A legelők holdankinti előleges tiszta jövedelme az északi partra ugyanazon munkálatok alapján 0.77 frtban, a délire azonban 1·99 frtban volt megállapítható, a minimalis holdankinti tiszta jövedelem csak 0·40 frt s ezt az északi parton 9 község (Bal.-Füred, Aszófő, Örvényes, Udvari, Akali, Zánka, Rendes, Salföld, Tördemicz) érte el; a maximum az északi parton Szigligeten 2·28 frt-ig emelkedett. A déli parton a legsilányabb legelő B.-Magyaródon (0·45 frt) van, a legjobb B.-Szt-Györgyön (4·43 frt). E kulcsok felhasználásával kiszámítván az egyes partok rétjeinek és legelőinek jövedelmét, kitűnik, hogy a déli part rétjei és legelői összesen átlagban csaknem $2^1/_2$-szer (=140%-kal) jobb minőségűek, mint az északi partnak az állattenyésztés czéljaira való s csaknem ugyanolyan nagyságú területei, a miből immár teljesen megérthető, hogy az állattenyésztés az állatfajokra való tekintet nélkül a déli parton átlagosan 50%-kal nagyobb, mint az északi parton.

Az állattenyésztés háttérbe szorulásának egyik okául a rétek és legelők fogyását említettük; ennek a nagyságát is megállapíthatjuk legalább az 1885-től 1896-ig terjedő időszakban a földadó-kataszter és a mezőgazdasági statisztika adatainak alapján; a Balaton mellékén a rét és legelő 1885-ben összesen 45.131 k. h. területet foglalt el, mely 1896-ig 43.244 k. holdra szállt le s így a rét és legelő területe 1887 k. holddal vagyis 4%-kal csökkent, melyből a rétre 297 k. h., a legelőre 1590 k. h. jut. Épen a mezőgazdasági statisztikából tűnt az ki, hogy a rét és legelő fogyása országos s a Dunántúlra kiválóan jellemző jelenség s a Balaton melléke is ezt tükrözteti vissza.

A Balaton mellékének mint egész hazai állattenyésztésünknek is legértékesebb állata a szarvasmarha; ezek száma az 50 községben 25.307-et tesz ki, melynek $^2/_5$-e az északi, $^3/_5$-e a déli partra esik. Az északi parton három olyan község van, melyekben a szarvasmarha száma százon alul marad (Almádi, Kövesd, Rendes), de csak egy van olyan, a melyben 1000 fölé emelkedik (Keszthely). Már a déli parton a minimum is 201 (Ordán) s hat olyan falu van, melyben a szarvasmarha száma az 1000-et meghaladja (B.-Magyaród, B.-Szt-György, Lengyeltóti, Endréd, Kiliti és Fokszabadi); ezek közül Lengyeltóti (mint latifundiumos hely) 1779 darabbal éri el a maximumot. Míg egyáltalában egy gazdaságra 2·1 marha esik, de

A Balaton-mellék gazdasági állatállománya 1896-ban.

Sorszám	A község neve	Szarvasmarha összesen	Ebből: magyar fajták	Ebből: külföldiek	Ebből: bivaly	Lovak	Szamarak	Ösztvérek	Kecskék	Sertések	Juhok	Baromfi	Méhkasok
1	Kenese	670	497	173	—	381	4	—	2	2.017	1.529	5.847	205
2	Vörös-Berény	359	347	12	—	139	4	—	—	534	238	2.224	40
3	Almádi	54	54	—	—	28	2	1	—	115	318	455	51
4	Alsó-Örs	180	180	—	—	87	—	—	—	288	—	1.199	—
5	Lovas	141	138	3	—	30	2	—	—	236	—	1.110	8
6	Paloznak	204	204	—	—	14	4	—	—	253	260	707	11
7	Csopak	156	154	—	2	31	4	—	—	307	417	904	19
8	Kövesd	80	80	—	—	32	—	—	—	160	—	389	—
9	Arács	178	164	14	—	47	2	—	2	321	8	963	13
10	Balaton-Füred	599	563	36	—	123	4	—	—	945	243	3.382	54
11	Tihany	499	475	24	—	51	5	2	—	562	297	2.551	20
12	Aszófő	278	278	—	—	15	—	—	1	326	104	1.404	42
13	Örvényes	207	206	1	—	10	—	—	—	310	8	991	15
14	Udvari	170	170	—	—	18	—	—	2	197	—	809	21
15	Akali	176	173	3	—	15	3	—	—	263	1.074	1.149	15
16	Zánka	227	210	17	—	21	2	—	3	251	202	1.215	22
17	Szepezd	152	152	—	—	6	1	—	1	156	6	924	11
18	Kővágó-Örs	684	435	247	2	79	5	—	5	747	212	3.795	54
19	Rendes	68	46	22	—	2	—	—	1	98	—	405	—
20	Salföld	291	285	6	—	7	1	—	1	312	474	1.258	23
21	Badacsony-Tomaj	432	408	8	16	27	18	8	3	580	11	1.959	65
22	Tördemicz	292	247	45	—	29	5	—	—	266	35	1.276	23
23	Szigliget	532	217	221	94	137	—	—	—	581	1.815	1.647	54
24	Bal.-Ederics	502	279	204	19	69	2	—	—	391	4	1.551	61
25	Meszes-Györök	298	160	138	—	24	2	—	—	324	304	827	7
26	Vonyarcz-Vashegy	432	205	227	—	80	—	—	—	300	—	1.199	21
27	Gyenes-Diás	518	408	110	—	56	—	—	1	290	5	1.050	21
28	Keszthely	1.040	755	285	—	417	—	—	—	1.578	5.605	4.362	20
29	Égenföld	182	182	—	—	24	—	—	—	77	—	425	43
30	Zalavár	882	767	113	2	274	—	—	—	623	1.760	2.724	118
31	Bal.-Magyaród	1.328	574	699	55	240	6	—	—	901	—	2.740	59
32	Vörs	966	774	192	—	105	—	—	—	711	—	3.408	106
33	Bal.-Szt-György	1.018	1.016	2	—	71	—	—	—	785	1.501	5.577	13
34	Bal.-Berény	602	—	600	2	88	—	—	—	564	221	3.225	9
35	Bal.-Keresztúr	712	348	144	220	98	—	—	—	690	760	2.427	29
36	Lengyeltóti	1.779	1.118	527	134	495	33	2	6	2.173	3.677	7.093	170
37	Orda	201	170	16	15	119	—	—	3	533	4	1.871	77
38	Csehi	553	138	271	144	121	—	—	—	558	—	1.328	14
39	Boglár	227	87	28	112	95	6	—	—	625	352	2.744	19
40	Lelle	590	303	1	286	182	31	1	—	263	1.100	2.482	49
41	Faluszemes	301	241	60	—	56	17	—	—	650	310	1.702	37
42	Őszöd	303	303	—	—	47	9	—	—	481	1.195	1.423	32
43	Szárszó	595	491	93	11	174	—	—	—	896	—	2.239	51
44	Köröshegy	534	414	120	—	315	4	—	—	1.340	858	3.824	67
45	Zamárdi	567	450	113	4	174	14	—	6	1.308	763	3.503	42
46	Endréd	1.168	1.039	125	4	253	3	—	11	1.986	1.181	6.782	125
47	Kiliti	1.127	980	137	10	285	14	—	1	2.488	5.958	6.096	133
48	Siófok	402	368	34	—	250	1	—	—	791	3	3.324	8
49	Fokszabadi	1.029	940	85	4	198	9	—	—	1.341	2.659	4.595	91
50	Balatonfő-Kajár	822	660	162	—	470	2	—	1	1.618	64	6.941	70
	Északi part	10.483	8.439	1.909	135	2.273	70	11	22	13.408	14.929	48.701	1.057
	Déli part	14.824	10.414	3.409	1.001	3.836	149	3	28	20.702	20.606	73.324	1.200
	Összesen	25.307	18.853	5.318	1.136	6.109	219	14	50	34.110	35.635	122.025	2.257

külön véve a két partot az északi parton egy gazdaságra csak 1·4, a délin ellenben 3·4 marha jut.

Faj szerint a Balaton mellékén háromféle szarvasmarhát különböztetünk meg: a magyar-erdélyi fehér, illetőleg darvasszőrű fajtát, hozzászámítván a mokányt és riskát is, mint hazait, továbbá a pirostarkát, borzderest és egyéb szinest, mint nyugateurópait s végül a bivalyt. Az egész szarvasmarha-állománynak a magyar fajta 74%-át, a nyugateurópai 21%-át, a bivaly csak 5%-át teszi ki. Az északi part marha-állománya sokkal kevésbbé kevert mint a déli; mert míg az északi parton az állománynak 80%-a hazai, 19%-a nyugati s 1% bivaly, addig a déli parton csak 70%-a hazai, 23%-a nyugati szarvasmarha, és 7% jut a bivalyokra. Úgy az idegen marhát mint a bivalyokat főként a nagybirtokok honosították meg, melyek a szarvasmarhának nemcsak munkaerejét, hanem tejhasznát is értékesíteni törekszenek. A bivaly minden valószinűség szerint a Balkán felől — a hol otthonos — került ide, elterjedésében azonban úgy látszik a Balaton természetes határt von, mert míg a déli parton 1001 darab van belőlük, az északira csak 135 jut.

A balatoni ember a szarvasmarhát így különbözteti meg: a hazai fajokat *magyar* fajtának mondja, a nyugateurópai fajteheneket *csirák*nak (a csira szó a színt jelzi, vöröset jelent, az állatra alkalmazzák, de előfordul az emberek gúnynevében is); a harmadik a *bihal* vagy *bihaj*. A marha szarvának állása: *széles, fönnálló, pörge, vellás, bubos, csákós, kuli* és *magos;* értenek a szarv görbítéséhez is, a mit úgy csinálnak, hogy meleg pompost (kenyeret) húznak a szarvra s akkor irányítják. A szarvatlan marhát *bugá*nak mondják. A marha szőrének szine: *fehér, jeges, füstös, csira* (= tarka), *vörös, zsömle, pirók, pirosczifra* (a czifra itt: tarka értelemben), *fekete, feketeczifra, kék, kékes, szőke, almás, daruszőrű.* — Marhanevek: Bábos, Bákor, Bárány, Bársony, Bátor, Betyár, Bimbó, Bodor, Bokros, Boros, Böske, Csákó, Csárdás, Csengő, Czédrus, Czimer, Czirkusz, Czitrom, Czukor, Czukros, Dajka, Darú, Dongó, Duhaj, Fáni, Fátyol, Fegyver, Ficzkó, Föcske, Füge, Füttyös, Galamb, Gombos, Gyopár, Gyönge, Gyöngyös, Hajas, Hattyú, Hímes, Huszár, Jámbor, Jeges, Julcsa, Jutka, Kardos, Káplár, Kávé, Kedves, Kökény, Körmös, Lantos, Madár, Meggyes, Mérges, Muczi, Muki, Muszka, Narancs, Nyalka, Piktor, Pirók, Pompás, Pörge, Rendes, Rigó, Róka, Rózsa, Samú, Sármány, Sörös, Sudár, Szajkó, Szarka, Szarvas, Szattyán, Szegfű, Szemők, Szidi, Szilaj, Szőke, Tatár, Táblás, Tuba, Tükrös, Vellás, Vidám, Vidra, Villám, Virág, Zsemle, Zsidó.

A Balaton mellékének lóállománya igen csekély; összesen 6109 darabból áll s így általában egy gazdaságra 0·5 ló jut; a két part közül ebben az esetben is a déli a gazdagabb; míg az északi part egy-egy gazdaságára átlag 0·3 ló jut, a délin 0·8! Szinte hihetetlen, hogy vannak falvak, melyekben csak 2 (Rendes), 7 (Salföld), 6 (Szepezd) ló van s hogy az 50 falu közül 30-ban a lóállomány darabszáma a 100-on alul marad. Legtöbb ló — 495 darab — van Lengyeltótiban a Balaton-mellék egyik fő és mintaszerűen kezelt latifundiumának székhelyén. A Balaton északi partján különösen a kisebb falvakban, mint p. o. Örvényesen és környékén az a szokás, hogy lovat állandóan egyáltalában nem tartanak, hanem csak a nyomtatás idejére veszik, azután eladják s az árán ökröt vesznek s ezzel marhaállományukat gyarapítják.

A Balatoni ember a lovakat így különbözteti meg: *sárcsaorrú, hókaorrú, csillagosfejű* és *keselábú.* A lovak szine: *piros, pej, fekete, sárga, szürke, egérszőrű, vadderes, legyes, fakó, almapej, almásszürke, seregeszürke, bársonyfekete, aranyszőrű,*

sárga. — Lónevek: Barna, Bársony, Betyár, Bimbó, Bujár, Bujtár, Burkus, Büszke, Csillag, Csinos, Csipke, Czéda, Czédrus, Darázs, Dáma, Deres, Fáczán, Flóra, Föcske, Fura, Gárdás, Gida, Julcsa, Kedves, Kese, Kicsiny, Kincsem, Komtesz, Korhely, Lengyel, Linda, Madár, Meggyes, Mérges, Mirza, Muczi, Mujki, Ondó, Orient, Padi, Pajkos, Pajzán, Pali, Pejkó, Pille, Rigó, Rita, Ruzsa, Sárga, Simli, Szellő, Szikra, Tatár, Tündér, Tüzes, Vidra, Villám, Zsivány, Zsuzsa.

A szamárállomány egészen lényegtelen, a 219 darabból 70 esik az északi, 149 a déli partra; különösen a szőlősgazdák szeretik s kétkerekű kordéba fogva bor s egyéb pinczekellékek szállítására használják.

A mulák = öszvérek száma még kevesebb, összesen 14; ebből is 8 Badacsony Tomajra esik, a hol ugyancsak a vinczellérek használják.

A szamár- és mulanevek rendesen teljesen egyeznek a lónevekkel, de sokkal kevésbbé változatosak; az általam tíz helyen összeírt mintegy ötven szamárnak és mulának mindössze hat neve volt: Betyár, Csinos, Czéda, Lujza, Madár, Vizsla.

A kecsketenyésztés is jelentéktelen, összesen 50 darab van, melyből 22 az északi, 28 a déli partra esik.

Ezeknél már nagyobb jelentőségű a sertéstenyésztés. A mezőgazdasági statisztika 34.110 darabot írt össze, melyből 13.408 az északi, 20.702 a déli partra esik; átlagban egy-egy gazdaságra 3 darab esik. Legkevesebb van Rendesen (98) és Égenföldön (77), a többi helyen számuk a százat meghaladja, 6 helyen (Keszthely, Kőröshegy, Zamárdi, Endréd, Fokszabadi és Bfő-Kajár), az 1000-en, sőt 3 helyen Kenesén, Lengyeltótin és Kilitin) a 2000-en is túlemelkedik; a maximum Kilitiben van 2488 darabbal.

A Dunántúlnak tudvalevőleg még a XVIII. században is megvolt a maga külön sertésfaja, melyet a gazdasági irodalom *bakonyi disznó* néven ismer; a XIX. században azonban József nádor kisjenői uradalmából általánosan elterjedt a *kondorszőrű szerbiai disznó,* mely ma már a hazai disznóállománynak $^{8}/_{10}$-ét képezi, az Alföld eredeti disznófaját — *a szalontait* — teljesen kiszorította, a bakonyit pedig csaknem egészen átalakította. A Balaton mellékén még mindkét fajta megvan; a bakonyit a balatoni ember lelógó füléről *siskafülű*nek nevezi, ez igen mérges faj s a kutyát nem szíveli; a kondorszőrű szerb disznónak *gicza* a neve s ma már túlnyomó többségben van a siska fülű fölött. A balatoni gazda a hizlalást általában csak kicsiben űzi, mert csakis a maga szükségleteinek fedezésére törekszik, karácsonyra disznaját meghizlalja s akkor leöli. Nagyban való hizlalás csak az uradalmakban folyik. Ennek megfelelően zárt állandó nyájakat is csak nagy birtokokon találunk, míg a kisebb gazdák naponkint összehajtott, de naponkint fel is oszló csürhékben legeltetik sertéseiket. Nevet a disznóknak is adnak, de csak a jeleseknek; ilyen disznónevek: Baka, Barna, Bodor, Hajas, Huszár, Kardos, Káplár, Kese, Laczi, Siska, Sudár, Vidra.

Míg a sertéstenyésztés a Balaton mellékén ma is általános elterjedésű s megvan kivétel nélkül minden faluban, addig a juhtenyésztéssel csak szórványosan találkozunk. Az egész állomány 35.635 darabból áll, melynek $^{3}/_{4}$-e az északi, $^{4}/_{4}$-e a déli partra esik. 11 olyan község van, a melyben juh egyáltalában nincs s 10 olyan község, melyben 64-en alul van a juhok száma, vagyis a hol semmi gazdasági jelentőségük nincs. A többi 29 község közül 17 ben számuk a 100 és 1000 közt van 8-ban az 1000-et, 1-ben (Fokszabadi) a 2000-et, 1-ben (Lengyeltóti) a 3000-et, 2-en (Keszthely és Kiliti) az 5000-et is maghaladja a számuk; a maxi-

mumot — 5958 darabbal — Kiliti mutatja fel. A hol a Balaton mellékén a juhtenyésztésnek ma valamelyes jelentősége van, ott az kivétel nélkül uradalmakhoz van kötve; a nép iparszerűen nagyban sehol sem foglalkozik vele.

A juhfalkák a Balaton mellett rendesen 4—500 darabból állanak s fajra nézve általánosan a merino-juhot tenyésztik. A kosok szarvállása: *pörge, táblás,* vagy *szoritós.* Az egyes falkavezérek nevet is kapnak; ilyen falkavezérnevek: Sudár, Táblás, Pörge, Karcsú, Csákó, Huszár, Baka, Rigó. A vezéreken kívül még csak a *gyeles,* vagyis szelid, a juhászhoz közeledő jámbor nősténybirkáknak adnak külön édesgető neveket; ilyenek: Baris, Muczi, Samu, Sándor, Ránczos, Szarvas.

A juhokat aklon tartják, melyet a rekesztékek választanak el a szükségnek megfelelően kisebb-nagyobb részekre. A rekesztékek a sráglából és a sráglát tartó bakokból állanak. Az etetők kétfélék, vagy a fal mellett vagy középen állók, mely utóbbi esetben rekeszül is szolgálnak s a birka mindkét oldaláról eszik belőle. A fal melletti etető két hosszú durung közt létraszerűen elhelyezett fogakból áll, melyek egymástól oly távolságban vannak, hogy az állat orra oda beférjen; minden 6—8 fog után jön egy záp; a fogak hengeresek, vékonyak, a zápok szélesek és laposak. A fal és srágla közé tömik a takarmányt, míg a srágla előtti válúba az abrakot adják. A két dorong az etető homlokában végződik, a hol is végüket leczövekelik. Ha két ilyen etetőt hátával egymásnak állítanak, megvan a középső etető két sráglával és két válúval. Az abrak rendesen zab, a mikor a bárány enni tanul, kukoriczadara, később kukoricza és burgundi répa megvágva. A takarmány zab és bükköny, vagy lóher és olasz perje, a miket már vetéskor keverten egybevetnek, a bárányoknak luczerna. Ha legeltetésre kerül a sor, a bárányt lóherésen, a birkát réten legeltetik; a birka eszi a füvet, a tálmosó- és taraczkfüvet is, de nem nyúl a bihalsáshoz meg a rókahátú fűhöz. Ártalmas a juhnak, ha sokat eszik belőle a luczerna, lóhere, bükköny is, mert ezektől felfuvódik; ha pedig mohón eszi a sok zöld füvet, megmohósodik vagy megmotoz vagyis torkán akad a fű.

Az akolba szoktatják összse a már felnevelkedett bárányokat is; körülrekesztenek egy helyet s abba 10—15 bárányt eresztenek össze; ha ezek összeszoktak, újakat tesznek hozzájuk s a szám fokozatosan felemelkedik 60-ra, 100-ra s ezzel arányosan növelik az akolban elrekesztett részt is. Ez az összeszoktatás három hétig tart. Minthogy egy falkában csak egyféle juh lehet, külön nevelik össze a kosokat, az ürüket (herélteket) és nősténveket, külön az előhasiakat vagy harmadfüvűeket (ezek kétévesek a nemre való tekintet nélkül), a toklyókat (ezek egyévesek a nemre való tekintet nélkül), s végül a bárányokat (ezek még az egy évet nem töltötték be). Ezek szerint aztán a falkát is, a pásztort is kosos, ürüs, birkás, harmadfüves, toklyós, vagy bárányosnak nevezik.

Van azonban az akolban még egy kisebb különkerített hely, a hol a juhászat igen nevezetes és érdekes műveletei folynak, s ez a *katroczsráglya.* Ebbe teszik az olyan birkát, mely nem szereti a fiát, s a kettő addig marad ott együtt, míg össze nem szoknak. Ebbe teszik a csak most ellett gyenge bárányt is s csak, ha megerősödött teszik ki a csapatra. Ebbe teszik az olyan anyabirkát, a melyiknek megdöglött a fia s alája olyan bárányt tesznek, a melyiknek az anyja vagy tejetlen, vagy ereszkedett tőgyű, vagy kétbárányos (ikreket szült) vagy épen nem szereti a fiát. Hogy a birkaanya ezt az új bárányt magáénak elfogadja, annak is megvan a maga mestersége. A döglött báránynak ugyanis lehúzzák a bőrét tömlőre, s azt arra a bárányra húzzák, a melyiket az anyával elvádoltatni akarnak;

ezután a birka tejivel lefejik, hogy az anya a bárányon a maga szagát érezze s akkor elvádolja. Ha a birka dögöt ellik, akkor az elvádolandó bárányt odacsenik a fészkébe, a döggel kicserélik, az élőt belefertőztetik az anya szülő nedvébe s akkor az anya az élőt elvádolja.

Elléskor a pásztornak ugyancsak vigyázni kell, hogy minden anya a maga bárányát kapja meg s mert ilyenkor nem ér rá minden bárányt végleges jegyével ellátni, kisegíti magát a *bárányrovással.* Szabad idejében apró fadarabokból a háztartás legkülönbözőbb darabjait kifaragja kicsi mintákban párosan; elléskor aztán mindegyik pár egyik felét az anya, másikát a bárány nyakára köti; ez elég ismertetőjel reggelig vagy másnapig, a végleges jelzésig. A birka korát a fülön jelzik meg; a fül felső szélén minden hasítás egyet, az alsó szélén kettőt, a fül csúcsának behasítása ötöt, a fül közepén levő lyuk tízet jelent. A fülön ezekkel a jelekkel a születés évét jelzik. Ha én 1901-ben egy birka fülén a felső és alsó szélén és a csúcson 1—1 hasítást látok (5 + 2 + 1 = 8), tudom, hogy az (189)8-ban született s így három éves. Tekintve azt, hogy a juh hét évnél tovább nem igen marad meg a gazda kezén, — akkor vagy eladják, vagy levágják, — a tizes jelzésre nem igen szorulnak. Ma azonban már a jelzés e szokása is leáldozik, már a juhász is ismeri a *tatavirozást;* e czélra csipőalakú vasat használ, azzal a fül belső felületére becsipi a születési évszámot s a sebes részt azon frissiben bedörzsöli spirituszos kinruszszal.

A mezőgazdasági statisztika ugyan még a szárnyasok, baromfiak összeírására is kiterjeszkedett, de számbeli adatait maga is megbízhatatlanoknak tartja; ezek szerint összeírtak 122.025 baromfit, melynek $^2/_5$-e az északi, $^3/_5$-e a déli partra esik; ha a számbeli adatokat nem is, de a két part közti arányt megerősíteni látszik az a tény, hogy a vas- és sopronmegyei tikászok sokkal sürűbben keresik fel a déli, mint az északi partot (lehet különben, hogy csak azért, mert a déli parton vasút van s ez hamarább bonyolítja le az élő s így érzékeny árúval való forgalmat).

Hasonló megítélés alá esik a mezőgazdasági statisztikának a méhkaptárok kimutatására vonatkozó rovata is, mely szintén abszolut megbízhatatlan; a végösszeg maga 2257, mely meglehetősen egyformán oszlik meg a két part közt, s oly kicsiny, hogy gazdasági jelentősége egyáltalában nincsen.

Végezetül meg kell emlékeznünk még két házi állatról: a kutyáról és macskáról. A kutyának három paraszti faját ismerik: a *házi kutyát,* a *komondort* és a *pumit;* utolsó kettő a pásztoroké; az úri fajtákból ismertebbek a *vizsla, agár* és *tákszli.* Mióta behozták az ebadót, a kutyák is megfogytak, ma már csak az tart, a kinek igazán szüksége van reá. Kutyanevek: Affi, Ali, Ami, Amiczi, Amidor, Apré, Basa, Bájszi, Bársony, Bátor, Blech, Bodri, Bogár, Brikk, Bundás, Bundi, Csicsa, Csuti, Czézár, Czigány, Czinke, Fidi, Fillér, Filokszer, Finánez, Fityor, Füles, Fürge, Gyöngyös, Hattyú, Hektor, Huszár, Jogász, Kadarka, Kakuk, Káró, Kicsiny, Klapecz, Kóbi, Kormos, Kokett, Lion, Liter, Lord, Makszi, Mindegy, Mirza, Misi, Mitvisz, «Nem az», Nero, Parádé, Parázs, Pepesz, Picziny, Portás, Puccz, Rajna, Rókusz, Sajó, Sió, Subri, Suhancz, Szellő, Szelma, Szitok, Tenger, Tirág, Tisza, Vadas, Valdi, Valdman, Verbunk, Vigécz, Vigyáz, Viki, Vitéz, Vőfény, Zsandár, Zsidó. — A macskáknak sok esetben egyáltalában nincs nevük; nevükből egy sorozatot a következőkben adunk: Bagós, Barnabóka, Böske, Csicse, Csiómió, Czicza, Czicze, Cziczelle, Cziczindli, Cziczus, Czigány, Czili, Czuli, Dorosz, Élet, Fáni, Friczi, Güzü, Hófehérke (ez a macska tiszta fekete volt!), Homoki, Jakab,

Jesz (= az angol yes-szel), Jöttment, Juczi, Julcsa, Kamilla, Kisasszony, Kóbi, Laczi, Léni, Manczi, Menczi, Mila, Penész, Regina, Szenka, Urfi.

A Balaton mellékének 50 faluja közül — legelő híján — ma már igen kevés az olyan hely, a hol a gulya az év nagyobb részét az Isten szabad ege alatt tölti. Következésképen ma már a Balaton mellékén hiába keressük a régi pásztoréletet; nemcsak a legelők, az erdők is megfogytak, vége már azoknak az időknek, mikor p. o. annyi erdeje volt B.-Füreднek, hogy a somogyi Endrédből a disznókat ide adták makkra. De balatoni pásztoréletről már csak azért sem beszélhetünk, mert a mai pásztoroknak $^{9}/_{10}$-e egyáltalában nem is balatoni ember, hanem vagy belső Somogyból, igen gyakran Vasvármegyéből (különösen az uradalmi pásztorok), belső Zalából vagy a Bakonyból való, a hol a pásztorélet még virágjában van, onnan hozzák magukkal tudásukat, művészetüket s a dunántúli pásztorember minden sajátosságát. Ha egy ilyen pásztort megismerünk, fogalmunk van a többiről is.

A Balaton mellékére került pásztorok egy typikus alakja Horváth Albert, a kenesei gulyás. Mikor megismertem, 37 éves volt, Jurtán született, írni, olvasni nem tudott, katona nem volt s büntetlen előélete volt; ez mind igen fontos körülmény, ha a pásztor tudásának forrásait kell megállapítanunk, mert a nép fiának az iskola, a katonaság és a börtön azok a mesterei, a honnan olyanokat tanul, melyek a saját lelki világának megnyilatkozásait teljesen átformálják. Tizenhárom éves koráig Teésen élt, azután 9 évig Kis-Keszіben béreskedett, majd Fülén 2, továbbá az Antónia-majorban, Küngösön, Ecsin, Polgárdiban 1—1 évig szolgált, végül 7 év óta Kenesén gulyáskodik; vármegyéjének határait tehát soha át nem lépte. Élete egyhangúan folyik; április derekán, husvét táján, Szentgyörgynap körül elhagyja marhájával az istállót s a szabad ég alatt marad — ha a hó engedi — deczember elejéig, Miklósnapig; legelője a Magospartok alatt a Csucsosparttól a kikötőig terjed. Reggel 2—3 órakor kel, vállára veti tarisznyáját, kezébe veszi botját s a gulyát lehajtja a Balatonhoz; ő maga a Balatonban mosdik. Reggel 9 órakor kenyeret eszik, minden második nap délben hoznak neki ebédet Hosszúmezőről, a hol a felesége lakik az öt gyerekével; az ebéd bableves és krumplikása jó zsirosan; a vacsora megint kenyér. Egy kenyér súlya 40—45 font s az elég egy hétre; ha olykor-olykor a pásztor haza kerül, a kenyérmaradékot gyermekei közt osztja szét: ez a nyúlkenyér. Itala a víz, pálinkát egy hónapban egyszer kap, de nem eseng érte. Ha aztán a hó lehull, a marhát istállóba hajtja, ott eteti-itatja, takarít neki eleséget, ganézza alulról, vakarja, hogy a tetű meg ne lepje. Télen ő is jobban él, a sürű krumplira, a prószára, a kukoriczakására disznóhús is kerül. Ruhája nyáron gatya, ing, pruszlék, télen mándli, nadrág, csizma, télen-nyáron könnyű puha kalap; sipkát nem visel, attól a feje fáj. Órája éjjel a fiastyúk, a gönczölszekér, a kaszás a sánta Katával, a ki a kaszásoknak viszi az ennivalót, a köröszt, meg a hajnalhasadás; nappal a nap állása után igazodik. Kitanulta már az időjárást is, tudja, hogy eső lesz, ha éjjel nagyon sürű a csillag, ha a Balaton vize magától nagyon megzavarodik és habzik, ha a hegyek őszszel pipáznak; szél lesz, ha a tihanyi partok két vége felválik, ha a vasút zöreje Almádi felől hallszik ide, ha a marha bogaras, ha a harangos tinó az állásnál megrázza a fejét, stb. Horváth uram conventiója különben 30 mérő, és pedig 8 mérő búza, 16 mérő rozs és 6 mérő árpa, ezenkívül kap 30 frt készpénzt, 20 font sót, 20 font birkahúst, egy házi kertet, két öl fát és lakást; a fizetés napja, Szent-Mihály, Ujév, Józsefnap és Szent-Iván napja. A falupásztorok conventióját a pásztorkönyvbe írták

be régen; az arácsi pásztorkönyvet magam is láttam, ott mindig egy sertés- és egy tehénpásztor volt, s a szerződések beírása az 1785. évvel kezdődik; a pásztor a járulékát akkor még házankint szedte be s négyélű fapálczára rovásra vágott egyet-egyet azon háznál, a hol megadták díját.

A déli parton itt-ott még találunk egy-egy typikus juhászra is; ezek legtöbbje sem balatonparti születés, hanem a belsőbb községekből való. A juhász ruhája dolmány, alatta pruszli, ez alatt ümög, gatya kettő van rajta, a felső a komisz, az alsó a tiszta; a testére tisztát akar, a felső pedig, ha a juhot lába közé fogja, hamar bemocskolódik. A lábbeli majd csizma a vizesebb, majd bocskor a szárazabb helyeken. A régi juhász mindig kerített hajat viselt, vagyis haját hátul egyenesen kerekre vágatta, a mint a tükörfák régi emberábrázolásain látható. Tarisznyája a toponári szíjjártótól való, abban van az aczél, kova, tapló, vagy ma már a gyujtó, a tükörfa a bajúszpedrővel, a fésű, a vörös kréta, a mivel a kerge juhot megjelzik, a bizsók, a mivel szabad idejében farag. A juhász egyetlen fegyvere a juhkampó, alsó végébe vaskés van ütve s azzal böködi ki a legelőn a tüskeborzát, felső vége kampós s azzal kapja el a juh hátulsó lábát, ha a juhot meg akarja fogni; a kampó régen a fával egy darabból volt s a juhász a végét szépen kifaragta majd kosfejre, majd juhászfejre, majd rózsára vagy makkra; ma már ezt a művészetet is kiszorította az ipar s a juhkampók kampója is rézből-vasból van. A juhász támasza a falka összetartásában a pumikutya, mely mérges és barátságtalan természetű úgy, hogy ritkán eresztik koloncz nélkül; a pumi nevei: Komót, Serzi, Pille, Bogár, Piszi, Friczi, Gonosz.

A pásztor, míg szabad ég alatt tanyázik, idejét, ha más dolga nincs, faragással tölti el. Az ostorfaragásban nagy mester. A pirított szilvafát megformálja s aztán kihímezi rézzel; bizsókja hegyével a fába kiböködi a mintát, elszabja hozzá a rezet ráspolylyal, kalapácscsal beveri a böködésbe s ott újra leráspolyozza; a pakfony, nikli, sárga- és vörösréz a pipáról kerül le; a szélesebb lemezalakokat, p. o. leveleket rászegeli a fára, de még a szeget is maga vágja rézdrótból hozzá; motivumai a csillag, tulipán, levél, de más leveleket tesz középre s másokat a szegélyre. Az ilyen ostornak van nyele, fogója vagy fogantékja, szolgája vagy sasókája, telenk- vagy telengje (telek), ostordereka, sujtója, csapója és sudara; az ostor fonása nyolczágra van, «mint az aprószenteki korbácsé». A pásztorok faragta tükörfák majd kerekek, majd négyszögletesek; egyik oldalukat rendesen *koczkaböködések*be (a sakktáblát utánzó szegés) foglalt virágdísz, tulipán, rózsa, levél olykor szív vagy madár, borítják, a másikon egy-egy betyár jelenet látható, vagy az, hogy a betyár kedvesével mulat, vagy az, hogy a betyárt elfogják a pandúrok. Ezek a faragások már polychromok, a szinezéshez a pásztor a piros és zöld *spanyórt* (spanyolviaszk) használja, a sárga szint spirituszos kurkulmi gyökérrel állítja elő s végül az egészet belagozza. Ma már, hogy az aczélt a gyujtó csaknem egészen kiszorította, hasonlóan faragott gyufaskatulyát is csinálnak s ez megismertette a pásztort a smirglipapirossal is, a mit a gyujtó meggyujtására ragaszt a gyufaskatulya egyik oldalára.

A pásztor ember oly keveset él a faluban, hogy idegen szót alig hall, a maga magyar nyelvét szűzi tisztaságában őrzötte meg s még füle se veszi be az idegent. Lengyeltóti határában beszéltem egy 24 éves kanászszal s tarisznyáját átkutatva, abban olyan tűzkövet (a kova szót nem ismerte a kanász) találtam, melynek alakja csudálatosan archaikus volt.

— Hol vette ezt? kérdém tőle.

— Farczember-nél, volt a válasz.

Sejtettem, hogy ez Schwarzenberg akar lenni, s mosolyogva újra kérdeztem:

— Kinél?

Pásztorom az én mosolygásomra fülig pirult, tudta, hogy a nevet nem jól mondta ki, hibásan ismételni nem akarta, hát így felelt:

— Tótiban, a sarki boltosnál.

— És hogy hívják azt, mondja csak a nevét még egyszer! szorongattam emberemet.

A kanász látta, hogy nyelve az idegen névvel nem bír megbirkózni, hát kivágta azt a nevet, a melyiken Schwarzenberget a nép ismeri:

— Piócza Jóskának, kérem alássan.

Ez volt Schwarzenbergnek az a magyar neve, a melyikért nem fizetett ötven krajczárt, úgy ragadt rajta.

A kova archaikus alakja pedig intő példa arra, hogy nem elég azokat gyűjteni, hanem, ha lehet, azt is meg kell tudni, honnan került az a pásztortarisznyába.

VII. Erdőművelés.

A Balatonmellék erdeit, ligeteit, ezek fáit s általában növényzetét tüzetesen leírta ugyanezen vállalat növénytani részében dr. Borbás Vincze[1]; így e helyütt elegendő, ha leírásaiból és adataiból csakis azokat válogatjuk ki és állítjuk össze, a melyek röviden jellemzik az erdőket, feltüntetik az okokat, miért olyanok az erdők s végül megállapítják az erdőknek az emberhez való viszonyát.

Borbás szerint a Balaton melléke általában véve kiesik az erdő övéből; az északi parton a Balaton vize meg az erdő közt az áldásos szőlőterület van, a déli part pedig nedves térség s csak itt-ott van fásítva. A part környékén szálas erdő sehól sincs, a Balatonmellék hegyeinek alsó régiója éghajlati okokból csak a cserje és aprócserje vegetatiónak kedvez, az erdőtenyészetnek nem. Az erdő az északi parton csak Szepezdnél, a délin csak Fonyódnál nyúlik le a hegyről a vízszélig. Az erdőállomány legnagyobb része tölgy meg cserfa, délnyugaton a bükk uralkodik mindenfelé más fakeveredéssel.

Már e rövid jellemzésből is kitűnik az, a mi az embernek az erdőhöz való viszonyát jellemzi, hogy az erdőnek a Balaton mellékén már a természeti okoknál fogva sem lehet nagyobb gazdasági jelentősége. Borbás tehát egészen helyesen ír, midőn az erdőknek a hasznát, tehát az emberre való értékét a következőképen ismerteti. «Az erdő használata leginkább mint épületfa és tüzelő értékesül. A bokorféle cserfa cserhántásra alkalmas, a szömörczének cserző és festő anyaga jövedelmező, ellenben a cserző vagy zsiros gubacs nem nagy jövedelemmel kecsegtet . . . a hol mégis terem, a veszprémi tobakos (bőrfestő) a bőrt cserzi és festi vele. A Balatonmellék nem fából, hanem tőkéről és kapamunkával pénzel és boldogul» (i. h. 273. l).

[1] Dr. Borbás V.: A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, II. kötet, II. rész, II. szakasz.) Budapest, 1900. 122—123., 207—208., 271—276. lapokon.

A Balatonmellék ötven községéhez az 1896-diki mezőgazdasági statisztika szerint elég jelentékeny erdőterület, összesen 24.750 kat. hold tartozik, a mi az egész terület 9·8%-át teszi; az északi partra 15.720, a délire 9030 k. hold jut, amott a területnek 12·9, emitt 6·7%-át foglalván el; az északi part tehát csaknem kétszer olyan erdős, mint a déli. Négy község van, a melynek erdeje egyáltalában nincsen, ezek: Kenese az északi, Orda, Csehi, Boglár a déli parton. Legtöbb erdeje van az északi parton abszolut értékben Meszes-Györöknek 2157 k. holddal, a község területéhez viszonyítva Gyenes-Diásnak, a hol az 1285 k. hold erdő a község határának 39·9%-át foglalalja el, s a délin abszolut és relativ értékben is Endrédnek 2438 k. h.-dal, mely a határ 29·5%-a.

Ha a mezőgazdasági statisztikának 1896-diki adatait a földadó-kataszternek az 1885-ik év körüli időre vonatkozó adataival hasonlítjuk össze, kitűnik, hogy a két időpont közé eső mintegy tíz évi időszakban az erdőterület a Balaton mellékén gyarapodott, 24.465 k. holdról 24.750 k. holdra vagyis 285 k. holddal emelkedett, melyből 9 hold az északi, 276 hold a déli partra jut. Ebből az következnék, hogy a jelzett időben erdőt nem irtottak; ez azonban nincs így, mert ezek a számok egyes községekben végzett irtásoknak és más községekben végzett szaporításoknak különbözetei s a táblázatoknak a községekre vonatkozó adataiból kitűnik, hogy az északi parton csak 5 községben maradt az erdő változatlan, 16-ban ellenben kiirtottak összesen 552 hold erdőt, míg 9-ben 561 holddal emelkedett az erdő területe; hasonlóképen a déli parton az erdő csak 4 községben maradt változatlan, 6-ban apadt 472 holddal, 7-ben emelkedett 748 holddal.

Jövedelmezőség tekintetében az erdő a Balaton mellékén az összes művelési ágak közt a legutolsó helyen áll. A földadó-kataszter által megállapított előleges jövedelmi fokozatok szerint a Balaton-melléki erdők holdankinti jövedelme átlagban 1·08 frt; az északi és déli part közt nagy különbség van; ott 0·70 frt, itt 1·46 a holdankinti tiszta jövedelem s így a déli part erdői kétszer annyi értékűek, mint az északiaké. Legkevésbbé értékesek A.-Örs, Paloznak és Salföld erdei, melyek jövedelme holdankint csak 0·25 frtban állapított meg, legjövedelmezőbb Balaton-Magyaród 3·03 frttal; a déli parton a legsilányabb erdő is holdankinti 1·00 frt jövedelemmel szerepel.

Az erdők legnagyobb része különben is a latifundiumokhoz, a papi és egyéb nagybirtokokhoz tartozik, a melyeknél vadászati szempontból bír jelentőséggel; községi erdő alig van már s így a nép életében az erdőnek tényleg vajmi kevés szerep jut.

VIII. A nádasok.

A nádas a Balaton partján is olyan, mint másutt az országban, csak földrajzi megjelenése sajátságos és tanulságos; mutatója az a Balaton északi és déli partja különböző fizikai minőségének, különböző korszakbeli alakulásának, valamint a két part különböző vegetatiójának. A nádas a sáros-iszapos partszélt szereti s ilyen az északi part, a déli fenék homokos sőt köves és általában kemény s így nem való a nádasnak, ott helyette már jobb kaszáló rét van. De ezeken kívül az északi szél is szabályozza a nádas elterjedését, mert nádas csakis azon a parton van, a mely szél árnyékába esik s ilyen az egész veszprémi és zalai part, ellenben a tó

déli partja (a Kis-Balatontól keletre) a szélnek szemben néz s azért csak összefüggéstelen kis nádszigetkéi vagy partmelléki csenevész ritka nádasai vannak; erre felé úgy mondják: a nádat a szél tarolja le.

A balatoni nádasok e rövid ismertetése melyet Borbás V. idézett munkájának a nádasokról szóló fejezetéből (126—129. l.) állítottunk össze, már eléggé utal arra, hogy kiválóbb gazdasági jelentősége a nádasnak csak az északi parton van. A nádasok terjedelmét pontosan megadja a mezőgazdasági statisztika; e szerint 1896-ban a nádasok a Balaton mellékén 4586 kat. holdnyi területet foglaltak el, miből az északi partra 1731 kat. hold (= 1·4%), a délire 2856 kat. hold (= 2·1%) esett. Ez összegben azonban nemcsak a Balaton és Kis-Balaton nádasai foglaltatnak, hanem az a 2310 k. h. nádas is, a mely a Nagy-Bozótból tartozik Lengyeltótihoz; ezt, ha csak a Balaton partjairól szólunk, az összegből le kell vonnunk s akkor a déli partra 2856 k. h. helyett csak 546 k. h. nádas marad, vagyis tisztán a Balaton tükrét tekintve, az északi parton háromszor annyi a nádas, mint a délin. Ezzel áll teljes összhangzatban az a másik tény is, hogy míg az északi parton kivétel nélkül minden községnek van kisebb-nagyobb nádasa, addig a déli parton hét olyan község is van (B.-Magyaród, Boglár, Lelle, Faluszemes, Őszöd, Szárszó és Kiliti), a melynek nádasa egyáltalában nincsen. E nádasok azonban valóságos rengeteggé csak egy helyütt fejlődnek, t. i. a Kis-Balaton körül, a hol Keszthely, Égenföld, Zalavár és Vörs nádasai egyesülnek mintegy 800 kat. holdnyi területen, a mi az összes balatoni nádasoknak (Lengyeltóti nélkül) több mint egy harmada.

A mezőgazdasági statisztika 1896-iki adatainak, a földadó-kataszter 1885-iki adataival való összehasonlítása végeredményében azt bizonyítja, hogy a nádas a mintegy 10 évi időszak alatt jelentékenyen emelkedett és pedig 2566 holdról 4587 holdra vagyis 2021 holddal. Ez az eredmény azonban csak látszólagos, s oka az, hogy a földadó-kataszter kimutatásában Lengyeltóti nádasa még nem szerepel, a mezőgazdasági statisztikáében ellenben benne van. Ha ezt, csak a Balaton tükréről szólván, figyelembe nem vesszük, akkor az derül ki, hogy a Balaton és Kis-Balaton mellékén az 1885-diki 2566 holdnyi nádas 1896-ban már csak 2277 holdnyi terjedelmű volt, vagyis ez idő alatt 289 holddal megfogyott. Ez a 289 hold, ha az összeget a Balaton két partja szerint bontjuk fel, különbözete egyrészt annak a 46 kat. holdnak, melylyel a nádasok az északi parton 1685 holdról 1731 holdra kiterjeszkedtek, másrészt annak a 335 holdnak, a melylyel azok a déli parton 881 holdról 546 holdra megfogytak. A számok újabb, községenkint való felbontásából kitűnik, hogy a jelzett tíz évben a nádasok terjedelme az északi parton nem változott, 10 községben csökkent összesen 177 holddal, 7 községben nőtt összesen 163 holddal; a déli parton a nádasok területe változatlan maradt 5 községben, csökkent 6 községben 338 holddal, nőtt egyetlenegyben, Bfő-Kajáron 3 holddal.

E nádasok jövedelmezősége a Balaton mellett igen tekintélyes, maga a földadó-kataszter az első osztályú jövedelmi talajokhoz veszi. Általában véve holdankinti előleges tiszta jövedelmük 7·57 frtban állapíttatott meg s ez magasabb, mint a szántóföldé (6·91 frt), s ennél csak a kert (10·04 frt) és a szőlő (15·02 frt) fizet jobban. Az északi part nádasai jóval értékesebbek, mint a délieké, azok holdankinti jövedelme 9·68 frt, ezeké 5·46 frt A legkevésbbé értékes nádasok a Kis-Balatont veszik körül, a hol Keszthely 3·14, Égenföld és Zalavár 2·30, Vörs csak 1·90 frttal szerepelnek, míg az A.-Örstől Szigligetig terjedő partvonal minden községében a

nádas holdankint 11 frttal szerepel; a maximumot az északi parton Balaton-Ederics éri et 12·36 frttal, a délin Fokszabadi 10·00 frttal.

Az, hogy a Balaton déli partján háromszor oly kevés a nádas, mint az északin, hogy a déli parton 19 falu közül 7-nek egyáltalában nincs nádasa, ellenben az északi parton mind a 30 falunak van, hogy 10 év alatt a nádasok a déli parton jelentékenyen megfogytak, az északin ellenben megnövekedtek s végül hogy a déli part nádasai jövedelmezőségüket tekintve csaknem felényi értékűek, mint az északiak, mindez természetes következménye a földrajzi, földtani és éghajlati tényezők azon összealakulásának, melyet a bevezető sorokban jellemeztünk.

A nádat télen lekaszálják, néhol, a nehezebben hozzáférhető helyeken kisebb fajta gyalázkával (nádvágó sarló), másutt, a hol nagyobb, egyenletesebb felületek vannak a jégen, toló kaszával. A nádas többnyire az uraságé s a nép neki az aratást harmadában végzi. A nád kévéje 6—8 krajczár. Használják házfedésre, a Kis-Balaton körül pedig még vejszekötésre, a mihez igen jó minőségű válogatott nád kell.

HATODIK FEJEZET.

HALÁSZAT.

I. Általános megjegyzések.

Az az ötven község, a melynek népét e könyvben ismertetjük, első sorban és főként a Balaton révén került össze e munkában. Mindegyiknek része van a magyar tenger tükrében s így a nép mindegyikben foglalkozott a halászattal. A közös geographia és a közös foglalkozási ág a Balaton-melléki népéletben olyan közös sajátosságokat fejlesztett ki, a minők más magyarföldi lakosságban nincsenek meg, s ha a népesség származásra nézve különböző elemekből alakult is ki, itt egyben egységessé vált: halásznéppé lett. Ez okon természetes, hogy a Balaton halászatával e helyütt részletesen meg kell ismerkednünk.

De hát, tekintve azt, hogy Herman Ottó a magyar halászatról írt pompás könyvébe (Budapest, 1887.) a Balaton halászatát is belefoglalta, lehetséges-e ezen a téren ismétlésnél egyebet is adni s lehetséges-e a Balaton halászatáról egyáltalában újat mondani? Ha Herman könyvét alaposan áttanulmányozzuk, meggyőződünk arról, hogy ő nem a Balaton halászatának részletes ismertetését akarja adni, hanem abból mindössze a legkiválóbb jelenségeket dolgozza fel úgy, a mint az az egész magyar halászatról adott keretben tért foglalhat. Ebből következett gyűjtésének módja, a mennyiben a Balatonnak csak egyes, egy vagy más szempontból fontosabb telepeit kereste fel. Ezek után pedig nyilvánvaló volt, hogy, ha a kutatásokat rendszeresen és az egész terület mind az ötven községére kiterjesztjük, okvetlenül kell eddig vagy nem ismert, vagy csak kevéssé, vagy épen rosszul ismert újabb anyagnak előkerülnie, mely immár nemcsak a legkiválóbb pontoknak, hanem az egész Balatonnak halászatáról ad teljes és hű képet. Hogy e következtetés helyes volt, az összegyűlt anyag, melyet e fejezetben közlök, kellőképen igazolja.

A halászat megismerését célozó rendszeres kutatásaimat a helyszini felvétel egész ideje alatt állandóan végeztem. Részt vettem a halászatokban a nyár csillagos éjszakáiban, a tél csikorgó hidegében, tavaszszal és őszszel egyaránt; láttam, lerajzoltam, leírtam és lefényképeztem, s ha a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályában nem volt meg, megszereztem minden szerszámot, megtanultam a velök való bánást s így a halászat jelenét közvetlen tapasztalásból ismertem meg. A halászat multjára vonatkozó adatokat kizárólag halász emberektől szereztem, öregektől és legöregebbektől, kik a halászat állandó gyakorlatából soha sem jöttek ki. Hogy bemondásuk igaz, nem téves (szándékos félrevezetést e nép tisztességtudása kizár),

meggyőz legott az a körülmény, hogy több községnek különböző halászai, olyanok, kik egymást nem ismerik, ugyanazt vallják. Az anyag gyűjtése faluról-falura történvén, ilyképen a Balaton víztükrén osztozkodó ötven falu mindegyikének külön megírtam halászatát s most ez ötven leírásból kivánok egy egységes képet megvázolni.

Birtokjogi tájékoztató. A Balaton halászatának történetét megírni — bármily érdekes volna is — nem az én feladatom, s itt mindössze az eddig közölt igen kevés anyag alapján abból csak annyit kell felemlítenem, a mennyi a Balaton birtokjogi viszonyairól ad, ha nem is pontos ismeretet, de legalább némi tájékozódást. Sajnosan kell konstatálnunk, hogy a történeti adatok mennyisége igen kevés s Herman maga, a ki pedig nagy súlyt helyezett azok összeállítására, a Balaton halászatának történetéből alig néhány adatot tud felsorolni.

Így Herman — a Balaton mellől elsőnek — felemlíti István király 1019-ből való oklevelét a zalavári monostor ügyéről, «megtiltva nagyoknak és kicsinyeknek minden belényulást, többek közt a halasokba is», melyek közül azonban itt Balaton-melléki nem soroltatik fel. Ugyanazon király 1024-ben kelt okirata a zalavári monostornak balatoni halászatot — a szigetekkel együtt — 12 halászszal adományoz. Majd I. András király 1055-ben a tihanyi apátság szolgálatára, egyebek közt, tíz halászt is rendel. Egy 1082-ből való oklevél szerint a veszprémi egyháznak tanyái voltak a Balatonban. Ugyanezen évben a tihanyi apátság öt halásztanyát kap s a rendelkezés neki biztosítja vasárnapokon a varsákban fogott halat. 1203-ban Imre király a veszprémi püspöknek ad halászatot a Zalán. 1289-ben Erzsébet királyné Móricz comesnek adván a zalamegyei Ohus földjét, megengedi neki a Balatonban való halászatot is.[1] Ennyi az, a mit Herman O. a Balaton halászatának történetéből közölni tud; az adatok mindössze is csak 300 évre terjednek ki s azontúl semmi, — semmi.

De ez a néhány adat is — különösen a magyar halászat története többi adatainak megvilágításában — elég arra, hogy a halászat birtokjogi viszonyairól tájékozódjunk. A halászat a Balaton mellékén állami életünk első háromszáz évében királyi adományozás joga volt, s azt kaphatta egyház, tehát intézmény, és magános személy egyaránt. Így volt-e ez az egész Balatonon, nem tudjuk, de valószinű.

Herman O. utolsó történeti dátumához — 1289 — négy és félszáz év csatlakozik olyan, a melyről történelmi adatunk nincs s csak szabadságharczunk lezajlása után következik ismét kor, a melyről valamit tudunk. Az utolsó ötven év halászatának története ugyan korántsincs még megírva, de ennek az állapotaira még sokan emlékeznek, s abból a korból maig is sokan élnek. Sajátságos jelenség az, hogy a nép a Balaton mellékén mindig *szabad halászat*ról beszél s vallja, hogy az megvolt a hatvanas évekig; ez azt jelentené, hogy a halászat a népé volt. Ez azonban soha sem volt így, legalább a Balaton mellékén nem, mert a víz mindenkor a község birtokosáé, az uraságé volt s azt a nép bizonyos szolgálatok fejében halászhatta; e szolgálatok közül természetesen a legfontosabb az volt, hogy a nép mikor és mennyi halat volt köteles az uraság konyhájára adni. Az uraság természetesen nem mindenütt vette egyforma szigorral a maga jogait, megelégedett annyival, a mennyi saját konyhájára kellett, s ha a nép e kötelességéről olykor-

[1] Herman O.: A magyar halászat könyve, 90—101. l.

olykor megfeledkezett, kegyesen elnézte; s a jogoknak ebből az épen nem szigorú kezeléséből származott aztán a népben a hit, hogy az a víz tulajdonképen az övé s neki a szabad halászathoz van ősi jussa, melyet persze okmányilag soha sem tudott igazolni.

A birtokos és a nép közti ezen viszony körülbelül a legrégibb idők képét tükrözi vissza, a melyen azonban ez a század gyökeresen változtatott. Az uraság, kit a vízjog illetett, a gazdasági élet azon óriás átalakulásával kapcsolatosan, mely a jobbágyság felszabadítását követte, a mit első sorban és legjobban épen az uraság sínlett meg, birtokát jobban akarta értékesíteni, s így a víznél sem elégedett meg többé azzal a természetben beadott halmennyiséggel, hanem a pénznek annál nagyobb értéke lévén, bérbe adta a maga vizét. Hogy a víz ilyen bérbeadása már a század első felében is szokásban volt, bizonyítja az a kövesdi községládában talált s 1815-ik évből keltezett tanukihallgatási jegyzőkönyv, melyben a tanuk vallják, hogy a kövesdiek sohasem halászhattak, hacsak lopva nem, vagy ha a csopakiakkal együtt nem vették árendába a Balatonyt a veszprémi káptalantól; a Balaton vizéből egyedül a Fejérvíz tett kivételt, a hol az okmány szerint kövesdieknek és csopakiaknak egyaránt lehetett halászni; ez időtájt a kövesd—csopaki vízért Zsoldos Péter és Kováts József 3 forint árendát fizettek. Ugyanezen okmányból kitűnik az is, hogy az árenda nemcsak a víz, hanem a szerszám után is járt, mert meg van említve az *öregháló* és a *kis-* vagy *gyalogháló,* melyekért 1 frt árendát, továbbá a *kalitka* és *czigony,* melyekért 15 garast fizettek; ha pedig valaki orvul halászott, szerszáma elvétetett.

Kitünik azonban ebből az okmányból az is, hogy a birtokjogi viszonyok tulajdonképen nem voltak oly egyszerűek; mert íme, volt Csopaknak vize, melyet a veszprémi káptalan adott bérbe a csopakiaknak s azon csak ők halászhattak; Kövesdnek ellenben külön vize nem volt, hanem csak olyan, melyen a csopakiak is halászhattak; magyarázata pedig az, hogy a csopaki víz egy része és a kövesdi víz egykor a Torma nemzetségé volt, de ez azokat felosztotta, egyeseknek később eladta, az egyesek együtt pedig Csopak és Kövesd közbirtokosságát képezték. Hogy az uraság változása s az ezzel járó birtokelosztások a vízjogban sokszor mily sajátos állapotokat teremtettek elő, legott látni fogjuk.

A bérleti rendszer, úgy látszik, jobban bevált, mint az eddig űzött ú. n. «szabad halászat», mert e század második felében már a Balatonnak csaknem egész halászata bérlők kezére került. Az ebben észlelhető fejlődés képe csaknem általánosan ugyanaz; ha egy községét nézzük meg, megismerjük a többiét is. Így p. o. Paloznak vizét az uraság, a veszprémi káptalan, kezdetben a szomszédos csopakiaknak adta bérbe; aztán megjelentek az első zsidó vállalkozók, a kik magasabb bért fizettek; de nem értvén kellően a halászathoz, abba belebuktak. Erre helybeli halász, Kiss Imre uram vette azt bérbe, míg nem jött Rosenberg, a ki aztán nemcsak Paloznak, hanem Arács, Kövesd, Csopak stb. vizeit is kibérelte s modern felszereléssel nagyhalászatot űzött. Ugyanígy történt ez csaknem mindenütt; a helybeli halászokra ráliczitált a zsidó kishalász; megbukott; átvette tőle megint helybeli s ezt kiliczitálta a zsidó nagyhalász, a ki aztán több szomszédos község vizeit bérelte ki s így nagy felületet kapott a maga czéljaira. E bérleti rendszer a különböző helyeken különböző időben lépett életbe s a nép onnan számítja a tulajdonképen sohasem létezett «szabad halászat» kimulását. A nyolczvanas évek végén azonban az átalakulás már teljes volt, s a Balaton halászatának $^6/_7$ része

zsidó bérlő kezében volt. De ugyanakkor erősen kifejlődött már a végső kialakulás képe is; a bérlők közt egy — a ROSENBERG-család — annyira meggyarapodott s bérleteit fokozatosan annyira kifejlesztette, hogy akkor, mikor 1893-ban a helyszini kutatásokat megkezdettem, a Balaton víztükrének csaknem $^2/_3$-át már a ROSENBERG-család bérelte Kenesén, Tihanyban és Fonyódon felállított három állomásával. Innen csak egy lépés volt már ahhoz, hogy az egész balatoni halászat egy kézre kerüljön s ezt a lépést nem a zsidó bérlők tették meg. 1900. január 1-étől kezdve a Balaton egész víztükrét bérbe vette egy részvénytársaság, mely a legmodernebb szerszámokkal igyekszik a Balaton halászatát kihasználni s — legalább szerződése szerint — arra is törekszik, hogy okos halgazdaságot űzzön, s necsak a halat fogja, hanem annak szaporítására és tenyésztésére áldozatokat is hozzon.

A birtokelosztások, mint említettük, sok helyütt sajátos állapotokat teremtettek. Így p. o. a zánkai víz oly kicsiny, hogy a törvény szerint a húzóhálóval meghalászni nem lehet, hacsak bérlője az akali víz bérlőjével nem huzat, a kivel aztán a fogáson osztozkodnia kell. Lellén a víz egyeseké volt; volt olyan gazda is, a kinek vize egy méter keskeny szalagban nyúlt be a parttól a tó közepéig; ő maga persze nem halászhatott rajta, de bérbe adhatta. Azzal, hogy most a Balaton egész tükrét egyetlen társaság vette bérbe, ezek a sajátos állapotok elvesztették jelentőségüket és sajátosságukat is.

Én magam a tó halászatát 1893-tól 1900-ig tanulmányoztam s így azt utolsóelőtti állapotában ismertem meg. A sokbérlős rendszer idejében ugyan már sok ősi szerszám kipusztult, de sok megmaradt. A fölött, a mi még megmaradt, megh úzta a lélekharangot a részvénytársaság szerződése, mely a nép kezén semmiféle halászszerszámot meg nem tűr, partjait csendőrrel őrizteti s maga csupán nagyipari szerszámokkal dolgozik.

Mindaz, a mit e sorokban megírtam, a birtokjogi viszonyokra nézve csak egészen általános jellegű tájékozódást kiván nyujtani; ezek történetét megírni egészen más feladat. Ehhez minden egyes birtokos család és intézmény levéltárát külön-külön át kell kutatni, a halászati szerződéseket kikeresni s azokból kell a balatoni halászat történetét megvázolni. S azokból, sajnos, ma már annyi elpusztult, hogy az a kép soha sem lesz — teljes. Azt a néhány történeti adatot, a mit nem a rendszeres kutatás, hanem csak a véletlen juttatott kezembe, a maga helyén, leírásomba beszövöm; vajha akadna szakember, ki azok gyűjtését rendszeresen eszközölhetné, mert igen-igen sok kérdésben nyujthatnának azok felvilágosítást.

A balatoni halászember. Az a körülmény, hogy a falu mellett ott terül el a Balaton vize, magával hozta, hogy minden ember megpróbálkozott a halászattal. Kicsiben-nagyban, nyiltan és orozva, ifjan vagy vénen mindenki foglalkozott vele hosszabb-rövidebb ideig. S a Balaton-melléki 50 község népe ért is mind a halászathoz. Igaz, hogy néhány község az utolsó időkben teljesen elhagyta a halászatot, de ezt rendkívüli körülmények idézték elő. Endréd és Köröshegy népe ma azt mondja magáról, hogy ők halászok soha sem voltak, de azért a csendőrség máig is foglal le hol egy szigonyt, hol egy borítót. Persze e két község a Balatontól távolabb fekszik s ma már, mikor az orvhalászat nagyon nehéz és veszedelmes dolog, a nagyhalászat pedig a bérlők kezén van, nem is érdemes vesződni vele. Kiliti népe p. o. szintén évtizedek óta nem halászsza a Balatont; a vizet HECHT bérli, az pedig siófoki és fokszabadii embereket dolgoztat. De azért Kiliti népében a halászvér nem nyugodott; ott volt a Sió, melyet ők mindig *Göré*-nek

hívtak, azt és annak bozótjait halászták, a míg a Sió szabályozása ezt is meg nem szüntette. Hasonlóképen Zalaváron is a Zala szabályozása folytán a topographiai viszonyok úgy megváltoztak, hogy ott 12 év óta egyáltalában nincs halászat, nincs többé hol halászniok. Halászott a balatoni ember mind, ha magyar volt, ha német, egyaránt. Udvari és Aszófő németjei ép oly halászok voltak, mint a többi balatoni falvak lakói, noha a halászatot a magyartól tanulták meg, s hogy ez így volt már a mult században is, kitünik a zalavári 1761-iki (róm. kath.) anyakönyvből, a hol is «piscator Szalavariensis» megjelöléssel egy PIRMAN nevű halászról van szó, a ki a Keszthelyen akkor törzsökös német PIRMAN-familiának volt a tagja.

A balatoni halász azért mégis a legsajátságosabb halászfajnak egyike; szereti a halat, a halászatot, de nem a vizet, nem a Balatont. Nem fél tőle, csak respectálja. Víz mellett született és nőtt fel, szembeszállt, uralkodott rajta, de azért 10 halász közül 9 nem tud úszni! A nyári forróságban elnézi tükrét, gyönyörködik benne, de fürödni nem kivánkozik s 10 halász közül 9 sohasem is fürdött benne; s azaz egy is valószinűleg csak kényszerfürdőt vett, ha felborult vele a csolnak, vagy leszakadt alatta a jég. Nem beszél a Balatonról, ha kiszáll reá, komoly és nyugodt, kémleli az eget és vizet, abból jósolgatja magának a bizonytalan jövőt. Sohasem lehet tudni, mi éri utol a vizen, de azt tudja, hogy bármily veszedelemmel szemben is csak a nyugalom, a lélekjelenlét menti meg. S ez megvan benne mind a kettő.

Valami túlságos erővel a balatoni halász nem dicsekedhetik, de pótolja ezt kitartása és ellenálló képessége. Fegyelmezett minden izma és fegyelmezett akarata is; az a munkát bevégezetlenül nem hagyja, ez veszély esetén a kétségbeesésnek martalékul oda nem dobja; a hideget és meleget egyaránt tűri s a míg munkában van, érzéketlen azok iránt; míg munkába nem áll, szereti a kényelmet (s szüksége is van reá), de ha a vizen vagy jégen van, nem ismeri azt. Nem babonás, de felekezetre való tekintet nélkül istenfélő. Csak Kenesén történt meg egyszer, hogy a református halászok a katholikus harangköteléből félölet levágtak, felfejtették s a fonalat a hálóba bekötötték, hogy a szentelt kötél szerencsét hozzon nekik; de ezt kenesei halász előtt nem volt szabad elmondani.

A Balatonról babonájuk nincs; egyet hallottam csak, hogy néha valami tűz kiséri a csolnakot s az nem válik meg a halásztól addig, míg partra nem lép; azt mondják a tűz lámpaláng, de hogy ki viszi, azt soha senki sem tudta még meglátni. A Balaton eredetéről mindössze két mondát hallottam. Az egyik szerint a Balaton mélyében egy templom van, abban egy leány, az előtt egy medencze; a lány folyton sír, könyei a medenczébe folynak; a míg a leány sír, a Balatonban mindig lesz víz. A másik monda szerint a Balaton helyén kitünő legelő volt, egy pásztor azonban egy követ feszített fel, helyén iszonyatos forrás támadt s abból lett a Balaton. — Ezt a két mondát a Balaton mellékén minden halász tudta; innen került-e be az irodalomba, vagy az irodalomból terjedt-e el a nép közt, nem vitatom.

A balatoni halász kitünően ismeri mindazon tényezőket, melyek halászatára fontosak; ismeri az eget s megjósolja belőle az időjárást, ismeri a vizet, annak járását, a jeget, annak sajátosságait, és ismeri a halat, annak egész életét, szervezetét, szokásait s kihasználja a saját javára. Azért ember.

Halásszmeteorologia. Tudja a balatoni halászember, hogy a Balatonnak van folyása; látja, hogy a tihanyi gardafogáskor, ha a hasított hal belit a tóba öntik, a folyás elviszi azt. Tudja, hogy a folyás hol keletre, hol nyugatra megyen, mert

a hinár hol keletre, hol nyugatra hajol, az pedig arra hajol, a merre megyen a vízfolyás. Tudja azt is, hogy a folyás oka az, hogy az egyik medencze megtelik s a víz lefolyik belőle a másikba. Tudja, hogy a vízfolyás és széljárás összefügg s tudja, hogy ha a hullám hömpölyög, a folyás a szél után megyen, ha fodros, ellenkezik vele; hogy Tihanyban ha a *szélhajók* számára levert pilotafákat a hullám vágja, a szél a folyással ellenzik, ha körülöttük síma a víz, folyás és szél egy irányt követnek. Tudja, hogy mikor a szél megáll, a víz folyása akkora, hogy a hálót elhúzza helyéből; hogy mikor a víz zuhog, magától megháborodik, eső lesz, mikor pedig *borsózik,* szelet jelent. De más a *borsózás* és más a *habzó;* a habzó csak a hullám taraja s akkor születik, ha a hullám *maráson* vagyis a parttal párhuzamosan vonuló víz alatti belső zátonyokon gördül át. Tudja a halász, hogy mikor a Balaton szelet érez, akkor *buffanik* (Tihany) vagy *buffog* (Kővágó-Örs), mint a bölömbika, s hogy mikor nagyon csöndes időben a Balaton színe egyre változik s hol vörös, hol zöld, hol fehér lesz, akkor vihar lesz.

Megfigyeli a halász a hal viselkedését s abból is következtet az időjárásra. Ha a hal dobálja magát, esőt várnak. Ha a garda, mikor nagy tömegekben jár, a tihanyi sarkok felé huzódik, akkor a tó 3—4 nap mulva biztosan befagy. Ha aztán a Balaton befagyott, lesi a halász, hogy száll le a hőmérsék, mert attól függ a *riadás.* Ha a jég erősen, hertelen *hízik* s ilyenkor szellőt vesz, elhasad; ez a hasadás a *riadás* vagy *rihanás,* mely szó az irodalomba *rianás* alakjába jutott be, a mit én a nép ajkáról sohasem hallottam. A halász észlelte azt is, hogy riadáskor a jég alatt a víz Tihany felé folyik s azt mondják, a riadás is mindig Tihany felé töri legelőször keresztül a jeget. A halász észlelte azt is, hogy a riadásnál a szélnek is, vízfolyásnak is szerepe van: mikor a tó vizének folyása a jég alatt az egyik medenczéből átnyargal a másikba s ilyenkor a folyás a széllel megy, a jég a nagy felső és alsó nyomásnak nem tud ellentállni, megriad. Ha aztán az első riadásra hideg éjszaka száll, nagy lesz a *moréj* (Kövesd), mert a jég úgy durrog, mintha ágyúból lövöldöznének; a meghasadt jégtáblák pedig *felturalnak* egymásra sokszor embermagasságra. Ha aztán másnap *fuát* (téli nagy szél) van, ez a jégről lesöpri a havat, s megkezdődhetik a jeges halászat.

Az időjárás minden tényezője közül mégis a szél a legfontosabb a halászembernek s erre ügyel a legalaposabban. Meg is különböztetik azt minden faluban s meg tudják mondani, melyiktől mi jót lehet várni. Lássuk a fontosabb helyeket.

Balatonfő-Kajáron megkülönböztetnek *északi szelet,* mely jó időt jelent, *főszelet,* Veszprém felől, mely a legjobb időjárást hozza, *nyugati szelet,* mely esővel jár, *alszelet* délkelet felől, mely esőt és nagy meleget hoz, *keleti szelet,* a mely szárít; *dunai szelet* északkelet felől, a mely csak ritkán (őszszel) szokott fujni s a melylyel az időjárás hidegülni kezd. Van még egy szelük, mely az ú. n. *Rohadtsarok*ból vagyis Somogyból jő, s ez esőt hoz magával Tulajdonképen ugyancsak a szelen alapul a nép azon észlelete is, hogy ha a fülei harang Kajárra hallik, nyáron jó időt, télen fagyot jelent; ha a kenesei harang szava hallik ide, esőt, a csajágié jó vagy változó időt jelent.

Siófokon a legfontosabb az *északi* vagyis *kenesei* szél, mert az tisztítja a levegőt; az *alsó-örsi* szelet *fölszélnek* nevezik, olyan az, mint az északi, de télen havat hoz; a *tihanyi* vagy *belszél* esőt hoz; a *déli* vagy *alszél* télen hideget hoz; a *tabi* szél esővel jár; a *szabadii* szél télen-nyáron hideg; a *külszél* Akarattya felől őszszel tartós esőt hoz.

Tihanyban a *fószél* Veszprém vagy Győr felől, a *belszél* Keszthely felől jön, ha ezek nagy föjhőt (= felhőt) hajtanak maguk előtt, vigyázni kell, mert az vihart jelent. Jó fogásra akkor van kilátás, ha a szél keletről jön, ez különben télennyáron hideget hoz magával; oly fontos szele ez a halásznak, hogy megkülönbözteti a *téli* és a *nyári keleti szelet,* amaz Zamárdi, emez Kajár irányából jön. Egyébként, ha a Badacsonyon köd van s az alulról fölfelé emelkedik, eső lesz, ha ellenben felülről lefelé száll, esős szelet kell várni; a köd egyébként is fontos időhatározó a tihanyinak, ha ugyanis márcziusban köd van, a napját megjegyzik a kalendáriumban, mert századnapra óriási vihar (jég vagy eső) lesz. Ha a nap nyugodóban van s a felhők vörösek és tüzesek, ha a hajnalt megfutja a pir, ha este Tapolcza felől villámlás van, ha a napnyugat beborul, ha a holdnak udvara van, ha a Balatonsarok — Aszófőnek — éjjel csendes időben háborog, ha a Diósban zúg, ha délnyugati vagy Szalaszél fú, eső lesz; ha azonban eső után szivárvány van, többet nem lesz eső. Ha az örvényesi harang ide hallik télen, harmadnapra az idő meggyengül; ha azonban a kilitii, meg a veszprémi harang hangzik ide, rettenetes hideg várható; ha pedig télen Telekiről a dunai szél fú, meggyün a hó. Ha a túlsó parton a fákat tisztán látni és meg lehet őket számlálni, akkor szél lesz.

Kővágó-Örs vidékén a *fószél* Veszprém felől jön és hideget hoz; a *bel-, belső* vagy *nyugoti* széllel langyos eső jár együtt; ez az úgynevezett *hosszúszél, belső* vagy *Zalai szél,* mert végig fú az egész Balatonon; az *alszél* vagy *déli szél* Somogy felől rövid esőt jelent; a *keleti* vagy *fonyódi* szél, a melyet *somogyi szél*-nek, meg *külszél*-nek is neveznek, hideget vagy hűvös hosszú esőt hoz. — Ezenkívül, mikor a holdnak kereke van, mikor a napnak udvara van, mikor Badacsonyról a hang áthallik, — szél lesz; mikor a fonyódi vár ködözik, — eső lesz; mikor Somogy felől a harangszó ide hallik, az idő meggyengül.

A balatoni halász halismerete. A balatoni halász természetesen kitünően ismeri a halat, annak minden faját és minden fajának egész életét. Herman O. össze is állította — a pontyot véve alapul, — a hal szervezetének mely részeit ismeri s hogyan nevezi a magyar ember; ebben találjuk meg (225. 1) azt is, hogyan különböztetnek Balaton-Füred város halászai; a mint az következik:

«A halnak van feje, szája, háta, hasa, farka, ezen a kormánya; ez a hal teste. Van azután: sörénye, kormánysörénye, hónaljszárnya, hasaszárnya, viszája (vendégállkapocs), kopétyója, halhéjja, míg a testen együtt van, pénze (az egyes héj, mikor levált), vagy pillangója; köldöke (máshol huggyó)».

Én ugyancsak balaton-füredi halászokkal s ezenkívül tihanyiakkal, balatonfőkajáriakkal, keneseiekkel és kővágó-örsiekkel a következő megkülönböztetéseket találtam:

A halnak van: feje, háta, hasa, farka. A fején: szája, álla, viszája, kopétója (a kopé***ty***ó alakot sehol sem hallottam), alatta szilványa, továbbá pofája, bajusza, szeme, szemebogara (a balatoni ember sohasem mondja szembogara, hanem mindig szemebogara) és szemekupája «a kiben a szemgolyó lakik». A hátán van sörénye, a melyet a pontynál fűrésznek nevez s ezen csákánya, a mit a szegedi halász bognár néven különböztet meg. A farkán van kormánya, ha az egészről beszél, de alsó és felső farka, ha csak az egyik feléről beszél. A hasán van evedzője (= Herman: hónaljszárnya), hasaszárnya, köldöke és seggi vezetője (= Herman: kormánysörénye, mely név azonban a Balaton-mellékén alig ismeretes). A testet borítja a hal héjja, vagy halpénze. Belsejében megkülönböztetik a belét, májáját (balatoni

ember sohasem mondja: máját), epéjét, ikráját, hólagját vagy pattantyúját, szüvét, hátagerinczét, oldalcsontját és tüskéjét.

Hogy a balatoni halász a halak életét mennyire ismeri, lépten-nyomon kitűnik a szerszámok szerkezeténél s használatánál, erre tehát itt külön ki nem térünk.

Igen érdekes jelenségekkel állít szembe a balatoni halász halismerete, ha a fajokat tekintjük, ismeri vizének minden halát s a hogy azokat elnevezi, abban rendkívüli sok az egészen sajátos s a valóban néprajzi értékű. Lássuk ezeket!

A Balaton halai. A Balaton halainak jegyzékét tisztán zoologiai szempontból rendszeresen a Balaton monographiájában a fauna ismertetésében DR. DADAY JENŐ leírta (197—212 l.) de a népies nevek mellőzésével, a miknek összegyűjtése elvégre is nem az ő dolga; mi e rendszeres részszel természetesen itt nem foglalkozunk, noha a halak felsorolásában alapul veszszük, hanem adjuk a halak latin és magyar tudományos nevén kívül azokat a népies neveket, a melyek alatt azokat a Balaton mellékén általánosan vagy vidékenkint ismerik, azokkal a jegyzetekkel együtt, melyek a halak történetére, elterjedésére s nevük földrajzi megoszlására vonatkoznak.

1. *Perca fluviatilis* L., Csapó Sügér; — általánosan *sigér.*

2. *Acerina cernua* L., Vágó Durbincs és 3. *Acerina Schraitzer* CUV. Selymes Durbincs; e két hal magyar neveit a Balaton mellékén sokszorosan összecserélik; magyar nevei ezek: *p . . avágóhal* Balatonfő-Kajáron, mely nevet HERMAN O. Tisza-Földvárról közli; *vasinta* vagy *varsinta* Kenesétől a zalai parton Kővágó-Örsig a somogyi parton Fonyódig használatos általánosan s HERMAN O. is felemlíti mindkét alakot a Balaton mellől; *vaskó* Fonyódtól és Kővágó-Örstől le Keszthelyig általánosan, HERMAN szerint Zala, Tapolcza és Balaton vidékén; *vaskota* Tihanyban eddig ismeretlen halnév; *jupiter* Siófokon eddig ismeretlen halnév; *taknyos macza* Fonyódon, HERMAN O. Szentesről írta fel s nem valószinűtlen, hogy e név a Balaton mellé a tiszai halászokkal került; *borzsóka* Akaliban, HERMAN O. csak a Tájszótár és HORVÁTH ZSIGMOND nyomán közli a *barsóka* alakban a Balaton vidékéről.

4. *Lucioperca sandra* CUV. Fogas süllő; a fiatalját *süllő*-nek, a közepes nagyságút *harcsasüllő*-nek, a nagyot *fogas*-nak nevezik; a harcsasüllő nevet HERMAN O. nem jegyezte fel.

5. *Lucioperca Volgensis* PALL. Kősüllő; a Balatonból — DADAY szerint — eddig csupán a VUTSKITS GY. feljegyzései után ismeretes; hogy a Balatonban mind általánosabb lesz, bizonyítja, hogy már eddig négy nevét ismerem a Balatonról; még pedig mind a négyet Fonyódról; e nevek: *kősüllő,* melyet HERMAN O. a győrmegyei Pinnyédről jegyzett fel; *bandár,* melyet HERMAN Budapestről és Bajáról közölt; *tótsüllő,* HERMAN-nál a Bodrogközből; *csehsüllő,* melyet HERMAN nem említi fel, s mely eddig ismeretlen halnév. A fonyódi halászok különben a kősüllőt jól le is írták: feketébb és sudarabb, mint a süllő, rövid és vastag orra czupakos; sőt azt is megmondták, hogy körülbelül 10 esztendeje terjedt el a Balatonban. VUTSKITS 1892-ben közölte először a Balatonból s így ez az adat sem mond ellen a halászok bemondásának.

6. *Aspro vulgaris* CUV., Német buczó; — általánosan *buczok,* mely nevet HERMAN a Zala-Tapolcza vidékről jegyezte fel.

7. *Ciprinus Carpio* L., Tő-ponty; — általánosan *ponty;* a balatoni ember megkülönbözteti a *nádhegyi pontyot,* mely kisebb és sárga, és a *kosorrú pontyot,* mely nagyobb, fekete és tompább orrú; mindkét név eddig ismeretlen.

8. *Carassis vulgarius* Nils., Széles Kárász; — általánosan *kárász.*

9. *Tinca vulgaris* Cuv., Nyálkás Czompó; — általánosan *czompó.*

10. *Barbus fluviatilis* Ag., Rózsa Márna; — általánosan *márna;* a kilitiek szerint e hal a Dunából került a Balatonba.

11. *Gobio fluviatilis* Cuv., Fenékjáró Küllő; — általánosan *küllő,* mely nevet Herman is közli Petényi kézirata nyomán a Zala-Tapolcza vidékéről.

12. *Rhodeus amarus* Ag., Szivárványos Ökle; — *lapistyán* általánosan, Herman is közli Balaton jelzéssel; *laponya* Kővágó-Örsön, Herman a Petényi kéziratából vett e nevet kétesnek jelezte, most már kétségtelen.

13. *Abramis Brama* L., Dévérkeszeg; — általánosan *dévérkeszeg,* mely nevet Herman a Duna és Tisza mellől jegyezte fel; *lepényhal* Siófokon, Herman azt hitte, hogy Petényi kéziratának azon adata hogy a lepényhal az *Abranius Brama* L. neve (Léván), hibás s hogy a név a *Thymallus vexillifer* Ag.-ra vonatkozik; ám e hal a Balatonban nincs meg s a lepényhal nevet tényleg az *Abramis Brama* L.-re alkalmazzák s így Petényi adata nem hibás; *szentgyörgykeszeg,* e nevet Herman Balaton-Füreden, én Fonyódon jegyeztem fel; ez nem olyan mint a közönséges dévérkeszeg, nagyobb, feketébb s azonkívül buborcsíkos és dorozsmás; a dévérkeszeg — a halászok szerint — évenkint 4—5-ször fürdik s a szerint, hogy mikor fürdik, nevezik a keszeget *urnapi, pünkösdi, áldozó-, szentháromság-, szentgyörgy-* és *fahegykeszeg*-nek, mely utóbbi nevét azért kapta, mert rügyfakadáskor ívik.

14. *Abramis ballerus* L., Lapos keszeg; — általánosan *lapos keszeg,*

15. *Abramis Sapa* Pall., Bagoly-Keszeg; — ezt a fajt a Balatonból eddig nem ismerik; a Daday-féle felsorolásban nincs bent, s Herman is csak ennyit mond róla: «úgy tudom, hogy a balatoni halhasítók is megkülönböztetik». (II. 706 l.). Én a Balaton mellékén öt helyen konstatáltam, Fonyódon *szápakeszeg* néven, mely nevet Herman Szegeden jegyezte fel, továbbá Balaton-Füreden, Tihanyban, Siófokon és Kenesén *czápkeszeg* néven, mely nevet Herman sem ismeri, de a melyhez közel áll az általa Szegedről feljegyzett szápkeszeg név. A siófoki, b.-füredi és tihanyi halászok meglehetősen egybehangzó állítása szerint ez a hal a Balatonban körülbelül 1883 óta terjedt el. Ez tehát a Balaton faunájában egy eddig fel nem jegyzett új halfaj.

16. *Blicca argyroleuca* Heck., Ezüstös Balin; — általánosan a *jegeskeszeg* néven ismeretes, mely nevet Herman a Fertő melletti Hegykőn írta fel.

17. *Spirilinus bipunctatus* Heck., Sujtásos Küsz; — általánosan *sujtásos kisz.*

18. *Alburnus lucidus* Heck., Szélhajtó küsz; Balatonfő-Kajáron két nevét is hallottam, az egyik a *dobóka,* melyet Herman is közöl a Balaton mellől, a másik a *rücső,* mely egy tőből fakad a Tájszótár és Horváth Zsigmond által a Balaton mellékéről feljegyzett *rütyőké*-vel, mely utóbbit Herman hajlandó az *Alburnus lucidus* Heck.-vel egyeztetni s melyet én Salföldön jegyeztem fel; Tihanyban *piszké*nek hívják, mely nevet Herman a Duna mellől közli.

19. *Scardinius erythrophthalmus* Bon., Pirosszemű Kele; — általánosan *pirosszemű hal* vagy *vörösszemű hal* a neve, de Tihanyban hallottam a *pirosszárnyú hal* elnevezést; ez alakjukban és összetételükben e nevek eddig ismeretlenek voltak.

20. *Leuciscus rutilus* L., Veresszárnyú konczér; — általánosan *konczér,* melyet Herman is feljegyzett a veszprémi Balatonparton; *göndér* Siófokon, mely nevet Herman különösen a Siótorkolatnál és a Sió mentén élőnek talált; *vörösszárnyú keszeg* Balatonfő-Kajáron, Kenesén és Füreden, mely nevet Herman csak irodalmi

forrásokból ismerte; *karikakeszeg* Fonyódon, mely nevet Herman csak Komáromból közli; *büke* Szigligeten, a mely nevet Herman is közli a Balatonról; eddig ismeretlen és Herman által sem feljegyzett nevei e halnak: *kötyke* és *ribicza*, mindkettő Kővágó-Örsön (Rév-Fülöp).

21. *Pelecus cultratus* L., Sugár Kardos; — egyike a Balaton legközönségesebb halainak, melyet a Balaton mellékén általánosan *garda* néven ismernek; egyedül Fonyódon hallottam a *hosszúkeszeg* nevet, melyet Herman e halnak szegedi neveként jegyzett fel; fürdik (ívik) rozsvirágzáskor.

22. *Squalius cephalus* L. Fejes Domolykó; — általánosan *domojkó.*

23. *Aspius Rapax* Ag., Ragadozó őn; — általánosan *őn* s Herman szerint «csak a Balatonnál így»; *vezérkeszeg* Fonyódon, (Herman-nál vezérhal Körös-Tarcsán); *balin* Fonyódon, mely nevet Herman a Duna mentéről jegyzi fel; *fehérpénzű* Balatonfő-Kajáron és *fehérhéjjas* Balaton-Füreden és Tihanyban eddig mások által fel nem jegyzett nevek. A ragadozó őnnek egy alakját, melynek rövid, czupakos orra van és fejérebb, de azért egyez az őnnél *fejérhal*-nak nevezik s úgy a siófokiak, mint a kilitiek a Dunából jöttnek tartják.

24. *Misgurnus fossilis* L., Réti csík; — 25. *Cobitis taenia* L., Vágó csík; — 26. *Nemachilus barbatulus* L., Kövi csík; — mindhárom félét általánosan csak *csík*nak nevezik; oly ritkán kerül a szerszámba, hogy tüzetesebb megkülönböztetésre a balatoni halász nem gondol, noha tudja, hogy csík van többféle is.

27. *Esox lucius* L., Köz. csuka; — általánosan *csuka.*

28. *Umbra Krameri* Fitz., Lápi pócz; — általánosan *ebhal* és *ebihal,* melyek közül az első nevet Herman Karádról, a másodikat Tihanyból közli.

29. *Silurus glanis* L., Leső harcsa; — általánosan *harcsa.*

30. *Anguilla vulgaris* L., Síkos angolna; — Daday megjegyzi, hogy a Balatonból még ez ideig csupán a Herman O. adatai alapján ismerjük; a Balatonban tényleg meg van, de ritkán kerül hálóba; Balatonfő-Kajáron 1893-ban, Siófokon 1894-ben fogtak kettőt-kettőt; ezenkívül Fonyódon is fogtak egyet; általánosan *angolna* a neve.

31. *Lota vulgaris* Cuv., Tarka meny; — általánosan *menyhal.*

32. *Acipenser ruthenus* L., Kecsege tok; — általánosan *kócsöge,* a kilitiek szerint a Dunából jött.

33. *Trutta Salar* L., Lazacz Pisztráng; e halat a Balaton ichtyologusai eddig ép úgy nem jegyezték fel, mint a szápa keszeget; a Balatonnak semmi esetre sem régi hala, Badacsony-Tomaj halászai szerint körülbelül 1881-ben hozták be a Balatonba, de igen-igen ritkán kerül hálóba; általánosan *lazacz*nak hívják, de e névnek már helyi alakja is keletkezett Kővágó-Örsön: *lazacs.*

A Daday J. által felsorolt 38 halfajból tehát 31-nek e jegyzék megadja a Balaton mellékén használt népies neveit; a többi 7 faj közül 5 olyan, melyet a Balaton halainak hét leírója közül csak 1—1 talált meg, s így igen ritka; ilyenek a csak Vutskits Gy. közléséből ismert *Gobio uranoscopus* Ag., *Alburnus mento* Ag., *Idus melanotus* Heck.-et Kner; ilyen továbbá a *Phoxinus laevis* Ag., melyet csak Heckel és Kner említenek a tapolczai malomárokból s végül a *Chondrostoma nasus* L., Reisinger I. közlésében, a ki szerint ez a hal a Balaton mélységeiben él. Ehhez járul a két hévvizi halfaj, a *Gobius marmoratus* Pall. és *Carassius bucephalus* Heck., melyek a Balatonban nincsenek meg s a Hévvízben sem képezik halászat tárgyát.

E 38 fajt azonban kiegészítettem kettővel, az *Abramis Sapa* L.- és *Trutta Salar* L.-vel s ezekkel a balatoni halak száma 40 fajra emelkedett.

Ezeken kívül még 4 magyar halnevet jegyeztem fel, melyeket a Herman jegyzékében nem találok s melyeket példányokban sem látván, meg nem határozhattam. Ez a négy név a következő: *homokküsz* Siófokon, *gardaküsz* Siófokon, *gyöpsz.ró* Fonyódon és *törbök* Fonyódon; utóbbiról még azt is megmondták, hogy «piczi, poczokos s a csíkkal együtt feredik télen». Ezek faji megállapítása tehát további feladat.

Ha már most a magyar névanyagot vizsgáljuk közelebbről, úgy konstatálhatjuk, hogy azok közül:

1. Közkeletüek vagyis országszerte e néven ismertesek: sügér (Balaton mellett sigér), süllő, ponty, kárász, czompó, márna, lapos keszeg, domojkó, csík, csuka, harcsa, angolna, menyhal, kecsege, lazacz (Balaton mellett lazacs).

2. Csakis a Balaton mellékén élő s már eddig is feljegyzett nevek: varsinta, vasinta, vaskó, barsóka, fogas, buczok, küllő, lapistyán, laponya, lepényhal, sujtásos küsz, dobóka, konczér, rütyőke, göndér, vörösszárnyú keszeg, büke, garda, őn, ebhal, ebi hal;

3. az általam feljegyzett, eddig ismeretlen s eddig csak a Balaton mellékén konstatált halnevek: vaskota, jupiter, harcsasüllő, csehsüllő, a ponty nádhegyi és kosorrú alakja, czápkeszeg, rücső, pirosszemű hal, vörösszemű hal, pirosszárnyú hal, kötyke, ribicza, borzsóka, fehérpénzű, fehérhéjjas, fehérhal, homokküsz, gardaküsz, gyöpsz. ró, törbök; közülök egy sincs meg Szinnyey Magyar Tájszótárában;

4. a dunai halászatból származó halnevek: dévérkeszeg, kősüllő, bandár, piszke, balin, karikakeszeg;

5. a tisza- és körösmenti halászatból származó halnevek: p.. avágóhal, taknyos macza, szápakeszeg, hosszúkeszeg, vezérhal (a Balatonon vezérkeszeg), tótsüllő.

6. Fertő vidéki halászatból származó halnév: jegeskeszeg.

E nevek ilynemű csoportosításának a tanusága pedig a következő: A közkeletű neveken kívül a Balaton mellékének oly sok specialis halelnevezése van, hogy az egészen különálló halászterületnek tekintendő; kétségtelen azonban, hogy ez a terület valamikor és valahogyan úgy a dunai, mint a tiszai halászat hatása alatt állott s annak révén kerültek belé az onnan származó halnevek. Kérdés, tudjuk-e ez érintkezést igazolni? Igenis, tudjuk.

Idegen hatások a balatoni halászatban. Már Herman Ottó említ fel egy tényt, mely a tisza- és körösmenti halászsággal való érintkezést igazolja; a balaton gyalom leírásánál a 288. lapon ugyanis így ír: «A nagy szerszám azonban nem balatonvidéki, hanem tisza- és körösmenti halászság kezében van, mely egyedül az, a ki a súlyos szerszám kezelését tudja és kibírja». A 68. lapon pedig így: «Ott, a hol a bérletek arányait megnövelték, hatalmas szerszámmal kitartóan kell dolgozni, ott a bérlő Szeged, Csongrád, Szentes halászait szegődteti».

Ez adat nem áll magában, az újabb kutatás újabbakat adott hozzá. Az utolsó kenesei bérlő, Rosenberg, nyáron át mindig két halászgazdát tartott, az egyik Szentesről, a másik Mindszentről, mindkettő tehát a Tisza mellől volt; a kenesei benszülöttek ugyanis a téli háló felállításában ügyesek, ellenben nem tudnak bánni a paráshálóval s ezek kezeléséhez kellenek a tiszai halászok. De még ezeknél is nagyobb hatást gyakorolt az a tiszai halászcsapat, mely a hatvanas években a Balaton halászatának egy részét kibérelte s melyről a következő adatokat tudtam

meg az öreg halászoktól: A tiszai halászok a Balaton déli medenczéjében bérelték ki a vizet, az bizonyos, hogy Badacsony-Tomaj vize hozzájuk tartozott, de hogy mely vizeket halászhatták még, azt nem tudták megmondani; B.-Tomajban emlékeztek a tiszai halászok közül a rácz VARGUCZÁ-ra, ő volt a bérlő s az öreghálót ő hozta be a Balatonra; Szigligeten a tiszai halászok bejövetelét 1864-dik évre tették s hozzáfűzték, hogy vagy 4 esztendeig halászták a Balatont, a mi egybevág a balaton-edericsi halászok azon bemondásával, hogy a szegedi halászok 1866—68 felé jártak itt; az öregháló behozatalát az edericsiek is a szegedieknek tulajdonítják, sőt tudják azt is, hogy annak kezelését ezektől először a meszes-györökiek tanulták meg s azok hozták divatba Edericsen is, a mit Meszes-Györök halászai is megerősítettek. A szegedi halászokra emlékeztek a vörsiek is, kik a balatoni halak kipusztulását a szegedi halászok által behozott és meghonosított öreghálóknak tulajdonítják. Végül a tiszai halászok nyomára akadtam Tihanyban is, melynek halászai a szárnyas varsát és az apacs nevet mondják a szentesi vagy tiszai halászoktól átvetteknek. Mindezekből látjuk, hogy a hatvanas évek derekán egy egész csoport tiszai halász szállta meg a Balaton egy részét s halászott évekig ott, hogy azontúl is az általuk meghonosított öreghálók kezelését a Balaton mellett tiszai halászokra bízták s így pontosan rámutathattunk azokra az érintkezésekre, melyekből a halnevek szókincsében előforduló tiszai elemek származnak, valamint arra a korra, a mikor ez a kölcsönzés történt.

A Dunamelléki kölcsönzések forrását Balaton-Füreden, Tihanyban és Kenesén jelölték meg. Balaton-Füreden ugyanis meg lehetett állapítani, hogy az utolsó bodonhajó 1881-ben pusztult el; a bodonhajók kipusztulásával a deszka- vagy lenta-hajók kerültek forgalomba s ezeket Komáromból hozták, a hol előbb a velök való bánást megtanulták. Mindezt megerősítették a tihanyi halászok is. Ezt erősíti meg HERMAN is, ki szintén mondja, hogy a tihanyiaknak «ma komáromi hajóik vannak» (427. l.) A kenesei halászok szerint a komáromi deszkahajót Kenesén hozták először a Balatonra és pedig a hetvenes évek elején, csak utánuk vettek a füredi és tihanyiak lenta-hajókat s a keneseiek ez adatait még a boglári és lellei halászok is megtudták erősíteni, mert azt mondták, hogy abban az időben a bodonhajó Keszthelytől Kövesdig mindenütt megvolt s csak onnan Keneséig használták a komáromi deszkahajókat. S ezzel megjelöltük azt az utat, a melyen a halnevek szókincsének dunai elemei a Balaton mellé jutottak.

Végül Fertőmelléki kölcsönzésnek egyetlen szavunk, a jegeskeszeg, látszik, s ennek a fertői hatásnak a nyomozása egy érdekes iparról juttatott adatokat kezembe. Badacsony-Tomajon hallottam először, hogy ott valamikor (?) soproni németek jártak, azok a Balaton mellett azonban nem halásztak általánosan, hanem különösen küszt fogtak, annak pénzét (pikkelyeit) levakartatták és a küszt magát többnyire elásták; ezt a küszpénzt állítólag Bécsbe küldték, a hol abból gyöngy- és tükörfoncsort készítettek. Ez adatokat Tördemiczen egészítették ki; a tördemicziek szerint a halászok Fertőmellékiek voltak, s noha azt senki sem tudta megmondani, hogy a küszpénzt mire használták, de tudták, hogy ESTERHÁZY halászbérlője RECHNITZER volt az, a ki kiszpénzt vakartatott. A balaton-edericsiek a fertői német halászok idejövetelét a hetvenes évek elejére tették. Hasonló üzlettel egy ideig a fonyódi ROSENBERG-ek is foglalkoztak, a kik a garda pénzét vakarták s bécsi fontját öt forintért küldték Bécsbe, de aztán felhagytak vele. Ime tehát a hetvenes évek elején a Fertő mellől német halászok jöttek ide küszt vakarni, azok természetesen

tudtak magyarul is, különben az itteni tiszta magyar lakossággal nem érintkezhettek volna (vagy talán csak vállalkozóik voltak soproni németek, közhalászaik pedig fertői magyarok!) s a mennyiben a balatoni halászatban fertői hatásra valló nyomokat találunk, azokat első sorban ezeknek a küszvakaró németeknek és munkásaiknak kell tulajdonítanunk.

Ime tehát már itt megismerkedtünk három olyan idegen befolyással, a melyek a Balaton halászatára kihatottak, a dunai, tiszai és a fertőmelléki befolyással; ez az idegen hatás nem régi, mindössze 1 gföljebb negyven éves s a hatvanas évek elején indul meg; régibb érintkezésre sem az eddig előkerült történeti adatokból, sem a hagyomány, az élő nép emlékezete alapján nem következtethetünk; a hatás kiterjedt nemcsak a halneveknek, hanem mint az apacs szónál már eddig is láttuk, a szerszámoknak szókincsére is, ki magára a szerszámleltárra, sőt a halászat módjára is.

Ezeket a különböző hatásokat már itt, a halászatot tárgyaló rész elején, tüzetesen kellett elemeznünk, mert irányadók lesznek a balatoni halászat idegenszerű jelenségeinek és változásainak értelmezésénél, magyarázatánál s mert ezek fogják legjobban megmutatni, mi a balatoni halászat ősi tartozéka s mi járult hozzá újabban.

II. A czéhes halászat a Balatonon.

(Keszthely, Anno 1713.)

Az ezen fejezetben feldolgozott anyag összegyűjtését egy fukarszavú s kétes értékű szótári adat indította meg. Hermann O. mesterszótárában ugyanis (A magyar halászat könyve, 779. l.) ez a tétel olvasható: «*czémester* — Keszthely — a halásztársulat feje». A helynév mellől hiányzik a szokásos H. O. jegy, s így valószínű, hogy ezt az adatot Herman másodkézből közli; könyvében sehol egy szót sem szól sem balatoni, sem keszthelyi czéhes halászatról s szómagyarázatában nem azt mondja, hogy a czémester a *czéh* feje, hanem csak a *halásztársulat* feje. Noha a szó a jelen iránt teljesen kétségben hagyott, a multra nézve annál erősebben biztatott, hátha az egy régi czéhes halászatnak emléke.

Bármennyire ősinek, nem a czéhből fakadónak írta is le Herman O. a tihanyi halászbokrok szervezetét, még sem tudott meggyőzni arról, hogy ez a halászbokor soha sem állott a czéhes halászat hatása alatt. Ennek a bokornak voltak *articulusai,* azokban pedig szó van *czéhládáról, czéhházról;* ezek pedig együtt csakis a czéhes halászat révén kerülhettek be a tihanyi bokorba. Volt-e a Balaton mellett czéhes halászat és milyen volt az, ez az a kérdés, melyet Herman nem nyomozott, melyre feleletet nem ad.

Az én nyomozásaim ez irányban soká sikertelenek maradtak. Balaton-Füreden p. o. azt felelték, hogy ott «czéh nem volt, hanem volt egy kompánia, a Rókáé; a czéhház a gazda háza (Róka uramé) volt, articulus a gazda parancsa volt, mert övé volt a háló s ő fizette az árendát». S ez a felelet ismétlődött különböző változatokban a többi falvakban is. Ráakadtam azonban a czéhes halászat első nyomaira a Balaton déli részében először Balaton-Berényben, a hol a halászok már emlékeztek arra, hogy volt czéh, de szervezetéről semmit sem tudtak. Bal.-Szt-Györgyön megkerült a czéhláda, Vörsön a czéhkorsó s aztán Keszthelyen a czéhczímer, a czéhzászló és a czéharticulusok s ezzel a Keszthely vidéki egész czéhes halászat-

nak a képe, a mi már rég a multé s a mit a következő sorokban megvázolni kisérlünk meg.

Az a czéhkönyv, melyet Keszthelyen egy öreg halásztól a M. N. Múzeum Néprajzi osztálya számára megváltottam, az 1713-dik évvel kezdődik s több-kevesebb megszakítással az 1836-dik évig terjed s így mintegy 123 év képét adja. Benne vannak: az articulusok másolata, a czéhmesterek választásai, a tagok jegyzékei, a belépettek eskütételének napja, s hogy a belépéssel járó fizetési kötelezettségeknek mikor és mennyiben feleltek meg, az esküformák, a «közönségesen» hozott ítéletek, stb. Lássuk immár, mily képet tárnak elénk az adatok.

A czéh élén a *czéhmester* állott; ennek segítségére volt a két *szolgáló mester;* a czéh írásbeli ügyeit pedig annak *notariusa* végezte. A 1713-diki évben, két czéhmester volt; de 1750-től kezdve soha sem választottak kettőt, hanem csak egyet. Ez volt az összes tisztikar, a többi tagok halásztársak voltak. A ki a czéhbe belépett, annak esküt kellett tenni; a hit alól nem volt kizárva sem a czéhmester, sem a szolgáló mesterek, sőt mindeniknek megvolt a maga külön esküformája. Az eskü mindegyiknél így kezdődött: «Én, N. N. esküszöm az Atya, Fiú, teljes szentháromság egy élő istenre, a boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy . . . .» A mi ezután következett, az más volt mindeniknél.

A czéhmesteré a legrövidebb volt s szólt így: «Én, N. N. esküszöm . . . . hogy az minemű czéhmesterségre választattam az böcsületes halászczéhtől, hogy ezen czéhmesterségem béli tisztemben tisztán igazán eljárok tehetségemig, nem tekintvén sem atyafiságot, sem barátságot, sem adományt; személyválogatás nélkül eljárok szegénynek, boldognak; minden engem illető dologban igazságot teszek és másokkal igazságot tétetek, az kik hatalmam alatt lesznek. Isten engem úgy segélljen.»

A szolgáló mesterek formulája már hosszabb: «Én N. N. esküszöm . . . . . hogy az minemű szolgáló mesterségre választattam az böcsületes czéhtől, azon szolgáló mesteri hivatalomban tisztán, igazán eljárok; az mit kezemhez veszek, azokrul számot adok; előttem való czéhmesteremnek minden czéhünket illető dolgokban engedelmes leszek, úgy szintén az előttem járóknak is; azt is előttem tartom, hogy, ha ollas dolgot hallanék vagy látnék, az kik czéhünknek ártalmára következnének, azokat is tartozom bemondani és minden károkat eltávoztatni; nem tekintvén sem atyafiságot, sem barátságot, sem adományt, az én szolgáló mesteri hivatalom szerint mindeneknek igazságot teszek és másokkal is igazságot tétetek Isten engem úgy segélljen.»

Leghosszabb volt a czéhbeliek formulája, mely szólt a következőképen: «Én, N. N. esküszöm . . . . . hogy ezen böcsületes halászczéhnek, az kiben én most beadni akarom magamat minden articulusát tehetségemig megtartom, úgy hasonlóképen, ha mi oly közönséges végzésünk legyen is; az kik czéhünknek és halászatunknak kárára volnának, tartozom tehetségem szerint megoltalmazni, vagyis czéhmesteremnek megmondani, úgy szintén halásztársamnak, az kié legyen a kár, hírt adnom; azt is föntartom, hogy előttem való czéhmesteremnek engedelmes leszek minden czéhünket illető és hasznára való dolgokban; ha valamely oly dolgot hallanék vagy látnék, az mely czéhünknek ártalmára volna vagy a jövendőben következhetnék, tartozom a czéhmesternek halogatás nélkül bemondani; az mit ben hallok, ha kárunkra következnék, kint nem mondom, és az kit kint hallok, bemondom tehetségem szerint. Isten engem úgy segélljen.»

Ha azután valaki így a czéhbe «*beadta magát*», az a czéhkönyvbe külön lapot kapott, mely szólt így:

«Attabé magát az Böcsületes Halászczéhbe Anno 1775 die 19-ma Martii Nyers János, meg is esküdött annak rendje és módja szerint, meg is egyezett az böcsületes czéhvel — mivel az atyja czéhbéli ember volt — hat foréntokban, id est fl. 6; a táblajárást és az áldomást bészolgáltatta; azonkívül tartozik egy pár zöld szövétnekkel.»

Ebből látjuk, ha czéhbeli ember fia lépett a czéhbe, kevesebbet (még pedig a felét fizette annak, a mit más ember fia. Mi volt az a táblajárás, meglátjuk alább. A zöld szövétneket a templom kapta; mások bevételi jegyzőkönyvéből kitűnik az is, hogy az egy pár zöld szövétneket egy szál fehér gyertyával is fel lehetett cserélni. Volt idő — új zászlókészítés idején — mikor a «zászlóba» vagy «ászlóba» is kellett egy forintot fizetni.

Az idézett bevételi jegyzőkönyv azonban ezzel még nem ér véget; olyan halász nem volt, a ki az egész fizetséget egyszerre le tudta volna róni, s bizony e jegyzőkönyvek tanusága szerint azt évekig törlesztgették; azonnal csak kettőt fizettek meg, a táblajárást és az áldomást, a többi várhatott; hogy az új halásztárs mikor mennyit fizetett be, arról rendes jegyzéket vezetett a czéh notariusa, a mely az idézett Nyers János uram lapján a következő tételekből állott:

Anno 1775 die 19 Martii (a belépés napján) adott		
ebből az béadásbul meg	fl. 2	
Anno 1775 die 18 Junii adott	fl. 1	Den. 10
Anno 1776 die 11 Februarii	fl. 1	Den. 50
Anno 1777 die 5 Januarii		Den. $27^1/_2$
Anno 1777 die 18 Maji		Den. 50
Anno 1778 die 28 Februarii		Den. 25
Anno 1778 die 11 Maji adott		Den. $37^1/_2$
Summa .	fl. 6.	

Solvit.

Nyers János uram tehát több mint 3 év alatt törlesztette le adósságát s még késedelmi kamatot sem fizetett. Igaz, hogy voltak olyanok is, kik 10—25 évig fizetgettek, de azért mégis megfizettek böcsülettel.

Úgy látszik, a czéhbe sokszor már egészen fiatalon belépett a gyerekember, olyan, «a ki az atyjával még egy kenyéren van»; a czéh az ilyenekkel szemben humánusan járt el s az «egyezést», vagyis a czéhbér megszabását arra az időre halasztotta, a mikor az illető «a maga kezére származott». Az ilyen csak épen a jelentőpénzt (= táblajárást) fizette s róla a következő jegyzőkönyv vétetett fel:

«Anno 1787 die 27 Maji. Esküdött föl az böcsületes halászczéhbe Porkoláb József; mivel az atyjával még egy kenyéren van, idővel, ha az maga kezére származik, akkor fog egyezni az böcsületes czéhvel. Azon (ezen) napon adott jelentőpénzül 1 fl.»

A ki aztán a maga kezére származott, így került a jegyzőkönyvbe: «Anno 1777 die 5-ta Januarii Gombócz János, minthogy a maga kezire származott, arra való nézve egyezett meg a böcsületes czéhvel hatodfél forintokban id est fl. 5 Den. 50.» Ezután következik a befizetések felsorolása s a befejező szó: «solvit».

De lássuk immár a czéharticulusokat, a melyek e szervezet alapját képezték, s a melyek 1713-ból valók:

«1. Articulus. Minthogy Istenünket, mint édes teremtőnket legfőképen köll szeretnünk, és az boldogságos szűz Máriát és az Istennek minden szenteit is érdemes tisztölettel köll szeretnünk, arra nézve minden czéhbeli halászmesterember Istennek parancsolatja szerint éljen, valakik pedig találkoznának ez ellen cselekedni, érdemük szerint büntetődjenek.

«2. Art. Az úrnapi prosedcsióban tartozik minden halászmesterember jelen lenni, szép böcsülettel az venerabilét égő szövétnekkel mindvégig elkisérni, úgy hasonlóképen más jeles napokat is gyertyagyujtással megszentelni, úgy mint újesztendő napját, karácsony napját, nagypénteket, húsvét-, pünkösd-, nagyboldogasszony-, szent Marton-, mindenszentek napját; azokon a szent napokon tartozik minden halász az szent misét meghallgatni egy forént büntetés alatt; hogy ha pedig ollas dolga volna, az kiért az szent misére nem mehetne, tartozik czéhmesterének megjelenteni; sőt az egyes halászok tilalmaztatnak azon az szent napokon egész napi halászástúl az ívó halon kívül négy forént büntetés alatt.

«3. Art. Esztendő elforgása alatt való vasárnapokon senki tőreihez ne merészöljön menni az mise előtt két forént büntetés alatt; hogy ha ollas állapota esnék, mely miatt el nem mulaszthatná, tartozik czéhmesterének megjelenteni s akkor büntetés nélkül marad.

«4. Art. Hogyha valamely halászmester az másik halásztársát attával-teremtettével szidalmazná, akár az czéhháznál, akár kívül, annak büntetése négy forént; hogyha valamely halászmester ezt meghallaná s meg nem mondaná, annak is büntetése négy forént; hogyha pedig maga a czéhmester szitkozódnék, annak büntetése nyolcz forént, mivel annak köllene jó példát adni az többieknek is; azonkívül, hogyha paráznaságba, gyilkosságba, tolvajságba esnék, azonnal az czéhmester az vízrül eltiltsa és az hajóját elvitesse, vagy akármi néven nevezendő szerszámát, míglen kedvet nem keres, mivel az czéhlistát kiván.

«5. Art. Hogyha valamely halász az másik halászmester tőrét följárná tolvaj módon, annak büntetése négy forént; azonkívül, ha vagy öreg halát, avagy apró halát és akármely tőréhez való szerszámát elvinné, tartozik azon káros halásztársának és az czéhnek az fölül megírt negyedik articulus szerint kedvét keresni és azért is mind meg is követni.

«6. Art. Ha valamely halászmester az másik halászmester társának kárát látja vagyis tapasztalja, tartozik megmondani, vagyis tehetsége szerint meg is oltalmazni négy forént büntetés alatt.

«7. Art. Hogyha valamely halászmester az másik halászmester társának tőrje eleibe vagy veisze elibe hálóját vagy horgát bocsátaná, vagy irigységbül veiszét vagy akármi névvel nevezendő tőrjét elrontaná, az negyedik articulus szerint büntetődjék és az háló eresztésért négy forénttal.

«8. Art. Hogyha valamely halászmester akárminemű vétekbe esnék és az czéhnek, úgy hasonlóképen czéh mesterének nem akarna engedelmeskedni, tartozik a czéhmester a víztől eltiltani; vagy ha az czéhmester zálogját elhozatná, és azon elhozatott zálogot nem akarná oda adni vagy elvenné az szolgáló mester kezéből, annak büntetése négy forént.

«9. Art. Senki hatalmasul az másik halászmester társának tőrje helyét el ne

vehesse, akár pénzen vett hely legyen, akár maga munkája után való birása legyen pénz nélkül vagy (hacsak) maga jó akaratjából ott nem hagyja.

«10. Art. Hogyha az czéhmester kibocsátja a czéhtáblát, az mely büntetés alatt kibocsáttatik, (azon büntetés alatt) tartoznak ezen halászmesterek az czéhmester házához comparialni; hogyha (valakinek) ollas dolga volna, mely miatta be nem mehetne, tartozik czéhmesterének megjelenteni magát.

«11. Art. Senki az czéhbe ennek utána be ne adhassa magát, míglen meg nem bizonyította, ha igaz római és pápista legyen, azonkívül ha igaz nemből való-e.

«12. Art. Hogyha valamely halászmester bé akarná magát adni, tartozik az első jelentéstől huszonöt pénzzel, bévevésért hat forénttal, egy pár fejér szövétnek gyertyával, két kenyérrel, két tál étellel, tíz iccze borral.

«13. Art. Minden pünkösd második napján összve gyülekezvén az czéhbeli halászmesterek, választanak maguknak két czéhmestert és két szolgálómestert, mindenek hittel kötelesek legyenek az nemes czéhez; és az egész czéhbeli mesterek engedelmesek legyenek (nekik) minden (az) czéhez tartozandó dolgokban négy forént büntetése alatt.

«14. Art. Minden meghagyott és az közönséges keresztény anyaszentegyháztól megparancsoltatott szent ünnepnapokat kegyes isteni szolgálatnak megtartásával szorgalmatosan (mindenki) megtartsa és üdvösségesen megülje; az kik pedig ez ellen cselekednének és valami kézimunkának foglalásában tapasztaltatnának, érdemök szerint büntetődjenek.

«15. Art. Ezen gyülekezetnek mesteri minden Szent-András, úgy szintén Szent-Péter és Szent-Pál napján tartozunk a Szent-Márton templomában énekes misét szolgáltatni az anyaszentegyháznak gyarapulásáért és az keresztény fejedelmeknek megegyesüléseért és az szent békességnek végig megtartásáért; az papnak pedig, az a ki az szent misét mondja, tartozunk annuatim ötven pénzzel, az másternek pedig huszonöt pénzzel; minden halászmester pedig tartozik hiti (= hit beli = esküjéből folyó) kötelessége alatt az szent misét mindvégig meghallgatni, hogyha pedig (ezt) elmulatná, egy forénttal büntettessék, ha pedig ollas dolga volna azon a szent napon, az kiért el kölletnék a szent misét mulatni, tartozik czéhmesterének megjelenteni; azon az napon pedig tilalmaztatnak az egész napi halászástól négy forént büntetés alatt.

«16. Art. Mi is azért fölül megnevezett mesterek erre való tekéntetbül és tetszésünkből azon megnevezett jóknak megtartására az fölül megírt articulusokat bevevén, tartozunk is megoltalmazni; jól lehet azért ez mellett (az) efféle szép rendtartás és articulus-levelek, valamennyiszer kivántatik és az mint az alkalmatosság és idő hozza magával, mindenkor megjobbíttathatnak.»

Látjuk, hogy a szabályzat mindenekelőtt a vallásosság ápolását rendeli el, részt kell venni a prosedcsióban, a jeles napok miséin, ezeken a napokon halászni nem szabad s a ki a misén meg nem jelenik, igazolni tartozik magát; még a vasárnapi miséről sem szabad elmaradni, sem az előtt a tőrökhöz kimenni. A káromkodás szigorúan tilos, ha a czéhmester követi el, a büntetés is kétszeres, «mivel annak köllene jó példát adni az többieknek is»; a ki lop, gyilkol és parázsnálkodik, szerszámától eltiltatik; egymás érdekeit kölcsönösen védik; senki a maga szerszámát a másik elé nem állítja; a czéhmesternek engedelmeskednek.

Igen érdekes a 9. articulus, mert kitűnik abból, hogy a halászóhelyet nemcsak pénzen lehetett venni, hanem élt még a *szabad foglalás* jussa is, vagyis «a

maga munkája után való bírása»; ezt csak úgy képzelhetjük el, hogy kevesebb volt a halász mint a halászható terület s ha valamelyik halász a terület egy még el nem foglalt részén kezdett dolgozni, az az övé volt s azt tőle el nem vehették ha csak a maga jó akaratából ott nem hagyta.

A 11. articulus bizonyítja, hogy a czéh felekezetileg exclusiv természetű volt; az abba való felvétel ára hat forént volt, egy pár szövétnek s az áldomás szóban összefoglalható két kenyér, két tál étel és tíz iccze bor. Ez 1713-ban volt így; de a czéh később élt az utolsó articulusban adott jogával s felemelte a felvételi díjat 12 forintra s a bor mértéke sem az iccze, hanem a czéhkorsó volt. A XIX. század első negyedében a czéhbér 100 frtra emelkedett, utóbb azonban ismét leszállt felére. Hogy a czéhbeli ember fia a felvételi díj felét fizette, nem volt az articulusban kimondva, úgy látszik, tisztán szokásjogon alapult.

Ha most végig nézzük azokat a büntetéseket, melyeket a czéh a czéhkönyvben foglalt bejegyzések szerint, több, mint száz év alatt «közönségesen» kirótt, a keszthelyi halászság böcsületére kell felemlítenünk, hogy tolvajlásért csak egyetlen egy ember bünhődött; 1740. aug. 21-én Baksa István uramat ítélték el, «mert halásztársának a horgát tolvaj módon elvette, s így hitét megszegte»; az ítélet 4 foréntra szólt (az articulus 4. punctuma szerint), a birák azonban humánusak voltak s «tekintve szegénységét, kettőt elengedtek, de új hitet is kell tennie». A legtöbb büntetés azért járt ki, mert a misét elmulasztották.

Halászember kedvencz tápláléka a hal; a halra pedig mást, mint bort, inni nem lehet; halászlé és bor pedig kétszeresen ízlik, ha társaság van hozzá; ezen oknál fogva a czéhkorsó elég gyakran ürült ki vidám mulatozás közben. Hogy ez a mulatozás nem épen simán folyt le mindig, kitünik abból, hogy a böcsületes czéh szükségesnek látta statutumokkal és punctumokkal szabályozni ezeket a csöndes mulatozásokat. Szólnak pedig azok a következőképen:

«Az czéhbeli mesteremberekneк a jó és dicséretes rendeknek köztük való megtartására egyező akaratból condált statutumi és punctumi így következnek:

«1. A mulatás senkitől nem tilos, de úgy mindazonáltal, hogy az böcsület egymásnak megadassék és senki lölkivel és más Isten ellen való káromkodásokkal négy forént büntetés alatt szitkozódni ne merészeljen.

«2. Senki mulatásnak idején által poharat ne köszönjön, hanem az mellette való czéhbeli társára 33 ₰ büntetés alatt.

«3. A ki asztal fölött pohár bort eldönt, egy pint bor az büntetése, az ki pedig az poharat eltöri, tartozik megvenni.

«4. Ha valamelyik mester tiszteletlen szóval illeti másik halászmestertársát, annak is büntetése ₰ 50.

«5. Senki az asztalra aluvásnak okáért ne düljön és az asztalt tányérral ne koczogassa, hanem szép rendesen viselje magát sub poena ₰ 33.

«6. Ha valamelyik halászmester az czéhire akaratja nélkül (mondott) valami igében halászmestertársára főbiróhoz menne panaszra, annak is poenája . . . . . (nincs kiírva).

«7. Senki mulatásnak idején czéhmester akaratja nélkül helyét meg ne változtassa, hanem megtartsa; büntetése ₰ 33.

«8. Ha valamelyik halászmester az asztaltól kimegyen, tartozik mellette való társának kezét fogni; úgy szintén, ha szálására mégyen is, tartozik czéhmesterétül elkéredzeni; úgy hasonlóképen az czéhmester, ha megborosodván, lefekszik, tartozik

kepebélit adni; úgy hasonlóképen az szolgáló mester is tartozik mindvégig világosan lenni, kit ha nem cselekszik, büntetése ℔ 33.

«9. Az ifjú halászmester az öreget, az öreg az ifjút tartozik megbecsülni; ℔ 33.

«10. Minekelőtte az asztalhoz ülnének az halászmesterek, ebédnek és vacsorának idején, ezen specificált punctumokat tartozik az czéhmester hivatala szerint előszámlálni, olvastatni és meginteni, hogy az megmutatott büntetéseket kiki elkerülhesse.»

Büntették tehát a káromkodást, a messzi ülőre szóló felköszöntést, a pohár feldöntését és eltörését, az asztalon való alvást, a helycserét, az egymás meg nem becsülését, a megrészegedést; ápolták a kézfogást s nem tűrték önkormányzatuknak azzal való megsértését, hogy valaki a főbiróhoz menjen panaszra.

Herman Ottó magyar halászat könyvében a komáromi halászok czéhlevelével ismertet meg, mely 1696-ban kelt s Lipót császár aláírásával van ellátva; Herman az articulusok kivonatát is közli, s ha azt összehasonlítjuk a keszthelyi articulusokkal, melyek másolata, mint láttuk, 1713-ból való, olyan egyezéseket találunk a kettő között, a melyek igen valószinűvé teszik, hogy a keszthelyi articulusok eredetije is körülbelül a komáromival egyidőben állíttatott ki. A komáromi articulusok 1. pontja kötelességgé teszi a vallásosságot és zászlóállítást; a keszthelyi 1., 2., 14. és 15. pont szintén; ez ugyan a zászlóállításról nem szól, de azért, mint láttuk, volt zászlója, mert arra fizetni kellett. A komáromi 2. art. elrendeli, hogy a halászok újévkor gyűlést tartsanak s válasszanak czéhmestereket, a kik a 3. art. szerint esküt tesznek. A keszthelyi articulus 13. pontja a választást pünkösd második napjára teszi, a megválasztottakat szintén hitre kötelezi. A komáromi 4. art. a czéhbe belépőket esküre s az öreg halászt 24, a kocázást 12 frt fizetésre kötelezi; a keszthelyi 12. pont hasonlóképen intézkedik, de a belépés díját 6 frtban állapítja meg, a mi azonban, mint láttuk, idővel változott; a fizetésben különbséget Keszthelyen csak a származás tett, a mennyiben czéhbeli ember fia a járandóság felét fizette. A komáromi 5. art. a vasárnap megünneplésérőt rendelkezik; a keszthelyi 3. art. szintén. A komáromi 6. art. szerint a gyűlések mindig szombati napon tartatnak s azokat a «*szolgáló mesterek*» mondják be; a keszthelyi articulus ugyan a gyűlés napjáról nem emlékezik meg, de a «*szolgáló mestereket*» igen jól ismeri. A komáromi 7. art. a gyűlést mulasztók büntetéséről gondoskodik s erről intézkedik a keszthelyi 10. art. is. A komáromi 8. art. a káromkodást sujtja, a keszthelyi 4. art. hasonlóképen. A komáromi 9. art. sujtja a halászt, ha «gyalázat esett»; ezt részletezi a keszthelyi 5., 6. és 8. art. is. A komáromi 9., 10., 11. és 15. art. a szabados halászatról intézkedik, természetesen a maga sajátos helyi viszonyai szerint; ezekhez az articulusokhoz kell hasonlítanunk a keszthelyi 9. art.-t, mely ugyancsak a szabad halászatot tárgyalja. A komáromi 12. art. megbünteti azt, a ki horgát más horgára veti; a keszthelyi 7. art. hasonlóképen. A komáromi 13. art.-nak, mely elrendeli, hogy a könnyelműen gazdát cserélgető legény ne fogadtassék fel, továbbá a 16. art.-nak, mely a nem czéhbelitől a halat elvéteti, s végül a 17. art.-nak, mely remeklést követel, a keszthelyi articulusokban nincsen párja. A komáromi 18. art., hasonlóan a keszthelyi 16. art.-hoz, fogadalom az articulusok megtartására. A komáromi 14. art. kimondja, hogy a ki a temetésről elmarad, 4 pénz birságot fizet. Igaz, hogy a keszthelyi articulus erről közvetlenül nem intézkedik, de hogy a czéh maga nemcsak erről, de a temetési költségekről is gondoskodott, kitünik a következő jegyzőkönyvi adatból: «Anno 1770, Die 20ma Maji. Végezte a böcsületes czéh

mind közönségesen, hogy az mely halászmesteremberekнek halottja történnék, ezután tartozik füzetni a temetésért ötven pénzeket, id est Den. 50; az mely halászmesterember pedig elmúlatja a temetést, tartozik füzetni Den. 50.»

Herman O. a komáromi articulusokból külön kiemeli a szabados halászatot, melynek elve az volt: «aki elébb megérkezik, azé a jog»; látjuk, hogy Keszthelyen ez ugyanígy volt a 9. art. szerint. Herman felemlíti, hogy Komáromban «az új mester *beadta magát* a czéhbe»; láttuk, hogy Keszthelyen a felvételi jegyzőkönyv mindig így kezdődött: «*attabé magát*». Herman közli a czéhmester eskümintáját is s az is rendkívül hasonló a keszthelyiekével. A házi rendet, vagyis a rend megtartására szabott statutumokat és punctumokat Herman nem tudta megtalálni s így a keszthelyieket — ma egymagukban állván — össze nem hasonlíthatjuk; a felsoroltakból azonban kitűnik az, hogy a keszthelyi és komáromi articulusok közt lényegben alig van különbség, értelemre nézve az egy és ugyanaz s így a keszthelyi halászat ép oly jellegzetesen czéhes volt, mint akár a komáromi.

Mindössze egy articulus volt Keszthelyen, mely merőben ellenkezett a komáromi szokással s ez a 11. art., mely kimondja, hogy a czéh tagja csakis róm. katholikus lehet. Komáromban ezzel szemben azt találjuk, hogy ez a feltétel nemcsak egyáltalában nem létezett, sem az articulusokban, sem a szokásban, hanem ellenkezőleg «vallás dolgában föltétlen türelmesség uralkodott» (Herman O. 463. l.) sőt a «reformatusok esküjéből a Szűz Máriát és a minden szenteket kihagyták» (U. o. 465. l.).

Ha már most az 1696-ban kelt komáromi czéhlevéllel, továbbá az 1713-dik évi másolatból ismert és házirenddel bővített keszthelyi articulussal a tihanyit, mely ugyan «1764-diki módszer szerint», de tényleg 1855-ben kelt, hasonlítjuk össze, akkor lehetetlen megtagadnunk, hogy az, noha a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva, de feltétlenül a czéhes halászat hatása alatt keletkezett. A tihanyi articulust szintén Herman tette közzé «a magyar halászat könyvé»-ben (425—426. l.) s az egyes pontozatok alapos vizsgálata a fentebbiek iránt semmi kétséget sem hagy. A tihanyi articulus szintén bünteti a káromkodást, a mi úgy látszik, Tihanyban jobban szokásban lehetett, mert három articulus is intézkedik arról (2., 6., 8.). Hogy a czéhmester büntetése kétszer akkora volt, mint a czéhbelieké — a mint azt a keszthelyi 4. art. elrendeli —, megvolt Tihanyban is, csakhogy Tihanyban a büntetést nem pénzben, hanem czibékvágásban rótták ki, a mikor is az előljáró a földre tepertetvén a czibék rúdjával kétszer annyi ütésben jutalmazódott, mint a halásztárs. A tihanyi articulus a lopást szintén a szerszám elvételével vagyis a víztől való eltiltással bünteti (7.), a pontos megjelenést négy ízben is elrendeli (1, 4., 9., 5). Feltünő, hogy a felsoroltakon kívül még három articulus (10., 11., 12.) rendelkezik a tolvajlás megbüntetéséről s úgy látszik, a tolvajlás azon módjai, melyeket e három articulus részletez, a közvetlen életből vannak merítve; miért kellett külön articulus arra, hogy pénzosztáskor senki halásztársát meg ne lopja, hogy a czéhládából a mellette ülők egyetlen forintot se lopjanak el, no, meg hogy a borért menő kisbiró a borból útközben ne igyék, ha minderre soha nem volt eset? s miért nincsenek hasonló articulusok sem a komáromi czéhlevélben, sem Keszthelyen, még a házirendben sem?

Ha az itt felsoroltak bizonyítják — különösen az előljárónak kiszabott dupla büntetés — hogy a tihanyi articulusok nem a keszthelyiek ismerete nélkül születtek meg, úgy van egy articulusa a tihanyiaknak, mely azt bizonyítja, hogy a

tihanyiak nemcsak a keszthelyi articulusokat, hanem még a keszthelyi házirendet is jól ismerték. Ez a 13. art., mely így szól: «Ha akármicsoda dologban, akár pénzosztáskor, akár hálóvarráskor, akármi mulatságban, ha valaki kézfogás nélkül ki- vagy bemegy, két akó bort, az előljárónak pedig négy akót tartozik fizetni.» Tehát ápolták a kézfogást, mint az egymással való megférés előmozdítóját, s ugyanezt írja elő az 1713-iki keszthelyi halász-házirend is a 8. statutumban vagy punctumban. A nevezetes tihanyi halászarticulusból tehát alig marad valami ősi, eredeti (a pénz helyett kirótt czibékvágás csak a szegénység eredménye lehet), s előttem úgy látszik, hogy tulajdonképen az sem egyéb, mint egy nagyon sokszor másolt, az idők folyamán alaposan lekoptatott és a szükség és helyi viszonyok szerint bővített czéhlevél másolata, a melyet a tihanyi bokor vagy önként vett át, mert gyakorlati értékét felismerte, vagy szükségből vett át valamely czéhlevél alapján, mely nélkül a halászatot ők csakúgy nem űzhették, mint a keszthelyiek, a mely azonban eddig nem került meg s talán végkép el is pusztult.

De térjünk vissza a keszthelyi czéhes halászathoz. Volt ennek egy szép intézkedése, a melylyel a halászok özvegyeiről gondoskodott. Ha a halászember meghalt, a czéh felbecsülte szerszámait; a halász fia azokat használhatta szabadon, de csak addig, míg anyjával, az özvegygyel együtt élt, ha elvált tőle, a czéh által felbecsült árat az anyának meg kellett fizetnie. Az a jegyzőkönyv, melyből mindez kitűnik, egyébként is igen érdekes, s melyben a «felbecsülve» kifejezés helyett és értelmében az «el van intézve» kifejezés használatos, így szól:

«Istenben boldogult Kamondi Ferencznek a mineműi halászszerszáma volt, az böcsületes czéh elintézte (= felböcsülte), hogy ha az fia József elválnék az anyjától mostanában, tehát ezeket meg köll néki fizetni vagy az részíben marad:

1. Az hajója van intézve	Fl.	1	Den.	50
2. Turbok hálló van intézve	»	4	»	—
3. Öreghorog tíz vég szerszám nélkül	»	3	»	—
4. Két hálló, egy süllőhálló és fél hálló	»	7	»	—
5. Két hálló avét van intézve	»	—	»	75
6. Öreg zigon van intézve	»	—	»	85
7. Négy új vorsa van intézve	»	—	»	80
Summa . . .	Fl.	17	Den.	90.»

Íme ez maradt szerszámban egy halász után! Dátum nincs, de az írás szerint a XVIII. század utolsó tizedéből való lehet. Volt tehát hajója, turbokja, öreghorga, süllő- és egyéb hálója, szigonya és varsája; s ha ezekhez hozzávesszük az articulusokban szereplő veisz-t is, csaknem teljesen együtt van a keszthelyi halász szerszámkészsége. Ezekről a szerszámokról alább a kis halászat czímén szólunk majd tüzetesebben.

Ezek után pedig álljon itt azoknak a halászmestereknek a jegyzéke, a kik 1713-ban a czéhhez tartoztak: «Kocsis Márton czéhmester, Czüvek János czéhmester, Fejes István, Kis István, Béres Mátyás, Böröczi Mihály, Baksa Dávid, Ángyán Pál, Halász István, Szita Bencze, Szita Gergöly, Szenpáli Miko, Tobak Mihály, Viosz András, Korsó Ferencz, Kosár Mihály, Böröczi Ferencz, Székely Ferencz, Vidi Mihály, Kenesei Mihály, Tóth Mihály, Laki István, Lakos János, Bainak Márton, Bainak György, Baksa István, Molnár Ádám, Molnár János, Dávid Ferencz, Gyócs

Ferencz, Andorko István, Szántó Márton, Vidi János, Vidi Ferencz, Szita István, Szita János, Előri János, Bakó János, Kaposi Mátyás, Aranos István, Abros János, Nagy Ferencz, Fejér Ferencz, Kis Lőrincz, Nyers István, Horváth István, Halász Ferencz, Szabó János, Szalla János, Roboz Mihály, Végh István, Tobak Mihály, Kötél Tóbiás, Mesterházi Mihály, Major András, Vajda László, Ángyán Gergely. Gyócs Ferencz, Ángyán Ádám, Belki István, Eöri Ferencz, Major Ferencz, Kovács Péter, Horváth József», — összesen a négy olvashatlan névvel együtt 70 halászmester s mind — magyarok!

Úgy e jegyzék, mint az articulus és a házirend egy és ugyanazon kéz írása, datálva nincs ugyan, de ugyanazon kéz írta be a jegyzőkönyvbe az első datált adatot, mely szerint «1713. die 17. May. Esküdött föl czéhmesterséghre Kocsis Márton Uram és Czüvek János Uram, szolgáló mesterségre Vidi János, Molnár Ádám.» A jegyzék maga tényleg Kocsis Márton és Czüvek János czéhmesterekkel kezdődik, s így ez adatoknak egyezése és a kézírásnak azonossága alapján az articulusokat, a házirendet és jegyzéket 1713-ban kelteknek kell tekintenünk.

Ennyi az a tanuság, melyet a keszthelyi halászczéh megmaradt és megmentett jegyzőkönyvéből meríthetünk, s ez nemcsak kibővíti a Balaton halászatának ismeretét egy új fejezettel, a czéhes halászatról szólóval, hanem megvilágítja a tihanyi halászarticulusok eredetét, sőt jelentékenyen kiegészíti a czéhes halászatnak azt az általános képét, melyet a komáromi halászczéh szabadalom-levelének sovány kivonata alapján megvázolni Herman Ottó kisérlett meg.

De maradtak ennek a czéhes halászatnak tárgyi emlékei is, melyeket sikerült a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya számára megmentenem, s melyek szintén hozzájárulnak a balatoni czéhes halászat pontosabb megismeréséhez.

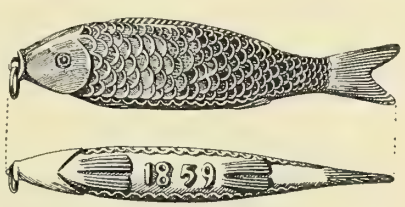

62. ábra. A keszthelyi halászczéh «táblája».

Ismételten megemlékeztünk a czéhes halászat fentebbi ismertetésében a táblajárásról. A halászczéh «táblája» egészen eredeti volt; egy 35 cm. hosszú, szilvafából pontosan és pompásan kifaragott pontyot ábrázolt, szájában vaskarikával, melynél fogva fel lehetett függeszteni a falra, a szegre, hasán az évszámmal — 1859 — a melyben készült és a melyben a köznek használatára átadatott. A 62. ábrán bemutatom a keszthelyi czéhhalat oldal- és alsó nézetben, utóbbiban azért, hogy az évszám is látható legyen. Régebben, mikor a betűvetés még nem volt úgy elterjedve, mint ma, a czéhmester legközelebbi halászszomszédjának szóval mondta el a rendelését s átadta neki a czéhhalat; a czéhhal a rendelettel aztán ment szomszédról szomszédra s mire a mesterhez visszakerült, ez tudta, hogy rendeletét a czéh minden tagja tudomásul vette.

Ismételten szó volt a czéhládáról is; a keszthelyit a 63. ábránk mutatja be; egyszerű faláda, furfangos kulcscsal, két vasfüllel minden diszítés nélkül; mellső oldalára azonban oda van festve a ponty, tőle balra a keszthelyvidéki halászatra annyira jellemző háromágú szigony, jobbra a horog, alatta a láda készítésének évszáma: 1849. A zártól jobbra és balra az 1849-iki két czéhmester nevének kezdőbetűi. Ebben a ládában tartották a czéharticulusokat, a czéh pénzét s egyéb apróságokat.

Fontos szerepe vala a czéh belső életében a czéhkorsónak is. Csak hosszas utánjárással tudtam meg, hogy a keszthelyi czéhkorsót vagy 10 év előtt vette meg

két forinton egy balaton-szent-györgyi zsidó korcsmáros, a ki azóta B.-Szt-Györgyről belső Somogyba költözött vagy 100 km.-rel messzebb földesúrnak. Reménytelenül, de utána mentem. A korsó még élt! A pinczében eczetes uborkát tartottak benne. Most múzeumunk egyik ékessége, ábrája ott látható a czéhláda mellett, magassága 44 cm. A rajta levő diszítés dombormű s a gelencsér külön megrendelésre készítette. A szívalakú paizsban csónak van, még pedig félreismerhetlenül az egy darab fatörzsből kivájt bodonhajó; fölötte a halász áll, előtte a keszthelyi háromágú szigony; e mögött egy horogin hajlik lefelé a csónak alá, végén horoggal, melylyel szemben egy ponty úszik. A férfitól jobbra levő felírás megmondja, hogy a czéh a korsót 1774. junius 16-án szentelte fel. Máza egyszinű, sötétzöld.

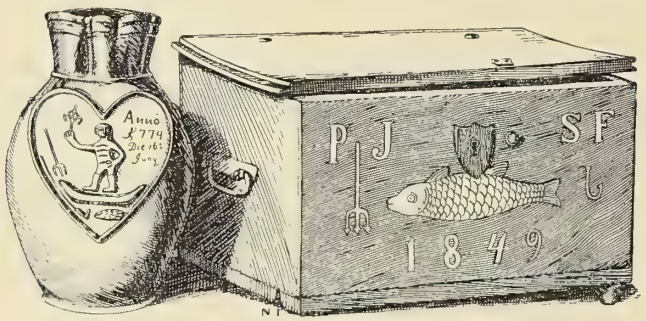

63. ábra. A keszthelyi halászczéh korsója és ládája.

A czéhnek legszentebb jelvénye a czéhzászló volt. Az első czéhzászlóról Vörsön hallottam; a plébánián vagy 8—10 évvel ezelőtt a lomtárat rendbe hozták s akkor a sok fölösleges lomot elégették; ebben volt a czéhzászló is, össze-vissza-rongyolva. Keszthelyen azonban még megtaláltam s megszereztem. Igazi ethnografikus darab elvitázhatatlanul balatoni jellegekkel; a mellékelt színes tábla mindkét oldalát bemutatja (a zászlón a sárga színnek megfelelően arany van), a zászlórúd végét pedig a 64. szövegábránkon láthatjuk. A zászló két képét festette: Keszthelyen Emecz 1871-ben. Az Emecz-család egyike Keszthely törzsökös családainak s a czéhkönyvben is gyakran találkozunk e névvel; hogy az az Emecz, a ki a zászlót festette, maga is jól ismerte a halászatot, kitűnik a képekből. Az egyik oldal képe az angyaloktól körülvett Máriát ábrázolja: «Sz. Mária Isten anyja Magyarország pártfogója. K. é.» felírással. A képtől jobbra Magyarország czímere, balra a halászczéh czímere látható; utóbbiban a bodonhajóban ülő halász háromágú szigonyával egy halat döf le; a bodonhajó balatoni, a háromágú szigony keszthelyvidéki különlegesség; a csolnak előtt is, mögött is egy-egy horog látható. A másik oldal képén, mint a felirat is magyarázza: «18. Jézus mondá Péternek: Ne félj! Ezután embereket fogsz. 7». Péter és két halász ül a csolnakban, mely Krisztus előtt köt ki. A csolnak balatoni bodonhajó, a háló pedig a Keszthely vidékén általánosan elterjedt «gyékényes» (és nem parás) eresztőháló. A képtől balra a Festetics-család czímerpajzsa látható; a jobb oldalon levő czímer teljesen lekopott; mit ábrázolt, nem tudtam megállapítani, valószinűleg azonban a város czímere volt ott.

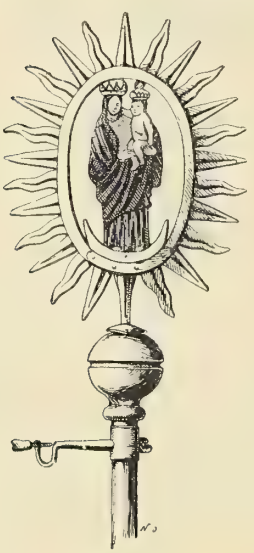
64. ábra.
A keszthelyi halászczéh zászlórúdjának vége.

A balatonmelléki czéhes halászatnak ezek a tárgyi emlékei maradtak meg és voltak megmenthetők a M. N. Múzeum számára.

V. tábla. A keszthelyi halászczéh zászlója (a 324. laphoz.)

III. A Balaton halásztopographiája.

A balatoni halász pontosan ismeri a tó tükrének mindazon részét, a melyen akár juss alapján, akár mint a bérlők valamelyik bokrának tagja halászhat és halászott. S mint a magyar halász általánosságban, úgy a balatoni is, a víz minden egyes részét, hol kerítőhálóját kivetheti, elnevezi. Egy ily elnevezett részt a magyarság *tanyá*nak nevez, a balatonmelléki azonban *vonyó-, vető-* vagy *kerítés*nek mondja. Arácson úgy a téli, mint a nyári kerítőhely kerítés; Balaton-Füreden a nyári: kerítés, a téli már vonyó; Fonyódon hasonlóképen; Akaliban a nyári vető, a téli vonyó, Bogláron és Lellén úgy a téli mint a nyári vető. De azért a Balaton mellett előfordul a tanya szó is; így Kővágó-Örsön csak a nyári kerítőhely a vonyó, a téli már tanya; Siófokon pedig úgy télen, mint nyáron csak tanyákról beszélnek. A fonyódi öreg halászok, a kik a szegedi halászokat jól ismerték, legott megmondták, hogy a tanya szót a Balaton mellékén kizárólag a szegediek honosították meg, tehát a hatvanas években.

Herman Ottó, ki a víz ilynemű felosztását először észlelte hazánkban s ki a halászok topographiai elnevezéseit először gyűjtögette, különösen hangsúlyozza, hogy «e halásztanyák nevei csak ritkán szolgálnák a partrészre, vagyis a földművelő elnevezéseire» (74. l.), de ezt természetesen csak a folyóvizekre lehet így általánosan kimondani, s ezt ő maga is érezte, mert Kenese vonyóinak felsorolásánál már megjegyzi, hogy «ezek többnyire a partrészektől erednek, mert a tó síkja nem nyujt pontokat.» S a Balaton mellékén ez tényleg, nem többnyire, hanem állandóan így van, a vonyók az illető partrészről kapják nevüket. Mint az alábbi jegyzékből ki fog tűnni, az elnevezéseknek alig 2%-a vonatkozik magára a vízre (p. o. Harcsás), a többi mind partrésztől ered. Épen ezért a halász legtöbbször a partrészt nevező szó után oda teszi az «eleje» szót (p. o. Sósfák eleje) s a név tulajdokép ezzel lesz halászati helynévvé De épen azért, mert az «eleje» szócska sokszor ismétlődik, a halász közhasználatban sokszor ép úgy elhagyja azt, mint a vonyó vagy tanya szócskát is. Neki elég a név, halásztársai tudják, mit ért alatta.

Minthogy Herman Ottó a Balaton mellékéről csak Kenese és Tihany vonyóneveit gyűjtötte össze, az én feladatom volt ezt a becses szókincset az egész Balaton mellékéről összegyűjteni. Gyűjtés közben jöttem rá arra, hogy sokszor ugyanazon egy vonyónak két, sőt három neve is van, de aztán meg lehetett állapítani azt is, hogy ennek mi az oka. A partvonalon csak a legfontosabb pontoknak volt állandó nevük, a többi nevet az a bokor adta, a melyik a vizet épen halászta. Mikor a siófoki bérlő foki és szabadi emberekkel halászott, ezek elnevezték a vonyókat a szerint, a mint azokkal megismerkedtek, kit fekvéséről, kit valamelyes sajátságáról; a szegedi halászok ismét más neveket hoztak forgalomba. Kenesén a keneseiek megtartották a hagyományos ősi neveket, de mikor strikeoltak, a zamárdiak halásztak a kenesei vizen s azok ismét újabb neveket honosítottak meg.

A vonyóneveket községről-községre vettem fel s hasonlóképen a helynevek felvételéhez, azokat térképen fixiroztam. Időközben Lóczy Lajos tanár úr, a Balaton-Bizottság elnöke külön s az én felvételemtől teljesen függetlenül felvette Tihany vonyóneveit. Majd ugyancsak Lóczy tanár úr megbízta a balatonmelléki Vas János uramat, a ki egykor szintén halászkodott, járja körül a partokat s jegyezze fel az összes vonyókat és fixirozza azt a térképen. Vas János jegyzékét átvévén, konsta-

táltam, hogy ő is csaknem 400 vonyónevet írt össze, én is, összesen tehát 800-at; ebből 200—200 (átlagosan) ugyanaz, mintegy 100—100 synonym; ezeken kívül volt mintegy 100 olyan, a melyet csak Vas János és 100 olyan név, melyeket csak én jegyeztem fel. A Vas János és az én jegyzékem közti ezen különbség pedig legjobban igazolja azt, a mit fentebb mondtam s élénken világosítja meg, mily különbség van az ugyanazon kérdésekre adott feleletekben, ha különböző embereket és bokrokat kérdezünk ki. A Balaton mellékéről tehát Herman 45 vonyója helyett kerekszámban 500 vonyónév s 300 synonyma került elő s meg kell jegyeznem, hogy a mennyiben e neveket mindketten külön-külön, egymástól függetlenül, egymás munkáját nem ismerve fixiroztuk, s az egyezések mégis pontosan összevágnak, a tévedés valószinűsége a lehető legkevesebb. Az alábbi jegyzékben a Vas János és az én feljegyzéseimet összegezve foglalom össze, a megállapított egyezésekkel úgy, a mint azok a parton egymásután következnek Tihanytól Tihanyig.

Mielőtt e jegyzék felsorolásába kezdenék, meg kell emlékeznünk bizonyos elnevezésekről, melyek a tó fenekére vonatkoznak s így tényleg par excellence vizi elnevezések s a parttól függetlenek. Ezek az ú. n. *akadók, boczkák* és *küek*. Az *akadó* a fenéken az a rossz hely, a hol a háló megakad s a mely a hálót összetépi s épen ezért kerülni kell. A halgazdaság szempontjából a boczka és a kű már sokkal fontosabb, a mit a fonyódi vén halászok így magyaráztak meg: «A hal a *boczkán* végzi összegyüvetelét és a *küen* a fürdést; boczka kemény agyag pad, se kü, se föld és tisztának köll lenni, másként nem gyün rá a hal; a kü, az likacsos, olyan mint a torma reszelő s ezen fürdik a süllő, fogas meg a keszeg.»

Ezek a boczkák, küek es akadók a zalai és veszprémi partokon csak szétszórtan fordulnak elő egyesével, míg a somogyi parton Bataton-Berénytől Fonyódig egész sürűn sorakoznak egymás mellett. Zalában és Veszprémben a következő magányos boczkák, kövek és akadók vannak: 1. Tördemicz: Boczka; 2. Badacsony-Tomaj: Kövestanya; 3. Balaton-Udvari: Vakakadó; 4. Balaton-Füred: Kőmejedalja; 5. Paloznak: Akadó; 6. Vörös-Berény: Három pincze eleji akadó; 7. Balatonfő-Kajár: Akadó; 8. Fokszabadi: Három akadó; 9. Tihany: Akadó; 10. Gyenes-Diás: Hévvíz előtti boczka. Ezek a magányos, az egyes kövek, akadók és boczkák, melyeket fixirozni is lehetett. A somogyi vízben tömegesen előfordulók a következők: *A)* Balaton-Berény határában Keszthelyről jövet és Balaton-Keresztúr felé menet: 1. Hosszú köves, 2. Öreg köves, 3. Sárga boczka, 4. Akadályi boczka, 5. Pásztorházi boczka, 6. Aszói boczka, 7. Bandir boczka, 8. Szényel boczka, 9. Kis kövecs, 10. Öregkü, 11. Visikü, 12. Hegyeskü, 13. Határboczka. *B)* Balaton-Keresztúr határában Berényből jövet, Fonyód felé menet: 1. Határkő, 2. Békő, 3. Kiskuti kő. *C)* A fonyódi vízben: 1. Ágostonkő, 2. Öregkő, 3. Kongatókő, 4. Boczka, 5. Határi kő, 6. Marczinkő, 7. Temetői kő. Megjegyzem, hogy a fonyódiak közül pontosan fixirozni csak a Boczkát lehetett, a többit alig lehet, mert azok, kik ezeket még halászták vagy meghaltak, vagy kiköltöztek, s mert azok, kik e neveket még ma is tudják, egyáltalában nem tudják, hogy e helyek hol feküdtek, s ha tudni vélik is, magukkal és egymással ellenmondásba keverednek. Annnyi bizonyos, hogy a Kongató 2, a többi öt 3 meteres vízben, a Boczka még ennél is mélyebb vízben van.

A vonyónevek felsorolását Tihanynyal kezdjük, nemcsak azért, mert ez a Balatonnak partjaiban legjobban kifejlett s így a halászatra legalkalmasabb helye s így kétségtelenül annak legősibb halászfészke, hanem azért is, mert ennek vonyóneveit már Herman is kezdte gyüjtögetni. Herman Tihanyból 36 vonyót sorol fel szám-

és névszerint. Én nyomában már 53 nevet jegyeztem fel s ezenkívül Herman neveinek egy részét hibásnak találtam; hogy teljesen megbizonyosodjam a dolgok állásáról, felkértem Lóczy urat, hogy alkalmilag — tőlem és Herman-tól függetlenül — ő is vegye vagy vétesse föl a vonyókat; ezt meg is tette s az ő megbizásából Mohácsi Pál főgymnasiumi tanár 1895-ben össze is gyűjtött 43 nevet, tehát szintén többet mint Herman, s szintén igazolta Herman bizonyos vonyóneveinek hibás voltát. 1898-ban fejezte be Vas János a maga gyűjtését, mely 48 nevet foglalt magában s így immár négy jegyzék állott rendelkezésemre a tihanyi vónyonevekről. A négy jegyzék egybevetésének eredménye pedig az, hogy Tihany körül a tihanyi vízen a Herman által közlött 36 vonyó helyett 62 van s egyáltalában nem tartom kizártnak, hogy ha valaki nyomunkban elindul, néhány ujabb nevet össze ne gyűjthessen. S ez legjobban igazolja, mily nehéz az ily adatok teljes felgyűjtése még a helyszinén is s még akkor is, ha nem egy, hanem több ember is áll rendelkezésünkre. Pedig Tihanyban négyen vettük fel a vonyóneveket, a többi helyeken csak ketten, Vas János meg én, sőt némely helyen (a Kis-Balatonban, meg a Sión) csak magam egyedül. A specialis áttekinthetés czéljából a négy tihanyi jegyzéket egymás mellé állítva közlöm, ötödikül pedig ezek egyeztetésének azon eredményét, melyet ez idő szerint véglegesnek tekinthetünk.

Tihany vonyói a legnyugatibb végen kezdve a délnyugati parton végig, majd a Láp megkerülésével az északkeleti part mentén a füredi vízig a különböző gyűjtők szerint a következő rendben sorakoznak:

Herman O.	Dr. Jankó J.	Mohácsi Pál	Vass János	*Végleges jegyzék*
	1. Farkaskertek eleje			1. Farkaskertek eleje.
		1. Szilfa		2. Szilfa.
1. Usztató	2. Usztató	2. Usztató	1. Usztató	3. Usztató.
	3. F.-Sajkódi keskeny		2. Keskeny	4. Felső-sajkódi keskeny
2. Felső-Kües	4. F.-Kües		3. Sajkódi felső köves	5. Sajkódi felső köves.
	5. Alsó-Kües		4. Sajkódi alsó köves	6. Sajkódi alsó köves.
3. Csókapartok	6. Csókapartok	3. Csókapartok	5. Csókapartok	7. Csókapartok.
4. Jajtekerő	7. Jajtekerő	4. Jajtekerő	6. Jajtekerő	8. Jajtekerő.
	8. Kisráta		7. Kisráta	9. Kisráta.
5. Ráta	9. Öregráta	5. Ráta	8. Ráta	10. Öregráta.
6. Gurbicsa alja	10. Öreg-Gurbicsa	6. Gurbicsa	9. Öreg-Gurbicsa	11. Öreg-Gurbicsa.
	11. Kis-Gurbicsa		10. Kis-Gurbicsa	12. Kis-Gurbicsa.
7. Felsőszarkány	12. F.-Szarkád	7. F.-Szarkád	11. F.-Szarkád	13. Felső-Szarkád.
8. Gömbőkű	13. Gömbölyűkő	8. Gömbölyűkő	12. Gömbölyűkő	14. Gömbölyűkő
9. Keskenyvonyó	14. F.-Szarkádi keskeny	9. Felső-Keskeny	13. Keskeny réházi vonyó	15. Felső-Keskeny.
10. Alsószarkány	15 A.-Szarkád	10. A.-Szarkád	14. A.-Szarkád	16. Alsó-Szarkád.
		11. Keskeny		17. Keskeny.
	16. Likakalja	12. Likakalja	15. Likakalja	18. Likakalja.
11. Sóspart				19. Sóspart.
12. Kövesvonyó	17. Alsóréházi köves		16. Köves	20. Alsóréházi köves.
13. Szifák eleje	18. Szifák eleji		17. Szifák eleje	21. Szifák eleje.
	19. Tisztavíz	13. Tisztavíz	18. Tisztavíz	22. Tisztavíz.
	20. Tüskés	14. Tüskés	19. Tüskés vonyó	23. Tüskés vonyó.
	21. Habitás	15. Habitás	20. Habitás	24. Habitás.
	22. Hídmejjéke			25. Hídmejjéke.
14. Kút	23 Kút	16 Kút	21. Kút	26. Kút.
15. Kisláb eleje	24. Kislápeleje	17. Kislápeleje	22. Kislápeleje	27. Kislápeleje.
	25. Akadó	18. Akadó	23. Akadó	28. Akadó.

16. Öregláb eleje . .	26. Öreglápeleje	19. Öreglápeleje . . .	24. Öreglápeleje	29. Öreglápeleje.
17. Csigás vonyó . .	27. Csigás	20. Csigás	25. Csigásvonyó	30. Csigásvonyó.
18. Sáros vonyó . . .	28. Sz . ros = Csonka . .	21. Sz . rosvonyó . .	_____	31. Sz . rosvonyó.
19. Lós vonyó	29. Lós	22. Lós	26. Lovas vonyó	32. Lósvonyó.
_____	_____	_____	27. Lápeleje	33. Lápeleje.
_____	_____	_____	28. Gunyhó eleje	34. Gunyhó eleje.
20. Vastagnádeleje .	30. Vastagnádeleje . . .	_____	29. Vastagnádeleje . .	35. Vastagnádeleje.
21. Kupolya	31. Kupolya = Kopasz.	23. Kopaszalja	30. Kupoja	36. Kupolya v. Kopasz.
_____	_____	24. Sürű alja	_____	37. Sürű alja.
_____	_____	25. Méheskő alja . .	_____	38. Méheskő alja.
22. Laposkő	32. Laposkő	26. Laposkő	31. Laposkő	39. Laposkő.
23. Kollátkert	33. Kollátkert	27. Kollátkert	32. Kollátkert	40. Kollátkert.
_____	34. Szürűkalja	_____	33. Szürűkalja	41. Szürűkalja.
24. Somos	35. Somos	28. Somos	34. Somos	42. Somos.
25. Szivemvonyó . .	36. Szivemvonyó	29. Szivemvonyó . .	35. Szivemvonyó	43. Szivemvonyó.
26. Váralja	37. Váralja	30. Váralja	36. Váralja	44. Váralja.
_____	38. Öregkő	31. Öregkő	37. Öregkő	45. Öregkő.
27. Potyogókő	39 Potyogókő	32. Potyogókő	38. Potyogókő	46. Potyogókő.
_____	40. Óváralja	33. Óváralja	_____	47. Óváralja.
28. Sziládi szölleje alja	41. Sziládi szölleje alja .	34. Sziládi szölleje a.	39. Sziládi szölleje alja .	48. Sziládi szölleje alja.
_____	42. Köves	_____	40. Kües	49. Köves.
29. Baromitató	43. Baromitató	_____	41. Baromitató	50. Baromitató.
30. Keskenyvonyó .	44. Keskenyvonyó . . .	_____	42. Keskeny	51. Keskenyvonyó.
31. Dűpart	45. Dűttpart . , ...	_____	43. Dűttpart	52. Dűttpart.
32. Ebefon	46. Ebefa	_____	44. Ebefabozót eleje . .	53. Ebefa.
_____	_____	35. Oroszkút	_____	54. Oroszkút.
33. Gödrösföld	47. Gödrös	36 Gödrös	45. Gödrös	55. Gödrös.
34. Fecskelik	48. Fecskelik	37. Fecskelikak alja .	46. Fecskelik	56. Fecskelik.
_____	49. Kapukeleje	38. Kapukalja	_____	57. Kapukeleje.
_____	50. Sajkaállás	39. Sajkaállás	_____	58. Sajkaállás.
35. Szilvási rét . . .	51. Szilvási rét eleje . .	40. Szivási rét eleje .	47. Szivási rét eleje . .	59. Szilvási rét eleje.
36. Kertek eleje . . .	52. Kertek eleje	41. Kertek eleje . . .	48. Kertek eleje	60. Kertek eleje.
_____	_____	42. Diós	_____	61. Diós.
_____	53. Aszófői határ	43. Aszófői sarok . .	_____	62. Aszófői sarok.

Ezen tihanyi vonyókhoz már most a Balaton többi vonyói a magam és Vas János jegyzékeinek egybevetése szerint így következnek egymásután községenkint:

2. Balaton-Füred:

1. Diós, 2. Czinege-orr = Fitospartalja, 3. Domján tisztása, 4. Fehérvíz, 5. Nagyfenyei düllő eleje, 6. Vörösföldek alja, 7. Fürdő eleje = Fenékalja, 8. Deszkametsző, 9. Kalótyai nádas, 10. Baricska alja, 11. Kőmejed alja = Kőmejedi domb alja, 12. Fürdőház eleje = Savanyóvíz.

3. Arács:

1. Kenderek alja, 2. Vörösföldek, 3. Mikói dülő eleje = Mikó alja, 4. Sédút = Tüskésrétek alja, 5. Nemesföldi dülő eleje = Tisztavíz

4. Csopak és 5. Kövesd:

1. Tüskésalja, 2. Kerekedorr, 3. Kereked tisztás, 4. Sarok = Kövesi sarok, 5. Kuszkó, 6. Küszöborr, 7. Kis-Tódi nád eleje, 8. Fehérviz, 9. Sutton.

6. Paloznak:

1. Fehérvíz, 2. Akadó, 3. Nagyrét alja, 4. Paloznaki öböl, 5. Káposztáskertek alá, 6. Sédút eleje, 7. Szerdahely alja, 8. Vöröspart, 9. Dördő hát.

7. Lovas:

1. Likak eleje, 2. Szerdahelyi körtefák eleje, 3. Mélyvíz, 4. Piárista vonyó, 5. Csapás eleje, 6. Nemes birtokosok vize, 7. Eklézsia vize, 8. Kishelyi dülő eleje.

VI. tábla. Tihany halásztopographiája (a 328. laphoz).

8. Alsó-Örs:

1. Suatagi dülő, 2. Liliomsarok, 3. Sédjárás eleje, 4. Kasték eleje, 5. Zsebők, 6. Gunyhó eleje, 7. Laki út = Köves, 8. Diósalja, 9. Telekfő, 10. Tóralja = Tóri gyöp alja, 11. Bányaalja, 12. Itató, 13. Csárda alja.

9. Almádi és 10. Vörös-Berény:

1. Kis féta, 2. Fürdő eleje, 3. Hajóhíd eleje, 4. Gunyhó eleje, 5. Budatava, 6. Sárganád eleje, 7. Kis fürdő, 8. Sóspart eleje, 9. Három pincze eleje = Akadó, 10. Borjú déllő, 11. Füzfő = Sarok. 12. Körtefás, 13. Rossztemplom eleje, 14. Gaja, 15. Nyárfás, 16. Kis- és 17. Nagy-Csöngéd, 18. Forromál eleje, 19. Hollósvölgy, 20. Má (= Máma).

11. Kenese:

1. Törökverő, 2. Fehérhábittyó, 3. Meggyes, 4. Csapáseleje, 5. Dapsa, 6. Itató, 7. Pörös, 8. Klétás = Krétásnád, 9. Közvonyó, 10. Öregtanya = Morvai kiállás, 11. Papnád, 12. Papnádorr, 13. Híd eleje, 14. Libamező = Libadéllő, 15. Keréknádeleje, 16. Gyökeres = Borjúsz. ros, 17. Csapás, 18. Csikerrét, 19. Matacstorok = Macsaktorok, 20. Hegymagas, 21. Nemesné vágánya = Megyesarok, 22. Jónáslik, 23. Romlás, 24. Fehérpart, 25. Nagylik.[1]

12. Balatonfő-Kajár:

1. Akarattyai itató, 2. Kajári kis itató, 3. Kajár likja, 4. Csúcspart eleje, 5. Kétnád köze, 6. Bokri, 7. Kenyőföldes, 8. Simonlakás eleje. 9. Gunyhó eleje, 10. Nagy- és 11. Kis-Bokros, 12. Hágicsó eleje, 13. Tubalakás, 14. Fészereleje = Határ.

13. Fokszabadi:

1. Három akadó, 2. Csárda alja = Gamászai kihuzó = Gamászai csárda eleje, 3. Kőhídeleje, 4. Sorfák eleje, 5. Tavali akadó = Sóstói kihuzó, 6. Cséplő akadó, 7. Nagysáros, 8. Vashídeleje, 9. Kissáros, 10. Gunyhó eleje.

14. Siófok:

α) a Sió folyón: 1. Szabadi itató, 2. Három füzfás, 3. Határ; β) a Balatonon: 4. Csúcsospart eleje, 5. Bakterház eleje, 6. Ba..óvölgy, 7. Tetűvölgy = Tetűölő, 8. Huktbakterház eleje = Hukkeleje, 9. Sáfránkert, 10. Bublanád eleje = Kisnád eleje = Kisnádas, 11. Csoportfák eleje, 12. Itató = Csapási bakterház, 13. Nagynádeleje, 14. Harcsás, 15. Kisharcsás, 16. Csillapító = Csöndesítő, 17. Faluvégi csapás, 18. Telep eleje vagy alja.

15. Kiliti:

1. Siótorok = Sió eleje, 2. Disznósz..os, 3. Körösztfejű csapás, 4. Fenyves eleje, 5. Kis-Harcsás, 6. Újpusztai csapás = Újpuszta eleje, 7. Kukaczos, 8. Folyó eleje, 9. Szarkafészkes = Szarkafészek eleje, 10. Nagy-Harcsás, 11. Fogasos tanya, 12. Csapási bakterház eleje.

16. Endréd:

1. Endrédi határ = Határszél, 2. Tóközi folyó eleje = Tóköz alja, 3. Kútvölgy eleje.

17. Zamárdi:

1. Szöllők alja, 2. Falu alja, 3. Bakacs eleje = Bitófa eleje, 4. Pincze eleje, 5. Leveles, 6. Öregcsúcs, 7. Négyszálas, 8. Nádorr, 9. Zamárdi sáros = Sülyedt láp, 10. Köröshegyi határszél.

18. Köröshegy:

1. Határszél = Lámpás eleje, 2. Gyékényes, 3. Folyó eleje, 4. Gránáriom eleje = Földvár alja, 5. Sáncz eleje, 6. Szárszói határ = Határszél.

19. Szárszó:

1. Éles part eleje, 2. Tors = Tors eleje, 3. Fekete part eleje, 4. Somrétút eleje, 6. Laposrét eleje, 6. Likaspart = Verebespart, 7. Irtás, 8. Falu eleje, 9. Dömesz..ó, 10. Usztató eleje, 11. Hajó melléke = Metszés eleje, 12. Határszél melléke = Őszödi határ.

---

[1] Herman O. csak a következő kenesei vonyókat sorolja fel: Magosparti, Törökverő, Itató, Meggyes, Csurgó, Papnád, Pörös, Gyökeres, Matacstorok (74. l.).

20. Őszöd:

1. Határ széle, 2. Töltés melléke, 3. Böcskű, 4. Csapás = Mosó, 5. Sornyákfa, 6. Határ.

21. Falu-Szemes:

1. Határszél, 2. Vörös házhely, 3. Mosó, 4. Csapás eleje, 5. Rétalja, 6. Gunyhó melléki két tanya, 7. Kishíd eleje, 8. Horvát-csapás, 9. Kismetszés, 10. Határszél.

22. Lelle:

1. Határ széle, 2. Harmadik metszés eleje, 3. Mélyvízi két tanya, 4. Akadó köze, 5. Bosnyák villa alja, 6. Gunyhó eleje, 7. Kis rámpa eleje, 8. Boglári határ.

23. Boglár:

1. Határszél, 2. Part alja, 3. Réház melléke, 4. Töltés eleje, 5. Kőkút eleje, 6. Csillapító, 7. Gunyhó eleje, 8. Határszél.

24. és 25. Orda és Csehi:

1. Csehi határ, 2. Metszés eleje, 3. Cságvári eleje, 4. Akó (= Akol) eleje, 5. Határ széle.

26. Lengyeltóti:

1. Üszögi víz, 2. Kalapos tanya, 3. Csopros fák, 4. Menczel itató, 5. Kettős bokor, 6. Régi gunyhó, 7. Boczka, 8. Gát melléke, 9. Gőzhajóhíd melléke, 10. Temetőkő alja, 11. Ferkó köve akadó, 12. Határi kő akadó, 13. Mezgár eleje, 14. Boczka, 15. Rampo eleje, 16. Agáczás, 17. Teríts melléke (kelet és nyugat), 18. Vékony nyiros alja, 19. Vastag nyiros alja, 20. Csillapító eleje, 21. Felügyelő ház eleje, 22. Határszél.

27. Balaton-Keresztúr:

1. Határszél = Határárok eleje, 2. Fiksájba alja, 3. Csapás alja, 4. Metszés melléke (kelet), 5. Felső metszés eleje, 6. Kétmetszés köz, 7. Keleti és 8. Nyugoti gunyhó eleje, 9. Köves, 10. Kőhidi árok eleje = Hídeleje, 11. Újároki csapás eleje, 12. Falu alja, 13. Kiskuti kő, 14. Békű, 15. Határkű.

28. Balaton-Berény:

1. Határi kü, 2. Visikü, 3. Öregkü, 4. Kis-Küecs, 5. Hegyeskő, 6. Aszó boczka, 7. Bandirboczka, 8. Bandirtanya, 9. Csicsergő, 10. Szényelboczka, 11. Sarkantyúboczka, 12. Szitaboczka, 13. Kis csapás, 14. Nagy akadó = Akadályi boczka, 15. Sárga boczka, 16. Tátikai boczka, 17. Öreg-Küecs, 18. Jegenyési csapás, 19. Fekete boczka, 20. Határszél = Határboczka.

29. Balaton-Szent-György:

1. Alsó- és 2. Felső-Gulaállás eleje, 3. Torokeleji boczka.

30. Vörs:

1. Szentgyörgyi tó, 2. Föveny, 3. Láphegy, 4. Zsiros vendő, 5. Borzás sziget, 6. Bocsmán, 7. Komárgyékény, 8. Lőrincnád, 9. Gráblás csuhu, 10. Kis-Balaton, 11. Farkas csuhu, 12. Bendenád, 13. Bandirtó, 14. Kecskés.

31. Balaton-Magyaród: —.

32. Zalavár: 1. Középgyékény.

33. Égenföld: —.

34. Keszthely és Keszthely polgárváros:

α) A Kis-Balatonban: 1. Barnató, 2. Ó-folyás, 3. Fenéki mellék, 4. Fenék; β) a Nagy-Balatonban: 5. Hídon aluli vonyó, 6. Angluskert, 7. Ángluskerti boczka, 8. Bakterház eleje, 9. Kucsi boczka, 10. Sas tornya, 11. Árokkő eleji boczka, 12. Vízfolyó, 13. Lapos küecs, 14. Kis tanya, 15. Tilalomfa, 16. Fürdőház melléke, 17. Hídeleje = Kikötő eleje, 18. Kisbögy, 19. Nagybögy, 20. Ámori boczka, 21. Gyepű boczka.

35. Gyenes-Diás:

1. Gyenesi boczka, 2. Diási boczka, 3. Pap Ferencz szölleje alja, 4. Hévízi kikötő, 5. Hévízi boczka.

36. Vonyarcz-Vashegy:

1. Vonyarczi boczka, 2. Fodor- vagy Nagy-Itató, 3. Vashegyi boczka, 4. Zsibás itató.

37. Meszes-Györök:

1. Szent-Mihályhegy eleje, 2. Böngyér eleje, 3. Kovácsház eleje, 4. Falu alja négy vonyóval, 5. Partaljai vonyó, 6. Csetény alja négy vonyóval, 7. Paphegy alja négy vonyóval, 8. Mihályház alja, 9. Kües vonyó, 10. Határszél.

38. Balaton-Ederics:

1. Határi boczka = Györki határ, 2. Itatói boczka, 3. Zumbellát = Hajóré, 4. Kiskuti vonyó, 5. Gáttorok, 6. Fogasos boczka, 7. Nagyfé, 8. Szigeti (= szigligeti) határboczka.

39. Szigliget:

1. Edericsi határszél, 2. Világos víz, 3. Kétöles gát eleje, 4. Németsáncz, 5. Kétöles torok, 6. Szigeti gát eleje = Gáttorok, 7. Nagyfé, 8. Kemenczés part eleje, 9. Kovácsi ré eleje = Bakonyi part alá, 10. Csuk = Csúki búb eleje, 11. Nádmente = Lábdi határ, 12. Malomgát eleje = Réhely, 13. Tördemiczi határszél.

40. Tördemicz:

1. Határszél, 2. Boczka, 3. Akó (= akol) alja, 3. Lábdi itató, 5. Sáros.

41. Badacsony-Tomaj:

1. Határszél, 2. Kuglis itató = Kuglics szölleje alja = Badacsonyi itató, 3. Kisfaludy szölleje alja, 4. Régi kunyhók eleje, 5. Kanyar, 6. Régi töltés eleje, 7. Pap rétje alja, 8. Gazos tanya, 9. Csárda alja vagy eleje = Hableány, 10 Nádeleje, 11. Bözörédi alja, 12. Szilvás alja = Kües tanya, 13. Sátorok eleje = Csordadéllő, 14. Falu alja = Kenderáztató, 15. Sarok, 16. Grófház alja = Grófház eleje akadó, 17. Savanyúkút eleje, 18. Sánczeleje, 19. Itató eleje, 20. Határszél.

42. Salföld:

1. Határszél, 2. Dencsik szölleje alja, 3. Helyülés, 4. Böki itató, 5. Kocsiszöllő alja, 6. Förödőnél, 7. Búbeleje, 8. Sédtorok.

43. Rendes:

1. Sédtorok, 2. Itató, 3. Bikaölés, 4. Csárda alja, 5. Kanyar = Rendesi hajlás, 6. Pálköve eleje, 7. Kővágó-örsi határ.

44. Kővágó-Örs:

1. Pálköve három tanyával, 2. Épületalja, 3. Nyárfás két tanyával, 4. Rétsarok, 5. Gálitató, 6. Kis ré(v) eleje, 7. Gőzhajó mellékc, 8. Sziget, 9. Csukorr = Csuki tanya.

45. Szepezd:

1. Határszeli sáros vető, 2. Nádorra, 3. Tagút alja, 4. Keselő vető, 5. Kertaljai = Oldalvető, 6. Csuhui = Sükérhegyi vető, 7. Falu vagy Itató alja, 8. Temető alja = Szentegyházi vető, 9. Mondulás eleje = Hosszúföldi vető, 10. Kisnád, 11. Déllő orr = Kikér alja, 12. Nagyrét alja.

46. Zánka:

1. Határszél, 2. Vérkút eleje.

47. Akali:

1. Szeghegy = Szeghegy orra = Csörgő, 2. Köves eleje, 3. Csordaút eleje, 4. Buktató eleje, 5. Kukella eleje, 6. Itató vagy Déllő eleje, 7. Nagy völgy alja, 8. Temető kupa, 9 Sósorr, 10. Megye alja, 11. Keresztvonyó, 12. Fövenyes határszél.

48. Balaton-Udvari:

1. Határszéli sáros = Fövenyes, 2. Lósédalja, 3. Vakakadó, 4. Akadó eleje, 5. Toronycsapás, 6. Falu alja, 7. Örvényesi határszél = Tisztaviz.

49. Örvényes:

1. Kisudvari rétek alatt, 2. Sédek alja, 3. Gyuriláp eleje, 4. Kattyas.

50. Aszófő:

1. Kattyas, 2. Bázsa, 3. Sarok, 4. Sósi vonyó.

És ezzel ismét visszaérkeztünk kiinduló pontunkhoz, Tihanyhoz s megadtuk az anyagban a Balaton egész halásztopographiáját. Mutatványul rajzban költség kimélés czéljából ugyan csak Tihany térképét mutathatjuk be e vonyókkal, de ez eléggé tájékoztat az egész halásztopografiáról.

A balatoni halász természetesen a saját községének vizét a legalaposabban ismeri, ezen kívül ismeri a két szomszéd községét, de azontúl már csak rendkívüli körülmények közt tud egy és mást a többi vizekről; a víz neki nem közlekedési eszköze, arra csak halászni jár s alig van halász, ki a Balaton egy nagyobb részét tüzetesen ismerné. Hanem aztán a maga vizén mindég tud tájékozódni, pontosan megmondja, mennyire van a parttól, akár a hígvizen, akár a jégen dolgozik. Tudja, hogy ha bizonyos ponton van, akkor ezt a tornyot, azt a csúcsot és amazt a fát kell látnia; tudja, hogy e helymeghatározásokban tisztán egy pont után nem szabad ítélnie vagyis abból, hogy egy torony vagy egy fa tisztábban, élesebben látható, még nem következtethet, mert a Balatonnak sajátságos és folyton változó fényviszonyai vannak s ezeket kiismerni nem lehet.

Ezek után pedig áttérhetünk magának a halászatnak ismertetésére; ezt két részre osztjuk: nagy és kis halászatra; ahhoz nagy szerszám kell, melylyel egy ember el nem bánik, s így az a halászok társulását, szövetkezését kívánja meg s ez az öreg háló vagy gyalom; a kis halászathoz azonban olyan szerszámok kellenek, melyek kezeléséhez elég egy ember, szövetkezést nem követelnek.

IV. A nagy halászat.

A bokor. — A nagy halászat, mint mondtuk, a halászok társulását, szövetkezését kívánja meg. Az ilyen szövetkezést a Balaton mellékén általánosan *bokor*nak, ritkábban *kompániának* nevezik. Herman O. a bokrot így határozza meg: «az a csapat, mely egy adott halászszerszám kezeléséhez okvetlenül szükséges». Természetesen ezt a szervezetet fegyelem tartja össze s abban a munkafelosztás elvénél fogva mindenkinek megvan a maga teendője, kötelessége, a miről aztán legtöbbször nevét is kapja.

Lássuk a bokrok szervezetét.

Balatonfő-Kajáron a nyári szerszámhoz való bokor kilencz emberből áll. Közülök egy a *kormányos;* ő vezeti az egész halászatot, ő osztja ki mindenkinek a maga dolgát s neki tartozik engedelmességgel a bokor minden tagja; minthogy a halászatban maga is részt vesz, a csolnakon ő a kormányos. A csolnakon van egy *alinas* a ki a hálónak a vízből való kiszedésekor s a hajóba való betakarításakor az alint felszedegeti és rendbe rakja; egy *parás,* a ki ugyanakkor a háló fölinát vagy fölét szedi; végül négy *húzólegény*, a kik eveznek. Kajáron a *partra halásznak* s így második csolnak nincs, hanem két *laptáros* marad a parton, a kik a háló egyik végét a part közelében megtartják. A téli bokor olyan mint Kenesén, tizenkettes, szervezetét legott látni fogjuk.

Kenesén a nyári bokor szintén kilenczes; állott pedig az a *nagyhajósok*ból és *kishajósokból,* azok valának öten, ezek négyen; az ötből egy volt a *hálóvezető* s az rendelkezett az egész kompániával, négy volt a *huzólegény* vagyis az *evezős,* de ezek közül a háló felszedésekor egy az *alinas* és egy a *parás* szerepét végezte; a kisebbik hajón levő négyből egy a *kormányos* volt; három pedig *huzólegény,* de egy közülök a háló felszedésekor a kötelet rakta rendbe. Herman a kenesei nyári bokrot szintén felemlíti (71. l.), azt tizesnek mondja és pedig volt benne: «1 *gazda,* ez nem száll ki, csak tulajdonos, 2 *vezeres* és 8 *halász*»; nyilvánvaló, hogy itt az összeadásba hiba csúszott be, mert $8+2+1=11$ s így a bokor nem tizes, hanem tizenegyes volna. Hogy Herman a gazdát is a bokorhoz számítja, kitünik könyve 409. lapján levő összegezésből, a hol a gazdát azonban már *nagygazdának* mondja; ámde Kenesén ez a *gazda* vagy *nagygazda* a halászat bérlője volt, az pedig soha sem számította magát a bokorhoz s a bokor őt még kevésbbé. A Herman *vezeres* nevét én sem Kenesén, sem másutt a Balaton mellett a nyári szerszámmal kapcsolatosan nem találtam meg; az tisztára a téli halászat mesterszótárába tartozik. Herman a 385. lapon maga mondja, hogy a vezeres elnevezés a vezérrúdtól ered, vezér vagy vezérrúd a nyári halászatban egyáltalában nincsen s így vezeres sem lehet, két vezeres pedig még kevésbbé, mert a nyári bokornak csak egy feje van és lehet.

A téli bokor Kenesén 12 emberből áll, kettő a *jegellő,* ki a lékeket vágja, kettő a *vezeres,* ki a vezérrúdat hajtja, ezenkívül 4—4 ember dolgozik mind a két szárnyon, ezek húzzák a hálót előre minden 5—6-dik lék után. A kenesei téli bokrot Herman is így írja le a 71. és 380. lapon s ott szerinte az szintén tizenkettes; de már a 409. lapon levő összegezésnél megint hozzászámítja a bérlőt *nagygazda* néven s így a bokor tizenhármas volna. Mondanunk sem kell, hogy a tizenkettes szám a helyes. Hogy a háló kiemelésekor a huzólegények közt miként oszlik meg a munka, alább látni fogjuk.

Siófokon a nyári bokor tizes, és pedig van benne: 1 *kormányos,* 2 *derékon huzó,* 2 *inas,* 2 *parás*legény, 1 *elsőlegény* és 2 *halászlegény.* Herman helyesen jegyzi meg (71. l.), hogy ez nem balatoni, mert a halászok Szegedről, Szentesről és Csongrádról valók.

Tihanyban a régi bokor tizes volt; volt benne egy *kormányos,* a ki egyszersmind *bokoreleje* és *kulcsos* is volt, mert nála állott a czéhláda kulcsa; egy *íródeák,* egy *hegyenjáró,* a ki a garda megjelenését kémlelte; egy *kisbiró,* a ki a bokor tagjait felébreszti, egy *gyalogszer-* és egy *kocsiszer-haleladó,* a kik az elárusítást végzik; egy *cséhmester,* a ki a szerszámot igazítja és három *halásztárs.*[1] Ez a régi bokor szervezete, a mint azt Herman leírja; a bérleti rendszer azonban ezen is változtatott; a bérlőnél 2 szerszám volt; mindegyik szerszámon 9-en vannak: egy *hálóvezető* (= halászgazda) 4 emberrel a nagy hajón dolgozik, egy *kormányos* 3 huzólegénynyel a kis hajón vagy dereglyén, «a ki a halat hordozza». A gardát csakis oly aprószemű hálóval lehetett tömegesen fogni, a minőt a halászati törvény utóbb eltiltott, s így a bokor régi szervezete, mely főként a garda fogásra alapíttatott — mint azt a *hegyenjáró* functiója mutatja — átalakult, alkalmazkodott a törvény kereteiben megengedett halászathoz; ez azonban a gardaháló használalát nem engedte meg, így hegyenjáróra szükség nem volt s a régi tizes bokorból kilenczes lett. A gardafogás azonban oly ősi és oly kedves ünnepe volt a tihanyiaknak, hogy

[1] Herman O.: i. h. 413—439. l.

őket attól teljesen eltiltani nem lehetett; a bérlő tehát megengedte, hogy október és novemberben, mikor a garda jönni szokott, külön a garda fogására egy vagy két kompánia alakuljon; ezek aztán már tízesek, mert ezeknél a *hegyenjáró* elmaradhatatlan; a haszon fele az övék, fele a bérlőé volt; persze csak törvényes hálóval keríthettek s így az eredmény sokkal kisebb volt, mint hajdan. Az új részvénytársaság életbe lépésével a tihanyiaknak ez a kis kedvezménye is megszűnt s a gardafogás ősi ünnepe ezzel végkép letünt a magyar halászatban.

Szárszón a nyári bokor kilenczes, Fonyódon szintén; a téli mindkét helyen tizenkettes s itt már az egyes halász pontosan a maga működése után kapja nevét. Így van egy gazda, a ki kiszáll a jégre s vezeti az egész halászatot; 2 *rúdhajtó,* a kik a vezérrudat hajtják s a kiket Kenesén *vezeresek*nek hívtak; 2 *jegellő,* a kik a lékeket vágják; van egy *alinas,* a ki a háló kiemelésénél a háló két szárnyának alinát egyszerre huzza ki, ügyelvén arra, hogy a két alin mindig össze érjen s köztük a hal ki ne menekülhessen; 2 *felinas,* kik a parás felső inat rakják rendre; 2 *léhés* szedő, kik az alin és felin közti hálófalból szedik ki a felakadt halat, a gazt, a hínárt, stb.; 1 *gémcséllő,* a ki arra ügyel, hogy a vezérrudak a helyes irányból el ne tévedjenek, ha pedig az megtörtént a hosszú görbe gemicscsel a léken át a jég alá nyúl és megkeresi azt; végül 1 *bukálló,* a ki a bukáló léken át a bukálóval üti a vizet, hogy a halak, mikor a jég alatt haladó háló szárnyai kezdenek összehajlani, ezek között el ne menekülhessenek, hanem a háló zsákjába rohanjanak.

A badacsony-tomaji nyári bokor szintén kilenczes ugyan, de érdekes elnevezései miatt. A bokorban, a kié a háló volt, az volt a *gazda,* a többi a *cserkesz. Nagyhajósok* voltak öten és pedig 1 *kormányos,* 1 *macskás,* 1 *vese,* vagy *pöczkösverő,* 1 *alinas* és egy *parás*; *kishajósok* voltak négyen és pedig 1 *kormányos,* 1 *macskás* és 2 *evező.* A *macskás* alatt az értendő, a ki a vasmacskát kezelte, ennek pedig azért van fontos szerepe a tomajiaknál, mert azok a nyilt vizen kerítenek, a mikor is a hajó jó lemacskázása fontos dolog. Hogy a *vese* szó miként kerül a bokor mesterszótárába, annak magyarázatát nem tudtam megkapni; e szót ilyen alkalmazásban sem Herman O., sem a Nyelvtörténeti-, sem a Tájszótár fel nem említi. A *cserkesz* szó itt a bokor tagjait jelenti, Akaliban *cserkesz* az, a ki a téli halászatban «a hal elé jön», *cserkész* a régi Tájszótár szerint kisegítő a jég alatt való halászatnál; Somogyban a *cserkész* neve *csetres,* Tihanyban pedig *csetrés* az, a kit a bokor valamelyik tagja — akadályoztatása esetén — maga helyett kiállít.

Végezetül a keszthelyi téli bokrot Herman O., így adja meg (a 409. l): »2 *fahajtó,* 2 *csáklyás,* 2 *vágó,* 2 *kötélszedő,* 2 *markoló*» s így ez a téli bokor tizes volna.

Ilyen halászbokrok űzték a Balatonon a halászatot. Itt-ott voltak törzsökös ősrégi bokrok, s ezeknek külön nevük volt. Herman a tihanyiak közül felemlít hetet: az Ujhalász-, Kis-, Selyem-, Disznósi-, Honvéd-, Kőműves- és Jeges-bokrot; e sorozatot kiegészíthetjük a Borjú-, Sörös-, Szappanos- vagy Koromgyökér-bokorral. A Koromgyökér amolyan csúf- vagy melléknév, a minő nemcsak minden bokornak, hanem minden embernek is van a Balaton mellékén. Badacsony-Tomajban három bokor volt, a csúf nevüket rég tudtam már, mikor rájöttem az igazi becsületes nevükre; így a Hámos bokrát *gazdag*-nak, a Szenkáét *pogácsás*-nak, a Kereszteseket *kódisok*-nak nevezték.

Ez a bokorszervezet a régi időkben teljesen független volt; ha p. o. Tihany az apátságnak megfizette a maga tizedét — kezdetben természetben, később pénz-

ben — halászhatott szabadon akkor ott és olyan szerszámmal, a minővel neki tetszett; a lakosság bokorba állt össze, közösen állította elő a hálót, együtt dolgozott s a hasznon egyenlő mértékben osztozkodott. Milyen volt ennek a bokornak a legősibb szervezete nem tudjuk, de a mikor legelőször megismertük, bizonyos az, hogy ősi tisztaságát már elvesztette s a czéhes halászat hatásának kétségtelen nyomait mutatja fel.

Bérviszonyok. A czéh elmult a Balaton mellől, a saját hasznára dolgozó bokorrendszert is megszüntette a bérlős halászat, de a bokor azért valamelyes formában megmaradt, csak függetlenségét vesztette el. A nagy hálókhoz ma is bizonyos számú ember-csapat kell, csakhogy ezek immár bérért dolgoznak. Lássuk most, milyenek ezek a bérviszonyok. Elég két példát felhoznunk, hogy kellő tájékozódást nyerjünk, a kenesei és tihanyi bérviszonyokat.

Egy kenesei halász a bérlőtől havonkint 12 frt bért, naponkint 2 kr. ára pálinkát és 3 keszeghalat kapott legalább 1 kgr. súlyban; ez volt a nyári fizetés. Az őszi halászat ugyanilyen feltételek alatt folyt, csakhogy akkor csizmát is kaptak, de csak — használatra. Télen *feles* és *beszolgáló* halászok voltak. A *feles* halász a hálót a bérlőtől kapja, de az összes megfogott halat beadja; a halat a bérlő leméri s felszámítja és pedig a fogasnak (2 kgr.-on felül) kilóját 55 kr.-ral, a süllőt (35 cm.), ponty (30 cm.), harcsát (25 cm.) bármily nagyságig 18 frttal métermázsánkint, őnt és apróbb csukát 10 frtért, keszeg-dévért 5 frtért mmázsánkint; a felszámítás eredményeként nyert összeg felét a bérlő készpénzben fizeti ki a halásznak, míg a másik fele neki marad a háló fejében. A *beszolgáló* halászok a maguk hálójával dolgoznak s ugyanazon árak mellett adják be a halat, mint a feles halászok, csakhogy a pénzt egészen megkapják a hálóbér levonása nélkül. A feles halász ezenkívül 2, a beszolgáló halász 5 kgr. *vacsorahalat* kap naponta, ha t. i. fogódik annyi. Megtörtént néhányszor, hogy a kenesei halászok a bérviszonyokat — különösen a nyáriakat — keveselték és strikeoltak, nem szerződtek; a bérlő ilyenkor Zamárdiból hozatott halászokat, a kiket persze jobban kellett fizetnie; ezek havonkint 15 frt bért és naponkint $^1/_2$ verdung pálinkát, meg 3 darab keszeghalat vagy helyette $^1/_2$ font húst kaptak s ha befagyásig helyüket állták, egy-egy pár csizma és egy-egy téli sapka is kijárt nekik. A kenesei bérlő két tiszai gazdát is tartott; ezek havonkint 12 frtot kaptak továbbá 1 métermázsa fogas után 2 frt süllő, ponty, harcsa után 90 kr., őn, csuka és kisebb süllő után 60 kr., keszeg-dévér után 50 kr. *mázsapénzt.* A halászgazda felesége ugyan havi bért nem kapott, de azért szerzett ő is, mert a szárazhal megmunkálásáért a fertályozás kivételével bécsi mázsánkint 50 krt fizetett a bérlő.

A tihanyiak bérviszonyai tökéletesen ugyanezen az alapon állottak. A legénység juliusban és augusztusban havonkint 20—20 frt bért kapott, azontúl befagyásig 15 frtot; a téli halászat felesen megy, fele a bérlőé, fele a halászoké; ilyenkor a keszeg és garda métermázsája 5 frt, a harcsa és süllő 15 frt, a fogas 45 frttal váltatott be. Ezenkívül a halászok rendes napi halat kaptak, ha volt fogás. A hálóvezető alacsonyabb bért, csak 12 frtot kapott, de aztán mázsapénz járt neki és pedig apró halak után 50 krt, süllő és harcsa után 1 frtot, a fogas után 1·50 frtot métermázsánkint; a napi hal neki is kijárt, mint a többinek, csakhogy ő válogathatott; ezekkel az előnyökkel szemben azonban, ha a hálóban hiba esett, neki kellett azt helyre állítania, valamint ő felelt minden szerszámról is. Felibe ment a halászat Balaton-Füreden is, a gazda a kié a háló volt, a szerszámért a préda

felét kapta, de, amennyiben ő maga is részt vett a halászatban, még egy rendes legényrész is jutott neki. Ezenkívül szokásban volt, hogy a lékelők, ha a jég vastag volt, a rendes legényrészen kívül fejenkint még egy font süllőt kaptak, ha — fogtak.

Ma már a népnek ennyi kedvezmény sem jut. Mióta az egész tavat egyetlen társaság bérli, kevesebb, de nagyobb hálók dolgoznak s több része van a munkában a gőznek, mint az embernek. A bér határozottan magasabb, de semmi járulék nincsen hozzá, sem napi, sem vacsora-halat a halász nem kap. Ezek a napszámosok már nem is halászok, hanem munkások, s az öreg Szintén uram, Fonyód egyik legrégibb halásza, az új rend ellen zsörtölőzve megvetéssel jelentette ki: «hej uram, ma már kanászok meg lovászok — a halászok»; a mi nemcsak úgy értendő, hogy a mai halászok kanászok- és lovászokból lettek, hanem úgy is, hogy az egykori halászok inkább elmentek kanásznak, lovásznak, semhogy az új állapotokba beletörődjenek.

Láttuk, hogy a bérviszonyok megállapításakor arról is gondoskodtak, hogy a halász a zord idők beálltával csizmát és sapkát kapjon. A zsidó bérlők általában humánusak voltak s noha erre szerződés őket nem kényszerítette, egyébként is iparkodtak a halász sokszor keserves munkáját könnyíteni; a halászok különösen az esős őszi időtől szenvedtek sokat az éjszakai halászatokon. A tihanyi bérlő az állandó munkásoknak kezdetben *csuklyás szűrt* adatott, de ez nehéznek bizonyult s a halászt munkájában feszélyezte. A nyolczvanas évek végén aztán a bérlő meghonosította a *czirádét,* a mi nadrág és felöltő volt, át nem ázó lagos vászonból s a mely sajátos nevével együtt csakhamar elterjedt az egész Balaton mellékén.

A balatoni halásszhajók. A Balaton legősibb hajója a *bödön* vagy *bodon* volt s régi időben még a nagyszerszám kezelésére is azt használták. A bodonhajóknak napja ma már leáldozott, még van belőlük néhány, de csak a kis halász birtokában s mi is ott fogunk vele részletesebben foglalkozni. A bodont a nagy szerszámok kezelésénél a nyolczvanas évek folyamán teljesen kiszorították a Komáromban készült *deszka-* vagy *lentahajók* s az 1900. évig ezek voltak használatban.

Ott, a hol a partra halásztak, mint p. o. Balatonfő-Kajáron, a hol t. i. a háló egyik végének a kötelét a parton tartottak, elég volt egy hajó is. Ennek volt *fara, fartőkével* és *deszkával,* mely a kormányos helye; a fartőkén volt a *kormányszeg* és a *kötélvezető,* két bevésés vagy pedig két *húzószeg* a kormány számára, mindkettő arra való, hogy a tanyavetésnél a kötél biztosan járhasson. A vágott farral szemben van az éles *orr,* ennek is volt *orrtőkéje* és *deszkája,* mely alatt az orrban a kenyér és gunyapakkoló hely volt; az orrot kívülről pléhburkolat vette körül, hogy a *macska* (horgony) ne rontsa; az orrba szeget vertek be s arra húzták rá a *kalodát* vagyis a kötélvánkost, a két bevéséssel, ha erről az oldalról kellett a a kötelet felszedni. A hajó lapos fenekére két oldalt két *szánkódeszkát* szegeltek fel, hogy mikor a hajót a partra húzzák, a föld ne szagassa annak fenekét. A hajó vázát, dongáit vagy bordáit a *bókonyok* képezik s ezekhez szegelik a hajó oldalát képező deszkákat. A hajó külső és belső peremét a *szegefenyő* tartja, melynek külső felét a hajó *prém-, perém-,* vagy *habvető*-jének (Herman szerint *pörfá*-jának) nevezik. A hajó belső berendezésére ilyen: A fartőke előtt van egy *ülődeszka* a paráslegények számára; ezután következik a *léhésdeszka* (Herman szerint: *hálópad),* melynek a far felé eső felére a háló van felfágyva, míg az orr felé eső felére a kötél van felfejve; azután következik megint egy *ülődeszka* az alinasok részére, majd a *csiga,* melynek *vastengelyén* kívül négy *szarva* van, a melyekkel a csigát

tekerik és *gerendője,* a melyre a kötél pereg, végül ismét egy *ülésdeszka* a kötélfejő és a csigakezelő legények számára (65. ábra). A *macskának* van *szára,* négy *kapája* és *macskaláncza* vagy *macskakötele.* Az evező kétféle: huzó- és kormányevező; a balatoni a húzóevezőt nevezi *evedzőnek,* a kormányevezőt egyszerűen *kormánynak* mondja. Az evezőnek van *lapátja* (Herman szerint: *tollja), rúdja,* mely a külső és belső *csapóból* áll s melyet a *húzópánt* szorít körül a *húzókarikával;* a kormánynak nincs húzópántja, hanem *fogóvége* vagy *mankója.* Az evező a fából való *húzóvánkoson* mozog, melyet majd *kolompnak* (Kenese), majd *kolonczn*ak (Siófok) neveznek, s melyet a hajó prémjéhez a *húzó-* vagy *kolonczszegen* kívül még egy erős vasszeg szilárdít oda. A húzóvánkost vagy kolompot Balaton-Füreden *kalodának* is nevezték. (Herman csak magát a húzószeget nevezi *kolonczn*ak!)

Ilyen a balatoni deszkahajó, ha egyesével használják. Már a nagy gyalomhoz, vagy ha a nyilt vizen kerítenek s a hálót ott is emelik ki, akkor két hajó kell. A nagyobbik hajó — ilyen esetekben ez egyszerűen *hajó,* a kisebbik pedig *dereglye* vagy *laptár* — szerkezetében teljesen egyezik a most leírt hajóval, csak belső

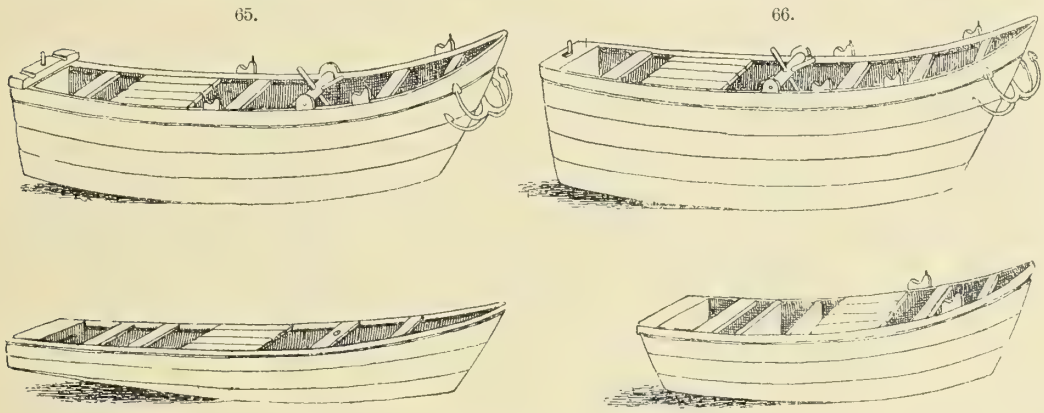

65. 66. 67. 68.

65—68. ábra. Balatoni deszkahajók (65. Jankó; 66—68. Herman).

berendezése más; ott ugyanis a léhésdeszka és orr között így következnek az egyes részek: *léhésdeszka,* melyen csak a hálót fágyják össze; *csiga; inasok padja; derékon húzók padja; orrtőke.* A dereglye vagy laptár szerkezete a fentebbiekével szintén egyezik, de jóval kisebb s belső berendezése ilyen: *fartőke; ülésdeszka; láda* vagy *supredla* a kifogott halak számára; *kötéldeszka* vagy *kötelek padja,* a melyen a húzókötelek vannak karikába fejve; újból *ülésdeszka;* végül az *orrtőke.* E két hajótypusnak Herman O. a rajzát is kiadta (66. és 68. ábra) s így azzal itt bővebben nem foglalkozunk. Az utolsó években már complicáltabb szerkezetű csigát is kezdtek alkalmazni; ennek volt egy *nagy kereke,* egy *kis kereke,* melyet *csillagnak* neveztek, *hajtója, dobja* s *lámpatartója* vagy *ábrocza* vagy végül *őrfája.*

Mindezen hajók a forgalamból, mióta egy társaság bérli az egész Balatont, kikerültek s halász czélra többé nem szolgálnak.

Herman O. bemutatja (298. l.) a tihanyi *új hajót* is (67. á.) s arról ezeket írja: «Szerkezetét 1880-ban tihanyi halászember eszelte ki; elment Komáromba s ott megcsináltatta, közben pedig elleste a hajócsinálas minden csinját-binját; azután hazavitte a szerzeményt a tudománynyal együtt s ma már a tízes bokrok mind új hajón szállanak ki a fölséges tó síkjára. A tihanyi új hajó tíz emberre való s úgy fel-

adatához mint a vízhez képest, a melyen jár, igen jól van kieszelve. Vágó orra csak kevéssé mélyed a vízbe, épen csak a mennyire szükséges, hogy az esetleg támadó húllámot megszelhesse; fara laposan kifutó s széles fartőkével bír.» Mondanunk sem kell, hogy ez a tihanyi új hajó nem más, mint a már leírt komáromi deszka- vagy lentahajó; a Herman által közlött kép szerint ettől csak abban különbözik, hogy nincsen benne csiga. Hogy pedig ezt tihanyi ember eszelte volna ki, azt a tihanyi halász csak tréfás kevélykedéssel állíthatta, mert hiszen azokat rég használták már Kenesén, mikor Tihany még bodonhajón halászott.

A balatoni gyalmok. — A balatoni nagyhalászat szerszáma a *gyalom;* ennek a hálónak, mint tudjuk, ismertető jele az, hogy két egyforma szárnya között *kátája,* azaz hossza közepén egy *zsákja* van, melybe a hal beleszorul. Herman helyesen jegyzi meg, hogy a «gyalomháló tehát nemcsak bekeríti és beborítja hanem meg is fogja a halat». A Balaton mellett a gyalmoknak több faja van; ezek részben felszerelésben, részben nagyságban, de részben alkalmazásban is különböznek egymástól. Kezdjük ismertetésüket nagyság szerint a legnagyobbon, a balatoni bérlők parás hálóján.

Kössük a *parás háló* ismertetését ahhoz a képhez, melyet e czélból Herman O. könyvéből átvettünk (69. á.). Ezen *K* a *keresztkötél; A* az *apacs; F* a *felin,* mely a víz szinén marad; *I* az *alin* vagy *in,* mely kettős és a víz alá merül; *P* a *para,* nyárfa kérgéből való; *O* az *ólom* vagyis az alinra vert ólom karika; *S* a *pós,* «egy derék szalmacsutak, mely a kettős alin közé van foglalva s a melynek az a feladata, hogy iszapos helyeken a háló az iszapba ne vágjon». Hogy a hálót immár a maga egészében is megismerjük, forduljunk 71. képünkhöz; ezen *A* és *B* a két *hálószárny, C* a *hálózsák* vagy *káta,* melynek száját felül a *D torokgyékény,* alul a *T torokkő* vagy *monykő* tartja nyitva. A háló felső inán levő *L* a *lógó,* mely a halásznak megmondja, hogy a hálószárnynak felét már kiemelték. E háló hossza 600 m.

Már Herman kiemelte, hogy ez a szerszám a Balaton mellékén nem balatonvidéki, hanem tisza- és kőrösmenti halászság kezén van; de nemcsak ez a halászság, hanem az egész szerszám, sőt használatának módja is idegen s aránylag új a Balaton mellett. Behozták pedig ide azt, mint láttuk, a szegedi halászok, a kik a hatvanas években mintegy négy évig bérelték a Balaton halászatának egy részét s behozták a balatoni halak nagy veszedelmére. A balatoniaknak ilyen nagy öreg hálójuk egyáltalában nem volt addig, legnagyobb hálójuk a téli jeges halászathoz használt gyalom vagy öregháló volt, de az sem volt több 200 méternél s így a szegedi öreghálónak csak egy harmada volt. A rácz Vargucza bandája tanította meg először a meszes-györökieket, hogyan kell ezekkel a parás öreg-hálókkal nyáron is halászni, onnan ment az át Balaton-Edericsre és így tovább. Az új hálóval persze új szavak is belekerültek a balatoni halászat mesterszótárába s a nép többnyire maga meg tudja mondani, hogy ezt vagy azt a szót a szegedi halászoktól vette át.

Így a tihanyiak egészen pontosan megmondták, hogy magát az *apacs* nevet a tiszaiak hozták be, régen azt a fát *istáp*-nak hívták s annak hívják maig is az igazi balatoni gyalmokon, mert az vezeti istápolja a hálót; a parás hálók istápján a Balaton mellékén csaknem mindenütt megmaradt az apacs név, de már Kővágó-Örsön e szó nem tudott polgárjogot nyerni s ott maig is istápnak mondják az apacsot; Vörsön az apacs szót egyáltalában meg sem értették, mert ott csak az

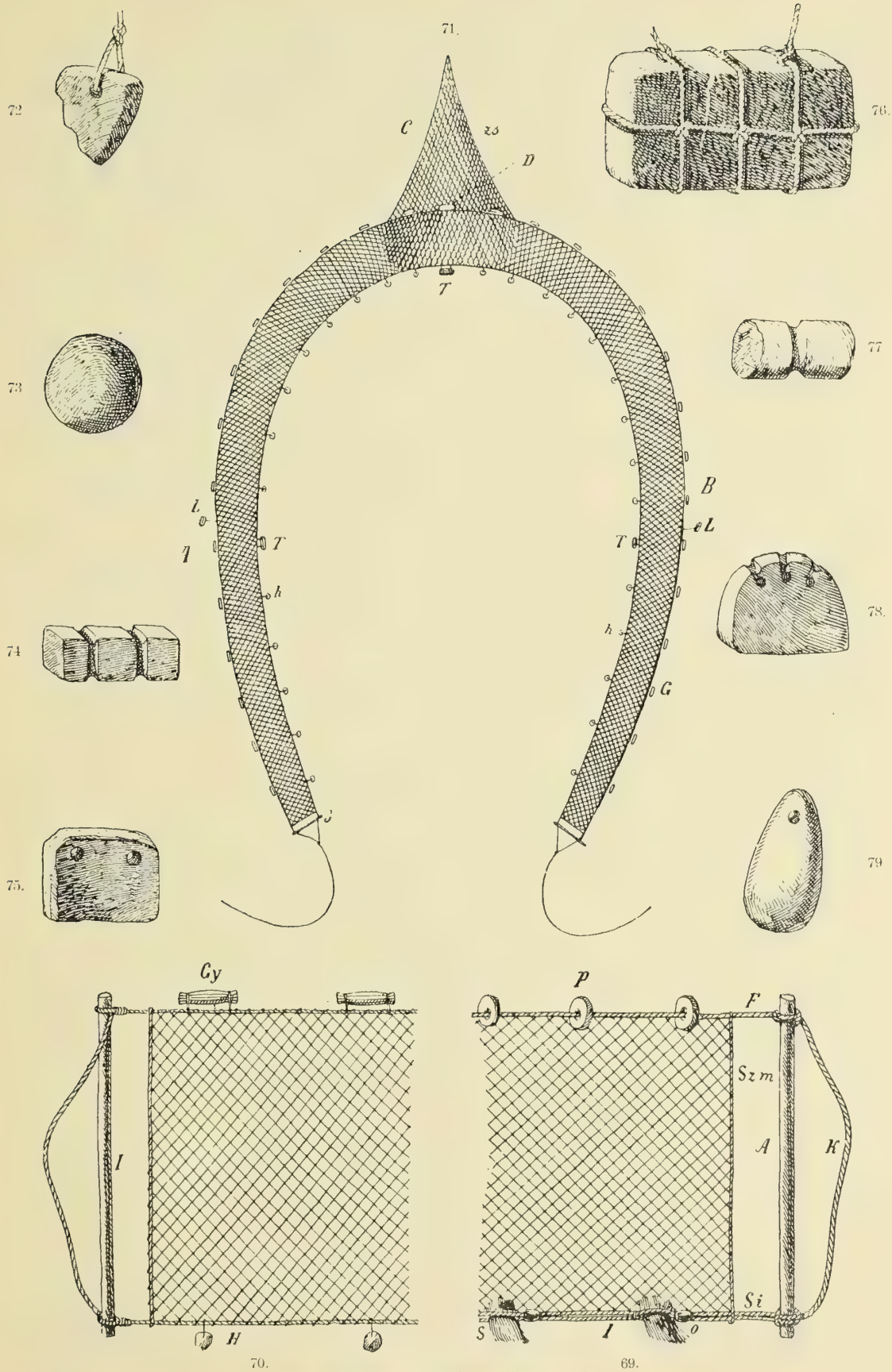

70. 69.

69—79. ábra. A gyalom (Herman O.)

istáp járja, s a somogyi oldalon fel Fonyódig ez mindenütt így van. Az északi szélen csak a balatonfő-kajáriak mondják istápnak az apacsot.

A *keresztkötél* szót Herman csinálta; semmi esetre sem népies, Herman ugyan az összegezésben (403. l.) a szót felveszi s nem jelzi csillaggal, annak jeléül, hogy az nem általa alkalmazott, hanem népies mesterszó, de viszont a mesterszótárban nincs bent. Annyi bizonyos, hogy e szó a Balaton mellett nem él a nép ajkán s a balatoni halász azt általánosan *kengyelnek* nevezi, egyedül Kenesén volt a neve más, t. i. *nyakló.*

Az *alin* és *felin* elnevezés megvolt a balatoni gyalmoknál is, sőt a balatoni halász még finomabb megkülönböztetéseket tett s azokat a parás hálóra is alkalmazta. Így az *Si* kötéldarabot *segédislingnek*, az *Szm* kötelet *szájmadzagnak* nevezi. E parás hálóval a *pós* elnevezés is elterjedt, de azt helyenkint *pórsnek* mondják így Kenesén és Tihanyban is. A *para* és az *ólom* a Balaton mellékén a hálón szintén új dolgok voltak, melyek ugyancsak a parás hálóval terjedtek el, az igazi balatoni hálón, mint azt látni fogjuk, a parák helyett *gyékény,* az ólom helyett *kövek* voltak. Az ólom különben az alsó inon nem egyformán van elhelyezve, a zsák torka előtt ölenkint, a szárnyak dereka táján már csak másfél ölenkint, az apacs felé pedig két ölenkint van egy-egy ólom.

Ha a parás háló egy-egy szárnya rövid, akkor megelégszenek egy *lógóval* is, a mely annak felét jelzi. Herman e szót leírásában (250. l.) *lógó,* mesterszótárában *lógós* (811. l.) alakban írja; a Balaton mellett a *lógós* alak van elterjedve; Kenesén azonban *nyekleczne*k és *csilincsánk*nak hívják. Ha a háló nagy, három lógót is alkalmaznak s ilyenkor a középsőnek a neve *gyel* vagy *f. sz;* ha hálóhúzáskor a halászok az egyik oldalon egy ilyen lógóst vagy gyelt elértek, akkor átkiáltottak a másik oldalon húzóknak, s ha azok a húzással még nem értek oda, bevárták őket, hogy a háló egyenletesen emeltessék ki.

A gyalom kátáját a balatoni ember *szakasztozsák*nak nevezi; az mindig hegyes farokban végződik s a zsáknak ez a hegye a tulajdonképeni *szaggató.* Hogy a zsák torka a víz alatt nyitva maradjon, az igazi parás hálón a szájat felül a *tutaj,* egy jó darab fa, alul a *torokolom* tartja nyitva. A speciális balatoni halász ezeket az elemeket sem tűrte így meg; olyan hálót a melyen a tutaj egy darab fa alakjában meg lett volna, egyáltalában nem találtam, olyan hálót pedig a hol a torokólom meg volt, csak egyet láttam Balatonfő-Kajáron. A tutaj helyett általános a *torokgyekény,* mely nagy gyékénykötés, melyet Balatonfő-Kajár magyarjai *törökgyékény*nek, Tihany halászai *bikagyékény*nek (Herman szerint *bikatutaj*nak) neveznek. Hasonlóképen a torok alján a torokólom helyett *torokkövet* vagy *monykövet* kötnek s ez azért jó, mert a hálót jobban húzza le s a hinár így a torkot nem csavargatja. A *torokkő* és *monykő* a Balaton mellett általános elnevezés, csak Balaton-Füreden nevezték azt *keresztkő*nek.

Ilyen volt a balatoni bérlők gyalma általánosan; óriási nagysága, iparszerű felszerelése s úgy télen, mint nyáron való alkalmazása mindenkor élesen megkülönböztette az igazi balatoni gyalomtól, melynek fajtáit — ismervén immár a gyalom részeit — a következőkben rövidebben ismertetjük.

A Balaton törzsökös nyári kerítőhálója a *gyékényes* volt (70. á.). Ez csak 140 m. hosszú, zsákja táján 3 m. széles volt, szerkezetben miben sem különbözött a parás-hálótól, csak mesterszótára és felszerelése volt más. Volt tehát apacs helyett *I istápja,* ennek *kengyele;* a hálószárnyaknak *felina, alina,* utóbbi azonban nem volt kettős,

és *szájmadzaga* vagy *átalja;* a hálófal és istáp közt *segédislingje;* a felinon a ráfűzött parák helyett *islingekkel* rákötött *Gy gyékénynyalábok,* az alinon a rávert ólom helyett ugyancsak *islingeken* függő lyukas terméskövek, lyukasztott tégladarabok vagyis *H hálókövek;* a hálószárny felét majd az alinra kötött nagyobb tégladarab a *tuzsér,* majd a felinra kötött nagyobb gyékényuszó *felepóta* jelezte; a hegyes zsák torkát felül a *torok-* vagy *bikagyékény,* alul a *torokkő, monykő* tartotta nyitva, melyek, mint láttuk, rákerültek az importált parahálókra is.

Herman O., ki a Balaton halászatát akkor tanulmányozta, mikor az ilyen gyékényes hálók még használatban voltak, nemcsak a háló felszerelését mutatja be képben, hanem azokat a hálóköveket is, melyek a Balaton különböző vidékein alkalmazásban voltak, s melyeket az ide mellékelt ábrán csoportosítunk. A 72. számú tuzsér, tihanyi téglából van kitördelve; a 73. számú Keneséről való termés hálókő; a 76. számú tihanyi monykő, egyszerű kantáros tégla; a 75. számú Balaton-Füredről származó rendes hálókő; az 74. számú torokkő, a 77. hálókő, mindkettő Keszthelyről s midkettőn az árkolás, a kötőzsineg — isling — befogadására való; a 78. számú tuzsér Keszthelyről téglából tördelve a kötésben árkolással; végül a 79. Tihanyból való avét (kopott) hálókő, mely eredetileg négyszögletes kúpalakú volt.

Ennek a gyékényes gyalomnak volt a Balaton mellékén még három alakja, melyeket Herman O. nem említ fel, melyek azonban nem egyebek, mint kisebb méretű másai a nyári gyalomnak vagy gyékényesnek. Ezek a *lovas-,* a *gyalog-* és a *gátháló.*

Lovashálót Lellén és Fonyódon láttám, hossza 40 öl, egész szerkezete, teljes berendezése pontosan egyezik a gyékényessel. Fonyódon négy ember kezelte; kettő a parton maradt az egyik istáppal, a másik kettő bement a vízbe a másik istáppal; nyakig begázoltak s aztán nagy kanyarodással a part felé kerítettek vele. Lellén még egy ötödik ember is segédkezett, ki a zsákot igazgatta, hogy meg ne csavarodjék.

Herman O. a *gyaloghálót* (a 285. l.) ugyan leírja, de ez nem a balatoni, mert az általa leírt nem gyalom, mert nincs kátája, zsákja, míg a balatoni gyalogháló valóságos zsákos gyalom, csakhogy igen kis méretekkel; ez 10—20 öles, zsákja is megfelelően 1—2 öl, szintén lábon halásztak vele, de kezeléséhez elég volt két ember. Hívták *gyalogvonyó*nak (Balaton-Berény) is. Szerkezete, berendezése egyébként teljesen egyezett a gyékényes és lovashálóéval.

A *gátháló* sem más, mint a gyalogháló, csakhogy folyóvizen használták s méretei a folyó szélességétől függtek; így a Sión hosszabb kellett, mint a Lesencze és Tapolcza patakokon, a honnan szintén feljegyeztem. A hálóval a folyót keresztben elzárták, mindegyik végét egy-egy ember ragadta meg, húzták a víz után, hogy a víz ellenében úszó hal beleakadt, aztán az egyik ember csolnakra kelt, a hálót magával húzva, átkerített a tulsópartra társához, a hol aztán együtt emelték ki a prédát. Olykor — s ez különösen a Lesencze és Tapolcza patakára vonatkozik — az ily hálóhoz négyen is társultak s akkor két halász messzi lekerült a patakok mentén s a kifeszített s lassan lefelé haladó hálónak *bukáló*val kergette neki a halakat.

A gyalomnak utolsó balatoni alakja a jég alatti téli halászathoz használt *gyalom* vagy *öregháló* s ez a törzsökös balatoni hálók között a legnagyobb volt, nagyobb volt a gyékényesnél, mert hossza mintegy 200 métert tett ki. Szerkezete, felszerelése tökéletesen egyezett a gyékényesével, de különbözött attól a kengyelhez csatolt *kötélzete* és az ehhez kötött *vezérrúdja* által, melyekkel alább a jeges halászatnál fogunk megismerkedni.

Ezekben ismertük meg a balatoni nagy halászat főszerszámát a gyalmot kicsiny és nagy, téli és nyári, ősi és importált alakjaiban. A hálók készítésére, javítására, egymáshoz való toldására e helyütt kitérnünk nem kell, Herman O. azt kellőképen bemutatta írásban és képben; mindössze Herman egy adatát kell helyreigazítanunk. Szerinte a tihanyiak a helyben termelt kendert használták fel a hálókötésre. Tény az, hogy régen itt volt kendertermelés (ma már az sincs), de a tihanyi halászok erősen hangsúlyozták előttem, hogy azt a kendert hálóra nem használták, mert a a hálóhoz bácskai kendert hozattak, noha ez a legdrágább, de legerősebb is volt. Lássuk már most, hogyan folyik e szerszámokkal a halászat nyáron és télen.

A hígvizen való halászat. Alig képzelhető valami terhesebb a parás hálóval való halászati módnál. Nem egyszer vettem részt a halászatokban s mindig bámultam a balatoni halász biztosságát és kitartását. A halászat a bérleti rendszer meghonosodása óta éjjel történik s csak igen csendes és forró napokon, mikor a hal a víz szinén tévelyeg, mennek nappal is vízre. Az éjjeli halászat a halászembert rövid idő alatt teljesen kiforgatja rendes életmódjából, mert nemcsak az éjjeli halászat maga rendkívül kimerítő, hanem a nappali pihenő is vajmi kevés. A halászkompánia Tihanyban délután két órakor lemegy a Láphoz; ott van a halásztelep, a bérlő házával és a többi halászati melléképületekkel együtt. Itt pihennek a halászok, — ha ugyan hálójavítás nem akad — 4—5 óráig, vagyis addig, míg a halászatra nem indulnak. Akkor aztán a terítsfáról leszedik a hálót, *felfágyják* — vagy a hogy Meszes-Györkön mondják: *felvondozzák* — a dereglye léhésdeszkájára, megvizsgálják a csigát, felöltik a czirádét s aztán elindulnak. A dereglyén, melyről a hálót eresztik, négy ember evez, egy kormányoz; a laptáron három evez, egy kormányoz.

Mintegy egy órai evezés után a kormányos «állj!»-t kiált; a legények felhagynak az evezéssel, bevárják a laptárt, mely oda simul a dereglyéhez; a kishajósok átadják az egyik kötelet a nagy hajósoknak, a másik húzókötelet ráhurkolják az apacs kengyelére, a dereglye megindul, a hálót legott a vízbe fejik, miközben a kormányos arra ügyel, hogy nagy félkört írjon le. Ha nagy a sötétség, a laptáron ilyenkor már gyertya ég, hogy lássák a dereglyén, mely irányba kell menni. Mikor aztán a hálókötél százötvenöles fonala is lefogyott, horgonyt vetnek.

Ezután kezdődik a húzás, vagyis a húzókötelet a csigával felcsavarják addig, míg az istáp ki nem bukkan a vízből; akkor hirtelen felszedik a horgonyt, a két hajó gyorsan közelít egymáshoz, egymás mellé simúl, a laptáros legényei azokat gyorsan összekötik, átugranak a nagy hajóra s kezdődik a háló kiemelése. A két szárny mindenik inán két-két ember dolgozik; az előlálló húzza, a mögötte álló fágyja a háló inát és a hálót, ideiglenesen csak a laptár vagy a csolnak szélére, rendezni most nem érnek rá, sietni kell a háló kiemelésével. Minél jobban közeledik a zsák, annál gyorsabban dolgoznak, s mikor az már csak kőhajításra van, a csolnak habvetőjén az evezőkkel is zörögnek, hogy a hal megriadjon, megtévedjen s a hálóba annál biztosabban beakadjon. Akkor aztán megragadják a zsákot s kiszedik és átrakják a zsákmányt a laptár supredlájába. Ezután a hálót újra felfágyják, a köteleket is átfejik, s ezekkel elkészülvén, felszedik a macskát s újabb tanyavetésre indulnak.

Egy ily kerítés, a helyszinére való kievezést nem számítva, két teljes órát vesz igénybe s egy éjjel háromszor, legfeljebb négyszer ismétlik meg. Reggel 4—5 óra közt értük el a terítsfát, csolnakunk annak hosszában megállt, a legények a

hálót a léhésdeszkáról a terítsfára fágyták, közbe-közbe kitisztogatva gaztól, iszaptól. Ezalatt a laptáron két ember már a halat is kosarakba rakta, megmosta, faj szerint különválogatta s vitte a kunyhóba, a hol lemérik. Az asszonyok már várták a halakat, s kosarakba rakva fejükre tették s úgy indultak Balaton-Füred, Tapolcza, Nagy-Vázsony és Veszprém felé, hogy a piaczon vagy házról-házra járva adják el. A fogast, ha nagyobb, Bécsbe küldték.

A húzás ezen most leírt módjánál tehát két hajó kint a nyilt vizen vetette ki és kerítette be hálóját. Hasonlóképen van ez a Balaton mellékén több helyütt is, így Kővágó-Örsön is, a hol nincs is arra való talaj, hogy a hálót a partra kihúzhassák.

A húzás egy másik módja az, melyet a balatonfő-kajári vizen Aligánál figyeltem meg, s melynek lefolyása a következő: A Romlás felett, a Vaskapu aljában a partba vésett kis halászkunyhónál van a háló kiterítve. A bokor kilencz emberből áll és csak egy csolnak van; erre felfágyják a hálót és a köteleket is, heten a csolnakra ülnek, kettő a parton marad s magával viszi a kötél egyik végét. A csolnak elhagyja a partot s kieveznek a kötél hossza szerint 200—500 ölnyire, folyton eresztve a kötelet. Mikor már tanyavetésre kerül a sor, vízbe dobják az apacsot, s a mint a csolnak halad, egyik legény az alint, a másik a parásint bocsátja utána, míg a kormányos arra ügyel, hogy a háló jó irányba terjedjen s a csolnakba belé ne akadjon. Így egymás után eresztik ki a háló egyik szárnyát, majd a zsákot, majd a másik szárnyát, aztán az ennek apacsához kötött huzókötelet kezdik lepergetni a csigáról. Időközben lassankint a part felé huzódnak, s mire oda érnek, a huzókötél is végére ér; most a csolnakot hirtelen horgonyra vetik, négy ember a csigának áll, másik három átmegy a parton a kötél kezdő végéhez s kezdik a hálót húzni. Mind kisebb tér zárul be, a csigára mind több kötél pereg fel, a torokgyékény is közeledik, a parton huzó legények mind lejebb a csolnak felé huzódnak, már a Bitófán is alul kerülnek, végre összeérnek, de már akkor mindegyik csoport elérte a háló inát. Most mindenki talpra ugrik, ki térdig, ki ágyékig a vízben, s húzzák a hálót; a kormányos lábával, a míg lehet, az alint nyomja le, hogy a hal alul el ne menekülhessen; a fogott halat már várva lesi a sok gyerek, meg a fisérné, a kik legott kosarakba rakják s viszik kocsin és vasuton Székes-Fehérvárra.

A huzás ezen módjánál tehát csak egy hajó van s a kötél egyik végét a parton két ember tartja, s így itt a partra halásznak. Ennek egyik változata az, melyet Herman Tihanyból ír le (299. l.), a mikor t. i. a hálót a parton nem két ember tartja, hanem azt oda kimacskázzák, az egész bokor a csolnakra száll, kiereszti az első kötelet, a hálót, majd a másik kötelet; mire ez véget ér, ismét a parton vannak s két csoportra oszolva, kihúzzák a hálót.

Végül az utóbbiakkal rokon a hálóhúzás negyedik módja is, mely tihanyi specialitás volt, a garda-halászattal függött össze s *kótázás*nak nevezték. Ennél az egész bokor kiszáll a tóra, az egy hegyenjáró kivételével, egyetlen csolnakán magával vivén a hálót és a köteleket is; a hegyenjáró a part egy magasabb pontjáról lesi, merre jelenik meg a garda, s ha a kellő pillanat megérkezett, a mit a hegyenjáró jelekkel ad a bokor tudtára, a nyilt vizen leeresztik a macskát az egyik kötéllel; a macskakötélhez nagy gyékénynyaláb van kötve és ez a *kóta,* ez mutatja meg — a víz szinén úszva — azt a pontot, a mely felé a bokornak keríteni kell; a hegyenjáró újabb jeléből a bokor megtudja, merre kell kerítenie, mire nagy kört vág ki,

a kötelet, a hálót és a másik kötelet is kieresztvén, s visszatér az uszó kótához, a hol aztán a hálót kiemeli. Itt tehát a nyilt vizen kerítenek, de csak egy csolnakkal és kóta után. (L. Herman O. 436. l.)

A hálóhúzás utolsó három módja tősgyökeres balatoni és csak nappal végezték.

A mi már most a halnak a nagyobb fogások után következő feldolgozását, felhasítását, sózását, terítését stb., s az ezekkel kapcsolatos apró szerszámokat illeti, utalunk Herman könyvére, a hol azok a 211., 240—241., 294—297. és 505—508. lapokon tüzetesen le vannak írva.

Jeges halászat.[1] — Mikor a Balaton befagy, előkerül a téli gyalom vagy öregháló, serényen kitoldják-foldják, ellátják friss gyékénynyel s a mint a jég elég szilárd, kivonulnak a jég alatti halászatra.

A padlásról lekerül a két *szánkó;* a nagyobbikra felrakják a hálót, lenyomtatják a fejszékkel és a napi szükséglettel megtöltött tarisznyákkal s ez a *hálós szánkó;* a kisebbikre rakják a rudakat és a köteleket s ez a *gyalog-* vagy *köteles szánkó.* A két szánkó különben teljesen egyforma; van két *talpa* vagy *talpfája* (Herman *kává*nak nevezi, de ez a szó a Balaton mentén ily értelemben nem él),

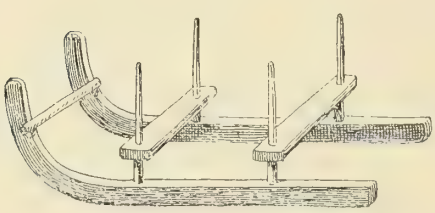

80. ábra. Szánkó.

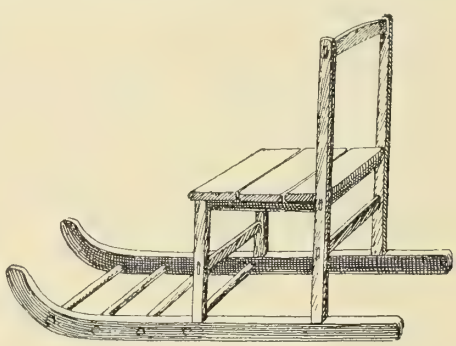

81. ábra. Fakutya.

melyek az *orr*ba hajlanak fel; a két orrot köti össze az *orradzó* vagy *huzófa* (mert erre hurkolják rá a huzókötelet); a két talpból áll ki a négy *láb,* melyeket az *eplény* vagy *tobhás* (utóbbi szót csak kővágó-örsi halászoktól hallottam) köt össze; a lábaknak az eplény fölé nyúló, hegyesre faragott része a *rakonczaszeg* s e szegek közé és az eplényekre rakják a *födözőket* vagy *födöződeszkákat* (80. á.). Sajátságos jelenség, hogy ezeket a szánkókat Meszes-Györöktől Keszthelyen át Vörsig nem szánkónak, hanem *ricskó*nak (Meszes-Györök) vagy *riskó*nak (Vörs) nevezik. Keszthelytől Badacsony-Tomajig még egy szánkóval találkozunk s ez a *fakutya;* ez amolyan székes szán, a melyre az ember ráül s azt vasszegben végződő két rúddal tolja maga alatt. Szigligeten a halászok megmondták, hogy az a hatvanas években került oda Keszthely felől; Badacsony-Tomajban pedig alig 10 éve honosodott meg, azelőtt hírét sem hallották (81. á.).

[1] A balatoni jeges halászat első leírója I. M. Korabinsky, a ki Pozsonyban 1786-ban «Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn» czímen megjelent munkájában «Keszthely»-nél ezeket írja: «Az itteni tóban nagy a halászat, melyet különösen télen a jég alatt űznek. Ugyanis körülbelül egy láb átmérőjű lyukakat vágnak a jégen keresztül, azokon a hálót lesülyesztik s a jég alatt hosszú rudakkal a következő, rendesen néhány öl távolságban fekvő lyukig tolják. Ha azután a halak a hálóba bekerülnek, a hálót a lyukakon kihúzzák. Néha oly nagy a hal, hogy a lyukak kibővítése is szükséges. Nem ritkán egyetlen napon 200 mázsa halat is fognak.»

Megérkezve arra a helyre, a hol halászni akarnak, a kis csapat megáll s mindenekelőtt a fejszék kerülnek elő. A *fejsze* általános elnevezés; Akali és vidékén *jegellő*nek, Kővágó-Örsön, Salföldön *lekellő*nek, Boglár és Lelle tájékán *lekelő*nek, Tihanyban meg épen *jégbirbicz*nek mondják; a HERMAN által használt *szakócza* szó itt csak az avét, régi szánkó értelmében él a nép ajkán. A fejszék alakja háromféle, a gazdáé, melyet *jelelő fejszé*nek is neveznek, rövid nyakú, éle ívelt (83. á.), a rendes lékvágó hosszúnyakú, a régi forma tisztára ívelt vésőalakú (82. á.) — s ilyent találtam Akaliban, — az új formánál az él mögött egy fog is van (84. á.) s ez Tihanyban járatos. A gazda kezébe veszi a jelelő fejszét s azután egy keresztvágással sorra kijelöli a lékek helyét, nyomban utána elindulnak a lekelők s kivágják a megjelölt helyeken a lékeket. A mint a gazda megjelölte azt a léket, melyen a hálót a jég alá fogják dönteni, egy legény legott elindul ki, vagyis a part felé s olvasva a lépéseket, a mikor elér oda, a hol a hálót ki fogják emelni, tarisznyát tesz a jégre, azzal jelzi az alsó czégért; ha azonban ködös az idő, 2—3 tarisznyát is állít egy sorjában.

Azt a területet, melyet így körüllékelnek, *vonyó*nak nevezik. A vonyó nagysága — t. i. hossza — nagyon különböző; a Balatonon maig is a tihanyi halász veti ki a legnagyobb vonyót, akkorát, hogy egy nap csak egy tanyát *hajt le,* míg a többi összes falvak mind két vonyót húznak meg egy nap. Ez Tihany multbeli halászati elsőségének maradéka. A vonyó alakja a Balaton mellékén typusosan hatszögletes, beszélték ugyan, hogy Meszes-Györökön és Szepezden ötszögletes is van, de azokat magam felkeresvén, meggyőződtem arról, hogy ez a hit csak abból származott, hogy a vonyó külső feje kevésbbé volt tompaszögű, mint a belső. De lássuk immár a lékek berendezését s kössük magyarázatunkat a 85. ábrához.

Az *A*-ban van az a lék, a melyen a hálót bedöntik a jég alá. HERMAN ezt *bedöntő*nek nevezi s e nevet én is megtaláltam Tihanytól Szepezdig; Kenesén, Kővágó-Örsön és Meszes-Györökön *eresztő*nek vagy *eresztő lék*nek, Bogláron, Lellén *elereszto lék*nek, Akaliban *bevető*nek, Vörsön *ajtólék*nek nevezik; Meszes-Györökön még *szélleszto*nek is hívják, a mi igen jellemző elnevezés, mert tényleg itt szélleszti el a jég alá a hálót. Ez a lék mintegy 3 méter hosszú s $1^1/_2$ méter széles, négyszegletes s mindig párhuzamos a vonyó rövid átlójával, *BC*-vel.

Az eresztőtől a likak *B* és *C* irányban huzódnak, mely két ponton egy-egy, a többi liknál valamivel nagyobb *szeglék* van; melyet *szegletlik*nak és *saroklik*nak is neveznek. Az *ABC* háromszög képezi a *belső fejet,* következőleg *B* és *C* szeglékek is *belső szeglékek;* belsők pedig azért, mert bent a tóban vannak s onnan halásznak haza, vagyis kifelé. A belső fejet Akaliban és Tihanyban nevezik így; Tihanyban mondják *bedöntő fej*nek is (HERMAN csak ezt a nevet közli); Kenesén ennek *belső kereszt,* Bogláron és Lellén *elereszto fej* a neve. A fejben levő lékeket HERMAN szerint *soroslék*eknek nevezik; ehhez Bogláron és Lellén az igen érdekes s alighanem tiszai eredetű *pirittylik*ak elnevezést jegyeztem fel. Két lék közti távolságot a balatoni halász *dirib*nak nevezi, egyedül Kővágó-Örsön más a neve, ott *kivágás*nak mondják. A dirib hossza függ a vezérrúd hosszától, Tihanyban mindkettő 18 lépés, Akaliban 20 lépés, Kővágó-Örsön csak 14 lépés, Szepezden 16 lépés, Bogláron és Lellén ugyancsak 18 lépés, mint Tihanyban; a dirib Meszes-Györökön a legnagyobb: 25 lépés. A belső fej mindegyik szárában rendesen 13 lék van, csak itt-ott van eltérés; így Kővágó-Örsön 14, Szepezden 11 lék van; legszélesebb Boglár és Lelle vonyója, ott a belső fej egy-egy szárában 19 lék van.

A belső saroklékektől a *külső saroklék*ekig huzódik a két *ág;* Tihanyban mondják *vonyóoldal*nak is, Akaliban *szárnyak*nak. Hossza rendesen nincs adva. Tihanyban a leghosszabb. Néhol megadják a hosszát, de csak az időre való tekintettel, mert gyakorlatból tudják, hogy ilyen vagy olyan hosszú vonyó meghalászása mennyi időt kíván. A hosszmérték persze itt is a dirib. Így Akaliban az ág 40—50 lék; Szepezden csak 27 lék, Bogláron, Lellén szintén 40—50 lék, Kővágó-Örsön, Fonyódon 100 lék, Tihanyban masfélszerannyi, de a dirib hosszabb. Az ágban levő lékek neve *áglék;* Herman *hajtólék*nek is mondja őket, de, mint látni fogjuk, az mást jelent. A két ág csak látszólag párhuzamos, tényleg nem az, mert azok *D* és *E* külső saroklékek felé kissé egymáshoz közelítenek. Így Kővágó Örsön a *B* és *C* közti távolság 500 lépés, míg *DE*-ben csak 440 lépés, az ágak egymáshoz tehát 60 lépést közeledtek.

A *DEF* háromszög képezi a vonyó *külső* (part felőli) *fejét,* melyet megfelelően a belső fej vidékenkinti más-más elnevezéseinek *külső kereszt-* és *kihuzó fej*nek is neveznek (Herman-nál *kivonó fej).* A háromszögben a két szárban kevesebb a lékek száma, mint a belső fej száraiban, a dirib ugyanakkora marad, de mint láttuk, az ágak közeledtek egymáshoz. Így, a hol a belső fejben 13 lék volt egy szárban, ott a külső fej egy szárában csak 12 lék van; Szepezden a 11 lék helyett 10, Bogláron és Lellén a 19 lék helyett csak 17 lék van és így tovább.

Az *F*-ben van az a lik, a melyen át a hálót a jégre kiemelik; általános neve *ajtó* vagy *ajtólék* s Herman is ezt közli; de nevezik *kihuzó fejlék*nek p. o. Kővágó-Örsön, vagy egyszerűen *huzólik*nak Vörsön, a hol tudvalevőleg a bedöntőt nevezték el ajtóliknak, végül *felvevő*nek vagy *felvevő lik*nak Tihanytól Szepezdig. Legegyszerűbb esetben téglány alakú, mintegy 3 m. hosszú. $1^1/_2$ m. széles, tehát akkora, mint a bedöntő, de nem párhuzamos a vonyó rövid átlójával *DE*-vel, hanem arra merőleges (86. á.). Fonyódon az ajtólék trapezalakú, hogy a háló két alsó ina annál jobban összecsapható legyen (88. á.); Meszes-Györökön egyenszárú háromszögalakú (87. á.); Kővágó-Örsön és Akaliban *vájkos,* a mikor is a hosszabbik téglány külső oldalán kisebb téglány van még kivágva, melyek közül a nagyobbik a felin, a kisebbik az alin felszedésére való (89. á.); utóbbi esetben a felvevő párhuzamos a bedöntővel, s ez jobb, mert így az alin nem vágódik a fölinhoz, a *sejmék* (= léhés) sem tekeredik az alinra, s így a rudasnak sem kell pergetni a rudat. Az *AF* vonalában a *DE* vonal és az *F* között szokott még egy lik lenni, a *bukáló,* de ez nem általános s erről alább a buffogatásnál fogunk megemlékezni

Hogy az öreghálót ez alá a kijegelt vonyó alá húzhassák, mindenekelőtt az istáp kengyelére a *huzókötelet* hurkolták rá. A jég alatti halászatnál rendkívül fontos a háló egyenletes előrehaladása s azért, hogy ezt időről-időre ellenőrízhessék, a kötél, mely 100—150 m. hosszú, négy egyenlő részre van osztva; közepét jelzi egy kis bedugott fácska vagyis a *bötök,* egynegyedét és háromnegyedét pedig a kötélen átfűzött piros posztódarabka, a *czéla.* Ezt a czélát Kövesden, Akaliban és Kővágó-Örsön *varga*nak, Bogláron és Lellén hol *varga*nak, hol *uzso*nak, Kenesén *gyel*nek, *gyelpóta*nak és *vargagyal*nak nevezték és sokáig megfejtetlen maradt előttem, miképen került a *varga* ebbe a szókincsbe. Fonyódon azonban előkerült a varga párja, a *szabó,* s vele az egész névanyag megfejtése. Régebben kisebb hálókat használván, a kötél is rövidebb volt, azt csak három részre osztották s így csak két jelre volt szükség; az első egy bőrdarabka volt s ez volt a *varga* s ez jelezte az első harmadot; a második harmadnál piros posztó volt a jel s ezt nevezték

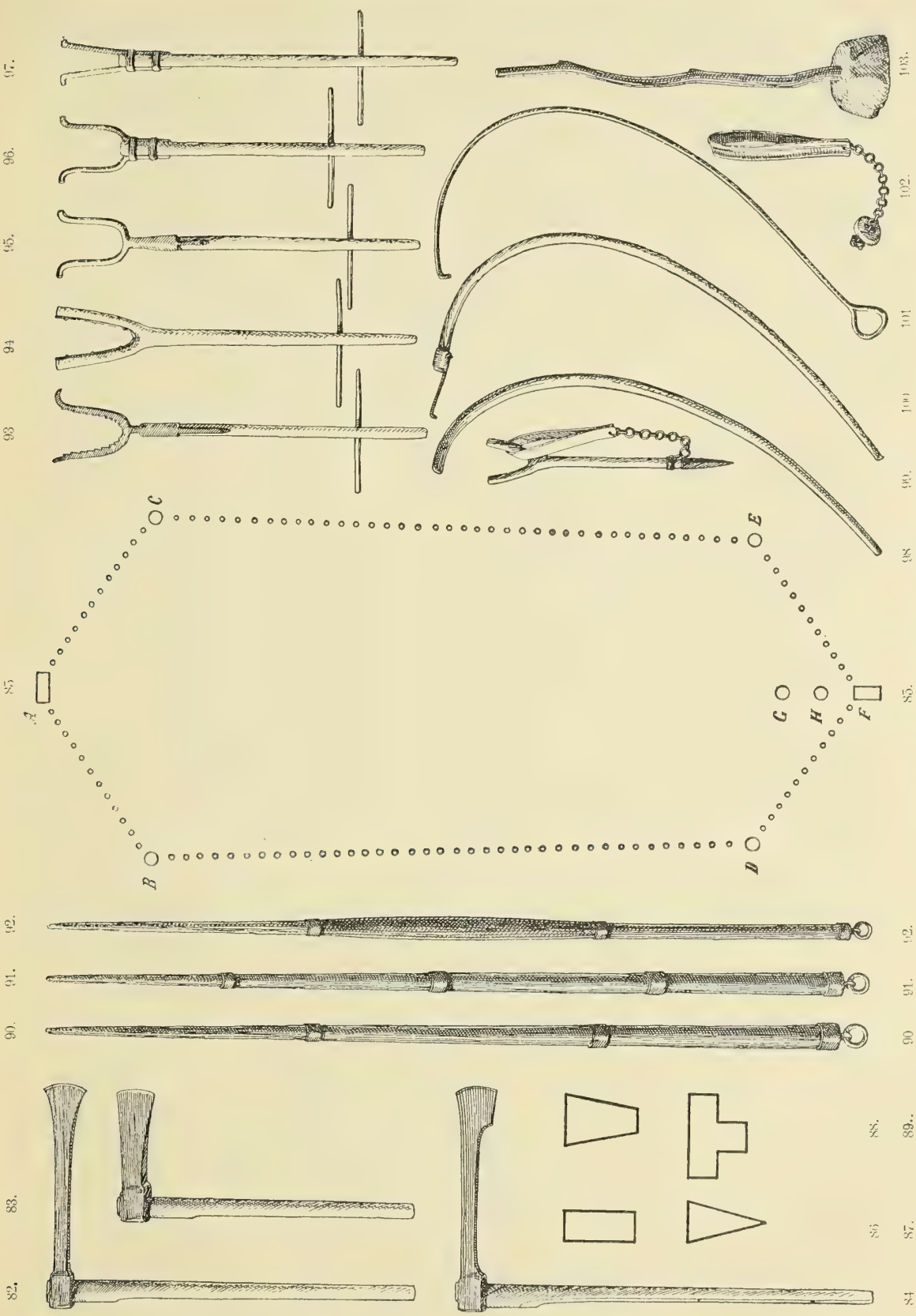

82—103. ábrák. A jeges halászat szerszámai.

*szabó*nak. A *varga* tehát a *szabó*val, a *bötök* meg a két *czélá*val járt együtt; hogy ma hosszabb köteleket használnak négy felosztással, természetes, hogy a hármas felosztással járó nevek mind jobban el-eltünedeznek, s míg a szabó nevet csak Fonyódon találtam meg, a varga névre is csak itt-ott akadtam reá.

Ennek a huzókötélnek a másik végét a *vezér* vaskarikájába hurkolják bele. A vezér hatalmas és hosszú rúd s az vezeti az egész hálót. Hossza a Balaton mentén különböző, akkora mint egy dirib. Tihanyban p. o. 28, Fonyódon 23 lépés, a legrövidebb, a mit láttam, 16 lépés. Herman a vezér hosszát — átlagosan — 20 méterre teszi. Nevezik *vezér*nek (Kenese), *halászrúd*nak (Tihany) és *hosszúfá*nak is (Balaton-Szt-György, Vörs). Az, a melyet Herman mutat be, három darabból van összeillesztve, az eleje és vége fenyőfából, középső része tölgyfából való; a három részt vasabroncsok tartják össze; a köteles vége vastag s az előljáró vége felé fokozatosan vékonyodik (90. á.). Tihanyban rajzoltam le olyant, mely négy részből állott; volt vastag vége vagy *hátulja, dereka, rudeleje* és *vékonycser*-je vagy *csihar*-ja (91. á.). Bogláron és Lellén a vezérnek eleje és vége vékonyabb volt, ellenben a dereka vastagabb s így láttam ezt Akaliban is (92. á.).

A halászat azzal kezdődik, hogy a két vezért a bedöntőn a jég alá dugják, az egyiket *AB*, a másik *AC* irányában. A mint a rúd eleje a legelső léknél feltűnik, egy-egy legény kezébe kapja a *rúdhajtó*t, azzal a lékbe nyúl, a rúdhajtó ága közé fogja a vezért és tologatja a maga irányában előre. Ez a rudhajtó, melyet Kenesén *vezérhajtó*nak, Vörsön és vidékén *fahajtó*nak neveznek, s melyet Herman *csáklya* vagy *vella* név alatt mutat be, vidékenkint szintén különböző. Így Tihanyban ez egyszerű vastag favilla, de az ágak belső felületét sima vaspánt béleli, hogy a vízben sikos fát könnyebben foghassa meg (94. á.). Akaliban a rúdhajtó nem vasalt fa, hanem tiszta vas, farúddal, csakúgy, mint Kenesén is (95. ábra); ehhez hasonlót rajzolt le Herman is; de nála az ágak belseje még fogazott is volt, ilyent találtam én is Kővágó-Örsön és Salföldön (93. á.), s ilyen typusú az is, melyet Bogláron es Lellén használnak, csak a vaságak hajlása sajátságos és a vezérnek az ágak közt való megrekedésére látszik számítani (96. és 97. á.).

Mikor a vezér a rúdhajtó segítségével így lyukról-lyukra tovább halad, fokozatosan utána engedik a kötelet, majd a hálószárnyakat, végre bedöntik a gyalom zsákját is s ezzel a szerszám a jég alatt van. Mikor a vezér az ötödik likat is elhagyta, a lékben a rúdhajtó kampójával kiakasztják a háló kötelét, azt öt ember megragadja s kezdi húzni a hálót előre; mikor a kötélnek már csak egynegyed része van hátra, az egész kötelet visszaeresztik a vízbe s azt most annál gyorsabban viszi elő a vezér, mert a háló a húzástól lendületet kapott. Ezt a húzást minden ötödik liknál ismétlik meg s azért, míg a többi likakat *rúdhajtólik*aknak, ezeket *huzólik*aknak nevezik.

Mikor a vezér *B*, illetve *C*-be érkezik, az *AB*, illetve *AC* irányból természetesen, a *BD*, illetve *CE* irányban kell téríteni. Ez ugyancsak a csáklyával vagy rúdhajtóval történik; e czélból azonban a szerszám rúdjának derekán egy faszeget vernek át, melynek mindkét vége kiáll; a rúdhajtó villájával erősen derékon fogják a vezért s aztán megragadván a *rúdhajtószeg* két kiálló végét, erősen fordítanak rajta, míg a szükséges irányban nem kerül, a mikor is aztán csak úgy továbbítják *D* és *E* felé, mint azelőtt.

Különösen a fordulók után s az ágakban meg szokott történni, hogy a vezér nem jelenik meg a likban, a mi azt jelenti, hogy az jobbra vagy balra eltévedt.

Ilyenkor kerül sorra a *gemics,* a melynek a görbe nyele megengedi, hogy vele messze benyúlhassanak a jég alá s megkeríthessék a vezért. Neve a Balaton mellékén többféle változatban van meg; Kenesén csak *kereső;* Tihanyban, Akaliban: *gemics;* Kővágó-Örsön, Salföldön: *gemcse, gemicse;* Vörs vidékén: *gémcse;* Fonyódon: *gémcsélő.* Szerkezete sem mindenütt egyforma; Kővágó-Örsön láttam olyant, mely pusztán csak egy darab görbe fából állott, minden vasalás nélkül (98. á.); Herman (388. l.) olyat közöl, a hol a görbe fa végén vaskampó van (100. á.); Bogláron és Lellén pedig már olyat használnak, a mely végig tiszta vasból való (101. á.).

A külső saroklékekhez jutva, ismétlik a fordítást, a mikor is a két vezért az *F* ajtólék felé irányítják. Innen kezdve már minden jelre nagyon vigyáznak s különösen ügyelnek arra, hogy a háló mindkét oldalon egyenletesen haladjon előre. Az ajtóléktől jobbra is, balra is a második léknél egy-egy ember áll s lesi a czélát; ebből pontosan tudják, mennyire van immár a háló; ezt a lyukat azért *czélásliknak* (Akaliban *vargáslik*nak) nevezik s mikor itt a czéla megjelenik, kezdődik a bukáló szerepe.

A *bukálólik G*-ben van; egy halász már készen áll ott; a likból a *presznyát* meg a *zojt,* a nagyobb és apróbb törmelékjeget kitisztogatta s így a lékben tiszta víz-felületet csinált. Kezében van már a *bukáló* s úgy várja a czélásliknál álló halász jelét. A bukálló rendesen valami tölgyfa golyva vagy cserfa forrása, a mit kivájnak, nyélbeütnek s ha ezt üres felével a vízre vágják, nagyot szól (103. á.). Bad.-Tomajban, Tördemiczen, Fonyódon *bukáló,* Tihanyban *bukálló* a neve, Akaliban *buffoló,* Bogláron és Lellén *bukulló,* Vörs vidékén *bukló;* Herman *buffogató*nak hívja. A Balaton északi részében egyáltatában nem használják, sem Kenesén, sem Balatonfő-Kajáron, tehát nem okvetetlenül szükséges járuléka a téli halászatnak; Tihanyban meg volt ugyan, de az utolsó években teljesen lemaradt. Mikor a czélás lyukban a halász már észre vette a czélát, s így a háló szárnyai kezdenek egymáshoz közeledni, jelt ad a bukálónak, az kezdi a buffogatást, mindig erősebben és mindig gyorsabban vág a vízre, hogy a halak megriadjanak s elől, a háló két összehajló szárnya közt meg ne menekülhessenek, hanem hátra, a háló zsákjába szoruljanak.

A míg a bukálás folyik, azalatt a vezér is az ajtólékhez érkezik, azt ott legott kiemelik, megragadják a kötelet, mindegyiket 5—5 ember s kezdik húzni, folyton nagyon ügyelvén arra, hogy a húzás mindkét oldalon egyenletesen haladjon. Hogy a két szárny, pontos összecsapását biztosítsák némely helyen — én Akaliban és Vörsön láttam ezt — a bukálló és ajtólék között, az utóbbihoz jóval közelebb, mint amahhoz, még egy léket vágnak, a *foglalóléket* (85. á. *H.*), ezen bedugnak vagy két *összeverő czövek*et (Vörs) vagy a kétágú csáklyát s leszorítják a fenékig úgy, hogy a két szárny kötele e mögött vagyis a felvevő fej felé kereszteződjék. Mikor aztán a két istáp pontosan összecsappan, következik, a munka legnehezebb, de legkedvesebb része, a háló kiemelése.

A kötél húzása mindannyiszor, a hányszor szükség van reá, a *czibék*kel történik. Ennek van *nyele,* egyik végén *vellája* vagy *csáklyája,* másik végén *vashegye,* mely köpüsen van a nyélre szorítva, a köpühöz hozzáforrasztott vaskarika vagyis *sasóka,* ezen lóg a két sukkos *vaslánc*, végén vasforgón átfűzött $^1/_2$ sukkos kötéldarabon a terhelőből való *hám* (98. á.). Ez a czibék, mely mint a tihanyi articulusból láttuk, büntető szerszám volt, épen nem tihanyi specialitás; megvolt a Balaton mel-

lékén Kenesétől Keszthelyig mindenütt, de lassankint kiszorította azt a rúd nélküli czibék, melylyel a háló kötelét úgy fogták meg, hogy a lánczczal meghurkolták. Az ősi czibéket 1899-ben még a következő helyeken találtam meg: Kenesén, Tihanyban, Örvényesen, Badacsony-Tomajban, Kővágó-Örsön, Akaliban, Bogláron, Lellén és Fonyódon. A rúd nélküli czibék olykor csak egy darab kötélből és egy hámból áll; a hámot szeretik elhasznált hálóból csinálni, mert puhább s nem nyomja úgy a vállat; a kötél végén a hurkolást kis fapeczek tartja meg, s ezt *kelevíz*nek hívják, míg az így felszerelt czibék neve *nyeklecz*, mely nevet azonban a fonyódi halászok szerint a szegediek honosították meg a Balaton mellett (102. á.).

A hálót kiemelvén, a tanyavetés befejeződik, a tihanyi ember haza megy a szerszámmal és prédával; a többi balatoni halász azonban két kisebb tanyát vet s bizony öreg este lesz, mire haza érkeznek a munkából. Ha haza érkeznek! Mert a jégen dolgozó halásznak két nagy ellensége van, a köd és a riadás. A ködből csak a gazda hűséges ebe vezetheti ki a bokrot, de a riadás ellen semmi sem védi meg. A legnagyobb szerencsétlenség, melyet az irodalom feljegyzett, az volt, melyről Korabinsky emlékezik meg: «a jeges halászat mellett a halászok élete állandóan veszedelemben forog, így 1782-ben egyszerre 46 ember vesztette életét» (i. h. «Keszthely» szónál). Egy másik szerencsétlenség, melyre a halászok emlékeznek s mely meg is van örökítve, a Balaton déli részében 1739-ben történt a Szt-Mihályhegy táján. Riadás következtében 46 ember merült a jég alá, de közülök negyven egy jégtáblán megszabadult, ezek építették hálából a szentmihályhegyi kápolnát, melyben egyszerű festmény örökíti meg a rémes esetet (Bontz: i. h. 360. l.).

V. A kis halászat.

A kis halászathoz, mint mondtuk, oly szerszámok kellenek, a melyek nem követelik meg a halászok társulását, szövetkezését, mert kezelésükhöz egy ember teljesen elegendő. De nemcsak a szerszám olyan, hanem olyan a közlekedési eszköz is, melyet e czélra a Balaton mellékén ősi soron használtak és ez a bödön- vagy bodonhajó. Ismerkedjünk meg mindenek előtt ezzel s aztán a kis halászat egyes szerszámaival.

A bodonhajó. — A balatoni *bodonhajót* Herrman O. a következő sorokban mutatja be:

«A lélekvesztők egyik legfőbb magyar törzsalakja a Balaton bödönhajója, mely mindig tűzzel is van vájva, kétféle s mind a két alakja tölgyfából való, keresztmetszete szerint vastag körtealakú, orra hegyes, magasra felálló. — Az egyszerűbb az, melyet a 104. ábra tüntet fel. Ez magyarán mondva suta, mert a fara elkerekített; hossza 3 m. — egy, legfölebb két embernek való; a balatoni kishalász szerszámja, melynek egyetlen példányát Siófokon láttam. Repedező orrát ekkoron már pléh védte, illetőleg akadályozta a víz benyomulását. Van első és hátulsó *tatja* és *huzószöge*. — A másik alak a bödönhajó, kiálló orral és vágó farral (105. á.), mely sok esetben szintén felkunkorodik s ekkor ez a nevezetes járómű nagyon emlékeztet a tengermellék régi mentő-hajóira, a melyek almaszelethez (106. á.) hasonlítottak, hogy soha föl ne borulhassanak. Igen ám; de az ú. n. nagyszerszám, t. i. az öreghálóval való halászat, kivált kissé habos vízen, egy bödönnel nem végezhető, mert legalább is nyolcz ember kell hozzá, kik egy bödönben nem férnek el; azonkívül tér is kell

az öregháló elhelyezésére, fágyására. Ezen úgy segítenek a bödönösök, hogy két hajót kötnek össze s ehhez képest van a hajó felvasalva, a mint következik, természetesen az orrán kezdve: a *tatyvas,* mely a bödön orrát az elrepedéstől óvja; az első és második *kötésvas*, a melynél fogva két bödön összeköthető; a *huzószeg,* a melybe az evedzőt beakasztják, rendszerint három; a *habvető,* egy rámás alkotmány, mely a habot visszaveti, mert megyjegyzendő, hogy a bödön hasas volta mellett, habvető nélkül a víz igen könnyen benyomulhatna. Ez a «magyar tenger» ősi járóműve, mely manapság már letünőfélben van» (202—204. l.). E leíráson kívül Herman még Tihany halászatának ismertetésénél mond nehány szót a bödönhajóról, ismétli, hogy az tűzzel-vassal van kivájva (422. l.), a tihanyiak 1764-ből való articulusából megállapítja, hogy a tihanyiak régente magok csinálták a hajót (427. l.) melynek fája magán a félszigeten termett (423. l.), hogy Tihany halásznépe csak 1887 körül «hagyta el az ősi bödönhajót s költözött tíz emberre való lapos fenekű hajókra, de bödönhajó azért még akad» (423. l.).

Herman a bödönhajóról oly pontos rajzokat és leírást adott, hogy ahhoz nekem

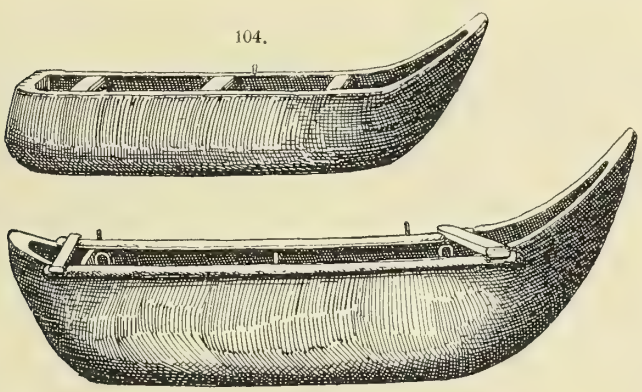

104.

105.

104—105. ábra. Bödönhajók.

106. ábra.
A bodonhajó keresztmetszete.

csak azon kiegészítő adatokat kell felsorolnom, a melyeket a bödönhajó elterjedéséről, készítési helyéről s különösen készítéséről gyűjtöttem össze.

A *bödönhajó,* melyet a Balaton déli felében *bodonhajó*nak mondanak, körülbelül negyven évvel ezelőtt, tehát a hatvanas évekig, általános volt a Balaton mellékén s a halásznép kizárólag ezt használta. Legelőször a hatvanas években Kenesén ment ki a használatból, a hol a Dobosok és Nemesek halász-bokrai használták utoljára; ott egyes részeinek elnevezései ugyanazok voltak, mint azt Herman közli, csak a tatyvasat nevezték *orrvas*nak; a keneseiek még meg tudták mondani, hogy e hajókat nem maguk csinálták, hanem Vörsön, a Kis-Balaton mellett készíttették. — Kenesétől Balaton-Füredig minden balatonmelléki községben emlékeztek a bodonhajóra; magán Füreden eltünését az 1880—81. év köré fixirozták. — Tihanyban nehány évvel tovább maradt fenn, legalább Herman adatai szerint; Tihanyban azonban senki sem emlékezett sem arra, hogy az utolsó emberöltőben Tihanyon bodonhajót készítettek volna, sem arra, hogy az utolsó emberöltőben valakinek még olyan bodonhajója lett volna, a mely Tihanyban készült volna; egybehangzóan állították azonban, hogy a bodonhajót Vörsből hozták, csak ott termett ahhoz való fa. — Örvényesen még két maig élő gazdát neveztek meg, Keller Jakab-ot és Leidl

János-t, a kiknek bodonhajójuk volt, s Örvényesen túl le Meszes-Györökig minden községben egyértelműen mondták, hogy bodonhajót használtak s azt Vörsből hozták; sőt Balaton-Edericsen azt is megmondták, hogy a vörsiek a hozzá való fát a Maróthy nevű erdőből vették. Meszes-Györökön azonban a halászok emlékeztek arra is, hogy bodonhajókat nemcsak Vörsön, hanem Felső-Zsiden is csináltak. Ezekkel az adatokkal teljesen egybevágóan a somogyi partok halászai is a bodonhajót mind Vörsről kapták; az egyetlen Kiliti volt az, hol a halászok teljes bizonyossággal tudták, hogy még a hetvenes években Kilitin is csináltak bodonhajókat, de csak kisebbeket, 1—2 személyre valókat s hozzá a fát a község határának Törzsökös nevű részéből vették; csak mikor a fa itt kifogyott, akkor vették a kisebbeket is Vörsről. Ha tehát volt is idő, mikor Tihanyban, Kilitin s talán még több más balatonmelléki községben is a bodonhajót a határban termett fából készíthették, bizonyos az, hogy ez az idő rég elmult s már 30—40 esztendeje egyedül Vörsnek voltak oly erdei, hogy a Balaton szükségletét ez irányban egymaga el tudta látni. S épen ezért rendkívül érdekelt Vörs maga, mert ha a készítésnek emlékei valahol megmaradtak, úgy azokat ezek után csak Vörsben remélhettem megtalálni. És megtaláltam.

107. 108.

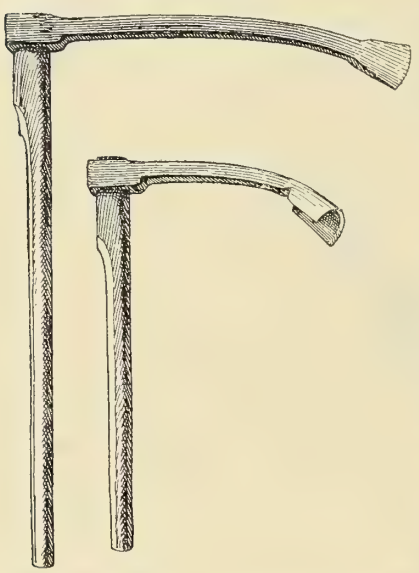

107. és 108. ábra. A tagyvágó és a szalú.

Vörsön mindenekelőtt maig is van bodonhajó elég, holott a Balaton mellékén azt ma már tényleg egyetlen faluban sem találjuk meg; de azért a bodonhajó felett Vörsön is elkondult a lélekharang, mert ujjat már nem csinálnak, s ha a meglevők elpusztulnak, az utolsó darabok pusztulnak el velök. Az utolsó két bodonhajót 1897-ben készítette Szabó János a keszthelyieknek, maróti fából; Szabó János azután lekerült a Dráva mellé s most ott készít bodonhajókat a horvátoknak. A ma élő vörsi halászok közt vannak azonban többen is, kik maguk is készítettek bodonhajókat, sőt — minthogy ez nem is oly régen volt még — előkerültek azok a szerszámok is, a melyekkel a *tölfacsónak*ot (ez a bodonhajó vörsi neve) készítették s a halászok el tudták mondani azt is, miképen készült a tölfacsónak, a magyar tenger ez ősi járóműve.

A vörsi halászok mindenekelőtt egy illusiómat tépték szét, mely Herman adataiból született, a ki ismételten írta, mint láttuk, hogy a bodonhajót tűzzel-vassal vájták ki. Hát vassal igen, de tűzzel nem! Szolgált pedig ehhez a művelethez háromféle vas: a *fejsze,* a *szalú* és a *tagyvágó.* A *fejsze*vel a fát levágták, ágaitól megfosztották s a külső formáját a csónaknak megadták; ez volt a legkönnyebb munka. A *szalu*val (108. á.) aztán a belsejét faragták, vésték ki először durván, aztán a csolnakat oldalára fordították, az ember a csolnak mögé állott, úgy, hogy ebből az állásból a csolnak belsejébe egyáltalában nem láthatott, kezébe vette a *tagyvágót* (107. ábra) s azzal megcsinálta a tagyot, vagyis a csolnak belsejében keresztbe fekvő azt a részt, melyet a csolnak erősségéül meghagynak s mely aztán ülőhelyül is szolgált. Ennek az elkészítése pedig valóságos művészetszámba ment, mert a mester nem «szemre» dolgozott, egyáltalában nem látta, hová vágott, azt

tudnia, a kezében éreznie kellett. Arra aztán ujból a szalút vették elő s azzal a csónak belsejét tisztára kidolgozták. A szalú vasának hossza természetesen változó volt, a kis csónakhoz rövidebbet, a nagyhoz hosszabbat használtak. S ezzel a csónaknak egész formája elkészült — tűz nélkül.

A csónak ezzel azonban még nem volt kész. Nagy munka következett ezután; a csónakba nádat raktak bele, s azt meggyujtották; a füst azután megmutatta, hogy a hajó *szellőzik*-e valahol, vagyis van-e rajta repedés, hasadás, luk; ezeket beöntötték szurokkal és gyantával s ha ez nem bizonyult elegendőnek, fafoltot vésték bele; a nád tüze egyúttal a csolnak belsejét is megszárította. Erre a csolnakot a nád lángján kívülről is megpörkölték előbb az egyik, majd a másik oldalát s végül a fenekét, persze csak annyira, hogy megszáradjon, de a tűz belé ne essék. Mikor a csolnakot így kívül belül megpörkölték, következett az utolsó művelet mely azt a vízre alkalmassá tette; a földbe egy gödröt ástak, a gödörbe vizet öntöttek, abba marhaganét raktak, a vizet és ganét peméttel jól összekeverték s ezzel a

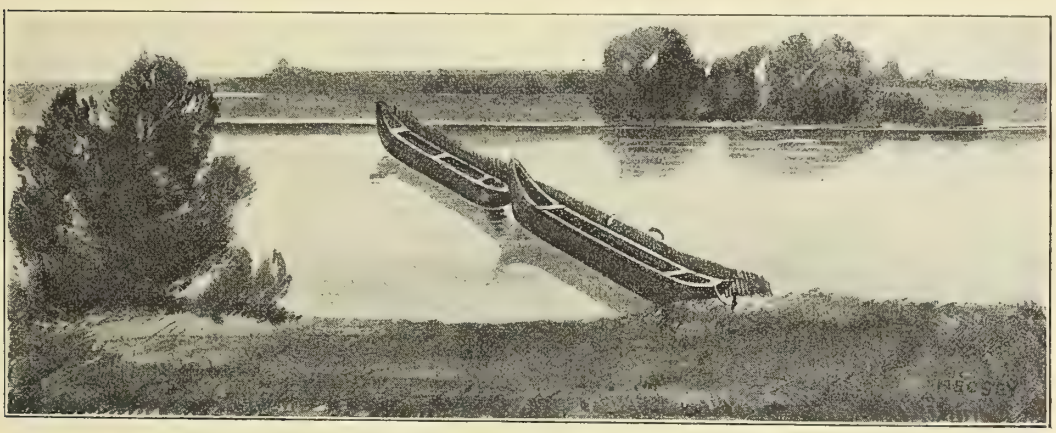

109. ábra. Halászat «friss víz elejibe».

csolnakot kívülről jó vastagon befestették, mintegy bekátrányozták, hogy a széltől és naptól meg ne repedezzen. S ezzel a bodonhajó kész volt, mehetett a vízre.

Az egy emberre való legkisebb csónak 10 frtba került; egy jóra való hajó, a mely kényelmesen elbírt két embert s 10—12 vég (1 vég = 20 öl) hálót, 70—80 frtba került; a legnagyobbak ára 150—160 frt volt.

Ezek után az a kérdés merül fel, mért tűnt el a Balatonról aránylag oly hirtelen a bodonhajó? Kétségtelenül első sorban azért, mert a Balaton mellékén az erre való fa nagyon megfogyott, tulajdonképen teljesen kipusztult. Másodszor azért, mert az öregháló kezelésére sokkal kényelmetlenebb volt, mint a deszkahajó. Harmadszor végül azért, — s ezt a tihanyi halászok mondták — mert a komáromi deszka- vagy lentahajó sokkal futósabb volt, mint a bodonhajó, a garda fogásánál pedig ez igen fontos körülmény volt, «mire a bödönhajó a halhoz ért, a lentahajó már meg is kerítette azt». Nem állta ki a versenyt s így pusztulnia kellett.

A bodonhajó élete tehát már néhány év alatt megszűnik a Balaton mentén s kihalt vele a rekesztő halászatnak egy oly neme, mely páratlan ősi ízű, szigorúan a hal élete módjára épít s azért is rendkívül érdekes, mert csak egyetlen egy fogószerszáma van s ez maga a bodonhajó, s melyet ép ezért itt a bodonhajó leírásá-

hoz fűzve mondok el, a mennyiben eddig ismeretlen, sőt analógiája még a primitiv népek halászatából sem került elé.

Ezt a halászatot a Zala folyón űzték közel torkolatához s a zalaváriak remekeltek benne. Megfigyelték, hogy a ponty ívás idején a Kis-Balatonból felúszott a Zalába *friss víz elejibe;* elzárták tehát útját egy *lészá*val a folyón keresztül egyik parttól a másikig, egy lábnyira a víz fölött; a lésza mögé szorosan mellé állítottak egy vagy két bodonhajót, úgy, hogy azok egész hosszukban oda simultak a nádfalhoz, s ezeket magukra hagyták (109. ábra). Mikor aztán a ponty a friss víz elejibe ment s a lészára akadt, megdühödött, ösztöne kergette tovább s hogy az akadályt legyőzze, *kiugrott,* vagy *kiröpült* a vízből, a lészát tényleg átröpülte s beleesett a bodonhajóba. A bodonhajóból pedig nem tudott kiugrani, mert átmetszete körte-alakú lévén, be- és lefelé kiszélesedett, s ha a ponty ugrott is, visszacsapta a csolnak két összehajló pereme. A halászok reggel és este a bodonhajóból szépen kiszedték a halat, a melynek fogása így igazán a legkevesebb fáradságba került. Ennek az ősi halászatnak, melynek nem járulékos eszköze, hanem fogószerszáma volt a bodonhajó, ma már vége s vége van már vagy 20 esztendő óta, mert a Zalát elrekeszteni nem szabad.

A bodonhajóval való halászat tehát a rekesztő halászatnak egy neme volt; térjünk most át a rekesztő halászat igazi szerszámaira, a vejszére és a varsára.

A vejsze. — A vejsze a rekesztő halászat egyik legkiválóbb halfogó szerszáma, nád- vagy vesszőfalakat alkot, melyek az iszapba verve úgy vannak felállítva, hogy útvesztőikbe a hal beletévedjen, de onnan többé ki ne juthasson. Herman O. a Balaton vejszés halászatáról egyetlen szóval sem emlékezik meg; mindössze Mesterszótárának két nyelvi adata az, a melyből következtethetjük, hogy a Balaton vejszés halászatának legalább nyomára akadt. Az egyik a 799. lapon van, a hol is ezt írja: «*Kaliczka* — Balaton-Füred — l. Vejsze»; a másik a 819. lapon így szól: «*Peletér* — Keszthely — a magyar vejszénél, l. pelőcze». Ezen idézetekből az következik, hogy Herman Balaton-Füreden *kaliczka* néven vejszét talált, de annak alakjáról semmit sem mond, és hogy Keszthelyen megtalálta az ú. n. *magyar vejszét,* melynek azonban pelőczéjét ott *peletér*nek nevezik.

Saját kutatásaimban a Balaton mellékén a vejszés halászat legelső nyomait Veszprém megyében kaptam meg. Vejszés halászat ma már a Balaton veszprém-megyei partjain nincs, de vannak emberek, a kik még művelték azt, pontosan emlékeztek az alakra, sőt a mesterszavakra is. Áll ez különösen Kenesére, mely a balatoni halászatnak mindenkor híres fészke volt. — Kenesén a vejszés halászat Kis Imre és Dragics István halászgazdák idejében (a mi állítólag a hatvanas évek végére és a hetvenes évek elejére esett) általános volt; a vejszét *kaliczká*nak hívták, alakját bemutatja 111. ábránk, melyen *k* a *köbölék, tsz* a *terelőszárnyak* és *ny* a *nyelv.* A nyelvet úgy állították be a köbölék nyílásába, hogy mikor azt a hal *megpisztotta,* az elhajolt jobbra vagy balra, a szerint, hogy a hal melyik oldalon volt, így a halat beengedte a köbölékbe, de ezután legott visszahajlott s a hal belülről a nyílást többé nem találta meg. — Fokszabadiban a vejsze és kaliczka neveket ismerték, emlékeztek rá, hogy az öregek azzal halásztak, de nem találtam olyan emberre, a ki a vejszés halászatról részletesebb felvilágosítást tudott volna adni. Hogy Fokszabadi vejszés halászata azonban híres volt, arról meggyőződtem a somogymegyei Kőröshegy községben, a hol kérdéseimre kijelentették, hogy a kőröshegyiek kaliczkát soha sem csináltak, annál nagyobb mesterek voltak ezek felállításában a fokszabadiak.

A Veszprém megyében talált ezen első nyomokat igen szépen kiegészítették a Zala megyében gyűjtött adatok. A Balaton zalamegyei partjain vejszés halászatot ma már szintén nem űznek, de Zala megyében az sokkal tovább tartotta fenn magát, mint Veszprémben; egy helyen Nemes-Tördemiczen — igaz, hogy titokban — még 1898-ban is állítottak vejszéket s azokat a csendőrök dúlták szét. A vejszés halászatnak ez a helyenként való későbbi letünése az oka annak, hogy Zalában az emberek arról még többet tudnak, mint Veszprémben Haladjunk sorra!

Kövesden a halászok szerint a vejszés halászat rég letünt; az időpontot fixirozni nem tudták; a vejsze neve itt is kaliczka volt, de ismerték a vejcz nevet is; a két név alkalmazását így magyarázták meg: «a nép *kaliczkázik*, csak az urak nevezik *vejcz*nek». Ez azt jelenti, hogy a kaliczka a vejszének specziális balatonmelléki elnevezése; s ennek a következtetésnek helyességét igazolja az a tanukihallgatási jegyzőkönyv is, mely 1815-ből maradt fönn s melyet a kövesdi községláda őríz; ez a jegyzőkönyv a halászszerszámok közt felsorolja a *kalitkát* is és megmondja, hogy egy kalitka felállításáért 15 garast kellett fizetni árendába. A kalitka elnevezés tehát már 1815-ben is a nép elnevezése volt. A kövesdiek a kaliczkának az alakját is pontosan megtudták adni; ez az alak tökéletesen egyezett a keneseivel, de a köbőléket *fej*nek, a terelőszárnyakat csak *szárnyak*nak, a nyelvet *sötéttöltés*nek nevezték. Erről a sötéttöltésről pedig elmondták, hogy az volt a kaliczka állandó része, az az egész nyárra szólt, 3—6 öl hosszú volt s már télen megcsinálták, a jégen át beszurkálták tartókaróit, megfonták fűzvesszővel; tavaszszal e sötét töltésbe beleverődött az új hinár, a békanyál, megmohosodott egészen s kiválóan alkalmas volt arra, hogy természetes szinével a halakat odacsalogassa; ezt szilárdan kellett megcsinálni, hogy se víz, se szél el ne hordja, mert ha a halak ehhez hozzászoktak, mindig tele volt a kaliczka feje. Minden kaliczkát külön állítottak fel, nem voltak olyan *többfejű* vejszék, minőket Herman a Fertő mellől és Beregből leír, s az árenda fizetés is *fej* után történt.

Balaton-Füreden szintén volt vejszés halászat; a vejsze neve *kalicza* volt, részletezni ugyan nem tudták, de megmondták, hogy ugyan úgy állították ők a vejszét, mint a tihanyiak.

Tihanyban járta a kalicza és kaliczka név is. Kalicza-halászat volt a Diósban és Sajkódban, de ma már ezeken a helyeken víz sincs, hanem csak rét; megadták pontos rajzát is, mely teljesen egyezett a kenesei és kövesdivel, volt feje, szárnya, nyelve, de megnevezték a fej nyílását is az *ajtó* szóval. Mindig bozót közé a réttől nem messzire állították fel. A tihanyi halászok szerint a kaliczázás az 1863-diki nagy szárazsággal mult el.

Örvényesen szintén volt kaliczka-halászat a bozótban és a nádban; csaknem minden ember foglalkozott vele s fogtak is keszeget, harcsát, csukát és pirosszárnyút. Rendesen és Szepezden szintén emlékeztek reá, de a három hely közül egyikben sem tudták megadni az alakot.

Kővágó-Örsön ismerték a *kaliczka* nevet is, de a *vejcz* név volt az általános elterjedésű; alakja, mint a keneseié, volt feje, szárnya, nyelve. A fülöpi halászok azonban azt mondták, hogy a vejczot ide a tótok hozták be, a kik Lengyeltóti körül a tavakban és a berekben maig is használják. Erre már most megjegyezhetjük, hogy ez egyáltalában nem valószinű, mert a somogyi partok vejszéi más typusúak, mesterszótáruk is más. A fülöpi halászok tudták, hogy a somogyi tótok vejszszel is halásznak, s mert az ott még megvan, Kővágó-Örsön meg már nincs

meg, azt *hitték,* hogy náluk is csak a tótság honosította meg; pedig ennek ellene szól az 1815-iki kövesdi adat is.

Badacsony-Tomajon *kaliczka* volt; alakja, mint a keneseieké; volt neki két szárnya, nyelve és *vejcz*je (= köbölék, fej). Tördemiczen ezt a szerszámot *vejcz*nek nevezték; alakja ugyanolyan volt; volt neki feje, két szárnya és nyelve; a *kaliczka* szó azért Tördemiczen is él, csakhogy a *rőjtök* (ebben tartották a halat elevenen a vízben) synonymjaként. Szigligeten szintén volt *vejcz,* alakja és nomenclaturája Tördemiczével teljesen egyezik; él a *kaliczka* szó is, de szintén nem a vejczre, hanem az élőhal-tartóra; csakhogy itt ebben is különbséget tesznek: *rütő* ugyanis a vesszőből, *kaliczka* a likas deszkából készült tartó. Balaton-Edericsen a vejcznek volt feje, két *kis lészája* és egy *elő-* vagy *toroklészája.*

Tovább haladva délnyugatnak, már Meszes-Györökön új fogalomnevekkel találkozunk s itt jegyeztem fel először a *kanczavejsze* és a *peletér* szókat; sem az egyiknek, sem a másiknak jelentését azonban nem tudták meghatározni. S ha e helyütt regisztráljuk még a Herman által Keszthelyről feljegyzett *peletér* szót, a vejszés halászat zalamegyei adatait kimerítettük.

Ha már most a vejszéket nyomozva, Somogymegyébe térünk át, mindenekelőtt konstatáljuk, hogy míg Zalában és Veszprémben a vejszés halászat már egészen a multé, addig Somogyban a «berkekben» az mind a mai napig élő alkalmazásban van s így az alakok összegyűjtése és pontos megállapítása sokkal könnyebb.

A Kis-Balatonban már magukat a felállított vejszéket tanulmányozhattam, mert itt Vörs és B.-Szt-György még mindig vejszével halásznak; 1901-ben, mikor utoljára jártam odalent (szeptemberben) a Kis-Balaton vejszés halászatát 8 szentgyörgyi, 6 vörsi halász, azonkívül az egész Balatont bérlő részvénytársaság halászta több száz vejszével, ezeknek a vejszéit sorra jártam, de megismerkedtem a Nagy-Bereknek a balatoni községekhez tartozó vejszéivel is.

Igy már Vörsön külön vejszét készítenek a téli és külön vejszét a nyári használatra; a téli erős őszi nádból, a nyári vékony fiatal nádból készül s amaz nagyobb, mint ez. A nyári vejszét azért nem lehet télen is használni, mert a nyári meleg víz a zsenge tavaszi nádat megrothasztja s a nagy hal belőle könnyen kibúvik. A vejsze felállításánál pontosan meg van állapítva, hogy melyik részhez hány pár nád kell. Minden párnál az egyik szál vastagabb felével lefelé, a másik vastagabb végével felfelé van s így a pár alul is, felül is egyforma vastag; az egyes nádpárokat gyékénynyel kötik egymáshoz és pedig öt, ha a víz mélyebb, hat sorban. A mi már most az alakot illeti, az a magyar halászati irodalomban egészen új; áll a *fej*ből *(f),* az *udvar*ból *(u),* a *pelőcz*éből *(p)* és a *toroklész*ából (lásd a 112. rajzot); úgy a fej, mint az udvar 110—110 pár nádból, a pelőcze 13 párból áll, a toroklésza hossza természetesen a helyszini viszonyoktól függ. Az ilyen udvaros vejczet használják magánosan és többszörösen is, utóbbi esetben úgy, mint azt 121. és 123. ábránk mutatja; az utóbbin bemutatottat különösen a halásztársaság használja. Azt a gyékénykötést, mely a toroklészát, pelőczét és udvart úgy köti össze, hogy a halat beengedi, de az onnan vissza nem tud jönni, *igá*nak nevezik; ennek a felállítása követel legtöbb ügyességet és fortélyt, mert ettől függ a szerszám fogóssága. Valamennyi vörsi halász különben egyetértett abban, hogy ez a vejcz-alak nem

balatoni, hanem berki szerszám s ők maguk mondták meg, hogy a Berekben sokkal több alakot fogok találni.[1]

Balaton-Berényben szintén ismerték a vejczet, még pedig annak épen most leírt vörsi alakját teljesen ugyanazon műszavakkal; — utóbbi helyen a Balaton nádjában még 1899-ben magam is láttam vejczet. Az arányokban azonban eltéréseket konstatáltam; míg Vörsön a fej és udvar egyenlő számú (110) nádpárból készült, Berényben a fej nagyobb (120), az udvar kisebb (85) volt, míg a pelőcze 14 pár nádból állott (113. ábra). Itt már pontosan megmondták azt is, mi a *kanczavejsze*: az, a melyik csak fejből és toroklészából áll; lerajzolni tudták ugyan, de megmutatni nem, mert ők nem állítanak, hanem igenis a keresztúriak.

Balaton-Keresztúr halászai a községhez tartozó Balaton-parton vejczet nem állítottak,

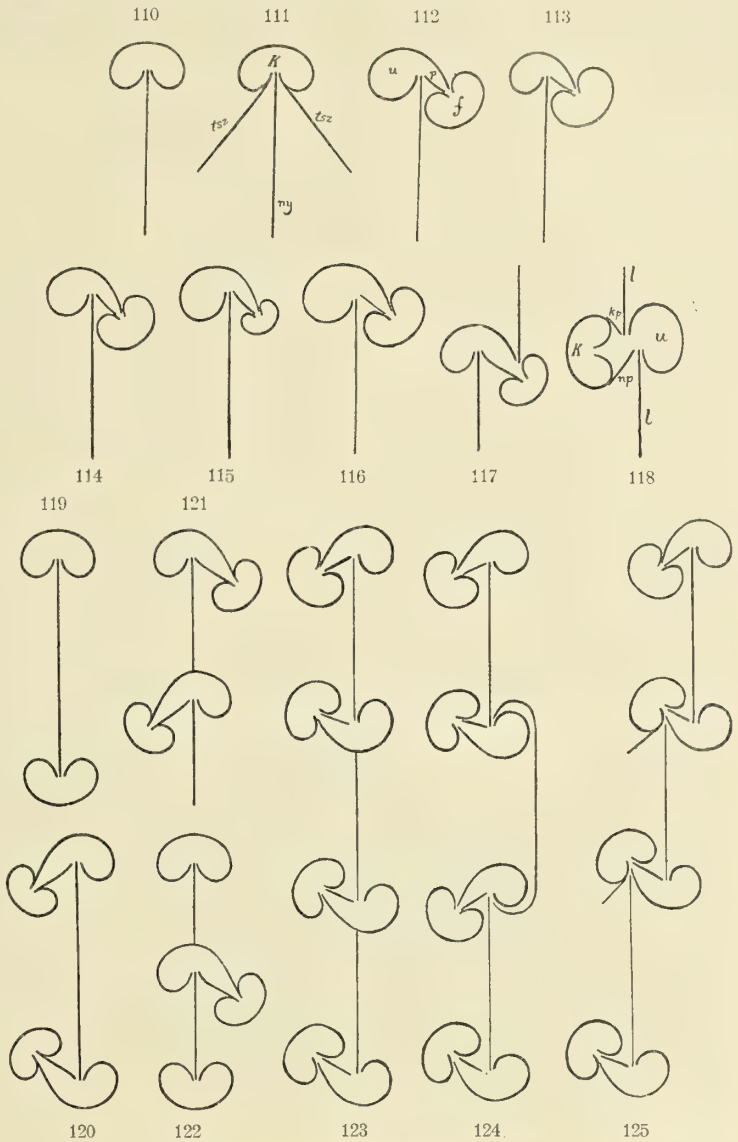

110—125. ábrák. Balatoni vejszék.

[1] Herman Ottó «a vejszék és varsák fogósságáról» írt czikkében (Term.-tud. Közl. Budapest 1991. 66., 67. l.) egy 1897-ben tett utazásából bemutat két balatoni vejszét a 12. és 13. képen, de nem mondja meg, hogy azt a két alakot maga látta-e vagy sem, hanem képüket csak azon rajzok után közli, melyeket egy Böröczi nevű halász vezetett be közvetlenül az ő uti naplójába. A 12. képen Böröczi nyomán bemutatott alak teljesen egyezik azzal, a melyet mi a 112—116. ábrákon közvetlenül magáról a vejszéről készített felvételek alapján mutatunk be; persze adataink szerint a Festetics-kastély tőszomszédsága ennek az alaknak egyáltalában nem utolsó menedéke, mint azt Herman hiszi, hiszen nem 1897-ben, de még 1901. szeptemberében is százával mutattam be ezt az alakot összetételeivel és változataival Heger F. úrnak, a bécsi udvari múzeum néprajzi osztálya igazgatójának. De ugyanakkor meggyőződtem arról is, hogy a Herman által Böröczi nyomán a 13. képen bemutatott alak egyáltalában nem létezik a Balaton nádasaiban s az nyilván nem más, mint a mi 117. ábránkon bemutatott vejszealakunknak Böröczi által eszközölt ügyetlen elrajzolása.

azzal csak a községhez tartozó Berekben halásztak és halásznak ma is. A Berek e részét csolnakon bejártam, sőt 1900 júniusában ritka magas víz lévén, felmentem azon Kéthelyig s a vejszék összes alakjaival a helyszinén ismerkedtem meg. Az első és legegyszerűbb alak a kanczavejsze; ez tényleg csak egy fejből és a toroklészából áll; ennél a fejben levő nádpárok száma lényegtelen, a fejet oly nagyra csinálják, a minőt az adott helyi körülmények javasolnak (110. ábra). Van ennek páros alakja is, a mikor is a toroklésza mindkét vége egy-egy fejben végződik (119. ábra). Ezeket a kanczavejszéket általánosan jellemzi az, hogy szárnyuk soha sincsen s ebben teljesen eltérnek a Balaton zalai és veszprémi partjairól ismertetett kaliczka-vejszétől; a kaliczka szót ugyan vejszére alkalmazott értelmében a berki halászok is ismerik, de a kanczavejszére nagy ritkán használják. — A keresztúri (berki) vejszék második alakja teljesen egyezik a vörsivel; de az egyes részek arányait tekintve két alakot találtam; a nyári vejczeknek úgy udvara, mint feje vagy 120 pár vékonyabb vagy 100 pár vastagabb nádból áll, a pelőcze 17 pár; ezen alak tehát nagyságára és arányaira nézve is a vörsinek felel meg (114. ábra); a másik téli alaknak feje azonban csak 60, udvara 120 s pelőczéje 14—20 pár nádból készül, feje tehát kisebb, mint udvara (115. ábra). Alkalmazzák ez alakokat magánosan is, párosan is (120. ábra), sőt sokszor 5—6 fejet is beállítanak egy toroklészába. — Egy további alakcsoport áll elő a kancza-vejcze és az udvaros-vejcz combinatiójából, majd úgy, hogy a toroklésza egyik végére kancza-vejszét, a másikra udvarosat állítanak, majd úgy, hogy a toroklésza mindkét végére kanczavejsze kerül, míg közepébe udvaros vejczet iktatnak be (122 ábra) — Végül találtam az udvaros vejcznek még egy alakját, mely szorosan az előbb leírt udvaros vejszéből keletkezett; ennek két bejárója van, az egyik a rendes, a melyet már ismerünk, a pelőcze és az udvar közt, a másik az új, és pedig az udvar és a fej közt az ellenkező irányból, úgy hogy a hal az ilyen vejszébe négyfelől is bejuthat (117. ábra). Ámde erre a vejszére a halászok egyhangúan azt a véleményt mondták, hogy nem fogja jól a halat s abból a hal könnyen kiszökik s nem is csinálja a halász, csak mikor már sehogy sem akar kedvezni a szerencse.

Balaton-Szent-György a Kis-Balaton nádasait halászsza vejszével. A vejsze udvara 130, feje 120, pelőczéje 15 pár nádból áll (116. ábra). Ha hosszabb vonalon több fejet akar felállítani, azokat egészen sajátságosan, de igen elmésen úgy állítja fel, mint az a 124. ábrán látható. Két-két fejet egymással szembe állít s a szembenállókat a toroklészával köti össze egészen úgy, mint a keresztúriak (120. ábra), a két párt azután még egy külön lésza köti össze, melyet a szentgyörgyi halász *külső* lészának nevez, mert az udvart kívülről félig megkerüli s úgy nyomul be a torokba; a külső lésza és az udvar fala között oly széles az út, hogy a hal azon benyomulhat, de meg nem fordulhat s így okvetlenül bekényszerül az udvarba (124. ábra). A szentgyörgyi halászok ismerik azt a berki alakot is, melyet Keresztúrról a 117. ábrán mutattunk be, s melynek két bejárója van; ezt azután kombinálják az egyszerű udvaros vejszszel úgy, mint az a 125. ábrán látható, a hol is a két végső fej egyszerű, a két középső azonban kétbejárós udvaros fej; csakhogy a szentgyörgyi halász a kétbejárós udvaros fejet a kombinációban tovább fejlesztette, mert a fej és udvar közti nyílásnál a fejhez rövid *szárnylészát* alkalmazott a halak terelésére.

Úgy Balaton-Berényben, mint B.-Szt-Györgyön és B.-Keresztúron, valamint tovább Lengyeltótiban és Fonyódon is a vejczés halászatot s a vejczek itt leírt

alakjait egyenesen tót eredetűeknek tartják, a Balaton s a Berek délkeleti peremén ülő tót falvak Buzsák, Táska, Szent-Pál és Varjaskér népe maig is a leghíresebb vejczállító; ismerik a Berek minden zegét-zugát. Berki utaimon találkoztam a Tót-Szt-Pálról eredő híres pákászszal, Posza Gyurkicza Márton-nal, a ki a Berek egész világát a legjobban ismeri s ez elmondta a vejcz tót neveit is; szerinte a fej = *glava,* a pelőcze = *lécza,* az udvar = *dvor,* a toroklésza = *plot.*

A Berek vejszés halászainak mestersége különben nem irígylésre méltó. Sokat szenvednek az időjárástól s van állati ellenségük is a vidrában. A Berekben még sok a vidra, az bemegy a vejcz fejébe, s az ott felgyűlt halakat felfalja, sőt tönkre

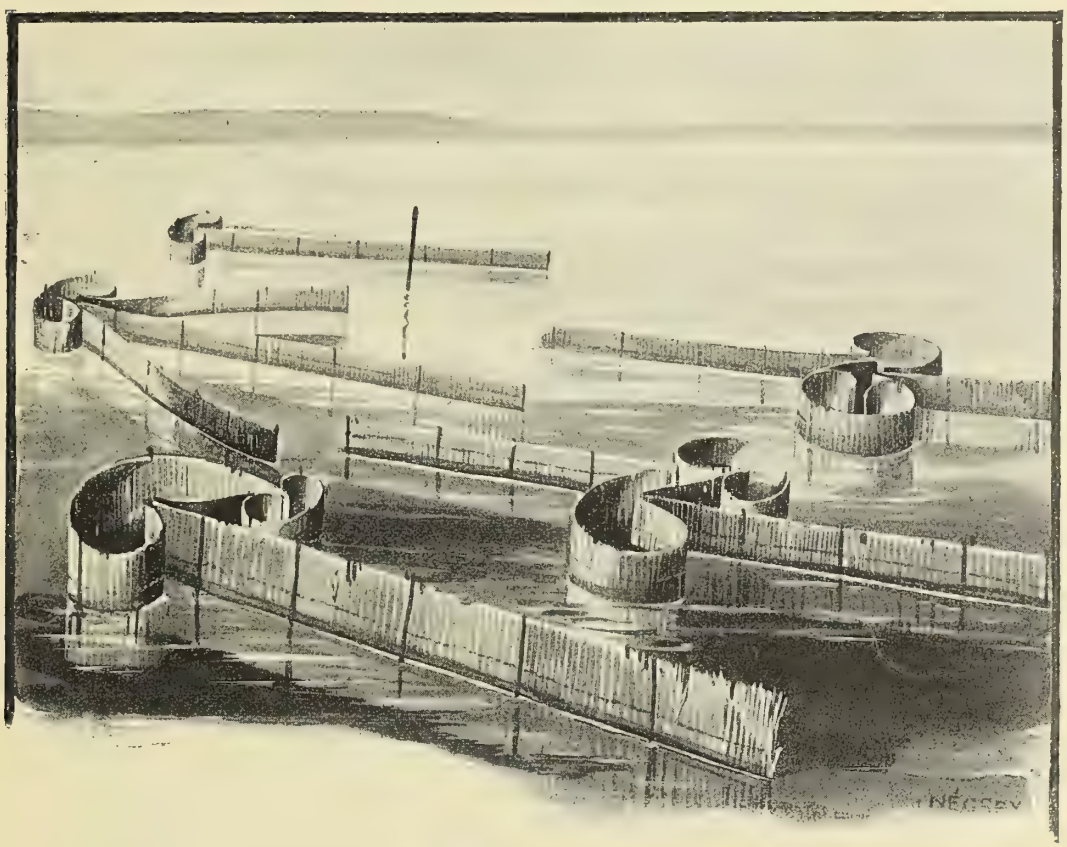

126. ábra. A Balaton vejszéi.

teszi a vejsze falait is; pedig a vejsze nem is olcsó szerszám, mert 28 fejhez 26 frt ára jó nádat kell venni. Ijesztőül rongyokat, ruhadarabokat akasztanak a vejsze-falakra, de a vidra ezt is megszokja s nem ijed meg tőle. A vejszét, ha nem elég magasan áll ki a víz szine felett, felülről náddal takarják le, hogy a hal ki ne ugorjon belőle.

Fonyódnál a vejszés halászat véget ér, azontúl Balaton-Csehiben és Lellén még tudták, hogy mikor az ezen községek határaihoz tartozó Berekben még víz is volt, vejczczel halásztak; de a vejcznek sem alakját, sem mesterszavait már nem tudta a nép elmondani. Azontúl pedig minden nyom megszünik a veszprémmegyei határig, a Sió déli partján levő Kilitiig, a honnan a vejszékre vonatkozó utolsó — s nem a legérdektelenebb adatom származik.

A Sió-szabályozás a vejszés halászatra alkalmas területeket lecsapolta s a tájtypus ezzel alaposan megváltozott, a mint azt már a helynevek tárgyalásánál láttuk; ezzel persze a régi vejszés halászat is letűnt. Ámde 1879-ben a Sió zuggója átszakadt, új bozót keletkezett s egy néprajzilag sajátságosan érdekes eset állott elő: A kilitiek arra emlékeztek, hogy ők réges-régen a bozótban *kaliczkáztak,* de nem volt köztük egy sem, a ki vejczet állítani tudott volna, s ezért aztán kaliczkáikat a szomszédos jutiakkal csináltatták, a kik szintén a sió-melléki bozótokat halászgatták. Még érdekesebb az a hagyomány, hogy a kaliczkázás a jutiaknak sem ősi soron volt mesterségök, ők maguk mintegy 50 év előtt kezdtek vejszét állítani s azt a Sió egy még alsóbb fekvésű községétől tanulták. Hogy ez igaz-e vagy nem, azt egyelőre nem tudjuk, de tény az, hogy az a két ember, a ki Kilitin ma még vejszét tudna állítani, ha a törvény nem tiltaná, a vejszeállítást juti polgártól tanulta, még pedig olyan juti halásztól, a ki soha sem volt sem a Dunán, sem a Tiszán. Mindezen körülmény felemlítése pedig azért fontos, mert maga a vejsze nem azonos a Balaton mellékéről eddig ismertetett alakokkal, hanem egészen más, és pedig nem egyéb, mint az az alak, a melyet Herman *magyar vejszének* nevez s melyet ő maga így ír le: «Részei a *lésza (L),* mely az elrekesztett víz szélességéhez képest, kisebb-nagyobb távolságra, sövényszerűen nyúlik s a halnak útját állva, ezt arra kényszeríti, hogy átbúvót keressen. Az átbúvó egy tévesztő, mely, akár víz mentében, akár ellenében is jőjjön a hal, prédául ejti. Ez a vejsze *feje,* melynek részei a *kürtő (K),* a melyben a hal megfogódzik; a *nagy pelőcze (np),* mely a halat tereli; a *kis pelőcze (kp)* hasonlóképen; az *udvar (u),* a melybe a hal betéved, hogy utóbb a kürtőbe jusson és fogva legyen». A 118. rajz e leírást teljesen érthetővé teszi. A míg emberemet arra akartam rávenni, hogy ennek a vejszének — minthogy ma már vejszét nem állítanak — alaprajzát a homokba rajzolja le, azt nem tudta megcsinálni, a mint azonban felszólítottam, hogy a múzeum számára arról modelt csináljon, azt pompásan összeállította. E vejsze ugyan tökéletesen egyezik Herman magyar vejszéjével, de mesterszavai attól különböznek: A szerszám neve nem vejcz, hanem *kaliczka* és *kalicza;* ennek volt *feje, udvara,* a fejnek két *nyelve* s az egésznek két *rekesztéke;* a fej 120, az udvar 90, az egyik nyelv (= kis pelőcze) 25, a másik nyelv (= nagy pelőcze) 30 *szem* (= pár) nádból készült s a szerszám magassága a vizen felül félöl volt, hogy a ponty ki ne röpüljön.

S ezzel immár bezárul a Balaton községeinek gyürűje s most már összegezhetünk.

Nyilvánvaló, hogy a Balaton veszprém-zalai partján, Kenesétől Balaton-Edericsig egy és ugyanazon vejszealak uralkodott, mely nem állott egyébből, mint egy fejből, két szárnyból és egy nyelvből. A szerszám neve Kenesétől Kővágó-Örsig *kaliczka (kalicza, kalitka),* Kővágó-Örstől Balaton-Edericsig *vejcz (vejsze)* volt; a fogórész általános neve *fej* volt, melyhez azonban Kenesén a *köbőlék* és Badacsony-Tomajban a *vejcz* szót (pars pro toto) jegyeztem fel; a két *szárny* általános elnevezése mellett Balaton-Edericsen a *kis lésza* elnevezést is felírtam; a középső gátnak általános neve *nyelv* volt, de igen érdekes mellette a Kövesden fenmaradt *sötéttöltés,* és a balaton-edericsi *elő-* vagy *toroklésza* nevezet; végül a fej nyílását *ajtó*nak hívták. Ez a vejszealak a Balatonpart többi részein nem volt meg s nincs meg ott sem, hol vejszével mind a mai napig halásznak, Meszes-Györöktől kezdve Keszthelyen és Fonyódon át fel Kilitiig, a mely területen a vejszének mindenkor berki formáit találtuk meg; ép ezért én ezt az alakot tartom igazi balatoninak s a

Herman által leírt négy (magyar, fertői, beregi és rácz) alakhoz *balatoni kaliczka* néven ötödikül csatolom. Erre a balatoni kaliczkás halászatra azonban, legalább a

127. ábra. Czölöpös halászkunyhó a Kis-Balatonon.

mesterszavak tekintetében, a somogyi halászat is hatott, mert a vejcz, vejsze és toroklésza nevek a berki halászat mesterszavai; hogy e somogyi hatás azonban

Kővágó-Örstől északra nem terjedt, azt láttuk a mesterszavak földrajzi elterjedésének fent adott vázlatából.

A zala—somogyi part Meszes-Györöktől kezdve Keszthelyen és Fonyódon át Lelléig a berki vejszés halászat körébe tartozik; ennek a területnek két vejszealakja van; az egyik a *kancza-vejsze,* melynek soha sincsen szárnylészája s ebben és csakis ebben tér el a balatoni kaliczkától; a másik az *udvaros vejsze,* melynek *feje, udvara, pelőczéje* (Keszthelyen és Meszes-Györökön: *peletér*) és *toroklészája* van s mely alakot én *berki vejcz*nek nevezem el; vannak a kancza- és berki vejcznek kombinácziói is és az utóbbinak ezenkívül egy kétnyílású fejleménye. Jellemzi ez alakokat a mesterszavaknak vidékenkint való azonossága s ez alól egyedül a fejtől kiinduló terelő nádfal neve tesz kivételt, mert ennek az általánosan használt *pelőcze* helyett két szomszédos helyen, Keszthelyen és Meszes-Györökön *peletér* a neve, a mi kétségtelenül idegen hatás, noha szótáraink hiányossága folytán ma még nem tudjuk megállapítani, hogy az mily területről került ide. Ezen vejszealakok minden valószinűség szerint a balatonmelléki tótság révén terjedtek el, mert általánosan a tótok halászó szerszámának tartatnak. Herman könyve ez alakok egyikét sem ismeri s így ezek az eddigi sorozathoz hatodikul *kanczavejcz,* hetedikül *berki udvaros vejcz* és nyolczadikul *berki udvaros kétnyílású vejcz* néven csatlakoznak.

Végezetül külön területet képez a Sió völgye Kiliti Balaton-melléki községgel, a hol a Herman által leírt *magyar vejszét* találtuk meg, a hová az valószinűleg a Sión felfelé terjedve jutott el, itt kapván a vejsze helyett a balatoni *kaliczka* és a pelőcze helyett az ugyancsak balatoni *nyelv* elnevezéseket. A mennyiben a magyar vejsze Kiliti bozótjában tényleg újabb eredetű volna, a kaliczka és a nyelv szavakból meglehetős valószinűséggel következtethetjük, hogy Kilitiben a magyar vejsze meghonosodása előtt is volt vejszés halászat, még pedig nem a berki udvaros vejczczel, melynek szókincse (vejcz, peletér v. pelőcze, toroklésza) itt egyáltalában nincs meg, hanem a balatoni kaliczkával, melynek szókincséből a kaliczka és nyelv szókat a nép megőrizte és átvitte az új alakra, a magyar vejszére.

Az öt törzsalakot nemcsak alaprajzban, hanem távlati képben is bemutatjuk a 126. ábrán. A baloldalon felülről lefelé haladva látjuk a *kancza-,* a *balatoni-* és a *berki udvaros vejczet,* a jobb oldalon felül a *magyar,* alatta a *berki udvaros kétnyílású vejczet.*

A vejsze ismertetése után még csak azokkal a járulékos szerszámokkal kell megismerkednünk, melyekre a vejszés halásznak szüksége van. Az egyik a *szák,* a melylyel a halat a vejszéből kimerítik; ennek van $2^1/_2$—3 méteres *nyele* (Herman szerint szára), *ágasa* és *eleje* vagy *hajtománya,* mely két végével a nyél ágasához van kötve s melyre a hosszú hegyes hálózsák van felhányva. A szák hálóját kissé máskép kötik, mint a közönséges hálót: a fonalat börczre vetik, kötnek egy sort, azt egybe szedik, minden szemet *gombba fujtanak,* lefelé pedig *fogyasztják,* hogy a szák hegyes legyen. A vejszés halász másik szerszáma a *gyalázka,* melyet a Balaton mellékén hívnak *nyesellő*nek, *meddő kaszá*nak és *matuká*nak is, melylyel a nádat vágják s a víz alatt a kaliczahelyeket, zsombékokat tisztogatják; a Balaton mellékén már csak köpüs alakja van meg s ennek van *nyele* és *vasa,* vasán *küpüje, éle, háta* vagy *urmója* és *hegye* s ócska kasza aczéljából készül. Itt kell felemlítenünk még a *nyirőt,* melyet a Kis-Balaton mellékén használnak s melynek az ország egyéb helyein *lápmetsző* a neve; a halász vele a vejszehelyeket tisztítja ki s az a nevezetes benne, hogy vasa alul-felül éles, tehát nemcsak akkor vág, mikor ásó

módjára kezelik, de akkor is, ha visszafelé húzzák, a mi igen jeles tulajdonsága, mert így a nád gyökerit könnyű vele elfogni. Hogy pedig nádlás közben a nád ne vágja a lábat vagy a csizmabőrt, arra valók a *faczipők,* melyeket ilyen alkalmakkor a halászember felvesz. Télen a vejsze jegit napról-napra tisztogatni kell s ezt a *balaská*val — közönséges fejsze — teszik meg.

S végül emlékezzünk meg itt azokról a készségekről, melyeket a halász azért csinál, hogy a már egyszer megfogott halat hosszabb ideig életben tartsa. A Balaton mellett ennek legközönségesebb szerszáma a vesszőből font varsaalakú, de nem vörcsökkel, hanem ennek helyén peczken járó kis deszkaajtóval ellátott *rejtő;* rejtőnek a vörsi halász mondja, a kinél a kistetőnek *sirbak* a neve. Balaton-Szent-Györgyön már *rőtő,* Szigligeten *rűtő,* Balaton-Edericsen *rűtök* (ez egyes szám!), Tördemiczen *röjtök* a neve. Tördemiczen hívják ugyan ezt *kaliczkának* is, de Szigligeten a *kaliczka* már csakis a likas deszkából készült élő haltartó neve. Ezeken kívül volt a Balaton mellett még egy készség az élő hal eltartására; a berekben vagy a vízben négy nádfallal egy nyiltabb felületet kőrülzártak s oda dobták a kifogott s még élő halat s aztán onnan merítették ki, mikor szükség volt rá; ez volt a *halásztömlöcz,* melyet azonban csak Kilitin jegyeztem fel.

A balatoni vejszés halászat ismertetését aligha fejezhetném be alkalmasabban mással, mint annak a halászkunyhónak a képével (127. ábra), a melyet Balaton-Szent-György halászai építettek a Kis-Balatonba, a legnagyobb vízállásra is számítva, czölöpökre. A szentgyörgyi halász is *czölömpös kunyhó*nak nevezi, oda tér be, mielőtt feljárja s miután feljárta tőreit, ott pihen, étkezik, ha kell, ott hál, s ott lel menedéket, ha az idő hirtelen rosszra fordul. Áll pedig ez a czölömpös kunyhó három sorban elhelyezett 9 *láb*on vagy *czölömp*ön, melyeket három *gerenda* köt össze; ezeken fekszik a *pallózás.* A tetőzet háromszögletű gerendavázon nyugszik elől is hátul is, csakhogy elől a háromszögbe van beillesztve az ajtó a talpfában nyugvó két ajtószárral és a sövegfával (ez a szemöldökfa neve), míg a hátsó háromszöget a szelement tartó ágasfa felezi. A szelementől a pallózat mindkét oldalához 5—5 szalufa vagy ragfa fekszik, ezeket kötik összse a léczek (egy oldalon 5—6), ezekre van leszorítva a nád tölgyfacsaptatóval, melynek külön neve is van: *örökös.* A nád a tető élén meg van szegve s csúcsát czímerbúb ékíti. Alighanem az egyetlen czölöpépítmény ez, mely az országban még látható.

A varsa. — A varsa és pedig a vesszőből font *füles varsa* a Balaton legrégibb történelmi halászszerszáma, mely már egy 1094. majd 1095. évből kelt oklevélben is szerepel és pedig Tihany halászatában. Herman, ki ez adatot közli, meg is jegyzi, hogy ez adat Tihanyra nézve csak arra a mocsárra érthető, «a mely a félsziget tekintői által alkotott medenczében terjed» (84.). A Herman által itt említett medenczében két tó is volt, az egyiket Külső, a másikat Belső-tónak nevezi a nép maig is. A Külső-tóban ma már se víz, se hal, a szabályozás mindkettőt levezette, de a halászok emlékeznek rá, hogy azelőtt abban 5—6 kilós csukát is fogtak. A Belső-tóban vagy Kis-Balatonban (a tihanyi így is hívja) régen szintén nagyobb volt a víz, kétöles, s emlékeznek a nemrég meghalt vén Kántás-ra, a ki egy évben 15 szekér kárászt vitt el belőle; nád alig volt benne s gyalogh álóval halászták június és júliusban, mikor a halak a nagy melegtől összekeveredtek. A tó, úgy látszik, időről-időre teljesen kiszáradt s ilyenkor újra kellett benépesíteni hallal; az utolsó benépesítés emléke megmaradt; a tihanyiak megnevezték az öreg Major György erdőkerülőt, a kiről elmondták, hogy ez Szántódról, a szántódi

tóból hozta át a kárászt egy korsó vízben a Belső-tóba, mert azelőtt nem volt benne hal; történt pedig ez úgy 1845 körül, abban az évben, mikor akkora volt a Balaton áradása, hogy Siófokon a házak is szétomlottak. De halászott a tihanyi a félsziget csúcsán levő Lápban is (melyet Herman Láb-nak hallott); ez a Láp mindenképen veszedelmes hely volt, sok marha fult bele, vize 1—2 öles volt, fogtak benne hatalmas csukát és pontyot, s mintegy 25 esztendeje, hogy a hal kifogyott belőle. A vesszővarsa azonban ma már nemcsak Tihanyban, de csaknem az egész Balaton mellékén eltünt; emlékezetbeli nyomaira csak Kilitin és Fonyódon akadtam, használatban pedig egyedül Vörsön találtam; hogy Keszthelyen megvolt, bizonyítja az ottani czéh jegyzőkönyve.

A szárnyatlan hálóvarsák közül csakis a *dobvarsa* volt ismeretes a Balaton mellékén, de ez ismét tisztán a berki tótság révén terjedt el annyira, a mennyire. Magam is láttam ezt Vörsön, a hol *dobhálónak* mondják, továbbá Balaton-Berény-

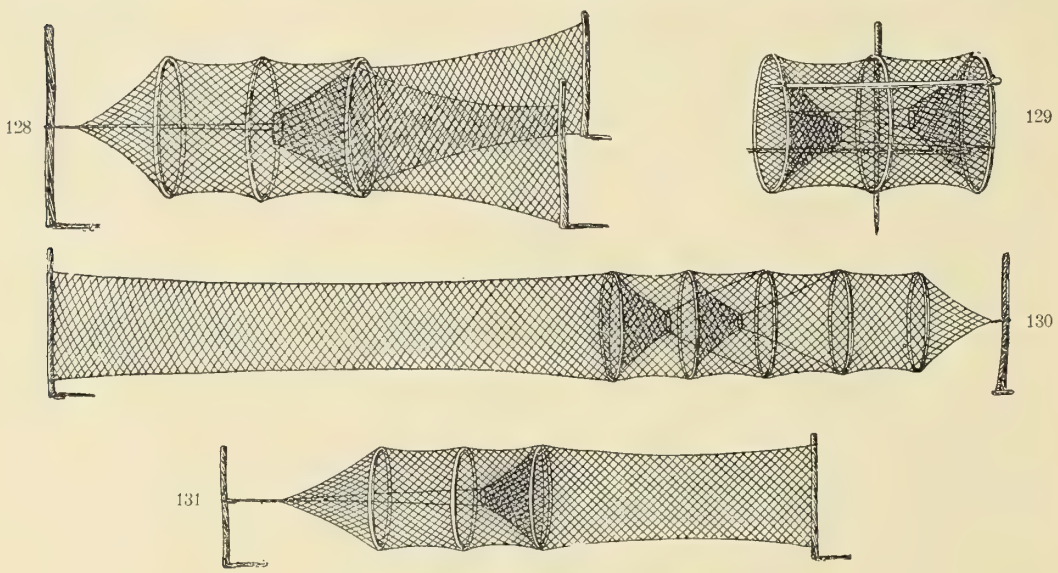

128—131. ábra. A Balaton hálóvarsái.

ben és Balaton-Keresztúron, de nem a Balatonban, hanem a Berekben; ezeknek elől is, hátul is volt vörcsökük, s felállító karójuk középen ment keresztül rajtuk (129. ábra). A berki tótok általánosan *buganynak* hívják. Mikor Rosenberg-ék a Balaton mellékén a halászatot kezükbe vették, általuk a dobvarsa is jobban elterjedt; ők maguk használták Fonyódon, átvitték Tihanyba, sőt kisérletet tettek vele a kővágó-örsi határban levő Kornyitában is, de meghonosodni, törzsökössé lenni sehol sem tudott, s így megmaradt a tótok szerszámának.

Az *egyszárnyú hálóvarsák*nak két alakját találtam meg a Balaton mellékén. Az egyiket Kenesén láttam, hol az öreg Kalmár halászott vele a nád közt, a mikor még szabad volt s ez egyszárnyú, egyvörcsökű, háromabroncsos alak volt (131. á.); megjegyzem, Kenesén egyesegyedül neki volt ilyen szerszáma, hálóvarsával ott soha senki sem halászott, ő maga is másutt tanulta azt (állítólag Vörös-Berényben, de ott semmi nyomára sem akadtam). A másik alak egyszárnyú, ötabroncsú, kétvörcsökű, hosszú szárnya miatt *nyelves varsá*nak is hívták, ismét tisztára berki szerszám, a tótok *véter*je, mely nevet *véterháló* alakjában a magyarság is átvette

Fonyódtól le Vörsig (130. ábra); a szárny felső ināra póták, az abroncsok aljára pedig torokkövek vannak kötve.

A varsák negyedik alakja, a *kétszárnyú* vagy röviden csak *szárnyas varsa* a Balaton mellékén szintén megvolt; a hol először rátaláltam, Tihanyban, legott megmondták eredetét is. Állott e szerszám két szárnyból, egy vörcsökből és három abroncsból (128. ábra); aprószemű hálóját erős kenderczérnából, abrincsait magyarófának vagy az istenátkozta fának vesszőjéből csinálták; bővíz idején felállították a Sajkódban és Diósban, a hol a nagy víz a réteket elöntötte, de csak a *zanóczok*ban (füves helyeken). A tihanyiak legott megmondták, hogy ezt a szerszámot ide a szegedi halászok hozták, azelőtt ők azt nem ismerték. Ezzel teljesen egyező volt a szigligeti szárnyas varsa, kétszárnyú, egyvörcsökű, háromabroncsú, de a szigligetieknek sem volt ez ősi szerszámuk, ők az edericsiektől, ezek ismét a szegediektől tanulták el. Ráakadtam még Badacsony-Tomajban, Kilitin, Zamárdiban, Szárszón és Lellén s mindenütt pontosan egy és ugyanazon alakban: két szárnynyal, egy vörcsökkel és három abroncscsal. Az alakban nyilvánuló ezen állandóságot azért hangsúlyozom, mert az épen a szárnyas varsáknál meglehetősen szokatlan s ez esetben csakis úgy okolható meg, hogy a népnek volt ugyan annyi ideje, hogy e szerszámot és kezelését a szegediektől megtanulja, de a halászati törvény életbelépése nem engedett elég időt arra, hogy a halász a megtanult formát annyira magáévá tegye és kiismerje, hogy azt az adott helyi viszonyok szerint átalakítsa, megváltoztassa. Hogy pedig ezt az alakot a balatoni halász tényleg a szegediektől tanulta, bizonyítja Herman könyvének 128. ábrája, mely a szegedi szárnyas varsát mutatja be, s mely tökéletesen egyezik azokkal, melyeket a Balaton mellett én láttam, írtam és rajzoltam le.

A varsáknak azt a szűk nyílását, a melyen a hal be tud ugyan menni, de abból ki nem jut, általában *vörcsök*nek nevezik a Balaton mentén, Zamárdiban ugyanezt a szót *vörsök*nek, Kilitiben *vörsik*nek ejtik; de nevezik a vörcsököt máskép is, így Szigligeten *nyelv*nek, Szárszón *nyelő*nek, Balaton-Edericsen *nyelőké*nek, Lellén *tábértus*nak. A berki tótoknál *brudszki* a neve.

S ezzel a rekesztő-halászattal végeztünk is, s áttérhetünk az emelő-halászatra, melynek két szerszáma él a Balatonon, az umbella és a szák.

Az umbella. — Az *umbella* vagy *emelőháló* rövid leírása Herman szerint ez: «Két félabroncs keresztbe van kötve s az így keletkező négy ághoz egy négyszögletes háló négy sarkával van ráhurkolva, az egész pedig — a vízhez és illetőleg a parthoz képest, t. i. a hol használni akarjuk — egy rövidebb vagy hosszabb rúdnak vastagabb vagy vékonyabb végéhez van erősítve» (306. l.). Minthogy az umbella főként a folyóvizek szerszáma, érthető, hogy a Balatonon épen nem általános elterjedésű, sőt hogy épen csakis azon a két ponton találtam meg, a hol mélyebb folyóvíz van, az egyik a Zala torkolata, a hol is a Fenék hídjáról halásznak vele, a másik Siófok és Kiliti, a hol a Sió szakad ki a Balatonból s a hol vele nem is a Balatonon, hanem a Sión halásznak. Magán a Balatonon sehol sem használják s hogy nem benszülött szerszám, földrajzi elterjedése eléggé mutatja.

A gyükerezés. — Volt a Balaton déli részében — úgy Szigligettől kezdve le Keszthelyig — a halászatnak egy sajátságos módja: a *gyükerezés*. *Gyükerezni, zsombékon* vagy *zsombék alatt halászni* így kellett: czöveket vertek a nyilt víz fenekére, ahhoz a víz mélysége szerint $^1/_2$—1 öles zsineget, ennek szabad végére pedig egy darab kivágott zsombékot kötöttek; a küsz a zsombékot megfürödte,

az öreghal alája ment ikrát falni, a halász pedig csolnakjáról vagy 2 m. kerületű szákjával csendesen a zsombék alá merített s azt halastól, mindenestől kiemelte. Ma már nem gyükereznek, ilyen nagy szákot már én sem láttam, de Herman idejében még megvolt (310. l.).

A turbukháló. — A hajtó halászatnak speciálisan balatoni szerszáma a *turbukháló;* ezt és a vele való halászatot vagyis a *turbukolást* Herman O. könyve 317. lapján így írja le: «A Balaton déli részén élt azelőtt a hajtó-halászatnak egy neme, mely turbókolás néven járta s melynek főszerszáma a turbukháló volt. Ez a turbukháló alapjában olyan volt, mint a kecsegeháló, t. i. két öregszemű tükörháló közé finom, apróbb szemű léhésháló volt fogva, tehát a háromsorosak közé tartozott. Hossza 10 m., szélessége 1 m., ina ólmos, apacs helyett pedig csak kötélzete volt. A turbukhálóval való halászatot két bödönhajó űzte, úgy, hogy a hálóval a kisebb nádüstököket bekerítették s az üstököt a buklórúddal, mely 4—5 m. hosszú tolórúd volt, meghajtották. A halászatnak ez a módja a nád tövén megfekvő halakra, ú. m. csukára és pontyra volt számítva, különösen az utóbbira, a melyről a tóságok halászai országszerte azt tartják, hogy azért fekszik meg a nádak tövén, mert az ifjú gyökérsarjakat a szájába veszi és szopogatja».

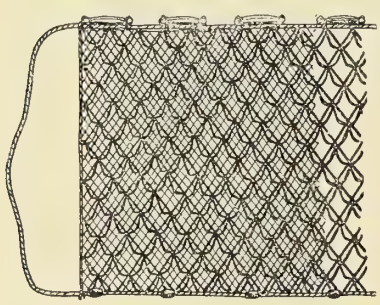

132. ábra. A turbukháló egy darabja.

Minthogy Herman ezt a szerszámot úgy írja le, mint a mely «élt azelőtt» a Balaton mentén, vagyis a mely az ő kutatásai idején már nem volt meg, kipusztult s így a leírást is csak, a nép bemondása alapján tudta megadni, kétszeresen érdekelt e szerszám s noha nem sok reménynyel, elkövettem mindent, hogy e szerszámra s a vele való halászatra vonatkozó ismereteinket kibővítsem.

Keneséről kiindulva, a veszprém—zalai parton végig egészen Szigligetig sehol semmiféle nyomára nem akadtam a turbukhálónak; a halászok még a turbuk szót sem ismerték. Szigligeten kaptam az első nyomot; a szigligeti vizet a kilenczvenes években Kovács István bérelte, tőle pedig a buzsáki tótok bírták albérletbe a halászatot; ezek a buzsáki tótok halásztak itt *turbikhálóval* s innen ismerték a szigligetiek is, a kik maguk azonban soha sem halásztak vele. A háló háromsoros volt s a nádüstökök bekerítésére szolgált. Szigligeten túl Balaton-Ederics halászai erről a turbukhálóról már mit sem tudtak, Meszes-Györökön a háló soha sem volt használatban, de ismerték Keszthelyről, sőt itt mondták azt is, hogy az maig is megvan és pedig eleven alkalmazásban Vörsön.

Keneséről kiindulva, de a veszprém-somogyi partokon haladva végig, a turbukhálóra vonatkozó első adatot Balaton-Csehiben kaptam. A háló háromrétű volt, de egészen másként használták, mint azt Herman leírja és pedig kétféleképen: *rekesztő-* és *eresztő*-hálónak is. Első esetben az árkokat rekesztették el vele, aztán bukálóval jó messziről neki hajtották a halakat, melyek így neki iramodva a háló hármas szövevényének, abba menthetetlenül beleakadtak. A másik esetben eresztőháló módjára éjszakára kiengedték a vízbe s reggel a zsákmánynyal együtt felszedték. Így azonban csak a berekben halásztak, a Balatonban a turbukhálót egyáltalában nem használták. Fonyódon az egykori halászbérlőnek, Rosenberg-nek megmaradt szerszámait átnézvén, meglepetéssel láttam köztük a turbukhálót, még pedig 100 öles nagyságban. Ennek a története az, hogy a fonyódi halászok a buzsáki

tótoktól átvették és megtanulták a turbukháló kezelését s halásztak is vele, de csak a berekben; a Balatonban soha. Mikor aztán mintegy 35 évvel ezelőtt a Rosenberg-ék vették bérbe az itteni hálászatot, a hálót már itt gyakorlatban találták s megpróbálták alkalmazni előbb kicsinyben, utóbb nagyban a Balaton taván; akármily nagy volt is a háló, neve mindig turbukháló maradt. — Balaton-Kesesztúron a turbukhálót szintén ismerték, de úgy itt, mint Balaton-Szentgyörgyön azt csak a berekben használták, majd a Herman által leírt módon, majd úgy, hogy kieresztették a vízben s a halat messziről bukálóval neki hajtották; mindkét helyen azonban a szerszámot a berki tótságnak tulajdonították, mely a balatoni magyar halásznak

133. ábra. Turbókolás a Balatonon.

soha sem volt szerszáma. Végül Keszthelyen, az odavaló halászok szerint turbukháló legalább 20 év óta nincs s ugyancsak szerintük az berki szerszám volt, mely Keszthelyen (a zalai Balaton-parton) soha túl nem terjedt.

Vörsön aztán kiderült, hogy ott a turbukháló nemcsak «azelőtt» élt, hanem él mai napig is, azt 1899 deczemberében — tehát teljes 12 évvel Herman könyvének megjelenése után — magam is láttam, sőt két példányt a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya számára szerencsésen meg is vettem (132. ábra). A vörsi halászok ezt a hálót háromféleképen használták. Az egyik mód az volt, a melyet Herman is leírt, s így azzal itt már nem foglalkozunk s csak képét mutatjuk be a 133. ábrán. A másik esetben a halász kieresztette a hálóját a vízben, azt sarkosan ⋀ állította fel, csolnakján került egyet s a halakat buklóval neki hajtotta a hálónak s mikor visszaért a hálóhoz, azt a zsákmánynyal együtt kiemelte. A harmadik mód lénye-

gileg ugyanaz, mint a második, csakhogy nem egy halász űzte, hanem többen álltak össze közös haszonra; ilyenkor 8—10 halász egyesült, ki-ki elhozta a maga turbukját, azokat úgy állították fel egymás mellé sarkosan, hogy a hal két-két háló közt meg ne szökhessen, a mint azt e kis schematikus rajz mutatja ⋀⋀⋀⋀⋀; a hálót felállívta jó messzire visszaeveztek s aztán megindult a hajtás; a két legszélső halász persze valamelyest előre ment, hogy a hal ki ne szökhessen, mint az 134. ábránkon látható. Természetesen mindig a közepütt álló turbukháló fogta a legtöbb halat, míg a szélekhez mind közelebb fekvők, mind kevesebbet; az osztozásnál azonban ez soha sem számított, a zsákmányt teljesen egyformán osztották el. A vörsi halászok különben a turbukhálót tiszta berki szerszámnak mondják, melynek mestereiül ők is a berki tótságot jelölték meg.

134. ábra. Neki hajtás a turbuknak.

Nem kevésbbé fontos azonban az sem, hogy a balatoniak *turbuk-* vagy *turbikháló* néven még két egészen más szerkezetű hálót is ismertek, mindkettőt ismét csak a buzsáki tótok révén. Szigligeten megcsinálták e háló modeljét is, ez nem volt más, mint egy nagy szák, csakhogy ennek száját nem kerek, hanem félköralakú abroncs nyitotta ki; az abroncs egyik végétől az abroncs közepén át haladt ferdén a rúd, mert ezt nem lábról, hanem csolnakról kezelték. Balaton-Edericsen, hol, mint láttuk, a háromszoros turbukháló egyáltalában ismeretlen, ezt az utóbb leírt s egysoros hálóból álló szákalakú hálót szintén ismerték turbuk- vagy turbikháló néven, de az edericsieké a szigligetiekétől abban különbözött, hogy a háló hosszú farkában 3 abroncs volt elhelyezve, mint azt 135. ábránk mutatja; az edericsiek ezt szintén a berki tótok szerszámaképen ismerték.

A turbukháló néven tehát a berki tót halászatnak egy a magyar bokorhálóhoz eléggé hasonló egysoros háló nemét is ismerik a Balaton mentén, a mely azonban a balaton-tavi halászatnak soha sem volt törzsökös szerszáma.

E hálók csoportjában kell felemlítenem a hajtó hálóknak még két nemét, melyeket szintén berkieknek tartanak s melyeket Herman Ottó szintén nem ismertet. Az egyik, melylyel Szigligeten ismertettek meg, a *bukáló háló:* ez is hálózsák, melynek nyílását egyöles átmérőjű abroncsra húzták; az abroncshoz egy háromöles rudat kötöttek úgy, hogy az felezte a nyílást; a zsák 1—1$^1/_2$ öles hosszú volt, hegyes farkban végződött (136. ábra); beállították a bokros partok alá s a halakat bukálóval kergették belé.[1] A másik, mely Vörsön maig is alkalmazásban van, a hol is a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya számára egyet beszereztem, a *kemenczeháló.* Ez is hegyesfarkú hosszú hálózsák, nyílása azonban nem kerek, hanem csak félkör-

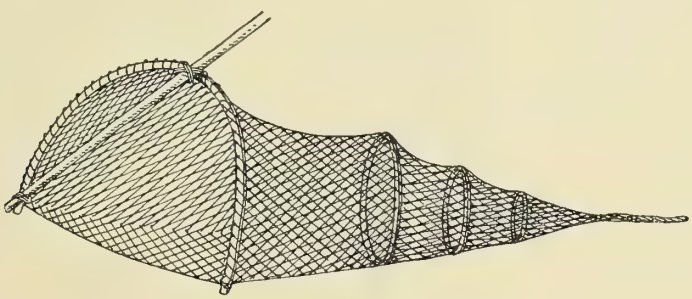

135. ábra. Turbukháló B.-Edericsen.

abroncsra van húzva; a nyílás alsó egyenes inának közepétől azután hosszú rúd indul ki, mely a félabroncs közepéhez van kötve, ott meghajlik s túlsó vége a hálózsák csúcsához van kötve úgy, hogy ezt egyenesre húzza ki (137. ábra); a zsák keskeny részében olykor két abroncs van, hogy azok azt meglehetősen nyitva

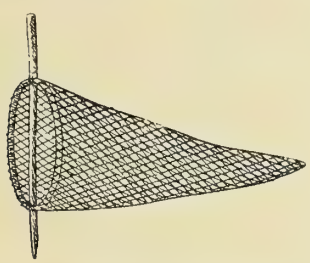

136. ábra. Bukálóháló Szigligeten.

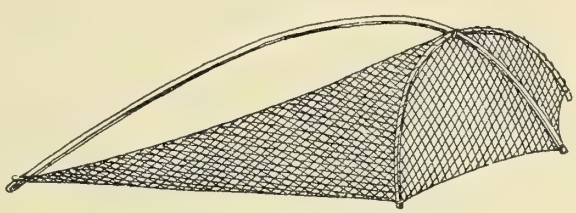

137. ábra. Kemenczeháló Vörsön.

tartsák. Ezt a hálót a halász kiczövekelte s a halat lábán neki buklózta. Ez a háló megvolt Zalaváron is.[2]

Az eresztőháló. — Az állítóhalászat e szerszáma, az eresztőháló, nem egyéb, mint hosszú hálófal; hossza 20 öl, szélessége egy öl s egy ilyen darab tesz egy véget. Van *felső ina, alsó ina* és két oldalt *keresztkötele* vagy *keresztina;* magát a hálót, minthogy bolti pamutból készül s olykor nagyon is finom, nem léhésnek,

[1] A bukáló háló nevet Herman ugyan felemlíti a Mesterszótárban Göcsejből, de le nem írja, hanem utal a púposháló és borító szavakra; a púposháló név mint czímszó azonban egyáltalában nem található a Mesterszótárban; s az, hogy Herman e hálót a borítóval azonosítja, mutatja, hogy ő a bukáló hálót egyáltalában soha sem látta.

[2] Ugyanezt a hálót három abroncscsal írja le *vonó-* vagy *húzó-háló* néven Bellosics Bálint Hetésből a Mura és Kebele mellől (A M. N. Muz. Népr. Osztályának Értesítője 1902. III. évf. 29—32. l.).

hanem *selyem*nek mondják; fölinán kettős töves gyékényből készült *póták,* alinán pedig öles távolságban *hálókövek* — az eresztőhálónál *kövellők* — vannak felkötve. Egy ilyen 20 öles *vég*nek az alinán, mindkét végén egy-egy, a kövellőknél nagyobb kő van s ezeket *végkő*nek nevezik. Ha két ilyen hálót összekötnek, a két hálónak nem négy, hanem csak három végköve lesz, mert középütt, az összekötés helyén, közös kő húzza le őket; ennek a neve már nem végkő, hanem *derékkő, őrkő* vagy *foglalókő.* Ha pedig még több ilyen hálót fűznek össze, akkor e nagyobb köveket általánosan *nagy kövellők*nek hívják. A háló felső inán, a nagy kövellőknek megfelelően ú. n. *örök* lebegnek a vizen, melyek tövesgyékényből süveg formára készülnek (részletes leírást és rajzot ad róluk Herman a 321., 322. lapokon); ez őrt nevezik *bucsér*nak is, *kótá*nak is, mindkét nevet Tihanyban jegyeztem fel. Az őr helyett jégszakadáskor, a mikor azt a zoj és presznya könnyen összemorzsolná vagy letépné, egy karcsú gyékénynyalábot alkalmaznak, melynek *kaczér,* Tihanyban *laposkóta* a neve. Magát a hálót a Balatonon *eresztő, eregető, vető* vagy *pamukhálónak* nevezik. Halászáskor 8—10, sőt olykor 50 ilyen véget is összetoldanak, napnyugtakor azokat csolnakról szél mentiben eresztik s így valóságos álló falakat húznak a vízbe; reggel, napkeltekor aztán felszedik, a beléjük nyaklott halat kivetik; a háló nappal a terítőn szárad. Különösen a Balaton fenekén levő ú. n. *köveket* szeretik ezzel a hálóval meghalászni. Az eresztőhálónak különben a különféle halakra külön-külön alakja volt s ezt arról a halról nevezték el, a melynek szánták. Így volt *gardaháló,* mely negyvenes czérnából készült czolos szemekkel; *süllőháló* harminczas czérnából másfél czolos szemekkel, 40 öl hosszú és 40 szem széles; *pontyháló* huszas czérnából két czolos szemekkel, egyébként ugyanolyan méretű, mint a süllőháló; az *önháló* csak kicsivel öregebb szemű, mint a pontyháló, hasonlóképen a *keszeghálói* is; a *fogasháló* végül tizes czérnából készült s szemei három czolosak. Herman különben e halászatot német eredetűnek tartja (320. l.), annyi azonban bizonyos, hogy a felszerelés tiszta magyar és balatoni. A bödönhajó idejében Kenesétől Keszthelyig általános volt az eresztőháló használata, az új részvénytársaság azonban azt végkép beszüntette, mert nem lehet ellenőrizni sem azt, hogy mennyi hálót eresztettek, sem azt, hogy mennyi halat fogtak.

Mint ugyancsak az állítóhalászat egyik szerszámát, itt kell még felemlítenem, hogy Badacsony-Tomajban és Tördemiczen — de a Balaton mellékén sehol másutt — egy ú. n. *tüző-háló* nyomaira akadtam; hálót magát nem láttam, mert felvételem idejében már egyáltalában nem halásztak vele, de elmondták, hogy olyan volt, mint az eresztőháló, volt alsó és felső ina, kövei és pótái, de nem eresztették, hanem két végét két a vízbe vert karóra akasztották. Hozzá a felállításra nézve hasonló hálóként a Herman O. által leírt tiszai marázsahálót említhetem fel.

A kereső halászatnak a Balaton mellékén semmi nyomára sem akadtam.

A vetőháló. — A vetőháló egyáltalában nem balatoni háló s noha a Sión az régen megvan s ott tősgyökeres szerszámnak látszik, onnan nem tudott bejutni a Balaton mellékére, míg olyan halászok nem hozták be, a kiknek az szerszámleltárukhoz tartozott, t. i. a tiszaiak. Egybehangzó a vén halászok azon állítása, hogy a vetőháló a Balatonon a tiszai halászok bejövetele előtt ismeretlen volt, s ezt megerősítik a többi adatok is. A kilitiek pontosan megmondták, hogy az első dobóhálókat — ők így nevezik — a tiszai halászok hozták be a hatvanas években, majd egy Klosz nevű siófoki kereskedő hozatta azokat, még pedig Szegedről. Kilitin, Siófokon csak használták, igaz, hogy nem a Balatonban, hanem a Sión;

de tovább alig tudott terjedni. Zamárdin akkor, mikor ujság volt, 4—5 évig használták, de aztán lemaradt, és hasonlóképen volt ez a fonyódi berekben is. Ma már senki sem használja. Alak szerint az általam látott példányok ahhoz a typushoz tartoztak, melyet HERMAN nyugoti forma néven ismertet (331. l.).

A hurokvető halászatot a balatoni ember nem ismeri.

A borító. — A tapogató halászatnak a Balaton mellékén egyetlen szerszáma él és ez a *borító,* mely a Balaton halászatát a Velenczei-tóéval a legközelebbi rokonságba hozza. A fehérmegyei (Velencze-tavi) borítót, vagy az ottani tájszólás szerint *buréttót* HERMAN O. ugyanis így írja le: «Ez majdnem félgömbös, harangalakú s szépen egyesített nyolczas kávára feszített hálóból való, felül megfelelő nyílással; ezen át egy nem egészen két méter hosszú rúd van kötve, mely nyélnek szolgál.» Ez a leírás és a HERMAN által hozzáadott kép tökéletesen egyezik azzal a rajzzal, melyet Endréden egy a csendőrség által elkobzott borítóhálóról készítettem (138. á.), s melyet aztán általánosan megtaláltam Kenesén, Paloznakon, Füreden, Tihanyban, Tomajban, Tördemiczen, Meszes-Györökön, Kilitin, Zamárdin, Kőröshegyen és Szárszón *borító, burétó, burító* és *burogató* nevek alatt. Ez a balatoni halászatnak kétségtelenül ősi soron tartozéka, nemcsak azért, mert megvolt már a tiszai halászok ideje előtt is, hanem mert az ország más részeiben, úgy látszik, ez az alak nincs meg, sőt ezt az alakot a Tisza mentén egyáltalában nem használják. De azért a tiszai halászat — ideig-óráig — erre is hatott; ugyanis Badacsony-Tomajban, Kilitiben és Zamárdiban láttam olyan borítóhálót, mely kétsoros — egy öregebb és egy apróbbszemű — hálóval volt borítva, már pedig HERMAN szerint az, hogy a tapogató többsoros hálórendszerre van fogva, egyenesen a szegedvidéki kávás tapogató sajátja, noha az három sor hálóval — két tükörháló közt finom léhéssel — van borítva.

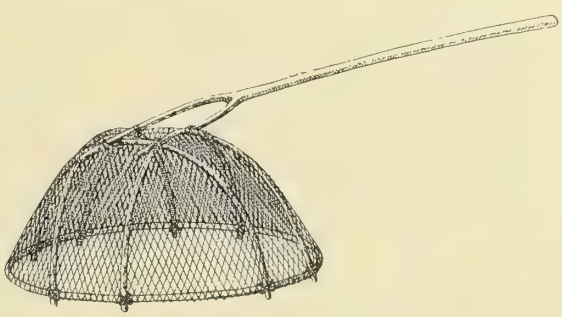

138. ábra. Balatoni borító.

A szigony. — A szigonyos halászat az egész Balaton mentén általánosan el volt terjedve; a balatoni halásznak a szigonyozás annyira vériben van, hogy arról mind a mai napig nem tudott lemondani. Már HERMAN 1887-ben megemlíti, hogy a Balaton mellékén a szigonynyal való halászat szigorúan el van tiltva s a szigony ott csak a merészebb halász padlásán bujkál, de azért én még 1900-ban sem találtam oly falut a Balaton mellett, a hol szigonyt ne láttam vagy ne vettem volna s nem egyszer épen a biró kamrájában a buza vagy kukoricza közül ástam ki azt.

A szigonyok vagy *egyágúak* s ezek a *dárdaszigonyok,* vagy *többágúak.* Az egyágú vagy dárdaszigonynak a Balaton mellett csak halvány nyomára akadtam; a lengyeltóti főszolgabiró ugyan közölte velem, hogy azt Lellén használták, Lellén a halászok az adatot megerősítették, megmondták, hogy az árkokban és a Berekben halásztak vele, hogy kütyüje (köpüje) és nem makkja volt, de mutatni már egyet sem tudtak. Ha tehát a dárdaszigony a Balaton mellett meg volt is, az semmi esetre sem lehetett általános, sem benszülött szerszám, mikor, honnan és hogyan került ide, azt ma már megállapítani nem lehet. A többágú szigonyok közül a Balaton mellékéről teljesen hiányzanak a *kerítő, oldaltvágó, nyakló* és

tüző szigonyok; azok az alakok, melyeket a Balaton mellékéről eddig ismerünk, kivétel nélkül — *szúró* szigonyok vagyis az ágak egyformán hosszúak s a nyél tengelyével párhuzamosak.

Noha így a Balaton szigonyai meglehetősen egyneműeknek látszanak — a mennyiben valamennyi szúró — mégis az egyneműség pusztán a szerkezetre szorítkozik, mert a Balaton melléke szigonyok tekintetében több nevezetes positiv és negativ sajátosságot mutat. A szigonyok megerősítés szerint *makkosak* és *köpüsek;* s ezek előfordulása tekintetében a Balaton igen érdekes, mert makkos szigonyokat eddig az egész országban csak a Balaton mellől ismerünk, de azért a Balaton mellett megvannak a köpüs szigonyok is.

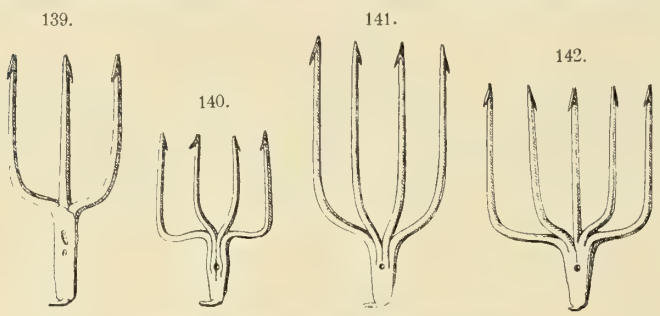

139—142. ábra. Makkos sziyonyok.

Herman ezeket a makkos szigonyokat Keszthelyen fedezte fel s csak onnan ismeri; bemutat belőlük hármat, két háromágút és egy ötágút. Háromágút én is gyűjtöttem Vörsön (139. ábra), négyágút Vörsön (140. á.) és Szigligeten (141. á.), ötágút Szigligeten (142. ábra); ezeken kívül egy négyágút feljegyeztem Fonyódon. Ezékből kitűnik, hogy a makkos szigonyok 3—5 ágúak, hogy azok a Balaton medenczéjének déli harmadában vannak elterjedve Szigligettől kezdve Keszthelyen és Vörsön át Fonyódig. Ezen területtől északra sehol még csak nyomára sem akadtam. Az ágak számát tekintve ugyan a makkos szigonyok 3—5 ágúak és statisztikailag alig mondhatjuk, hogy az egyik vagy másik túlnyomó volna (az eddig gyűjtött és ismert példányokból 3 háromágú, 3 négyágú és 2 ötágú), mégis ha figyelembe veszszük, hogy az 1774-ből való czéhkorsón, az 1849-ből való czéhládán és az 1871-ből való keszthelyi czéhzászlón a szigony következetesen háromágúnak van ábrázolva, azt hiszszük, nem tévedünk, ha a Balaton e déli harmadára a háromágú makkos szigonyt typusosnak veszszük, noha ezek mellett ma már köpüs szigonyok is vannak e területen.

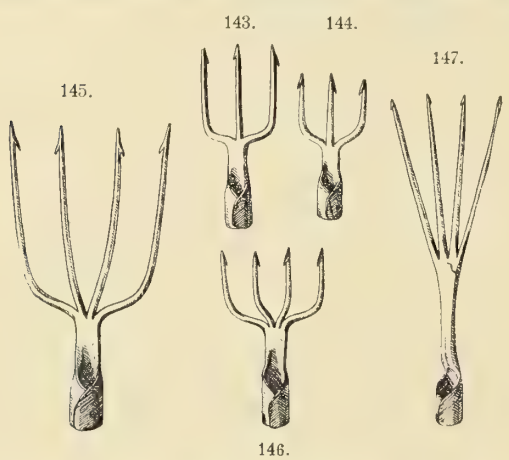

144—147. ábra. Három- és négyágú szigonyok.

Ezekkel szemben a Balaton medenczéjének többi kétharmadában kizárólag köpüs szigonyok fordulnak elő. Az ágak száma szerint *háromágút* közöl Herman Keneséről (346. l.) én magam kettőt gyűjtöttem, egyet Keneséről (143. á.), egyet Tihanyból (144. á.), fejegyeztem azonkívül Kilitin, Balaton-Csehiben, Lellén, Meszes-Györökön; a Herman által közölt példány azért is érdekes, mert a többi kovácsolt szigonyoktól a közbülső ágaknak a tartóvashoz való szegelése által lényegesen eltér; nagyobb jelentősége azonban e szegezésnek nincs, mert a Balaton mellől

több ilyen példány egyáltalában nem került elő. *Négyágú* szigonyt a Balaton mellől Hèrman csak egyet közöl, ennél «a tartóvas nincs kifejlődve, ágai forrasztottak, nyaka hosszú, megerősítése köpüs; ez a forma leginkább Balatonfő körül akad.» (349. l); én hármat gyűjtöttem; az egyik Lelléről való s ez nagyjában megegyezik Herman-éval (146. á.); a második Keneséről való s nevezetes, mert csak két szélső ága párhuzamos, míg a két közbülső szétmeredő (145. ábra); a harmadik Balatonfő-Kajárról (Aligáról) való s feltünő alak, mert mind a négy ága a tenyér szétfeszített ujjaihoz hasonlóan szétmeredő, a melyről alább még külön megemlékezünk (147. á.); négyágúakat feljegyeztem még Örvényesen, Bal.-Edericsen, Kilitin, Kőröshegyen, Szárszón, Meszes-Györökön, Fonyódon és Bal.-Csehin. *Ötágú* szigonyt Herman nem közöl, az, a mit ötösnek ír le, mint ő maga mondja, eredetileg hétágú volt, de a két szélső ága letörött. Igazi ötös szigonyt én ötöt gyűjtöttem; az első Tihanyból való s hosszú nyaka s a köpünek hosszú nyelve jellemzi; a második szintén tihanyi s szétmeredő ágaival tünik fel (148. á.); a harmadik a lenagyobb szigony, melyet valaha láttam, csak a vasa hat kilogramm s a kenesei Kalmár Imre szerszáma volt (149. ábra); az utolsó kettő Lengyeltótiból való, az egyik rövid (150. ábra), a másik hosszúnyakú (151. ábra). Ezeken kívül Balaton-Füreden lerajzoltam egy olyan ötágú szigonyt, melynél csak az ágak voltak vasból, a tartóvasat pedig tartófa helyettesítette, a nyél is abba volt beütve s így köpü nem volt. Vegül ötágú szigonyt feljegyeztem Tördemiczen, Edericsen, Örvényesen, Kőröshegyen, Szárszón és Fonyódon. A *hatágú* szigonyra általánosan azt mondták a Balaton mellékén, hogy van, a tény azonban az, hogy egyetlen egy helyütt sem tudtak ilyent felmutatni s Herman sem talált rájok; megjegyzem, nem egyszer történt meg velem az, hogy a halász elindult, hogy elhozza hatágú szigonyát, de mire visszatért vagy 5, vagy 7 ágú szigonyt hozott; a Balaton mellől tehát eddig hatágú szigonyt nem ismerünk. *Hétágú* szigony is csak kettő került elő; az egyik az, melyet Herman Tihanyból ír le ötösnek, mert két szélső ága letörött; a másik Fonyódról van, s igen szép alak; nyaka ugyanis három kisebb nyakra oszlik, a középső tart 3, a két szélső pedig 2—2 ágat (152. á.); Magyarországról az ilyen alkotású szigony eddig teljesen ismeretlen volt. *Nyolcágú* szigony (153. á.) szintén csak kettő került elő; az egyiket Herman közli Keneséről s ez ismét szeges; a másikat én szereztem Badacsony-Tomajban s nevezetes alak, mert ágai szétmerednek. Beszéltek ugyan a Balaton mellékén 9 és 10 ágú szigo-

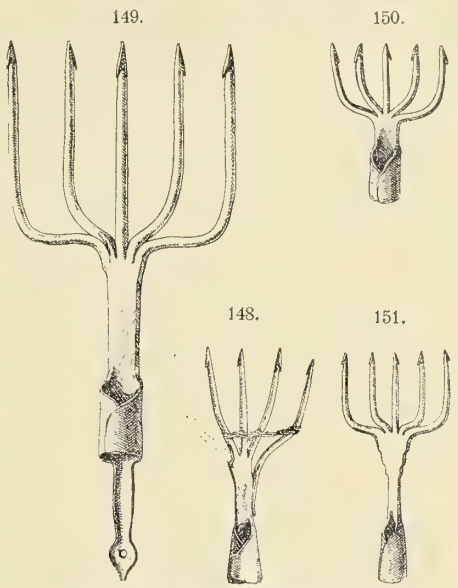

148—151. ábra. Ötágú szigonyok.

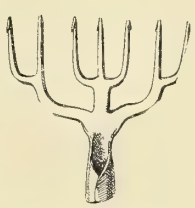

152. ábra. Hétágú szigony.

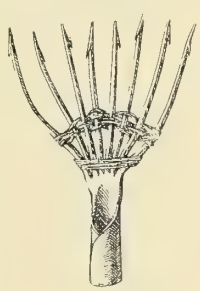

153. ábra. Nyolcágú szigony.

nyokról, de csak két helyütt (Szárszón és Badacsony-Tomajban) s ott sem tudtak felmutatni egyetlen egyet sem. A Balaton északi két harmadában tehát typusosak a 4 és 5-ágú köpüs szigonyok, melyek mellett szórványosan a 3, 7 és 8 ágúak is megvannak.

Térjünk most vissza az aligai szigonyra, melyet négy szétmeredő ága jellemez; ilyen szétmeredő ágakat láttunk a tihanyi ötágú, a badacsony-tomaji nyolcágú szigonynál, sőt átmeneti alakban a kenesei négyágú szigonyban, a hol csak a két középső ág volt szétmeredő. Az ágak e szétmeredését azért kell itt külön felemlítenünk, mert Herman kimutatta, hogy a szétmeredő ágakkal (4—5) ellátott szigony a Velencze-tó mellett igazi törzsalak, mely e tó körül minden ponton egyforma, s így a Balaton mellékén való szórványos előfordulását a Velencze-tavi halászat hatásának kell tekintenünk. Hogy a két tó között egyéb egyezés is van, láttuk a borítónál.

A szigonyt a Balaton mellékén mindenütt és csakis *szigony*nak mondják; a Kövesden őrzött 1815-iki tanulkihallgatási jegyzőkönyv ugyan *czigony*nak írja, de ezt a változatot az élő nyelvben sehol sem hallottam. Az ágak végén levő szakának ezt a nevét nem ismerik, a balatoni halásznál ennek neve: *szakáll, kampó* vagy *kapocs*. Régebben a híresebb szigonyosoknak több szigonyuk is volt, külön a harcsára, külön a csukára, külön a pontyra. A *harcsázó* szigonyt különösen úrnap hetiben használták, mindenkor csolnakról nádas helyeken halásztak vele. A *csukázó* vagy *lábról való* szigonyt nem kellett hajóról kezelni, hasonlóképen a pontyét sem; a *csuká*nak sűrűbb, a *ponty*nak ritkább ágú szigony kellett. A Tisza mellékén van a szigonynak egy járulékos szerszáma a vágóhorog; ez arra való, hogy ha a halász nagy halat döfött le s az nagyon mozgolódik, egyik kezével a szigonyt tartva, a másikkal a vágóhorgot ragadja meg s azt a hal hasába vágva, így segíti a partra. A Balaton mellékén sem Herman, sem én a vágóhorgot egyáltalában nem találtuk meg; ezt a Balaton mellett a *gyalázka* pótolta, ezzel vágták el hirtelen a halnak a kopétóját, ettől a halnak azonnal vége van.

Van azonban a Balaton szigonyos halászatának egy negativ sajátossága is, mely azt a területet élesen szembeállítja a Duna-Tisza mentén élő központi magyarság halászatával. Herman ugyanis kimutatta, hogy «a központi magyar halászság a dárdaszigony mellett kizárólag csak a kétágú szigonyt használja mely alkata szerint a különböző pontokon is egynemű, tehát tipusz». Ez az alak mindig köpüs megerősítésű s ágai köröm szakások (193. l.). A sajátságos most már az, hogy ez a kétágú szigony a Balaton mellékén egyáltalában nincs meg; a balatoni halász egyenesen lehetetlenségnek tartja a kétágú alakot s nem tudja elképzelni, hogy az miképen tartja meg a halat. A balatoniak a kétágú szigonyt még a tiszai halászok révén sem ismerték meg, azok a halászok, kik a tiszaiakat ismerték, azok kezén szigonyt egyáltalában nem láttak. Még sajátságosabb azonban az, hogy Herman közöl egy Balaton-melléki szigonyt, mely kétágú, sőt makkos; ezt Tihany halászai a Balaton fenekéről kerítették elő, melynek régi voltáról — Herman szerint — az a tetemes kérgesedés is tanuskodik, mely borítja. (195. l.). Ha ezt a kétágú makkos szigonyt régészeti leletnek tekintjük, ha magában áll is, valami feltevéssel még csak megmagyarázhatjuk előfordulását, de legott bonyolultabbá lesz a kérdés, ha az újabb recens darabnak bizonyul. A darab maga többször volt kezemben s a kérgesedést én soha sem láttam oly tetemesnek, hogy abból valami nagy régiségre mertem volna következtetni, de mikor Badacsony-Tomajon egy ezzel a szigonynyal úgy

alakjára, mint kovácsolására nézve tökéletesen egyező s csakis nagyságában eltérő kétágú és makkos szigonyt hoztak elém (154. á.), a tihanyi lelet kora iránt minden kétségem eloszlott, mert az, noha nehány évet a vízben töltött, ép úgy recens, mint tomaji párja. Kezdetben arra gondoltam, hogy ez a két szigony talán szintén a tiszamelléki halászság balatoni expeditiójának emléke, e mellett szólana a szigonyok kétágú volta, de kizárja ezt a feltevést az, hogy az ágak nem körömszakások, hanem hegyes szakások, s hogy megerősítés szerint nem köpüsek, hanem makkosak s így határozottan a keszthelyi szigony-typusokhoz csatlakoznak. A tomaji szigony gazdájáról, származásáról semmi bizonyosat nem tudtam meg, a ki előhozta, már harmadkézből kapta, s így a szóbeli közlés sem nyujtott felvilágosítást arra, hogy hogyan került az a kétágú szigony ide, a hol azt a halászok lehetetlen alaknak tartják. Abból, hogy a tihanyi vízből kifogott példány párja Tomajon előkerült, az következik, hogy a tihanyi példány nem unicum, sőt, hogy ez a makkos, hegyes szakás, kétágú alak, maig is él; abból, hogy a Balaton mellékén nincs meg, sőt nem is tudnak róla, az következik, hogy az a két példány más vidékről került ide; ha ez így van, akkor a makkos szigonyok elterjedése nem szorítkozik csupán a Balaton mellékére, hanem ez már csak valamely határterülete annak, a hol a makkos szigonyok el vannak terjedve, s a mely minden valószinűség szerint a Keszthely és Tomaj közti Balaton-parttól északra esik; ezen a területen kell egy völgynek, egy vidéknek vagy egy néptöredéknek lenni, melynél a makkos kétágú szigony ép úgy typus, mint a köpüs kétágú a Tiszán, vagy a makkos háromágú Keszthely vidékén s az a két példány, melyet Herman és én találtunk, csak erről a vidékről kerülhetett a Balaton mellé. Akkor és ott, mikor a szigonyok egyes alakjai annyira typuszértékűek s oly helyhez kötöttek, mint azt épen a Balaton, a velenczei tó és a Tisza mellett láttuk, csakis e feltevés magyarázhatja meg a kétágú makkos szigonynak a Balaton mellékén való előfordulását, a mit igazolni, vagy más megvilágításba helyezni a jövő feladata marad.

154. ábra. Kétágú és makkos szigony.

Horgászat. A balatoni horgászatról Herman külön sehol sem emlékszik meg, igaz, hogy ez rég jelentőségét vesztette, de volt s én magam a Balaton mellet a horgászat négy szerszámát találtam meg, a kosztos horgot, a véghorgot, a pörgő horgot és az átkötő horgot.

A *kosztos horgot* a Balaton mellett általánosan *sujta, sujtálló* néven, ritkábban *egyes horog* vagy *korczos horog* néven ismerik. Van neki vagy három öles *nyele* kőrisfából, de *eleje* vagy *csapóvége* somfavessző; erre kötik rá a 4—5 öles inat; ezen van a *buktató* vagy *gyékény póta,* mely billenésével jelzi, hogy a hal pedzi a a horgot; a buktatótól indul ki a mintegy két araszt hosszú *cserke* vagy *talpalló,* derekán ólomgombbal, végén a horoggal, melyet Tördemicz halászai igen jellemzően maig is *tű*-nek neveznek, a melynek *szakálla* van s a melyet küszszel, szalonnával vagy kukaczczal csaliznak fel. Ez a kosztos horog annyira közismeretű dolog, hogy használata bővebb magyarázatot nem kiván.

A *véghorog,* melyet a Balaton mellékén ezen általános nevén kívül még eregető vagy eresztő horognak is neveznek, nem egyéb mint fenékhorog. Ennek van egy 20—60 öl hosszú *ina,* végén jókora kővel a *végkő*vel; az inon 1—1½ ölenkint *cserkék* vagy *talpallók,* következnek, melyek az inra *farkaskörömm*el (155. ábra) vannak ráhurkolva, a cserkék 3—6 láb hosszúak s végükön van a felcsalizott horog. Minden ötödik horog után egy *kövellő* s minden két kövellő közt a középen egy

gyékény következett; a kövellők cserkéje hosszabb lévén, mint a horgoké, a horgok a vízben szabadon lebegtek, mert a gyékény a derékinat fentartotta. A kövellők, illetőleg gyékények cserkéjét *kümadzag*-, illetőleg *gyékénymadzag*nak hívták. A csali lótetű, apró keszeg, zöld szecskü volt (156. ábra). Az így felszerelt véghorgot csolnakról eresztették ki a vizbe éjszakára s aztán hajnalban szedték fel. A horog ma már mind bolti horog. A véghorog felszedésére nem fentőt használnak, az a Balaton mellékén egyáltalában nincs meg, hanem *keresőt*, a mi nem más, mint egy négyágú vasmacska, melyet *szabadító*nak is neveznek.

Míg a kosztos és a véghorog a Balaton mellékén a horgászatnak általánosan elterjedt szerszáma volt, addig az átkötő és pörgő horog annak csak egy-egy pontjáról ismeretes s úgy látszik, épen nem volt általános elterjedésü. A *pörgő horgot* Kilitin jegyeztem fel, nem láttam, csak halászok mondták el, hogy a horog ina kétágú fácskára volt csavarva, horgát felcsalizták és *csukát csukával* fogtak; ha a csalit ugyanis bekapta egy kis $^1/_2$—1 fontos csuka, a halász akkor azt nem rántotta ki, hanem az inat utána pergette; mikor aztán a kis csukát bekapta egy 5—6 fontos nagyobb csuka, akkor a halász is kirántotta horgát s vele a prédát a vízből. Az *átkötő horgot* Vörsről jegyeztem fel; ezt ott harcsára és csukára használták; két vízbe vert czövekre kifeszítették az inat, erre kétölenkint jöttek a $1^1/_2$ sukkos tal-

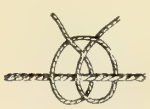

155. ábra. Farkasköröm.

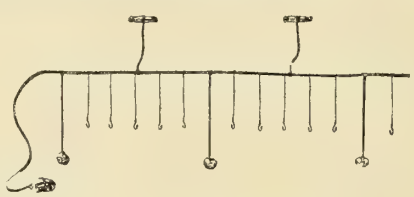

156. ábra. A véghorog.

pallók, ezek végén a bolti horog; a csali a harcsának lóféreg vagy tüdő, a csukának apró hal volt.

*

A tulajdonképeni halászat ismertetése ezzel véget is ért; mindössze még a *rákászat*ról kell nehány szót szólanunk, a mennyiben a rákászatot is a halászat keretében szokták ismertetni: A Balatonban igen sok volt a rák, de a hetvenes évek folyamán teljesen kipusztult; az évet pontosan senki sem tudta megmondani, a hány helyen kérdeztem, annyi évet mondtak, a legkorábbi év 1867, a legkésőbbi 1880 volt. Kipusztulását tulajdonították fagynak, nagy vízáradásnak és betegségnek. Fajtája szerint más volt, mint a folyami rák, ez fekete, a balatoni pedig fehér volt s hívták kecskeráknak. Fogták este, nád lángjánál, szabad kézzel, fogták rácscsal, meg nádra húzott kecskebőrrel. Ma újból kezd szaporodni, de lassan.

És végül a halászat keretében kell felemlítenünk a *tekenősbéka-fogást* is azért, mert az erről szóló intézkedés azonképen egy halászkontraktusban foglaltatik. Endréden egy meglehetős nagy patak hajtott két malmot, az alsó- és felső-endrédi malmot; a patak halászata és nádlása a tihanyi apátságé volt; ha ez nem sokat is ért, híres volt e hely a tekenős békáiról, a melyeket, hogy a tihanyi apátság urai ugyancsak megbecsültek s beszerzésükre nagy súlyt helyeztek, kitűnik az Endréd községházán őrzött következő szerződésből:

«Contractus, melly szerént kiadatik a Mgs Uraság részérül Endréd helységnek a Felső és Alsó Endrédi Malom Javaknak Halászattya és Nádlása e' következendő

feltételek alatt, úgymint; 1 a' nevezett Helység mind a két Javakban a' Halászatot maga részére használhattya, ellenben pénzért az uraságnak néha-néha jó hallal szolgálni tartozzék. 2-or a' a Nádat felébül kötelesek lesznek mind a' két tóbúl bötsületesen és annak üdejében learatni és az Uraság részére esendő fele részét a Nádnak, a' hová az Uraság tisztje által rendeltetik, béhordatni és bötsületesen összverakni. 3-or *Tekenyős Békákat minden kitelhető módon és tellyes iparkodással, mennél nagyobb számmal lehet, fogdozni tartoznak, mellyeket fizetés nélkül az Uraság részére behordani kötelességében fog állani; oly megjegyzéssel, hogy ha Tekenyős Békát alattomba valakinek eladnának, a testi büntetésen felül az Árendállásnak is ideje azonnal megszünik.* Melly fellyebb kitett haszon vételekért köteles lészen a' Helység nevébe az Előljáróság és Biró folyó pénzben az Uradalmi Cassába Harmintz az az 30 V: forintokat a jövő 1827-ik esztendei Sz: György napkor béfizetni. — Az árendállásnak ideje pedig 1826-ki Sz:Györgykor kezdődvén, tartani fog tsak egy esztendeig, vagyis jövő Sz: György napjáig. Mellynek nagyobb erejére kiadatik ezen három egyenlő párban elkészített, 's mindenik részrűl megerősített Contractualis Levél. Költ Endréden Áprlis 11-én 1826. Orvay Cajetán Tih. Administrator Ezen Contractus Főtisztelendő P. Fülöp úr rendölésébül az 1827 és 1828-ik Esztendőben Általam megerősíttetik. Endréden 18^{0} May 1827. Melegh Imre Urad. Endrődi Ispán.»

HETEDIK FEJEZET.

LAKODALOM, KERESZTELŐ, TEMETÉS.

I. Lakodalom.

A lakodalmi szokásokat a Balaton mellékén csakúgy falunkint kellett összegyűjtenem, mint minden egyéb mást. Mindenekelőtt egészen részletesen feldolgoztam a magyarság részéről külön a református és külön a katholikus lakodalmat s aztán külön az örvényes vidéki sváb utódokét. A lakodalmat részletesen mintegy 15 faluban írtam le, nem tekintve azt, van-e ismétlés vagy nincs. A többi 35 faluban az egész lakodalmat falunkint végig kérdeztem, de csak azt jegyeztem fel, a mi egészen új volt. Ha ilyesmi előkerült, újra nyomoztam azt a már feldolgozott területen is. A felekezeti és nemzetiségi különbségre nagy súlyt helyeztem, mert fel kellett tennem, hogy ha a lakodalmazásban a Balaton mellékén van különbség, annak első sorban a két nép és a két felekezet közt kell megnyilatkoznia. Az összehasonlítás eredménye az, hogy a lakodalmazás typusa a Balaton magyarságánál nagyon egységes, felekezeti különbség csakis az egyházi szertartásokkal szorosan kapcsolatos s így nem ethnikus motivumokban van; míg a magyar és sváb lakodalmak közti eltérések nem a lakodalom lefolyásában, hanem csakis kisebb jelentőségű részletekben fordultak elő. Ezért a lakodalmak alábbi vázolásában a magyarság szokásait felekezetek szerint szétosztanom nem kellett, sőt az egyezés folytán a sváb-utódok lakodalmazásából elég volt megjelölnöm azt, hogy ez hol és miben tér el a magyarságétól.

A Balaton-mellék népének lakodalmáról a magyar irodalomban már jelent meg egy gondos kis tanulmány dr. Czirbusz Gézá-tól, a magyar föld- és néprajz egyik nagyszorgalmú s jól észlelő munkásától.[1] Tanulmányában a saját maga által gyűjtött anyagot közli, de az ő gyűjtési területe nagyobb, mint az enyém, mert a Balaton melléke czímén 112 községet említ (sajnos, névleg nem sorolja fel őket), míg én csak 50-et; de azért körülbelül tudom, melyik 112 falut érti s ebben persze benne van az én 50 falum is. Tanulmánya során Czirbusz is észrevette azt, hogy a lakodalmi szokásokban felekezeti különbségek nincsenek, — legalább nála annak veszem azt, hogy meg nem emlékezik róluk. Nemzetiségi különbségeket nem ész-

[1] Dr. Czirbusz Géza: A Balaton-melléki nép életéből. Földrajzi Közlemények, 1885. 279—295. l. Franczia kivonatát lásd: «De la vie du peuple aux environs du lac Balaton» czímen az Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie 1885. (XIII.) 71—76. lapjain

lelt, de azokra nem is ügyelt, mert az egész Balaton mellékének népét mai állapota szerint magyarnak vette s egyes csoportok idegen eredetének, bár tudott róla, befolyást nem tulajdonított. Ámde Czirbusz a terület különböző részein bizonyos szokásbeli különbségeket talált s azok ismertetésénél ismételten szembe is állítja a keleti és nyugoti, a déli és északi vidéket. A lakodalmi szokásoknak ilyen geographiai elkülönüléséről azonban a Balaton mellékén szó sincs. Ez nem azt jelenti, hogy Czirbusz rosszul észlelt, a mi különbséget ő talált, az tényleg megvan, hanem azt jelenti, hogy keveset észlelt, mert ha nem vidékenkint, hanem falunkint végezte volna gyűjtését, meglátta volna, hogy e különböző területeket nem választják el egymástól éles határok, hanem azok közt fokozatos átmenet van a szokásokban, s akkor ezeket a különbségeket nem földrajziaknak, hanem chronologiaiaknak magyarázta volna.

A lakodalmaknak a Balaton mellékén ugyanis egységes typusuk volt a magyarságnál, csakhogy ez a typus nem a mai állapotokban gyökeredzett, hanem sokkal régebbiekben, a mikor a gazdasági küzdelem nem kényszerítette a népet minden téren a takarékosságra s még örömében is a mérséklésre. Az állattenyésztést nem korlátozta a belterjes földművelés, a szőlőt nem pusztította el a phylloxera, a halászat szabad volt, a nép — forgalmi eszközök híján — nem tudta és nem is törekedett értékesíteni gazdagságát; ebben a korban volt a magyar lakodalom teljes virágában, teljes kifejlődésében s annak minden részlete a százados fejlődés nyomát viselte magán. A lakodalmak e teljes alakját a XIX. század második felébe eső óriási gazdasági átalakulás teljesen megváltoztatta, s a mennyiben az átalakulás a különböző falvakban különböző módon és különböző időben történt, természetesen a lakodalom ősi typusa is különbözőképen változott meg. Néhol előbb volt szükség a takarékosságra, másutt később; néhol egyben kellett takarékoskodni, másutt másban; a régi typusból itt ez, ott amaz töredezett le; egyik helyen több, a másikon kevesebb maradt meg abból; néhol egész részletek eltüntek, másutt csak egy-egy csökevény vagy talán csak emlék maradt hírmondónak.

A Balaton 50 községe elég nagy és földrajzilag eléggé tagozott területen fekszik ahhoz, hogy az ősi szokások megmaradásában a legkülönbözőbb fokozatokat tüntesse fel; ezeket magyarázta Czirbusz helyi jellegűeknek, holott ezek mind az eredeti lakodalmi typus töredékei, melyek egymás mellett egyetlen közös keretben kitünően megférnek, egymást kiegészítik, ha egyaránt figyelembe veszszük a multat és jelent. Minderre Czirbusz maga is rájött volna, ha anyagát abból a szempontból vizsgálja meg, hogy a mit ő csak az északi részen észlelt, tényleg szemben áll-e azzal, a mit ő a déliről mint eltérőt ír le; én ilyen szempontból átnéztem az ő anyagát s meggyőződtem arról, hogy észleletei nem állnak egymással szemben, sohasem eltérők, hanem egymást kiegészítők, egymást megtürők. Itt csak egyetlen példát említek fel a 288. lapról:

Czirbusz szerint a Balaton északi mellékén az esküvőre való indulás a menyasszonyos házból történik; a vőlegény kérő-násznagya ugyanis beköszönt a házigazdához s előkéretvén a menyasszony kiadó-násznagyát, ettől kikéri a menyasszonyt, a kit kiadnak s a kivel aztán gyalog esküvőre mennek; onnan a vőlegény házához térnek vissza s ott költik el a vacsorát.

Ezzel szembeállítja Czirbusz a Balatonmellék déli vidékét, «a hol más a szokás».

Szerinte ugyanis a déli vidéken a vendégek a vőlegény házánál gyülekeznek s megreggelizvén, elmennek a menyasszonyért kocsin, esketö után ugyancsak kocsin visszamennek a menyasszony házához, ott megebédelnek s estefelé viszik a menyasszonyt új ura házához s ott költik el a vacsorát.

Lehetetlen, hogy a ki ezt a két leírást elolvassa, észre ne vegye, hogy ez két töredék, mely a legszebben egészíti ki egymást. Tudnunk kell, hogy a balatoni parasztlakodalmaknál a vőlegény vendégeit külön hívták meg s a menyasszonyéit is külön, amazok az esküvő reggelén a vőlegény házánál, emezek a lányos háznál gyűltek össze. A vőlegény, hogy vendégei türelmesebben várják be egymást, megkínálta őket enni-innivalóval s mikor mind együtt voltak, mentek a menyasszonyért. Igaz, hogy Czirbusz ezt csak a déli vidékről említi, de hogy így kell lennie az északin is, kitünik abból, hogy Czirbusz a kérő-násznagy «beköszöntés»-éről szól. Hogy a kérő-násznagy beköszönthessen és hogy a násznép a menyasszony házától indulhasson, ahhoz a vőlegénynek a maga saját vendégeivel, kérőivel már előzőleg át kellett mennie a saját házából a menyasszonyéba. Czirbusz csak az északi vidékről említi a menyasszony kikérését, holott ennek nyilvánvalóan minden lakodalomnál kivétel nélkül meg kell lennie, mert kikérés nélkül sehol sem adják ki a menyasszonyt. Czirbusz a kocsizást csak a déli partról említi fel; régen a paraszt lakodalmas menet mindig kocsin járt, most azonban a Balaton északi részein ló alig van, a legelők fogyása s az általános elszegényedés a lótartás fényűzését ugyancsak korlátozza s így bizony a lakodalmaknál is megelégszenek a gyalogszerrel; ott, a hol több lévén még a legelő, a ló is több, a déli vagyis somogyi részeken, a kocsikázás szokása is tovább tartotta fenn magát. Czirbusz szerint az északi parton a templomból egyenesen a legényes házhoz mennek vacsorálni, a déli parton a menyasszonynál megebédelnek s aztán este — mikor az új asszonyt új ura házához viszik — mennek a vőlegény házához vacsorára; amaz szegényebb, emez jobb módú lakodalom; annál délután van az esküvő (hogy ne kelljen ebédet is adni), ennél délelőtt esküsznek s így az ebédet a menyasszonynál, a vacsorát a vőlegénynél költik el; amaz csak a viszonyokkal megalkuvó egyszerűbb formája ennek, mely ma is általános s mely a lakodalmazás e részének teljes alakját tünteti elénk. A Czirbusz két leírása tehát tulajdonképen egygyé olvad össze, egy a mást kitünően kiegészíti s megszünik az a földrajzi elkülönzés is, melyet ő látni vél; egyesített szövege pedig szólna így:

A vendégek a vőlegény házánál összegyülekezvén, megreggeliznek s elmennek a menyasszonyért; ott a vőlegény kérő-násznagya beköszönt a házigazdához s előkéretvén a menyasszony kiadó-násznagyát, ettől kikéri a menyasszonyt, a kit kiadnak s a kivel aztán az esküvőre indulnak, régen és itt-ott (a déli vidéken) még ma is kocsin, általánosan azonban gyalogszerrel. Esküvő után ugyancsak kocsin, illetőleg gyalog a menyasszony házához térnek vissza, ott megebédelnek, onnan estére a menyasszonyt átviszik az új ura házához s ott költik el a vacsorát, a tulajdonképeni lakodalmat. Szegényebbek délután esküsznek, hogy ebédet ne kelljen adniok; ilyenkor a templomból egyenesen a vőlegény házához vonulnak vacsorára.

Így birálva meg a magam gyűjtését is, az alábbi sorokban a balaton-melléki lakodalmazásnak lehetőleg teljes képét akarom megvázolni, megjelölvén mindenütt, ha eltérések vannak s rámutatván arra, hogy az eltérések chronologiai, ethnologiai vagy esetleg tényleg földrajzi természetűek-e. Ebben, a mennyire lehetett, felhasználtam Czirbusz anyagát is (ezt mindenütt külön megjelzem), ámbár ő inkább egyes részletek kidolgozására, mint egy általános és teljes kép megfestésére helyezte a fősúlyt.

A Balaton mellékének népe házasságkötésében épen nem ragaszkodik saját falujához; a mint a szomszéd falvak eljönnek az ő leányaikért, ők is elmennek asszonyért a szomszéd falvakba; e tekintetben falvaink általában felesek, vagyis az asszonyok fele helybeli, másik fele a szomszédságból behozott. Az esketésekről

vezetett anyakönyvek rendesen feljegyzik az ilyen kívülről házasodóknál a menyasszony származási helyét s ezekből az adatokból összeállítható az egyes falvaknak házasodási köre; ez összeállítások azt bizonyítják, hogy az egyes falvak házasodási köre meglehetősen nagy még a kis falvaknál is.

Így p. o. Akaliból viszik a lányokat: Vázsoly, Kővágó-Örs, Dörgicse, Balaton-Henye, Padrag, Kapolcs, Monoszló, Csopak és Antalfalára; Akaliba hozzák a lányokat: Mencshely, Kapolcs, Barnagh, Kővágó-Örs, Dörgicse, Monoszló, Szent-Gál, Balaton-Szöllős és Felső-Örs községekből. E községek együtt képezik tehát Akali házasodási körét az utolsó húsz év anyakönyvi adatai alapján.

E házasodási kör a XVIII. század végén az egyes falukra nézve sokkal korlátoltabb volt, mint a XIX. század végén, a minek egyik főoka az volt, hogy a nemzetiségi különbségek még nem enyésztek úgy el, mint ma, s a házasságkötésben a felekezeteki különbségek sem voltak oly könnyen leküzdhetők, mint ma. Egyébként mindkettőnek maig is megvan a nyoma a Balaton mellékén. Az örvényesi svábutódok magyar lányt nem vesznek el s magyar faluból maig sem nősülnek, házasodási körük Jakabfa, Csicsó, Vöröstó, Barnagh, Tót-Vázsony községből állanak, melyek mind erős német telepek. Hasonlóképen — különösen a somogyi részen — a református gazdagyerek sem köt vegyes házasságot s akár a faluból, akár a szomszédból házasodik, vagy a zalai partról hoz asszonyt az csakís a református egyház híve lehet.

A házasodási körök összehasonlító tanulmányozása még néhány érdekes jelenséget leplez le előttünk. Így a házasodási kör átlag sokkal kisebb a somogyi, mint a zalai parton. Egészen újabbkori jelenség p. o. az, a mit Lellén észlelünk, a hol a lányok a faluból nem akarnak kiházasodni s nem engedik magukat kifizetni, mint azelőtt, hanem ragaszkodnak a földhöz; ennek az a káros következménye van, hogy a házasfelek csak a legritkább esetekben nem rokonok. — Már a balatonparti nép behuzódási területének tárgyalásánál láttuk, hogy a Balaton víztükrének a két part lakossága közt nem annyira közvetítő, mint inkább elválasztó szerepe van. Ezt látjuk a házasodási körökben is; a menyasszonyt nem szeretik vízen-jégen hordozni; erre legjobb példa Tihany, mely a legkedvezőbben fekszik abból a szempontból, hogy Somogygyal lányait kicserélje s mégis házasodási köre Udvari, Aszófő, B.-Füred, Arács és Csopakból áll s a somogyi oldalról a legritkább esetben hoz asszonyt. — Jellemző jelenség az is, hogy e házasodási körök teljesen megőrzik a paraszt-jelleget; a közeli városokból nem hoznak asszonyt s viszont a lányok sem mennek férjhez a városok polgáraihoz. Ebben a tekintetben csak Keszthely tesz kivételt, melynek házassági körében Budapest, Nagy-Kanizsa, Moson s még sok dunántúli város sűrűn szerepel.

Gyakori jelenség a Balaton mellékén, hogy a legény az egyik faluból vőül költözik a másikba; ha p. o. a családban csak egyetlen leány van fitestvérek nélkül, vagy ha a legény otthonában már van egy vő vagy van még egy (idősebb) fiú, ilyenkor, hogy a gazdaságot legyen, ki vezeti, illetőleg, hogy a vagyont fel ne kelljen osztani, inkább kifizetik a fiút s vőül menni engedik más faluba. Ez a vőül menés vagy fiúl való fogadás régen is megvolt, sőt írásba is foglaltatott. Ime egy ilyen fiúl fogadó levél p. o. 1840-ből:

«Alább írott mód szerint adom tudtára mindeneknek, kiket a dolog illet most vagy jövendőben, hogy én, ezen Tettes, Ns Somogy vármegyében az úgynevezett Endrédi helységünk lakossa: Kiss Gábor magamhoz fiúl béházasítottam légyen nevezetesen Csepelyi Benedek ifjú legényt, Sió-

Foki születést, kinek leányomat Kiss Eörzsébetet adtam házastársul vagyis feleségül oly feltétel alatt, hogy ha mind engemet, mind feleségemet holtunk napjáig tisztességesen és illendőképen meg fog bötsülni, holtunk után minden ingó és ingatlan javunk az övé lészen, 's pedig még úgy, hogy ha netalántán említett leányomnak történne elébb halomása, ugyanezen javakban más feleséget vehet magának. Ennek nagyobb elhitelű erejére való nézvést adtam ezen bizonyság tévő levelemet, nevem aláirattatásommal, saját kezem × vonyásommal, úgy az hívott Bizonyságoknak neveik aláírásokkal, saját kezek × vonyásaikkal megerősítvén. Endréden, 22ᵈ January 1840. Kiss Gábor × leány atyja. Kiadta Szabó József jegyző.»

Hogy a XIX. század negyvenes éveiben az ilyen beházasítás a földesúr engedelme nélkül nem történhetett s az engedelemhez a község «erkölcsi bizonyítványa» is szükségeltetett, kitünik a következő okmányból:

«Mi alol irtt Sió Foki Helységnek Hites Előljárói adjuk emlékezetül mindeneknek, a kiknek illik, ezen Testimonialis Levelünknek rendiben: — hogy minekutánna Vidovits Mihály Helységünk Fél Telkes adózó Lakossa mi előnkbe jövén, bennünket a végre illendően megkért volna, hogy az ő fiának Vidovits Imrének részére, ki a jó reménységnek ösztönéből a Fő Tisztelendő Tihanyi Apátúrság Endrédi Helységében lakozó özvegy Cséplő Andrásné Telkes Jobbágynak házához beházasodni szándékozik, az ő maga viseléséről szóló hiteles Bizonyság levelünket adnánk, kinek is ebbéli kérétét tellyesítteni akarván, — Bizonyíttjuk ezen Levelünk ereje mellett, hogy Itjú Vidovits Imre bötsületes R. Catholicus szülőktől származván és Helységünkben felneveltetvén, magát a közemlékezetre mindenkor bötsülletessen, a mint egy jó magaviseletű Ifjúhoz illendő, akképen viselvén, — soha legkisebb erkölcstelenségről sem vádoltatott. Mellyrül is adjuk ezen Testimonialis Levelünket a Dolognak nagyobb elhitelére Neveink aláiratásával és Helységünk Pötséttyével megerősítve. Költ Sió-Fokon, December 20-án 1837. Pintér Mihály helység birája ×, Látrányi János ×, Tolinger János ×, Somogyi István ×, u. a. Helységben Esküdtek. Kiadatott Horváth János Helység hites jegyzője által. (Község pecsétje.) Láttam: Krascsenits Béla Ispán. (Pecsét.) Siófoki Vidovits Imrének Endrédi helységben való béházasodása megengedtetik. Endréden. Dec. 20. 1837. Rauch Szaniszló Tihanyi Administrator.»

A fiatalok általában a szüreten, a pinczeszereken, játékközben, régen a fonóban stb., ismerkedtek; érintkezésük tisztességtudó és tréfás; trágárság a beszédjükbe nem vegyül. Ez ismerkedéseknek azonban csak ritkán van valami jelentőségük a házasságkötésben, mert a házasságok túlnyomó része tisztán üzlet, a melybe a szerelemnek semmi szava nincs, s megkötésében egyedül a szülék akarata érvényesül.

A házasságok előkészítésében legfontosabb szerepe van a *susogó* asszonynak, a kit a Balaton mellett még *köszküpü*nek és *pokolpemét*nek is nevezik; a köszküpü rendesen éltesebb asszony, őt küldik a *kullogó*-ba, vagyis házasságcsinálóba; ő tudta meg a lánytól, feleségül menne-e ehhez vagy ahhoz a legényhez, van-e hozzá hajlandósága, ha kellett, ő beszélte rá a lányt a házasságra s ő *timporálta* (tapogatta) ki a viszonyokat, a szülők hajlamát, áldozatkészségét stb. Ha aztán kiderült, hogy a lánynak már van valakije, következett a *leverés* vagyis leszólása a legénynek, hogy részeges, verekedő, hogy a szeme mindig be van *kámpúva* vagyis esve, mert sokat neszel ám ő kegyelme, meg erre is, arra is kacsingat s ilyenkor a köszköpü gúnyosan dalolja:

«Tisza, Duna domború a partja,
Arra mén az, merre kedve tartja.»

A szülői akarattól való függés általános érzése azonban rendesen eredménynyel jutalmazza a pokolpemét kullogását. Ilyenkor aztán megindul a házasságkötés hosszadalmas actiója, mely a szerint, hogy a lány helybéli-e vagy más faluból való-e, kétféle.

Ha a leány más faluban él, a legény átmegy egy vasárnap a faluba, megnézi

a lányt, kit neki ajánlanak, először a templomban, hogy lássa, hogyan tud öltözködni, aztán otthon a házban, hogy lássa, milyen gazdasszony. Ez a *leánynéző.*

Ha a legénynek a lány megtetszik, rövid idő alatt másodszor is meglátogatja azt; de akkor már a szüleivel meg egy kérő emberével, a ki rendesen valamelyik idősebb rokona, sógora, nagybátyja, keresztapja stb., megy át a faluba, a hol valamelyik rokonhoz vagy jó baráthoz szállanak. A család innen jelenteti be magát a lányos házhoz, hová aztán átmennek. Rövid, általános beszélgetés után a kérő állva elmondja a maga kérelmét, hogy az itt levő fiatal ember számára szeretné elnyerni a ház leányát «először gyürűsül, másodszor jegyesül, harmadszor hitvesül» A leány szülei erre semmi határozott választ nem adnak, hanem 3—7 napi *halasztást* kérnek.

Ha a halasztás ideje letelik s a leány családja nem látogat el a legény falujába, ez azt jelenti, hogy a legény sem a leánynak, sem szüleinek nem kell. Ha azonban a legényt megkedvelték, a leány két kiadót kér fel s ezekkel és szüleivel a kellő időben ellátogat a legény falujába, a hol valami rokonnál vagy ismerősnél mindnyájan megszállnak s a legény házánál bejelentik jövetelüket. Majd megjelennek, megnézik, megvan-e a legénynek mindene, a mi a házas élethez szükséges, megnézik házát, pinczéjét, padlását, jó gazda-e? Bizony-bizony, ma már megesik az, hogy a legény jó barátaitól, szomszédaitól kéri kölcsön mindazt, a mije hiányzik s azt adja ki magáénak. Ez a szemle a *háztűznézés* vagy *háztájnézés.* Kielégítő lévén a szemle eredménye, a társaság a szobába gyűl s a két kiadó és két kérő az érdekelt felek jelenlétében megkezdi a házasság pénzügyi részének tárgyalását, az *egyezkedést.*

Ha a leány ugyanabban a faluban él, mint a legény, a házasságszerzés sokkal egyszerűbben indul meg. Leánynézőre nincs szükség, mert hiszen a legény csaknem mindennap látja, sőt ismeri is a leányt. Háztájnézésre sincs szükség, mert hiszen a falubeliek igen jól ismerik egymás anyagi helyzetét. Ilyen esetben, ha a pokolpemét jól végezte dolgát, a legény egy nap egyedül állít be a lányos házhoz, a lányt megkéri s megkérdezi, mikor jöhetne el hivatalosan embereivel. Megkapja a halasztást, mely idő alatt a lány szülei még egyszer megbeszélik a dolgot a rokonokkal s csak, ha azok is mind jóvá hagyták a kötendő frigyet, akkor üzenik meg a legénynek, mikor jöhet hivatalosan kérőbe. A legény erre felkér két kérőt, a leány két kiadót s a kérés napján a kérők a legénynél, a kiadók a leánynál mulatnak napnyugtáig. Mikor már jó sötét az este, nagy titokban, hogy senki meg ne lássa, hogy kérők mennek a házhoz, a legény a két kérővel átmegy a leány családjához s beköszöntvén, megkezdődik az egyezkedés.

Innen kezdve az eljárás a helybeli vagy szomszéd falubeli leány megkérésénél ugyanaz, a különbség csak az, hogy az első esetben az egyezkedés a lányos háznál, az utóbbi esetben a legény házánál folyik.

Az egyezkedés megkezdésekor az asztalt fehér abrosz borítja, de étel-ital nincs rajta. Miután a jelenlevők megbeszélték az utolsó ökörvásárt, a gabona állapotát s minden egyebet, úgy jó félóra mulva az idősebb kérő feláll s megkéri a leányt a szülőktől. A szülők igenlő nyilatkozatára a kérő a leányhoz fordul s illendően és jóakarattal kérdi, hogy ismeri-e a legényt; az szégyenkezve bevallja, hogy igen, de mikor azt kérdik tőle, hogy hát hozzá menne-e feleségül, csak nehezen, nagy bátorítások közt, a kemencze mögül nyögi ki az igent. Az egyezkedés előzményei ezzel lezárulnak, a háziasszony a leterített asztalt megrakja kalácscsal, sülttel, borral, de a vendégeket még mindig nem kínálja meg.

Következik az alku. A leány kiadói megkérdik a kérőktől, hogy hát a legénynek, ha feleségül akarja venni a lányt, van-e háza, hová az asszonyt vezeti, van-e adóssága, apja-anyja után örököl-e s mennyi móringot ajánl. Az alkudozás nagy huzavonával folyik, sokszor kettesével kimennek az udvarra s ott kapaczitálgatják egymást, az alku olykor éjfélig is elhuzódik s annyira szigorú, hogy miatta néha az egész házassági terv is felbomlik. Ha nehezen egyeznek meg, olykor a vőlegény vagy a menyasszony maga igéri meg a kivánt összeget, azzal, hogy «kikerül a jussomból», s így tulajdonképen a szülők ellen igér, csakhogy meglegyen a házasság.

Az alku tárgya a férfi részéről a móring vagy hitbér, a leány részéről az ellenmóring. A kérők a móring fejében a legény módja szerint 200—2000 frtot ajánlanak fel, továbbá a móring 10%-át jegypénzül, végül holtig való lakást és tartást. A móring a legénynek mint férjnek halála esetén csakis a férj szüleinek halála után fizetődik ki egészen s ez megilleti az asszonyt magtalanság esetén is; de míg a szülék élnek, a móring jövedelmét azok és az özvegy együtt élvezik, hacsak az utóbbi újból férjhez nem megy.

A leány kiadói ellenmóringul visszaajánlanak 100—1000 frtot, egy katonaágyat meg a női hozományt (kelengyét). Az ellenmóring rendesen a móring $^1/_4$ része, néhol fele; ha az ellenmóring ugyanannyi, mint a móring, katramóring a neve. A katonaágy vagy félágy az egyes falvakban különböző tartalmú; majd 3 vánkos, 2 párna, 1 alsó és 1 felső lepedő, meg 1 dunnya s így 8 darabból, majd 2 vánkos, 1 párna, 1 szalmazsák, 1 lepedő és 2 törülközőből, majd 2 vánkos, 1 párna (= kis dunnya), 1 alsó és 1 felső lepedő, 1 szalmapárna (= szalmazsák), 1 abrosz, meg 2 kendőből s így összesen 9 darabból áll; Czirbusz szerint abban 1 dunnya, 2 vánkos, 1 lepedő, 2 szakasztóruha, 2 abrosz és 2 törülközőruha van (185. l.). Az ellenmóring különben a parasztságnál újabb — talán félszázados — dolog; a leány azelőtt sem pénzt, sem ingatlant nem kapott, bármily gazdag is volt a család; akkor a lányt a mentével vagy ködmennel, továbbá egy borjúval vagy egy esztendős vagy előhasú üszővel, egy tulipános ládával (ebben volt a kelengyéje) s végül egy katonaágygyal fizették ki.

Az Örvényes-vidéki sváb-utódok alkuja az alkunak itt vázolt s a Balaton mellékén általános alakjától némikép eltért, különösen akkor, mikor a szőlőművelés még javában virágzott. A sváb-utódoknál ugyanis pénzben megajánlott móring ritkán volt. Rendesen abban egyeztek meg, hogy a vőlegény apja, vagy, ha az elhalt, anyja, a házát, az ehhez esetleg hozzátartozó birtokkal együtt, átadja fiának, e megegyezést az egybekelés előtt telekkönyvi átiratással szentesítik azzal a kikötéssel, hogy az átadó szülő az átírt birtok $^1/_5$ részét intertáczió (életjáradék) fejében és a házban való lakást magának fentartja. Ugyanakkor a leány szülei — ellenmóring helyett — a lánynak egy pinczés szőlőt szoktak ajándékozni s azt át is iratják rá; ezenkívül a lány egy katonaágyat kap.

A kérők és kiadók végre megalkudván, a két fél szülői, majd kérői és kiadói egymással kezet fognak, mire a kérők felszólítják a lányt, a kiadók a legényt, jelentsék ki, szeretik-e egymást, jól meggondolták-e a dolgot s akarnak-e egymáséi lenni. A fiatalok igennel felelnek, mire az első kiadó a leány, az első kérő a legény jobb kezét megfogván, őket a szoba közepére vezetik, kezüket egymásba teszik, a fiatalok összemarkolnak, a szülők és közbenjárók a frigyet megáldják s a fiatalok kezét leöntik borral. Ez a kézadás. A kézadás alatt csusztatja át a legény a leány kezébe a papírosba takart vagy kis selyem kendőbe kötött jegypénzt. A somogyi

parton a jegypénzt másként adják át a leánynak. A fiatalok kölcsönös kijelentése után a kézadáskor ugyanis az első kérő kijelenti: «Megveszem a leányukat!» mire az ezüstben kirakott jegypénzt tányérból önti a leány kötőjébe. A kézadást követi a gyűrűváltás; a leány kimegy ekkor a szobából s visszatérvén a két kiadónak és két kérőnek egy-egy szépen összehajtogatott és tányérra tett keszkenőt ajándékoz. Néhol a vőlegény szülei és testvérei is kapnak ilyen ajándékot. Néhol pedig, mint látni fogjuk, ez ajándékozás későbbre, a lakodalom napjára marad.

Csak ezek befejezése után ül le az egész vendégség a megterített és megrakott asztal mellé, a jegyespár is ekkor ül először egymás mellé hivatalosan s ezt melléülésnek, somogyias összevonásban mejjülésnek nevezik. A jegyespár persze ilyenkor vigyáz, hogy a mestergerenda alá ne kerüljön, nehogy az elválassza őket egymástól.

Bármily titokban is történik a kézfogó, a falubeli legények azért jó előre megtudják azt s ilyenkor az udvarra szöknek, az ablak alatt leskelődnek s a mint észreveszik, hogy «a kérők jól belemártották már botjukat a korpás moslékba» vagyis a kézadás megtörtént, elkezdenek ki pisztolylyal, ki puskával lövöldözni. Erre a vőlegény az első pohár bor után kimegy az udvarra, 2—3 frt pénzt ad a legényeknek. Ez az elbucsuzó pénz s a legények ezt a kocsmában, bár a vőlegény nélkül, de az ő elbúcsuztatására iszszák meg, mert vőlegénynyé lett legénytársuk többé nem megy közibük.

Az egyezkedést követő vasárnap reggelén a kérők a vőlegénnyel, a kiadók a menyasszonynyal a mesterrel megiratják a hirdetést (ez persze a reformátusoknál elmarad), azzal megjelennek a papnál ki-ki bejelenti a maga felének eljegyzését; erre a pap a fiatalokat kihallgatja, kikérdezi, azok előtte szeretetet vallanak, hűséget fogadnak; a pap az eljegyzés szentesítéseül kezet fogat velük s végül maga is mindegyikkel kezet szorít.

Következik a három kihirdetés; abban, hogy ezen a jegyesek megjelennek-e, vagy sem, egyáltalában nincs álllandósult szokás; a kihirdetésre néhol a jegyesek elmennek a templomba, másutt nem mennek el, ismét másutt csak a menyasszony nem megy el.

Ha egyszer a legény a leányt elgyűrüzte, a balatoni magyar azt mondja rá: «elvette». Ekkor kezdődik a jegyesek boldog korszaka, s a legény hetenkint 2—3-szor meglátogatja mátkáját; ezt úgy mondják a Balaton mellékén, hogy «csókolóba megy». Mikor a vőlegény először megy csókolóba, rendesen 5—10 frt ajándékot ad a leánynak, a mivel a csókolózás engedélyét váltja meg.

Az eljegyzés igen ritkán bomlik fel; ha egyik fél időközben mégis visszalép a házasságtól, elveszti a kikötött vagy az eljegyzés fejében adott összes ajándékait.

A háromszori kihirdetés alatt történik meg a jegyvásárlás; régen a menyasszony és vőlegény rendesen együtt mentek be a legközelebbi városba s ott a vőlegény a menyasszonynak nagy selyem kendőt, a menyasszony a vőlegénynek egy fekete selyem nyakravalót, egy keszkenőt, meg egy gyolcsból való jegyümögöt vett, melyet maga varrt ki s melyet a vőlegény a lakodalom napján öltött magára. Ma a vőlegény a jegypénzzel teljesen megváltja magát a jegyvásárlástól, a melyen részt sem vesz; a menyasszony pedig a jegypénz ellenében adja vőlegényének a jegyinget, nyakravalót és keszkenőt.

A lakodalmak ideje a Balaton mellékén általában karácsony után tavaszig, áprilisig—májusig van. A lakodalom napja csaknem kivétel nélkül mindig kedd,

csak igen kényszerítő okból tartják azt más napon: szerdán vagy csütörtökön. A régi 3—4 napos lakodalmaknak persze már vége, még a módos gazdának sem telik ekkora dinom-dánomra ma, mikor az élet nehézsége a gazdát rendkívül számítóvá tette.

A lakodalomra a vendégeket meghívják. A művelődés itt is gyilkol; paraszt lakodalomra nyomtatott meghivót is kaptam már; de ez ma még kivétel, mert a hivogatás a vőfélyek és nyoszolóleányok dolga. Öreg polgárok azt mondták nekem, hogy régen az első hivogatást az első kérő és első kiadó végezték s csak a második és harmadik hivogatás volt a vőfélyek és nyoszolólányok dolga; ma mind a hármat ezek végezik. A vőlegény két vőfényt, a menyasszony két nyoszolólányt kér föl magának s azok a legény, ezek a leány vendégeit hívják meg. A vőfélynek pálczája van, rendes, könnyű rövid nádbot, végén kilőtt puskapatron — lódinggal; úgy botját, mint kalapját a nyoszolólányok felbokrétázzák és felpántlikázzák; a vőfénypálczára ezenkívül minden lányos háztól egy szines selyem szalag jár. A mikor a menyasszony két nyoszolólányt választ magának, ugyanakkor egy nyoszolóasszonyt is kér fel, a kinek azonban a hivogatásban szerepe nincsen.

A vendégeket háromszor hívják meg; ha a lakodalom kedden van, az első hivogatás vasárnap reggel, a második kedden reggel, a harmadik kedden délután 12 és 4 óra közt történik. A meghivók eredetiségéről nincs mit mondanunk; kántorok, mesterek és tanítók czikornyás, sokszor érthetetlenségig zagyva csinálmányai, melyet régi nyomtatott hivogató könyvekből tanultak, a könyvet elvesztették, a versek egy részét elfelejtették, aztán csináltak az elfelejtett rész helyére ujat, sokszor rosszabbat, de néha szebbet, melyben a néplélek őszinte poezisa csillan fel. A mit belőlük az alábbiakban közlünk, tisztán csak arra való, hogy a tartalom, előadás és modorról nyujtson némi fogalmat; költői értéküknél fogva bátran elmaradhatnának.

Az első hivogatás szövegének egyik typusa ez:

«Ez érdemes háznak lakósit tiszteljük,
Reménljük, nem vétünk, hogy mi ide jöttünk,
Ifjú N. N. általunk tiszteli:
Hogy kedves vendégével örömét kitölti;
Mert ő kedden tartja az ő lakodalmát,
Mely után reménli holtig nyugogalmát.
E tisztes háznépet oda invitáljuk,
Majd ottan étellel-itallal kénáljuk;
Hol öröm, vigasság, muzsika, táncz lészen,
Amelyből e tisztes háznép is részt vészen.
Jelenjenek meg hát, mi szivesen kérjük,
Mi is megjelenünk, ha ez időt érjük!
Kötelességünkből először hírt adunk.
Ajánljuk magunkat, szolgái maradunk.»

Czirbusz az első hivogatásnak két szövegét is közli; e szövegek prózában vannak írva s Czirbusz velök a Balaton két vidékét véli jellemezhetőnek.

Czirbusz szerint a nyugati partvidéken ez a hívás dívik:

«Először is én általam tiszteli és szólítja magukat becsületes atyánkfia N. N., hogy ne sajnálják fáradságukat a reánk következendő hétfőre (?) Isten házában, Isten segedelmébül, emberek rendelése szerint megjelenni, mert netalán tán úgy panaszkodnék a mi Seregünk ezredes vőlegénye, mint Krisztus urunk maga az evangyéliomban úgy mondotta, hogy sokan a hivatalosak, kevesek a választottak. Szükséges dolog, hogy a ki ily nagyhasznú házasság szentségét fölveszi, az a menyei koronát is elnyerhesse, melyet mi is szívből kivánunk.»

A keleti parton Czirbusz szerint ez a hívás dívik:

«Engedelmet kérünk bátor bejövetelünkről és kevés ideig való megállásunkról. Először is dicsérjük az atya istent, másodszor a fiú istent, harmadszor a szentlélek úristent, negyedszer a háznak urát és asszonyát. Először, másodszor és harmadszor is elküldött követek vagyunk N. N. vőlegénytől és eljegyzett mátkájától N. N.-től. Egy pár tál ételre, egy pár pohár borra és egy pár tisztességes tánczra, melyet az ő örömük napjára (szerdára [!]) elkészítettek és szivesen elvárják. Bocsánatot kérve alkalmatlankodásunkért, mindnyájukat az úristen oltalmába ajánljuk.».

E két meghivó mellé még vagy tizenötöt tudnék közölni (ha megérdemelné a nyomdafestéket) úgy a keleti, mint a nyugati partról, melyekből kitünnék, hogy bizony e hivogatók egyikére sem lehet mondani, hogy ezen vagy azon a vidéken «dívik». «Dívik» egy faluban, talán kettőben is, «dívik», de csak 1—2 esztendig, változik évről-évre, lakodalomról-lakodalomra, a míg aztán a régiből semmi sem marad, csak épen a meghívás.

A második hivogatásnak, melyet a mennyegző napján reggel végeznek, egyik verses typusa a következő:

«Fölvirradtunk immár reggeli órára,
A mi vőlegényünk öröme napjára,
A menyegzőjére és lakodalmára,
Vendégeket hívunk máma vacsorára.
Kegyelmeteket is a vőlegény atyja
Általunk szivesen meginvitáltatja,
Többi vendégével oda szólíttatja,
Ezt hozta magával szűve akaratja.
Ha majd ezt az estét megérjük békével,
Tessék megjelenni többi vendégével!»

Czirbusz ezt is a keleti parton dívónak tartja, míg a következő prózában tartott második hivogató a nyugati partról való:

«Még másodszor is én általam tiszteli és szólítja Magukat ezen becsületes atyánkfia, ú. m. N. N., hogy ne sajnálják fáradságukat a szent János templomban megjelenni a szent esküvésnél a szent hitnek felvételére, onnan visszatérve az ő tisztességes hajlékukban megjelenni egy tisztességes tányér étel megételére, egy pár pohár bornak megitalára. Tiszta szívből várjuk!»

Természetesen ezekről ép úgy nem állíthatjuk, hogy erre vagy arra a vidékre jellemzők, itt vagy ott divatosak, mint az első hivogatókról sem.

A harmadik hivogatás egy verses formája a következő:

«Engem N. N. küldött mint vőfényét,
Hogy hívjam házához ő tisztes vendégét.
Az étkek már készek, tessék megjelenni,
Ételben-italban bőséges részt venni,
Vacsorázás után tánczban, mulatságban,
Ajánlom részt venni a szép barátságban.»

Ugyanezen hivogatás egy prózai alakját Czirbusz a következőkben közli:

«Még harmadszor is én általam tiszteli és szólítja Magukat, ne sajnálják fáradságukat N. N. atyánkfia tisztességes hajlékában megjelenni egy tisztességes tányér ételnek megételére és egy pohár bornak megitalára, meg egy kis táncz megtételére. Szívbül várjuk!»

Az Örvényes vidéki sváb utódoknál a hivogatásban némi eltérés van a magyarság hivogatásának most vázolt alakjától. A sváb utódok ugyanis éjjel hivogatnak, a vőfélyek azt este 10-kor kezdik s ha sok a meghivandó, reggel 4 óráig is el-

tart. A vőfények kezében vőfénypálcza helyett egy alma van beletűzött és selyemszalagokkal feldiszített rozmaringággal; mint látni fogjuk, ennek a rozmaringos almának a magyar lakodalmak további lefolyásában szintén van szerepe. A meghivandók előre tudják, hogy a hivogatók jönnek s azokat vendégséggel fogadják. Az egy házban lakókat egyenkint és személyenkint kell meghívni; sokszor csak a lányt vagy csak a legényt hívják meg, szóval azt, a ki egyik vagy másik fél jó barátja volt. A hivogatás szövege még mindig német és sok humor csillan elő benne:

«Wir sind ausgeschickte Potten von Herrn Junggesell Bräutigam N. N. und von seiner vielgeliebten Jungfrau Braut N. N. Sie sollen uns die Bitte nicht abschlagen, dann und dann bis auf den zukünftigen Dienstag auf die Mahlzeit kommen, dann werden bekommen ein Gabel voll Suppe und ein Löffel von Kraut und so lang die Musik wird klingen und das Weinfass rinnen, so lang werden wir tanzen und singen.»

Lakodalom előtti vasárnapon otthon már javában folyik a tésztacsinálás: lúdgége (csiga), metélt és koczka; a tikokat is ütik, sül a kenyér s így e napon mulatságra nincs idő. Hétfőn a meghívottak visznek vagy küldenek a lakodalmas házhoz azt, kinek mi telik, 1—3 tikot, sonkát, tojást, lisztet, vajat, tejet, szalonnát, disznóhúst, a miket ott a felkért paraszt szakácsasszonyok azonnal munkába vesznek s a mit lehet, már hétfőn elkészítenek, mert a lakodalom napján ugyis sok lesz a dolog.

Végre eljön a lakodalom napja. A mint a második hivogatás elhangzik, a vendégek megjelennek, kiki ott, a hová hívták, a legény vendégei a legény házánál, a menyasszonyéi a lányos háznál. Azután a vőlegény a kiadók kiséretében vendégeivel együtt átmegy a lányos házhoz. Az első kérő beköszönt a gazdához s így szól: «Jó napot e háznak! Egy nászsereg követeként állok itt s bátor vagyok a ház urához szólni: itt van-e a násznagy, azt megtudakolni.» A gazda erre rámutat a kiadóra, mire a kérő hozzá fordulva így folytatja beszédét: «Násznagy Uram, itt a vendégek jelenlétében legyen szabad egy pár szót váltanom, melylyel ünnepélyes jövetelünk czélját elmondom. Násznagy uram jól tudja, hogy e háznak ékes virágszálát a mi vőlegényünk elgyürűzte. De mi ezzel meg nem elégszünk, hanem felkérjük, szíveskedjenek velünk az Úr oltára elé járulni, hogy ünnepélyes fogadalmukat szent esküvel is megpecsételjék!» Erre a vendégség belép a házba, ott felolvassák a moringlevelet, melyet az illetékes felek aláírnak. Néha a menyasszony csak ilyenkor — mikor t. i. a házasságkötés a moringlevél kölcsönös aláírásával csaknem teljesen biztos — adja át a kérőknek és kiadóknak ajándékul szánt keszkenőket. Ezután a kérők újra kikérik a menyasszonyt, a ki egyenkint elbucsúzik szüleitől és az egész háznéptől. A kikérést sokszor háromszor is ismételni kell; elébb egy szakácsnét vagy mást ajánlanak fel helyette, de végre mégis előáll az igazi menyasszony. A bucsuztatás sem volt mindig olyan egyszerű, régebben az is a vőfély dolga volt, a ki a síró menyasszony mellé állva ékes rigmusokban bucsúzik — mindig a menyasszony nevében szólva — egyenkint anyjától, apjától, atyafiaitól, rokonaitól, barátnőitől és barátaitól. A bucsúztatás ideje is a körülmények szerint változott, majd az esküvő előtt, majd az esküvő után akkor, mikor az új menyecskét férje házába kisérték át.

A templomba vonuló menetet a menyasszony nyitja meg az egyik vőfélylyel; utána megy a vőlegény az egyik nyoszolólánynyal; majd a kérők és kiadók, a másik vőfély a másik nyoszolólány és a nyoszolóasszony következnek, azután a fiatalabb házasok, a korosabb nászbeliek; a menetet a muzsikusok zárják be, kik

mögött a hivatlanok tömege tódul. A szülök az esküvőre nem mennek el. Régebben, mikor még napokig tartották a híres parasztlakodalmakat, különösen a somogyi részen, a templomba való felvonulás is kocsikon történt s a menet — Czirbusz leírása szerint — akkor így alakult: «A legelső s legczifrább kocsira a menyassony násznagya ül egy nyoszolóasszonynyal, a másodikra a vőlegény násznagya a másik nyoszolóasszonynyal, a harmadik fellobogózott, csillingelő kocsin a menyasszony ül egy vőfély és nyoszolólány között, a következőn pedig a vőlegény a másik vőfély és nyoszolólány mellett. Az utolsó kocsiban a muzsikusokat zsúfolják össze». Czirbusz ezt 1885-ben még mint élő szokást írja le, ma már ezt is eltemette a — philloxera.

A templomhoz érve a kiadó és kérő vagy a két vőfély bemennek a paphoz s bejelentik a násznép megérkezését. Ez alatt a templomban kiki helyére ül, csak a főszereplők állják az oltárt körül. Az esküvő egyébként az egyház előírása szerint történik meg.

A pap az esketésért rendesen egy almát, belétűzött s szalagokkal meg aranyfüsttel diszített rozmaringgal szokott kapni. Néhol ez a szokás csak a katholikusoknál van meg, az ugyanazon falubeli reformátusok nem követik, másutt meg van mind a két felekezetnél. Néhol a katholikusoknál nemcsak a pap, hanem a kántor is kap egy ilyent. A gyümölcs sem mindig alma; láttam birsalmát, birskörtét, czitromot és narancsot is ilyen szereplésben. Átadása sem határozott; majd az esketés előtt teszi az egyik nyoszolólány az oltárra, majd az esketés után adja át a nyoszolóasszony a papnak. De már ez az almával való ajándékozás is újabb keletű szokásnak látszik, mert régen a hagyomány szerint a papnak e helyett nagy fonott kalács és egy üveg bor járt ki. Mióta a polgári házasság Magyarországon kötelező lett (1896) rozmaringos almát a Balaton mellékén nemcsak a pap, hanem az anyakönyvvezető is kap. E téren az első lépést Őszöd református lakói tették meg, a kik jegyzőjüknek — mint anyakönyvvezetőnek — a lakodalmak alkalmával először adtak rozmaringos birsalmát.

Esketés után a násznép a templomból kiindul, de a templomajtó zárva van s a ministrans gyerekek, míg pénzt nem kapnak, nem is nyitják ki azt. A kivonuló násznép a templom előtt megáll, s míg a czigányzene muzsikál, az ifjúság tánczra perdül s így várja be, míg a kérők és kiadók a papnál bemondják az esküt tett felekre vonatkozó adatokat. Ha aztán a beírók is kikerültek, a násznép sorakozik, most már a sor élén az új férj és menyecske vezet, s viszavonulnak a lányos házhoz. Régen a templom előtt lövöldöztek is (ma ez már hatóságilag tiltva van), s ha kocsival vonultak fel, kocsival is mentek vissza. «Az első két kocsi, írja Czirbusz, újra a násznagyokat és nyoszolóasszonyokat viszi, de a harmadikban már a vőlegény ül menyasszonya mellett, utána a negyedik és ötödik kocsiban a vőfélyek a nyoszolólányokkal foglalnak helyet. Nagy ostorpattogtatás között, útközben pereczeket szórva a gyerekeknek, oly sebesen hajtanak, mintha lopták volna a menyasszonyt» (188. l.).

A lányos házhoz érve, a násznép tánczra perdül. Először az új férj tánczol az új asszonynyal, azután a vőfélyek, a kérők, kiadók és a többiek tánczolnak ugyancsak ő vele, a végén még az asszonyok is megforgatják az új asszonyt. Ez így tart délig s ez a tulajdonképeni menyasszonytáncz, míg az, a mely éjfél után a menyecske fejének bekötését szokta követni, az a tulajdonképeni menyecsketáncz. Minthogy azonban déli harangszókor pontosan a násznép a lányos háznál ebédhez ül, ez a menyasszonytáncz az idő rövidsége miatt legtöbbször teljesen

elmarad s ilyenkor menyasszonytáncznak az éjfélutáni menyecsketánczot szokták nevezni. Az ebéd rövid (de azért az is áll 5—6 fogásból), a dikczió sem sok (azt estére tartogatják) s ebéd után a vendégsereg szétoszlik, mert mindenki készül a lakodalomra, a mi a legényháznál lesz alig néhány óra mulva. Azokat a keszkenőket, melyeket a menyasszony a kiadóknak és kérőknek szokott ajándékozni, néhol csak az esküvő után a lányos háznál adott ebéd végeztével — a mikor tehát a házasság már tényleg megköttetett — szokták átadni.

Délután négy óra tájban a vendégsereg a legényháznál összegyülekezik s innen mennek el az új asszonyért. A lányos ház kapuját zárva találják s csak hosszas és bibliai tartalmú tárgyalás után engedik meg nekik a bevonulást. Az új asszonyt aztán kikérik, kibucsúztatják. Ez a *sirató*. Innen az új asszonyt hazakisérik ura házához, a hol beköszöntik, beajánlják s azzal megkezdődik a lakodalom vagyis a tulajdonképeni menyegzői lakoma. Ezt a lakomát református részen a legény, katholikus részen többnyire a legény és leány háza együtt közösen adja.

A meghívott vendégek mind *befészkelődnek,* az új férj is helyén ül, csak a menyecske hiányzik. A vőfély rigmusban vagy prózában elmondja Ádám ismeretes históriáját s megkérdi a vőlegénytől, felismerné-e a menyasszonyt? Elő is vezet rögtön egy öreg, töpörödött vén asszonyt, majd a vőlegény tiltakozására egy fiatal leányt, mikor az sem kell, végre magát a menyasszonyt, a kit aztán új ura az asztalon keresztül emel át és ültet maga mellé. Az új pár ma rendesen az asztal középső két helyén ül, mellettük két oldalt a két nyoszolólány, az egyik sorban a férfiak, a másikban a nők foglalnak helyet. Régebben az új párt sarokra ültették. Czirbusz szerint «a legelső asztal két tányérjára csinos kendőket tettek a vőlegény szülei, ez a két hely a két násznagyot illeti, szemben velök a nászasszonyok foglalnak helyet; azután az első vőfény mellé a vőlegény ül le, jobbján a menyasszony, annak a jobb oldalán pedig egy nyoszolólány ül, az asztal sarkán pedig a felszolgáló második vőfély helyezkedik el a második nyoszolólánynyal; a vendégek a többi asztalhelyeket foglalják el» (289.). A lakomán az új pár egy tálból eszik, nekik a nyoszolóasszony szolgál fel s őket a két nyoszolólány szolgálja ki, ezek mernek levest, ezek metélik el a húst a fiataloknak. A lakoma alatt a férfiak fején nincs kalap, egyedül az új férj marad kalappal a fején. Régebben az új pár czintányérból ette a lakodalmat, a tányért aztán el is tették a ház ereklyeszerűen őrzött dísztárgyai közé. Én már alig találtam 4—5 olyan házat, a hol ez a tányér még előkerült, nem egyszer — a lomtárból.

A lakodalmas asztalnak még a XIX. század első felében állandó dísze volt az életfa, mely ma már teljesen lemaradt a Balaton mellékén; engem is néhány kőröshegyi és badacsony-tomaji öreg asszony vezetett nyomra, de aztán majd minden faluban megtaláltam emlékét. Az életfa úgy készült, hogy a bujtorján kóróját vagy a börök (= bürök) ágát tusokba (tuskóba) ütötték be, az egészet finoman betekerték tésztával, külön a tuskót, külön a szárat és külön minden egyes ágat; ezt aztán megsütötték, majd ágait teleaggatták szőlővel, almával, dióval, pereczczel, forgácsfánkkal stb., s odaállították a lakodalmas asztalra, a hol a násznagy vagy egy e czélra kirendelt legény őrködött reá, kése vagy villája nyelével nagyokat koppintván azoknak kezire, a kik arról valamit el akartak körmölni. Ha az életfát el nem lopkodták és pusztították, másnap, mint látni fogjuk, körülhordozták a faluban.

Az ételeket részben a vőfények, részben a szakácsasszonyok, részben a fön-

forgók (kisegítők) adják fel. A vőfények minden ételt felszólnak (vagyis megversel-nek) s minden vendéget felköszöntenek. Mikor a muzsikusokat köszöntik fel, akkor gyűjtik a hangászpénzt, a mi a zenészeké. Az ételek sora csaknem kifogyhatatlan: körmös (tyúk) leves, marhahús paradicsommal, száraz sütemény, becsinált vagy paprikás tehénhús pörkölt módra (vagy mind a kettő), turós vagy diós mácsik, töltött káposzta disznóorral vagy disznófarkkal (mely utóbbit tüntetően a meny-asszony felé fordítják vagy épen tányérjára is rakják), pecsenyék (baromfi és póka = pulyka), sült tészta és «bor elég». A lakodalmat a czukros kása (tejbefőtt s apró-szőlővel kevert darakása) végezi be, ezt hozzák be a szakácsasszonyok s ez után szedik — vaskannába — a kásapénzt, a mi a szakácsnőké.

Néhol, különösen a sváb-utódoknál még megvan az a szokás, hogy a lakoma alatt a menyasszony czipőjét ellopatják. A násznagyok a vendégek közt az asztal alá bujtatnak egy erre előre kioktatott kis gyereket s ez a menyasszony egyik czipőjét, persze ennek tudtával és beleegyezésével, lehúzza s az egyik násznagynak átadja. A násznagy a vőfényeket tréfásan megrója, hogy mért nem vigyáztak job-ban a menyasszony czipőjére, mire a vőfélyek ezért váltságdíjat fizetnek; a nász-nagy a pénzt a czipőbe teszi, körülhordozza a vendégek közt, mindenütt kér pénzt belé — bölcsőmadzagra. E szokás kezd nagyon lemaradozni s bölcsőmadzagra most már a menyecsketáncz alatt gyűjtenek.

A mint a lakomának vége van, asztalt bontanak, a házat kisöprik s meg-kezdődik a táncz, mely éjfélig tart; ezen kiki azzal tánczol, a kivel akar. Tánczolják a csárdást, de már igen romlott formában, a németest, a csoszogóst, a valczert, a polkát és a «padra Kati!»t (= pas de quatre). A menyasszonynyal kiki tánczol-hat, most még «ingyen a táncz», éjfél után már fizetni kell érte.

Éjfélkor a zaj elcsöndesül, a nyoszolóasszony az ujjai közé fogott három szál gyertyával a menyasszonyhoz megy s elvezeti a szomszéd házába, a hol a meny-asszonyi koszorút leveszi fejéről, hajába fésűt dug, a köré kontyot teker s beköti fejét bécsi piros keszkenővel — menyecskésen, homloka körül simán, a kupán csokorba. A menyasszonyi koszorú (csinált virág) a bekisérő vőfényé lesz, a ki azt a kalapja köré tűzi. A menyecskét most már az idősebb kérő és kiadó vezetik vissza égő gyertyával kezükben a lakodalomba, ott beköszöntik, aztán elkapja a vőfény, egy tányérba pénzt dob, elkiáltja: «Eladó a menyasszony!», egyet fordul vele s ezzel megnyitja a menyecsketánczot, melyet a Balaton mellékén ma már, mikor a tulajdonképeni menyasszonytáncz szokása elmaradt, többnyire menyasz-szonytánczнak vagy sortánczнak neveznek. «Enyém a menyasszony!» kiáltanak hetykén a legények s a ki résen áll s elsőnek dob pénzt a tányérba, azé a követ-kező fordulás. A menyecsketánczban néhol sorrendet tartanak (s ez bizonyára az eredeti állapot); egyik helyen a menyasszonynyal először tánczolnak a kérők, a kiadók, aztán a vőfélyek és úgy a többiek, végzi pedig a vőlegény; másik helyen a vőlegény tánczol elsőnek a menyasszonynyal s ő is végzi be a menyecsketánczot Mikor már mindenki tánczolt a menyasszonynyal, a vőlegény nagyobb pénzt dob a tányérra, akkor övé a táncz s az a táncz az utolsó is egyelőre. A mi pénz a tánczból begyűlt, azt az új asszony kapja — bölcsőmadzagra.

A menyecsketáncz után szünet következik. Az új pár ekkor lehetőleg fel-tünés nélkül eltünik, hogy elháljanak; de jajj nekik, ha észre veszik őket, hangos kaczagások és csufolódó megjegyzések közt küldik az új párt aludni. Az első elhálás néprajzi titkairól vajmi nehéz valamit megtudni, hiszen az egész világon a

néprajzi indiscretiók gyűjtése a legnehezebb. Egy adatot mégis kaptam, melyet Somogy és Zala több balatonparti községében jegyeztem fel s ez igen jellemző a nép gondolkozására: Régen az új pár felment a héjba (padlásra) s ott egy jármon hált először, hogy összehúzók legyenek. Bemondóim azt mondták, «régen» volt ez így, okom van rá hinni, hogy e szokás maig is él.

Ezalatt a vendégségnek felkinálják azokat az ajándékételeket, sültet, kalácsot stb., a mit a menyasszony szülőinek háza részéről küldtek s miután azt közrebocsátották és elfogyasztották, folyik tovább a táncz kivilágos kivirradtig.

A kik reggelig mulatnak, azok reggel a már előbb elszéledt és aludni tért vendégeket sorra látogatják; ilyenkor vitték magukkal az életfát; a ki aludt, azt az ágyhoz lelánczolták, lekötözték; minden háztól kérnek, ha alusznak a háziak, lopnak — a lopás ez esetben meg van engedve — kolbászt, tojást s egyéb ételneműt azzal *elkóborolnak* vagy az új férj házához vagy valamelyik pinczéhez s ott mulatoznak tovább, míg az ételből és italból tartott. Ez a *kóborlás* vagy a *tyúkverő*.

Ugyanezen nap reggelén az új pár a templomban megáldatja magát; áldás után a pap jó tanácsokat ad s az új pár még egyszer kezet fog, mintha ismét hűséget fogadna egymásnak. Ez az *egyházkelő*.

Esküvő után első vasárnap az új férj szülei a menyecske szüleihez látogatnak el, második vasárnapon a menyecske szülei a férj szüleihez; mindkét esetben szűkebb körű családi vendégséget tartanak, melyet az új párral együtt költenek el. Ez a *nászebéd, kisvendégség, kislakodalom* vagy *kárlátó*.

II. A szaporodás korlátozása.

A Balaton-melléki családi életet az utolsó időkben mind jobban és jobban mételyezi meg egy bűn s ez a szaporodás korlátozása. Már a 30. lapon rámutattunk arra, hogy miként nyilvánul ez meg az egy háztartáshoz tartozó egyének átlagos számában; az északi parton egy háztartáshoz átlag 5·9, a délin 7·1 egyén tartozik, megmondtuk okát is, hogy t. i. a reformátusok a vagyon megosztásától való félelmükben az egy gyermekrendszerhez folyamodtak s a gyermekek számának a szülők bűnös akaratából való korlátozását bélyegzi meg az 5·9 szám is. Természetes, hogy minél kisebb a parasztbirtok, annál inkább fél a gazda annak a felosztásától s annál jobban ragaszkodik az egyke-rendszerhez. A 110. lapon kimutattuk, hogy ez a nyavalya a Balaton mellékén 1865 körül honosult meg és pedig a reformátusoknál, a kik a Balaton mellékén a törzsökös parasztbirtokos elemet jelentik, hogy ez a református elem számbelileg az 1865. évet követő 25 év alatt többet vesztett, mint a mennyit nyert az azt megelőző 35 év alatt! Azóta a reformátusoktól eltanulták ezt a bűnt a katholikusok is, különösen az északi part vegyes lakosságú kisebb falvaiban a kisebb parasztbirtokok tulajdonosai.

Ez az egyke-rendszer megmételyezi az egész erkölcsi felfogást s ha kissé bizalmasabb közelségből ismerjük meg a parasztságot, különösen női részét, valóságos elszörnyedéssel kell látnunk az erkölcsi felfogás tökéletes megváltozását, csaknem teljes levetkezését. Ezeket a dolgokat nem lehet körülírni, ezeket úgy kell megnevezni, mint a hogy a nép teszi, ha egész förtelmességüket meg akarjuk érteni. Így a legnagyobb szégyennek és gyalázatnak tartják, ha az uj asszony lakodalma után csakhamar terűbe esik. Micsoda lelki tisztaságot visz be a házas életbe, a ki már

leány korában megtanulja, hogy házasságának első pár évében gyermekének nem szabad lennie s megtanulja már akkor azt, miként védekezhetik az ellen. Ha aztán az első év mégis meghozza az első gyermeket, az az asszony a nép mulatozásaiból csaknem teljesen ki van zárva. Ha ez az első gyermek fiú, a férj évekig nem él a feleségével, csakhogy több gyermeke ne legyen; a nő ebbe teljesen belenyugszik, egészen természetesnek találja, hogy az urának szeretője van. Egy fiatal menyecske, kinek egy fia volt csak, mikor azt kérdeztem, lesz-e még gyermeke, határozottan felelte, hogy nem s arra a kérdésemre, hogy hát inkább hagyja-e az urát hűtelenkedni, paraszt-czinizmussal felelte: «rossz egér az, a kinek csak egy lika van!» A legritkább eset, hogy az így elhanyagolt asszony panaszszal éljen, s mikor ezt az egyik faluban a menyecske megtette s papjához fordult, valóságos közmegvetés tárgya lett. Ha az első gyermek leány, akkor még elő szokott fordulni, hogy egy második gyermekért áhítoznak; de jaj annak az asszonyak, a ki két leányt szül egymásután, arra az ura többé rá sem néz, ahhoz egy jó szava sincs. Micsoda megmételyezett erkölcsi felfogás az, mely k . . . ának mondja a sok gyermekes család anyját, tisztességesnek pedig azt az asszonyt tartja, a kinek csak egy gyereke van. Szinte közmondás a Balaton mellékén, hogy csak a szegénység, a pásztorok és a zsidók teszik a szaporaságot. Az, a mit itt leírtam, csak halvány képe annak a trivialitásnak, a mely a nép közt az egyke-rendszerrel meghonosodott s a mely a házasság szentélyét a bordélyháznál is jobban lealacsonyítja. És ezek az undok üzelmek épen a kisbirtokos református lakosságot fertőzték meg, a melyet a Balaton mellékén a törzsökös magyarság tipusaként szeretünk tekinteni.

A szaporodás korlátozása a Balaton mellékén két módon történik, az egyik a nemzés megakadályozása, a másik az embryo megölése.

A fogamzás megakadályozása ujabb keletű, használják rá a franczia ipar gummi-termékeit, sőt már az ú. n. méhzárakat is; ezeket saját szememmel láttam a somogyi partok falvaiban; nem egy menyecske ijedten kapta ki kezemből tűszerszámjait tartó dobozát s a szorgos nyomozás, dévaj vallatás, mindenkor igazolta feltevésemet, hogy ilyesmit rejtegetnek előttem. Soká nem tudtam megtalálni a terjedés módját, a terjesztőket magukat. A gyógyszerészek, a kikkel erről beszéltem, mit sem tudtak róla s több esetben semmi okom sem volt információjuk jóhiszeműségében kételkedni. Végre is parasztasszonyok árulták el, hogy a vándorkereskedőktől (zsidóktól) szerzik be szükségleteiket s ha épen erre alkalom nem kínálkozik, a franczia ipartermékeket puha selyemkendővel pótolják, vagy extern ejaculatióval védekeznek a fogamzás ellen.

A embryo megölése sokkal általánosabb és régibb keletű. Mindaz, a mit erről összegyűjtöttem, nem sok, de borzalmasan szörnyű. Kezdetben az asszonyok maguk nem mertek önmagukhoz nyúlni, hanem voltak bizonyos *kenő* asszonyok, a kik az embryot «eldörgölték». A kenésnek azonban sokan estek áldozatul, a hatóság figyelmes lett, a kenő hírben álló helybeli asszonyokat felügyelet alatt tartotta. A nép asszonyai ezekhez többé nem mertek fordulni, hanem felhasználták a vándorló kenőasszonyokat (czigányokat), a kik ma itt, holnap ott ütik fel sátorfájukat, nehezen nyomozhatók s alig üldözhetők. A csendőrség azonban ezekre is kivetette hálóját s akkor a nép asszonya önmaga és önmagán alkalmazta azokat a szerszámokat az embryo elhajtására, a miket eddig itt-ott eltanult. Élesre hegyezi a lúdtollat, vagy az orsót s azzal a saját méhébe hatol s felszúrja vagy hasítja az embryo tömlőjét; hajtószerül beveszi a thujamagnak vagy levélnek, sáfránynak,

leander levélnek a főzetjét, kámfort, anyarozst. Mindez annyira közismert dolog, hogy az egyik balatoni fürdő kertészetének «czédrus»-fáit (a nép a thuját nevezi czédrusnak) ki kellet vágatni, mert a falubeli asszonyok azok lombjait valósággal «lelegelték» abortus előidézése czéljából, egy másik nagy falunak pedig a református papja maga mondta, hogy nincs a falujában egy polgárasszony sem, a ki a saját magzatát el ne tudná hajtani. Ha ezekből levonjuk azt, a mit talán a túlzás tett hozzá, még akkor is rettentő állapotokat látunk magunk előtt. A magzatelhajtás minden módja szörnyű, de az, a melyet a Balaton veszprémi partjain hallottam, valamennyi közt a legszörnyűbb; ha nem több faluban és többektől hallom, hanem csak egy helyütt és egy embertől, el se hiszem s le sem merem írni. A mint az asszony észre veszi, hogy teherben van, beszerez jól sodrott kenderfonalat, ezzel altestét nehány százszor igen szorosan körültekeri, úgy, hogy az széles, vastag és szoros kötegként veszi körül az egész hasat; ekkor azután ezt az egész, már magában is kegyetlen pólyát erősen átvizesíti, mire az megduzzad (mint a kötél a vízben) és pedig nemcsak kifelé, hanem a test irányában is; kellő áztatás mellett e befelé-duzzadás oly irtózatosan erős, hogy rövidesen beáll az embryo elvérzése, mire aztán a kenderpólyát levágják.

Hogy a magyarságot a szaporodás korlátozásának szörnyű nyavalyája pusztítja, nem én fedeztem fel; sajnos, ismeretes az Magyarország más vidékeiről is; a sajtóban, időszaki irodalmunkban, sőt önálló munkákban is rettentő leleplezések jelentek meg, sőt már a m. t. Akadémia pályadíjat is tűzött ki e kérdésre. Legújabban Varga Jenő tollából jelent meg egy szomorú könyv «a magyar faj védelmé»-ről, melynek első része «Sötét pontok» czímen épen az egyke-rendszer magyarországi történetéhez ad kegyetlen adatokat (megjelent Makón 1901-ben). A sajtó ezen a könyvön is csak úgy átsiklott, mint a többi hasonlón, s mint a hogy kellemetlen dolgokkal szoktunk végezni; nem tett mást, mint maga a kormányzat, mely a kérdés elől azzal tér ki, hogy nem avatkozhatik be az egyén nemi életébe; így aztán sem törvényhozási úton nem intézkedhetünk, sem közigazgatásunkat nem kényszeríthetjük arra, hogy a nemzeti önpusztítás e legundokabb módja ellen statáriális példákkal küzdjön.

Varga Jenő adataiból kitűnik, hogy az egyke-rendszernek az egész Dunántúl kiinduló pontja az a négy gazdag református magyar község, mely Tolnamegyében a Duna mellett fekszik és Sárköz gyűjtőnéven ismeretes; az egyke-rendszer itt szórványosan már a XVIII. század végén lépett fel, de általánosan alkalmazott szokássá a XIX. század első négy évtizedében fejlődött ki s azóta a lakosság nem szaporodik, hanem fogy. A ragály innen Somogyba már a hatvanas években behurczoltatott, első sorban a református parasztbirtokosságot mételyezte meg, legnagyobb pusztítást 1880 és 1890 közt vitt véghez, s akkor különösen a balatonparti református községekben átharapódzott a római katholikusokra is. A ragály Somogyba annak a néhány magyar református községnek a közvetítésével jutott, a mely még Tolnamegye északi részében fekszik ugyan, de egyházilag már az ú. n. külső-somogyi református egyházmegyéhez tartozik. Később a baj elterjedt e terület katholikus falvaiban is, mindenkor először a módosabb családokat támadván meg s csak azután sujtva a szegénységet is. Részint a külső-somogyi (balatonparti), részint a tolnai egyházmegyékből kiindulva, Szilas-Balhás és Enyingen át kapta meg a bajt a Balaton északi — mezőföldi — része, hol Balatonfő-Kajár a leginficziáltabb községek egyike s honnan a ragály Fejérmegyébe is áthatolt. A baj

a Mezőföldön is már közel 40 éves, befurakodott a szegényebb családokba is, a melyekben két gyermeknél többet ritkán találunk. A veszprémi egyházmegye már fekvésénél fogva is szinte praedestinálva van arra, hogy itt az egygyermek-rendszer elterjedjen. El is terjedt, még pedig nemcsak Veszprémmegyének a Balaton partjaira dülő keleti részén, hanem Zalamegyének azon a keskeny szalagján is, mely a Badacsonytól Alsó-Örsig huzódik s a Balaton tava és Veszprémmegye közé nyomul északkelet felé, s mely minden tekintetben inkább tartozéka Veszprémnek, mint Zalának.

A szaporodás korlátozásának tana az úri osztályból indul ki; erre az eredményre jutott Varga Jenő is, mint mindenki, a ki e kérdéssel foglalkozott; persze ez ott nem oly feltünő s nem is oly könnyen konstatálható, mint a parasztságnál, mert a népességnek aránytalanul kisebb részét képezi és szétszórtabban él, mint amaz. Az úri osztálynál való fellépése az utolsó század negyvenes éveire vihető vissza; akkor megszünvén a nemesi birtokok elidegeníthetetlensége, a középbirtok csaknem teljesen megsemmisült, a nagybirtokokat pedig már elébb kezdték védelmezni hitbizományok, seniorátusok, majorátusok szervezése által, hogy a birtok egy kézben maradjon, míg a többi gyermeket kifizették vagy apanage-val látták el. Ettől pedig már csak egyetlen lépés volt hátra, hogy az apanage összegét épen a gyermekek számának korlátozásával csökkentsék. A mint az egygyermek-rendszer a birtokos úri osztályban meghonosodott, csakhamar utat talált lefelé a parasztsághoz is a koldús kunyhójáig. Hogy a baj csakugyan felülről terjedt lefelé, bizonyítják, hogy a jobbágyság felszabadítása előtt a ragály csakis a magyar nemesi paraszt-falvakban dúlt (p. o. épen Sárköz szolgál), hogy Somogyban az mindenütt előbb a vagyonos családoknál tört ki s a szegénység csak évek multán utánozta a vagyonosabbakat.

Hogy a ragály épen a hatvanas évek derekától kezdve dühöng a Balaton mellékén (és az egész Dunántúlon is), annak a gazdasági viszonyok átalakulásában is nagy része van; a népet számos természeti csapás érte, a gabona ára kezdett hanyatlani, emelkedtek a régi adók és születtek más egészen új adónemek, a földmüves keresetforrása megcsappant, a szabad verseny tönkretette a házi ipart. Mindehhez épen a reformátusoknál hozzájárult az is, hogy megmaradt a régi egyházi adó, de súlyosbodott azzal, hogy a naturaliákat mindjobban kiszorítja a készpénzfizetés s hogy sok helyütt csaknem kizárólagosan lélekadózás áll fenn, a mi mindenképen igazságtalan, mert annál keményebben sújtja a családot, minél több tagú az, már pedig épen a legszegényebb családok a legszaporábbak.

S mit tesz mindezek ellen a kormányzat? — Semmit.

III. Keresztelő.

Ma már nagyon különböző az érzés, a melylyel az újszülöttet a családban fogadják; ha az fiú, még csak hagyján, de a leány inkább szomorúságot, mint vidámságot hoz a házba.

A szülés, ha az asszony a magzat elhajtására egyáltalában nem törekedett, a nép asszonyánál rendesen folyik le, szülési utóbajokkal ritkán találkozunk. A nők rendesen ágyban és fekve szülnek, de a zalai parton Aszófőtől Tomajig ismételten jegyeztem fel a szokást, hogy a nők a földön s négykézláb állva szülik meg a gyermeket.

A kereszteléssel általában sietnek s a keresztelés körüli szokásokban a katholikusok és reformátusok teljesen eltérnek egymástól.

A katholikusoknál csak egy keresztapát és keresztanyát (komapárt) kérnek fel; ezek eljönnek a gyermekért s ezekkel a szavakkal viszik el keresztelni: «Pogányt viszünk, keresztényt hozunk». A pap a gyermeket megkereszteli, miért is neki 30—40 kr., a tanítónak 5 kr. jár. Mikor a keresztelőről visszatérve, beállítanak a szülőkhöz, ezt mondják: «Pogányt vittünk, keresztényt hozunk». Ilyenkor aztán van egy kis áldomás, pörkölt, kalács, bor, a miről még a szülő asszony gondoskodott előre. Ezután nyolcz napig a keresztanya főz a betegágyas asszonynak. A keresztapa vásárkor, bucsújáráskor kisebb ajándékokkal szokott megemlékezni keresztfiáról vagy keresztleányáról, de valami nagyobb keresztajándék adása nincs szokásban.

A reformátusoknál 15—20 pár komát is felkérnek s lehetnek azok legények is, leányok is. A keresztelés maga csak a legszűkebb családi körben történik meg, de néhány héttel később, mikor az anya már egészséges, gyakran azonban csak hónapok mulva, a mikor épen a gazdának módja van rá, nagy keresztelő-ünnepséget — *paszitát* — tartanak, melyen a komák mind résztvesznek s a gyermek számára pénzt is adnak komaajándékba, kiki annyit, a mennyi módjából telik.

Úgy látszik, a paszita szokása régen megvolt a katholikusoknál is. A vörsi r. katholikus anyakönyvben ugyanis Kövér János plébános 1815-ben azt írja, hogy Domániczki János-nak, a ki 1720—1724-ig volt plébános Vörsön, megtalálván írásait, azokban «vannak némely különösségek, melyek az akkori idő szokásira mutatnak. Így p. o. a kereszteléskor a keresztszülőkön kívül említtetnek adstantes in ceremoniis vagy testes: a mi kétségkívül a születésen és újraszületésen való örvendezésre mutat, mint valaha örvendeztek Ker.-Szent-János születésén. Ezen örvendezők számára készült azután a *paszita,* vagyis az örvendező lakodalom, a minek itt már ma csak a neve van meg, de az öreg Tsinát György sokszor emlegette». Ezek szerint tehát a XVIII. század elején a paszita a katholikusoknál még megvolt.

Mikor a fiatal anya már annyira van, hogy csecsemőjével először a templomba mehet, azt úgy mondják, hogy *kiavatják.*

A keresztnevek adásában ugyanazt a jelenséget észleljük a Balaton mellékén is, mint a magyarság más vidékein, hogy t. i. minden faluban van 5—6 kedvelt név s a gyermekeket erre keresztelik meg. Így a Balaton mellékén általános fiúnevek: József, János, István, Ferencz, Gábor, Imre, Lajos, Károly, Gyula, Sándor, Antal, Mihály; női nevek: Mari, Erzsi, Teréz, Róza, Anna, Karolin, Lidi, Eszter, Vera, Juli, Zsuzsi, Zsófi. Ezek az általános elterjedésűek. Voltak esetek, hogy egy-egy faluban oly kevés keresztnév volt forgalomban, hogy utóvégre is a pap kényszerített a népre új neveket, megkeresztelvén a gyermeket arra a szentre, a kinek a napján épen született. A fürdőhelyek vidékén, B.-Füred, Siófok, Kenese stb. körül a fürdővendégek egy-egy úri keresztnevét kapták fel s különösen a kis lányokat arra keresztelgetik; így azután sokszor a legsajátságosabb nevek egész bokrétája kerül össze az anyakönyvekbe.

A keresztnevek kedveskedő vagy kicsinyítő ferdítései és rövidítései nem térnek el azoktól, a melyek az ország más részeiben is divatosak s a Balaton mellékén mindössze Aszófőn és Örvényesen hallunk olyanokat, melyeket első pillanatra alig ismerünk fel, második hallásnál azonban már tudjuk róluk, hogy a kereszt-

nevek németes ferdítései és kurtításai azok. Ilyenek: Hanesz (János), Vásztl (Sebestyén), Palczer (Balthazár), Lépált (Lipót), Hízl (Mátyás); ilyenek Fróni (Veronika), Slászti (Skolasztika), Ónamirl (Anna-Mária), Pervi (Borbála), Háni (Johanna).

IV. Mellék- és csúfnevek.

E helyen kell megemlékeznünk azokról a nevekről is, a melyeket az ember nem a keresztségben, hanem az életben kap s a melyek sajátos módon nemcsak megmaradnak, hanem öröklődnek is. E nevek eredete egyáltalában nem könnyen tisztázható. Némelyik határozottan csúfolódó természetű, tehát gúnynév, ám csak addig, míg az viseli, a ki kapta s a kire tehát talál; ha e név azonban már átszáll a gyermekekre, unokákra, csúfolódó természetét elveszti, s mint egyszerű megkülönböztető név (a család egy másik ágától) melléknévvé változik. Sok név kizárólagosan melléknév eredetű és természetű, melyet szükségessé épen az tett, hogy egyes családok nagyon megszaporodtak az egyes falvakban s azok egyes ágait meg kellett egymástól különböztetni. A családnevek felsorolásánál láttuk, hogy egy faluban egy és ugyanazon néven 15—20 család szerepel, melyek a legtöbb esetben mind rokonok is, s minthogy a nép a keresztnevekben is conservativ, a 4—5 forgalomban levő keresztnév a nagy családok egyes ágainak megkülönböztetésénél vajmi kevés segítséget nyujt; ezek kényszerítik a népet a melléknevek adására vagy a csúfneveknek mellékneveként való felhasználására.

A melléknévadás egyik jellemző formája azokban az esetekben fordul elő, mikor egy legény valamely családba beházasodik fiúnak az egyetlen leányhoz. Mióta Szabó József beházasodott a Józsa-családba, Szabó József Józsa a neve, a mikor is a feleség neve a harmadik helyre került. Varga János elvette a Dezső-lányt, ezt úgy mondják, «beházasodott Dezső-nek» s neve azontúl Varga Dezső János volt, a mely esetben a feleség neve a második helyre került. Ilyen volt Sándor Szűcs Mihály esete is, mely hármas névből az első a férfi, a második az asszony vezetékneve; egy ideig ezen a hármas néven hívták őt, de később a saját eredeti vezetéknevét, a Sándort elhagyták s ma már csak Szűcs Mihálynak nevezik, a mi mintegy a fiúsítási folyamat befejezése. Ez a három eset egész fejlődést tár elénk, melyben a melléknév vezetéknévvé alakul, átmegy a gyermekekre s annyival érdekesebb, mert mindhárom példa egy faluból, Balatonfő-Kajárból van merítve. Hasonló példát a Balatonmellék minden falujából fel lehet hozni s már a balatonfüredi ref. egyház anyakönyve a XIX. század elején megmondja egy jegyzetében, hogy «Tobak Simon N. olyan Tobak, a kinek Simon a felesége». S hogy ez öröklődik is, sőt az asszony neve épen öröklődés közben kerül első helyre, arra ugyancsak Balatonfő-Kajár ad példát, a hol a Varga-család egyik ágát Dezső-Vargának, a Tóth-család egyik ágát Farkas-Tóthnak nevezik, megkülönböztetésül a többi Vargáktól és Tóthoktól és pedig mindkét esetben a nagyanya családnevéről, tehát immár harmadíziglen. Néhol még ez a megkülönböztetés sem elegendő. Így Fokszabadiban 16 Varga-család van; valamennyi törzsökös, de az egyik ág valamikor a régmultban Majsáról eredezteti magát s ezt az ágat Majsai Vargának nevezték; ámde utóbb ez az ág is nagyon elbokrosodott s egyik ágazata most már hármasnevű, Markus Majsai Varga, a melyből a Markus az anya nevét jelenti. A melléknevet sokszor személyes tulajdonságokból merítik s épen az a sajátságos, hogy az

ilyen név is tovább száll nemzedékről-nemzedékre. Így Kövesden van egy Selem-család, ez eredetileg Kiss-család volt; de az egyik Kisst — a harmadik vagy negyedik generációban visszafelé — a felesége édesgető néven Selemnek szólította, mert haja olyan finom, vékony volt, mint a selyem; ettől kezdve a családot kezdetben Selem-Kiss-nek, majd csak Selem-nek nevezték s ez családnévvé levén, szállt ivadékról-ivadékra. Habár az ily névváltozásokat ma már a rendes anyakönyvelés, az adó- és katonai ellenőrzés rendkívül megnehezíti, azért ezek maig sem szüntek meg; így Balatonfő-Kajáron Kiss Ferencz magas termete miatt a Nagy melléknevet kapta; mikor a faluban én Kiss Ferenczet kerestem, senki sem tudta megmondani, hol lakik s még az előljárók is azt kérdezték tőlem: ki lehet az? Mikor aztán leírtam nekik, hogy az a Kiss Ferencz magas ember, egyikük legott megértett s azt mondta: «Hát Nagy Ferenczet keresi az úr?» Én is, a többiek is kérdőleg néztünk rá, mire magyarázóul ennyit mondott: «Igen, a Nagy-Kiss Ferenczet», a mit a falubeliek aztán azonnal megértettek, én azonban csak akkor, mikor elmondták nekem, hogy őt ma már csak a ragadvány-nevén ismerik. Hasonló névváltozások történtek a foglalkozás alapján is; így vagy 100 év előtt a balatonfüredi Vargák egy ága a juhászattal foglalkozott, ez az ág aztán Juhász-Varga, később csak Juhász (balatoniasan Ihász) néven volt ismeretes; a Juhász is, Varga is maig is a falu törzsökös családai közt szerepel s a vérrokonság emlékét mindkét ág megőrizte. Ilyen eredetűek még a Katona, Takács, Halász nevek is. Az által, hogy a nők neve a családnevekben úgy szerepel, mint azt a fentebbi példákban láttuk, a nők családneve bizonyos jelentőséget nyer; kétségtelenül ezt fejezi ki az a sajátságos szokás is, hogy a fiatal asszonyokat nem asszony-, hanem leánynevükön szólítják; így p. o. Iványi Lajosné helyett Csók Fánit mondanak (Fokszabadi) s ez így tart legalább is addig, míg a háznál egy-két gyerek nincsen. Ennek épen ellenkező szokása is megvan bizonyos körülmények közt a Balaton mellékén; így p. o. Kövesden Vas Péter vadházasságban élt egy Simon nevű nővel, s halála után, noha nem esküdtek meg, az asszonyt mindenki özvegy Vas Péternének s gyermekét Vas Gyulának hívta. Vajjon nem azon a másik szokáson alapul-e ez az elnevezés, a melyet a házasságkötésnél felemlítettünk, hogy t. i., ha egyszer a legény a leányt elgyűrűzte, a balatoni magyar azt mondja rá: «elvette». A melléknevek egy része korjelző s ilyenkor ez a harmadik helyre jut; ilyenek: öreg, ifjú, közép, idősb, ifjabb. A melléknevek egy része végül helyhatározó tartalmú. Így Törökszeri, Hegyi, Sáriszeri, Kertaljai, Korintusi, Felsőszeri (Bfő-Kajár); Alsó, Külső, Belső, Újsori, Sárki (Fokszabadi); Temetősori, Hoprongyosi (Kenese) stb., mind olyan melléknevek, melyek az illető falvakban ma is létező utczák és részekről vétettek.

Ha mellékneve a Balaton mellékén csaknem minden embernek van is, a csúfnevek használata már nem oly általános. Így a lovasiakról mondják, hogy «ők nem ültek fel a csufolók székibe» s nem csufolódnak, Örvényesen és Rendesen sem mondanak ilyeneket s tényleg e falvakban soha sem hallottam csúfneveket, de azért nem hiszem, hogy nincsenek, hanem inkább azt, hogy az ezekben rejlő tréfát nem mindenki vette tréfának s egy-egy gúnynév erősebb következménye (késelés, verekedés stb.) tartózkodóbbakká tette az embereket. A többi falvakban majdnem mindenütt van csúfnév; igaz, hogy soknál — így különösen az öröklötteknél — nem tudják már, mi csufolódást rejt a név magában, soknál egészen melléknév természetűnek látszik, de azért használják és csufolódásul használják. Miért és hogyan kapják egyesek ezeket a csúfneveket, abba belevilágít a követ-

kező kis sorozat, melybe oly neveket vettem fel, a melyeknek még tudják eredetét.

Polgármester, az egyik tomaji biró, mert urasan végezte a dolgát.

Gyutai, mert Gyutára akart elszegődni birkákat őrizni.

Csira, mert vöröshajú volt.

Tanok, mert így beszélt: adtak helyett adtanak, kaptak h. kaptanak.

Kossuth, mert sokat beszélt, meg Lajos is volt.

Szürves, mert kicsinyt a szóban hibázott, r-ezett s mikor egyszer megbüntették, így köszönte meg: körszönöm szürvesen.

Lármás Józsefnek hívták a Csendes József nevű ügyvédet.

Csahos, mert nagyon *neszes* = lármás ember volt.

Illai, mert egy nádlopáson eltagadta a nevét és Illainak mondta be magát.

Darázs, mert vörös ember.

Macsali (ma + csali), nagy czigány volt.

Tyutyur, mert nagyon csirkés.

Győri püspök; egyszer kérdik egy polgártól marhahajtás közben: Kié ez a marha? mire az hetykén felelt vissza: Hát a győri püspöké! Azóta rajta maradt a «győri püspök» elnevezés.

Tűr; szénarakás közben a nagyon soká élő após mondja a vejének: Tűrd hát (t. i. a szénát!). De a vő így érti: tűrd hát (a míg t. i. meghalok). Feleli a vő: Tűr az ördög, elég soká tűrtem!

Bolha, mert az apja lappogó volt.

Tubás, mert a galambokat kedvelte.

Kúházi, mert neki volt a faluban az első kőháza.

Selem, mert finom, vékony, selymes haja volt.

A többi csúf- és melléknevek jellemzésére az alábbiakban válogattunk össze egy sorozatot a Balatonpart legkülönbözőbb községeiből:

Agilis Bfő-Kajár.
Angyal Bfő-Kajár.
Alsó Fokszabadi, Tihany.
Aszaló Tihany.
Babéros Tihany.
Babuka Szigliget.
Bajszos B.-Füred.
Baksa Bfő-Kajár.
Bakter Kenese, Zamárdi.
Baricska Tihany.
Batyakó Tihany.
Bál Kenese.
Báró Csopak, B.-Füred.
Becsajda Bfő-Kajár.
Belga Kenese.
Belső Fokszabadi.
Bezdán B.-Tomaj.
Berzebuk B.-Tomaj.
Béres Zamárdi, Tihany.
Bicsár B.-Tomaj.
Bismark Kiliti.
Bitang Fokszabadi.
Bizsi Tihany.
Blotyka B.-Tomaj.
Bogaras B.-Füred.
Bognár Tihany.
Bolha Tördemicz.
Bolond Kenese.
Boros Tihany.
Bőrke Zamárdi.
Böge Bfő-Kajár.
Bumbum Fokszabadi.
Bundás Kenese.
Buzi Endréd.
Büdöspanna Bfő-Kajár.
Csahos Fokszabadi.
Csani Tihany.
Csapó Tördemicz.
Csencsics Tördemicz.
Cseta B.-Tomaj.
Csibe B.-Tomaj.
Csiga Tihany.
Csinger Endréd.
Csira Tihany, B.-Tomaj.
Csiri Fokszabadi.
Csiszár Kenese.
Csócsa Zamárdi.
Csóni Tihany.
Csuka Endréd.
Czapa Tördemicz.
Czinege B.-Tomaj.
Cziriák B.-Füred.
Czuczu B.-Tomaj.
Czuczuku B.-Füred.
Czukor B.-Tomaj.
Darázs B.-Füred.
Darú Bfő-Kajár.
Debojka Bfő-Kajár.
Dekán B.-Tomaj.
Dildal Bfő-Kajár.
Diskus Tihany.
Doktor Bfő-Kajár.
Duzsi Kenese.
Elhát Szepezd.
Éliás Tihany.
Énczmáncz B.-Tomaj.
Énekes B.-Tomaj.
Faranta B.-Tomaj.
Fáncsik Szepezd.
Felső Tihany.
Felsőszeri Bfő-Kajár.
Ferdekalapos Bfő-Kajár.

Fingós Tihany.
Flótás Kenese.
Forgács Bfő-Kajár.
Fő Tördemicz.
Geő Fokszabadi.
Géra B.-Füred.
Ginzer Tihany.
Godicz Tihany.
Gudusz Zamárdi.
Győri püspök Szepezd.
Gyukla Fokszabadi.
Gyutai B.-Tomaj.
Hadnagy Zamárdi.
Hajdú Tihany.
Halász Fokszabadi.
Haranglábi Bfő-Kajár.
Haranglábú Kenese.
Hegedűs B.-Füred.
Hegyi Bfő-Kajár.
Hegyes Bfő-Kajár.
Hempiszködő Tördemicz.
Herebencs Tördemicz.
Herét B.-Tomaj.
Hécze (= Récze) B.-Tomaj.
Hoprongyosi Kenese.
Hupcza B.-Tomaj.
Huszár Tördemicz, Zamárdi.
Hülye Fokszabadi.
Idősb Tihany.
Ifjabb Tihany.
Ifjú Tihany.
Igazi Bfő-Kajár.
Iliás Tihany.
Illai Fokszabadi.
Imber Kenese.
Jurányi Tihany.
Kajla Kenese.
Kakas Fokszabadi, B.-Tomaj
Kakatót B.-Tomaj.
Kaki Fokszabadi.
Kakota Salföld.
Kamonya Szigliget.
Kani Zamárdi.
Kankós Csopak.
Kapoli Kenese.
Kara Kenese.
Katona Bfő-Kajár.
Kertaljai Bfő-Kajár.
Kertész Tihany.
Keszeg Tihany.
Kevesúr Tihany.
Kis Tihany.
Kisürge Tihany.
Kocsis Tihany.
Kondris Tördemicz.
Konyhás Tihany.
Kopasz Tihany.
Kopaszfej B.-Tomaj.
Kossuth B.-Füred, B.-Tomaj.
Korintusi Bfő-Kajár.
Kovács Tihany.
Közép B.-Tomaj.
Krokodél B.-Tomaj.
Kulcsár Tördemicz.
Kupricz Tihany.
Kusztor Kenese.
Kuti Tihany.
Küházi Kenese.
Külső Fokszabadi.
Küpczes B.-Tomaj.
Lator Tördemicz.
Lángi B.-Füred.
Lármás B.-Tomaj.
Loboncz Tihany.
Lőcs Kenese.
Macsali B.-Füred.
Maráczi Kenese.
Meszész Tihany.
Mérges Zamárdi.
Mózes Tihany, Kenese.
Mózsi Kenese.
Mufulkusz B.-Füred.
Muszmera Fokszabadi.
Nagy Zamárdi.
Nagybajuszú Csopak.
Necző Fokszabadi.
Nemes Kenese.
Német Kenese.
Netternik Tihany.
Nézetes Fokszabadi.
Nyiki Bfő-Kajár.
Nyulcsánk Bfő-Kajár.
Ördög Zamárdi.
Öreg B.-Tomaj.
Ősz Zamárdi.
Pacsi Salföld.
Pálinkás B.-Füred.
Paraplé Bfő-Kajár.
Pihis Bfő-Kajár.
Pipa Tihany.
Pipacsuka B.-Tomaj.
Piros Fokszabadi.
Pisla Kenese.
Pisztráng Fokszabadi.
Pityipatyi Szepezd.
Plasszer Kenese.
Polgármester B.-Tomaj.
Prékó Bfő-Kajár.
Puczók B.-Füred.
Pupi B.-Füred.
Purczi B.-Füred.
Révész Tihany.
Ripcsi Kenese.
Róka Salföld.
Rücskös Kenese.
Saláta B.-Tomaj.
Sámuel Kenese.
Sánta Szepezd.
Sáriszeri Bfő-Kajár.
Sarki Zamárdi, Fokszabadi.
Selem Kenese.
Simli Tihany.
Sipos B.-Füred.
Sutyi Tihany.
Süket Fokszabadi, Bfő-Kajár.
Szakállos Endréd.
Szalcz Szepezd.
Szappanos Szepezd.
Szaturnusz Tihany.
Szemes Szepezd.
Szemeti Zamárdi.
Szessziós Kenese.
Szolga Szepezd.
Szomorú Csopak.
Szűcs Kenese.
Szürves B.-Tomaj.
Szütyő B.-Füred.
Takács Zamárdi, Tihany.
Talicskás Kenese.
Tandori Kenese.
Tanok B.-Tomaj.
Temetősori Kenese.
Tódi B.-Füred.
Toldi B.-Füred.
Tornyos Bfő-Kajár.
Tornyoshegyi Kenese.
Torzsa Bfő-Kajár.
Tökös Tihany.
Törökszeri Bfő-Kajár.
Tubás Bfő-Kajár, Fokszabadi.
Tudatér Tihany.
Tudom Kenese.
Tupé Bfő-Kajár.
Tűr Szepezd.
Türgyei Tihany.
Tüse Salföld.
Tütősi Salföld.
Tyutyur Fokszabadi.
Ujsori Fokszabadi, Zamárdi.
Uri Szepezd.
Vad Kenese.
Vidák Tördemicz.
Vindis Kenese.
Vinyolka Bfő-Kajár.
Viszi Fokszabadi.
Zsidó Tihany, Kenese.
Zsiros Bfő-Kajár.
Zsoldos Kenese.

Persze a népéletben vannak egyes kiváló alkalmak, a mikor az ilyen csúfnevek s a népies humor egyéb megnyilatkozásai tömegesen fakadnak ki, sőt egész versezetekbe kerülnek össze. Egy ilyen versezet az, a melyet Zamárdiban egy bíróválasztáskor csináltak; Zamárdiban t. i. alig van ember, a ki nem akart volna bíró lenni, a sok versenyző egymást bosszantotta a sok megszólással, melyeket aztán a nép versbe fogott; igaz, nem érti meg, a ki a helyi viszonyokat nem ismeri, de a szükséges magyarázatokkal a legjellemzőbbek egyike. A vers maga így szól:

Kovács Antal biró akar lenni,
Szakáll József nem akarja engedni.
Varga Ferencz is fáciál,
De nem ereszti a halál.[1]
Matyikó Jánosnak is jól esne,
Ha még egy hold földet vehetne.[2]
Elfogyott a községbankó,
Nem lesz biró Bőrke Jankó.[3]
Zsidó Ferkó hisz', hogy biró lesz,
Azér ránczos csizmát vesz.[4]
Sarki ördög köszörüli késit,[5]
Kani János elrontja az élit.[6]
Varga István tömlöczsza . ó,
Nem lesz abból többé biró.[7]
Éljen Rezi József biró —
Ezután is!

E vers megértéséhez pedig — követve a jegyzetszámokat — tudni kell a következőket: 1. Varga Ferencznek még él az apja, a vagyon az övé s így a fiú addig biró nem lehet, míg az apja meg nem hal s a vagyont át nem veszi; ezért nem engedi birósághoz a halál. 2. Matyikó J. már egyszer volt biró s akkor szerzett is egy hold földet, verse erre czéloz. 3. Bőrke csúfneve Csehi Jánosnak, a ki már biró volt ugyan, de birósága alatt hozták be az első pótadót a faluba s így birósága nem volt boldog emlékezetű. 4. Matyikó Ferkó a «Zsidó» csúfnevet azért kapta, mert épen a zsidó volt a szomszédja. 5. A «sarki ördög» szintén egy Matyikónak a csúfneve. 6. Kani volt Szabó János mellékneve, szintén bíróviselt ember, s birósága alatt az utczán minden menyecskét megcsipkedett. 7. Varga J. is biró viselt ember volt, de birósága alatt egy gazember felgyujtott egy házat, nagy tűz lett s mikor a gyujtogatót megfogták s ütni kezdték, biró létére ő is azt kiáltotta: «Csak üssétek!» Agyon is ütötték egészen. A biró ezért tömlöczbe került s ezért nem lesz belőle többé biró. Megjegyzem, hogy e vers vagy háromszor ilyen hosszú s a trágárság sem hiányzik belőle, de a nép eleven humorának jellemzésére hozzáteszem azt is, hogy ezt a verset a korcsma asztala mellett akár hatszor ily hosszúra is el tudják nyujtani.

A nép humora kimeríthetetlen a zsidóknak adott csúfnevekben. Ilyen zsidóknak adott csúfnevek: Roszkorgyütt B.-Füreden (mert abban az évben jött, a mikor a fillokszera), Csángó B.-Füreden (mert a csángó telepítések idején került ide), Zsódéros Tihany (mert egyik válla alább áll, mint a másik), Darabujjú Tihany (mert egyik ujja csonka), Adószedő Tihany (mert régi nagy sapkája van), Fanyelvű Kővágó-Örsön (mert akadozva beszél), Másfél zsidó u. o. (mert igen magas), Félliter u. o. (mert igen alacsony volt), Magtalan u. o. (mert 16 gyermeke volt), Bogaras u. o. (mert tetves volt), Nyálas u. o. (mert mindig nyáladzott), Kutyási B.-Tomajban (mert

sok kutyával telepedett be), Egeres Tördemiczen (mert szakálában egér — fehér folt — látszik); továbbá Kontyos, Feszes, Taknyos, Nyalkatetű, Félpercz, Bundás, Rozsdás, Fekete zsidó (Bfő-Kajáron), — Pille, Olcsó, Hazug Jancsi (Fokszabadiban), — Mámele (Lovason), — Bolha, Iczeg, Fehér zsidó (B.-Füreden), — Lesi, Kopi, Vári (Aszófőn), — Szeszi, Csettegő (Szepezden), — Holtigcsaló, Pillók, Csámpás (Kővágó-Örsön), — Gyarapszi, Pompos Józsi, Bolygó Zsidó, Jajjgató, Aprószemű, Neszes zsidó (B.-Tomajban), — Kertnek gyütt, Hácsik (Tördemiczen), — Üszögzsidó, Végigüres (Kilitiben), — Jószivű Dávid, Talpas, Üresfenekű, Tánczmester, Jámbor, Bünömzsidó (Endréden) stb., stb.

De nemcsak az emberek csufolják egymást, hanem az egyes falvak is. A szepezdiek kiszevők, az akaliak tátott szájúak, az udvariak zöldhasúak (mert sok takács volt köztük), a tihanyiak gardalesők, a füredíek nagyszakálluak, az örvényesiekre azt mondják: «Kalán elejibe!» de aztán futnak is. Zánkára meg Rendesre különösen sok hamisságot mondanak, de hát azokat csak mondani lehet, leírni nem.

V. Temetkezés.

A temetkezési szokások a Balaton mellékén lassankint csakúgy elvesztik minden ősi eredetiségüket, mint a többi szokások. A létért való küzdelem sulyosbodása, a fokozatos elszegényedés ezeken a szokásokon is végigszánt, mind egyszerűbbek, egyformábbak, jellegtelenebbek lesznek ezek is.

Ha a családban valaki haldoklik, hozzátartozói csendes bánattal veszik körül s várják be az elkerülhetetlent. Ha a haldokló nagyon szenved, a földre fektetik, azt hiszik, ott kevésbé ártanak neki a rosszak s lelke könyebben felszabadul. A katholikusok élnek az utolsó szentséggel, a reformátusok az utolsó vigasztalással. Ha aztán a halál bekövetkezett, elhívják a halottkémet, a ki megállapítja a halált és a halál okát. A halottkémi szolgálat a Balaton egyes videkein rettentő állapotban van; nem egy helyen egyszerű parasztember végzi azt, a messze lakó körorvos helyett, a ki aztán a neki felírt 8—10 halál-ok közül gondolomra ír fel egyet. A halottkém vizsgálata után a halottat megmossák, felöltöztetik, kinyujtóztatják s betakarják szemfedéllel. Azalatt valamelyik házbeli a halottat bejelenti a papnál is, mire kicsöndítik.

A halott mellett virrasztani szoktak; néhol az egész falu virraszt, férfiak és nők egyaránt, a halottas háznál; másutt csak a nők virrasztanak, de ma már sok helyütt a virrasztás szokása is elmarad. A virrasztók énekelnek és imádkoznak, a háziak ellátják őket borral s minél több bort fogyasztanak, a kegyes szent hangulat annál inkább csökken, az éneket és imádkozást mesélgetés, tréfálkozás és megszólás szakítja meg. Éjfélkor vége a virrasztásnak s a házbeliek a legtöbb esetben a szomszédba mennek hálni.

A koporsót majd a házbeliek készítik, majd készen veszik. Veszprém, Enying, Lengyeltóti, Keszthely látja el őket, ha ugyan a faluban nincs valami asztalosmester, a ki a hat szál deszkát összerójja. Régebb időben a szegénység, ha koporsóra nem tellett, nádba takarta halottját s úgy temették el.

Mikor másnap a harangok gyűlőt húznak, a halottat a rokonság a temetőbe viszi. Ha leány vagy legény halt meg, azt hat leány, ezt hat legény viszi ki. A lányok erre a szomorú alkalomra fehérbe öltöznek, fejükre téli zöldből koszorút

tesznek; a legények fekete ruhát öltenek fel s vagy fehér fátyolt vetnek át vállukon, vagy karjukra kötnek fehér szalagot, mely mögé majd rozmaringot, majd csinált-virág bokrétát dugnak. A katholikusok a halottat felviszik a templom elé, a pap misét mond, ezt követi a libera s úgy viszik ki a halottat a temetőbe.

A sírhoz érve a halottat minden jelenlevőtől és ismerősétől elbucsúztatják; ezt a rektor vagy a kántor végezi s bizony az ily bucsúztatásokba olykor megbotránkoztatóan naiv részletek kerülnek be.

Egy sírba rendesen csak egy halottat tesznek; igen ritkán történik az, hogy p. o. férjet és feleséget egy közös sírba temessenek. Ilyenkor a sír oldalába egy fülkét vágnak, melyet *pandal*-nak (= padmaly más vidéken) neveznek, ebbe teszik az első halottat, a tulajdonképeni sírba a másodikat, a későbbit. Azt mondják azonban hogy a pandal-rendszer régebben általánosan el volt terjedve. A gödröt a rokonság ássa. A sír feje keletnek néz.

A sír fejéhez, ha a halottat eltemették és a sírt felhantolták, fejfát tesznek; a katholikusoké keresztalakú, a reformátusoké lapos deszka kis tetővel. A felirat csak a nevet és kort adja meg, emlékversek vagy az elhunytnak életére vonatkozó emléksorok nincsenek szokásban. A ki csak teheti, később a fejfát sírkővel cseréli ki; ezt rendesen Székesfehérvárott vagy Keszthelyen veszik. Sok felírás erre sem kerül. Ha a sírkő kész, a fejfát nem távolítják el, hanem a követ a fejfa elé állítják.

A temetést a tor követi; régen a torok egész lakmározások voltak, melyek reggelig is eltartottak, de mindig mélyen belenyúltak az éjszakába; ma már legfeljebb két-három óráig tartanak; a toron részt vettek a rokonok és meghívottak s egy neme volt ez a temetésben munkájukkal résztvevők megjutalmazásának. Ha azonban legény vagy hajadon halt meg, a tornak is nagyobb jelentősége volt; ilyenkor nagy tort csaptak, mert akkor tartották — hitük szerint — az elhunyt legény vagy leány lakodalmát.

A nép a gyászt nem igen tartja; ha van gyász, az fekete.

A halott sírját a halál évfordulóján kívül minden szentek estéjén, husvétkor és nagypénteken hajnalban látogatják meg.

NYOLCZADIK FEJEZET.

BABONÁK.

A babonák kutatása a néprajznak mindenkor legérdekesebb és legizgatóbb fejezete; a gyűjtés ingere abban van, hogy rá kell kényszeríteni a nép naiv lelkét arra, hogy hitvilágát önmaga föltárja; azt a hitvilágát, a melyet papja, tanítója és minden kaputos ember előtt eltagad, mert arra tanították, hogy az mind nem igaz s hogy azt szégyellnie kell. Ha e téren csak a véletlenül előttünk gyakorlott babonák észlelésére szorítkoznánk, e világról megközelítőleg vázlatos képet sem nyerhetnénk soha; ma már az egyének kikérdezése adja meg a helyes alapot, melyet a közvetlenül észlelt babonák csak kiegészítenek. A kikérdezésnek, vallatásnak alapja pedig az az irodalom, mely a babonákról szól s melynek anyagát bizonyos csoportokba rendezve, előre meg kell tanulnunk; ha így felfegyverkezve megyünk a nép közé s szem előtt tartjuk azt, hogy a kérdést sohasem szabad közvetlen formában felvetnünk, hogy a kérdés soha se legyen annyira kötött, hogy arra csak azt a választ kaphassuk, a melyet már az irodalomból ismerünk, hanem a mennyiben az adott vidéken a kérdésre vonatkozólag más, eddig fel nem jegyzett babona vagy hit élne, azt is megtudhassuk, hogy a kérdés lehetőleg ellentétet fejezzen ki azzal, a mit a nép maga hisz s így igaznak tart, s ha végül szem előtt tartjuk azt, hogy saját beszédünkkel, cselekedeteinkkel mintegy meggyőzni iparkodjunk a népet arról, hogy a babonákban mi is csak úgy hiszünk, mint ő; így felfegyverkezve, birtokos urak, papok, tanítók jelenlétében gyakran félóra alatt egy-egy polgárból a babonák oly kincsesházát vallattam ki, hogy az urak maguk beismerték, hogy ők, kik éveken, évtizedeken keresztül laktak e vidéken, a felét, a harmadát sem látták, hallották és tudták meg az akkor megismert babonáknak. És mégis épen a babonák terén sohasem gyűjthetünk eleget s épen az új, eddig nem közlött, nem ismert részletek, olykor egész csoportok felderítésénél a helyi munkatársak közreműködése nélkül alig haladhatunk tovább. Ám a Balaton mellett ilyen helyi munkatársakkal boldogulni nem tudtam. Másra, mint a tanítókra nem gondolhattam; kilencz tanítót ki is tanítottam a kikérdezésben, aztán vártam hetekig, hónapokig. Egy év mulva megkaptam az első küldeményt egy tanítótól; küldött vagy 30 babonát, melynek felét jól írta le, felét rosszul, vagyis érthetetlenül, mert a kikérdezés nem volt eléggé részletező; buzdításul küldtem tiszteletdíjat s a gyűjtés folytatására utasításokat; jó idő mulva jött a második küldemény ugyanattól; azt is honoráltam, új kérdéseket küldtem s aztán többé — semmi válasz. A kilencz

közül még egy küldött be babonákat, de azokat a «Magyar Nyelvőr»-ből írta ki! Heten pedig végkép elhallgattak. Hiába kerestem fel ezeket újból, hiába buzdítottam fel másokat, a gyűjtést rendszeresíteni nem lehetett. Gyűjtöttem tehát tovább is egymagam annyit, a mennyit lehetett. Tekintve azt, hogy a Balaton tükrén három vármegye is osztozkodik, különös súlyt helyeztem arra, hogy minden egyes babonának földrajzi elterjedéséről pontos adatot kapjak, a Somogyban gyűjtötteket végig kérdeztem Zalában és Veszprémben is és viszont, alábbi gyűjteményemben pedig csakis azokat vettem fel, melyek kivétel nélkül mind a három megye Balaton-partján megvoltak s így mint általános elterjedésűeknek feljegyzésük helyét külön-külön feltüntetni nem kellett. Ha egy és ugyanazon babonát megtaláltam Bfő-Kajáron, Tihanyban, Kővágó-Örsön, Vörsön és Kőröshegyen, úti naplómban, mely faluról-falura készült, ezt külön-külön vezettem be, de itt a feldolgozásnál az ilyen elterjedésűeket a Balaton mellékén általánosaknak kell tekintenem. Minthogy a «Magyar Nyelvőr» különböző évfolyamaiban szintén közöl babonákat, így Somogyból Veres J., Bánóczi J., Szemnecz E., Zalából Gaál F., Koronczy J., Fejér A. és Veszprémből Gubicsa J., Bánóczi J. stb. gyűjtéseiből, ezeket szintén figyelembe vettem a következőképen: megállapítottam mindenekelőtt, hogy az általuk közlött babonák megvannak-e az illető vármegye balatonparti községeiben is, megvannak-e továbbá a másik két vármegye balatonparti községeiben is, s csak ha mindhárom vármegye balatoni községeiben megtaláltam, vettem fel azokat a magam anyagába abban a formában, a melyben a helyszinén feljegyeztem; így ez irodalmi adatok kitünő útmutatók voltak. A vízkereszti verset és különösen a regölésre vonatkozó adatokat dr. Sebestyén Gyula barátomnak köszönhetem, ki maga is a Balatonpart szülötte. Már az első kikérdezéseknél, melyeknél vezető fonalul előző néprajzi monographiáimnak (Kalotaszeg, Torda-Aranyosszék-Toroczkó) a babonákról szóló fejezeteit s Gaál F.-nek göcseji babona-gyűjteményét használtam, feltünt nekem az s a későbbi kutatás csak megerősítette azt, hogy a Balaton mellékén, noha a babonák legkülönbözőbb körei maig is megvannak, a keretek aránytalanul kevesebbet foglalnak magukban, mint akár Erdélyben, akár Göcsejben. P. o. a hajról szóló babonák megvannak a Balaton mellékén is, de Göcsejben, Erdélyben tízszer-húszszor annyi babonát tudtak a hajról, mint a Balaton mellett, s ha azokat elmondtam a balatoniaknak, furcsának találták, azt mondták, lehet, de ők ilyent sohse hallottak, sohsem értek. És ugyanezt a pusztulást tapasztaltam a babonák minden csoportjában a Balaton minden részén. Kétségtelen, hogy ez a pusztulás az általános művelődés hatása, nem azé, a melyet a papok és tanítók terjesztenek, mely mellett e babonák a magyar kereszténység ezredik évében is fenmaradtak, hanem azé a művelődésé, melyet a gőzhajó, a vasút, a sok fürdőtelep s azok városi eredetű, tehát jóval felvilágosodottabb vendégserege tudatlanul, de hatalmasan terjeszt a nép közt. A Balaton babonavilága ma már csak romhalmaz, színtelen tartalommal, lazán megtöltött keretekben, melyből évről-évre több halványodik, majd tünik el egészen. — A feldolgozásban igyekeztem azt a gyakorlati czélt szolgálni, hogy ha valaki valamely babonát keres, könnyen megtalálhassa, ezért is a csoportok mindenekelőtt tárgyi természetűek; e csoportosításból önként következik, hogy ugyanazon babonának, ha több tárgyra vonatkozik, ismételten kell előfordulnia két, esetleg több csoportban is; ilyenkor a babonát részletesen csak az első említésnél írom le, a többi csoportban egyszerű utalással kell beérnem. — Végül meg kell jegyeznem, hogy teljes tudatában vagyok annak, hogy jelen munkámnak épen ez

a fejezete a legkevésbbé teljes, de ne felejtsük, hogy a gyűjtés nehézségei egyik fejezetben sem oly nagyok, mint épen ebben, mert tisztán psychologiaiak.

A *föld alakja,* a balatoni ember ősi hite szerint, kerek tábla, melyet némelyek szerint egy (Tihany, Szigliget), mások szerint két (Aszófő), ismét mások szerint négy (Fonyód) *czethal* tart. Ha a czethal megmozdul vagy megfordul, a mi majd minden hét (Fonyód), majd minden kilencz évben szokott megtörténni, akkor *földrengés* van.

Az *ég* gömbölyű s a hol az a föld táblájával talákozik, ott kél fel és nyugszik le a nap. A nap feloszlik *nappalra* és *éjjelre* s vannak bizonyos dolgok, a melyeknek csak éjjel van az idejük; így a babonavilág alakjainak nagy része csak éjjel szerepel, mint p. o a tüzes ember, fehér ember, ludvércz, az ördögöt is csak éjjel lehet látni, ha t. i. éjjel a tükörbe nézünk; ezenkívül napnyugat után tejet sem adnak ki, mert akkor véreset ad a tehén, sőt a lencsét is, hogy zsizsikes ne legyen, éjjel vagy legalább napnyugat után s napkelte előtt vetik, kaszálják és csépelik.

A nép fia ismeri a *napfoltokat* is, mint a hogy látja a *hold foltjait* is s azok keletkezését így magyarázza meg: Egyszer a hold is úgy akart sütni, mint a nap; a nap erre így szólt: ha te is úgy akarsz sütni, mint én, akkor minden elég.» Ezen aztán «esszevesztek», a hold istenátkozta tüskét dobott a napra, a mitől az persze még jobban égett, a nap meg boszuból marhaganét dobott a holdra, a mitől annak foltos lett a pofája. A hold foltjaiban embert is látnak; némely helyen a hegedülő Szent-Dávidnak tartják (Kenese), általánosan azonban máskép magyarázzák. Volt egy gazda, a ki ujhold vasárnapján küldte el cselédjét boronyatüskéért, erre a hold boszúból felkapta, úgy, hogy most is látni benne, a mint a cseléd a hátán viszi a tüskét; mások szerint valaki szeprentét lopott s a hold büntetésből szívta fel.

Napfogyatkozáskor némelyek szerint a napot kokas eszi meg, mások szerint a hold verekszik vele, ismét mások szerint a sárkánykigyó és a garabonciás — melyekkel alább még részletesebben megismerkedünk — mennek a nap elejébe s ugyanakkor ott lebegnek azok is, a kik nem érnek keresztséget vagyis kereszteletlenül halnak meg és azok is, a kik «el vannak dörgölve», vagyis a kiket anyjuk szántszándékkal elvetélt; ilyenkor félelmes rettegés fogja el a magukat bűnösnek érző asszonyokat s felébred bennök a lelkiismereti furdalás.

A *holdujulásnak* (ujholdnak) meglehetős jelentősége van a nép babonás hitében. Már említettük, hogy a hold azért kapta fel a gazda cselédjét, mert nem tartotta meg ujhold vasárnapját. A szőlőt nem szabad holduján metszeni, mert a venyigét nyáron megeszi és sok csiatagot hajt a tüke, ellenben a bükkönyt épen ujhold pénteken kell vetni. Bizonyos betegségeknél is az ujholdhoz fordulnak. Így a gyereket, a ki soká nem tanul meg járni, holdujuláskor kivezetik az utczára s ott az anya elkiáltja: «Szégyeljétek magatokat alsó-felső szomszédok, hogy az én fiam (vagy lányom) nem tud járni!» Ha valakit a hideg leli, tökéletesen így járnak el, csakhogy az illető ezt kiáltja: «Szégyeljétek magatokat alsó-felső szomszédok, hogy a fiam (vagy lányom, uram feleségem, a szerint, hogy ki a beteg) hideglelős!« Ha ez nem használ, a következő ujholdnál a beteg kiáll az udvarra s maga kiált a holdhoz így: «Új hold, új király! ne vigy a lakodalmodba, vidd el a rázó hidegemet!» Ezt három holdúján egymásután kell megismételni.

Említettük, hogy a hold az embert felkapta, felszívta; a nép hite szerint ez a felszívás a *szivárvány* útján történik. A szivárványt a nép tényleg a föld és ég

közötti hídnak tartja és sajátságos felszívó erőt tulajdonítanak neki; a szivárvány végénél van a világ vége s a ki oda megy, azt a szivárvány felszívja az égbe, mint a hogy felszívta a holdba is; de felszívja a vizet is a Balatonból, meg a Berekből s a vízzel a békát is s ezért hull az esővel olyan sok béka a földre. A szivárvány eltéríti az esőt, az Isten azért adta vízözönkor is jelbe, hogy már nem lesz többé eső. A szivárvány színéből jósolni is szoktak a szerint, hogy abban melyik szín a legerősebb; a zöld sok szénát, a piros sok bort, a fehér sok gabonát, a kék jó kenyeret, a sárga betegséget jelent.

A balatoni ember a következő *csillagokat* ismeri: Csibéstik (= Fiastyuk); erre a vető ember jól vigyáz, mert a mely napon ezt először meglátja, a vetést aznap vagy másnap meg kell kezdenie; — Kaszás az aratás után tűnik fel s ettől a gazda reggelenkint felkölti családját, mert a sötét miatt az már nem ébred magától; Halászcsillag, mely fél nyári keletnek nyugszik le; mikor ez lenyugodni kezdett, akkor mentek halászni, mert a hal akkor szeret fürödni; — Vadlegelő- vagy Legelőcsillag, a nyári évszak hajnalcsillaga; a mikor ez felkél, akkor szokták az ökröket kihajtani; — Zsidócsillag, a mikor ez este kigyúl, akkor szabadul fel a zsidók ünnepje; — a Tejút vagy Takarodóút, mely Rómába megy s úgy lett, hogy a czigányok pozdergyát (kenderszalmát) loptak s azt potyogatták el, a miért nevezik Szóma (= szalma)-útnak is; ezen jár a Gönczölszekér; az A csillag, mely olyan, mint az A betű s nyáron látható; — továbbá Sánta-Kata, Esthajnal-, Furú- és Keresztcsillag. Ismerik persze az üstököst is, mely, mint mindenütt, úgy itt is háborút jelent.

A *csillaghullásról* is meg van a népnek a maga hite; ha a csillag lehull, «tisztítja magát» (mit jelent ez a kifejezés, azt megmagyarázni nem tudták); csillaghulláskor némelyek szerint valaki szeretteink közül meghal, mások szerint egy lélek szabadul ki a purgatoriumból. A földre hullott csillagokat vagyis a meteorokat, valamint a földből előkerülő kőkori szerszámok kőpengéit is menykőnek nevezi és tartja a nép s a marha nyakán támadt sülyt s egyéb kelevényeket, daganatokat azzal dörzsölget, hogy meggyógyuljanak.

A földművelés és halászat ismertetésénél láttuk, hogy a nép mi mindenféle természeti jelenségekből *jósolja meg az időjárást;* ezek tényleg a természet megfigyelésén alapulnak s így e helyütt csakis a babonás időjóslással kell foglalkoznunk. Ilyen p. o. az, mikor karácsony éjszakáján az egész évi időjárást előre meg jósolják; egy vöröshagymát ugyanis szétbontanak tizenkét levélre, melyek mindegyike egy-egy hónapnak felel meg, a leveleket sorba rakják, mindegyiknek a kupájába egy kis sót hintenek; a melyikben a só megnedvesedik, az annak megfelelő hónap nedves lesz, a melyikben száraz marad, abban kevés eső lesz. Így jósolnak a tél keménységére a martonnapi lúd mellcsontjából; átnéznek rajta, ha a csont eleje fehér, a tél eleje, ha vége fehér, a tél vége lesz erősebb. Szelet jósolnak, ha asszony hajtja a lovat, ha ordít a szamár. Ha egyik faluból a másikba halottat visznek, a határt elveri a jég; ha ettől félnek, a felhő elé szoktak harangozni, a harangnak azonban nincsen ereje, ha vele egyszer már vízbefúlt embert kicsendítettek.

A babonás lények közül első helyen áll a *boszorkány.* A boszorkány csak olyan asszony, mint a többi asszony, csakhogy a lelkit már eladta az ördögnek, tagadja az Istent, a Krisztust, meg a szenteket; a templomba ugyan eljár, de az imádságot megfordítva mondja, a szent ostya felmutatásakor a pad alá köp, temp-

lomból kijövet pedig a szenteltvizet a vállán keresztül fecskendezi el és nem az orczájára. Mesterségére a többi boszorkány tanítja, azok mutatják meg, hogyan kell embert és állatot megrontani, seprűn repülni, a tehén tejét elvenni, gyereket kicserélni, elváltani, stb. Hogy ki a boszorkány, azt a Luczaszékéről más halandó is megláthatja, mikép azt alább még elmondjuk. A boszorkány ellen védekeznek is, így Szent-György-nap hajnalán a pásztor a gazda házának ablakába s minden melléképületnek — istállónak, ólnak, stb. — ajtaja fölé nyírfaágat tűz, mert akkor a boszorkány elkerüli a házat.

Az *ördögről* igaz, hogy beszélnek, mert hiszen láttuk, hogy a boszorkány is annak adta el magál, de azért nem sokat tudnak róla; azt mondják, ha az ember este a tükörbe néz, meglátja az ördögöt; a mit ezen kívül hallottam róla, tisztára bibliai eredetű.

A *garabonczás* vagy *garabonczias diák,* a kit a napfogyatkozásnál említettünk, földön lett ember, tejjel, tejfellel és tojással él, könyv és bot van a kezében, kalap a fejében; néhol — így Szigligeten is — azt mondták, hogy respegje (= messzelátója) is van. Nem mindig jár egyedül, olykor kettesével, hármasával jelenik meg; ha szerény kérését, hogy tojást és tejet kapjon, teljesítik, ártalmatlan, de ha megtagadják, hamar elsorvad a gazda is, a felesége is, meg az egész ház népe is. A garabonczás azért veszedelmes, mert ő a sárkány ura.

A *sárkány* kigyóból lesz, még pedig olyanból, a melyik hét évig nem látott embert; nem is más az, mint egy nagy kigyó, mely erdős és vizes helyen odvas fákban nevelődik fel, csunya helyeken és a hegytetőkön szeret tanyázni, nagy feje és nagy farka van. A garabonczás a könyvéből «olvassa meg» a sárkányt, ebből imádkozza azt ki a kőlikból, imádságával megszelidíti, aztán hirtelen felül a hátára; a sárkány jobbra-balra csapkodja a farkát, mint egy hosszú nyomórúd emelkedik az égbe, megered az eső, a zápor és hull a jég. A garabonczás a sárkánynyal való barátkozása folytán előre meg tudja mondani, hogy eső és vihar lesz. Csak egy helyen (Kenesén) hallottam azt, hogy a sárkány, ha egyszer felszállt a felhőkbe, csak hét év mulva jöhet le megint a földre.

A *táltos* a *rejtett pénzt* őrzi s mikor ezt a garabonczással akartam azonosítani, a nép mindenütt a leghatározottabban tiltakozott ellene; ez más, mint a garabonczás, nem törődik az álattal, nincs se sárkánya, se lova s addig helyéről nem mozdulhat, míg a pénzt, a melyet őriz, el nem hordják. Majd minden falu határában van egy-egy olyan határrész, a hol a nép rejtett pénzt sejt, így Aszófőn a Pusztatemplomnál, Rendesen a Kőpincze nevű határrészben s általában olyan helyeken, a hol valamikor valamiféle épület is volt. Azt mondják különben, hogy a rejtett pénzt meg lehet látni a földben; meglátja p. o. a hetedik gyerek, meglátja az is, ki körmeit gyíkolajjal megkeni s aztán jól összeszorítja.

A *ludvércz*, melyet hívnak *fajtalan léleknek* és *tébolygó léleknek* is, a melyet azonban sohasem azonosítanak a hazajáró lélekkel, a legveszedelmesebb gonosz szellemek egyike. Éjfél közben szokták látni; a mint a kéményen «beszolgál» (= besurran), olyan, mint egy nyomó- vagy petrenczerúd, fényes, szalad, szikrát hány. A ludvércz rendesen ember képében látogatja meg áldozatait, csak a lábujja olyan, mint a lóé, csak ezt a részét nem tudja megváltoztatni. A ludvércz a férfihoz p. o. elhalt szeretője, a leányhoz legény, legényhez leány képiben látogat s fajtalankodik, szerelmeskedik vele; ez az áldozatot annyira megviseli, hogy elsorvad bele. Ha valaki agglegény vagy vénlány marad, azt mondják, azért nem tudott megházasodni,

mert a ludvércz járt hozzá. A ludvércz meglátogatja a csecsszopó kis gyermeket is, hogy vérüket szívja s azért nem szabad azokat magukra hagyni. A ludvércz elűzésére hársfát szoktak égetni.

A *hazajárólélek,* melyet *jótétléleknek* is neveznek, mint mondtuk, nem azonos a ludvérczczel s nem is olyan veszedelmes, elég, ha misét szolgáltatnak neki s többé nem jár vissza.

A *tüzes ember* is éjjeli jelenség, emberi alakja van, sárga, mint a láng, lobog, mint a tűz, kezében bot van s az is olyan, mintha tűz volna; éjfél után a réteken jelenik meg s ha közelítenek hozzá, három felé válik és sziporkát szór. Majd egyesével, majd többen — egész tuczat — tűnnek elő, felülnek a réten átmenő szekér hátuljára, oldalára s tőlük a szekér oly nehéz lesz, hogy az ökröket fáradság lepi meg, s egészen belevizesednek. Egyik bevallóm a gyúrhegyi dombon a Csobáncz mellett 12 tüzes embert látott, a mint kerczeztek (= rudakkal dobálva mulattak).

Van egy *fehér ember* is; szintén éjjeli tünemény, de ez már asszony, fején kosár van; nagy abrosz takarja el s óriásokat lép. Többet nem hallottam róla.

Beszéltek bizonyos *szép lányokról* is; ezek a Balaton lakói voltak, testük alul olyan, mint a hal, a vízben vígan lubiczkolnak, danolnak, aztán hertelen eltünnek. Ezekről csak Kövesden hallottam, halászemberek soha sem emlegették s valószinűleg az irodalomból jutott be a néphitbe.

Ezek az alakok a gyerekijesztő boszorkánynyal — a *bákásszal* — együtt amolyan *tulságos féle* (= túlvilági) *lények.* Ilyenek vannak még mások is, de azokról a népnek pontosabb tudása nincsen, csak a név maradt meg emlékül, a hitkör már letünt; ilyenek az *állatlan ló,* a *tüzes kerék.* Valami sajátságos bűn van abban, ha azt mondják valakinek: *lódöntés, kutyadöntés;* káromkodás-e ez vagy rossz kívánság, nem tudjuk; hogy bűn, az bizonyos, mert az asszonyok gyónáskor papjuknak ezt is bemondják, de még a pap sem tudja ennek jelentését.

A boszorkányok az embert *megrontják;* de közönséges ember is megronthatja embertársát, különösen az, a kinek összenőtt fekete szemöldöke van; az ilyent *rossz szem*-nek nevezik. Majd minden faluban akad egy-egy férfi vagy asszony, a kiről azt állítják, hogy a szemével rontani tud s ezt oly komolyan hiszik, hogy nekem egy biró mondta el, hogy mikor X. asszony nála volt, azoknak a gyerekeknek, a kik akkor épen otthon voltak, bajuk lett, a kik nem voltak otthon, egészségesek maradtak. Az, a kit így megrontanak, meg van rontva, rontásban vagy verésben van s ellene tenni kell. Verésben lehet ember és állat egyaránt; ha a kis gyerek sokat rí, meg a hasa is fáj, szem ártott neki, ha az asszonyt hideg leli, szentül hiszik, hogy megrontották; ha a jószágnak a könnye hullik, rontásban van; ha a tehénnek a teje elapad vagy véres, meg van rontva; ha a disznó nem eszik jól, az ólban követtek el valami rontást, stb.

Hogy a *rontás miképen történik,* kevesen tudják; van több módja, de én csak egyről hallottam s ez a nyomfelvevés. Annak, a kit meg akarnak rontani, felveszik a lábanyomát földestől s azt vagy a tűzhelybe sározzák, vagy zacskóba kötve a tűz fölé akasztják.

Persze a *rontás ellen védekeznek* is. A gyereket p. o. vagy Nagyasszony és Kisasszony-nap között szedett jóféle füvekkel gőzölik meg, vagy fehérvirágú giliczetüskével füstölik. A jegyesek az elgyürűzéstől a lakodalom napjáig, ha valahová a háztól elmennek, pénzdarabot tesznek lábbelijükbe, hogy az úton meg ne ronthassák őket. A szülő asszony kilencz napig nem hagyja el az ágyat, mert külön-

ben rontásba esik. A rontás gyógyításának a legfőbb szere azonban a szenes víz, a szótalan víz és az önöntés, mert ezekkel először is meg lehet tudni, ki rontotta meg a beteget s így aztán a gyógyítás is sokkal biztosabb.

Szenes vizet — hasznosat, foganatosat — csak nehány asszony tud csinálni az egyes falvakban. Készítési módja ez: az asszony vizet önt egy edénybe s abba három darab izzó tűzszikrát (parazsat) dob. Mikor az elsőt beledobja, így szól: «Kalap alá!» Ha t. i. a beteget férfi rontotta meg, ez fogja azt megmondani. A második bedobásánál így szól: «Fejkötő alá!» ha a megrontó asszony lett volna. A harmadiknál így: «Párta alá!» ha a megrontó hajadon lett volna. Mindhárom parazsat atya, fiú, szentlélek nevében dobja a vízbe s mindegyikre a bedobás után a kereszt jelét adja kezével. Már most a szikra a vízben szénné válik s hol az egyik, hol a másik alászáll. Ha az első száll alá, férfi, ha a második, asszony, ha a harmadik, hajadon verte vagy rontotta meg az illető gyereket, embert vagy állatot. Ha mind leszállt a szén, van nagy rémülés, hogy nagy verésben van a beteg. A betegnek most három kortyot kell lenyelni a szenes vízből, azután a szenes víz készítője a vízbe mártott kezével háromszor érinti a beteget fejétől talpáig s végül a szenes víz maradékát a szoba egy szegletében a padlásra locscsantja. Ha valaki nagy verésben van, kilenczszer egymásután megcsinálják számára a szenes vizet. Ha aztán a közönséges vízből nem használt a szenes víz, akkor ennek készítését szótalan vízzel kell ismételni.[1]

Mi a *szótalan víz?* Ha a gyerek beteg, menjen az apja reggel nepfelkelte előtt a patakra, merítsen egy edénybe vizet és pedig a vízfolyás felé és nem annak ellenében, aztán menjen haza, de az úton ne beszéljen senkivel egy szót sem. Ez a szótalan víz; ezt használják szenesvíz készítésére, de hasznosnak tartják a belőle készített fürdőt is. A fürdő készítésének megint meg van a maga módja; néhol megelégszenek azzal, hogy a vízben hétféle küszöbről levágott hét forgácsot főznek meg, másutt ehhez még borostyánt, ökörfarkkórót, tisztes füvet és füstös giczát is hozzá kell adni; azt persze megint külön kell tudni, hogy a fürdőnek csak úgy lesz hatása, ha a giczát a zsuppal fedett háztetőből keresztbe tett kezekkel húzzák ki. Ha az így elkészített szótalan vízben a megrontott gyermeket megfürösztik, bizton jobban lesz.

A megrontás harmadik gyógyítási módja az *önöntés*. Önöntésnek hívják, de leggyakrabban viaszt öntenek. Ónját öntik a betegnek különösen akkor, ha nem találják ki, kitől-mitől származik a baj. Történik pedig e művelet a következőképen: a beteget leborítják a karácsonyi abroszszal (a mivel t. i. karácsony estéjén és ünnepein az asztal le van terítve), feje fölött egy tálat tartanak szótalan vízzel s ebbe öntik a felolvasztott ónt vagy viaszt. Az öntött anyag a lehülés következtében különféle alakban áll össze; az egyikben embert vélnek látni bottal, a másikban asszonyt, a harmadikban bivalyt, kutyát vagy más állatot s a rontást ezektől szár-

[1] «Gyermekbajokban gyakran *szenna*-levél forrázatot szokás használni, mit egyes vidéken igen helyesen *szennás* víznek neveznek. Ezt félfüllel meghallotta valamelyik anyámasszony s mindjárt tovább is adta, hogy ‚a lelköm öszömadta kicsikéjének csak *szenes* vizet aggyanak innya'; attól jobban lesz.» Ezt «népetimologia» czímen közli a Budapesti Hirlap 1885. 17. sz. alapján a M. Nyelvőr XIV. köt. 90. lapján. Hogy ez az etimologia mily képtelenség, legott kitűnik, ha látjuk, hogy a szenes víznek mily kifejlett hitköre van, s ha tudjuk, hogy a nép nem ismeri s nem is használja sem a szennalevelet, sem a szennás vizet, s hogy a szenes víz sokkal régibb «historia» Magyarországon, mint a milyen régi gyógyszer a szenna-levél.

maztatják. Az öntetet zsinórra kötve a beteg kilencz napig viseli a nyakában. Ha aztán ez ismétlések daczára sem használ, elhangzik az a panasz, mely a Balaton mellékén a legnagyobbak egyike: «Kilenczszer megöntöttük az ónját s még sem gyógyul!»

A boszorkánynak, a rossz szemnek egyik legrettenetesebb hatása, hogy *a gyereket el tudja váltani.* A szülő asszony nagyon is vigyáz arra, hogy semmi olyat ne tegyen, a mi a gyerek elváltását eredményezhetné. Feje alá öreg kést (konyhakést) tétet s az ágyban fejkötő nélkül meg nem marad, mert a gyereket a boszorkányok akkor elcserélik s váltott lesz helyette. És csaknem minden községben van pár asszony, ki szentül hiszi, hogy fia váltott, mégis úgy dédelgeti, mintha a saját szülötte volna s bánásmódban sem különbözteti meg többi gyermekétől, mert ha ezzel rosszul bánna, azt mind az ő igazi gyermeke szenvedné meg. Különösen a valamely testi fogyatkozással született gyermeket tartják váltott gyereknek.

Hogy *az állatot* hogyan kell *megrontani,* arra is hallottam egy esetet a salföldi birótól. Egy öreg asszony az utczán kék lepedőt húzott maga után; az egyik háznál ezt mondta: «innen felét!», a másik háznál ismét: «innen felét!» s így végig a falu minden háza előtt; másnap mindenki tehenének elfogyott a teje, csak az öreg asszonynál volt olyan sok, hogy pálló (szapú) sajtárban kellett felfogni; panaszkodtak is a birónak az öreg asszonyra, hogy ő rontotta meg a teheneket.

A jószágot is *védelmezik a verés ellen.* A kis borjút nem szabad soká nézni, mert a szemmegveréstől megdöglik. Az ökör fejére, majd a kötőlánczra, majd a szarvára piros posztót vagy bojtot kötnek, hogy a szem ezen akadjon meg először, mert akkor a nehézség nem az ökörre, hanem a piros bojtra száll, annak pedig nem árt. A tehén keresztcsontját három ujjal megkeresztelik, hogy senki meg ne ronthassa. Virágvasárnapján a gazda hazaérve a templomból, az aznap megszentelt fűzfabarkából minden egyes marhájával egy-egy szemet (kenyérdarabkába nyomva) lenyelet s akkor a verés nem árthat neki. Ha az aprószentek napján fűzvesszőből font korbácsot karácsony éjjelén a templomba viszik s azután a marhát ezzel megverik, senki meg nem ronthatja.

Ez az előleges védekezés a rontás ellen. Ha azonban az állat már meg van rontva, különféleképen gyógyítják. Ha az állat tehén, a fehérnép, ha ökör, a férfi vizeli le a seprőt, a mely az istállóban szokott lenni, azzal aztán a marhát lehúzzák háromszor fejétől farkáig; utána pedig fehérvirágú giliczetüskével füstölik meg a hasa és feje felett. Ha a tehén tejét vesztette rontás következtében, szentelt koszorún keresztül fejik meg vagy Szentgyörgynap előtt fogott s kis zacskóban füstre akasztott kigyóval füstölik meg. Ha a hizó disznó van verésben, az ólját kell szétbontani és újat csinálni.

Magához az *emberi test*hez s annak egyes részeihez a babonák egész sora fűződik. A babona pontosan megállapítja az ember *termetét:* egy ölnél vagy kisebb, vagy több, de sohasem egy öl, mert egyöles csak Krisztus urunk volt; ha azonban valakit fektében átlépnek, nem nő nagyobbra. Ha az embernek az *arcza* ég, szidják a szomszédban. A kinek a *füle* cseng, hírt kap, ha az *orra* viszket, bosszúság éri, ha a *balszeme* remeg, örülni, ha a jobb, sírni fog. A kinek összenőtt *foga* van, szerencsés lesz; a fogakra általában vigyázni kell s különösen tátott szájjal nem szabad a békára nézni, mert akkor a fogak kipotyognak. A tűzbe nem szabad köpni, mert kisebesedik az ember *nyelve.* A kutya- vagy macskakölyköt, a míg

szeme nem nyílt ki, nem szabad érintenünk, mert megvakul a *körmünk;* ha a körmöt megkenjük gyikolajjal s jól összeszorítjuk, meglátjuk a rejtett pénzt. A kis gyerek leszáradt *köldökét* elteszik, s ha a kis lány nagyobb lett, vele oldatják fel, hogy jó fonó-varró legyen. Ha a legény a lányt, a kit szeret, a *vérével* titokban csak egyszer bemázolja, házasságuk előtt minden akadály leomlik.

Az *emberi szőrözet*hez is sok babona fűződik. A kinek fekete szemöldöke van s az összenőtt, azt tartják, «rossz szeme» van s meg tud vele «rontani», «verni» másokat. A kinek a keze szőrös, ahhoz ragad a pénz, vagyis gazdag ember lesz. Szerencsés lesz az is, a kinek a haja korán őszül; a korai őszülés, azt mondják, azért van, mert szopós korában favirágzáskor választották el. Ha hajasan születik a gyermek, azt mondják: «no ezzel is kukoriczát lopott ám az anyja!» ha kopaszon, akkor tököt; a mint különben a fiú megszületik, bundába göngyölítik e szavakkal: «fene kölyke, hadd legyen kondor a haja!» A kifésült vagy megnyírt hajat a tűzbe kell dobni, különben a férfinak az új nyiratásig mindig a feje fáj, az asszonynak pedig minden elhullott szálért külön vissza kellene jönni a másvilágról. A szőrözetnek a betegség gyógyításánál is szerepe van; a kinek sárgasága van, annak mindenféle szőréből metszenek egy keveset, azt kenyérbéllel összenyomkodják s tojáshéjban az istenátkozta tüskefára akasztatják a beteggel.

A *vizelletnek* is többféle hatást tulajdonítanak. Köhögés ellen a beteg ember a saját vizelletét issza. Sárgaság ellen kilyukasztanak egy sárgarépát, a beteggel abba belevizeltetnek, a füstre akasztják s a beteggel többször a misézö serlegbe nézetnek; vagy levizeltetnek a beteggel egy darab húst, azt megfőzve a kutyának dobják, hogy arra ragadjon a sárgaság. Ismeretes, hogy a felnőtteknél olykor előfordul a betegség, hogy éjjel, alvásközben vizeletüket nem képesek visszatartani s eleresztik; ezt úgy gyógyítják, hogy a temetéseknél a beteg hozzátartozói előre felkérik a sírásót, hogy a halott sírbatétele után a kötéllel, melyen a halottat leeresztették, a beteg alfelére verjen; vagy gyógyítják úgy is, hogy a beteggel a kiásott sírba vizeltetnek, de ez csak akkor foganatos, ha a halott és a beteg keresztneve azonos.

Az *álom* babonái nagyon hitelüket vesztették, az álmoskönyvre ma már nem ad senki. Ha vendég jön a házba, a hol kis gyerek van, le kell ülnie, hogy el ne vigye a gyerek álmát; viszont, ha a vendég étkezés nélkül vesz részt a vacsorában, nem szabad neki jó egészséget kívánni, mert nem alszik jól éjjel. Ha ismeretlen helyen hálsz meg, a gerendákat megolvasd, mert akkor álmod biztosan beteljesedik; álmodban azonban tükörbe ne nézz, mert az gyalázatodat jelenti.

Házasságkötésnél a babonáknak se szeri, se száma, s ez természetes, hiszen a nép fia számára ez az életnek legfontosabb eseménye. Lesz-e a közel jövőben lakodalom, mikor lesz, kivel lesz, stb. stb., mind olyan kérdések, melyekre a babonában keresik a feleletet. A pap vízkeresztkor sorra járja a falu minden házát s azt beszenteli, leül egy pár jó szóra; régen ilyenkor írta össze a lelkeket s szedte be a lélekpénzt; ha aztán a pap elment, a pitart utána meg kell söpörni, a helyire kell ülni s akkor abban a farsangban a legény megnősül, a leány férjhez megy. Ha a leány Sylvester este a kapun belül felrúgja a czipőjét s az talpra esik orrával kifelé, neki is kiáll a rúdja s a következő farsangon férjhez megy. Milyen lesz a vőlegény, azt is meg lehet tudni. Ha karácsony éjjelén a templomból hazaérve, a lány megrúgja a disznóól ajtaját, ha vén disznó röfög, özvegy, ha malacz visít, ifjú legény lesz a vőlegény. Vagy pedig a lány megtartja András bőjtjét november

10-én s e napon csak három szem búzát s három csepp vizet nyel el, este pedig az asztallábra helyezett nadrágra hajtva fejét, alszik el; álmában meglátja, milyen lesz a vőlegény. Ha a lány már választott valakit s mindenképen annak akar a felesége lenni, így jár el: egy békának a lapoczkáját beköti a zsebkendője sarkába, köt rá kilencz gombot, minden gombba beszúr egy gombostűt, ezzel a kendővel szerelmesét háromszor lehúzza (érinti), a lapoczkát aztán megtöri, pogácsába süti, a legénynyel megeteti s akkor mindenképen egymáséi lesznek. Ha pedig a legénynek van olyan választottja, hogy alig reméli, hogy azt megkapja, vagy legalább is nagy akadályok vannak a házasság útjában: «csak egyszer mázold be véreddel a lányt, nem marad el többé tőled!» Azt már említettük, hogy a jegyesek az elgyürűzéstől a menyegzőig, ha a háztól valahová elmennek, pénzdarabot tesznek a lábbelijükbe, hogy az úton meg ne ronthassák őket. A menyegző napján az esküvő előtt az anya a templomba készülő lánya feje fölöttt három pelyhet fuj keresztül, hogy könnyű legyen a szülése. A menyasszony, mikor a gyerekek jelentik, hogy a vőlegény a ház elé ért s itt az indulás az esketőre, a terített asztalon álló pohár bort a következő szavakkal hajtja fel: «Most iszom meg haragodat, mérgedet» s akkor a vőlegényből a legszelidebb ember válik. Elindulván az esküvőre, a mint a menyasszony a templom küszöbét átlépte, onnan kezdve menetközben az oltárig, gombot köt a köténye kötőjén, mert a hány gombot köthet, házassága napjától számított annyi évig nem lesz gyereke; mert nem szeretik, ha a menyecskét hamar köti le a magzat. A templomból visszatérőben a násznép útjában pereczet szokott dobálni az útfélen játszó gyermekeknek. Ily pereczből a menyasszonynak a lakodalom napján enni tilos, mert «férje nem lesz ember a háznál» (vagyis impotens lesz). Az esküvőről a leány szülei házához térnek vissza, a leány anyja itt egy pohár vizet tesz elébe a küszöbre s ha a leány azon keresztüllépve azt feldönti, szülésénél «még a hasa sem igen fog fájni». A lakodalmi ebéden vőlegény és menyasszony egy tányérból esznek, a menyasszonynak azonban az első fogásból a metélt levesből csak a levit szabad megennie, ha a metéltből is eszik, asszony korában a lábszárai és annak az erei megduzzadnak, megdagadnak. A lakodalmas ebéd után a koszorús (nyoszoló) lány a vendégség által az asztal alá dobott hulladékot a szoba falai mellett levő padok alá söpri, majd a seprőt a kályhasarokba támasztja. Ha ilyenkor akár a söpredéket, akár a seprőt valaki a szobából kivinné, az új pár örökké boldogtalan és szerencsétlen lenne. Az asszony verve jó, mondja a magyar közmondás; de ha már megvered, verd meg még a menyasszonyi ingében (vagyis az első héten, mert azalatt a új asszony inget nem vált) s akkor hív és engedelmes leszen.

Az *első gyermeket* persze nehezen várja minden család; a gólyát szabályozni pedig (a gyermek nemét illetőleg) az emberiség legrégibb óhajtása; a nép e téren is a babonában keres biztatást, kecsegtetést. Ha az ujházasok északnak feküsznek az ágyba, fiuk lesz, ha délnek, lányuk; ez különben nemcsak az emberrel van így, hanem a tikokkal is; északnak kell őket ültetni s a tojásokból kakasok kelnek ki, ha délnek ülteted, jérczék. Különben az ujszülött fiú lesz, ha a fehérnép kivánja jobban a közösülést, leány lesz, ha a férj kivánja jobban azt. Vannak esetek, mikor a közösüléstől egyáltalában tartózkodni kell, így a disznóölés előtti éjjel, különben a hús minden szála elrothad, vetés előtt, különben üszögös lesz a búza. Ha az asszony egyszer már teherben van, ne tagadja el, mert akkor a gyerek nehezen tanul meg beszélni, ellenben vigyázzon, hogy terhessége alatt semmi olyat ne csináljon,

a mi magzatának árthatna; ne rugjon kutyát, mert a köldökibe megy a szőr s a gyerek rühös lesz; ne nézzen a sírba, mert a gyermek nem marad meg; ha csunyát lát, távoztassa el egy párszor a kezét derekától s akkor az nem árt neki; gyümölcsöt pedig ne üssön a testéhez, mert az a születendő gyereken meglátszik. Említettük már, hogy ha a gyerek megszületett, s fiú lett, bundába göngyölítik, hogy a haja kondor legyen s hogy szülő asszony kilencz napig nem hagyja el ágyát, hogy meg ne ronthassák. Az anya első útja az egyházkelő, ha előbb máshová menne, a gyerek kujtorgó lenne. A kis csöcsömöst azontúl sem szabad magára hagyni, hogy a ludvércz ki ne szopja a vérét; ha vendég jön, annak le kell ülni, hogy el ne vigye az apróság álmát. Ha az anya nincs otthon s teje a mellbe gyűl, a gyerek rí utána. Némely kisgyermekes anyának soká jön meg a teje, az ilyet a sertésetető moslékos sajtárból etetik meg sózatlan lencsével. Viszont, hogy a gyermek könnyen elváljék a csöcstől, az anya disznóvállúra ülve szoptatja meg. Azt már említettük, hogy a későn járni tanuló gyermeket holduján az utczára viszik s a szomszédokra apellálnak, meg hogy a kis gyermek leszáradt köldökét a leánykával oldatják fel, hogy jó fonó-szövő legyen; ezeket a kis gyermekre vonatkozó babonákat itt még azzal egészítjük ki, hogy a kis fiúnak az első gatyát egy ülő helyben szótlan kell megvarrni s ha aztán lánykérőbe megy, nem vetik meg a legelső helyen sem. A hetedik gyereket szerencsésnek tartják, az meglátja a földben a rejtett pénzt, nyomkodásától elmúlik a derékfájás s elvész a hóttetem (kinövés a testen), ha ő rágja le.

Külön csoportba tartoznak a *betegség* ellen való babonák és gyógyszerek. *Általános természetűek* ezek: Seprűvel senkit sem szabad megverni, mert az illető elszárad; ugyanezt tartják a házi állatokról is. A ki Szentgyörgynap előtt kigyót lát, az abban az évben nem lesz beteg. Gyermekeknek általános természetű gyógyszer a Szentgyörgynap előtt fogott kigyó, melyet kis zacskóban felakasztva éhen hagynak dögleni; ha aztán a gyerek beteg, letakarják lepedővel s alatta egy tányéron a rohadt kigyó egy részét meggyujtják; a füsttől a gyerek jobban lesz. A *fejfájás* ellen már láttuk, hogy a megnyírt hajat el kell égetni, különben a férfinak az új nyiratásig mindig fáj a feje. A *hideglelés* ellen több eljárás ismeretes; hogy a holdujuláskor hogyan szokták gyógyítani, azt már láttuk; ezenkívül zöld békát üvegbe tesznek, réá vizet öntenek s a beteg kilencz nap arról iszik; vagy jegygyürűről kell inni a betegnek; vagy a macska seggit kell megmosni s a mosdóvízzel itatni a beteget. A kinek *sárgasága* van: viseljen aranyzsinórt a nyakában; egyék sáfrános ételt; igyék aranygyürűről; nézzen a kehelybe; igyék lúdsz.rt borban; egyék meg három darab fejtetűt kenyérben; viseljen aranygyürűt a nyakában, azt véletlen veszejtse el, mert a ki azt megtalálja, arra ragad rá a sárgaság; ha valakinek sárgasága van: sótalan kását főznek s a beteg neme szerint kan vagynősténykutyával etetik meg; kilyukasztanak egy sárgarépát, a beteggel bele vizeltetnek és füstre akasztják; levizeltetnek egy darab húst a beteggel s azt megfőzve kutyának dobják, hogy a sárgaság arra ragadjon; a betegnek mindenféle szőriből metszenek egy kicsikét s azt kenyérbelivel összenyomkodva tojáshéjban istenátkozta tüskefára akasztatják a beteggel; használ az is, ha a beteget sárgafűzvessző levével gőzölik és itatják meg. — *Nehézség* (nehézkór) ellen: a gyermek nyakára gyöngyöt raknak; a gyermeket meghintik a templom porával; megfüstölik szentelt tömjénnel; az asztal helyire (ez a hely a házban olyan szent, mint az oltár a templomban) fektetik arczczal nyugat felé; háromszor átbujtatják a moslékos sajtár abroncsán; megváltoztatják a keresztnevit; azt a ruháját, melyben a baj kezdődött,

a háztetőre dobják, hogy ott rothadjon el; búcsujáróhelyre viszik, ott vesznek neki fekete ruhát, melyet addig visel, míg le nem szakad róla. — *Köhögés* ellen az ember saját vizeletét vagy apró bujtorján gyökerének főzetét vagy a pöszércze gyökerének a kifőzött levét issza vagy olyan seprőpálinkát, melybe tormát reszeltek s melyben torma már 9 napig állt. — *Torokfájás* ellen jó, ha a beteg Szentgyörgynap előtt fogott gyík torkát nyomkodja meg. — *Hasmenés* ellen kilencz szál mácsikot (metélt tésztát) főznek, de csak annyi lisztből felgyúrva, hogy semmi fölösleg ne maradjon. Kifőzésekor az asszony így olvassa meg őket egyenkint a fazékban, az első szálnál ezt mondja: «ez sem 9, hanem 8»; a másodiknál: «ez sem 8, hanem 7» és így tovább, míg a kilenczediknél így fejezi be a számolást: «ez sem egy, hanem egy sem!» A beteg az így kifőtt tésztát megeszi s meggyógyul. — *Gyomorfájásra* a fekete irem jó, majd a levelét megfőzve isszák meg, majd e lét rozslisztte1 keverve langallófélét csináltak s ráborították a fájós gyomorra. — *Szemfájás* ellen, ha kigyót látnak, agyonverik, felakasztják, a naptól lecsöpögő zsírját felfogják, azzal a beteg szemet kenik s az látását visszakapja. — *Kelevények, daganatok* és *sebek* ellen különböző gyógyszerek vannak: a hóttetemet hetedik gyereknek kell megrágni s elvész; a kézen támadt folyós sebet keresetlen kötéllel kell háromszor lehúzni s meggyógyul; a fekélyeket husvét napján szentelt hús csontjával dörzsölgetik; a gyült sebre szőrös barlang levelit, a nyilt sebre vérrel virágzó füvet vagy apró bujtorján borba áztatott levelit használják; daganatra apró mályva megpárolt levelit rakják, a mily forrón csak elbírja a beteg. — *Szárazfájásra* a fekete nadár és a himér gyökere való (utóbbi oly vastag és eszős = maró, mint a tormáé); ezeket összetörve hájjal keverik s azzal kenik a fájó részt. — A *vizellet eleresztésé*nek gyógymódjait fentebb, a vizellet babonáinál láttuk; ugyancsak fentebb megemlékeztünk a *foghullás*ról is; a *derékfájás* gyógyítását a hetedik gyereknél említettük. — Ha a férfi *szeméremteste* nagyon megdagad, fehér mályva gyökerit édes téjben kásává főzik s azzal borogatják. *Vizi betegségre* a fenyőmag és póréhajma jó. — A *veszettség*nek is van gyógyszere s a bányosi (Bálványos-nak balatonmelléki rövidítése minő Sziget Szigliget helyett, stb.) javós vagy négy vármegye népénél ismeretes arról; az ital szentjános-bogárból készül, melynek elejétől tudvalevőleg az ember megvész, de hátuljától meggyógyul; ezt többektől hallottam, egyiket közülük veszett kutya által megmart disznó harapta meg, a disznó megdöglött, de az embert a bányosi javós meggyógyította; tanui vannak az esetre s ő is, s a tanuk is készek reá hitet tenni, hogy a dolog így volt. (Az állatok betegségeiről s azok gyógyításáról alább az egyes állatokhoz fűződő babonáknak felsorolásánál szólunk.)

A *halállal* kapcsolatos babonák közül először a jóslásokat említjük fel. Szilveszter estéjén a gazdasszony minden családtag részére egy-egy izzó parazsat rak ki a tűzhelyen, a kié elhamvad, az az új évben meghal, a kié szénné válik, életben marad. Ha a kutya vonítás közben orrát lefelé tartja, halált jelent. A ki hurczolkodás közben macskát visz át a vizen, hamar meghal. A ki méhkast lop el, de a rajból egy méhe otthon marad s azt megtalálják, még abban az évben meghal. A halott különböző ruhaneműit is körülveszi a babonás hit. Azt a ruhadarabot, melylyel a halott állát fel szokták kötni, az örökös elteszi s megőrzi, s ha pörös ügye akad, magával viszi a tárgyalásra s akkor pöre javára dől el; ha több az örökös, e ruhadarabért nem egyszer összevesznek, hogy kié legyen. Halottas lepedővel huzogatják végig a káposztát, meg a lóherét, hogy arról a rozsda, erről a kosz muljon el. A halott hátrahagyott ruhaneműit két hétig nem mossák ki, különben

a halott lelke a másvilágon nem juthat szárazra. A halál nemcsak a családot és rokonságot sujtja, megsínlik azt az elhunythoz tartozó állatok és növények is. Ha a gazda hal el, a mint a halottat az udvarból kivitték, a család egyik tagja kiereszti az istállóból a szarvasmarhákat s az udvaron háromszor föl s alá hajtja, így azok nem sínlik a gazdát; ha az hal meg, a ki a palántamagot elrakta, a mag nem kél ki, újat kell helyette ültetni. Egyik falu halottját a másikba vinni nem szabad, mert elveri a határt a jég; a vízbe fultat pedig nem szabad kiharangozni, mert azzal a haranggal aztán hiába harangoznak felhő eleibe. Hogy a halottvivő lányok a kicsinyek temetésénél ne féljenek a halottól, kit elvittek, a kihányt sírból kendőjükben egy marok port visznek s azt útközben hazafelé az útra hintik. Terhes asszonynak a sírba nézni nem szabad, mert a gyermek nem marad meg. Hogy a vizelletét elerestő beteget hogyan gyógyítják a sírnál, elmondtuk a vizellethez füződő babonáknál.

Ezek után pedig áttérhetünk az egyes állatokhoz és növényekhez füződő babonákhoz.

Hogy a *szarvasmarha* megverése, megrontása ellen miként védekeznek majd piros bojttal vagy posztóval, melyet a szarvra vagy a kötőlánczra akasztanak, majd azzal, hogy a tehén keresztcsontját három ujjal megkeresztelik s nem engedik, hogy a borjút sokáig nézzék; — továbbá, hogy a marha megrontása miképen történik, s ha már a rontás megvan, miként gyógyítják, majd az istálló levizelt seprőjével, majd a fehérvirágú giliczetüskével, szentelt koszorúval, Szentgyörgynap előtt fogott kigyóval, az ól szétbontásával, mindezt láttuk a megrontás ismertetésénél. A marha egyéb betegségeinek más gyógyításmódjai is vannak. A marhát s általában az állatot nem kell seprűvel ütni, mert elszárad. Holdfogytán nem hajtják ki a marhát a legelőre, mert az is megfogy. Mikor tavaszszal a marhát először hajtják ki a legelőre, az istálló-ajtón kívül lánczot s egy tojást tesznek a földre s a marhát azon hajtják keresztül, hogy erős legyen, mint a vas és gömbölyű, mint a tojás. Miként járnak el, hogy a marha a gazda halálát ne szenvedje meg, láttuk az imént a halál babonáinál. Ha a tehén beteg, szarvára úrnapi ágat kötnek; ha lábán barkócza keletkezik, nyúlhájjal kenegetik s az azt felfakasztja; ha nyakán suly vagy süly támad, háromszor keresetlen csonttal vagy menykővel (meteor, kőkori fejsze) dörzsölgetik és nyomogatják; ha kehes, kigyó vedlett bőrét vagy földi tököt adnak be neki; ha tőgye dagadt meg, húsvét napján szentelt hús csontjával nyomkodják; ha fejéskor nem adja le a tejét, vizes lepedőt kell a hátára teríteni. Hogy a tehén megűződjék, vagy az istenátkozta tűske gubójában élő kukaczot adják be neki kenyérben, vagy keresetlen szurokkal kenik meg a farát meg a csipőjét keresztben; ha aztán a bika leszáll a tehénről, el kell metszeni a gatyamadzag csomóját s azt beadni kenyérben a tehénnek s akkor ez megfogamzik. A tejbe késsel belenyulni, abba kenyeret késsel aprítani, tejet napnyugta után a házból kiadni nem szabad, mert elvész a tehén haszna s véres lesz a tej; napkelte előtt a tej inkább odaadható, de akkor, mielőtt odaadnák, három szem morzsát dobnak bele. Ha köpüléskor a tejfel nem kél meg, fésűt vagy krajczárt tesznek a köpülő kanna alá, hogy mielébb vajjá álljon össze. Vért ad a tehén akkor is, ha a gyerek fecskefészket szed le. A nép előtt nagyjelentőségűek azok a babonák, melyek a marhának a vásáron való eladását biztosítják. Ha a marhát a gazda biztosan el akarja adni, Szentgyörgynap előtt fogott sárga vagy piros pillét (pergyukát, pillókot) dugjon a marha fülébe s virágvásárkor marhája jól elkél; vagy a marhát udvarán

háromszor forgassa meg s hívja a tikokat a marha helyire s akkor a vásáron annyi vevője jön, a mennyi majorság volt az udvaron a marha körül; vagy az első hídon, a melyre érkezik, faragjon le három kis fadarabkát, fonja azt az ökör vezetékkötelébe s úgy menjen a vásárra; vagy ha marhájával az első hídhoz ér, három marok port szórjon visszafelé a saját feje fölött s marhája elkél; elkél a marha, még ha rugós is, csak az úton ülő első vásári koldustól el kell venni botját s azzal háromszor ráverni a marha hátulsó lábaira, akkor a vásárban akárhogyan tapogatják a jószágot, nem rúg. Hanem aztán, ha vásárra menet az első, a kivel találkozol, fehérnép, fordulj vissza rögtön, mert biztos, hogy nem lesz szerencséd. A ki a vásáron vad marhát vesz, először a kialkudott árat az eladó kezébe olvassa le, aztán vegye vissza tőle, a pénzzel a marhát háromszor kerülje meg, vele a marha fejét a szarva körül háromszor körítse meg, hátán háromszor húzza végig, akkor a pénzt dobja a marha elé, hogy az eladó azt onnan szedje fel s akkor a jószág olyan szelíd lesz, mint a bárány.

Ha a kancza *lónak* keresetlen szurkot adnak be, sárlani fog; s ha ekkor egy nőstény és egy kankapcsot egymásba akasztva kenyérben adnak be neki, biztosan fiat fog; hogy pedig a csikó az anyjától el ne maradozzon, az első nyolcz napon csöngő helyett disznóganét akasztanak a nyakába. A ló himpókját, hogy elmuljon, keresztcsonttal kenik meg s a csontot a földre teszik, hogy abba menjen a betegség; ha a tehénnek a hugyja eláll, olyan szűrrel kell leborítani, a min «asszonyoztak». Asszony hajtja a lovat, szél lesz.

A *disznóhoz* fűződő babonák közül már láttuk azokat, melyek a gyermekkel kapcsolatosak; így az anyát, ha soká nem jön meg a teje, a moslékos sajtárból etetik meg; hogy a gyerek könnyen elváljék a csecstől, anyja disznóvállúról szoptatja meg; a nehézség ellen is a gyereket a moslékos sajtár abroncsán bujtatják keresztül háromszor. Ha a disznó verésben vagy rontásban van, ólját kell szét szedni s ujat építeni neki; egyébként ha az ólból ültetik meg a tikokat, nem tetvesednek meg a csibék. Ha a gazda a göbe disznót teszi fel hizlaló hidasára, adjon be neki kenyérbe egy összeakasztott nőstény- és kankapcsot, aztán seggel hátrának tólja be a hidasba, a közben főzőkanállal ütögessen a hátuljára s akkor nem görög. Kis malaczot, ha vesznek, ölben viszik haza; a vevő, míg viszi, folyton eszik, hogy a malacz jó evő legyen; ha nagyobb s kiszoktatják a mezőre, kötényen eresztik át s akkor biztosan visszajön. Említettük az imént, hogy a csikó nyakába az első nyolcz napra disznóganét akasztanak, hogy az anyjától el ne maradozzon; a disznóganénak más haszna is van, a palánta közé karót ütnek, arra tesznek disznóganét s akkor a palántát a bolha nem eszi meg. Disznóölés előtti éjjel a disznóölő nem hál a feleségével, különben a hús minden szála elrohad; disznóöléskor a disznón ejtett szúrás helyét egy darab kukoriczatusával dugja be; ezt a tusát aztán elteszik s kukoriczarakáskor a gazdasszony a kukoriczaföld közepére sompolyog vele s ott a földbe ássa s akkor a férgek nem eszik meg a rakást. Hogy a leány karácsony éjjelén miképen jósolgatja magának a malacz vagy disznó röfögéséből, hogy milyen lesz a vőlegénye, azt már a házasság kötési babonáknál láttuk.

Az olyan kölyök*kutyát,* a melyiknek a szeme még nem nyílt ki, nem szabad érinteni, mert megvakul tőle az ember körme. A kis kutyának folyónevet kell adni, hogy meg ne vesszen. Ha valaki kis kutyát vett vagy kapott, tüskén kell haza vinni, vagy hazaérve vele először tüskére kell tenni, hogy mérges és harapós és jó ugató legyen. Különben kutyát, de különösen vadászkutyát nem jó pénzen venni: vagy

ajándékba kapja, vagy ellopja azt az ember, ha szerencsés akar vele lenni. Ha valakinek elvész a kutyája, menjen haza, a kutya nevét kiáltsa be háromszor a kemenczébe s a kutya másnap reggelre bizton előkerül. Hogy a sárgaságot miképen etetik meg a kutyával a beteg által levizelt hús, majd sótalan kása alakjában, a sárgaság gyógyításainál láttuk, valamint azt is említettük már, hogy a terhes asszony kutyát ne rugjon, hogy gyereke rühös ne legyen s hogy a kutya vonítása, ha fölfelé tartja az orrát: tüzet, ha lefelé tartja: halált jelent.

Az ujszülött *macskát,* a melyiknek a szeme még nem nyilt ki, csak úgy nem szabad érinteni mint a kölyökkutyát, különben megvakul tőle az ember körme. Ha új macskát hoznak a házhoz, hogy az meg ne szökjön, a gazdasszony a kemencze szája előtt lába alatt hétszer átveszi s mindannyiszor bedugja a kemenczébe s végül a macska hátulsóját a füstös falhoz dörzsöli; hogy az új macska jobban a házhoz szokjék, a gazdasszony otthon tükörbe nézet vele. Hurczolkodáskor a macskát a vízen átvinni nem szabad, mert a ki átviszi, hamar meghal. Ha macska mosdik, vendég jön, ha a fülét mossa: kedves, ha a füle alját, nem kedves. A hideglelésnel már említettük, hogy a macska alfelit meg kell mosni, ezt a vizet a beteggel megitatni s jobban lesz.

A *tikok* szaporodása a házi asszonynak nagy gondját képezi s így sok a hozzáfüződő babona is. Már karácsony előtti napon, t. i. karácsony bőjtjén, lencsét szoktak főzni s ebéd közben abból minden családtag egy-egy kanállal egy közös edénybe rak a baromfiaknak, hogy azok jól szaporodjanak. Hogy sok tik megkotoljon s jól tojjanak, karácsony éjjel, mikor az éjféli misére beharangoznak, a baromfiólat kívül-belül pemettel megzörgetik s a válluba pemetvizet (a mibe t. i. kenyérsütés előtt a pemetet megáztatják) öntenek. Hogy a tikok korán megkotoljanak, gelencsér szalmát raknak alájuk a fészekbe, a mit a vándor fazekasoktól vesznek; de tesznek alá lopott forgácsot is, ezekkel a szavakkal: «Az én tikom tojjon, kotoljon, a másé se ne tojjon, se ne kotoljon.» A tikokat különben disznóólból ültetik meg, hogy a csibék meg ne tetvesedjenek. Ha a gazdasszony kakasokat akar, vagy a tojást rakja férfisapkából a fészekbe, vagy a tikokat ülteti főszélnek. Ha az asszony a tikot rátette a tojásra, mindenféle szitkot mond rá: «Ez egye, az egye, hogy pusztuljon el a faja is.» Ezt azért teszik, mert hát a tikhordó kányát is elátkozzák s mégis még mindig meg van s így a szitkozódástól a baromfiak is mind kikelnek. Ha a kotlóstikkal az asszony is leül egy kicsit, nem hagyja ott a tojást a tik. Ha a kotlós állatot a gazdasszony a fészekről le, vagy felrakja mindig úgy fogja, hogy lábai össze ne érjenek, mert akkor nem jól fogja ülni a tojásokat. Ha kikelt a baromfi, a gazdasszony mindegyik kis állatkának gondosan lenyiregeti a farka helyén nőtt kis pelyhet, aztán izzó parazsat rak egy edénybe, erre szórja le a pelyhet, fölébe pedig egy rostába rakja a kicsikéket s annak lukacsain át megfüstöli őket; így erősek lesznek, nem árt nekik a szem, sem más betegség s nem hordja el őket a róka. Hogy pedig a kánya se vigye el a csibéket, Szentgyörgynap előtt fogott kigyó fejét teszik a tikok válujába. Végül a menyétasszony ellen úgy védekeznek, hogy a tikházban meg az ól körül pálczikákat tüzdelnek le s azokra csepüt, szöszt vagy kendert kötnek; az utolsóval hétszer kerülik meg az ólat s ezt mondják: «Fonj menyétasszony, fonj!» vagy ezt: «Szajha, czafra, lefond ezt!» s akkor a menyétsszony soha többé nem megy oda. Ha a kakas tojik, szerencsétleséget jelent, az ilyen tojást háttal fordulva átdobják a háztetőn s akkor nem lesz baj. Ha a farkán vedlik a tik, korán lesz tél (Udvari). Hogy a tikoknak

milyen szerepük van a marha eladásnál, azt már említettük, s így itt elég a szarvasmarhára vonatkozó babonákra utalnunk.

Ha valaki *magludat* vesz, hazaérve vele, kötényét leteríti a konyhaajtó előtt s a vett ludat arra állítva, úgy löki be hirtelen a konyhába, hogy ne léphessen; akkor aztán ott, a hol vette, elvész a faja, itt nála pedig jól fog díszleni. Ha lúd jut valamiképen a háztetőre, tüzet jelent. Hogyan következtetnek a martonnapi lúd mellcsontjából a télre, s miképen használják sárgasag ellen, láttuk az időjóslásnál és a sárgaságnál.

A *méh*ről is azt tartják, a mit a kutyáról, nem biztat szerencsével, ha pénzen veszik, hanem vagy ajándékba kell kapni, vagy ellopni; ha sok közül lopnak egyet el, ezzel elviszik az otthagyottak szerencséjét is; de viszont, ha az egy ellopottból csak egy méhe is otthon marad, a méhtolvaj még abban az évben meghal.

Miképen védekeznek a *menyét* ellen csepűs pálczával, a *róka* ellen a fiatal baromfi megfüstölésével, láttuk a tikokról szóló babonáknál s hogy a *nyúl* hájával miként gyógyítják a barkóczát, említettük a szarvasmarha babonáinál; ugyanott láttuk, hogy a kinek a fia a *fecske* fészkét szedi le, annál vért fog adni a tehén, mert a fecske az Isten madara, azt nem szabad bántani.

A *hüllők* csoportjához tartozó állatok babonáival már sok ízben találkoztunk. A *kigyónak* különösen sok a babonája; a kigyó csak napnyugtáig él, mert akkor fordult fel a paradicsomban is; télire Lőrincz napig bujik el a kigyó, ha nem teszi meg, még tél előtt elpusztul; a néphit szerint a gyémántot a kigyó csinálja, addig fujja a követ, míg gyémánt lesz belőle. A Szentgyörgynap előtti kigyónak különösen sok jó tulajdonságot adnak; ha ilyent találnak, meg is fogják, kis zacskóba kötve, füstre akasztják, évekig megtartják, mert hátha a következő évben nem foghatnak ilyent Szentgyörgynap előtt; ha aztán a marha verésben van, a gyermek beteg, ennek a darabkáival füstölik meg s jobban lesz; már maga az, ha valaki Szentgyörgynap előtt kigyót lát, biztositék arra, hogy az illető nem lesz beteg. A kigyó zsirja a beteg szemnek visszaadja a látást, feje, a tikok válujába tartva elriasztja a tikhordó kányát, vedlett bőre — kenyérben jó a marhának kehére, stb. — A *gyík* torkának nyomkodása, mint láttuk, a torokfájást mulasztja el, míg, ha olajával az összeszorított körmöt kenik meg, megláthatjuk a rejtett pénzt. — A *békához* fűződő babonákat felsoroltuk a fog, a hideglelés a házasságkötés és a szivárvány babonái közt.

Egyéb állatokhoz fűződő babonák közül a következőket említjük fel: A *tetűt* sárgaság ellen kenyérben a beteggel megetetik; a tikokat disznóólból ültetik meg, hogy a csibék meg ne tetvesedjenek. A *légy* erős döngicsélése a szobában jó hírt jelent. A *bolha* az ember balkezin jó hírt, a jobbon roszat jelent; hogy a bolha a palántát meg ne egye, a palánták közé karót ütnek s annak a hegyire disznóganét tűznek. A kinél *poloska* van, hogy megszabaduljon tőle, eladja; a gazdasszony 2—3 darabot egy krajczárral papírba teker s másnál felejti. Nagypénteken nem kell tüzet rakni, mert a *csótány,* ha meglátja, hogy valahol tűz van, oda telepszik. A *szentjános bogárról* a veszettség gyógyításánál már megemlékeztünk. Szentgyörgynap előtt egy sárga vagy piros *pille* = *pillók* = *pergyuka* szokott röpködni s ilyenkor a gyermekek szülőik meghagyásából valóságos hajszát rendeznek ellene; megfogják s megszárítva elteszik s ha aztán a gazda a marháját a vásárra hajtja, egy ilyen pillét dug a marha fülébe s akkor marháját biztosan és jól eladja. Hogy a *zsizsik* a lencsébe ne menjen, éjjel vagy legalább is napkelte előtt, napnyugta

után kell vetni, kaszálni és csépelni. Ha *pók* mászik az emberen, délelőtt szerencsétlenséget, délután szerencsét jelent. Ha az ember a ruháján *kispéterkét* (hétpöttyű bödе) talál, hírt kap. A *nünükét* ne bántsd, mert az az Isten tehénkéje.

A *növényekhez* fűződő babonákat kezdjük az általánosakkal. Virághéten nem jó veteményezni, mert csak virágzik, de nem terem. Ha a nőnek havi baja van, ne másszon gyümölcsfára, mert ez elszárad, ne nyuljon eczethez, mert az megvirágosodik, ne gyomláljon buzát, mert az megüszögösödik. A gyümölcsfából különben az istállóban jászolt felállítani, saroglyát, duczot, szóval bármi egyéb istállófelszerelést csinálni nem szabad, mert a barom rosszul tenyészik, sőt pusztul. Ha az, a ki a palántát elrakta, meghal, újat kell helyibe vetni, mert a mag nem kél ki; hogy pedig a palántát a bolha meg ne egye, karót ütnek közibe s annak a hegyire disznóganét tűznek.

A *fűzfának* különösen a barkája fontos. Virágvasárnap a katholikusok mind barkát szenteltetnek, mikor is a vesszőt körülkötik mindenféle szalagokkal. Ha aztán a dagadt részt az ilyen szalaggal lekötik, az meggyógyul. Ha a templomból hazamenve a gazda a barkából egy-egy szemet kenyérdarabkába nyomva a marhával elnyelet, nem árthat neki a verés. Ha nyáron égiháború van, hogy a házat a menykő ne érje, a szentelt barkából dobnak egy darabot a tűzbe. Ha a tűz morog, pör lesz a háznál, a gazdasszony ilyenkor szentelt barkát dob a tűzbe s megmarad a házi béke. Sárgaság ellen a sárga fűzvessző kifőzött levivel gőzölik és itatják a beteget; az éjjel sokat rívó gyereket is friss ültetésű fűzfa hajtásának kifőzött levivel gőzölik meg. — A *nyirfa* a boszorkány ellen jó; Szentgyörgynapján virradóra hajnalban a pásztor sorra járja a házakat s a gazdák ablakába, a házüstökbe, az istálló, disznóól és tikház ajtaja fölé nyirfaágat tűz be, hogy a boszorkány elkerülje a házat és ne árthasson se marhának, se embernek. — Hogy a lúdvércztől megszabaduljanak, *hársfát* szoktak égetni. — Az *istenátkozta tüskére* vonatkozólag utalunk arra, a mit róla a holdfoltoknál, a sárgaság gyógyításánál és a szarvasmarha üzekedésénél mondottunk. — A *szőllő*ről már elmondtuk, hogy holdúján nem szabad metszeni. — A többi fás és bokros növények közül a *fenyő*nek a magját gyűjtik, mert az vízi betegségre jó; ismerik és tartják a *czédrusfát* (Thuja) és *leandert*, mert ezek levét isszák gyermekelhajtásra; a *fehérvirágú giliczetüské*vel pedig a szemmegverésnél ismerkedtünk meg.

Hogy a *buza* üszögös ne legyen, a vető ember a vetés napját megelőző éjszakán ne háljon a feleségével, a vetés napjára mossa meg a lábát, tiszta fehérneműt vegyen fel s a magot új-mosott abroszból vesse; a vetésre szánt magot Kisasszonynapján hajnalban tegye ki a harmatra, de még napkelte előtt vegye be; a buzát gyomlálni pedig a fehérnép csak akkor menjen, ha nincsen havi baja. Hogy pedig a buzát aratás tájban a madarak ki ne fürödjék, a vető ember vegyen három szem buzát a nyelve alá s míg a vetés tart, bárki szólítsa is meg, egy szót se szóljon, hanem a hol a vetést elvégezte, a három szem buzát ott köpje ki s akkor «a szomszéd táblájába seregszámra mennek a madarak, ebbe csak egy sem száll le».

Hasonlóképen a *köles* vetésekor is így kell eljárni s akkor a madarak a kölest nem eszik meg. — A *bükkönyt* újhold pénteken vetik. — Ha a *lóherét* vetik, a vető aznap nem eszik sem tojást, sem tejes ételt; a kosz ellen a halottas lepedőt huzogatják rajta végig. — A *káposztát* pénteken kell rakni s ültetésekor az asszony is üljön a földre, hogy a káposzta feje jó nagy legyen; a rozsda ellen szintén a

halottas lepedőt használják; mikor a káposztát télire elteszik, a tipró a kádból vasra lép ki, hogy a káposzta kemény maradjon; a káposzta különben szerencseeledel, újévkor azt esznek, hogy az egész évben legyen pénz. — *Babot* ha raksz, mindenféle átok-szitokkal rakjad, annál több lesz belőle. — Hogy a *lencse* zsizsikes ne legyen, éjjel vagy legalább is napnyugta után s napkelte előtt vetik is, kaszálják is, csépelik is; a karácsonyi ebéden összegyűjtött lencsétől a baromfiak jól szaporodnak; a moslékos sajtárból megevett sózatlan lencsétől a szoptatós anyának is megjön a teje. — A *petrezselmet* köcsögből vetik, hogy vastag és nagy legyen. — A *tökmagot* férfi rakja s futkosson közben össze-vissza, hogy a tök ina is messze fusson. — *Mákot* ha vetsz, egy szót se szólj, különben hulló lesz. — A *fokhagyma* rakásánál is az ülleppel a földre kell ülni, úgy lesz jó erős íze. — A *vöröshagyma* szerepét az évi időjárás megjóslásánál már megismertük. — A *sárgarépa* és *sáfrán* szerepét a sárgaság gyógyításánál láttuk. — A *paprika,* ha feldöntik, pörösködést jelent.

A gyógynövények közül felemlítettük a *vérrel virágzó füvet* sebre, a *szőrös barlangot* gyült sebre, az *apró mályvát* daganatra, a *fehér mályvát* ugyanarra, a *fekete nadárt* és *himért* szárazfájásra, a *földi tököt* marhakehére, az *apró bujtorjánt* köhögésre és sebre, a *tormát* hektikára, a *fekete ürmöt* gyomorfájásra, a *póréhajmát* vízibetegségre, a *pöszérczét* köhögésre, no meg az *ezerjófüvet* ezerféle betegségre.

Már az eddigi adatok során is láttuk, hogy bizonyos *számok*nak a babonás néphitben kiváló jelentőség jut; ilyen a 7 és 9 szám. A hetedik gyermek meglátja a rejtett pénzt s gyógyít bizonyos betegségeket; a szótalan vízbe 7-féle küszöbről vágott 7 forgácsot főznek; a sárkány oly kigyóból lesz, a melyik 7 évig nem látott embert, ha egyszer az égbe szállt, csak 7 év mulva jöhet vissza; a földet tartó czethal 7 évenkint fordul meg stb. Hasonlóképen hasmenés ellen 9 szál mácsikot főznek, hideglelés ellen a zöld békáról 9 napig isznak, gyermekágyas asszony a rontás ellen 9 napig nem kél fel, rontás ellen ónt 9-szer öntenek, szenes vizet is 9-szer csinálnak stb.

A fémek közül az *arany*nak és *vas*nak van, mint láttuk, nagyobb jelentősége. Az aranyzsinór és aranygyürű a sárgaság és hideglelés gyógyításánál szerepel. A vasnak rontó-bontó hatása van a legtöbb alakban; a gombostű ajándékozása a barátságot veszélyezteti; a késsel való játszás kárvallást és nyomorúságot jelent, ha tejbe nyúlunk vele, a tehén teje lesz véres, a disznóólat is a benne levő vasszegek révén boszorkányozzák meg; de van a vasnak jó hatása is, a szülő asszony azért teszi feje alá az öreg kést, hogy gyereke váltott ne legyen s a káposztatipró is vasra lép ki, hogy a káposzta kemény maradjon.

Bizonyos tárgyakhoz is füződik a babonák egy-egy csoportja. — Így a *tükör*be nézetik a macskát, hogy a házhoz szokjék, tükörben látjuk meg este az ördögöt, a ki halottas háznál néz a tükörbe, sárgaságot kap, a ki álmában néz tükörbe, azt gyalázat éri. — A lány*czipő* vagy legény*csizma,* ha feldobják s talpra esik, megmondja, hogy tulajdonosa legények vagy lányok után jár; ha a czipő új, nem szabad asztalra tenni, mert megfájul a lábad. — A kutyát, a macskát, mint láttuk, a *kemenczé*nél szoktatják a házhoz. — *Kötény*en át eresztik a magludat a házba, hogy jól szaporodjék, kötényen át eresztik ki a disznót, mikor kiszoktatják s akkor biztosan visszajön. — A jegyespár *pénzt* tesz a lábbelijébe, hogy meg ne rontsák, a vajat köpülő asszony is pénzt tesz a kanna alá, ha a tejfel nem kél meg.

Jó *hírt* hallunk, ha az ember balkezin bolha van, ha a balszem ugrál, ha a

bogár (légy) nagyon döngicsél a szobában; rosz hírt jelent, ha az ember jobbkezin van bolha, ha a jobbszem ugrál; általában hírt jelent, ha az embernek a füle csöng, ha kispéterkét (hétpöttyű böde) talál ruháján.

Szerencsétlenség lesz, ha a kakas tojik, ha a pók délelőtt mászik az embere, ha az ember valahová elindul s megbotlik, vagy valamit elfelejtvén, visszafordul, ha reggel először asszony gyün a házba, ha vásárra menet először asszonynyal találkozunk, ha a kártyába szerencsénk van, ha az ember a kés fokával játszik. *Szerencsét* jelent az összenőtt fog, a szőrős kéz, a korai megőszülés, ha a pók délután mászik az emberre, ha valami ruháját az ember visszájárul veszi fel, ha czigánynyal találkozik, ha reggel először férfi gyün a házba.

A *tűz* köré is sok babona csoportosul; tüzet jelent, ha lúd jut a háztetőre, ha a vonító kutya fölfelé tartja az orrát; a tűz morgása pörösködést jelent; a lenyírt és kifésült hajat a tűzbe kell dobni s Sylvester éjjelén izzó parázs mondja meg, ki meddig él.

*Pörösködés*t jelent, ha a tűz morog, ha a paprikát feldöntik, bosszúságot, ha az ember orra viszket, ha az ember jobb szeme ugrál, verést, ha valakinek elolddódzik a köténye, a barátság szétszakadását, ha gombostűt fogadunk el, szidalmazást, ha az arczunk ég s végül háborút, ha üstökös jelenik meg az égen. Láttuk azt is, hogy a pörösködésnél mily szerepe van a halott állát felkötő ruhadarabnak.

Vendéget jelent: ha a szél kinyitja az ajtót, ha a macska mosdik, ha fésülködés közben a kézben marad egy kis hajfürt, ha az olló vagy a kés, mikor leesik, megáll a földben, ha a tűz pöröl, ha a gyertya magától elalszik. Ha vendéget várnak, csak be kell kiáltani a kemenczelyukon s akkor a várt vendég eljön. Olyan háznál, a hol kis gyerek van, a vendégnek le kell ülni, hogy el ne vigye a szopós álmát. Ha a vendég nem eszik a vacsorából, ne kívánjuk egészségére, mert nem alszik jól éjjel.

Ismételten találkoztunk azzal a sajátos szokással, hogy ha valaminek a szaporaságát kívánják, azt *szitkokkal* kell elhalmozni; így van ez a tikültetésnél, a babrakásnál, stb. Eredeti ez esetben a megokolás: a tikhordó kányát is eleget átkozzák, mégis mindig megvan.

A babonák egy része önként kiválik a sok közül bizonyos *keresetlen* dolgok által, a melyek azokban szerepelnek. A tehenet, hogy megűződjék, «keresetlen» szurokkal, a ló himpókját, a marhának a pofáján vagy nyakán támadt sulyját, hogy elmuljon, «keresetlen» csonttal kell megkenni, a lónak, hogy sárljék, «keresetlen» szurkot kell kenyérbe beadni; az ember folyós sebét, hogy meggyógyuljon, «keresetlen» kötéllel kell háromszor lehúzni.

Hasonlóképen sajátságosak a *szótalan* műveletek. A buzát, a mákot, a kölest, «szótalan» kell vetni, akkor a madarak nem ártanak neki; a fiú első gatyáját egy ülő helyben «szótalan» kell megvarrni s akkor, ha lánykérni megy, nem vetik meg a legelső helyen sem; a rontás ellen is, ha maga a szenes víz nem használ, «szótalan» vízből kell azt készíteni.

A *lopás* bizonyos esetekben meg van engedve; így a vadászkutyával és a méhvel akkor lesz igazán szerencsénk, ha lopjuk őket. A baromfilopás azonban szigorú elbirálás alá esik; ilyen esetben az asszonyok rostát fordítanak vagyis körben áll a család, kiki másra gondol s annak a nevét mondja ki, az asszony beleüti az ollót a rostába, megpergeti s a kinek a nevénél megáll a rosta, az a tolvaj: «ide mutatott a rostám, itt kell lenni a tikomnak». A rostafordításnak egy másik

módját Csáky Elek az «Ethnographiá»-ban (VIII. 1897. 444.) a lengyeltóti járásból a következőképen írja le: «A rostafordításhoz olyan rostát kell használni, mely három karácsonyon az asztalon volt; a fordítás pedig így történik: oda, a hol a rosta össze van eresztve, egy szétnyitott ollót szúrnak. Két hajadon pedig előbb letérdel és elimádkoznak Szent Péter és Pál tiszteletére három Miatyánkot, majd fölkelvén, mindenik hajadon a gyürűs ujjára állítja az olló fogantyúját, kérdezvén a rostától: «Szent Péter és Szent Pál, fordítsd meg e rostát és ez mondja meg, Kerekes Zsuzsi (név, a kire gyanu van) vitte-e el pl. a fehérabroszt? Igen! vagy nem!? Hová dugta!? A padlásra a kémény mögé?» Persze, a rosta — hit szerint — mindenkor megfordul, mikor a kérdezett személyre vagy dologra stb. helyesen tették fel a kérdést . . .» Ha a tolvajt nem sikerül kitalálni, az asszony a faluban igazgyöngyöt keres, kérdezgeti itt is, ott is, hol lehetne igazgyöngyöt kapnia; végre akad, a ki kisegíti, mire az asszony otthon a kapott igazgyöngyöt e szavak kiséretében dobja a tűzbe: «úgy durranjon ki a szeme, mint ez a gyöngy eldurranik». Azt hiszik, mikor a gyöngy elpattanik, a tolvajnak is kifolyik a szeme; ha pedig a faluban senki szeme nem folyt ki, akkor a tolvaj biztosan vidéki volt.

Ezek után csak a naphoz kötött szokásokról s babonákról kell megemlékeznünk.

Újév napján semmit sem adnak ki a házból, hogy a kiadás az évben kevés legyen, ha kapnak valamit, örülnek, mert az jó jel az egész évre. Ha a házhoz e napon férfi vagy czigány lép be először, az év szerencsés lesz, a fehérnép azonban szerencsétlenséget jelent. E napon különben édes káposztát kell enni s akkor egész évben lesz pénz.

Vízkeresztkor régen három királyt jártak, e napon írta össze a pap a lélekszámot s szedte be a lélekpénzt; ma már ez mind elmaradt. A vízkereszti játék versezetét Kővágó-Örsről dr. Sebestyén Gyula még megmentette, az ő szivességéből közlöm a következőkben:

1. Ujj csillag támadt az égen,
Kit megprófétáltak régen.
Ez a jele ujj királynak,
Kit a lelkök régen vártak.
Csillagfényhöz járulunk,
Úr Jézusnak udvarlunk.

2. Szent-Gáspár az ujj királyunk,
Enged fényes csillagának.
Vallván Jézus emberségét,
Mégis vallja Istenségét.
Csillagfényhöz járulunk,
Úr Jézusnak udvarlunk.

3. Szent Boldizsár mirhát viszen,
Ő abban erősen hiszen,
Hogy az Isten emberré lett,
Azt jelenti mirhakenet.
Csillagfényhöz járulunk,
Úr Jézusnak udvarlunk.

A febrúár 3-iki *Balázsjárás* ma már a balatonmelléki falvakban nincs meg, de még a szomszéd falvakban is csak töredékei maradtak fenn egyes versezetekben. A balázsolás czélja az volt, hogy az iskolás gyermekek mulatságához szükséges élelmi szereket és az egy szál hangász (dudás vagy cziterás) bérét gyüjtsék össze. Balázs püspök rendesen tizenketted magával ment, volt előljárója, szekretáriusa, generálisa és más katonai rangban levő tisztje le a káplárig. Valamennyi résztvevő elmondta a maga versét, mindegyik kért is, kapott is valamit. A balázsolás emléke is csak a Balaton nyugoti részén maradt meg Zala és Somogy határterüle-

tén, de ott is egyik helyen (Vonyarcz-Vashegy) 12, másikon (Égenföld) már csak 4 gyerek vett abban részt s még a funkcionáriusokat sem tudták névleg felsorolni. A Sebestyén-gyűjtemény szerint Cserszeg-Tomajban 12-en balázsoltak s volt a püspökön kívül nyársas, tarisznyás, kosaras, a kis diák (a többinek a nevét a gyűjtő már nem kapta meg); míg az Égenfölddel határos Sármelléken a balázsolók csak hárman voltak: a káplár, a nyársas és a diák, még a püspöknek is csak a neve maradt meg, külön személyesítőjét már elfeledték.

A *virághét*ről megemlítettük, hogy akkor nem jó veteményezni, mert a palánta csak vírágzik, de nem terem.

Virágvasárnapján barkát szenteltetnek, melyet szalagokkal bőven feldíszítenek; a szalagok a daganatokat gyógyítják, a barkaszemek a marhának beadva, a rontástól óvnak meg, tűzbe dobva pedig égi háború idején a menykőcsapás ellen védik a házat.

Nagypénteken a jószágot megfürösztik, a házat hajnalban kisöprik, e nap bőjtölnek s tüzet egyáltalában nem raknak, mert a csótány, a hol meglátja a tüzet, oda megy.

Husvétnapján húst és sonkát szenteltetnek; a ki a husvéti szentelt sonkából eszik, nem téved el az erdőn; a szentelt sonka csontjával pedig, a mit az egész évre eltesznek, emberen is, állaton is fekélyeket s daganatokat dörzsölnek meg. A fiatalok husvéti öntözködése megvan, s ez alkalomra festett tojásokra virágrajzokat karczolnak ki a giczével, mely vékony pálczácska hasított végibe kötözött sárgarézdarabkából áll.

Szentgyörgynap nagy jelentőségét a babonás világban már eléggé megismertük. A Szentgyörgynap előtt fogott gyík a torokfájásra, a kigyó mindenféle betegségre, a pille a marha jó eladására biztos szer, a Szentgyörgynap hajnalán a házak ablakába s az ólak, istállók stb. ajtaja felé tűzött nyírfaág pedig a boszorkányokat tartja távol.

Az *áldozó csütörtököt* megtartják, de csak egyházilag ünneplik.

A *pünkösdi játék* is divatját mulja már; főalakjának, a pünkösdi királykisasszonynak csak a nevét hallottam; czuczorkának hívják. A pünkösdi játékot vagy pünkösdjárást Csáky Elek (i. h.) így írja le: «Tizenkét leányka fehér ruhába öltözötten ilyen rendben megy házról házra: két-két koszorús leányka elől, kettő-kettő utánuk, kik egy selyemkendőkkel betakart koszorús kis leányt vezetnek kézen fogva (ez a czuczorka!), ezek után ismét kettő-kettő s leghátul egy nagyobb leány közönségesen öltözködve, ki az alamizsnás kosarat viszi utánuk. Minden háznál beköszöntenek: szabad-e pünkösdöt köszönteni, majd karba éneklik:

A pünkösdnek jeles napján
Szentlélek Istent küldötte
Erősítenie mi szivünket
Az apostolokkal.
Melyet Krisztus igért vala
Akkor az ő tannítványi
Mikor mennek menyországba
Mindenek láttára.
Tüzes nyelveknek szólása,
Úgy mint szeleknek zúgása
Leszállott az ő fejökre
Nagy hirtelenséggel.
«Segéljjének királynénkat
Királynénkat, asszonyunkat
Bár kalácsot, bár tikmonyat
Katonaforintot.»

Most a kis pünkösdi királynét két leányka felemeli s meglóbálván a karjukon ülőt, így kiáltanak föl: «Akkora legyen a keetek kendere.» Minél többet raknak — kalácsot, pénzt, stb. — a kosarukba, annál szivesebben emelgetik kis királynéjukat.

Ha ellenben nem adnak nekik semmit, akkor leültetik a földre, sőt az elmenő éneket («Már minékünk el kell menni, Isten fiát látogatni, dicsértessék a Jézus-Krisztus!») sem énekelik el.»

Úrnapján a sátorból, a ki csak teheti, letép és hazavisz egy gallyat; ha a tehén beteg, ezt kötik szarvára s meggyógyul.

A *Nagyboldogasszony* napjától számított három hét különösen a javós asszonyok előtt jelentőségteljes, ekkor gyűjtik ugyanis azokat a jóféle füveket, melyek különösen a megrontás ellen foganatosak.

Kisasszonynap hajnalán a vetőnek szánt buzamagot harmatra teszik, de még napkelte előtt beviszik a házba s akkor a buza nem lesz üszögös.

Andrásnapján hogy jósolja meg a lány, milyen lesz a vőlegénye, elmondtuk a házasságkötési babonáknál.

Mártonnapján ludat esznek s a lúd mellcsontjának áttetszőségéből a tél erősségére jósolgatnak.

Lucza napjának, deczember 13-ának a nép babonás hitében kiváló szerepe van. E napon nem kell varni, mert azzal bevarrják a tikok seggit is s nem tojnak; ellenkezőleg jól meg kell őket kurkálni (piszkálni), hogy jobb tojók legyenek. Luczanapján nem szabad hazulról elmenni, a fehérnép e napon kicsit sároz, mos, tesz-vesz, de nagyobb munkát nem végez, és mindenekelőtt sehová el nem megy, mert ott, a hová megy, mindennek — kapának, ásónak, szekerczének — kiszárad a nyele. Régen Lucza napján kezdték el készíteni a Lucza-széket; a ki csinálta, annak e naptól karácsonyig mindennap kellett azon valamit dolgoznia s minden nap más fából kellett venni a hozzávalót. Deczember 24-ére a szék elkészült, akkor karácsony éjjel az éjféli misére a templomba kellett vinni, ott a pap vagy a mester meghintette szentelt vízzel, s ha most a szék készítője ráült, a mint a hívek a templomba jöttek, meglátta róluk, ki a boszorkány; de ha az illető boszorkány tudja, hogy Luczaszéket csináltak ellene, akkor őt meg nem látja s neki nem árthat a székcsináló. Ha felserdült leány csinált Luczaszéket, az a karácsonyi misén azt látta meg róla, kinek lesz a felesége. Lucza székit kapni egyáltalában nem lehet. Egyszeri használat után ugyanis a faragó azt elégeti. A Néprajzi Múzeum egyetlen példánya is egy bűnpör corpus delictije, melyre még a felgyujtás előtt tette rá kezét a hatóság. A Balaton mellékén az utolsó Lucza székére Csehiben emlékeztek, a hol a pap karácsonyi miséjét nem tudta e miatt bevégezni, de az is már évtizedekkel ezelőtt volt. A Luczanapi szokások közül ma még csak a gyermekek köszöntése van meg, de annak is a versezetei már mindenféle más alkalmi versezetekből vett keverékek s bizony nincs egy helyen két gyerek, ki azt egyformán mondaná el. E napon a gyermekek összeállnak s minden házat meglátogatnak, magukkal visznek egy csomó szalmát s ha bekéredzvén bebocsátást nyernek, a szalmát a földre teszik, ráülnek s elmondják előbb beköszöntőjüket s aztán jó kívánságaikat. A kotyolás így szól:

Eljöttünk mi este,
Lucza-köszöntésre.
Lucza fekszik ágyában,
Két őrző anyalával.
Gyere Lucza, menjünk el,
Menyországot nyerjük el!
Ha mi aztat elnyerjük,
Boldog lesz az életünk,
Kity-koty, kity-koty.
Majd hajnal lesz, majd megvirrad,
Szól a kakas, kukorékol.
Kity-koty, kity-koty:

A gazdasszonynak annyi csibéje legyen, mint az égen a csillag, a földön a fűszál;
Az öreggazdának olyan vastag szalonnája legyen, mint a régi pinczeajtó;
A kétek disznajának akkora órgya legyen, mint a mestergerenda;
A kétek lányának akkora csöcse legyen, mint a dojekorsó;
A kétek lányának akkora segge legyen, mint a pulai hordo; stb.

«Hát biz ebben sok a remonda (= ronda) beszéd, de hát sok a jókivánság is!» jegyezte meg kőröshegyi bemondóm. A míg a gyermekek kotyolnak, a házbeliek kukoriczát hintenek rájuk s a gyerekeket valami csekélységgel megajándékozzák. A fiúk a magukkal hozott szalmát ott hagyják, a gazdasszony azt is, meg a szétszórt kukoriczát is összeszedi s elteszi. A kukoriczát a tyukok kapják, mert attól jól tojnak, a szalmából pedig tyuküttetéskor minden fészekbe tesznek egy keveset s akkor a tyúk, kacsa, liba jól fog ülni a fészkén.

A *karácsonyi babonákat* az illető tárgyaknál már elmondtuk s e helyütt csak két karácsonyi szokásról kell megemlékeznünk, a betlehemezésről és regölésről.

A karácsonyi *betlehemezés* a Balaton mellékén meglehetősen lemaradozik már s a hol még megvan, ott is csak töredékes. Rendesen négyen szerepelnek benne, egy angyal és három pásztor, a harmadik a vén Korédó vagy Kolédó; néhol azonban, s így a somogyi oldalon is, nem egy, hanem három angyal is van, kik közül egyik a jászolvivő s az viszi a betlehemet. A betlehem — így p. o. az, melyet a M. N. Muzeum Néprajzi Osztálya Kilitiből őriz — deszkalapra papendékliből felépített egytornyú templomocska, hozzátartozik két «bundás baba», egy «ördög», egy «kéményseprő» és egy «dékány» kezében zacskóval, melyek mind külön kis babák, a nép alakító képességét híven visszatükröztető alakok, melyeket nem mesterember készített, hanem béres faragott. A templom belső diszítéseül szolgál a jászol, benne Jézus (kis porczellán bábu, nyakán piros szalaggal), mellette egy szamár kapcson mozgó fejjel s végül két fabábu; a gyertya számára középen gyertyatartó áll. A tánczoló babákat hátulról teszik be s alul kézzel megfogva tánczoltatják a betlehem előtt, maga a tánczoltató kis kerek ablakon néz be rájuk hátulról, hogy rendben megy-e minden. Az angyalt személyesítő legény fehér szoknyában vagy gatyában (mely alatt a rendes téli ruha biztosítja őt a meghülés ellen), fején piros papirossüveggel és arany kereszttel, kezében a betlehemmel és csöngetyűvel, bekéredzik a házba s ha beeresztik, beviszi a betlehemet, leteszi az asztalra s benne gyertyát gyújt. Most az ajtón kopogtat az angyal, mire benyit az első pásztor, arczán hatalmas kenderkócz bajuszszal és szakállal, fejében bárányból sapkával, kezében csörgős bottal, nyakában czifra szűrrel, alatta a tarisznyával és kobakkal, töpörtős jó estét kiván s elrémíti a házigazdát, hogy rosz hírt hoz, juhait farkasok támadták meg, ő maga azért jött, mert a társát keresi. Erre aztán ő is kopogtat az ajtón, mire belép a második pásztor is, a ki olyan, mint az első pásztor, csak a bajusza meg a szakála hosszabb még valamivel, kolbászos jó estét kiván s megnyugtatja a gazdát, hogy juhait jó állapotban találta. Azután ő is kopogtat az ajtón, mire belép a vén Korédó vagy Kolédó ugyanolyan pásztoröltözetben, csörgős bottal s vállaira omló ősz hajzattal, húsos jóestét kiván, a pásztorfiúkat összeszidja, aztán inni kér, s mikor már mind ittak, aludni kergeti őket, mire a pásztorok mind lefeküsznek s hortyogni kezdenek. Kis szünet mulva megszólal a csöngettyű s utána az angyal «gloria!» A pásztorok ébredeznek, eleinte nem hiszik, hogy angyal szólt, majd az angyal rontott latinsággal mondott kijelentéseit félreértik, de csakhamar észreveszik, hogy csuda van az égen, felébresztik a Kolédót

is, az énekelni kezd, majd mind tánczra perdülnek, csörgős botjukkal a földet ütik s énekelve kérik az angyalt, mondja el a szent hírt. Erre az angyal elmondja a hírt, hogy Jézus megszületett, megdicséri a házigazdát s megáldja, s miután mindannyian még egyszer ellátogatnak Betlehembe, vagyis megnézik a templomot, a gazda és gazdasszony megajándékozza a legényeket étellel-itallal, egy kis pénzzel, s azzal tovább mennek.

A karácsonyi *regölés*nek nyomai csak a Balaton nyugoti végében kerültek elő abból az alkalomból, hogy dr. Sebestyén Gyula a regölés monografiájának összeállítása czéljából az egész regölő területet felkutatta. E területen a Balaton nyugoti vidékéről, névleg Vörsről, Zalavárról és Gyenes-Diásról kapott adatokat és szives közlése folytán azokat a következőkben ismertethetem:

Szabó József Palkó vörsi lakos az utolsó vörsi regölést, mely 1859-ben volt, így beszélte el: «Hét éves gyermek voltam, midőn atyám öreg tehenese, ki Bal.-Szt-Györgyről jött át szolgálni hozzánk, s oda való illetőségű is volt, a karácsony utáni napok egyikén arra biztatott, hogy engem megtanít regőni s Sylvester estéjén elmegyünk a házakhoz regőst köszönteni. Én az előttem teljesen ismeretlen dolgon kapva-kaptam, a verseket az öreg szolgától megtanultam s Sylvester estéjén elmentünk a házakhoz regőni. Arra még jól emlékszem, hogy ruházatunk a mindennapi volt, nekem egy fakardom volt, ő pedig egy nyársat hordozott magával. A regölés úgy ment végbe, hogy az utczáról az ablakon keresztül minden egyes háznál megkérdeztük: «Szabad-e regőst köszönteni?» Ott, a hol megengedték, kívül az utczán, vagy az udvarban az ablak alatt a következő verset mondottuk el:

Kelj föl gazda, kelj föl! Isten szállt házadra hat ökörrel, hat lóval, aranyos ekével. A mellé egy béres, annak a kezébe aranyos ostornyelet, arany ekeszarvat kérünk tisztességgel. Haj! regő rejtem, ezt is megengedje nekünk az Úr Isten!

Adjon az Úr Isten ennek a gazdának: egy hold földön száz kepe rozsot, száz kepe buzát, száz kepe árpát, száz kepe zabot. Haj! regő rejtem, ezt is megengedje nekünk az Úr Isten!

Adjon az Úr Isten ennek a gazdának: egy rossz ólat, száz öreg disznót, száz zsák kukoriczát, háromszáz malaczot. Haj! regő rejtem, ezt is megengedje nekünk az Úr Isten!

Itt is van egy legény, kinek neve Jancsi; ott is vagyon egy lány, kinek neve Juli. Isten meg se mentse, kebelébe rejtse! Kert alá kerítse, utczára terelje! Összekuporítsa, mint a kis nyúl farka! Haj! regő rejtem, ezt is megengedje nekünk az Úr Isten!

E versek elmondása után kinyílott az ablak s azon vetettek ki nekünk néhány krajczárt, szalonnát, húst s más efélét, melyet megköszönve «dicsértessék»-kel álltunk egy házzal tovább.» A regölés szokása Vörsön már a XIX. század elején divatját múlta, de hogy emléke némileg még élt, épen az a körülmény igazolja, hogy Szabó és társának 1859-ben való váratlan regölése meghallgatásra talált, még pedig sok háznál, mert Szabó azzal dicsekedett, hogy 50 krajczárt és sok szalonnát és füstölt húst kaptak azon estén. Noha a regölés szövege balaton-szent-györgyi eredetű volt, az nem sokban különbözhetett az egykori vörsi regölő szövegtől, különben a vörsiek nem értették volna meg az egész dolgot. Ezt bizonyítják egyébként a megmentett zalavári és gyenes-diási szövegek is.

Zalaváron Németh József két társával még 1889-ben is regölt deczember 26-án este 5—9 óráig; a faluban akkor más regölő csoport nem is járt, s a három legény mind 17—18 éves volt. Rendesen polgári ruhában regöltek, csak kalap helyett viseltek fekete czukorpapirból készült s aranyfüsttel meg szines papirosszalagokkal ékített hegyes csákót, kenderkóczból hatalmas bajuszt és szakált ragasztottak fel

maguknak, kezükbe pedig lánczos botot vittek. A hol a regölést nekik megengedték, bementek a szobába ilyen köszöntéssel: «Adjon isten jó estét! elgyüttem én jó estbe regőt köszönteni!» mire legott maga a regölés következett így:

Adjon a jó Isten ennek a gazdának szép négy ökröt, száz hold földet, csöngős-böngős szekeret, arany ostornyelet. Adjon a jó Isten ennek a gazdának szép két ólat, egy szép kanászt, száz darab disznót, háromszáz kis malaczot. Az egyikből kifusson, a másikba befusson. Haj! regő rejtő, azt is megengedte nekünk a jó Isten!

Itten vagyon egy szép legény, kinek neve Jóska! Amott vagyon egy szép leány, kinek neve Róza! Isten meg se mentse, kebelébe ejtse, összebangyolgassa, mint a kis nyúl farka, de még annál is jobban, mint a czicza farka! Haj! regő rejtő, azt is megengedte nekünk a jó Isten!

Adjon a jó Isten ennek a háziasszonynak: száz ludat, száz réczét, háromszáz tikot, egy jó gazdaasszonyt. Haj! regő rejtő, azt is megengedte nekünk a jó Isten!

Adjon a jó Isten ennek a gazdának négy jó hizót s olyan vastag szalonnát, mint az ajtószárfa. Bő bort, bő buzát, bő egészséget, léleküdvösséget. Haj! regő rejtő, azt is megengedte nekünk a jó Isten!

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

A szöveg éneklése alatt lánczos botjaikat a regölők a földhöz ütögették. Ha már nem volt kivilágított ház, a legények a regölést abbanhagyták, elmentek az egyik tag lakására, a kapott pénzen, szalonnán megosztozkodtak s elszéledtek.

Sebestyén végül Gyenes-Diásról is megkapta a regölés szövegét, mely a három közül a legteljesebb, s így szól:

Kelj föl gazda, kelj föl! Szállott Isten házadra, sokával, seregével, sereg angyalával, vetett asztalával, tele poharával, haj! regő rejté, azt is megengedté a nagy Ur Isten.

Emitt keletkezik egy fekete felhő, abban legelészen csodafiú szarvas, csodafiú szarvasnak ezerágú boga, ezerágú bogának száz misegyertya gyújtatlan gyuladjék, ojtatlan aludjék, haj! regő rejté, azt is megengedté a nagy Úr Isten.

Adjon az Úr Isten ennek a házigazdának egy kis ólat, két kis disznót ezer malaczával, fele göbe, fele kan, egyik ólból kifusson, a másikba befusson, haj! regő rejté, azt is megengedté a nagy Úr Isten.

Adjon az Úr Isten ennek a házigazdának két kis ökröt, egy kis bérest, csöngős-böngős szekeret, aranyos ostornyelet, haj! regő rejté, azt is megengedté a nagy Úr Isten.

Adjon az Ur Isten ennek a házigazdának száz hold földet, száz kereszt buzát, száz kereszt rozsot, száz kereszt zabot, száz kereszt bükkönyt, száz kereszt árpát, száz szekér szénát; haj! regő rejté, azt is megengedté a nagy Úr Isten.

Itten vagyon egy szép leány, kinek neve Mári, amott vagyon egy szép legény, kinek neve Józsi. Isten meg ne mentse, kebelébe ejtse, összezsugorodjék, összepöntörödjék, mint a czicza farka, még annál is jobban, mint a kis nyúl farka, haj! regő rejté, azt is megengedté a nagy Úr Isten.

E töredékek épen nem elegendők arra, hogy a regölés archaikus eredetét megvilágítsák, de eléggé jelzik, hogy az őshit világából mily kevés maradt meg, s mily sokat temetett el vagy alakított át a művelődés fejlődése és terjedése, mely mindenütt megölője a néprajz ősi hagyományainak.

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

Előszó III

Első fejezet: *A Balatonpart községei* 1

I. Somogymegye 4

II. Zalamegye 11

III. Veszprémmegye 24

Második fejezet: *A helynevek* 32

I. A helynevek gyűjtése 32

II. A helynevek anyaga 42

III. A helynévanyag feldolgozása 51

IV. A helynevek csoportjai 82

Harmadik fejezet: *A népesség száma és elemei* 90

I. A Balatonpart népessége 1720-ban 90

II. A Balatonpart népessége a XVIII. században 98

III. A Balatonpart népessége 1828-tól 1890-ig 105

IV. A népesség természetes szaporodása 1881-től 1890-ig 114

V. A lakosság elemei földrajzi származásuk szerint 122

VI. A népesség nemzetiségi eredetű elemei 140

VII. A családnevek 151

Negyedik fejezet: *Lakás, táplálkozás, ruházat* 162

I. A falvak 162

II. Barlanglakások a Balaton mellékén 169

III. A telek 175

IV. A lakóház szerkezete és anyaga 184

V. A lakóház typusa 189

VI. A ház berendezése 206

VII. A melléképületek 214

VIII. A táplálkozás 219

IX. A ruházat 223

Ötödik fejezet: *Mezőgazdaság* 231

I. Általános adatok 231

II. Gabonatermelés 241

III. Kertművelés 248

IV. Szőlőművelés 251

V. Gyümölcstermelés 284

VI. Állattenyésztés 289

VII. Erdőművelés 298

VIII. A nádasok 299

Hatodik fejezet: *Halászat* 302

I. Általános megjegyzések 302

II. A czéhes halászat a Balatonon 314

III. A Balaton halásztopographiája 325

IV. A nagy halászat 332

V. A kis halászat 350

Hetedik fejezet: *Lakodalom, keresztelő, temetés* 378

I. Lakodalom 378

II. A szaporodás korlátozása 392

III. Keresztelő 395

IV. Mellék- és csúfnevek 397

V. Temetkezés 402

Nyolczadik fejezet: *A babonák* 404